ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1972

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

9(С2)
І—90

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

1—6—4
М—72—376

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА СОВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
ՍՍՀՄ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ
СССР ЕКАРЫ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

за успехи, достигнутые в деле увеличения производства и заготовок зерна, сахарной свеклы, мяса, молока и других сельскохозяйственных продуктов, Указом от 26 февраля 1958 года наградил

Черкасскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 марта 1958 г.

Святкування роковин Великого Жовтня. Ідуть хлібороби Черкаського району. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Черкаська земля прекрасна сьогоденням і славна минулим. Скроплена потом кріпаків, зрошена кров'ю кращих представників народу, вона зростила не одну когорту самовідданих борців за щастя народу.

У битвах з шляхетним панством, з татарськими ордами, з численними чужоземними поневолювачами гартувався волелюбний характер черкасців. Тут квітував далекоглядний державний розум і полководницький талант Богдана Хмельницького. Звідси пішов у світ великий син українського народу Тарас Шевченко, який усе своє життя і творчість поставив на службу революційній боротьбі за соціальне і національне визволення трудового люду, закликав миром, громадою обух сталить, вигострить сокиру — та й заходиться вже будить «хиренну волю», виступав непохитним поборником вільної сім'ї народів.

Трудівники Черкащини йшли в перших лавах борців проти самодержавства, поміщиків і буржуазії, героїчно боролись за владу Рад, захищаючи завоювання Великого Жовтня в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Вони зробили свій вагомий внесок в індустріалізацію країни і соціалістичні перетворення на селі, виявили мужність і героїзм в роки Великої Вітчизняної війни — в боях проти німецько-фашистських загарбників, самовіддано працювали в період відбудови народного господарства і соціалістичної культури.

За роки Радянської влади невпізнанно змінився Черкаський край. На місці убогих сіл і бідняцьких нивок виросли міста і села з сучасними заводами і фабриками та механізованими колективними господарствами. Тут зародився славний патріотичний рух п'ятисотенниць. Черкащина стала краєм машинобудування і великої хімії, легкої та харчової промисловості, високорозвинутого сільського господарства, передової науки і культури.

Нині в області діє понад 300 промислових підприємств, які випускають продукції більш як на один мільярд карбованців. У всій нашій країні і за кордоном знають продукцію черкаських заводів хімічного волокна і хімреактивів, хімічного

і шовкового комбінатів. Вироби цих підприємств надходять в усі союзні республіки, експортуються в 30 країн світу.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції сільське господарство було малопродуктивним, більшість селян жила в злиднях. Тільки перемога колгоспного ладу відкрила трудовому селянству шлях до заможного і культурного життя. Понад 500 колгоспів і радгоспів області — справжні фабрики виробництва зерна, молока, м'яса, яєць та іншої сільськогосподарської продукції. Великі успіхи здобуті і в культурі та побуті трудівників міста і села.

1958 року за успіхи, досягнуті в справі збільшення виробництва і заготівель зерна, цукрових буряків, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів, Черкаську область нагороджено орденом Леніна. Ця нагорода — свідчення всенародного визнання трудових перемог робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції Черкащини в процесі створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні. Багата людьми-звитяжцями Черкащина. Вона дала країні 139 Героїв Радянського Союзу і 111 Героїв Соціалістичної Праці. За життя одного покоління змінився не тільки зовнішній вигляд сіл і міст, а й внутрішній світ кожного трудівника, його духовні потреби. Молодіє соціалістична Черкащина, нові споруди вписуються в її краєвиди, багатшою стає вона — одна з 25 областей Радянської України.

Трудящі Черкащини вносять значний вклад у здійснення програми комуністичного будівництва, накресленої XXIV з'їздом КПРС і XXIV з'їздом КП України. Робітничий клас, колгоспне селянство, народна інтелігенція області, вміло використовуючи могутній економічний потенціал і резерви виробництва, проявляючи творчу ініціативу, ударною працею втілюють у життя плани дев'ятої п'ятирічки, добиваються нових успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства, науки і культури, у підвищенні добробуту народу. Державний план реалізації промислової продукції у 1971 році перевиконано. Вирощено високі врожаї пшениці та інших культур, виконано план продажу державі зерна, м'яса, яєць, вовни, картоплі, овочів і фруктів.

Підтримуючи ініціативу передових колективів промислових підприємств, будов і радгоспів країни, трудящі Черкащини широко розгорнули соціалістичне змагання за гідну зустріч великого всенародного свята дружби й братерства радянських народів — 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і дострокове виконання плану другого року дев'ятої п'ятирічки.

Ця книга є складовою частиною створюваного за постановою ЦК КП України на громадських засадах 26-томного видання «Історії міст і сіл Української РСР». В ній уміщено історико-економічний нарис про область, 54 нариси про міста, районні центри і найзначніші села, 402 довідки про селища й села — центри селищних і сільських Рад.

Матеріали тому розповідають про історичне минуле, економічний розвиток і культуру населених пунктів області, про мужню боротьбу трудящих проти гнобителів та іноземних поневолювачів, за возз'єднання з братнім російським народом. Кожний нарис про місто чи село — це літопис про ті зміни, які сталися за роки Радянської влади. Чільне місце відводиться висвітленню подій Великої Жовтневої соціалістичної революції в містах і селах Черкащини, подій громадянської війни,

участі трудящих у боротьбі за побудову соціалістичного суспільства в нашій країні. На великому фактичному матеріалі показано героїчні подвиги черкасців на фронтах Великої Вітчизняної війни та їхню самовіддану працю в післявоєнний період, розкривається нездоланна сила соціалістичного ладу, радянського патріотизму, непорушна єдність і дружба народів нашої багатонаціональної країни, безмежна відданість радянських людей марксизмові-ленінізмові, пролетарському інтернаціоналізмові.

Методологічною основою тому є твори основоположників марксизму-ленінізму, рішення партійних з'їздів та пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. Під час готування тому досліджено велику кількість архівних матеріалів і публікацій документів, періодичних видань, історичних праць. У книзі широко використані усна народна творчість і художня література. В написанні нарисів брали участь не тільки безпосередні автори, а й тисячі їх помічників — учасники революційних подій на Черкащині, ветерани Великої Вітчизняної війни і праці, робітники й колгоспники, працівники партійних і радянських установ міста і села, журналісти, вчителі, роботу яких координували районні комісії.

Керівництво підготовкою книги до видання здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу в роботі над томом подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування і видання книги «Черкаська область» здійснено Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

Книга ілюстрована. В ній вміщено карти і фотографії з фондів державних архівів, музеїв, редакцій газет і журналів та одержані від окремих громадян. Багато ілюстрацій виготовлено в процесі підготовки тому до видання.

Для зручності користування до книги додано іменний та географічний покажчики.

Редакційна колегія та автори тому висловлюють глибоку подяку всім науковим установам, навчальним закладам, організаціям та особам, які подали допомогу в написанні історії міст і сіл Черкаської області.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

ЧЕРКАСИ	Міста з населенням	100 000–300 000 чол.	Улянівка	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.	
УМАНЬ	Міста з населенням	30 000–100 000 чол.	Цибулів	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.	
Канів	Міста з населенням	10 000–30 000 чол.	*Іркліїв*	Села	

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Центри областей

Центри районів

Інші населені пункти

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

еркаська область розташована в центральній лісостеповій частині УРСР, у басейнах середніх течій Дніпра й Південного Бугу. На півночі вона межує з Київською, на сході — з Полтавською, на півдні — з Кіровоградською і на заході — з Вінницькою областями УРСР. Площа області — 20,9 тис. кв. км (3,4 проц. території республіки). Населення — 1539,4 тис. чоловік*, у т. ч. міського — 582,9, густота — 74 чоловіка на 1 кв. км. Основну частину жителів становлять українці (92,8 процента).

Область утворено 7 січня 1954 року. Вона поділяється на 20 адміністративних районів. У своєму складі має 15 міст, у т. ч. 3 обласного підпорядкування, 19 селищ міського типу і 815 сільських населених пунктів, підпорядкованих 453 міським, селищним і сільським Радам депутатів трудящих.

Територія Черкащини з південного заходу на північний схід простяглася на 245 км. Більша, правобережна частина області, розміщена в межах Наддніпрянської височини — рівнинна, подекуди горбиста, порізана річками, ярами і балками. Вздовж долини Дніпра на 70 км тягнеться Канівсько-Мошногірський кряж. Значні підвищення рельєфу надають території гірського характеру. Цей район називають Канівськими горами і Мошногорами. Менша, лівобережна частина області, що лежить у межах Наддніпрянської низовини, відзначається одноманітним, слаборозчленованим рівнинним рельєфом, подекуди заболоченим.

З корисних копалин промислове значення мають буре вугілля (Звенигородський район), бентонітові глини (Лисянський район), каоліни, граніти, гнейси, лабрадорит, пісковики, торф[1].

Клімат помірно континентальний. Зима м'яка, з частими відлигами, літо тепле, дещо посушливе. Пересічна річна температура повітря +7,2°, липня +19,5°, січня —5,9°, максимальна +39°, мінімальна —37°. Період з температурою +10° становить 160—170 днів. Річна кількість опадів — 450—520 мм. Переважають північно-західні вітри.

---

* Тут і далі статистичні дані наводяться станом на 1 січня 1971 року.

[1] О. Т. Діброва. Географія Української РСР. К., 1958, стор. 409.

Мошногори. 1971 р.

Найважливіша водна артерія — судноплавний Дніпро. До нього (на території області) впадають Рось, Вільшанка, Тясьмин, Сула й Супій. Кременчуцьке водосховище загальною площею 180 тис. га, створене греблею Кременчуцької ГЕС, має в межах області протяжність 130 км. Його ширина біля Черкас 18 км. Найбільші допливи Бугу, що протікають у південно-західній частині області, — Гірський Тікич і Гнилий Тікич. На Черкащині є понад 650 заплавних озер і штучних ставків, придатних для рибництва й розведення свійської водоплавної птиці.

Типовими грунтами для Черкащини є чорноземи. На правобережжі області їхній склад строкатий: опідзолені чорноземи і темно-сірі лесові (опідзолені) грунти, сірі та ясно-сірі лесові (опідзолені), на лівобережжі — глибоко гумусні та лучні чорноземи[1].

Ліси ростуть здебільшого на узбережжях річок, степова рослинність поширена на вододілах. У районі Канева і на південний схід від нього переважають дубово-грабові гаї (дуб, граб, клен, липа, ясен), у південно-західній, південній і центральній частині — дубово-ясеневі та грабові гаї. Черкаський субір (сосна, дуб, клен, береза) — найпівденніша межа наддніпрянських хвойних лісів на Україні. Найбільший у Лісостепу Канівський біогеографічний заповідник має площу 1274 га. Всього під лісами й чагарниковими насадженнями зайнято 240 тис. га (4,5 проц. території області).

Тваринний світ Черкащини різноманітний, але нечисленний. З хижаків трапляються вовк, лисиця, тхір і куниця. У лісах живуть косулі, олені, лосі, білки. З птахів найпоширеніші сіра куріпка, перепел, жайворонок, дрізд, мухоловка, кібець. У водоймах області водяться сом, минь, окунь, щука, лящ, бичок, судак, короп, лин, в'юн[2].

Черкащина, як і вся територія України, була заселена первісними людьми уже в стародавньому кам'яному віці — палеоліті. Найдавнішою з пам'яток на території області є знахідка крем'яних виробів, виготовлених понад 40 тис. років тому неподалік села Великої Бурімки Чорнобаївського району[3].

Поселення первісних мисливців пізнього палеоліту 40—13 тис. років тому виявлені в Уманському, Маньківському, Канівському, Смілянському районах. Однією з найцікавіших пам'яток цього часу є Межиріцьке поселення в Канівському районі. На ньому виявлені й вивчені залишки наметоподібних жител, для спорудження яких було використано великі кістки мамонтів (тільки під час спорудження одного з таких жител ужито 385 кісток). Значний інтерес має череп мамонта, на лобовій частині якого червоною вохрою зображено складний орнамент, скульптурні жіночі зображення (фігурки-статуетки). Вони віддзеркалюють наявність культу жінки, що існував у родових колективах пізньопалеолітичної епохи[4].

Поступово від присвоювальних форм господарювання (збиральництво, полювання, рибальство) в період неоліту (VI—III тисячоріччя до н. е.) людина переходить до відтворювальних форм. І хоча в добу неоліту на території Черкащини основу господарської діяльності людини ще становило мисливство й рибальство,

---

[1] О. Т. Діброва. Географія Української РСР, стор. 91—92.
[2] П. А. Гудзенко. Черкаська область. К., 1959, стор. 37,40.
[3] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 11—13; І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). К., 1957, стор. 30.
[4] И. Г. Пидопличко. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. К., 1969, стор. 111—144.

в цей час з'явилися початки скотарства й мотичного землеробства, а також прядіння й ткацтво. У побут почав входити глиняний посуд. У долині Дніпра, головним чином, у Черкаському, Чигиринському, Золотоніському і Чорнобаївському районах, виявлено близько 30 неолітичних поселень (стоянок). Вони належать здебільшого до т. зв. дніпро-донецької культури IV—III тисячоріччя до н. е. На одному з них біля села Бузьків Чорнобаївського району досліджено наземне житло з двома вогнищами. Тут виявлено також поховання[1] і мотику з кісток.

Але, крім неолітичних мисливсько-рибальських племен, правобережну Черкащину IV—III тисячоріч до н. е. населяли племена трипільської культури, поширеної на просторах між Дністром і Дніпром, основним заняттям яких було землеробство. В області, особливо в її південно-західній частині навколо Умані, відомо понад сто трипільських довготривалих поселень із залишками жител з глинобитними долівками-площадками і печами, господарськими приміщеннями і ямами-коморами. Ці племена вже користувалися знаряддями праці з міді, глиняним посудом з художнім розписом. Інколи на посудинах трапляються зображення тварин і людських фігур.

Найповніше уявлення про господарство та побут населення за доби міді дають дослідження поселень поблизу сіл Сушківки й Косенівки Уманського району, Попудні — Монастирищенського, Пеніжкового — Христинівського, Старої Буди — Звенигородського районів. На Сушківському поселенні знайдено модель глинобитного житла[2]. Залишки великих поселень виявлені біля Доброводів Уманського району, Тальянок і Майданецького Тальнівського району. Площа найбільшого з них досягає 300—400 га. На поселенні біля Майданецького виявлено 1200 жител, що розташовані в 10 концентричних колах. Населення, за попередніми підрахунками, становило кілька тисяч чоловік.

У південній частині правобережжя області та на її лівобережжі в III — на початку II тисячоріччя до н. е. жили скотарські племена, поселення яких виявлені поблизу села Новоселиці Чигиринського району та біля сіл Домонтового і Чапаєвки Золотоніського району. Неподалік Домонтового зберігся також курганний могильник мідного віку[3].

За доби бронзи III — початок I тисячоріччя до н. е. територію Черкащини заселяли кілька груп землеробсько-скотарських племен. Поселення найбільш ранньої групи, що існували на правобережній Черкащині, досліджено на околицях Канева та в селі Пекарях Канівського району, а біля села Долинки Монастирищенського району розкопано близько 60 поховань.

У середині II тисячоріччя до н. е. лісостепове правобережжя Дніпра було заселене землеробсько-скотарськими протослов'янськими племенами т. зв. комарівсько-тшинецької культури. Пам'ятки цих племен — залишки поселень поблизу Мошнів Черкаського району та курганні поховання біля Гуляй-Городка і Теклиного Смілянського району. Нащадками населення комарівсько-тшинецької культури на правобережній Черкащині були племена білогрудівської культури кінця бронзового віку (XI—IX ст. до н. е.). Свою назву вона дістала від Білогрудівського лісу, що коло села Піківця Уманського району, де в 20-х роках розпочалося дослідження загадкових

Археологічні розкопки пізньопалеолітичної стоянки в с. Межирічі Канівського району. 1966 р.

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список). К., 1966, стор. 380.

[2] Археологія Української РСР, т. 1. Первісна археологія. К., 1971, стор. 149—177.

[3] Там же, стор. 221—229, 263—281; Н. Н. Бондарь. Прошлое Канева и его окрестностей. К., 1971, стор. 26—28.

Піщанський скарб. Бронзові вази роботи грецьких майстрів V ст. до н. е. Золотоніський район. 1971 р.

попелищ. Тепер пам'ятки цієї культури відомі в багатьох місцевостях області, зокрема в Уманському, Христинівському, Чигиринському та Канівському районах. Частину з них уже добре вивчено. Так, у поселенні поблизу Собківки виявлено залишки наземних жител з вогнищами, а в Суботівському поселенні та біля Умані знайдено залишки бронзо-ливарного виробництва[1]. І, нарешті, у VIII — першій половині VII ст. до н. е. правобережжя області населяли племена чорноліської культури. Їх укріплені поселення — городища виявлено в басейні Тясьмину й Гірського Тікичу — в Смілянському, Черкаському й Чигиринському районах. Одним з них є Суботівське городище. Воно виникло на місці білогрудівського поселення і було значним центром місцевої бронзо-ливарної металургії. Скарб бронзових речей та прикрас знайдено на городищі в селі Залевках Смілянського району[2]. Він свідчить і про появу майнової нерівності серед тогочасного населення.

Лівобережжя у VIII ст. до н.е. було освоєне скотарськими племенами, що кочували головним чином у пристеповій і степовій частинах нинішньої України. Лише в скіфські часи (VII—III ст. до н. е.), коли на Наддніпрянщині знаряддя праці почали виготовляти із заліза, Лівобережжя поступово заселяють нащадки місцевого лісостепового населення з Правобережжя. Ці осілі землеробські племена відомі з писемних джерел під назвою скіфів-орачів.

На Черкащині є близько 100 городищ, поселень і курганних могильників скіфських часів. Найкраще вивченими з них є поселення в басейні Тясьмину, біля села Жаботина Кам'янського району, два городища біля села Пастирського Смілянського району та багато курганів поблизу Журавки Городищенського району. Знайдений під час розкопок бронзовий посуд, предмети кінської збруї засвідчують і в цей час давні зв'язки Наддніпрянщини із Закавказзям, Наддністрянщиною та Подунав'ям. Тісні зв'язки з грецькими колоніями стверджує унікальна знахідка в торфовищі на річці Супої, недалеко від Піщаної Золотоніського району — човен з 15 високохудожніми грецькими бронзовими посудинами разом з останками людини, що загинула V—IV ст. до н. е. під час якоїсь катастрофи[3].

У цей час розклад первісного родового ладу, що розпочався ще за доби бронзи, відбувається особливо інтенсивно, виділяється родоплемінна знать. У II ст. до н. е. на степовій й частково на лісостеповій Наддніпрянщині з'являються іранські кочові племена — сармати. На берегах Тясьмину поблизу Рижанівки Звенигородського, Райгорода Кам'янського, Колодистого Тальнівського районів і м. Сміли досліджено кургани з сарматськими похованнями, а в селі Залевках Смілянського району знайдено скарб сарматських золотих речей.

Територія Черкащини входила до складу тих земель, де на початку н. е. сформувалося ядро ранніх східнослов'янських племен, що були нащадками місцевих лісостепових землеробських племен попередніх часів. Вони залишили після себе пам'ятки зарубинецької (II до н. е.— II ст. н. е.) археологічної культури. В області на берегах Дніпра, в Поросcі й Тясьмині відомо близько 30 пам'яток цієї культури. Кілька цікавих поховань розкопано на могильнику поблизу Суботова. В Корсунь-Шевченківському районі коло села Сахнівки та в місті Каневі (на Московській горі і на Пилипенковій горі) досліджувались поселення. На Пилипенковій горі виявлено 38 жител і 102 господарські ями. Найчисленнішими серед слов'янських пам'яток

[1] Археологія Української РСР, т. 1, стор. 384—404; І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957), стор. 144—146.

[2] І. Г. Шовкопляс. Основи археології. К., 1964, стор. 140—141.

[3] О. Д. Ганіна. Античні бронзи з Піщаного. К., 1970, стор. 3—79.

Черкащини є поселення та могильники черняхівської культури (II—VI ст. н. е.). Їх тут відомо близько 500. Найкраще досліджені могильник на околиці с. Маслового Шполянського району, поселення та могильник біля Журавки Городищенського району, поселення поблизу Лесьок і Ломуватого Черкаського району та неподалік Чапаєвки Золотоніського району. В Канівському, Чигиринському, Уманському та ін. районах виявлено також слов'янські поселення VII—VIII ст. н. е. Одне з них коло Канева всебічно досліджено.

Економічною основою господарства ранньослов'янських племен було орне землеробство із застосуванням сівозміни. Для обробітку землі вони користувалися плугом із залізним лемешем і чересло. Один з таких лемешів знайдено біля села Свинарки Уманського району. Тоді вже виділилися в самостійні галузі виробництва такі ремесла, як залізодобувне, залізообробне, гончарне та ряд інших. Отже, виготовлення сільськогосподарських знарядь праці, в т. ч. лемешів і чересел, цілком забезпечувалося рівнем розвитку залізообробного виробництва, залишки якого виявлено на поселеннях у Золотоніському районі, поблизу Завадівки Корсунь-Шевченківського району, Умані, Собківки і Фурманки Уманського району. На збут ішли гончарні, а також ювелірні й косторізні вироби. Понад 120 місць області із знахідками численних римських монет є доказом широкого розвитку торгівлі. «З поділом виробництва на дві великі основні галузі, землеробство і ремесло, — писав Ф. Енгельс,— виникає виробництво безпосередньо для обміну,— товарне виробництво, а разом з ним і торгівля, причому не тільки всередині племені і на його кордонах, але вже і з заморськими країнами»[1].

Всі ці умови забезпечували порівняно вищий рівень життя тогочасного населення. Яскравим свідченням цього є розкопана на поселенні черняхівської культури садиба однієї родини (в селі Леськах поблизу Черкас). Вона складається з житла, двох великих і чотирьох малих господарчих будівель і двох ям-комор для зберігання зерна.

Дальший розвиток продуктивних сил у середовищі слов'ян прискорював розклад общинного ладу, сприяв нагромадженню багатств у руках окремих осіб. Скарби римських монет, що були зариті в II — на початку III ст. н. е., знайдені біля Мошен, Сміли, Корсунь-Шевченківського і скарби ювелірних прикрас VI—VII ст. н. е. поблизу Пекарів, Мартинівки і Малого Ржавця (Канівський район) є свідченням того, що в східних слов'ян цей процес почався ще в перших сторіччях нашої ери і нарешті привів до утворення могутньої феодальної держави — Київської Русі. До її складу входила і територія сучасної Черкаської області. Вона була південною частиною Київського князівства.

Феодали, багатство яких створювалося підневільною працею, жили переважно в укріплених замках і великих містах-фортецях, що стають тепер центрами ремесла, торгівлі й культури. Визначними містами на території області були Воїнь, Желні, Пісочин, Канів, Корсунь та інші. Вперше згадуване у літописах під 980 роком місто Родень, зведене в гирлі річки Росі, було резиденцією особливо заможних феодалів. І нині це місце звуть Княжою Горою. Наприкінці XIX ст. тут знайдено 12 скарбів з дорогоцінними ювелірними

Знаряддя праці часів Київської Русі з городища Родня. 1971 р.

[1] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21. К., 1964, стор. 158.

прикрасами із золота і срібла[1], три скарби — на Дівич-горі біля Сахнівки. Подібні скарби виявлено також поблизу сіл Мартинівки і Чернишів—Канівського, у Вільхівці — Звенигородського районів тощо. Вони засвідчують концентрацію великих багатств у руках феодалів.

Феодальна верхівка — князі, бояри, духівництво — жила в пишних палацах. Її владу й могутність стверджували також величні храми. Один з них — визначна архітектурна пам'ятка — Успенський (Юр'ївський) собор у Каневі, збудований 1144 року, зберігся до наших днів[2].

Такі міста, як Канів, і особливо Родень, були визначними центрами ремесла й торгівлі Київської Русі. Вони відігравали важливу роль у торгівлі з країнами Сходу та Візантією, підтримували торговельні зв'язки з Києвом, Смоленськом, Новгородом та іншими містами Київської держави. У торгівлі брали участь і навколишні міста та села, про що свідчать археологічні знахідки в селах Конончі, Хмільній, Пиляві Канівського і селі Сахнівці Корсунь-Шевченківського районів.

Київська Русь змушена була витрачати багато сил для оборони своїх земель від наскоків войовничих племен степу. Особливо спустошливими були напади тюркських кочових племен — половців. Поміж 1068 і 1215 рр. вони вчинили понад 20 нападів на лівобережжя, близько 15 на правобережжя області[3]. Отже, міста, що були водночас і укріпленими фортецями, відігравали важливу роль у системі оборони. Найміцнішими з фортець були Канів, у гирлі річки Супою, Воїнь, про який є згадки 1055, 1079, 1110 і 1147 рр.[4]. Опорним пунктом на Росі був Корсунь, відомий з 1169 року. До лінії оборони також входили «змійові вали» — великі земляні укріплення, побудовані раніше. Їх залишки збереглися й досі.

Про Воїнь та інші гради-фортеці говориться в народному епосі-билинах, де їх названо заставами богатирськими. Роль Поросся, як заслону від половців, відображено в билинах «Саур Ванидович» та «Сухан», в яких прославляється похід проти половців та розгром Кобяка[5].

На Середньому Наддніпров'ї, у т. ч. й на території сучасної Черкащини, високого рівня розвитку досягла самобутня культура. Такі вироби з Княжої Гори, як золоті діадеми, шийні гривни, колти, оздоблені різнокольоровими емалями, золоті та срібні намиста, гривни, персні, скроневі кільця, сережки, підвіски, лунниці, змійовики, амулети тощо, є кращими зразками ювелірного мистецтва Київської Русі[6]. З найдавніших часів розвивалась і дерев'яна архітектура, яка мала самобутні риси і зробила вплив на кам'яне церковне будівництво, що особливо розвинулося після прийняття християнства.

Досягнення, здобуті в цій галузі Черкащиною, увійшли в скарбницю культури Київської Русі, що стала джерелом культури трьох братніх народів — російського, українського й білоруського.

Великого лиха руським землям завдала монголо-татарська навала. В 1239—1240 рр. вся територія сучасної Черкащини була спустошена. Багато людей знищено або захоплено в полон. Ремесла занепали. А народні маси опинилися під подвійним гнітом — місцевих феодалів і татарських загарбників[7].

Щоб тримати населення в покорі, хани призначали в руські землі баскаків (намісників) з військами. Резиденцією їх став і Канів. Баскаки обкладали населення

---

[1] Г. Г. Мезенцева. Древньоруське місто Родень. Княжа Гора. К., 1968, стор. 139—140.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 317.

[3] М. Погодин. Исследования, замечания и лекции о русской истории. М., 1857, стор. 148.

[4] В. Й. Довженок, В. К. Гончаров, Р. О. Юра. Древньоруське місто Воїнь. К., 1966, стор. 15, 26—28.

[5] Г. Г. Мезенцева. Древньоруське місто Родень. Княжа Гора, стор. 141; В. Й. Довженок, В. К. Гончаров, Р. О. Юра. Древньоруське місто Воїнь, стор. 5.

[6] Історія українського мистецтва в 6-ти т., т. 1. К., 1966, стор. 372.

[7] Історія Української РСР в 2-х т., т. 1. К., 1967, стор. 98.

Скорочення: *П.* — Піковець, *Кч.* — Кочержинці, *К.* — Конoнча, *М. Р.* — Малий Ржавець, *Л.* — Луковиця

тяжкою даниною на користь хана і татарської знаті. Крім того, місцевий люд змушений був сплачувати поплужне, мито, утримувати ханських чиновників, давати підводи тощо.

У 60-х роках XIV ст. Велике князівство Литовське захопило Поділля й Київщину з Переяславщиною. Оволодівши Києвом, литовський князь Ольгерд (1345—1377) змістив з київського стола ставленика татар князя Федора і віддав Київське

князівство разом з Переяславщиною в уділ своєму синові Володимиру[1]. 1471 року феодальна Литва ліквідувала удільне князівство і перетворила його на свою провінцію — Київське воєводство, яке поділялося на Київський, Житомирський, Овруцький, Черкаський, Канівський та інші повіти і на кілька волостей. Одним з найбільших повітів був Черкаський. Він займав басейни Росі і Тясьмину на Правобережжі й великі простори по Сулі, Пслу, Ворсклі та Самарі — на Лівобережжі[2].

На Черкащині, як і на інших українських землях, наприкінці XIV, в XV і першій половині XVI ст. поступово розширювалось землеробство, зростали ремесла, народжувались нові міста й села, розвивалися товарно-грошові відносини. У XIV ст. літописи називають міста Звенигород і Черкаси, а в XV — Жаботин, Мліїв, Мошни, в XVI — Золотоношу, Домонтів, Смілу та інші. За люстрацією 1552 року в Черкаському старостві налічувалося 3 міста, 30 сіл і 60 уходів[3]. У цей час посилився процес відокремлення ремесла від сільського господарства. Уже в середині XVI ст. в містах побільшало ремісників (шевців, кравців, бондарів, теслярів, слюсарів, ковалів, гончарів), які зовсім порвали з хліборобством, причому серед них були майстри високої кваліфікації. Ремісничі вироби переважно продавались на місцевих ярмарках та базарах селянам навколишніх сіл. Частково вони збувались і на віддалених ринках. Ремісники Канева й Черкас, у свою чергу, закуповували продукти харчування[4]. Господарство феодалів базувалось на експлуатації селян, що з розвитком міст, торгівлі і товарно-грошових відносин посилювалась.

Засилля феодалів-кріпосників викликало глибоке невдоволення народу. Від гноблення люди тікали в степи, бралися за зброю. Вже 1394 року в районі Звенигорода й Черкас повстали селяни. На придушення непокірних литовський уряд кинув військові сили, очолювані князем Скиргайлом[5]. 1536 року черкаські міщани вигнали старосту В. Тишкевича, який грабував населення. До них приєдналися канівці. Повстанці розгромили урядовий каральний загін, і влада змушена була поступитися — оголосити повстанцям амністію, призначити нового старосту[6].

Всі, хто тікав від соціально-економічного гноблення, селилися в південно-східних районах Правобережної України — Канівському, Черкаському й Брацлавському повітах. Щоб проіснувати, вони розорювали цілинні землі, прокладали шляхи, будували мости, створювали слободи й хутори, ловили рибу, полювали, збирали в лісі мед, випасали коней, добували селітру, залізну руду. Серед них було немало й ремісників, ковалів, кушнірів, лимарів, ткачів. Ті ж, що не мали засобів виробництва, йшли в найми до заможних міщан і бояр, поступали на службу в загони прикордонних замків. У другій половині XV і на початку XVI ст. на Синюсі, Росі, Тясьмині, Сулі появилося чимало нових слобід і хуторів, населення яких називало себе козаками (вільними людьми). Перша певна писемна згадка про козаків на Київщині датується 1492 роком[7].

У ті часи життя на півдні найтісніше пов'язувалося з охороною від татарських наскоків, які стали особливо частими й спустошливими з кінця XV ст. Ця обставина прискорювала створення військової організації козаків. Великого значення виникненню козацтва надавав К. Маркс, вбачаючи в ньому авангард волелюбного україн-

---

[1] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2. К., 1939, стор. 21—23.

[2] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1. Одесса, 1912, стор. 24—25, 59, 76.

[3] Там же, стор. 393—430.

[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 22—24.

[5] Полное собрание русских летописей, т. 17. М., 1907, стор. 80, 515.

[6] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1. К., 1863, стор. 3; А. Яковлев. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 г. К., 1907, стор. 6—8.

[7] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2, стор. 149—150; В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 45.

ського народу. Він підкреслював, що із заснуванням Запорізької Січі «дух козацтва розлився по всій Україні»[1].

Зростання населення об'єктивно сприяло розвитку селянського, державного й великого приватновласницького землеволодіння, розширенню місцевого ринку. Та, незважаючи на родючий грунт і м'який клімат, до XVII ст. рільництво в краї розвивалось поволі. Побоюючись татарських нападів, землю обробляли здебільшого під захистом замків або біля лісів.

Після Люблінської унії 1569 року, за якою відбулося об'єднання Великого князівства Литовського з шляхетською Польщею в одну федеративну польсько-литовську державу, польська шляхта поширила своє панування на Правобережну й Лівобережну Україну, в т. ч. й на сучасну Черкащину. Прибравши до своїх рук великі земельні простори з селами й містами, шляхта будувала замки й укріплення — опорні пункти грабежу й експлуатації, посилювала до краю гноблення селян, намагалася покріпачити козаків, обмежувала в правах населення міст[2]. Прагнучи закріпити за собою загарбані землі, зробити їх спадковою власністю, феодали випрошували на них в уряду жалувані грамоти. В різний час такі грамоти були видані королем і великим князем магнатам Острозьким, Вишневецьким та іншим. Так, князі Довмонти мали земельні володіння по річках Супою, Золотоношці та Вільшанці, магнати Конецпольські володіли землями в Корсунському й Чигиринському староствах. Від магнатів не відставали й монастирі[3]. На користь католицької церкви стягувалися величезні податки, т. зв. церковна десятина.

Тим часом на Наддніпрянщині проживало порівняно багато вільного населення. Як свідчить перепис 1616 року, в Каневі повинності відбували мешканці 160 міщанських будинків, а 1346 козацьких були вільні. У Корсуні на 200 залежних будинків налічувалося 1300 вільних[4].

У першій половині XVII ст. досягли значного піднесення промисли. Розвивалося млинарство. 1622 року Канівське староство мало 13 млинів на 18 каменів[5]. Будувалися гуральні й броварні. Однією з найпоширеніших галузей на Уманщині й Канівщині була поташна промисловість, продукція якої йшла на експорт у Західну Європу[6]. Поступово на промислах зосереджувалися відносно великі групи робітників. Тільки на лисянських будах працювало 50 чоловік[7].

Зростали міста, особливо Канів і Черкаси. Вони ставали центрами не тільки місцевої торгівлі, але й налагоджували економічні зв'язки з усією Україною і з зовнішніми ринками. З 30 років XVII ст. магнати посилили вивезення зерна. Так, 1637 року канівський староста Харлінський склав угоду на поставку до Гданська 150 лаштів* зерна на 500 тис. злотих, і вдруге — 160 лаштів. Водночас більше ввозиться західноєвропейських товарів, у т. ч. предметів розкоші для задоволення потреб панівного класу[8].

Але в південно-східних районах Київського воєводства було багато перешкод для розвитку промисловості й торгівлі. Найприбутковіші промисли (винокурний, млинарський, пивоварний та ін.) становили державну й шляхетську монополію. Право власності феодалів на землю затримувало виникнення таких промислів, як рудний і поташний.

---

[1] Журн. «Молодая гвардия», 1926, № 1, стор. 107.

[2] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2, стор. 169.

[3] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 119, 426, 546; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 79.

[4] Історія Української РСР, т. 1, стор. 179.

[5] Źródła dziejowe, t. 5. Warszawa, 1877, стор. 131.

[6] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. К., 1961, стор. 222.

[7] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 84.

* Лашт дорівнював 2 тоннам.

[8] Źródła dziejowe, t. 21. Warszawa, 1896, стор. 195, 351—356.

Важким тягарем на плечі міського населення лягали державні податки й різні повинності. Так жителі Канева й Черкас ремонтували замок, утримували варту для охорони замкової брами, відбували польову сторожу, платили старості податки, ходили «на лови» тощо. З наказу старости або підстарости міщани й козаки зобов'язані були «кінно» вирушати в погоню за ворогом[1]. Магдебурзьке право, за яким міста частково звільнялися від адміністрації та влади феодалів і діставали право на самоврядування, на Черкащині почало вводитись наприкінці XVI — на початку XVII ст. Першим його дістав 1584 року Корсунь, потім 1591 року — Чигирин,

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1. К., 1886, стор. 21—81, 91—97; П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 377, 393.

1600 — Канів, 1662 — Лисянка[1]. Самоврядування в містах було зосереджене в руках багатіїв, що наживалися за рахунок бідноти.

Із зростанням припливу польських панів на Україні посилилося національне і релігійне гноблення. Для зміцнення влади в місті й на селі шляхта запроваджувала свої порядки. В боротьбі з православною церквою польський уряд широко використовував чернецький католицький орден єзуїтів.

Користуючись підтримкою уряду, католицьке духовенство захоплювало на Україні землі православних церков і монастирів, відкривало єзуїтські школи, гнобило селян і міщан, позбавляло приходів нижче православне духовенство.

На кінець XVI ст. боротьба селянства проти кріпосницького й національно-релігійного гніту загострилася. Посилилися суперечності і між козацтвом та шляхтою. Наступ останньої на Наддніпрянщину і Брацлавщину загрожував самому існуванню козацтва. В цей же час пожвавилася боротьба міського населення проти феодалів. Перше велике селянсько-козацьке повстання вибухнуло в 1591 році під керівництвом гетьмана реєстрових козаків К. Косинського. У травні 1593 року двотисячне козацьке військо вирушило із Січі й обложило Черкаси, але зазнало поразки. Козацький гетьман загинув. Козаки відступили на Запоріжжя. Та селянсько-козацький рух тривав і в другій половині 1593 року. Влітку козаки знову вирушили на Наддніпров'я. Черкаський староста О. Вишневецький змушений був у серпні укласти з ними угоду, якою гарантував козакам володіння майном і вільний перехід їх з Січі до староств і назад[2].

1594 року селянсько-козацьке повстання спалахнуло з новою силою. Нереєстрових козаків очолив С. Наливайко. 1596 року він залишив Острог і відійшов на Брацлавщину. Його переслідувало коронне військо на чолі з Жолкевським. Заслони, виставлені Наливайком, спинили ворога, тим часом повстанці заглибилися в Уманські ліси, а звідти рушили на Білу Церкву. Селянсько-козацькі повстання під проводом Косинського і Наливайка стали прелюдією до селянсько-козацьких воєн, які, охоплюючи й Черкащину, тривали майже безперервно аж до народно-визвольної війни 1648—1654 років.

Восени 1605 року повстали жителі Корсуня, а через два роки антифеодальний рух охопив Корсунське й інші староства. Почалося масове покозачення сільського й міського населення. Не допомогли й виставлені магнатами гарнізони від Києва до самих Черкас. Наприкінці 1615 — на початку 1616 року знову спалахнуло повстання в районі Канева й Черкас. Повстанцям доводилося відбивати не лише наскоки загонів місцевих феодалів, але й королівських військ. Польський уряд кинув на Україну значні збройні сили і придушив антифеодальні виступи[3].

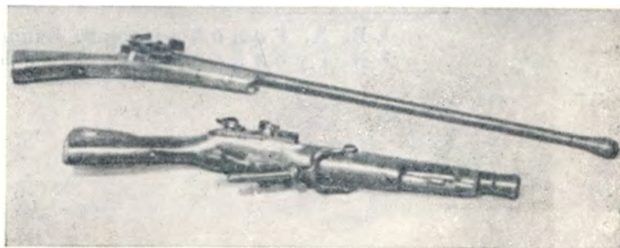
Щоб ослабити козацтво й запобігти новим повстанням, у жовтні 1625 року шляхетське військо на чолі з С. Конецпольським рушило на Канів, Корсунь, Черкаси, Чигирин — основні місця зосередження козацтва. 11 жовтня коронне військо наблизилося до Канева. Козацька рада вирішила не коритись, і 3 тисячі козаків вийшли з міста. Під Мошнами між козаками й коронним військом стався бій. Козаки відійшли до Черкас, де стояв 2-тисячний загін. Останній об'єднався з канівським загоном, і вони разом відступили в район Кременчука. В Таборищі загони приєдналися до запорожців, що прибули із Січі на чолі з гетьманом М. Жмайлом. У бою біля Курукового озера повстанці завдали ворогові значних втрат. Це змусило польське командування піти на поступки. За Куруківською угодою (1625 рік) чисельність реєстрового козацтва збільшувалася до 6 тисяч. Тоді ж, щоб посилити контроль над реєстровим військом і зосередити його поблизу південно-східних кордонів для

[1] В. Б. Антонович. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России, т. 1. К., 1875, стор. 164.

[2] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3. К., 1941, стор. 57—58.

[3] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 153, 157—159.

Козацька зброя початку XVII ст. Пістоль і мортира. 1970 р.

боротьби з турецько-татарською агресією, польський уряд утворив 6 козацьких полків на Україні, в т. ч. Канівський, Корсунський, Черкаський і Чигиринський. Козацька артилерія розташувалася в Каневі[1].

Дальше посилення феодально-кріпосницького гніту і національно-релігійних утисків було причиною селянсько-козацького повстання 1630 року, яке очолив гетьман нереєстрових козаків Тарас Федорович (Трясило). Нереєстрові козаки, підійшовши до Корсуня, почали бій з коронним військом. Корсунські міщани підтримали повстанців. Під час бою на бік повсталих перейшла більшість реєстровців. Коронне військо змушене було відступити. Після цього бою повстання швидко поширилося на Наддніпрянщині. Особливо бурхливо воно розгорнулось на Лівобережжі. Вирішальний бій стався 22 травня 1630 року під Переяславом. Цю перемогу оспівав Т. Г. Шевченко в творі «Тарасова ніч».

1637 року район Черкас став вогнищем великого селянсько-козацького повстання під проводом гетьмана нереєстрових козаків П. Бута (Павлюка). Повстанці оволоділи Чигирином, Черкасами, Корсунем та іншими містами. Але після бою під Кумейками 16 грудня 1637 року, незважаючи на мужність і героїзм, вони змушені були відійти за Черкаси. Після капітуляції під селом Боровицею Павлюк і його товариші були страчені[2].

Навесні 1638 року повстання вибухнуло з новою силою. Очолив його Я. Острянин (Остряниця). Повстанці захопили Бужин, Чигирин та інші міста й містечка. У тяжких боях біля Жовнина і на Старці вони відбили атаки добірних загонів коронного війська. Тільки голод змусив їх припинити боротьбу.

Після поразки повстання магнати й шляхта запровадили режим нечувано жорстокого терору. Набагато зросли селянські повинності. Селянам, козакам і навіть частині козацької старшини доводилося зазнавати багато лиха і від величезної сваволі магнатів в Польській державі в цей час. Сваволя польської шляхти й магнатів щодо українського селянства, козацтва і навіть старшини не минула й Богдана Хмельницького. Чигиринський підстароста Чаплинський напав на Суботів, пограбував його і спалив. Такі випадки, як з Хмельницьким, були непоодинокими. У грудні 1647 року з групою однодумців він тікає на Запоріжжя, де й піднімає прапор повстання. В січні 1648 року повсталі козаки перебили загін польських жовнірів, що стояв у Січі, й обрали Хмельницького гетьманом.

Звістка про повстання на Запоріжжі і відозви Хмельницького сколихнули широкі народні маси. Почалася визвольна війна. 5—6 травня 1648 року біля Жовтих Вод повстанці, керовані Богданом Хмельницьким, знищили авангард польського війська. Під Корсунем 16 травня народне військо розгромило основні сили польської армії. Грім козацьких гармат біля Жовтих Вод і під Корсунем прокотився грізною луною по всій Україні і став сигналом до розгортання всенародної боротьби. Східна частина Черкащини була очищена від шляхти ще в травні 1648 року, і селяни та міщани влилися до Запорізького війська. В червні 1648 року селянське повстання під керівництвом І. Ганжі охопило Уманщину. Повстанці штурмом здобули Умань.

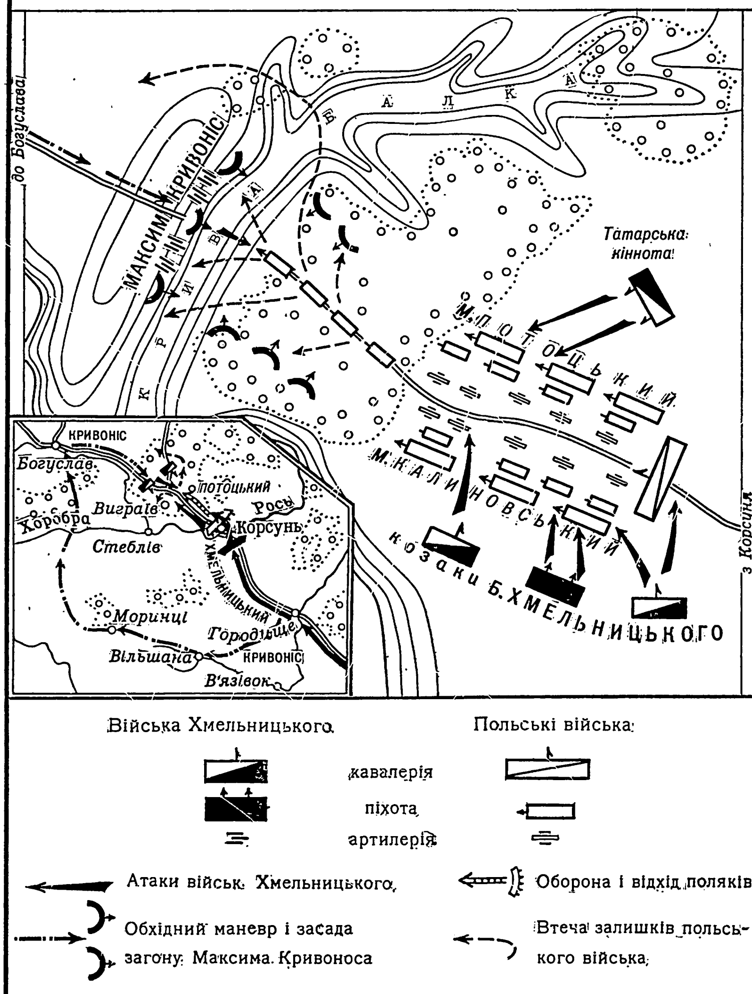
З Черкащиною тісно пов'язані життя й діяльність таких героїв народно-визвольної боротьби, як Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс, Нестер Морозенко, Филон Джалалій (Джеджалій) та багатьох інших.

Резиденцією гетьмана і вищої військової адміністрації, політичним центром України в 1648—1660 рр. стало місто Чигирин. Звідси здійснювався провід визвольною боротьбою, тут велися дипломатичні переговори. Після Зборівського договору 1649 року, за яким у реєстрі кількість козаків встановлювалася в 40 тис. чол. і підтверджувалися права і привілеї козацького війська, на Черкащині утворено 6 адміністративно-територіальних одиниць — полків (Канівський, Корсунський, Кропивнянський, який 1658 року поділено на Лубенський та Ірклiївський, Уманський,

---

[1] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 197—202.
[2] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 147—148.

Черкаський, Чигиринський)[1]. Протягом всієї визвольної війни територія Черкащини неодноразово була ареною напруженої боротьби народних мас проти загарбників. Так, у березні 1653 року шляхетська Польща кинула на Правобережну Україну добірне 15-тисячне військо, очолюване С. Чарнецьким. У бою під Монастирищем козацькі частини, керовані І. Богуном, завдали нападникам відчутних ударів. Узимку 1654—1655 рр. у бою під Охматовом українсько-російське військо зупинило просування польсько-татарської армії в глиб України. На землі Черкащини Б. Хмельницький виплекав мрію про возз'єднання України з Росією. Старшинська рада, що відбулася в Чигирині в січні 1653 року, ухвалила продовжувати війну і добиватися возз'єднання України з Росією[2].

8 січня 1654 року представники полків, міст і сіл Черкащини, разом з представниками інших міст і сіл України, що брали участь у Переяславській раді, висловилися за возз'єднання України з Росією, яке мало велике прогресивне значення для дальшого політичного, економічного й культурного розвитку двох братніх народів —українського і російського.

Та польсько-шляхетські загарбники не примирилися з втратою України. Вони намагалися будь-що відновити своє панування. Знову почалася довга й кровопролитна війна.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року польський уряд визнав входження Лівобережної України до складу Росії. Правобережжя, в т. ч. й більша частина Черкащини, залишалося під владою Польщі. Цей поділ був підтверджений «Трактатом про вічний мир» 1686 року. Після цього сталися зміни в адміністративному поділі лівобережної частини Черкащини. До Переяславського полку були приєднані Кропивнянська й Ірклїівська сотні, ліквідованого 1658 року Кропивнянського полку, Золотоніська, Піщанська й Домонтівська сотні Черкаського полку, Бубнівська, Ліплявська і Терехтемирівська сотні Канівського полку.

На початку 70-х років посилила напади на українські землі й султанська Туреччина. Турецькі й татарські війська зруйнували Умань, Черкаси та багато інших міст і сіл краю. 1674 року російсько-українське військо здійснило похід на правий берег Дніпра, в результаті якого землі 10 правобережних полків, у т. ч. Черкаського, Канівського, Корсунського та Уманського, знову возз'єдналися з Лівобережною Україною в складі Російської держави[3]. Але турецький уряд продовжував

[1] М. Максимович. Собрание сочинений, т. 1. К., 1876, стор. 656, 666, 667, 685, 689, 696, 712.
[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 227, 236—237.
[3] Там же, стор. 270—271.

загарбницьку політику. Він вирішив захопити Чигирин і Київ, щоб перетворити їх на плацдарм для завоювання всієї Правобережної України. Для цього влаштував два т. зв. Чигиринські походи (1677—1678 рр.). Нападники страшенно спустошили край. Спільними героїчними зусиллями російсько-українські війська відбили навалу ворога. За Бахчисарайським мирним договором (1681 р.) Туреччина і Крим відмовлялися від зазіхань на Лівобережну Україну і Київ[1].

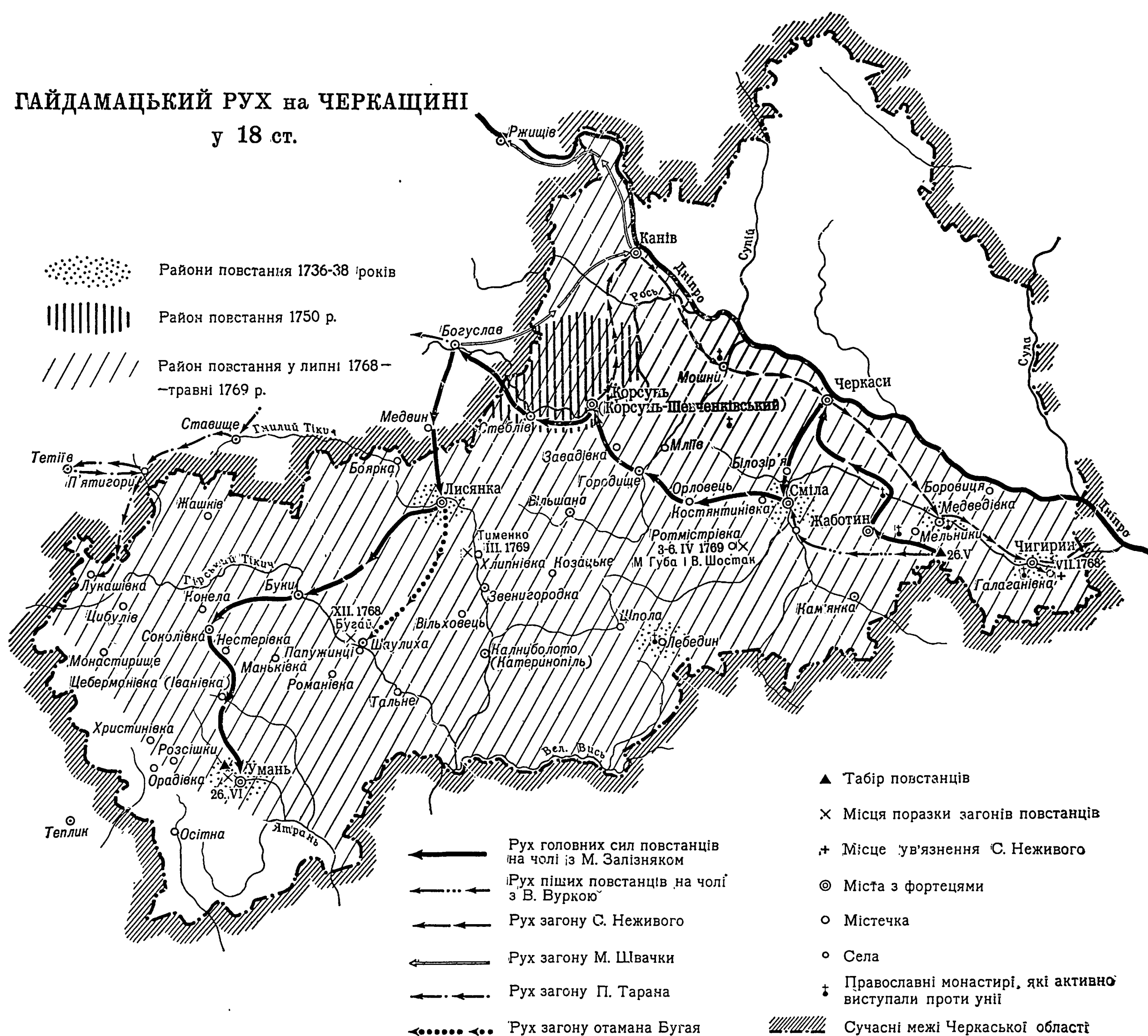
По території Черкащини проходила вузька смуга вздовж правого берега Дніпра, яка за мирними угодами і, зокрема, за т. зв. Вічним миром 1686 року, вважалася нейтральною зоною між Росією і Польщею. Сюди з багатьох міст і сіл України стікалися численні втікачі. Замість тяжкої панщини і нестерпних поборів, поселенці зобов'язані були давати певну кількість продуктів на козацьке військо, т. зв. борошно.

Відновивши на Правобережжі колишні козацькі адміністративно-територіальні полки, козаки й селяни під керівництвом Семена Палія, Захарія Іскри, Самійла Самуся та Андрія Абазина розгорнули боротьбу проти польсько-шляхетського панування, за возз'єднання Правобережжя з Лівобережною Україною. 1691 року польський уряд почав регулярні воєнні дії проти козаків, а 1699 року, після підписання Карловицької угоди з Туреччиною, сейм ухвалив розпустити всі козацькі полки. В серпні 1702 року в Корсуні й Богуславі з'явилися старости й управителі в супроводі озброєних загонів, а також польська шляхта і магнати.

У відповідь на це Іскра й Самусь закликали населення до повстання. Самусь, як наказний гетьман, присягнув на вірність Росії і оголосив себе підвладним лівобережному гетьману. Селяни звільнялись від панської залежності. Успіхи козацьких загонів сприяли швидкому розгортанню селянського повстання. Після здобуття Білої Церкви шляхетське панування фактично було ліквідоване на всьому Правобережжі. Придушувати повстання вирушило 15-тисячне військо під командуванням магната А. Синявського, яке на початку 1703 року захопило територію Брацлавського полку, стративши понад 10 тис. чоловік мирного населення. Але карателі не наважувались виступити проти козацьких полків. Розправитися з повстанцями польській шляхті допоміг гетьман-зрадник українського народу І. Мазепа. Відновити ж владу шляхетській Польщі перешкодили наміри Росії возз'єднати Правобережну Україну.

Але невдала війна 1710—1711 рр. проти султанської Туреччини змусила Росію відмовитись від цього наміру. За Прутським миром (1711 р.) царський уряд зобов'язувався не втручатися в справи Правобережної України. Польські магнати, що втекли від народної кари, знову повернулися на Черкащину. Загарбавши силою землі у селян, вони зосередили в своїх руках величезні володіння. Щоб забезпечити свої маєтки робочими руками, феодали закликали селян на слободи, звільняючи їх від повинностей протягом 15—30 років. Завдяки цьому край швидко залюднювався. Тільки в Черкаському старостві за 10 років (з 1736 по 1746 р.) кількість господарств збільшилася від 1270 до 2252. Головна роль у сільському господарстві належала рільництву й тваринництву. Спершу майже єдиною формою феодальної експлуатації була грошова рента (чинш). Її розмір залежав від кількості худоби в селянському господарстві. Ті селяни, що не мали робочої худоби (піші), платили по 1 злотому, а ті, що мали її (тяглі) — по 8 злотих від кожного вола чи коня. Більшість селян південно-східної частини Правобережжя не мала тягла, а коли дещо й було, то не більше одного-двох волів. Це, зокрема, підтверджує той факт, що в другій половині XVIII ст. жителі майже 500 поселень платили по 4—12 злотих чиншу. 1753 року мешканці сіл Ботвинівки і Цебермановості Греблі Соколівського ключа на Уманщині платили в середньому по 12 злотих чиншу, 2 злотих осипу (данина натурою), давали по 2 курки і 6 яєць, підвозили по 2 вози дров, косили сіно по дню на рік. Грошова рента забезпе-

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. К., 1963, стор. 4—5.

чувала феодалам великі прибутки. Так, із 1736 до 1759 року, прибуток з Черкаського староства зріс від 40 655 до 61 955 злотих[1].

У 20—30-х роках XVIII ст. на Черкащині стали виникати фільварки із застосуванням, крім грошової, відробіткової ренти (панщини). Поширення панщини припадає на 60—70 роки. В 1768 році тільки на Уманщині було 17 фільварків. У 70-х роках XVIII ст. панщина тут досягла 90 днів на рік[2]. Про збільшення числа залежних селян свідчать порівняльні дані люстрацій королівських маєтностей 1765 і 1789 років. У п'яти староствах Київського воєводства (Звенигородському, Черкаському, Чигиринському та ін.) 1765 року налічувалось 8336 дворів, у т. ч. підданих — 6774, слобожан — 568, козаків — 690, вільних — 304 і пусток — 1117. Найбільш населеними були Канівське (2174), Черкаське (2048) і Чигиринське (1738) староства. Внаслідок наступу феодалів у чотирьох староствах (без Звенигородського) до 1789 року

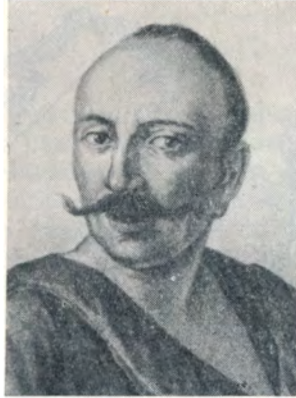
---

[1] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в., стор. 47, 48, 53.

[2] Там же, стор. 36, 54.

Максим Залізняк. З гравюри XVIII ст.

Іван Гонта. З гравюри XVIII ст.

лишилося: слобожан — 91, козаків — 52, вільних — 1. Отже, число підданих збільшилось з 81 до 98 проц.[1]. Панське господарство спеціалізувалося головним чином на скотарстві. Цьому сприяли неозорі степові пасовища. Зернове господарство змінює скотарство тільки в кінці XVIII ст. після відкриття чорноморських портів.

Одним з істотних джерел прибутку феодалів було гуральництво. Тільки Іванківська гуральня уманських маєтків С. Потоцького 1797 року переробила за п'ять тижнів 1020 корців хліба й отримала 6350 спустів* горілки. Споруджував Потоцький також броварні, буди, цегельні, тартаки та інше[2].

Працювали на цих підприємствах переважно кріпаки, хоч з середини XVIII ст. і трапляються факти застосування примусово-кабальної, а також вільнонайманої праці.

Тяжко позначалася на становищі селян й орендна система. Орендаря, який став тимчасовим власником, не турбувала доля маєтку в майбутньому, він прагнув за своє недовге панування здобути якнайбільше прибутку. Орендар свавільно збільшував панщину й чинш, запроваджував нові додаткові повинності. Селянин був перетворений на «бидло», позбавлений будь-яких прав. Його добробут і навіть життя цілком залежали від примх феодала, який не тільки привласнював сам працю і майно, але й часто вирішував долю хлопа, міг бідолашного покарати насмерть. Селянин не мав права навіть змінити місце проживання, вид занять, вступити на службу. А тим часом панові дозволено було його продавати, міняти, дарувати, переводити з одного села в інше. Тілесні покарання, звіряча розправа і вбивства селян, продаж і дарування їх своїм родичам та знайомим, глумлення з дівчат і жінок — все це було звичайним явищем на Правобережній Україні, що перебувала під владою Польщі[3].

Крім соціального поневолення, населення краю зазнавало національно-релігійних утисків: у державних установах заборонялося користуватися українською мовою, православних змушували переходити в унію, православні церкви закривали. З противниками унії панство жорстоко розправлялося[4].

Панській сваволі селяни чинили опір, що нерідко переростав у повстання. Головною силою всіх заворушень були селяни. Повстанці, які звали себе гайдамаками, громили панські маєтки, розправлялися з визискувачами. Черкащина була одним з основних районів формування гайдамацьких загонів на Україні. Особливо широко розгорнулась антифеодальна боротьба трудящих Черкащини в 30-і рр. XVIII ст. 1730 року повстанці напали на Смілу, 1731 року — на Вільшану. Заворушення охопили всю Черкащину. Гайдамацький рух посилився 1734 року.

У 1736—1738 рр. він запалав з новою силою. Загони, очолювані Медведем, Гривою, Жилою, Харком, Рудем, діяли в районі Умані, Лисянки, Сміли, Лебедина, Медведівки. 1737 року загін Медведя захопив Чигирин. Гайдамацький рух тривав

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3. К., 1905, стор. 8.

* Корець — 6 пудів зерна.

* Спуст — троє відер.

[2] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в., стор. 155—158.

[3] Коліївщина 1768. Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання. К., 1970, стор. 34, 67.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 2. К., 1864, стор. 385, 393.

і в 40-х роках. 1743 року повстанці вчинили напад на Корсунь і Звенигородку. Під час повстання 1750 року одні гайдамацькі загони розгорнули дії у Чигиринському старостві, знищуючи все, що «паном звалося», а інші оволоділи Уманню, Корсунем тощо[1].

Найбільшого піднесення гайдамацький рух досяг 1768 року під час Коліївщини. Головною економічною причиною, що зумовила події 1768 року, було посилення панщини. Розгортанню повстання сприяла поява на Правобережжі російських військ, надісланих для боротьби з конфедератами. Народні маси Правобережної України сподівалися, що російський уряд підтримає їхню боротьбу проти польської шляхти. Черкащина стала центром Коліївщини. Керував повстанням запорожець Максим Залізняк, уродженець містечка Медведівки Чигиринського староства. Очолюваний ним гайдамацький загін, вийшовши з Холодного Яру, здобув Медведівку, Чигирин, Жаботин, Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів, Мошни, Лисянку.

За кілька тижнів повстання охопило всю південну Київщину, Брацлавщину, перекинулось на Волинь і Галичину. Цій події Т. Г. Шевченко присвятив найбільший свій поетичний твір — поему «Гайдамаки»:

Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє.
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси...

Поет наголошує й на тому, що рушійною силою повстання були широкі маси трудового народу. Тоді, за його словами, в селах

.........осталися
Діти та собаки,—
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

У другій половині травня й на початку червня повстання досягло районів Корсуня й Умані. В червні загін Залізняка підійшов до Умані. Сотник уманських надвірних козаків Іван Гонта родом із села Росішок (тепер Христинівського району) перейшов з козаками на бік повстанців. 9—10 червня гайдамаки, керовані Залізняком і Гонтою, здобули Умань і розправилися з шляхтою. Оволодіння містом-фортецею було однією з найважливіших подій Коліївщини[2].

Повстання загрожувало перекинутись на Лівобережжя, Південну Україну й Запоріжжя. Налякані його розмахом, не маючи достатніх сил для боротьби проти повстанців, урядові кола шляхетської Польщі звернулися до царського уряду з проханням допомогти придушити гайдамацький рух. Царський уряд, побоюючись поширення антифеодальних виступів на Лівобережну Україну й ускладнень, погодився на це. У другій половині червня царські війська вступили в Смілянську, Канівську, Білоцерківську, Уманську, Чигиринську округи. Наприкінці липня об'єднаними силами польсько-шляхетського уряду та російського царизму повстання було жорстоко придушене. Особливо люто розправлявся з непокірними польський регіментар Стемпковський, що укрив свій шлях тисячами шибениць і паль. У самій тільки Лисянці польська шляхта повісила 60 селян без суду й слідства[3]. Гонту було страчено, а Залізняка засуджено до заслання в Сибір.

---

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 74—90, 101—110, 147, 158, 170—171, 197—202; О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст. К., 1965, стор. 46—47, 51—53, 58—61, 64, 69, 82, 85, 86.

[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 15, 359—362.

[3] К. Гуслистий. Коліївщина (Історичний нарис). К., 1947, стор. 25—30.

Однак повстанський рух на Черкащині тривав і далі. На Смілянщині, в районі Лисянки та багатьох інших місцях збройні виступи мали місце протягом 1768—1770 рр.[1].

Стихійною, але могутньою формою класової боротьби проти феодальної експлуатації в кінці XVIII ст. були втечі, оскільки вони позбавляли пана найголовнішого в його маєтку — робочої сили, а, отже, й прибутків. У рапорті на ім'я Потоцького від 1785 року повідомляється, що протягом 1768—1785 рр. з Умані і 22 навколишніх сіл утекло 539 кріпаків на слободи під Кагарлик, Архангград, Єлисаветград та інші міста Новосербії. А згодом якийсь Плотницький доповідав, що він на берегах Дністра й Чорного моря знайшов селян Потоцького і повернув йому 120 чоловік. У повідомленні сейму від 18 лютого 1789 року зазначалося, що піддані погрожують повстанням і озброєний загін Чуба по всій Смілянщині підбурює підданих[2].

Розвиток феодально-кріпосницьких відносин на Лівобережжі у XVIII ст. виявлявся насамперед у зростанні старшинського, монастирського землеволодіння, а також маєтностей російських вельмож. Головним джерелом цього зростання було скуповування й насильне загарбання селянських і козацьких земель. Це був час дальшого погіршення становища народних мас. На початку 30-х років XVIII ст. на лівобережній Черкащині в 29 населених пунктах уже були залежні від феодалів селяни [3]. На плечі селян, козаків та незаможну частину міського населення важким тягарем лягали численні посередні податки: з роздрібної торгівлі, мито з товарів, орендні збори тощо. Зростала питома вага панщини. Ще на початку XVIII ст. дводенна панщина вважалась за норму. Указом від 3 травня 1783 року царський уряд і юридично оформив закріпачення селян. Українські феодали дістали права і привілеї російського дворянства.

Посилення феодально-кріпосницького гніту й переслідувань посполитих і козаків супроводжувалися гострою класовою боротьбою. Яскравим прикладом антифеодальної боротьби народних мас був виступ у Кліщинцях (1761—1774 рр.). Козаки протестували проти незаконного закріпачення. Багато років вони робили спроби добитися своїх прав, але царська влада й старшинська адміністрація захищали власників. 1767 року жителі Кліщинців вчинили напад на будинок пана Туманського, а військову команду, що прибула для придушення повстання, вигнали з села. Очолили повстання селяни Опанас Ворона й Трохим Білик. Рік хлібороби господарювали без поміщика, а коли в 1768 році до Кліщинців направлено військовий загін з 300 чоловік, селяни не допустили його. 1770 року прибув новий великий каральний загін. Та селяни прийняли нерівний бій і вистояли. Тільки тоді, як запалало село, повстанці змушені були скласти зброю. Остаточно придушити повстання царизмові вдалося тільки в 1774 році.[4]. З 70-х років XVIII ст. в антифеодальній боротьбі на Лівобережжі активну участь брав Семен Гаркуша. 1772 року він із загоном здобув Канів, а в серпні 1783 року вчинив напад на маєток поміщика Левицького в селі Ліплявій Золотоніського повіту.

Водночас царат здійснював політику ліквідації автономії України. 1764 року остаточно скасовано гетьманство, а 1781 року — полковий устрій. 1782 року було створено Київське намісництво, до складу якого увійшов і Золотоніський повіт (лівобережна частина Черкащини).

1793 року Правобережжя возз'єднано з Лівобережною Україною в межах Російської держави. Поділ на воєводства був ліквідований і на цій території створено Брацлавське та Ізяславське (Волинське) намісництва. Канів і Корсунь у ранзі містечок включили до Київського повіту Київського намісництва. В січні 1795 року

[1] Історія Української РСР, т. 1, стор. 334.

[2] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в., стор. 35, 37.

[3] Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729—1730). Х., 1896, стор. 4—45.

[4] Історія селянства Української РСР у 2-х т., т. 1. К., 1967, стор. 249.

засновано Вознесенське намісництво, до якого ввійшли Уманський, Катеринопільський, Чигиринський і Черкаський повіти. Указом Павла I від 30 листопада 1796 року намісництва були ліквідовані, а замість них 1797 року утворені губернії.

Правобережну частину Черкащини включено до Київської губернії, а лівобережну — до Малоросійської. 1802 року Малоросійську губернію поділили на Чернігівську й Полтавську. З цього часу і аж до 1919 року Золотоніський повіт (лівобережна частина Черкащини) перебував у складі Полтавської губернії [1].

Правобережна Черкащина входила до складу Київської губернії (Уманський, Звенигородський, Чигиринський, Черкаський і Канівський повіти). У 1845 році тут жило 672 004 чоловіка, у т. ч. кріпаків — 209 336, дворових — 3032, державних селян — 34 696, військових поселенців — 22 375, вільних селян — 8695, дворян — 4042 [2]. На лівобережжі Черкащини (Золотоніський повіт) у 1850 році жило 138 306 чоловік, у т. ч. козаків — 64 483, кріпаків — 55 491, державних селян — 8039, міщан і цехових — 3227, дворян — 1552 [3]. Величезні земельні простори на Черкащині були подаровані царським вельможам. Так, графи Бобринські мали 44 386 десятин землі в Черкаському й Чигиринському повітах, а графи Воронцови тільки в Чигиринському повіті володіли 70 442 десятинами [4]. Князям Кантакузенам належало понад 18 тис. десятин у Золотоніському й Роменському повітах [5]. Всі ці землі оброблялися руками покріпачених селян, позбавлених найелементарніших людських прав. Вони вважалися приватною власністю поміщика, прирівнювалися до майна. Їх продавали та обмінювали на речі і тварин, програвали в карти.

Селяни й козаки займалися рільництвом і скотарством. Низький рівень агротехніки, убоге тягло й примітивні знаряддя праці були причиною несталих урожаїв. Значна частина селянства, не пориваючи з хліборобством, займалася різноманітними промислами. На Черкащині великого розвитку набуло чумацтво*, зокрема, найбільше воно було поширене в районі Золотоноші та Чигирина [6]. В першій половині XIX ст. багато чумаків з Вереміївки, Жовнина, Васютинець, Гельмязова щороку їздили до Криму по сіль, на Дон і в Астрахань по рибу [7]. Тільки в Золотоніському повіті зареєстровано 2443 чумацьких фур [8], хоч їх, напевно, було далеко більше.

Розвивалися й дрібні ремесла: шевство, кравецтво, ковальство, столярство та інші. 1856 року в повітових містах, що входили до Київської губернії, працювало 1302 ремісники. Більшість продукції збувалася на місцевих ярмарках та базарах.

Поряд з кустарним виробництвом розвивається поміщицька й купецька мануфактура. Поступово з'являється й фабрично-заводська промисловість. Поміщики та купці нагромаджували значні капітали і вкладали їх у вигідні галузі промислового виробництва. Так, значного розмаху в цей час набула суконна промисловість. У 1808 році поміщиками відкрито Таганчанську, 1815 — Корсунську, 1818 — Стеблівську сукнярні. Напередодні реформи 1861 року суконні мануфактури були вже великими промисловими підприємствами. Досить сказати, що на цих мануфактурах 1845 року працювало 1289 робітників. Випуск продукції досяг 339 707 крб. [9].

---

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1. К., 1852, стор. 5—6; Історично-географічний збірник, т. 3. К., 1929, стор. 203—205.

[2] Там же, стор. 131—132, 180—243.

[3] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1851, № 44, стор. 35—78.

[4] В. Головня. Смела. К., 1913, стор. 11.

[5] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год. Полтава. 1865, стор. 170—171.

* Чумацтво — візницько-торговельний промисел, поширений на Україні в XVII — першій половині XIX ст. Чумацтво виникло в другій половині XV ст. на Наддніпрянщині і згодом поширилося на значній території України.

[6] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження на Україні. К., 1964, стор. 28—29.

[7] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, т. 3. Полтава, 1852, стор. 323.

[8] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год, стор. 179.

[9] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст. Текстильне виробництво. К., 1960, стор. 111.

У 1812—1816 рр. на Межиріцькій, Таганчанській та Шполянській полотняних мануфактурах працювало 42 робітники[1]. Перше місце за кількістю підприємств і обсягом продукції належало харчовій промисловості. В середині XIX ст. на Правобережній Черкащині налічувалося 114 млинів і гуралень, 44 цукроварні і 22 броварні[2].

У першій половині XIX ст. Черкащина стала центром цукроваріння. Саме тут було зосереджено найбільше цукрових підприємств, і саме в цій галузі дуже швидко відбувався процес переходу від мануфактурної стадії цукрового виробництва до капіталістичної. Першу цукроварню на Україні збудовано 1824 року в селі Трощині Канівського повіту[3]. 1843 року підприємці К. Яхненко і Ф. Симиренко спорудили перші в Росії механічний пісково-рафінадний завод у селі Ташлику, неподалік Сміли, 1848 року Городищенський пісково-рафінадний завод біля Млієва, а в 1846 році — машинобудівний завод у селі Млієві, який випускав обладнання й машини для цукрових підприємств[4]. У 1847 році на Черкащині діяло 39 цукроварень, з них 11 парових і 28 вогневих, тобто 35,6 проц. цукроварень належало вже до підприємств фабрично-заводського капіталістичного типу. Тут працювало 9940 чол., у т. ч. жінок — 2828 і дітей — 1087. У 1847—1848 рр. згадані заводи виробили 60 740 берківців продукції. Найбільше цукроварень було в Чигиринському (12), Черкаському (11) і Канівському (10) повітах[5].

Черкащина славилась гуральництвом і млинарством. 1861 року в Золотоніському повіті працювали 31, а 1864 року на Правобережжі — 80 гуралень. Найбільше їх зосереджувалося в Уманському, Звенигородському і Канівському повітах. 1801 року в Золотоніському повіті налічувалось 914, а 1847 року на Правобережжі Черкащини — 1608 вітряків[6].

На Черкащині, як і в інших районах країни, широко застосовувалась кріпосна праця в промисловому виробництві. Це призводило до виникнення таких груп робітників, як панщинні, кабальні, приписні й посесійні. Значну частину робітників власники заводів наймали на кабальних умовах. Поміщик-цукрозаводчик Бобринський брав на свої підприємства багато селян за договорами з поміщиками Київської, Полтавської, Чернігівської, Могильовської, Мінської і Смоленської губерній. Постійно проводилась контрактація робочої сили на заводи Бобринського із складу державних селян — «неплатників податку». Вирушаючи у віддалені місця заробітку (звичайно, не для себе, а для поміщика), закабалені робітники зазнавали голоду, холоду й цілковитого виснаження. Робочий день тривав 13—14 і навіть 15 годин. На Стеблівській сукнярні, наприклад, робітники працювали влітку від зорі до зорі, взимку — від сходу сонця до 9—10 годин вечора[7]. Винагорода кріпакам за працю грошима, харчами, одягом, взуттям і виробами найчастіше практикувалася на суконних фабриках і цукрових заводах. Причому підприємці обтяжували трудівників цілою системою кабальних умов. Так, у багатьох договорах, складених між майстрами й Смілянською головною конторою, зазначалось: коли перші будуть непокірними, то граф Бобринський звільняє їх з роботи, і вони не матимуть права найматись ближче, як за 500 верст від Черкаського повіту, де знаходились заводи Бобринського.

Тяжке становище кріпосних робітників на цукроварнях напередодні реформи змалював відомий український письменник І. С. Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря»: «Сахарні стояли за великим ставком, захищені глибоким ровом і обгороджені стіною... Там була навіть школа, тільки не для просвіти народа, а задля того,

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 285.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 48—49, 77—82.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 328.
[4] В. Головня. Смела, стор. 8.
[5] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. СПб., 1867, стор. 86.
[6] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 184.
[7] Там же, стор. 256.

щоб вивчить хлопців на писарів для фабрицьких канцелярій..., господарство вже далося взнаки людям і кидалось в вічі. Огорожа місцями лежала на землі, по двору гнилі калюжі; будинки були облуплені, вікна в хатах були повибивані; подекуди ціле стадо кіз гуляло по садочках і гризло дерево... Казарми, довгі без міри, були ще поганші, ніж на стеблівській сахарні. В хаті було повно барлогу, як у свинюшниках; там стояв якийсь чад од махорки, од гнилої соломи, од нечистої одежі, од кислого борщу, од бурлацьких онуч». Харчували робітників, немов свиней: «В борщі була сама за себе бутвина та квас; подекуди тільки плавали таркани замість м'яса. Після борщу подали кашу. Каша була з тухлого пшона, а старе сало тхнуло лоєм. Хліб був чорний, як свята земля».

Товарна продукція, що вироблялася,— цукор, вовна, сукно тощо — продавалась на ярмарках і базарах. У другій чверті XIX ст. в Черкаському й Канівському (без Богуслава) повітах щороку відбувалося 25 ярмарків, на які привозилося товарів на 40 620 карбованців[1].

Населення Черкащини взяло активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. Сформовані тут 2 козацькі і 2 ополченські полки боролися проти ворога[2]. Вітчизняна війна вплинула на розвиток визвольного руху декабристів, який став, за визначенням В. І. Леніна, початком першого, дворянського етапу розвитку визвольного руху в Росії. Одним з центрів декабристського руху на Україні було містечко Кам'янка, де в маєтку Давидова, в «Зеленому будиночку», члени Південного товариства збиралися на свої наради. 1823 року в Кам'янці вирішувалося одне з основних питань програми Південного товариства — про встановлення в Росії республіканського устрою та знищення царської родини. Кам'янську управу Південного товариства очолювали В. Л. Давидов і С. Г. Волконський. Вона мала підготувати полки військових поселень до повстання. Після розгрому декабристського руху в січні 1826 року В. Л. Давидов і С. Г. Волконський були заарештовані й засуджені до 20 років каторжних робіт[3].

Повстання декабристів знайшло відгомін серед народних мас, справило на них певний вплив. 1826 року стався антифеодальний виступ селян у районі Умані (села Іваньки, Мошурів, Тальне, Романівка та інші). Керував ним солдат Олексій Семенов. Селяни, оголосивши себе вільними, заарештовували поміщиків і захоплювали їхнє майно. Виступ було придушено, найактивніших його учасників засудили до каторжних робіт і поселення в Сибіру[4]. Того ж року відбулися заворушення селян у містечку Корсуні, селі Підвисоцькому на Уманщині та інших місцях[5].

Посилення феодально-кріпосницького гноблення в 30-х роках XIX ст. викликало нову хвилю селянських виступів. Заворушення охопило кілька сіл Чигиринського повіту. Серед повстанців особливо відзначалися ватажки Павло Гончар, Павло Стадник, Мусій Ковтун, Оврам Чиженко. Адміністративними репресіями і військовою силою царизм придушив ці рухи[6].

Зростання антикріпосницького руху селян і прагнення царського уряду привернути їх на свій бік у боротьбі проти польських поміщиків привели до того, що царський уряд сенатським указом від 26 травня 1847 року запровадив інвентарні правила, якими передбачалось обов'язкове складання інвентарів. Вони мали регламентувати виконання кріпосних повинностей поміщицькими селянами. За селянами закріплювалася надільна земля, яка й далі вважалася поміщицькою власністю. Для тяглих, тобто тих, хто мав робочу худобу, встановлювалося три тяглові і один

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 3. СПб., 1852, стор. 526.

[2] Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Збірник документів. К., 1948, стор. 44.

[3] М. В. Нечкина. Движение декабристов, т. 2. М., 1955, стор. 4, 25—27, 31—34, 42, 205—206.

[4] Крестьянское движение в России в 1826—1849 гг. Сборник документов. М., 1961, стор. 31—46, 694—695.

[5] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 422.

[6] Історія Української РСР, т. 1, стор. 385.

жіночий, всього чотири дні панщини на тиждень. Піші, що мали половинні наділи, відбували панщину: два дні чоловічі й один день жіночий на тиждень. Городники, тобто селяни, що не мали польової землі й володіли тільки садибою, зобов'язані були платити поміщикові щорічний грошовий оброк з розрахунку 24 дні панщини. Селяни, які не мали не тільки польової, але й присадибної землі і жили в чужих дворах, — бобилі, сплачували оброк грошима — від 1,5 до 2,5 крб. на рік. Крім того, селяни відробляли згінні дні.

У зв'язку з революцією в країнах Західної Європи і посиленням кріпосницької реакції в Росії 29 грудня 1848 року царський уряд видав нову редакцію інвентарних правил, які значно погіршували становище селян. Інвентарні правила залишали недоторканою поміщицьку власність на землю й узаконювали існуюче малоземелля та обезземелення селян. 1847 року 236 поміщиків правобережжя Черкащини володіли 399 827 десятинами землі, а 73 811 селянських дворів користувалися 410 462 десятинами надільної землі, що теж була поміщицькою власністю. Та поміщики не зважали на правила. Вони продовжували безкарно збільшувати панщину й зменшувати селянські наділи. Так, у Звенигородському, Канівському, Уманському, Черкаському й Чигиринському повітах за 14 років (з 1847 до 1861) поміщики збільшили своє землеволодіння на 27 208 десятин, або на 10,26 процента[1].

Селяни швидко зрозуміли суть цих правил і своє ставлення до них, зокрема, висловили в народній пісні:

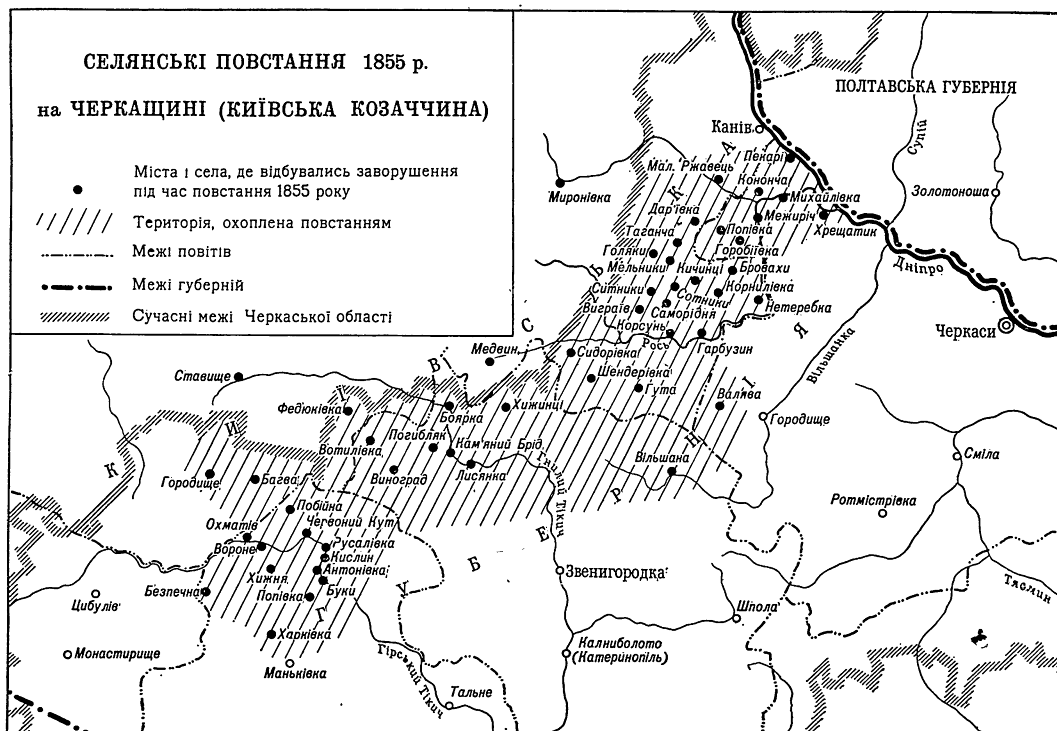
Зразу добре радилися.
Сповняли інвентарі,
А там стали шкури дерти,
Як і спершу драли.
Отамани з батогами,
З нагаєм гуменний
На роботу цілий тиждень
Гонять, мов скажених.

Кріпосні селяни й далі були предметом торгівлі та обміну. При цьому їх часто продавали без землі, розлучали батьків і дітей. Такої долі зазнав і молодий Тарас Шевченко. Обтяжені надмірною панщиною, терплячи безпросвітні злидні й темряву, селяни зобов'язані були виконувати й державні повинності, а також сплачувати непосильні податки, які безжально стягували з них органи царської влади. Тяжкою повинністю для панських селян була рекрутчина. Користуючись необмеженими правами, поміщики віддавали в солдати насамперед тих кріпаків, які проявляли непокору. Нестерпний гніт поміщиків і феодально-кріпосницької держави з надзвичайною силою розкрив Т. Г. Шевченко в своєму творі «Сон».

Он глянь — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! В військо оддають!
Бо його, бач, трохи! а онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Посилення соціально-економічного гноблення призвело до дальшого зростання класової боротьби на Правобережжі. Найбільші заворушення на Черкащині сталися 1848 року в селах Ребедайлівці і Жаботині нині Кам'янського району. Доведені до відчаю нелюдською експлуатацією й численними утисками з боку поміщиків, селяни Жаботина й навколишніх сіл відмовились виконувати панщину. Для приду-

[1] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 11, 44.

шення цього виступу власті викликали війська[1]. Одним з найгостріших виявів класової боротьби напередодні реформи 1861 року був рух під час Кримської війни, яка лягла величезним тягарем переважно на плечі селянства (рекрутська повинність, ополчення, зростання податків, гужова повинність та ін.). Цей рух розпочався в 1855 році й охопив Звенигородський, Канівський, Уманський і Черкаський повіти. Приводом до руху було опублікування царським урядом наприкінці Кримської війни маніфесту від 25 січня 1855 року про створення рухомого ополчення. Селяни записувалися в козаки і відмовлялися виконувати панщину[2]. Вибір ними цієї форми звільнення від кріпацької кабали пов'язаний з їх традиційним уявленням про козаків, як вільних людей, незалежних від панів і чиновників. Уряд жорстоко розправився з повсталими. За неповними даними тоді забили й поранили 57 селян, сотні активних учасників ув'язнили й заслали на каторжні роботи[3].

У XIX ст. на Україні виникають таємні політичні організації, які об'єднують борців проти кріпосництва і самодержавства, за рівноправність народів. Такою організацією стало Кирило-Мефодіївське товариство (1845—1847 рр.). Визначними членами були уродженці Черкащини — Т. Г. Шевченко, М. І. Гулак, О. О. Навроцький. В товаристві існувало два напрями: ліберально-буржуазний і революційно-демократичний. Якщо ліберали обстоювали мирний шлях ліквідації кріпацтва, то Т. Г. Шевченко і його однодумці (серед них Гулак та Навроцький) підтримували революційні перетворення, виступали проти націоналізму П. О. Куліша та його прибічників. Черкасці знали про Кирило-Мефодіївське товариство

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 64—65.

[2] С. Шамрай. Київська козаччина 1855 року. К., 1928, стор. 7—9, 55—69, 87—102, 108—124.

[3] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1961 года, стор. 68—69.

М. І. Гулак — член Кирило-Мефодіївського товариства.

О. О. Навроцький — член Кирило-Мефодіївського товариства.

і про арешт його членів. 24 липня 1847 року шеф жандармів писав київському генерал-губернатору Д. Бібікову, що відставлений від служби за неблагонадійність чиновник 9 класу Коломійцев, який мешкає в Черкасах, Київської губернії, давав рукописи віршів Рилєєва, поширював чутки, ніби на Україні було заворушення і що в зв'язку з цим заарештовано до 30 осіб.[1]

На Черкащині, зокрема на її лівобережній частині, незважаючи на польсько-шляхетське гноблення й колоніальну політику царизму, в XVI—XVIII ст. здобуті помітні успіхи в розвитку освіти. За свідченням Павла Алеппського, який у 1654 і 1656 роках разом з своїм батьком антіохійським патріархом Макарієм проїздив через Україну і бачився з Б. Хмельницьким, у містах і селах йому дуже часто зустрічалися не тільки чоловіки, але й жінки, що вміли читати й писати. При багатьох церквах діяли початкові школи, де навчалися діти козаків, селян і духовенства[2]. Діти заможних класів, крім того, навчалися в Києво-Могилянській колегії (з 1701 року — академія).

Перші державні початкові й середні школи на Черкащині створено на початку XIX ст. Тоді, наприклад, відкрилися початкові школи в селах Богодухівці, Кропивні, Жовнині і Гельмязеві[3]. 1819 року в Черкасах та Умані відкрито духовні школи[4], а 1820 року в Золотоноші — повітове училище[5]. Перший професійний навчальний заклад — головна школа садівництва — почав діяти в Умані 1859 року[6].

Уродженці Черкащини зробили помітний внесок в українську науку. Значну роль в її піднесенні відіграв великий український поет, художник і мислитель революціонер-демократ Т. Г. Шевченко. В його творах широко відбито події, що відбувалися на Україні. Чимало зробив для розвитку науки і видатний природознавець, філолог, історик та археолог М. О. Максимович. Багато його праць присвячено історії Київської Русі, українського козацтва, визвольній боротьбі проти польсько-шляхетського панування, возз'єднанню України з Росією.

Т. Г. Шевченко став основоположником революційно-демократичного напрямку й критичного реалізму в новій українській літературі. В його творах висловлені могутні революційні ідеї соціально-визвольної боротьби проти самодержавства та поміщицько-кріпосницького ладу. З появою Шевченка українська література здобула одне з перших місць серед інших слов'янських народів і вийшла на світову арену. Черкащина знайшла відображення в таких його творах, як «Гайдамаки», «Чигрине — Чигрине», «Стоїть в селі Суботові», «Холодний Яр», «Назар Стодоля» тощо.

На Черкащині народились українські письменники П. П. Гулак-Артемовський і К. Д. Думитрашко (О. Д. Копитько), польський поет Міхал Грабовський. Тут деякий час жили й працювали Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський, Є. П. Гребінка, М. В. Гоголь, О. С. Пушкін, Д. В. Давидов, Адам Міцкевич, Юліуш Словацький. Так, у селі Ковраї біля Золотоноші видатний український філософ і поет Г. С. Ско-

---

[1] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі — ЦДІА УРСР у Києві), ф. 442, оп. 797, спр. 177; ЦДАЖР СРСР, ф. 109, 1 експедиція, ч. 2, арк. 158—159, 161—162.

[2] П. Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, вып. 4. М., 1899, стор. 28.

[3] Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания XIX очередного созыва. Полтава, 1883, стор. 52—54.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 639, спр. 20, арк. 228.

[5] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год, стор. 208.

[6] Умань. Історико-географічний та економічний нарис. Черкаси, 1957, стор. 54.

ворода в 1754—1759 рр. писав вірші до збірки «Сад божественных песней». І. П. Котляревський, перебуваючи в 1793—1796 рр. на Золотоніщині, розпочав роботу над «Енеїдою»— першою ластівкою нового українського письменства.

Геній народної творчості досяг найвищого злету в фольклорі. Свої глибокі переживання трудящі відобразили в неперевершених зразках народних дум, історичних пісень, переказів і оповідань. У багатьох з них народ оспівав захисників рідної землі — Байду («В Цареграді на риночку»), М. Дорошенка і П. Сагайдачного («Ой, на горі та й женці жнуть»), Морозенка («Ой, ти, Морозенку»), Б. Хмельницького («Чи не той то хміль», «Перемога Корсунська»), М. Кривоноса («Не дивуйтеся, добрі люди»), юного народного богатиря Івана Удовиченка — Коновченка та інших. У піснях «Ой, Левенче, Левеночку», «Іде Харко із Туреччини» змальовуються образи керівників гайдамацького руху на Черкащині. Народного героя, керівника Коліївщини прославляє пісня «Максим козак — Залізняк»[1].

Т. Г. Шевченко. Автопортрет. 1860 р.

Розвивались архітектура й малярство. Народні митці Черкащини створили багато оригінальних картин і малюнків. Серед них народні портрети «Козак Мамай», «Богдан з полками» (із села Суботова XVII ст.)[2], портрет Б. Хмельницького на стіні Медведівського монастиря та інші твори живопису. Майстром історичного й портретного малярства першої половини XIX ст. був кріпак М. Воронцова живописець Г. Г. Лапченко (1801—1836) із села Валяви (нині Городищенського району)[3]. Життя трудового народу Черкащини відбив у своїх картинах художник І. М. Сошенко («Жіночий портрет», «Хлопчики-рибалки», «Продаж сіна на Дніпрі») та ін. Найвищим досягненням українського мистецтва XIX ст. є творчість Т. Г. Шевченка. Створені ним картини й малюнки із життя Черкащини («Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Мотрин монастир», «Чигирин з Суботовського шляху», «Коло Канева», «В Корсуні», «В Межиріччі», «В Черкасах» та ін.) мають велике пізнавальне значення, зокрема для вивчення минулого краю[4]. У 60-х роках XVIII ст. військовий інженер Мюнц (1681—1783) супроводжував Понятовського (племінника польського короля Станіслава-Августа) по його маєтках у Богуславському, Кам'янському та Корсунському староствах і зробив численні зарисовки народних типів, зокрема таких, що пов'язані з гайдамацьким рухом.

Оборонні споруди — замки в Черкасах, Каневі, Звенигороді, Корсуні, Чигирині (XIV—XVI ст.), громадські будівлі — ринковий майдан з ратушею в Чигирині (перша половина XVII ст.), житла — кам'яний палац Богдана Хмельницького та будинки козацької старшини в Чигирині, дім Хмельницького в Суботові, культові споруди — Троїцька церква в Чигирині, Іллінська церква в Суботові — свідчення значного піднесення архітектури в краї тієї доби[5]. Дальшого розвитку досягло церковне дерев'яне будівництво у першій третині XVIII ст. Так, у Лисянці з 1717 по 1730 рік було споруджено шість церков. Серед дерев'яних церков Правобережжя особливе місце посідає Миколаївський собор Медведівського монастиря (1785—1795 рр.) — великий дев'ятизрубний храм з п'ятьма високими ярусними верхами,

[1] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 23—31, 82, 92—93, 101—105, 134—136, 161, 182, 185.

[2] М. П. Жолтовський. Визвольна боротьба українського народу в пам'ятках мистецтва XVI—XVIII ст. К., 1956, стор. 42—46.

[3] Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 1. К., 1969, стор. 120—121.

[4] Там же, стор. 124—126, 148—171.

[5] Там же, т. 2. К., 1967, стор. 29, 78, 88.

Посуд Черкащини XIX — початку XX ст. 1970 р.

один з найвищих на Україні дерев'яних храмів[1]. Слід також згадати Преображенську церкву Красногірського монастиря під Золотоношею, споруджену в 1767—1771 роках.

Однією з ранніх світських будов на Україні в стилі неоготики був палац у Корсуні-Шевченківському (1787 р.). Всесвітньовідомим є пейзажний парк «Софіївка» в Умані (1796—1805 рр.)[2], споруджений українським майстром садово-паркового мистецтва кріпаком Зарембою.

Великого поширення набуло декоративне мистецтво (кахлі з орнаментом, полив'яний посуд), ліплення й розписи будинків (гетьманський палац у Чигирині).

Народна творчість знайшла яскраве відображення і в килимарстві. У першій половині XIX ст. майстерні килими виробляли в Драбові, Келеберді, Шполі тощо. Видатним осередком художньої кераміки Наддніпрянщини стало село Сунки нині Смілянського району[3], село Гнилець Звенигородського району та інші. Уманщина славилась настінними розписами, вишивками.

Поселення на Черкащині за своїм характером поділялися на села, містечка, слободи й хутори. Розміщувалися вони найчастіше на берегах річок. Хати білені, трикамерні (за окремим винятком), тобто в них є власне хата, сіни й комора під однією стріхою. Кількість та розміщення вікон однакове. Різнилися вони між собою тільки стріхою. Якщо на лівобережжі стріхи гладенькі, то на правобережжі — з острішком, тобто з ступеневими гребенями по ребрах стріхи. Будувалися хати з різного матеріалу — дерева, глини (змішаної з соломою), лози та хворосту. Піч ставилась тільки в куті між задньою стіною і стіною сіней. Двері з одним розтвором. Крім печі, в хаті були й піл, вздовж стін — лави, а біля столу — ослін. У куті між дверима й піччю кочережник, з другого боку — зріз з водою. На стіні — мисник, або судник. Крім хати, на подвір'ї були сарай, кошара, стайня, загін, погріб. За подвір'ям містилися клуня й тік. За сараєм — сад. Городи розміщувались окремо від садиб, здебільшого на низинних місцях.

Центральна частина села являла собою вигін (сільську площу), на якій містилися зборня, одна-дві крамниці, корчма чи шинок, церква. Всі будови, крім церкви, були подібні до звичайних хат. Якщо й різнилися, то тільки своїми розмірами.

Верхній та плечовий одяг жінок — кожух (простий і тулуб'ястий), свита. Причому простий кожух часто оздоблювали різними вирізаними з кольорового сап'яну вишиваними візерунками. Жіночі сорочки вишивали вирізуванням або мережкою, гладдю і хрестиком. Ними оздоблювали верхні частини рукавів, комір і поділ (лиштву). З одягу нижньої половини тіла можна назвати запаску, плахту з попередницею. Пізніше їх змінила спідниця. Влітку жінки здебільшого взуття не носили, восени ж і взимку ходили в черевиках і чоботях. Чоловічий одяг складався з шапки, капелюха, кожуха (з вусами або складками), чумарки, сорочки, штанів, чобіт.

Конфлікт між продуктивними силами й виробничими відносинами, що вилився в 50-х роках XIX ст. в кризу всієї феодально-кріпосницької системи, поразка царизму в Кримській війні 1853—1856 рр., зростання селянських рухів зумовили падіння кріпосного права. Більшість поміщиків Київської губернії висловилася за звільнення селян від кріпосної залежності без землі[4]. Найяскравіше ці погляди проявилися в пропозиції цукрозаводчика із Сміли графа Бобринського. Він реко-

[1] Історія українського мистецтва, т. 3. К., 1968, стор. 50, 52.
[2] Там же, т. 4, кн. 1, стор. 52, 53.
[3] Там же, стор. 257, 287.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 1, ч. 1, арк. 262—263.

мендував виділити селянам лише незначний мінімум землі. Це, на його думку, створило б сприятливі умови для укладення вигідних угод між селянами, яким не вистачатиме землі, та поміщиками, зацікавленими в дешевій робочій силі[1].

Як у маніфесті, так і в положеннях, складених поміщиками і затверджених царем 19 лютого 1861 року, незважаючи на гучні фрази про «дарування волі і свободи», була викладена поміщицька програма пограбування селян. «Велика реформа»,— писав В. І. Ленін,— була кріпосницькою реформою і не могла бути іншою, бо її проводили кріпосники»[2]. На правобережжі сучасної Черкащини пересічний земельний наділ становив 1,9 десятини на ревізьку душу. Земельний наділ на Лівобережжі становив 1,8 десятини землі на ревізьку душу. Оброк дорівнював 3 крб. 50 коп. за десятину орної землі та 5 крб. 10 коп. за десятину присадибної землі. Найродючіші землі поміщики залишили собі[3]. На лівобережжі області після здійснення реформи 1861 року селянам перейшло тільки 22,7 проц. гірших земель[4]. Згідно з уставними грамотами восьма частина селян вийшла тут із кріпосної залежності без надільної землі. В Уманському повіті оброк визначався в 15 піших днів, або в 2 крб. 70 коп. за десятину орної землі[5], для решти повітів правобережжя області — 20 піших днів, або 3 крб. 30 коп[6].

На грабіжницьку реформу селяни Черкащини, як і всієї країни, відповіли масовими виступами. Навесні 1862 року тільки в Канівському повіті вони охопили 28 сіл з населенням понад 10 тис. чоловік[7]. Заворушення відбувалися і в інших повітах. На травень 1872 року в Черкаському повіті селяни не підписали жодної уставної грамоти.

Намагаючись послабити боротьбу селян проти поміщиків і місцевої влади, що розгорнулася, і протиставити їх польському визвольному рухові, царський уряд указом сенату від 30 липня 1863 року скасував законодавчі акти 1861 року для Правобережної України. Всі зобов'язання між поміщиками і тимчасовозобов'язаними селянами втрачали силу з 1 вересня 1863 року. Останні зараховувались у розряд селян-власників з наданням їм на викуп усієї мирської землі в межах, визначених інвентарями 1847—1848 рр. Уставні грамоти, складені й введені до видання указу 1863 року, перетворювались у викупні акти, а розмір викупних платежів зменшувався на 20 проц. 84 329 дворам Уманського, Звенигородського, Чигиринського, Черкаського й Канівського повітів було наділено 363 254 десятини землі, за яку вони мали сплатити 1 026 204 карбованці[8].

Після падіння кріпосного права на правобережжі Черкащини найменше забезпеченою землею й найбільше обтяженою різними феодальними повинностями групою селян залишались чиншовики. Внаслідок чиншової реформи 9 червня 1886 року значну частину їх взагалі позбавили землі. Так, до 1896 року по Київській губернії, до складу якої входила й правобережна Черкащина, було розглянуто 59 542 чиншові справи і 21 517 селянам відмовлено в чиншових правах, а їх землі передано поміщикам. За рештою селян (22 236) наявні наділи були закріплені, але за кожну десятину вони мали сплатити по 50 карбованців[9].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 1, ч. 2, арк. 270—273.

[2] В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 90.

[3] В. Головня. Смела, стор. 11.

[4] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60—90-ті роки XIX ст.). К., 1959, стор. 112.

[5] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 294—295.

[6] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 26—31.

[7] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 326.

[8] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 44.

[9] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1960, стор. 19—50.

У другій половині XIX ст. на Черкащині сталися глибокі соціально-політичні й економічні зміни, зумовлені скасуванням кріпосного права. Швидко зростали міста, споруджувалися фабрики й заводи, прокладалися залізниці. На Черкащині насамперед розвивалися ті галузі промисловості, що обслуговували сільське господарство — цукрова, винокурна, борошномельна, тютюнова. В перші пореформені роки на цукрове виробництво негативно вплинули такі фактори, як зниження сільськогосподарського виробництва й фінансова криза. Це призвело до закриття ряду цукрових заводів. Так зазнала краху і фірма цукрозаводчиків Яхненків та Симиренка. Але на початок 80 рр. XIX ст. цукрове виробництво вже пішло вгору. Друге місце посідало винокурне виробництво, поступаючись цукровій промисловості, хоч велось воно дуже примітивно. Важливу роль у промисловості Черкащини відігравало борошномельне виробництво. Поряд з малосильними вітряками (а їх 1910 року лише в Золотоніському повіті налічувалось 2564) і водяними млинами виникають потужні парові млини. Так, збудований графом Бобринським 1891 року паровий млин мав складне механізоване устаткування і за одну добу розмелював 1200 пудів пшениці і 1000 пудів жита[1]. 1885 року на правобережжі сучасної області діяло 210 фабрик і заводів, на яких працювало 18 785 робітників, у т. ч. 16 659 чоловік — на цукроварнях. Щороку підприємства правобережної Черкащини виробляли продукції на 35 млн. крб., у т. ч. цукроварні — на 26 млн. карбованців[2].

Виникали нові підприємства, особливо цукрові, розширювалися старі. 1914 року в промисловості правобережної Черкащини було зайнято 29 360 робітників. Зростання виробництва цукру визначило провідне місце цієї галузі серед інших. Тільки на 37 цукроварнях правобережжя області працювало 27 412 робітників, на 18 гуральнях — 850, на 15 борошномельних заводах — 347, на 3-х броварнях — 48, 4-х олійницях — 45, на спиртоочисному заводі — 10 робітників. Певну роль відігравала легка промисловість (28 підприємств — 913 робітників), машинобудівна (6 підприємств — 207 робітників) та будівельних матеріалів (6 цегелень — 198 робітників). Зростання промисловості супроводжувалося дальшою концентрацією робітничого класу. В 1914 році на 26 підприємствах правобережжя області працювало більш як по 100 робітників, на 8— по 500, на 4 — більш ніж по 1000 і на двох підприємствах більш як по 2000 робітників[3].

Висока концентрація промисловості призводила до утворення монополістичних об'єднань. Монополістичний капітал проник і на Черкащину. Так, 1887 року на з'їзді цукрозаводчиків у Києві був створений синдикат, керівну роль у ньому зайняли Бобринські (що мали 6 заводів), Браницькі (7), Потоцькі (7), Бродські (9), Терещенко (7). Основним завданням цього об'єднання було не допустити зниження цін на внутрішньому ринку.

Утворення синдикату погіршило становище селян, які вирощували цукрові буряки. Тепер збут буряків здійснювався на визначені синдикатом заводи. Ціни встановлювалися наперед і були дуже низькими. Крім синдикату цукрозаводчиків, які виробляли цукор-пісок, існував ще й синдикат рафінадних цукрозаводчиків (організований у Києві 1890 року)[4].

У дальшому розвитку промисловості й торгівлі будівництво залізниць, що розгорнулося в 60-х роках, відіграло важливу роль. Вони зв'язали Черкащину з великими промисловими й культурними центрами України та Росії. 1876 року Фастівська залізниця сполучила Фастів, Білу Церкву, Корсунь, Смілу, Черкаси і Знам'янку. В 1890—1891 рр. було споруджено колії Козятин—Умань через Христинівку, Христинівка — Шпола[5].

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2. К., 1962, стор. 147.

[2] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 132—147.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 73, арк. 119—199.

[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, т. 2, стор. 127.

[5] П. Андреев. Юго-Западные железные дороги. К., 1896, стор. 13.

Водночас набули дальшого розвитку кустарні промисли. За неповними даними, в 1912 році на Черкащині працювало 19 500 кустарів. У Золотоніському повіті було найбільше кустарів (5941 чоловік). На правобережжі сучасної області налічувалося 7278 ткачів, 5046 шевців, 1633 кравці, 1551 коваль. Поширенням ткацтва відзначалася Смілянська волость, шевства — Канівський, Черкаський і Чигиринський повіти, деревообробних промислів — Черкаський і частково Канівський повіти[1].

Все це сприяло зростанню міст. На 1897 рік міське населення Черкащини становило 105 тис., або 6,5 проц. загальної чисельності населення — 1 625 359 чоловік[2].

Піднесення промисловості, будівництво залізниць прискорювали розвиток сільського господарства, яке в другій половині XIX й на початку XX ст. відігравало важливу роль в економіці Черкащини. В цей час відбувається інтенсивне переростання поміщицьких господарств у капіталістичні, які спеціалізувалися на вирощуванні товарного зерна, а також на відгодівлі худоби. Володіючи 40 проц. орних земель, поміщики більшість їх відводили під пшеницю (від 36 до 41 проц.), жито (від 16,5 до 23 проц.), овес (від 13,7 до 19 проц.), гречку і ячмінь. У селянських господарствах, які найчастіше вирощували зерно для задоволення власних потреб, провідною культурою було жито (24—35 проц. посівної площі), а пшениці належало друге місце (16,5—23 проц.).

Городництво з промисловою метою було незначним. Лише в районі Черкас, Сміли культивувалися капуста, картопля, цибуля, часник, огірки, соняшник, мак, кукурудза, а в поміщицьких маєтках ще й помідори, морква — на продаж. З коренеплодів велике промислове значення мало вирощування в поміщицьких господарствах цукрових буряків. Садівництвом черкасці здебільшого займалися для власного вжитку. Тільки в окремих поміщицьких господарствах вирощували фрукти на продаж. Так, на 1885 рік чималі сади були в Журжинцях і Кисилівці Звенигородського, Ісайках і Сунках Черкаського повітів[3].

З розвитком промисловості зростали й кадри робітничого класу. Основна маса робітників на Черкащині, як відомо, зосереджувалася в цукровій, винокурній, тютюновій та інших галузях промисловості.

Умови праці робітників на підприємствах Черкащини були надзвичайно важкі. Цукроварні, за винятком рафінадних заводів (а їх на Черкащині було 3), працювали 2—4 місяці на рік у дві зміни. Тривалість робочого дня — 12 годин. Працювали і в неділю, і в святкові дні. На тютюнових фабриках робочий день тривав 12—14 годин, а на лісопильнях (Черкаського й Чигиринського лісництв) — 14—15,5 годин. За місяць щоденної виснажливої роботи на цукроварнях платили 5—7 крб. Максимальна плата за 12-годинний робочий день становила 25 коп. на заводі Бобринських у Смілі. На решті підприємств платили від 20 до 23 коп.

Підприємці не виконували найелементарніших правил охорони праці, через що травматизм був дуже частим явищем. Так, 10 листопада 1880 року на Цибулівському цукровому заводі помічник директора, загрожуючи позбавити робітників денного заробітку і нагородного карбованця, змусив їх чистити дефекаційні котли. Саме коли виконувалася ця робота, до котла було пущено пару. Робітники Нашитий і Тимонюк дістали опіки, від яких Нашитий згодом і помер[4].

Про жорстоку експлуатацію робітників цукроварень багато писали прогресивні українські діячі, зокрема С. А. Подолинський. Устами свого літературного героя, сільського агітатора Михайла, який працював на фабриці, С. А. Подолинський мовив: «Мабуть, ви чули, що на Лебединській фабриці... Бродського люди вмирали

---

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897. 16. Киевская губерния. СПб., 1904, стор. III—V; 33, Полтавская губерния. СПб., 1904, стор. I—III.

[2] Кустарная промышленность в Киевской губернии. К., 1912, стор. 12—17; Кустари и ремесленники Полтавской губернии, ч. 2. Полтава, 1911, стор. 6—14, 22, 131.

[3] В. Г. Мозговой. Сборник сведений по Киевской губернии. К., 1887, стор. 91.

[4] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 84—86, 92, 93, 136—140, 200.

та й тепер, мабуть що, вмирають гірше, ніж мухи восени... Кажуть, що до нього на завод чоловік іде не на роботу, а на смерть»[1].

Концентрація пролетаріату на підприємствах Черкащини сприяла зростанню його революційної свідомості. У 80-х роках XX ст. робітники повели організовану боротьбу проти експлуататорів. Одними з найбільших були економічні страйки на Цибулівській (1880 рік) і на Черкаській (1886—1887 рр.) цукроварнях[2].

Масового характеру набрав робітничий рух наприкінці XIX — на початку XX ст. Напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції територія сучасної області була осередком близько 60 значних виступів міського й сільського пролетаріату (1901—1904 рр.)[3], учасники яких переважно вимагали підвищення заробітної плати і скорочення робочого дня. Найбільші економічні страйки робітників відбулися на Черкаському рафінадному та Смілянському цукровому заводах (жовтень—грудень 1901 р.)[4], на тютюновій фабриці Зарицького в Черкасах (травень 1902 р.), на Олександрівській цукроварні в Чигиринському повіті (грудень 1903 р.)[5]. Дедалі частіше робітники переходили від економічних до політичних вимог. 30 квітня 1904 року друкарі Умані на нелегальних зборах у парку «Софіївка» вирішили відзначити міжнародне свято трудящих 1 Травня[6].

Розвиток капіталізму на селі вів, з одного боку, до зміцнення верхівки — куркулів, а з другого,— до зростання маси пролетаризованого селянства. Селяни, що розорилися, наймалися на роботу в поміщицькі економії, на бурякові плантації, цукроварні, в куркульські господарства, йшли до міст — на фабрики й заводи. 1885 року в Золотоніському повіті 6577 (20,1 проц.) господарств жали за сніп, 3705 — вирушало на далекі заробітки, 4077 (7,7 проц.) чоловік батракувало[7]. Відхідництво набирало на Черкащині великих розмірів. Якщо в 1886 році Черкаський повіт дав 6986 відхідників, то в 1910 році число їх зросло до 35 287 чоловік[8].

Щорічно масове переміщення сільськогосподарських робітників вело до утворення робітничих ринків. Після прокладення в 70—80-х рр. залізниць Фастів — Знам'янка і Бахмач—Бобринська робітничими ринками на Україні стали Сміла й Шпола. В праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін писав: «На півдні і південному сході утворилось багато робітничих ринків, де збираються тисячі робітників і куди з'їжджаються наймачі... Наприклад, у Київській губернії робітничими ринками є містечка Шпола і Сміла (великі центри промисловості) і місто Біла Церква»[9].

В умовах зростаючого малоземелля процес класової диференціації відбувався дуже швидко. Це означало перемогу капіталістичного виробництва в землеробстві. Так, 1912 року на правобережжі Черкащини (Звенигородський, Канівський, Уманський, Черкаський, Чигиринський повіти) було бідняцьких (до 3 десятин землі) — 60,6 проц., у т. ч. безземельних — 5,1 проц., середняцьких (3—9 десятин) — 36,1 проц.[10]. У Золотоніському повіті 1910 року налічувалось бідняцьких—61,1 проц., у т. ч. безземельних — 6,3 проц., середняцьких — 27,8 проц., куркульських — 11,1 проц. господарств[11].

---

[1] С. А. Подолинський. Про багатство та бідність. 1876, стор. 20.

[2] Газ. «Киевское слово», 21 квітня 1887 р.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 854, спр. 65, арк. 40, 41.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, ч. 1. К., 1955, стор. 19—20.

[5] Газ. «Искра», 1 березня 1903 р.

[6] Умань. Історико-географічний та економічний нарис, стор. 61.

[7] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд. Полтава, 1887, стор. 183, 203, 212, 239.

[8] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии. К., 1911, стор. 73—74.

[9] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 202.

[10] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году. К., 1914, стор. 606, 609, 610.

[11] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Полтава, 1911, стор. 20, 24, 25, 34, 35.

Меморіальна стела С. А. Подолинському в с. Ярославці Шполянського району. 1971 р.

Загострення класових суперечностей на селі після реформи 1861 року посилило боротьбу селянства за землю. Наприкінці 60-х — у першій половині 70-х років на Черкащині сталися нові аграрні заворушення. Особливо великого розмаху набрали вони в Чигиринському й Черкаському повітах. Селянські заворушення цих років були продовженням боротьби проти наслідків грабіжницької реформи 1861 року. Приводом до нових виступів став указ 1868 року про поземельний устрій державних селян, згідно з яким вони могли викупити свої наділи відразу або ж вносити до скарбниці щорічну плату — «державну оброчну подать». У відповідь на це, починаючи з 1868 року, селяни Черкаського й Чигиринського повітів вимагали заміни подвірної системи землеволодіння общиною та збільшення селянських наділів до 5 десятин[1]. 1870 року уряд відмовив у прирізках землі з розрахунку на кожну особу. Це призвело до того, що в 1870—1875 рр. прокотилася могутня хвиля заворушень колишніх державних селян Чигиринського й Черкаського повітів, які охопили 19 волостей з населенням 40 тис. чоловік. Понад 20 значних виступів селян відбулося в 1881—1890 рр. На їхню боротьбу мала вплив народницька організація «Земля і воля», заснована в 1876 році. Члени її обстоювали землю й волю для селян. Одна з груп народників наприкінці 1876 — на початку 1877 року зробила спробу підняти повстання в Чигиринському повіті. Я. В. Стефанович, який назвав себе комісаром, призначеним царем, з допомогою Л. Г. Дейча та І. В. Бохановського створив нелегальну організацію «Таємна дружина». Повстання планувалося почати 1 жовтня 1877 року. Проте у вересні змову було розкрито, а її учасників заарештовано. Слідство в т. зв. Чигиринській справі тривало близько двох років, під час нього було допитано 950 селян як винуватців і 150 чоловік — у ролі свідків. Членів таємної організації заслали в північні губернії Росії.

В останній чверті XIX ст. на Черкащині стала поширюватись теорія наукового комунізму. Помітну роль у пропаганді економічного вчення Карла Маркса відіграв прогресивний учений і громадсько-політичний діяч, уродженець села Ярославки Звенигородського повіту С. А. Подолинський (1850—1891). У книгах «Ремесла і фабрики на Україні» (1880), «Про багатство та бідність» (1876) й інших працях, написаних під впливом «Капіталу» Карла Маркса, він навів яскраві факти, що свідчать про розвиток у Росії і на Україні капіталістичного способу виробництва, розклад селянської общини, зростання пролетаріату, тяжке становище трудящих України в умовах капіталістичної експлуатації. Подолинський брав участь у виданні й розповсюдженні значної кількості соціалістичної літератури. 1897 року серед робітників Умані розповсюджувалися листівки київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

Велике значення для політичного виховання й організації революційної боротьби трудящих Черкащини мала ленінська «Искра». З ініціативи Організаційного комітету II з'їзду РСДРП за участю П. Г. Смідович в Умані було закладено підпільну друкарню. В липні—вересні 1903 року уманські соціал-демократи передрукували

[1] Крестьянское движение в России в 1870—1880 гг. Сборник документов. М., 1968, стор. 122—160.

в ній 41-й та 43-й номери «Искры» по три тисячі примірників кожний. Це була одна з перших на Україні іскрівських друкарень[1].

Незважаючи на чорносотенний терор і поліцейські репресії у роки реакції, редаговані В. І. Леніним газети «Пролетарий», «Социал-демократ» доставлялись до промислових центрів України, в т. ч. й Черкащини. Як видно з листування Н. К. Крупської з М. В. Кобецьким, що відав транспортуванням газет з Данії в Росію, тільки цим шляхом «Пролетарий» і «Социал-демократ» пересилались і в такі міста Черкащини, як Ротмистрівка, Черкаси. Лише протягом березня—червня 1909 року в Ротмистрівку, Черкаси та в інші міста було переслано 552 примірники газети «Социал-демократ», 122 примірники газети «Пролетарий», 54 примірники додатку до № 44 «Пролетария». На сторінках цих газет були опубліковані такі твори В. І. Леніна, як «Мета боротьби пролетаріату в нашій революції», «Карикатура на більшовизм», «Лівіння буржуазії і завдання пролетаріату, про ставлення робітничої партії до релігії»[2]. Отже, полум'яне ленінське слово доходило до трудящих Черкащини задовго до перемоги Великого Жовтня, закликаючи їх до боротьби за визволення від соціального й національного гноблення.

Масовий рух на лівобережжі області, що розгорнувся навесні 1902 року і проявився в розгромі поміщицьких маєтків та захопленні землі, знайшов відгук і на правобережжі. Сталися заворушення селян у всіх правобережних повітах (село Оксанине на Уманщині, село Телепине Чигиринського повіту, село Щербинець на Звенигородщині тощо). У Звенигородському, Черкаському й Чигиринському повітах селяни палили поміщицькі маєтки[3].

Розстріл мирної робітничої демонстрації у Петербурзі 9 січня 1905 року сколихнув край. Хвиля протестів проти кривавої бойні царських сатрапів прокотилася по містах і селах Черкащини. Масові страйки протесту відбулися наприкінці січня на Черкаському рафінадному та інших заводах. У лютому не працювали друкарі Сміли. Першого березня економічні страйки поширилися на Умань[4], у червні—липні загальні економічно-політичні страйки мали місце в Черкасах. Так робітники багатьох підприємств добилися 9—8-годинного робочого дня й підвищення оплати праці.

Разом з робітниками на революційну боротьбу піднімалося й селянство. Навесні 1905 року селяни Черкащини громили маєтки й економії, захоплювали поміщицькі землі, рубали ліси, забирали сіно й хліб. Особливо активної форми страйк набрав в економії села Вільхового Канівського повіту. Жителі села, озброєні вилами, сапами та камінням, відбили напад ескадрону драгунів[5].

Уже в травні київський губернатор констатував велике зростання й поширення страйкового руху сільськогосподарських робітників у Звенигородському, Канівському, Уманському й Черкаському повітах. Навесні та влітку на Черкащині відбулося більш як 60 страйків сільськогосподарських робітників і понад 120 інших виступів селян.

Всеросійський політичний страйк восени 1905 року став могутнім набатом для всієї Черкащини. 16 жовтня Уманська група РСДРП випустила листівку із зверненням до трудящих міста заявити про свою солідарність з усіма робітниками Росії і взяти участь у політичному страйку. На цей заклик відгукнулися робітники підприємств і майстерень, учні шкіл, революційно настроєна інтелігенція[6]. 18 жовтня відбулися збройні виступи трудящих Золотоноші й навколишніх сіл[7].

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 44.

[2] Там же, стор. 99, 100.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, ч. 1, стор. 165, 166, 170, 171; Історія Української РСР, т. 1, стор. 521.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 912, арк. 35—37, 46; Революция 1905—1907 гг. в национальных районах России. М., 1955, стор. 66.

[5] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, ч. 1, стор. 341.

[6] Нариси історії Київської обласної партійної організації. К., 1967, стор. 62, 63.

[7] Революція 1905—1907 років на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 284, 285.

У політичному страйку залізничників станції Бобринська, що тривав від 16 до 21 жовтня, взяло участь 1,5 тисячі чоловік. Дружно страйкували залізничники станцій Бобринська й Христинівка в грудневі дні, а також трудівники підприємств Сміли й Золотоноші. Соціал-демократичні організації, що виникли в Умані і Черкасах після II з'їзду РСДРП, провадили агітаційну роботу серед селян, роз'яснювали основні положення ленінської аграрної програми, розповсюджували листівки. Так, широко відомою стала листівка Уманської організації РСДРП «Як відібрати землю в поміщиків», видана двотисячним тиражем у листопаді 1905 року. В ній йшлося про важливість збройної боротьби за землю. Більшовики Умані розповсюджували серед селян нелегальні видання соціал-демократичних організацій Київщини, а також більшовицьких організацій інших міст країни[1].

Восени 1905 року селянські виступи набули гострого політичного характеру і на лівобережній частині Черкащини. Незважаючи на те, що Полтавську губернію було оголошено на воєнному стані, по селах Золотоніського повіту відбувалися мітинги, спрямовані проти маніфесту 17 жовтня. Селяни Великої Бурімки скинули старосту й призначили нового. Під кінець 1905 року селянський рух охопив усі повіти краю. На заклик більшовиків селяни й сільськогосподарські робітники Черкащини, як і всієї Росії, створювали страйкові і селянські революційні комітети, які мали велике значення для організації трудового селянства на боротьбу проти поміщиків, за знищення численних пережитків кріпосництва. Такі комітети були створені в листопаді 1905 року в містечку Ротмистрівці Черкаського повіту, в серпні 1906 року — в селі Нерубайках Уманського повіту та інших селах. Селянські комітети сприяли зростанню політичної свідомості селянства.

Одним з найбільших виступів цього часу є масовий економічний страйк робітників Цибулівської цукроварні у жовтні 1906 року[2]. Всього за цей рік на території сучасної області відбулося 20 збройних сутичок між робітниками та військами і поліцією[3]. В 1905—1906 рр. на правобережжі мали місце 97 селянських виступів.

Придушивши розрізнені виступи робітників і селян, царський уряд ще більше посилив репресії. Ще в липні 1906 року Черкаський повіт був оголошений на воєнному стані. Почав діяти військово-польовий суд, у села повіту надіслано каральні загони. Були розгромлені партійні організації Черкас, Умані та інших міст. 10 квітня 1906 року заарештовано учня Уманського училища землеробства й садівництва О. А. Піонтковського, на квартирі якого поліція виявила нелегальну друкарню місцевої соціал-демократичної організації, багато листівок і брошур, дві печатки Уманської організації РСДРП тощо. Згодом у справі Уманської організації РСДРП заарештовано й вислано до Сибіру В. С. Довгалевського[4].

У березні 1907 року поліція провела арешти серед членів організації РСДРП. Але ні арешти, ні переслідування не зламали волі більшовиків, не злякали трудящих. Революційний рух на Черкащині тривав і в чорні дні реакції.

Щоб запобігти новій революції і створити собі міцну соціальну опору на селі в особі куркульства, царський уряд указом від 9 листопада 1906 року дозволив селянам закріпляти свій земельний наділ в особисту власність і виділятися з общини на хутори або відруби. Під час розмежування земель хуторянам відводились кращі ділянки, що підтверджують численні документи. 21 вересня 1910 року селяни села Маньківки, звертаючись до властей, просили не поширювати на них закон щодо відрубних ділянок: «Ми володіємо мізерною кількістю землі, і запровадження його (закону про розмежування) розорить нас. Крім того, кращі ділянки земель заби-

[1] Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине. Документы и материалы. Х., 1957, стор. 29; Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 40, 54, 55, 62, 63.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 1010, арк. 6.

[3] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 159—162, 241, 242.

[4] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 65, 72, 73.

рають багаті селяни, залишаючи нам непридатну. Селяни 1000 дворів села Маньківки»[1].

На 1 січня 1913 року з 187 033 селянських дворів правобережної Черкащини на відруби виділилось 17 089 дворів (5,4 проц.), в т. ч. на Уманщині 12 120 дворів (20,8 проц. загальної кількості селянських дворів у повіті)[2].

Безпросвітні злидні, темноту й забитість селян з величезною художньою силою зобразив М. М. Коцюбинський у новелі «Intermezzo», написаній під час перебування в селі Кононівці Драбівського району в червні 1908 року. «Ми таки стрілись на ниві і мовчки стояли хвилину — я і людина. То був звичайний мужик. Не знаю, яким я йому здався, але крізь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... блідих жінок у чорних подертих запасках, що схилились, як тіні, над коноплями... пранцюватих дітей всуміш з голодними псами...» Тих, хто виступав проти столипінської реформи, арештовували, били різками, садовили в карцер, висилали на каторгу. Частину жителів села Собківки на Уманщині ув'язнили й кинули до тюрми за те, що вони відмовилися підписати присуд про вихід на відруби й хутори. Жорстоко були придушені виступи жителів сіл Гродзевого та Чорної Кам'янки Уманського повіту. Заворушення селян, пов'язані з проведенням аграрної реформи, виникали і в інших місцях Черкащини. Найбільш люто царизм обрушився на політичні організації робітничого класу, насамперед на його бойовий авангард — більшовицьку партію. 24 липня 1907 року охранка, виявивши зв'язки Черкаської організації РСДРП з Київською організацією, вилучила чимало літератури, в т. ч. 452 листівки Київського комітету РСДРП з приводу розпуску II Думи і 4 примірники «Програми РСДРП». 29—30 липня поліція розгромила підпільну друкарню Уманської організації РСДРП, а двома місяцями раніше був заарештований актив Золотоніської організації РСДРП[3].

А втім більшовики Черкащини зміцнювали зв'язки з масами, організовували їх на боротьбу з царатом і експлуататорами. В квітні 1908 року Уманська організація РСДРП випустила листівки із закликом до робітників згуртувати свої сили для боротьби з самодержавством[4]. Представники Київського комітету кілька разів виїжджали до Сміли та інших міст, щоб налагодити зв'язки з робітниками місцевих підприємств, надсилали їм нелегальну літературу. 1 травня 1911 року соціал-демократична група Черкас, спираючись на допомогу з Києва, організувала робітничу маївку[5]. У 1907—1910 рр. на Черкащині відбулося 8 робітничих економічних страйків. Суд над членами соціал-демократичної фракції II Державної думи викликав 22 листопада 1907 року страйк робітників цвяхового й лісопильного заводів міста Черкас. 21 квітня, 10 травня 1910 року страйкували робітники Черкаської тютюнової фабрики[6].

У злиднях і темноті тримав царизм трудове селянство Черкащини і в пореформений період. Тут лютували різні інфекційні, особливо дитячі хвороби. Про це писалось у періодичній пресі, навіть у реакційному «Киевлянине». 1886 року кореспондент цієї газети із Чигиринського повіту повідомляє, що з половини літа не вщухає епідемія дитячих хвороб: коклюш, скарлатина й дифтерит. В січні 1888 року він писав, що, крім дифтериту, від якого вмирають цілі родини, по селах лютує також кір, скарлатина і всіх видів тиф, забираючи в могилу як дітей, так і дорослих.

---

[1] Центральний державний історичний архів СРСР (далі — ЦДІА СРСР), ф. 408, оп. 1, спр. 153, арк. 138.

[2] Там же, спр. 803, арк. 176—188.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 906, арк. 84—90.

[4] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократической революцией в России. К., 1960, стор. 140, 141.

[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 99, 103.

[6] Робітничий рух на Україні в роки реакції (1907—1910 рр.). Збірник документів. К., 1965, стор. 51, 91, 270, 302, 311, 312.

Медичної допомоги селяни Черкащини майже не мали. І це насамперед тому, що на весь повіт був один повітовий лікар, який навіть коли б бажав, не міг обслужити все населення. Медична допомога для основної маси трудящих була недоступною і через дорожнечу. Запросити лікаря в інше село — це значить вийняти 10—15 крб. з власної кишені. За таких умов смертність, особливо серед дітей, була величезна — 75,1% річної народжуваності[1]. На початку XX ст. число лікарень на Черкащині дещо збільшилося (1904 року їх було 29, не рахуючи заводських), але й воно не могло забезпечити потреб населення.

Суспільно-економічний розвиток Черкащини після реформи 1861 року зумовив зрушення і в галузі освіти та культури, що об'єктивно сприяло сприйманню визвольних ідей трудящими масами. Але загальний освітній рівень населення залишався низьким. За переписом 1897 року лише 15,6 проц. жителів краю вважалися письменними[2].

На початку XX ст. в Золотоніському повіті 65,9 проц. дітей лишалися поза школою[3]. Тимчасом потреба в грамотних кадрах прискорила зростання мережі середніх навчальних закладів. 1905 року на території сучасної області налічувалося 8 гімназій, 3 прогімназії, духовне училище, середня, 3 нижчі сільськогосподарські й 2 комерційні школи. 1912 року в Черкасах відкрито вчительську семінарію.

У зв'язку з визвольним революційним рухом появляється й героїчна поезія робітничого класу. На початку 70-х років на Черкащині було записано пісню «Ой, чи воля, чи неволя»[4].

В умовах царизму, в роки посилення реакції, величезне значення в справі піднесення й утвердження духовної культури українського народу мали твори Т. Г. Шевченка. Вони були по суті революційними прокламаціями. Царський уряд переслідував поширення творів Кобзаря, забороняв шанувати його пам'ять. Найяскравіше жорстокість царату проявилася в ювілейному 1914 році. Характеризуючи заборону царизмом вшанування 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, В. І. Ленін писав, що ця заборона «... була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна»[5].

Ідеали й прагнення поневоленого народу відобразили в художніх творах відомий український письменник І. С. Нечуй-Левицький (1838—1918), видатний український письменник, театральний і культурно-громадський діяч М. П. Старицький (1840—1904), багато творів якого присвячено минулому українського народу. Головним героєм історичних романів Старицького виступає народ як рушійна сила історії. Події визвольної війни 1648—1654 рр. (трилогія «Перед бурей», «Буря», «У пристани»), Коліївщину («Последние орлы») письменник змалював як всенародний визвольний рух. Водночас у романах Старицького багато місця приділено індивідуальним образам — Б. Хмельницького, М. Кривоноса, І. Богуна, М. Залізняка, І. Гонти.

Розвивалось і театральне мистецтво. У другій половині XIX ст. були засновані театри в Черкасах, Золотоноші й Умані. Тут ставилися п'єси класичного українського репертуару. Піднесенню артистичної майстерності місцевих аматорських гуртків сприяли видатні актори й співаки, що гастролювали на Черкащині — П. К. Саксаганський, М. К. Заньковецька та інші. В цьому краї народився видатний український композитор і оперний співак С. С. Гулак-Артемовський. 1916 року в Золотоноші розпочала творчий шлях народна артистка СРСР Н. М. Ужвій.

---

[1] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 94, 95.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Киевская губерния. СПб., 1904, стор. 50, 51; вып. 33. Полтавская губерния. СПб., 1904, стор. 2.

[3] Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому земскому уездному собранию и очередной сессии за 1914 год. Полтава, 1914, стор. 61, 62.

[4] Українські народні думи та історичні пісні, стор. 604.

[5] В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 196.

Неоціненний вклад у національне музичне мистецтво зробив великий український композитор М. В. Лисенко, діяльність якого почалася на Черкащині. В Жовнині, Галицькому, Кліщинцях Золотоніського повіту він записав чимало мотивів і слів українських пісень («Ой місяцю, місяченьку», «Воли ревуть, води не п'ють», «Чи я в лузі»). Безпосереднім продовжувачем кращих творчих традицій М. В. Лисенка був уродженець Черкащини, видатний український композитор, диригент і музикознавець, громадський діяч К. Г. Стеценко (1882—1922). Починаючи з 1865 року, в Кам'янці й селі Вербівці часто бував великий російський композитор П. І. Чайковський (1840—1893), де він збирав і вивчав українські пісні й написав багато творів на українську тематику.

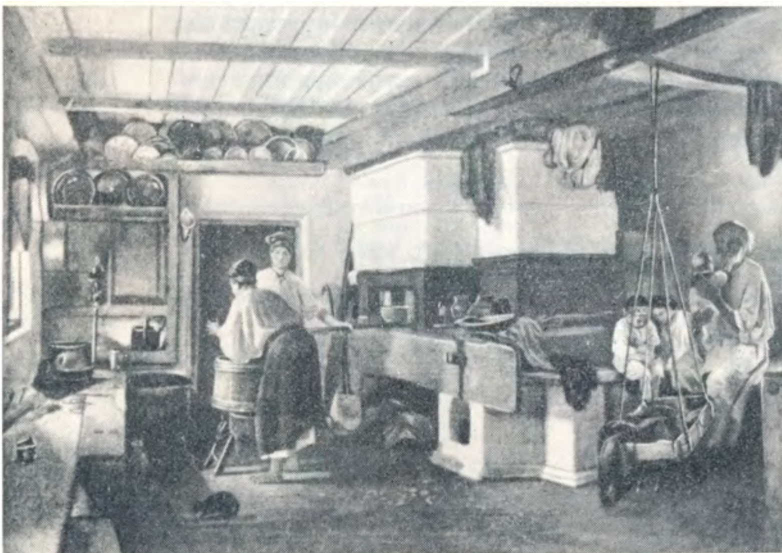
Життя й побут Черкащини знайшли своє відбиття і в малярстві. Талановитий український художник П. Д. Мартинович (1856—1933) створив ряд портретів селян села Вереміївки Золотоніського повіту («Внутрішність хати козака Грицька Гончара у Вереміївці», або «Баби хліби печуть», «У канцелярії волосного писаря», «Портрет Кричака з Вереміївки») та жанрових малюнків. Його пензель відтворив вереміївські базари, фасади хат і подвір'я. Реалістичний і водночас опоетизований куточок українського села подав художник на малюнку «Вулиця у Вереміївці».

На кращих демократичних традиціях виховувався художник Ф. С. Красицький (1873—1944), який народився в селі Зеленій Діброві. Крім відомої історичної композиції «Гість із Запоріжжя» і портретів, Красицькому належить ряд побутових полотен («Якби ви не панич», або «Просвітитель», «Біля криниці», «В свято»). За характером творчості, близьким до Красицького, був І. С. Макушенко (1867—1955) родом з Лисянки. Відомі його картини «Бабуся і онука», «Перед святом», «Лірник на селі», написані у передвижницьких традиціях. Над відображенням життя, побуту, історичного минулого українського народу плідно працював І. С. Іжакевич (1864—1962), що народився в селі Вишнополі Тальнівського району. З живописних творів митця дожовтневого періоду відомі «Мама їде», «Ловлять раків».

У кінці XIX — на початку XX ст. розвивалося й удосконалювалося декоративно-ужиткове мистецтво. Високої майстерності досягло розписування предметів побуту й селянських хат. В Уманському й Черкаському повітах воно стало поступово перетворюватись у певний фах. На початку XX ст. маляри не лише за певну платню розписували хати, скрині, а й створювали на продаж значну кількість декоративних малюнків на папері, якими прикрашали хати. Успішно розвивалося й керамічне мистецтво. В Сунках навіть працювала спеціальна навчальна майстерня. Визначним осередком його стали Канів та села Гнильці Звенигородського повіту й Головківці Чигиринського повіту. Відомими майстрами гончарного мистецтва були К. Зінченко та І. Лазюченко з села Паланочки.

Перша світова війна принесла нові страждання й злигодні. Доросле чоловіче населення мобілізовано і відправлено на фронт. У роки війни, через відсутність чоловіків, жінки стали основною робочою силою. На їх плечі лягли окопні роботи на укріпленні Південно-Західного фронту. Десятки тисяч селян місяцями створювали запасні лінії оборони, будували військові споруди на території Уманського, Звенигородського, Чигиринського, Черкаського та інших повітів. На цих роботах був запроваджений майже каторжний режим. Збільшувались і податки,

П. Д. Мартинович. «Внутрішність хати козака Грицька Гончара у Вереміївці». Олія. 1879 р.

а особливо повинності — гужова, утримання доріг тощо.

І. С. Макушенко. «Лірник на селі». Олія. 1911 р.

Тяжке економічне становище трудящих, зростання цін на предмети першої потреби, продовольча криза й поразки на фронтах революціонізували народні маси. Трудящі Черкащини повели боротьбу за поліпшення свого становища. Селяни почали дедалі ширше застосовувати різноманітні форми боротьби проти гнобителів, починаючи від потрав і покосів, вирубування лісу до підпалів і розгрому поміщицьких економій. Уже в перші дні війни і мобілізації запасних було розгромлено кілька винних крамниць і панських економій. Запасні Вільховецької волості Канівського повіту, йдучи на збірний пункт, розгромили економії землевласників Бутурліних, Копіїватську економію поміщиці М. Ф. Муравйової-Апостолової, Яхнівську економію удільного відомства та економію поміщика О. Л. Хамця[1]. Все більшого розмаху набувала на селі пролетарська боротьба — страйки сільськогосподарських робітників на економічному грунті. В травні 1915 року лише в Чигиринському повіті сталося 4 таких страйки[2].

Партійні організації і групи, що існували в ряді сіл і міст Черкащини, були розгромлені ще в передвоєнні роки. Охранка пильно стежила за кожною новою людиною, яка з'являлася на селі. І все ж більшовики Черкащини, керуючись ленінськими вказівками, організували боротьбу проти імперіалістичної війни, самодержавства й поміщиків, за життєві інтереси робітників і селян, дбали про їхню політичну освіту. В цій роботі широко використовувалась нелегальна преса.

Одне з найбільших заворушень сталося в жовтні 1915 року на Смілянській цукроварні. Тут робітники добилися підвищення оплати праці. В листопаді того ж року часткову перемогу в десятиденному страйку здобули трудівники фабрики Зарицького в Черкасах[3]. Страйкували робітники й інших міст. За неповними даними, 1916 року на Черкащині відбулося більше 10 революційних виступів[4].

Лютнева буржуазно-демократична революція змела ненависне царське самодержавство. Поряд з буржуазним Тимчасовим урядом у країні виникли Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. 6—7 березня Рада була сформована і в Черкасах, у першій половині березня — в Каневі, Чигирині та Умані, на початку квітня — в Звенигородці[5]. Скориставшись відсутністю на місцях більшовицьких організацій, есери й меншовики захопили більшість місць у Радах і загальмували їхню діяльність. Угодовці окопалися в Радах Черкас, Сміли, Умані, Золотоноші, Звенигородки, Чигирина, Канева та інших міст. Вони робили все, щоб спрямувати широкий визвольний рух трудящих мас у своїх інтересах і перешкодити переростанню буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1293, оп. 1, спр. 1729, арк. 71.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 3588, арк. 46.

[3] Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны. 1914—1917 гг. Сборник документов и материалов. К., 1966, стор. 121—122.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 16, спр. 188, арк. 5—6.

[5] Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1957, стор. 337, 338; Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 137.

Більшовики, які вийшли з підпілля, скеровували свої зусилля на те, щоб привернути широкі народні маси на свій бік, розгорнули діяльність більшовицькі фракції при Радах. Долаючи опір угодовців, які міцно трималися за керівництво профспілками, більшовики Черкащини добилися в травні значного кількісного зростання членства в спілках та посилення тут свого впливу. У травні профоб'єднання кравців Умані налічувало 400 осіб, профспілка ткачів — 92 члени.

Незважаючи на соціальну демагогію угодовців й українських буржуазних націоналістів, селянські повітові й волосні з'їзди та земельні комітети, селянські сходи схвалювали постанови про передачу поміщицьких земель у народну власність та розподіл їх. Так селянський з'їзд Канівського повіту, який відбувся 29 червня, ухвалив, що вся земля — селянська, що вона має стати без викупу народною власністю. В цей же час активізувалася боротьба за підвищення оплати праці, зменшення робочого дня. Тільки з березня по червень на Черкащині відбулося понад 80 селянських виступів[1]. Улітку 1917 року селяни вже захоплюють майно і землі поміщиків.

Піднесення революційного руху вимагало розмежування більшовиків з меншовиками. На Черкащині цей процес посилився восени 1917 року. Більшовики, пориваючи з угодовцями, формували свої організації. У вересні в Умані було створено більшовицьку групу повітової організації РСДРП, і на перших же зборах до її складу увійшло 107 чоловік. Більшовицька група налагодила зв'язки з Київською організацією та ЦК РСДРП(б). Секретар ЦК РСДРП(б) Я. М. Свердлов, повідомляючи про відправку до Умані більшовицької літератури, радив якнайшвидше покласти край будь-яким зв'язкам з угодовцями. Напередодні Жовтневої революції більшовицька група виникла в Звенигородці[2].

Восени хвиля страйків прокотилася на цукроварнях правобережжя області. В жовтні розгорнули боротьбу робітники Матусівської цукроварні Черкаського повіту. В Канівському повіті почався загальний страйк. Водночас продовжували боротьбу й селяни. Вони захоплювали землі поміщиків, громили їх маєтки. В жовтні були розгромлені поміщицькі маєтки в селах Антонівці (Звенигородський повіт) і Самгородку (Черкаський повіт).

Для придушення революційного руху Тимчасовий уряд кинув військові сили. Зокрема, 7-й Донський козачий полк охороняв південну частину Київської губернії. Штаб полку і дві сотні розмістилися в Смілі, по одній сотні — в Черкасах, Звенигородці, Умані, Золотоноші[3]. Проте війська вже не могли врятувати контрреволюцію.

Перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді стала вирішальним фактором розгортання соціалістичної революції в усій країні. Вона поклала початок тріумфальній ході Радянської влади (жовтень 1917 — лютий 1918). В революціонізуванні робітників, селян, зростанні їх політичної свідомості величезна роль належала ленінським Декретам про мир і про землю. Вже в листопаді селянський рух охопив увесь Уманський повіт. Аграрні рухи в Канівському, Звенигородському, Золотоніському повітах тривали до січня 1918 року. Але на шляху до здійснення соціальних і національних прагнень українського народу стала українська буржуазно-націоналістична контрреволюція. Всупереч волі робітничого класу й трудового селянства в листопаді владу на Україні узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Трудящі маси України під керівництвом більшовиків повели рішучу боротьбу проти неї. Переломним етапом у боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Україні став Всеукраїнський з'їзд Рад. Відбувся він 11—12 (24—25) грудня 1917 року в Харкові і проголосив Україну Республікою Рад. Від Черкащини в його роботі взяли участь делегати Черкаської й Уманської Ради робітничих і солдатських депутатів. Голову Уманської організації РСДРП(б) О. А. Піонтковського було обрано до складу ЦВК.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-504, оп. 1, спр. 9, арк. 13—19.

[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 171.

[3] М. А. Р у б а ч. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. К., 1957, стор. 139.

Проголошення Радянської влади на Україні викликало нове піднесення революційної боротьби робітників і селян Черкащини за встановлення влади Рад. Розпочалася широка підготовка до збройного повстання проти контрреволюційної Центральної ради. В січні 1918 року ця боротьба набула всенародного характеру. 16(29) січня 1918 року червоногвардійський загін з бронепоїзда під командуванням робітника М. Бабенка, до складу якого входили робітники московських і брянських залізничних майстерень, спираючись на підтримку місцевих робітників та революційних солдатів, оволодів Черкасами, Смілою і станцією Бобринська. Коли радянські війська і червоногвардійські загони наблизилися до Черкас, Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів взяла владу в місті до своїх рук. На бік Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів перейшло близько 600 солдатів гарнізону. 4 лютого утворився волосний виконком Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів у м. Корсуні, до якого перейшла охорона порядку і соціалістичної власності. Чигиринський військово-революційний комітет приступив до налагодження та нормалізації життя в місті уже 29 січня.

Протягом січня — лютого 1918 року Радянську владу було встановлено в Золотоноші, Тальному, Христинівці, Маньківці, Монастирищі та інших містах і селах області. Скрізь військово-революційні комітети наводили революційний порядок, розв'язували продовольчі та земельні справи, налагоджували торгівлю, вели нещадну боротьбу з контрреволюцією.

Мирне радянське будівництво було зірване австро-німецькою окупацією. Трудящі Черкащини, керовані більшовиками, стали на захист завоювань республіки. На початку березня виконком Черкаської Ради звернувся до населення із закликом згуртуватися навколо Рад робітничих і солдатських депутатів у боротьбі з окупантами[1]. Всюди створювалися збройні загони, евакуйовувалися матеріальні цінності. Пліч-о-пліч з частинами червоноармійців збройні загони стримували окупантів. Проте під тиском переважаючих сил довелося відступити: в березні інтервенти окупували Черкащину. На загарбаній території були реставровані дореволюційні порядки, відновлено приватну власність на засоби виробництва, свободу купівлі й продажу землі. Буржуазія й поміщики жорстоко мстили робітникам і селянам. Так, розпорядженням німецького командування від 26 квітня 1918 року селянам наказувалося протягом тижня повернути поміщикам інвентар, худобу тощо[2]. Однак селяни відмовлялися виконувати накази, не виходили на роботу, не здавали зброю. На спроби відновити поміщицьке землеволодіння вони, як і в 1917 році, відповіли розгромом поміщицьких господарств. Лише в Черкаському, Чигиринському й Канівському повітах на кінець квітня 1918 року цілком або частково розгромлено більше половини всіх маєтків.

Героїчну боротьбу проти окупантів вели партизанські загони, що виникли в ході оборонних боїв. Так, 25 квітня 1918 року партизанський загін під командуванням Петренка оточив і знищив біля Звенигородки півторатисячний німецький загін[3].

Перейшовши в підпілля, комуністи розгорнули наполегливу роботу, відновлюючи партійні організації. У квітні 1918 року створено підпільні повітові більшовицькі організації у Черкасах, Золотоноші, Чигирині[4], а влітку — в Звенигородці та Умані.

Черкаська підпільна конференція більшовиків у травні 1918 року обрала повітовий партійний і повстанський комітети. Розгорнулася збройна боротьба проти

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр. Збірник документів та матеріалів. Черкаси, 1957, стор. 97—99.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-496, оп. 1, спр. 8, арк. 41.

[3] В. А. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. 2. М., 1928, стор. 152—153.

[4] Протоколы съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. М., 1918, стор. 5. До історії більшовицьких організацій на Черкащині. Збірник спогадів учасників революційних подій 1917—1920 рр. Черкаси, 1958, стор. 82, 125, 128, 131, 156.

Учасники Першого Черкаського повітового з'їзду селянських депутатів. 20—29 лютого 1919 р.

зовнішньої і внутрішньої контрреволюції. Одним з найбільших виступів того часу було Звенигородське повстання проти німецьких окупантів. У червні його учасники, число яких досягло 16 тис., здобули Звенигородку. Їх перемога сприяла поширенню повстанського руху в Чигиринському, Уманському та інших повітах. 19 липня розпочався загальний страйк бобринських залізничників. До Всеукраїнського страйку працівників транспорту приєдналися також залізничники станції Христинівка, Умані та робітники Уманського чавуноливарного заводу[1].

Хоч австро-німецькі окупанти були вигнані, боротьба за утвердження Радянської влади на цьому не закінчилася. Націоналістична Директорія, вдаючись до соціальної демагогії, скористалася підтримкою німецьких окупантів і в грудні захопила владу в Києві, а потім поширила її на всю Черкащину. Трудящі Черкащини піднялися на боротьбу. Черкаський підпільний центр налагодив зв'язки з навколишніми повітами Київщини й Полтавщини, привів у бойову готовність партизанські загони. В середині березня 1919 року на всій території Черкащини[2], як і в інших районах країни, знову було відновлено Радянську владу. В ході визволення краю розгортали свою діяльність органи Радянської влади. Питання організації та зміцнення Радянської влади на місцях було головним на всіх повітових з'їздах Рад. Так, на Черкаському повітовому з'їзді Рад, що відбувся 20—24 квітня 1919 року, розроблено заходи, спрямовані на здійснення продовольчої та земельної політики Радянської влади, обрано повітову Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Велику роль у зміцненні Радянської влади на селі відіграли комбіди. До 25 травня в Уманському повіті створили 9 комбідів, а в Золотоніському — 24.

Організаційно оформлялися й міцніли партійні осередки. В травні на Черкащині налічувалося близько тисячі комуністів. У Черкаському повіті — 320, Звенигородському — 255, Чигиринському — 140, Уманському — 110, Канівському — 67[3]. Вірним помічником партійних організацій став комсомол. Навесні 1919 року комсомольські організації виникли в багатьох містах і селах краю[4].

Розгортанню радянського будівництва чинили впертий опір буржуазно-націоналістичні елементи, організовуючи диверсії, заколоти. Найбільшим з них був заколот отамана Григор'єва, основне угруповання якого, просуваючись у бік Києва, захопило на початку травня Христинівку, станцію Бобринська, Смілу, Шполу, Корсунь, Черкаси й Золотоношу[5]. Разом з частинами Червоної Армії робітники й се-

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1962, стор. 23, 32, 33, 50, 52, 59.
[2] Газ. «Известия» (Київ), 15 березня 1919 р.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 236.
[4] Газ. «Коммунист», 15 червня 1919 р.
[5] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 180—182.

ляни Черкащини рішуче виступили на боротьбу проти заколотників. Наприкінці травня їх було розгромлено[1]. Влітку 1919 року більшу частину України захопили денікінці. На загарбаній території білогвардійці встановили режим кривавого терору. Денікінці грабували народне господарство, розпродували іноземним фірмам заводи і фабрики, рудники й залізниці. На селі було відновлено поміщицьке землеволодіння. Здійснюючи великодержавну шовіністичну політику, денікінці переслідували українську культуру й мову, закривали українські школи.

На заклик ЦК РКП(б) і В. І. Леніна трудящі Країни Рад, у т. ч. й Черкащини, піднялися на боротьбу. 10 липня збори Черкаської партійної організації ухвалили провести негайну мобілізацію всіх комуністів і співчуваючих. Черкасців підтримали металісти Умані. В Звенигородському, Черкаському та інших повітах сільські сходи ухвалювали резолюції про мобілізацію селянства до лав Червоної Армії[2]. На початку липня радянські й партійні працівники Звенигородки, Сміли, Чигирина та інших міст і сіл пішли на фронт[3]. Становище на території Черкащини особливо ускладнилось у серпні 1919 року, коли посилився розгул бандитизму й почався наступ білогвардійських військ Денікіна.

Боротьбу трудящих проти денікінців очолили більшовики. Київський повстанський штаб зосередив у своїх руках безпосереднє керівництво партизанськими загонами в районі Черкас, Золотоноші та інших міст[4]. Партизанський рух у тилу денікінців особливо розгорнувся у вересні 1919 року. Партизанські загони діяли в Мошенській, Шелепуській, Білозірській, Городищенській, Старосільській та інших волостях. Вони налічували близько 6 тис. бійців. У Мошнах та Шелепухах продовжували свою діяльність органи Радянської влади — ревкоми[5].

У грудні 1919 року регулярні частини Червоної Армії, підтримані партизанами, розпочали визволення Черкащини. 31 грудня бійці 60-ї дивізії та 3-ї окремої кавалерійської бригади, а також повстанські загони Черкаського повіту, керовані М. А. Хижняком, визволили Черкаси. 1-го січня 1920 року місцевий партизанський загін зайняв Канів. 9 січня частини Червоної Армії вступили до Сміли, 24 січня — до Умані. Радянську владу було відновлено[6].

У визволених від ворога районах виникали революційні комітети. Вже 1-го січня 1920 року Черкаський повітовий військово-революційний комітет у складі трьох комуністів і 22 представників партизанських загонів приступив до створення в повіті органів Радянської влади. Ревкоми готували вибори до Рад, мобілізовували трудящих на ліквідацію поміщицького землеволодіння й розгортання культурного будівництва. Головну увагу революційні комітети зосередили на боротьбі з бандитизмом, на поданні допомоги Червоній Армії продовольством тощо. В квітні 1920 року ревкоми передали владу з'їздам Рад, які обрали виконкоми[7].

Однією з важливих форм залучення трудящих до активної участі

Бронепоїзд, відбитий червоноармійцями у григор'євських банд під Черкасами. Травень 1919 р.

[1] Газ. «Коммунист», 28 травня 1919 р.

[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 15, 200, 204, 206—207.

[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн., т. 2, К., 1967, стор. 223, 224.

[4] П. М. Балковий. Війна без флангів. К., 1966, стор. 135.

[5] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 36—40.

[6] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 209—212.

[7] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР).

в господарському будівництві було проведення комуністичних суботників і недільників. Трудящі Черкас взяли участь у Всеросійському суботнику 1 травня 1920 року. Суботники відбувались також у селах Черкаського, Золотоніського, Канівського та інших повітів[1].

Проте мирна праця черкасців була порушена в квітні 1920 року нападом буржуазно-поміщицької Польщі. Після захоплення польськими інтервентами Києва Черкаси на деякий час стали місцем перебування ЦК КП(б)У та київських губернських установ[2].

За рішенням Радянського уряду на Україну з Північного Кавказу було перекинуто Першу Кінну армію, очолювану С. М. Будьонним і К. Є. Ворошиловим. Місцем дислокації армії стала Умань. У травні 1920 року на Уманщину агітаційним поїздом ім. В. І. Леніна прибув для зустрічі з червоними кіннотниками голова Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету М. І. Калінін. 28 травня він виступив з промовою і вручив бійцям Першої Кінної армії бойовий Червоний прапор. Чимало робітників і селян Уманщини поповнили в ці дні її лави. Вони взяли участь у розгромі польських інтервентів.

Закінчивши громадянську війну, радянський народ перейшов до відбудови народного господарства. У процесі радянського будівництва сталися адміністративно-територіальні зміни. 1920 року Черкаський і Чигиринський повіти Київської губернії та Золотоніський повіт Полтавської губернії були включені до новоствореної Кременчуцької губернії, яка існувала до 1922 року. В березні 1923 року замість волостей створюються райони, а замість повітів — округи (Уманський, Черкаський, Шевченківський, з центром у м. Корсуні, та Золотоніський).

Мирне господарське будівництво на Черкащині розпочалося в надзвичайно складних умовах. Якщо продукція промисловості в цілому по країні на кінець громадянської війни становила 20 проц. довоєнного рівня, то на Україні промислове виробництво скоротилося до 10 проц. В Черкаському округу з 57 підприємств, які діяли в довоєнний час, у 1922/23 році працювало лише 27, з 12 цукрових заводів випускали продукцію чотири. Число лісопильних підприємств зменшилось на 66,7 проц.[3] В Золотоніському повіті з семи винокурних заводів діяло тільки два, з 10 цегельних — один. Цілком була зруйнована паперова фабрика[4]. Не в кращому стані перебувало сільське господарство. Посівні площі зернових культур скоротились на території області на 30 проц. Не вистачало хліба та інших найпотрібніших продуктів харчування, промислових товарів широкого вжитку тощо.

Крім економічної відсталості, господарської розрухи, складність обстановки, в якій доводилось відбудовувати народне господарство, посилювалась ще неврожаєм 1921—1922 рр. у південних губерніях України і на Поволжі. Черкасці гаряче відгукнулися на заклик партії допомогти голодуючому населенню. В Черкасах, Золотоноші та інших містах було створено спеціальну комісію допомоги голодуючим. На підприємствах і в установах міста, в селах повіту проходили збори трудящих під лозунгом: «Не залишимо в біді братів Поволжя», «Напівголодний, ділись з голодним». Восени 1921 року тільки Черкаський повіт і місто відправили на адресу голодуючих губерній 11 412 пудів зерна, 331 пуд інших продуктів і 69 950 крб. Крім того, жителі повіту розмістили в себе 2690 чоловік, які прибули з Поволжя, а також надали притулок 1216 дітям.

Зміцненню Радянської влади протидіяли куркулі та інші контрреволюційні елементи. Протягом 1921—1922 рр. у Черкаському, Золотоніському, Чигиринському та інших повітах безчинствували різні банди. Біля села Бузівки в січні 1921 року ворожа куля обірвала життя легендарного начдива О. Я. Пархоменка.

---

[1] Газ. «Вісті» (Київ), 20 листопада 1920 р.; газ. «Вісті» (Черкаси), 1 травня 1920 р.

[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 253.

[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2.

[4] Звіт про діяльність Золотоніської повітової економічної наради з 1 квітня по 1 жовтня 1922. Золотоноша, 1922, стор. 4—12.

Учасники зборів с. Вишнополя з питання організації ТСОЗу. 1926 р.

У завершенні розгрому бандитизму, в діяльності й зміцненні органів Радянської влади на селі активну участь брали створені 1920 року комітети незаможних селян. На них покладалось якнайшвидше запровадження в життя законів про наділення землею і реманентом безземельних і малоземельних селян. Комнезами допомагали органам Радянської влади втілювати в життя продовольчу й аграрну політику Комуністичної партії, ліквідовувати неписьменність.

Успішній відбудові народного господарства, індустріалізації і колективізації сільського господарства сприяло запровадження нової економічної політики, розробленої В. І. Леніним і прийнятої X з'їздом РКП(б). Черкаський рафінадний завод за сезон 1924/25 року виробив 2412 тис. пудів цукру, перевищивши довоєнний рівень на 12 процентів[1]. У 1924/25 році на повну потужність працював Кам'янський цукровий завод. Уже в кінці 1922 року був пущений Смілянський рафінадний завод. За один сезон 1924/25 року він переробив цукру майже в два рази більше, ніж у довоєнні роки. Якщо добова переробка цукру в 1914/15 році становила 550 пудів, то в 1924—9500. Поряд з відбудовою здійснювалась реконструкція старих і почалося будівництво нових підприємств. На базі Бобринських залізничних майстерень створювався паровозовагоноремонтний завод.

Відроджувалося й сільське господарство. Зростала кількість волосних і сільських прокатних станцій та ремонтних майстерень. Величезне значення мало здійснення в 1924—1925 рр. землеустрою, який поклав край зрівняльним переділам та забезпечив земельним громадам і селянським дворам стале землекористування, закріпивши цим самим здобутки Жовтневої революції у галузі земельних відносин. На 1925 рік були відновлені довоєнні посівні площі, поліпшилась якість обробітку грунту, завдяки чому й урожайність перевершила довоєнну. Так, в Уманському округу в довоєнний час середня врожайність жита становила 86,3 пуда з десятини, а в 1925 році — 93,6 пуда, озимої пшениці відповідно 81,7 і 84,7 пуда. В цілому на Уманщині валовий збір продукції рільництва в 1925 році досяг 29 915 тис. пудів проти 11 638 тис. пудів у 1924 році. Швидко зростало й поголів'я великої рогатої худоби. Так, у Золотоніському округу поголів'я великої рогатої худоби з осені 1923 до осені 1925 року збільшилось на 29,4 проц. (з 331,5 тис. до 428,9 тис. голів)[2].

Проте дальше піднесення сільського господарства гальмувалось обмеженими можливостями дрібних індивідуальних господарств, кількість яких весь час зростала. Тому вже в 1919 році на Черкащині почали виникати колективні господарства — товариства спільного обробітку землі, комуни. Першими серед них були ім. Леніна в селі Антонівці Уманського району, «Надія» в селі Моринцях, «Муравище» в селі Червоній Слободі поблизу Черкас, «Вулик і бджола» — у Тальному, «Іскра» — у Гельмязові та інші. У 1925 році в Черкаському округу налічувалося 407 колективних господарств, в Уманському — 268. Останні мали 41 трактор[2]. Для пропаганди колективної праці створювалися агітаційно-показові транспортні загони, показові

[1] Газ. «Більшовик» (Київ), 13 травня 1925 р.

[2] Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925. Збірник документів і матеріалів. Черкаси, 1962, стор. 180—181, 254—257.

поля, де застосовувалась агрономічна наука. Втілюючи в життя ленінські заповіти, трудящі Черкащини добилися чималих успіхів у відбудові народного господарства, в зміцненні завоювань Жовтневої революції. З міст і сіл Черкащини надходили щирі листи до В. І. Леніна. 6 травня 1922 року учасники першого з'їзду хліборобських колективів Уманщини писали: «Перший з'їзд трудових хліборобських колективів Уманщини шле щирий привіт дорогому Іллічеві — вождю всесвітнього пролетаріату і побажання найшвидшого і повного одужання»[1].

Найважливішою історичною подією в житті всієї країни було створення Союзу РСР, здійснене під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Добровільне об'єднання суверенних радянських республік в єдину союзну багатонаціональну соціалістичну державу робітників і селян диктувалося всім ходом історичного розвитку. На Україні, в т. ч. на території сучасної Черкащини, рух за створення СРСР набрав всенародного характеру. Питання про об'єднання радянських республік широко обговорювалося на багатолюдних мітингах і зборах, на волосних, повітових і губернських з'їздах Рад. Рішення про об'єднання в Союз були прийняті з'їздами Рад усіх республік. 30 грудня 1922 року І Всесоюзний з'їзд Рад одностайно прийняв Декларацію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У розпалі напруженої боротьби за побудову нового життя партію, радянський народ, світовий пролетаріат спіткало глибоке горе: 21 січня 1924 року помер Володимир Ілліч Ленін. Центральний Комітет оголосив Ленінський призов у партію. Найстійкіші і найвідданіші справі революції робітники, селяни, представники інтелігенції Черкащини, як і трудящі всієї Радянської країни, вступили до лав РКП(б). Лише в Черкаському округу протягом травня—жовтня 1924 року вступило до партії 294 чоловіка[2]. А черкаські робітники-металісти заводу ім. Г. І. Петровського виготовили бюст безсмертного Леніна і першого травня 1925 року в присутності кількох тисяч трудящих міста урочисто встановили його у мальовничому міському сквері.

У роки відбудови народного господарства зросли масштаби і темпи будівництва. Поширилось будівництво за індивідуальними проектами. В селах з'явились нові громадські споруди (клуби, хати-читальні), зводилися господарчі будівлі (МТС, корівники, свинарники) тощо. Багато уваги приділялося впорядкуванню та озелененню міст. Будувались шляхи. За типовими та індивідуальними проектами зводились просторі, світлі й зручні дитячі ясла, пологові будинки й санаторії, кінотеатри, клуби, музеї.

Відновлювалась і зростала мережа медичних закладів, вживалися профілактичні заходи, велася боротьба з епідемічними захворюваннями, відкривалися будинки відпочинку й санаторії для оздоровлення трудящих. У 1927/28 році в Шевченківському округу працювали 83 та в Уманському 71 медичний заклад. У мальовничому сосновому лісі поблизу Черкас на високому березі Дніпра розгорталися роботи на розширенні курортного містечка Соснівки, господарями якого стали трудящі. Асигнування на охорону здоров'я по Уманській і Черкаській округах в 1927/28 році становили понад 1671 тис. карбованців.

Радянські і партійні органи дбали про дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронтах громадянської війни. В колишньому графському палаці в місті Таганчі 1923 року створено дитяче містечко, де знайшли притулок 300 дітей[3].

В галузі народної освіти головним завданням було ліквідувати тяжку спадщину минулого — неписьменність, охопити всіх дітей шкільного віку навчанням рідною мовою. Не вистачало приміщень для шкіл та інших освітніх закладів. Тому багато робилося у справі пристосування для потреб школи панських будинків та інших приміщень. На 1 жовтня 1924 року в Золотоніському округу працювало 210 шкіл,

---

[1] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 137.
[2] Газ. «Більшовик», 16 жовтня 1924 р.
[3] Газ. «Більшовик», 25 грудня 1923 р.

де навчалося 2168 учнів, що складало 22,3 проц. дітей шкільного віку (8—15 років). У Черкаському округу на 2 червня 1925 року відчинилася 191 школа, в них здобували знання 23 625 учнів, що складало 35 проц. дітей шкільного віку. В Уманському округу в 1924/25 навчальному році діяло 409 шкіл на 44 435 дітей (43 проц. дітей шкільного віку).

У Черкаському округу в 1925/26 році організовано 766 пунктів лікнепу, через які пройшло 18 925 чоловік. Тільки в 1925/26 навчальному році в Уманському округу закінчили курси лікнепу 23 500 чоловік.[1]

У 1921 році Уманське середнє училище землеробства й садівництва перетворено на агротехнікум. У Смілі відкрито технікум цукрової промисловості. Для підготовки педагогічних кадрів, у яких відчувалась гостра потреба, 1923 року в Корсуні відкрито вищі педагогічні курси, пізніше реорганізовані в педагогічний технікум. У Черкасах і Золотоноші також відкрилися педагогічні технікуми. З року в рік зростали асигнування на розвиток народної освіти. Якщо по Черкаському округу в 1926/27 році з цією метою було асигновано 2006,5 тис. крб., то в 1928/29 році — 3068 тис. карбованців[2].

Розгорталась культурно-масова робота. 1925 року в Черкаському округу діяло 324 бібліотеки, 125 сельбудів, 336 хат-читалень, 40 клубів та інші заклади.

Велику роль у пропаганді ідей марксизму-ленінізму й організації виконання завдань Комуністичної партії і Радянського уряду відігравала більшовицька преса Черкащини. Першою радянською газетою було «Знамя коммунизма» (листопад 1918 р.). У лютому 1919 року почала виходити газета «Біднота» — орган Черкаського повітового військово-революційного комітету. З початку березня 1919 року в Черкасах регулярно стала виходити газета «Известия» — орган повітової Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

В Умані друкувалася газета «Известия» (з 1920 року «Вісті») — орган ревкому і парткому Уманщини (1919—1921), у 1922—1925 рр.— «Робітничо-селянська правда» — щоденна газета повіткому КП(б)У і повітвиконкому Уманщини. З 1925 року виходили окружні газети: «Радянська думка» — в Черкасах і «Селянська правда» — в Умані.

У 1925 році Золотоніський і Шевченківський округи були розформовані, а 1927 року Черкаський округ перейменовано на Шевченківський. 1925 року губернії, 1930 округи ліквідовано, і райони підпорядковано безпосередньо центру. Через два роки правобережна частина Черкащини за новим поділом увійшла до складу Київської області, а лівобережна — до Харківської. Після утворення 1937 року Полтавської області лівобережна Черкащина (Гельмязівський, Золотоніський, Іркліївський і Чорнобаївський райони) були включені до її складу. 1939 року Кам'янський і Чигиринський райони відійшли до Кіровоградської області.

У роки індустріалізації країни поступово змінювалося промислове обличчя Черкащини. Металообробна, машинобудівна, харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів визначили основні напрямки розвитку Черкащини. Уже в 1927/28 господарському році підприємства Уманського й Шевченківського округів працювали рентабельно. Валова продукція в Шевченківському округу зросла проти 1925/26 господарського року на 26,7 процента.

За роки перших п'ятирічок у Смілі на місці механічних майстерень виросли корпуси нового заводу. Його потужність з 1933 до 1938 року зросла у 10 разів. Збільшилась завдяки реконструкції і потужність Смілянського паровозоремонтного заводу. В Умані на базі двох невеликих чавуноливарних підприємств було обладнано новими верстатами тракторoремонтний завод. На початку 30-х років стали до ладу новозбудовані м'ясний, маслоробний, крохмале-патоковий заводи та інші промис-

---

[1] Черкащина в період відбудови народного господарства, стор. 193, 233—234, 280—281.

[2] Відчит Шевченківського окрпарткому та окружної контрольної комісії КП(б)У. Черкаси, 1928, стор. 22; Матеріали до опису округ УРСР. Черкаська округа. Х., 1926, стор. 5.

лові об'єкти в Золотоноші. Успішно розвивалась цукрова промисловість Черкащини, впевнено утримуючи щодо випуску продукції друге місце в республіці (після Вінницької області). 1940 року цукрозаводи виробили 230,8 тис. тонн цукру-піску. В довоєнні роки почала розвиватись на Черкащині й вугільна промисловість — 1940 року було добуто 94 тис. тонн вугілля[1].

Поліпшувався й добробут трудящих. Заробітна плата промислових робітників Шевченківського округу в 1927/28 господарському році порівняно з 1926/27 роком зросла на державних підприємствах на 10,3 проц., кооперативних — на 9,6 процента.

Разом з усією країною виходило на широкий шлях нового життя й трудове селянство Черкащини. Та незважаючи на певні досягнення, сільське господарство відставало від соціалістичної промисловості. Особливо низькими були товарність зернового господарства й тваринництва. В країні почала відчуватись нестача хліба й інших продуктів харчування. Вихід з такого тяжкого становища був у переході до колективного обробітку землі.

Важливу роль у підготовці колективізації відіграли радгоспи. На прикладі радгоспів селяни переконувались у перевагах великого, високомеханізованого сільськогосподарського виробництва. З другої половини 1929 року почався процес суцільної колективізації. До колгоспів масово почали вступати не тільки бідняки, а й середняки. На кінець 1928 року в Уманському округу налічувалося 417 колгоспів, за якими було закріплено 22 379 га землі, в Шевченківському округу — 563 колгоспи, що обробляли 37 662 га землі. На початку січня 1930 року в Черкасах відбулася конференція батраків, бідняків і середняків Шевченківського округу, яка обговорила питання про колективізацію. На 10 березня 1930 року в Шевченківському округу до колгоспів вступило 87 проц., а в Уманському — 86,1 проц. господарств[2].

Колективізація сільського господарства проходила в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі всіляко намагалися зірвати колгоспне будівництво. 27 липня 1930 року був убитий Віктор Близнюк — комсомолець, організатор і перший голова колгоспу ім. Шевченка в селі Помийнику (нині Вікторівка) Маньківського району[3]. На заклик партії передові робітники-двадцятип'ятитисячники пішли працювати в село. До колгоспів Шевченківського округу з цією метою поїхало 166 чоловік[4]. Факти стверджують, що вони активно вносили в роботу риси плановості, раціоналізації праці, організованості, згуртування активу.

Велику шефську допомогу подавали робітники промислових підприємств. У березні 1930 року в селах Шевченківського округу працювало 367 робітничих бригад з Харкова, Києва, Черкас. Бригади залізничників Бобринського вузла обслуговували 32 села Смілянського району. Вони відремонтували 500 сільськогосподарських машин. Робітничий клас допомагав колгоспам у будівництві електростанцій. Перша на Україні сільська гідроелектростанція споруджена 1929 року в Буках на річці Гірському Тікичу, 1934 року — міжрайонна гідроелектростанція в Корсуні на річці Росі.

У створенні й організаційно-господарському зміцненні колгоспів важлива роль належала комітетам незаможних селян і машинно-тракторним станціям. Перша на Черкащині Тальнівська МТС збудована весною 1929 року. Вона тривалий час вважалася зразком для всіх МТС Київської області. В 1930 році запрацювали Кам'янська, Шполянська, Мартинівська, Цибулівська, Городищенська, Смілянська МТС, а в 1931 — на початку 1932 року на Черкащині стало до ладу ще 17 машинно-тракторних станцій. У створенні Гельмязівської МТС братерську допомогу подали

---

[1] Українська РСР в цифрах в 1961 році. Короткий статистичний довідник. К., 1962, стор. 44, 54.

[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 2. К., 1965, стор. 447, 448.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 62, спр. 32, арк. 10—11.

робітники Московського автозаводу. На кінець року найбільшими були Звенигородська, Кам'янська, Монастирищенська, Смілянська, Шполянська, Київська. Так, Смілянська МТС мала 86 тракторів, 34 молотарки, 11 вантажних автомашин та іншу сільськогосподарську техніку. Вона обслуговувала 26 колгоспів.

Кількість сільськогосподарських машин у МТС безперервно зростала. Лише за перший рік свого існування Гельмязівська МТС одержала 25 тракторів, 3 автомашини, десятки плугів, культиваторів, сівалок тощо.

Делегати VI Всеукраїнського з'їзду КНС від Шевченківського округу. 1928 р.

Соціалістичне сільське господарство в довоєнний час перетворилося на механізоване й високопродуктивне. Дедалі зростало виробництво продукції рільництва й тваринництва. 1940 року господарствами всіх категорій було засіяно 1266,4 тис. га, лише зерна зібрано 12 000 тис. цнт. Середня врожайність зернових культур становила: озимої пшениці — 14,1, кукурудзи — 21,5, гречки — 11, гороху — 17,4 цнт, а провідної технічної культури — цукрових буряків — 141 цнт з га. На початку 1941 року поголів'я великої рогатої худоби налічувало 412,4 тис. голів, у т. ч. 187,2 тис. корів[1].

Черкащина стала батьківщиною багатьох всесоюзних патріотичних починань. Тут зародився рух п'ятисотенниць.

1935 року двадцятирічна ланкова колгоспу ім. Комінтерну, що в Старосіллі, Городищенського району, Марія Демченко, виступаючи на Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників, взяла зобов'язання виростити 500 цнт цукрових буряків з га і викликала на соціалістичне змагання ланкову цього ж колгоспу Марину Гнатенко. Зобов'язання було перевиконано. Ланка Демченко виростила по 523,7 цнт буряків з га, а Гнатенко — по 511 центнерів[2].

Батьківщина високо оцінила працю ланкових: вони були удостоєні ордена Леніна. Урядові нагороди одержали і всі члени обох ланок. М. Демченко закінчила Київський сільськогосподарський інститут, а М. Гнатенко — Українську сільськогосподарську академію. Згодом вона здобула вчений ступінь кандидата сільськогосподарських наук.

За прикладом М. Демченко і М. Гнатенко пішли й інші. Так, ланки Є. Г. Катан, М. Л. Гордієнко, В. С. Мельниченко з Лисянки зібрали по 270—300 цнт буряків з гектара. Своєрідною школою передового досвіду став колгосп «Здобуток Жовтня» Тальнівського району, головою якого 37 років був один із зачинателів колгоспного руху на Україні двічі Герой Соціалістичної Праці Ф. І. Дубковецький.

Досягнення в розвитку народного господарства стали міцною основою для підвищення матеріального добробуту трудящих. Збільшилась зарплата робітників і службовців. 1940 року фонд заробітної плати у промисловості порівняно з 1937 роком виріс на 60 проц. Набагато збільшилась оплата колгоспного трудодня. Так, у Шполянському районі 1940 року в середньому вона становила 3,8 кг зерна, тобто на 1,5 кг більше, ніж у 1939 році, і 1 крб. 15 коп.— майже вдвоє більше, ніж у 1939 році. Поліпшилось постачання населення продуктами харчування

[1] Українська РСР в цифрах в 1961 році, стор 65—90, 116—117.
[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 388.

й предметами першої потреби. Роздрібний товарообіг державної і кооперативної торгівлі, включаючи і громадське харчування, в 1940 році становив 56,4 млн. крб. До послуг трудящих на території області було 2835 магазинів та палаток і 532 підприємства громадського харчування.

Були досягнуті успіхи і в медичному обслуговуванні населення. 1940 року на Черкащині діяли 91 лікарняний заклад на 3,7 тис. ліжок, 19 санаторіїв на 2162 ліжка і 5 будинків відпочинку на 978 ліжок. У лікарняних закладах працювало 566 лікарів, включаючи й зубних, і 2,8 тис. чоловік середнього медичного персоналу[1].

Великі зміни сталися в культурному житті міст та сіл Черкащини. На кінець п'ятирічки в основному було завершено загальне обов'язкове початкове навчання дітей шкільного віку в обсязі 4-річної школи і почалося здійснення навчання на базі 7-річної школи. Реорганізували й роботу лікнепів та шкіл для малописьменних. Вони, крім загальної освіти, давали певні технічні чи агрономічні знання, сприяли піднесенню політичного рівня та виробничої кваліфікації трудящих.

Для прискорення темпів і розширення масштабів підготовки вчителів у республіці створювалися нові педагогічні інститути. 1930 року на території області відчинили двері для студентів і педвузи в Черкасах та Умані. У роки другої і третьої п'ятирічок відбувався дальший розвиток загальноосвітньої середньої і вищої шкіл. Швидко зростала мережа неповних середніх і середніх шкіл. 1937 року в школах Черкащини навчалось дітей вдвоє більше, ніж у 1931 році. В 1940/41 навчальному році на території області було 1039 шкіл, які відвідували 229,6 тис. учнів.

Широкого розмаху набирала підготовка спеціалістів для сільського господарства. Крім Уманського сільськогосподарського інституту, 18 технікумів та інших середніх спеціальних закладів, працювали курси підвищення кваліфікації колгоспних кадрів. У селах виникали школи вивчення передового досвіду в сільському господарстві, організовувались будинки агрокультури, хати-лабораторії, мічурінські гуртки тощо.

Черкасці вносили свій вклад і в розвиток науки та мистецтва. Успішно працювала Мліївська дослідна станція садівництва, Драбівське дослідне поле.

Багатогранним було і творче життя. Розвивалась народна творчість. Рухові п'ятисотенниць на Черкащині присвячувалися перші пісні й частівки.

На початку 30-х років створюються будинки колективіста, які з перемогою колгоспного ладу реорганізовано в клуби й будинки культури. 1940 року на Черкащині налічувалося 1175 клубних закладів. Розгорнули пропаганду знань серед трудящих бібліотеки, яких у 1940 році було 972.

Значних успіхів досягло театральне мистецтво. 1933 року до Черкас було переведено український драматичний театр, заснований 1932 року в Білій Церкві як пересувний робітничо-колгоспний театр (з 1939 року — театр ім. Т. Г. Шевченка).

В 30-х роках на Черкащині створюється мережа районних газет, а також газет політвідділів МТС (1933—1934). Всього на території області видавалося 29 газет.

Незабутньою подією в культурному житті трудящих Черкащини було урочисте відзначення 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. З цієї нагоди 18 червня 1939 року в Каневі на Чернечій горі, де поховано Кобзаря, зібралося понад 40 тис. трудящих України, сюди також прибули представники інших республік, у присутності яких відкрито пам'ятник і музей. Щороку музей-заповідник відвідують 250—300 тис. екскурсантів — громадян нашої неосяжної Вітчизни — і численні зарубіжні делегації.

Урочисто відзначили черкасці ювілеї О. С. Пушкіна в 1937 році і П. І. Чайковського в 1940 році. В дні святкування в Кам'янці були відкриті пам'ятники Пушкіну і Чайковському, а також літературно-меморіальний музей і музична семирічна школа ім. Чайковського. Соціалістичні перетворення, здійснені під керівництвом Комуністичної партії, докорінно змінили обличчя краю. Успішно розвивалась про-

[1] Українська РСР в цифрах в 1961 році, стор. 243—254.

мисловість, організаційно зміцнювалися колгоспи, підносився матеріальний і культурний добробут широких мас трудящих. Докорінні зміни в умовах матеріального життя супроводжувались переворотом у свідомості народних мас, в їх психології, звичаях, у світогляді.

З початком Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу Україна стала ареною жорстоких, смертельних боїв. 57 дивізій і 13 бригад, 1300 літаків гітлерівської групи «Південь»були націлені на українську землю[1].

Німецькі фашисти поставили за мету захопити Радянський Союз, ліквідувати соціалістичний лад і запровадити капіталістичні порядки. Окупанти робили все від них залежне, щоб перетворити Україну в свою колонію. Вони вирішили знищити, розтоптати українську радянську державність шляхом розчленування українських земель.

Уже в перші дні війни на призовні пункти з'явилися десятки тисяч черкасців з проханням зарахувати їх у діючі частини Червоної Армії. В містах і райцентрах створювалися винищувальні батальйони й загони народного ополчення. Трудящі разом з червоноармійцями під керівництвом партійних організацій та Військової ради 38-ї армії відвантажували й відправляли в глибокий тил устаткування фабрик і заводів, сільськогосподарську техніку та інші цінності. Тисячі радянських патріотів створювали оборонні рубежі на ділянках фронту Черкаси — Первомайськ, Шпола — Вапнярка[2].

Уже в середині липня 1941 року бої розгорнулися на території області. Незважаючи на нерівні сили, бійці й командири проявляли масовий героїзм, що був безпосереднім наслідком того патріотичного виховання трудящих, якому Комуністична партія приділяла так багато уваги в ході соціалістичного будівництва. Бійці одного з танкових батальйонів 12-ї танкової дивізії у боях за села Бересняги, Синявку й Козарівку Канівського району 6-го серпня 1941 року підбили 17 протитанкових гармат, 41 кулемет і десятки гітлерівців. Бійці 159-ї стрілецької дивізії, перейшовши в наступ на Канівській дільниці фронту, знищили п'ятсот і взяли в полон понад сто фашистських солдатів і офіцерів[3]. Славну сторінку в історію оборони Канева вписали бійці бронепоїзда № 56 під командуванням старшого лейтенанта П. К. Іщенка. За наказом радянського командування бронепоїзд вийшов на дільницю Миронівка — Канів і півмісяця відбивав танкові атаки групи гітлерівців, забезпечуючи евакуацію на лівий берег Дніпра[4].

2 серпня за наказом командування частини Червоної Армії відійшли на лівий берег Дніпра[5], де ще близько місяця точилися кровопролитні бої у районах Черкащини. Лише під загрозою оточення вони відступили на схід.

Загарбники запровадили на Черкащині режим жорстокого терору. Тільки в Хлипнівському лісі Звенигородського району, на Лапевій леваді і на вулицях Звенигородки було розстріляно й закатовано 2127 чоловік. У Канівському районі страчено 482 чоловіка, у Христинівському — 5838, Чорнобаївському — 500, Чигиринському— 200. Село Вдовичене, селище Буда Чигиринського району були спалені, а всі їх жителі розстріляні, серед них і 113 дітей до 14-річного віку. Після визволення Золотоноші в місті виявлено 30 ям, в яких було закопано 12 750 чоловік, закатованих гітлерівцями[6]. В селі Іскреному Шполянського району 27 травня 1942 року фашисти розстріляли 19 селян за саботаж весняно-польових робіт[7]. В області немає села чи

[1] П. Ю. Шелест. Україно наша радянська, стор. 64.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1944 рр., в 3-х т., т. 1. К., 1967, стор. 108.
[3] Архів Міністерства оборони СРСР (далі — Архів МО СРСР), ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 344—345.
[4] Слава Черкащини. Дніпропетровськ, 1967, стор. 130.
[5] Черкаський облпартархів, ф. 4666, оп. 6, спр. 280, арк. 3—4.
[6] Там же, ф. 4677, оп. 6, спр. 280, арк. 5.
[7] Історія Української РСР, т. 2, стор. 485.

Збори комуністів-підпільників Кам'янського району. 1942 р.

міста, з якого десятки й сотні людей не були б вигнані на каторжні роботи до Німеччини. Тільки з Іркліївського району гітлерівці вивезли 4482 юнаків та дівчат[1].

З радянськими людьми фашисти поводилися гірше, ніж з худобою. На них влаштовували облави, тримали в таборах за колючим дротом, морили голодом, виснажливою працею, принижували людську гідність. Але й за цих неймовірно жахливих умов радянські люди не скорилися ворогові, не злякалися його кривавих репресій і не примирилися з порядками, запровадженими окупантами.

У містах і селах створювалися підпільні організації, осередки й явочні квартири, формувалися партизанські загони й диверсійні групи, в т. ч. в Бабанці, Шполі, Городищі, Жашкові, Маньківці, Тальному, Умані, Смілі, Гельм'язеві, Кам'янці, Чорнобаєві. У близьких прифронтових тилах у липні—серпні 1941 року активно діяли Черкаський і Смілянський партизанські загони. Вони знищували живу силу ворога, військову техніку і руйнували комунікації в його тилу. Крім цього, народні месники часто брали участь в оборонних боях разом з частинами Червоної Армії.

Про розмах саботажу і диверсій в перші місяці війни свідчать документи самих окупантів. Щоденники штабу групи армій «Південь», численні рапорти тилових частин і підрозділів рясніють повідомленнями про рішучі дії радянських патріотів. 30 вересня 1941 року було припинено рух на перегоні Сміла—Олександрія, 1 жовтня—на залізниці Фастів—Сміла, 12 жовтня — на дільниці Корсуня-Шевченківського. У вересні були зареєстровані акти саботажу в районі Черкас[2].

З вересня 1941 року до листопада 1942 року діяв партизанський загін, очолюваний працівниками Черкаського міськкому та райкому партії Ф. Р. Савченком та С. Н. Пальохою. Партійна організація загону проводила роз'яснювальну роботу серед населення і створила підпільні організації в навколишніх селах, які у вересні 1943 року забезпечили створення нового загону на чолі з Г. К. Іващенком та С. Н. Пальохою. На рахунку месників цього загону — 1660 знищених німецьких солдатів і офіцерів, 95 ворожих автомашин, 6 танків, 3 радіовузли, 2 німецькі штаби, 12 поліцейських дільниць, 15 мостів, 3 склади боєприпасів і продовольства[3].

У Гельм'язівському районі діяв партизанський загін під керівництвом першого секретаря райкому КП України Ф. Д. Горєлова.

Всенародну партизанську війну в тилу ворога очолювали комуністи. В роки війни на Черкащині діяло 3 підпільні райкоми партії, 26 партійних і 4 комсомольсько-молодіжні організації, 39 підпільних патріотичних груп, 24 партизанські загони[4]. У вересні 1943 року в лавах народних месників налічувалося 12 927 чоловік. Від рук партизанів на землі Черкащини знайшли собі могилу 12 099 фашистських солдатів і офіцерів. Патріоти пустили під укіс 72 німецькі ешелони з військами і технікою, висадили в повітря 56 мостів, 604 ворожі автомашини[5].

Активно боролися підпільні комсомольські організації в Смілі на чолі з Ю. Канарським, у Лебедині — на чолі з П. Осовським, у Чигирині — на чолі з В. Руденком, в Умані — на чолі з А. Романщаком. Комсомольсько-молодіжні антифашистські організації діяли і в інших містах та селах Черкащини.

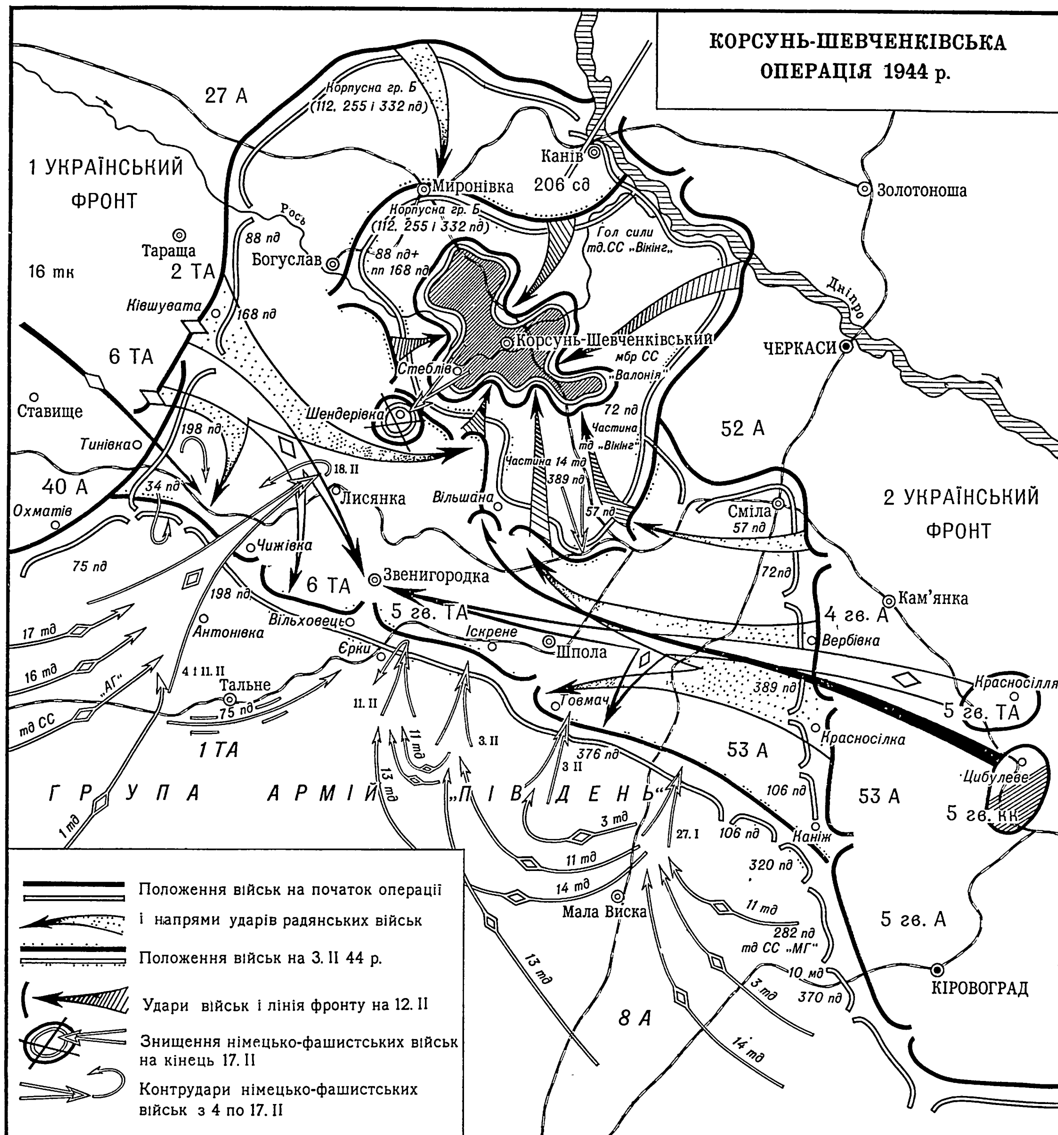
---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 622, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 333.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 6, спр. 280, арк. 7.
[4] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 145, арк. 2—19.
[5] Там же, ф. 4677, оп. 6, спр. 287, арк. 12.

Успіхи на фронтах Великої Вітчизняної війни викликали восени 1943 року ще більшу активність підпільних організацій і партизанських загонів. У ніч з 24 на 25 вересня 1943 року в Черкаський і Таганчанський ліси були висаджені 3-я і 5-а повітряно-десантні бригади. Велику допомогу десантникам після їх приземлення подали партизани. До партизанського з'єднання ім. Чапаєва влилися парашутисти, які приземлилися біля села Македонів. Близько 100 десантникам допомогли зібратися партизани з'єднання ім. Пожарського. Вони врятували велику групу десантників, оточених фашистами на Мошенських горбах. Партизани Канівського району допомогли понад тисячі десантників на чолі з командиром повітрянодесантної бригади підполковником П. М. Сидорчуком зібратися в Таганчанському лісі. Відтоді бойові операції вони здійснювали спільно. Група партизанів Черкаського загону зустріла 35 парашутистів. Уже 29 вересня Черкаський партизанський загін об'єднався з десантниками і обрав єдине командування[1].

[1] «Український історичний журнал», 1967, № 5, стор. 77—86.

У Таганчанському лісі, поблизу Поташні, фашисти п'ять разів атакували десантників і партизанів, але, втративши понад тисячу чоловік убитими, відступили[1].

Командування 2-го Українського фронту поставило завдання перед десантниками й партизанами: ударити по німецькій обороні з тилу, допомогти частинам 52-ї армії форсувати Дніпро. Чотири батальйони з бригадою підполковника П. М. Сидорчука разом з партизанськими загонами К. К. Солодченка, Г. К. Іващенка, Т. Ф. Прокіна передислокувалися в черкаські ліси і в ніч на 13 листопада захопили ворожі прибережні пункти — Свидівок, Лозівок і Сокирне. Ранком 13 листопада на захоплений плацдарм переправився 229-й полк 254-ї стрілецької дивізії під командуванням підполковника О. М. Луценка, а в ніч на 16 листопада Дніпро форсував 259-й тан-

[1] «Український історичний журнал», 1967, № 5, стор. 80—81.

ковий полк О. В. Лук'янова[1]. 14 грудня 1943 року частини 52-ї армії визволили Черкаси.

Фашистський план стабілізації фронту по т. зв. Східному валу на Дніпрі остаточно провалився, проте німецьке командування вперто чіплялося за Корсунь-Шевченківський плацдарм, маючи намір використати його для флангових ударів. Гітлерівці створили тут потужний вузол оборони, зосередивши велику кількість бойових формувань та військової техніки.

Колишній перший комендант рейхстагу Герой Радянського Союзу полковник Ф. М. Зінченко розмовляє з молоддю м. Золотоноші. 1967 р.

Корсунь-Шевченківський виступ обороняли 9 піхотних дивізій противника, одна танкова дивізія СС «Вікінг», а також моторизована бригада СС «Валонія», окремий танковий батальйон і 6 дивізіонів штурмових гармат. Всього ці угруповання ворога мали близько 80 тис. чоловік, 1640 гармат і мінометів, 140 танків і самохідних артилерійських установок. У районі Кіровограда розташовувалось 5 танкових і в районі Умані — 8 танкових та 2 піхотні дивізії гітлерівців.

Директивою Ставки Верховного Головнокомандуючого від 12 січня перед 1-м і 2-м Українськими фронтами було поставлене завдання оточити й знищити Корсунь-Шевченківське угруповання ворога[2]. Війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала І. С. Конєва розпочали свій наступ у ніч на 24 січня 1944 року, а через два дні — 26 січня перейшли в наступ і війська 1-го Українського фронту під командуванням генерала М. Ф. Ватутіна. 28 січня 1944 року танки двох фронтів, розгромивши ворожий гарнізон у Звенигородці, зустрілися в центрі міста. Залізне кільце навколо гітлерівських військ, оточених у районі Корсуня-Шевченківського, замкнулося. 25 днів тривала Корсунь-Шевченківська битва. На полі бою залишилося 55 тис. убитих, у полон здалися понад 18 тис. німецьких солдатів і офіцерів. Захоплена була вся ворожа зброя й техніка. «Сталінградом на Дніпрі» названо знамениту Корсунь-Шевченківську битву[3].

Яскравим проявом радянського патріотизму став подвиг жителів села Квіток Корсунь-Шевченківського району, через яке намагалися пробитися з оточення ворожі частини. Партійна організація на заклик командування радянських військ мобілізувала жителів зміцнювати оборону. Понад 600 жінок, підлітків і стариків вийшли споруджувати укріплення, 500 чоловік взяли зброю. Фашистська піхота й танки не могли прорвати укріплень. Протягом 5 днів, з 28 січня до 3 лютого 1944 року, жителі села разом з військовою частиною відбивали ворожі атаки. Смертю героїв полягли 200 чоловік, серед них і член колишньої підпільної групи І. П. Паливода[4].

Увечері 9 березня 1944 року радянські танки й мотопіхота з боями вступили на вулиці Умані. Це були завершальні бої на території сучасної області. Після більш як двох з половиною років окупації й розгулу гітлерівських катів Черкащину повністю очищено від ворога. За визволення області боролись представники всіх братніх народів.

У боях за визволення 5 міст і 38 сіл Черкащини від німецько-фашистських загарбників взяли активну участь партизани[5].

Черкащина дала Батьківщині 139 Героїв Радянського Союзу. Двом з них — генералу армії І. Д. Черняховському і генерал-лейтенанту І. С. Степаненку — це

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 6, спр. 287, арк. 5.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 13.

[3] Там же, стор. 18, 20.

[4] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 6, спр. 280, арк. 11.

[5] Там же, спр. 287, арк. 12.

Герої Радянського Союзу — уродженці Черкаської області.

П. Ю. Атамановський

І. С. Буркут

І. К. Голубець

В. А. Гончарук

М. Т. Гуриненко

Г. І. Давиденко

І. Ш. Двохбабний

М. С. Дяченко

Й. П. Зеленюк

О. К. Клинківський

Й. П. Корчак

А. М. Костенко

С. А. Куниця

Д. Т. Левченко

М. О. Лисенко

М. К. Льонченко

М. В. Мамай

І. Н. Мартиненко

В. І. Небилиця

Н. М. Пархоменко

І. І. Поліщук

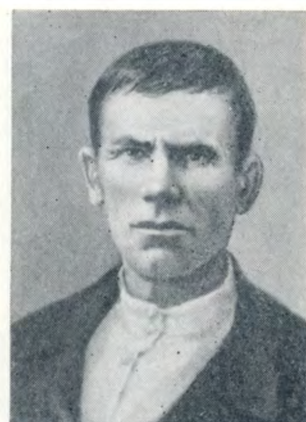

М. Н. Потужний

В. Т. Сенатор

Я. С. Скусниченко

Я. О. Совенко

Т. І. Солопенко

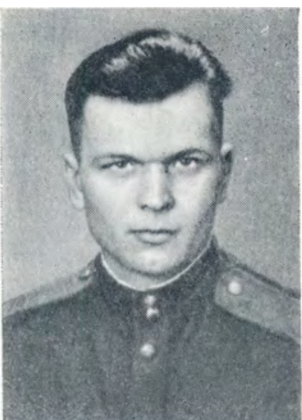

М. А. Сукач

Є. К. Тищик

Н. К. Ткаченко

І. М. Удод

С. Я. Устименко

В. П. Фесенко

М. С. Цибульський

К. Х. Чекаль

П. Д. Чуєнко

М. К. Чупилка

Ф. С. Юрченко

П. С. Яровий

високе звання присвоєно двічі. За виявлену мужність та відвагу в боях з німецько-фашистськими загарбниками на території області 66 солдатам та офіцерам присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 24 з них (молодший лейтенант С. П. Абрамцев, старший лейтенант В. В. Чіковані, сержант Ястребцев В. І.) загинули й поховані на черкаській землі. Черкасці свято шанують пам'ять тих, хто віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. Учасникам боротьби за свободу й незалежність Вітчизни відкрито меморіали, монументи бойової Слави. До 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви створений меморіал — встановлено понад два десятки пам'ятних знаків, обелісків, насипані кургани на честь частин Радянської Армії і Чехословацької бригади, які брали участь у ліквідації ворожого угрупования в Корсунь-Шевченківському оточенні. На відкриття меморіалу, що перетворилося на всенародне свято, прибули сотні учасників цієї героїчної епопеї, і серед них — колишній командуючий 2 Українським фронтом маршал І. С. Конєв, прославлений космонавт, двічі Герой Радянського Союзу, учасник битви під Корсунем у 1944 році генерал-майор Г. Т. Береговий, партійні і радянські працівники, численні гості з багатьох міст і сіл Радянського Союзу.

За час окупації загарбники завдали народному господарству області величезних збитків. Фашистами знищено промислові підприємства, зруйновано й розграбовано колгоспи й радгоспи, машинно-тракторні станції, вивезено в Німеччину тисячі голів худоби. Величезної шкоди завдано житловому фонду. В містах і селах окупанти знищили тисячі будинків, залишили без житла велику кількість людей. Особливу ненависть гітлерівці проявляли до соціалістичної культури. Вони пограбували музеї, бібліотеки, спалили архіви, зруйнували лікарні, школи, клуби, кінотеатри.

Ще жевріли заграви боїв, а у визволених районах розпочалася відбудова господарства. В містах і селах відновлювали роботу партійні, комсомольські організації і державні органи. Велике значення для планомірного відродження соціалістичної економіки Української РСР мала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, звільнених від німецької окупації», в якій накреслювалась широка програма першочергових завдань відбудови промисловості, транспорту, житлового будівництва і громадських будівель, культурно-побутових закладів. Уже в січні—лютому 1944 року дали продукцію промислові підприємства Черкащини. Почали працювати Черкаська тютюнова фабрика, Уманський ремонтний завод, Золотоніський, Уманський, Черкаський промкомбінати. Піднімалися з руїн машинобудівний, консервний, рафінадний та інші заводи в Черкасах, цегельний і толевий заводи й швейні фабрики в Умані,

машинобудівний та паровозовагоноремонтний заводи в Смілі, ремонтно-механічний завод у Золотоноші, верстатобудівний завод і залізничні майстерні в Корсуні та інші. Налагоджувався залізничний транспорт. Річковики підняли з води 14 суден, затоплених гітлерівцями, і вчасно відкрили навігацію. Ремонтувалися й ставали до ладу електростанції. У 1945 році загальна чисельність робітників та службовців на підприємствах і в установах Черкащини становила 71 проц. до рівня 1940 року[1].

Великий трудовий героїзм виявили колгоспники, робітники МТС і радгоспів Черкащини. Часто ризикуючи життям, поруч з саперами працювали орачі[2]. Тяглової сили не вистачало, тому доводилося використовувати корів, уцілілих у господарствах колгоспників. З перших днів визволення почалося відновлення МТС. 27 трактористів Ірклїівської МТС, які повернулися з берегів Волги, дали слово відродити колишню славу станції. Вони відшукали інструменти, знімали деталі з розбитих танків і бронетранспортерів, а частини, яких бракувало, виготовляли самі. Весною 1944 року на Ірклїівських полях уже працювало 12 бригад, в яких налічувалося 44 трактори[3]. З окремих частин і вузлів, що збереглися, механізатори складали жатки, плуги, вози, борони, культиватори.

Основний тягар перших повоєнних жнив взяли на себе жінки, підлітки й діти. В колгоспі «Сім'я червоних партизанів» села Худяків Черкаського району в перший день жнив вийшло на поле 155 косарів-жінок, у колгоспі «Перемога» Шполянського району — 242 косарі і женці.

Відбудова народного господарства, битва за врожай воєнного 1944 року здійснювалися водночас з організацією допомоги Червоній Армії. У фонд оборони, на побудову танкових колон та авіаційних ескадрилій лише в першому кварталі 1944 року було зібрано в Чорнобаївському районі близько 1300 тис. крб., у Чигиринському — понад 3 млн. крб. , у Корсунь-Шевченківському районі — 2197,5 тис. крб. Трудящі Кам'янського району зібрали і відправили у фонд Червоної Армії понад 26 тис. цнт, Черкаського — 11,4 тис. цнт зерна і 1,8 тис. цнт картоплі. Трудящі Черкащини взяли активну участь у відбудові промислових центрів республіки. 1944 року тисячі кубометрів кріпильного лісу з Черкащини було надіслано тресту «Рутченкововугілля». Сотні комсомольців-колгоспників виїхали працювати в шахтах Донбасу[4].

Районам, потерпілим від окупантів, у т. ч. й Черкащині, велику допомогу подавала держава. З східних районів країни надходила техніка, посівний матеріал, племінна худоба. До Умані з Російської Федерації, Москви й Ленінграда, Кірова, Саратовської області, Татарської АРСР, Сибіру надходили машини, механізми, матеріали. Трудящі Коломни виготовили конче потрібні деталі для ремонту дизелів міської електростанції. У березні — квітні 1944 року до Корсуня прийшли ешелони з сибірським лісом, а з Уралу — 17 тракторів марки «ЧТЗ» для МТС. Держава щорічно виділяла до 7 млн. крб. для відбудови зруйнованого господарства міста Корсуня. Господарства Черкаського району з союзних республік одержали понад 300 голів високопродуктивної худоби, близько 750 голів породистих свиней і овець[5].

Завдяки героїчній праці трудящих і братній допомозі всіх народів Радянського Союзу відбудову промисловості в основному було завершено в 1948—1949 рр. На 1950 рік ряд галузей промисловості значно перевершив довоєнний рівень. Зростав вуглевидобуток. 1950 року видано на-гора 302 тис. тонн вугілля проти 94 тис. тонн у 1940 році. Того ж року вироблено 91,3 млн. штук будівельної цегли, проти 57,6 тис. штук у 1940 році; перевершено довоєнний рівень виробництва м'якої покрівлі, будівельного вапна. Значних успіхів досягнуто в розвитку харчової промисловості. Якщо райони області з виробництвом м'яса дещо відставали, то масла тваринного

[1] Народне господарство Черкаської області. Статистичний збірник. Черкаси, 1957, стор. 97.
[2] Газ. «Київська правда», 6 червня 1944 р.
[3] Газ. «Зоря Полтавщини», 21 травня 1944 р.
[4] Газ. «Київська правда», 15 липня 1944 р.
[5] Черкаський облпартархів, ф. 1577, оп. 6, спр. 5, арк. 145.

виробили 3054 тонни проти 1303 тонни в 1940 році, цукру-піску — відповідно 289 тис. тонн проти 230,8 тонн. Зросло виробництво макаронів, м'ясних та овочевих консервів. Помітні зміни на кінець четвертої п'ятирічки сталися і в сільському господарстві. Порівняно з довоєнним часом збільшилися посівні площі, поліпшилася їх структура. Врожай озимої пшениці досяг 14,9 цнт, картоплі — 122 цнт з гектара[1].

Успіхи в розвитку промисловості й сільського господарства забезпечили піднесення культури й добробуту широких мас трудящих. Відбудовувалися житла, комунальне господарство. На Черкащині за роки четвертої п'ятирічки (1946—1950) було зведено житлових будинків загальною площею 1614,3 тис. кв. метрів, у т. ч. на селі 1168,0 тис. кв. метрів.

Про поліпшення добробуту трудящих переконливо свідчить і зростання товарообороту. Загальний обсяг державної і кооперативної торгівлі збільшився з 564 млн. крб. у 1940 році до 11180,4 млн. крб. у 1950 році[2]. Відбудовувалась мережа дошкільних дитячих закладів. 1950 року в 93 дитячих садках виховувалось 3336 дітей. На кінець 1950 року в лікарнях області налічувалося 4955 лікарняних ліжок, працювало 954 лікарів (без зубних). Це на 415 більше, ніж до війни[3].

Делегати XX з'їзду КПРС від Черкаської обласної партійної організації. Перший ряд: Г. Є. Буркацька, Ф. І. Дубковецький, Б. І. Вольтовський; другий ряд: О. П. Обухов, І. К. Лутак. 1956 р.

Першочерговим завданням було налагодження роботи шкіл. Тому органи Радянської влади, громадськість, командування Червоної Армії зразу ж після визволення того чи іншого населеного пункту робили все можливе, щоб школи почали працювати. Активну участь у ремонті й будівництві шкільних приміщень брали колективи підприємств, колгоспів, МТС, радгоспів. Неоціненна допомога школам області надходила з РРФСР та інших братніх республік. Обладнання, наочне приладдя, підручники для шкіл прибували з Москви, Свердловська та інших районів країни. Завдяки цьому школи Черкащини швидко відновили свою роботу. В 1950/51 навчальному році працювало 994 загальноосвітні школи, у т. ч. 117 середніх. Число учнів зросло порівняно з 1940 роком на 66,5 тис. чоловік. Навчали й виховували підростаюче покоління 12 547 учителів проти 9395 у 1940/41 навчальному році. У вищих навчальних закладах здобували освіту 2101 студент, у технікумах — 7176 тис. учнів. Діяли також 1140 масових бібліотек, 887 клубів, 249 кіноустановок, театр, 6 музеїв, філіал обласного, міські і районні державні архіви. Партійні і радянські органи проявляли велике піклування про дітей-сиріт, батьки яких загинули під час війни. На території області відкрилося 19 дитячих будинків. Багато дітей-сиріт було охоплено патронатом.

Після вересневого (1953) Пленуму ЦК КПРС та XX з'їзду партії сталися помітні зрушення в сільському господарстві. Всі ланки виробництва були зміцнені кваліфікованими кадрами. На 1 липня 1954 року Черкащина мала 1933 агрономи з вищою й середньою спеціальною освітою.

У дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1954 року було утворено Черкаську

[1] Народне господарство Черкаської області, стор. 14.
[2] Радянська Україна в цифрах. Статистичний збірник. К., 1960, стор. 255.
[3] Народне господарство Черкаської області, стор. 111—119.

Член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест на закладці Канівської ГЕС. 1964 р.

область, до складу якої ввійшло три міста обласного підпорядкування — Черкаси, Сміла, Умань і 30 районів Київської, Полтавської, Кіровоградської та Вінницької областей. Загальна площа області становила 21,1 тис. кв. км, чисельність населення— 1497 тис. чоловік, з них 261 тис., або 17,4 проц. проживали в містах, а 1236 тис., або 82,6 проц.— в сільській місцевості[1].

Перша обласна партійна конференція, що відбулася 10—11 березня 1954 року, проаналізувала стан економіки новоствореної області, відзначила успіхи в розвитку всіх її галузей і водночас звернула увагу на невикористані можливості, накреслила конкретні заходи щодо виконання народногосподарських планів. На конференції було обрано обласний партійний комітет, а на першому пленумі — бюро Черкаського обласного комітету Комуністичної партії України. До його складу ввійшли досвідчені партійні і радянські працівники в основному Київської області. Першим секретарем обкому КП України обрано Б. І. Вольтовського[2]. На першій сесії Черкаської обласної Ради депутатів трудящих головою облвиконкому обрали І. К. Лутака.

Тоді парторганізація області об'єднувала понад 23 тис. чоловік[3]. Вона зосередила свої зусилля на найвідповідальніших ділянках відбудови народного господарства й культури. 1955 року, порівняно з 1950 валова продукція промисловості області зросла в 1,8 раза. Стали до ладу Юрківська брикетна фабрика, Юрківська ТЕЦ, шахта № 4-біс і кілька допоміжних підприємств Ватутінського буровугільного розрізу. Видобуток бурого вугілля в 1955 році досяг 1847 тис. тонн[4]. 1958 року видано на-гора 2445 тис. тонн вугілля. Це в 26 разів більше, ніж у 1940 році.

Значний крок уперед зробила машинобудівна промисловість області. На Черкаському машинобудівному заводі ім. Петровського освоєно виробництво нових видів устаткування для м'ясокомбінатів, консервних заводів та підприємств громадського харчування; на Смілянському — устаткування для підприємств цукрової промисловості. Кам'янський машинобудівний завод освоїв виробництво обладнання для легкої та хімічної промисловості, Уманський — сільськогосподарських машин і кормозапарників, транспортерів тощо.

Збільшилися потужності підприємств харчової промисловості — цукрової, маслоробної, борошномельної. Якщо в 1950 році цукрові заводи Черкащини виро-

---

[1] Народне господарство Черкаської області, стор. 7—8.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 1, спр. 4, арк. 3—4.
[3] Там же, спр. 1, арк. 63.
[4] Народне господарство Черкаської області, стор. 14.

били 289 тис. тонн цукру, то в 1960 році — 474,2 тис. тонн[1]. У 1958 році на консервних підприємствах області виготовлено 69,534 тис. умовних банок консервів[2] проти 50,5 тис. банок у 1953 році[3]. Це становило 7,3 проц. республіканського виробництва. Черкаський консервний комбінат щорічно виготовляє 80 млн. банок овочевих і м'ясних консервів[4].

Поліпшилось забезпечення господарства області електроенергією. 1958 року завершено будівництво першої черги Уманської теплоелектроцентралі потужністю 12 тис. кіловат. Частина промислових підприємств була підключена до Корсунь-Шевченківської енергосистеми.

Швидкими темпами розвивався транспорт. Експлуатаційна довжина залізниць дорівнювала 628 км. Залізничні станції ім. Т. Г. Шевченка, Цвіткове, Христинівка та ін. в 1958 році прийняли 7,5 млн. тонн вантажів і відправили 5,3 млн. тонн[5]. Протягом 1956—1960 рр. в області побудовано 474 км шляхів з твердим покриттям.

Черкасці багато робили для впровадження нової техніки, автоматизації виробництва. На підприємствах області створено 294 постійно діючі виробничі наради, в роботі яких брало участь близько 18 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Для механізації видобутку вугілля в умовах Дніпровського буровугільного басейну група робітників та інженерів тресту «Ватутінвугілля» на чолі з головним інженером шахти № 4-біс І. Сиротюком розробила нову конструкцію вугільного комбайна, що значно знизило собівартість вугілля. За кресленням конструктора Кам'янського машинобудівного заводу В. М. Буртового створений оригінальний автомат для мотального виробництва, продуктивність якого втроє перевищувала попередні автомати.

Бригади Ю. Мигаля, М. Конотопця, М. Сафонова, В. Протасенка та інші в співдружності з ученими Академії будівництва й архітектури УРСР вперше в країні розробили й освоїли виготовлення й застосування в потоковому будівництві нових покрить збірних залізобетонних конструкцій. За це вони удостоєні золотих і срібних медалей Виставки досягнень народного господарства СРСР.

31 травня 1964 року на березі Дніпра відбувся багатолюдний мітинг трудящих Черкащини та сусідніх областей, присвячений закладанню першого кубометра бетону Канівської ГЕС. Він збігся з святкуванням 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, на яке до Канева прибуло багато гостей. «Підкорення вод Дніпра-Славутича,— говорив на цьому мітингу перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест,— перетворення його невичерпної енергії в електричний струм служитиме дальшому розквіту України, буде ще одним величним пам'ятником нашому славному Кобзареві»[6].

Під керівництвом обласної партійної організації трудящі Черкащини протягом п'ятирічки збудували 25 нових підприємств і близько 200 окремих цехів. Черкаська область — важливий район харчової промисловості УРСР, з розвинутим машинобудуванням (випуск машин для харчової і легкої промисловості), зростаючою хімічною (випуск штучного волокна, хімікатів), паливною (видобуток бурого вугілля) і легкою промисловістю.

Президент АН СРСР М. В. Келдиш і президент АН УРСР Б. Є. Патон у Каневі. 1964 р.

[1] Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник. К., 1962, стор. 185.

[2] Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник. К., 1966, стор. 170, 172, 197.

[3] Народне господарство Черкаської області, стор. 14.

[4] П. Ю. Шелест. Україно наша Радянська, стор. 202.

[5] Народне господарство Української РСР в 1961 році, стор. 476, 477.

[6] Газ. «Радянська Україна», 1 червня 1964 р.

Бойовою програмою будівництва комунізму стали Директиви XXIII з'їзду партії по восьмому п'ятирічному плану. Уже на старті нової п'ятирічки було взято добрий розгін. У 1966—1967 рр. будівельники області здали в експлуатацію нову шахту і м'ясокомбінат у Ватутіному, Звенигородський вугільний розріз, авторемонтний і рибокоптильний заводи в Черкасах. Введено в дію й освоєно прокатні потужності комплексу виробництва іонообмінних смол, шовкового комбінату, першої черги заводу телеграфної апаратури. За п'ятирічку стало до ладу п'ять великих промислових підприємств, більше ста цехів і виробництв на діючих заводах та фабриках.

У 1969 році понад план видобуто 21 тис. тонн бурого вугілля, вироблено на 797 тис. крб. приладів і засобів автоматизації, близько 14 тис. тонн цукру-піску та багато ін. продукції. Підприємства освоїли виробництво 28 нових найменувань виробів[1].

Партія і уряд у 1970 році нагородили орденами й медалями понад тисячу робітників Черкащини, а Смілянський машинобудівний завод був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора і став першим орденоносним підприємством області.

Включившись у соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, 327 промислових підприємств Черкащини в 1970 році дали народному господарству продукції на суму близько 1185 млн. карбованців.

Виробничі успіхи трудящих області у виконанні державних завдань восьмої п'ятирічки високо оцінені партією і урядом. На ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна 17 кращих колективів області нагороджені Ленінськими ювілейними Почесними Грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, 7 колективів — Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Понад 75 тис. трудівників Черкащини удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Нові трудові здобутки принесло соціалістичне змагання, що розгорнулося на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Трудівники промисловості достроково виконали квартальний план за обсягом і реалізацією промислової продукції. Країна одержала додатково продукції на 11,7 млн. карбованців[2].

Колективи промислових підприємств області на 33 дні раніше строку завершили виконання передбачених восьмою п'ятирічкою завдань з основних показників. Понад план випущено продукції на 191,6 млн. крб. Загальний обсяг промислового виробництва в області збільшився в 1,5 раза, в т. ч. виробів машинобудування й металообробки — в 1,9, хімічної — у 2 рази, легкої промисловості — в 2,5 раза[3].

У ці роки на дільницях Знам'янка — Шевченкове, Цвіткове—Городище пішли електропоїзди. На інших ділянках залізниць паровози замінено тепловозами. Понад 50 млн. тонн вантажів і 125 млн. пасажирів щорічно перевозять автомобілі, автобуси, таксі.

В одному з цехів Черкаського шовкового комбінату. 1967 р.

В зв'язку з спорудженням Кременчуцької ГЕС і створенням водоймища, що пересікло з півночі на південь майже всю область, завершено будівництво в Черкасах та Адамівці нових портів з водозахисними дамбами й хвилерізами, намито греблі для захисту родю-

[1] Газ. «Черкаська правда», 4 лютого 1970 р.

[2] Газ. «Черкаська правда», 21 квітня 1971 р.

[3] Газ. «Черкаська правда», 2 грудня 1970 р.; 22 січня 1971 р.

чих заплавних земель у долині Дніпра в Золотоніському та Чорнобаївському районах; із зони затоплення евакуйовано 25 сіл, а також перебазовано в нові місця промислові підприємства.

Десята обласна партійна конференція. В залі засідань, м. Черкаси. 29 січня 1971 р.

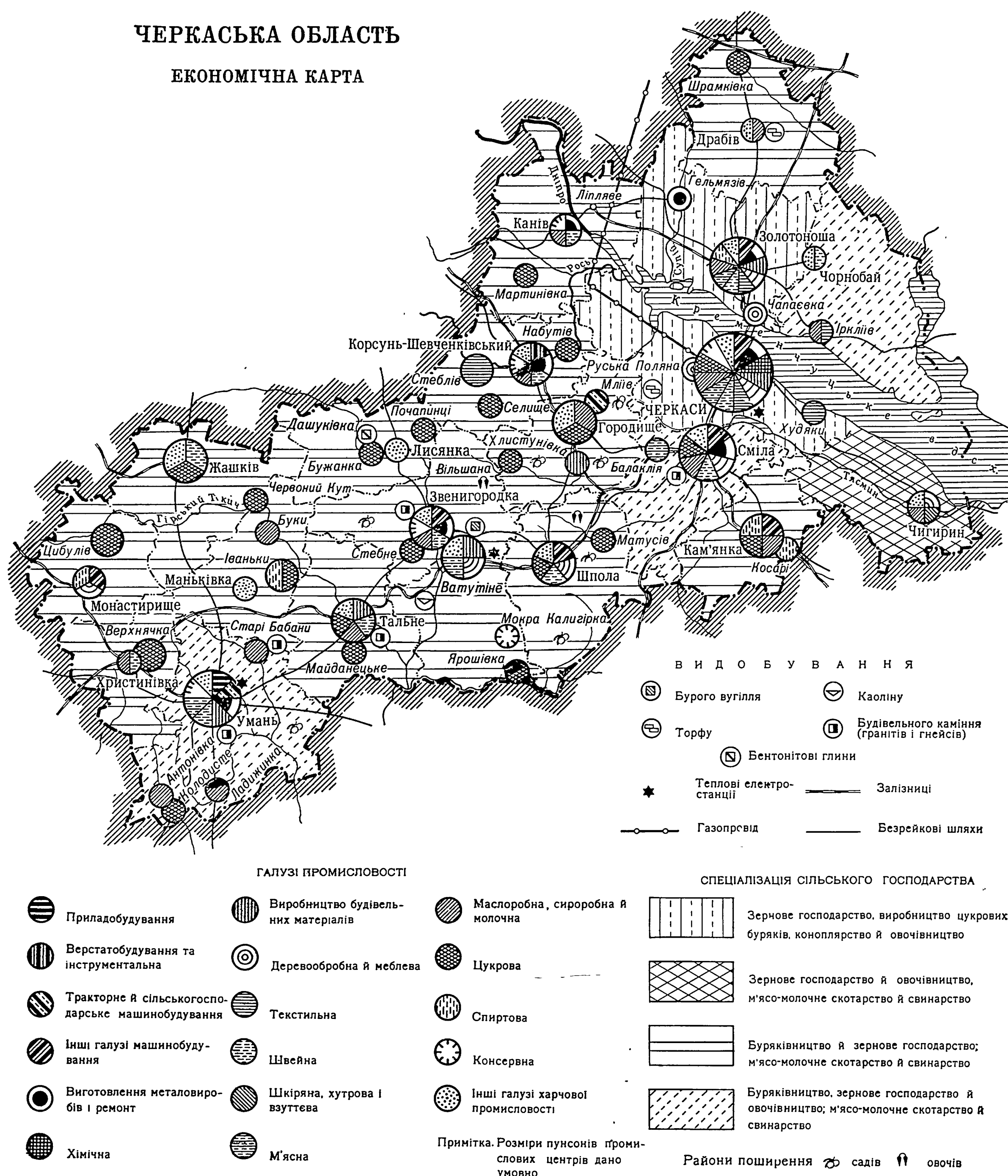
Успішно розвивалось і сільське господарство. 1954 року 1400 тис. га сільськогосподарських угідь обробляли 673 колгоспи і 29 радгоспів. Колгоспникам подавали допомогу 54 машинно-тракторні станції[1]. На початку 50-х років урожай зернових культур становив з га 15,5 цнт, в т. ч. озимої пшениці 19,2 цнт, цукрових буряків 191 цнт[2]. Окремі господарства й цілі райони досягли значно вищих урожаїв.

За високі показники у вирощуванні зернових і технічних культур, а також у розвитку тваринництва голові колгоспу «Радянська Україна» села Геронимівки Г. Є. Буркацькій, голові колгоспу «Здобуток Жовтня» Ф. І. Дубковецькому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Для зміцнення економіки колгоспів Черкащини велике значення мало впорядкування закупівельних цін на сільськогосподарські продукти, зокрема, підвищення закупівельних цін на буряки. Для піднесення колгоспного виробництва важливу роль відіграло зміцнення його спеціалістами. 1955 року на заклик партії у колгоспи й МТС пішло працювати понад 100 інженерів і техніків, близько 5,5 тис. механізаторів. Досвідченими кадрами була зміцнена й середня ланка керівників колгоспного виробництва. Близько 750 спеціалістів сільського господарства в 1965 році очолювали виробничі бригади й тваринницькі ферми. У колгоспах працювало понад 48 тис. комсомольців. Вони створили до 600 комсомольсько-молодіжних бригад і ланок на вирощуванні кукурудзи й буряків, більш як 12 тис. працювало на тваринницьких фермах[3].

Молодь Черкащини зробила свій внесок і в освоєння цілинних та перелогових земель, яке почалося 1959 року. За комсомольськими путівками на цілину виїхало понад 5 тис. черкасців[4]. У Північно-Казахстанській області було створено радгосп «Черкаський». 1956 року він здав державі понад 100 тис. пудів хліба. За високі трудові показники колишнім трактористам Шполянської МТС Г. Линнику та Ірклїівської МТС Ф. Луту, які очолили тракторні бригади на цілині, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Завдяки дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів і радгоспів, піднесенню активності трудівників колгоспного села підвищився рівень сільськогосподарського виробництва області. Валовий збір зерна в 1958 році становив 14 222 тис. цнт[5], або на 5485 тис. цнт більше, ніж у 1953 році. В цілому з кожного га в 1958 році одержано по 20 цнт зернових, по 275 цнт цукрових буряків. Від продажу державі цукрових буряків урожаю 1958 року колгоспи одержали понад 65,6 млн. крб. прибутків у старих цінах, що перевищувало всі грошові доходи від рільництва й тваринництва в 1953 році.

[1] Народне господарство Черкаської області, стор. 25.
[2] Там же, стор. 104.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 24, спр. 1, арк. 156.
[4] В. Шпак. Партії вірні сини. Черкаси, 1957, стор. 44.
[5] Народне господарство Української РСР в 1961 році, стор. 290.

Зростання врожайності зернових і технічних культур забезпечило розвиток продуктивного тваринництва. На кожних 100 га земельних угідь у 1958 році одержано по 60,8 цнт м'яса в забійній вазі і по 374,8 цнт молока.

26 лютого 1958 року Черкаську область нагороджено орденом Леніна. Дев'ятьом передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Головам колгоспів «Радянська Україна» Г. Є. Буркацькій і «Здобуток Жовтня» Ф. І. Дубковець-

Хліб Черкащини. 1970 р.

Цвітуть сади. Село Мліїв. 1971 р.

Свято врожаю у с. Ладиженці Уманського району. 1969 р.

Кролеферма радгоспу «Поляна» біля Черкас. 1970 р.

кому це звання присвоєно вдруге. Орденами й медалями нагороджено 1899 чоловік.

У ці роки створено міжколгоспні будівельні організації. На Черкащині виникли вони в 1957 році, а в 1961—1965 рр. спорудили в колгоспах області вже понад тисячу господарських об'єктів. 1961 року виникає обласна організація міжколгоспного будівництва, яка очолила всі «Міжколгоспбуди».

Після реорганізації МТС в 1958 році колгоспи області закупили у держави техніку. Побільшало сільськогосподарських машин у радгоспах. Якщо 1958 року в області тракторів у 15-сильному обчисленні було 9195, зернових комбайнів — 2033, то в 1965 році на полях колгоспів уже працювало 16 013 тракторів і 2267 зернових комбайнів[1].

Зросла авангардна роль комуністів у колгоспному житті. В 83 колгоспах працювало 700 партійних груп. Серед механізаторів області в 1965 році було 5 тис. членів КПРС, а серед тваринників — понад 3,5 тисячі.

Черкащина підтримує широкі зв'язки з усіма областями України, союзними республіками та країнами соціалістичної співдружності. Зміцненню дружби народів СРСР сприяє традиційне соціалістичне змагання районів, колгоспів Черкащини з працівниками сільського господарства РРФСР та інших союзних республік. Колгоспи Шполянського району змагаються з трудівниками сільського господарства Гулькевичського району Краснодарського краю. На міцну дружбу перетворилося соціалістичне змагання між колгоспами ім. Пархоменка Жашківського району Черкаської області і «12-й Октябрь» Костромського району Підмосков'я. Жашківці обновили свої стада худоби в основному за рахунок костромської породи і в своїх російських друзів перейняли багатий досвід у розвитку високопродуктивного тваринництва[2].

Велике значення у впровадженні передових методів мав рух за комуністичну працю, а також досягнення послідовників В. Гаганової. Піонерами гаганівського почину на Черкащині була доярка Половинецького колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Монастирищенського району Т. І. Ревенко, а також робітники Шевченківського паровозоремонтного заводу. Протягом 1959 року на різні відстаючі ділянки в сільськогосподарському виробництві перейшло 215 передовиків. Колгоспи очолили 8 секретарів райкомів і голів райвиконкомів[3].

У поширенні передового досвіду колгоспного виробництва на Черкащині важлива роль належала дояркам — Герою Соціалістичної Праці Є. Д. Ільченко з колгоспу ім. Щорса міста Жашкова та В. М. Левчик з колгоспу «Більшовик» села Дмитрівки Золотоніського району. В. М. Левчик працювала дояркою з перших днів визволення області. В 60-ті роки вона виступила зачинателькою механічного доїння корів і невтомно навчала цьому інших. Свій досвід доярка передавала в багатьох селах Золотоніського, Чорнобаївського та ін. районів. Працювала й своєрідна школа

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1965 р., стор. 336, 337.

[2] В. Лисенко, І. Голубничий. Чуття єдиної родини. Дніпропетровськ, 1968, стор. 4—5, 18.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 4916, оп. 37, спр. 1, арк. 159; спр. 188, арк. 5.

Збирання кукурудзи на силос у колгоспі ім. Петровського с. Кантакузівки Драбівського району. 1967 р.

Героя Соціалістичної Праці Ф. Гуржія — птахаря колгоспу «Маяк» села Худяків Черкаського району.

Підносити всі галузі сільськогосподарського виробництва допомагало колгоспникам і робітникам радгоспів вивчення конкретної економіки в мережі партійної і комсомольської освіти. 1959 року в колгоспі «Дніпро» села Лесьок Черкаського району виникла перша дворічна школа механізаторів, яку очолив агроном І. П. Клименко. На кінець 1959 року школи механізаторів працювали в усіх колгоспах області[1]. З 1962 року при колгоспно-радгоспних управліннях були створені університети сільськогосподарських знань, де навчалося понад дві тисячі голів колгоспів, агрономів і зоотехніків. Після здійснення цих заходів у колгоспах підвищилася урожайність. 1956 року в області з усієї посівної площі зібрано в середньому по 28,8 цнт пшениці.

Впровадження нової технології вирощування цукрових буряків пов'язане з ім'ям механізатора Жашківського району Героя Соціалістичної Праці О. П. Журавського. Над цим трудилися і наукові працівники Всесоюзного інституту цукрових буряків. Розроблено методи механічного обробітку плантацій і значного скорочення затрат ручної праці. ЦК КП України схвалив цінний почин жашківських механізаторів і рекомендував бурякосіючим колгоспам та радгоспам республіки застосувати нову технологію обробітку буряків. У 1964 році 100 тис. га бурякових плантацій області було оброблено методом згаданої технології вирощування цукрових буряків, що дало змогу зекономити на обробітку 3,6 млн. крб. й одержати високий урожай. Ще більшу перемогу буряківники області здобули в 1965 році. На кожному з 164 тис. га зібрано по 287 цнт цукрових буряків.

За високі врожаї зернових та цукрових буряків у 1965 році Черкаській області присуджено перехідні Червоні прапори ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР та першу грошову премію.

1965 року грошові доходи колгоспів становили 374 млн. крб., або на 65 млн. крб. більше, ніж у 1964 році. Це створювало добрі умови для дальшого зростання господарського будівництва в колгоспах, придбання нової техніки, підвищення оплати праці хліборобів.

Середньорічний валовий збір зерна в області за час восьмої п'ятирічки зріс у порівнянні з попереднім п'ятиріччям на 94 тис. тонн, валові збори буряків і соняшнику збільшились на 30 проц., овочів — на 8. За цей же період середньорічна врожайність становила: зернових культур — 25,9 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 27,4, кукурудзи — 37, цукрових буряків — 279 центнерів[2].

У дні святкування 50-річчя Великого Жовтня багатьом колгоспам за їх трудові успіхи вручені всесоюзні, республіканські та обласні Червоні прапори і вимпели. За рішенням ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС Черкаську область нагороджено перехідним Червоним прапором, який передано на вічне зберігання, як символ трудової доблесті трудящих.

Нині під сільськогосподарськими угіддями зайнято 78,8 проц. земельної площі області, що становить 1326,2 тис. га. У 454 колгоспах і 39 радгоспах налічується

[1] «Український історичний журнал», 1964, № 1, стор. 10.
[2] Шляхом боротьби і перемог. Дніпропетровськ, 1971, стор. 7—8.

понад 24 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні), 3235 зернових комбайнів та багато інших сільськогосподарських машин і знарядь.

Застосування принципу матеріальної заінтересованості, зміцнення кадрів і матеріально-виробничої бази колгоспів відкривало широкі можливості для піднесення сільськогосподарського виробництва. В 1969 році колгоспи й радгоспи виростили по 31,1 цнт з га зернових культур, у т. ч. озимої пшениці по 31,8 цнт. За це області присуджено перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР з врученням першої грошової премії. Понад 4-м тисячам трудівників вручені ордени й медалі.

Славними досягненнями зустріли XXIV з'їзд КПРС працівники сільського господарства Черкащини, які виконали план заготівель зерна у восьмій п'ятирічці на 103,7 проц., цукрових буряків — на 109, м'яса — на 126,9, молока — на 118,5, яєць — на 126 і вовни — на 116,2 процента.

Ці успіхи трудящих Черкащини високо оцінені партією і урядом. Орденом Леніна нагороджено колгосп «Росія» Христинівського району, орденом Трудового Червоного Прапора — Мліївську дослідну станцію ім. Л. П. Симиренка Городищенського району та колгосп «Маяк» Жашківського району. За одержання високих урожаїв цукрових буряків у 1970 році Черкащину визнано переможцем серед областей республіки, а Христинівський район — переможцем серед районів лісостепової зони щодо виробництва всіх зернових культур.

Трудівники полів Черкащини борються за право називатись областю високої культури землеробства, а Городищенський, Жашківський, Христинівський, Маньківський, Чорнобаївський райони вже удостоїлися цього високого звання.

Рішення XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, Директиви про п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. накреслили грандіозну програму дальшого піднесення суспільного виробництва. «Головне завдання п'ятирічки,— зазначав у звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду КПРС Л. І. Брежнєв,— полягає в тому, щоб забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці»[1].

Чудові перспективи відкриває дев'ята п'ятирічка перед Черкащиною. Обсяг промислової продукції зросте за п'ятиріччя в 1,6 раза. Передбачається завершення будівництва Черкаського шовкового комбінату і Канівської ГЕС. В нинішній п'ятирічці розпочнеться спорудження велетенської Чигиринської ДРЕС потужністю 4,8 млн. кіловат. Значно зросте і середньорічний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. Порівняно з попереднім п'ятиріччям він збільшиться на 22 проц. Планується довести врожайність зерна до 32—33 цнт з га, а середньорічний збір зерна — до 1,7 млн. тонн. Успішно розвиватимуться всі галузі тваринництва. Намічена і вже втілюється в життя велика програма житлового й соціально-культурного будівництва.

Робітники фабрик і заводів, колгоспники і працівники радгоспів наполегливо трудяться над впровадженням у життя рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Це показали підсумки першого року дев'ятої п'ятирічки. Достроково завершили план реалізації продукції 1971 року працівники промисловості і дали понад завдання на 31,8 млн. крб. Значних успіхів у змаганні добились колективи черкаських заводів телеграфної апаратури та «Фотоприлад», фабрики гігроскопічної вати, шовкового комбінату, заводу хімічних реактивів, м'ясокомбінату та інших.

Добре попрацювали й трудівники села. Вони виростили врожай зернових культур по 31,4 цнт з кожного га посіву, в т. ч. по 38,9 цнт пшениці, по 26,5 цнт ячменю. Найбільший урожай цукрових буряків одержав колгосп «Родина» села Заріччя Корсунь-Шевченківського району — по 582 цнт на кожному з 160 гектарів[2].

[1] Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 46.
[2] Газ. «Черкаська правда», 23 грудня 1971 р.

Післявоєнний період характерний дальшим зростанням добробуту радянських людей, підвищенням оплати праці тощо. У колгоспах області запроваджена місячна гарантована грошова оплата праці. Механізатори й працівники тваринництва одержують доплату за кількість і стаж роботи. Тільки в 1968 році колгоспи області виділили на оплату праці 205 млн. карбованців[1].

Велика увага приділяється житловому будівництву, яке здійснюється коштом держави і за допомогою державних кредитів у містах та методом залучення колгоспів і колгоспних кредитів на селі. Тільки протягом 1961—1965 рр. державними й коопе-

[1] Володарі своєї долі. Дніпропетровськ, 1970, стор. 106.

ративними підприємствами та організаціями здано в експлуатацію 3404,1 тис. кв. метрів загальної площі житлових будинків, а в селах споруджено 153 будинки для колгоспних спеціалістів, 17 612 хат колгоспників, сільської інтелігенції та робітників і службовців.

У багатьох селах оголошено конкурси на кращу садибу колгоспника. Умови цих конкурсів ураховували проект будинку й розташування господарських і допоміжних приміщень, структуру фруктового саду й можливість посадки декоративних дерев від вулиці тощо. Кожний забудовник перш ніж почати спорудження хати, міг подивитися на садиби, впорядковані не гірше за міські. Це підвищило естетичне оформлення сільського будівництва. Поліпшувались умови праці трудящих села. Лише в 1959—1965 рр. збудовано 264 польові стани, споруджено 298 будинків тваринника, 119 колгоспних їдалень, 103 лазні, 186 комбінатів і майстерень побутового обслуговування. На Черкащині були споруджені перші сільські гідроелектростанції України — Буцька і Корсунь-Шевченківська. Нині дають струм Черкаська, Ватутінська, Тальнівська та ін. ТЕЦ.

До 50-річчя Жовтня в області повністю завершили електрифікацію. Будується Канівська ГЕС, яка щороку даватиме народному господарству 420 тис. кіловат-годин електроенергії. Природний шебелинський газ, що прийшов у Черкаси 1964 року, значно поліпшив побутові умови жителів обласного центру. Швидкими темпами газифікуються села Черкаського, Уманського, Смілянського та деяких інших районів, розташованих близько до газорозподільних пунктів. На початок 1972 року газифіковано понад 34 тис. квартир.

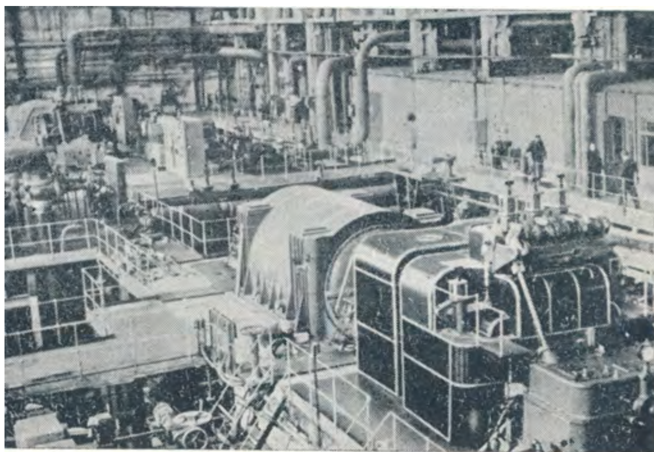
У повоєнні роки по всій Черкащині широко розгорнулося культурно-побутове будівництво. З ініціативи партійних організацій передові колгоспи Шполянського, Черкаського, Золотоніського районів ще в 1956 році вирішили спорудити культурно-побутові заклади власними силами. Окремі колгоспи склали трирічні плани соціально-культурного будівництва на 1958—1960 рр. Заспівувачем виступив колгосп «Радянська Україна» села Геронимівки Черкаського району. Колгоспні «трирічки культури» стали складовою частиною обласної «п'ятирічки культури». В грудні 1959 року Черкаський обком КП України та облвиконком ухвалили спільне рішення «Про соціально-культурне будівництво в області на 1959—1965 рр.». Цей план став програмою благоустрою міст і сіл, а також будівництва культурно-побутових об'єктів на Черкащині. Він здійснювався під керівництвом партійних організацій, міських та сільських Рад депутатів трудящих. Багато зробила в цій справі обласна комсомольська організація. Комсомольці і молодь зобов'язалися своїми руками створити в кожному селі комплекс культурно-побутових об'єктів. «Кожному селу — комсомольську будову» — під таким лозунгом працювали юнаки й дівчата.

Уже в 1963 році на будівництві культурно-побутових об'єктів працювало понад 10 тис. молоді. Створено було 196 комсомольсько-молодіжних бригад, 185 будов оголошено ударними. На кожній з них виникали комсомольські штаби й прожектори.

Лише з 1959 до 1965 року колгоспами, радгоспами й споживчою кооперацією споруджено на власні кошти, а також методом народної будови понад 5 тис. об'єктів культури й побуту. За роки існування області в містах і селах зведено понад 600 будинків культури і клубів, 600 шкіл та багато інших закладів комунгоспів.

1966 року Черкащина стала ініціатором утворення в селах області комунгоспів. Перший такий комунгосп відкрито в селі Руській Поляні Черкаського району. Колгоспні комунгоспи за один рік свого існування зробили послуг населенню на

У турбінному залі Черкаської ТЕЦ. 1968 р.

Перший заступник голови Президії Верховної Ради УРСР С. О. Стеценко вручає Грамоту Президії Верховної Ради УРСР голові Квітчанської сільської Ради. 1968 р.

185 тис. крб., а 1971 року — на 15 млн. карбованців.

У плані соціально-економічного й культурного розвитку сільських виробничих колективів Черкаської області на 1971—1975 рр., затвердженому обкомом КП України та облвиконкомом, передбачено комплекс заходів, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази, інтенсифікацію сільського господарства, подолання істотних відмінностей між містом і селом.

Планується побудувати за роки п'ятирічки 142 медичні заклади й спортивні споруди, 293 об'єкти торгівлі, побуту, громадського харчування, 206 шкіл і дитячих садків, 113 культурно-освітніх закладів. У кожному селі буде створено комплекс соціально-культурних закладів, газифіковано 40 процентів квартир сільських трудівників.

1970 року сесія обласної Ради депутатів трудящих ухвалила постанову про стан та заходи дальшого поліпшення забудови й благоустрою населених пунктів області. Уже визначено села, для яких насамперед будуть розроблені генеральні плани забудови.

В сільській забудові застосовуються нові типи будинків під залізним дахом, в яких зберігаються народні традиції зовнішнього оформлення (облицювання шліфованою цеглою й орнаментовкою різних кольорів, цегляні карнизи з узорами, наличники, фризи). Споруджуються будинки з цегли, шлакоблоків, збірних конструкцій, хвилястої азбофанери. Новим стало і внутрішнє планування. Як правило, одноквартирний житловий будинок має сіни, кухню, кілька кімнат, спальню з верандою. Традиційною для Черкащини стала засклена веранда. Новим етапом у проектуванні й будівництві стало переміщення сіл із зони затоплення Кременчуцького водосховища в зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС. Застосовано компактне планування сіл Лесьок, Боровиці, Тиньок, Рацевого, Ленінського, Придніпровського, Ново-Дмитрівки та ін. У забудові сіл застосовується прогресивний проект укрупненого приміщення громадського центру, до складу якого входить будинок культури, їдальня, магазин, комбінат побутового обслуговування, відділення зв'язку, сільрада. Для розміщення центру села і його громадських приміщень добре використовується рельєф місцевості, розкриті перспективи на під'їзди і на природні водоймища. Приділяється багато уваги й будівництву автошляхів з твердим покриттям. Якщо у восьмій п'ятирічці (1966—1970) було побудовано 1173 км таких шляхів, то в дев'ятій п'ятирічці (1971—1975) передбачається збудувати 1400 км. Нині із загальної протяжності всіх шляхів 9242 км, тверде покриття має 3816 км, або 41,2 проц. Всі районні центри, залізничні станції, цукрові заводи, хлібоприймальні пункти та 81 проц. центральних садиб колгоспів і радгоспів мають тепер під'їзди з твердим покриттям.

Поліпшилася робота служби зв'язку. В Черкасах споруджено п'ятиповерховий будинок зв'язку, змонтовано АТС з п'ятизначними номерами телефонних абонентів. АТС стали до ладу в Смілі, Умані, Ватутіному, Жашкові, Звенигородці, Тальному, Каневі. Встановлено телефонний зв'язок з усіма населеними пунктами.

Кращим стало медичне обслуговування населення. 1965 року в області працювало 2340 лікарів і 9,8 тис. чоловік середнього медичного персоналу[1]. Протягом

[1] Народне господарство Української РСР в 1965 р., стор. 654, 657.

1960—1965 рр. побудовано 37 лікарень на 2110 ліжок, 66 пологових будинків на 489 ліжок, 124 фельдшерсько-акушерські пункти. В 1971 році вже діяло 406 лікувально-профілактичних і аптечних закладів, де налічувалося близько 14 тис. медичних та фармацевтичних працівників. Піклування про здоров'я трудящих проявлялося й в розширенні курортно-санаторного лікування робітників та колгоспників. Лише в 1965 році на придбання курортних путівок, а також у будинки відпочинку для робітників і службовців було витрачено 791,9 тис. крб. Спеціально для трудівників села під Черкасами відкрито чудовий санаторій «Світанок».

Розширилася мережа дитячих дошкільних закладів, особливо в колгоспах. Якщо 1965 року в області було 164 постійно діючих дитячих закладів на 10,3 тис. дітей, збудованих коштом колгоспів, то в 1971 році їх стало 705, де виховувалося понад 55 тис. дітей колгоспників.

У 1971/72 навчальному році в області було 910 загальноосвітніх шкіл з числом учнів понад 250 тис., у т. ч. 13 шкіл-інтернатів, 41 школа робітничої і 68 шкіл сільської молоді та 22 заочні середні школи. Зросла мережа середніх спеціальних і вищих навчальних закладів та число студентів у них. Якщо в 1958/59 навчальному році було 18 спеціальних середніх закладів, які відвідували 8153 учні[1], то в 1971/72 навчальному році в 22 таких закладах налічувалося понад 18 тис. учнів[2]. У тому ж 1971 році в області працювало 24 профтехучилища, в т. ч. 12 — меха-

[1] Народне господарство Української РСР в 1965 р., стор. 611, 613.
[2] Народне господарство Черкаської області, стор. 275.

Стара хата в с. Моринцях. Тепер етнографічний музей. 1968 р.

нізації й електрифікації сільського господарства. Одним з кращих закладів цієї категорії є Золотоніське професійно-технічне училище № 10, у якому набували знань також 450 кубинських юнаків.

В 1958/59 навчальному році в Черкаському й Уманському педагогічних та Уманському сільськогосподарському інститутах здобували знання разом з заочниками 6524 студенти, а в 1971/72 навчальному році — понад 9 тис. студентів. За роки існування області вищі й середні навчальні заклади підготували близько 70 тис. спеціалістів високої кваліфікації. З 1960 року в Черкасах працює вечірній загальнотехнічний факультет Київського інженерно-будівельного інституту, де навчається понад тисячу студентів.

Черкащина щедра талановитими людьми, які внесли вагомий вклад у вітчизняну науку, в розвиток української культури та мистецтва. Серед них: академіки АН УРСР П. А. Власюк, О. Є. Корнійчук, І. Г. Підоплічко, Г. Ф. Проскура, О. Н. Соколовський, члени-кореспонденти АН УРСР І. О. Гуржій, А. І. Ємченко, В. А. Мовчан, письменники Іван Ле, С. Д. Скляренко, Ю. К. Смолич та багато інших. Актуальні проблеми сільськогосподарських наук розробляють учені вузів і наукових закладів області. Вчені є авторами ряду підручників з математики, фізики та ін. для середньої і вищої школи.

Знаменними подіями в культурному житті області була підготовка й проведення Декади українського мистецтва і літератури в Москві та Російській Федерації, республіканських фестивалів самодіяльного мистецтва, присвячених 50-річчю Великого Жовтня та сторічному ювілею В. І. Леніна. Вони активізували роботу всіх творчих колективів Черкащини. Понад 2,5 тис. самодіяльних колективів, або 50 тис. чоловік, взяли участь у районних та обласних конкурсах. Серед них 45 хорів, 30 вокальних ансамблів, 5 квартетів, 51 дует, 117 солістів. Окремі колективи стали учасниками республіканського конкурсу-огляду. Колегія Міністерства культури УРСР присвоїла хору Руської Поляни звання самодіяльного народного хору, драматичним колективам Уманського й Золотоніського будинків культури — звання самодіяльних народних театрів. У 1970 році таких колективів в області було 18. Всього при клубах працювало 6 тис. гуртків, які охоплювали понад 80 тис. учасників художньої самодіяльності. Тільки за 1970 рік самодіяльні митці Черкащини показали понад 19 тис. вистав і концертів, які відвідали більш як 5 млн. глядачів.

В центрі с. Моринців. 1970 р.

На Дніпрі. 1970 р.

1971 року область відвідали гості з Киргизії і Таджикистану — учасники днів літератури на Україні. В березні 1972 року на Черкащині проходили дні молдавської і білоруської культур. З цієї нагоди 18 березня в місті Черкасах відбувся вечір дружби українського і молдавського народів, присвячений 50-річчю утворення СРСР, на якому з концертом виступила заслужена академічна хорова капела Молдавської РСР «Дойна». Посланців білоруського народу гостинно приймали в себе хлібороби Уманського і Маньківського районів. Вечори закінчилися великими концертами Білоруського державного хору.

Значну допомогу театрам, клубам, будинкам культури Черкащини в розгортанні роботи професійних та самодіяльних творчих колективів подавали й подають театри столиці. Виступали в свій час на черкаській сцені корифеї мистецтва Г. Юра, А. Бучма, М. Романов, А. Сердюк, Н. Ужвій. В творчому колективі Черкаського обласного музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка зростали такі майстри сцени, як народний артист УРСР В. Ігнатенко. Багато сил розвиткові хорового мистецтва в області віддав заслужений діяч мистецтв УРСР А. Хмара.

Великою популярністю користується Черкаський державний заслужений український народний хор, створений у квітні 1957 року. В його складі здебільшого вихованці гуртків художньої самодіяльності міст і сіл області. Вже в рік створення він виступив на республіканському конкурсі і здобув друге місце. Того ж року хор став учасником всесоюзного конкурсу, де його нагороджено срібною медаллю, та VI Всесвітнього фестивалю молоді й студентів у Москві. Колектив удостоєний звання Державного українського народного хору[1]. За успіхи в розвитку хорового мистецтва та за участь у Тижні української літератури й мистецтва в РРФСР 4 липня 1969 року Черкаському хору присвоєно почесне звання заслуженого народного хору Української РСР, а його художньому керівникові А. Пашкевичу та солістці О. Павловській — звання заслужених артистів республіки. В репертуарі хору — народні українські пісні, записані на Черкащині, пісні радянських композиторів та місцевих авторів. Усій країні відома пісня «Степом, степом...» на слова М. Негоди, а також «Синові» на слова В. Симоненка, музику до яких написав А. Пашкевич. Хор виступав майже в усіх союзних республіках і в Польській Народній Республіці.

В естетичному вихованні трудящих, розгортанні роботи гуртків художньої самодіяльності важливу роль відіграють музичні училища, школи й студії. В області працює 2 музичні училища, 22 музичні школи, де навчається близько 6 тис. учнів.

Поряд і в тісному зв'язку з клубами та будинками культури ведуть виховну й культурно-освітню роботу масові бібліотеки. Число їх у 1971 році складало 1200, а книжковий фонд — 12,2 млн. томів.

Дуже важлива роль у вихованні трудящих належить пресі, радіо й телебаченню. В області радіофіковано населені пункти. 1 січня 1965 року став до ладу потужний телевізійний ретранслятор у Черкасах. Практично приймання телепередач забезпечено на всій території області. В усіх райцентрах та багатьох селах є місцеве радіомовлення. В області виходять газети «Черкаська правда», «Молодь Черкащини», міські, районні, а також багатотиражні газети підприємств і колгоспів.

За останні роки вийшов ряд книжок, підготовлених місцевими літераторами, журналістами, партійними й радянськими працівниками. Серед них — збірки

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 24, спр. 20, арк. 10.

документів і матеріалів про встановлення Радянської влади на Черкащині, про громадянську війну і відбудову народного господарства, альманахи «Партія веде», «Дніпрові зорі», «Слава Черкащини», «Володарі своєї долі». Роман «Гомін степів» належить перу колгоспного чабана с. Жовтневого Променя В. Безпалому. Цей твір вийшов з друку у видавництві «Радянський письменник» та в Москві у перекладі російською мовою. Високою майстерністю відзначаються і твори черкаських художників, зокрема, полотна П. Козіна «У році двадцятому», «Хліб», В. Клименка «Переможці», В. Нестрова «Земля слухає» та інші.

В обласному літературному об'єднанні працювали з творчою молоддю письменники І. П. Рябокляч та інші. Тут зростав і формувався як поет В. Симоненко, розвивалися і міцніли таланти М. Негоди та інших літераторів. Великим успіхом на обласній виставці образотворчого й декоративного мистецтва користувалися твори народних умільців — М. К. Мухи, Д. Косяченка, В. Гомози, Я. Чмиленка та інших. Широко відомі в області імена майстрів народного розпису — сестер Гоменюк. Неабияку роль в ідейно-політичному вихованні трудящих відіграє обласне відділення товариства «Знання» Української РСР, обласна організація товариства охорони пам'яток історії та культури.

Почуття радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму виховують у людей ділові й культурні зв'язки з трудящими соціалістичних країн. Одним з яскравих проявів нерозривного союзу й дружби народів-братів є рік у рік міцніючі зв'язки жителів Черкаської області і Бидгощського воєводства Польської Народної Республіки. Виникли ці дружні відносини між трудящими українського Наддніпров'я і польського Помор'я у 1959 році, коли з Бидгощі прибула делегація на землю Черкащини. Згодом у Черкасах було створено обласне відділення Товариства радянсько-польської дружби, в Бидгощському воєводстві — відділення польсько-радянської дружби. Розширилися зв'язки трудящих і з іншими соціалістичними країнами.

Урочисто відсвяткували черкасці 50-річчя Великого Жовтня. В квітні 1967 року на площі біля Будинку Рад закладено пам'ятник В. І. Леніну. На відкриття його 1 листопада 1969 року прибули численні гості з сусідніх областей України, з Ульяновська та інших міст РРФСР.

В області на державному обліку 8 архітектурних, 293 археологічні, 935 історичних пам'яток та 1100 монументів і обелісків на братських могилах воїнів, полеглих під час Великої Вітчизняної війни[1]. Обласна організація Товариства охорони пам'яток історії та культури бере активну участь в упорядкуванні шевченківських місць, історичних пам'яток у Холодному Яру, пам'ятників і пам'ятних місць народно-визвольної війни 1648—1654 рр., революційних рухів, громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Працюють 8 державних музеїв: у Черкасах, Умані, музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» поблизу Канева, літературно-меморіальний музей на батьківщині великого Кобзаря Звенигородського району, літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського в Кам'янці, бібліотека-музей А. П. Гайдара у Каневі, літературно-меморіальний музей І. С. Нечуя-Левицького у Стеблеві Корсунь-Шевченківського району, музей історії Корсунь-Шевченківської битви в Корсуні-Шевченківському, 50 народних музеїв, що діють на громадських засадах, 737 Ленінських залів і музейних кімнат. Документальні матеріали про героїчне минуле Черкащини й прекрасне сьогодення зберігаються в обласному, міських і районних державних архівах області.

Справді масового характеру на Черкащині набув розвиток фізичної культури. Спортивні товариства «Колгоспник», «Спартак», «Авангард», «Трудрезерви», «Буревісник» мають у своєму розпорядженні десятки стадіонів, сотні баскетбольних і футбольних майданчиків, водні басейни, спортзали, ковзанки, туристські бази тощо. З різних спортивних товариств області вийшло понад 100 майстрів

[1] Журн. «Пам'ятники України», 1971, № 3, стор. 7.

Керівники Комуністичної партії і Уряду України серед делегатів XXIV з'їзду КП України від Черкаської обласної партійної організації. 1971 р.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

1. Пам'ятники В. І. Леніну.
2. Меморіальні стели з текстами телеграм і листів В. І. Леніну від трудящих Черкащини.
3. Пам'ятники Т. Г. Шевченку.
4. Меморіальний камінь на місці, де стояла хата, в якій народився Т. Г. Шевченко; погруддя Кобзаря. Село Моринці Звенигородського району.
5. Державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» в м. Каневі».
6. Пам'ятники Богдану Хмельницькому.
7. Батьківщина Івана Гонти, одного з керівників Коліївщини. Село Росіки Христинівського району.
8. Батьківщина Максима Залізняка, одного з керівників Коліївщини. Село Медведівка Чигиринського району.
9. Батьківщина героя визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Максима Кривоноса. Село Вільшана Городищенського району.
10. Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією в м. Чигирині.
11. Парк ім. Декабристів та «Грот декабристів» — місця, де збиралися декабристи; «Зелений будиночок»—історична пам'ятка часів декабристів, місто Кам'янка.
12. Пам'ятники О. С. Пушкіну і П. І. Чайковському; Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського. Місто Кам'янка.
13. Літературно-меморіальний будинок-музей і пам'ятник видатному українському письменникові І. С. Нечую-Левицькому. Село Стеблів Корсунь-Шевченківського району.
14. Музей і пам'ятник видатному українському композитору й оперному співакові С. С. Гулаку-Артемовському; Обеліск на місці садиби, де народилися С. С. Гулак-Артемовський та український поет П. П. Гулак-Артемовський. Місто Городище.
15. Музей і пам'ятник видатному українському композитору, громадському діячеві і диригенту К. Г. Стеценкові. Село Квітки Корсунь-Шевченківського району.
16. Батьківщина польського композитора і піаніста Кароля Шимановського. Село Тимошівка Кам'янського району.
17. Батьківщина видатного українського письменника, театрального і культурно-громадського діяча М. П. Старицького. Село Кліщинці Чорнобаївського району.

18. Могила російського актора і режисера О. П. Ленського в м. Каневі.
19. Могила українського художника І. М. Сошенка. Місто Корсунь-Шевченківський.
20. Могила видатного українського вченого, першого ректора Київського університету М. О. Максимовича. Село Прохорівка Канівського району.
21. Будинок-музей і погруддя видатного українського вченого, помолога і плодовода, засновника Мліївської науково-дослідної станції садівництва Л. П. Симиренка. Село Мліїв Городищенського району.
22. Батьківщина українського революціонера-демократа, одного з організаторів Кирило-Мефодіївського товариства, вченого М. І. Гулака. Село Олімпіадівка Драбівського району.
23. Батьківщина українського громадського діяча, члена Кирило-Мефодіївського товариства, поета О. О. Навроцького. Село Антипівка Золотоніського району.
24. Погруддя І. М. Піддубного — відомого українського радянського спортсмена-борця, заслуженого майстра спорту СРСР. Село Красенівка Чорнобаївського району.
25. Бібліотека-музей А. П. Гайдара; пам'ятник на могилі письменника. Місто Канів.
26. Пам'ятник на могилі радянського письменника Юрія Кримова в с. Богодухівці Чорнобаївського району.
27. Батьківщина українського радянського письменника, партійного і громадського діяча І. Ю. Кулика. Місто Шпола.
28. Батьківщина українського радянського композитора і громадського діяча П. О. Козицького. Село Летичівка Монастирищенського району.
29. Батьківщина радянського живописця і графіка І. С. Їжакевича, село Вишнопіль Тальнівського району.
30. Будинок, в якому жив видатний український радянський вчений-філолог, письменник. академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР А. Ю. Кримський. Місто Звенигородка.
31. Батьківщина вченого-біохіміка і громадського діяча, Героя Соціалістичної Праці академіка О. М. Баха. Місто Золотоноша.
32. Стела на батьківщині українського вченого, громадсько-політичного діяча С. А. Подолинського. Село Ярославка Шполянського району.
33. Пам'ятник на батьківщині організатора польської робітничої революційної партії «Пролетаріат» Л. Варинського. Село Мартинівка Канівського району.
34. Будинок-музей, де в 1903 році передруковувалася ленінська газета «Искра». Місто Умань.
35. Обеліск на місці загибелі героя громадянської війни О. Я. Пархоменка. Село Бузівка Жашківського району.
36. Пам'ятник герою громадянської війни Г. І. Котовському в м. Умані.
37. Пам'ятник на братській могилі жителів села, розстріляних німецько-фашистськими окупантами за зв'язок з партизанами. Село Буда Чигиринського району.
38. Обеліск на могилі комсомольців-підпільників, розстріляних німецько-фашистськими загарбниками. Село Лебедин Шполянського району.
39. Музей історії Корсунь-Шевченківської битви, місто Корсунь-Шевченківський.
40. Меморіальний комплекс на місцях боїв Корсунь-Шевченківської операції в роки Великої Вітчизняної війни.
41. Погруддя командуючого 1-м Українським фронтом генерала армії М. Ф. Ватутіна. Місто Ватутіне Звенигородського району.
42. Погруддя двічі Героя Радянського Союзу генерала армії І. Д. Черняховського в м. Умані.
43. Музей на батьківщині двічі Героя Радянського Союзу генерала армії І. Д. Черняховського. Село Оксанине Уманського району.
44. Погруддя двічі Героя Радянського Союзу І. Н. Степаненка в с. Нехайках Драбівського району.
45. Пам'ятник першому голові колгоспу, що загинув від рук куркулів, В. С. Близнюку. Село Вікторівка Маньківського району.
46. Погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці Г. І. Байди в с. Леськах Черкаського району.
47. Погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці Г. Є. Буркацької в с. Геронимівці Черкаського району.
48. Погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці Ф. І. Дубковецького в м. Тальному.
49. Музей зачинателів масового руху колгоспниць — п'ятисотенниць Марії Демченко та Марини Гнатенко. Село Старосілля Городищенського району.
50. Пам'ятка архітектури XII ст.— Успенський собор, тепер Музей українського народного декоративного мистецтва. Місто Канів.
51. Пам'ятка архітектури початку XIX ст.— Троїцька церква Мотронинського монастиря; урочище в лісі, звідки 1768 року повстанські загони, очолювані Максимом Залізняком, рушили на Умань. Село Мельники Чигиринського району.
52. Три криниці — символ священної дружби трьох братніх народів — українського, російського, білоруського. Село Суботів Чигиринського району.
53. Державний заповідник «Софіївка» у м. Умані.
54. Пам'ятка архітектури XVII ст.— Преображенська церква Красногірського монастиря. Місто Золотоноша.
55. Пам'ятка архітектури XVIII ст.— Троїцька церква в с. Пугачівці Уманського району.
56. Пам'ятка садово-паркової архітектури 2-ї половини XVIII ст. Село Козацьке Звенигородського району.
57. Пам'ятка садово-паркової архітектури 2-ї половини XVIII ст. Місто Корсунь-Шевченківський.
58. Пам'ятка архітектури початку XIX ст. — костьол у м. Умані.
59. Пам'ятка садово-паркової архітектури XVIII ст. в м. Тальному.
60. Пам'ятка архітектури XVII ст.— Іллінська церква. Місце поховання Богдана Хмельницького. Село Суботів Чигиринського району.
61. Пагорб вічної слави. Братська могила черкасцям, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Місто Черкаси.

Керівники Черкаської обласної партійної організації та облвиконкому з членами польської делегації. 1961 р.

Духовий оркестр Черкаського будинку піонерів. 1971 р.

спорту. На стадіоні «Колгоспник», що вміщує понад 17 тис. глядачів, часто проводяться республіканські й всесоюзні змагання сільських спортсменів, змагання на честь борця з світовим ім'ям земляка черкасців І. П. Піддубного.

Нове життя породило нові радянські звичаї, свята й обряди. На Черкащині багато міст сіл живе за новим календарем свят. До побуту увійшли трудові, календарно-побутові і сімейно-громадські свята й обряди. За останні роки стали доброю традицією новорічні щедрування й вітання з Новим роком, щорічна зустріч трудової весни, урочисте прийняття молоді до працьовитої сім'ї підприємств і колгоспів, свято першої борозни, свято першого снопа, свято врожаю, свято Нептуна, яке проводиться в рибницьких радгоспах Черкаського, Чигиринського та Канівського районів, свято вшанування ветеранів праці та переможців соціалістичного змагання. Урочисто вшановують трудові династії, цікаво й змістовно організовуються вечорниці на честь механізаторів, тваринників. Новий зміст вкладається в традиційне молодіжне свято Івана Купала, що календарно збігається з Днем молоді. Серед багатьох сімейно-побутових звичаїв та обрядів набрали великого поширення такі, як весілля, День повноліття, вирядження до лав Радянської Армії, новосілля. Відбуваються вони в будинках культури та кімнатах урочистих подій з участю громадськості. Всі ці свята супроводжуються урочистими церемоніями, яскравим оформленням, піснями та музикою.

Новим у виховній роботі серед трудящих є відкриття будинків і кімнат щастя, де урочисто в присутності представників громадських організацій відбувається реєстрація шлюбів та новонароджених. Зараз в області є 135 таких будинків і кімнат. У час реєстрації шлюбу та на весіллі дорогими гістьми є депутати місцевих Рад, прославлені трударі промислового чи сільськогосподарського виробництва, хори художньої самодіяльності.

Розквіт Черкащини — яскраве свідчення мудрості й далекоглядності політики Комуністичної партії, найпереконливіший доказ її величезної організаторської роботи в масах, результат невтомних зусиль трудівників заводів і фабрик, ферм і полів, інтелігенції, які під керівництвом партійних, профспілкових, комсомольських організацій та Рад депутатів трудящих здійснюють грандіозні завдання господарського й культурного будівництва.

На 1 січня 1972 року обласна партійна організація налічувала в своїх лавах 74 тис. комуністів, об'єднаних у 2121 первинних парторганізаціях, 76 проц. з них

працюють у сфері матеріального виробництва. Нині очолює обласну парторганізацію О. М. Андрєєв. Першими секретарями Черкаського обкому КП України у різний час працювали Л. І. Найдек, О. Ф. Ватченко. Обласна партійна організація значну увагу приділяє марксистсько-ленінській освіті. В системі партійної освіти навчається 404 тис. комуністів, комсомольців та безпартійних. У всіх районах, на підприємствах, установах, колгоспах трудящі вивчають матеріали XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

Рік у рік зростає роль місцевих Рад у комуністичному будівництві. 1971 року до них обрано понад 21 тис. депутатів. Всю багатогранну діяльність місцевих Рад спрямовує обласна Рада депутатів трудящих. Виконавчі комітети обласної, міських, районних селищних і сільських Рад перебудували свою роботу під керівництвом партійних організацій, удосконаливши форми й методи організаторської діяльності відповідно до вимог часу, стали більш конкретно вникати в промислове й сільськогосподарське виробництво, торгівлю, культурно-побутове обслуговування населення, соціально-культурне будівництво, благоустрій, частіше почали виносити ці питання на обговорення сесій Рад та засідань виконкомів.

Комсомольці й молодь завжди були активними помічниками партії. У лавах обласної комсомольської організації налічується близько 300 тис. юнаків та дівчат, які своєю самовідданою працею на будовах, заводах, колгоспних ланах примножують успіхи нашої країни. Понад 200 комсомольсько-молодіжних механізованих ланок вирощують цукрові буряки. 61 комсомольсько-молодіжному колективу області присвоєно звання ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. 24 первинним комсомольським організаціям, комсомольсько-молодіжним колективам передано на вічне зберігання пам'ятні Червоні прапори та вимпели ЦК ВЛКСМ, ЦК ЛКСМУ, обкому ЛКСМУ. Обласну комсомольську організацію нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК ЛКСМУ за активну участь у вирощуванні високих урожаїв та успіхи у вихованні молоді. Комсомолія області здійснює шефство над будівництвом Канівської ГЕС та інших об'єктів, над розвитком окремих галузей тваринництва.

У час підготовки й святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 50-річного ювілею комсомолу та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна особлива увага була приділена вихованню молоді на ленінських традиціях, виробленню ідейної переконаності, становленню людини-борця, громадянина й патріота. Понад 1000 експедиційних загонів піонерів і школярів взяли участь у поході по місцях революційної слави нашого народу, по шляхах дивізій і армій, які захищали наші міста й села. Вони знайомилися і з ударними комсомольськими будовами, підприємствами та колгоспами.

Працюють й інші масові добровільні організації, товариства і спілки. Найбільш масовою з них є профспілкова організація, яка об'єднує більш як 500 тис. робітників і службовців. Профспілки розв'язують актуальні виробничі та соціально-економічні питання, організовують відпочинок трудящих.

Йдучи назустріч славному п'ятдесятирічному ювілеєві утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, трудящі Черкащини все ширше розгортають соціалістичне змагання за успішне виконання завдань другого року дев'ятої п'ятирічки.

Молодіє Черкащина, нові споруди вписуються в її краєвид, багатшою стає Черкаська земля. Український народ у дружній сім'ї братніх народів Радянського Союзу знайшов собі щастя, живе вільно й радісно. Трудящі області разом з усім радянським народом ідуть до світлого майбуття, самовіддано працюють над втіленням у життя грандіозних планів, накреслених Комуністичною партією.

А. І. ГОРКУН, С. М. КУЗНЕЦОВ, Ф. М. НЕПИЙВОДА, М. Ф. ПОНОМАРЕНКО, О. Л. СТЕШЕНКО, О. В. ТКАНКО, О. А. ЧЕРВІНСЬКИЙ

ЧЕРКА́СИ

еркаси — адміністративний, економічний і культурний центр Черкаської області та однойменного району. Розташовані на правому підвищеному березі Дніпра, в зоні Кременчуцького водосховища. Важлива залізнична станція на магістралі Москва—Одеса, один з найбільших портів на Дніпрі, вузол автошляхів. Відстань до Києва залізницею — 240 км, шосейним шляхом — 227 км, Дніпром — 208 км. Населення — 171,5 тис. чоловік.

Місцевість, де розкинулися Черкаси, ще в глибоку давнину приваблювала людину. Про це свідчать виявлені на території міста кам'яні й бронзові знаряддя праці доби бронзи (II—I тис. до н. е.)[1]. У період Київської Русі тут існувало слов'янське поселення, що підтверджується знахідками зброї, знарядь праці, монет X—XII ст. Можливо, це було городище, що входило в систему оборонних замків-фортець для захисту південних рубежів держави від нападу войовничих кочівників.

Під час монголо-татарської навали ця місцевість була спустошена, частина населення знищена, а решта відступила далі на північ. Тільки з часом Черкащина знову починає заселятись і освоюватись.

Перша цілком певна згадка про Черкаси належить до 1394 року, коли вони вже були укріпленим містом на південних рубежах Київської землі.

До ліквідації Київського удільного князівства (в 1471 році) Черкаси входили до його складу, а після ліквідації — до Київського воєводства. З XV ст. місто стало центром Черкаського староства. Тут постійно перебував староста — намісник великого литовського князя, а після Люблінської унії 1569 року — польського короля[2].

Роль Черкас, як опорного пункту, особливо зросла з кінця XV ст., коли посилилися грабіжницькі напади Кримського ханства на Україну. Городянам не раз доводилося вступати в двобій з ордами кримських татар. 1483 року вони успішно відбили напад військ Менглі-Гірея[3]. На початку XVI ст. замок укріпили. Це допомогло в 1532 році витримати тридцятиденну облогу кримської орди на чолі з ханом Сайдет-Гіреєм.

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии. М., 1895, стор. 98.
[2] Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 26. К., 1931, стор. 26.
[3] В. Г. Лясоронский. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. К., 1901, стор. 10.

1549 року звели новий, міцніший замок. Знаходився він на високій горі, за «три перестрели лука» від Дніпра. Мав 29 городень, 4 соснові вежі, від поля його оточував широкий рів. На подвір'ї замку, біля стіни, стояв будинок з ганком, коморою та світлицею; коло однієї з веж містилася будівля з двома світлицями й сіньми між ними. Крім того, посеред подвір'я дитинця підносилася дерев'яна церква Миколи «на підрубі» і стояло ще кілька хат, житник та шпіхлір на стрільбу. «Бронь (зброя) замковая» складалася з кількох гармат і гаківниць. Гарнізон налічував 100 чоловік військових і 60 «служебників», якими розпоряджався староста. Серед останніх було 11 черкасців і канівців. Допоміжною збройною силою були міщани, які мали нести кінну службу на чималій відстані від міста — попереджати населення під час польових робіт та охорону міста про наближення ворога.

Саме місто розбудовувалося обабіч замку. Воно також мало укріплення — острог з двома воротами[1].

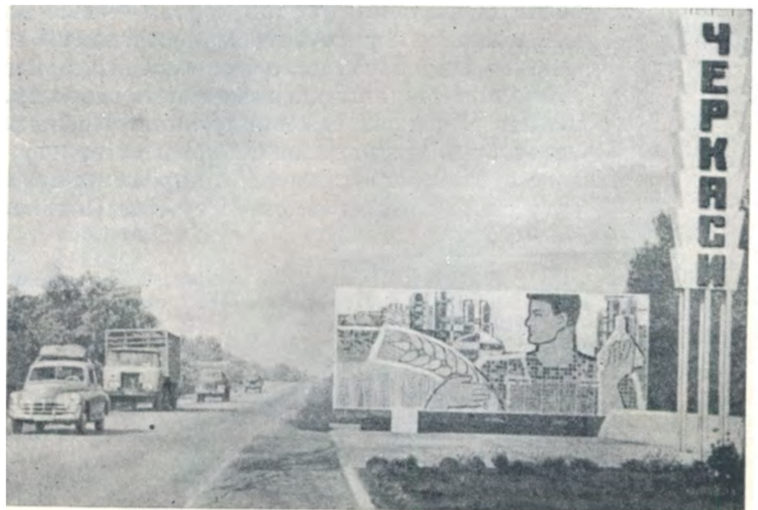
На середину XVI ст. Черкаси стали значним містом Київщини (до 2 тис. мешканців)[2]. Населяли його в основному ремісники, торговці, козаки, селяни[3].

Велику роль у житті Черкас відіграло козацтво, яке почало формуватись у другій половині XV ст. Його утворювали селяни й вихідці з міських низів, що тікали від зростаючого феодального гніту в південні райони України — повіти: Канівський, Черкаський, Брацлавський. Втікачі селилися на березі Дніпра між Каневом і Черкасами та його притоках — Росі, Тясьмині, Трубежі, Сулі, Пслі та інших. Засоби до існування добували степовими промислами («уходництвом») — рибальством, полюванням і бджільництвом, батракуванням у бояр, службою в найманих загонах у прикордонних замках. За назвою міста Черкас, навколо якого козаки селилися, їх стали іменувати ще й черкасами, а в російських документах XVI—XVII ст. черкасами називали всіх українців взагалі.

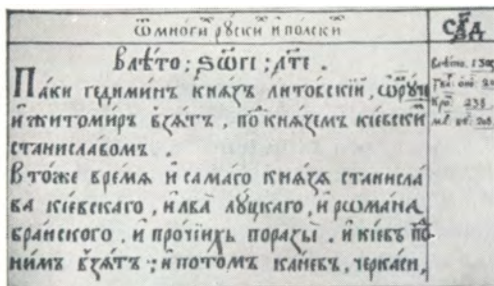
У першій половині XVI ст. тут уже були ремісничі цехи[4]. З люстрації Черкаського замку 1552 року відомо про якогось Ворону, що «порохи робить, дела оправдуеть и знову ручницы ковати умееть». Аналіз прізвищ міщан дає підстави гадати, що в місті були ремісники таких професій: шевці, ковалі, кушніри, теслярі[5]. Через місто проходили (суходолом і Дніпром) каравани купців, що вели жваву торгівлю між Москвою і Кафою. Торгували й черкаські міщани. Відомо, що в 1558 році вони закупали «живность» (продовольство) в різних містах України. 1552 року черкасці дістали привілей, за яким вони звільнялися від сплати мита з продовольчих товарів[6]. Більшість міщан жила з хліборобства. У люстрації зазначено, що вони орють, «где хто хочеть»[7].

З часом Черкаси, як і інші українські міста, стали центром військової і судової адміністрації. Зростали податки й повинності міщан, збільшувалося число поборів та їх розміри. Старости не тільки пильнували за виконанням державних повинностей, але й вводили додаткові платежі та побори на свою користь. Згідно з люстрацією Черкаського замку 1552 року міщани й бояри зобов'язані були нести

Стела при в'їзді до м. Черкас. 1970 р.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 77—82, 86—87, 90.
[2] Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 26, стор. 26.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 88—89.
[4] «Український історичний журнал», 1963, № 3, стор. 70.
[5] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 80, 88—89.
[6] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 22, 23, 57.
[7] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 86.

Ѿ многи руски и полски

В лѣто: ѕѿгı: лѣт.
Паки Гедиминъ князь литовскій, ѿбрѣ
и Житомиръ взятъ, по князем кіевским
Станиславомъ.
В тоже время и самаго князя Станисла
ва кіевскаго, и Лва луцкаго, и Романа
бранского, и протчіихъ поразы. и Кіевъ по
нимъ взятъ; и потомъ Каневъ, Черкаси,

Згадка про м. Черкаси в Густинському літопису. 1305 р.

роз'їзну «сторожу» за межами міста, ремонтувати замок, доглядати міст та інші замкові споруди, давати підводи, сіно, хліб і м'ясо послам у Крим і з Криму, платити на утримання сторожі замку та біля міських воріт по 4 гроші і 2 четверті жита. Великі побори з міщан, що займалися полюванням, рибальством та іншими промислами, йшли на користь старости. Так, з виловленої риби рибалки мали віддавати по 30 рибин, одного осетра «хотябь один только уловлень», з бобрів — 2 штуки «з ватаги»; у мисливців брали кожного третього звіра, з торговців — від кожного човна по злотому. На старосту черкасці платили «колядку» — з диму по 6 грошей; «куницю» — від дівчини, яка виходила заміж — 12 грошей, а від вдови — 30, судове мито — 4 гроші і вино «водлугь статуту». Староста брав і з тих, кого садовив під арешт. Здирство старост поширювалося і на воєнні трофеї. Козаки, які жили у навколишніх хуторах, платили «колядку», два дні косили сіно, ловили рибу тощо.

Великий прибуток мав староста від торгівлі, особливо транзитної. Прибутковими були й уходи, частину яких привласнили старости. Допускаючи туди приїжджих поселенців, вони брали спочатку «поклон», потім за право виловлювати рибу чи полювати і, нарешті, значну частину здобичі. Прибуток з уходів 1550 року становив 80 кіп грошей. Старости володіли маєтками, тримали корчми, виробляли й продавали мед і горілку (міщанам забороняли їх продавати).

У люстрації 1552 року відзначено факт зростання виплат і поборів. Так, з бобрів, крім двох з «ватаги», староста став брати ще кожного сьомого, з арештованих — 12 грошей, за вилов осетрів весною на заливних луках — кожного третього[1].

Маєтки й промислові уходи належали також київським монастирям, які при сприянні старост захоплювали їх у міщан. Так, 1528 року староста О. Дашкевич (1514—1535 рр.), розглядаючи суперечку з Микільським пустинним монастирем за один з уходів, вирішив її на користь останнього[2]. Цьому ж монастиреві Дашкевич подарував маєток Колтегаїв над Россю «з людми, и з землями, пашными и бортными сеножатми, и з озеры, и з реками, и со всим, как ся тое имена Колтегаев здавна в себе и в границах и обыходах своих мает»[3].

Згаданий староста відзначався непомірним здирством. Він збільшив старі податки та повинності й обклав населення новими поборами на свою користь, розпоряджався землями й угіддями, що належали місту, привласнював майно міщан, примушував їх обслуговувати свій маєток, зокрема косити сіно, возити дрова, ловити рибу, відбирав значну частину здобичі, що добували міські жителі на уходах.

Свавілля й користолюбство Дашкевича обурило населення міста. Черкасці подали королеві скаргу, в якій виклали «великие кривды» старости. В грамоті Сигізмунда I уже новому старості В. Тишкевичу наказувалося не обтяжувати населення надмірними поборами і водночас зберігати існуючі податки й повинності. В. Тишкевич правильно зрозумів короля — ввів додаткові податки і платежі. Він заборонив міщанам користуватися промислами і вільно торгувати, захоплював їхні землі і майно. Це й послужило безпосереднім приводом до повстання 1536 року в Черкасах і Каневі. Повстанці вигнали з міста старосту, урядовців та литовську залогу і утворили в Черкасах самоврядування. Побоюючись поширення руху на Подніпров'ї, литовський уряд призначив нового старосту. Проте становище городян не змінилося. Уже в 1539 році за наказом короля київський воєвода виїжджав до Черкас розбирати скаргу міщан на старосту Яна Пенька.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 81—86, 90.
[2] Там же, ч. 7, т. 2, К., 1890, стор. 11.
[3] Там же, стор. 71—72

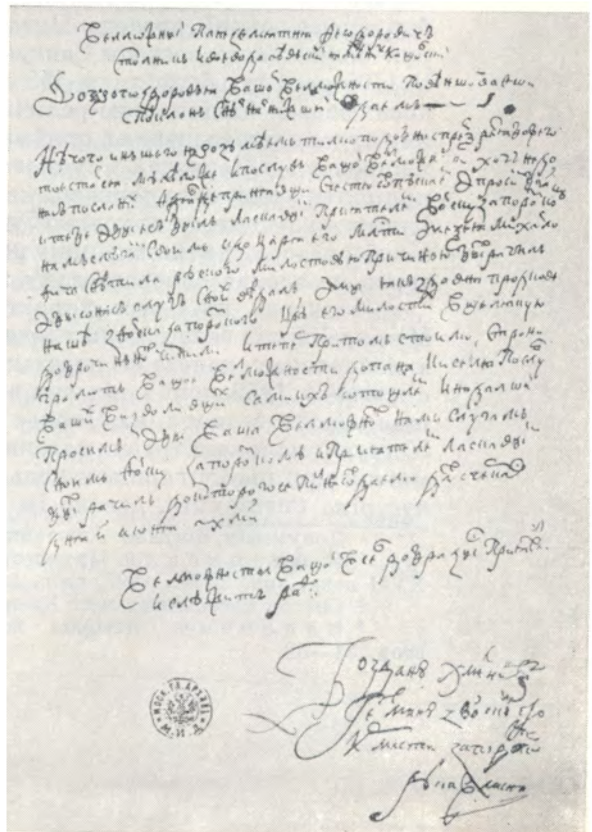
Аналогічні скарги на старост безперервно надходили до вищих властей і в наступні роки[1]. Так, про зловживання старости О. Горностая, який «утиски великі робить» і «митами їх новими обтяжує», говориться і в судовому рішенні короля Сигізмунда-Августа 1546 року[2]. До скарг, як особливої форми протесту, приєднувалися і втечі. 1540 року з Черкас зникло кілька міщанських родин. Число незадоволених на кінець XVI ст. збільшилося. Нарешті міщани відмовляються визнавати владу старости і переходять у число «непослушних», тобто тих, хто не платив податків і не відбував повинностей[3]. Число «непослушних» збільшувалося також за рахунок селян-утікачів, які шукали волі. Цей процес особливо поширився в першій чверті XVII ст.[4] 1616 року в Черкасах «послушних» домів було лише 150, але й вони ніяких податків не платили, виконуючи тільки військову службу, тим часом «непослушних» козацьких налічувалося 800 домів[5]. Через 6 років (1622 року) число «послушних» дворів зменшилося до 120, а кількість козацьких (враховуючи навколишні хутори) перевищила 1 тисячу[6].

Жителі Черкас брали активну участь у селянсько-козацьких повстаннях кінця XVI — першої половини XVII ст. У травні 1593 року під Черкасами сталася жорстока битва двотисячного загону повстанців під проводом К. Косинського з переважаючими силами польсько-шляхетського війська. І досі одна з околиць міста, де був убитий повстанський ватажок, зберігає назву «Косинська». В Черкасах зосереджувалися учасники повстання 1630 року під проводом Тараса Федоровича (Трясила) і повстання 1635 року на чолі з І. Сулимою. Визначну роль місто відіграло і в повстаннях 1637—1638 років, на чолі яких стояли Павло Бут (Павлюк) та Острянин.

Шляхта з надзвичайною жорстокістю розправлялася з повстанцями, палила міста й села, знищувала тисячі людей. Неодноразово такої долі зазнавали Черкаси та їх жителі. 1625 року шляхетські війська, вступивши до міста, «козаков многих побили и места их козацкие разорили»[7]. Спалені були Черкаси і в грудні 1637 року, коли після невдалої для повстанців битви під Кумейками (недалеко від Черкас) польсько-шляхетська армія, очолювана М. Потоцьким, увірвалася до міста. Рятуючись від загибелі, жителі Черкас тікали на Запоріжжя, Дон і в межі Росії.

Навесні 1648 року, під час визвольної війни українського народу проти соціально-економічного й національного гніту, до Черкас прибув сам коронний гетьман М. Потоцький. Звідси він надіслав війська на пониззя Дніпра, в тому числі й полк реєстрових козаків на чолі з І. Барабашем, примусивши його перед цим присягти на вірність королеві. Однак сподівання шляхти, що козаки допоможуть придушити визвольний рух, виявилися марними. Під час походу в Кам'яному Затоні вони стратили І. Барабаша та його

Лист Богдана Хмельницького до севського воєводи. 18 червня 1648 р.

[1] Журн. «Україна», 1906, № 1, стор. 81—96.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 371—376.

[3] Журн. «Україна», 1907, № 1, стор. 89.

[4] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI— першій половині XVII ст., стор. 209—210.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 314.

[6] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х т., т. 1. М., 1954, стор. 38, 109, 159.

[7] Там же, стор. 62.

прихильників, обрали своїм керівником Ф. Джалалія і рушили на допомогу повстанцям до урочища Жовтих Вод.

У роки визвольної війни 1648—1654 рр. Черкаси перебували у вирі подій. Звідси 8 червня 1648 року Б. Хмельницький листовно звернувся до російського уряду, повідомляв про здобуті перемоги над польською шляхтою та про бажання українського народу возз'єднатися з Росією[1]. Тоді ж місто стало центром Черкаського полку. На кінець 1649 року він складався з 18 сотень, більшість яких називалася тоді по імені сотників (Шубцева, Петрашкова, Драгилева, Машенцева, Маркова, Лазарева, Саварського, Вовченкова, Кулаківського, Островського, Микитина, та Савина). Лише шість сотень іменувалось по назві міст (Черкаська полкова, Мошенська, Богушкова, Золотоніська, Домонтівська і Піщанська). Очолював полк Ясько Ворончевко. У фортеці стояв тритисячний гарнізон. Незважаючи на воєнні дії, місто зростало й розвивалося. Тут відбувалися великі торги, місцеві ремісники виробляли зброю[2].

За Андрусівським договором 1667 року Черкаси залишилися під владою Польщі. Частина населення, не бажаючи знову потрапити в шляхетське ярмо, переселилася на Лівобережжя. У другій половині XVII ст. в ході дальшої боротьби українського народу проти польсько-шляхетського поневолення, а також під час нападів турків і татар, що почастішали, місто неодноразово зазнавало великих руйнувань. Та минав час, і воно знову відроджувалося. Після «Вічного миру» 1686 року Черкаси опинились на своєрідній нейтральній території між Росією і Польщею. Сюди почало повертатись населення, яке залишило місто під час воєн і безперервних татарських наскоків, поступово відроджувалося козацтво. Прагнучи використати правобережне козацтво у боротьбі проти турків і татар, польський уряд змушений був підтвердити його права і вольності.

Черкасці взяли участь у селянсько-козацьких повстаннях кінця XVII — початку XVIII ст. Згідно з Прутським мирним договором 1711 року Черкаси знову переходили під владу Польщі. І на цей раз, щоб уникнути польсько-шляхетського панування, значна частина населення переїхала на Лівобережжя. Черкаси з навколишніми селами стали окремим староством, яке для одержання прибутків передавалося польським урядом у володіння окремим магнатам. 1726 року черкаським старостою був чернігівський воєвода Потоцький. Після його смерті Черкаси потрапили до рук волинського воєводи Сангушка. Феодальний гніт стримував розвиток міста. У 1765 році тут було лише 455 хат, у тому числі 9 козацьких[3]. Соціальний визиск посилювався національно-релігійними утисками. Польські магнати, шляхта, єзуїти змушували православних приймати унію. 1767 року уніатський піп Г. Мокрицький, з'явившись у Черкасах у супроводі озброєного загону, зажадав від місцевих жителів прийняти унію. Але черкасці категорично відмовилися, заявивши: «нехай нам всім і життя відберете, то не хочемо бути в унії». Тоді з'явились стражники, жовніри на чолі з губернатором і вчинили дику розправу над мирним населенням[4]. Але й жорстокий терор не зломав бойового духу жителів міста Черкас.

Черкасці, як і весь український народ, героїчно боролися проти гнобителів. Міська біднота взяла безпосередню участь у гайдамацькому русі. 1749 року в розправі з ненависним панством повстанцям допомагали замкові козаки. Аналогічні події сталися в 1759 році і під час великого народного повстання 1768 року — Коліївщини, коли в околицях Черкас діяв загін повстанців на чолі з Семеном Неживим. У другій половині травня загони Залізняка взяли приступом місто й замок, розгромивши при цьому гарнізон польських військ. Населення Черкас з великою радістю зустріло повстанців, давало їм харчі, зброю.

[1] Документи Богдана Хмельницького 1648—1657. К., 1961, стор. 48—51.

[2] П. Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, вип. 2. М., 1897, стор. 191—194.

[3] Список населенных мест Киевской губернии. К., 1900, стор. 1678.

[4] Каялович. История воссоединения западноукраинских униатов. СПб., 1873, стор. 51—52.

Цю подію яскраво описав Т. Г. Шевченко в поемі «Гайдамаки»:

Поїхали... А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже, ніхто й не гляне.
Сміються та лають
Кляту шляхту...

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Черкаси 1795 року стали повітовим містом Вознесенського намісництва, а з серпня 1797 року — Київської губернії.

Ліквідація шляхетського панування позитивно позначилась на розвитку міста. Починають виникати значні промислові підприємства, найбільшим з яких була тютюнова та цигаркова фабрики. Перша з них 1845 року виробила продукції на 200 крб., 1854 року акціонерне товариство побудувало великий рафінадний завод. За своєю потужністю і технічним рівнем він на той час був одним з найбільших і досконалих у Росії. Розвивалися ремесла, насамперед шевське, кравецьке, ткацьке, мідницьке, ковальське, слюсарне. 1856 року в місті працювало 272 ремісники. Одним з важливих занять чоловічого населення була обробка дерева та спорудження дерев'яних будинків. Поширеним був гончарний промисел. Черкасці виготовляли і дерев'яний посуд (кадубки, ночви, ковші, солянки, ложки, ополоники), а також плетений з довгих пучків соломи. Головним заняттям населення, як і раніше, лишалося сільське господарство (городництво, садівництво). Частина міщан займалася дрібною торгівлею і чумацьким промислом. Вироби гончарів, здебільшого посуд (горшки, миски, глечики тощо), продавались на місцевих ринках. Цехові ткачі виробляли тканини для продажу. Не всі вони мали змогу їздити на ярмарок збувати крам. З'являються торговельні посередники. Поступово збут ремісничих виробів прибирають до своїх рук купці й перекупники[1].

Помітного розвитку торгівля досягла в середині XIX ст., про що свідчить зростання числа купців з 76 в 1803 році до 294 у 1855 році. Щороку в місті відбувалось 7 ярмарків, а базари — один раз на тиждень. Виріс вантажообіг пристані на Дніпрі. Черкаси стали одним з головних перевалочних пунктів лісу, що сплавлявся з північних районів по Дніпру. Звідси гужовим транспортом його розвозили аж до Херсонської губернії включно. Відправляли зерно та інші сільськогосподарські вантажі[2].

Розвиток економіки зумовлював зростання міста. Якщо в 1803 році в місті жив 3471 чоловік, то в 1845 році — 9400[3].

Ще на початку XIX ст. місто розташовувалось в основному вздовж берега Дніпра на низині — Подолі і під час весняних розливів ріки нерідко затоплювалося. В зв'язку з цим та розвитком міста постало питання про освоєння горішнього плато. Забудова його велася за планом 1815 року, що передбачав створення кварталів з прямими вулицями[4]. На горі знаходились повітові установи, приміщення духовного училища, будинки чиновників, купців та духовенства. Переважна більшість населення жила на митниці в річковій заплаві. 1838 року в Черкасах налічувалось 1190 будинків, у т. ч. один мурований (тюрма), решта — дерев'яні, тому великим лихом тут були часті пожежі. Коштів на благоустрій міста не відпускалось[5].

Під час Кримської війни у Черкасах був збудований наплавний військовий міст. На початку XIX ст. в місті було два шпиталі. 1838 року вже працювала міська лікарня, на утримання якої виділялось 1200 крб. Тут був лікар і 4 чоловіка обслуго-

[1] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии. Черкассы, 1911, стор. 76.
[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. стор. 98, 216, 445.
[3] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 463.
[4] Черкаський облдержархів, ф. 8, оп. 3, спр. 180, арк. 1.
[5] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 336, спр. 3235.

вуючого персоналу. Розвиток економіки породжував потребу в освічених людях. Свідчення Павла Алеппського, який у 1654 і 1656 роках разом з своїм батьком антіохійським патріархом Макарієм проїжджав через Україну, дає підставу твердити, що школи були і в Черкасах. Утримувались вони за рахунок додаткових натуральних повинностей на церкву.

1818 року відкрито духовне училище, де через 20 років (1838 р.) 5 учителів навчало 111 дітей. На цей час уже відкрилося казенне училище, у ньому один учитель навчав 18 дітей. З 1856 року в Черкасах почало працювати жіноче училище.

Черкасці вносили свою частку в створення усної народної творчості — історичних пісень та дум, в яких оспівується боротьба з татарами й турками, тяжка неволя полонених козаків та мирного населення, героїка антифеодальної боротьби народних мас. Оригінальною пам'яткою усної народної творчості другої половини XVI ст. є пісні про Байду. У думах про визвольну війну 1648—1654 рр. відображений масовий народний рух, велика епопея героїзму і перемоги визвольного руху. До дум, зв'язаних з Черкасами, можна віднести думу «Хмельницький та Барабаш», думу про Хвеська Ганжу.

Визвольна боротьба знайшла своє віддзеркалення і в мистецтві. Дуже поширеною була своєрідна картина «Козак-мамай», або «Козак-бандурист». Досягла відносно високого рівня розвитку і така своєрідна галузь матеріальної культури, як лиття, що було пов'язане з виготовленням казанів і гармат для війська. Відомо також чимало дрібних речей з мистецького литва — військових і церковних.

У формуванні мурованої архітектури Наддніпров'я в кінці XVI — на початку XVII ст. велику роль відігравали й Черкаси. За свідченням Евлія Челебі у Черкасах була мурована фортеця й цивільні будинки, споруджені з білого тесаного каменю. Однак більшість жител становила звичайні сільські хати. Двори обгороджені дерев'яними тинами, а подекуди — лісами.

Від старого замку та інших споруд цих часів у Черкасах не збереглося нічого, бо місто неодноразово руйнувалось і спалювалось. Дерев'яні вироби, а також зведені з дерева оборонні, господарські й культові споруди свідчать про високу вправність майстрів. Мистецтво теслярів, столярів, бондарів, які користувалися найпримітивнішими знаряддями, сягало віртуозності. Згодом деревообробні промисли починають занепадати.

Черкаси знайшли відбиття в творчості Т. Г. Шевченка. Шевченко вивчав і добре знав історію Черкас. Він оспівав Черкаси як один з центрів великого селянського повстання на Правобережній Україні 1768 року. Саме сюди прямує один з головних героїв поеми «Гайдамаки» — Ярема, щоб приєднатися до повсталих. Згадується місто в п'єсі «Назар Стодоля», в листуванні поета.

Т. Г. Шевченко кілька разів бував у Черкасах в 1845—1846 рр. Тут мешкали його щирі друзі, в колі яких він із задоволенням проводив час. Як згадував онук одного з товаришів поета А. К. Слюсар, серед місцевих жителів, що їх відвідував Тарас Григорович, були рибалки — Василь і Яким Слюсарі, Юхим Боковня, Степан Хоменко, дід Цехмистренко[1], брати Андрій та Юхим Цибульські. В будинку Цибульських він зустрічався з представниками місцевої інтелігенції. Цей будинок зберігся до наших днів. Він міститься на розі вулиць Урицького і Свердлова (тепер у цьому приміщенні ряд держустанов). Документально засвідчене перебування Т. Г. Шевченка в Черкасах мало місце в 1859 році за трагічних для нього обставин. У липні поблизу Прохорівки він був заарештований за наказом черкаського пристава Табачникова, який у рапорті київському, подільському і волинському генерал-губернаторові 15 липня писав: «... Шевченко, крім богохульства, говорив ще, що не треба ні царя, ні панів»[2]. Через кілька днів з Прохорівки через містечко Мошни Т. Г. Шевченка під вартою доставили в Черкаси, де він жив під наглядом поліції

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2615, оп. 1, спр. 88, арк. 154—155.
[2] Шевченківські місця на Україні, стор. 129.

з 18 до 22 липня[1]. Перебуваючи в місті, поет записував народні пісні, розповіді старого діда Цехмистренка про давні події, особливо про гайдамаччину. Тут написано вірш «Сестрі», в якому з болем говориться про тяжку долю уярмлених людей. З обуренням писав поет про царя та його посіпак у другому своєму вірші «Колись дурною головою»: «Щодень пілати розпинають, морозять, шкварять на огні». Тоді ж Т. Г. Шевченко змалював кілька місцевих краєвидів, зокрема «В Черкасах». Сотні черкасців проводжали поета, який під наглядом пристава був відправлений до Києва[2].

Т. Г. Шевченко. «У Черкасах». Туш. 1859 р.

На будинку, де тримали поета під арештом, у 1964 році встановлено меморіальну дошку. В дні святкування 150-річчя від дня народження великого революціонера-демократа, полум'яного поета і визначного художника в центрі Черкас йому встановлено пам'ятник. Ім'я Т. Г. Шевченка присвоєно обласному музично-драматичному театру і центральній магістралі міста.

Після реформи 1861 року в Черкасах зростає промисловість, особливо, коли завершилось будівництво залізниці, яка з'єднала місто з магістраллю Київ—Одеса. Черкаська пристань стає важливим перевалочним пунктом вантажів з річкового транспорту на залізницю і навпаки. Це сприяло розвитку лісопереробної промисловості й торгівлі лісоматеріалами. З інших галузей промисловості розвивалися цукрова, тютюнова, металообробна, машинобудівна, борошномельна, лісова. 1885 року в місті діяло 15 промислових підприємств, де працював 801 робітник. Вони виробляли продукції на 4227,2 тис. крб. Найбільшими підприємствами були рафінадний завод, де налічувалося 563 робітники, дві тютюнові і махоркові фабрики з 122 робітниками[3]. Зростали й ремесла. 1870 року в місті було 514 ремісників[4].

У промисловості була зайнята незначна частина місцевого населення. Біднота змушена була шукати заробітків за межами міста. Так, з розгортанням будівництва залізниць, багато черкасців почали займатись грабарством. Лише навесні 1892 року з повіту на будівництво залізниць пішло понад 5 тис. чоловік[5]. Місто стало одним з найбільших пунктів найму землекопів. Тут існувало багато підрядних контор, через які ранньої весни наймалися тисячі жителів міста й повіту.

З розвитком промисловості й торгівлі в Черкасах виникають відділення банків. Першим 1864 року відкрився громадський банк. Згодом — відділення Орловського і Мінського комерційних банків. У сфері сільського господарства здійснювали операції відділення державних дворянського й селянського банків, приватних банків — Київського й Полтавського. 1883 року почало працювати відділення селянського поземельного банку[6].

Кінець XIX ст. став періодом промислового піднесення в Росії. Цей процес захопив і Черкаси. На 1900 рік у місті налічувалося 29 фабрик і заводів, де працювало 1924 робітники, тобто за 15 років чисельність їх зросла у 2,4 раза. Найбільшим підприємством, як і раніше, залишався рафінадний завод; тут у сезон цукроваріння працювало 890 робітників, у т. ч. 640 чоловік з інших губерній. На одне з найбільших у країні підприємств такого типу перетворилася тютюнова й махоркова фабрика Зарицького. На ній працювало 356 робітників. Значним були також цвяхо-болтовий

[1] Шевченківські місця на Україні, стор. 128.

[2] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський. Т. Г. Шевченко. Біографія, стор. 477—478.

[3] В. Г. Мозговой. Сборник сведений по Киевской губернии, стор. 227, 247.

[4] Календарь Юго-Западного края на 1873 г. К., 1872, стор. 180, 181.

[5] Газ. «Киевское слово», 15 травня 1898 р.

[6] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 49—50.

і лісопильний заводи, де трудилися 145 робітників. На решті підприємств — 9 лісопильних заводах, чавуноливарному й механічному, 9 цегельних та інших було зайнято 50 і менше робітників на кожному. Крім цього, у місті діяло 25 кузень, 9 слюсарних майстерень, 29 вітряків і 6 ступаків[1]. Число ремісників на початок XX ст. зросло до 1500 чоловік. Умови праці на всіх підприємствах були надзвичайно тяжкими. Робочий день тривав 12—15 і більше годин. Так, на тютюновій і махорковій фабриці Зарицького в літні місяці робітники працювали з 7 години ранку до 9 години вечора, взимку — з 8 години ранку до 10 години вечора, тобто 14 годин. На лісопильних заводах тривалість робочого дня сягала 15,5 години. Жорстокої експлуатації зазнавали грабарі. Підрядчики понаживали величезні кошти, скуповували у місті земельні ділянки, будували розкішні особняки, заводили дорогих рисаків, відкривали промислові підприємства, засідали в думі, верховодили в місті. «Для черкасця поява колишнього грабаря (йдеться про підрядчика-посередника) в кріслі міського голови завжди були звичним «явищем»[2].

На підприємствах широко застосовувалися жіноча і дитяча праця, яку підприємці погано оплачували. Так, на цукрорафінадному заводі 1900 року працювало 120 жінок, на тютюновій і махорковій фабриці — 239. Значний процент жінок був на інших тютюнових фабриках, лісопильних заводах, парових млинах тощо[3]. Тяжкі умови праці, злиденне існування викликали глибоке незадоволення трудящих мас. Тому революційна пропаганда знаходила сприятливий грунт в їх середовищі. Першими агітаційну роботу серед трудящих почали народники. 1876 року поблизу Черкас оселився відомий народник В. К. Дебогорій-Мокрієвич (1847—1926 рр.). Він вів агітацію серед робітників цукрового заводу, підтримував зв'язки з селянами[4].

На утиски й знущання підприємців робітники Черкас відповідали посиленням боротьби за свої права, яка неодноразово переростала в страйки. Першими піднялися на боротьбу й відмовилися працювати робітники рафінадного заводу. 5 липня 1886 року понад 180 робітників, найнятих підприємцями в Чернігівській губернії, припинили роботу. Страйкарі зажадали видачі авансу й щомісячних винагород, як це було передбачено контрактом. Не домігшись задоволення своїх справедливих вимог, 10 липня 134 робітники взяли розрахунок і повернулися додому. 1887 року знову вибухнув страйк. Сезонні робітники, найняті в Климовецькому повіті Чернігівської губернії на строк з 15 вересня 1886 року до 1 вересня 1887 року за дуже низьку плату — 7 крб. щомісяця на заводських харчах, відмовилися працювати. Робітників не задовольняли важкі умови праці, погані харчі. 11 квітня страйкувало вже 111 робітників. На завод були викликані суддя й поліція. Тут таки в конторі почався суд, перед яким стало 16 призвідців. Їх засудили до різних строків ув'язнення. Обурені несправедливим вироком, 106 робітників наступного дня залишили роботу[5].

Особливо великого розмаху страйковий рух набрав на початку XX ст. 2 листопада 1901 року не вийшли на роботу робітники рафінадного заводу. Вони вимагали зменшення робочого дня з 12 до 8 годин, збільшення зарплати, поліпшення умов

Будинок по вулиці Фрунзе в Черкасах, де в липні 1849 року перебував Т. Г. Шевченко. 1970 р.

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1679—1683.
[2] Газ. «Киевское слово», 15 травня 1883 р.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1679—1681.
[4] Журн. «Україна», 1929, № 7—8, стор. 54—55.
[5] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 350—354.

Пам'ятник В. І. Леніну у Черкасах. Скульптор К. А. Кузнецов, архітектор В. Г. Гнєзділов. 1971 р.

Маніфестація і мітинг у Черкасах на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Отдел Общий
28/VII 1922 года
№ 2603
Телегр. адр. Сахрайтрудсоюз

МАНДАТ.

Дан Сей Председателю Совета Народных Комиссаров Р.С.Ф.С.Р. т. ЛЕНИНУ ВЛАДИМИРУ ИЛЬИЧУ в том, что он избран Конференцией предзавкомов Сахзаводов Смелянского района, об"единяющей 2800 рабочих-членов Профсоюза Сахарников, почетным делегатом на У-й Всероссийский С"езд Сахарников, имеющий быть 15 Августа 1922 года в г. Харькове, с правом решающего голоса.

Архив т. Ленина
дело № 8
по порядку № 5264/29
11/VIII-22 г.

ПРЕДРАЙКОМ

СЕКРЕТАРЬ

УПРАВЛЯЮЩИЙ ДЕЛАМИ

Мандат, виданий В. І. Леніну, про обрання його почесним делегатом на V-й Всеросійський з'їзд цукровиків. Місто Сміла. 1922 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

праці й побуту, чемного поводження з боку адміністрації. Справник заарештував одного робітника, але його захистили товариші. Війська розігнали страйкуючих по казармах. Почалася розправа. 28 найактивніших учасників страйку було заарештовано, 150 чоловік звільнено з відміткою у паспорті про заборону виїзду з своєї губернії. Всіх непокірних під конвоєм відправили на місця постійного проживання[1].

Водночас на боротьбу піднімались і робітники кустарних виробництв. Так, 30 листопада 1903 року оголосили страйк працівники столярних майстерень. Вони вимагали скорочення робочого дня з 16—17 годин до 12 і підвищення заробітної плати[2].

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ

ИСКРА

№ 13 — 20 ДЕКАБРЯ 1901 ГОДА

СТАЧКА НА ЧЕРКАССКОМЪ САХАРО-РАФИНАДНОМЪ ЗАВОДѢ. Насколько вѣрно, что „идеи съ вѣтромъ носятся", доказываетъ стачка на сахаро-рафинадномъ заводѣ, расположенномъ около г. Черкассъ (Кіевской губ.). „Постороннихъ вліяній" не могъ обнаружить даже посланный изъ Кіева съ спеціальной цѣлью раскрытія „корней и нитей" жандармъ (кажется, г. Беклемишевъ), а между тѣмъ, рабочіе выставили требованіе, которое стало уже однимъ изъ лозунговъ всемірнаго рабочаго движенія: они потребовали 8-часоваго рабочаго дня.

Въ среднихъ числахъ октября была стачка на Смѣлянскомъ ...

Повідомлення газети «Искра» (№ 13) про страйк на Черкаському рафінадному заводі. 20 грудня 1901 р.

У Черкасах народився М. С. Урицький (1873—1918), який з 90-х рр. став на шлях революційної боротьби. Навчаючись у Київському університеті, М. С. Урицький відвідував Черкаси, привозив сюди революційну літературу й прокламації.

Перші соціал-демократичні гуртки з'явилися на початку XX ст. 2 травня 1901 року були виявлені розкидані по вулицях прокламації, які містили заклик до робітників підніматися на боротьбу за повалення самодержавства. В місті діяли гуртки, в яких прогресивна інтелігенція вивчала твори Маркса, Енгельса, Леніна, Плеханова. Взимку 1903—1904 рр. почався процес об'єднання гуртків в єдину організацію. На початку літа 1904 року на їх базі оформилася група соціал-демократичного напрямку, яка налагодила зв'язок з соціал-демократичними організаціями Києва, від яких одержувала нелегальну літературу. Невеликій групі соціал-демократів доводилось працювати в складних умовах. У місті активно діяли бундівці, домагаючись поділу робітників за національною ознакою, щоб послабити їх єдність. Існували також різні псевдореволюційні групки: сіоністські, анархістські та махрові монархічні організації, які намагалися поширити свій вплив на маси.

Революційний рух у Черкасах з особливою силою розгорнувся у 1905 році. Виступи робітників починають набирати політичного характеру. Перший великий виступ трудящих міста відбувся 1 травня 1905 року. В цей день підприємства не працювали. На вулиці міста вийшли демонстранти. Робітники крокували з червоним прапором, на якому було написано: «Геть самодержавство! Хай живе 8-годинний робочий день! Хай живе демократична республіка!», співали «Марсельєзу». Лунали вигуки: «Геть самодержавство!», «Ура!». Драгуни й кінні городові розігнали демонстрацію. Кілька чоловік було заарештовано. Навесні — літом 1905 року за розмахом страйкового руху в губернії Черкаси йшли слідом за Києвом. Тільки в червні—липні в Черкасах відбулося 30 виступів.

У червні 1905 року контрреволюційна чорносотенна зграя, щоб відвернути увагу трудящих від революційної боротьби, вчинила погром. На знак рішучого протесту проти розпалювання монархістами національної ворожнечі 23 червня застрайкували робітники цвяхового й лісопильних заводів та інших підприємств. Великий страйк почався 18 липня на цукровому заводі, робітники якого пред'явили ряд економічних вимог, у т. ч. запровадження 8-годинного робочого дня.

[1] Газ. «Искра», 20 грудня 1901 р.

[2] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX в. (конец XIX — 1904 г.), К., 1955, стор. 280.

Страйковий рух тривав і в наступні місяці. Найбільшим був виступ на рафінадному заводі, що почався 7 жовтня. 10 жовтня робітники зібралися на збори, але їх розігнали драгуни[1].

Царський маніфест від 17 жовтня 1905 року обурив трудящих Черкас. Припинили роботу робітники кількох підприємств. У місті відбулася маніфестація, в якій взяло участь до 2 тис. чоловік. Наступного дня страйк охопив й інші підприємства[2]. Повідомляючи прокурора губернської судової палати про події в місті наприкінці жовтня 1905 року, повітовий справник підкреслював, що страйки організовані агітаторами і мають політичний характер[3]. Рішучий революційний виступ робітників примусив підприємців піти на поступки. Робочий день був зменшений на лісопильних заводах до 10,5 години, а на тютюнових підприємствах — до 9 годин і дещо збільшені розцінки за відрядні роботи[4].

У ході революційної боротьби міцнів союз робітничого класу й селянства. Виступаючи проти самодержавства й капіталістичного гніту, робітники Черкас підтримували вимоги селянства. Учасники мітингу, що відбувся 16 травня 1906 року біля цукрового заводу, ухвалили надіслати депутатові Державної думи, обраному від Черкас, телеграму з вимогою відстоювати в ній безумовну конфіскацію кабінетних, удільних та поміщицьких земель. Для придушення виступів робітників і селян у липні 1906 року царський уряд призначив у Черкаський повіт тимчасового генерал-губернатора, який оголосив воєнний стан, направив у села повіту каральні загони. В Черкасах лютував воєннопольовий суд.

Почастішали переслідування членів соціал-демократичної організації. 4 березня 1907 року було заарештовано 20 чоловік. Ще більше посилився терор після поразки революції 1905—1907 рр. Поліція провела в місті масові арешти. Перейшли в наступ і власники підприємств. Так, 1910 року на тютюновій і махорковій фабриці Зарицького робочий день був збільшений до 10 годин[5].

Однак і у важкі роки реакції соціал-демократи продовжували революційну роботу. Свідченням цього є хоча б той факт, що в 1909 році до міста з-за кордону надходили більшовицькі газети «Пролетарий» і «Социал-демократ»[6].

Промислова криза і наступний застій у промисловості країни відчутно позначилися на стані економіки міста. 1908 року припинив роботу рафінадний завод. Різко скоротилося виробництво й на інших підприємствах. Порівняно з 1906 роком у 1909 році кількість робітників зменшилася більше як удвічі, а виробництво скоротилося майже в 5 разів[7]. 1913 року в місті діяло 57 промислових підприємств, з них 39 значних, які виробили продукції на 13,5 млн. крб. На цих підприємствах було зайнято 3644 робітники[8] проти 1389 чоловік у 1911 році[9]. Провідними галузями промисловості були харчова, лісорубна, металообробна та машинобудівна.

Значного розвитку досягла торгівля. В місті діяли десятки торговельних контор, складів і магазинів, відбувалося 3 ярмарки на рік, по три дні кожний, щопонеділка збиралися базари. Набагато зріс вантажообіг пристані. 1910 року вона прийняла 835 суден і 365 плотів. Прибуло вантажів 12,5 млн. пудів, а відправлено

---

[1] Коротка хронологія революції 1905 р. на Україні. (Найважливіші революційні події в містах України за жовтень, листопад, грудень). Х., 1931, стор. 11, 13, 16.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 5—6, стор. 321.

[3] Черкаський облдержархів, ф. 2475, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

[4] Революція 1905—1907 рр. на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 161—162.

[5] П. Шморгун. В. І. Ленін і більшовицькі організації на Україні (1907—1917 рр.) К., 1960, стор. 8.

[6] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 100.

[7] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 76.

[8] Черкаський облдержархів, ф. 121, оп. 1, спр. 5, арк. 19.

[9] П. А. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов. Март 1917 — февраль 1918 гг. К., 1958, стор. 18.

1600 суден з вантажем 1,8 млн. пудів. 1912 року було завершено будівництво залізниці Бахмач—Одеса через Черкаси. Місто одержало прямий зв'язок з центральними районами країни.

Черкаси. Фото 1914 р.

У роки нового революційного піднесення в Черкасах знову посилилися виступи робітників. 1912 року вони відсвяткували 1 Травня, провівши в лісі поблизу міста маївку[1]. В цьому ж році мав місце страйк на тютюновій і махорковій фабриці Зарицького, де працювало понад 500 робітників. З приводу цього виступу більшовицька газета «Правда» писала, що робітники периферійних міст рівняються на пролетарів великих промислових центрів[2].

Населення міста за 40 років (з 1870 до 1910) збільшилося майже в три рази (13914 до 39649 чоловік) Черкаси були погано забудовані. Переважали одноповерхові будинки з дерева, вкриті соломою. На околицях будувалися здебільшого мазанки під очеретом. Лише центральна частина в районі Соборної площі мала міський вигляд. Тут жили багатії, працювали повітові установи, контори, банки. Найкращі будівлі, що на розі нинішніх вулиць Урицького й Карла Маркса (тепер готель «Дніпро»), вулиці Леніна (нині Палац одруження), Будинок жіночої гімназії, споруджений за проектом відомого київського архітектора Городецького (нині будинок піонерів).

До 1912 року місто не мало водопроводу, електрики, телефону. Забрукованою була лише Соборна та кілька прилеглих вулиць[3].

В двох земських лікарнях (одна з них на 50 місць) працювали лікар, фельдшер, помічник аптекаря та акушерка. Крім того, діяли залізнична та приватна заводська (при цукроварні) лікарні й пологовий пункт. Навчалось небагато дітей. За даними перепису 1897 року, місто налічувало грамотних лише 37,5 проц. Церковнопарафіяльні школи, відкриті в перші роки після реформи 1861 року, тривалий час лишалися основними навчальними закладами. У 80—90 рр. XIX ст. і на початку XX ст. відкрилися міністерські училища. 1880 року почала діяти шестикласна (з 1899 — 8-класна) чоловіча, а 1902 року — жіноча казенні гімназії. Проте для багатьох дітей робітників і міської бідноти двері школи, особливо середньої, залишалися зачиненими.

На 1912 рік у місті працювало дві казенні (чоловіча й жіноча) і приватна жіноча гімназії, духовне училище, учительська семінарія, міські чотирикласне і двокласне училища, ремісничa школа, приватна торговельна школа, 5 церковнопарафіяльних і єврейська (талмуд-тора) школи. Діяв один приватний дитячий садок[4]. 1910 року в гімназіях числилось 1175 учнів, в церковнопарафіяльних школах — 528, у міністерських училищах — 1392. Всього навчалося в місті 3095 дітей[5].

Культурно-освітніх закладів для широких мас населення не було, якщо не рахувати «народний будинок» — приміщення барачного типу, збудоване на південній

---

[1] П. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.) К., 1966, стор. 70, 75.
[2] Газ. «Правда», 29 червня 1912 р.
[3] И. К. Вологодцев. Особенности развития городов Украины. Х., 1930, стор. 134.
[4] Весь Юго-Западный край, стор. 631—632.
[5] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 120—131.

околиці міста. А тим часом для панівних верств існувало кілька закладів культури — міський клуб, 2 громадські зібрання, комерційне й офіцерське зібрання, куди простому народу заходити не дозволялося. Діяло ще 2 кінотеатри, 2 бібліотеки — міська публічна і приватна.

Визначною подією в культурному житті міста було відвідання його театральними трупами й відомими майстрами сцени, зокрема М. К. Заньковецькою. В осінньо-зимові сезони 1905—1906 і 1906—1907 рр. тут виступав театр, у складі якого працював І. Карпенко-Карий. Для вистав гастрольних труп збудовано приміщення театру й цирку.

Світова імперіалістична війна істотно вплинула на життя міста. Тут розташувалися госпіталі, сюди прибуло багато біженців з прифронтових губерній. Кілька підприємств і майстерень стали випускати продукцію для потреб фронту, зокрема снаряди. За браком робітників, багато з яких було мобілізовано в армію, до роботи на підприємствах залучались військовополонені. 1916 року поблизу Черкас почалося будівництво окопів, траншей та бліндажів.

Тягар війни повністю ліг на плечі трудящого населення. Особливо він відчувався в сім'ях робітників, міської бідноти, де годувальників забрали на фронт. Збільшувалися нестатки, зростали ціни, за хлібом стояли довгі черги. Все це викликало невдоволення, страйки. Найдовшим був страйк на тютюновій і цигарковій фабриці Зарицького в листопаді 1915 року. Робітниці пакувального відділу 20 листопада, не припиняючи роботи, пред'явили адміністрації вимогу підвищити заробітну плату за кожний упакований ящик на 5 копійок. Вони мотивували свою вимогу зростанням дорожнечі на предмети першої потреби. Після того як адміністрація не захотіла поступитися, застрайкувало понад 130 робітниць. Підприємці вивісили оголошення, погрожуючи звільнити робітниць, якщо вони страйкуватимуть. Жінки щодня приходили на фабрику, але до роботи не приступали і розрахунку в конторі не брали. На 6 день страйку, 25 листопада, поліція не пропустила їх на виробництво. Пристав загрожував страйкуючим арештом, але й це не вплинуло. Адміністрація змушена була збільшити заробітну плату. 1 грудня робітниці почали працювати[1].

У червні 1916 року 450 робітників фабрики знову застрайкували. Страйкарі вимагали підвищити заробітну плату й скоротити робочий день у передсвяткові дні з 9,5 до 8 годин. Страйк закінчився частково перемогою робітників. Ще раз вони застрайкували в січні 1917 року, зажадавши підвищення зарплати. Адміністрація пообіцяла з квітня переглянути розцінки, страйк припинився.

На початку березня 1917 року в Черкасах стало відомо про повалення самодержавства. На фабриках і заводах міста відбулися багатолюдні мітинги, а на Олександрівській (нині імені Т. Г. Шевченка) вулиці — загальноміські збори й парад військ міського гарнізону.

8 березня 1917 року на міських зборах представників робітників фабрик і заводів була утворена Черкаська Рада робітничих депутатів. Її очолив один з керівників міської організації РСДРП робітник-вальцювальник черкаського млина Т. Г. Нестеренко. До складу тимчасового виконавчого комітету Ради увійшло 15 чоловік[2]. У першій Раді переважали меншовики, есери, бундівці, які підтримували Тимчасовий уряд.

Обрали свою Раду й солдати гарнізону. Більшовицьку групу Ради солдатських депутатів очолював унтер-офіцер І. Г. Константинов. Армійські більшовики вели пропагандистську роботу в частинах гарнізону, встановили зв'язки з більшовицьким ядром міської організації РСДРП, з профспілковими організаціями, створеними на всіх міських підприємствах. До революційної боротьби активно включається молодь: молодий робітник з механічної майстерні Гроссе А. Шерстюк, будівельник Орлов[3]

---

[1] Й. Т. Щербина. Робітничий клас України та його революційна боротьба у 1914—1917 роках. К., 1963, стор. 118, 182—183.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-2328, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 7.

[3] Там же, ф. Р-504, оп. 1, спр. 30, арк. 12.

та інші. Центром згуртування революційних сил стає рафінадний завод. Помітно пожвавилася революційна робота після прибуття з армії слюсаря Ф. Тищенка та електрика С. Вербовецького, які очолили міську організацію більшовиків.

Три роки війни виснажили економіку країни, гостро відчувалася нестача продовольства. Посилилися виступи трудящих жінок проти війни й політики Тимчасового уряду. Наприкінці травня 1917 року в Черкасах мав місце стихійний виступ жінок-солдаток. Група жінок організувала перевірку квартир багатіїв, продовольчих магазинів, відкривала підвали, реквізовувала продовольчі запаси в спекулянтів і передавала їх для продажу населенню[1].

У травні 1917 року місто стало одним з центрів формування Тимчасовим урядом т. зв. ударних батальйонів. Побоюючись дальшого розвитку революційних подій, буржуазія посилено збирала свої сили. В червні оформилася організація провідної буржуазної партії кадетів, яка намагалася згуртувати навколо себе буржуазію й угодовців.

Черкаська Рада робітничих депутатів і Черкаська Рада солдатських депутатів у липні 1917 року об'єднались[2].

6—13 серпня 1917 року відбулися вибори Черкаської міської думи. Гласними міської думи в переважній більшості були обрані кандидати угодовських партій[3]. Вибори показали, що 40 проц. цивільних виборців і майже половина солдатів бойкотували вибори, не вірили угодовським партіям, політиці Тимчасового уряду. Органи Тимчасового уряду на місцях прагнули придушити революційні виступи трудящих, переслідували більшовицькі організації.

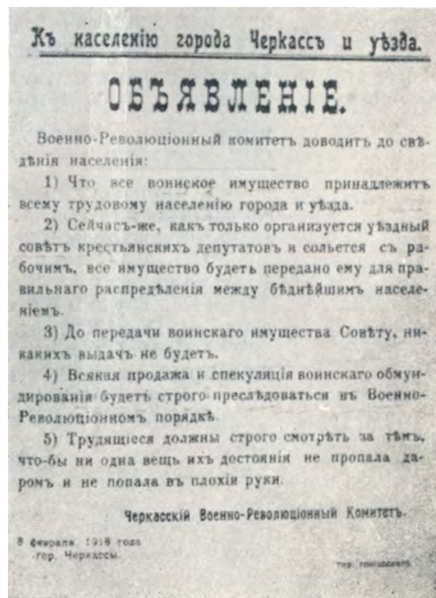
Перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді стала величезною запалюючою силою і для трудящих Черкас. Все дужче розгорталася боротьба за владу Рад. Збільшилась і зміцніла фракція більшовиків у Черкаській Раді робітничих і солдатських депутатів, яка в грудні 1917 року добилась усунення меншовицько-есерівської президії[3]. Все частіше на зборах і мітингах робітників і солдатів висувалися вимоги про взяття влади. Міська буржуазія намагалась будь-що утримати владу в своїх руках. Буржуазно-націоналістична Центральна рада робила все, щоб затримати розгортання революційних подій. До неї приєдналися кадети, меншовики й есери[4].

Та ніякі сили не могли зупинити тріумфальної ходи соціалістичної революції. Рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, делегатом якого від Черкаської Ради робітничих і солдатських депутатів був Т. Г. Нестеренко, стали прапором трудящих мас[5]. У місті створюється більшовицький комітет, який очолив боротьбу трудящих за перемогу влади Рад.

16 січня 1918 року, з наближенням радянських військ і червоногвардійських загонів до Черкас, Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів взяла владу до своїх рук. На бік Ради перейшло близько 600 солдатів гарнізону. А 18 січня 1918 року представники Ради — більшовики Кудрицький і Микитенко — оголосили на засіданні міської думи про розпуск останньої і перехід всієї влади до Ради[6].

У кінці січня 1918 року створюється військово-революційний комітет, який очолив Золотарьов — представник червоногвардійських загонів. До комітету ввійшли І. Г. Кон-

Оголошення Черкаського військово-революційного комітету про приналежність майна народній владі. 8 лютого 1918 р.

Къ населенію города Черкассъ и уѣзда.

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Военно-Революціонный комитетъ доводитъ до свѣдѣнія населенія:

1) Что все воинское имущество принадлежитъ всему трудовому населенію города и уѣзда.

2) Сейчасъ-же, какъ только организуется уѣздный совѣтъ крестьянскихъ депутатовъ и сольется съ рабочимъ, все имущество будетъ передано ему для правильнаго распредѣленія между бѣднѣйшимъ населеніемъ.

3) До передачи воинскаго имущества Совѣту, никакихъ выдачъ не будетъ.

4) Всякая продажа и спекуляція воинскаго обмундированія будетъ строго преслѣдоваться въ Военно-Революціонномъ порядкѣ.

5) Трудящіеся должны строго смотрѣть за тѣмъ, что-бы ни одна вещь ихъ достоянія не пропала даромъ и не попала въ плохія руки.

Черкасскій Военно-Революціонный Комитетъ.

8 февраля 1918 года
гор. Черкассы.

---

[1] Ж. П. Тимченко. Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917—1920 рр.) К., 1966, стор. 38.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-2328, спр. 2, арк. 7, 8.

[3] Там же, ф. Р-504, оп. 1, спр. 13, арк. 12—15.

[4] Там же, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 3, арк. 22.

[5] Там же, ф. Р-2328, оп. 1, спр. 1, арк. 7—8.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні у 2-х т., т. 2. К., 1967, стор. 56.

Ф. А. Тищенко — секретар Черкаського повітового комітету КП(б)У. Фото 1920 р.

стантинов — керівник міської більшовицької організації, Т. Г. Нестеренко, Дудкевич (від революційного гарнізону), більшовики С. Г. Вербовецький, Ф. А. Тищенко, Ф. П. Лаконцев[1].

Спираючись на підтримку трудящих мас, Рада робітничих і солдатських депутатів та ревком розгорнули енергійну діяльність. Ревком облікував запаси харчових продуктів, матеріальні цінності, оголосив нещадну війну спекуляції. Для поповнення фінансових і продовольчих ресурсів міста Рада робітничих і солдатських депутатів наклала на міську буржуазію контрибуцію. На заводах і фабриках запроваджено робітничий контроль[2].

Революційним заходам Ради і ревкому буржуазія чинила шалений опір, їх саботували всі контрреволюційні елементи. 19 лютого 1918 року вони напали на приміщення Ради робітничих і солдатських депутатів і вдалися до погрому.

На початку березня 1918 року австро-німецькі війська захопили Черкаси[3]. Почалася жорстока розправа над революційно настроєними робітниками, над усіма, хто співчував Радянській владі. Окупанти заборонили робітничі й громадські організації, запровадили режим терору.

Черкасці разом з трудящими всієї України розгорнули нещадну боротьбу проти загарбників і їх ставленика гетьмана Скоропадського. Більшовицька організація міста, яка перейшла в підпілля, очолила трудящих міста в боротьбі проти окупантів. Бюро більшовицької організації в кінці травня 1918 року налагодило зв'язок з підпільним Київським губкомом більшовиків[4]. У Черкасах діяв підпільний ревком. За його завданням група робітників захопила пароплав «Ваня» і під охороною його переправила через Дніпро учасників Звенигородсько-Таращанського повстання, які під натиском переважаючих німецьких військ змушені були відступати на Лівобережжя. Три інші пароплави «Мукомол», «Стрелок» і «Фаня» також були захоплені робітниками. На цих суднах через Дніпро переправили близько 5 тис. повстанців зі зброєю, амуніцією, обозами[5].

Влітку 1918 року відбулася підпільна конференція Черкаської більшовицької партійної організації. З Києва для підпільної роботи до Черкас прибули більшовики М. В. Майборода — столяр залізничних майстерень станції Конотоп Я. А. Чубін.

Конференція обрала підпільний повітовий комітет і повстанком. Секретарем підпільного повіткому партії став Чубін[6]. Він був учасником Таганрозької наради більшовиків України.

На нещадну боротьбу проти німецьких загарбників і куркульських гайдамацьких зграй піднялися червоні партизани. В Черкаському повіті було кілька партизанських загонів, на чолі яких стояли Ф. Ільїн, К. Віхоть, Я. Краснощок та інші. Загальне керівництво партизанським рухом здійснювали більшовики. Зв'язковою була Люба Боярська[7]. В Черкасах та його околицях діяли партизанські загони Г. Рябоконя і М. Криворучка[8]. Черкаські залізничники взяли участь у всеукраїнському

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2328, оп. 1, спр. 1, арк. 8, 12.
[2] Там же, арк. 1, 4, 8, 20.
[3] Гражданская война на Украине, 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 18.
[4] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти австро-німецьких окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, стор. 102.
[5] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.). К., 1951, стор. 65.
[6] Є. М. Скляренко. Утворення Компартії України та її керівництво боротьбою трудящих проти австро-німецьких окупантів у 1918 р. К., 1958, стор. 46.
[7] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 55, арк. 6—11.
[8] М. Литовченко. В буремні роки. К., 1964, стор. 38.

страйку залізничників у вересні 1918 року. Підпільно-диверсійна група, що діяла на залізниці, пустила під укіс ешелон з окупантами.

Після І-го з'їзду КП(б)У в Москві 5—12 липня 1918 року підпільна партійна організація посилила керівництво повстанськими загонами. За рішенням Київського підпільного губкому партії повітові партійні організації для кращого керівництва ними були об'єднані в чотири окружні. До складу Черкаського округу ввійшли Уманська, Черкаська, Звенигородська й Чигиринська повітові організації. На окружній конференції, що відбулася 9—10 жовтня 1918 року в Черкасах, був обраний партійний окружний комітет, який очолив А. М. Рибак. 5 листопада 1918 року вийшов перший номер газети окружкому «Знамя коммунизма»[1]. Відтоді в Черкасах почала свою історію партійна і радянська преса.

Г. Н. Рябокінь — військовий комісар Черкаського повіту в 1919—1921 рр. Фото 1920 р.

Ф. Н. Ільїн — командир загону червоних партизанів, який діяв на території Черкаського повіту. Фото 1916 р.

За розпорядженням буржуазно-націоналістичної Директорії в місті формувалась Корсунська бригада. Більшовики розгорнули в її частинах агітаційну роботу. Її успіху сприяв і командир бригади Г. Хименко, який був залучений до створеного більшовиками військово-революційного комітету. Велика частина солдатів перейшла на бік більшовиків й активно включилась у боротьбу за владу Рад. Черкаський повітовий комісар з тривогою повідомляв губернські власті про зростання революційних настроїв у місцевому гарнізоні[2].

У ніч на 25 січня 1919 року повсталі полки Корсунської бригади разом з робітниками скинули ставлеників петлюрівської Директорії[3]. В Черкасах відновилась Радянська влада, органом якої став військово-революційний комітет. До його складу ввійшли Я. Чубін, М. Майборода, Ф. Тищенко, А. Шерстюк та інші.

Щоб допомогти сусіднім містам, де трудящі повстали проти Директорії, частини Корсунської бригади та члени ревкому вирушили до міста Сміли і станції Гребінка. Цим скористалися петлюрівські недобитки. Вони в кінці січня 1919 року підняли повстання, але надісланий ревкомом загін придушив контрреволюційний заколот.

Черкаський повітовий комітет партії, що поновив свою діяльність на початку лютого 1919 року, складався з комуністів, які мали великий досвід підпільної і партійно-організаторської роботи. Велику увагу він приділяв створенню загонів Червоної Армії, мобілізації комуністів на військову роботу, сформував комуністичний батальйон, який очолив Ф. Н. Ільїн, частини особливого призначення для боротьби з контрреволюційними елементами, здійснював широку діяльність, спрямовану на зміцнення Радянської влади[4].

До активної участі в радянському будівництві залучалися селяни. 20—22 лютого 1919 року в Черкасах відбувся повітовий селянський з'їзд, у якому взяло участь 102 представники від волостей повіту та 5 — від місцевих демократичних організацій. З'їзд обговорив широке коло питань: про забезпечення населення продовольством, заходи щодо ліквідації бандитизму й контрреволюції, земельне питання, про заводи й фабрики, про освіту, фінанси та ін. і ухвалив відповідні рішення.

16 березня 1919 року в Черкасах відбулася повітова партійна конференція. Вона особливу увагу приділила зміцненню Червоної Армії і вирішила обеззброїти куркуль-

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 115.

[2] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Х., 1962, стор. 135—136.

[3] Гражданская война на Украине, 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 583.

[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 65, арк. 2.

ські елементи й дати зброю робітникам та незаможному селянству. Для зручності керівництва конференція вирішила поділити повіт на 6 районів[1]. Невідкладних заходів вживалося для поліпшення продовольчого становища, яке було дуже гострим.

Контрреволюційні елементи всіляко прагнули використати труднощі військового часу. В квітні 1919 року місцевою Надзвичайною комісією в Черкасах була розкрита змова контрреволюціонерів.

У травні 1919 року зрадник Григор'єв з численною бандою повів наступ на Черкаси. Три рази місто переходило з рук у руки. 12 травня григор'євці захопили його[2]. Бандити вчинили жорстоку розправу над комуністами, членами їх сімей, радянськими працівниками. Але вже 21 травня Червона Армія визволила Черкаси. Під час боїв був пошкоджений рафінадний завод. Заходами, вжитими партійними і радянськими організаціями, в місті швидко було поновлено нормальне життя. Посилено підвіз продовольства й подано допомогу всім, хто потерпів від бандитів. Влітку 1919 року в Черкасах було націоналізовано 11 підприємств. Серед них: млин Грінблата, тютюнові фабрики Зарицького, Летичевського, Вайсбурда, Варшавського, механічний завод Гроссе та ряд інших[3].

Згуртовуючи революційні сили, повітовий партійний комітет приділяв велику увагу роботі серед молоді, подав допомогу в створенні комсомольської організації. 27 липня 1919 року відбулися урочисті збори, присвячені її заснуванню. Міський партком і міськвиконком проводили велику воєнно-оборонну роботу в зв'язку з наступом Денікіна улітку 1919 року. В місті формувався 3-й запасний полк Червоної Армії. У червні 1919 року Черкаси стали одним з основних пунктів зосередження інтернаціональних формувань Червоної Армії. Коли в липні 1919 року білогвардійська денікінська армія почала просуватися в глиб України, в Черкасах оголосили загальну мобілізацію до Червоної Армії. Міська рада профспілок і фабрично-заводських комітетів вважали себе мобілізованими, робітники добровільно з'явилися на призовні пункти. Загальні збори міської партійної організації 10 липня 1919 року прийняли постанову про негайну мобілізацію всіх членів партії і співчуваючих. Підприємства переключили на виробництво воєнної продукції. Все доросле населення вийшло споруджувати оборонні укріплення. В 20-х числах серпня почалися бої на підступах до Черкас. Наприкінці серпня 1919 року частини Червоної Армії за наказом командування залишили місто.

Денікінці відновили старі порядки. Наказом начальника денікінського гарнізону була призначена міська управа. Озвірілі білогвардійці чинили криваву розправу над трудящими Черкас. Вони закатували сотні людей, пограбували багато цінностей, вивезли продовольство.

Трудящі міста й повіту розгорнули боротьбу проти денікінців. Керівництво нею здійснював підпільний повітовий комітет партії. Він же очолив у повіті партизанський рух. Партизанські загони, зокрема І. Г. Єременка, М. А. Хижняка, діяли в усьому повіті. В районі між Черкасами й Каневом вів боротьбу з денікінцями загін під командуванням С. Федоренка (налічував до 300 бійців). 1500 партизанів мав загін Козюри, який завдавав ударів по денікінцях у самому місті. Зосередженням партизанських загонів став Мошнянський ліс, де налічувалося до 6 тис. бійців[4]. У ніч з 24 на 25 грудня 3-я бригада 60-ї дивізії 12-ї армії, вийшовши до Дніпра, розгорнула наступ на Черкаси. За наказом ревкому виступили і партизани, допомагаючи наступаючим частинам Червоної Армії.

Після жорстоких боїв 31 грудня 1919 року вони оволоділи містом. Під час визволення Черкас особливо відзначився 540-й полк 3-ї бригади[5].

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 204.

[2] Гражданская война на Украине, 1918—1920, т. 2, стор. 45.

[3] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции 1908—1920 гг., стор. 270.

[4] Журн. «Літопис революції», 1930, № 2, стор. 165.

[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 699.

Відступаючи, денікінці вчинили страшний погром. У місті майже не залишилось цілих будинків.

Зразу ж після визволення, на початку 1920 року, був сформований повітовий військово-революційний комітет, розгорнула роботу партійна організація, у повіті налічувалося 200 членів партії. В кінці січня в Черкасах відбулася повітова партійна нарада, в якій взяло участь 75 чоловік[1].

С. Г. Вербовецький — один із керівників більшовицької партійної організації м. Черкас у 1917—1919 рр. Фото 1916 р.

Партійним і радянським органам доводилося працювати в надзвичайно важких умовах. У лютому місто зазнало нападу банд Тютюнника, і тільки 18 травня стало можливим скликати повітовий з'їзд Рад[2]. За прикладом робітників промислових центрів 1-го травня 1920 року в Черкасах на всіх підприємствах відбувся комуністичний суботник. Було налагоджено видання газети «Вісті» — органу Черкаського повітпарткому й повітвиконкому, яка з червня 1920 року стала щоденною.

У 16 волостях і місті цього року були створені комсомольські осередки. Міська комсомольська організація складалася з 64 чоловік. Вони вели значну культурно-виховну й масово-політичну роботу серед молоді[3]. У місті відкрилися школи для безпритульних дітей. Велика увага приділялась виховній роботі серед жінок-робітниць. На 1 серпня 1920 року в Черкасах діяв молодіжно-комсомольський клуб, де читалися лекції, проводилися бесіди, один раз на тиждень видавалася газета. Добре працювала школа політпрофосвіти. Молодь брала активну участь у боротьбі з бандитизмом[4].

У квітні 1920 року на Радянську Україну вторглися польські інтервенти, які захопили Київ. Губернські установи були евакуйовані до Черкас. Але наближення фронту до міста примусило 10 травня евакуювати з Черкас всі радянські установи. За наказом Київського губревкому на час евакуації вся повнота влади була передана повітовій ревтрійці, яка діяла до 30 липня. Повітовий ревком організував допомогу фронту[5].

28—30 серпня 1920 року в Черкасах відбулася повітова партійна конференція, в роботі якої взяли участь 15 делегатів від Черкаської міської партійної організації, що представляли 144 члени і кандидати в члени партії, в т. ч. 37 членів партії, прикомандированих з ЦК КП(б)У і губпарткому. Конференція розробила заходи щодо мобілізації сил на боротьбу з контрреволюцією та відбудови народного господарства.

Місто в роки громадянської війни понад десять разів переходило з рук у руки, зазнавало обстрілів, руйнувань. Кілька тисяч його жителів стали жертвами боїв і терору контрреволюції. Загинув у бою з рештками григор'євських банд командир Черкаського комуністичного полку більшовиків Ф. Н. Ільїн. Денікінці закатували залишеного для підпільної роботи активного революційного діяча, більшовика С. Г. Вербовецького. Жертвою бандитського терору став активний партійний працівник повіту К. Віхоть та багато інших безмежно відданих Радянській владі товаришів.

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918—1920 гг., стор. 341.

[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 250—251.

[3] І. Л. Золотоверхий. Становлення української радянської культури. К., 1961, стор. 345.

[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 267, 340, 503.

[5] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 262.

У важких умовах громадянської війни партійні і радянські органи, здійснюючи ленінські настанови, дбали про піднесення освіти, культури й соціалістичної свідомості трудящих міста.

На початку лютого 1918 року в Черкасах створено краєзнавчий повітовий музей. Художні скарби поміщицьких палаців Черкаського повіту, експоновані в ньому, стали народною власністю, доступними трудящим масам. У квітні 1919 року відкрилися 3 вечірні професійні школи, 3 школи грамоти, 3 дитячі садки, 23 липня 1920 року в приміщенні колишньої чоловічої гімназії почала роботу вечірня школа, яка готувала слухачів для народного університету.

У серпні 1920 року радянські органи націоналізували приміщення міського театру й передали його новоствореному Державному драматичному театру імені Івана Франка. У сезон 1920—1921 рр. тут працювали видатні митці української радянської сцени: А. Бучма, О. Ватуля, Г. Юра, Ю. Юра-Юрський. З успіхом пройшли у вересні 1920 року вечори народних пісень, влаштовані капелою «Думка» під керівництвом К. Г. Стеценка. Черкасці тепло й сердечно вітали відомого українського композитора К. Г. Стеценка, а разом з ним — літпрацівника капели поета П. Г. Тичину. В місті відкрилась повітова виставка творів молодих митців, широко розгорнулась художня самодіяльність на підприємствах. Повсюдно читалися лекції, виступали доповідачі, в т. ч. приїжджі з великих міст країни.

Перша світова і громадянська війни та інтервенція залишили по собі великі економічні й господарські труднощі. У важкому становищі перебувала промисловість Черкас. Через відсутність сировини, палива й коштів основні підприємства міста не працювали. Стояв рафінадний завод, припинили роботу дротяно-цвяховий, чавуноливарний, лісопильні й цегельні заводи. З великими перебоями діяли тютюново-махоркова фабрика, дрібні друкарні, сірникова фабрика. Розруха позначилася і на роботі залізничного та водного транспорту. В місті налічувалося понад 10 тис. безробітних[1].

Міська партійна конференція, яка відбулася в грудні 1920 року, розробила заходи відбудови промисловості міста. У резолюції, схваленій конференцією професійних спілок міста 12 грудня 1920 року, трудящі заявили: «Сюди, на цей безкровний фронт, повинні звернути всю свою увагу робітники, які своєю енергією і невтомністю будують свою соціалістичну державу, для негайного відбудування зруйнованого імперіалістичною і громадянською війнами народного господарства й промисловості, чим буде прискорено остаточну перемогу над капіталізмом і наближено царство соціалізму»[2].

Труднощі економічного характеру намагалися використати вороги Радянської влади. Вони організували контрреволюційні банди, які нападали на села, створювали загрозу й Черкасам. Наприкінці 1920 року в місті було розкрито й знешкоджено кубло петлюрівських недобитків[3]. Не раз партійній організації доводилося переводити комуністів на воєнне становище. Багато зробив для справи боротьби проти бандитизму повітовий військовий комісар комуніст Г. Н. Рябокінь.

Перехід до нової економічної політики вимагав зміни методів керівництва підприємствами з боку державних органів. Перед Черкаським повітовим раднаргоспом, створеним у липні 1920 року, постало завдання залишити в націоналізованій державній промисловості тільки основні підприємства, на яких можна було б швидко налагодити виробництво й перевести їх на господарський розрахунок. Такими були лише три: тютюново-махоркова фабрика, 2-а державна друкарня та сірникова фабрика. Для збільшення виробництва тютюново-махоркові фабрики міста були об'єднані в одну. Ткацька фабрика, цвяховий завод, чавуноливарний, пивоварний і шкіряний

---

[1] Отчет Черкасского уездного исполкома за 1921—1922 гг. Черкассы, 1922, стор. 36, 79.

[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 279.

[3] Ф. Усков. Комнезами України в період воєнного комунізму і переходу до непу. К., 1950, стор. 76.

заводи були здані в оренду, а рафінадний, ливарний і деякі інші — тимчасово законсервовані.

На початок травня 1921 року в місті й повіті було націоналізовано 8 парових млинів, більшість з них відремонтовано й пущено. В Черкасах працювала цукеркова фабрика. Була обладнана кавова фабрика. Націоналізовано пивоварний завод.

Все гострішим ставало продовольче питання, особливо в зв'язку з неврожаєм 1921 року. Катастрофічного характеру набула паливна криза. Черкаське повітове профбюро 11 жовтня 1921 року оголосило мобілізацію робітників і службовців на заготівлю палива[1].

Величезні труднощі поглиблювались різким скороченням посівних площ у повіті, які становили в 1921 році лише 25 проц. дореволюційного рівня. Поголів'я худоби зменшилося на 60 проц. Черкаському повіту загрожував голод. Почастішали масові захворювання.

З липня 1920 року до жовтня 1922 року Черкаси й повіт входили до складу новоствореної Кременчуцької губернії. За новим адміністративно-територіальним поділом на Україні в квітні 1923 року було створено Черкаський округ, що з 1927 року іменувався Шевченківським.

Міська партійна організація зміцніла організаційно й ідейно. На грудень 1922 року вона налічувала 11 комуністичних осередків, до яких входив 151 член партії і 45 кандидатів у члени партії.

Відбудовувалась і розвивалась прискореними темпами промисловість міста. Визначною подією в економічному житті Черкас був урочистий пуск 2 листопада 1924 року відбудованого рафінадного заводу. За 6 місяців він дав 2412 тис. пудів рафінаду, перевищивши на 12 проц. виробництво продукції у довоєнний час. Згодом запрацювали лісопильні заводи, фанерна фабрика, артілі промислової кооперації «Ударник», «Текстильник», «Перемога» . Проте ще не всі підприємства стали до ладу. В 1923—1924 рр. у місті, як і по всій країні, були ще безробітні. З 20 вересня 1924 року трудящі Черкас та округу провели місячник допомоги безробітним. Домовласники, торговці та інші нетрудові елементи були обкладені спеціальним податком. Таким же податком обкладено й торговельно-промислові підприємства. За планом Черкаси мали дати 15 тис. крб., а на 2 грудня 1924 року вже було зібрано близько 19 тис. карбованців[2].

Робітники й робітниці підприємств Черкас, як і всієї країни, гаряче відгукнулись на ленінський призов. На першій безпартійній міській робітничій конференції у лютому 1924 року 16 передових робітників подали колективну заяву про вступ до партії. Лави партії протягом лютого—березня 1924 року поповнили 134 робітники й робітниці підприємств міста[3].

Почуття безмежної відданості й любові до В. І. Леніна породило славний задум. Колектив робітників-металістів, тоді невеликого чавуноливарного заводу, нині машинобудівного імені Г. І. Петровського, одностайно вирішив власними силами відлити бюст дорогого вождя. З винятковим піднесенням працювали металісти, вкладаючи всі свої знання й майстерність у здійснення цього задуму. Бюст безсмертного Ілліча вони встановили у мальовничому куточку міського скверу 1 Травня 1925 року. Збережений радянськими людьми під час німецько-фашистської окупації, він нині встановлений на території Черкаського машинобудівного заводу.

Поряд з відбудовою народного господарства приділялась велика увага розвитку освіти. 1922 року в місті було 13 трудових шкіл, де навчалося 1866 учнів, 10 дитячих будинків на 450 місць, профтехшкола й агрошкола. Багато робилося для ліквідації неписьменності. На важливість цієї справи звертав увагу і повітовий з'їзд незаможних

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-262, оп. 1, спр. 31, арк. 1.

[2] Г. Д. Диденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925). К., 1962, стор. 295—296.

[3] Газ. «Шлях революції» (Черкаси), 13 березня 1924 р.

селян, що відбувся 15 жовтня 1922 року. Було вирішено, крім коштів держави на розвиток народної освіти, виділити суму із самооподаткування. В Черкасах 1924 року створено товариство «Геть неписьменність». На всіх підприємствах і в установах створені трійки сприяння товариству «Геть неписьменність». У листопаді 1924 року відкрито вечірню школу для робітників, зайнятих на виробництві[1].

Важливим заходом окружного й міського виконавчих комітетів було створення курорту Соснівка. В 1925 році дачні особняки багатіїв і пансіонати Соснівки були націоналізовані, а територія виділена з державного лісового фонду й передана Черкаському відділу комунального господарства для ведення лісового паркового господарства і використання для культурного відпочинку трудящих[2]. Глибоким вивченням можливостей перетворити селище Соснівку на здравницю всеукраїнського значення зайнялася президія Черкаської окружної планової комісії. У своїй постанові від 19 листопада 1925 року президія вирішила провести обстеження Соснівки щодо її кліматичних, геологічних і меліоративних особливостей та опрацювати єдиний план благоустрою, розробити правила сандогляду, норму й порядок заселення території[3].

Піклування про зростаючий курорт для трудящих узяв на себе Головсоцстрах Народного комісаріату праці Української РСР. Він розгорнув спорудження капітальних будинків відпочинку і здравниць. Прокладено бруковану дорогу, яка сполучила Соснівку з Черкасами. З міста проведено електролінію й водопровід. Курорт Соснівка став одним з кращих кліматичних здравниць країни.

Місцеві партійні і радянські органи налагоджували безплатне медичне обслуговування трудящих. Багато робили для поліпшення лікувальної і профілактичної справи. В 1924/25 році у місті вже працювали 2 державні лікарні на 95—100 ліжок, лікарня при рафінадному заводі на 20 ліжок, центральна робітнича поліклініка, дві амбулаторії на підприємствах. На початку 1925 року в місті відкрито будинок санітарної освіти, протитуберкульозний диспансер, дитячу консультацію, агітполіклініку та інші профілактичні установи[4].

Очолювали самовіддану працю трудящих на відбудові народного господарства партійні організації. На 1925 рік у Черкасах налічувалось 15 осередків. Найчисленнішими з них були партійні організації рафінадного заводу та махоркової фабрики.

Після XIV з'їзду ВКП(б) Комуністична партія і радянський уряд спрямували зусилля й волю радянського народу на здійснення соціалістичної індустріалізації країни. Почалось різке скорочення приватної промисловості й зростання державної. Якщо на 1 жовтня 1926 року в Черкаському округу серед діючих підприємств цензової промисловості для переароблення продукції сільського господарства (головним чином, цукрової, млинарської та горілчаної) було 15 приватних підприємств, то на 1 жовтня 1928 року їх залишилось тільки 4. Старі промислові підприємства міста реконструйовувалися, обладнувалися новим устаткуванням. В роки першої п'ятирічки почалося спорудження нових цехів машинобудівного заводу (1928), кількість робітників збільшилася до 400 чоловік. На базі двох лісопильних заводів і меблевої фабрики 1931 року створено деревообробний комбінат. Наступного року почалося будівництво потужного консервного заводу. Зростали й артілі промислової кооперації. З пуском 1932 року на території Черкаського району Ірдинського торфопідприємства — одного з найбільших на Україні — значно зміцніла енергетична база Черкас.

Черкаські робітники разом з усім робітничим класом країни з величезним трудовим піднесенням включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-235, оп. 1, спр. 1, арк. 35, 47.
[2] Там же, ф. Р-121, оп. 1, спр. 6, арк. 10.
[3] Там же, ф. Р-65, оп. 1, спр. 20, арк. 336.
[4] С. М. Гончаров. Охорона здоров'я в Черкасах за роки Радянської влади. Черкаси, 1962, стор. 21.

першої п'ятирічки. Одним з ініціаторів соціалістичного змагання на Черкаському машинобудівному заводі імені Г. І. Петровського став кадровий робітник токар В. А. Задувайло. Удосконаливши методи праці, він виконував до п'яти норм за зміну, забезпечуючи високу якість продукції.

Заспівувачами соціалістичного змагання були комсомольці. Вони підтримали почин московських і ленінградських комсомольців, що вперше в країні впровадили нову форму змагання — ударництво. Серед комсомольців і молоді міста знайшла своїх послідовників також ініціатива комсомольських організацій великих промислових міст, які закликали створити загони легкої кавалерії, що допомагали б партійним організаціям боротися з недоліками в роботі підприємств, установ.

М. О. Левкович — голова Шевченківського окружного виконавчого комітету. Фото 1930 р.

Керувала соціалістичним змаганням партійна організація. Об'єднаний пленум Черкаського окружкому й окружної контрольної партійної комісії, що відбувся 5—8 березня 1928 року, зобов'язав партійні організації конкретно вникати в питання виробництва, підвищення кваліфікації робітників, залучення їх до раціоналізаторської справи, дбати про добір і виховання керівних кадрів, виховання у трудящих високої свідомої соціалістичної дисципліни[1].

На основі успішного розвитку народного господарства, впровадження в життя програми індустріалізації вдалось досягти поліпшення матеріального добробуту трудящих. У Черкасах заробітна плата промислових робітників 1928 року порівняно з 1927 роком зросла на державних підприємствах на 10,3 проц., кооперативних — на 9,6 проц., збільшились витрати на соціальне страхування. Державні й кооперативні організації за завданням партії вишукували можливості для зниження цін на товари[2].

Постійний і міцний зв'язок підтримували партійні і радянські органи Черкас з селом. Вони проводили серед селян широку культурно-виховну й масово-політичну роботу, сприяли глибокому усвідомленню селянами ленінського кооперативного плану — плану соціалістичної перебудови сільського господарства. На села регулярно виїжджали бригади робітників підприємств для практичної допомоги в ремонті сільськогосподарського реманенту й проведенні основних польових робіт. Значна роль в організації всього цього належить активній учасниці боротьби за встановлення Радянської влади на Черкащині М. О. Левкович, яка в 1927—1930 рр. очолювала Шевченківський окрвиконком, була членом бюро окружного комітету партії.

На початку січня 1930 року до Черкас приїхали дві тисячі делегатів на окружну конференцію батраків, бідняків і середняків, щоб обговорити питання про колективізацію селянських господарств Шевченківського округу. Місто було прикрашене прапорами, лозунгами, транспарантами. Колони робітників з оркестрами зустрічали і гаряче вітали делегатів конференції, які прямували до робітничого клубу рафінадного заводу. У роки першої п'ятирічки в Черкаському районі була завершена суцільна колективізація.

Високими темпами розвивалась соціалістична промисловість міста. За першу п'ятирічку випуск промислової продукції міських підприємств зріс більш як у два рази і становив у 1932 році понад 70 млн. крб., число робітників збільшилось із 4 тис. у 1928 році до 8 тис. у 1932 році.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4519, оп. 1, спр. 72, арк. 30.
[2] Там же, спр. 29, арк. 5.

Г. І. Петровський серед робітників Черкаського рафінадного заводу. 1930 р.

Наша країна, достроково виконавши першу п'ятирічку, почала новий етап розвитку — етап завершення соціалістичної реконструкції всіх галузей народного господарства на новій технічній основі. Здійснення планів другої п'ятирічки відбувалось у сприятливих умовах. Насамперед зросла технічна оснащеність промисловості й транспорту. Було реконструйовано найбільші тоді в Черкасах підприємства: рафінадний завод і махоркову фабрику. Якщо за виробничий сезон 1914/15 року завод випустив 435,5 тис. цнт цукру-рафінаду, то вже в 1937 році — понад 1750 тис. цнт, або в 4,5 раза більше. Реконструйовано машинобудівний завод імені Г. І. Петровського, який виріс за роки 1-ї й 2-ї п'ятирічок з невеликої чавуноливарної майстерні в підприємство, що випустило в 1937 році обладнання для харчової промисловості на 3,2 млн. крб. Черкаська махоркова фабрика в 1933—1935 рр. завершила механізацію найбільш важкої ручної праці — розфасовки махорки, що дало змогу подвоїти її потужність і довести випуск продукції до 2 тис. пачок за добу.

Поряд з реконструкцією проводилось будівництво нових підприємств. Так, 1935 року введено в експлуатацію Черкаський консервний комбінат. До його складу ввійшли консервний завод, два радгоспи, які спеціалізувалися на вирощуванні овочів і фруктів та м'ясо-молочному тваринництві. Консервний завод 1937 року випустив продукції на 2847 тис. крб. (у цінах 1927 р.). За роки п'ятирічки стала до ладу макаронна фабрика, продукція якої становила в грошовому обчисленні 6 млн. карбованців[1].

Успішно розвивалась деревообробна промисловість. Збільшили випуск продукції два лісопильні заводи, реконструйовано фанерний завод (річний випуск продукції у 1937 році становив 500 тис. крб.). Почали випускати продукцію деревообробні артілі промислової кооперації «1-е серпня», «Прогрес», «Інтенсивник», які спеціалізувались на випуску меблів і пакувальної тари. На базі кількох швейних артілей створено державну швейну фабрику (1928 р.), що після реконструкції у 2-й п'ятирічці подвоїла випуск продукції. Відкрилися артілі «Текстильник», «ХХ-річчя Жовтня», які виробляли ковдри, білизну, головні убори та інші товари побутового призначення. 1937 року промисловість виробила продукції на 74,4 млн. крб. На кінець 2-ї п'ятирічки в Черкасах було вже 43 підприємства, де працювало близько 9 тис. робітників.

Технічне переозброєння підприємств вимагало підготовлених кадрів, здатних оволодіти новою технікою і максимально її використати. Комуністична партія закликала робітників освоювати нову техніку. На підприємствах розгорнувся могутній рух передових робітників-стахановців за опанування технікою, за підвищення продуктивності праці. В числі перших у Черкасах почали активно запроваджувати прогресивні методи праці колектив машинобудівного заводу імені Г. І. Петровського, рафінадного заводу ім. Фрунзе, махоркової фабрики та інших підприємств.

На машинобудівному заводі підхопили стахановський почин токарі В. А. Задувайло, Ю. С. Литовченко, Д. Д. Росочинський, слюсарі Ф. Ф. Доброштан, К. О. Озе-

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-80, оп. 1, спр. 18, арк. 8, 10.

ран, начальник цеху П. Ф. Попко. Дві тисячі ящиків готової продукції в день — за планом 1150 — під таким девізом працювали перші новатори виробництва махоркової фабрики: Щербина, Мельникова, Скворська, Одокієнко та інші. На цукрорафінадному заводі очолив рух новаторів комуніст токар Б. В. Дубовик. У соціалістичне змагання за перевиконання денних норм виробітку продукції включився колектив слюсарів-ремонтників, яким керували комуністи С. П. Назаренко та Д. А. Саєнко. 30 серпня 1937 року відбулися міські збори стахановців[1].

Нове будівництво й технічна реконструкція, здійснена в роки перших п'ятирічок, рух новаторів сприяли зростанню випуску продукції промисловості міста. Особливо швидко розвивалася місцева промисловість. Якщо 1939 року підприємства місцевої промисловості виробляли продукції на 10 тис. крб., то на 1 жовтня 1940 року сума виробленої продукції становила 1319 тис. крб. (у цінах 1926—1927 рр.). На 1941 рік було заплановано для розвитку місцевої промисловості понад 3 млн. карбованців.

Вартість валової продукції державної промисловості у цінах 1926/27 року досягла в 1940 році 43 млн. крб. А вартість валової продукції кооперативної промисловості у цінах 1932 року становила близько 42 млн. крб. Чисельність робітників, інженерно-технічних працівників і службовців на державних підприємствах міста і транспорті в 1940 році перевищила 15 тис. чоловік, кількість кооперованих кустарів досягла 2500 чоловік.

Торговельних закладів у місті було 188. Роздрібний товарообіг державної і кооперативної торгівлі (без громадського харчування) в 1940 році досяг 68 823 тис. карбованців[2].

У липні 1930 року з ліквідацією округів Черкаси залишились центром Черкаського району, а на початку 1932 року, після запровадження нового адміністративного поділу УРСР, Черкаський район увійшов до складу Київської області. В листопаді 1939 року Черкаси стали містом обласного підпорядкування. Це обумовилося значним зростанням промисловості, кількості робітників і населення в цілому. 1939 року робітників, інженерно-технічних працівників і службовців на підприємствах і транспорті Черкас налічувалося понад 17,5 тис. чоловік. Всього в місті жило 51 639 чоловік, тоді як у 1926 році населення міста становило 34 546 чоловік. Якщо в 1929 році міський бюджет дорівнював 1798 тис. крб., то в 1940 році він зріс до 13 200 тис. карбованців, з яких на соціально-культурні заходи було асигновано 11 520 тис. крб. Витрати на освіту в 30 разів перевищували асигнування в 1914 році[3].

1932 року архітектори та інженери Київського філіалу «Діпромісто УРСР» розробили проект комплексного планування й перспективного розвитку Черкас на другу п'ятирічку. Розташування міста в центрі України на перетині залізничного й водного шляхів сприяло порівняно швидкому розвитку промисловості. Перспективним планом передбачалася концентрація промисловості в окремих, віддалених від житлової забудови, місцях у районі Дніпра, залізничної станції та рафінадного заводу. Згідно з проектом центральні вулиці мали забудовуватись чотириповерховими житловими будинками. Проектувалося також спорудження адміністративних, громадських, культурно-освітніх і побутових споруд.

Населення міста 1940 року обслуговували 7 лікарень на 435 ліжок, 6 амбулаторій і поліклінік, 4 лікарські та 6 фельдшерських пунктів. У закладах охорони здоров'я працювало 950 чоловік.

Партійні і радянські органи міста постійно піклувалися про дітей. У Черкасах діяло 8 постійних дитячих ясел на 425 місць, 16 дитячих садків на тисячу дітей, дитяча поліклініка, дитяча консультація, молочна кухня, будинок немовлят.

Водночас з проведенням соціалістичної реконструкції народного господарства у країні здійснювалась культурна революція. Було запроваджено загальне початкове

---

[1] Наш рафінадний. (Нарис з історії Черкаського рафінадного заводу). Дніпропетровськ, 1967, стор. 16.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-121, оп. 1, спр. 10, арк. 2.

[3] Там же, арк. 1, 5.

Музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка в Черкасах. 1968 р.

навчання. 1940 року в 14 середніх і неповних середніх школах навчалося 6709 учнів. Посиленими темпами йшла боротьба з неписьменністю та малописьменністю дорослого населення, яка розпочалася зразу ж після закінчення громадянської війни. Щоб прискорити повну ліквідацію неписьменності, районна рада професійних спілок і районний відділ народної освіти у вересні 1935 року відкрили в Черкасах 7 шкіл для неписьменних та 44 школи для малописьменних. Всього в цих школах навчалося понад 1500 чоловік. Завдяки цьому напередодні війни неписьменність була практично ліквідована.

1930 року перед бажаючими вчитись гостинно відчинилися двері першого вищого навчального закладу — Черкаського державного педагогічного інституту, який у 1930—1934 рр. називався інститутом соціального виховання. На 3-х факультетах інституту (історичному, фізико-математичному, агробіологічному) навчалося 140 студентів. До кінця першої п'ятирічки кількість студентів зросла до 350 чоловік, а в 1937 році їх було понад 1000. З 1931 року розпочалась підготовка вчителів, які навчались заочно. 1940 року в 6 технікумах і спеціальних школах (фельдшерсько-акушерській, політосвіти, зуболікарській, автошколі та ін.) було 3394 учні, у школах фабрично-заводського навчання — 250 учнів. У педагогічному інституті здобували знання 1094 студенти на стаціонарі і 2692 студенти — заочно.

1933 року до Черкас переведено Білоцерківський пересувний робітничо-колгоспний театр, якому з 1939 року присвоєно ім'я Тараса Шевченка. До його складу увійшли учасники 3-ї творчої майстерні об'єднання «Березіль», а також актори з інших професійних і самодіяльних колективів. Підвищенню майстерності молодого творчого колективу сприяла дружба з провідними театрами Києва і Харкова. Видатні майстри сцени Н. М. Ужвій, П. І. Сердюк, М. Ф. Романов постійно надавали творчу допомогу молодому колективу, нерідко беручи участь у його спектаклях.

Багато робилося для розширення мережі культосвітніх закладів. У 1928 році тут споруджено клуб цукровиків на 800 місць з бібліотекою і кімнатами для культурно-масової роботи й для гуртків самодіяльності. В місті 1940 року працювали театр, цирк, два кінотеатри, дитяче кіно, 12 робітничих клубів, більшість з яких мала кіноустановки, 4 радіовузли, краєзнавчий музей, 39 бібліотек, палац піонерів, музична школа. З 1920 року виходила щоденна газета «Прапор комуни» — орган Черкаського міського і районного комітетів КП(б)У та міської і районної Рад.

Створювалися умови для розвитку фізкультури й спорту. Так, були побудовані міський стадіон на березі Дніпра й стадіон при рафінадному заводі. Посилилась оборонно-масова робота. В липні 1932 року за рішенням Київського обкому партії у Черкасах відкрилися будинок оборони та школа стрілецької підготовки. 1936 року почали працювати курси протиповітряної і протихімічної оборони, які за довоєнний час підготували 145 інструкторів військової справи.

Повнокровне трудове й культурне життя міста перервав підступний напад на нашу країну гітлерівської Німеччини. Воєнні умови вимагали докорінної перебудови всього народного господарства, організаційної та ідеологічної роботи. На багатолюдних мітингах і зборах трудящі заявляли про свою відданість соціалістичній Вітчизні, Комуністичній партії. Протягом першого тижня війни комсомольська орга-

нізація міста направила на фронт добровольців. Підприємства міста стали випускати продукцію для фронту[1].

29 червня 1941 року над Черкасами з'явилися ворожі літаки-розвідники. 17 липня фашистські бомбардувальники вчинили варварський наліт на місто, внаслідок якого були вбиті й поранені серед мирного населення.

Черкаський міський і районний комітети партії разом з радянськими й профспілковими організаціями багато робили для зміцнення оборони міста, для спорудження укріплень. Вдень і вночі працювали робітники й спеціалісти деревообробного комбінату, фанерного та дротяно-цвяхового заводів на спорудженні переправи через Дніпро. Понад 10 тис. жителів міста взяли участь у будівництві 12-кілометрового протитанкового рову навколо міста. Були вириті окопи повного профілю, бліндажі, площадки для гармат. На найбільш загрозливих напрямках встановлені загородження з колючого дроту й протитанкових надовбів. Здійснювались евакуація населення, перебазування підприємств, вивозилися в тил устаткування й цінності. Евакуйоване в східні райони країни устаткування заводів союзного значення — машинобудівного до м. Кургана Челябінської області, рафінадного до м. Тімашового Куйбишевської області, консервного до м. Камишина, махоркової фабрики до м. Атлиря Чуваської АРСР — було швидко встановлене на новому місці і вже в кінці 1941 року почався випуск продукції для фронту[2]. Черкаський дитячий будинок був розміщений в Андижанській області Узбецької РСР[3]. Формувались партизанські загони, створювались для них бази.

На початку серпня 1941 року фронт наблизився до Черкас. 19 серпня розгорнулися вперті бої на підступах до міста. Обороняла його 38-а армія (командуючий Д. І. Рябишев, член Військової Ради М. К. Попель) у складі 196-ї, 116-ї стрілецьких дивізій та 212-ї стрілецької мотодивізії[4]. В ніч на 22 серпня за наказом командування радянські війська, стримуючи ворога, почали відходити на лівий берег Дніпра. До Черкас вдерлися гітлерівці.

З перших днів окупації міста фашистські загарбники почали жорстоку розправу над радянськими людьми. На початку вересня вони після нелюдських катувань повісили в центрі міста слюсаря Черкаської електростанції Г. Стремиленка і коменданта Черкаського педінституту І. І. Бінусова, які були залишені в місті для підпільної роботи. Жертвами фашистського терору стали робітники рафінадного заводу Білан, Крижанівський, Турчин, Шпак[5] та інші. Фашисти вчинили також дику розправу над тяжкохворими, що залишились у Соснівському санаторії,— їх перекололи багнетами, а трупи кинули в Дніпро[6].

Протягом вересня—жовтня 1941 року гітлерівці розстріляли в місті кількасот мирних жителів, серед них багато чоловіків похилого віку, жінок, дітей[7]. Тисячі жителів міста й району були кинуті в катівні гестапо. В січневі ночі 1942 року гітлерівці розстріляли на подвір'ї черкаської тюрми сотні радянських людей[8]. Серед жертв фашистського терору були й колишній голова Черкаського райвиконкому П. А. Яцик, колишній секретар Бородянського райкому партії Київської області Ю. П. Коваленко, активні партійні й радянські працівники С. С. Валієнко, С. П. Холоденко. Близько 2 тис. чоловік молоді гітлерівці вивезли з Черкас на рабську працю до фашистської Німеччини[9].

---

[1] В. Шпак. Партії вірні сини, стор. 7

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, спр. 196, арк. 80—81.

[3] Из истории дружбы украинского и узбекского народов. 1941—1945. Сборник документов и материалов. К., 1968, стор. 27.

[4] Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 396; ф. 251, оп. 646, спр. 482, арк. 320—322.

[5] Черкаський облпартархів, ф. 1577, оп. 14, спр. 1, арк. 40, 43.

[6] Сообщения Советского информбюро, т. 1, М., 1944, стор. 266.

[7] Газ. «Черкаська правда», 27 серпня 1957 р.

[8] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 6, спр. 235, арк. 59—63.

[9] Газ. «Київська правда», 13 грудня 1944 р.

П. Л. Вернигора

Ф. Ф. Лазарєв

В. М. Молотков

В. П. Подневич

Герої Радянського Союзу, які проявили відвагу в боях за визволення м. Черкас від німецько-фашистських загарбників.

Однак радянські люди не скорились фашистам. З перших днів тимчасової окупації у черкаських лісах почав активно діяти партизанський загін, утворений з працівників підприємств, партійного і радянського апарату й залишених міським та районним комітетами партії для підпільної роботи. Партизанів очолив досвідчений у військовій справі комуніст працівник Черкаського міського комітету партії Ф. Р. Савченко. До черкаського загону вступили і два його брати. Комісаром загону став секретар Черкаського підпільного райкому партії С. Н. Пальоха[1].

Члени Черкаської підпільної організації І. М. Тонкопряд, Д. К. Семадені, П. С. Малов розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро. Підпільники — робітники консервного заводу А. О. Тулуман, шкіряного заводу Б. М. Рубцов, Г. К. Іващенко, В. Д. Кривицька, майстерні для ремонту тракторів і автомашин І. С. Черненко та багато інших — виводили з ладу механізми машин, влаштовували аварії. До підпільної роботи включився П. Т. Марущак, який до війни працював у черкаській районній газеті «Прапор комуни».

Після Сталінградської битви партизанський рух значно активізувався. В липні й на початку серпня 1943 року в Черкасах були організовані підпільні диверсійні групи з робітників та інтелігенції, які проводили диверсії на залізниці та підприємствах міста. У вересні 1943 року П. Т. Марущак вивів з міста в ліс до партизанів 28 чоловік підпільників[2].

Долаючи впертий опір німецько-фашистських військ, з'єднання Червоної Армії в кінці вересня — на початку жовтня 1943 року підійшли до Дніпра і приступили до підготовки його форсування. Здійснення цієї операції було покладено на 52-у армію 2-го Українського фронту під командуванням генерал-лейтенанта К. А. Коротєєва. В ніч на 25 вересня поблизу Черкас у тилу противника були висаджені 3-я і частково 5-а авіадесантні бригади. Частина десантників об'єдналася з партизанами, зокрема з Черкаським партизанським загоном, що налічував 700 чоловік.

Форсування Дніпра почалося 13 листопада. Підрозділи 254-ї стрілецької дивізії першими переправилися через Дніпро в районі села Свидівка (25 км на північний захід від Черкас) і біля села Сокирного. Завдаючи ударів ворогові, який мав перевагу в силах, частини 52-ї армії

Артилеристи в бою за визволення Черкас. 1943 р.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1577, оп. 14, спр. 1, арк. 1—3.

[2] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 1, арк. 39—42.

І. С. Хоменко

за три дні боїв розширили плацдарм до 5 км вглиб і 7 км по фронту. Після запеклих боїв наші війська 17—19 листопада оволоділи Руською Поляною, Єлизаветівкою, Будищем, Соснівкою, Василицею і вийшли на підступи до Черкас.

Велику допомогу радянським частинам подали десантники й партизани. Напередодні форсування Дніпра вони зосередилися на підступах до міста. З початком операції об'єднані сили десантників і партизанів атакували фашистів з тилу. Добре знаючи місцевість й оборону ворога, партизани вказували підрозділам Червоної Армії найбільш уразливі місця, де можна успішно атакувати ворожі війська. Радянське інформбюро 19 листопада повідомляло, що «ці підрозділи разом з партизанами завдали окупантам раптового удару»[1].

Бої безпосередньо за місто розгорнулися 20 листопада. Першою на залізничну станцію увірвалася гармата лейтенанта П. Л. Вернигори. Ворог чинив упертий опір, однак стримати натиск наших військ не зміг. 14 грудня радянські війська визволили місто від загарбників, і над Черкасами знову гордо замайорів червоний прапор.

У жорстоких боях на вулицях міста чудеса хоробрості показав лейтенант артилерії москвич В. М. Молотков і батарея, якою він командував. На одній з вулиць, відбивши сім ворожих контратак, артилеристи вивели з ладу ворожий танк, шестиствольний міномет, знищили понад півсотні гітлерівців. У розпалі бою В. М. Молотков провів свою батарею у ворожий тил, завдавав ударів по фашистах з гармат і в рукопашному бою. Знищивши десятки гітлерівців, герой загинув. Доблесному офіцерові-комуністу уряд посмертно присвоїв звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям названо одну з вулиць Черкас.

Відзначився під час визволення Черкас і старший лейтенант В. В. Чіковані — син грузинського народу. З групою сміливців він пробрався у двір будинку нинішнього палацу піонерів на Комсомольській вулиці (тут засіли фашисти і сильним вогнем затримували просування радянських воїнів) і несподівано атакував ворога. Битва за Черкаси завершилася блискучою перемогою Червоної Армії. Двадцяти двом з'єднанням і частинам, що відзначилися в боях за визволення міста, було присвоєно почесне найменування — «Черкаських».

З визволенням міста завершилася наступальна операція Червоної Армії, яка ввійшла в історію Великої Вітчизняної війни під назвою Черкаська. Ця операція мала важливе значення. Був створений великий, третій за розміром після Київського і Дніпропетровського, плацдарм на правому березі Дніпра. Він сягав 60 км по фронту і 30 км вглиб. Цей плацдарм був використаний радянськими військами під час здійснення блискучої за своїм задумом Корсунь-Шевченківської операції у січні—лютому 1944 року. Багато черкасців зі зброєю в руках захищали рідну Батьківщину, громили ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. Сотні з них за доблесть і геройство нагороджені бойовими орденами та медалями.

Свято шанують трудящі міста пам'ять робітника-будівельника Героя Радянського Союзу П. Ю. Атамановського, який віддав своє життя за свободу, честь і незалежність Батьківщини. Його ім'ям названо одну з центральних вулиць нового заводського району міста. Золоті зірки Героя Радянського Союзу сяють на грудях 19 жителів міста. Серед відважних воїнів, учасників Великої Вітчизняної війни, які прославились бойовими подвигами під час форсування Дніпра й визволення Черкас від гітлерівських окупантів,— полковники у відставці, Герої Радянського Союзу О. В. Лук'янов та О. М. Луценко, секретар Черкаського підпільного райкому партії й організатор у районі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників

[1] Сообщения Советского информбюро, т. 5, М., 1944, стор. 247.

Черкаський річковий вокзал. 1970 р.

С. Н. Пальоха. Відомі в місті імена В. Ф. Кучеренка — одного з бойових організаторів партизанської бригади «За Родину», яка боролася проти гітлерівських загарбників у Бельгії, В. О. Будахи — активного учасника партизанського руху в Італії та багатьох інших прославлених у ратних подвигах радянських патріотів.

834 дні перебували Черкаси в пазурах гітлерівських розбійників. У перший день після визволення в місті налічувалося дуже мало місцевих жителів. Загарбники зруйнували, спалили та пошкодили понад 3 тис. квартир, 40 торговельних приміщень, комунальні підприємства — міську електростанцію, банно-пральний комбінат, водопровідну мережу, приміщення трьох шкіл, чотирьох лікарень, санаторіїв курорту Соснівки. На руїни і згарища перетворив ворог підприємства міста — машинобудівний, рафінадний, дротяно-цвяховий заводи, швейну фабрику, цехи деревообробного комбінату, артілі промислової кооперації[1].

Разом з частинами Червоної Армії до визволених Черкас прибув депутат міськради П. П. Сисюк, який очолив виконком. Після того як він тяжко захворів, на чолі виконкому став комуніст Т. Р. Риндін. Своєю енергією, працьовитістю, увагою до людей, турботою про потреби міста він заслужив велику повагу в населення.

За рішенням Київського обкому партії 30 грудня 1943 року відновив діяльність Черкаський міськком КП(б)У. На цей час у місті було не більше 20 комуністів. За три місяці парторганізація зросла до 95 чоловік[2]. З квітня відбулися перші збори комуністів, які обговорили завдання партійної організації у відбудові міста.

Здійснюючи рішення партії і уряду від 21 серпня 1943 року про відбудову господарства в районах, визволених від німецько-фашистських загарбників, партійні організації й виконком міськради мобілізували трудящих на самовіддану працю. Велику допомогу у відбудові Черкас подав Радянський уряд, виділивши кошти, ліс, покрівельне залізо та інші будівельні матеріали.

Охоплені величезним патріотичним піднесенням, трудящі міста самовіддано працювали на відбудові шляхів і мостів, сприяючи цим дальшому успішному наступу радянських військ. У лютому 1944 року було завершено спорудження дерев'яного мосту через Дніпро, пристосованого для руху поїздів і автотранспорту. Запрацював водопровід, стали до ладу радіовузол і телефонна станція[3].

Піднімалися з руїн і відновлювали роботу промислові підприємства. На початку січня 1944 року першу продукцію видали артілі промислової кооперації. Першою серед великих підприємств у березні 1944 року пущено тютюнову фабрику. Почав працювати деревообробний комбінат. Весною відновив роботу консервний завод. На відбудові колії, станційних споруд і рухомого складу успішно трудилися залізничники. Після жорстоких боїв на річковій пристані причали були зруйновані, вся територія вкрита траншеями, бліндажами, окопами, розрита воронками. Річковики підняли 14 суден, затоплених гітлерівцями, відремонтували їх і відкрили навігацію.

До міста повертались робітники й службовці, евакуйовані на початку війни в східні райони країни. За успішну працю для фронту багато з них були удостоєні урядових нагород. Вони з новою енергією взялися відроджувати рідне місто.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 2134, оп. 1, спр. 12, арк. 19—23.
[2] Там же, арк. 6; оп. 2, спр. 7, арк. 15.
[3] Газ. «Київська правда», 13 грудня 1944 р.

Колективи багатьох діючих підприємств показували зразки героїчної праці. До квітня 1944 року вони випустили продукції на суму понад 200 тис. крб.[1]. За перевиконання планових завдань 1944 року і перемогу у Всесоюзному змаганні підприємств харчової промисловості Наркомхарчопром СРСР і ВЦРПС присудили колективу консервного заводу другу премію.

Широким фронтом йшла відбудова житлового фонду. За рік після визволення було відремонтовано і відбудовано 42 566 кв. м житла[2]. У липні 1944 року дала струм перша черга міської електростанції.

Відбудовувалася мережа медичних закладів, відроджувалися й розгортали роботу заклади освіти й культури. В січні 1944 року відчинили двері 9 шкіл, у т. ч. дві середні. 1 квітня 207 студентів заповнили аудиторії відремонтованого приміщення педагогічного інституту.

Трудящі Черкас робили все, щоб наблизити день перемоги, допомагали Червоній Армії. У перші місяці після визволення жителі міста зібрали до фонду оборони понад 300 тис. крб. грішми, а також різні цінності. На будівництво танкової бригади «Черкащина» жителі міста і району внесли 1646 тис. карбованців[3].

Перші підсумки трудових подвигів черкасців були підведені 23 грудня 1944 року на другій міській партійній конференції. На цей час міська партійна організація налічувала вже 479 комуністів[4]. За 1944 рік промисловість Черкас дала країні продукції майже на 15 млн. крб. Подвоїлась кількість робітників і службовців. На кінець року їх налічувалось 6 тис. чоловік.

Після закінчення війни темпи відбудови промисловості значно зросли. Вартість валової продукції, виробленої підприємствами міста в 1946 році, збільшилася на 33,4 проц. й становила близько 22 млн. крб. У 1948 році консервний завод і тютюнова фабрика досягли довоєнного рівня випуску продукції, а Черкаський машинобудівний завод на кінець 1949 року випустив продукції в 1,5 раза більше, ніж у 1940 році. На кінець 1950 року відбудовано пивоварний завод. Споруджено заводи механічний і натурального каучуку. 1951 року завершено відбудову Черкаського рафінадного заводу. По суті став до ладу новий завод, устаткований за останнім словом техніки. На відбудову й будівництво підприємств, розширення їх виробничих потужностей і площ витрачено понад 20 млн. крб. у цінах відповідних років.

Робітники показували чудові зразки трудового героїзму. Серед передовиків машинобудівного заводу імені Г. І. Петровського особливо відзначилися працівники ливарного цеху — формувальники комсомольці Д. Король, В. Паїс. Вони виконували по 2—2,5 річних норми. А токар цього заводу комсомолець М. Семешкін виконував по 8—10 норм за зміну. Його методи роботи знайшли поширення на інших підприємствах міста.

Завдяки зусиллям трудящих, керованих парторганізацією міста, яка в 1946 році налічувала 1280, а в 1950 році — 1771 комуніста, у порівняно короткий строк було досягнуто великих успіхів у відбудові й дальшому розвитку промисловості.

На кінець 1949 року промисловість в основному досягла довоєнного рівня виробництва, а в ряді галузей і перевершила його. Перевиконали виробничі плани судноремонтний і цегельний заводи, махоркова і ватно-швейна фабрики, міськпромкомбінат та ін. В цілому п'ятирічне завдання виробництва валової продукції промислові підприємства Черкас виконали на 107,5 процента.

Водночас із швидкою відбудовою і розвитком промисловості поліпшувався благоустрій міста. В роки п'ятої п'ятирічки відбудовано водогін між містом і Соснівкою, висаджено 30 тис. декоративних дерев і 35 тис. кущів, а також закладено новий Першотравневий парк. Відбудовувався житловий фонд. Стали до ладу перша хірур-

---

[1] Черкаський облпартархів. ф. 2134, оп. 1, спр. 2, арк. 2—3.
[2] Газ. «Черкаські вісті», 17 грудня 1944 р.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 2134, оп. 1, спр. 12, арк. 19—23.
[4] Там же, арк. 19.

гічна лікарня, водолікарня, санепідстанція та інші медичні заклади. 1950 року побудовано кінотеатр «Родина».

Збільшилася мережа загальноосвітніх шкіл. Якщо 1941 року в місті було 14 шкіл, то 1950 року їх стало 17, в них навчалося 8760 дітей. Працювали педінститут, педучилище, автошкола, фельдшерська школа, технікум механізації сільського господарства, ветеринарна школа й музичне училище.

Культурні потреби трудящих задовольняли міський драматичний театр, 7 клубів і 35 червоних кутків та 45 бібліотек.

На кінець п'ятої п'ятирічки в місті налічувалося 16 спортивних товариств, які об'єднували 58 колективів фізичної культури.

Успішне завершення відбудови промисловості створило відповідні передумови для дальшого швидкого зростання економіки Черкас. За рішенням партії і уряду в 50—60-і роки в місті розгорнулося величезне промислове будівництво. За короткий строк місто перетворилося у великий центр хімічної промисловості республіки. Бурхливому розвитку промисловості сприяло створення енергетичної бази. Із завершенням будівництва Кременчуцької ГЕС у 1960 році Черкаси одержали дешеву електроенергію. Водночас реконструйовувалась Черкаська ТЕЦ, потужність якої лише за 1966—1970 рр. зросла у 5,5 раза і становить близько 240 тис. кіловат. Це в 4 рази більше, ніж мала область у 1954 році. 1964 року з Шебелинки до міста прийшов природний газ.

Першим потужним підприємством «великої хімії» став завод хімічного волокна, спорудження якого розгорнулося 1956 року. Будівництво першої черги цього підприємства було завершене 1961, а другої — 1964 року. Особливо широкого розмаху нове промислове будівництво набуло в 60-і роки. Лише в 1959—1965 рр. було введено в дію 14 підприємств, з них — 4 великих. На початку 1963 року розпочалося спорудження другого гіганта — хімічного комбінату. Менше ніж через два роки він почав виробляти аміачну воду й азотні добрива. Стала до ладу Черкаська фабрика гігроскопічної вати. Водночас будувалася друга черга комбінату — заводу іонообмінних смол. Одним з найбільших підприємств легкої промисловості республіки є шовковий комбінат, спорудження якого розпочалося в 1965 році. Його проектна потужність — 47 млн. м тканин на рік.

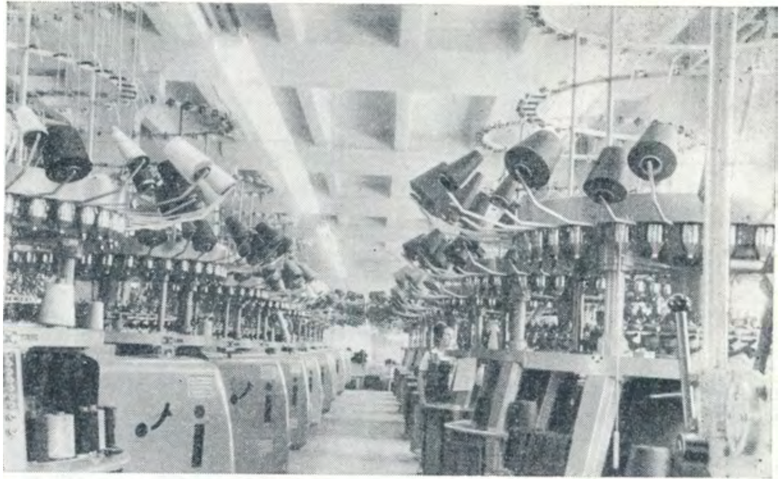
Інтенсивне промислове будівництво тривало і в роки восьмої п'ятирічки. Тоді споруджено третю чергу заводу штучного волокна. Тут уперше в країні встановлено виготовлені в Ленінграді машини безперервної дії для прядіння віскозного шовку. Вони об'єднують в одному потоці весь процес виробництва — формування, промивку, сушіння й намотування пряжі. Наприкінці 1967 року до числа діючих став шовковий комбінат. Зростали виробничі можливості хімкомбінату. На повну потужність запрацював завод азотних добрив. Випуск нової продукції освоїло підприємство іонообмінних смол.

За роки восьмої п'ятирічки споруджено також завод карбамідів, потужний авторемонтний завод, рибозавод, фабрику шкіргалантереї, молоко- й хлібокомбінати. За останнім словом техніки обладнаний домобудівний комбінат. Бурхливо розвивається промисловість міста і в дев'ятій п'ятирічці. Триває створення нових потужностей на заводі хімічного волокна й на авторемонтному заводі, фабриці гігроскопічної вати, шовковому комбінаті, хлібокомбінаті. Будуть здані в експлуатацію завод деревостружкових плит, авторемонтний завод, завод силікатної цегли потужністю 100 млн. штук на рік, нові корпуси заводу побутової хімії «Аврора», завод столових виробів, виноперегінний завод, завод делікатесних м'ясних консервів.

У м. Черкаси прийшов газ. 1965 р.

Одночасно з новим промисловим будівництвом в роки восьмої п'ятирічки реконструйовувалися існуючі підприємства. Новий комплекс цехів виріс на заводах «Фотоприлад», «Хімреактив», машинобудівному імені Г. І. Петровського, консервному комбінаті. Устаткований новітньою технікою і м'ясокомбінат. Тут введено холодильник, розрахований на одночасне зберігання 4 тис. тонн м'яса.

Цех кругллов'язальних машин Черкаської трикотажної фабрики. 1969 р.

У промисловий розвиток Черкас внесли великий вклад усі республіки Країни Рад. Машини, верстати, турбіни, трансформатори та інше устаткування й обладнання надходили з Москви і Ленінграда, Горького й Волгограда, Уралу й Кузбасу, Закавказзя й Середньої Азії. Широка географія й джерел сировини, що переробляється на підприємствах міста.

Визначними трудовими перемогами черкасці зустріли 50-річчя Великого Жовтня. Виконуючи соціалістичні зобов'язання, взяті на честь ювілею, виробничий план 1967 року підприємства міста завершили до 18 грудня. Приріст валової продукції, порівняно з 1966 роком, становив 10,3 проц. За високі показники у виконанні соціалістичних зобов'язань колектив рафінадного заводу нагороджено пам'ятним ювілейним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради з залишенням його на вічне зберігання як символу трудової доблесті.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудящі Черкас достроково виконали восьмий п'ятирічний план. У порівнянні з 1965 роком випуск продукції збільшився в 1,6 раза, в т. ч. на підприємствах хімічної промисловості, машино- і приладобудування більш як у два рази, а на підприємствах легкої промисловості втроє. Значна частина приросту одержана за рахунок підвищення продуктивності праці. Для народного господарства виготовлено додатково 138 тис. тонн мінеральних добрив, 1,5 тис. тонн хімічного волокна, 5,5 млн. м тканин, на 1,5 млн. крб. машин та обладнання, десятки тисяч одиниць трикотажних і швейних виробів, понад 25 тис. тонн продукції харчової промисловості[1].

За цей же період освоєно виробництво більш як ста п'ятдесяти нових видів промислової продукції. У будівництво впроваджені нові збірні залізобетонні конструкції. Значно розширено виробництво товарів народного споживання, а побутові послуги населенню за п'ятирічку збільшились у 2,3 раза.

Вироби черкасців відомі в усьому Радянському Союзі і за кордоном. Черкаський шовк відправляється 158 підприємствам-замовникам Радянського Союзу, Чехословаччини, Польщі, Болгарії, Ірану, Пакистану. Продукція з черкаською маркою експортується більше як у 30 країн світу.

Ці показники — результат колективних зусиль робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Передові підприємства удостоєні високих урядових нагород. Так, Ленінськими ювілейними Почесними Грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС були нагороджені колективи машинобудівного заводу імені Г. І. Петровського і тресту «Черкасхімбуд», трудівники заводу хімічного волокна й рибокомбінату — Ленінськими ювілейними Почес-

[1] Газ. «Черкаська правда», 3 і 10 грудня 1970 р.

Учасники зустрічі ветеранів партії, героїв війни та праці з молоддю Черкащини, м. Черкаси. 1967 р.

ними Грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Понад 11,5 тис. трудящих міста нагороджені ювілейними медалями «За доблесний труд. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Великих успіхів добився колектив машинобудівного заводу, який у 1968—1970 рр. 14 кварталів підряд виходив переможцем у Всесоюзному соціалістичному змаганні і завойовував перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Високих виробничих показників досягли колективи заводів: хімічного волокна, фотоприладів, трикотажної фабрики та ім. Лесі Українки. Успіхи цих підприємств стали можливими завдяки великій роботі первинних партійних, профспілкових і комсомольських організацій.

У дні трудової вахти на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України бригади Г. М. Слезинського, Г. Т. Кирноса, О. П. Гадюки з тресту «Черкасжитлобуд» розпочали змагання за найефективніше використання кожної робочої хвилини, щоб за рахунок цього значно підвищити продуктивність праці. Їх ініціативу підхопила більшість колективів промислових підприємств та будов Черкас. На Черкаському шовковому комбінаті за ініціативою помічників майстрів П. С. Шитого, В. К. Іванова, А. С. Слободяникова, А. П. Симагіна і Г. А. Медяника теж розгорнулося змагання: робітники зобов'язалися виконувати п'ятиденні завдання протягом чотирьох днів. Ініціаторів підтримали колективи багатьох дільниць, змін і виробництв заводу хімічного волокна, хімічного комбінату та інших підприємств.

За дострокове виконання п'ятирічного плану і соціалістичних зобов'язань, досягнуті успіхи у використанні резервів виробництва і впровадження прогресивних технологічних процесів Черкаський завод хімічного волокна нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Урядових нагород удостоєно 789 передовиків виробництва міста, серед них 14 чоловік нагороджено орденом Леніна, а шоферу автотранспортного господарства № 23 012 З. В. Горбоносу присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Сесія Черкаської міської Ради депутатів трудящих 16 грудня 1968 року, відзначаючи заслуги Героя Радянського Союзу О. В. Лук'янова та ударника комуністичної праці робітника головного підприємства меблевої промисловості «Дніпро» С. О. Кириченка, нагородженого за ратний і трудовий подвиг двома орденами Леніна, присвоїла їм звання почесних громадян міста Черкас. Понад тисячу робітників, інженерно-технічних робітників підприємств міста входять у Всесоюзне товариство вина-

Черкаський хімкомбінат. 1970 р.

Локомотивне депо станції ім. Т. Г. Шевченка. Місто Сміла. 1970 р.

Пальмирський цукровий завод Золотоніського району. 1971 р.

Загальний вигляд механо-складального цеху насосів Кам'янського машинобудівного заводу. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

хідників і раціоналізаторів. Вони зробили свій внесок в удосконалення роботи механізмів і технології виробництва. Звання заслуженого винахідника республіки присвоєно М. П. Грушкіну.

Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, черкасці успішно завершили перший рік дев'ятої п'ятирічки. Понад план реалізовано більш як на 10 млн. крб. продукції, перевиконано завдання зростання продуктивності праці і зниження собівартості виробів. Освоєно багато нових машин, приладів та іншої продукції.

Прагнучи гідно зустріти 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, трудящі Черкас беруть на себе зобов'язання достроково виконати план 1972 року і завдання дев'ятої п'ятирічки.

Трудящі міста постійно дбають про зв'язок і дружбу з колгоспним селянством. Так, хімічний комбінат допомагає підшефному колгоспу імені XXII з'їзду КПРС села Білозір'я Черкаського району в ремонті сільськогосподарської техніки, готує для колгоспу токарів, слюсарів, газоелектрозварників та інших спеціалістів. Фахівці консервно-екстрактного заводу облспоживспілки разом з працівниками підшефного колгоспу «Дружба» села Мошен збудували завод для переробки фруктів та овочів, допомагали ремонтувати сільськогосподарські машини. А педагогічний інститут проявив ініціативу, щоб створити університети культури в селах Ломуватому й Геронимівці. За останні 20 років зросла й організаційно зміцніла партійна організація міста, яка нині налічує 16 598 комуністів, об'єднаних у 326 первинних партійних організаціях. Загальною глибокою шаною, повагою й авторитетом користуються оточені піклуванням старі комуністи. В місті проживає 62 члени партії, які мають партійний стаж понад 40 років. Вони внесли достойний вклад у перемогу соціалістичного ладу, а зараз свій революційний досвід передають молодому поколінню, вчать молодь більшовицькому гарту.

Комсомольський загін міста налічує 29 732 юнаків і дівчат, об'єднаних у 219 первинних організаціях. Комсомольці вчаться і працюють поруч з комуністами.

У дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією 7 січня 1954 року указом Президії Верховної Ради СРСР була утворена Черкаська область. Черкаси стали обласним центром. Це відкрило нові великі перспективи дальшого швидкого зростання всіх галузей промисловості, економіки, культури й благоустрою стародавніх Черкас.

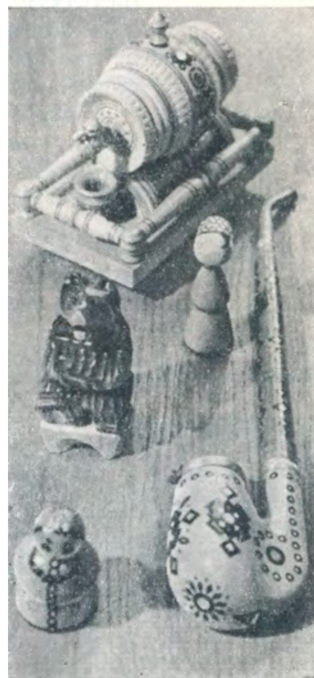
Через місяць після створення області — 7 лютого 1954 року — вийшов перший номер обласної щоденної газети «Черкаська правда».

За роки повоєнних п'ятирічок змінився загальний вигляд міста. Воно розкинулося на березі одного з найбільших водоймищ Дніпра, утвореного під час будівництва Кременчуцької гідроелектростанції. Новий річковий порт, асфальтно-бетонна набережна, великий міст через Дніпро оновили Черкаси.

Успішно втілюється в життя генеральний план реконструкції обласного центру, розроблений 1956 року архітекторами Київського проектного інституту «Діпромісто». Піднялися білосніжні корпуси десятиповерхових будинків у центральній частині міста. Приваблюють вдало застосовані малі архітектурні форми, серед них й оригінальні світильники.

Тут виростуть багатоповерхові будівлі. Так, у дев'ятій п'ятирічці докорінно змінить своє обличчя центральна вулиця Шевченка. Вона забудується 5—9—12 і 16-ти поверховими будинками. Крім того, з'являться нові мікрорайони. Виростуть містечка в районі консервного заводу на 180 тис. кв. м житла та біля аеропорту. Тут уже закладено зоодендрологічний парк. Багатоповерховими будинками забудовуватиметься приморська зона. Щоб збільшити висоту набережної, коло водної станції «Авангард» будуть здійснені великі намивні роботи.

Вироби черкаських умільців. 1971 р.

Якщо в 1959—1965 рр. за державні асигнування в місті було збудовано 264 тис. кв. м, а в 1966—1970 рр.— 328,9 тис. кв. м житла, то в 1971—1975 рр. черкасці одержать 730 тис. кв. м. У районі центрального пляжу заплановано будівництво гідропарку площею 200 га, де розміститься водна й спортивна бази.

По широких, вкритих асфальтом, озеленених вулицях курсують тролейбуси. З розвитком міста збільшиться транспортний потік. У зв'язку з цим планується будівництво сортувальної станції, дальше удосконалення транспортної системи міста. Проектом передбачається будівництво нових тролейбусних ліній.

Поліпшуватиметься система водопостачання. Нині місто забезпечується артезіанською водою, але її не вистачає. Тому розпочато й до 1975 року буде закінчено будівництво водозабірного комплексу з Дніпра в районі Сокирного. Його потужність становитиме 70—90 тис. куб. м води на добу.

Систематично розширюється мережа магазинів, підприємств громадського харчування, дитячих і культурно-освітніх закладів. Так, наприкінці жовтня 1971 року відкрився критий ринок, де створені всі умови для зручної торгівлі. Всього в місті діє 349 продовольчих, промтоварних і змішаних магазинів, а мережа підприємств громадського харчування налічує 146 одиниць на 7800 місць.

У дев'ятій п'ятирічці буде збудовано багатоповерховий універмаг на 260 робочих місць і зразковий меблевий та багато інших продовольчих і промтоварних магазинів, їдалень, кафе, ресторанів.

У Черкасах діє 13 медичних закладів на 2380 ліжок, у т. ч. дві міські, обласна й дитяча лікарні, пологовий будинок. Тут працює 919 лікарів і 2369 чоловік середнього медичного персоналу. До кінця дев'ятої п'ятирічки буде збудовано медичний комплекс, в якому розміститься лікарня на 600 ліжок, поліклініка на 1000 відвідувачів, дитяча лікарня, аптека. Діти трудящих обласного центру виховуються в 53 дошкільних закладах на 8995 місць.

У 27 школах міста 1223 вчителі навчають понад 25,2 тис. дітей. Семи педагогам і десятьом лікарям присвоєні почесні звання заслуженого вчителя і лікаря республіки.

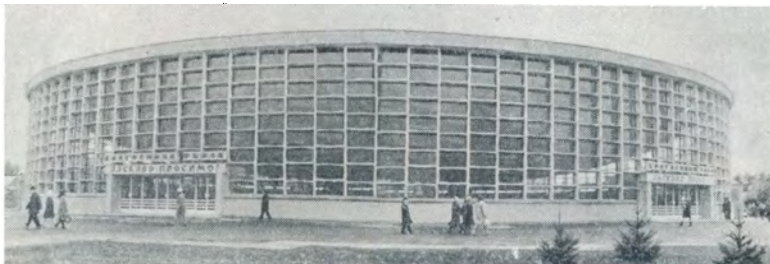
Вищу освіту юнаки й дівчата здобувають у Черкаському педагогічному інституті, загальнотехнічному факультеті Київського будівельного інституту, що відкрився в серпні 1960 року, філіалі торговельно-економічного інституту, консультаційному пункті Вищої партійної школи при Черкаському обкомі КП України, університеті марксизму-ленінізму при міськкомі КП України. Спеціалістів різних галузей готують 9 середніх спеціальних навчальних закладів. У Черкаському педагогічному інституті імені 300-річчя возз'єднання України з Росією працюють 3 професори й 65 кандидатів наук і доцентів. Політичні й наукові знання в широкі маси трудящих несуть 2300 членів міської організації товариства «Знання». Успішно працює міська організація Товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Працівники Черкаського педінституту вносять свій вклад і в скарбницю науки. Вони є авторами підручників та посібників для вузів і шкіл. Зокрема, користуються широкою популярністю у вузах «Теоретична механіка» Г. О. Бугаєнка, «Теоретична фізика» М. Є. Фонкича і Г. О. Бугаєнка, «Основи математичного аналізу» В. В. Клюєва, «Предмет і метод геометрії» О. Ф. Семеновича та В. І. Солдатова.

Вчителі та учні шкіл схвально оцінили підручники з математики для 6—8 класів О. Ф. Семеновича, з української літератури для середньої школи А. І. Бондаренка та М. Ф. Кашуби, «Цікаву граматику» Г. М. Смолянинової, Г. Р. Передрій і Ф. А. Непийводи та інші.

В інституті ведеться значна селекційна робота, яку очолювала М. І. Петруня. Виведений нею новий сорт кормового буряка Черкаський-І районований для багатьох областей СРСР.

Колгоспний ринок у Черкасах. 1971 р.

Свідченням зростання Черкас як культурного центру є всесоюзні й республіканські конференції й семінари з питань промисловості та сільського господарства, що відбуваються тут. У вересні 1968 року в Черкасах пройшла Всесоюзна нарада — семінар з питань полезахисного лісонасадження, 16—20 вересня Всесоюзний семінар, присвячений дошкільному вихованню на селі, у травні 1969 року — Всесоюзна нарада охорони праці й техніки безпеки підприємств хімічної промисловості.

Кубинські лікарі в медичних працівників Черкаської обласної лікарні. 1964 р.

До послуг трудящих — обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка, філармонія, 5 постійних та 9 літніх кінотеатрів, заводський палац культури, 13 клубів, 91 бібліотека з фондом книг до 1,5 млн. томів. Збагачувати знання допомагають будинок науково-технічної пропаганди, краєзнавчий музей, обласний державний архів, лекторій товариства «Знання», планетарій.

В обласному музично-драматичному театрі імені Т. Г. Шевченка натхненно трудяться народний артист республіки В. П. Ігнатенко та 8 заслужених артистів республіки. Серед них В. Д. Болейко, В. П. Маєвський, М. В. Попов, Н. М. Попова і П. А. Кобржицький.

Черкаські спортсмени на параді під час спортивного свята. 1970 р.

Зростає група майстрів пензля і різця. Творчо працюють у Черкасах 8 членів Спілки художників.

У Черкасах жив і творив український радянський поет-комуніст Василь Симоненко, автор багатьох віршів, друкованих у газетах, журналах і виданих окремими збірками («Тиша і грім», «Земне тяжіння», «Поезії»).

Мистецтвом виконання чарівних українських пісень відомий Черкаський державний народний хор, створений у квітні 1957 року. Теплим словом згадують черкаських співаків у воєводському центрі Польської Народної Республіки Бидгощі, з жителями якого черкасці підтримують дружні зв'язки.

Самовіддано працюючи на підприємствах, будовах, підвищуючи знання у вечірніх школах, технікумах та інститутах, молодь набуває фізичного гарту в 75 фізкультурних колективах міста. В місті — 30 тис. фізкультурників.

Черкасці люблять фізкультуру й спорт. У місті є хороші спортивні зали товариств «Спартак» і «Буревісник». 1965 року споруджено стадіон імені Ленінського комсомолу на 17 тис. місць і водна станція на Дніпрі, плавальний басейн, де відбуваються обласні й республіканські спортивні змагання.

Оборонно-масова робота та військово-патріотичне виховання населення проводяться 310 первинними організаціями ДТСААФ, що охоплюють 56 тис. чоловік. Лише за 1966—1968 роки організації товариства підготували більш як 1,5 тисячі фахівців — шоферів, трактористів, мотоциклістів, знавців радіо, парашутистів, а також багато спеціалістів з військово-прикладних і технічних видів спорту.

У Черкасах народилися, виросли й починали свій творчий життєвий шлях письменник О. Д. Королевич (Лесь Гомін), художник-графік В. Д. Замирайло,

українська радянська співачка народна артистка УРСР Л. Д. Лобанова, один з перших радянських стратонавтів Я. Г. Український, радянський учений член-кореспондент Академії архітектури УРСР О. І. Неровецький та багато інших.

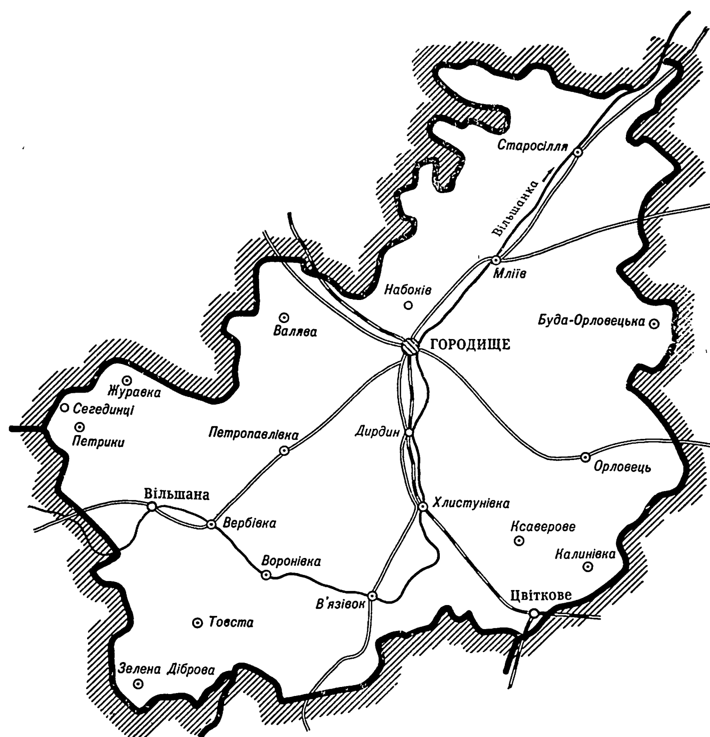
На центральній площі міста споруджено до 100-річчя від дня народження пам'ятник В. І. Леніну. На схилах Дніпра закладено меморіальний комплекс — Пагорб вічної слави воїнам, які полягли в боях за визволення міста від німецько-фашистських загарбників. Місто прикрасили декоративно-художні стели «Оживуть степи — озера», скульптура, що відображає гостинність й багатство Шевченкового краю. Місто займало перші і другі місця в республіканському змаганні за кращий благоустрій.

Всією господарсько-економічною і культурною діяльністю міста керує Рада депутатів трудящих і її виконавчий комітет. У складі міської Ради депутатів трудящих — 14 постійних комісій, до яких входить 297 депутатів (із 350) і 63 депутатські групи. Вони працюють у тісному взаємозв'язку з квартальними й будинковими комісіями.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, черкасці невтомно працюють над тим, щоб величні накреслення дев'ятої п'ятирічки якнайскоріше втілити в життя й зробити своє місто ще прекраснішим.

О. В. ТКАНКО

ГОРОДИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,9 тис. кв. км, населення 69,3 тис. чоловік, з них сільського 46,5 тис. чоловік (68,2 проц.). Міській, 2 селищним та 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 33 населені пункти. Тут працюють 81 партійна, 86 комсомольських і 132 профспілкових організацій. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. У районі є 21 колгосп, радгосп, дослідна станція садівництва, лісове господарство, 13 промислових підприємств. Населення обслуговує 54 медичні заклади, 9 аптек. Система народної освіти налічує загальноосвітніх шкіл 34, в т. ч. середніх — 13, восьмирічних — 19,3 початкових — 4, та заочна середня, 28 дитячих садків, 4 дитячих ясел. На території району знаходиться сільськогосподарський технікум. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 21 клуб, 38 бібліотек, 1 кінотеатр, 46 кіноустановок, 21 музейна кімната, 13 музеїв Леніна.

ГОРОДИ́ЩЕ

ородище — місто районного підпорядкування, центр району, залізнична станція на магістралі Київ—Дніпропетровськ. Населення — 16,3 тис. чоловік.

Місто розкинулось на гірських берегах річки Вільшанки, правої притоки Дніпра. Виросло на терені давнього поселення гродища, рештки якого зберігалися до кінця XIX ст. Перша писемна згадка про Городище належить до XVI ст.

Поселення часто зазнавало ворожих нападів. 1527 року воно було спалене татарами. Відродилося лише через 106 років. Але розвивалося повільно. Земля родила погано, бо була переважно кам'яниста. Селяни жили бідно, хоч своєю працею (займалися бджільництвом, скотарством, виготовляли фарбу для сап'яну) давали великі прибутки власнику села Конецпольському.

Панські здирства викликали обурення городищенців. Коли спалахнула визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, вони активно в неї включилися.

А після перемоги над польсько-шляхетським військом 16 травня 1648 року під Корсунем козаки з допомогою повсталого місцевого населення вигнали Конецпольського. 1649 року Городище стало сотенним містечком Черкаського полку.

У червні 1664 року козаки під проводом Івана Сірка разом з російськими військами, очолюваними Г.Косоговим, розгромили під Городищем татарські полчища[1]. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Городище у складі Правобережної України відійшло до Польщі.

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. воно переходило від одного власника до іншого, які сварилися з сусідами за межі своїх володінь, намагалися якнайбільше нажитися за рахунок селян. Про посилення поміщицького гніту, національних і релігійних утисків свідчить скарга жителів села від червня 1767 року до переяславського єпископа, де, зокрема, йшлося про те, що кріпаків піддають тілесним покаранням, відбирають у них худобу, православним нав'язують уніатство[2].

Народний гнів наростав. Городищенці стали учасниками Коліївщини 1768 року, під час якої вони визволили містечко від польських феодалів, на деякий час позбувшись їхнього гніту.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії 1793 р. Городище стало волосним центром Черкаського повіту. 1794 року в ньому налічувалося близько 3,7 тис. жителів. Кількість населення зростала за рахунок прийшлих селян, які осідали тут, працюючи на добуванні граніту й лабрадориту, на цегельному й винокурному заводах. 1848 року брати К. і Т. Яхненки та Ф. Симиренко заснували тут цукроварню, що 1859/60 року виробила близько 400 тис. пудів цукру. 1860 року в Городищі у 1101 дворі проживало близько 7 тис. жителів[3]. На таку кількість населення існувала невеличка лікарня на кілька койок при цукроварні.

Одним з перших навчальних закладів стала т. зв. ланкастерська школа на 30 місць, відкрита 1822 року в поміщицькому маєтку. Вона готувала дітей для праці в панській економії. 1856 року при цукроварні прийняло перших 95 учнів міністерське училище. Однак ці навчальні заклади не могли задовольнити прагнення жителів містечка до освіти. 1861 року почала працювати парафіяльна школа.

Реформа 1861 року істотно не вплинула на становище селян. Вони одержали в подвірне користування на одну ревізьку душу 3 дес., або 8436 дес. на 23 845 чоловік населення Городища і Млієва. Поміщикам залишилось понад 40 тис. десятин. Ошукане селянство всіляко заперечувало проти такого пограбування. 1862 року штабс-офіцер корпусу жандармів у Городищі повідомляв губернатора: «Всі селяни княгині Воронцової рішуче відмовляються від будь-яких умов підписання уставних грамот». Поміщиця викликала дві роти Олексопольського та 3-го батальйону Кременчуцького піхотних полків і шляхом екзекуцій примусила селян скоритися[4]. Проте боротьба не припинялася. Про це свідчать потрави посівів, що належали поміщиці Балашовій[5]. Остання, володіючи 9 тис. десятинами, одержувала від оренди землі близько 20 тис. карбованців на рік, а селянам платила за поденщину — чоловікам — по 25—30 коп., жінкам — 15—20 коп. За мізерні гроші, а то й безплатно, діти збирали на бурякових плантаціях жуків, хробаків, зрізували бур'ян.

Після реформи посилилося зростання продуктивних сил. Розширювався цукровий завод, де 1867 року працювало 750 робітників. Поруч виріс механічний завод, що виготовляв устаткування для цукроварень. Ці підприємства потребували багато робочих рук. Щороку 150 тис. підвід цукрових буряків та 40 тис. підвід дров возили селяни на заводи.

---

[1] Д. И. Эварницкий. История Запорожских козаков, т. 2. СПб., 1895, стор. 353—354.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 3, К., 1864, стор. 266—267.
[3] Географическо-статистический словарь, т. 1. СПб., 1862, стор. 671.
[4] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 177, спр. 128, арк. 38, 43, 72.
[5] Черкаський облдержархів, ф. 692, оп. 1, спр. 5, арк. 57—68.

Значна частина городищенців займалася, як і в попередні століття, чумацтвом. Нелегку долю городищенського чумака змалював П. П. Гулак-Артемовський:

Як з Городищ чумак, пішовши у Крим за сіллю,
в дорозі нидіє двадцяту вже неділю,
Обшарпався до рубця, в коломазь обліпився...
Терпить нужду й біду, пропасницю й гостинець.

У 1876 році біля залізниці, спорудженої того ж року, виріс ще один, устаткований машинами та механізмами, Маріїнський цукрозавод[1]. Тут працювало понад 1000 робітників. 1887 року завод Яхненків—Симиренка, не витримавши конкуренції, припинив існування.

Чимало робітників працювало на цегельному і пивомедоварному заводах, на 3-х млинах, 2-х олійницях та інших дрібних підприємствах. Нелюдські умови праці, експлуатація, а також революційна ситуація, що наростала в країні, пробуджували класову свідомість пролетарів. Цьому сприяло також те, що 1904 року на керамічному й цукровому заводах розповсюджені брошури: «Промова Петра Заломова на суді 28 жовтня 1902 року», «Що таке політична свобода», «Чому царський уряд затіяв війну»[2].

Слідом за робітниками революціонізувалися й селяни. 24 квітня 1905 року на сільському сході городищенець І. Д. Мусієнко запропонував вимагати від поміщиці по 2 десятини на кожного чоловіка[3]. Восени того ж року близько 800 селян на мітингу поблизу станції Воронцове-Городище обговорювали питання про розподіл поміщицької землі. 4 червня 1906 року селянський сход вирішив не сплачувати податки. Викликаний властями кінний військовий загін, розганяючи селян, топтав їх кіньми, бив шаблями. Одного селянина було вбито, 11 поранено[4].

Становище селян Городища ще більш погіршила столипінська реформа. 1912 року в 69 господарств не було землі; у 49 з них — худоби (лише один двір мав коня). З 517 господарств, що володіли ділянками до 1 десятини, 216 — не мали худоби, 25 тримали по одному коню. З 726 господарств, що володіли від 1 до 2 десятин, 307 були без худоби, 41 — з тягловою робочою силою[5]. Обездолені селяни шукали роботи не тільки на підприємствах міста, а й масами виїжджали. Якщо 1908 року з Городищенської волості пішло шукати заробітків 1333 чоловіка, то через 2 роки — майже 1600.

Після поразки революції 1905—1907 рр. у Городищі діяла революційна група, очолена сином місцевого селянина У. П. Жуком (1887—1919). 1917 рік застав його у Шліссельбурзькій фортеці. Звільнений Лютневою революцією, У. П. Жук працював на пороховому заводі, був визначним організатором шліссельбурзьких робітників, створював революційні загони, робітничі бойові дружини. Під час штурму Зимового палацу очолював батальйон шліссельбурзців[6].

У перші місяці Радянської влади він здійснив на Шліссельбурзькому пороховому заводі свій проект виробництва цукру із тирси. Цей продукт допоміг робітничим сім'ям перебути голодну зиму 1918 року[7]. У. П. Жук — член Військової Ради і комісар Карельської дільниці Петроградського фронту, загинув героїчною смертю в бою проти білогвардійської армії Юденіча. Посмертно він нагороджений орденом Червоного Прапора[8].

---

[1] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 7.
[2] Черкаський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 22, арк. 34—36.
[3] Там же, ф. 2, оп. 223, спр. 73, арк. 687—689.
[4] Там же, ф. 317, оп. 1, спр. 3583, арк. 3.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 407.
[6] Газ. «Петроградская правда», 26 жовтня 1919 р.
[7] А. Вересов. Конец «Русской Бастилии». Л., 1964, стор. 323.
[8] Альманах «Дніпрові зорі». Черкаси, 1957, стор. 24.

У. П. Жук — активний учасник боротьби за владу Рад.

У роки нового революційного піднесення робітники Городища продовжували боротьбу проти експлуататорів. 31 січня 1911 року в страйку на цукровому заводі взяло участь 170 робітників. Страйкарі не ставали до роботи 12 годин (одну зміну), вимагаючи замість двозмінного запровадити тризмінний восьмигодинний робочий день. Керівництво заводу відмовилося виконати їхні вимоги. Через два роки знову виник страйк і тривав цілий день. Вимоги були ті ж самі — восьмигодинний робочий день. Адміністрація звільнила всіх страйкарів з роботи[1].

Власті Городища не дбали про медичну допомогу населенню. Лише 1912 року тут була заснована лікарня, що через три роки налічувала 32 ліжка. На низькому рівні була освіта.

Крім парафіяльної школи, 1872 року тут почало працювати однокласне народне училище на кошти громадян з деякою доплатою казни. Того ж року засноване двокласне училище, перетворене 1891 року на сільськогосподарську школу. Через сім років на цукрозаводі відкрилося двокласне сільське училище[2]. У Городищі народились: український класик поет П. П. Гулак-Артемовський (1790—1865), відомий український композитор, автор класичної опери «Запорожець за Дунаєм», співак, щирий друг Т. Г. Шевченка С. С. Гулак-Артемовський (1813—1873).

У вересні 1843 року та двічі влітку 1859 року в Городищі бував Т. Г. Шевченко. Відвідували містечко і народовольці А. І. Желябов, М. І. Рисаков, В. К. Дебогорій-Мокрієвич, з якими був знайомий син підприємця Л. П. Симиренко, засланий згодом до Сибіру за революційну діяльність. Пізніше він став видатним ученим. У Городищі бували М. І. Костомаров, М. П. Драгоманов. У 1870—1873 рр. тут жив український етнограф П. П. Чубинський. Тут народився активний учасник революційного руху на Україні Л. Л. П'ятаков (1888—1918). На цукровому заводі працював відомий інженер-технолог цукрової промисловості М. О. Толпигін (1829—1920).

Коли до Городища дійшла вістка про перемогу Лютневої революції, на заводі сталося заворушення, викликане неправильним нарахуванням робітникам заробітної плати. Робітники добились встановлення восьмигодинного робочого дня, але по суті їх становище не змінилось.

Справжнє визволення від капіталістичної експлуатації приніс Великий Жовтень. 11 листопада 1917 року газета «Пролетарская мысль» опублікувала таку резолюцію селян Городища: «Висловлюємо повну готовність стояти до останньої краплі крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Наш селянський лозунг — «Смерть або земля, свобода і воля!». У містечку було створено Раду робітничих і селянських депутатів, яка приступила до розподілу поміщицької землі, встановила контроль над усіма установами, реквізувала панський палац, приступила до створення Червоної гвардії. 17 і 18 грудня земельний комітет роздав селянам 586 пудів хліба. 500 крб. було виділено бідним солдаткам[3].

Але мирне життя перервала австро-німецька окупація, що тривала з березня до листопада 1918 року. У відповідь на вбивства і грабежі у квітні було створено бойовий загін, який на ділянці Городище—В'язівок та Городище—Мошни кілька разів разом з партизанами сусідніх сіл виводив з ладу телефонну та телеграфну лінії зв'язку, влаштовував інші диверсії.

Після вигнання австро-німецьких окупантів містечко на деякий час захопили петлюрівці. Народні месники активізували боротьбу. 20 січня 1919 року Червона

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 1546, арк. 1—5.

[2] П. Р. Слезкин. Описание Мошногородищенского имения Е. А. Балашовой, ч. 1. К., 1913, стор. 378.

[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-2478, оп. 1, спр. 16, арк. 35.

Армія при підтримці партизанів визволила містечко. Було відновлено Радянську владу. Розгорнув діяльність волосний ревком.

Та недовго продовжувалося мирне життя. В серпні 1919 року містечко захопили денікінці. Вони розстріляли члена ревкому І. Лютого та ще трьох радянських громадян. Діючи в підпіллі, ревком активно керував боротьбою трудящих проти білогвардійців. Крім партизанського загону, відкриті бої з денікінцями вели робітники цукрозаводу. Зокрема, пустили під укіс їхній поїзд.

Наприкінці грудня 1919 року Червона Армія разом з партизанами визволила містечко. З нагоди такої події відбувся великий мітинг трудящих на цукрозаводі.

Боротьбою трудящих проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції керувала партійна організація. У серпні 1920 року вона налічувала 17 членів і 4 кандидати в члени партії. Очолював її А. С. Ус[1].

18 липня 1920 року на повітовому з'їзді селянської молоді було засновано Городищенську комсомольську організацію[2]. Через рік вона налічувала 55 членів[3]. 1920 року створено комнезам.

Важливою подією в житті Городища став приїзд 2 вересня 1920 року агітпоїзда на чолі з головою ВУЦВКу Г. І. Петровським. Об'єднане засідання волосного та сільських виконкомів і комнезамів, що тоді відбулося, обговорило питання про продрозкладку, про розподіл землі між бідняками та середняками, про боротьбу з куркулями, про створення прокатних станцій, ремісничих шкіл, мережі читалень.

Розгорнулася відбудова народного господарства. 1920 року стали до ладу Городищенський харчокомбінат, цукрозавод. Значну допомогу комуністам у боротьбі за збільшення випуску продукції, політичному та культосвітньому вихованні робітників подавала профспілкова організація заводу.

Уже в перші роки Радянської влади в Городищі почала працювати лікарня. Діти навчалися у двох школах. Було також реорганізовано 1921 року сільськогосподарську школу в сільськогосподарську профшколу, а потім у сільськогосподарський технікум, що готував агрономів плодоовочівників. Через 10 років у ній навчалось уже 119 учнів, з них 44 жінки. 1922 року на базі піскового та рафінадного цукрозаводів засновано школу фабрично-заводського учнівства (ФЗУ).

При заводі працював клуб, вийшло два номери друкованого двотижневика «Заводське життя».

Розгорнув роботу комсомольський клуб, де працював гурток лікнепу, відбувались читки художньої та політичної літератури, виступи художньої самодіяльності.

Перший пам'ятник Т. Шевченку, встановлений 1 липня 1923 року на Чернечій горі, відлили робітники цукрозаводу за проектом скульптора К. М. Терещенка. 1924 року погруддя поета поставлене в Городищі. Тоді ж у заводському парку споруджено погруддя Карла Маркса.

У 1922—1923 рр. у Городищі організовуються 4 ТСОЗи: «Селянин», «Орач», «Серп», «Комуна». Городищенці разом з усіма трудящими Країни Рад успішно будували соціалізм. 1928 року вони спорудили маслозавод, що переробляв за зміну 25 т молока. Зростанню продуктивності праці на цукрових заводах сприяло соціалістичне змагання, до якого включилися всі трудівники.

Зміцнювалося сільське господарство. 1929 року під час суцільної колективізації ТСОЗи злилися в колгосп «Вільне життя», який через рік обробляв майже 3,4 тис. га землі. 1930 року в містечку стала діяти МТС бурякосійного напряму, яка згодом мала 28 тракторів[4].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 6, арк. 73.
[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 236.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ» (Городище), 29 вересня 1931 р.
[4] Газ. «Соціалістичний наступ», 1 березня 1931 р.

1932 року колгосп «Вільне життя» поділився на три сільськогосподарські артілі: «Червоний колос» (через три роки — ім. К. Є. Ворошилова),«Червоні яри», ім. Шевченка.

Добутий у Городищі лабрадорит використовувався не тільки в нашій країні, а й вивозився до Німеччини, Франції, США.

Уже 1930 року в Городищі працювали: райлікарня, поліклініка, дитяча консультація, протитубдиспансер, райсанстанція[1].

1927 року син шахтаря О. С. Коваль створив капелу бандуристів, яка 1936 року виступала у Москві на першій Всесоюзній олімпіаді художньої самодіяльності працівників цукрової промисловості, через три роки — на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

1930 року вийшов перший номер газети «Соціалістичний наступ» — орган Городищенського РК КП(б)У та районної Ради депутатів трудящих (1923 року Городище стало райцентром Київської губернії, у 1925—1932 рр.— Черкаського округу, з 1932 — Київської області, 1954 — Черкаської).

Городище в 1941 році мало значну мережу загальноосвітніх та спеціальних шкіл: дві десятирічки, три семирічки, сільськогосподарський технікум та медичну школу.

У десяту річницю з дня смерті В. І. Леніна робітники керамічного заводу вирішили відробити п'ять недільників для збирання коштів на пам'ятник вождеві. Ентузіазм цегельників підхопили колективи решти підприємств та установ. Велику допомогу в цій справі подав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Скульптуру виготовив Київський художній технікум, студенти якого з великим піднесенням взяли участь у конкурсі на кращий проект. Поки в Києві виливали монумент, городищенські каменярі витесували постамент з лабрадориту. Пам'ятник урочисто відкрито на Жовтневі свята 1934 року[2].

Мирне будівництво перервав розбійницький напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. 30 липня 1941 року гітлерівці окупували територію першої сільради Городища, а 1 серпня — другої, принісши з собою поневолення, фашистські порядки. Але радянські люди не скорилися. 1941 року у районі Корсуня, Городища і Цвіткового розгорнуло діяльність партизанське з'єднання під командуванням капітана В. Щедрова («Рижого»). На залізничній станції Городище розповсюджувала листівки київська підпільна організація «Київський робітник»[3]. У самому містечку також групувались антифашистські сили. На цукрозаводі з вересня 1941 року до лютого 1942 року діяла патріотична група на чолі з кандидатом у члени партії О. С. Ковалем, до війни — керівником капели бандуристів. Підпільники розповсюджували повідомлення Радянського інформбюро, листівки із закликами до боротьби проти німецько-фашистських загарбників. Фашисти напали на слід патріотів. Заарештований О.С. Коваль був підданий нелюдським тортурам, але нікого не виказав. Його та членів підпільної групи — робітників цукрозаводу комсомольця І. І. Задорожнього, безпартійного О. С. Козюру та колишнього начальника автоколони комуніста Я. Т. Козюру фашисти розстріляли[4]. Двадцятирічна Н. Г. Охріменко до війни працювала в сільраді секретарем. Під час окупації влаштувалась на роботу в управі і як зв'язкова партизанського загону ім. Пожарського передавала партизанам відомості про розташування німецьких військ, продукти, медикаменти. Під час однієї з облав Надя була затримана. Фашисти по-звірячому знущались над нею, а 1943 року розстріляли.

Окупанти спалили й зруйнували 51 будинок, зокрема — аптеку, поліклініку, протитубдиспансер, пресувальний та трубний цехи керамічного заводу та ін. Технікум плодоовочівництва перетворили в табір, де тримали тисячі людей перед від-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-342, оп. 3, спр. 909, арк. 30.
[2] Газ. «Молодь Черкащини», 21 квітня 1967 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2—6, спр. 176, арк. 192—198.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 9, арк. 4—5, 36.

М. Г. Василенко — Герой Радянського Союзу. Фото 1936 р.

І. М. Ус — Герой Радянського Союзу. Фото 1942 р.

правкою їх на каторгу до Німеччини[1]. Лише колгоспу ім. Т. Г. Шевченка гітлерівські поневолювачі завдали збитків на 14 890 тис. карбованців. 1369 городищенців було вивезено до Німеччини у фашистську неволю, 369 чоловік закатовано[2].

10 лютого 1944 року Червона Армія визволила Городище. У боях за нього брав участь штурман-бомбардувальник М. В. Мамай. Йому довелося скидати бомби на міст і ворожі колони, які йшли по ньому, а поруч — була рідна хата. В ній — мати, син. Мамай виконав бойове завдання і кинув з літака матері вимпел з листом. Сміливий льотчик загинув у боях за Берлін 19 квітня 1945 року. Посмертно він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Вулицю, на якій народився славний земляк, назвали іменем Миколи Мамая[3].

За участь у Великій Вітчизняній війні 698 городищенців нагороджено орденами і медалями. Г. М. Лютий удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Чотирьом присвоєно це високе звання посмертно: крім М. Мамая, І. Ф. Медведю, М. Г. Василенкові та І. М. Усу.

Одразу ж після визволення партійна організація мобілізувала трудящих на ліквідацію наслідків війни.

На заході ще точилися бої, Червона Армія добивала фашистського звіра. Городищенці допомагали фронту, пораненим бійцям, сім'ям фронтовиків: колгоспники здавали хліб та інші продукти харчування, робітники й службовці підприємств та установ відраховували свій заробіток за 3—5 днів, збирали подарунки для поранених бійців.

Дружно взялися до відбудови зруйнованих господарств колгоспи ім. Т. Шевченка, ім. Ворошилова, ім. Димитрова. Весною 1944 року воїни Червоної Армії передали колгоспу ім. Ворошилова 40 коней. Завдяки наполегливій праці трудівників полів, великій допомозі держави кредитами, насінням та сільськогосподарським знаряддям уже в перший рік після війни колгосп одержав добрий урожай — 16—17 цнт зернових з гектара. Росло й поголів'я продуктивної худоби.

Лише за один післявоєнний рік сільськогосподарська артіль ім. Т. Шевченка відбудувала млин, конюшню, корівник, курятник, збудувала крупорушку. Колгосп повністю освоїв довоєнну площу посіву ярих та озимих культур. Велика заслуга в піднесенні сільського господарства Городища та району належить Городищенській МТС, де 1945 року спеціально організовані курси випустили 60 трактористів, серед них — 38 жінок.

Відбудовувались і промислові підприємства, насамперед цукропісковий та рафінадний заводи. В авангарді відбудовних робіт йшли комуністи, які працювали на вирішальних ділянках виробництва. Парторганізація цукропіскового заводу налічувала 36 членів КПРС. 20 жовтня 1944 року завод дав першу продукцію. Щодоби він переробляв 7 тис. цнт цукрових буряків. У листопаді 1945 року був відбудований і рафінадний завод. Потрібні частини для апаратури вишукувались на місці. Робітники, незважаючи на втому, працювали по дві зміни.

1944 року відбудовано керамічний завод. Спершу бракувало кваліфікованих кадрів. Їх стали готувати на місці. Уже через рік завод дав понад план 1 млн. штук цегли. Залізничники, власне, побудували нову станцію, повністю спалену фашистами. Вантажники, переважно жінки, відпрацювавши зміну, йшли на будівництво.

[1] По місцях Корсунь-Шевченківської битви. К., 1968, стор. 91—92.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-1072, оп. 1, спр. 4, арк. 36.
[3] Черкащани — Герої Радянського Союзу. Дніпропетровськ, 1965, стор. 19.

Радянський уряд відпустив 100 тис. крб. на будівництво районної аптеки. Знову відкрилися поліклініка, лікарня, диспансери.

Дедалі зміцнювалась економіка колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, що перетворився на багатогалузеве господарство буряко-зернового напрямку з розвиненим м'ясо-молочним тваринництвом (1946 року валовий збір зерна становив 3785 цнт, 1948 — 12 200). Поліпшувався добробут колгоспників. За одержання високих врожаїв пшениці і жита 1947 року 38 трудівників були відзначені урядовими нагородами. За одержання врожаю пшениці на площі 20 га по 27,4 цнт колгоспники К. Ф. Скалига, М. Ф. Гаращенко, А. М. Троян були нагороджені орденом Леніна.

1950 року артіль ім. Т. Г. Шевченка об'єдналася з колгоспами ім. Димитрова та «Перше травня». Того ж року укрупнений колгосп ім. Т. Г. Шевченка зібрав в середньому урожай зернових 20,4 цнт з гектара, цукрових буряків — по 258 цнт. На трудодень колгоспники одержали по 2,8 кг хліба, 0,5 кг картоплі й по 1 крб. 80 коп. грішми[1]. Ряд колгоспників відзначені урядовими нагородами. За одержання високих урожаїв зернових: пшениці по 23 цнт з га на площі 182,3 га і жита 24,9 цнт з га на площі 22,3 га — голову правління колгоспу комуніста І. Н. Панасенка та агронома В. П. Лисенка нагороджено орденом Леніна. 1958 року за високу продуктивність тваринництва І. Н. Панасенку вручено другого ордена Леніна, зоотехнік колгоспу ім. Т. Шевченка член КПРС Я. В. Джулай, свинарка Є. В. Штепа також нагороджені орденом Леніна, ряд колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани».

1959 року сільгоспартілі ім. Ворошилова, ім. XXII партз'їзду об'єднано в колгосп ім. Фрунзе, що мав у своєму користуванні 1828 га орної землі, 394 голови великої рогатої худоби, коней, свиней, овець, птицю. В колгоспі розгорнулось велике будівництво, зміцнювалась його економіка, зростали неподільні фонди.

За успіхи в розвитку тваринництва у колгоспі «Заповіт Леніна» Радянський уряд нагородив 1966 року голову правління В. А. Кучера орденом Леніна, доярку Л. В. Босенко, яка надоїла понад 5 тис. кг молока від кожної корови — орденом «Знак Пошани». Колгосп успішно виконав завдання восьмої п'ятирічки по виробництву і продажу державі сільськогосподарської продукції, за що 1971 року голову колгоспу В. А. Кучера нагороджено орденом Жовтневої Революції, завідуючу тваринницькою фермою делегата XXIV з'їзду КП України Л. В. Босенко — орденом Леніна. 9 колгоспників одержали інші нагороди.

Колгосп «Заповіт Леніна» став заможним багатогалузевим господарством, значно зміцнилась його матеріально-технічна база. Вже 1967 року він мав 31 трактор, 5 комбайнів, 24 автомашини. Урожайність зернових становила 24,9 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 26,2 цнт, цукрових буряків — 275 цнт з га. Середній урожай зернових за роки п'ятої п'ятирічки складає 26,9 цнт з га, озимої пшениці — 27,1, кукурудзи — 43,4 цнт, цукрових буряків — 283 цнт.

Зміцніло господарство сільгоспартілі ім. Т. Шевченка. На широкому подвір'ї розмістились добротні будівлі. Тваринницькі ферми механізовані. На кінець восьмої п'ятирічки колгосп мав 24 трактори, 20 комбайнів, 18 автомашин. Урожайність зернових становила 29,7 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 30,7 цнт, цукрових буряків — 350,8 цнт; кукурудзи — 69,6 цнт[2]. Валовий доход колгоспу того року становив 773,3 тис. карбованців. Споруджено будинок культури на 300 місць на центральній садибі, будинок культури на дільницях Набокове та Чубівка.

Рік у рік збільшували продуктивність цукрові заводи. У 1949 році виробництво цукру-піску проти 1944 року зросло в 4 рази, а порівняно з довоєнним на 114 процентів. 1957 року на рафінадному заводі освоєно новий, пресовий спосіб виробництва цукру, що дало змогу щодоби випускати понад план по 300—350 цнт продукції. Чимала заслуга в цьому старшого інженера комуніста В. С. Оберемко. Тут уперше

---

[1] Газ. «Колгоспне життя» (Городище), 7 листопада 1960 р.
[2] Газ. «Колгоспне життя», 20 листопада 1970 р.

в районі 1959 року народилася бригада комуністичної праці. Це був комсомольсько-молодіжний колектив, який очолила Є. Ф. Школяр. Того ж року десятимісячне завдання випуску рафінаду бригада виконала на 140 процентів[1]. Патріотичний рух набирав дедалі більшого розмаху. 1967 року це високе звання присвоєно колективам змін чотирьох бригад. Оснащено новими машинами та механізмами цехи заводу, здійснено автоматизацію виробничих процесів. 1967 року виконано план виробництва цукру-піску на 101,6 проц., рафінаду — на 102,2 проц. На кінець восьмої п'ятирічки вироблено цукру понад 106,4 тис. тонн. Трудівники цукрокомбінату беруть активну участь у громадсько-політичному житті нашої країни. Робітниці Є. Ф. Школяр була делегатом XXII з'їзду КПРС, Н. І. Мовчан — делегатом XIX з'їзду ЛКСМУ. Слюсар В. В. Бондар — депутат Верховної Ради Української РСР VII скликання.

Гідно зустріли трудящі міста 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 39 партійних організацій, що об'єднують понад тисячу комуністів, Городищенська міська Рада депутатів трудящих провели велику роботу по виконанню восьмого п'ятирічного плану. У всіх важливих починаннях комуністи відчували допомогу 1800 комсомольців.

Трудівники міста успішно закінчили восьму п'ятирічку, добились визначних досягнень як у сільському господарстві, так і в промисловості. Ще на 20 жовтня 1970 року Городищенський цукрокомбінат виконав п'ятирічку виробництва цукру-піску, а 4 грудня — рафінаду. Понад план державі дано близько 25 тис. тонн цукру-піску і 4200 тонн рафінаду.

Городищенський дослідно-експериментальний маслозавод виконав п'ятирічку по виробництву основних видів продукції 30 серпня 1970 року, а 4 грудня — п'ятирічний план.

Крім цукрокомбінату, маслозаводу, автопідприємства, що має 166 вантажних автомашин, 39 автобусів, 7 таксомоторів, цегельного заводу, працюють у місті пивоварний завод, пересувна механізована колона № 8, ремонтно-будівельна дільниця Черкаського облрембудтресту, заводоуправління будматеріалів та міжколгоспбуд. На цукрокомбінаті споруджено ТЕЦ потужністю 6 100 квт, що забезпечує електроенергією місто та навколишні села. На маслозаводі 1948 року встановлено нове устаткування, а в 1959—1962 рр. здійснено повну реконструкцію підприємства, пропускна спроможність якого — 75 тонн молока за зміну. 1970 року тут вироблено 625 тонн масла.

Змінюється зовнішній вигляд Городища, яке 1957 року віднесено до категорії міст, поліпшується його впорядкування. Тут споруджено двоповерховий готель, 16 багатоповерхових будинків, велике зерносховище. У ювілейні роки 50-річчя Радянської влади та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна збудовано 2 дитячі садки, лікарню на 40 ліжок, нове приміщення міської середньої школи, 2 лазні, комбінат побутового обслуговування, виросла двоповерхова споруда районного будинку зв'язку. З 1960 до 1970 року поставлено 2564 індивідуальні будинки. Всі вони цегляні, вкриті шифером, черепицею, бляхою. Над дахами височать телевізійні антени. Заасфальтовано всі центральні вулиці, площу Миру. Протягом дев'ятої п'ятирічки місто прикрасять нове приміщен-

[1] Газ. «Колгоспне життя», 20 листопада 1959 р.

У центрі м. Городища. 1971 р.

ня районної лікарні на 120 ліжок, дитячий комбінат на 140 місць, триповерховий універмаг, двоповерховий автовокзал, будинок культури на 750 місць, оранжерея площею 332 кв. м. Буде заасфальтовано 32 тис. кв. м та освітлено 6,6 км вулиць, прокладено 2,2 тис. кв. м тротуарів, обладнано гідропарк.

Про зростання добробуту мешканців міста свідчить те, що 1971 року вони придбали 30 легкових автомашин, 109 мотоциклів, 664 телевізори, 74 магнітофони, 203 радіоприймачі, 132 холодильники, 202 пральні машини та ін. Фонд заробітної плати городищенців зріс протягом восьмої п'ятирічки на 48 проц., протягом дев'ятої — збільшиться ще на 20 процентів.

Добре поставлена в місті і охорона здоров'я трудящих. Працює лікарня на 200 ліжок, є дитяча районна лікарня, протитубдиспансер, 3 медпункти при заводах, дитячий ревматсанаторій. Населення міста обслуговує 249 медичних працівників, з них 61 — лікар.

У Городищі — 7 загальноосвітніх шкіл: 4 восьмирічні, 2 середні, вечірня середня школа робітничої молоді, школа ФЗН, музична школа-семирічка, дитячо-юнацька спортивна школа.

У сільськогосподарському технікумі на стаціонарному та заочному відділеннях навчається майже 500 учнів. Щорічно технікум випускає 80 кваліфікованих спеціалістів. У загальноосвітніх школах міста навчається 2836 учнів, працює 260 учителів.

В місті 3 будинки культури, 3 клуби. Всі — з стаціонарними кіноустановками. Широкоекранний кінотеатр, 7 бібліотек із загальним книжковим фондом майже 140 тис. книг.

В центрі Городища височить монумент В. І. Леніну, відновлений після війни. В парку цукрозаводу, на території маслозаводу, біля дитячої лікарні та в садибі колгоспу ім. Т. Г. Шевченка — пам'ятники Т. Шевченку.

Місцеві жителі свято шанують своїх видатних земляків П. П. і С. С. Гулаків-Артемовських. 1970 року урочисто відзначено 180-річчя з дня народження класика української літератури П. П. Гулака-Артемовського. На колишній садибі їх (тепер центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна») встановлено ґранітний обеліск з меморіальною дошкою, де зазначено, що на цій землі народились відомий поет та композитор. У міському кінотеатрі «Жовтень» розміщено народний літературно-меморіальний музей С. С. Гулака-Артемовського. Ім'я С. С. Гулака-Артемовського носить міський будинок культури та мальовнича вулиця, що йде від колишньої Гулаківщини до центру міста. У жовтні 1971 року відкрито пам'ятник славному землякові.

Відкриття пам'ятника С. С. Гулаку-Артемовському, м. Городище. 1971 р. Скульптор Г. Н. Кальченко.

В Городищі деякий час навчався в сільськогосподарській школі державний і громадський діяч Української РСР Я. М. Дудник (1884—1934). Вихідець із цього міста і академік АН Білоруської РСР грунтознавець І. Ф. Гаркуша (1896—1970), професори І. М. Могильний та О. К. Щербина.

Не стихає трудовий гомін у стародавнім Городищі. Закінчується будівництво п'ятиповерхового 64-квартирного житлового будинку та двоповерхового будинку комбінату побутового обслуговування цукрокомбінату. Споруджується районна лікарня на 120 місць, триповерхове приміщення культмагу, комбікормового заводу, дитячого комбінату на 140 місць, двоповерхового приміщення автовокзалу, будинку культури на 600 місць.

Різноманітне культурне життя міста. В побут увійшли нові обряди й свята. Особливо полюбилися городищенцям проводи зими, коли в урочищі Кочержина Гора гостей

зустрічають піснями Карась і Одарка — персонажі з класичної опери «Запорожець за Дунаєм», написаної земляком С. С. Гулаком-Артемовським. Влаштовуються виставки квітів і плодів. При районній газеті працює літературне об'єднання «Вільшанка».

Городищенці палко люблять своє гарне місто. Окрилені рішенням XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, вони натхненно працюють, щоб зробити його ще кращим.

І. С. ПОСОВЕНЬ

ВІЛЬША́НА

Вільшана — селище міського типу, розташоване на річці Вільшанці, притоці Дніпра, за 25 км від районного центру, 23 км від залізничної станції Городище. Населення — 5,1 тис. чоловік. Вільшанській селищній Раді підпорядковані селища Незаможник і Сагайдачне.

Територія сучасного селища в II—V ст. н. е. була заселена племенами східних слов'ян, про що свідчать археологічні розкопки, які проводилися між селами Вільшаною і Журавкою. У письмових документах Вільшана вперше згадується як місто у 1598 році. Її назва походить, очевидно, від річки Вільшанки, відомої з літопису ще з XII ст.[1]. На картах французького інженера Боплана, виданих 1650 року, Вільшана позначена як велике укріплене поселення[2].

Багато століть тут панували польські феодали, дедалі більше посилюючи кріпосницький гніт. У першій половині XVII ст. соціальне, національне й релігійне гноблення призвело до вибуху народно-визвольної війни 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського панування, у якій вільшанці боролися під проводом козацького полковника Максима Кривоноса, який за деякими відомостями народився у Вільшані. Народна дума «Хмельницький та Барабаш» називає його Максимом Вільшанським. У ті роки Вільшана стала сотенним містечком Корсунського полку. Наприкінці визвольної війни вона налічувала 838 дворів[3].

Згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 року Вільшана залишалася під владою шляхетської Польщі. Магнати ще більше посилили експлуатацію, у відповідь на яку з новою силою розгорнувся народно-визвольний рух. У складі гайдамацьких загонів вільшанці нападали на шляхетські маєтки, наганяючи страх на панів. 1742 року гайдамаки перестріли на шляху до Вільшани шляхтича В. Буяльського, забрали в нього гроші й закладного листа. 1750 року загін О. Письменного відбирав у панів коней. Для розправи з населенням 9 червня 1766 року до Вільшани прибуло кілька тисяч польських солдатів. Крім переслідування повстанців, вони зганяли людей на спорудження військових укріплень («чотири тижні в роботі мучили»), грабували місто. Боролися жителі Вільшани і проти насильного насадження уніатства. 1767 року вони скаржилися переяславському єпіскопу, що за відмовлення приймати уніатство штрафують, у священиків і прихожан Вільшани забирають майно[4].

1793 року Вільшана у складі Правобережної України була возз'єднана з Росією. Власником містечка на той час був пан Енгельгардт, який дедалі більше закріпачував селян. Зокрема, панщину потрібно було відробляти 3—4 дні. Зароджувались капіталістичні відносини. У Вільшані діяли винокурний, цегельний і поташний

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 2. СПб., 1861, стор. 475.

[2] В. Г. Ляскоронский. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России, т. 1. Описание Украины, т. II. Карты Украины. К., 1901.

[3] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10. СПб., 1878, стор. 109, 292, 296.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 2, стор. 382—385, 640, 642.

заводи, млини. Цукровий завод, побудований 1845 року поміщиками Браницькими, уже 1847 року переробив 9328 берковців цукрових буряків[1]. На підприємствах працювали розорені, позбавлені землі і знарядь праці селяни-кріпаки. Про медичне обслуговування жителів Вільшани ніхто не дбав, так само як і про освіту. Тут була тільки парафіяльна школа, де навчалося 59 хлопців і 37 дівчат.

Після реформи 1861 року становище селян майже не поліпшилося. На 1220 ревізьких душ Вільшани було виділено 2690 дес. землі, у т. ч. 2088 орної. 144 селянські господарства, серед них багато вдів, залишилися без наділу. Поміщик отримав 2754 десятини, прибравши до рук 700 десятин належних вільшанцям за інвентарем 1847—1848 рр.[2]. За одержану землю селяни повинні були сплачувати щорічно по 4771 крб. 54 коп. протягом 49 років.

Обурені грабіжницькою реформою, вони всіляко протестували проти неї. Один київський чиновник особливих доручень, побувавши у Вільшані 1861 року, доносив губернатору, що жінки Вільшани відмовляються відбувати повинності поміщику, оскільки земля наділена тільки чоловікам. Мировий посередник повідомляв 1881 року урядового повітового справника, що не проходить і дня, коли б вільшанські селяни, підбурювані призвідниками, не чинили «беззаконня». Одного разу близько 20 осіб на чолі з К. Руденком з'явилися до нього і заявили: «Заберемо землю у поміщика, бо вона наша»[3]. У червні 1872 року сільський сход вирішив повернути назад 700 десятин землі, відібраних поміщиком під час реформи. Коли мировий посередник відхилив цю вимогу, селяни написали про це 1880 року до губернського у селянських справах присутствія. Та замість відповіді власті віддали до суду вільшанських селян К. Руденка, І. Проненка, Є. Тищенка, М. Горшкодера, І. Нестеренка, звинувативши їх у тому, що вони намагалися відібрати землю у графа Браницького і підбурювали до цього всю громаду. Влітку 1883 року Браницький відібрав у вільшанських селян частину громадської землі, позбавив їх випасів, через суд обклав їх великим штрафом. Селяни стійко боронили свої права. Але з допомогою військової сили їх змусили скоритися[4].

На початку XX ст. процес розшарування серед селян значно поглибився. 859 господарств Вільшани володіли 2514 десятинами землі. Розподілена вона була вкрай нерівномірно: 11,3 проц. мали до 1 дес., 29,4 проц., — до 2 дес., 16,2 проц.— до 3 десятин. 158 господарств не мали ніякої худоби, робочі коні були лише в 94, воли у 100[5]. Щоб прогодувати сім'ї, селяни-бідняки наймитували у поміщицьких економіях, у куркулів за третій-п'ятий сніп, працювали на рафінадному заводі (1899 року тут налічувалося 380 чоловіків і 16 жінок)[6].

Частина бідняків наймитувала у заможних власників млинів (у Вільшані було 2 водяні, 5 кінних млинів, 19 вітряків), працювали в кузнях, яких налічувалось 12, інші йшли на заробітки в Таврію, Катеринослав та інші міста.

Щороку у Вільшані навесні й восени відбувалися великі ярмарки, на яких продавалося багато поміщицького хліба, переважно пшениці.

Революційні події 1905—1907 рр. знайшли широкий відгук у Вільшані. Трудящі селяни відмовлялися працювати в панській економії, вимагаючи від управителя підвищення поденної плати. Керівників таких виступів — С. Черничка, А. Тинника, Б. Проненка — було заарештовано[7]. У донесенні повітового справника начальнику губернського поліцейського управління говорилося, що місцевий селянин Л. Є. Тищенко збирав у Вільшані мітинги, на яких закликав ділити поміщицьку землю, не

---

[1] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 3. К., 1852, стор. 37, 39.
[2] Київський облдержархів, ф. 466, оп. 1, спр. 55, арк. 48, 52; спр. 934, арк. 203.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 466, оп. 1, спр. 55, арк. 31, 35—52.
[4] Там же, ф. 317, оп. 1, спр. 288, арк. 19.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 108—109.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 73, арк. 54.
[7] Там же, ф. 317, оп. 1, спр. 2834, арк. 130, 131, 139.

виконувати накази царської влади. 1906 року його було заслано на три роки до Вологодської губернії під нагляд поліції[1].

Соціальні умови позначилися і на характері побуту та культури Вільшани. В центрі містечка розміщувались будинки поміщика, а також урядовців, які захищали його інтереси. По один бік центральної вулиці стояли криті бляхою будинки багатіїв, по другий — їх крамниці. Хати селян тулилися понад Вільшанкою. Їх будували з дерева і глини, вкривали соломою. У Вільшані були аптека, богадільня, невелика лікарня, де від усіх хвороб лікував фельдшер. У додаток до існуючої парафіяльної школи 1871 року було відкрито однокласне народне училище. Більшість мешканців була неписьменною. Оскільки виділених казною коштів на її утримання було замало, селяни щороку вносили по 10 коп. з десятини землі[2]. Навчали дітей в училищі вчитель і священик.

З Вільшаною тісно зв'язане ім'я Т. Г. Шевченка. 1828 року, бажаючи навчитись малювати, допитливий хлопець іде до вільшанського управителя маєтком поміщика Енгельгардта за дозволом навчатися у маляра. Але замість науки його приставили попихачем до панської кухні[3]. Під час подорожі на Україну в 1843—1845 рр. Шевченко заїхав до Вільшани, а 1853 року двічі відвідав її. Село згадується в поемі «Гайдамаки» та в інших творах поета. Понад 8 років у Вільшані жив, а будучи вже відомим художником кілька раз відвідував її І. М. Сошенко, який сприяв викупу з кріпацтва Т. Г. Шевченка.

У Вільшані народився польський живописець — пейзажист Я. Станіславський (1860—1907), який присвятив Україні багато живописних полотен.

Перша світова імперіалістична війна 1914 року згубно вплинула на стан сільського господарства. До армії було мобілізовано всіх чоловіків призовного віку, багато з них не повернулося додому. Лише в 1915—1916 рр., за неповними даними, на війні загинуло 39 вільшанців, пропав безвісти — 21, потрапило в полон — 25[4]. Відчувалась гостра нестача робочих рук. Через часті реквізиції селяни залишилися без тягла. Їхні господарства занепадали. Тому звістка про повалення царизму була з радістю зустрінута. Але Лютнева революція не справдила надії трудящих. Справжнє визволення від поміщицько-капіталістичної експлуатації приніс Великий Жовтень.

Після встановлення в лютому 1918 року Радянської влади трудящі приступили до будівництва нового життя. Земельний комітет почав ділити поміщицьку землю і майно. Делегація з Вільшани, очолювана А. Пшеничним, брала участь у скликаному більшовиками в тому ж місяці повітовому селянському з'їзді[5]. Але перші органи радянської влади повинні були припинити діяльність, бо в квітні 1918 року розпочалася окупація повіту австро-німецькими військами. До Вільшани прибули кайзерівські солдати. Вони зігнали населення на площу і кожного десятого покарали різками за розподіл поміщицького майна та землі. В село повернулися управителі панських маєтків, відбирали у селян землю, реманент, чинили розправи.

Жорстокі насильства німецьких окупантів і гетьманців викликали ненависть до ворогів, яка переросла в селянське повстання. На початку червня 1918 року разом з кирилівськими селянами вільшанці активно виступили проти німецького гарнізону, що розмістився в поміщицькому будинку. Командиром повстанського загону був місцевий житель комуніст Ф. Г. Шендрик, начальником штабу А. Пшеничний[6]. Вороги після триденних боїв здались, втративши 85 чоловік убитими. Незабаром прийшли карателі, спалили 42 господарства, розстріляли 12 патріотів. Та не було

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2413, арк. 108, 109.
[2] Там же, ф. 707, оп. 225, спр. 96, арк. 1—27.
[3] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський. Т. Г. Шевченко. Біографія, стор. 18.
[4] Черкаський облдержархів, ф. 498, оп. 1, спр. 3, арк. 136, 139.
[5] Октябрьская революция на Украине. Х., 1922, стор. 639, 644.
[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-191, оп. 1, спр. 9, арк. 4—5.

Група партизанів Вільшанського загону, що діяв у роки громадянської війни. 1918 р.

спокою окупантам. В кінці травня Таращанський партизанський загін, що зупинився в сусідньому селищі Сегединцях, знищив у Вільшані гетьманську варту.

Підпільний ревком, створений восени 1918 року, одразу після вигнання окупантів у листопаді 1918 року оголосив себе революційною владою у волості, розпочав боротьбу за зміцнення Радянської влади, проводив мобілізацію до армії. За тиждень було організовано загін у складі 400 бійців, який відразу згідно з розпорядженням Черкаського ревкому виступив на боротьбу з петлюрівцями. Для охорони революційного порядку у Вільшані залишилося 40 бійців. Згодом місцевий гарнізон виріс до 200 чоловік. Нестачу зброї було виповнено шляхом роззброєння німецького піхотного полку, що повертався на батьківщину.

Боротьба за встановлення та зміцнення Радянської влади у Вільшані здійснювалася під керівництвом партійної організації, що виникла в листопаді 1918 року. Очолював її Г. С. Коваль.

У грудні 1918 року на засіданні Вільшанського волосного ревкому створено п'ять відділів: військовий, юридичний, господарський, культурно-освітній, агітаційний. Комісаром ревкому обраний місцевий житель, колишній шахтар, член більшовицької партії з 1905 року Ф. М. Мороз, революційним комендантом — односелець більшовик Т. К. Шевченко. Тоді ж створено сільський ревком, очолюваний вільшанським селянином-бідняком, колишнім фронтовиком В. П. Шендриком. Волосний військово-революційний комітет своїм наказом від 29 січня 1919 року передав землю і все поміщицьке майно селянам. 12 січня 1919 року націоналізовано Вільшанський цукрозавод, створено комбід. Ревком видавав хліб і цукор сім'ям червоноармійців з поміщицьких економій, вів широку пропагандистську і роз'яснювальну роботу серед населення про перемогу соціалістичної революції та керівну роль більшовицької партії в організації Радянської держави[1].

Водночас велася значна робота щодо захисту завоювань революції. У взаємодії з червоноармійськими частинами, що рухались з Цвіткового на Христинівку, Вільшанський збройний загін брав участь у розгромі григор'ївців та інших банд під Звенигородкою в травні 1919 року. Згодом загін ввійшов до Звенигородського батальйону.

Коли влітку 1919 року розпочався наступ денікінців, Вільшанський ревком постановою Звенигородської партійної організації був залишений у повіті для підпільної роботи. Всі його члени ввійшли до партизанського загону, що переслідував відступаючих з Києва білогвардійців. Патріоти повністю знищили 2 денікінські військові частини, захопили обоз, обмундирування, гвинтівки, патрони. Партизани допомагали червоноармійцям 45-ї дивізії під командуванням Й. Е. Якіра громити денікінців. 2 січня 1920 року вільшанський революційний загін, очолюваний комуністами, повністю очистив Вільшану від білогвардійців. Ревком проголосив відновлення Радянської влади. В своїй діяльності він спирався на бідноту, яка підтримувала Радянську владу, зокрема на комбід. 1920 року створено сільський комітет незаможних селян у складі 50 членів. За допомогою КНС було зроблено перерозподіл землі. Всі бідняки отримали орні наділи.

Відповідно до рішень 1-го Всеукраїнського з'їзду комнезамів (жовтень

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-498, оп. 1, спр. 1, арк. 551, 82, 87—88, 144—148.

1920 року) вільшанський сільський комнезам приступив до відродження народного господарства, зруйнованого імперіалістичною і громадянською війнами, організовував виконання продрозкладки, вилучав у куркулів лишки хліба, коней для Червоної Армії.

У важкий 1921 рік робота ревкому і комнезаму була спрямована на зміцнення сільського господарства, на боротьбу з голодом, ліквідацію куркульського бандитизму. Комнезам подавав велику допомогу насінням, тяглом і реманентом сім'ям червоноармійців, вдовам, бідняцьким господарствам. Його дії спрямовували два партійні осередки, які 1921 року налічували 13 комуністів, що об'єднувалися в заводській та сільській партійних організаціях. Активно діяли також два комсомольські осередки, які налічували 19 комсомольців[1]. Вільшанці допомогли голодуючим Поволжя. Лише 1922 року вони відіслали їм 4150 тис. крб. грошей, понад 80 пудів борошна.

Влітку 1921 року у Вільшані була обрана сільська Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Очолив її член КНС Г. С. Костенко.

Внаслідок нового адміністративного поділу, в березні 1923 року Вільшана стала районним центром Вільшанського району Шевченківського округу.

Сільська Рада під керівництвом райкому партії, комуністи і комсомольці протягом 1921—1925 рр. проводили велику роботу по мобілізації вільшанців на відбудову сільського господарства. 1924 року дав продукцію цукровий завод. Його робітники організували ремонт сільськогосподарського реманенту у майстернях заводу, допомагали 4 ТСОЗам, створеним у 1922—1923 рр., сіяти й обробляти цукрові буряки.

Тоді ж було організовано сільськогосподарську артіль «Червоний шлях», яка до 1927 року об'єднувала 15 одноосібних господарств і обробляла 90 десятин землі[2].

Партійні та радянські органи піклувалися про охорону здоров'я трудящих, про піднесення їх освіти і культури. В селі працювала лікарня на 10 ліжок, амбулаторія та аптека. Хворих обслуговували лікар і чотири фельдшери. У Вільшані було відкрито семирічну школу, де навчалося 367 учнів, створено товариство друзів ліквідації неписьменності ім. Леніна, 15 гуртків лікнепу.

1923 року почав працювати сельбуд, при якому діяла бібліотека, гуртки художньої самодіяльності. Часто силами гуртківців влаштовувалися концерти і вистави. Зібрані кошти направлялися у фонд боротьби з безпритульністю.

1927 року у Вільшані працював шестимісячний семінар сількорів, який готував керівників робсількорівських гуртків[3].

1930 року завершено суцільну колективізацію. Всі селянські господарства об'єдналися в колгосп «Соціалістичний шлях», який через два роки поділився на чотири. В кожному з них було створено партійні організації. 1930 року на колгоспних полях стали працювати перші трактори Вільшанської кінно-машинно-тракторної станції, яка, крім 17 тракторів, мала 120 коней (1932 року їх передано колгоспам). Того ж року КМТС перетворено на МТС, що мала 37 тракторів[4]. З кожним роком зростало її господарство. Тут готувалися механізаторські кадри. При МТС працював політвідділ, начальник якого І. Г. Дячков за успіхи в політико-виховній роботі серед колгоспників нагороджений 1934 року орденом Леніна. З 1933 року почала виходити політвідділівська газета «За більшовицькі колгоспи», що відіграла значну роль у зміцненні колгоспного ладу. Одержуючи велику допомогу від МТС, вільшанські колгоспи «Червоний шлях», «Соціалістичний шлях», ім. Шевченка, ім. Димитрова, вирощуючи високі врожаї пшениці та цукрових буряків, 1940 року були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. Колгосп «Соціалістичний шлях» став мільйонером. Зростав матеріальний добробут колгоспників. У перед-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-134, оп. 1, спр. 5, арк. 7; ф. Р-189, оп. 1, спр. 35, арк. 91, 94, 151; Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 14, спр. 5, арк. 59—60.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-134, оп. 1, спр. 5, арк. 7.

[3] Там же, ф. Р-131, оп. 1, спр. 6, арк. 1.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 11, спр. 252, арк. 95—96; спр. 522, арк. 1.

воєнні роки більшість колгоспних сімей одержували на трудодні понад 200 пудів хліба та 500—700 крб. грошима.

У побут села входили електрика і радіо. Упорядковувалися вулиці Вільшани, поліпшувалися шляхи. У 1940 році було розширено лікарню до 25 ліжок, збудовано нову амбулаторію. В них працювало 13 медичних працівників, 4 медпрацівники подавали допомогу хворим у медпункті при цукровому заводі. На той час було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Працювали середня, семирічна і початкова школи, в яких 48 учителів навчали 1000 учнів.

Велика увага приділялася культурно-освітній роботі. При клубі демонструвалися кінокартини, працювали хоровий, драматичний, музичний, фізкультурний гуртки. У селі було 2 бібліотеки з книжковим фондом понад 15 тис. книг.

Та мирну працю порушив віроломний напад фашистської Німеччини на нашу Батьківщину. Багато вільшанців звернулись у військкомат з проханням послати їх на фронт. Село перебудувало свою роботу на воєнний лад. Було евакуйовано в глиб країни трактори МТС, Червоній Армії передано автомашини, коней, вози.

28 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в село, принісши з собою горе і сльози населенню. З перших днів вороги почали розстріл радянських патріотів, запровадили рабські порядки. На каторгу до Німеччини вони вивезли 649 чоловік.

Та вільшанці не скорилися і під керівництвом підпільної партійної організації, що діяла на цукрозаводі, чинили опір фашистам. Керував підпільниками Г. Л. Калиновський. Вони організовували саботаж гітлерівських наказів, чинили диверсії. За час свого хозяйнування гітлерівці вивезли з села 785 голів рогатої худоби, майже 40 тис. пудів хліба, зруйнували 3 школи, медичну амбулаторію, ветеринарну лікарню, клуб, редакцію районної газети, радіовузол, дві бібліотеки, спалили багато житлових будинків.

5 лютого 1944 року після тижневого бою частини 1-го та 2-го Українських фронтів визволили село від окупантів. Першим увійшов до Вільшани підрозділ самохідних гармат, яким командував лейтенант В. І. Захаров. Гвардійці 223-го полку 5-го Донського кавалерійського корпусу під командуванням полковника Ф. Н. Петренка остаточно розгромили ворога і очистили Вільшану від фашистських окупантів. Вільшанці свято шанують пам'ять про полеглих воїнів. Ім'ям Захарова, який загинув у боях за Вільшану, названі одна з кращих вулиць, а також піонерські загони. На трьох братських могилах, біля підніжжя обеліску Слави односельцям та монумента 5-му кавалерійському Донському корпусу ніколи не в'януть квіти.

Трудящі Вільшани з перших днів після визволення від фашистських загарбників допомагали матеріально Червоній Армії, у фонд якої по району було внесено понад 48 млн. крб., майже 700 пудів хліба та інше.

У тяжкі повоєнні роки радянські люди під керівництвом партійної організації загоювали рани, завдані війною. Відновили роботу всі чотири колгоспи, яким Червона армія дала 50 коней. Завдяки допомозі держави МТС наприкінці 1944 року вже мала 62 трактори, 13 комбайнів, 24 молотарки тощо. Відкрилися двері шкіл, лікарень, будинку культури, бібліотеки та інших закладів. Уже 1948 року всі колгоспи досягли довоєнного рівня врожайності всіх сільськогосподарських культур і зібрали у середньому зернових по 10,1 цнт, цукрових буряків по 150 цнт з гектара.

Підживлення цукрових буряків у колгоспі «Правда». 1969 р.

Вид на Вільшану з пагорба Слави. 1969 р.

1950 року колгосп ім. Сталіна за урожай пшениці по 26,4 цнт з гектара став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Голова артілі Т. Г. Хижий був нагороджений орденом Леніна, бригадир М. О. Кураса — орденом Трудового Червоного Прапора. За наступне десятиріччя урожай зернових по всіх колгоспах зріс з 17,6 цнт до 25,8 з гектара, цукрових буряків — з 208 до 284.

У березні 1964 року вільшанські колгоспи злилися в одну сільськогосподарську артіль «Правда», що об'єднала понад 1200 дворів колгоспників, обробляла майже 5,5 тис. га землі, в т. ч. 4 тис. орної. Широкого розмаху в колгоспі набрало соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тракторній бригаді тоді присвоєно почесне звання ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Колективам тракторної бригади, ланки буряківників, молочно-товарної ферми присвоєні звання колективів комуністичної праці. 111 колгоспників нагороджені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Ще більших успіхів досягнуто протягом восьмої п'ятирічки. 1970 року грошовий прибуток становив близько 3 млн. крб. Фонд заробітної плати колгоспників перевищив 1 млн. крб. 1969 року господарству присвоєно почесне звання колгоспу високої культури землеробства за одержання врожаю зернових по 37,9 цнт з га, цукрових буряків — 300,4 цнт. З 1968 року поряд з зерновим напрямком колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, поголів'я якої 1970 року становило понад 3 тис. голів.

Організатором боротьби за піднесення колгоспного виробництва є партійна організація, яка об'єднує 103 комуністи. На кожній з 4-х виробничих дільниць створені первинні організації, партійні бюро, в тракторних бригадах і на тваринницьких фермах — партійні групи.

За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки 20 колгоспників удостоєні урядових нагород. Після підбиття підсумків соціалістичного змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня Вільшанському відділенню «Сільгосптехніки» передано перехідний Червоний прапор всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки», ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель. Цей колектив достроково виконав план восьмої п'ятирічки.

Величні перспективи відкриває дев'ята п'ятирічка, за перший рік якої колгосп виростив пшениці по 45,5 цнт з гектара, реалізував м'яса понад 10 тис. цнт. 1971 року господарство налічувало 3 тракторні бригади, в яких працювало 100 трактористів, 53 шофери, 65 механізаторів. Машинно-тракторний парк має 54 трактори, 28 комбайнів, 37 вантажних автомашин. Повністю електрифіковані виробничі процеси на тваринницьких фермах, водопостачанні, в майстернях, під час очищення зерна та інше. Здійснюється велике капітальне будівництво.

Трудящі села відчувають повсякденне піклування Комуністичної партії і Радянської влади про здоров'я людей. Напередодні 1965 року вони одержали новорічний подарунок — комплекс дільничної лікарні на 75 ліжок з поліклінікою й аптекою. В лікарні є хірургічне, терапевтичне, дитяче та пологове відділення, кабінети: рентгенологічний, фізіо-терапевтичний та функціональної діагностики, клінічна та санбактеріологічна лабораторії. Всі відділення і кабінети оснащені найновішим

обладнанням. Обслуговують населення 102 медичні працівники, в т. ч. 12 лікарів. Малі діти виховуються в дитячому садку і яслах. В колгоспі є 6 дошкільних закладів, де виховуються 250 дітей.

В середній і восьмирічній школах 52 учителі допомагають здобувати знання 880 учням, 40 педагогів навчають і виховують 200 дітей у школі-інтернаті.

Своє дозвілля трудівники селища проводять у будинку культури на 550 місць, селищному клубі на 200 місць. Серед самодіяльних колективів славляться хори Вільшанської дільничної лікарні, механізаторів колгоспу «Правда», чоловічий ансамбль електропідстанції.

Вільшанські бібліотеки для дорослих і дітей мають книжковий фонд понад 47 тис. примірників. Є бібліотеки в школах, відділенні «Сільгосптехніки», колгоспі «Правда», лікарні. Багато сімей мають власні бібліотеки. На 1000 жителів передплачується 1250 примірників газет і журналів.

Багато уваги приділяється службі побуту. В центрі селища споруджено павільйон побутового обслуговування. При комбінаті комунальних підприємств є лазня, пральня, перукарня, готель. Колгоспний комунгосп забезпечує паливом населення, ремонтує і будує житлові будинки і господарчі будівлі. На подвір'ї, де колись був старий млин, виріс вальцьовий млин, цех безалкогольних напоїв, крупорушний та олійний цехи. В селищі працюють відділення зв'язку, ощадна каса, радіовузол, телеграф.

Все ширшого розвитку набирає радянська торгівля. За післявоєнні роки тут зведено універмаг і культмаг, промтоварний магазин, чотири продовольчі магазини, книгарню, магазин господарчих товарів, меблів, їдальню та ресторан. Новозбудований хлібозавод забезпечує своєю продукцією не тільки Вільшану, а й навколишні села. Рік у рік росте товарооборот споживчої кооперації. В 1970 році він становив 3,2 млн. карбованців.

Селище повністю електрифіковане і радіофіковане. Населення має 1200 радіоприймачів, 900 телевізорів. У користуванні жителів Вільшани 1000 газових установок. Широкого розмаху набирає індивідуальне будівництво. Щороку майже 100 сімей святкують новосілля. Вулиці забудовуються просторими світлими будинками. Впорядковуються тротуари, двори й вулиці. У центрі села височить монумент великому В. І. Леніну. Пам'ятник вождеві встановлено також на подвір'ї школи-інтернату.

Керівництво господарським і культурним життям здійснюють у Вільшані партійна організація і селищна Рада. 203 комуністи об'єднані у 7 парторганізаціях. Їх помічниками є 514 комсомольців.

У складі Ради 68 депутатів — 30 жінок, 22 робітники, 28 колгоспників. До роботи залучено 150 активістів. За високі показники в соціалістичному змаганні сільських і селищних Рад Вільшанській Раді вручено перехідний Червоний прапор районної Ради депутатів трудящих.

Вільшанці разом з усім радянським народом домагаються все нових успіхів у виконанні величних планів будівництва комунізму, накреслених Комуністичною партією Радянського Союзу.

П. М. БРАТУСЬ, В. Г. ДЯЧКОВА, І. С. ПОСОВЕНЬ

МЛІЇВ

Мліїв (давні назви — Мгліїв, Імліїв) — село, центр сільської Ради. Лежить у долині річки Вільшанки, за 10 км від районного центру і залізничної станції Городище. Населення — 7,5 тис. чоловік.

Річкова долина, що заросла густими лісами, багатими на дичину, була сприятлива для проживання людини, тому вона освоювалася ще в глибоку давнину. Свідченням цього є археологічні знахідки — кам'яні знаряддя праці доби пізнього палеоліту і ранньої бронзи.

Хоч перша писемна згадка про Мліїв належить до 1499 року, є припущення, що історія поселення сягає часів Київської Русі.

Вже в XV ст. Мліїв був приватновласницьким селом, яке належало литовським магнатам. Гетьман Конецпольський, у власність якого на початку XVII ст. перейшов Мліїв, щоб скорити його мешканців, звертався по допомогу до польського короля Сигізмунда. Та застосування сили не вирішувало справи, тому магнатові довелося маневрувати, він пообіцяв селянам «свободи» на 15—20 років. Завдяки цьому Мліїв почав зростати, перетворився на містечко і став центром волості, до якої входило кілька сіл. Його населення займалося переважно сільським господарством, а також виробництвом фарби з червцю, добуванням смольчуги та ін. промислами. Внаслідок цього власники Млієва одержували значні прибутки — близько 200 тис. талерів на рік[1].

Коли почалася визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського панування, 1648 року Млієвом оволоділи війська Богдана Хмельницького, і він став ранговим містечком гетьмана, а невдовзі — центром Мліївської сотні Корсунського полку[2]. Проте за Андрусівським договором Мліїв знову відійшов до шляхетської Польщі. Боротьба мліївців проти визискувачів ніколи не припинялася, іноді доходило й до відкритих збройних виступів. Так, у 1766 році вони вчинили рішучий опір шляхті, яка намагалася насадити в селі унію. Мліївці не пустили до церкви місцевого попа, який перекинувся на бік уніатів, і готувалися із зброєю в руках боронитися. Шляхті вдалося схопити одного з найактивніших борців Данила Кушніра. Щоб залякати, на майдан зігнали багато селян, на очах яких Кушнірові відтяли голову і прибили до стовпа, а тіло спалили.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Мліїв — приватновласницьке село. Наростання загальної кризи феодально-поміщицького господарства і розвиток капіталістичних відносин у кінці XVIII — першій половині XIX ст. штовхало дворян на пошуки шляхів збільшення доходності маєтків. Внаслідок цього посилювалося кріпосницьке гноблення селян. Наприкінці 40-х років XIX ст. повинності мліївських кріпаків були настільки тяжкими, що вони майже не мали часу для обробітку власних наділів. 2—4 дні щотижня ходили на панщину всі. Та селяни терпіли не тільки економічний гніт. їх життя й здоров'я цілком залежали від пана. Наприклад, у 1853 році від побоїв тяжко захворів селянин Феодосій Тиховод[3]. Хвору селянку Тетяну Дробот у 1858 році вигнали на панщину, від цього вона через два дні померла. Такі факти були не поодинокими.

Реформа 1861 року не принесла економічного визволення для більшості мліївських селян. Із 702 усіх дворів лише 16 тяглових одержали повні наділи, 632 піші господарства — половинні наділи, а 54 городники взагалі не отримали польової землі. За уставною грамотою 1863 року селяни мали викупити 2854,5 десятини польової і присадибної землі. Одна десятина оцінювалась по 46,5 крб., у той час як середня ціна на землю в Київській губернії в 1863—1872 рр. становила 32,3 крб. за десятину[4]. Протягом 49 років селяни повинні були виплатити 135,9 тис. крб. Скориставшись вигідними умовами, поміщиця 1867 року виділила селянам за додатковий викуп ще 619,4 десятини польової землі. Таким чином, на один тягловий двір у Млієві припадало для викупу пересічно 9 десятин, а на піший — близько 4,6 десятини польової землі. При тодішньому рівні рільництва це було недостатньо, крім того, для викупу відводились гірші землі. Поміщиця зберегла за собою право пропінації, тобто монопольного виробництва і продажу на території маєтку горілки[5].

---

[1] Н. И. Костомаров. Сочинения, т. 10, кн. 4. СПб., 1904, стор. 335.

[2] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст. К., 1963, стор. 145; М. Н. Петровський. Нарис з історії України, вип. 4. К., 1939, стор. 235.

[3] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 295, арк. 1; спр. 965, арк. 1.

[4] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60—90-і роки XIX ст.), стор. 114.

[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1975, арк. 77—78.

Селяни Млієва відповіли на «голодну волю» відмовою підписати уставну грамоту. Лише прибуття двох рот солдатів примусило їх підкоритися[1].

Реформа 1861 року дала поштовх бурхливому розвитку капіталізму. Тут діяли промислові підприємства, ще 1848 року збудовано поблизу Млієва (нині це територія Мліївської дослідної станції садівництва) перший у Росії паровий цукровий завод, невдовзі — і рафінадний. У 50-х роках тут з'явився машинобудівний завод, обладнаний новітнім устаткуванням. Поступово він став одним з кращих підприємств України. Його основна продукція — парові машини та інше обладнання для цукрових заводів — не поступалася перед продукцією відомих європейських фірм[2]. У 1853 році на цьому ж заводі збудовано пароплав[3], на якому по Дніпру перевозилися товари і який відіграв неабияку роль у торговельних операціях підприємців.

Значного розвитку досягла борошномельна промисловість. У 1866 році в Млієві діяло 20 млинів (кілька водяних, решта — вітряні). На кінець XIX ст. в селі діяли 43 млини. Працювало також 5 олійниць. Частина з них належала поміщику, решта — місцевим багатіям. Збільшувався й обсяг виробництва. З 1860 до 1868 року вартість річної продукції лише промислових підприємств, що належали власникам Яхненкам і Симиренку (цукровий та машинобудівний заводи, паровий млин, газове підприємство), зросла на 15 проц.[4] Після закінчення в 1887 році строку орендного договору на землю мліївські цукрозаводчики припинили виробництво. Їхні приміщення були переобладнані під казарми для 49-ї кавалерійської бригади.

З 5290 чоловік населення, що налічувалося в Млієві 1866 року, на цукрових заводах працювало 850, на машинобудівному — 563, 87 чоловік працювали на вітряках. Становище робітників було важким. Виснажлива праця (навіть на оснащених найновішим технічним устаткуванням підприємствах Яхненків і Симиренка більшість трудомістких робіт виконувалася вручну) підривала сили. Заробітки ж були малі. Поденна плата тим, хто працював на вітряках, становила, наприклад, 20—25 коп., на цукрових заводах навіть кваліфікованим робітникам не перевищувала 15—45 крб. на місяць[5].

У пореформений період поміщики намагалися якнайбільше вигоди взяти із своїх господарств. Для цього запроваджували вони дев'ятипільну систему, підвищували врожайність зернових. На кінець XIX ст. у мліївській економії вирощували пересічно озимої пшениці — 119 пудів, жита — 88 пудів, вівса — 78 пудів, проса — 95 пудів з десятини, по 84 берковці цукрових буряків. Приділялася також увага тваринництву, зокрема вівчарству.

Відбувався інтенсивний процес соціального розшарування селян. Як свідчать етнографічні матеріали 70-х років, двір бідняка складався з невеликої, критої соломою хатини, повітки й хлівця (загальною вартістю 43 крб.), а двір місцевого багатія — з просторої хати з сіньми, кухнею та світлицею, клуні, повітки та хлівця (загальною вартістю 300—350 крб.). Куркульські господарства мали й кращий реманент (його вартість становила 43 крб., а в бідняка — лише 5 крб.), досить тягла, великої рогатої і дрібної худоби, домашньої птиці[6].

Становище основної маси мліївських селян у післяреформений період було дуже скрутним. Малоземелля, недостатня кількість робочої худоби, примітивний реманент обумовлювали низьку продуктивність селянського господарства. Жалюгідні заробітки в поміщицьких економіях, що давалися важкою працею, не могли істотно

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 177, спр. 128, арк. 38, 43, 72, 95.
[2] Журн. «Киевская старина», 1896, № 3, стор. 361—362.
[3] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60—90-і роки XIX ст.), стор. 57.
[4] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 437, арк. 19 зв.
[5] О. О. Нестеренко. Заробітна плата промислових робітників України наприкінці XIX ст. К., 1951, стор. 21.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 13, арк. 81.

поліпшити матеріального становища трудящих. Тому не випадково на рубежі XIX—XX ст. у Млієві частішали селянські виступи, в період революції 1905—1907 pp.[1] вони набрали найбільшої гостроти. У 1905 році мліївці разом з мешканцями інших сіл вимагали поділу поміщицької землі, підвищення плати за роботу в економіях, громили склади місцевих купців-лихварів[2].

Л. П. Симиренко — український помолог і плодовод. Фото 1888 р.

У роки запровадження столипінської реформи селянські наділи у Млієві помітно скоротилися. 1912 року 1562 селянські двори мали всього 2416 десятин землі. У 432 господарствах було до 1 десятини, 184 двори були безземельними. Мліївські селяни мали лише 836 коней і волів, а в 419 господарствах зовсім не було робочої худоби[3]. Сподіваючись позбутися злиднів, 60 селянських родин прийняли пропозицію поміщиці переселитися на її землі до Уфімської губернії[4]. Та їх надії на краще виявилися марними. Старожили згадують, що частина переселенців невдовзі повернулася до Млієва, решта ж загинула в дорозі або на новому місці.

В справі освіти Мліїв другої половини XIX — початку XX ст. дещо відрізнявся від інших сіл Черкаського повіту. В селі, крім невеликої церковнопарафіяльної школи, діяли також технічне училище при цукрових заводах (з 1850-го до 1887 року) та відкриті відомим українським вченим-садоводом Л. П. Симиренком школа садівників і початкова школа для селянських дітей (з 1897 року)[5]. Напередодні Великого Жовтня в селі працювали дві початкові однокласні та (з 1907 року) земська двокласна школи. В них навчалося близько 200 дітей, викладали 8 учителів. У селі діяла також невелика земська бібліотека, в якій налічувалося 558 книг (з них українською мовою лише 61)[6].

З Млієвом пов'язана така видатна подія в культурному житті українського народу, як видання 1860 року «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Дружба зв'язувала великого поета з родиною Симиренків, яка виділила кошти на це видання. В 40—50-х роках Т. Г. Шевченко не раз гостював у Млієві. Тут бували й інші громадські діячі та вчені — М. І. Костомаров, П. П. Чубинський, М. П. Драгоманов. У Млієві виріс і працював український вчений — помолог і садівник Л. П. Симиренко (1855—1920). Навчаючись в Одесі, він зблизився з революційними гуртками. 1879 року був заарештований і висланий у Красноярський край, звідки через 10 років повернувся до Млієва. У селі певний час проживали народники А. І. Желябов, В. К. Дебогорій-Мокрієвич.

Коли стало відомо про перемогу Лютневої революції, перед будинком волосної управи зібрався сільський сход, який вирішив вимагати припинення війни і поділу поміщицьких земель. Тоді організовано й земельний комітет[7], але він своєї функції не виконав, бо землі селянам Тимчасовий уряд не дав.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила трудящим шлях до нового життя, передавши владу до рук робітників і селян. У другій половині січня

---

[1] В. Качинський. Селянський рух на Україні в 1905—1907 pp., ч. 1. Полтава, 1927, стор. 105.

[2] Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества за 1874 год, т. 2. К., 1875, стор. 177—178.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянства населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 502.

[4] Черкаський облдержархів, ф. 754, оп. 5, спр. 17, арк. 3, 15, 36, 46, 45, 109—111.

[5] Журн. «Киевская старина», 1899, № 11, стор. 460.

[6] Список земских народных библиотек Киевской губернии за 1911 г. К., 1911, стор. 202.

[7] Черкаський облдержархів, ф. Р-2478, оп. 1, спр. 22, арк. 12.

1918 року Черкаська Рада робітничих і селянських депутатів оголосила себе єдиною владою в повіті, а на початку лютого в Млієві створено волосний ревком під головуванням місцевого селянина-бідняка І. В. Середи[1]. Ревком відразу ж приступив до розподілу поміщицької землі і майна.

Громадянська війна та іноземна інтервенція затримали радянське будівництво. В березні 1918 року Мліїв окупували німецькі загарбники. Мліївцям довелось узятись за зброю. Чимало їх вступило до партизанського загону ім Т. Г. Шевченка, яким керував житель с. Старосілля П. М. Ільченко. Та після краху німецької окупації на початку 1919 року встановилася влада буржуазно-націоналістичної Директорії, а в серпні — денікінців. Останні укріпилися в сусідньому Старосіллі, але були вибиті і відступили в напрямі Черкас. Мешканці Млієва в 1919—1920 рр. терпіли також від терористичних актів куркульсько-анархістської банди Голого. Жертвами її стали, зокрема, міліціонери М. М. Решетняк, І. К. Рябокобила, І. М. Скляр та С. М. Литвин[2]. У ніч на 7 січня 1920 року куля бандита обірвала життя видатного вченого-садовода Л. П. Симиренка. Бандити перешкоджали здійсненню заходів Радянської влади, спрямованих на соціалістичну перебудову села. Навесні 1920 року над Млієвом нависла небезпека окупації військами буржуазно-поміщицької Польщі. На допомогу трудящим прийшла Перша Кінна армія. На початку травня частини 518-го полку, що йшли на фронт, розгромили ворогів, а незабаром на підступах до Млієва Червона Армія зупинила польських інтервентів.

Керівництво відбудовою господарства очолили партійна організація, створена в липні 1920 з 8 комуністів[3], та сільська Рада. Проведення в життя законів про продрозкладку, наділення землею і реманентом безземельних і малоземельних селян у Млієві здійснювалося також комітетом незаможних селян та комсомольською організацією, створеними того ж літа[4]. Вони приділяли постійну увагу соціалістичним перетворенням у сільському господарстві і промисловості Млієва, дбали про культурне обслуговування, поліпшення побуту тощо. Тоді ж завершено розподіл поміщицької і церковної землі. Всього селяни Млієва одержали 3897 десятин цих земель, а на лісових масивах поміщиці було створено Мліївське і Городищенське лісництва. На базі помологічного розсадника Л. П. Симиренка 1920 року створено Мліївську науково-дослідну станцію садівництва і плодоовочівництва. Її очолив син Л. П. Симиренка — В. Л. Симиренко. Станції було виділено 150 десятин землі. Радянські й громадські організації кілька разів проводили в Млієві тиждень лісу.

Ще навесні 1920 року ревком налагодив роботу трьох народних шкіл, в яких удень навчалися діти трудящих, а ввечері здобували грамоту дорослі. Ентузіастами ліквідації неписьменності були вчителі та комсомольці. Їхніми силами 1920 року відкрито хату-читальню, яка стала зразковою в повіті[5], організовано також гуртки художньої самодіяльності (драматичний, хоровий, музичний), до яких охоче йшла сільська молодь. Для малюків відкрили ясла.

Партійна і комсомольська організації, КНС залучали до активного громадсько-політичного життя все трудове населення, провадили роз'яснювальну роботу. Тому мешканці Млієва гаряче відгукувалися на всі міжнародні події. Вони колективно записалися в члени товариства «Доброхем», вітали успіхи радянської дипломатії у встановленні торговельних зв'язків з Англією[6]. З великим сумом трудящі Млієва пережили траурні січневі дні 1924 року. На траурному мітингу вони клялися втілити в життя ідеї великого Леніна.

Важко долалися наслідки іноземної інтервенції і громадянської війни. Навіть у 1926 році на більш як 2 тис. селянських дворів у селі припадало лише 435 коней та

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-376, оп. 1, спр. 3, арк. 8.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 70, арк. 21; спр. 78, арк. 33—34.
[3] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 255.
[4] Газ. «Вісті» (Черкаси), 21 липня 1920 р.
[5] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 266—267.
[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-70, оп. 1, спр. 12, арк. 22, 42, 308.

545 волів[1]. Не випадково мліївські селяни одними з перших зрозуміли необхідність переходу до колективного господарювання. 1923 року 10 незаможних селянських дворів об'єдналися в ТСОЗ, який назвали «Світ села». Для обробітку 24 га землі товариство мало двоє коней. Вже 1925 року з допомогою держави «Світ села» придбав трактор, ще через два роки — сівалку, жниварку, молотарку, побудував механічний млин та олійню[2]. Досягнуті за порівняно короткий час успіхи наочно показали перевагу колективного ведення господарства, завдали удару по антиколгоспній агітації місцевих куркулів. На початок 1931 року в колгоспи об'єдналося близько 70 проц. селянських дворів, а наприкінці року Мліїв став селом суцільної колективізації. Крім артілі ім. Челюскіна (колишній «Світ села»), організовано ще дві — ім. В. І. Леніна та «Переможець». Тоді ж утворилася промислово-сільськогосподарська артіль «Прогрес», яка виробляла різноманітні знаряддя з дерева. Після створення Городищенської МТС (1930 р.) колгоспи одержали допомогу тракторами та іншими сільськогосподарськими машинами. Мліївські поля обробляли десять тракторів, три комбайни, в розпорядженні артілей було сім автомашин. А 1935 року в громадських приміщеннях та житлах мліївців засвітилася лампочка Ілліча. Електрифікація (на базі Корсунської державної ГЕС) забезпечила колгоспи новою потужною енергетичною базою, сприяла розвитку багатьох галузей виробництва. Основна увага приділялася вирощуванню пшениці, жита і цукрових буряків. Значне місце займало садівництво, а також тваринництво.

Головний корпус Мліївської ордена Трудового Червоного прапора дослідної станції садівництва ім. Л. П. Симиренка. 1969 р.

По-новому почали ставитися колгоспники до праці, яка ставала справою честі, доблесті й геройства. Цьому сприяло розгортання широкого соціалістичного змагання. 1935 року, змагаючись із старосільськими колгоспницями М. Гнатенко та М. Демченко, ланки М. Барабаш, І. М. Кравченко та В. Середи (колгосп ім. Челюскінців) виростили більш як по 450 цнт цукрових буряків на гектарі.

Помітну роль в економічному розвитку села відіграла Мліївська науково-дослідна станція садівництва і плодоовочівництва. За роки існування вона створила сортовий фонд, що налічував 1617 плодових і ягідних культур. До 1940 року тут вирощено і відправлено в різні кінці Радянського Союзу понад 2,4 млн. саджанців фруктових дерев. Крім того, станція готувала бригадирів-садівників та інших спеціалістів. За досягнуті успіхи 1939 року її нагороджено дипломом 1-го ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки та грошовою премією.

Поліпшилося й медичне обслуговування населення. Відійшли в минуле часи, коли медичну допомогу надавав не дуже кваліфікований фельдшер. Вже на початку 30-х років у Млієві працювали дві амбулаторії, пологовий будинок, акушерський пункт. В день 10-річчя Великого Жовтня відбулася визначна подія в житті села — мешканці Млієва вперше одержали можливість подивитися кіно, яке відтоді міцно ввійшло в їхній побут. Радянська влада дбала про охоплення навчанням усіх дітей шкільного віку. 1927 року одну з трьох народних шкіл Млієва перетворено на семирічну, а 1939 року вона стала середньою, дві ж початкові — семирічними. В усіх мліївських школах у 1940/41 навчальному році було понад 700 дітей, працювали 34 вчителі. Багато робилося для навчання грамоти дорослих, завдяки чому в другій половині 30-х років у Млієві повністю ліквідовано неписьменність.

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-85, оп. 1, спр. 1, арк. 50.
[2] Газ. «Радянська думка» (Черкаси), 16 лютого 1930 р.

Всі соціальні й економічні зміни, що сталися в короткий історичний строк, наочно показали, яких успіхів може добитися трудовий люд, ставши господарем свого життя. Та з цим не могли миритися оскаженілі фашистські орди, які виношували ідею знищення не тільки Радянської держави, а й народів нашої країни. В суворі дні червня 1941 року мліївці, як один стали на захист Вітчизни.

До Млієва загарбники ввірвалися 2 серпня. Вони відразу ж встановили кривавий окупаційний режим. У приміщеннях дослідної станції, шкіл та установ розмістилися комендатура, склади, розквартирувалися окупанти. Школи, клуби, бібліотеки були закриті, книги — спалені. Почалися розправи над комуністами, сім'ями червоноармійців та партизанів. Фашисти схопили й закатували колишнього голову колгоспу «Переможець» комуніста І. В. Дерев'янка, відому ланкову Марію Барабаш та багатьох інших. Весною 1942 року почалося масове вивезення жителів села на роботи до Німеччини. Всього було вивезено 240 мліївців[1].

Радянські патріоти чинили опір ворогові. Вже в серпні під керівництвом студента Полтавського педагогічного інституту кандидата у члени партії Я. К. Горідька у Млієві почала діяти підпільна організація. Її члени виготовили радіоприймач, слухали зведення Радінформбюро, поширювали їх серед населення[2]. 1943 року мліївці дійово допомогли партизанському загонові ім. Пожарського, який діяв у навколишніх лісах. Колгоспники Н. М., Ф. Є. та Я. К. Горідьки, Й. П. Дерев'янко, Т. П. Посунько та І. І. Гладкий збирали відомості про ворога, доставляли партизанам у загін зброю і продукти харчування; С. Х. Галич передав партизанам план розміщення продовольчого складу, допоміг захопити його[3]. Підпільникам О. Денисову, Г. Фатєєву і М. Гулаєву разом з загоном партизанів удалося проникнути на територію дослідної станції та захопити велику продовольчу базу[4]. Колишній учень Мліївської школи А. М. Туш брав участь у бойових діях партизанського загону ім. Чапаєва.

Частини 72-ї та 254-ї стрілецьких дивізій 52-ї Армії 6 лютого 1944 року з боями підійшли до села. 9 лютого Мліїв визволено від фашистських загарбників[5]. Боротьба з окупантами забрала життя понад 550 мліївців, близько 200 чоловік повернулися з війни інвалідами.

Понад 1100 мліївців билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, багатьох з них нагороджено бойовими орденами та медалями. І. М. Бурлака був учасником героїчної оборони Брестської фортеці, М. Н. Олефір — розгрому фашистів під Москвою, І. К. Кравченко — під Сталінградом; М. А. Кузьменко — на Курсько-Орловській дузі, Л. А. Карпенко, І. П. Гудзь, С. Т. Кравченко — боронили Ленінград. Один з перших вожаків сільських комсомольців полковник З. К. Середа визволяв рідний край в час Корсунь-Шевченківської битви. Командував військовими частинами у багатьох боях генерал армії П. І. Руденко. Славний бойовий шлях пройшла випускниця Мліївської середньої школи К. Н. Бурлака, яка шістнадцятирічною дівчиною добровільно пішла на фронт, брала участь у боях за визволення Керчі, Криму, Одеси, у штурмі Берліна. Трьом мліївцям за героїзм, проявлений у боях з ворогом, присвоєно звання Героя Радянського Союзу — І. С. Буркуту (посмертно), В. П. Фесенку (посмертно) та О. Ф. Гараню.

Війна завдала селу великих матеріальних збитків. За період окупації запустіли колгоспні двори. Не було чим обробляти землю. В артілі ім. Леніна селянам удалося зберегти 104 коней і 4 воли, в колгоспі «Переможець» було лише 9 лошат і 1 теля[6]. Але труднощі не злякали колгоспників. Самовідданою працею мліївці заліковували рани, вносили свій вклад в остаточну перемогу над ворогом. Запрягали в плуги

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4758, оп. 2. спр. 54, арк. 12.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 9, стор. 4.
[3] Там же, оп. 8, спр. 134, стор. 9—69.
[4] Т. Строкач. Наш позивний — свобода. К., 1966, стор. 480—482.
[5] По місцях Корсунь-Шевченківської битви. К., 1968, стор. 97.
[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-1073, оп. 1, спр. 3, арк. 26.

і борони не лише коней, а й корів, відремонтували два трактори, заховані в лісі. Працювали, не покладаючи рук. Завдяки трудовим зусиллям та допомозі держави вдалося засіяти значну площу зерновими. Колгоспники не тільки виконали план хлібопоставок, а й здали кілька тисяч пудів зерна у фонд оборони.

Навесні 1944 року діти знову сіли за парти. Щоб успішніше відбудувати народне господарство, сільська Рада разом з правліннями колгоспів організувала навчання кадрів, залучивши до цього науковців з дослідної станції плодівництва.

Трудівники колгоспних ланів проявляли справжній героїзм, добиваючись у важких умовах післявоєнних років високих урожаїв. Уже 1947 року ланка Н. Т. Шкляр з колгоспу ім. В. І. Леніна виростила на кожному гектарі по 350 цнт цукрових буряків, а також високий урожай коксагизу. Наступного року в цьому ж колгоспі ланка Н. О. Жулі зібрала по 450 цнт цукрових буряків з гектара.

Авангардну роль у відбудові села відігравали комуністи й комсомольці. Вони не лише проводили велику громадсько-політичну роботу, виступали організаторами соціалістичного змагання, вивчали досвід передових колгоспів та популяризували його, а й брали шефство над бригадами, що відставали, подавали приклад у праці, виступали застрільниками цінних починів. Про це систематично писала районна газета «Колгоспне життя»[1]. Комсомольці артілі ім. Челюскінців закликали всіх комсомольців району, виходячи на суботники, спорудити в кожному селі спортивні майданчики[2]. На будівництво шахт Донбасу, а пізніше на освоєння цілинних земель за комсомольськими путівками поїхало 110 мліївських юнаків та дівчат.

Завдяки самовідданій праці трудящі Млієва протягом четвертої післявоєнної п'ятирічки відбудували господарство. Економіка мліївських колгоспів не лише досягла довоєнного рівня, а й перевищила його. Прибутки передової в селі артілі ім. В. І. Леніна в 1949 році перевищили 1 млн. карбованців[3].

Дальший розвиток сільського господарства відбувався ще більш швидкими темпами. Цьому сприяло впровадження передових агротехнічних заходів, використання природних і хімічних добрив тощо. У 1966—1970 рр. колгоспи вносили щороку в середньому понад 30 тис. тонн органічних та 8 тис. цнт мінеральних добрив, що відповідно у 2 і 85 разів більше, ніж у кінці 50-х років. Зростає оснащеність господарств сільськогосподарською технікою. Тепер мліївські колгоспи мають 34 трактори, 50 автомашин, 21 комбайн, 153 електромотори.

Зміцненню економіки сприяло також об'єднання дрібних господарств у більші. 1960 року колгоспи ім. Челюскінців та «Переможець» об'єдналися в один — ім. Л. П. Симиренка. Постійно збільшується врожайність. Якщо озимої пшениці на початку 50-х років збирали пересічно 17 цнт з га, то в 1966—1970 рр.— 33,3 цнт з гектара.

Наново створені після війни колгоспні ферми на початку 1950 року мали близько 300 свиней, 130 волів, понад 320 корів тощо. Колгоспи розвивали переважно м'ясо-молочне тваринництво. Створення міцної кормової бази дозволило розводити високопродуктивні породи тварин, значно збільшити їх продуктивність. Ще наприкінці 50-х років ферми було механізовано. Колгосп ім. Л. П. Симиренка добився надою молока і виробництва м'яса на кожні 100 га угідь відповідно по 502 цнт і 90,7 цнт. Кращі доярки надоїли в 1968 році від кожної корови по 3—3,5 тис. кг молока, а Ганна Карпенко — 4095[4]. Восьму п'ятирічку завершував колгосп ім. Л. П. Симиренка добрими показниками: тут на 100 га угідь виробляли понад 500 цнт молока та понад 90 цнт м'яса.

Розвивалось і садівництво. Нині площа садів становить близько 290 га, валовий збір фруктів (переважно яблук) досяг 20 тис. цнт, тобто у 4,6 раза більше, ніж у 1950 році.

[1] Газ. «Колгоспне життя» (Городище), 6 квітня 1950 р.
[2] Газ. «Колгоспне життя», 15 червня 1950 р.
[3] Газ. «Колгоспне життя», 26 січня 1950 р.
[4] Журн. «Тваринництво України», 1968, № 11, стор. 8.

М. М. Никоненко — селекціонер Мліївської дослідної станції садівництва. 1968 р.

Завдяки зростанню прибутків колгоспи збудували лише протягом 1966—1970 рр. понад 30 тваринницьких приміщень, зерносховища, фруктові склади, гаражі, різні майстерні тощо. Асигнування на капітальне будівництво у восьмій п'ятирічці збільшилися вдвоє.

Трудові досягнення науковців Мліївської науково-дослідної станції садівництва і плодоовочівництва ім. Л. П. Симиренка відомі далеко за межами України. Вона виростила добрі сорти плодових дерев і ягідних культур — яблук: Ренет Симиренка, Мліївську красуню, Зелену Дніпровську, Пармен Мліївський, Слава переможців; груш: Бергамот Мліївський, Ранню Мліївську та ін. Їх можна зустріти не лише в садах і ягідниках Радянського Союзу, а й у Польщі, Болгарії, Франції, Італії та інших країнах. Вчені з ентузіазмом продовжують справу, розпочату Л. П. Симиренком. На міжнародних виставках в Ерфурті 1961 року яблука Слава переможців відзначено Золотою медаллю, а груші (1969 р.) — Срібною та бронзовими медалями. За видатні досягнення в розвитку садівництва селекціонеру М. М. Никоненку 1958 року присуджено Державну премію. За успіхи у виведенні нових високоврожайних сортів плодових і ягідних культур і впровадження їх у колгоспно-радгоспне виробництво 1971 р. станцію нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Успішно розвивається в Млієві лісове господарство. Лише за 1970 рік Мліївське та Городищенське лісництва реалізували продукції на суму понад 200 тис. крб. Вони охороняють від ерозії значну площу колгоспних угідь, укріплюють піски та яри. В селі за післявоєнні роки посадили понад 500 га лісу.

Протягом 1950—1960 рр. у Млієві побудовано п'ять промислових підприємств. Найбільшим є завод «Сільгоспдеталь», що виріс на базі промислової артілі «Прогрес». Тут виготовляють запасні частини для сільськогосподарських машин та вироби культурно-побутового призначення. Обсяг продукції заводу постійно зростає. У другому десятиріччі існування підприємства він збільшився в десять разів. Завод і далі розширюється, тепер завершується спорудження нових корпусів. У Млієві діють також три цегельні заводи, які виробляють щорічно понад 2,5 млн. шт. цегли, лісопильний завод та споруджений колгоспом ім. В. І. Леніна вальцьовий млин, виробнича потужність якого — 20 тонн борошна на добу.

Зміцнення економіки села всебічно позначається на зростанні фондів не тільки громадського користування, а й особистих заробітків усіх трудящих. Наприклад, передові працівники садової бригади колгоспу ім. В. І. Леніна 1965 року одержали тільки додаткової оплати по 500—650 крб. кожний. Місячний заробіток доярок пересічно становить 120 крб. У колгоспі ім. Л. П. Симиренка в 1970 році механізатори заробляли по 4 крб., а працівники тваринницьких ферм — 4,2 крб. у день. Про зростання матеріального добробуту трудящих села красномовно свідчить попит на такі товари, як мотоцикли, швейні та пральні машини, холодильники, газові плити, радіоприймачі, телевізори, музичні інструменти, художню та наукову літературу. Щоб задовольнити його, в селі збудовано приміщення для 15 магазинів. Побутові послуги населенню надають різні майстерні: кравецька, шевська, годинникова, фотоательє, колгоспні комунгоспи.

За післявоєнні роки Мліїв фактично збудований заново. Лише за останню п'ятирічку тут з'явилось понад 500 добротних, вкритих черепицею або бляхою житлових будинків, що складаються з 2—3 кімнат та допоміжних приміщень. Прекрасний Мліїв особливо навесні, в рожевому яблуневому цвіті. З-за пишних садів ледь видніються сучасні споруди. В центрі встановлено пам'ятник В. І. Леніну. За радянських часів

змінився не лише вигляд села — стали іншими люди, що тут живуть,— справжні господарі своєї долі.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. Тут відкрито лікарню на 25 ліжок, дві амбулаторії з рентгенівським, стоматологічним та гінекологічним кабінетами, два фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок. Забезпечено й швидку допомогу. Медичний персонал складається з двох лікарів та 15 фельдшерів і акушерів.

Радянські органи та громадські організації не послабляють уваги щодо культосвітньої роботи. Нею охоплено всі верстви населення. Крім середньої та двох восьмирічних шкіл, де навчається понад 1000 учнів, тут відкрито вечірню школу. При мліївській науково-дослідній станції садівництва і плодоовочівництва працює однорічна школа колгоспних садівників. Про навчання і виховання дітей дбають 62 учителі; більшість із них має вищу спеціальну освіту. При мліївських школах є біологічні, фізичні, хімічні кабінети, спортивні зали, стадіон, столярна майстерня. Учні середньої школи створили один з перших в республіці шкільний історико-краєзнавчий музей. Все ширше впроваджуються технічні засоби навчання — пересувні кіноустановки, епідіаскопи, фільмоскопи, телевізори, радіоли, програвачі тощо. Крім загальної освіти, учні набувають у школі трудові навики, оволодівають професією столяра і садівника. Учнівське історичне товариство «Наша Вітчизна» не раз нагороджувалося за успіхи в краєзнавчій роботі грамотами Міністерства освіти УРСР та ЦК ЛКСМУ. Про цінний досвід юних істориків у справі військово-патріотичного виховання повідомляла на своїх сторінках газета «Правда»[1].

Постійно поліпшуються умови для культурного відпочинку жителів села. На початку 50-х років відкрито чотири кінозали, один з яких 1961 року переобладнаний для демонстрування широкоекранних кінофільмів. До 100-річчя Ленінського ювілею відкрито новий будинок культури, в якому є кінозал на 650 місць з широким екраном, бібліотека, просторий читальний зал, кімната для занять гуртків художньої самодіяльності. На сцені будинку культури вже виступали відомі артисти столиці України, колективи Черкаського драматичного театру і обласної філармонії, Закарпатського народного хору, білоруські, російські та ін. театральні колективи. В селі працює вісім бібліотек, одна з них — наукова, в ній зібрано велику літературу з садівництва та плодоовочівництва. Для дошкільнят в мальовничих куточках села зведено просторі приміщення колгоспних дитячих садків і ясел.

В побут населення міцно ввійшли революційні свята — Першотравень, Міжнародний жіночий день, ювілеї Радянської держави тощо. Стали традиційними колгоспні свята — день урожаю, обжинки. Після урочистої частини, де вшановують кращих трудівників, влаштовують народні гуляння, накривають святкові столи. А проводи юнаків до Радянської Армії з родинної справи перетворилися на велику громадську подію, яка виховує молодь у дусі відданості соціалістичній Вітчизні. Щороку 9 травня колони трудящих крокують до обеліска Слави, щоб вшанувати пам'ять полеглих односельців. Авангардну роль у селі відіграють комуністи. Їх організація становить понад 200 чоловік. У комсомольському загоні Млієва — 417 юнаків і дівчат. Вони всебічно розвивають трудову активність мешканців Млієва. В колгоспах і на промислових підприємствах керують соціалістичним змаганням, подають власний приклад звитяжної праці. Доброю традицією в селі стало зустрічати свята і ювілеї трудовими подарунками. В 1969—1970 рр. трудящі несли вахту на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Сумлінно працюють мліївці не лише в рідному селі. Багато їх на заклик партії поїхало на ударні будови країни.

Велику роботу, спрямовану на здійснення завдань господарського і соціально-культурного будівництва, веде Мліївська сільська Рада. Тут регулярно проводяться сесії і засідання сільвиконкому, на яких депутати обговорюють питання сільсько-

---

[1] Газ. «Правда», 27 грудня 1966 р.

господарського виробництва, культурно-побутового обслуговування, благоустрою села, дотримання соціалістичної законності, громадського порядку. Зокрема, розглядаються питання про те, як колгоспи ім. Леніна та ім. Симиренка виконують соціалістичні зобов'язання, про стан і заходи до підвищення продуктивності тваринництва.

Немалою є заслуга сільської Ради в тому, що колгоспи успішно виконали восьму п'ятирічку, за роки якої, зокрема, споруджено систему зрошення на 300 га угідь. Для цього змінено русло річки Вільшанки. За допомогою шлюзів-регуляторів утворено басейни, з яких вода по каналах довжиною майже в 14 км йде на колгоспні луки.

Нові перспективи накреслені на дев'яту п'ятирічку, і вони впевнено здійснюються. 1971 року вирощено високий урожай зернових — по 32 цнт з гектара, в тому числі пшениці — 46 цнт, на кожну фуражну корову надоєно по 3500 кг молока. Країні продано понад річне завдання 1473 цнт молока, 355 цнт м'яса.

За досягнуті успіхи в праці орденами і медалями нагороджено 112 жителів села, а бригадира садової бригади колгоспу ім. В. І. Леніна В. М. Матвійка удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Як переможець у соціалістичному змаганні на відзнаку 50-річчя Радянської влади колгосп ім. Леніна одержав перехідний прапор Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. За трудові успіхи в першому році дев'ятої п'ятирічки колгоспу ім. Симиренка присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

Багато гостей побувало в Млієві з різних місць нашої Батьківщини та з-за рубежа — Польщі, Угорщини, Румунії. Вони побачили тут чимало цікавого і повчального.

Мліївці люблять своє село, яке розквітло за Радянської влади, і з кожним днем стає красивішим, а життя в ньому — заможнішим.

О. П. КРИЖАНІВСЬКИЙ, П. М. КРИЖАНІВСЬКИЙ

СТАРОСІЛЛЯ

Старосілля — село, центр Старосільської сільської Ради. Розташоване на берегах річки Вільшанки. Віддаль до районного центру — 20 км. Населення — 3,9 тис. чоловік.

Залишки городища часів Київської Русі[1] свідчать, що на території сучасного села люди жили ще в X ст. Вперше воно згадується на карті французького інженера Боплана[2].

У XVIII ст. Старосілля разом з іншими населеними пунктами Правобережної України перебувало під владою шляхетської Польщі. Жителі села терпіли не лише соціальний, а й національно-релігійний гніт. У 1766 році загони озброєної польської шляхти пограбували село, силою зброї намагалися привернути населення до католицизму.

1793 року Правобережна Україна була возз'єднана з Росією. У Старосіллі, як і доти, поміщики вишукували різні засоби гноблення селян. Власниця Мошногородищенського маєтку, до Городищенського ключа якого з 1833 року входило і Старосілля[3], провела руками кріпаків у своїй вотчині, в т. ч. і на старосільських землях, зрошувальні роботи. Покріпаченим селянам Старосілля доводилось нести важкий тягар поміщицької експлуатації. За інвентарем Городищенського ключа (1845 рік) панщина становила 2—3 і більше днів на тиждень. Тяглові мали виходити на роботу з власною худобою. Денна норма здебільшого була настільки високою,

---

[1] П. Р. Слезкин. Описание Мошногородищенского имения Е. Балашовой, ч. 1, стор. 174. Археологічні пам'ятки Української РСР, стор. 172.

[2] В. Г. Ляскоронский. Гилём Лавассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России, стор. 26, 37.

[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 940, арк. 8.

що кріпак її виконував півтора, а то й два дні. Молотник за день мав змолотити 60—90 снопів. Крім того, кріпаки відробляли щорічно 6 згінних та 12 шарваркових днів, вартували панський двір, несли гужову повинність, пряли для потреб фільварку, обробляли панські городи. Також селяни Старосілля змушені були давати пану щорічно з двору 1—2 курки, 10—20 яєць, платити 1 крб. 80 коп. на податки та рекрутський збір[1]. У селі проживало 1600 осіб. Переважна більшість населення села жила з хліборобства. Частина займалася ремеслом, зокрема тут були кравці, чоботарі, чинбарі, кушніри тощо. Окремі жителі трудилися на невеличкому місцевому заводі, що виготовляв дерев'яні вироби.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян Старосілля, вони мали заплатити за землю 133,6 проц. її дійсної вартості[2]. Це було відкрите пограбування селянських мас, які фактично разом із землею викупляли і свою «волю». Але навіть цих обтяжливих умов викупного договору поміщиця не дотримувалась. Так, у 1897 році вона віддала в оренду місцевому куркулю право на вилов риби в старосільській частині Вільшанки, хоч за викупним договором річка була у спільному володінні поміщиці і селян.

У відповідь на грабіжницькі умови викупного договору селяни Старосілля 1862 року відмовилися підписати уставну грамоту. Вони вчинили рішучий опір властям. Їх не залякала поліція і навіть присутність у селі військових частин — роти Олексопольського піхотного полку та батальйону Кременчуцького піхотного полку. Разом із селянами сусідніх Байбузів старосільці наполягали на своєму, а потім направили до Києва із скаргою кількох своїх посланців, яких там заарештували.

Невдовзі відбувся новий виступ селян. Під час проведення в Мошногородищенському маєтку розмежування земель селяни 1868 року відмовилися визнати межові знаки. Про це було повідомлено міністру внутрішніх справ. У село спішно прибули війська[3].

1866 року Старосілля стало волосним центром. До волості ввійшли також села Байбузи і Білозір'я.

На кінець XIX ст. у селі працювало 20 вітряків, 4 кузні[4]. Майже всі вони належали куркульській селянській верхівці. Розвивалася торгівля. Товарообіг двох старосільських ярмарків — Юр'ївського (23 квітня) і Михайлівського (8 листопада) — 1895 року досяг 10 тис. крб. Крім щорічних ярмарків, у селі раз на два тижні збирався базар, річний товарообіг якого становив 5 тис. крб. Місцеве населення торгувало збіжжям, дровами, сіном, салом, маслом, худобою тощо, а купувало взуття, мануфактуру, одяг, глиняний посуд, бакалійні вироби та інші товари, які довозилися в Старосілля[5].

Інтенсивно відбувалося соціальне розшарування селян. Більшість з них ледь зводила кінці з кінцями або зовсім розорялася.

Селянська біднота залишала свої наділи і йшла на заробітки в південні губернії України, на шахти Донбасу. Окремі селянські господарства Старосілля, навпаки, збагачувалися настільки, що їх власники ставили вітряки, брали в оренду землю, право на виловлення риби в річці тощо.

Найболючішим на початок XX ст. залишалося питання про землю. 1912 року з 1074 господарств лише 9 мали до 8 десятин, а 851 — тільки до 3 десятин. 122 селянські двори були безземельними. На все село налічувалося 484 голови робочої худоби[6]. Переважна більшість господарств або взагалі не мала чим

---

[1] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 3, спр. 12, арк. 3—6; спр. 5, арк. 71.

[2] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60—90-ті роки XIX ст.), стор. 114.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 307, спр. 469, арк. 2.

[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1755.

[5] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 2236, арк. 84—87.

[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 503.

обробляти землю, або не могла цього робити без супряги. Брак робочої худоби, примітивний реманент і відсталі форми рільництва спричинювали низькі врожаї на селянських землях, значно нижчі, ніж на поміщицьких. Щоб прожити, селяни наймалися до багатіїв. За виснажливу працю в економії платили дуже мало. Чоловікам — за рік по 100 крб., жінкам по 65—70 крб. З цієї суми вираховувалося 50 крб. за харчування. Заробіток на поденних роботах становив для чоловіків — 30—40 коп., жінок — 20—25 коп.[1].

Селяни жили затурканими, не мали можливості навчати своїх дітей. На початок XX ст. в Старосіллі була лише невеличка церковнопарафіяльна школа, відкрита в 60-х роках XIX століття.

Злидні, безправ'я піднімали селян на боротьбу. Особливо активізувався селянський рух у 1905 році. Восени селяни Старосілля вимагали поділу поміщицької землі, відмовлялися виконувати польові роботи, поки з ними не розрахується економія. Вони не корилися місцевим властям, які змушені були викликати військову команду.

Перша світова війна ще більше погіршила становище селян. Працездатних чоловіків мобілізували на фронт. Урожаї різко зменшилися. Біднота не мала можливості сплачувати податки, її убоге майно поціновували і продавали, щоб погасити недоїмки.

Звістка про повалення самодержавства викликала в селі велике піднесення. Зібрався сход, на якому присутні вітали крах монархії. Але Лютнева революція не вирішила питання про землю.

Лише Великий Жовтень відкрив перед трудящими Старосілля шлях до нового, щасливого життя. В середині лютого 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Було створено волосний ревком. Складність політичної обстановки на Україні, іноземна інтервенція та громадянська війна затримали проведення тут соціалістичних перетворень. У березні 1918 року старосільці піднялися на збройну боротьбу проти німецьких окупантів. Чимало їх разом із жителями сусідніх сіл влилося в партизанський загін ім. Т. Г. Шевченка, що весною—влітку 1918 року діяв у тамтешній місцевості. Ним керував селянин-бідняк Старосілля М. П. Ільченко.

Після визволення села від німецьких окупантів, вигнання гетьманської адміністрації та петлюрівців влада в Старосіллі в кінці лютого — на початку березня 1919 року перейшла до волосного ревкому. Відразу ж було вжито заходів для здійснення декретів українського радянського уряду. Зокрема, почали ділити між селянами поміщицькі і церковну землі. Спираючись на сільську бідноту, ревком забезпечував виконання продрозкладки. Її проведення викликало шалену лють куркулів, які ховали зерно, чинили розправи над сільськими активістами, намагаючись цим залякати бідноту.

Восени село захопили денікінці. У донесенні Київському губернському комісаріату констатувалося, що настрої селян не на користь «Добровольчої армії». Вигнання білогвардійців на початку лютого 1920 року було зустрінуте трудящими з великою радістю. Розгромивши денікінців, Червона Армія допомогла трудящим Старосілля та інших сіл Черкаського повіту в боротьбі проти куркульсько-анархістського бандитизму. На початку травня 1920 року частини 518-го полку Першої Кінної армії розбили банду Голого.

У травні 1920 року до Старосілля наблизилися війська панської Польщі. Трудящі села вирішили вчинити опір агресорові і сформували для цього загін самооборони. Але внаслідок мужньої оборони радянських військ, вороги не змогли підійти до Старосілля ближче як на 15 кілометрів.

На сільських зборах, що відбулися 15 серпня 1920 року, старосільці заявили, що всі, як один, готові стати на захист робітничо-селянської влади. Вони зібрали для бійців Червоної Армії продукти харчування, за що комітет допомоги пораненим червоноармійцям виніс їм щиру подяку[2].

---

[1] А. В. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 59.

[2] Газ. «Вісті» (Черкаси), 20 липня 1920 р., 25 червня 1921 р.

Після закінчення громадянської війни в селі розгорнулося господарське і культурне будівництво. Розвитку господарства села сприяло впровадження нової економічної політики. У Старосіллі спостерігалося швидке піднесення сільського господарства, промисловості, торгівлі. В кінці 1921 року тут працювали 2 маслоробні, 14 млинів, 6 кузень та інші дрібні промислові підприємства, більшість яких у роки громадянської війни припинила виробництво. Майже всі вони перебували у приватній власності. Держава націоналізувала на перших порах лише один млин та колишнє лісництво поміщиці Балашової. Помітно збільшилось поголів'я худоби. На 1924 рік уже налічувалося 1,6 тис. голів рогатої худоби, 700 свиней.

До обрання Старосільської сільської Ради в квітні 1921 року влада в селі належала ревкому та створеному влітку 1920 року комітету незаможних селян. Дійову допомогу їм надавали сільська партійна організація, створена 23 квітня 1920 року[1], та комсомольська організація, заснована в липні того ж року.

Проводячи політику Комуністичної партії і Радянського уряду, органи Радянської влади та партійна організація Старосілля виховували в селян колективізм, допомагали зрозуміти настійну потребу переходу від одноосібного до колективного господарювання. Не лише господарче, а й політико-виховне значення мало, наприклад, відрядження в квітні 1923 року до Москви для ознайомлення на сільськогосподарській виставці із передовими формами ведення сільського господарства трьох старосільських селян[2], а також проведення в Старосіллі весною 1924 року тижня лісу.

З перших днів існування Радянська влада подбала також і про освіту дітей, відкривши навчання в школі. Розпочалася наполеглива боротьба за подолання неграмотності населення, в якій активну участь взяли вчителі та комсомольці села.

Трудящі Старосілля активно підтримували заходи Радянської влади, спрямовані на перебудову господарства села на соціалістичний лад. На зборах села в січні 1924 року вони поклялися свято виконувати заповіти В. І. Леніна. В 1929 році було створено колгосп ім. Комінтерну. Площа його землі становила понад 1,7 тис. га. Провідними культурами були зернові (озима пшениця, жито, ячмінь, гречка) та цукрові буряки.

Долаючи труднощі, обумовлені нестачею робочої худоби, сільськогосподарських машин та знарядь, старосільці впевнено зміцнювали економічну базу свого колгоспу. Вони створили тваринницьку ферму, птахоферму, побудували механічну майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки. Після організації Городищенської МТС (1930 рік) з року в рік поліпшувалась озброєність колгоспу сільськогосподарськими машинами, що зумовило зростання економічних показників. У результаті праця селян ставала продуктивнішою, збільшувалась її оплата. В 1931 році селяни одержали по 1,1 кг хліба на трудодень, а в 1932 році — по 4,1 кілограма[3].

Успіхи колгоспу ім. Комінтерну були результатом сумлінної праці колгоспників, постійної уваги до нього партійної, комсомольської організацій села, сільської Ради. Активно включившись у боротьбу за підвищення врожайності на колгоспних ланах, піднесення тваринництва, трудівники артілі виконували і перевиконували свої соціалістичні зобов'язання. Так, уже в 1932 році вони на 120 проц. виконали план хлібопоставок державі.

Яскравим прикладом самовідданої праці колгоспників Старосілля є зародження на селі в середині 30-х років руху п'ятисотенниць, який потім поширився на Україні і за її межами.

Ще в 1933 році колгосп ім. Комінтерну добився високого врожаю цукрових буряків — по 261 цнт з га, причому комсомольсько-молодіжна ланка Марини Гнатенко виростила того року по 325 цнт. Відзначаючи успіхи колгоспників у вирощуванні цукрових буряків, Наркомзем УРСР своєю постановою від 25 січня 1934 року

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1940 рр., стор. 255.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-70, оп. 1, спр. 5, арк. 219.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ» (Городище), 5 березня 1933 р.

М. І. Калінін вручає орден Леніна М. С. Демченко. 1935 р.

преміював колгосп вантажною автомашиною, а кращих буряківників — грошовими преміями.

Окрилені першим успіхом, ланки Марини Гнатенко та Марії Демченко на 22 га виростили цукрових буряків відповідно по 460 і 466 цнт з га. Марія Демченко була делегатом 2-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, який проходив у Москві в лютому 1935 року. На з'їзді М. Демченко зобов'язалася зі своєю ланкою виростити нечуваний тоді врожай цукрових буряків: по 500 цнт з гектара.

Повернувшись у село, М. Демченко з своєю подругою М. Гнатенко відразу ж почала організовувати підготовку до сівби. Обидві ланки заготовляли добрива для полів, вручну копали рівчаки, щоб затримати вологу. Битва за високий урожай була нелегкою. Бракувало досвіду, агротехніка тоді була ще невисокою. Навесні, коли несподівано вдарили заморозки, посіви ледь не загинули. Довелося кілька діб палити біля плантації багаття, щоб не дати посівам вимерзнути.

Самовіддана праця принесла відрадні результати. У вересні 1935 року ланки М. Гнатенко і М. Демченко зібрали з кожного га цукрових буряків відповідно по 511 та 523 цнт. Цим було покладено початок могутньому соціалістичному змаганню, відомому під назвою руху п'ятисотенниць. Держава високо оцінила трудовий подвиг його зачинателів. У листопаді 1935 року М. І. Калінін у Москві вручив М. Демченко і М. Гнатенко ордени Леніна. Колгосп ім. Комінтерну того ж року першим у країні одержав Державний акт на вічне користування землею.

Трудящі виявили велике довір'я ініціаторові масового руху колгоспників за одержання високих урожаїв цукрових буряків Марії Демченко — вона стала депутатом Верховної Ради СРСР першого скликання.

Колгоспники Старосілля в 30-х рр. домоглися успіхів і в зерновому господарстві, тваринництві. Так, середня врожайність зернових на колгоспному лані в 1937—1940 рр. досягла 16,1 цнт з га. Річний надій молока на кожну корову становив понад 1,6 тис. кг. Колгосп ім. Комінтерну 1940 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1].

В березні 1932 року в Старосіллі створено промислову артіль «Своя праця», яка виготовляла сільськогосподарський реманент, віконні рами, двері.

Значних успіхів досягла справа охорони здоров'я. Якщо до революції в селі не було кваліфікованого медичного обслуговування населення, то в кінці 20 — на початку 30-х рр. тут вже працювали лікар, фельдшер, акушерка. Були амбулаторія, аптека[2]. Внаслідок великої роботи в Старосіллі на кінець 30-х рр. ліквідовано неписьменність населення. 1931 року відкрилася семирічна школа, 1935 року — середня. А 1938 року старосільці всім селом проводжали своїх перших студенток М. Гнатенко і М. Демченко. Прославлені п'ятисотенниці їхали до Києва вчитися у сільськогосподарському інституті.

Росту культурно-освітнього рівня трудящих Старосілля сприяло також відкриття в 1935 році нового сільського клубу. Тут демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності, зокрема відомий старосільський дівочий народний хор, організований комсомолками. Працювала також сільська бібліотека.

Протягом 1935—36 рр. село було електрифіковане та радіофіковане.

Великим святом став день 7 листопада 1939 року, коли в Старосіллі відкрили пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну.

Віроломний напад фашистської Німеччини на нашу Вітчизну перервав мирну працю трудящих Старосілля — 9 серпня 1941 року гітлерівці увірвалися в село.

[1] Газ. «Соціалістичний наступ», 13 травня, 1 червня 1941 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 342, оп. 1, спр. 909, арк. 4.

Загарбники розстрілювали, вішали, катували радянських людей. За період окупації в Старосіллі від рук фашистських нелюдів загинуло 24 особи. Фашисти кинули живим у колодязь запідозреного в зв'язках з партизанами семирічного сина колгоспника Трохима Кучеренка. 884 жителів села було вивезено на каторжні роботи до Німеччини.

Разом з усім радянським народом старосільці піднялися на боротьбу з ворогом. У лісах, що оточують село, з перших днів окупації розгорнув бойові операції проти гітлерівських окупантів партизанський загін під командуванням Ф. Р. Савченка. Велику допомогу партизанам подавали комуністи С. І. Коваленко, Ю. Т. Троценко, колгоспники Д. Д. Каракай, П. М. Степанов, подружжя І. Т. та Т. П. Онищенки. Вони збирали розвідувальні дані, передавали партизанам продовольство, надавали їм притулок, допомагали переправлятися до лінії фронту тощо[1]. Фашистам вдалося вистежити патріотів і перших чотирьох вони стратили.

Влітку 1943 року в Ірдинському лісі, що поблизу Старосілля, висадилися парашутисти-десантники Червоної Армії. До них приєдналися місцеві партизани і кілька сот молодих патріотів-комсомольців з навколишніх сіл, у т. ч. І. П. Миколаєнко, І. П. Марченко, С. С. Шевченко з Старосілля. В лавах партизанського загону ім. Пожарського старосільці брали участь у сміливій бойовій операції, під час якої народні месники відбили великий табун худоби, який окупанти переганяли до своєї продовольчої бази[2].

Ударами 72-ї та 254-ї стрілецьких дивізій 52-ї армії 9 лютого 1944 року окупанти були вибиті із Старосілля. Першою вступила в село рота Героя Радянського Союзу О. М. Назарова, в складі якої — старосілець С. С. Шевченко.

Близько 700 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу Радянський уряд нагородив орденами і медалями понад 600 чоловік. Жителю села Г. Г. Ляльку за героїзм, проявлений під час форсування у 1944 році Пруту, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Зразу ж після визволення жителі села приступили до ліквідації тяжких наслідків війни. Ворог завдав селу великих збитків. Окупанти зруйнували майже всі господарські приміщення, знищили або пошкодили сільськогосподарську техніку. Пограбували школу, спалили сільську бібліотеку. Великої шкоди завдали загарбники господарствам колгоспників: спалили 815 житлових будинків, забрали або знищили багато худоби. Великі були й людські втрати: 343 жителі села загинули в боях. На їх честь встановлено обеліск Слави.

Довелося переборювати величезні труднощі. Гостро відчувався нестаток робочої худоби: на все село в 1944 році залишилося 143 коня. Не вистачало посівного матеріалу. На заново створеній колгоспній тваринницькій фермі були лише одна корова та 2 свині.

Трудящі села були сповнені рішучості в найкоротший строк відбудувати господарство. Працювали вони не покладаючи рук, бо розуміли, що хліб потрібен для фронту, що своїми успіхами в праці наближають повну перемогу над ворогом. Охоплені патріотичним почуттям обов'язку перед Батьківщиною старосільські колгоспники достроково виконали державний план хлібопоставок за 1944 рік і здали понад план у фонд оборони 9 тис. пудів зерна[3]. Приклад сумлінного ставлення до праці показували комуністи і комсомольці. Комсомольські ланки Я. Ткаченко та Г. Гончаренко уже в 1944 році виростили високий урожай цукрових буряків: понад 500 цнт з гектара[4].

Праця колгоспників дала добрі наслідки. Вже 1944 року в колгоспі ім. Комінтерну засіяно 425 га землі. Валовий збір зерна цього ж року становив майже 5,5 тис. цнт, старосільці зібрали також 19,5 тис. цнт цукрових буряків. Багато

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 8, арк. 7.

[2] Т. Строкач. Наш позивний — свобода, стор. 482—485.

[3] «Український історичний журнал», 1962, № 3, стор. 61—66.

[4] Газ. «Колгоспне життя» (Городище), 11 жовтня 1944 р.

зусиль було докладено до відбудови тваринницьких ферм. Допомогли в цьому і колгоспники братньої Росії: з Саратовської області надійшло 360 овець і 90 корів. Уже 1950 року поголів'я худоби в колгоспі перевищило довоєнний рівень. Колгоспні ферми було механізовано.

Швидко зростала продуктивність колгоспного тваринництва. 1948 року комсомолка Я. Лисенко достроково виконала річний план надою молока від закріплених за нею колгоспних корів. Валовий доход колгоспу 1944 року становив 28,9 тис. крб. До 1949 року він перевищив довоєнний рівень у 1,5 раза і досяг 1595 тис. крб.

Колгосп економічно зміцнів настільки, що в перші ж післявоєнні роки зміг виділити значні кошти для будівництва нових господарських приміщень. Лише з 1946 по 1949 рік він збудував за рахунок неподільного фонду 9 приміщень для тваринницьких ферм, цегельний завод, вітрову електростанцію.

Уряд високо оцінив сумлінну працю старосільських колгоспників. За одержання високих урожаїв зернових і технічних культур 1950 року нагороджено 75 колгоспників, у т. ч. голову колгоспу К. Й. Яценка та агронома Й. Г. Савченка — орденами Леніна.

Розгорталося у селі житлове будівництво. За період 1946—1949 рр. житловий фонд досяг довоєнного рівня — трудящі спорудили 970 будинків. Все це було результатом зміцнення колгоспного господарства, зростання матеріального добробуту трудящих.

З перших же днів після визволення села Червоною Армією колгоспники своїми силами відремонтували шкільні приміщення. Уже в 1944 році почав діяти колгоспний клуб, відбудований місцевими комсомольцями.

Важливих успіхів у розвитку господарства досягнуто в 50-х рр. Валовий збір зерна озимої пшениці в колгоспі ім. Комінтерну в 1957—1959 рр. у середньому становив 8164 цнт, тобто майже в два рази вище, ніж 1944 року. Валовий збір цукрових буряків 1959 року становив понад 90 тис. цнт, що майже в 5 разів більше, ніж 1944 року. Середній річний надій від однієї корови виріс до 2260 кг. Кращих колгоспників було відзначено 1958 року урядовими нагородами.

Після реорганізації МТС (1958 рік) швидко зростає озброєність колгоспу сільськогосподарськими машинами, технічним устаткуванням. 1970 року в Старосіллі було 30 тракторів, 15 комбайнів. Тут працювали 2 агрономи, 4 зоотехніки, 54 механізатори.

Зростає продуктивність основних галузей виробництва колгоспу. Врожай озимої пшениці з га у 1970 році становив 27,2 цнт. Валовий збір зерна становив 12 850 цнт, або у 1,5 раза більше, ніж десять років тому.

У селі підтримуються традиції перших старосільських п'ятисотенниць. 1965 року комсомольсько-молодіжна ланка Л. М. Ільченко зібрала по 519 цнт цукрових буряків з кожного га. За ці досягнення ланкову удостоєно ордена Леніна.

Проте найбільших успіхів колгосп ім. Комінтерну добився у розвитку тваринництва, прибуток від якого на початок 70-х рр. складав майже 40 проц. від валового прибутку колгоспу. Лише з 1965 року до 1971 поголів'я корів на колгоспних фермах майже подвоїлося і дорівнювало 500 голів. Завдяки поліпшенню культури тваринництва, зростанню кормової бази помітно збільшилися надої молока на одну корову, які досягли пересічно 3,3 тис. кг. По надоях молока колгосп ім. Комінтерну в кінці 60-х — на початку 70-х рр. впевнено утримує за собою одне з перших місць у районі. Не менш успішно працюють

Група учасників художньої самодіяльності с. Старосілля. 1965 р.

колгоспні свинарки, внаслідок чого колгосп щорічно виконує план продажу м'яса державі на 190—210 проц. Кращу свинарку колгоспу М. Д. Шевченко нагороджено орденом Леніна.

Колгоспники Старосілля стали більше уваги приділяти садівництву, враховуючи ті сприятливі можливості для ведення цієї галузі господарства, які надає сусідство з Мліївською дослідною станцією садівництва ім. Л. П. Симиренка. Понад 200 тис. крб. прибутку дає щорічно колгоспу ставкове господарство.

М. В. Гнатенко (третя праворуч) серед односельців, с. Старосілля. 1969 р.

Результатом плідної праці старосільців у народному господарстві є постійне зростання за післявоєнні роки їх добробуту. Підвищуються заробітки колгоспників. У 1967—1971 рр., наприклад, місячний заробіток кращих доярок колгоспу становив 150—170 крб.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування населення. Нині тут працюють амбулаторія, лікарня на 20 ліжок, а при ній — лабораторія, фізичний, стоматологічний та педіатричний кабінети; пологовий будинок, аптечний кіоск. Медичний персонал складається з трьох лікарів та 14 фельдшерів і акушерів.

У середній школі села навчаються близько 800 дітей. За роки, які минули після війни, понад 100 випускників вступили до вузів, технікумів та училищ.

Піклуються в Старосіллі й про виховання та навчання дошкільнят. На початку 60-х рр. у центрі села відкрито дитячий садок, де щорічно перебуває 150 дітей.

Велику увагу приділяють у селі задоволенню зростаючих культурних запитів населення. У новому будинку культури регулярно демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності, влаштовуються концерти та вечори відпочинку. Особливим успіхом у жителів села користуються виступи сільського хору, який неодноразово здобував право виступати на обласних та республіканських оглядах народних талантів. І це не випадково. Адже Старосілля належить до числа тих сіл, які на Україні любовно називають «співучими».

Освітню і культурно-виховну роботу проводить лекторська група. Лектори — в основному представники сільської інтелігенції — часто виступають перед трудящими, організовують бесіди, диспути, популяризують передовий досвід кращих виробничників села і області. В селі відкрито музей історії руху п'ятисотенниць.

Старосільці пишаються своїми землячками — відомими всій країні ініціаторами масового руху колгоспників за одержання високих урожаїв цукрових буряків М. В. Гнатенко та М. С. Демченко. М. В. Гнатенко брала участь у Великій Вітчизняній війні, на XVII—XIX, XXI, XXII з'їздах КП України обиралася членом ЦК. Вона автор книг: «На батьківщині перших п'ятисотенниць», «Про агротехніку цукрових буряків». Уславлені новатори сільськогосподарського виробництва часто відвідують рідне село, допомагають своїм землякам порадами, виступають перед ними з лекціями.

Колгоспники Старосілля п'ятий рік змагаються з робітниками Таганрозького комбайнобудівного заводу, обмінюються досвідом з сільськогосподарським колективом ім. В. Коларова села Стрельга Базарчицької округи Народної Республіки Болгарії.

Виконанням трудящими рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України керує сільська парторганізація, що об'єднує 102 комуністи. Помічниками їх є 157 комсомольців села.

Велику організаторську роботу, спрямовану на здійснення завдань господарського й культурного будівництва, веде сільська Рада депутатів трудящих. На

обговорення засідань Ради виносяться найважливіші питання сільськогосподарського виробництва, культурно-побутового обслуговування населення, благоустрою села, дотримання соціалістичної законності й громадського порядку.

Постійною турботою виконкому сільради є виконання сільського бюджету по доходах і видатках.

У тому, що колгосп ім. Комінтерну 1971 року зібрав по 35,7 цнт зернових з гектара, по 45,6 цнт озимої пшениці, 48 цнт кукурудзи, 320 цнт цукрових буряків, що за перший рік дев'ятої п'ятирічки перевиконано завдання продажу державі м'яса, яєць і вовни, значна заслуга і сільської Ради За 1971 рік тваринники виробили по 596,7 цнт молока на 100 га угідь. 30 доярок досягли 3-тисячних надоїв. За високі трудові показники колгоспу ім. Комінтерну 1971 року присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства і тваринництва.

Роботі Ради сприяють 200 громадських активістів, в центрі уваги яких — соціально-культурне та господарське будівництво. За кошти колгоспу в першому році дев'ятої п'ятирічки споруджено профілакторій, закладено будинок культури на 600 місць, розпочато будівництво житлового будинку для спеціалістів сільського господарства.

Є в селі пам'ятні алеї, посаджені на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Завжди доглянуті братські могили, обеліск Слави.

Відрадні успіхи старосільців у комуністичному будівництві. Ще відрадніші перспективи, відкриті перед ними. Протягом дев'ятої п'ятирічки на кошти колгоспу в селі будуть збудовані нові приміщення — школи, дитячого садка, кінотеатру, виконкому сільської Ради.

Таким стало за Радянської влади Старосілля — колиска руху п'ятисотенниць. Його трудівники докладають усіх зусиль, щоб зробить село ще кращим, щоб наблизити прекрасне завтра — комунізм.

О. П. КРИЖАНІВСЬКИЙ, П. М. КРИЖАНІВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ГОРОДИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ

БУ́ДА-ОРЛОВЕ́ЦЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 13 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 1114 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який обробляє 1179 га землі, в т. ч. 999 га орної. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у праці 29 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Тут працює восьмирічна школа, в якій навчаються 126 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 9,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. Працюють 15 комуністів та 22 комсомольці.

Село відоме з початку XVIII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішов 221 житель села, з них 140 загинуло, 51 нагороджений орденами й медалями СРСР.

На честь односельців, які віддали своє життя в боротьбі за встановлення Радянської влади та визволення соціалістичної Батьківщини від гітлерівців, споруджено обеліск Слави.

Буда-Орловецька — батьківщина Героя Радянського Союзу Д. К. Погрібного.

Поблизу села виявлено курган скіфських часів V—IV ст. до н. е.

ВАЛЯ́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру та за 3 км від залізничної станції Завадівка. Населення — 3424 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Теплий Яр.

На території Валяви розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», який користується 5361,2 га землі, з них 3726 га орної. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у виробництві і продажу державі сільськогосподарської продукції колгоспу «Перемога» 1967 року вручено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та диплом 1-го ступеня Головного комітету Виставки досягнень народного господарства СРСР. За трудові успіхи 23 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна відзначені бригадир тракторної бригади Т. П. Барабаш і трактористи С. С. Корень та О. М. Рудоман, голова колгоспу Д. В. Лисенко. У селі є цегельний завод, овочева фабрика, винний цех.

У Валяві працюють середня школа, в якій навчаються 577 учнів, два клуби на 650 місць, 3 бібліотеки з фондом 22,5 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

Партійна організація, створена 1920 року, налічує 78 комуністів, комсомольська — 146 членів ВЛКСМ.

Село відоме з кінця 30-х — початку 40-х років XVI ст. 1768 року населення брало активну участь у Коліївщині. У травні 1905 року відбувся виступ селян проти поміщиків.

Гідропонні теплиці в с. Валяві. 1969 р.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 721 житель села, з них 381 загинув. За мужність і відвагу 690 жителів нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно П. П. Яровому. Вшановуючи пам'ять про загиблих, жителі села встановили обеліск Слави.

Уродженцями села є вітчизняний живописець, академік Г. Г. Лапченко (Лабченко; 1801—1876), українська радянська художниця О. Т. Павленко, український та російський революційний поет П. К. Махиня (1890—1922).

ВЕРБІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Вільшанки, за 20 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 2728 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Кличкове.

У Вербівці міститься центральна садиба колгоспу «Росія», земельні угіддя якого становлять 2742 га, в т. ч. 1907 га орної землі. Колгосп вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. Допоміжні підприємства — млин, пилорама. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва 37 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. На правому березі річки Вільшанки розташований Вільшанський цукровий завод, побудований 1848 року.

Тут є середня школа, в якій навчається 446 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, два клуби на 380 місць, чотири бібліотеки з фондом 20,6 тис. книг, пологовий будинок, медамбулаторія. У партійній організації (створена 1919 р.) налічується 181 комуніст, у комсомольській (заснована 1921 року) — 164 члени ВЛКСМ.

1921 року організований ТСОЗ.

На захист Батьківщини під час Великої Вітчизняної війни з села пішло 350 чоловік, 157

з них загинули. За мужність і героїзм, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 208 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі споруджено три пам'ятники та обеліск Слави воїнам, які полягли в боях, визволяючи Вербівку від окупантів.

ВОРОНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Вільшанки, за 25 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 1791 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Дмитрове.

На території Воронівки міститься два відділення радгоспу «Вільшанський», центральна садиба якого розташована в с. Вербівці. Тут діють 2 млини, 2 деревообробні і 3 механічні майстерні. За високі показники у праці 72 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі— восьмирічна школа, в якій навчається 238 учнів, клуб на 300 місць, дві бібліотеки з фондом 9,8 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація об'єднує 51 комуніста, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ.

На захист Батьківщини в 1941—1945 рр. з села пішло 347 чоловік, з них 176 загинуло. За мужність і героїзм, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, орденами й медалями СРСР нагороджено 203 чоловіка. Полковнику П. Т. Штаньку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Воронівці споруджено два пам'ятники воїнам, які загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

В'ЯЗІВО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 7 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 5031 чоловік.

У В'язівку розташовані центральні садиби колгоспів «Родина» і «Радянська Україна», за якими закріплено 6031 га земельних угідь, у т. ч. 5653 га орної землі. Колгоспи зернобурякового та м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи в колгоспному виробництві 42 трудівники села нагороджені орденами й медалями СРСР.

На території села розташований В'язівський державний риборозплідник з площею ставків 350 га, який спеціалізується на розведенні коропа, коропосазанних гібридів та білого амуру. У В'язівку є гранітний кар'єр, щебеневий завод.

Тут працюють середня та восьмирічна школи, в яких навчаються 626 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, 3 бібліотеки з фондом 29 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, медамбулаторія, стоматологічний кабінет, аптека.

Село відоме з 1654 року. В 1899 році селяни В'язівка піднялися на повстання проти поміщика, яке тривало майже 7 місяців. Воно було придушене військами, близько 50 селян покарано різками. 1923 року тут організована трудова сільськогосподарська комуна. Влітку 1931 року сюди приїздив голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г. І. Петровський. 637 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 500 загинуло, 359 відзначені урядовими нагородами.

У центрі села споруджено обеліск Слави воїнам-односельцям, що віддали своє життя в боротьбі за владу Рад в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. 1970 року встановлено монумент В. І. Леніну.

ЖУРА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і залізничної станції Городище. Населення — 1204 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Тихі Верби.

У Журавці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який користується 2276 га земельних угідь, в т. ч. 1646 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у праці 152 трудівники села відзначені урядовими нагородами. П. Н. Жежерун удостоєний ордена Леніна.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій навчається 219 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 10,6 тис. примірників, пологовий будинок, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, а також майстерня побутового обслуговування. Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

427 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни, з них 158 загинуло, 147 нагороджені бойовими орденами і медалями СРСР.

У селі споруджено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які віддали своє життя в боротьбі за владу Рад в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Село Журавка — батьківщина українського радянського письменника Є. М. Кротевича (1884—1968).

На території села досліджено раннє слов'янське поселення та могильник черняхівської культури.

ЗЕЛЕ́НА ДІБРО́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 1157 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», який користується 1445 га землі, в т. ч. 1365 га орної. Вирощує зернові, технічні й садово-городні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. У колгоспі є пасіка, рибне господарство. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 14 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій навчається 169 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 13 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням. Партійна організація налічує 27 комуністів, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 350 жителів села пішли захищати Радянську Вітчизну, з них 190 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах, 197 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

В центрі села споруджено пам'ятник воїнам, що загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Зелену Діброву не раз відвідував Т. Г. Шевченко, приїжджаючи в гості до сестри Катерини, яка тут жила. На сільському цвинтарі збереглася могила Катерини, а на подвір'ї стоїть пам'ятник Великому Кобзареві.

Родом з села — український радянський живописець і графік Ф. С. Красицький (1873—1944); український радянський письменник Д. Ф. Красицький.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру та за 6 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 1509 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», який обробляє 2835 га землі, в т. ч. 2110 га орної. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 18 трудівників нагороджені орденами й медалями СРСР, комбайнер В. Л. Шпак удостоєний ордена Леніна.

У селі є середня школа, в якій навчається 212 учнів, дві бібліотеки з фондом 7,6 тис. книг, клуб на 300 місць, пологовий будинок, два медпункти. Партійна організація налічує 22 комуністи, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

Калинівка відома з другої половини XVI ст. 1906 року тут відбувся збройний виступ селян проти поміщика, який був придушений карателями.

252 жителі села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 184 загинуло, 97 — нагороджено орденами й медалями СРСР. На честь односельців, загиблих у боях з німецько-фашистськими загарбниками, встановлено обеліск Слави.

КСАВЕ́РОВЕ (до 1918 року — Савелівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 1082 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ворошилова, за яким закріплено 1401 га земельних угідь, в т. ч. 1221 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. За високі показники у праці 36 колгоспників нагороджено орденами і медалями СРСР.

У Ксаверовому є восьмирічна школа, в якій навчаються 155 учнів, клуб на 300 місць, фельдшерсько-акушерський пункт. У партійній організації на обліку 37 комуністів, у комсомольській — 39 членів ВЛКСМ.

1905 року в селі відбувся виступ селян проти поміщика. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 172 жителі села, 113 з них загинули, 64 відзначені орденами й медалями СРСР. На честь загиблих зведено обеліск Слави.

Поблизу села знайдено знаряддя праці доби неоліту.

ОРЛО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 4287 чоловік.

У селі розміщені центральні садиби колгоспів ім. Калініна та ім. Мічуріна, які користуються 5427 га землі, в т. ч. 4358 га орної. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжна галузь — садівництво. За визначні досягнення у розвитку сільськогосподарського виробництва 96 трудівників нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут працюють 4 школи, в яких навчаються 584 учні, будинок культури із залом на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 10 тис. книг, лікарня на 35 ліжок. У партійній організації на обліку 107 комуністів, у комсомольській — 97 членів ВЛКСМ.

В 1674 році полковник Дмитрашко з полками Гадяцьким, Уманським і Торговицьким переміг 20-тисячне татарське військо, яке прийшло сюди на допомогу Дорошенку. В цій великій битві поруч з українськими полками брали участь два полки з братньої Росії.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 672 жителі Орловця, з них 410 загинуло; орденами й медалями СРСР нагороджено 275 чоловік. Вшановуючи пам'ять про загиблих, жителі села спорудили обеліск Слави.

На території села досліджено кургани ранньоскіфських часів (VII—VI ст. до н. е.), знайдено римські монети II ст. н. е. та скарб ювелірних речей періоду Київської Русі.

ПЕ́ТРИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 567 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ільченкове, Кудинівка, Моргунове, Сегединці, Трихуторівка

У Петриках розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2651,6 га землі, в т. ч. 1812,3 га орної. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі виробничі показники 68 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Тут є восьмирічна школа, клуб на 260 місць, бібліотека з фондом 20 тис. книг, 3 медпункти, а також побуткомбінат. Працюють 33 комуністи і 41 комсомолець.

1905 року жителі села брали активну участь в боротьбі проти поміщиків.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 537 жителів села, з них 186 загинуло. За мужність і героїзм, виявлені в боях з ворогом, 70 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР.

У Петриках є дві братські могили воїнів Радянської Армії, які загинули, визволяючи село від німецько-фашистських окупантів, та могила партизанів громадянської війни. На

честь односельців, які віддали своє життя за Вітчизну, зведено обеліск Слави.

На околиці села виявлено поселення доби бронзи.

ПЕТРОПА́ВЛІВКА (до 1916 року — Свинарка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 2080 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який користується 3139 га землі, в т. ч. 2155 га орної. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у розвитку колгоспного виробництва 85 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Тут є восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Вітчизну 546 жителів села, 217 з них загинули, 198 відзначені урядовими нагородами. На братській могилі воїнів, які полягли в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників, споруджено обеліск Слави.

Село Петропавлівка — батьківщина Героя Радянського Союзу П. Д. Чуєнка. Тут живе учасник штурму Зимового палацу М. О. Ковтун.

ТО́ВСТА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 1605 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Стадниця.

У Товстій міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 2940 га земельних угідь, в т. ч. орної землі 2300 га. Вирощує зернові й технічні культури. За високі трудові показники 43 чоловіка нагороджені орденами і медалями СРСР.

Тут є середня школа, в якій навчається 352 учні, будинок культури із залом на 400 місць, клуб, дві бібліотеки з фондом 12 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 49 комуністів, комсомольська — 60 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 247 жителів села, з них 125 загинуло, на їх честь споруджено обеліск Слави. За мужність і героїзм, виявлені в боях з ворогом, орденами й медалями Радянського Союзу нагороджено 250 чоловік.

ХЛИСТУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Вільшанки, за 8 км від районного центру та залізничної станції Городище. Населення — 3384 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який обробляє 3739 га землі, в т. ч. 2334 га орної. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі є електромлин, цегельний, щебеневий заводи, завод залізобетонних конструкцій. За високі показники у праці 307 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Тут працюють середня школа, в якій навчаються 517 учнів, клуб на 300 місць, дві бібліотеки з фондом 14 тис. книг, два фельдшерсько-акушерських пункти. Партійна організація налічує 100 комуністів, комсомольська — 104 члени ВЛКСМ.

1898 року відбулося селянське заворушення проти поміщика. У 1905—1907 рр. відбувся селянський виступ, яким керували підпільники соціал-демократи П. Я. Пасічник, І. Ф. Оноприєнко, Ю. С. Грубський. 1922 року створений колгосп «Вперед».

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 530 жителів села, 360 з них полягли смертю хоробрих. На їх честь у центрі села споруджено обеліск Слави. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 27 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР, звання Героя Радянського Союзу присвоєно льотчику В. М. Ружину, який зробив 202 бойові вильоти.

ЦВІТКО́ВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 21 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1478 чоловік.

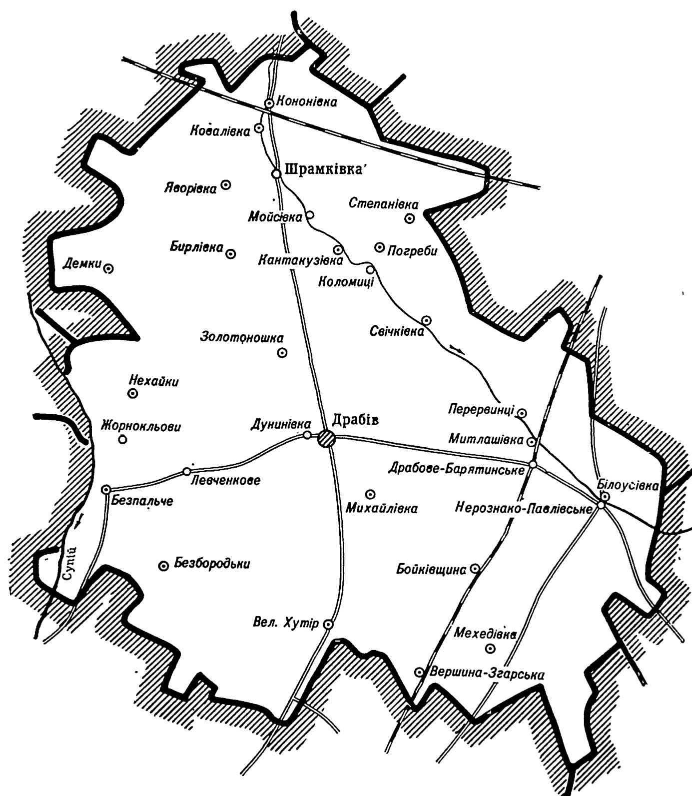
У селищі працює середня школа, в якій навчаються 324 учні, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 120 томів, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, поліклінічне відділення. Тут є залізничне депо, побуткомбінат. Партійна організація налічує 56 комуністів, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

За високі показники у праці жителі селища робітники В. Т. Абашкін, П. І. Подмогін нагороджені орденом Леніна, вчителька Ю. Г. Слуцька — орденом «Знак Пошани».

Селище відоме з 1876 року. 1906 року в Цвітковому відбувся збройний виступ робітників станції і селян Калинівки, яке очолив робітник П. Я. Яблунівський. Виступ був придушений, учасники його ув'язнені.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом понад 60 жителів селища, з них 34 загинуло, 42 — відзначено урядовими нагородами. У селищі є братська могила воїнів, що віддали своє життя, визволяючи селище від німецько-фашистських загарбників, на ній встановлено пам'ятний обеліск. Споруджено обеліск Слави односельцям, які полягли в боях захищаючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників.

ДРАБІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,2 тис. кв. км, населення — 60,2 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 50,9 тис. 2 селищним і 21 сільській Раді підпорядковано 57 населених пунктів. Тут налічується 78 партійних, 108 комсомольських, 115 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. В районі є 32 колгоспи, 4 радгоспи, дослідна станція рільництва Інституту землеробства АН УРСР, 8 промислових підприємств. Населення обслуговують 10 лікарень, 39 медпунктів, 6 пологових будинків, протитубдиспансер. В районі 43 загальноосвітні школи, у т. ч. 15 середніх, 23 восьмирічні, 5 початкових. Працюють музична школа, школа сільської молоді, професійно-технічне училище, будинок піонерів, 22 дитячих ясел, 3 садки. Культурно-освітню роботу ведуть 49 клубів та будинків культури, 99 бібліотек, 44 стаціонарних кіноустановок, з них 33 широкоекранні. У районі проживає 3 Герої Соціалістичної Праці, Герой Радянського Союзу. Уродженцями району є 9 Героїв Радянського Союзу.

ДРА́БІВ

рабів — селище міського типу, центр району, розташоване у верхів'ї заболоченої притоки Дніпра Золотоношки, за 75 км від м. Черкас, за 12 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Через Драбів проходить асфальтовий шлях. Населення — 5,7 тис. чоловік.

Перші відомості про Драбів належать до 1680 року, коли багатий козак, пізніше переяславський полковник Іван Мирович захопив над річкою Золотоношкою на вільному військовому степу землі, де вже здавна стояв невеликий хутір. Мирович звернувся до царя з проханням видати йому дозвіл на право володіння. 1691 року він одержав жалувану грамоту на хутір із ставком, лісом, випасом і сіножатями[1].

---

[1] Центральний державний архів давніх актів (далі — ЦДАДА СРСР), ф. 124, оп. 27, спр. 97, арк. 18—21.

1707 року хутір налічував 7 хат[1]. За народними переказами, назва його походить від Драбового лісу.

Під час Північної війни син Івана Мировича Федір разом з Мазепою перейшов на бік шведських загарбників. За указом Петра І 1718 року всі маєтності зрадників Мировичів, у т. ч. хутір Драбів, були відписані князю Кантакузену, який вважав селян своєю повною власністю: використовував їх працю, коли йому заманеться, зокрема, змушував на їхніх волах і конях возити панський ліс за 30 км, стягував з козаків і посполитих податки грішми й вином.

1738 року вдова Кантакузена відписала Драбів царській казні. Це принесло селянам нові здирства. Вони платили податок на утримання армії, будували й ремонтували греблі, шляхи, водяні млини, відбували три дні на тиждень панщини на казенних землях[2], працювали на кінному заводі, створеному тут у 1738—1739 рр. для постачання кірасирських і драгунських полків[3].

1775 року Катерина II віддала землі Драбова у вічне і спадкове володіння графу П. Завадовському. Відтоді кріпосницький гніт ставав дедалі нестерпнішим. Збільшувалась кількість бездвірних. За ревізією 1767 року у Драбові налічувалося 220 чоловік населення. З 75 хат 61 була бездвірною.

Кріпаки навколо Драбова посадили фруктовий сад, збудували в маєтку 2 палаци, викопали став, ткали для панського двору з льону полотно. На суконній фабриці, збудованій 1832 року, вони виготовляли килими.

1843 року Завадовські продали Драбів Барятинському. Новий власник перевів безземельних селян у дворові. Кріпаків змушував працювати від зорі до зорі. Крім того, бідняки ще й відробляли панщину за більш заможних односельців.

У той час починається розвиток промисловості у Драбові. 1860 року Барятинський побудував льонотіпальну фабрику. Працювали винокурний завод, паровий млин, цегельний завод, кінний завод, що виводив коней битюжної породи.

У 1848 році Драбову було надано статус містечка, він став волосним центром, де налічувалось 4700 жителів. Щонеділі відбувалися базари, чотири рази на рік — ярмарки[4]. У селі діяла парафіяльна школа, відкрита 1846 року.

Реформа 1861 року не принесла селянам поліпшення їх економічного становища. Поміщик залишив за собою 13 827 десятин землі, 932 селянські двори Драбова мали викупити 6283 десятини. На ревізьку душу припало 2,42 десятини. 12 дворів не одержали землі, 52 мали тільки садибу, 35 — 1—3 десятини[5].

Внаслідок такого нерівномірного розподілу землі селяни змушені були на невигідних для себе умовах орендувати її, хоч і діяли суворі закони, згідно з якими за несвоєчасну виплату орендарі позбавлялися орендованих земель або ж сплачували 5 крб. штрафу за кожний прострочений день. Малоземельні та безземельні селяни змушені були найматися до економії і працювати там протягом 26 днів на місяць від сходу до заходу сонця, а в час посадки тютюну — ще годину після заходу. Наймити мусили поливати тютюн і в неділю та святкові дні. За таку працю вони одержували 6 крб. на місяць. За спізнення на роботу платили штраф від 50 коп. до 1 крб. Доводилося селянам іти до поміщика або куркуля збирати хліб і за 5—6 сніп. 1885 року у Драбові наймитувало 224 чоловіка, з них 89 жінок, на заробітки пішло 168 душ, з них 59 жінок. Чимало виїхало до Сибіру.

Безземелля селян дедалі зростало. 1900 року з 850 селянських господарств Драбова 381 на кабальних умовах орендувало землю: за кожну десятину, яку обробляли своїм реманентом, платили в рік 15 карбованців.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 223, арк. 74—75.

[2] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 231.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 240, арк. 124—128.

[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд. Полтава, 1887, стор. 114—122.

[5] Приложения к трудам редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. СПб., 1860, стор. 12—13.

За рахунок розорених селян зростала кількість робітників. На підприємствах Драбова 1900 року їх налічувалось 340. Вони працювали за мізерну плату, терпіли утиски адміністрації, робочий день тривав не менш як 10—12 годин. На той час у селі були фабрика обгорткового паперу, ремонтно-слюсарна майстерня, два парові млини, винокурний і два цегельні заводи[1].

Частина драбівців займалася ремеслами. 1910 року в селі налічувалось: 75 кравців і шевців, 53 столяри і теслярі, 41 ткач. Кількість ремісників зростала.

Тяжкий соціальний гніт і повне безправ'я спонукали селян до революційних виступів. Значною мірою цьому сприяли соціал-демократичні листівки та праця В. І. Леніна «До сільської бідноти», що з'явилися в селі 1905 року[2]. 1 травня 1906 року відбулася перша маївка, в якій взяло участь понад 300 робітників фабрик і економії Драбова та навколишніх сіл. На маївку прибули представники соціал-демократичних організацій Києва, Катеринослава й Золотоноші. Гостей глухими дорогами привезли в сад, що охоронявся пікетами. Присутні слухали заклики до боротьби з самодержавством, за встановлення восьмигодинного робочого дня.

9—10 червня 1906 року робітники льонотіпальної фабрики зажадали від адміністрації підвищення заробітної плати. Після відмови, 12 червня, вони вимагали збільшення щоденного заробітку. Не одержавши позитивної відповіді — застрайкували. До них приєдналися робітники інших підприємств. Страйк тривав кілька днів. Його було придушено, а керівників кинуто до лубенської в'язниці[3].

Та боротьба не припинялася. Готувався новий виступ. Робітники паперової фабрики в нічний час розклеювали листівки на багатолюдних місцях, пояснювали селянам, хто їх справжній ворог, закликали до боротьби за землю.

8 листопада 1906 року виступили робітники економії. Але власті силою зброї розправилися з селянами: Д. М'яла було вбито, С. Несвата, С. Лисенка, А. Солодкого кинуто до в'язниці[4]. Незважаючи на жорстоку розправу, революційні виступи селян тривали. Золотоніський повітовий справник доносив полтавському поліцмейстеру, що «в Драбівській волості неспокійно».

У роки реакції посилився процес диференціації селянства. Якщо 1900 року один двір мав 1 десятину землі, то 1910 року таких у Драбові налічувалося 119; тих, що користувалися 2 десятинами — відповідно: 61 і 117; 15 десятинами — 32 і 71; 25 десятинами — 4 і 21.

Селяни були зовсім позбавлені медичного обслуговування. Власті мало турбувалися і про народну освіту. У Драбові були церковнопарафіяльна школа і двокласне народне училище. На 100 дітей шкільного віку навчалося тільки 18. Курс науки обмежувався азбукою, двома богословськими книгами (часослов і псалтир), арифметикою. 1903 року в Драбівській церковнопарафіяльній школі учителював відомий український письменник С. Васильченко. Згадуючи про це, він писав: «Драбівська школа — будинок непоганий, багата школа, тільки сумно мені: два вчителі поповичі, два законовчителі — попи, учителька — попівна. Між ними, я селюк, пролетар. Вечорами в учительській, де я мусив жити, не маючи квартири, кубрячать і ріжуть в стукалку вибрані драбівські типи. Уперше мені сумно стало на вчителюванні»[5].

Постійна експлуатація, приниження, які були супутниками життя селян, стали ще відчутнішими з початком першої світової війни, коли нічим і нікому було сіяти, коли голод і злидні прийшли в кожну хату. Ось чому з повідомленням, що в Петрограді скинуто царя і перемогла Лютнева революція, бідняки Драбова разом

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. Полтава, 1913, стор. 218—221.
[2] «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 104.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 236, спр. 4, арк. 6.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 438, арк. 227.
[5] С. Васильченко. Повісті та оповідання. К., 1949, стор. 42.

з робітниками поміщицьких підприємств роззброїли поліцію, звільнили політичних в'язнів, ліквідували старі органи влади, стали захоплювати і ділити землю, майно та реманент поміщиці. Остання направила 13 вересня начальнику постачання армії Південно-Західного фронту телеграму, в якій повідомляла, що селяни Драбова захопили і розділили між собою понад 3 тис. десятин її землі, і просила допомоги й захисту.

Велике революційне піднесення серед селян викликала звістка про перемогу Великого Жовтня. 17 листопада на сільській площі відбувся мітинг, на якому читали повідомлення про перемогу соціалістичної революції в Петрограді, ленінські Декрети про мир, про землю. Селяни обрали земельний комітет, який узяв на облік усі поміщицькі й громадські землі. Після проголошення у січні 1918 року Радянської влади в селі драбівці розподілили землю по одній десятині на душу населення. З нетерпінням чекали вони весни, щоб обробити поля. Але у березні до Драбова вдерлися австро-німецькі окупанти. За допомогою Центральної ради, як і на всій Україні, вони відновили владу поміщиків.

Драбівці піднялися на захист здобутків революції. Боротьбу очолили односельці І. І. Горобець, С. П. Волосина, Г. Л. Задорожній, О. Цибуля, П. Бєлих та інші. І. І. Горобець та ще 17 осіб вступили до Таращанського партизанського загону, який громив окупантів і на Драбівщині.

Драбівці знищували живу силу іноземних загарбників та гайдамаків, палили забране в населення і призначене для вивозу до Німеччини добро. Окупанти, скаженіючи, страчували учасників партизанського руху, накладали штрафи на селян, що чинили опір. Та це не залякувало патріотів. Вони завдавали все нових ударів по ворогу.

В листопаді 1918 року окупанти, не витримавши ударів Червоної Армії, партизанських загонів та опору місцевого населення, залишили територію України. 25 січня 1919 року Золотоніський військово-революційний комітет проголосив про відновлення Радянської влади в повіті[1]. В березні в Драбові обрано волосний ревком[2].

Молоду Країну Рад чекали нові випробування. В серпні 1919 року Драбів захопили денікінці. Знову почалися репресії, арешти, грабежі. Активістів, схоплених на території села, кидали за грати, жорстоко катували.

У першій половині грудня 1919 року червоноармійці 44-ї дивізії 12-ї армії вигнали денікінські війська. У Драбові остаточно було відновлено Радянську владу. На початку 1920 року розгорнув свою діяльність Драбівський волвиконком. Того ж року обрано сільвиконком[3], в середині червня 1920 року почав працювати комітет незаможних селян, головою якого тривалий час працював П. С. Мехеда. На початку жовтня 1920 року в Драбові створено партійну організацію, через рік — комсомольську, очолювану І. Безносом[4].

В селі розгорнулася велика робота, спрямована на зміцнення Радянської влади та організацію соціалістичного будівництва. Вже 1920 року внаслідок створення фонду посівматеріалу успішно проведено посівну кампанію. Працювала прокатна станція сільськогосподарського реманенту для обслуговування селян-бідняків, реорганізована 18 березня 1921 року в культгосп[5]. Провадився ремонт мостів, житлових будинків, громадських будівель. Сім'ї червоноармійців одержували зерно, допомогу в обробітку землі. Їм також виділялись будівельні матеріали, для ремонту зруйнованих хат.

Комітет незаможних селян разом з продовольчим загоном організував заготівлю хліба для міст і Червоної Армії. 1921 року драбівці зібрали і передали голодуючим Поволжя 11 200 пудів зерна.

---

[1] Газ. «Вісті» (Золотоноша), 30 січня 1919 р.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-1667, оп. 1, спр. 74, арк. 42, 52, 64.
[3] Там же, ф. Р-17, оп. 2, спр. 7, арк. 5, 44.
[4] Там же, ф. Р-1740, оп. 1, спр. 42, арк. 308—313.
[5] Там же, ф. Р-1748, оп. 1, спр. 10, арк. 177—299.

Партійна організація й КНС роз'яснювали трудящим перевагу кооперування одноосібних господарств на прикладі роботи споживчої кооперації, до якої було залучено 310 чоловік. Вона витісняла непмана з торгівлі, вела боротьбу з спекуляцією, зміцнювала соціалістичний сектор на селі[1]. 1926 року споживча кооперація орендувала вальцьовий млин, мала 2 крамниці, 1 рундук.

На початку 1923 року в Драбові створено 5 ТСОЗів. Тоді ж організовано комуну ім. Петровського, яка спершу об'єднувала 7 господарств[2], а через три роки 40, які мали в користуванні 79 десятин орної землі, 6 сіножаток, трактор.

Поряд з економічними перетвореннями сільського господарства відбувалися зміни в житті мешканців. Вперше в історії Драбова тут з'явився медпункт, реорганізований 1923 року у лікарню на 15 ліжок[3].

1921 року в селі відкрито початкову і професійно-технічну школи, де навчалося понад 350 дітей. Через 5 років початкова школа була перетворена в семирічну, у якій 15 учителів навчали 546 школярів[4].

1923 року культурно-освітню роботу очолили сельбуд, хата-читальня (через 3 роки їх було 9), бібліотека (через 3 роки — 3). Діяли гуртки: політичний, антирелігійний, світознавчий, сільськогосподарський, художньої самодіяльності. В сельбуді демонструвалися кінофільми, працювали 6 гуртків лікнепу, що охоплювали 272 чоловіка[5].

Трудящі були вдячні рідній Радянській владі, В. І. Леніну за вільне щасливе життя. 1923 року учні Драбівської семирічки писали Володимиру Іллічу: «Ми, учні Драбівської семирічної школи, зібравшись святкувати шості роковини Жовтневої революції, згадуємо тебе, великий учитель наших батьків і нас, і, згадуючи, дякуємо тобі за те, що через твою науку і боротьбу наших батьків і старших братів під твоїм керівництвом ми, бідняцькі діти, можемо вільно вчитися у трудовій школі, яку створила Жовтнева революція. Бажаємо тобі здоров'я і довгого ще життя, щоб і ми, діти, коли будемо дорослими, змогли вкупі з тобою захищати і поширювати великі здобутки Жовтневої революції. 7 листопада 1923 року».

1930 року в Драбові замість ТСОЗів створено 12 дрібних колгоспів, які об'єднували по 20—25 селянських господарств. Через рік внаслідок укрупнення їх кількість зменшилася до 7 («Перше травня», «Червоний Жовтень», «Вільне життя», «Вірний шлях», ім. Леніна, ім. Сталіна, ім. Петровського). В колгоспи влилося 90 проц. селянських господарств, що користувалися 5 тис. га землі. Першим колективним господарствам доводилося долати великі труднощі. Трударі колгоспу «Червоний Жовтень» мали тільки 2 вози, кілька плугів, 5 борін, але вже за 2 роки дружної праці та за допомогою створеної 1931 року МТС добилися успіху: по 17 цнт зернових з гектара.

Минав час у напруженій праці. Заможним ставало життя селян. Серед колгоспників розгорнулося соціалістичне змагання за високий урожай зернових і технічних культур. 1933 року площа посіву зернових становила 11 400 га.

1935 року колгосп ім. Сталіна виростив з гектара по 17 цнт зернових, по 200 цнт цукрових буряків. Високий урожай зернових і технічних культур наступного року дав можливість видати членам артілі по 2 кг хліба на трудодень, а також картоплю, овочі та по 1 крб. грошима.

В артілі ім. В. І. Леніна розгорнувся рух п'ятисотенниць. Послідовницею Марії Демченко в Драбові стала ланкова П. І. Скопич, яка 1935 року виростила по 300 цнт цукрових буряків з гектара, а через два роки по 530 цнт. У січні 1937 року трудящі Драбівського району обрали її делегатом Надзвичайного XIV Всеукраїнського з'їзду Рад, який прийняв нову Конституцію УРСР.

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-1503, оп. 1, спр. 263, арк. 18—21.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-1691, оп. 1, спр. 25, арк. 2.
[3] Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925, стор. 195.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 1452, арк. 15—17.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-1753, оп. 1, спр. 1, арк. 18, 31.

За роки довоєнних п'ятирічок колгоспи перетворилися в заможні господарства. На полях працювали трактори і комбайни Драбівської МТС.

Зміцнення економіки семи колгоспів дало можливість широко розгорнути будівництво господарських приміщень, зосередити увагу громадськості на дальшому поліпшенні добробуту трудящих. Напередодні війни колгоспники одержали на трудодень по 2—3 кг хліба, 1,5—2 крб. грошей.

Населення 1940 року становило 5624 чоловіка[1]. Медичну допомогу вони отримували у лікарні на 35 ліжок, амбулаторії, аптеці.

У середній, двох семирічних та двох початкових школах здобували освіту всі діти шкільного віку. Було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. У травні 1936 року голова ЦВК УРСР Г. І. Петровський відвідав село Драбів і район, цікавився поряд з господарськими питаннями і розвитком освіти та культури, був присутній на екзаменах з географії у Білоусівській семирічній школі.

В селі працював новозбудований клуб на 200 місць з кіноустановкою.

Товарами народного споживання трудящих забезпечували 10 магазинів.

Віроломний напад фашистів на нашу Вітчизну порушив мирну працю драбівців. З перших днів війни більшість чоловіків пішла на фронт. Їх місце на виробництві зайняли жінки й підлітки. Сотні людей будували оборонні споруди, а ті, що залишилися, збирали урожай, щоб дати країні якнайбільше хліба й інших сільськогосподарських продуктів. Майно колгоспів, устаткування і 68 тракторів МТС евакуювали до східних районів.

21 вересня 1941 року Драбів окупували гітлерівці. Вони принесли з собою рабські порядки, нелюдські методи розправи над радянськими патріотами. Народ піднявся на боротьбу, яку очолила підпільна партійна група в складі 54 комуністів. Підпільники доводили до відома драбівців зведення Радянського інформбюро, закликали саботувати розпорядження окупантів, багатьом допомагали втекти з села, щоб уникнути фашистської каторги в Німеччині. У травні 1942 року вороги натрапили на слід підпільників, заарештували їх і по-звірячому замучили — частину живими кинули в колодязь біля села Свічківки, частину — під лід ставка у селі Михайлівці. За доносом запроданців-поліцаїв були розстріляні Х. Драло, П. Троян, Д. Молюка, Ф. Стойда.

Криваві розправи не могли зламати опір радянських людей. Вони допомагали полоненим червоноармійцям пробиратися до лінії фронту, псували телефонні лінії, закликали населення не коритися фашистам. Справжніми патріотами проявив себе в умовах окупації медичний персонал місцевої лікарні. Стійко і мужньо боролися за життя радянських людей лікарі К. Є. Кіндратенко, М. В. Назаров, В. І. Ворсобін. Зокрема, майора Романівського лікували цілий рік, а потім відправили його до партизанів[2].

Великої шкоди завдали селу окупанти. Відступаючи, вони по-хижацькому зруйнували колгоспні будівлі, районну друкарню, пошкодили мости.

У ніч з 21 на 22 вересня 1943 року підрозділи 396-го стрілецького полку 21-го стрілецького корпусу 47-ї армії Воронезького фронту, яким командував генерал армії М. Ф. Ватутін, визволили Драбів від німецько-фашистських окупантів. Воїнам-визволителям, які тоді полягли, встановлено пам'ятник.

Під керівництвом партійної організації, Ради депутатів трудящих жителі Драбова одразу приступили до відбудови народного господарства. Запалені прикладом комуністів, вони піднімали з руїн своє село. Нелегкою була їх праця. Не вистачало техніки, спеціалістів, робочих рук. Знову були пущені в хід коса, серп, ціп, дерев'яна борона, орали коровами. Прагнучи внести свою частку в справу розгрому ворога, трудящі Драбова до кінця 1943 року здали державі 37 813 пудів хліба і розпочали активну підготовку до весни. Колектив робітників Драбово-Ульянівської МТС про-

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 108, арк. 22.
[2] Черкаський облпартархів, ф. Р-4619, оп. 8, спр. 10, арк. 1—8.

Наукові працівники Драбівської дослідної станції рільництва оглядають ділянку районованого сорту пшениці. 1970 р.

тягом зими 1943/44 року відремонтував весь наявний парк машин та сільськогосподарський реманент і весною 1944 року організовано вийшов у поле. Поряд з дорослими працювали й діти. В день 25-річчя ВЛКСМ трудящі району відправили пораненим бійцям у підшефний госпіталь продукти й індивідуальні посилки[1].

1944 року колгосп ім. Леніна першим у районі виконав план хлібозаготівель і здав 4200 пудів хліба до фонду Червоної Армії. В листопаді колгоспи ім. Петровського та ім. Леніна віддали до фонду перемоги додатково 1100 цнт картоплі. Населення Драбова палко підтримувало заклик трудящих області про будівництво на свої заощадження танкової колони «Визволена Полтавщина».

Наступний рік приніс нові успіхи. Колгоспи Драбова повністю засипали посівний фонд. При Драбово-Ульянівській МТС почали працювати курси трактористів, де навчалось 25 молодих колгоспників. Поступово зростали доходи, урожайність зернових і технічних культур. Навіть у несприятливі повоєнні 1946 і 1947 рр. колгоспи одержали з гектара по 10—11 цнт зернових і по 200 цнт цукрових буряків. На кінець 1947 року всі колгоспи мали ферми великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці, а колгоспи ім. Леніна та ім. Шевченка — пасіки. Тоді ж городник колгоспу ім. Петровського Ф. П. Жук виростив з гектара по 200 цнт огірків, по 400 цнт капусти, що дало змогу артілі достроково виконати план поставок овочів державі[2].

Колгоспники, механізатори, включившись у соціалістичне змагання за виконання і перевиконання планів і соціалістичних зобов'язань, домоглися різкого підвищення продуктивності праці. 1949 року свинарка колгоспу «Вірний шлях» Т. Фурса одержала по 17 поросят на свиноматку. Механізатори колгоспу, косарі, орачі виконували денні норми виробітку на 110—115 проц. 60-річний колгоспник артілі «Червоний Жовтень» Н. Ф. Осадчий на косовиці хліба 1950 р. вручну виконував по дві—дві з половиною виробничі норми. На весняних польових роботах 1950 року трактористи О. Карабань та І. Стефановський щоденно обробляли по 30 і більше га просапних культур. Молодий комбайнер А. Беззадий з колгоспу ім. Леніна за жнива скосив і обмолотив 118 га зернових, намолотивши понад 2 тис. цнт хліба[3].

Значні успіхи були досягнуті в розвитку охорони здоров'я та культури. В районній лікарні на 50 ліжок дбали про здоров'я трудящих 6 лікарів та 22 чоловіка середнього медперсоналу, працював кістково-туберкульозний санаторій на 35 ліжок.

1950 року в середній, двох семирічних і початковій школах навчалося 1377 учнів. Діяли районний будинок культури, колгоспний клуб, районна і сільська бібліотеки, стаціонарна і пересувна кіноустановки.

Товарами першої необхідності забезпечували жителів села універмаг, 12 магазинів, 2 ларки.

1950 року на базі 7 колгоспів утворено 4 господарства, які 1955 року одержали зернових у середньому по 16 цнт з гектара, цукрових буряків — 220 цнт, овочів — 180 цнт, в т. ч. озимої пшениці — 16—17 цнт. 1956 року ці колгоспи злилися в один ім. Суворова, що об'єднав 1208 дворів, мав у користуванні 7731 га землі, з них — 6384 орної. Високих виробничих показників досяг він, виконуючи соціалістичні зобов'язання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 1967 року зібрано лише зернових по 24,3 цнт

[1] Газ. «Соціалістична Драбівщина», 24 вересня 1944 р.
[2] Газ. «Соціалістична Драбівщина», 4 вересня 1947 р.
[3] Газ. «Соціалістична Драбівщина», 20, 25 квітня, 13 липня, 6 серпня 1950 р.

з гектара, 1970 року — 31,6. Зростало виробництво продуктів тваринництва. 1961 року колгосп створив спеціалізовану ферму відгодівлі великої рогатої худоби. 1967 року було вироблено 8827 цнт м'яса в живій вазі, що дало колгоспу 589 тис. крб. прибутку. На кінець восьмої п'ятирічки на 100 га угідь одержано по 187,5 цнт м'яса.

На ланах колгоспу працюють 44 трактори, 30 комбайнів різних систем, 41 автомашина та багато іншої техніки. Протягом восьмої п'ятирічки збудовано 6 кормоцехів, 8 телятників, зерносклад, 14 приміщень для утримання птиці та інші господарські будівлі. За перший рік дев'ятої п'ятирічки побудовано склад мінеральних добрив, 2 телятники, 2 пташники, зерноочисний комплекс, будинок тваринника.

Організатором трудящих Драбова і справжнім вожаком мас є партійна організація, яка налічує 336 комуністів, об'єднаних у 18 партійних організаціях. Надійні помічники комуністів — 446 комсомольців, об'єднаних у 13 організацій.

Партійна організація колгоспу налічує 63 комуністів. За ними закріплені найбільш відповідальні ділянки. У 3-х тракторних бригадах працює 23 члени КПРС, у тваринництві — 10.

Велику допомогу партійним організаціям у мобілізації трудівників сільськогосподарського та промислового виробництва Драбова, який став у квітні 1965 року селищем міського типу, подає селищна Рада депутатів трудящих. У її складі 85 депутатів, роботі яких сприяє великий громадський актив — понад 150 чоловік. Рада постійно дбає про ріст продукції, яку виробляють промислові підприємства та колгосп, про дотримання законності і правопорядку, підвищення культури населення. У 1971 році бюджет Ради складав 188,1 тис. крб., з яких 73,6 тис. пішло на заасфальтування вулиць, прокладення 800 кв. м. тротуарів, обладнання автозупинок, пляжу, озеленення селища.

За підсумками обласного змагання щодо впорядкування міст і сіл області селище завоювало першість. Йому вручено перехідний Червоний прапор Черкаського облвиконкому та грошову премію.

У Драбові працює харчокомбінат, цегельний завод «Міжколгоспбуду», комбінат побутового обслуговування, відділення «Сільгосптехніки», інкубаторна станція. Рік у рік нарощуються темпи випуску валової продукції підприємств, зростає продуктивність праці. Так, виробіток на одного працюючого «Міжколгоспбуду» на будівельно-монтажних роботах 1971 року становив 5274 карбованці.

Змінилося за післявоєнні роки медичне, культурне і побутове обслуговування населення. 1968 року став до ладу комплекс районної лікарні на 125 ліжок, в якій працює 38 лікарів. Чуйним ставленням до трудящих відзначається заслужений лікар УРСР Н. В. Мороз. У Драбові є середня і 2 восьмирічні школи, в яких у 1971/72 навчальному році навчалося 874 дітей. Працююча молодь здобуває освіту в заочній середній школі. Навчально-виховну роботу у школах здійснюють 79 учителів. У селищі є будинок піонерів, музична школа, профтехучилище, дитячий садок і ясла.

Пам'ятник В. І. Леніну і стела з текстом листа драбівських школярів, надісланого вождю в 1923 році. 1970 р.

Драбівський районний будинок культури. 1970 р.

У будинку культури з залом для глядачів на 360 місць діють університети культури і здоров'я, сільськогосподарських і правових знань, торгівлі і культури, кінолекторій, а також гуртки: хоровий, драматичний, народних інструментів. Читачів села обслуговують 9 бібліотек, що мають фонд 99 тис. книг. 1971 року на кожну тисячу жителів селища надходило 1160 примірників газет і журналів.

Став красивішим загальний вигляд селища. У 1957—1967 рр. повністю перебудовано центральну вулицю ім. Леніна. Тут споруджено універмаг, магазин культтоварів, продовольчий магазин, 2 аптеки, приміщення редакції і друкарні, районний вузол зв'язку, ощадну касу, побуткомбінат, готель, хлібокомбінат, приміщення райкому партії, райвиконкому, управління сільського господарства, широкоекранний кінотеатр на 400 місць. Протягом восьмої п'ятирічки побудовано і заселено 12 шістнадцятиквартирних будинків. На околиці селища розкинувся лісопарк, в якому розташувалися приміщення професійно-технічного училища.

Про підвищення добробуту і культурного рівня трудящих селища свідчить щорічне зростання товарообороту споживчої кооперації. 1971 року він складав 4628 тис. крб., тільки літератури було реалізовано на 22,7 тис. крб. Жителі селища мають 38 автомашин, 123 мотоцикли, 1278 телевізорів. Сотні драбівців матеріально забезпечуються державою. Лише в 1971 році пенсіонери одержали 373,7 тис. карбованців.

Славиться Драбів і своїм фізкультурним колективом. О. П. Титаренко на всесоюзному змаганні 1953 року зайняв перше місце в країні серед колгоспних штангістів легкої ваги.

Драбів — батьківщина Героя Радянського Союзу В. Г. Романюка. Тут народилися народний артист УРСР В. І. Овчаренко, літературознавець член-кореспондент АН УРСР І. О. Дзеверін.

В життя трудящих Драбова міцно входять нові звичаї й обряди. Звичними для них стали свято урожаю, урочисті реєстрації шлюбів і новонароджених, комсомольські весілля і заручини, свята Івана Купала, відзначення дня тваринника, механізатора, зльоти орденоносців і конференції молоді, проводи до армії, вечори зустрічей трьох поколінь.

Життя з кожним днем стає кращим. Швидко зростають знання людей, міняється їх побут. Драбівці розуміють, що все це стало можливим завдяки Радянській владі, її засновнику В. І. Леніну. У мальовничому куточку Драбова стоїть пам'ятник вождю революції, врятований під час Великої Вітчизняної війни патріотами селища. 1965 року на одній з центральних площ споруджено величний монумент Слави на честь 549 драбівців, полеглих за Радянську владу.

На території селища встановлені пам'ятники В. І. Леніну, бюсти Карлу Марксу, Т. Г. Шевченку, Ю. О. Гагаріну. На честь 50-річчя Великого Жовтня відкрито історико-краєзнавчий музей, де зібрано понад 1200 експонатів, що відтворюють сторінки літопису революційної боротьби і трудової слави рідного краю.

Шляхом трудових звершень ідуть трудящі Драбова до прекрасного майбутнього всього людства — комунізму.

В. К. ВЛАСЕНКО, Я. Ю. ЗАЛІЗНЯК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ДРАБІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕЗБОРО́ДЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру та за 36 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 1488 чоловік. Сільраді підпорядковані села Левченкове, Тополі, Леонівщина та селище Рецюківщина.

На території села міститься відділення радгоспу «Черкаський», земельний фонд якого становить 4,8 тис. га, у т. ч. орної землі — 4,3 тис. га. Основний напрям господарства — відгодівля свиней. Допоміжні галузі — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Свинаркам радгоспу Г. З. Яковенко та М. В. Здоровець присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 11 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

Працює восьмирічна школа, де навчається 190 учнів, 2 бібліотеки з книжковим фондом 16 тис. примірників, 2 клуби на 200 місць кожний, лікарня, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 7 торговельних точок.

Сільська парторганізація об'єднує 97 комуністів, комсомольська — 62 члени ВЛКСМ.

Безбородьки виникли у XVII ст. Під час революції 1905—1907 рр. селяни розділили поміщицьку землю.

У роки Великої Вітчизняної війни 427 чоловік захищали Батьківщину від гітлерівської навали, з них 347 нагороджено орденами й медалями. Для увічнення пам'яті 222 загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

БЕЗПА́ЛЬЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Супою, за 18 км від районного центру, за 31 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення — 1426 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Жорнокльови.

На території села — центральна садиба колгоспу ім. Ленінського комсомолу, за яким закріплено 3,1 тис. га землі, в т. ч. 2,4 тис. га орної. Основний напрям господарства — тваринництво. 6 колгоспників за досягнуті успіхи в розвитку народного господарства нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. В. К. Перехрест — орденом Леніна; 112 колгоспникам присвоєно звання ударника комуністичної праці, В. К. Перехрест і М. П. Некозу — знатного механізатора України.

У селі є середня школа, де навчається 287 учнів, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, дитячі ясла. Парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 42 комуністи, комсомольська — 54 члени ВЛКСМ.

Село засноване 1622 року. 1906 року тут стався селянський виступ проти поміщика. В період австро-німецької навали 1918 року діяв партизанський загін на чолі з О. М. Рубаном.

У роки Великої Вітчизняної війни 282 жителі села перебували на фронті, з них 97 нагороджено бойовими орденами і медалями. В центрі села височить пам'ятник воїнам, загиблим 1943 року під час визволення села від фашистських окупантів, обеліск Слави в пам'ять 174 односельців, що віддали своє життя у боях з фашистами; споруджено монумент на могилі партизанів, які полягли 1918 року.

БИ́РЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване в північно-східній частині району, за 20 км від райцентру. Населення — 2609 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Перше Травня.

В Бирлівці міститься центральна садиба колгоспу «Перше травня», який обробляє 4,1 тис. га землі, у т. ч. 3,8 тис. га орної. Основний напрям господарства — землеробство та м'ясо-молочне тваринництво. 5 колгоспників відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Працюють середня та восьмирічна школи, де навчається 560 учнів, лікарня, аптека, 3 дитячих ясел, будинок культури на 500 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. примірників, відділення зв'язку, ощадкаса.

Перша згадка про село належить до XVIII століття.

Партійна організація (створена 1920 року) налічує 88 комуністів, комсомольська — 179 членів ВЛКСМ.

В 1905—1907 рр. відбувались революційні виступи проти поміщика.

За мужність і героїзм, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 136 чоловік. За свободу Вітчизни віддали своє життя 265 осіб. На їх честь споруджено обеліск Слави.

У квітні 1970 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

БІЛОУ́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку (притока Оржиці), за 18 км від райцентру, за 5 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення — 1383 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Нерознако-Павликівське.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча — господарство м'ясо-молочного та зернового напряму, що користується 2,3 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,1 тис. га. Тут діють відділ Драбівської станції рільництва, торфопідприємство, цегельний завод. За трудові досягнення 12 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Бригадир О. Д. Бережний чотири рази був учасником ВДНГ СРСР, В. В. Павлик присвоєно почесне звання «Майстер золоті руки».

У селі є середня та восьмирічна школи, де навчається 577 учнів, будинок культури на 450 місць, клуб на 180 місць, 5 бібліотек з книжковим фондом понад 20 тис. примірників, дільнична лікарня з амбулаторією, пологовий будинок, 11 магазинів.

Партійна організація (створена 1921 року) налічує 34 комуністи, комсомольська (створена тоді ж) — 64 члени ВЛКСМ.

Село виникло в XVI столітті.

В 1905—1907 рр. у Білоусівці відбувалися виступи селян проти поміщика. 1923 року в селі створена комуна «Червоний маяк».

В роки Великої Вітчизняної війни 746 жителів села пішли на фронт, з них 353 нагороджено орденами й медалями, 338 загинули. Їх пам'ять односельці увічнили монументом Слави.

1967 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. У Білоусівці народилася народна артистка УРСР Д. І. Петриненко.

БОЙКІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині р. Кропивни, притоки Золотоношки, в південно-східній частині району, за 12 км від райцентру. Село простяглося вздовж залізниці Москва—Одеса між станціями Драбово-Барятинська й Мехедівка. Населення — 1239 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, що обробляє 2,3 тис. га землі, у т. ч.— 2,2 тис. га орної. Колгосп є репродуктором молодняка свиней для спеціалізованих господарств району. За трудові досягнення троє колгоспників удостоєні урядових нагород.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 200 учнів, будинок культури на 350 місць з стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, продмаг, сільмаг, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація налічує 40 комуністів, комсомольська — 49 членів ВЛКСМ.

Виникло село у XVII столітті.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 252 жителі села, з них 119 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 104 односельців, які загинули в боях проти фашизму, височить монумент Слави.

ВЕРШИ́НА-ЗГА́РСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру. Населення — 573 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Рождественське.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який обробляє 1,1 тис. га землі, з них 0,9 тис. га орної. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. 1969 року колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства. 7 колгоспників за самовіддану працю відзначено урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 81 учень, клуб на 200 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 9,1 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 14 членів ВЛКСМ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 111 чоловік, з них не повернулося з поля бою 73. На їх честь односельці спорудили обеліск Слави. В центрі села збудовано пам'ятник, де поховано 40 воїнів, загиблих під час визволення Вершини-Згарської від німецьких фашистів.

ВЕЛИ́КИЙ ХУ́ТІР — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоношці, притоці Дніпра, за 8 км від районного центру. Населення — 3106 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Ашанівка.

У селі розміщені садиби колгоспів «Жовтень», який обробляє 3,2 тис. га землі, в т. ч. орної 3,1 тис. га, та «Гвардія», що обробляє відповідно 3,4 тис га та 3,2 тис. га. Основними напрямами виробництва обох господарств є м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжне підприємство — цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 13 трудівників села нагороджені орденами й медалями.

Працюють середня та восьмирічна школи, де навчається 596 дітей, будинок культури на 400 місць, клуб на 500 місць, дитячі ясла й дитсадок, відділення зв'язку, лікарня на 50 ліжок, 4 бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. примірників, ветеринарний пункт, 5 магазинів.

Сільська парторганізація (створена 1925 року) налічує 77 комуністів, комсомольська — 101 члена ВЛКСМ.

Перша згадка про Великий Хутір припадає на 1691 рік. Його жителі в 1905—1907 рр. організували страйки в поміщицьких економіях. Перший колгосп створений 1923 року.

Під час Великої Вітчизняної війни у лавах Червоної Армії билися з фашистськими загарбниками 909 жителів Великого Хутора, з них 358 віддали життя за свободу й незалежність соціалістичної Вітчизни. На їх честь споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу, льотчик-винищувач С. А. Куниця, ім'ям якого названо середню школу.

В селі встановлено 3 пам'ятники В. І. Леніну.

Виступ учасників художньої самодіяльності будинку культури с. Демки. 1969 р.

ДЕ́МКИ — село, центр сільської Ради, розташоване в північно-західній частині району, за 25 км від райцентру. Населення — 1478 чоловік.

Тут міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має в користуванні 3,1 тис. га землі, з них орної 2,9 тис. га. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. 5 колгоспників за трудові успіхи нагороджені орденами. Тракторист І. П. Пух удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють середня школа, де навчається 227 учнів, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 16 тис. примірників, дільнична лікарня, аптека, відділення зв'язку, ощадна каса, комбінат побутового обслуговування.

Сільська парторганізація(створена 1920 року) налічує 76 комуністів, комсомольська — 75 членів ВЛКСМ.

Село засноване у XVII ст. 1904 року тут перебував письменник В. Г. Короленко. Під час громадянської війни селяни розгорнули партизанську боротьбу проти ворогів. 5 травня 1921 року тут створено першу сільськогосподарську артіль.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 246 демківців, з них 45 нагороджені орденами й медалями, на честь 152 жителів села, які віддали життя за визволення Батьківщини, споруджено обеліск Слави і пам'ятник.

ЗОЛОТОНО́ШКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоношці за 10 км від райцентру, за 21 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення — 1265 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Криштопівка.

В Золотоношці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має в користуванні 2,1 тис. га землі, в т. ч. орної 2 тис. га. Напрям господарства — зерновий. За трудові успіхи 5 колгоспників удостоєні урядових нагород, а «Майстер золоті руки» П. В. Харченко — ордена Леніна.

Працюють середня школа, де навчається 323 учні, клуб на 200 місць, 2 бібліотеки з фондом 14 тис. примірників, медичний пункт, ощадна каса, відділення зв'язку, 3 магазини.

В селі нині трудиться 28 комуністів, 52 комсомольці. Партійну та комсомольську організації створено 1920 року.

Золотоношка відома з XVII ст. 1922 року тут створено комуну «Труд—Молот». У роки суцільної колективізації її реорганізовано в колгосп.

Під час Великої Вітчизняної війни свободу і незалежність Батьківщини захищало 253 жителі села, з них 53 нагороджені орденами й медалями. На честь 161 воїна, які полягли в боях з фашистськими загарбниками, споруджено пам'ятник та обеліск Слави.

КАНТАКУ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку, за 12 км від райцентру та за 12 км від залізничної станції Кононівка. Через село проходить автошлях Київ — Черкаси. Населення — 1492 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Коломиці та селище Тарасівка.

У Кантакузівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який обробляє 2,4 тис. га землі, в т. ч. орної 2,3 тис. га. Напрям господарства — тваринництво. За трудові успіхи 5 колгоспників нагороджено орденами Радянського Союзу, М. В. Кушнір — орденом Жовтневої Революції.

Працюють середня школа, де навчається 319 учнів, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, філія зв'язку, ощадна каса, 3 магазини.

Сільська парторганізація (створена 1920 року) налічує 49 комуністів, комсомольська (виникла 1921 року) — 37 членів ВЛКСМ.

Кантакузівка відома з XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни незалежність Країни Рад захищали 186 жителів села, з них 127 нагороджено орденами й медалями. В пам'ять про 88 загиблих земляків односельці спорудили монумент Слави.

У центрі села встановлено пам'ятники Карлу Марксу і В. І. Леніну.

КОВАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку, за 27 км від райцентру, за 3 км від станції Кононівка. Населення — 1180 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гречанівка й Чапаєвка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За сумлінну працю 4 трудівники нагороджені орденами й медалями, М. В. Палієнко — орденом Леніна. О. М. Шкоді присвоєно почесне звання «Майстер золоті руки».

Працюють середня школа, де навчається 315 учнів, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 16 тис. книг, дитячі ясла, медамбулаторія, фельдшерсько-акушерський пункт, ветеринарний пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, 3 магазини.

Нині в Ковалівці 46 комуністів, 27 комсомольців. Парторганізацію створено 1920 року, комсомольську — 1923 року.

Село засноване в XVII ст. У час революційних подій 1905—1907 рр. тут мали місце селянські виступи проти поміщика. В травні—червні 1918 року діяв партизанський загін, що вів боротьбу проти австро-німецьких окупантів.

372 уродженці села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 89 нагороджені орденами й медалями, 134 — полягли в боях за Батьківщину. Їх світлу пам'ять увічнено обеліском Слави. На могилі воїнів, загиблих під час визволення села від німецько-фашистських окупантів, споруджено пам'ятник.

1962 року відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

КОНОНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру. Населення — 1194 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Кононівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Коцюбинського, який має в користуванні 1,8 тис. га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 1,5 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Працюють відділення «Сільгосптехніки», цегельний завод, хлібоприймальний пункт. За трудові успіхи 5 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, Є. С. Гладський — орденом Жовтневої Революції; П. О. Рубан, який 1932 року проклав борозну першим колгоспним трактором,— орденом «Знак Пошани»; Г. В. Товкач — орденом Леніна. Свинарці В. А. Згуровській присвоєно звання «Майстер золоті руки».

У селі є восьмирічна школа, де навчається 158 учнів, будинок культури на 350 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, філія зв'язку, медпункт, 2 магазини, чайна, майстерня пошиття одягу.

Нині в Кононівці 85 комуністів, 29 комсомольців. Партійну та комсомольську організації створено 1924 року.

Перші відомості про село належать до другої половини XVII ст. У 1905—1907 рр. тут відбувалися революційні заворушення селян проти поміщика. 1908 року тут проживав М. М. Коцюбинський і написав «Інтермеццо», присвятивши його кононівським полям.

В боях проти фашистів у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 255 жителів села, з них 155 відзначено бойовими нагородами. На честь 148 загиблих односельців споруджено обеліск Слави. На могилі воїнів, які полягли під час визволення Кононівки від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

МЕХЕ́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Мехедівка. Населення — 1013 чоловік. Сільраді підпорядковані села Деркачівка, Чернещина та селище Радгоспне.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», що має в користуванні 2,6 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,5 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові успіхи 8 колгоспників відзначені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є середня школа, де навчається 323 учні, клуб на 300 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13,7 тис. примірників, дільнична лікарня, дитячі ясла, аптека, ощадна каса, 4 магазини.

Сільська парторганізація налічує 44 комуністи, комсомольська — 44 члени ВЛКСМ.

Село вперше згадується у документах XVII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 216 мехедівців билися проти німецько-фашистських загарбників, з них 156 нагороджено орденами й медалями. І. М. Удоду посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Пам'ять про загиблих односельців увічнено обеліском Слави.

МИ́ТЛАШІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 2 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення — 1496 чоловік. Сільраді підпорядковані села Олімпіадівка й Козаче та селище Драбово-Барятинське.

В Митлашівці розміщується центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, що має в користуванні 3,3 тис. га земельних угідь, з них 3 тис. га орної землі. Напрям господарства — відгодівля свиней. Працюють відділення «Сільгосптехніки», маслозавод, нафтобаза, хлібопекарня, бурякопункт, завод будматеріалів, лабораторії Драбівської дослідної станції рільництва.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 187 учнів, 2 клуби на 380 місць, 5 бібліотек з книжковим фондом 21 тис. примірників, медамбулаторія, аптека, зооветеринарний пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, 6 магазинів, чайна, майстерня пошиття одягу, перукарня.

Нині в селі 205 комуністів, 190 комсомольців.

Митлашівка виникла в XVII ст. У 1905—1907 рр. тут діяв революційний гурток селян, який підтримував зв'язки з Золотоніською організацією РСДРП. 1905 року стався страйк робітників вальцьового млина. У травні 1919 року засновано першу в районі сільськогосподарську артіль.

Під час Великої Вітчизняної війни 170 митлашівців зі зброєю в руках захищали Батьківщину, з них 135 чоловік нагороджені орденами і медалями. На честь 103 загиблих у боях з фашизмом споруджено обеліски Слави.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоношці, за 5 км від райцентру, за 16 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення—1178 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Павлівщина.

На території села міститься садиба колгоспу ім. Чапаєва, що має в користуванні 3,4 тис. га землі, в т. ч. 2,9 тис. га — орної. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За успіхи в праці 6 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, М. Д. Клименко — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 179 учнів, будинок культури на 450 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 14,6 тис. примірників, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, 2 дитячих ясел, 2 магазини.

Сільська партійна організація налічує 46 комуністів, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVII ст. 1918 року під час австро-німецької окупації тут діяв повстанський комітет.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився 231 чоловік, з них 152 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. М. О. Ластовському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В пам'ять про 136 односельців, загиблих у боях проти гітлерівців, та воїнам, що полягли, визволяючи село,—споруджено пам'ятник Слави.

Біля будинку культури встановлено бюсти Карла Маркса і В. І. Леніна, а на центральній площі — пам'ятник герою громадянської війни В. І. Чапаєву.

І. Н. Степаненко — двічі Герой Радянського Союзу. Фото 1965 р.

НЕХА́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване в лівобережній частині заплави р. Супою, за 20 км від райцентру, за 35 км від залізничної станції Кононівка. Населення — 1710 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Петровського.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Зірка», за яким закріплено 3,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

Працюють середня школа, де навчається 355 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. примірників, дитячі ясла, аптека, філія зв'язку, ощадна каса, 3 магазини.

Партійний та комсомольський осередки створені 1920 року. Нині в селі 62 комуністи, 99 комсомольців.

Нехайки вперше згадуються в 1767 році як старе козацьке село.

304 нехайківці билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 131 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, льотчик-винищувач І. Н. Степаненко (тепер генерал-майор авіації), який зробив 395 бойових вильотів, брав участь у 112 повітряних боях, двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У сільському парку височить його бронзовий бюст. На честь загиблих земляків у період Великої Вітчизняної війни споруджено обеліск Слави.

ПЕРЕ́РВИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку (притоці Оржиці) за 20 км від райцентру, за 3 км від залізничної станції Писарщина. Населення — 1121 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Карабани та Козорізи.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 2,9 тис. га землі, у т. ч. орної — 2,7 тис. га. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Трудові успіхи 5 колгоспників відзначені урядовими нагородами, В. П. Біднику та В. Г. Івку присвоєно звання «Майстер золоті руки».

В селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, філія зв'язку, ощадна каса.

Сільська парторганізація налічує 45 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Перервинці виникли у XVII ст. 24 серпня 1906 року тут відбувся страйк робітників поміщицької економії. Навесні й улітку 1917 року селяни чотири рази захоплювали й ділили землю поміщика.

В роки Великої Вітчизняної війни 216 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників. За проявлені мужність і героїзм 102 чоловіка нагороджені орденами й медалями, Т. І. Солопенку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь 127 односельців, які полягли в боях проти гітлерівців, встановлено обеліск Слави. Вшановуючи пам'ять воїнів, що загинули під час визволення села від фашистських загарбників, споруджено пам'ятник.

ПОГРЕБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку, за 17 км від райцентру, за 8 км від залізничної станції Мар'янівка. Населення — 1453 чоловіка. Сільраді підпорядковані селище Бондарівка та с. Гай.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2,6 тис. га землі, у т. ч. орної — 2,4 тис. га. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: цегельний завод, механічна майстерня, пожежне депо. За трудові успіхи п'ятеро колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Працюють середня школа, де навчається 281 учень, будинок культури на 360 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 17 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, побутовий комбінат, ощадна каса, філія зв'язку, 3 магазини.

Сільська парторганізація налічує 43 комуністи, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

Перші відомості про село належать до 1738 року. В роки громадянської війни боротьбу з ворогами вів партизанський загін. 244 жителі села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 184 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь 120 односельців, які загинули в боях з гітлерівцями, споруджено обеліск Слави.

У дні святкування 50-річчя Радянської влади відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

СВІ́ЧКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Чумгаку, за 12 км від райцентру, за 12 км від залізничної станції Драбово-Барятинська. Населення — 842 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ковтунівка, Остапівка, Хомівщина.

У Свічківці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 2,9 тис. га землі, в т. ч. 2,6 тис. га орної. Напрям господарства зерно-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Механізаторам В. Б. Богдану та М. В. Дудченку присвоєно почесне звання «Майстер золоті руки».

В селі є середня школа, де навчається 273 учні, клуб на 150 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, побутовий комбінат, філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини.

Партійна організація (створена 1922 року) налічує 30 комуністів, комсомольська — 47 членів ВЛКСМ.

Село виникло наприкінці XVII ст. Перший колгосп «Червоний сніп» створено 1928 року.

В період Великої Вітчизняної війни 243 жителі села брали участь у захисті Батьківщини від ворога, з них 115 нагороджено бойовими орденами й медалями. На увічнення пам'яті 159 односельців, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, споруджено пам'ятник.

СТЕПА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від райцентру, за 3 км від залізничної станції Мар'янівка. Населення — 1783 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 2,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-буряковий. Допоміжне підприємство — млин. За трудові досягнення 6 колгоспників удостоєні урядових нагород, І. О. Коршак — ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 256 учнів, будинок культури на 350 місць, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, 3 дитячих ясел, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини, комбінат побутового обслуговування, стадіон.

Сільська парторганізація (створена 1923 року) налічує 43 комуністи, комсомольська — 80 членів ВЛКСМ.

Степанівка виникла у XVIII столітті.

Під час Великої Вітчизняної війни 142 жителі села внесли гідний вклад у розгром фашистських загарбників, з них 120 нагороджено бойовими орденами і медалями, а П. П. Гнучий удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь 86 односельців, що загинули в боях з фашизмом, споруджено обеліск Слави.

У Степанівці народилися: доктор медичних наук, генерал-майор медичної служби, кавалер ордена Леніна С. І. Пригода, кандидат економічних наук К. О. Розводовський.

Поблизу Степанівки знайдено кам'яні знаряддя праці та посуд доби бронзи.

ШРА́МКІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване в долині Чумгаку, за 22 км від райцентру, за 5 км від залізничної станції Кононівки. Населення — 3972 чоловіка. Селищній Раді підпорядковане с. Мойсівка.

Основним підприємством селища є заснований 1911 року цукровий завод, де працює 692 робітники та інженерно-технічні працівники, 10 з яких нагороджено орденами й медалями.

На території Шрамківки міститься відділення радгоспу цукрокомбінату, за яким закріплено 2,6 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,4 тис. га. 4 робітників відділення нагороджено орденами і медалями, Є. Д. Черв'як та М. М. Чурко — орденом Леніна.

В селищі є початкова і середня школи, в яких навчається 789 учнів, будинок культури на 600 місць, кінотеатр на 180 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 56 тис. примірників, готель, дільнична лікарня на 100 ліжок, дитячі ясла.

Селищна парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 229 комуністів, комсомольська — 192 члени ВЛКСМ.

Засноване село у XVI столітті.

У роки Великої Вітчизняної війни 548 шрамківців зі зброєю в руках захищали Батьківщину, з них 344 нагороджено орденами й медалями. В пам'ять про 180 односельців, які загинули в боях з гітлерівцями, споруджено 2 пам'ятники та обеліск Слави.

На території селища встановлено пам'ятники В. І. Леніну та Т. Г. Шевченку.

У Мойсівці народився поет М. К. Масло.

ЯВОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині р. Малого Чумгаку, за 27 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Кононівка. Населення — 1515 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Червона Дача.

У селі міститься садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має в користуванні 2,3 тис. га землі, у т. ч. 2 тис. га орної. Напрям господарства зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За високі показники в колгоспному виробництві 7 трудівників села нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 197 учнів, будинок культури на 450 місць, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 магазини, стадіон.

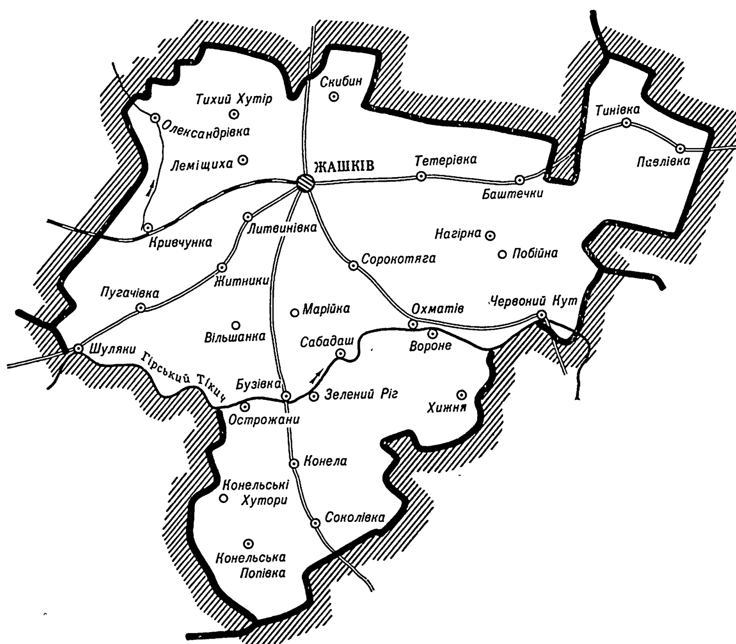
Сільська парторганізація (створена 1918 року) налічує 46 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 48 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Яворівку припадає на середину XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 317 яворівців, з них 147 нагороджено орденами й медалями, а полковникові М. П. Загородському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В пам'ять про 142 яворівців, що загинули у боях з гітлерівцями, споруджено обеліск Слави.

ЖАШКІВСЬКИЙ РАЙОН

Загальна площа району — 1 тис. кв. км, населення — 62,2 тис. чоловік, з них сільського — 48,5 тис. Міській та 26 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 39 населених пунктів. На території району — 71 партійна, 91 комсомольська і 128 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 27 колгоспів, 4 радгоспи, рибгосп, 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 44 медичні заклади, в т. ч. районна і 5 дільничних лікарень, 38 медпунктів, 19 пологових будинків, 5 аптек. Мережа народної освіти налічує 39 загальноосвітніх шкіл, з них 18 середніх, 17 восьмирічних, 4 початкових. Діють музична школа, будинок піонерів, 27 дитячих садків, 21 дитячі ясла. Культурно-освітню роботу ведуть 26 будинків культури, 15 сільських і 3 профспілкові клуби, 45 бібліотек, краєзнавчий музей, 47 стаціонарних кіноустановок, з них 44 широкоекранних. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну, 16 обелісків Слави, 38 пам'ятників на братських могилах, 4 монументи, 23 погруддя; проживає і трудиться 10 Героїв Соціалістичної Праці.

ЖА́ШКІВ

ашків — місто, центр міської Ради і однойменного району. Розташований у північно-західній частині області на річці Торчі, за 154 км від Києва і 251 км від Черкас. Залізнична станція. Через місто проходить автомагістраль Київ—Одеса. Населення — 13,7 тис. чоловік.

Поблизу міста виявлено залишки поселення черняхівської культури.

Вперше Жашків згадується в документах на початку XVII ст. У той час він належав до тетіївських володінь князів Острозьких.

Жителі Жашкова брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Після визволення від польсько-шляхетського гніту 1649 року Жашків увійшов до складу Уманського полку.

В січні 1655 року під Охматовом (недалеко від Жашкова) сталася запекла битва українсько-російських і польсько-татарських військ. Два дні переслідували козацькі

полки шляхетське військо, що відступало на П'ятигори, Тетіїв, Животів. У цій битві особливою хоробрістю вславився полковник І. Богун[1].

Після тривалої боротьби Жашків за Андрусівським перемир'ям 1667 року лишився під владою шляхетської Польщі. Його жителі платили податок — подимне й млинове з 31 двору[2].

За Прутським трактатом 1711 року значна частина жителів Жашкова, як і всього Правобережжя, переселилася на лівий берег Дніпра. До Жашкова почали повертатися пани і шляхта. Відновлювалися порядки, знищені під час визвольної боротьби, зростала панщина, посилювалося соціальне, національне і релігійне гноблення. Уніати захопили православну церкву.

Жителі Жашкова не мирилися з таким становищем. У травні 1735 року гайсинський староста повідомляв великому коронному канцлеру, що в багатьох місцях, у т. ч. навколо Жашкова, почастішали напади селян на шляхетські садиби. Особливо широкого розмаху набрали дії гайдамацьких загонів у 1736—1737 рр. Після здобуття Таращі, Умані та інших міст у 1738 році повстанці оволоділи Жашковом[3].

У другій половині XVIII ст. Жашків поступово зростав. Якщо 1741 року тут було 20 дворів, а в 1750 — 40, то 1783 року їх стало 120. В них жило 828 чоловік[4].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії господарями Жашкова залишилися польські магнати. З кінця XVIII століття він дуже часто переходив від одного до іншого феодала. Та від цього не поліпшувалося життя селян. Особливо важко їм доводилося працювати на гуральні. Робочий день тут тривав 12—14 годин. Восени 1835 року вона була спалена. У повідомленні з Жашківської економії відзначалося, що пожежа «сталася від підпалу ким-небудь з тамтешніх селян, які, очевидно, не хотіли відробляти панщини, належної до того заводу»[5].

1840 року Жашків віднесено до розряду містечок[6]. З 1866 року він стає центром Жашківської волості Таращанського повіту. Після смерті магната І. Тарновецького в 1852 році Жашків було розділено на дві частини між його сестрами[7]. Цей поділ закріпився на довгі роки.

У 1860 році в Жашкові збудовано цукровий завод, обладнаний 6 пресами і паровим котлом. Виробництво цукру становило 27,3 тис. пудів на рік. На підприємстві працювало 350 робітників, у т. ч. 260 вільнонайманих. Жили вони у важких умовах. У казармі довжиною 9 і шириною 5,2 сажня містилося 84 робітники[8].

Не поліпшила економічного становища трудящих і реформа 1861 року. Селянам недодали значної частини й тих земель, що були закріплені за ними інвентарними правилами 1847—1848 рр. Внаслідок застосування грабіжницької системи викупу селянам доводилося сплатити казні за землю суму, що перевищувала її ринкову вартість на 26,4 проц.[9] До того ж селянам дісталися гірші землі. Реформа узаконювала також подвірно-ділянкову систему землекористування і поділ селян на розряди: городників, піших і тяглових. У першій частині містечка було 102 селянські двори (15 городників і 87 піших). Вони мали викупити 629 десятин землі. На кожний піший

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 494—495.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 542.

[3] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 55; К. Гуслистий. Коліївщина, стор. 17.

[4] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 108.

[5] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.) К., 1958, стор. 162.

[6] Городские поселения в Российской империи, т. 2, стор. 484.

[7] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864, стор. 465.

[8] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 50; О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 170.

[9] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 39.

Автомагістраль Київ — Одеса біля м. Жашкова. 1968 р.

двір припадало понад 6 десятин. Друга частина містечка налічувала 124 селянські двори (19 городників і 105 піших). Уставною грамотою їм відводилося під викуп 697 десятин землі — по 6 десятин 87 сажнів на піший двір. За це селяни Жашкова повинні були сплачувати протягом 49 років по 3078 крб. викупних щорічно. Реформа викликала в жашківців глибоке обурення. Адже, крім високих викупних платежів, їм недодали 759 десятин польової землі. Тих, хто відмовлялися підписати уставну грамоту, змушували до цього силою. Коли ж і нагаї не допомагали, документи підписував місцевий священик, вдаючи, ніби робить послугу неписьменним. Таращанський мировий з'їзд, розглядаючи скарги жашківської громади, мусив визнати, що ці документи виявилися, по суті, підробленими[1]. Малоземельні селянські господарства змушені були орендувати орні землі на кабальних умовах.

Скасування кріпацтва сприяло розвиткові капіталістичного виробництва. У 1865 році в Жашкові, крім цукрового заводу, діяли виноробня і пивоварня, збільшилася кількість млинів. Економічне становище робітників на цих підприємствах було надзвичайно тяжким. На цукровому заводі робочий день тривав 12 годин. За цю каторжну працю чоловіки одержували 15—30 коп., а жінки — 5—7 коп. Широко використовувалася дитяча праця. 1880 року на заводі трудилося 60 хлопчиків молодше 15 років. Виснажлива праця, жахливі побутові умови призводили до захворювань. Так, у 1866 році 83 робітники захворіли на катар легень та шлункові хвороби. Кілька з них померло. Тоді, як трударі ледве животіли, підприємці клали до своїх кишень великі прибутки.

Робочі руки здешевлювались і за рахунок припливу сюди робітників з інших губерній. У кінці минулого сторіччя на Жашківському цукрозаводі працювало 100 чоловік з Чернігівської губернії. Чумаки з Поділля доставляли на завод вапно, а звідси вивозили цукор[2]. У дореволюційний час на заводі налічувалося 896 робітників[3], майже в два рази більше, ніж на початку сторіччя. І хоч були встановлені нові парові машини, праця, як і раніше, лишалася тяжкою і виснажливою.

Жашків розвивався і як осередок ремесла й торгівлі. В 1873 році тут було 28 ремісників, 24 крамниці, відбулося 52 ярмарки й базари[4]. Торгували хлібом, вовною, салом, худобою, полотном. Місцевий ярмарок славився кіньми, яких сюди приводили з багатьох губерній країни.

На початку 1900 року в Жашкові було 726 дворів і 5,5 тис. жителів. Це вдвоє більше, ніж у 1873 році. Населення в основному займалося землеробством і торгівлею. З 3468 десятин всієї землі 1673 належало двом поміщикам, 1708 — селянам, решта — церкві. Багато жителів містечка працювали на цукровому заводі, кількох маслоробнях, двох водяних та чотирьох вітряних млинах[5].

Безземелля й важкі умови праці на підприємствах викликали обурення трудящих. Як свідчить телеграма цукрозаводчиків, надіслана 15 листопада 1904 року київ-

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1947, арк. 2, 7, 27, 28, 34; спр. 1972, арк. 1, 9.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1417—1419; І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 129.
[3] Журн. «Исторический архив», 1960, № 1, стор. 111.
[4] Календарь Юго-Западного края на 1873 год, стор. 411.
[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1417—1419.

ському губернатору, в Жашкові відбулися заворушення робітників і селян у зв'язку з мобілізацією до армії[1]. 1905 року робітники цукрозаводу вимагали підвищення заробітної плати. До містечка прибув мировий посередник у супроводі драгунів. 17 чоловік з тих, що зібралися на площі, власті заарештували. 29 липня 1907 року ув'язнено К. А. Осавлюка, який агітував солдатів не служити в царській армії. В день його арешту в Жашкові розповсюджувалися листівки[2]. Нові арешти були проведені того ж року в зв'язку з поширенням нелегальної літератури.

Запровадження столипінської реформи прискорило і поглибило розшарування селян. В 1908—1909 рр. в Жашківській волості 30 хутірських господарств володіли 30—40 дес. кожне, тоді як 41 сім'я в Жашкові зовсім не мала землі. За переписом 1912 року, коні були лише в 34, велика рогата худоба в 50 господарствах містечка[3].

Медичне обслуговування населення здійснювали лікар і фельдшер. При цукрозаводі діяла лікарня на 10 ліжок; працювала аптека[4].

Майже нічого не робив царський уряд для розширення в містечку освітніх закладів. 85 проц. населення було неписьменним. У народному училищі, відкритому 1862 року, в 1867 році навчалося 36 учнів. І це тоді, коли дітей віком від 8 до 15 років налічувалося 252. На навчальні посібники держава виділяла на рік 5 крб.[5] З 1912 року почалися заняття в однокласній школі та двокласному сільському училищі. Бібліотека мала 616 книг. З них українською мовою лише 53.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції селяни містечка не одержали ні миру, ні землі. Та трудящі не хотіли з цим миритись. Київський губернський комісар Тимчасового уряду писав генеральному секретаріату внутрішніх справ Центральної ради, що з 13 до 21 жовтня 1917 року в Жашкові відбулися селянські заворушення, проводились масові самовільні порубки лісу[6].

Дуже напруженим було становище і в наступні дні. Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді в Жашкові розгорнулася боротьба за владу Рад, яку встановлено тут у лютому 1918 року. Перший волосний ревком очолив І. П. Станецький.

Але розгортанню соціалістичного будівництва перешкодила австро-німецька окупація. Жашківці взялися за зброю. 10 червня 1918 року селяни обеззброїли і заарештували начальника дільничної міліції містечка. 21 червня повстанці знову піднялися проти окупантів[7].

На початку 1919 року в Жашкові відновлено Радянську владу. Розгорнув роботу ревком, який після вбивства бандитами І. П. Станецького, очолив І. Ф. Дем'янчук. Свої зусилля ревком спрямував насамперед на мобілізацію бійців до Червоної Армії, забезпечення армії продовольством. Було відібрано в куркулів частину землі й створено громадський фонд, з якого наділялися землею бідняки — по гектару на кожного члена сім'ї. Для боротьби з бандитизмом при ревкомі організовується загін міліції із 100 чоловік.

Радянське будівництво ще не раз переривалося нападами буржуазно-націоналістичних та махновських банд, денікінщиною[8]. В боротьбі з махновцями та іншими контрреволюційними недобитками на Жашківщині відзначилася 17-а кавдивізія, якою командував Г. І. Котовський. З лютого 1921 року 17-й полк цієї дивізії прибув у Жашків для охорони цукрового заводу. В містечку розташувалися штаб 2-ї бригади

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 589.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1944, арк. 6; ф. 317, оп. 1, спр. 2831, арк. 116.

[3] Хуторские хозяйства Киевской губернии в 2-х т., т. 2. К., 1911, стор. 59, 91; Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 419.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 38, спр. 26, арк. 10.

[5] Київський облдержархів, ф. 374, оп. 1, спр. 1489, арк. 58.

[6] Там же, ф. 1716, оп. 1, спр. 63, арк. 120.

[7] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.) стор. 25; Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 179.

[8] Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг., т. 2, стор. 228.

і 98-й полк. Воїни допомагали родинам червоноармійців і бідним селянам волості провести весняні сільськогосподарські роботи[1].

В кінці 1922 року Жашків віднесено до Уманського повіту, а з квітня наступного року він став центром новоутвореного Жашківського району Уманського округу. Швидко зростало населення Жашкова. На кінець 1926 року в містечку було 1263 двори з 5030 жителями[2].

У 1923 році в Жашкові діяли 24 дрібні промислові підприємства (кузні, млини, крупорушки, салотопні тощо), на яких працювало 50 чоловік. Відбудову Жашківського цукрозаводу завершено 1925 року. За добу він переробляв 5730 цнт буряків. На заводі працювало 430 робітників[3].

Важливу роль у громадському житті в ті роки відігравали комсомольські організації. В Жашкові комсомольський осередок виник 1923 року, через два роки створено райком комсомолу[4].

Велике значення для економічного розвитку Жашкова й району мала добудова в 1926—1927 рр. залізничної лінії на дільниці Погребище—Жашків, у результаті чого значно пожвавився товарообіг.

Поступово збільшувалися капіталовкладення для обладнання цукрового заводу. Було збудовано котельню, приміщення для паротурбін. 1934 року до цукрозаводу підведена залізнична колія. Трохи пізніше старе обладнання замінено новим, потужнішим, встановлено вакуум-апарат Вирового, парову турбіну. В 1940 році завод за добу переробляв майже 11 тис. цнт цукрових буряків. У Жашкові діяв також один з найбільших у районі млинів.

1930 року організовано перший колгосп ім. Г. І. Петровського. У 1936 році на його базі створено два господарства — ім. Г. І. Петровського та ім. М. І. Калініна[5].

Велику допомогу трудівникам району на початку 30-х років надавали комітети незаможних селян. На 1 липня 1931 року районний КНС об'єднував 3316 членів, серед них було більше 100 комуністів, понад 260 комсомольців. Три чверті всіх селянських господарств на той час вступили в колгоспи[6]. Жашківські колгоспи добивалися добрих результатів у господарюванні. Виконуючи свої соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 20-ї річниці Великого Жовтня, трудівники полів виростили на кожному гектарі по 19,9 цнт зернових культур, по 199,5 цнт цукрових буряків. У грудні 1937 року вони брали участь у всеукраїнській нараді переможців змагання, на якій їм вручено другу республіканську премію[7]. Колгосп ім. Г. І. Петровського в 1939 і 1940 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, відзначений дипломом 1-го ступеня і премійований.

З кожним роком колгоспи поповнювалися новою технікою. Якщо у Жашківській МТС, створеній восени 1931 року, було 25 машин, то в 1940-му — на полях району працювало понад 200 тракторів і 190 вантажних автомашин[8].

Поступово райцентр упорядковувався, споруджувалися нові будинки. Підвищився і добробут його жителів, число яких у 1939 році зросло до 6014 чоловік[9].

Поліпшувалась охорона здоров'я трудящих. Перед Великою Вітчизняною війною районна лікарня розширилася до 75 ліжок проти 25 в 1932-му. При ній функціонували клінічна лабораторія, рентген-кабінет.

---

[1] Г. И. Котовский. Документы и материалы. Кишинев, 1956, стор. 310, 327, 328.

[2] Население Киевской губернии (предварительные итоги демографической переписи 1920 г.). К., 1922, стор. 64; Уманщина. Краєзнавчий збірник. Умань, 1927, стор. 102.

[3] Матеріали до опису округ УРСР. Гуманська округа. Х., 1926, стор. 28.

[4] Газ. «Робітничо-селянська правда» (Умань), 20 січня 1925 р.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 75, арк. 47—48; спр. 5937, арк. 56.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1153, арк. 83.

[7] «Український історичний журнал», 1962, № 4, стор. 45.

[8] Київська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 року. К., 1932, стор. 66; М. Северенчук. Великий засів. К., 1967, стор. 29.

[9] Список населенных мест с указанием численности населения по Киевской области. К., 1939, стор. 275.

Приділяючи велику увагу господарському будівництву, жашківці активно включалися і в культурну революцію. Багато зусиль докладали комсомольці і члени КНС, щоб ліквідувати неписьменність. 1925 року в Жашківському лікпункті навчалося 110 чоловік. Більшість з них була членами КНС[1].

У Жашківській семирічній зразковій школі в 1932 році навчався 501 учень. Тут працювало 16 учителів. Школа мала договір з МТС про запровадження політехнічного навчання[2]. 1934 року в містечку відкрито середню школу, яка у 1938 році розмістилася в новозбудованому двоповерховому приміщенні.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Жашкові діяли будинок культури, бібліотеки, радіовузол.

Трудящі своїми успіхами завдячували організаторській і виховній роботі партійних організацій, сільській Раді.

Нав'язана німецько-фашистськими загарбниками війна перервала мирну працю. 19 липня 1941 року Жашків захопили гітлерівці. Для боротьби з окупантами партійна організація району створила підпілля, партизанські групи та загони. Очолював підпільну роботу голова райвиконкому П. П. Давиденко, який невдовзі загинув від рук фашистських катів. Уже в перші місяці окупації патріоти завдали відчутних ударів ворогові. Партизанські загони знищували окремі групи фашистських солдатів, нападали на військові підрозділи. 3 вересня партизанський загін під командуванням голови колгоспу з сусіднього с. Леміщихи П. К. Коретнюка напав на німецьких солдатів у Жашкові, які гнали коней на водопій, і знищив їх. Вслід за ними було розгромлено весь німецький гарнізон містечка, знищено більше 100 німецьких солдатів і 8 офіцерів. Народні месники захопили 125 коней, 80 гвинтівок, 10 возів з консервами і борошном, 20 000 патронів і невелику пересувну радіостанцію[3] тощо.

В роки тимчасової окупації населення Жашкова зазнавало постійних переслідувань і репресій з боку загарбників та їх прислужників. У грудні 1942 року в містечку розстріляно близько 130 чоловік мирного населення. Вороги нещадно грабували жителів під виглядом всіляких штрафів та контрибуцій; лише за три місяці 1942 року вони оштрафували 78 чоловік на 11 тис. крб. Сотні юнаків і дівчат були вивезені на каторжні роботи в Німеччину.

6 січня 1944 року воїни 1-го Українського фронту визволили Жашків від фашистських загарбників[4]. У районі містечка разом з радянськими воїнами билася проти ворога Перша Чехословацька окрема бригада в СРСР під командуванням Людвіка Свободи, який у своїх спогадах відзначає, що одне з основних завдань чехословацьких воїнів у цій операції полягало в тому, «щоб не допустити ворога на північний берег Гірського Тікичу, не дати йому розвинути наступ на Бузівку та Жашків»[5].

Під час визволення Жашкова загинув Герой Радянського Союзу капітан І. М. Ляшенко — син донецької землі. Він похований у братській могилі в центральному парку міста. Червоні слідопити восьмирічної школи № 3 в 1967 році розшукали батьків І. М. Ляшенка, запросили їх у Жашків. Школі присвоєно ім'я героя.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога жашківці мужньо боронили соціалістичну Батьківщину, 705 з них нагороджені орденами й медалями. Героїчними подвигами відзначився льотчик майор А. М. Підгаєцький. За мужність і відвагу, виявлені в боях, він удостоєний трьох орденів Червоного Прапора, ордена Червоної Зірки та багатьох медалей. Капітан М. Г. Ткачук також нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, Червоної Зірки і трьома медалями.

---

[1] Газ. «Робітничо-селянська правда», 17 лютого 1925 р.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-144, оп. 1, спр. 745, арк. 4.

[3] Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945. Сборник документов. К., 1963, стор. 230, 231.

[4] Там же, стор. 545.

[5] Людвік Свобода. Від Бузулука до Праги. К., 1968, стор. 241.

Жашківський цукровий завод. 1969 р.

Ще доносився гуркіт недалеких боїв, а жашківці під керівництвом партійних і радянських органів приступили до відбудови зруйнованого народного господарства. Вони піднімали з руїн підприємства, колгоспне господарство, житлові будинки.

Відразу ж відновили свою роботу райком КП(б)У та райвиконком. Районна партійна організація тоді налічувала 66 комуністів[1].

У ті нелегкі роки комуністи виступали організаторами соціалістичного змагання за швидку відбудову промислових підприємств. На кінець 1944 року парторганізація цукрового заводу налічувала лише 5 комуністів, але з кожним роком вона зростала й гартувалася в наполегливій роботі[2]. За три роки завод піднявся з руїн, а в 1948 році вже почав давати продукцію. Перші 720 тонн цукру жашківці відправили москвичам.

Вступили до ладу й інші підприємства. В 1949 році цегельний завод виконав завдання на 157 проц., харчокомбінат — на 128, промкомбінат райспоживспілки — на 132, авторота — на 122 проценти[3].

Розореними й пограбованими були колгоспи. Не вистачало навіть простих землеобробних знарядь. Але люди трудилися з подвоєною енергією, щоб допомогти країні швидше перемогти жорстокого ворога. В колгоспі ім. Г. І. Петровського в 1944 році лишилося 8 корів, 15 свиней, 30 коней і 2 воли.

Незважаючи на нестачу тяглової сили й необхідного сільськогосподарського реманенту, колгоспи в 1944 році засіяли основні площі, зорали на зяб. Уже в 1945 році колгосп ім. М. І. Калініна виростив на кожному гектарі по 23 цнт пшениці і по 216 цнт цукрових буряків, а ланка В. О. Холоденко зібрала по 528 цнт цукрових буряків з гектара. Велику допомогу посівним матеріалом, реманентом, тяглом подавала господарствам держава.

За одержання високих урожаїв у 1947 році Батьківщина високо оцінила працю трудівників бурякорадгоспу Жашківського цукрокомбінату, створеного 1922 року. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ланковим С. С. Коношевич, яка виростила 625 цнт буряків з гектара, М. М. Скулимовській (616 цнт), бригадиру Д. А. Міщанюку (602 цнт)[4]. Ордена Леніна удостоєні ланкові О. М. Стойко, М. С. Хоменко, М. Г. Яремчук.

Поряд з відбудовою народного господарства приділялась увага і відновленню закладів освіти й культури. У 1946 році вже працювали середня, семирічна і початкова школи[5], бібліотека. Через п'ять років було відкрито бібліотеку для дітей.

Після закінчення відбудовного періоду партійні організації, Рада мобілізували трудящих на нові трудові звершення. Розширювали виробництво промислові підприємства. Так, завдяки реконструкції цукрового заводу, добова переробка буряків на ньому в 1950 році досягла 11,7 тис. цнт проти 6,5 тис. цнт у 1948 році. 1958 року котельний цех був переведений на рідке паливо замість вугілля, а роком пізніше фільтрпреси замінено дисковими фільтрами. В 1967 році завод перейшов на нові умови

[1] Черкаський облпартархів, ф. 291, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
[2] Там же, ф. 293, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
[3] Там же, ф. 291, оп. 3, спр. 4, арк. 40.
[4] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 9 травня 1948 р.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-1628, оп. 1, спр. 19, арк. 32—33.

планування й економічного стимулювання. На той час середньодобова переробка буряків дорівнювала 16,3 тис. цнт, а вже в наступному виробничому сезоні — 18 тис. цнт. Для рівномірної і безперебійної роботи підприємства було впорядковано кагатне поле, реконструйовано ТЕЦ, газову піч, збудовано станцію хімічної водоочистки. В 1971 році цукрозавод виконав план реалізації продукції на 103, а план виробництва цукру — на 100 проц., давши його країні понад 315 тис. цнт. Гордість заводу — його люди. Одними з перших тут здобули звання ударників комуністичної праці М. Л. Голотюк, А. А. Журавльов, М. М. Козлачков, М. Г. Костецький, В. П. Тарнавський та інші. Це високе звання присвоєне 8 бригадам, зокрема електроцеху та механічній майстерні.

Найновішим устаткуванням обладнаний завод сухого молока і масла потужністю 200 тонн молока на добу, будівництво якого завершено в 1965 році. Завдання восьмої п'ятирічки випуску й реалізації продукції завод виконав на 3 місяці раніше строку.

Продовжуючи славні традиції МТС, колектив районного об'єднання «Сільгосптехніки» постійно дбає про поширення передового досвіду. Ремонтники цього підприємства за почином Криворізької шахти «Саксагань» включилися у змагання за українську годину[1]. Добра слава йшла про завідуючого експериментальним цехом О. К. Михайловського, який переобладнав січкарні, навантажувальні та інші машини. Як раціоналізатор-винахідник, він був учасником ВСГВ в 1956 році і премійований автомашиною «Победа».

В 1967 році на цілорічну роботу перейшов цегельний завод управління будівельних матеріалів, збільшивши випуск цегли до 17,5 млн. штук на рік (раніше випускав 10 млн. штук).

Успішно виконують плани виробництва і реалізації продукції й інші промислові підприємства міста. Хлібокомбінат після реконструкції довів випуск хлібобулочних виробів до 50 тонн на добу. Добре працюють й побутові підприємства. У спорудженому напередодні 50-річчя Радянської влади будинку побуту розмістились ательє пошиття одягу, майстерні ремонту електрообладнання, фотоательє.

Дальшому зміцненню економіки колективного господарства сприяло його укрупнення. З 1950 року жашківські артілі ім. Г. І. Петровського та ім. М. І. Калініна об'єдналися в колгосп ім. М. О. Щорса. Завдяки самовідданій праці колгоспників, які успішно здійснювали рішення партії та уряду, в колгоспі з кожним роком підвищувалася врожайність основних сільськогосподарських культур, зростала продуктивність тваринництва. В 1954 році тут на кожну фуражну корову надоєно по 3101 кг молока. Колгосп був учасником ВСГВ.

1956 року Жашків об'єднано з с. Городищем і віднесено до міст районного підпорядкування. З цього часу на території Жашкова розмістилися дві центральні садиби колгоспів — ім. М. О. Щорса та ім. В. І. Леніна, за якими закріплено 4426 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4162 га орної землі.

Високими трудовими показниками ознаменували жашківці 40-річчя Великого Жовтня. В 1957 році колгосп ім. В. І. Леніна виростив на кожному гектарі по 20,6 цнт зернових культур, по 338 цнт цукрових буряків, виробив на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 327 цнт молока і по 71 цнт м'яса. Грошові доходи колгоспу зросли проти 1954 року більш як у два з половиною рази, а вартість трудодня підвищилася за цей час у три рази[2]. Колгосп почав переходити до грошової оплати праці.

Багато колгоспників, механізаторів МТС, спеціалістів сільського господарства за успіхи в 1958 році відзначено урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно доярці колгоспу ім. М. О. Щорса Є. Д. Ільченко, яка надоїла на кожну корову по 6047 кг молока, і першому секретареві райкому КП України К. І. Затоці. Ордена Леніна удостоєні голови колгоспів — ім. М. О. Щорса

[1] Історія робітничого класу Української РСР у 2-х т., т. 2. К., 1967, стор. 446.
[2] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 31 січня 1958 р.

Д. Д. Тимошенко, ім. В. І. Леніна І. І. Стогній, агроном І. М. Куцак, бригадир К. Ф. Куций, доярка М. Г. Козлова і свинарка Г. А. Коваль.

Науковці Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків і спеціалісти сільського господарства району разом з кінофікаторами створили в Жашкові кіноклуб передового досвіду і досягнень сільськогосподарської науки. Лише за другу половину 1964 року зроблено понад 400 виїздів у колгоспи, на польові стани, в тракторні бригади і обслужено 30 тис. колгоспників[1].

Районна і колгоспні партійні організації дбали про підвищення культури хліборобства. В університеті сільськогосподарських знань 1965 року підвищували кваліфікацію 227 спеціалістів і керівників господарств. Досвід Жашківського райкому партії по впровадженню високої культури землеробства в колгоспне і радгоспне виробництво в червні 1966 року одержав схвалення ЦК КП України[2].

Велика група жашківців за самовіддану працю в 1965 році нагороджена орденами і медалями. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний головний агроном районного управління сільського господарства, заслужений агроном УРСР А. І. Бовсуновський. Понад тридцять років працює він агрономом і майже двадцять — у Жашкові. А. І. Бовсуновський бере активну участь у розробці і запровадженні передової технології вирощування цукрових буряків. Він разом з М. О. Коником, І. Я. Коломійцем та І. Т. Пастушком створив бітерний пристрій до комбайна, використання якого дозволяє відправляти буряки на завод без ручної доочистки. Орденом Леніна нагороджені перший секретар райкому партії М. Т. Северенчук та один із зачинателів нової технології в буряківництві слюсар колгоспу ім. М. О. Щорса В. Д. Мельник.

Розгорнувши соціалістичне змагання за успішне виконання рішень XXIII з'їзду КПРС і за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня, трудівники колгоспів і бурякорадгоспу добилися високих урожаїв зернових і технічних культур, дальшого піднесення громадського тваринництва. Саме це стверджують підсумки господарювання у восьмій п'ятирічці. В колгоспі ім. В. І. Леніна, наприклад, урожай зернових з кожного гектара за п'ятиріччя зріс до 31,8 цнт, а цукрових буряків до 353 цнт. В останньому році п'ятирічки він виробив на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 435 цнт молока і 112,9 цнт м'яса. Цьому господарству одному з перших у районі присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

Колгосп ім. М. О. Щорса спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Але його трудівники вважаються і майстрами високих урожаїв. Протягом останньої п'ятирічки урожай пшениці тут не був нижче 37 цнт, а в 1970 році досяг 42 цнт з га. Велика заслуга в цьому і партійної організації колгоспу, яка налічує 39 комуністів. Член парторганізації Є. Д. Ільченко була делегатом XXIII і XXIV з'їздів КП України.

В останньому році восьмої п'ятирічки — ленінському ювілейному році — жашківці достроково виконали плани і соціалістичні зобов'язання на честь знаменної дати. Понад 800 трудівників міста удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна». Всього в післявоєнні роки орденами й медалями нагороджено 942 трудівники міста.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання восьмого п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства й тваринництва першому секретареві райкому КП України М. Т. Северенчуку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він був делегатом XXIII і XXIV з'їздів КПРС.

Росте й впорядковується молоде місто. Працьовиті руки людей зробили його невпізнанним. Площа Жашкова зросла до 14,1 кв. км. Понад 24 км вулиць мають тверде покриття, прокладено 20 км тротуарів, заасфальтовано центральні вулиці і площу ім. В. І. Леніна, на якій височить пам'ятник вождю. Споруджено водопровід протяжністю 10,4 кілометра.

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 3, стор. 22.
[2] «Український історичний журнал», 1967, № 3, стор. 8.

За останні роки збудовано приміщення дитячого садка «Малятко», широкоекранний кінотеатр «Космос», будинок культури на 650 місць, універмаг, ресторан, готель на 100 місць, дошкільний комбінат, будинок побуту. В 1967 році стала до ладу перша черга елеватора на 50 тис. тонн зерна. Споруджуються банно-пральний комбінат, корпус районної лікарні, адміністративні будинки. Багатоквартирні житлові будинки почали з'являтися в місті наприкінці п'ятдесятих років, а зараз їх уже десятки.

Поліпшується побутове обслуговування трудящих міста. Розширюється мережа громадського харчування. Тут є ресторан, 5 їдалень, 2 чайних, 8 буфетів, кафе. Майже дві тисячі родин користуються газобалонними установками. З 1967 року діє автоматична телефонна станція.

Герої Соціалістичної Праці Жашківського району. Перший ряд (зліва направо): Є. Д. Ільченко, М. Т. Северинчук, С. С. Конощевич; другий ряд: П. О. Журавський, М. М. Скулимовська, О. С. Мартовщук, А. І. Бовсуновський.

Добрих успіхів досягли жашківці і в соціально-культурному будівництві. В місті діє районна лікарня з амбулаторією і стаціонаром на 175 ліжок. При лікарні є фізіотерапевтичний, рентгеноскопічний, стоматологічний кабінети, клінічна лабораторія, а також кабінет лікувальної фізкультури. Крім того, функціонують протитубдиспансер на 35 ліжок, психоневрологічний диспансер на 30 ліжок, аптека, станція невідкладної допомоги, санітарно-епідеміологічна станція і профілакторій у колгоспі ім. М. О. Щорса. 294 чоловіка медичного персоналу, в т. ч. 44 лікарі, дбають про здоров'я трудящих. В чотирьох дошкільних закладах виховується понад 500 малюків.

У 2 середніх і 3 восьмирічних школах здобувають знання 2400 учнів. Працюють у місті середня школа робітничої молоді, музична школа, будинок піонерів. В школах міста навчає і виховує учнів 165 педагогів, серед них учителька школи № 2 Є. М. Любомська, нагороджена в 1966 році орденом Трудового Червоного Прапора.

Радянська влада створила всі умови для культурного розвитку міста. В Жашкові працюють будинок культури, кінотеатр, клуби на цукрозаводі, в «Міжколгоспбуді» і колгоспах. Майже 3 тис. чоловік є читачами районної бібліотеки, книжковий фонд якої досяг 31 тис. томів. 28 тис. книг має районна бібліотека для дітей, 17 тис.— шкільні бібліотеки. На кожну тисячу чоловік населення припадає 1300 примірників газет і журналів. З червня 1962 року в Жашкові видається районна газета «Світло комунізму», тираж якої перевищує 11 тис. примірників.

В життя жашківців увійшли нові звичаї і обряди, зокрема цікаво відзначаються свята пісні, врожаю, Івана Купала, посвячення молоді в робітники. Особливо захоплююче проходить свято зустрічі весни. Представники колективів промислових підприємств, колгоспів, установ, шкіл розповідають на ньому про свої успіхи. Потім традиційний Дід Мороз і заквітчана Весна бажають людям щастя і добра. Програма свята різноманітна: снігові забави, виступи масовиків, спортивні ігри тощо.

У жашківців є улюблені місця відпочинку — парк, стадіон ім. Ю. О. Гагаріна, водоймище на річці з водним дзеркалом 34 гектари.

За всіма досягненнями в розвитку народного господарства і культури стоять люди, організаторська і політична робота комуністів. В Жашкові 35 партійних організацій, які об'єднують понад 800 комуністів.

У справі мобілізації трудящих на виконання народногосподарських планів багато робить міська Рада. На останніх виборах до неї обрано 53 депутати. Це кращі люди підприємств, колгоспів і установ, ударники комуністичної праці. 1971

року на благоустрій міста асигновано 132,7 тис. крб., у т. ч. 95,7 — на будівництво і капітальний ремонт шляхів, 29,3 тис. крб.—на розвиток комунально-житлового господарства.

В місті трудяться майже 600 комсомольців, які входять до 21 організації. Найчисленніша з них — на цукровому заводі. Тут 73 члени ВЛКСМ.

Досвід кращих людей Жашківщини відомий далеко за межами району. Давні і міцні зв'язки у них з російськими друзями — трудівниками Костромського району Костромської області, Кореновського району з Кубані, Алейського району Алтайського краю.

Все ширшими стають інтернаціональні зв'язки жашківців з зарубіжними друзями. В Жашкові побували делегації з Німецької Демократичної Республіки, Болгарії, Чехословаччини, Польщі. В місті створено відділення Товариства радянсько-польської дружби.

Нову хвилю політичного й трудового піднесення викликали в трудящих міста рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, величні плани комуністичного будівництва, накреслені на дев'яту п'ятирічку. Робітники, працівники сільського господарства успішно виконали свої передз'їздівські зобов'язання.

Жашківці прагнуть порадувати Вітчизну новими трудовими перемогами, зробити своє місто одним з красивіших в області.

С. К. ІЖКО

БУ́ЗІВКА

Бузівка — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Гірському Тікичу (басейн Південного Бугу), за 18 км на південь від районного центру і залізничної станції Жашків. Через село проходить автомагістраль Київ — Одеса. Населення — 2776 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Вільшанку.

Вперше Бузівка згадується на карті Г.-Л. де Боплана, який, перебуваючи на службі у польського уряду, в 1630—1648 рр. керував будівництвом фортець на півдні України.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. бузівці влилися до повстанських загонів і мужньо боролися проти польсько-шляхетського панування. З 1649 року Бузівка — сотенне містечко Уманського полку [1]. Жителі села активно допомагали війську І. Богуна в битві з польським військом у січні 1655 року поблизу Бузівки. Після тривалої боротьби ця місцевість за Андрусівським перемир'ям 1667 року, а потім і за «Трактатом про вічний мир» 1686 року, лишилася під владою Речі Посполитої. Магнати й шляхта водночас з відновленням своєї влади захоплювали землі, перетворюючи селян на кріпаків, змушуючи їх відбувати панщину та різні повинності. Не уникли цієї долі й мешканці Бузівки. Тяжке підневільне життя штовхало селян на боротьбу. 1671 року гетьман Правобережної України П. Дорошенко, який 1669 року уклав ганебну угоду з турецьким султаном, за непокору зруйнував містечко [2]. Жителі Бузівки та навколишніх сіл переховувалися в маньківських лісах, звідки робили напади на своїх гнобителів. Вони брали участь у повстанні 1702—1704 рр. під проводом С. Палія, у гайдамацькому русі, зокрема, в антифеодальному повстанні 1768 року на Правобережній Україні.

1793 року Правобережна Україна, в т. ч. й Бузівка, ввійшли до складу Російської імперії. Селом, як і раніше, на правах вотчини володіли польські шлях-

[1] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 695—696.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 9. СПб., 1896, стор. 575.

тичі. У 1793—1799 рр. лютувала посуха, пішли неврожаї і голод, якого не пережило багато селян[1].

З 1797 року Бузівка входила до складу Уманського повіту, через два роки — Звенигородського, ще через чотири — знову до складу Уманського повіту, а з 1840 року — Таращанського повіту Київської губернії. 1863 року село стало центром Бузівської волості[2].

Жителі Бузівки боролися проти панського гніту і в XIX ст. Так, у липні—вересні 1831 року вони відмовилися виконувати панщину. Пані Цивінська скаржилася київському губернатору, що «селяни якусь вільність проголосили», відмовляються відбувати повинності, вимагають для себе продуктів. І на доказ своїх слів наводила такі дані: 20 серпня на панщину повинно було вийти 40 жінок з серпами, вийшло тільки 28, косарів з 13—4. До Бузівки на придушення виступу селян прибула військова команда в кількості 50 чоловік, яка заарештувала організаторів — І. Опришка та Х. Науменка. Селяни намагалися їх визволити (у селі тоді жило 593 чоловіка), однак заарештованих відправили до київської в'язниці. Наступного дня в поле не вийшов ніхто. В новій скарзі від 30 вересня поміщиця повідомляла, що справи з панщиною лишилися старими, селяни не відробляють її[3].

На час реформи 1861 року в селі жило 2139 чоловік. Тут була винокурня, цегельний завод, вітряк і чотири водяних млини[4]. Після реформи жителі Бузівки залишалися тимчасовозобов'язаними і мали відбувати панщину та інші повинності до 1880 року. Побоюючись того, що селяни приєднаються до польських повстанців, царський уряд оголосив про припинення тимчасової зобов'язаності з 1 вересня 1863 року. Селянам було передано 1757 десятин землі, за яку вони повинні щороку вносити до казни по 2851 крб. 77 коп. викупних платежів. У поміщика залишилося 1684 десятини[5].

На початку XX ст. в Бузівці працювало п'ять вітряків і два водяних млини, дві крупорушки і чотири кузні. Жило тут 3434 чоловіка. Розвиток капіталізму спричинював дедалі більше класове розшарування населення. З 3928 десятин землі поміщикові й церкві належало тоді 2053 десятини, а 584 селянським господарствам — 1875 десятин, тобто на один двір припадало в середньому лише 3,2 десятини. В 1907 році 609 селянських господарств володіли 1709 десятинами (на одно господарство припадало пересічно 2,8 десятини[6]). В 1912 році з 631 селянського господарства 15 — не мали землі, 93 — володіли до 1 десятини, 130 — від 1 до 2 десятин. У той же час 20 господарств мали по 10 і більше десятин[7]. Безземелля й малоземелля змушували бідноту йти в найми до поміщика та місцевих багатіїв або шукати заробітків у Херсонській губернії.

Класова боротьба на селі з кожним роком загострювалася. Селяни виступали не лише проти поміщиків, а й проти місцевих багатіїв, які не менше гнобили їх. Під час революції 1905—1907 рр. біднота Бузівки піднімалася на боротьбу проти своїх гнобителів. У донесенні прокурора Уманського окружного суду читаємо: «В Таращанськім повіті безпорядки охопили значну більшість населених місць, селяни всюди збираються натовпом по 500 чоловік і більше, приходять до місцевих поміщиків і орендарів, погрожують, виганяють з економії як власників, так і службовців. Такі дії відбувалися в ... с. Бузівці у поміщика Слухая. Чини поліції арештували

---

[1] Журн. «Киевская старина», 1887, № 8, стор. 92—124.

[2] Київський облдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 1152, арк. 77; ф. 804, оп. 3, спр. 150, арк. 3.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 884, арк. 5, 6, 20, 30.

[4] Київський облдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 232, арк. 85.

[5] Історія Української РСР, т. 1, стор. 437; Київський облдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 1152, арк. 77.

[6] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1410—1411; Материалы о крестьянском надельном землевладении в Киевской губернии, ч. 1. К., 1907, стор. 176.

[7] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 416.

Обеліск на місці загибелі О. Я. Пархоменка, с. Бузівка. 1969 р.

найбільш відомих агітаторів і керівників руху, користуючись сприянням військової сили»[1].

В дореволюційний час у Бузівці працював лише один фельдшер, діяли аптека і дві школи: церковнопарафіяльна (з 1859 року) та земська (з 1909 року). Значна частина дітей залишалася поза школою.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. До армії мобілізували працездатних чоловіків. Забрали кращих коней. Обробляти землю не було кому. До того ж селян змушували перевозити казенні вантажі і працювати в панському маєтку.

Лютнева буржуазно-демократична революція зміцнила в селян надію на визволення від тяжкого соціально-економічного гноблення й одержання землі. Та влада залишалася в руках багатіїв, які не поспішали передавати землю бідноті. Селяни перестали виходити на панські роботи. Влітку 1917 року волосні власті Тимчасового уряду скаржилися начальникові штабу Київського військового округу на революційні виступи мас у Бузівці і просили надіслати не менше 200 козаків для наведення порядку[2].

Після того, як стало відомо про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, в селі було встановлено владу Рад, обрано комісію для розподілу панської землі. Вона взяла на облік всі поміщицькі землі й майно, а також безземельних і малоземельних селян. Однак розгорнути як слід свою роботу комісія не змогла — на початку березня 1918 року Бузівку окупували австро-німецькі війська, потім село захопили петлюрівці. Відновлено Радянську владу тільки в лютому 1919 року. Наприкінці серпня до села вдерлися денікінці. Вигнали їх звідси частини Червоної Армії.

У лісах навколо Бузівки в 1920—1921 рр. орудували різні банди — махновці та інші. Воєнні операції проти них здійснювала 14-а кавалерійська дивізія під командуванням О. Я. Пархоменка. 3 січня 1921 року поблизу села сталася трагічна подія — в нерівному бою з бандитами О. Я. Пархоменко загинув[3]. В 1949 році на місці загибелі комдива і його товаришів встановлено пам'ятник, на якому написано: «Тут загинув 3 січня 1921 року герой громадянської війни — командир 14 кавалерійської дивізії Олександр Якович Пархоменко з своїми бойовими товаришами».

Після розгрому махновщини весною 1921 року в селі був розквартирований протягом кількох місяців один з підрозділів 2-ї бригади 17-ї кавалерійської дивізії корпусу червоних козаків. Бійці роз'яснювали політику Комуністичної партії і Радянської влади, допомагали селянам засівати землю. Тоді ж у Бузівці створено комітет незаможних селян, який став справжнім організатором мас. Першим головою КНС був О. О. Макарчук. Комсомольський осередок виник літом 1923 року, його секретарем був син селянина-бідняка В. М. Калюжний.

1920 року в селі почала працювати початкова школа, організовано навчалося грамоти доросле населення. Наступного року відкрито хату-читальню з бібліотекою, яку 1923 року перетворено в сельбуд. Тут проводилися голосні читання й обговорення книг, драмгурток готував вистави тощо.

З квітня 1923 року Бузівка — центр сільської Ради новоствореного Жашківського району Уманської округи. В січні 1925 року село відвідав голова ВУЦВКу

---

[1] «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1965, № 1, стор. 74.
[2] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 7 грудня 1939 р.
[3] Г. А. Толокольников. Александр Пархоменко. М., 1962, стор. 47.

Г. І. Петровський, який зустрічався з селянами, радився з ними про впровадження колективних форм господарювання[1].

1926 року тут було 849 дворів, в яких налічувалося 3521 чоловік[2].

З ініціативи партосередку, що виник 1928 року (перший секретар К. С. Гаценюк), та комнезаму в квітні 1929 року створено ТСОЗ «Колосок». Наприкінці року на його базі створено артіль ім. П. П. Постишева. Через рік організовано другу — ім. Г. І. Петровського, а в лютому третю — ім. Й. В. Сталіна. У них навесні 1931 року об'єдналося 80 проц. господарств села. Колгоспники успішно боролися за соціалістичний шлях розвитку економіки. В 1932 році артіль ім. Г. І. Петровського за виробничі досягнення занесено на районну Дошку пошани, а колгоспникам І. Г. Гаценюку, Г. П. Дзьомі, Г. К. Килимнику та П. Т. Яримчуку присвоєно звання ударника соціалістичної праці[3].

Спочатку бузівські артілі обслуговувала Жашківська МТС, а в 1935 році МТС створено у Бузівці. Вона мала 20 тракторів. У тому ж році в селі з'явилися перші автомашини, а в 1937-му — комбайни. При МТС існували курси підготовки трактористів і шоферів. Випускники тих курсів успішно працювали на ланах Бузівки і суміжних сіл у довоєнні і післявоєнні роки, а дехто з них ще й нині водить колгоспні машини.

Працівники Бузівської МТС провадили велику організаторську й агротехнічну роботу в колгоспах своєї зони: вивчали грунти, складали сівозміни й карти угноєння ланів. Поліпшення агротехніки вирощування сільськогосподарських культур забезпечувало високі врожаї.

Успіхи на колгоспній ниві принесли достаток трудівникам ланів і ферм. Так, у 1937 році на трудодень було одержано в середньому по 5 кг хліба[4]. За хороші показники М. Ю. Подзерей та Х. Г. Шевченко затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року[5].

Партійна організація села і сільська Рада вели велику роботу на культурно-освітньому фронті. У 30-х роках в основному ліквідовано неписьменність. 1934 року почала працювати середня школа, в якій здійснювалося політехнічне і трудове виховання учнів. Уроки праці провадились у шкільній майстерні та на дослідному полі.

З початком Великої Вітчизняної війни жителі Бузівки разом з усім радянським народом стали на захист рідної землі. В лавах Червоної Армії били ворога 479 уродженців села. Інші чинили опір фашистам на тимчасово окупованій території. Колишній голова колгоспу депутат Верховної Ради УРСР першого скликання П. П. Давиденко та колишній секретар Жашківського райкому партії К. М. Музика організовували в районі підпілля. Восени 1941 року в Бузівці появилися рукописні листівки із закликом до опору окупантам та висловленням упевненості, що Червона Армія переможе. Але згодом П. П. Давиденка і К. М. Музику схопили поліцаї. Патріоти були замордовані в гестапівських катівнях[6].

За час окупації фашисти завдали великої шкоди господарству Бузівки. Вони зруйнували МТС, колгоспні садиби, вивезли посівний матеріал, закрили школу і в її приміщенні розмістили поліцейську дільницю. 350 юнаків і дівчат, навіть підлітків, вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

Довгождана свобода прийшла 9 січня 1944 року. В боях за село брали участь частини 1-го Українського фронту і в його складі 1-ша Чехословацька бригада в СРСР на чолі з Людвіком Свободою. За участь у Великій Вітчизняній війні

---

[1] Газ. «Робітничо-селянська правда», 9 січня 1925 р.
[2] Список поселень Уманської округи. Попередні підсумки перепису населення 1926 р. Умань, 1927, стор. 49.
[3] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 17 серпня 1932 р.
[4] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 8 жовтня 1937 р.
[5] Газ «Колгоспник Жашківщини», 15 травня 1939 р.
[6] Газ. «Світло комунізму» (Жашків), 12 листопада 1968 р.

13 2-57

117 жителів села нагороджено орденами і медалями. 174 чоловіка не повернулися з фронту. Їх імена викарбувані на гранітному обеліску, що височить в центрі села.

Відразу після визволення від гітлерівської неволі жителі Бузівки з великим натхненням взялися за відбудову колгоспів, МТС, лікувальних та культурно-освітніх закладів. В господарствах Бузівки лишилося всього 18 коней і 2 воли. У відродженні колгоспів велику допомогу подала держава кредитами, посівним матеріалом, а також технікою[1]. Уже в 1944 році було засіяно всю колгоспну землю. Спочатку в артілі ім. Г. І. Петровського, а потім і в інших господарствах відроджено тваринницькі ферми.

Налагоджувалася культурно-освітня робота. В березні 1944 року почала працювати середня школа. В усіх артілях відкрилися клуби. 1948 року відновили діяльність бібліотека, лікарня й аптека.

В жовтні 1950 року три бузівські колгоспи об'єдналися в один — ім. О. Я. Пархоменка. Парторганізація новоутвореного господарства налічувала 16 комуністів. Вона вивчала нове, передове в сільськогосподарській економіці, впроваджувала його в життя. Партійний комітет завжди підтримував добру ініціативу, прогресивні методи праці, заохочував передовиків. Ферма великої рогатої худоби першою в області перейшла на літньо-табірне утримання корів. Для того, щоб забезпечити тварин зеленою масою протягом усього літа, запроваджено систему «зеленого конвейєра». Роботу доярок було організовано у дві зміни, а це значно поліпшило умови праці. Велика увага приділялася вирощуванню племінної худоби. Завдяки цьому швидко зростало поголів'я тварин та їх продуктивність. У 1954 році від кожної корови надоєно по 3047 кг молока або по 222,8 цнт на 100 га земельних угідь, а в 1958 році — по 3479 кг, що становило 374,7 цнт на 100 га земельних угідь. Ще вищих показників досягла доярка Є. В. Шевченко. Від кожної закріпленої за нею корови вона надоїла по 5020 кг молока[2].

По-господарському використовувалося основне багатство колгоспу—земля. Головний агроном з участю бригадирів розробив і впровадив десятипільну сівозміну в рільничих бригадах, а також окрему сівозміну для кормодобувної бригади. Запроваджувалися нові районовані сорти пшениці, ячменю, гороху, кукурудзи. Механізатор М. В. Сапсай, ланкова О. Г. Мазуренко перейняли в знатного буряківника району Героя Соціалістичної Праці П. О. Журавського і застосували в себе метод вирощування буряків з мінімальною затратою ручної праці, а також потоковий метод збирання цукрових буряків.

Рік у рік зростала врожайність основних сільськогосподарських культур. Якщо в 1954 році зернових збирали по 14,8 цнт, то в 1958 році — по 24,8 цнт з га, цукрових буряків відповідно — 168 і 371 цнт з га. А ланка О. Г. Мазуренко в 1957 році одержала по 693 цнт буряків з кожного гектара[3].

Наполеглива праця хліборобів була належно оцінена. 1954 року колгосп став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві, 1955-го — Головний комітет ВСГВ нагородив його дипломом 1-го ступеня, а наступного — дипломом 2-го ступеня. Ферма великої рогатої худоби була відзначена дипломом 2-го ступеня ще 1954 року. В 1954 — 1957 рр. дипломи та цінні подарунки вручено великій групі трудівників.

Відзначаючи досягнення в розвитку сільського господарства, 1958 року Президія Верховної Ради СРСР нагородила 22 колгоспники орденами й медалями. Орден Леніна вручено голові правління А. А. Завертаному, дояркам Г. Г. Дзьомі та Ю. Є. Глущук, орден Трудового Червоного Прапора — ланковій О. Г. Мазуренко, дояркам Є. В. Шевченко, О. Р. Пісківець та іншим.

У колгоспі добре налагоджено теоретичне і виробниче навчання, систематично працюють теоретичні семінари, політшколи, а також школи передового досвіду

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-1619, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[2] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 6 березня 1958 р.
[3] Газ. «Колгоспник Жашківщини», 7 січня 1968 р.

в рільництві, тваринництві, механізаторів. Здійснення цих та інших заходів сприяло дальшому піднесенню врожайності зернових культур, цукрових буряків, збільшенню виробництва м'яса й молока. 1965 року механізована ланка М. В. Сапсая на площі 160 га зібрала по 349 цнт, а ланка О. Г. Мазуренко на площі 74 га — по 340 цнт цукрових буряків. Собівартість одного центнера не перевищувала 74 коп. За досягнуті успіхи обох ланкових у грудні 1965 року нагороджено орденом Леніна, а бригадира рільничої бригади М. С. Пилипишину — орденом «Знак Пошани»[1].

Збирання соняшнику на силос у колгоспі ім. О. Я. Пархоменка, с. Бузівка. 1969 р.

На кінець семирічки врожайність зернових у цілому по господарству становила 33,8 цнт, цукрових буряків — 314 цнт. У колгоспі вироблено 380 цнт молока і 64 цнт м'яса на 100 га земельних угідь[2]. За ці досягнення 23 червня 1966 року багатьох колгоспників відзначено урядовими нагородами: другий орден Леніна вручено голові колгоспу А. А. Завертаному, орден Трудового Червоного Прапора — бригадирові І. М. Сліпачуку, комбайнерові П. Є. Стецюку, орден «Знак Пошани» — головному агрономові О. П. Шершуну, бригадирові тракторної бригади І. П. Шилюку[3].

В останньому році восьмої п'ятирічки колгосп ім. О. Я. Пархоменка зібрав по 33,4 цнт зернових культур на площі 2290 га, в т. ч. пшениці по 42,4 цнт на площі 1020 гектарів. Від реалізованої продукції рільництва до колгоспної каси надійшло 104 351 крб., від тваринництва — 739 272 крб. Грошовий доход колгоспу становив 1 828 242 крб. Нові рубежі здобули трудівники села 1971 року. Так, зернових культур на площі 2245 га зібрали по 35 цнт, цукрових буряків на площі 750 га зібрано по 370 центнерів.

В артілі запроваджено гарантовану оплату праці. 1970 року кожний робочий день колгоспника оплачувався по 4 крб., у 1971-му — 4 крб. 25 коп. Річний фонд зарплати становить 825 тис. карбованців.

Колгосп ім. О. Я. Пархоменка — велике, економічно міцне багатогалузеве господарство. За ним закріплено 4724,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4578,8 га орної землі. Машинно-тракторний парк налічує 42 трактори, 40 вантажних автомашин, 12 зернових і 13 бурякових комбайнів, 115 електродвигунів тощо. Його обслуговує 80 механізаторів, 45 шоферів, 155 тваринників та 15 інших фахівців. Вищу й середню спеціальну освіту мають 10 агрономів, 8 зооветспеціалістів, 2 інженери, 8 механіків і техніків, економіст, 4 бухгалтери.

Високими трудовими звершеннями жителі Бузівки зустріли 100-річний ювілей В. І. Леніна та XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна» нагороджено 158 чоловік. 196 передовиків села відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Багато уваги приділяється господарському, житловому та соціально-культурному будівництву. Тільки протягом 1950—1960 рр. в селі побудовано 20 типових тваринницьких приміщень і 19 приміщень іншого призначення, у т. ч. 2 тракторні

[1] Газ. «Світло комунізму», 31 грудня 1965 р.
[2] Газ. «Світло комунізму», 31 грудня 1965 р.
[3] Газ. «Світло комунізму», 25 червня 1966 р.

стани з майстернями, гараж з майстернею для ремонту автомашин, майстерню для ремонту сільськогосподарських знарядь та кормоцех. Крім того, споруджено будинок тваринника, їдальню, квартири для медпрацівників і спеціалістів сільського господарства, а також двоповерховий корпус для школи і будинок для поліклініки при сільській лікарні. 1968 року відкрито новий будинок культури.

Поліпшуються побутові умови населення. Колгоспники, робітники і службовці за допомогою колгоспу зводять нові просторі й світлі будинки на 3—4 кімнати. В 580 з них уже встановлено газові плити. В селі є майстерня побутового обслуговування, філія зв'язку, ощадна каса, 6 магазинів, дитячі заклади.

У середній школі 47 учителів навчають і виховують понад 700 дітей. Колишньому директору школи І. Г. Скорубському в 1958 році присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР. При школі працює 5 груп подовженого дня та інтернат. За роки Радянської влади з села вийшло понад 150 фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою. Серед них 60 учителів, 10 медпрацівників, 12 інженерів і техніків, 15 агрономів, 8 зоотехніків і ветеринарів, 20 офіцерів Радянської Армії.

Велику культурно-масову роботу серед колгоспників проводить будинок культури, обладнаний сучасною кіноапаратурою з широким екраном і радіовузлом. Тут працюють гуртки: хоровий, художнього слова, музичний, драматичний і вокальний ансамбль. У 1964 році створено музичну студію, в якій навчаються діти колгоспників. Будинок культури організовує читання лекцій, проводить читацькі та теоретичні конференції. У будинку культури чотири рази на тиждень демонструються художні й науково-популярні кінофільми. Працює лекторій. Первинна організація товариства «Знання» об'єднує 34 чоловіка. У бібліотеці, яка працює при будинку культури, близько 15 тис. томів книг. Вона має великий читальний зал і обслуговує понад тисячу читачів. 1970 року відкрито другу бібліотеку — при клубі Бузівського відділення «Сільгосптехніки».

У побут жителів села владно ввійшли нові звичаї, свята, обряди. Ось як справляють весілля. В неділю молодий з боярами і сватами приходить до молодої. Його зустрічає молода з дружками, батьком і матір'ю. Гостей запрошують до столу. Потім всі разом ідуть до будинку культури, де в присутності товаришів по роботі, голови сільської Ради, секретарів партійного і комсомольського комітетів відбувається урочиста реєстрація шлюбу. Грає духовий оркестр, молодь танцює. А коли весільний кортеж входить на подвір'я молодого, одружених вітають батько й мати, бажають вік прожити в мирі й згоді.

Все громадсько-політичне життя села спрямовується парткомом партійної організації, яка об'єднує 82 члени і кандидати в члени КПРС. У повній злагодженості з парткомом працює сільська Рада, що налічує 46 депутатів. Це — передовики виробництва, хороші організатори мас, зокрема Герої Соціалістичної Праці С. С. Коношевич і М. М. Скулимовська, орденоносці А. А. Завертаний, М. В. Сапсай, О. Г. Мазуренко та інші.

У всіх масових починаннях молоді перед веде комсомольська організація колгоспу, яка налічує 69 юнаків і дівчат. Понад 150 чоловік у шкільній комсомольській організації. Молодь села захоплюється спортом, має свої волейбольні, баскетбольні і футбольні команди.

Профспілкова організація колгоспу об'єднує 190 механізаторів, спеціалістів сільського господарства. Вона організовує соціалістичне змагання, дбає про задоволення культурних і побутових потреб своїх членів.

Великі плани у трудівників Бузівки і на майбутнє. Вони роблять усе для того, щоб добитися ще кращих господарських показників, дальшого зростання добробуту і піднесення культурного рівня жителів села.

І. Є. КАПІШОН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЖАШКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАШТЕ́ЧКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 20 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків. Через село проходять автотраси Київ—Одеса та Жашків—Черкаси. Населення — 1389 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Королівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. В. Суворова, за яким закріплено 2619,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2305,7 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є автотракторна майстерня, пилорама, крупорушка.

Працюють середня школа, 2 бібліотеки з фондом 19 тис. книг, будинок культури на 600 місць з стаціонарною широкоекранною кіноустановкою, медпункт, аптека, дитячий садок, магазин.

Є партійна (54 комуністи) і комсомольська (76 членів ВЛКСМ) організації.

За трудові успіхи 127 передовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — знатного механізатора колгоспу, ударника комуністичної праці комсомольця О. Н. Парубка.

Село відоме з кінця XVII століття.

У боях з німецько-фашистськими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни брало участь 250 жителів села, з них 153 — віддали своє життя за Батьківщину, 186 — відзначено орденами й медалями. Встановлено обеліск Слави на честь воїнів, які загинули, визволяючи село.

ВОРОНЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Гірського Тікичу, за 18 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Жашків, за 10 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1809 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», за яким закріплено 2651 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2438,7 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво та рибництво. Тут є майстерня для ремонту сільськогосподарських машин, філія Жашківського районного об'єднання «Сільгосптехніки». На Гірському Тікичу в 1950 році споруджено гідроелектростанцію.

Працюють середня школа, клуб на 500 місць з широкоекранною кіноустановкою, радіовузол, 2 бібліотеки з фондом 15 тис. книг; дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла на 100 місць; поштове відділення, 4 магазини, їдальня, перукарня, майстерня для пошиття одягу і ветдільниця.

Партійна організація села, яку створено в 1929 році, об'єднує 58 комуністів, комсомольська — 40 членів ВЛКСМ.

За високі показники в праці 108 трудівників села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. бригадира тракторної бригади А. І. Окочу — орденом Леніна.

Перша згадка про Вороне належить до 1545 року.

349 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 177 — полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 126 — удостоїлися орденів і медалей. 1968 року в селі встановлено пам'ятник вічної Слави «Скорботна мати», обеліск Слави на честь визволення Вороного від гітлерівських окупантів, пам'ятник на братській могилі.

У Вороному виявлено залишки поселення трипільської культури та курганні поховання доби ранньої бронзи і кочівників X століття.

ЖИ́ТНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані біля витоку невеличкої річки Вільшанки (притока Гірського Тікичу), за 8 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 5 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1381 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. В. Куйбишева, за яким закріплено 2444,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2320,4 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — автотракторна майстерня, пилорама, крупорушка, млин.

Є середня школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 9,6 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, а також філія зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 43 комуністи, комсомольська — 35 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 68 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. механізатор С. І. Гуравський — орденом Леніна.

Село відоме з початку XVIII століття.

268 уродженців села брали участь у захисті Вітчизни від німецько-фашистських загарбників, з них 132 — полягли в боях, 103 — нагороджені орденами й медалями.

У Житниках встановлено пам'ятники — В. І. Леніну і воїнам, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни.

ЗЕЛЕ́НИЙ РІГ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Гірського Тікичу та її притоки Конелки, за 20 км на південь від районного центру та залізничної станції Жашків, за 2 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1030 чоловік.

У селі розміщено центральну садибу колгоспу «Правда», за яким закріплено 1774,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1670,8 га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, тут розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — пилорама, столярно-слюсарна майстерня.

Є восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 7 тис. книг, дитячі ясла на 120 місць, медичний пункт, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1930 року) об'єднує 35 комуністів, комсомольська (виникла 1920 року) — 49 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 59 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з середини XVIII століття.

450 жителів Зеленого Рогу захищали Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, з них 144 — полягли в боях з ворогом, 134 — нагороджені орденами й медалями.

В селі встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими окупантами.

КОНЕ́ЛА — село, центр сільської Ради. Розташована біля витоку невеличкої річки Конели (притока Гірського Тікичу), за 20 км на південь від районного центру і залізничної станції Жашків. Через село проходить автотраса Київ—Одеса. Населення — 1031 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Безпечна.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 1845,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1745 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств колгосп має млин, олійницю, пилораму.

На території села є став площею водного дзеркала 390 га, що належить державному рибному господарству «Гірський Тікич».

Тут працюють середня школа, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, поштове відділення, 3 магазини.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 29 комуністів, комсомольська (виникла 1924 року) — 36 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 58 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XIV ст. Тоді воно мало назву Канави (навколо фортеці була річка і викопані глибокі рови — канави).

1925 року створена сільськогосподарська артіль «Нове життя».

303 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 63 — нагороджено орденами й медалями, 146 — полягли в боях з ворогом; 1970 року їм споруджено обеліск Слави. 1957 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час визволення села.

КОНЕ́ЛЬСЬКА ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Конелки, за 32 км на південь від районного центру і залізничної станції Жашків, за 2 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1260 чоловік. Сільраді підпорядковані села Конельські Хутори і Медувата, селище Червоне.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 1884,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1794,2 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп спеціалізується на виробництві яєць. З допоміжних підприємств — млин, крупорушка, пилорама, столярно-теслярська майстерня.

На території села є середня школа, будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, а також 3 магазини, відділення зв'язку, філія ощадкаси.

Партійна організація налічує 31 комуніста, комсомольська — 48 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 54 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

217 жителів села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 131 — поліг смертю хоробрих, 150 — удостоєно орденів і медалей. У Конельській Попівці 1964 року встановлено пам'ятник, а 1965 року — обеліск Слави воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

У Конельській Попівці виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи та черняхівської культури.

КРИВЧУ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південний захід від районного центру і за 1,5 км від полустанка Кривчунка залізничної лінії Козятин—Жашків. Населення — 1686 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 2537,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2452 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, цукрових буряків, розведенні великої рогатої худоби та свиней. Тут розвинене рибництво, птахівництво, вівчарство. Колгосп має млин, крупорушку, столярно-теслярську майстерню, пилораму.

В Кривчунці діють середня школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, відділення зв'язку, філія ощадкаси, 3 магазини, перукарня.

Партійна організація налічує 45 комуністів, комсомольська — 53 члени ВЛКСМ.

За трудові досягнення і високі виробничі показники 76 чоловік відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з кінця XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 640 жителів Кривчунки, з них 201 — поліг у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 240 — за героїзм, мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 1961 року в селі споруджено обеліск Слави, на якому викарбовані прізвища односельців, що віддали життя за Вітчизну.

У Кривчунці народилися О. С. Левада — український радянський письменник-драматург, С. М. Рябоконь — доктор геологічних наук.

У центрі села 1968 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛЕМІ́ЩИХА — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км на північний захід від районного центру, залізничної станції Жашків

і автотраси Київ—Одеса. Населення — 972 чоловіка.

У селі розміщений відділок радгоспу Жашківського цукрокомбінату. Тут є млин, крупорушка, столярно-теслярська майстерня.

У Леміщисі діють восьмирічна школа та консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб на 300 місць із стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з фондом 8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, а також 2 магазини, їдальня і майстерня для пошиття одягу.

Партійна організація, створена 1928 року, об'єднує 29 комуністів, комсомольська, що виникла 1923 року,— 37 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 128 передовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — А. Г. Куця, М. С. Лимар, О. С. Маркитана, М. С. Мартовщук, Т. А. Гливенко, В. Г. Якобчук, О. М. Стойку. М. Т. Білокур і О. С. Мартовщук присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з початку XVII століття.

184 жителі Леміщихи брали участь у Великій Вітчизняній війні, 108 з них полягли в боях з ворогом, 65 — нагороджені орденами і медалями. Уродженцям села, які віддали життя за Батьківщину в боротьбі з фашистськими загарбниками. споруджено обеліск Слави.

У селі народився О. А. Підопригора — кандидат юридичних наук.

ЛИТВИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 2 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1042 чоловіка.

За колгоспом «Більшовик», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1671,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1580,7 га орної землі. Провідними галузями господарства є землеробство і тваринництво; допоміжними — бджільництво, садівництво. В селі діють автотракторна майстерня, пилорама, крупорушка.

На території села працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, 2 магазини, побутова майстерня.

Партійна організація, створена 1931 року, об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 22 члени ВЛКСМ.

69 трудівників села за високі виробничі показники удостоєно урядових нагород.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У боях проти німецько-фашистських загарбників брали участь 182 жителі села, з них 103 — полягли за Батьківщину, 72 — за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. Воїнам-землякам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, 1959 року в селі встановлено обеліск Слави, а воїнам, що полягли в боротьбі за визволення Литвинівки, споруджено пам'ятник.

НАГІ́РНА (до 1917 року — Глинка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 3 км від шосейної дороги Жашків—Черкаси. Населення — 1016 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Костянтинівка і с. Побійна.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено сільськогосподарських угідь 3372 га, в т. ч. орної землі — 3188,4 га. Господарство — багатогалузеве, спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво та рибництво. Колгосп має столярно-теслярську майстерню, млин, пилораму.

У колгоспі «Прогрес» з 1965 року зародилася нова технологія вирощування цукрових буряків, ініціатором якої є механізатор Герой Соціалістичної Праці П. О. Журавський. Щороку до колгоспу «Прогрес» обмінюватися досвідом приїжджають механізатори Алтайського і Краснодарського країв РРФСР. Тут працюють школи передового досвіду для механізаторів області, району.

Є середня школа, клуб, бібліотека з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, магазин, філія зв'язку, майстерня побутового обслуговування населення.

Партійна організація (створена 1927 року) об'єднує 53 комуністи, комсомольська (виникла 1919 року) — 63 члени ВЛКСМ.

За трудові досягнення і високі виробничі показники 108 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVIII століття.

У боях з німецько-фашистськими окупантами брало участь 427 жителів села, з них 265 — загинуло за Батьківщину, 114 — за мужність і відвагу удостоєно урядових нагород. 1956 року в Нагірній встановлено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від ворога в роки Великої Вітчизняної війни.

1967 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Жашків і автотраси Київ—Одеса. Населення — 943 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2042,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1858,4 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є пилорама, млин, майстерня для ремонту техніки.

На території Олександрівки працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, магазин.

Партійна організація об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 44 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 45 олександрівців відзначено урядовими нагородами.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 160 жителів села, з них 108 — полягли за Батьківщину і 81 — нагороджено орденами й медалями. В селі встановлено обеліск Слави воїнам,

які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

ОСТРОЖА́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах річки Гірського Тікичу, за 26 км на південь від районного центру і залізничної станції Жашків, за 5 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1086 чоловік.

У селі розміщена птахофабрика «Острожани», за якою закріплено 1281 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1142 га орної землі. Птахофабрика спеціалізується на вирощуванні качок. Крім того, тут розвинуте рибництво, рільництво і тваринництво.

На території села є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, а також відділення зв'язку, магазин, їдальня, перукарня.

Партійна організація об'єднує 39 комуністів, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

За високі досягнення в праці 64 трудівники відзначені урядовими нагородами.

Село виникло у другій половині XVII ст. Назва його походить від слів «Острови» і «Сторожа». На островах були розташовані козацькі сторожові пости для охорони від нападу турецьких загарбників.

120 жителів села брали участь у боротьбі проти фашизму, 40 з них нагороджені орденами й медалями, 56 загинули в боях за Радянську Вітчизну. Радянським і чехословацьким воїнам, які полягли під час визволення села від гітлерівських окупантів, 1959 року встановлено пам'ятник, а односельцям, що загинули у Великій Вітчизняній війні,— обеліск Слави.

ОХМА́ТІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Бурти, яка впадає в Гірський Тікич, за 12 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків. До автотраси Київ—Одеса — 15 км. Населення — 1736 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено сільськогосподарських угідь 2563 га, у т. ч. 2412 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків і м'ясо-молочного поголів'я худоби. В колгоспі є млин, пилорама, столярно-теслярська майстерня.

У селі працюють восьмирічна школа, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла на 100 місць, а також поштове відділення, магазин.

Партійна організація, створена 1931 року, об'єднує 54 комуністи, а комсомольська, що виникла 1921 року, 39 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 114 передовиків праці удостоєно урядових нагород.

Село відоме з першої половини XVII століття.

19—22 січня 1655 року під Охматовом відбулася запекла битва українсько-російського війська проти польсько-шляхетських і татарських загарбників. Українсько-російське військо завдало ворогові значних втрат і змусило його відступити. Місце битви згодом названо Дрижиполем. Тут проявилася непорушна братерська єдність українських і російських воїнів, які пліч-о-пліч у жорстокому бою перемогли сильного ворога.

Під час Великої Вітчизняної війни у розгромі фашистів брали участь 348 жителів села, з них 182 — загинули, 166 — нагороджено орденами й медалями. В центрі села встановлено обеліск Слави охматівцям, які віддали життя в боротьбі з гітлерівськими загарбниками.

З 1889 по 1918 рік в Охматові жив і працював сільським лікарем український фольклорист, хоровий диригент і композитор П. Д. Демуцький (1860—1927). Тут він організував народний хор. Сюди приїздив у 1897 році видатний український композитор М. В. Лисенко, який високо оцінив майстерність цього хору. В Охматові минули дитячі роки сина П. Д. Демуцького, українського радянського кінооператора, заслуженого діяча мистецтв Узбецької РСР і Української РСР Д. П. Демуцького (1893—1954).

Поблизу села знайдено крем'яні знаряддя праці доби бронзи і виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ПАВЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 35 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Жашків, на автотрасі Жашків—Черкаси. Населення — 1625 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Червона Армія», за яким закріплено 2562,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2467,4 га орної землі. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має пилораму, столярно-теслярську майстерню млин.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 9,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, а також відділення зв'язку, побутова майстерня, 3 крамниці.

Партійна організація (створена 1935 року) налічує 45 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 59 членів ВЛКСМ.

85 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. колишнього бригадира тракторної бригади І. Д. Опенька — орденом Леніна.

Село відоме з початку XVIII століття.

244 жителі села брали участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками, з них 137 — загинули, 119 — нагороджено орденами й медалями.

У Павлівці — 2 пам'ятники та обеліск Слави воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ПУГАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південний захід від районного центру і за 5 км від залізничного полустанка Кривчунка. Населення — 1942 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Пугачівка», за яким закріплено 3318 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.

3085 га орної землі. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжною галуззю є овочівництво. Радгосп має столярно-теслярську майстерню, пилораму, млин.

У селі працюють середня школа, клуб, стаціонарна кіноустановка, 2 бібліотеки з фондом 7 тис. книг, дільнична лікарня на 30 ліжок, дитячі ясла і садок на 120 місць, а також філія зв'язку, 5 магазинів споживчого товариства.

Партійна організація села об'єднує 74 комуністи, комсомольська — 75 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 106 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, з них орденом Леніна — бригадира свиноферми І. Ф. Рахубу, механізатора Н. А. Безуха та бригадира рільничої бригади А. П. Загороднюка.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

251 уродженець села брав участь у Великій Вітчизняній війні, з них 146 — загинуло в боротьбі з ворогом, 196 — за героїзм і відвагу нагороджено орденами й медалями. В Пугачівці встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

САБАДА́Ш — село, центр сільської Ради. Лежить за 20 км на південь від районного центру та залізничної станції Жашків, на березі річки Гірського Тікичу. До автотраси Київ—Одеса — 3,5 км. Населення — 1178 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Марійка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 2797,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2651 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві м'яса й молока. Колгосп має млин, ремонтну автотракторну майстерню.

Є восьмирічна школа, бібліотека з фондом 8 тис. книг, будинок культури на 300 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, а також магазин, філія зв'язку.

Партійна організація налічує 43 комуністи, комсомольська — об'єднує 51 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю урядовими нагородами відзначено 84 трудівники села.

Перша згадка в документах про село належить до 1640 року.

226 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, з них 128 — загинуло в боях, 116 — нагороджено орденами й медалями. В Сабадаші 1955 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

Уродженцями села є А. І. Пастушенко — кандидат економічних наук, А. М. Саранюк — кандидат медичних наук.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської культури.

СКИБИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований за 6 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 7 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 3082 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 2828,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2664,6 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, цукрових буряків і виробництві молока та м'яса. Колгосп має млин, пилораму, крупорушку, майстерню для ремонту техніки. 1967 року господарству присвоєно почесне звання колгоспу високої культури землеробства. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконанні п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства, тваринництва і птахівництва колгосп 1971 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

На території Скибина є середня школа, будинок культури з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла і садок; 2 майстерні побутового обслуговування, поштове відділення, 3 магазини; автобусна станція.

Партійна організація об'єднує 49 комуністів, комсомольська — 121 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 152 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР.

Село відоме з першої половини XVII століття.

224 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 140 — загинули в боях, 157 — за героїзм, мужність та відвагу відзначено орденами й медалями. Під час війни на території Жашківського цукрозаводу діяла підпільна антифашистська організація, якою керував учитель із Скибина П. Ф. Бульба. Організація мала радіоприймач, друкувала листівки і розповсюджувала їх серед населення. При в'їзді до села з боку Ставищ встановлено обеліск Слави, а на території середньої школи — пам'ятник воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

СОКОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить обабіч автотраси Київ—Одеса, за 25 км на південь від районного центру та залізничної станції Жашків. Населення — 2040 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 3711,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3394,9 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та м'ясо-молочному тваринництві. Допоміжні галузі — рибництво та городництво. В колгоспі є млин, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин, пилорама.

Працюють середня школа, 2 клуби, 2 бібліотеки з фондом 10 тис. книг, радіовузол, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, ветеринарний пункт, поштове відділення, ощадна каса, 6 магазинів, чайна-кафе.

Партійна організація (кандидатська група створена 1921 року) об'єднує — 49 комуністів, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 99 трудівників села удостоєно урядових нагород.

Село відоме з XVIII століття.

Жителі села брали активну участь в народно-визвольному антифеодальному повстанні 1768 р.

У квітні 1927 року створено артіль «Зірницю».

Під час Великої Вітчизняної війни 468 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, з них 175 — полягли смертю хоробрих, 133 — відзначено урядовими нагородами.

В селі встановлено 2 пам'ятники загиблим воїнам-визволителям та обеліск Слави на могилі комуністів-односельців, закатованих гітлерівцями.

СОРОКОТЯ́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків і за 9 км від автотраси Київ—Одеса. Населення—1683 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 2079,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2015,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, рибництво. Колгосп має млин, крупорушку, столярно-теслярську майстерню, пилораму.

Є середня школа, 2 бібліотеки з фондом 11,4 тис. книг, будинок культури на 450 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла. Працюють ощадна каса, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 43 комуністи, комсомольська — 58 членів ВЛКСМ.

За досягнуті трудові успіхи 95 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з початку XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 288 жителів села, з них 145 — загинуло в боях, 143 — відзначено урядовими нагородами. 1969 року встановлено обеліск Слави воїнам, які полягли в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

На околиці Сорокотяги виявлено залишки поселень трипільської та черняхівської культур.

ТЕТЕ́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км від районного центру та залізничної станції Жашків, за 12 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 2081 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2469,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2390,1 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних галузей є садівництво, городництво, бджільництво. Колгосп має столярно-теслярську майстерню, пилораму, крупорушку.

Є середня школа, бібліотека з фондом 12,3 тис. книг, будинок культури на 400 місць, медамбулаторія, пологовий будинок, дитячі ясла і садок, а також філія зв'язку, 4 магазини.

Партійна організація налічує 54 комуністи, комсомольська — 77 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 124 трудівники села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, серед них агроном О. С. Шапотайло — 2 орденами Леніна. Голова колгоспу І. Р. Волинець удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з XVIII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни 500 жителів села зі зброєю в руках боронили Батьківщину, з них 176 — полягло смертю хоробрих, 388 — відзначено урядовими нагородами. За мужність і відвагу, виявлену 1943 року при обороні висот біля с. Ельтигена на Таманському півострові, майору О. К. Клинківському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

1955 року в селі встановлено обеліск Слави воїнам, що загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ТИНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на схід від районного центру і залізничної станції Жашків. Населення — 3155 чоловік.

За колгоспом ім. Ілліча, центральна садиба якого розміщена на території села, закріплено 3808,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3678,5 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво, городництво, бджільництво та рибництво. Колгосп має столярно-теслярську майстерню, млин, олійницю, пилораму.

Працюють середня школа, будинок культури з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, філія зв'язку, ощадна каса.

Партійна організація (створена 1931 року) об'єднує 80 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 151 члена ВЛКСМ.

За трудові звершення 109 передовиків праці відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XVIII століття.

450 жителів Тинівки брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 242 — полягли смертю хоробрих, 205 — за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. Встановлено 2 пам'ятники воїнам, які загинули, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників; пам'ятник партизанам, що полягли від рук бандитів у 1918 році; пам'ятник трудової Слави першим жінкам-трактористкам села; обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі з гітлерівцями.

ТИ́ХИЙ ХУ́ТІР — село, центр сільської Ради. Розташований за 11 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 3 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1430 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Котовського, за яким закріплено 2170,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2069,8 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур та м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має столярно-слюсарну майстерню, пилораму, млин.

Працюють середня школа, будинок культури із залом на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 11 тис. книг, дитячі ясла на 150 місць, медпункт, пологовий будинок; 3 магазини.

Партійна організація, партгрупа якої виникла 1921 року, налічує 40 комуністів, комсо-

мольська, створена 1925 року,— 57 юнаків і дівчат.

За самовіддану працю 61 трудівника села відзначено урядовими нагородами.

300 жителів села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами, з них 146 — загинуло, 186 — нагороджено орденами й медалями. 1950 року в Тихому Хуторі встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни.

ХИ́ЖНЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Гірського Тікичу, за 25 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків, за 18 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1789 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Одай.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 3295,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3055,9 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має столярно-теслярську майстерню, пилораму, крупорушку. За успіхи в піднесенні врожайності сільськогосподарських культур у 1967 році господарству присвоєно почесне звання колгоспу високої культури землеробства.

Є середня школа, будинок культури з широкоекранною стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з фондом 14 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок. Працюють 5 магазинів споживчої кооперації, перукарня, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація (створена 1925 року) об'єднує 64 комуністи, комсомольська — 71 члена ВЛКСМ.

За сумлінну працю 184 трудівники села відзначені урядовими нагородами. Колишній голова колгоспу А. Я. Гайдаєнко нагороджений орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

427 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 148 — за героїзм і відвагу нагороджені орденами й медалями, 169 — загинули в боях за Батьківщину, їм 1958 року споруджено обеліск Слави. 1952 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих в боротьбі з гітлерівцями під час визволення Хижні.

В центрі села 1967 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

На південно-східній околиці Хижні виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ЧЕРВО́НИЙ КУТ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Гірського Тікичу, за 24 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Жашків і автотраси Київ—Одеса. Населення — 2274 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Нова Гребля.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу Березинського цукрокомбінату, за яким закріплено 3069 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2811 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур та м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп має автомайстерню, пилораму, крупорушку.

Є середня та восьмирічна школи, 5 бібліотек з фондом 20 тис. книг, 2 клуби з стаціонарними кіноустановками, дільнична лікарня на 25 ліжок, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, аптека, 2 дитячі садки. Працюють філія зв'язку, ощадна каса, 11 магазинів, 3 буфети, кіоск, 3 їдальні, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація, створена 1929 року, налічує 113 комуністів, комсомольська, що виникла 1924 року, об'єднує 156 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 148 передовиків праці відзначено урядовими нагородами. Колишній директор цукрового заводу В. Д. Кас'яненко (нині пенсіонер) удостоєний ордена Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

1896 року в урочищі Березиному збудовано цукровий завод, навколо якого росло робітниче селище, що одержало назву Березине.

371 житель села брав участь у Великій Вітчизняній війні, з них 192 — нагороджені орденами й медалями, 176 — полягли в боях з ворогом, 1950 року їм встановлено обеліск Слави. 1952 року споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час визволення села.

ШУЛЯ́КИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Гірського Тікичу, за 22 км на південний захід від районного центру і за 9 км від залізничного полустанка Кривчунка. Населення — 997 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Адамівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. Ф. Ватутіна, за яким закріплено 2231,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2076,4 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з фондом 5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 75 місць, 3 крамниці.

Партійна організація села об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

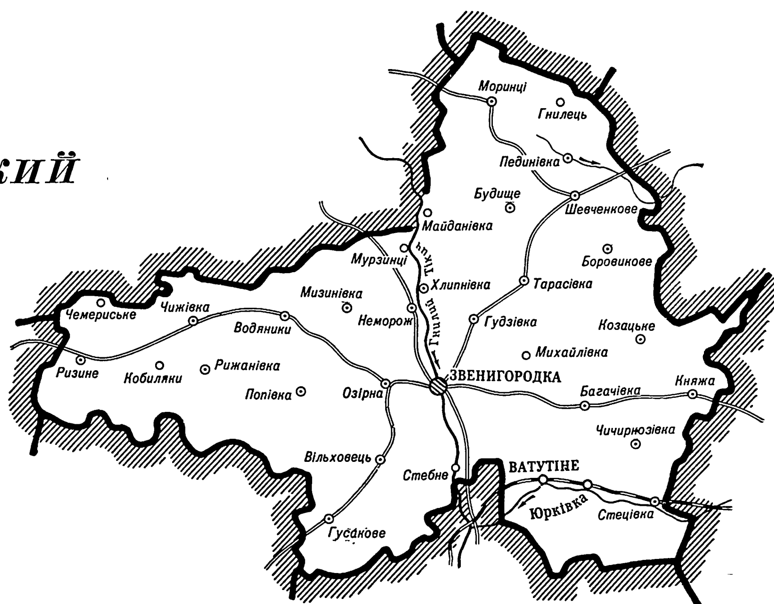
За сумлінну працю 46 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 217 жителів села, з них 126 — загинуло, 35 — нагороджено орденами й медалями. 1957 року в Шуляках встановлено пам'ятник воїнам, що полягли смертю хоробрих за визволення села. В пам'ять землякам, які загинули в боротьбі з гітлерівцями, встановлено обеліск Слави.

На околицях села виявлено 2 курганні могильники доби ранньої бронзи.

ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1 тис. кв. км, населення 91,5 тис. чоловік, з них сільського 52,2 тис. (57,3 проц.). На території району —2 міські, 1 селищна та 23 сільські Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 42 населені пункти; 126 партійних, 133 комсомольських і 215 профспілкових організацій. В економіці району провідне місце належить промисловості і сільському господарству. Працюють 39 промислових підприємств, 24 колгоспи, лісорозсадницький радгосп «Звенигородський», 2 науково-спеціалізовані господарства Звенигородського сільськогосподарського та Шевченківського гідромеліоративного технікумів. Населення обслуговують 57 медичних закладів, 12 аптек. Мережа народної освіти налічує 52 загальноосвітні школи, в т. ч. середніх — 19, восьмирічних — 24, початкових — 7, середніх вечірніх — 2 та одну заочну середню школу, 35 дитячих садків, 20 дитячих ясел. На території району — 2 технікуми, філіал Ірпінського індустріального технікуму, медичне і два профтехучилища, 2 музичні школи, обласна автошкола і республіканська школа майстрів сировиробництва. Культурно-освітню роботу ведуть Палац культури, 12 будинків культури, 30 клубів, 67 бібліотек, 57 кіноустановок, з них широкоекранних — 31. У місті Звенигородці працює народний краєзнавчий музей. На батьківщині Великого Кобзаря в Шевченковому діє літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка та етнографічний музей в Моринцях. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну, 5 — Т. Г. Шевченку, 11 обелісків Слави односельцям, що віддали своє життя за незалежність нашої Батьківщини в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

ЗВЕНИ́ГОРОДКА

Звенигородка — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Гнилому Тікичу, за 129 км від обласного центру і за 12 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 19,9 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане село Стебне.

На території сучасної Звенигородки виявлено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, предмети скіфських часів та поселення черняхівської культури.

Місто виникло ще в часи Київської Русі. За існуючою легендою воно було розташоване за 3 км від сучасного, навколо конусоподібної гори. На одній з його веж висів дзвін, яким населення повідомлялось про напад ворогів. Назва міста походить від слова «Звенигора»[1].

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 377.

Під час монголо-татарської навали місто було вщент зруйноване і починає згадуватися в історичних джерелах тільки з кінця XIV ст. 1506 року хан Менглі-Гірей віддав великому князю Литовському Сигізмунду ці землі[1]. Звенигородський замок, що знаходився на шляху з Брацлава до Києва, часто зазнавав нападів татар, які і зруйнували його. 1545 року, на прохання брацлавських міщан, замок було відбудовано, а в кінці століття біля нього знову заселилося місто, яке одержало стару назву — Звенигородка[2].

Після захоплення Правобережної України шляхетською Польщею 1569 року посилюється соціально-економічний гніт населення, яке зазнавало великих утисків від феодалів. Жителі сплачували панам численні податки: чопове, подимне, шкіряне, що спричинювало заворушення пригноблених. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького жителі міста повстали й вигнали польську шляхту. У 1648—1667 рр. Звенигородка входила до складу Корсунського полку.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Правобережна Україна лишилась у складі Польщі, і населенню Звенигородки довелося й далі терпіти гноблення з боку польської шляхти. Соціально-економічний гніт доповнювався національно-релігійним. Польська шляхта і католицьке духовенство систематично проводили насильницьку політику ополячення українського народу, що викликало протягом XVIII ст. ряд повстань на Правобережній Україні. В районі Звенигородки діяв гайдамацький загін на чолі з козаком Медведівського куреня Гнатом Голим, який двічі, 1737 і 1743 року, брав штурмом Звенигородський замок. Для захисту від гайдамаків польський уряд почав зводити укріплення навколо міста. 1765 року Звенигородський замок обнесено дубовим частоколом, побудовані нові башти і казарми для охорони.

Під час Коліївщини у повстанські загони влилося багато жителів міста. В гайдамацькому загоні Ремези перебував В. Варченко — звенигородський бандурист. Своїми полум'яними піснями він закликав кріпаків до боротьби з панами. 1770 року озвіріла польська шляхта закатувала його.

Після придушення Коліївщини Звенигородка неодноразово переходила від одного власника до іншого. 1792 року польський король Понятовський Станіслав-Август затвердив Звенигородці герб і надав статус міста за магдебурзьким правом[3]. У 1793 році пануванню шляхетської Польщі над Правобережною Україною настав кінець. Правобережні землі возз'єднано з лівобережними в складі Росії. З 1795 року Звенигородка ввійшла до складу Вознесенського намісництва, а з січня 1798 року стала повітовим містом Київської губернії[4].

Інтенсивний розвиток торгівлі в зв'язку з включенням Правобережної України у всеросійський ринок був однією з причин виникнення і швидкого розвитку чумацького візництва. Звенигородка стає одним із центрів чумацького промислу нарівні з Чигирином та Білою Церквою. Торгували переважно лісом, виробами з дерева, лісоматеріалами. 1842 року із Звенигородського повіту вивезено цих товарів на суму до 42 тис. крб. З інших товарів місцевого виробництва слід назвати гончарні вироби[5].

1850 року в Звенигородці проживало 7501 чоловік. Основна частина населення займалася землеробством, чумацьким промислом та ремісництвом. У місті налічувалося 127 ремісників, із них 33 кравці, 15 кушнірів, 25 шевців, 35 ткачів, 10 ковалів, 3 слюсарі, 6 теслярів, 2 склярі. У місті налічувалося 49 лавок, 20 корчем[6].

В 30-і роки XIX ст. у Звенигородці споруджено міст через річку Гнилий Тікич, відкрито повітову лікарню. Місто мало пошту, телеграф. З 1833 року розпочалися

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб., 1865, стор. 264.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 449.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1. К., 1869, стор. 558—564.
[4] Полное собрание законов Российской империи, т. 25. СПб., 1830, стор. 26.
[5] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 72—73.
[6] Статистическое описание Киевской губернии, т. 1, стор. 452.

заняття в парафіяльному училищі, де навчалося трохи більше 20 учнів. Переважна ж більшість населення була неписьменною.

Із м. Звенигородкою пов'язане ім'я російського поета-партизана Вітчизняної війни 1812 року Д. В. Давидова, якого на початку 20-х років за сатиричні вірші переведено на службу до гусарського полку, розквартированого тут[1]. В місті часто бував російський байкар І. А. Крилов, що з 1797 по 1801 рік проживав у с. Козацькому Звенигородського повіту. Тут він написав трагедію «Тріумф» та комедію «Пиріг»[2]. Проїздом, повертаючись з Кам'янки на службу до міста Кишинева, зупинявся О. С. Пушкін. Двічі місто відвідав Т. Г. Шевченко.

У другій половині XIX ст. поява залізниць, що мали незрівнянні переваги перед чумацьким візникуванням, прискорила занепад чумацтва. Звенигородка перестає бути одним із центрів чумацького промислу. 1867 року в місті налічувалося понад 11201 житель, більшість з яких становили разом з родинами міщани (6174 чоловіка) і ремісники (1677 чоловік). Праця у виробничих майстернях була виснажливою. Робочий день тривав з 6 годин ранку і до 9 годин вечора. На відпочинок протягом дня часу майже не відводилося. Майстри жорстоко експлуатували учнів, вимагаючи працювати навіть у нічний час[3].

У 70-х роках розпочалося будівництво залізниці Одеса—Кишинів, спочатку до Шполи, а пізніше до Умані, колія пролягла за 12 км від Звенигородки. В зв'язку з цим у місті з'являються промислові підприємства. У цей час тут діяли два свічкових заводи, тютюнова фабрика, 14 млинів[4]. Через десять років стали до ладу ще два пивоварні та винокурні заводи, кілька цегелень. Проте вони були малопотужні, з примітивною технікою, на них працювало по декілька робітників, переважала ручна праця.

Початок революції 1905—1907 рр. у Росії дав поштовх революційним виступам у місті. Повітовий предводитель дворянства в телеграмі на ім'я київського генерал-губернатора повідомляв, що заворушення охопило увесь повіт, місцевих сил недосить, щоб придушити народний рух. На 8 жовтня 1905 року за гратами звенигородської в'язниці вже перебувало 113 чоловік[5]. 20 жовтня припинили роботу робітники млина і бровари, 16 листопада — поштово-телеграфні працівники. Адміністрація цих установ змушена була піти на поступки: скоротити робочий день і підвищити заробітну плату[6].

Революційний рух у Звенигородці не припинився і 1906 року, що примусило київського генерал-губернатора перекинути сюди з м. Умані загін драгунів. У зв'язку із зростанням виступів проти поміщиків і місцевих властей, сенат указом від 6 липня 1906 року запровадив у Звенигородському повіті стан облоги[7].

Царизм жорстоко придушив революцію 1905—1907 рр. В період реакції погіршало не лише соціальне становище трудящих. Вони все більше відчували й національне гноблення. У школах заборонялося навчання українською мовою, на батьківщині Т. Г. Шевченка царські сатрапи переслідували тих, хто читав його твори. 1911 року видатки на утримання урядових установ, війська та поліції по Звенигородці набагато перевищували витрати на охорону здоров'я та народну освіту[8].

У період промислового піднесення (1910—1914 рр.) у Звенигородці діяло 4 фабрично-заводські підприємства, де працювало близько 50 робітників, 7 ремісничих закладів. Найпоширенішим виробництвом було кожушне (у ньому було зайнято 200 чоловік). На цих підприємствах все ще переважала ручна праця.

---

[1] Н. Задонский. Денис Давыдов, кн. 1. М., 1962, стор. 64.
[2] И. А. Крылов. Сочинения, т. 1. М., 1969, стор. 12.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 44 134, арк. 17; спр. 44 166, арк. 1, 5, 7.
[4] Там же, ф. 804, оп. 1, спр. 304, арк. 442, 752.
[5] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 171—172.
[6] Журн. «Комунар» (Київ), 1925, № 15, стор. 78.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 856, спр. 246, арк. 10.
[8] Там же, оп. 664, спр. 96, ч. 1, арк. 231—232.

1910 року в місті налічувалося понад 24 тис. жителів. Вони мешкали в 2461 будинку. Здебільшого це були дерев'яні, криті соломою хати. 40 гасових і 24 газових ліхтарі освітлювали площі та центральні вулиці. Городян обслуговували 40 візників. Один раз на тиждень проводився базар.

З медичних закладів було 3 лікарні на 64 ліжка, 2 аптеки, 6 аптекарських лавок, в яких трудилося 15 лікарів, 8 фельдшерів, 6 акушерок. У 7 нижчих чоловічих школах, жіночій гімназії, комерційному та ремісничому училищах навчалося 510 учнів, працювало 16 учителів[1].

У Звенигородці народився І. А. Криницький (1797—1838 рр.), український зоолог-фауніст, професор Харківського університету. Вчений виявив багато нових для фауни України видів птахів, плазунів, земноводних.

В роки першої світової війни в місті дислокувалися військові частини. Армійські більшовики проводили серед місцевих жителів революційну пропаганду. Звістку про повалення самодержавства трудящі Звенигородки зустріли схвально. Створення органів влади Тимчасового уряду поспішила взяти в свої руки міська дума. На початку квітня в місті почала діяти Рада робітничих і солдатських депутатів[2].

Восени 1917 року в Звенигородці виникла більшовицька організація із 17 чоловік у складі Г. Герасуна, С. С. Семенова, І. Я. Чижова та інших, які працювали на підприємствах міста[3]. Більшовики розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед населення, викриваючи антинародну суть буржуазного Тимчасового уряду та націоналістичної Центральної ради, направляли своїх представників до земської управи та міської думи. Під керівництвом більшовиків протягом 1917 року створилися профспілкові організації швейників, друкарів.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді посилила боротьбу трудящих Звенигородки за владу Рад. У лютому 1918 року до міста надійшла телеграма від голови Київської Ради робітничих і солдатських депутатів А. Іванова з пропозицією організувати Ради робітничих і солдатських депутатів Звенигородського повіту. Негайно скликане засідання групи більшовиків разом із представниками революційно настроєних членів профспілки обрало тимчасову Раду робітничих і солдатських депутатів, до якої увійшли робітники-більшовики та співчуваючі їм. У місті було проголошено Радянську владу.

Членам Ради доручили найвідповідальніші ділянки роботи — телеграф, пошту, телефонну станцію, казначейство. В місті сформувався невеликий загін Червоної гвардії. Одним з перших заходів Звенигородської Ради була підготовка до скликання повітового з'їзду Рад. Був вироблений відповідний модус представництва на з'їзд Рад від робітників, батраків і демобілізованих фронтовиків.

З'їзд розпочав роботу 12 лютого 1918 року. Він розглянув питання про поточне та міжнародне становище, обговорив земельне питання[4]. Буржуазні націоналісти вирішили будь-що зірвати роботу з'їзду. З допомогою «вільних козаків» вони розігнали делегатів, голову з'їзду Б. С. Каца бандити схопили і закатували. Після розгону з'їзду розпочалися репресії проти більшовиків і співчуваючих їм. У другій половині березня 1918 року в місто вдерлися австро-німецькі окупанти. Звенигородська більшовицька організація перейшла на нелегальне становище. Загарбники приступили до відновлення поміщицького землеволодіння і повернення поміщикам конфіскованого майна.

Незважаючи на жорстокий терор, народні маси піднялися на боротьбу проти окупантів та їхніх буржуазно-націоналістичних спільників. Боротьбу в тилу ворога вів великий партизанський загін, організований С. І. Петриковським (Петренком) із

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 191, арк. 1—7, 306; Памятная книжка Киевской губернии на 1910 год. К., 1909, стор. 143, 149.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 15—16.

[3] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 121.

[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-345, оп. 1, спр. 2, арк. 3, 12.

солдатів колишнього Дністровського полку і селян сіл Олександрівки і Нової Праги. Ввечері 25 березня 1918 року загін оточив і знищив біля Звенигородки військову частину окупантів. 26 травня 1918 року газета «Правда» писала, що в Звенигородці Київської губернії між місцевим населенням і німецьким гарнізоном відбулися сутички з приводу масового пограбування селян повіту та вивозу хліба до Німеччини[1].

У першій половині червня 1918 року боротьба з окупантами набирає ще більшого розмаху. Все чоловіче населення Звенигородського повіту взялося за зброю[2]. Це змушені були визнати й офіційні урядові особи. Так, у телеграмі міністерству закордонних справ Німеччини від 8 червня 1918 року німецький посол у Києві Мумм повідомляв про виступи в районі Звенигородки. А вже через два дні, 10 червня, він змушений був визнати, що події тут серйозніші, ніж офіційно повідомлялося[3].

Повстання в Звенигородському повіті розпочалося 3 червня 1918 року в м. Лисянці. Селяни під керівництвом більшовицького штабу розгромили німецько-гетьманський загін. 8 червня повстанці оточили Звенигородку, а наступного дня оволоділи містом, де був блокований ворожий батальйон з 400 німецьких солдатів. Солдати цього батальйону відмовилися боротися проти повстанців. На мітингу, який відбувся, вони вирішили передати свою зброю повсталим селянам. 14 червня під натиском переважаючих сил противника повстанці залишили місто і відступили до Лисянки. Штаб повстанців оголосив мобілізацію населення, і сили їх збільшилися до 30 тис. чоловік. Як повідомляв начальник особливого відділу при штабі гетьмана, виступи населення повіту і міста Звенигородки були наслідком пропаганди більшовиків серед селян[4]. 3 липня 1918 року група озброєних селян знову зробила спробу захопити Звенигородку, але це не мало успіху.

Після вигнання німецьких окупантів владу захопили представники буржуазно-націоналістичної Директорії, і лише 4 березня 1919 року частини 2-ї Української дивізії та кавалерійська група С. М. Штеменка визволили Звенигородський повіт від петлюрівців[5]. 7-й Сумський полк та 1-й Звенигородський інтернаціональний батальйон[6] ще певний час вели боротьбу проти численних банд, які безчинствували на околицях міста і в повіті.

Органом відновленої Радянської влади став військово-революційний комітет, який наклав на міську буржуазію контрибуцію в сумі 10 млн. крб.[7]. 9 березня 1919 року було створено Звенигородську повітову колегію пропаганди, що проводила агітаційно-пропагандистську роботу серед населення міста і повіту. Колегія разом із ревкомом почала видавати газету «Комуна»[8]. Основну увагу було зосереджено на створенні радянського апарату (комісаріатів та відділів ревкому), наділенні безземельних та малоземельних селян землею, наданні допомоги фронту продовольством, боротьбі з куркульськими бандами на території повіту[9]. З цією метою в квітні створено загін самооборони.

13 квітня 1919 року в Звенигородці відбувся повітовий з'їзд Рад селянства, робітників та червоного козацтва. У привітанні на ім'я голови Раднаркому з'їзд писав: «Перший з'їзд біднішого селянства, робітників і червоного козацтва Звенигородщини

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 101—102.

[2] Газ. «Беднота» (Черкаси), 15 червня 1918 р.

[3] Крах германской оккупации на Украине. (По документам оккупантов). М., 1936, стор. 168—170.

[4] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 111—119.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 103, оп. 1, спр. 2, арк. 195.

[6] І. К. Рибалка. Розгром буржазно-націоналістичної Директорії на Україні, стор. 156.

[7] Черкаський облдержархів, ф. Р-191, оп. 1, спр. 9, арк. 1-б.

[8] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 133, арк. 13.

[9] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 529, 557.

вітає Робітничо-Селянський Уряд України, висловлює йому повне довір'я і буде підтримувати його в боротьбі за життя й добробут української бідноти»[1].

В перші місяці існування Радянської влади в Звенигородському повіті почали виникати комуни й артілі. Першу комуну (42 чоловіка) створено в Звенигородці в травні 1919 року. Повітова партійна організація, усвідомлюючи важливість кооперування селян, послала своїх представників на села[2].

Трудящі міста приступили до відбудови господарства. Але мирну працю порушували куркульські банди. Так, 23 червня 1919 року банда кількістю в 500 чоловік, яка діяла в районі Звенигородки, намагалася захопити станцію Звенигородку, але була відбита. Щоб підірвати економічну основу місцевої буржуазії, ревком націоналізував шкірообробний та цегельні заводи Омельянова. Поступово налагоджувалася робота радянських установ, закладів охорони здоров'я і народної освіти. Однак у середині серпня 1919 року Звенигородку захопили денікінці. У грудні місто визволене від ворога і в ньому остаточно відновлено Радянську владу.

Перебудова народного господарства і перехід до мирного будівництва зустрічали ряд перешкод. У повіті численні банди ще грабували мирне населення. 30 січня 1920 року банда Туза навіть зайняла Звенигородку[3]. З метою посилення боротьби з куркульськими бандами ревком 5 лютого видав наказ про організацію повітової Ради для боротьби з бандитизмом і контрреволюцією[4]. За допомогою частин Червоної Армії з бандитизмом у повіті було покінчено.

13 червня 1920 року створено Звенигородський повітовий ревком, який спрямовував свою діяльність на організацію кооперативних товариств і виконання продрозкладки[5]. З 15 серпня в місті проводилася мобілізація чоловіків на Південно-Західний фронт. У перші дні на призовний пункт з'явились понад 3 тис. чоловік, всі вони прагнули швидше розгромити ворога і приступити до мирної праці[6].

Влітку 1920 року під керівництвом партійної організації в Звенигородці створено комсомольську організацію, яка в серпні налічувала вже 15 чоловік.

Покінчивши з внутрішнім ворогом, трудящі міста активно включилися у відбудову народного господарства. 1922 року почали працювати чавуноливарний (заснований 1912 року як вагранка для лиття металу), шкіряний заводи, а 20 жовтня силами трудящих пущено в дію першу чергу електростанції[7]. В місті створено артілі промислового характеру: швейну, килимову, трикотажну, шевську, ткацьку.

Одночасно було зроблено перші кроки в кооперуванні селянських господарств. Великого поширення на цей час набуває споживча кооперація, яка забезпечувала населення товарами широкого вжитку, а також заготовляла сільськогосподарську сировину. Значну роль у зміцненні і зростанні кооперації відігравала агітаційно-масова робота, яку проводили серед населення комуністи і члени КНС.

Належна увага приділялася й культурно-освітньому будівництву. 1920 року ремісниче училище реорганізовано в професійно-агрономічну школу. Розпочали роботу 5 шкіл першого ступеня, музична та художня школи. Відкрито бібліотеку й хату-читальню.

З ліквідацією волостей у 1923 році Звенигородка стала центром однойменного району, а з 1927 року її віднесено до категорії селищ міського типу. Районна партійна організація, райком КП(б)У, райвиконком очолили боротьбу трудящих за успішну відбудову і дальший розвиток промисловості та сільського господарства.

Після відбудови господарства в Звенигородці реконструйовано чавуно-ливарний завод, значно розширено і механізовано маслозавод, цегельні підприємства,

[1] Газ. «Більшовик» (Київ), 17 квітня 1919 р.
[2] Газ. «Вісті» (Звенигородка), 2 липня 1920 р.
[3] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 102, оп. 3, спр. 97, арк. 43, 45.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 64—71.
[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 2, спр. 16, арк. 93—95; спр. 146, арк. 2.
[6] Гражданская война на Украине 1918—1920, т. 3, стор. 401.
[7] Черкаський облдержархів, ф. Р-189, оп. 1, спр. 45, арк. 192, 193, 285, 292.

державні млини, промислово-кооперативні артілі. 1926 року в селищі працювало 3 броварні, 7 млинів. На підприємствах розгортався рух за високопродуктивну працю. Наслідуючи приклад О. Г. Стаханова, працівники маслозаводу В. Фенченко, І. П. Штанько, виконували денну норму на 130—140 проц. На заводі, крім масла, почали виготовляти сир, молочний цукор, казеїн. Звенигородська автотранспортна контора у змаганні за краще використання техніки з 1936 по 1941 рік займала перші місця в Київській області.

Розвиваючи місцеву промисловість, партійні та радянські органи проводили роботу щодо перебудови сільського господарства. Протягом 1930—1931 рр. бідняцькі й середняцькі господарства об'єдналися в три артілі. Обробляти усуспільнену землю допомагали механізатори Звенигородської машинно-тракторної станції, створеної 1931 року. Колективізація викликала загострення класової боротьби в селищі. Куркулі всіляко перешкоджали молодим колгоспам. Районна газета «Соціалістичний наступ» на своїх шпальтах викривала підступну діяльність ворогів колгоспного ладу. Трудящі, підтримуючи курс партії на ліквідацію куркульства як класу, вели з ним рішучу боротьбу.

У 1937 році колгоспи Звенигородки, які мали 1807 га орної землі, перейшли на багатопільну сівозміну. Крім вирощування зерна, в їх господарствах значне місце належало також тваринництву, городництву й садівництву. Кожний колгосп мав по 2—3 тваринницькі ферми. З року в рік зростали й міцніли колективні господарства. 1939 року пересічний врожай зернових становив 14 цнт з га, наступного — 16 центнерів. Виконувався план розвитку тваринництва.

Напередодні Великої Вітчизняної війни тут налічувалося 14 державних підприємств обласного та республіканського підпорядкування і 11 промислових артілей, на яких працювало 3500 робітників.

1938 року Звенигородку було віднесено до категорії міст районного підпорядкування. На той час місто було частково радіофіковано і електрифіковано, почалося прокладання міського водогону, зросла кількість підприємств громадського харчування та побутового обслуговування трудящих.

Значно розширилася мережа медичних, навчальних і культурно-освітніх закладів. У Звенигородці працювали лікарня, пологовий будинок, поліклініка, дитяча і жіноча консультації, інфекційна лікарня, дитяча поліклініка, чотири спеціалізовані диспансери, рентгенкабінет. 1937 року в місті відкрито 2 дитячі садки, де виховувалося 76 малят.

У шести загальноосвітніх школах навчалося понад 3 тис. учнів. Готували кадри школа медсестер і сільськогосподарський технікум.

Велика культурно-освітня робота проводилася в клубі, районній бібліотеці, було відкрито кінотеатр. З 1938 року видавалася районна газета «Більшовицька трибуна», де висвітлювалося економічне, політичне і культурне життя міста та району.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина напала на нашу Батьківщину. Понад три тисячі жителів міста були мобілізовані на фронт. 29 липня фашисти вдерлися в Звенигородку. За час тимчасової окупації міста гітлерівці замучили й розстріляли в катівнях гестапо 2127 радянських громадян, серед них 70 комуністів, 444 комсомольців. На каторжні роботи до Німеччини відправлено з міста і району 4894 хлопців і дівчат[1]. Окупанти силою примушували населення здавати сільськогосподарську сировину й харчові продукти. Гітлерівці з перших днів окупації проголосили т. зв. закон про трудову повинність. Це, по суті, було запровадження примусової праці. За найменшу провину фашисти жорстоко розправлялися з населенням.

Але і в цих жахливих умовах радянські люди продовжували боротьбу. Жителі міста саботували розпорядження німецьких властей, вступали до партизанських загонів, що діяли на території району.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 354, оп. 1, спр. 14, арк. 39—43.

Весною 1943 року за завданням Київського підпільного обкому партії в районі створено підпільний райком партії на чолі з М. П. Сергеєвим, О. С. Посошенком та О. І. Нечаєвим[1]. Під їх керівництвом у Звенигородці почали діяти підпільні групи на морсо-соковому заводі, в лікарні, МТС, на млинзаводі № 8 та в ряді сіл. В складі підпільних груп налічувалося 57 чоловік. Патріоти псували машини, лінії зв'язку, електропередачі, організовували диверсії на перегоні Шпола—Звенигородка та вузькоколійній лінії Водяники — Звенигородка, розбирали залізничну колію, здобували і роздавали населенню зброю. Член підпільної групи на Звенигородському плодозаводі В. Устинов у 1942 році насипав отрути в повидло, призначене для фронту[2].

З наближенням радянських військ до Звенигородки підпільники збирали і передавали радянському командуванню цінні відомості про переміщення німецько-фашистських військ, рятували радянських людей від фашистської каторги, допомагали звільненню військовополонених, не давали можливості вивезти до Німеччини обладнання підприємств та трактори, що залишилися в Звенигородській МТС[3]. Член підпільної групи — інженер млинзаводу № 8 В. Д. Ізмайлов запобіг підготовленому гітлерівцями вибуху заводу[4]. Патріоти вели велику агітаційну роботу серед населення міста і району, підтримували зв'язки з підпіллям Городища та Черкас. На території Звенигородського району активно діяв партизанський загін ім. Кутузова, який провів до 40 бойових операцій. Під час завершення оточення радянськими військами фашистського угруповання під Корсунь-Шевченківським партизани контролювали шлях Лисянка—Звенигородка[5].

28 січня 20-й гвардійський танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта І. Г. Лазарєва досяг Звенигородки. Першими ввійшли до міста частини 155-ї і 8-ї гвардійських танкових бригад 2-го Українського фронту. Назустріч їм із заходу прорвалися воїни 233-ї танкової бригади 1-го Українського фронту[6]. На ознаменування цієї події в Звенигородці встановлено пам'ятник-монумент — танк і стелу з зображенням зустрічі воїнів 1-го та 2-го Українських фронтів.

3 лютого 1944 року столиця нашої Батьківщини Москва 20 артилерійськими залпами з 224 гармат салютувала військам, які прорвали оборону німців і завершили оточення великого угруповання ворога. За успішне виконання завдань по знищенню ворога в Корсунь-Шевченківській битві присвоєно найменування «Звенигородських» 69-й гвардійській стрілецькій дивізії, 94-й гвардійській стрілецькій дивізії, 5-й гвардійській повітрянодесантній дивізії, 62-й гвардійській стрілецькій дивізії, 1-й гвардійській повітрянодесантній дивізії та 20-му танковому корпусу[7].

825 жителів міста загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни, 1116 звенигородців нагороджено орденами і медалями СРСР. На правому березі Гнилого Тікичу, на пагорбі Слави, споруджено меморіальний пам'ятник полеглим воїнам, які визволяли місто від німецько-фашистських загарбників, та жителям міста, що загинули в боротьбі за незалежність нашої Батьківщини.

З перших днів визволення трудящі під керівництвом партійних і радянських органів взялися за відбудову міста, промислових підприємств і колгоспів. Завдяки героїчним зусиллям трудящих протягом 1944 року один за одним ставали до ладу підприємства. У травні вступили в дію маслозавод, плодозавод, чавуноливарний і борошномельний заводи, у червні — Звенигородський відділ автоперевезень. На кінець листопада в місті працювало 16 підприємств місцевої промисловості, які виробили на цей час продукції на 2 млн. карбованців.

---

1 Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 146, арк. 3.
2 Там же, арк. 12—13.
3 Там же, ф. 354, оп. 1, спр. 57, арк. 2, 7.
4 Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 144, арк. 3.
5 Там же, арк. 16.
6 Корсунь-Шевченківська битва. К., 1968, стор. 17.
7 Там же, стор. 29, 282.

Відроджувалося і сільське господарство. В квітні 1944 року розпочала роботу Звенигородська МТС. Комуністи очолили важливі ділянки роботи на відбудові та реконструкції майстерень, під час ремонту сільськогосподарських машин. Почали працювати три колгоспи Звенигородки: ім. Ворошилова, ім. Котовського та ім. Сталіна. Обробіток землі у післявоєнну весну проводився без техніки, вручну. На поля виходили в основному жінки і підлітки. Долаючи труднощі, колгоспники успішно справилися з сівбою, але зібраний з кожного гектара врожай становив пересічно по 5—6 цнт зернових.

Протягом березня—квітня 1944 року в місті було налагоджено роботу мережі торговельних підприємств, медичних, культурно-освітніх закладів, шкіл, пошти і телеграфу. З перших днів визволення почала виходити районна газета «Більшовицька трибуна», яка з листопада 1944 року видавалася під назвою «Прапор перемоги».

На початку 1948 року Звенигородська МТС одержала з братніх республік 5 снопов'язалок, 2 молотарки, машинний парк поповнився потужними дизельними тракторами. На зведення нових господарських будівель держава відпустила 2 млн. крб. кредиту[1]. Завдяки допомозі держави, братніх союзних республік та самовідданій праці трудящих, колективи підприємств і колгоспів Звенигородки 1948 року досягли довоєнного рівня випуску продукції. Протягом 50—60-х років промислові підприємства були реконструйовані та обладнані новою технікою. На маслозаводі встановлено нове устаткування безперервнопотокового збивання масла, повністю завершено механізацію всіх трудомістких робіт, що дозволило підвищити продуктивність праці на 31 процент[2].

У 1959 році приміські сільськогосподарські артілі злилися з сусідніми колгоспами сіл Стебного й Озірної.

1952 року на річці Гнилому Тікичі розпочалося будівництво міжколгоспної ГЕС, яке завершено в 1959 році. На околицях міста у 1953—1957 роках споруджено 4 цегельні заводи, що забезпечили потреби міста і району в цеглі, створено «Міжколгоспбуд». У 60-х роках у Звенигородці виникли дві будівельні організації.

Промислові підприємства міста працюють на сировині, що її забезпечують 24 колгоспи району. Продукція, вироблювана чавуноливарним, плодоконсервним, маслосирним, борошномельним, цегельно-черепичними заводами, іде в усі кінці країни. Готуючись гідно відзначити 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, робітники промислових підприємств міста виконали план восьмої п'ятирічки і дали країні понад план на 5,6 млн. крб. продукції. П'ятирічні завдання перевиконали райпромкомбінат, маслосирзавод, побуткомбінат, «Міжколгоспбуд». 1971 року керуючого виробничим відділом «Міжколгоспбуду» секретаря парторганізації М. М Назаренка, інженера райоб'єднання «Сільгосптехніки» О. І. Перекупка — нагороджено орденом Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні слюсар О. Ф. Буржинський і майстер маслосирзаводу і Н. П. Гаркуша, електрозварник «Сільгосптехніки» А С. Попович, машиніст Звенигородської ГЕС Ф. П. Шульженко, всього 12 чоловік.

Підприємства міста постійно надають шефську допомогу колгоспам району в механізації трудомістких робіт, будівництві культурних і господарських приміщень. Провідна роль у цьому належить райвідділенню «Сільгосптехніки» та «Міжколгоспбуду».

На промислових підприємствах, в установах та навчальних закладах приклад у роботі показують комуністи і комсомольці. У Звенигородці налічується понад 1150 членів КПРС і 1,9 тис. комсомольців. Велику роль у житті міста відіграє Звенигородська міська Рада депутатів трудящих. 49 робітників, 24 службовці, 7 колгоспників — такий депутатський склад Ради. Серед них — 32 жінки. Міська Рада сприяє дальшому розвитку міста, підвищенню добробуту і культури трудящих. 1969 року

[1] Газ. «Прапор перемоги» (Звенигородка), 18, 25 січня 1948 р.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 26 серпня 1955 р., 19 лютого 1956 р.

Міжколгоспний обласний санаторій «Радон», м. Звенигородка. 1971 р.

Ансамбль бандуристів Звенигородського будинку культури. 1970 р.

вона звернулася з закликом до виконкомів сільських і селищних Рад району та всіх трудящих області, розгорнути соціалістичне змагання за дальше впорядкування і зразковий громадський стан населених пунктів області. Міська Рада депутатів трудящих керує державним, господарським і соціально-культурним будівництвом, спрямовує діяльність підприємств, установ та організацій на успішне виконання планів і зобов'язань перед державою. Бюджет міської Ради на 1972 рік виріс у порівнянні з 1966 роком більше, як на 200 тис. крб. і становить 551 066 крб., у т. ч. на освіту — 225 500 крб., на охорону здоров'я 80 414 карбованців.

Партійні і радянські органи багато уваги приділяють житловому та культурному будівництву міста. В роки сьомої п'ятирічки в місті розгорнулося індивідуальне будівництво, внаслідок чого воно зросло на 14 нових житлових кварталів. Закінчено електрифікацію та радіофікацію Звенигородки. Протягом 1965—1971 рр. місто прикрасили двоповерховий універмаг, готель, будинок колгоспника. Вулиці забруковано, заасфальтовано 104 тис. кв. метрів шляхів, 18 тис. кв. метрів тротуарів; мережа водогону зросла на 500 метрів. Місто освітлюють понад 480 ртутних, люмінісцентних та електричних ламп. Силами громадськості закладено дендропарк на честь 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. На центральній площі міста встановлено пам'ятник творцю Радянської держави В. І. Леніну.

Міське споживче товариство має 42 магазини, працюють 7 їдалень, ресторан, 4 кафе, комбінат побутового обслуговування.

Місто, крім залізничного, зв'язано повітряним транспортом з Києвом, Черкасами, Уманню. Є регулярне автобусне сполучення не тільки з населеними пунктами району і області, а й Кишиневом, Одесою, Вінницею. Ці лінії обслуговують близько 70 автобусів.

З кожним роком зростає мережа лікувальних закладів. У місті є райлікарня, дитяча й інфекційна лікарні, поліклініка, 5 спеціалізованих диспансерів, санітарно-епідеміологічна станція, поліомієлітний санаторій, що мають 230 ліжок. На місцевих мінеральних водах, які мають цілющі властивості, споруджено санаторій «Радон». 15 лікарів та 113 чоловік середнього медичного персоналу обслуговують населення. 628 малюків виховуються в комбінаті «Берізка», дитсадку та двох яслах.

Значних успіхів досягнуто в галузі народної освіти. В чотирьох середніх, трьох восьмирічних школах 3 481 учня навчає 252 вчителі. За добре поставлену навчально-виховну роботу підростаючого покоління вчительку середньої школи-інтернату Р. Є. Теліженко нагороджено орденом Жовтневої Революції. З 1955 року розпочала працювати музична школа. Робітнича молодь відвідує вечірню школу. Спеціалістів сільського господарства готує сільськогосподарський технікум, де навчається

Будинок, де жив і працював академік АН УРСР А. Ю. Кримський, м. Звенигородка. 1971 р.

690 учнів. В спецшколі майстрів сироваріння здобувають професію понад 130 чоловік.

Своє дозвілля звенигородці проводять у будинку культури, де створено багато гуртків художньої самодіяльності. Хоровому колективу присвоєно звання народної хорової капели. В репертуарі чимало пісень на твори їх земляка Тараса Шевченка. В місті 12 бібліотек з книжковим фондом понад 60 тис. томів; широкоформатний кінотеатр. Для любителів спорту обладнано 2 стадіони.

Трудовими зусиллями трудящих місто перетворюється на один із значних промислових і культурних центрів області. В дев'ятій п'ятирічці в Звенигородці заплановано побудувати деревообробний цех райпромкомбінату, пивзавод, середню школу на 1200 місць, музичну школу на 600 місць, поліклініку, спортшколу.

Із Звенигородкою пов'язані дитинство і зріла діяльність видатного українського радянського вченого-філолога, сходознавця, історика, перекладача, письменника, одного з перших радянських академіків АН УРСР (з 1919 року), заслуженого діяча науки УРСР А. Ю. Кримського (1871—1942 рр.). У місті народився Ю. С. Кобилецький, український радянський літературознавець, професор Київського педагогічного інституту ім. Горького, член Спілки письменників України.

Звенигородці свято шанують пам'ять про свого земляка — Великого Кобзаря. Вони оберігають місця, що зв'язані з перебуванням Т. Г. Шевченка в місті, на одній із площ поету встановлено гранітний пам'ятник.

При в'їзді до Звенигородки з черкаського напрямку височить стела, на якій відображено картини минулого та сучасного міста.

Старовинне місто Звенигородка переживає другу молодість. Його історія є частиною історії нашої Батьківщини. Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила широку дорогу для росту і процвітання економіки і культури Звенигородки.

В. Ф. ЛЕВЧЕНКО

ВАТУ́ТІНЕ

Ватутіне — місто районного підпорядкування, центр міської Ради. Розташоване за 12 км від райцентру. На околиці міста — залізнична станція Богачеве. Населення — 15,4 тис. чоловік.

Місто виросло в зв'язку з освоєнням Юрківського буровугільного родовища поблизу села Юрківки. Ще в кінці XIX ст. жителі сіл, розташованих навколо Юрківського родовища, звернули увагу на «землю, що горить». Але поміщики не зацікавлені були освоювати земельні надра. Тільки за часів Радянської влади стало можливим поставити на службу народові багаті запаси цінного палива.

У червні 1930 року на місце цього родовища вперше прибули геологорозвідники. На XI Звенигородському районному з'їзді Рад 7 лютого 1931 року вони доповіли, що тут знайдено великі запаси бурого вугілля. На кінець року на місці родовища збудували три невеликі шахти і запланували в наступному році видобути 80 тис. тонн палива. При переважаючій ручній праці, нестачі електроенергії, відсутності кріпильного лісоматеріалу це було важке завдання. Для успішного його виконання додатково збудували відкритий кар'єр, який забезпечував 30 проц. плану видобутку, спорудили електростанцію потужністю 1500 квт, забезпечили будівельників і шахтарів гуртожитком.

Найважчі ділянки виробництва очолили комсомольці. Вони були добрим прикладом трудового героїзму. Долаючи труднощі, комсомольсько-молодіжна бригада

в складі Ф. Шестопалова, С. Костенка, О. Очеретяного та інших швидко ввела шахту в дію, перевиконавши план першого кварталу 1932 року на 200 тонн. Поступово до басейну родовища почали приїжджати жителі навколишніх сіл, робітники з інших міст країни. Розміщувалися в тимчасово обладнаних гуртожитках, наметах. Всі горіли бажанням якнайшвидше розпочати будівництво нових шахт. Та з початком Великої Вітчизняної війни довелося припинити освоєння Юрківського басейну. Все, що встигли тут спорудити, фашистські загарбники повністю зруйнували.

Зразу ж після перемоги над ворогом, було розпочато відбудову старих та спорудження нових шахт. У листопаді 1945 року Рада Міністрів СРСР видала постанову про будівництво комплексу промислових підприємств для видобування і перероблення бурого вугілля Юрківського басейну. Міністерство паливної промисловості СРСР, включивши ці поклади до своєї мережі, 1946 року надіслало в район басейну будівельні й технічні кадри[1].

З будівництва комплексу підприємств для видобування і перероблення бурого вугілля й розпочинається біографія міста. На пустирі, в степовій долині, через яку протікала річка Шполка — притока Гнилого Тікичу, між Шполкою та колись глухим полустанком Богачевим, де замість вокзалу стояв старий розбитий вагон, 1946 року закладено перший камінь нового міста.

Першими на необжиту землю знову прийшли будівельники. До початку березня 1946 року вони створили 10 бригад, які зробили розбивку площі для спорудження трьох гуртожитків на 225 чоловік. Одночасно розгорнулася підготовка до встановлення дизельної електростанції, під'їзних колій. З різних кінців країни прибували робітники. В умовах післявоєнної відбудови народного господарства не вистачало будівельних матеріалів, що завозилися сюди. Тому було вирішено виробляти їх на місці. Так, у травні випалили 100 тис. штук цегли з місцевої сировини. Це допомогло достроково ввести в дію деревообробний комбінат. Бригаду теслярів очолював М. А. Косенко, який разом з своїми товаришами першим прибув на будівництво. Його праця відзначена багатьма почесними грамотами, преміями, він одним із перших серед будівельників нагороджений знаком «Відмінник соціалістичного змагання».

1946 року відбудували шахту, що до війни носила назву «Октябрина», а наступного року прибула техніка для видобування вугілля, яку потрібно було якнайшвидше ввести в дію. Демобілізовані воїни і гірники, що прибули з шахт Донбасу, Ткварчелі та інших місць країни, пройняті почуттям дружби і взаємодопомоги, виявляли приклади самовідданої праці.

Для зміцнення партійної організації новобудови у грудні 1947 року Центральний комітет ВКП(б) надіслав парторгом П. М. Хачатур'янця. Демобілізований майор-танкіст з братньої Вірменії, він добре знав шахтарську справу і був здібним організатором. Партійна організація, яку очолив П. М. Хачатур'янц, налічувала тоді лише 37 членів партії[2]. Всі комуністи були направлені на складні і відповідальні ділянки роботи. Комуніст А. Чавченко одразу після демобілізації першим навчився керувати механізмами для видобутку вугілля. Він уміло переконструював і застосував у вугільних лавах шкребкові транспортери, забезпечивши цим безперебійну роботу шахти. Високої продуктивності праці на прохідницьких роботах добився гірничий майстер, комуніст П. М. Мазурик, що прибув із Ткварчелі. Натхненно працював на відбудові шахти І. С. Шашков, що народився у Чувашії, в роки Великої Вітчизняної війни він був у лавах Червоної Армії, 1946 року приїхав на шахти Юрківського басейну. Від рядового вагонника до гірничого майстра — такий його трудовий шлях. За сумлінну шахтарську працю комуніст І. С. Шашков удостоєний звання почесного шахтаря та нагороджений орденом Леніна[3]. Бригаду наваловідбійників очолив демобілізований моряк, комуніст П. М. Лобанов, якого за наполегливу

---

[1] Ватутінський гірник. Черкаси, 1957, стор. 8.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 368, оп. 1, спр. 8, арк. 36, 37.
[3] Газ. «Шевченків край» (Звенигородка), 16 червня 1968 р.

працю на шахтах новобудови нагороджено знаком «Відмінник соціалістичного змагання». Будучи парторгом дільниці, він багато сил віддав вихованню молодих робітників.

Після введення в дію шахти весною 1947 року розпочато освоєння Юрківського вугільного розрізу для видобування вугілля відкритим способом. У першу чергу монтувалися машини для зняття грунту з шарів вугілля. Так був змонтований і пущений в дію екскаватор «Менк». Майже три роки йшов монтаж транспортно-відвального моста. Ця унікальна споруда вагою 8 тис. тонн, висотою 82 метри, з розмахом «крил» для зняття породи на 335 метрів здатна була замінити працю кількох тисяч землекопів. У грудні 1953 року, знявши 45-метрову товщу землі, гірники розкрили поклади бурого вугілля шаром до 12 метрів. Спресоване в землі «чорне золото» черпали ковшами і навантажували у вагони електропоїздів добувними екскаваторами. Транспортно-відвальний міст обслуговувало 40 працівників. Керував роботами комуніст, інженер О. І. Лукін. За уміле керівництво мостовиками та безперебійну роботу споруди він був нагороджений орденом Червоного Прапора.

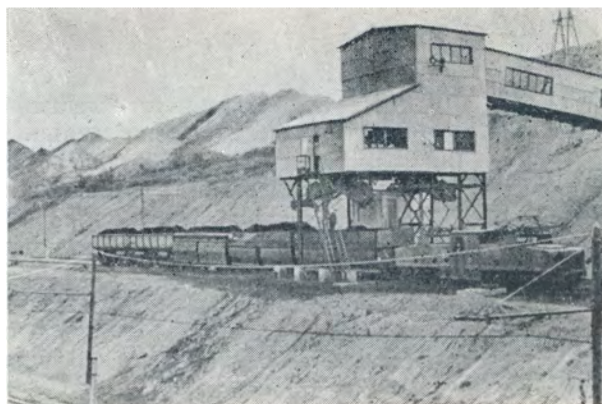
У процесі освоєння Юрківського басейну з'явилося робітниче поселення, яке стали називати «Шахтинське». Воно було підпорядковане Юрківській сільській Раді. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 квітня 1949 року територію новобудови перетворено в селище міського типу, і названо ім'ям видатного радянського полководця Героя Радянського Союзу генерала М. Ф. Ватутіна, під командуванням якого війська 1-го Українського фронту під час Великої Вітчизняної війни брали участь в історичній Корсунь-Шевченківській битві і визволили від фашистських окупантів Шевченків край. У травні 1949 року Юрківська сільська Рада і трест «Юрківвуглерозрізбуд» передали селищній Раді 23,5 га землі, вже зайнятої індивідуальним житловим будівництвом, здійсненим у 1946—1948 роках.

Тоді ж ЦК ЛКСМУ оголосив Ватутіне ударною будовою. За комсомольськими путівками на будівництво прибули юнаки і дівчата з різних областей України. Тільки Житомирський обком ЛКСМУ надіслав на новобудову понад 300 молодих ентузіастів. За рішенням Київського обкому комсомолу (до 1954 року це була територія Київської області) з комсомольців, що приїхали до Юрківського басейну, створено об'єднану комсомольську організацію, яка налічувала понад тисячу комсомольців.

Партійна і комсомольська організації разом з селищною Радою розгортали широке будівництво та дбали про благоустрій Ватутіного. Для виконання робіт було створено чотири будівельно-монтажних управління: перше провадило роботи щодо введення в дію Юрківського вуглерозрізу — основного видобувника і постачальника палива, друге закладало основи майбутнього міста, третє будувало брикетну фабрику, четверте — електростанцію. В останньому році четвертої п'ятирічки став до ладу цегельний завод, розпочато спорудження брикетної фабрики та електростанції, які повинні були вступити в дію одночасно. Завершилося будівництво перших ясел та дитячого садка для малят. На південній околиці міста збудували нове приміщення для середньої школи.

У травні 1952 року селище Ватутіне віднесено до категорії міст районного підпорядкування, а селищна Рада перетворена в міську. Згідно з генеральним планом, розробленим Харківською філією «Дніпроміст» Держбуду УРСР, житлове будівництво набрало великого розмаху. За роки п'ятої п'ятирічки в місті споруджено понад 200 житлових будинків з просторими, добре влаштованими дво- і трикімнатними квартирами, 26 продовольчих магазинів, поліклініку, банно-пральний комбінат. Руками молодих ватутінців насаджено парк, який пізніше дістав назву Комсомольського. На місці старого вагону виріс побудований 1955 року залізничний вокзал, з просторими залами для пасажирів, рестораном та необхідними допоміжними приміщеннями. Кожного дня не менш як 7 маршрутами в різні кінці країни відправляються ешелони з паливом та будівельними матеріалами з Ватутіного. Жмеринка — Черкаси, Донецьк—Львів, Сімферополь — Львів, Цвіткове — Тальне — у таких напрямках курсують пасажирські поїзди через Богачеве.

На початку 60-х років понад тисячу школярів відвідували 2 початкові та 2 середні загальноосвітні школи, працювали також середня школа робітничої молоді, вечірня філія Ірпінського індустріального технікуму й школа механізації сільського господарства. Діяли 2 бібліотеки для дорослих і юнацтва. В центрі міста споруджено палац культури із залом на 450 місць, кімнатами для роботи гуртків художньої самодіяльності. Рішенням міської Ради в жовтні 1952 року палацу культури присвоєно ім'я В. І. Леніна. Для любителів спорту побудовано стадіон «Шахтар» з впорядкованими майданчиками.

Шахта «Північна», м. Ватутіне. 1969 р.

З кожним роком зростали потужність підприємств міста та кількість виробленої ними продукції. 1951 року закладено фундамент Юрківської ТЕЦ, а 2 червня 1952 року колектив теплоелектроцентралі відзначив перемогу: агрегат першої черги дав електричний струм. Його одержали жителі Ватутіного і Звенигородки. Наступного року до ладу стала друга черга станції потужністю 24 тис. квт, світло прийшло до сіл Юрківки, Стецівки, Скаливатки, у місто Шполу[1].

Колектив ЮТЕЦ багато уваги приділяє впровадженню передових методів виробництва, обміну досвідом новаторів. Для запозичення технічних новинок спеціалісти виїжджають на електростанції до Москви, Ленінграда, Чернігова. Передова технічна думка дала можливість застосувати на станції багерні насоси для транспортування золи з-під котлів, а це в свою чергу заощадило багато теплової енергії при використанні конденсату, що його повертають споживачі пару. Завдяки цій технічній установці, над впровадженням якої наполегливо працював головний інженер І. І. Михайлов, електростанція постійно дає понад план 24 тис. крб. річної економії.

До 1960 року ЮТЕЦ забезпечувала електроенергією три райони області: Звенигородський, Катеринопільський і Шполянський. Коли надійшла енергія з Кременчуцької ГЕС, ЮТЕЦ стала працювати паралельно з нею, можливість електрифікації населених пунктів значно зросла. З часу введення в експлуатацію ЮТЕЦ до 1971 року вироблено понад 2,0 млрд. квт.-год. електроенергії та зекономлено більше 500 тонн умовного палива.

На буровугільних підприємствах міста під керівництвом партійної та профспілкової організацій колективи щорічно перевиконують взяті виробничі зобов'язання. Для успішного вирішення завдань восьмої п'ятирічки створено об'єднаний партійний комітет шахтоуправління, який очолив сім партійних організацій. При підведенні підсумків соціалістичного змагання за 1971 рік виявилось, що план видобутку вугілля колектив виконав на 104,4 проц. і добув понад завдання 55 тис. тонн палива. За рахунок зниження собівартості продукції зекономлено 185 тис. карбованців.

Ці високі показники були досягнуті завдяки повному технічному переоснащенню шахт, зокрема впровадженню стовпової системи розроблення вугільних родовищ. Починаючи з 1969 року робота в очисних вибоях повністю механізована. За минулу п'ятирічку 80 проц. вугілля видобуто в лавах, обладнаних гідрофікованими комплексами. Різко зросло й навантаження на лави. Якщо 1966 року щодоби видавалося на-гора 248 тонн, то вже 1971 року — 640 тонн, а в окремих лавах 1000 і більше тонн палива. Впровадження на підземному видобутку очисних гідрофікованих комплексів ОМКТ сприяло підвищенню продуктивності праці гірників у 2,5 раза, зниженню собівартості видобутку палива в півтора-два рази, а витрати кріпильних матеріалів скоротилися в 4—5 разів.

[1] Ватутінський гірник, стор. 31—39.

Вирішено питання і з транспортуванням палива з шахти на поверхню. Зараз ця операція повністю механізована. Все паливо з очисних вибоїв рухається по стрічкових конвейєрах. А доставка обладнання до шахти, матеріалів та відкатка вугілля з підготовчих вибоїв здійснюється електровозами. Прийшла нова потужна техніка і на проходку підготовчих виробок. Прохідницькі гірничі комбайни КБУ-1, КБУ-3, а особливо ПК-3М дали можливість значно прискорити нарізання лінії очисних вибоїв. Якщо 1965 року темпи просування підготовчих виробок не перевищували 100 метрів на місяць, то 1971 окремі бригади, працюючи комбайном ПК-3М, проходили 400—424 метри підземного тунелю за місяць. 1965 року потужність шахти «Юрківська-Західна» була 200 тис. тонн видобутку палива на рік, у 1971 році вона дала вже 743 тис. тонн.

Урочисто відзначивши трудовими подвигами 50-річчя Радянської влади, гірники включилися в соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Серед вугледобувників першою виконала план 1970 року зміна, очолювана гірничим майстром В. П. Перервою. Понад 14 тис. тонн надпланового вугілля було на рахунку машиніста екскаватора Ф. Л. Вовченка, 12,5 тис. тонн записав до Ленінської трудової книги машиніст екскаватора Г. С. Соболєв.

За досягнуті успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки велика група працівників вугільної промисловості міста нагороджена орденами і медалями. Високого звання Героя Соціалістичної Праці був удостоєний робітник очисного вибою шахти «Юрківська-Західна» О. Г. Білоус, орден Леніна вручено машиністу крокуючого екскаватора буглерозрізу депутату Верховної Ради СРСР В. І. Дубініну та бригадиру видобувників шахти І. В. Какіашвілі. Орденом Жовтневої Революції нагороджено машиніста екскаватора вуглерозрізу, делегата XXIV з'їзду КПРС І. І. Мазуренка. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні В. Я. Андрущенко — столяр Ватутінського шахтобудівного управління, машиністи гірничих комбайнів шахти «Юрківська-Західна» В. К. Бараник, О. І. Зима та багато інших.

Значна роль у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України на шахті «Юрківська-Західна» належить партійній організації, яка налічує 180 членів КПРС. Безпосередньо в сфері виробництва трудяться понад 140 комуністів. На шахті створено 10 партійних груп, які багато роблять для підвищення ефективності виробництва, беруть участь у технічному переозброєнні підприємства, в механізації і автоматизації трудомістких процесів, в удосконаленні управління виробництвом[1].

Гідний вклад у розвиток економіки міста вносить брикетна фабрика, яка видала перші тонни палива у вересні 1952 року. Проектна потужність фабрики 1100 тонн брикету на добу. Переборюючи труднощі, оволодіваючи поступово новою технікою, колектив фабрики домігся перевершення проектної потужності виробництва палива. Працюючи за потоковим методом, трудящі фабрики до 40-х роковин Великого Жовтня виробили понад план 15 тис. тонн високоякісного палива[2].

Брикетники перші в місті підтримали рух за комуністичну працю, розпочатий робітниками депо Москва-Сортувальна. На заклик робітників фабрики боротися за комуністичне ставлення до праці відгукнулися всі трудящі міста. В листопаді 1962 року фабриці присвоєно почесне звання підприємства комуністичної праці. В колективі поряд з ветеранами праці трудилися молоді робітники, кожний з них мав по 2—3 спеціальності. Фабрична молодь навчається на курсах підвищення кваліфікації. Тільки за 1967 рік тут підготовлено понад 117 чоловік, які оволоділи професіями моториста, слюсаря, електрозварника, пробовідбирача та ін. На фабриці кожен п'ятий робітник вчиться. За ударну працю сушильника брикетної фабрики М. Т. Науменка нагороджено орденом Жовтневої Революції.

У північній частині міста побудовано цегельний завод потужністю 56 млн. штук цегли на рік. До 50-річного ювілею Радянської влади завод видав понад план

---

[1] Газ. «Шевченків край», 28 вересня 1971 р.
[2] Ватутінський гірник, стор. 47—48.

1352 тис. штук високоякісної цегли і був нагороджений пам'ятним вимпелом обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок[1]. Керівника бригади комуністичної праці по перевезенню цегли М. В. Побережського та випалювальника М. С. Кальченка нагороджено орденом Леніна.

Центральна вулиця м. Ватутіного. 1969 р.

За роки семирічки в західній частині міста виріс завод вогнетривких матеріалів, який з каоліну Новоселицького родовища, розташованого за кілька кілометрів від Ватутіного, випалює шамот — напівфабрикат для виготовлення високовогнетривкої цегли. Річна потужність заводу — 180 тис. тонн шамоту. На підприємстві трудомісткі процеси повністю механізовано, керівництво всією технічною лінією здійснюється з одного диспетчерського пульту за допомогою радіо і телебачення.

У 1967 році введено в дію м'ясокомбінат. Виробнича потужність його — 60 тонн м'яса і 7 тонн ковбасних виробів на добу. На комбінаті працюють: база передзабійного утримання тварин, завод первинного перероблення сировини, ковбасний цех, потужні холодильні установки. Сюди доставляють худобу колгоспи і радгоспи восьми навколишніх районів. Продукція комбінату відправляється до Москви, Харкова, Кривого Рогу та інших міст країни. У місті діє хлібокомбінат.

Ватутіне — добре впорядковане, красиве місто. З 1964 року тут ведеться забудова нових кварталів п'ятиповерховими житловими будинками. За роки восьмої п'ятирічки реконструйовано і розширено центральну площу. Планування міста прямокутне, з широкими вулицями і тротуарами. Всі вони заасфальтовані та обсаджені стрункими липами і каштанами. Увечері місто освітлюють лампи денного світла. На правому березі річки Шполки розрісся Комсомольський парк, продовження його— чудове озеро, яке розкинулося на 80 гектарах. Зусиллям ватутінців водоймище перетворено в улюблене місце відпочинку. Від парку береги забетоновано, на правому березі обладнано парк з водною станцією, на протилежному розташовано ретрансляційний телевізійний центр. На південно-західній околиці міста робітники вугільного розрізу насадили новий парк, який налічує 14 тис. дерев і декоративних кущів. Ватутіне зв'язане з усіма селами району автобусним сполученням.

При в'їзді до міста встановлено меморіальний камінь на честь воїнів 53-ї Армії 1-го Українського фронту, які визволили Звенигородський район від німецько-фашистських загарбників. На привокзальній площі в дні святкування 20-річчя Перемоги над фашизмом відкрито пам'ятник генералу армії Герою Радянського Союзу М. Ф. Ватутіну.

До послуг трудящих широка мережа торговельних і побутових закладів, підприємств громадського харчування. Місто має універмаг, 33 магазини, ресторан, кафе, 14 їдалень. У 1971 році товарообіг становив 10 млн. крб., або у 1,5 раза більше, ніж у 1965 році. Швидко зростає служба побуту. У 1969—1971 рр. обсяг послуг населенню, які виконав комбінат побутового обслуговування, збільшився в порівнянні з 1965 роком у два рази. У власному користуванні жителів близько 200 легкових автомобілів, понад 500 мотоциклів; майже в кожній квартирі є телевізор, холодильник, пральна машина.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. Місто має чотириповерхову лікарню на 150 ліжок, з терапевтичним, хірургічним, акушерсько-гінекологічним, дитячим та інфекційним відділеннями. Населення обслуговують 50 лікарів та

[1] Газ. «Шевченків край», 18 квітня 1968 р.

понад 130 працівників із середньою медичною освітою. Діють протитуберкульозний диспансер та санепідстанція. На всіх промислових підприємствах є медпункти.

1971 року в місті працювало три середні, одна восьмирічна школи, навчалося понад 3 тис. учнів. Молодь, яка не має середньої освіти, набуває знань у вечірній школі. Крім загальноосвітніх, тут є медичне училище, вечірня філія Ірпінського індустріального технікуму, де готують гірничих електромеханіків і механіків для розробки вугільних родовищ відкритим способом. У 1967 році відкрито професійно-технічне училище, яке випускає будівельників широкого профілю. У навчальних закладах працює 300 викладачів. Для музичного виховання дітей відкрито спеціальну семирічну школу.

Трудящі Ватутіного відвідують палац культури ім. Леніна, бібліотеки, широкоекранний кінотеатр із залом на 600 місць. При палаці працюють університет культури, гуртки художньої самодіяльності. Місцевий драматичний колектив, у репертуарі якого класичні та сучасні п'єси, здобув заслужену шану серед ватутінців. Колектив ансамблю пісні й танцю — лауреат Всеукраїнського огляду художньої самодіяльності в ювілейному 1967 році, нагороджений бронзовою медаллю. На сцені палацу культури виступають професійні творчі колективи з Черкас, Києва, Москви.

Політичну і трудову активність робітників та інтелігенції міста спрямовують партійні організації. На підприємствах, в установах діють 33 первинні організації, що об'єднують 1305 комуністів. Вони є політичними вихователями мас, організаторами їх боротьби за здійснення накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Під їх керівництвом працюють 35 первинних комсомольських організацій, які налічують в своїх лавах понад 2 тис. юнаків і дівчат.

У керівництві господарським і культурним життям беруть активну участь народні обранці — депутати міської Ради депутатів трудящих. У складі міської Ради 55 чоловік, з них 39 робітників і 16 представників інтелігенції. З числа депутатів створено 9 постійних комісій: мандатна, планово-бюджетна, промисловості, транспорту і зв'язку, соціально-культурна, в справах молоді, шляхового будівництва і благоустрою, торгівлі та побутового обслуговування, охорони природи.

Міська Рада, спираючись на широкий актив, багато робить щодо втілення в життя генерального плану розвитку міста у дев'ятій п'ятирічці. За планом передбачено значне розширення промисловості міста за рахунок нових галузей, зокрема тих, де зможуть працювати жінки і молодь. Так, почнуть працювати швейна фабрика, заводи побутового обладнання і технічного оснащення. За п'ятирічку буде збудовано новий район на 25 тис. кв. м житлової площі, споруджено теплотрасу довжиною 8 кілометрів.

За перший рік дев'ятої п'ятирічки з промислових підприємств уже введено в дію другу чергу заводів вогнетривких матеріалів.

З кожним роком зростає молоде шахтарське місто. Його трудівники вносять свій вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

О. Ф. ЗАЇКА

ВІЛЬХОВЕ́ЦЬ

Вільховець — село, центр однойменної сільської Ради, розташоване на річках Попівці та Малинівці — Барабашці, які впадають у притоку Гнилого Тікичу — Вільхівку. Відстань до районного центру 8 км, до найближчої залізничної станції Звенигородка — 12 км. Населення — 4948 чоловік.

На околиці села в урочищі Ваканець знайдено залишки поселень трипільської культури та скіфського часу.

Перші згадки про поселення, яке належало до Звенигородського староства, зустрічаються в історичних документах за 1633 рік[1]. Воно було укріплене ровом і насипом, залишки яких збереглися до нашого часу.

У період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. у Вільховці, сотенному місті Білоцерківського полку, в грудні 1653 року зупинялися російські посли Р. Стрешньов та М. Бредихін, які їхали до Переяслава на зустріч з Богданом Хмельницьким[2]. Під час Чигиринських походів турецько-татарських загарбників на Правобережну Україну (1677—1678 рр.) місто Вільховець було пограбоване і зруйноване, багато жителів загинуло або потрапило в полон. В історичних джерелах XVIII ст. про нього немає й згадок.

Протягом XVII—XIX ст. Вільхівцем володіли князі й графи Яблуновські, Браницькі та Потоцькі. 1816 року тут проживало 2580 чоловік. У 1843 році у Вільховці на місці старої гуральні було розпочато будівництво цукрового заводу, який у жовтні наступного року став до ладу. Технічне оснащення заводу було примітивне: дві різки (водяна й силова), чотири гідравлічні преси. Застосовувалася тут праця кріпаків, які жили в дерев'яних бараках, побудованих поблизу цукроварні. Умови праці на заводі були тяжкими. Власник не дбав про охорону праці, робочий день тривав 12—14 годин на добу, а плата була мізерною. З 1860 року цукрозавод працював на паровій тязі й мав вже 8 гідравлічних пресів, що дало змогу збільшити випуск продукції до 18 625 пудів цукру-піску на рік. З промислових підприємств діяли ще дві цегельні, які належали Потоцькому. Основним заняттям населення Вільховця було землеробство. Напередодні селянської реформи селяни користувалися лише орною землею: піші по 6, тяглі по 12 моргів на двір (морг — 0,5 дес.). У селі налічувалося 513 дворів, де проживало 3776 жителів[3].

Під час проведення реформи 1861 року поміщик виділив для викупу селянам гірші, здебільшого непридатні для господарського використання землі. Тяглові двори, яких було 95, одержали по 8 десятин польової землі, піші, 314 дворів,— по 4 десятини, 104 господарства зовсім не мали польового наділу. За передані у володіння 3253 десятини землі селяни, відповідно до закону від 30 червня 1863 року, зобов'язані були виплачувати щорічно по 3 крб. 30 коп. за кожну десятину польової землі протягом 49 років. Або — відробляти повинність — 80 днів на рік, з них у літній період 48, у зимовий — 32 дні[4].

Селяни Вільхівця виступили проти тяжких умов викупу. Так, волосний суд 23 вересня 1864 року, а потім Київська палата кримінального суду 21 квітня 1866 року судили Й. Г. Муленка, М. П. Олефіренка, М. Д. Кривошию та Т. Й. Оксененка за підбурювання селян до несплати викупних платежів[5]. Піднімалися на боротьбу і робітники цукрозаводу. Зокрема, 14 жовтня 1888 року припинили роботу 70 чоловік. Приводом до страйку стала видача робітникам недоброякісних харчів. Робітники побили прикажчиків, підрядчиків і відмовилися працювати. 59 чоловік виїхали за місцем свого проживання до Гайсинського повіту Подільської губернії.[6]

Внаслідок існування низького рівня агротехніки, використання несортового насіння, врожаї на селянських землях були низькі. Вони становили пересічно 50—55 пудів з десятини. Неврожай 1892 року привів до ще гіршого становища селян. Вони змушені були телеграфувати київському губернатору, щоб дозволили їм відпустити частину зерна з існуючих запасів хліба[7].

---

[1] Головний архів Давніх актів у Варшаві, ф. Вільянівський господарський архів, оп. Головне управління майна і справ Августа Потоцького, спр. 159, арк. 1—3.
[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 388.
[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3. СПб., 1867, стор. 637.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1636, арк. 1—20.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 485, оп. 1, спр. 15 777, арк. 1—82.
[6] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 361—362.
[7] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 53, спр. 42, арк. 74.

Жорстоке поміщицьке гноблення, голод і злидні селян активізували їхні виступи проти соціально-економічних утисків у 90-х роках. У порубці поміщицького лісу, вчиненій в січні 1893 року селянами Вільхівця, брало участь понад 300 чоловік. Це було їхньою помстою здирщикам за вчинені кривди. Так, коли наглядачі пана Потоцького захопили селянську худобу на землях економії, обурені селяни вирубали дерева в панському парку[1]. Порубки набули такого масового характеру, що поліція і навіть ескадрон бузьких драгунів, який квартирував у селі, не могли припинити дії селян. Київський віце-губернатор 8 лютого 1893 року просив департамент поліції відрядити до Вільхівця драгунський полк, що перебував у Звенигородці[2]. Силою зброї порубки було припинено, а винних суворо покарано. В червні 1893 року Київська судова палата в Умані за опір приставу засудила 10 жителів Вільхівця, в т. ч. 7 жінок, до позбавлення всіх майнових прав. Крім того, суд постановив ув'язнити жінок у тюрмі на півтора року, а чоловіків віддати до арештантських рот на такий же термін[3].

Економічне становище селян залишалося тяжким. Кращі землі належали поміщикам, церкві й куркулям. 1900 року з 5394 десятин землі, що була у Вільхівці, 2103 десятини належало Потоцькому, 83 — церквам, 3208 — селянам, яких у 1027 дворах проживало 5378 чоловік. Тривало дальше розорення бідняцьких господарств. Поступово бідняки перетворювалися у наймитів, основним джерелом існування яких був продаж своєї робочої сили в економіях, на цукрових заводах, на відхожих промислах в Херсонській губернії.

На Вільховецькому цукрозаводі працювало 418 робітників (391 чоловік та 27 жінок), на цегельному заводі — 10 робітників. Крім заводу, в селі було 4 водяних і 22 вітряні млини, 4 кузні[4]. Як і на всіх капіталістичних підприємствах, тут панувала жорстока експлуатація. На початку XX ст. середній щоденний заробіток майстрового на цукровому заводі становив 1,5 крб., робітника — 50 коп.[5]. Не кращі умови праці існували і в економіях, яких у селі було дві. Доводилося працювати по 12—14 годин на добу. Заробітна плата одного робітника дорівнювала — для поденних 25—30 коп., для постійних 35—40 коп. на день[6].

Гострого характеру набув аграрний рух під час революції 1905—1907 рр., що викликало репресії з боку властей. Так, у січні 1906 року антипоміщицький виступ вільховецьких селян придушили спеціально викликані сюди війська. У листопаді 1907 року за агітацію серед селян проти царського самодержавства заарештовано селянина Ф. П. Шкільного[7].

Після столипінської реформи ще більше посилився процес класового розшарування селянства. За даними 1912 року, з 1004 господарств 54 — зовсім не мали землі, 227 мали менше однієї десятини, 339 — від 1 до 3, 363 — від 3 до 10 десятин. У той же час 21 куркульське господарство володіло 272 десятинами землі. Більшість дворів була безкінною[8].

Не кращим було й соціально-побутове становище вільхівців. У селі існували аптека та лікарня з однією приймальною кімнатою, де працювало три фельдшери. 1858 року в маленькому церковному будинку відкрито однокласну парафіяльну школу. Через десять років тут побудовано нове приміщення для школи, де навчалося 80 учнів. У 1912 році почала працювати земська двокласна школа. Але ці заклади не могли охопити всіх дітей навчанням, тому більшість населення лишалася неписьменною.

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 415, 421.
[2] Крестьянское движение в России в XIX — начале XX века. М., 1959, стор. 226—229.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 209, спр. 42, арк. 93.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 608—609.
[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 218, спр. 168, арк. 41.
[6] Имение Козацкое Киевской губернии Звенигородского уезда. К., 1913, стор. 15.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1888, арк. 119.
[8] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 92.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. Багато жителів Вільхівця мобілізували на фронт. У селян реквізували коней і продукти харчування для армії. Війна зовсім підірвала економіку селянських господарств. Сотні сімей втратили годувальників, діти залишалися сиротами. Все це посилювало ненависть вільховецьких селян до поміщиків, до існуючих порядків. Великий революціонізуючий вплив на населення справили солдати, що поверталися з фронту після поранення. Колишні фронтовики С. І. Кравченко, М. Є. Скобленко та інші поширювали серед односельців ідеї і заклики більшовицької партії.

С. І. Кравченко — керівник збройного повстання селян 5 червня 1918 р.

Після повалення царизму в лютому 1917 року пожвавилося політичне життя села. Біднота, збираючись на мітинги, вимагала миру, землі й свободи. В жовтні 1917 року робітники цукрозаводу утворили заводський комітет, який брав участь у вирішенні адміністративних питань[1].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі села дізналися наприкінці жовтня 1917 року. Радянську владу проголошено тут у лютому 1918 року. Створений ревком розподіляв між біднотою конфісковану поміщицьку і церковну землі, худобу та сільськогосподарський реманент з економій. Земля наділялася селянам за нормою 0,5 десятини на їдця. Та здійснення перших соціалістичних перетворень було перерване на початку березня вторгненням австро-німецьких загарбників, які окупували село й встановили нестерпний режим шибениць і розстрілів.

Проти окупантів та їх спільників — українських буржуазних націоналістів розгорнулась народно-визвольна боротьба. Дізнавшись про Звенигородське збройне повстання, жителі Вільхівця під керівництвом бідняка фронтовика С. І. Кравченка підтримали його. 5 червня 1918 року, коли каральний загін німців у складі двох ескадронів та однієї батареї підійшов до села, повстанці зустріли його зі зброєю в руках. Майже весь загін було знищено. Активну участь у цій боротьбі брали М. В. Софійченко (Задериголова), І. П. Брайченко, М. І. Горовий, М. Є. Скобленко, П. Х. Панасенко та інші[2]. Хоча й підтримували вони тісний зв'язок з повстанцями Таращанського повіту, але переважаючими силами окупантів цей виступ на початку липня було придушено, а його керівника С. І. Кравченка німці закатували у Звенигородській в'язниці. Настали чорні дні терору, знущань і насильств. Сотні селян було кинуто до казематів, піддано катуванням. Але трудящі не втрачали надій на швидке визволення і продовжували героїчну боротьбу.

У грудні Вільховець захопили війська петлюрівської Директорії, але 4 березня 1919 року їх вигнали звідси частини 1-ї Української Радянської дивізії. Радянська влада в селі була відновлена, та ненадовго. В серпні до Вільхівця увірвалися білогвардійські війська, потім — банди Гризла. Наприкінці грудня 1919 року Червона Армія за участю партизанів остаточно визволила село від денікінців.

Відгриміли бої, закінчилася громадянська війна. Трудящі почали відроджувати зруйноване господарство. Сільревком розподілив між селянами-бідняками поміщицькі та церковні землі. Робітники цукрозаводу та комітет незаможних селян, створений у серпні 1920 року, проводили значну роботу серед населення щодо роз'яснення питань ведення колективного господарства, боролись з куркулями. Комнезамівці зібрали 18 пудів зерна та 400 тис. крб. для голодуючих Поволжя, надавали допомогу сім'ям загиблих. 1920 року стали до ладу цукровий і цегельний заводи. 1923 року організувалося сільськогосподарське кредитне товариство.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 1966, арк. 291.

[2] Гражданская война на Украине 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 192; Черкаський облдержархів, ф. Р-2465, оп. 1, спр. 62, арк. 4.

На молотьбі в ТСОЗі «Промінь», с. Вільховець. 1928 р.

1921 року в селі створено партійний осередок у складі 3 чоловік, наступного року при цукрозаводі виникла партійна організація, яка налічувала 12 комуністів. Дійову допомогу партійним і радянським органам подавали комсомольці, осередки яких 1922 року вже були в селі і при цукрозаводі[1].

У листопаді 1920 року Вільховець став волосним центром Звенигородського повіту Київської губернії. За адміністративно-територіальним поділом 1923 року село ввійшло до складу Рижанівського району.

Налагоджувалося соціально-економічне життя села. Поліпшилась охорона здоров'я трудящих. Працювали медамбулаторія й аптека. Медичну допомогу населенню подавали 2 лікарі і 2 фельдшери. Трудящі тяглися до культури й освіти. Активно працювали гуртки для ліквідації неписьменності. У семирічній школі 165 учнів здобували освіту. При цукрозаводі 1923 року відкрито школу ФЗН, де навчалося 37 учнів. Розгорнули роботу сельбуд, хата-читальня і клуб при цукрозаводі.

У вересні 1925 року з ініціативи партійних організацій у селі організовано товариство спільного обробітку землі «Промінь». До ТСОЗу ввійшло 16 бідняцьких господарств, які за допомогою держави придбали трактор, молотарку, січкарню, збудували стайню для коней, свинарник, млин. 1929 року у Вільхівці діяло 9 ТСОЗів, які на кінець наступного року об'єдналися в чотири сільськогосподарські артілі: «Жовтень», ім. В. І. Леніна, ім. К. Є. Ворошилова та ім. Т. Г. Шевченка. Запеклий опір суцільній колективізації чинили куркулі. Вони всіма засобами перешкоджали створенню артілей: підпалювали їхнє майно, отруювали худобу, вели антирадянську агітацію. Але основна маса селян активно підтримала курс партії та уряду на колективізацію.

Велику допомогу селянству подавали Озірнянська МТС — центр механізації сільського господарства району, та робітники Вільховецького цукрозаводу. Колгоспи поступово зростали й міцніли. Так, 1938 року ланка А. В. Жмайло (колгосп «Жовтень»), наслідуючи приклад перших п'ятисотенниць із села Старосілля Городищенського району — М. С. Демченко та М. В. Гнатенко, виростила врожай цукрових буряків по 558 цнт з одного гектара, за що ланкову 1939 року нагороджено орденом «Знак Пошани» та Великою срібною медаллю ВСГВ. Члени артілі побудували кілька приміщень для утримання худоби. Держава виділяла господарствам сінокосарки, кінні плуги, автомашини.

Піклування про загальне добро забезпечувало зростання добробуту колгоспників. У 1940 році в артілі ім. Леніна видано на трудодень по 2,9 кг хліба та по 1 крб., у колгоспі «Жовтень» — відповідно по 3,2 кг хліба та по 0,5 карбованця.

Значно виріс і розширив своє виробництво Вільховецький цукрозавод. У 1940—41 виробничому році він виробив 92 491 цнт цукру[2]. Як допоміжні галузі при заводі працювали цегельне підприємство та відгодівельний пункт худоби.

За роки перших п'ятирічок Вільховець став заможним, культурним селом. Його жителі користувалися аптекою, медамбулаторією, мали пологовий будинок. На цукрозаводі під час виробничого сезону робітників обслуговував медпункт.

Радянська дійсність змінила духовне обличчя людей. Розширилася мережа народної освіти. 1932 року в приміщенні школи ФЗН відкрито початкову, а через два роки середню школу, для якої в 1936 році побудовано нове двоповерхове примі-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 8, арк. 2—3; спр. 9, арк. 1.
[2] Основные показатели работы сахарных заводов СССР. М., 1958, стор. 232.

щення. Напередодні війни, крім середньої, діяли семирічна і початкова школи, в яких навчалося понад 955 учнів, працювало 42 вчителі. За довоєнні роки 148 юнаків і дівчат здобули середню освіту в рідному селі. Своє дозвілля трудівники проводили в клубі цукрозаводу; при колгоспному клубі діяли драматичний, музичний, хоровий гуртки. В школах і клубах працювали бібліотеки.

Мирну творчу працю жителів села припинив напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. За період тимчасової окупації села — з 29 липня 1941 року по 5 березня 1944 року — фашисти спалили всі громадські будівлі артілей, клуб, зірвали залізобетонний міст на центральній дорозі Черкаси—Умань, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 478 місцевих жителів, 25 чоловік було закатовано у застінках гестапо[1]. Але, незважаючи на жорстокий терор, гітлерівці не скорили радянських людей. Жителі села ховали продовольство, саботували виконання призначених робіт, брали активну участь у партизанському загоні Г. К. Іващенка, що діяв у Черкаських лісах[2].

Стійкість і незламність виявляли радянські люди, що були у німецькому полоні. Так, Е. М. Покотило був членом бюро інтернаціональної підпільної організації «Братня співдружність військовополонених», що діяла в Мюнхені[3]. Нині він працює вчителем у Звенигородському районі. М. С. Дрожаний входив до складу підпільної групи в міжнародному лазареті військовополонених «Лангвассер» у м. Нюрнберзі[4]. Зараз він директор восьмирічної школи у Вільхівці.

4 лютого 1944 року війська Червоної Армії визволили село від німецько-фашистських загарбників. Але 20 лютого німецькому командуванню, яке зібрало великі сили, щоб прорвати кільце Корсунь-Шевченківського оточення, вдалося свіжими військовими частинами знову захопити частину села. Друга половина села перебувала в руках радянських військ. Та затримати грізний наступ радянських військ не змогли ні бездоріжжя, ні природні і штучні перепони. Оборону ворога на ділянці Попівка — Вільховець було прорвано військами 2-го Українського фронту. 5 березня 1944 року село остаточно визволено від німецько-фашистських загарбників[5].

В боях за село загинуло 548 воїнів Червоної Армії — синів різних національностей нашої Батьківщини. Всі вони поховані в п'яти братських могилах, на яких споруджено пам'ятники.

У грізну годину Великої Вітчизняної війни понад 800 жителів села мужньо захищали рідну землю, 750 з них нагороджені орденами і медалями СРСР. Героїчний подвиг у боях при форсуванні Керченської протоки здійснив житель села М. Я. Любарський. У листопаді 1943 року протягом 6 днів напружених боїв у складі десантного підрозділу, відбиваючи контратаки ворога, він знищив 2 ворожих танки. За мужність і відвагу, виявлені в цих боях, М. Я. Любарському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Зразу ж після визволення села стало налагоджуватися мирне життя. Почали працювати виконком сільради, правління колгоспів. Тяжкою була перша весняна сівба. Але працювали всі дружно, із запалом. Майже всі роботи на полі довелося виконувати жінкам і підліткам. Тяглової сили в господарствах не було — використовували корів, лопатами копали колгоспну землю. І, незважаючи на труднощі, обсіялись вчасно. Підтримуючи патріотичний почин інших господарств, трудівники Вільхівця із своїх лишків здали до фонду Червоної Армії понад 50 цнт хліба.

У цей важкий час колгоспники виявили себе справжніми героями праці. Ланка Д. Ф. Кривошиї з колгоспу «Жовтень» у 1945 році одержала врожай цукрових буряків по 266 цнт з га, ланка О. В. Кулинич з артілі ім. Леніна — по 217 цнт[6].

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-1637, оп. 1, спр. 96, арк. 37; спр. 97, арк. 78.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 1577, оп. 1, спр. 1, арк. 31.
[3] Газ. «Черкаська правда», 10 березня 1963 р.
[4] Газ. «Вперед» (Батайськ), 29 травня 1959 р.
[5] «Военно-исторический журнал», 1971, № 5, стор. 22—26.
[6] Газ. «Прапор перемоги», 1 січня 1946 р.

158 трудівників села нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

У 1944 році вступив у дію цукровий завод, який за виробничий сезон 1944—45 рр. дав країні 5805 цнт цукру; на кінець відбудовного періоду випуск продукції зріс до 117 тис. цнт на рік. За успішне виконання завдань по випуску цукру та переробці цукрових буряків завод, зайнявши друге місце в країні, одержав три (в жовтні, листопаді й грудні 1950 року) премії ВЦРПС та Міністерства харчової промисловості СРСР[1].

Після визволення села від окупантів відновили діяльність медичні заклади, семирічна і початкова школи, клуби, бібліотеки.

Господарювання в малих артілях не дозволяло використати всіх можливостей і резервів колгоспного виробництва. Тому в серпні 1950 року внаслідок об'єднання артілей в селі створено два колгоспи — «Жовтень» та ім. В. І. Леніна. У 1950 році артілі досягли довоєнного рівня виробництва зерна. Розвивалося і громадське тваринництво. Якщо в 1945 році в колгоспі ім. Леніна було 63 голови великої рогатої худоби і 16 свиней, то у 1950-му відповідно — 432 і 450. Повністю освоївши посівні площі, виконавши план державних закупок, господарства в 1950 році видали колгоспникам на трудодень пересічно по 2,5 кг зерна і по 2,7 карбованців.

Зміцніли також партійні організації артілей. У колгоспі ім. Леніна налічувалось 16 комуністів, у «Жовтні» — 8. Вони працювали на відповідальних ділянках роботи — в рільничих бригадах, на фермах тощо. Колгосп ім. Леніна за високі показники в розвитку тваринництва був учасником ВСГВ у 1954—1957 рр. 1954 року гурток шовківників Вільховецької середньої школи, який із 32 грамів тутового шовкопряда здав 90,7 кг коконів, теж був затверджений учасником виставки.

Процес реорганізації колгоспів тривав і далі. В 1959 році замість двох створено одне багатогалузеве господарство ім. В. І. Леніна, яке обробляло 6 тис. га землі. Об'єднання артілей, поліпшення організаційної та виховної роботи серед трудящих сприяли новому піднесенню виробництва. Того ж року колгоспники зібрали пересічно по 23,7 цнт зернових з га. Загальний прибуток колгоспу становив 6,5 млн. крб. (в старих цінах).

У наступні роки було створено комплексні дільниці, що дало можливість ліквідувати відірваність рільничих бригад від тракторних, підвищило матеріальну заінтересованість колгоспників. Спрощення і поліпшення структури керівництва, методів організації виробництва забезпечило підвищення продуктивності праці. Виробнича дільниця № 1 у 1965 році зібрала пересічно по 279 цнт цукрових буряків з га, а ланка М. О. Дідусенко — 371 цнт. За виробничі успіхи ланкову нагороджено тоді орденом Леніна, 1969 року вона була делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. Багато й інших колгоспників прославились трудовими справами. Серед них: комбайнер В. К. Галайда, який 1965 року, зібравши урожай з площі 348 га, намолотив 10 619 цнт зерна, за що удостоєний ордена Леніна і занесений до обласної Ленінської книги трудової слави; бригадир тракторної бригади № 1, яка завоювала почесне звання колективу комуністичної праці, І. П. Назаренко нагороджений орденом Леніна. Такої ж нагороди за звитяжну працю в сільському господарстві удостоєні колгоспники А. Н. Пустовійт і М. Я. Мельник. Доярка Т. П. Гурома, завідуючий молочно-товарною фермою О. С. Педченко, шофер М. Ф. Тарабан нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. С. М. Кваченко, який 15 років працював головою артілі, нині пенсіонер, відзначений орденом «Знак Пошани».

Колгосп ім. Леніна перетворився на багатогалузеве господарство м'ясо-зерново-бурякового напряму, загальна площа угідь якого становить 6 тис. га, сума неподільних фондів — 3,5 млн. крб. 1971 року врожай зернових і бобових становив 31,8 цнт з га, у т. ч. озимої пшениці — 43 цнт; цукрових буряків — 305 цнт з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 129,8 цнт м'яса та по 253 цнт

[1] Основные показатели работы сахарных заводов СССР, стор. 231—233.

молока. 1971 року, після переходу на гарантовану оплату праці, середньорічний заробіток кожного колгоспника становив 957 крб., у т. ч. тракториста-машиніста — 1700 крб., доярки — 1107 крб., телятниці — 1205 карбованців.

Велику роботу провели колгоспники щодо дальшого розвитку тваринництва. Були розв'язані важливі питання: зміцнення кадрів тваринників, спорудження нових приміщень, впровадження механізації. 1971 року колгосп мав 22 добре обладнаних приміщення для великої рогатої худоби, свинарник, 2 пташники, стайню, 5 зерносховищ, теплицю. Піднесенню господарства сприяє високий рівень механізації. 1971 року тут працювало 63 трактори, 24 комбайни, 26 сівалок, 26 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Для механізації трудомістких робіт широко застосовується електроенергія, яку село одержує від Звенигородської гідроелектростанції.

У колгоспному виробництві склався великий загін спеціалістів сільського господарства. В 1971 році тут працювало 15 агрономів, зоотехніків, ветфельдшерів, 120 механізаторів. В авангарді боротьби за дальше піднесення сільськогосподарського виробництва йдуть 72 комуністи і 65 комсомольців колгоспу.

Значного розвитку досяг за післявоєнні роки цукрозавод. Цей період характеризується технічною реконструкцією, збільшенням потужності заводу. Якщо 1950 року його потужність становила 7 тис. цнт переробки буряків за добу, то в 1970 році — 11,3 тис. центнерів. Все нове й передове, що народжується на підприємствах країни, знаходить живий відгук у робітничому колективі заводу. Понад 680 робітників беруть участь у русі за комуністичну працю. Звання ударника комуністичної праці присвоєно 51 чоловіку. 28 бригад, 4 цехи та механічна майстерня завоювали звання колективу комуністичної праці. Все це — наслідок великої виховної роботи партійної, комсомольської і профспілкової організацій цукрозаводу.

За дострокове виконання завдань в розвиткові цукрової промисловості в 1966 році головний інженер заводу І. М. Горовий, бригадир слюсарів М. Ф. Оксак, інженер-електрик В. В. Тьотченко нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора[1]. 1971 року завод переробив 157,1 тис. тонн цукрових буряків, виробивши 21,9 тис. тонн цукру. За успіхи у виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану директор цукрозаводу І. А. Маслов удостоєний ордена Жовтневої Революції, апаратниця Я. С. Будовенко і слюсар І. М. Діденко — ордена Трудового Червоного Прапора. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна завод занесено до обласної Ленінської книги трудової слави.

Внаслідок значних соціалістичних перетворень невпізнанним стало село. На місті старих хат і післявоєнних землянок споруджено нові кам'яні будови, вкриті залізом і шифером. Справою будівництва жител займається сільський комунгосп.

Трудящих села обслуговують сільмаг, 13 магазинів. Кожний мешканець села протягом 1971 року лише в крамницях сільського споживчого товариства придбав товарів у середньому на 436 крб. Зріс попит на товари культурно-побутового призначення. Того року жителі села мали понад 30 легкових автомобілів, 200 мотоциклів, 300 телевізорів.

Матеріальний рівень трудящих підтримується також виплатою пенсій, допомогою багатодітним матерям, що разом складало 1971 року 458 тис. карбованців.

На околиці с. Вільхівця. 1970 р.

---

[1] Журн. «Сахарная промышленность», 1970, № 2, стор. 10—12.

У селі працює лікарня на 50 ліжок, медамбулаторія з фізіотерапевтичним і зубним кабінетами, аптека, фельдшерсько-акушерський пункт, населення обслуговують 12 медичних працівників.

Невпинно розвивається народна освіта. В середній, восьмирічній і початковій школах у 1970/71 навчальному році було 900 учнів. Для молоді, що працює, є вечірня школа. В середній школі обладнано музей В. І. Леніна. Село за роки Радянської влади дало країні 108 вчителів, 95 ветеринарів, 83 інженери, 75 медичних працівників, понад 300 спеціалістів сільського господарства та багато інших фахівців.

Добру славу заслужив сільський будинок культури, побудований на кошти колгоспу. При ньому створено гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, музичний, танцювальний. Робітники охоче проводять дозвілля у своєму клубі. Агіткультбригади сільського будинку культури і заводу виїжджають з концертами до інших сіл району. До послуг трудящих — 6 місцевих бібліотек із загальним фондом понад 25 тис. книжок. Бібліотеки організовують виставки книжкових новин, провадять читацькі конференції тощо.

Міцніють інтернаціональні зв'язки села з трудящими соціалістичних країн. На початку червня 1959 року гостями учнів середньої школи була делегація Бидгощського воєводства Польської Народної Республіки. 1963 року польські друзі, гостюючи на батьківщині Великого Кобзаря, ще раз завітали до села, відвідали тваринницькі ферми, розмовляли з трудівниками. У березні 1969 року в сільському будинку культури відбулася зустріч з молодим болгарським поетом Захарі Івановим, який розповів про свої творчі задуми, читав нові твори.

У дні святкування 50-річчя Великого Жовтня відкрито монумент вічної Слави громадянам села, які загинули в боротьбі за Радянську Батьківщину в роки революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн. На меморіальних дошках золотими літерами викарбувано 432 прізвища борців за Радянську владу.

Успіхи в колгоспному виробництві, в зростанні культури й освіти — наслідок роботи, що її проводять серед трудящих партійні організації колгоспу і цукрозаводу, які налічують 125 комуністів.

Благоустрою села, розвитку його культури, запровадженню нових звичаїв і обрядів велику увагу приділяє сільська Рада у складі 65 депутатів, об'єднаних у 8 постійних комісіях. У роботі комісій бере участь весь актив села. Основна увага приділяється задоволенню побутових умов населення. З річного бюджету сільради на 1972 рік (48,1 тис. крб.) на благоустрій села та будівництво нових шляхів виділено 6,8 тис. крб., на освіту — 12,7 тис. крб., на охорону здоров'я — 6,1 тис. карбованців.

З кожним роком красивішає село, яке влітку потопає в зелені садів і декоративних насаджень. Трудящі Вільхівця, як і всієї країни, натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, наполегливо працюють над тим, щоб внести свій гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

М. С. БРАЙЧЕНКО, Г. В. РУЖИЦЬКИЙ

МО́РИНЦІ

Моринці — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру. Населення — 3279 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гнилець.

На території села виявлено поселення черняхівської культури.

Перша писемна згадка про Моринці належить до середини XVII ст. 1648 року, на початку визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. через Вільшану на Моринці проходив загін Максима Кривоноса чисельністю 6 тис. чоловік[1]. Через 10 ро-

[1] Книга для читання з історії Української РСР з найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. К., 1960, стор. 100.

ків село згадується серед маєтностей, що належали К. Виговському[1]. 1730 року тут налічувалося 50 дворів. Наприкінці XVIII ст., коли селом володів поміщик В. В. Енгельгардт, у ньому мешкало 1347 чоловік, було 169 дворів, із них 76 — без будь-якого тягла. Поміщик стягував з села 664 крб. чиншу[2]. Жителі, крім хліборобства і скотарства, займалися чумацьким промислом.

Моринці — батьківщина матері великого сина українського народу, безсмертного Кобзаря — Т. Г. Шевченка, який народився тут 9 березня 1814 року в родині селянина-кріпака. Наприкінці 1815 року сім'я Шевченків переїхала до сусідньої Кирилівки, звідки був родом батько поета[3]. Малий Тарас не раз відвідував Моринці, гостював у діда Якима і бабусі Маланки, захоплено слухав їхні казки та перекази про історичне минуле. Через багато років у поемі «Гайдамаки» поет згадував:

«...Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки,— малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили».

На все життя зберіг Т. Г. Шевченко синівську любов до своєї батьківщини. Через багато років, приїхавши з Петербурга на Україну уже відомим поетом і художником, у 1843 році, відвідує він рідне село. Двічі приїздив Кобзар у Моринці 1845 року. Востаннє довелося йому побувати тут уже після десятирічної солдатської каторги — в 1859 році.

Власник села поміщик Енгельгардт весь час посилював визиск селян, що викликало з їхнього боку опір. 1818 року у відповідь на відмову селян коритися наказам управителя в Моринці вступив загін солдатів. У сутичці, яка сталася між ними і кріпаками, 3 солдати та 18 селян було вбито[4].

У 40-х роках XIX ст. на Правобережній Україні було проведено інвентарну реформу, яка мала на меті зміцнення кріпосницьких відносин. За інвентарними правилами, укладеними 1845 року, для Кирилівського маєтку, куди входило і село Моринці, панщина встановлювалась залежно від майнового стану господарств. Правила встановлювали дуже високі денні уроки робіт, фактично селяни повинні були працювати цілий тиждень[5]. Оскільки поміщик використав укладення інвентаря для нового збільшення розміру повинностей, жителі Моринців та інших сіл виступили проти введення цих «правил».

Злиденне життя селян поєднувалося з жахливими житлово-побутовими умовами. Усім відомий малюнок Т. Г. Шевченка — хата його батьків у Кирилівці: низька, похила хатина із злинялою солом'яною стріхою, маленькі й підсліпуваті віконця, розсохлі двері, нерівна глиняна призьба. Такі ж хати були й у Моринцях, їх налічувався тут не один десяток. Лікарів у селі не було, «лікували» хворих баби-шептухи. Не краще було й з освітою. Лише 1860 року в Моринцях відкрито на кошти селян парафіяльну школу.

Внаслідок реформи 1861 року новий власник Моринців Браницький нещадно пограбував селян: вони одержали всього 1805 десятин землі, в т. ч. 83 десятини непридатної, за яку повинні були сплатити 66 937 крб., а якщо врахувати 6 проц. річних протягом 49 років, то — 196 795 карбованців[6].

---

[1] Г. А. В'язовський та ін. Тарас Григорович Шевченко. Біографія. К., 1960, стор. 10—11.
[2] Черкаський облдержархів, ф. 399, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[3] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський. Тарас Шевченко. Біографія, стор. 4.
[4] М. М. Ткаченко. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1961, стор. 8.
[5] Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. К., 1950, стор. 43—55.
[6] Черкаський облдержархів, ф. 661, оп. 1, спр. 1547, арк. 2—5.

Здійснення реформи в Моринцях супроводжувалося значними заворушеннями. Вважаючи себе пограбованими, селяни, очолені односельцями Ф. Відоменком та Є. Левченком у 1862 році відмовилися сплачувати оброк і підписувати уставну грамоту. До села прибули сотня козаків та ескадрон драгунів. Керівників виступу заарештували. Спроба селян визволити їх успіху не мала[1]. Рух був придушений, частину селян покарано різками[2]. Однак репресії не припинили наростання незадоволення. У вересні 1863 року в Моринцях стався новий виступ селян. На цей раз вони зажадали скасування уставної грамоти. Переляканий старшина мусив виконати селянську вимогу та повернути уставну грамоту. Одержавши її, селяни відправили грамоту до мирового посередника, але той відмовився її прийняти. На зворотному шляху грамоту загубили. Винуватця тієї втрати Е. Хамка кинуто до Звенигородської в'язниці. Продовжуючи боротьбу, селяни надіслали до київського генерал-губернатора ходаків К. Шкурупенка і Р. Кононенка, але й ті нічого не добилися. Вважаючи рух селян Моринців небезпечним, повітові власті надіслали сюди пристава із сотнею козаків. На сходці селяни заявили, що оброку не платитимуть, доки з Києва не повернуться їх ходаки. Після того, озброївшись вилами, вони вирішили піти на допомогу повсталим жителям села Лисянки, куди для екзекуції прибуло два ескадрони гусар і сотня козаків[3]. Рішучий виступ селян силою зброї теж було придушено, а кількох активних учасників засуджено на тривалі строки ув'язнення[4].

1866 року в Моринцях мешкало 2507 чоловік, налічувався 401 двір, 3434 десятини землі, з них поміщикові належало 1577, церкві — 52,1 десятини землі[5]. Після реформи відбувався інтенсивний процес соціального розшарування селянства. 1897 року у Бединівській волості, до складу якої входили тоді Моринці, 38,3 проц. населення становили безземельні селяни. На душу населення у волості припадало всього 0,45 десятини землі. На один двір пересічно було 0,3 коня, 0,5 великої рогатої худоби, 1,3 вівці і 0,2 свині[6]. Це яскраво свідчило про повне зубожіння основної маси селянства. Тому й не дивно, що частина його йшла на заробітки: на цукрові заводи й будівництво, частина займалася ремеслами: ткацтвом, гончарством, пошиттям взуття, ковальством. Виготовлені речі продавалися на щотижневих базарах.

У 1900 році населення Моринців порівняно з 1866 роком зросло вдвоє і становило 4056 чоловік. Гостра нестача землі та злидні примушували жителів села орендувати землю в поміщика або куркулів на кабальних умовах. Так, уповноважені селянської громади в скарзі до уряду зазначали, що поміщик здає куркулям в оренду землю по 8 крб. за десятину, а вони беруть з населення по 20 карбованців[7]. Таке становище викликало справедливе обурення трудящих. У 1905 році революційне піднесення охопило і Моринці. Початок революційній пропаганді на селі поклав учитель З. К. Кононенко[8]. Разом з ним тут діяла група, до якої належали З. О. Поліжай, С. Д. Жорновий, Ф. С. Шкільний, Ю. Д. Лейбенко, С. Милокоста та інші. Вони поширювали листівки, прокламації і брошури, скликали збори селян, на яких розповідали про революційну боротьбу в країні, закликали до знищення царизму і поміщицького землеволодіння. Так, С. Д. Жорновий, який приїхав з Одеси, де працював на заводі, розповідав про повстання на броненосці «Потьомкін», про загальний страйк робіт-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. 661, оп. 1, спр. 1244, арк. 7—10; Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 341.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 142, арк. 426.

[3] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 130—131.

[4] Наукові записки Київського держуніверситету, т. 8, вип. 1. Історичний збірник, № 2. К., 1949, стор. 128—129.

[5] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 277, арк. 24.

[6] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 71—72.

[7] ЦНБ АН УРСР, рукописний відділ, ф. 1, спр. 13 210, арк. 8.

[8] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 226, спр. 137, арк. 39.

ників міста[1]. До села надходила революційна література з Умані, Одеси, Києва, Петербурга. 1906 року з Петербурга до Моринців поштою надійшла посилка, в якій було 217 примірників прокламацій, брошур і листівок[2].

В кінці травня 1905 року понад 300 жителів Моринців на чолі з В. В. Гордіюком, О. Т. Романенком та П. В. Гончаренком з'явилися до економії поміщика Чернецького і зажадали підвищення оплати праці. Коли ж ця вимога була відхилена, натовп рушив у поле і примусив працюючих припинити роботу. Доставивши плуги до економії, селяни розігнали панських службовців, а В. В. Гордіюк заявив, що коли вимога селян не буде задоволена, вони зруйнують економію[3]. Повсталі спалили господарство куркуля Кубишкіна, хліб і молотарку в економії. Але й цей виступ було придушено. Наступного року поміщиця загарбала ставок та урочище Салижине, яке належало селянам. Коли ж вони, очолювані О. Терещенком, М. Манькутою та П. Гончаренком, зробили спробу повернути це, приїхав пристав з 10 стражниками, заарештував 36 чоловік, а ставок і земля залишилися за графинею[4].

У роки реакції царизм нещадно розправлявся з революційно настроєним населенням. 1908 року заарештовано й засуджено на 3 роки заслання до Олонецької губернії С. Д. Жорнового, З. О. Поліжая, Ю. Д. Лейбенка, як «найзапекліших прихильників революційного руху». Ф. С. Шкільний втік до Австро-Угорщини, але був виданий царським властям і засуджений до 12 років каторжних робіт[5].

Столипінська реформа поглибила процес соціальної диференціації села. 1912 року з 766 селянських господарств, які володіли 1537 десятинами землі, 125 мали до однієї, 195 — до двох, 272 — до трьох десятин землі. І лише одне володіло 10 десятинами. 111 селянських дворів зовсім не мали худоби[6]. Отже, основна маса селян була бідняцькою. У пошуках заробітку деяка частина жителів займалася ремеслами. З 890 дворів 8 жили з гончарства, 60 — з ткацтва, 51 — з чоботарства і 5 — з ковальства[7].

Важкий соціальний гніт населення доповнювався низьким освітнім рівнем. На початку XX ст. у Моринцях діяли церковнопарафіяльна школа і дві школи грамоти, за класні кімнати учням правили приміщення колишньої корчми і крамниці[8]. 1906 року на прохання жителів села, частково на їхні кошти відкрито двокласну міністерську школу. Селяни просили присвоїти школі ім'я Т. Г. Шевченка, але уряд відмовив[9]. Медичних закладів у селі зовсім не існувало.

Імперіалістична війна ще більше погіршила становище селян, багато родин втратили годувальників. Після повалення царського самодержавства з фронту повернулися кілька десятків солдатів, які розповідали про революційні події в країні. На початку березня 1917 року в Моринцях відбувалися мітинги, на яких селяни гостро засуджували антинародну політику Тимчасового уряду, вимагали негайного закінчення війни, розподілу поміщицької землі.

Перемогу Жовтневого збройного повстання революційного пролетаріату в Петрограді трудящі Моринців зустріли з радістю. Вони активно включилися у боротьбу за встановлення Радянської влади. Її проголошено тут в середині лютого 1918 року[10].

Завойовані свободу й землю довелося незабаром відстоювати зі зброєю в руках. У березні 1918 року Звенигородський повіт окупували австро-німецькі інтервенти.

---

1 Київський облдержархів, ф. 2, оп. 224, спр. 331, арк. 8, 38, 57, 70.
2 Там же, оп. 222, спр. 190, арк. 132.
3 Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1955, стор. 191.
4 Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 215, арк. 18.
5 Там же, оп. 224, спр. 331, арк. 44, 122—123.
6 Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 110.
7 Кустарная промышленность Киевской губернии, стор. 42, 50, 67, 107.
8 Список населенных мест Киевской губернии, стор. 681.
9 Газ. «Рада» (Київ), 1 жовтня 1906 р.
10 Октябрьская революция на Украине, стор. 641.

В повіті розгорталася боротьба за ліквідацію окупаційного режиму та відновлення Радянської влади. Влітку вибухнуло повстання селян Звенигородського і Таращанського повітів проти окупантів та українських буржуазних націоналістів. У Моринцях виступ почався 5 червня 1918 року[1]. З ініціативи І. В. Гордіюка, учасника Вільшанської підпільної групи, в селі було сформовано 6 сотень повстанців, яких очолили М. О. Відоменко, А. С. Іващенко, Т. І. Кисленко, Р. М. Шліхта та інші[2]. Повстанці розгорнули бойові дії проти окупантів. Дві сотні селян під командуванням М. О. Відоменка та А. С. Іващенка рушили на допомогу повстанцям Вільшани й Кирилівки. Решта взяла участь у боях під Лисянкою та Новою Будою, намагаючись перешкодити просуванню німецьких військ до Звенигородки[3]. Бої селянських загонів проти інтервентів були впертими, повстанці мужньо билися проти грабіжників-окупантів, завдаючи їм тяжких втрат. Але переважаючими силами ворога повстання було придушено. Почалася масова розправа над селянами. У Моринцях 22 активні учасники повстання були розстріляні, серед них — І. В. Гордіюк, А. С. Іващенко, П. М. Смоляренко, Р. М. Шліхта та інші. Карателі спалили 56 хат і наклали на жителів контрибуцію в розмірі 200 тис. карбованців.

У листопаді 1918 року німецькі окупанти змушені були тікати з Звенигородщини, але владу тимчасово захопили петлюрівці. В лютому 1919 року підрозділи 2-ї Української радянської дивізії визволили Моринці від загонів петлюрівської Директорії. Проте перші соціалістичні перетворення (наділення селян землею, утворення комбідів) були зірвані навалою нового ворога. В серпні 1919 року в село вдерлися денікінці, які намагалися відновити буржуазно-поміщицький лад. Остаточно село визволено у січні 1920 року[4].

Внаслідок перемоги влади Рад селяни одержали 1570 десятин панської, 52 — церковної та понад 100 — куркульської землі. Створений наприкінці липня 1920 року комнезам провів розподіл цієї землі між селянами. Жителі Моринців одними з перших на Україні стали на шлях колективного господарювання. 1921 року тут створено сільськогосподарські артілі ім. Т. Г. Шевченка і «Надія». Через рік організовано ще п'ять: «Боротьба», «Дружба», «Воля», «Жовтень» і «Серп»[5]. Перші артілі були невеликі, до їх складу входило 12—20 сімей. Так, артіль «Надія» налічувала 13 родин, мала 62 десятини землі, 8 коней і незначну кількість сільськогосподарського реманенту. На кінець 1926 року в семи артілях Моринців налічувалося 452 чоловіка, серед них 1 комуніст і 12 комсомольців. Вони обробляли 441 десятину землі. Господарства мали 49 голів робочої худоби, трактор, 16 плугів, 4 сівалки, кінну молотарку. Ці артілі стали першою школою колективного господарювання.

Одночасно йшов процес утворення інших форм кооперації. 1922 року в Моринцях організовано перше споживче товариство, яке поступово витісняло приватних торговців-спекулянтів, діяльність яких посилилася у перші роки непу. 1925 року створено кредитне товариство, яке відіграло велику роль у зміцненні перших сільськогосподарських артілей. Товариство надавало артілям та одноосібним господарствам кредити, постачало їм сільськогосподарський реманент, машини тощо.

У зміцненні Радянської влади в Моринцях, у відбудові сільського господарства, в розвитку освіти й культури особлива роль належала сільській Раді. 1926 року сільрада налічувала 50 депутатів, з них 5 жінок. 1924 року в селі організовано дві групи для ліквідації неписьменності, хату-читальню, клуб. Активно працював також комсомольський осередок, створений весною 1924 року. Разом з комуністами (партосередок виник у 1929 році), депутатами сільради, комсомольці брали участь в організації колгоспів, у боротьбі проти куркулів.

---

1 Черкаський облдержархів, ф. Р-498, оп. 1, спр. 1, арк. 167.
2 Там же, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 84, арк. 5.
3 Журн. «Молодий більшовик», 1939, № 2, стор. 71.
4 И. Я. Чижов та ін. Правда века. М., 1970, стор. 245, 251.
5 ЦДАЖР УРСР, ф. Р-27, оп. 3, спр. 498, арк. 121—122.

І. С. Їжакевич. «Тарас Шевченко — пастух». Олія. 1935.
Київський державний музей Т. Г. Шевченка.

Меморіальний камінь на місці хати, де народився Т. Г. Шевченко. Село Моринці Звенигородського району. 1969 р.

Літературно - меморіальний музей Т. Г. Шевченка. Село Шевченкове Звенигородського району. 1970 р.

На початку 1929 року сім артілей об'єдналися в одну — ім. Т. Г. Шевченка. Восени цього ж року до неї приєдналися ще ТСОЗи, які утворилися протягом 1929 року[1]. У березні 1930 року в колгоспі налічувалося 1015 селянських господарств, які обробляли 1935 га орної землі[2]. Суцільну колективізацію села в основному було завершено.

У січні 1933 року на базі колгоспу ім. Т. Г. Шевченка створено дві артілі — ім. Т. Г. Шевченка та ім. Другої п'ятирічки. Сільська Рада і партійні організації колгоспів докладали всіх зусиль для піднесення громадського господарства. Рільничі бригади очолили досвідчені хлібороби, які працювали в артілях ще з 1922 року — П. К. Босенко, Й. Ю. Колісник, С. Г. Хамко та інші[3]. Для широкого залучення жінок у колгоспне виробництво організовано дитясла і дитсадки, де перебувало понад 230 малюків. Наполеглива праця давала свої наслідки. 1933 року колгосп ім. Шевченка за ретельний догляд посівів цукрових буряків занесено на районну Дошку пошани. На ланах і фермах широко розгорнувся рух стахановців і п'ятисотенниць. Розвивалися допоміжні галузі виробництва. Ланка рибовода К. І. Кулика в 1938 році одержала із ставків площею 3,6 га по 16,9 цнт риби з га водної поверхні. З кожним роком міцніли колгоспи. Істотну допомогу в постачанні сільськогосподарських машин подавала держава. У передвоєнні роки обидві артілі одержали врожай зернових пересічно по 18,4 цнт, цукрових буряків — по 135 цнт з га. Значна увага приділялася піднесенню тваринництва. Так, колгосп ім. Другої п'ятирічки за 1935—1941 рр. збудував 2 тваринницькі ферми, свинарник, кошару, де налічувалося 45 голів великої рогатої худоби, 160 вівцематок, 48 свиноматок[4]. По основних економічних показниках артілі Моринців у Вільшанському районі посідали перші місця. За високі врожаї зернових, розвиток тваринництва і налагоджене рибне господарсто обидва колгоспи були учасниками ВСГВ у 1939—1940 рр. Зростав матеріальний добробут трудівників. 1940 року вони одержали на трудодень по 3 кг хліба і по 2 крб. 50 коп. грішми[5].

Розширилася мережа лікувальних закладів. У Моринцях працювали пологовий будинок, амбулаторія. Сталися зміни й в галузі освіти та культури. 1930 року тут почала діяти семирічна школа, яка в 1937 році перетворилася в середню. В дні святкування 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка за допомогою колгоспників споруджено нове приміщення для середньої школи, тут же встановлено бюст Т. Г. Шевченка роботи скульптора К. М. Терещенка. У школах села 1939 року навчалося 650 учнів, працювало 25 вчителів[6]. До послуг населення були бібліотеки, клуб, де працювали різні гуртки художньої самодіяльності. Український шевченківський ювілейний комітет подарував колгоспникам звукову кіноустановку.

Радість будівництва нового життя перервав підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 28 липня 1941 року фашисти вдерлися до Моринців. З перших днів окупації німецькі загарбники встановили режим кривавого терору і необмеженого свавілля щодо мирного населення. Вони закрили школи, знищили бібліотеки, по-звірячому вбили 19 чоловік партійно-радянського активу, в т. ч. голову сільської Ради С. Ю. Кулика, секретаря комсомольської організації М. С. Відоменка. До Німеччини на каторгу вивезли 529 юнаків і дівчат[7].

Та ворогові не вдалося скорити радянських людей. Жителі села виявляли масовий саботаж щодо заходів «нового порядку» загарбників. У Моринських лісах діяв партизанський загін, створений влітку 1943 року. Його очолив А. А. Макартичан.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. Р-27, оп. 10, спр. 169, арк. 163; газ. «Радянська думка» (Черкаси), 19 січня, 14 березня, 31 березня 1929 р.
[2] Газ. «Радянська думка», 18 березня 1930 р.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ», 15 квітня 1933 р.
[4] ЦДАНГ СРСР, ф. Р-7857, оп. 2, спр. 3418, арк. 67.
[5] Газ. «Соціалістична праця» (Вільшана), 14 грудня 1940 р.
[6] Газ. «Соціалістична праця», 24 лютого 1939 р.
[7] Звенигородський райдержархів, ф. 281, оп. 1, спр. 2, арк. 28.

Партизани зірвали залізничний міст біля села Шестеринець, вчинили кілька диверсій на вузькоколійці, друкували листівки. У партизанському загоні перебували й жителі Моринців Й. П. Гончаренко, М. В. Іщенко, П. М. Шкуруп, І. О. Штанько, О. Я. Шестипалова та інші[1]. Ті, хто залишився в селі, переховували партизанів, постачали їх продовольством. З наближенням Червоної Армії загін активізував свою діяльність, а це занепокоїло фашистів. Для ліквідації патріотів до Моринських лісів вони послали каральний загін. 14 січня 1944 року в районі старого лісництва відбувся бій. В зв'язку з чисельною перевагою окупантів партизани змушені були відступити до Шестеринських лісів. Через три дні вони з'єдналися з частинами танкової дивізії 1-го Українського фронту, яка прорвалася в тил ворога. Саме в цей час, 24—25 січня 1944 року, розгорнулася Корсунь-Шевченківська битва. 28 січня, долаючи шалений опір ворога, 21-й стрілецький полк 180-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту, визволив Моринці[2]. В селі перебував штаб генерал-полковника танкових військ П. О. Ротмістрова — командуючого 5-ю гвардійською армією 2-го Українського фронту. Після закінчення Корсунь-Шевченківської битви у Моринцях відбулася нарада командирів частин та з'єднань — учасників битви, якою керував командуючий 2-м Українським фронтом генерал армії І. С. Конєв.

У роки Великої Вітчизняної війни понад 1000 жителів села перебували в лавах Червоної Армії, з них 386 не повернулися з війни, 549 відзначені урядовими нагородами. Серед них — майор Г. Д. Попович (1905—1966 рр.), удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу, і підполковник Д. С. Овчаренко, нагороджений 1941 року орденом Червоного Прапора. Відважний син українського народу Д. С. Овчаренко похований у братській могилі в селі Кочетовці Воронезької області[3].

В перші дні після визволення приступили до відродження зруйнованого колгоспного господарства. Адже за роки війни загарбники знищили 6 приміщень колгоспних тваринницьких ферм, вивезли 507 голів великої рогатої худоби, 496 свиней, 157 коней[4]. В неймовірно тяжких умовах, коли ще йшла війна, при відсутності техніки, майже вручну, силами жінок, стариків і підлітків робилося все можливе, щоб вчасно засіяти поля. Ремонтувалися уцілілі господарчі приміщення. Одночасно йшла і відбудова села. Відновив роботу пологовий будинок, через деякий час відкрили лікарню. У березні 1944 року, майже після трирічної перерви учні сіли за парти. Почали працювати сільський клуб і бібліотеки.

1944 року в артілях виростили пересічно по 10 цнт зернових з га, зокрема пшениці — по 14,2 цнт. Споруджувалися нові приміщення тваринницьких ферм. Зібравши врожай, колгоспи внесли до фонду допомоги Червоній Армії 1500 цнт хліба. Після повернення фронтовиків було зміцнено кадрами головні виробничі ділянки колгоспів. За своєчасне і якісне збирання врожаю ранніх зернових 1947 року артіль ім. Шевченка першою занесена на районну Дошку пошани[5]. Внаслідок зусиль комуністів та усіх трудівників села в цьому році освоєно довоєнну посівну площу, а 1950 року відновлено врожайність і поголів'я худоби.

Дальший розвиток господарства обумовив укрупнення артілей. 1950 року вони об'єдналися в одну — ім. Т. Г. Шевченка. Це дало позитивні наслідки. 1953 року зібрано з кожного га пересічно по 15 цнт зернових, по 153 цнт цукрових буряків. Цього ж року свинарка П. З. Пономаренко виростила по 24 поросят від кожної свиноматки, а 1954 року ферма № 2 одержала в цілому по 23,2 поросяти від свиноматки. Кращі свинарки були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Особливо натхненно працювали колгоспники у 1957 році. Змагаючись на честь 40-річчя Великого Жовтня, ланки, бригади, працівники ферм з честю виконали взяті

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1235, оп. 1, спр. 36, арк. 88; ф. 992, оп. 17, спр. 9, арк. 1—4; ф. 4619, оп. 8, спр. 144, арк. 21—23.
[2] Корсунь-Шевченківська битва, стор. 230.
[3] Газ. «Черкаська правда», 6 травня 1965 р.; 18 липня 1970 р.
[4] Звенигородський райдержархів, ф. 281, оп. 1, спр. 2, арк. 28.
[5] Газ. «Соціалістична праця», 17 липня 1947 р.

Житель с. Моринців Д. Д. Мальований читає «Кобзаря» своїм онукам і правнукам. 1963 р.

ними підвищені соціалістичні зобов'язання. Зібрано зернових по 18 цнт з га, цукрових буряків — по 193 цнт. Того ж року колгосп зайняв перше місце в районі по надоях молока й одержав перехідний Червоний прапор. 1960 року, щоб піднести рентабельність відстаючих артілей, до колгоспу ім. Т. Г. Шевченка приєднано колгосп ім. Третьої п'ятирічки села Гнильця (як третю виробничу дільницю), а в січні 1964-го — артіль ім. Жовтневої революції села Будищ (як четверту виробничу дільницю). В зв'язку із 150-річчям з дня народження Т. Г. Шевченка 1963 року колгосп ім. Т. Г. Шевченка перейменовано на «Батьківщина Шевченка».

Самовідданою працею сільських трударів колгосп «Батьківщина Шевченка» перетворився на велике багатогалузеве механізоване господарство зерново-тваринницького напряму. Основні зернові культури — пшениця, кукурудза і горох, з технічних — цукрові буряки та соняшник. Допоміжними галузями є садівництво і городництво. Колгосп має понад 300 га саду, пасіку, що налічує 230 бджолосімей, 8 ставків площею 32 га. За колгоспом закріплено 6 тис. га землі, з них орної — 3,8 тис. га.

Колись Т. Г. Шевченко в повісті «Наймичка» писав: «О, агрономы-филантропы. Выдумайте вы вместо серпа какую-нибудь другую машину, Вы этим окажете величайшую услугу обреченному на тяжкий труд человечеству»[1]. Мрія великого мислителя здійснилася в наші дні. На колгоспній землі «Батьківщина Шевченка» тепер працює 43 трактори, 25 різних комбайнів, 35 автомашин і багато іншої сільськогосподарської техніки. Економіка господарства невпинно зростає. 1971 року середня врожайність зернових становила 32 цнт, цукрових буряків — 331 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 439 цнт молока. Понад план здано державі за роки восьмої п'ятирічки 1187 тонн зерна, 1500 тонн молока, 60 тонн м'яса та 80 тис. штук яєць.

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення рентабельності господарства зумовили зростання доходів колгоспу, його трудівників. З 1967 року тут запроваджено грошову оплату праці трудящих. Для пенсійного забезпечення колгоспників відраховується понад 180 тис. карбованців.

Самовіддана праця колгоспників відзначена урядовими нагородами Батьківщини. Ордена Жовтневої Революції удостоєно П. В. Білика — голову колгоспу, депутата обласної Ради депутатів трудящих; О. Д. Романенка, який з 1933 року працює бригадиром тракторної бригади; орденом Трудового Червоного Прапора — Г. С. Гончаренка, колишнього ланкового садово-огородньої бригади; орденом «Знак Пошани»: Г. Д. Бойко — завідуючу тваринницькою фермою, Г. С. Аркушу — ланкову; свинарок Д. К. Драч і П. М. Кулик, секретаря партійної організації Г. Д. Романенка. 24 трудівникам присвоєно звання почесного колгоспника.

Моринський колгосп «Батьківщина Шевченка» підтримує тісний зв'язок з робітниками м. Ватутіного. Шефи — робітники Ватутінського шахтобудівного управління у 1964—1967 рр. налагодили в селі водопостачання, збудували кормоцех, електрифікували птахоферму, спорудили 3 ставки, допомогли в експлуатації піщаного кар'єру та ремонті сільськогосподарської техніки. Товариські зустрічі, взаємні звіти про роботу ввійшли в традицію. Провадяться спільні вечори трудової слави, на яких передовики виробництва діляться своїм досвідом роботи.

Спрямовуючою й організуючою силою в колгоспі є партійна організація, яка налічує 118 комуністів, і сільська Рада, до складу якої входять 50 депутатів. Їх бойовий помічник — комсомольська організація, в лавах якої понад 250 юнаків і дівчат. Вони й очолили рух за комуністичну працю. 71 член партії безпосередньо працює

[1] Т. Г. Шевченко. Твори в 3-х т., т. 2. К., 1961, стор. 11.

Туристи біля пам'ятника Т. Г. Шевченку в с. Моринцях. 1969 р.

в колгоспному виробництві. Всі комуністи та актив села навчаються в школах партійної освіти і передового досвіду.

На території Моринців 3 промислових підприємства. З 1959 року почав діяти цегельний завод, продукція якого йде на спорудження нових будинків у селі. Харчокомбінат, споруджений 1963 року, щорічно в середньому виробляє 27 тис. цнт хліба, 400 цнт ковбасних виробів, 360 цнт копченої риби. Працює на ньому 76 чоловік. Для кращого обслуговування населення при колгоспі створено комунгосп, який займається будівництвом та ремонтом жител колгоспників і службовців, а також постачанням палива і гасу, будівельних матеріалів.

За післявоєнні роки змінився і зовнішній вигляд села, яке починає набувати рис селища міського типу. За рішенням Ради Міністрів УРСР тут збудовано громадський центр села з палацом культури із залом на 550 місць, відкрито великий на кілька відділень універмаг, продовольчі магазини, культмаг. Працюють комбінат побутового обслуговування з кравецькою і взуттєвою майстернями, фотоательє, банно-пральний комбінат, кафе, їдальня. У селі є пошта, телеграф. До послуг гостей і туристів — гарний, зручний готель. Велику роботу проводить сільрада щодо благоустрою села, озеленення вулиць і територій підприємств та установ. Так, за 1964—1971 рр. в селі збудовано 4,5 км тротуарів, встановлено електричні ліхтарі на центральній вулиці і площі, висаджено понад 5 тис. ялинок, каштанів і декоративних кущів.

Через Моринці прокладено асфальтоване шосе, яке з'єднало село з головними автомагістралями. Відкрито регулярне автобусне сполучення з райцентром, Городищем, Черкасами, Києвом.

На увічнення пам'яті односельців, що віддали своє життя в боротьбі за владу Рад, у селі встановлено обеліск Слави з вічним вогнем, відкритий у дні святкування 50-річчя Радянської влади на Україні. Відзначаючи заслуги односельців Героя Радянського Союзу Г. Д. Поповича і підполковника Д. С. Овчаренка, сільська Рада присвоїла кращим вулицям села їх ім'я і встановила меморіальні камені на їх садибах. 1956 року в селі відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Сільська Рада постійно дбає про дальше впорядкування села, про створення в ньому зразкового громадського порядку та відмінного санітарного стану. Протягом 1957—1970 рр. збудовано 376 добротних жител, покритих залізом або шифером. На всесоюзному огляді-конкурсі радгоспних і колгоспних селищ на кращу забудову і благоустрій у 1970 році село Моринці визнано одним із кращих, і серед інших 25 сіл Радянського Союзу відзначено дипломом 1-го ступеня[1].

Велика увага приділяється охороні здоров'я трудящих. У мальовничій місцевості розташоване медичне містечко: центральний корпус лікарні, амбулаторія, парк для відпочинку хворих. Тут є фізіотерапевтичний і рентгенологічний кабінети, пологовий відділ, клінікодіагностичне та хірургічне відділення. В лікарні працює 50 медичних працівників. У чотирьох дитячих яслах і дитячому садку виховується 300 малюків.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції близько 90 проц. жителів Моринців були неписьменними. Та з цією тяжкою спадщиною минулого покінчено ще

[1] Газ. «Черкаська правда», 18 березня 1970 р.

до війни. Тепер у селі — середня та початкова школи, де здобувають освіту понад 700 учнів, працює 38 учителів, з них вищу освіту мають 29. При середній школі є кімната-музей Т. Г. Шевченка, ленінська кімната та зал революційної, бойової і трудової слави. 50 дітей з віддалених кутків та інших сіл живуть у шкільному інтернаті.

Широкий шлях до освіти й науки відкрито перед нащадками Тараса. Якщо за царизму серед селян не було жодної людини з вищою освітою, то за роки Радянської влади середню освіту здобули 1221 чоловік, вищу — 232. Моринці дали країні понад 140 офіцерів Радянської Армії, 150 учителів, 11 лікарів, 170 кваліфікованих працівників сільського господарства та багато інших. У селі тепер працюють понад 50 фахівців з вищою та 300 із середньою освітою.

Уряд гідно відзначив працівників народної освіти. Колишнього директора школи, викладача української літератури, який віддав педагогічній роботі майже 50 років життя, В. Я. Данильченка нагороджено орденом Леніна, йому присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Цього звання удостоєна 1966 року директор початкової школи Т. І. Дремлюк. Чимало уродженців села стали громадськими діячами, науковцями. Так, Я. П. Білоштан — доктор філологічних наук, професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, А. П. Білоштан, П. П. Гончаренко, В. У. Данильченко, М. Ю. Колісник, О. П. Самійленко — кандидати наук.

На центральній площі села — новий будинок культури, де працюють музична школа, народний університет, зал історії села, різні гуртки художньої самодіяльності. Агіткультбригада обслуговує також населення навколишніх сіл. З самодіяльних гуртків найбільшу популярність завоював хор, репертуар якого досить різноманітний.

До Моринців приїжджають видатні майстри і творчі колективи з різних областей та республік нашої країни. Тут бували з концертами: народний артист Радянського Союзу І. С. Козловський, державна заслужена капела бандуристів УРСР, державний заслужений український народний хор під керівництвом Г. Г. Верьовки, ансамбль танців народів Сибіру, Черкаський державний заслужений український народний хор та багато інших.

В життя трудівників села входять сучасні радянські обряди: проводи до лав Радянської Армії, свято першого снопа, посвячення в хлібороби, урочиста реєстрація новонароджених і шлюбу. Життя села Моринців 60-х років XX ст. відображено в кінокартині «Гомін степів», створеної за сценарієм І. П. Безпалого.

Хвилюючою подією в житті радянського народу та всього прогресивного людства світу було широке відзначення славного 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. До цієї знаменної дати готувався увесь радянський народ, готувались і його земляки. 5 березня 1964 року в селі відкрито меморіальний камінь з написом: «Тут стояла хата, в якій народився великий український поет, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко». 9 березня в будинку культури відбулося урочисте засідання, присвячене ювілею Т. Г. Шевченка, в якому взяли участь представники сіл Моринців, Шевченкового, Будищ, Гнильця, Вільшани, Вільхівця, Лисянки та міст Звенигородки, Ватутіного, Черкас і Києва. Особливо знаменним і хвилюючим було народне свято. До пам'ятника Кобзарю зібралися тисячі людей. Сюди прибули учасники свята — діячі науки, культури і мистецтва. Серед них — посланці з Польщі, НДР, Канади, Англії, Індії, Японії — представники з 43 країн світу. Учасниками форуму були 150 делегатів із братніх союзних республік та письменники М. С. Тихонов, М. П. Бажан, О. Є. Корнійчук, народний художник СРСР В. І. Касіян, композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР А. Й. Кос-Анатольський, народний

У хірургічному відділенні Моринської дільничної лікарні. 1968 р.

Голова урядового Комітету по Державних преміях Української РСР ім. Т. Г. Шевченка О. Є. Корнійчук вручає диплом лауреата Державної премії письменникові М. С. Тихонову, с. Моринці. 1 червня 1964 р.

артист СРСР К. Ф. Данькевич та інші представники літератури і мистецтва. Відбувся багатолюдний мітинг, на якому виступили з привітаннями голова колгоспу «Батьківщина Шевченка» С. С. Харсун, письменники М. С. Тихонов і О. Т. Гончар, представник з Канади. Потім відбулося покладання вінків та живих квітів до підніжжя постамента пам'ятника Т. Г. Шевченку та біля меморіального каменя. В повітрі над священною землею Тараса звучали його пісні «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої».

У будинку культури за дорученням уряду академік О. Є. Корнійчук вручив дипломи лауреатів Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка поету М. С. Тихонову і народному художнику СРСР В. І. Касіяну. Так земляки геніального поета відзначили 150-річчя з дня його народження, яке стало всенародним святом.

Трудящі з усіх куточків Радянського Союзу, прогресивні люди всього світу приїжджають відвідати священні місця і землю, по якій в дитинстві «малими ногами ходив та плакав» Тарас, землю, политу колись гіркими сльозами тисяч селян-кріпаків, нині вільну, де у сім'ї вольній, новій, живуть Кобзареві правнуки і земляки. Протягом 1964—1971 років садибу і музей Т. Г. Шевченка в Моринцях відвідало понад 75 тис. чоловік. Тут побували делегації з Польської Народної Республіки, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Канади, Італії, Сірії та інших країн світу.

Великий поет писав не лише про минуле і сучасне йому, він палко мріяв і про краще майбутнє, де «врага не буде, супостата», а «буде син і буде мати, і будуть люди на землі». Такий час настав. Великий Жовтень відкрив трудящим шлях у світле майбутнє. Ним гордо і упевнено ідуть славні трудівники Моринців, примножуючи і звеличуючи духовні й матеріальні багатства соціалістичної Вітчизни.

М. Й. ТЕРЕЩЕНКО

ШЕВЧЕ́НКОВЕ

Шевченкове (до початку XIX ст. Керелівка, до 1929 року Кирилівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру і за 35 км від залізничної станції Городище на лінії Київ—Дніпропетровськ. Село розкинулося на вододілі рік Вільшанки, яка впадає в Дніпро, та Гнилого Тікичу, води якого течуть до річки Південного Бугу. Населення — 3802 чоловіка. Сільській Раді підпорядковано село Демкове і селище Кононове-Івасів.

Територія Шевченкового заселялася з давніх давен. Про це свідчать виявлені поблизу села кургани скіфського часу.

Перша згадка про Кирилівку зустрічається в історичних джерелах 1618 року. На карті України, складеній в середині XVII ст. французьким інженером Г.-Л. де Бопланом, між Вільшаною та Лисянкою зазначені «Керелів ліс» і поселення. Поблизу з південного сходу на північний захід пролягав Чорний шлях.

До наших днів дійшло кілька переказів про засновника села. Одна з легенд розповідає, що це був козак Кирило, який першим оселився на узліссі біля річки. Місце було зручне, з усіх боків захищене лісами й пагорбами. Поруч почали селитися інші люди, так утворилося поселення.

Заселення його проходило досить швидко. На початку XVIII ст. більшість земель Смілянського повіту, до якого належала Кирилівка, була власністю польських магнатів Яблоновських[1]. З 1741 року тут уже налічувалося 130 дворів та понад 900 жителів[2]. Деякий час селом володіли польські князі Любомирські. Потім Кирилівку, Моринці, Вільшану та чимало інших сіл купив князь Потьомкін. Помирали одні поміщики, приходили їхні спадкоємці, а важке становище кріпаків залишалось без змін.

У відповідь на соціальне і національне гноблення селяни не раз повставали. 1768 року, під час великого антифеодального повстання, відомого під назвою Коліївщини, по Чорному шляху через Боровикове, Тарасівку, Звенигородку рухалися повстанські загони Максима Залізняка, Семена Неживого. До останнього, що йшов на Лисянку, приєдналися кріпаки з Кирилівки та сусідньої Тарасівки.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Кирилівка разом із навколишніми селами дісталася генерал-губернаторові псковському і смоленському В. В. Енгельгардту, а з 1828 року — його сину Павлу, в якого Тарас Шевченко служив козачком.

Поміщик був повним господарем кріпаків. У селі й донині живуть нащадки російської сім'ї Соколових, яку Енгельгардт виміняв за породисту собаку. Аж із Смоленщини був вивезений досвідчений коваль Єгор Соколов із сином Ярофеєм[3]. На початку XIX ст. у поміщицькому маєтку працювало 68 чоловік дворових слуг, значна частина яких прибула з російських губерній. Кожного тижня селяни мали працювати по 3 дні на панщині, щороку здавали панові по 2—5 курей, платили непосильні податки — «поземельні», «за гуси й індики» та інші. Від важкої, виснажливої праці кріпаки хворіли й помирали. Так, за офіційними даними 1852 року, в Кирилівці з 2973 ревізьких душ було 447 хворих[4]. Але й хвороба не звільняла селян від панщини: після одужання треба було виконувати роботу і за пропущені дні. За найменший непослух винних нещадно карали, часом забивали різками до смерті.

Про тяжке, нужденне селянське життя, про гірку кріпацьку долю в своєму і тисячах інших сіл розповідав великий український поет Т. Г. Шевченко у вірші «І виріс я на чужині», написаному в роки свого заслання.

«...Страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люде подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!»...

На 1845 рік в усіх кирилівських маєтках, до яких належало ще кілька навколишніх сіл, з 1520 дворів налічувалося тяглових 203, піших — 1038, огородників — 137, бобилів — 142. Усі селянські двори мали лише 132 коней, в той час як поміщик — 200. Якщо до інвентарних правил податки становили 2138 крб. 50 коп., то після них кожна «ревізька душа» повинна була сплатити по 2 крб. (всього було 4028 ревізьких душ). Отже, сума податків збільшилась майже вчетверо[5]. Від нестерпного життя кріпаки тікали на південь, шукаючи вільних земель. У сповідальній книзі за 1822 рік

[1] А. Я. Кониский. Жизнь украинского поета Т. Г. Шевченко. Одесса, 1898, стор. 17.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 401, 402.
[3] Журн. «Радянська література», 1936, № 10, стор. 172.
[4] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 2. СПб., 1852, стор. 410.
[5] Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, стор. 43—47.

Стара Кирилівка. Фото 1912 р.

записані перебуваючі в бігах селяни Кирилівки Денисенко і Тимошенко[1]. Не витримуючи жахливих здирств і знущань, селяни піднімалися на боротьбу. Влітку 1848 року в Кирилівці сталося заворушення. Селяни прийшли до попа з проханням прочитати інвентарні правила, але той відмовився. Тоді кріпаки самі відшукали їх і силою примусили його прочитати. Не почувши нічого втішного для себе, вони відмовилися відбувати панщину. Справа дійшла до генерал-губернатора. У списку «бунтарів» визначено організаторів — С. Боровиченка та братів Гнатенків[2].

1855 року син П. Енгельгардта збанкрутував і продав свій маєток Е. Фліорковському . На цей час тут було 5508 десятин землі, існували винокурний і цегельний заводи. Підприємства були невеликі, кустарні. Винокурний завод мав потужність 250 пудів добового затору і існував до 70-х років XIX сторіччя.

За часів кріпаччини село мало жалюгідний вигляд. Низькі, обідрані хатки з маленькими віконцями, заткнутими ганчір'ям, злиденні двори, в яких рідко побачиш худобину, вузькі брудні вулички. А над усім селом височіла триглава церква. Саме тут проходило дитинство великого українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка (1814—1861 рр.). Коли йому було близько двох років, сім'я Шевченків перебралася до Кирилівки, звідки був родом батько. Тарас Шевченко прожив у Кирилівці 12 років свого гіркого дитинства. Наймитував у попа і дяка, пас громадську череду, а з 1828 року став козачком пана П. Енгельгардта, який відірвав хлопця від родини, рідного села і завіз, як річ, до Вільно, а потім до Петербурга. За ті 12 років сирітського дитинства багато чого побачив і поклав на дно своєї ніжної, вразливої і бунтівливої душі майбутній поет-революціонер.

Пізніше у вірші «Якби ви знали, паничі» Т. Шевченко не тільки схвильовано відтворив оте своє дитинство, а й яскраво типізував картини безпросвітнього життя усього пригнобленого закріпаченого люду.

Таке ж безправне життя народу, зокрема кріпаків Кирилівки, куди поет тричі приїжджав у 1843, 1845 і 1859 роках, бачив він і пізніше. Але в найважчі роки боротьби з царським самодержавством життєвим девізом Т. Г. Шевченка були слова: «Караюсь, мучусь, але не каюсь!». Його поезія невтомно закликала до повалення існуючого ладу, і це привело поета в табір найпередовіших представників суспільної думки того часу. Будучи палким патріотом, Т. Г. Шевченко все життя лишався вірним ідеї рівності народів, неустанно мріяв про дружбу і братерство між ними.

До цього часу збереглась дякова хата, де навчався грамоти малий Тарас. На сволоку хати написано дату її спорудження — 1782 рік. Цю єдину на все село школу відвідувало лише 8—10 хлопчиків. Згодом і такої «школи» не стало. В 1860 році відкрито парафіяльну школу, в якій навчалось 34 хлопчики[3]. Про медичне обслуговування не могло бути й мови, лікували баби-ворожки зіллям та замовлянням. Смертність, особливо дитяча, була дуже висока. У 1831 році з 99 немовлят у селі живим лишилося тільки одне.

Непосильним тягарем лягли на селян викупні платежі після 1861 року. На час реформи у 476 дворах Кирилівки проживало 1190 ревізьких душ. Викупна сума за 2176 десятин орної землі і 131 десятину непридатних земель становила 69281 крб. 50 коп., але, враховуючи 6 проц. річних, селяни повинні були сплатити у три рази більше[4]. Селяни були позбавлені права користуватися лісом, полювати та ловити

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 1015, спр. 320, арк. 217, 234.
[2] Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, стор. 55—58.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 174, спр. 358, арк. 338.
[4] Черкаський облдержархів, ф. 661, оп. 1, спр. 1629, арк. 1—11.

рибу в навколишніх річках і ставках. Після реформи у борги попав і Фліорковський. 1871 року він продав кирилівський маєток графу Воронцову за 155 тис. крб. У 1880 році власником маєтку став капіталіст-мільйонер Терещенко[1].

Великі викупні платежі, низькі врожаї, часті посухи посилювали зубожіння кирилівських селян. Лише невелика частина заможних збагачувалася за рахунок бідняків, які розорювалися і йшли на заробітки до Херсонської та Катеринославської губерній, у портові міста — Одесу, Миколаїв, а то й зовсім переселялися до Сибіру. Цей процес розорення селян можна побачити на прикладі сім'ї П. Й. Кислиці, який мав 7 синів і володів лише 2 десятинами землі. Після розподілу спадщини всі його діти фактично стали безземельними і пішли у найми. 1888 року гірка доля погнала вісім кирилівських сімей аж до Оренбурзької губернії. Вони оселились в Орському повіті, недалеко від тих місць, де поневірявся на засланні їх великий земляк Т. Г. Шевченко. Але й там не знайшли вони свого щастя.

Хата дяка, в якого у 1824—1827 рр. навчався Т. Г. Шевченко. 1970 р.

Після реформи почастішали селянські заворушення. 23 червня 1862 року кирилівські селяни відмовились підписувати уставну грамоту[2]. У 1869 році піп О. Кошиць доносив, що селянка Г. Шевченко лаяла «політичними словами» служителів церкви і царя[3]. 1881 року, в зв'язку з посиленням антипоміщицького руху на Київщині було створено тимчасове управління в справах громадського порядку. До Звенигородського повіту відряджено значні військові сили на чолі з генерал-майором Невадовським. Звенигородський повітовий справник надіслав до управління донос попа Кошиця про «безпорядки» в Кирилівці. Але проведене слідство не виявило організаторів заворушень.

На початку XX ст. у селі діяли 12 вітряків, 3 торговельні лавки. У маєтку поміщика було 3095 десятин землі, лише в основній кирилівській економії працювало понад 50 наймитів. Селянам належало 2236 десятин землі[4]. На кожну з 868 сімей, які складалися з 8—12 чоловік, припадало по 2—2,5 десятини[5]. Всі непридатні землі належали селянам.

Нестерпні умови життя примушували кирилівців продовжувати боротьбу проти визиску й утисків. З особливою силою вона розгорілася на початку XX ст. Одним з агітаторів революційних ідей у селі був бідняк І. Я. Могильний. Він рано пішов на заробітки, працював у Севастополі, Одесі. Там почалася його революційна діяльність. Повернувшись до рідного села, І. Я. Могильний розповсюджував нелегальну літературу, вів агітаційну роботу. Серед земляків він знайшов однодумців: онуків Т. Г. Шевченка по братах Йосипу та Микиті — М. А. Шевченка, В. В. Ковтуна, лікаря О. М. Писарєва й інших[6].

У період наростання революційних подій 1905—1907 років у Кирилівці був створений таємний гурток, який ставив своїм завданням популяризацію революційної спадщини Т. Г. Шевченка та вшанування його пам'яті. Ховаючись від панських прислужників, селяни розучували пісні на слова поета, поширювали їх. Навесні 1905 року в Кирилівці почалися масові виступи селян. Коли прийшов час проривати буряки, полільниці відмовилися йти на роботу до поміщика. До них приєдналися також наймити з економії. На початку другої половини травня натовп у кількості

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 487, оп. 12, спр. 1664, арк. 1—2.
[2] Там же, ф. 442, оп. 300, спр. 142, арк. 423—425; спр. 424, арк. 1, 2.
[3] Черкаський облдержархів, ф. 661, оп. 1, спр. 1714, стор. 1—7.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 704—705.
[5] Материалы о крестьянском надельном землевладении, ч. 1, стор. 27—28.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 797, спр. 247, арк. 1—16; ф. 274, оп. 1, спр. 1229, арк. 2—13.

понад 700 чоловік прийшов до економії. Люди випрягали коней і волів, припинили роботу. 24 травня зібралося близько 1000 чоловік, співали «Марсельєзу» та інші революційні пісні[1]. У доносі повітового справника значились організатори страйку: Г. К. Шевченко, А. Я. Соколов, Т. К. Якименко, Ф. Марченко, Я. Д. Боровик, О. П. Проценко[2]. Незабаром до села прибув ескадрон Переволочиського полку, викликаний для розправи з непокірними. Незважаючи на те, що О. П. Проценко мала тоді малу дитину, її разом з іншими організаторами страйку відправили до Звенигородської в'язниці. Арештували і І. Я. Могильного. 16 лютого 1906 року його вислали до м. Устюга Вологодської губернії, звідки він скоро втік.

Активним організатором виступу був й М. А. Шевченко. В кінці грудня 1905 року його заарештувала поліція, але на вимогу односельців змушена була звільнити. Через кілька днів губернатор телеграфував віце-губернаторові в Умань, щоб звільненого М. А. Шевченка знову заарештували. Сатрап Мельников, який очолив каральну експедицію, вірнопіддано обіцяв: «У разі опору я не зупинюсь перед тим, щоб знищити все село»[3]. До Кирилівки він прибув у супроводі двох півескадронів драгунів, які вчинили розправу над населенням, реквізували селянське майно. Хату М. А. Шевченка пограбували першою, а його кинули до в'язниці. Через деякий час він утік звідти і пробрався до Львова. Тут М. А. Шевченко переховувався у видатного українського письменника І. Я. Франка[4].

Але репресії не зламали волі селян до боротьби. Заворушення тривали і в наступні роки. Так, 15 червня 1906 року селяни скликали сход, на якому вирішили не йти працювати на поле[5]. Під час реакції в селі діяла нелегальна група з місцевих селян. Її члени збирали зброю, вели агітаційну роботу серед односельців, розповсюджували заборонену літературу. 1910 року за допомогою провокатора групу було розкрито, а її членів заарештовано і вислано на каторгу[6].

У роки столипінської реформи поглибилося класове розшарування в селі. Значна частина землі потрапила до рук куркулів. Через безземелля на початку XX ст. до Казахстану й Сибіру із Кирилівки виїхало 40 сімей. За даними 1912 року з 791 двора 162 володіли до 1 десятини землі, 427 господарств — від 1 до 3 десятин. 306 дворів не мали робочої худоби, 242 господарства були без реманенту[7].

Внаслідок тяжкого матеріального становища, частих посух багато селян, особливо дітей, щороку вмирало. Наприкінці XIX ст. всю Тарасівську волость, до якої належала Кирилівка, обслуговував один фельдшер. Лише на початку XX ст. з'явився в селі лікар О. М. Писарєв, який брав участь у революційних подіях 1905—1907 років[8].

Основна маса селян була неписьменною. 1882 року українофіли-ліберали — професор Київського університету О. Ф. Кістяківський та інші спробували на пожертвування відкрити в селі двокласну школу. Справа тягнулась три роки, але з добрих намірів нічого не вийшло: міністр внутрішніх справ заборонив її відкривати[9]. Тільки 1896 року почала вона працювати, але навчались у ній діти заможних селян і духівництва. Для бідняків двокласна і чотирикласна (відкрита в 1911 році) школи були недоступні через високу плату за навчання[10]. Все ж біднота тягнулась до знань. Відомим художником-реалістом та педагогом став виходець із селянської

[1] Київський облдержархів. ф. 2, оп. 221, спр. 257, арк. 134, 234—235.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2834, арк. 24—29.
[3] А. К. Буцик. Селяни і сільський пролетаріат Київщини в першій російській революції. К., 1957, стор. 41—48.
[4] Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956, стор. 374.
[5] Газ. «Громадська думка» (Київ), 5 липня 1906 р.
[6] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 226, спр. 137, арк. 1—170.
[7] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 118.
[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 797, спр. 247, арк. 10; ф. 274, оп. 1, спр. 1877, арк. 20.
[9] Журн. «Глобус», 1929, № 5, стор. 74.
[10] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1911—12 учебный год, ч. 2. К., 1912, стор. 376.

сім'ї, випускник петербурзької Академії мистецтв, потім викладач Київської рисувальної школи Г. К. Дядченко (1869—1921 рр.). Його картини «Зустріч променів», «Подвір'я», «В Кирилівці», «Левада» та інші здобули широку популярність серед любителів живопису. Частина творів Г. К. Дядченка експонується в Київському державному музеї українського образотворчого мистецтва. Здобув визнання також художник, син кирилівського селянина Ф. П. Різниченко (1865—1924 рр.). На фронті імперіалістичної війни загинув талановитий художник-початківець Я. Т. Шевченко.

В селі важко було дістати книгу. В маленькій бібліотеці при школі не було жодного примірника «Кобзаря» Т. Г. Шевченка та інших українських книжок[1]. Ще наприкінці XIX ст. при двокласній школі створено перший хоровий колектив. У своєму репертуарі він мав багато народних пісень, виконував твори Т. Г. Шевченка.

Великою любов'ю і піклуванням оточили кирилівські селяни все те, що пов'язане було з ім'ям Великого Кобзаря. 1908 року на місці хати батьків поета встановили млинове колесо з написом: «Тут була хата Т. Г. Шевченка». У 1914 році царський уряд заборонив вшановувати пам'ять Тараса Шевченка. Незважаючи на це, в селі було відзначено сторічний ювілей: родичі посадили пам'ятний дуб на садибі Тарасового брата Йосипа. Того ж року на гроші, зібрані діячами культури Києва, в т. ч. письменником І. С. Нечуєм-Левицьким і студентською молоддю, викуплено садибу батьків Шевченка. Вона стала доступною для багатьох відвідувачів, що вже тоді прибували сюди з різних місць[2].

З початком імперіалістичної війни становище селян погіршало. Близько 500 годувальників сімей пішли на війну, з них майже сто не повернулися додому. Голод і холод лютував у сім'ях кирилівців.

Після повалення царизму надії селян на краще майбутнє не виправдалися. Тому трудове селянство все більше прислухалося до більшовиків. На початку березня 1917 року кирилівці взяли участь у демонстрації, що відбулася в повітовому центрі. Демонстранти співали революційних пісень, несли червоні прапори, портрети Тараса Шевченка[3].

Перемога Жовтневої соціалістичної революції викликала велике політичне піднесення серед кирилівських селян. У листопаді 1917 року тут відбувся мітинг, на якому солдати, що повернулися з фронту, виступили за підтримку більшовицької політики. На початку лютого 1918 року в Кирилівці встановлено Радянську владу[4]. Але розгорнути нове життя перешкодили австро-німецькі загарбники, які в березні вдерлися до села. У відповідь на грабежі окупантів та їхніх прислужників — українських буржуазних націоналістів селяни піднялися на боротьбу. Кирилівці влилися до повстанських загонів, що діяли на території Звенигородського повіту. Ворог кинув проти них великі сили. Каральний загін зайняв й Кирилівку. Озвірілі загарбники спалювали житла, розстрілювали людей, наклали на село контрибуцію в сумі 200 тис. крб., забирали худобу, хліб, майно. Та нелегко було задушити народний гнів. Селяни викопували із землі зброю і йшли до партизанських загонів, зокрема до загону Т. Г. Шендрика, що діяв у районі с. Вільшани. В цих загонах відважно боролися кирилівські жителі О. А. Мурза, Ф. О. Демченко, М. І. Демченко, Я. А. Марченко[5].

У першій половині лютого 1919 року частини 6-го і 7-го Сумських полків Червоної Армії вигнали петлюрівців з Кирилівки. В селі розпочали роботу ревком і комбід. Органи народної влади відстоювали інтереси бідняків, організовували боротьбу проти банд.

---

[1] Журн. «Украинская жизнь», 1912, № 6, стор. 112.
[2] Журн. «Нова громада», 1925, № 5—6, стор. 2.
[3] Великий Жовтень на Київщині, стор. 334—340.
[4] Октябрьская революция на Украине, стор. 639.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-463, оп. 1, спр. 3, арк. 1—5; Київський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 2, спр. 16, арк. 28; оп. 5, спр. 17, арк. 9.

Наприкінці серпня 1919 року село захопили денікінці. І хоч недовго вони панували, але повернули землю поміщикам та куркулям, пограбували селян. Проти денікінців діяли партизани, які завдавали ворогові відчутних ударів. 2 січня 1920 року частини 45-ї дивізії Червоної Армії визволили Кирилівку[1]. Чимало кирилівських жителів віддали життя в боротьбі за Радянську владу. По-звірячому забитий петлюрівцями молодий червоноармієць В. Жорновий, під час виконання важливого доручення загинув розвідник К. Кумпаненко.

Зразу ж після визволення села відновив свою діяльність ревком, який мобілізував селян на відбудову господарства. На початку 1921 року Кирилівка стала волосним центром. Тоді ж створено партійний осередок у складі 4 комуністів[2], у квітні — комсомольський осередок. Комсомольці Кирилівської волості організували збирання продуктів для голодуючих, випускали стіннівку «Голос села»[3].

Все зростаючого значення набуває комнезам, створений на початку серпня 1920 року, у ньому в 1922 році налічувалося 140 членів, серед них 4 комуністи. Протягом року волосна організація комнезаму відібрала у куркулів 360 десятин землі, надала грошову допомогу 129 бідняцьким родинам, провела 18 недільників по впорядкуванню села Молодій Радянській республіці в ті роки загрожували розруха, тиф і голод. У відповідь на ленінський заклик селяни Кирилівки, незважаючи на недорід, лише за один тиждень здали до фонду допомоги голодуючим Поволжя 31 пуд жита, понад 9 пудів пшениці , 1571 тис. карбованців. Активну участь у роботі КНС брали Ю. Д. Скрипник, Т. А. Маламуж, О. О. Жорновий, який обирався делегатом V Всеукраїнського з'їзду Рад і членом ВУЦВКу. Кирилівська селянка, учасниця революції 1905—1907 рр. О. П. Проценко була делегаткою VII Всеукраїнського з'їзду Рад і членом президії з'їзду.

Урочисто відзначили трудящі Кирилівки 5 річницю Радянської влади. 11 листопада 1922 року хлібороби надіслали хвилюючу телеграму В. І. Леніну: «Делегати Волз'їзду Рад і селяни Кирилівської волості, батьківщини Тараса Шевченка, Звенигородського повіту Київської губернії, шлють палкий привіт світовому вождю пролетаріату В. І. Леніну і поздоровляють його з великим днем п'ятиріччя Червоного Жовтня»[4].

Восени 1922 року кирилівські бідняки організували три артілі: Першу Демківську, «Колосок» та ім. Карла Маркса. Перша Демківська об'єднувала 10 родин і мала 35 десятин землі, «Колосок» — 68, ім. Карла Маркса — 59 десятин[5]. У 1925 році остання злилася з Першою Демківською артіллю. Велику роль в організації артілей відіграли комуністи, зокрема начальник продгрупи І. А. Баранюк, який мав значний досвід масово-політичної роботи серед селян. 1925 року всі артілі об'єднували 29 господарств, мали 172 десятини землі, 6 плугів, 13 борін, 2 сівалки, молотарку, 46 голів великої рогатої худоби. На той час у Кирилівці налічувалося 1453 двори, з них 42 заможних, 234 середняцьких, 1177 бідняцьких, які володіли 4360 десятинами землі; 97 чоловік займалося ремеслом[6].

Протягом 20-х років помітні зрушення відбулися в галузі народної освіти. Для дітей бідняків товариство «Кобзар» відкрило літню школу, яка працювала з 15 квітня по 15 жовтня. Крім основ наук, вивчались столярство і чоботарство. Створене за ініціативою інтелігенції села товариство «Кобзар» займалося також впорядкуванням садиби Шевченка, спорудженням йому пам'ятника. Вищепочаткову школу (колишню чотирикласну) з вересня 1920 року перетворено в єдину трудову семирічну школу[7]. 1918 року в селі відкрито вчительську семінарію, яка з серпня 1920 року почала нази-

[1] И. Я. Чижов. Правда века, стор. 245, 250—252.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-189, оп. 1, спр. 34, арк. 42—43.
[3] Газ. «Вісті» (Звенигородка), 29 серпня 1921 р.
[4] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 198—199.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 3, спр. 498, арк. 121; Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 918, арк. 82.
[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1, арк. 22—24.
[7] Там же, ф. Р-149, оп. 1, спр. 2, арк. 61.

ватись педшколою, а з 1922 року — педкурсами ім. Т. Г. Шевченка. В педшколі навчалося понад 150 учнів. Одночасно з нею працювала соціально-економічна школа, пізніше ці навчальні заклади об'єдналися. Серед учителів були талановиті люди, згодом відомі вчені і митці. Це — А. І. Ємченко — український радянський фізіолог, член-кореспондент АН УРСР, С. Ф. Теліжинський — диригент і музикознавець, Ф. П. Різниченко — художник. Любителі літератури й мистецтва випускали журнали «Як уміє, так і піє», «На згадку минулих літ». При школах працювали музичний і драматичний гуртки, хоровим колективом, що налічував 55 співаків, керував С. Ф. Теліжинський[1]. У 1923 році педшколу переведено до м. Корсуня, а в її приміщенні відкрито загальноосвітню семирічну школу та сільський клуб.

Для ліквідації неписьменності серед населення багато зробили гуртки лікнепу. Товариство ім. Леніна, створене 1924 року, організувало навчання грамоти дорослих у вечірній час. Керівна роль у товаристві належала комуністам і комсомольцям. На початку 20-х років створено хату-читальню з першою в селі публічною бібліотекою. У березні 1924 року, на відзнаку 110-х роковин з дня народження Т. Г. Шевченка на садибі його батьків встановлено погруддя Кобзаря.

1926 року відбулися чергові вибори до сільських Рад. До сільради обрали 49 депутатів, з них 5 комуністів і 4 комсомольці[2]. До складу Ради увійшло 5 жінок.

З особливою силою розгорнувся рух за суцільну колективізацію в 1928—1929 рр. Кирилівці стали заспівувачами колгоспного руху в Шевченківській окрузі. Крім існуючих двох артілей, на кутках створено 5 ТСОЗів, які восени 1929 року об'єдналися в колгосп «Червоний партизан»[3]. До нього ввійшло 1080 господарств. Колгоспом керувало правління в складі 7 чоловік. Протягом наступних двох років побудовано 4 зерносховища і стайні, закладено молодий фруктовий сад, плодорозсадник. Дбаючи про колгоспниць, артіль організувала на час сільськогосподарських робіт дитячі ясла. Ці успіхи викликали шалений опір класових ворогів. У червні 1929 року, коли проходили збори на одному з кутків, куркулі підпалили клуню з зерном. Вони поширювали різні брехливі чутки, псували реманент, труїли худобу. Але вже ніщо їм не допомагало — артільні господарства міцніли з кожним днем.

Значною подією в житті села став Шевченківський ювілей 1929 року. 11 березня в сільському клубі відбулося урочисте засідання райвиконкому і сільської Ради за участю голови ВУЦВКу Г. І. Петровського. Окружна газета «Радянська думка» писала: «Святкування роковин Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці Вільшанського району перетворилося на свято колективізації сільського господарства». Урочисті збори ухвалили перейменувати с. Кирилівку в Шевченкове[4].

У роки довоєнних п'ятирічок артільне господарство досягло дальшого розвитку. 1932 року від «Червоного партизана» відокремилася артіль «Ударник», а 1934-го — ім. Якіра (згодом «Червона Зірка»). 1934 року у господарстві «Червоний партизан» налічувалося 125 коней, 80 голів великої рогатої худоби, 165 свиней. 1937 року зібрано — 23,4 цнт пшениці, а пересічний урожай зернових становив 18,8 цнт з га. На трудодень колгоспники одержали по 4,8 кг зерна. 1939 року колгосп завоював почесне право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[5]. У боротьбі за зміцнення колгоспного ладу відзначилися ударники праці — перші колективісти: Д. С. Гавриленко, який очолив ставкове господарство, Д. П. Кислиця — рільничу бригаду, І. Я. Могильний — хату-лабораторію. В передвоєнні роки шевченківські колгоспи мали 3542 га землі, 9 автомашин, 20 жаток, комбайн, 235 голів великої рогатої худоби, 358 коней, 507 свиней. Середній урожай зернових по артілях становив 15 цнт з га, прибутки становили 1286 тис. крб. у довоєнних

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-94, оп. 1, спр. 7, арк. 1—39.
[2] Там же, ф. Р-77, оп. 1, спр. 14, арк. 66—67.
[3] Газ. «Радянська думка», 23 листопада 1929 р.
[4] Газ. «Радянська думка», 14 березня 1929 р.
[5] І. Медведюк. Село Шевченкове. К.-Х., 1939, стор. 35—48.

Дошка на стелі з прізвищами односельців, які загинули на фронтах громадянської і Великої Вітчизняної воєн, с. Шевченкове. 1965 р.

цінах. Комуністи і комсомольці завжди йшли в авангарді передовиків виробництва. Кадри тваринників і ланкових більш ніж наполовину складалися з молоді.

Шевченківська сільська Рада, вибори до якої відбувалися у грудні 1939 року, активно боролася за дальший господарський і культурний розвиток села. Серед 25 депутатів Ради було 12 комуністів[1]. Поступово змінювалося обличчя села. Лише за 1938 рік тут виросло понад сто нових будівель. У житла, медичні та шкільні приміщення, установи прийшла електрика. 1929 року з ініціативи комсомольців на пустирі молодь упорядкувала парк. У центрі села встановлено скульптурну композицію, присвячену Кобзареві.

Здоров'я трудящих села охороняли 14 медичних працівників, серед них три лікарі; діяв стаціонар на 25 ліжок.

Значних успіхів було досягнуто і в народній освіті. 1932 року в центрі села споруджено новий корпус сільськогосподарського технікуму. На той час це була перша в республіці школа, яка ставила за мету підготовити фахівців колгоспного виробництва. На її будівництво поряд з державними коштами вніс особисті гроші і Г. І. Петровський. В селі працювали середня, семирічна та початкова школи, де 1000 дітей навчали 44 вчителі. За роки перших п'ятирічок у селі повністю ліквідовано неписьменність.

Культосвітню роботу серед шевченківців проводив місцевий клуб, при якому працювали хоровий і драматичний колективи, струнний та духовий оркестри. 1939 року Шевченківська філія зв'язку одержувала понад півтисячі примірників газет і сто журналів. З 1935 року на садибі Т. Г. Шевченка розгорнулося будівництво літературно-меморіального музею, яке закінчилося 1939 року. Щороку музей відвідували тисячі трудящих з усіх кінців Країни Рад.

Гнівом і обуренням зустріли трудящі села звістку про злочинний напад німецько-фашистських загарбників на СРСР. Сотні шевченківців з'явилися до військкомату з бажанням захищати рідну Батьківщину. В липні 1941 року фашисти вдерлися до села. Настали чорні дні окупації, які тягнулися два з половиною роки. Окупанти пограбували артільне господарство, закрили школи, знищили бібліотеки, зруйнували пам'ятник Т. Г. Шевченку. Село знову перейменували у Кирилівку. Понад 500 жителів гітлерівці вигнали на каторгу до Німеччини. У катівнях гестапівці замучили громадян села М. М. Бондаренка, М. О. Бондура, Ф. О. Жорнового, М. І. Демченка та інших.

Боротьбу проти фашистів у Шевченковому очолила підпільна партійна організація, створена в лютому 1942 року. Керував нею комуніст М. Д. Слічний. До організації ввійшли Г. М. Бондаренко, М. Т. Бойченко, О. Ф. Грицик. Підпільники приймали зведення Радянського інформбюро і поширювали їх у своєму та навколишніх селах. Влітку 1943 року вони об'єдналися з Почапинською групою і в Моринських лісах створили партизанський загін, на чолі якого став А. А. Макартичан[2].

В ніч на 1 лютого 1944 року село Шевченкове визволили частини 180-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту[3]. На другий день підійшли підрозділи 2-го Українського фронту. В селі перебував штаб 2-го Українського фронту, очолюваний генералом армії І. С. Конєвим. На садибі, де розміщувався штаб, тепер встановлено пам'ятний монумент.

---

[1] Газ. «Соціалістична праця», 1 січня 1940 р.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 1235, оп. 1, спр. 36, арк. 88—89.
[3] Корсунь-Шевченківська битва, стор. 230—231.

Понад 835 шевченківців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 402 з них віддали життя за Радянську Вітчизну, 256 — нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. На пам'ять про їх подвиги в центрі села споруджено обеліск Слави. Славний шлях воїна-героя пройшов один із перших комсомольців села, син вдови-колгоспниці Г. М. Скляр. У 20-і роки він завідував хатою-читальнею і сільським клубом. Потім вступив до лав Червоної Армії. Від рядового воїна до полковника — такий шлях героя. За мужність, виявлену при форсуванні Дніпра, восени 1943 року йому присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Г. М. Скляр нагороджений також двома орденами Леніна, орденом Суворова III-го ступеня. Одним з героїв визволення Правобережної України став майор К. І. Дядченко, удостоєний двох орденів Червоного Прапора та ордена Червоної Зірки. Капітан В. П. Тарануха, який загинув, рятуючи командира, нагороджений трьома орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня. Кавалерами ордена Леніна стали І. І. Проценко, І. І. Дядченко та М. П. Ткаченко.

Після визволення села трудящі активно взялися за відбудову зруйнованого господарства. Значну допомогу тяглом, насіннєвим матеріалом подала держава. У ті нелегкі перші післявоєнні роки на важкі і найвідповідальніші ділянки роботи партійна організація послала комуністів, колишніх фронтовиків. Шість членів партії стали бригадирами. Незважаючи на труднощі, колгосп «Червоний партизан» на осінній оранці 1944 року зайняв перше місце в районі, а на сівбі озимини попереду йшов шевченківський колгосп «Червона зірка».

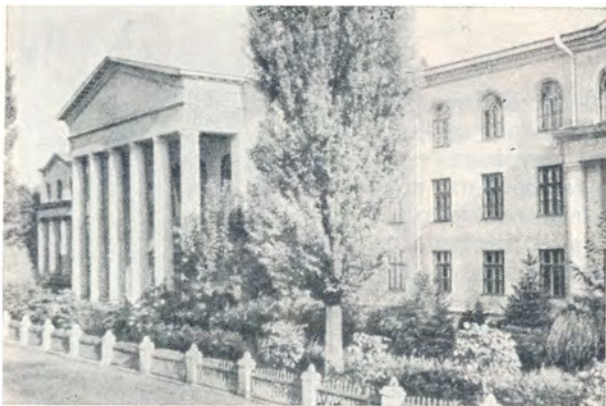
З перших днів після визволення почала працювати лікарня. Налагоджувалося культурно-освітнє життя, відновили роботу середня і початкова школи, сільськогосподарський технікум, сільська бібліотека, музей Т. Г. Шевченка. У 1945 році зроблено перший післявоєнний випуск 10 класу, а в 1946-му — технікуму. Сільський хоровий колектив, драмгурток, струнний оркестр, як і до війни, знову здобули широку популярність серед трудящих.

1950 року колгоспи досягли довоєнного рівня освоєння посівних площ. Перед трудящими стали нові завдання дальшого розвитку артільного господарства, підвищення врожайності. 1951 року три шевченківські артілі об'єдналися в одну — ім. Щорса. Партійна організація об'єднаного колгоспу налічувала 12 членів і 3 кандидати в члени КПРС. Після об'єднання збільшились асигнування на капітальне будівництво. Завдяки кращій технічній оснащеності стало можливим підвищити агротехніку робіт. Комбайнер Ф. П. Демченко, нагороджений у 1951 році орденом Трудового Червоного Прапора, під час жнив збирав за день по 20—25 га хліба. На фермах об'єднаного колгоспу тваринники доглядали 754 голови великої рогатої худоби, 690 свиней, 460 овець, 2500 штук птиці[1].

Виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація та правління артілі особливу увагу звернули на механізацію трудомістких робіт і більш інтенсивне використання техніки. 1958 року колгосп після ліквідації МТС закупив у держави 13 тракторів, 4 зернові і 3 бурякозбиральні комбайни та іншу техніку. Від Ватутінської ТЕЦ проведено лінію електропередач. Стало можливим не лише електрифікувати всі приміщення, а й використовувати електроенергію на виробничі потреби.

Урожайність усіх культур зростала з кожним роком. У 1955 році колгосп зібрав по 218 цнт цукрових буряків та по 18 цнт пшениці з кожного гектара. Прибутки господарства становили біля 2 млн. крб. Партійна організація приділяла належну увагу розвитку городництва й садівництва. Садівники артілі звернулися до всіх садівників Черкащини з закликом розгорнути боротьбу за підвищення врожайності садів і ягідників. У 1957 році вони одержали 1783 цнт фруктів і здали до колгоспної каси 1 млн. 270 тис. крб.[2]. Значних успіхів добилися і тваринники. 1959 року на 100 га

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1271, оп. 1, спр. 1, арк. 42.
[2] Газ. «Соціалістична праця», 28 березня 1958 р.

Гідромеліоративний технікум у Шевченковому. 1970 р.

сільськогосподарських угідь одержано по 31,8 цнт м'яса, по 250,8 цнт молока. За високі показники в розвитку артільного тваринництва молода пташниця Є. Г. Бондаренко нагороджена орденом «Знак Пошани».

У березні 1963 року загальні збори колгоспників постановили перейменувати артіль ім. Щорса в «Шевченків край». У цьому ще раз виявилася любов шевченківців до свого великого земляка.

Правління колгоспу звернуло значну увагу на будівництво приміщень для тваринництва. За 1958—1970 рр. споруджено 25 капітальних приміщень ферм, гаражів, майстерень, будинків для тваринників, водонапірні башти, обладнано їх новими механізмами, підведено електроенергію. Технічна оснащеність колгоспного виробництва зросла за цей же період більш ніж у два рази. В 1971 році у колгоспі працювало 32 автомашини, 36 тракторів, 19 комбайнів.

Значними успіхами зустріли трудівники «Шевченкового краю» 50-річчя Жовтневої соціалістичної революції. Урожайність зернових за 1965—1967 рр. в середньому дорівнювала 24,7 цнт з га, цукрових буряків 250 цнт з га. Розгорнувши змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, шевченківці добилися нових успіхів. За роки восьмої п'ятирічки пересічна врожайність зернових становила 24 цнт, цукрових буряків — 268 цнт з га. Перший рік дев'ятої п'ятирічки колгоспники зустріли ще кращими показниками: з кожного гектара зібрано по 24,7 цнт зернових, у т. ч. по 30,3 цнт пшениці, по 326 цнт цукрових буряків. Не відстають і тваринники. З 1969 року колгосп спеціалізується по птахівництву. 1971 року одержано 2859 тис. штук яєць. Для птиці споруджено 10 типових приміщень, обладнаних за всіма вимогами зоотехніки. У виробництві молока артіль щороку займає перші місця в районі. У 1971 році одержано 15 755 цнт молока, проти 12 332 цнт у 1966 році. За ці ж роки надій від кожної фуражної корови виріс з 2208 до 2450 кг молока. Садівники 1970 року зібрали по 51,4 цнт фруктів з кожного га саду. З'явились нові галузі виробництва — квітництво, городництво. Господарство стало справді багатогалузевим.

За самовіддану багаторічну працю урядовими нагородами відзначено кращих людей господарства. Бригадира тракторної бригади І. Ю. Бардадима нагороджено орденом Жовтневої Революції, передову доярку Н. Н. Миргородську — орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», телятницю Х. Є. Осаул, комбайнера М. М. Ільченка, будівельника М. В. Погрібного — орденом «Знак Пошани».

В авангарді трудових звершень ідуть комуністи, які налічують в своїх лавах 75 чоловік.

Шевченківська сільська Рада, яка має 59 депутатів, проводить велику роботу щодо організації трудящих на виконання планів дев'ятої п'ятирічки. При сільраді працює 9 постійних комісій: планово-бюджетна, сільськогосподарська, культурно-освітня, охорони здоров'я та інші. Народні обранці турбуються про дальший розвиток артільного господарства, контролюють роботу торговельних організацій, дитячих установ.

Впорядковуються центр села та його околиці. Асфальтована дорога з'єднує Шевченкове з Моринцями та Будищами, які теж тісно пов'язані з іменем Кобзаря. Шосейна дорога веде до районного центру. На місці пустирів розбиті парки, алеї, квітники. Потопають у зелені садків житлові будинки з широкими вікнами і просторими кімнатами. 1957 року в центрі села встановлено бронзовий монумент Т. Г. Шевченка (робота М. П. Олійника і М. К. Вронського). Поряд з пам'ятником споруджено будинок культури із залом на 650 місць, нові приміщення сільради, правління кол-

госпу, аптеки. Справжньою окрасою села стали корпуси гідромеліоративного технікуму, школи-інтернату. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. У хатньому господарстві населення — газові плити, холодильники, пилесоси, пральні машини. Зростає матеріальний рівень життя трудівників. Усіх членів колгоспу переведено на гарантовану грошову оплату. Понад сто жителів села одержують державні пенсії.

У Шевченковому багато зроблено для поліпшення медичного обслуговування населення. Тут працюють лікарня з стаціонаром на 50 ліжок, амбулаторія, фізіотерапевтичний кабінет, рентгенкабінет, пологове відділення. Хворих обслуговують 70 медичних працівників. Сільська Рада подбала про жінку-трудівницю: 87 матерів нагороджено «Медалями материнства», багатосімейні одержують постійну матеріальну допомогу від держави.

Село Шевченкове стало справжнім культурним центром. Гідромеліоративний технікум за час свого існування — з 1931 року дав Батьківщині 3500 спеціалістів різних професій. У 1971 році в селі було 2 загальноосвітні школи та школа-інтернат. В усіх навчальних закладах здобували освіту 1500 чоловік. Більшість учителів — вихідці з рідного села. Так, з 38 вчителів середньої школи, 27 — діти жителів Шевченкового. При середній школі з 1961 року працює філіал Звенигородської музичної школи.

За роки Радянської влади з Шевченкового вийшло понад 500 учителів, 128 агрономів, 76 зоотехніків, 143 механізатори, 45 інженерів, 66 медичних працівників та інші. Серед них член-кореспондент АН УРСР, доктор хімічних наук А. Т. Пилипенко, доктор технічних наук О. О. Білан, кандидати наук — М. Д. Бондаренко, В. Ф. Волович, А. М. Демченко, І. Т. Демченко, Р. Д. Проценко, А. В. Ткаченко, Л. П. Шевченко.

Кращі представники трудової інтелігенції села відзначені урядовими нагородами. За багаторічну трудову діяльність правнучку Т. Г. Шевченка вчительку Г. П. Шевченко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, другого правнука поета заслуженого учителя УРСР І. А. Шевченка — орденом «Знак Пошани». Цим же орденом відзначено ветерана педагогічної праці П. О. Ткаченко.

Велику культосвітню роботу проводить сільський будинок культури, де працюють хоровий і драматичний колективи, духовий оркестр, вокальна студія. Сільський хор багато разів відзначався на районних та обласних оглядах. 1964 року постановою колегії Міністерства культури УРСР йому присвоєно почесне звання самодіяльної народної хорової капели[1]. Драматичний колектив при будинку культури в 1970 році удостоєний звання самодіяльного народного театру. В 5 бібліотеках, що мають 50 тис. книжок, провадяться літературні вечори, читацькі конференції.

З кожним роком збільшується потік відвідувачів літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка та шевченківських місць: хати, в якій навчався грамоти малий Тарас; могил батька й матері поета, садиб його діда і брата Йосипа. У книгах вражень є записи різними мовами світу, автографи письменників А. В. Головка, П. Й. Панча, Ю. І. Яновського, А. С. Малишка та інших. Письменники, артисти, художники не раз зустрічались з шевченківцями, читали й дарували їм свої твори. З часу заснування музею його відвідало понад 500 тис. чоловік. Директором музею багато років працює правнучка Т. Г. Шевченка по братові Йосипу В. Т. Шевченко, яка нагороджена орденом «Знак Пошани».

Широко й урочисто відзначалися Шевченківські ювілеї у 1961 і 1964 роках.

Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв і льотчик-космонавт Г. Т. Береговий серед жителів с. Шевченкового. 1969 р.

[1] Журн. «Народна творчість і етнографія», 1964, № 6, стор. 106.

Святкуючи 100-річчя від дня смерті та 150-річчя від дня народження Кобзаря, земля Тараса вітала квітами й піснями велику делегацію культурних діячів братніх народів Країни Рад, героїв праці, зарубіжних гостей. Біля пам'ятника Т. Г. Шевченку відбувся багатолюдний мітинг. Потім гості відвідали садибу поета та інші шевченківські місця в селі.

У лютому 1969 року з нагоди 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви Шевченкове відвідали Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв та учасник битви льотчик-космонавт Г. Т. Береговий.

В селі все більше ширяться нові традиції, звичаї та обряди: проводи до Радянської Армії, свято врожаю, урочиста реєстрація шлюбів, надання колгоспникам — ветеранам праці — звання почесного колгоспника, проводи на пенсію.

Разом з усім радянським народом відсвяткували трудящі села знаменні дати: 50-річчя Радянської влади і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Шлях боротьби й перемог, пройдений за 50 років, відтворено в залі історії села, відкритому в 1967 році. Тут зібрано фотоматеріали, документи, спогади, що розповідають про історичні події в селі.

Трудящі люблять своє село, пишаються ним та його новими виробничими здобутками. Тільки під зорею Радянської влади колись нужденна Кирилівка змогла стати заможним і культурним соціалістичним Шевченковим.

Б. К. ІЩЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ

БАГАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 1216 чоловік. Сільраді підпорядковані села Михайлівка і Павлівка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, який обробляє 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, майстерня, пилорама. За виробничі досягнення в колгоспному виробництві 7 трудівників удостоєно урядових нагород.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок; побутовий комбінат, сільунівермаг. Партійна організація налічує 43 комуністи, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

Богачівка вперше згадується в 1546 році. В роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішло 217 чоловік, з них 164 загинули, 138 чоловік нагороджено орденами і медалями. Воїнам-визволителям села від фашистських загарбників споруджено пам'ятник.

Поблизу Богачівки знайдено залишки поселення трипільської культури.

БОРОВИ́КОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 38 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 495 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Юркове.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який користується 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі — бджільництво, рибництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 109 трудівників села удостоєні урядових нагород. Бригадира комплексної бригади І. М. Осадчого нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 1969 року господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

В селі є восьмирічна і початкова школи, дві бібліотеки з книжковим фондом 7 тис. томів, два клуби; фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 34 комуністи, комсомольська — 43 члени ВЛКСМ.

Боровикове засноване на початку XIX століття.

260 жителів Боровикового билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 137 з них полягло в боях з ворогом, 149 — нагороджено орденами та медалями СРСР. Загиблим воїнам-односельцям споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є доктор філологічних наук професор Ю. А. Лазебник.

БУ́ДИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1134 чоловіка.

У селі міститься рільнича бригада № 4 колгоспу «Батьківщина Шевченка» (центральна садиба в с. Моринцях).

У Будищі розташоване дослідне господарство Шевченківського гідромеліоративного технікуму.

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. До послуг населення — майстерня пошиття одягу. Тут працюють 23 комуністи і 21 комсомолець.

Будище засноване в першій половині XVIII ст. На місці села колись у лісі була буда, де виробляли поташ. Звідси й пішла його назва.

Під час Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішли 239 жителів села, 112 з них загинули, 127 удостоєні урядових нагород. 1955 року тут споруджено пам'ятник воїнам-визволителям і загиблим односельцям, полеглим на фронтах війни.

Уродженцем села є Т. І. Осадчий (1866—1945 рр.) — український економіст і земський статистик ліберально-народницького напрямку, кооператор, праці якого були відомі В. І. Леніну.

«Дуб Т. Г. Шевченка» у с. Будищі. 1969 р.

У Будищах ростуть два «дуби Шевченка», названі на честь перебування там поета.

ВОДЯ́НИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та за 40 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1567 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чіковані, який обробляє 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури та цукрові буряки. Допоміжні підприємства — млин, пилорама. На території села працює бурякопункт Почапинського цукрозаводу.

Тут є середня школа, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів; пологовий будинок, майстерня пошиття одягу та взуття. В селі працюють 32 комуністи, 43 комсомольці.

Село засноване у першій половині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини з села пішло 360 чоловік, 173 з них загинуло, 71 нагороджено орденами і медалями. Під час визволення села від німецьких фашистів загинуло 105 воїнів Червоної Армії, серед них син грузинського народу Герой Радянського Союзу В. В. Чіковані, ім'ям якого названо колгосп.

1957 року в Водяниках споруджено два пам'ятники воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боротьбі з фашистськими загарбниками.

На території села виявлено залишки поселення черняхівської культури.

Вшанування пам'яті Героя Радянського Союзу В. В. Чіковані в с. Водяниках. 1965 р.

ГУДЗІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 963 чоловіка.

У селі міститься садиба колгоспу ім. 10-річчя КІМу, який користується 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. З допоміжних підприємств працює млин.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Тут працюють 21 комуніст і 37 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується 1750 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішло понад 300 чоловік, 125 з них загинуло, 77 нагороджено орденами і медалями СРСР. Воїнам-визволителям Гудзівки від фашистських загарбників споруджено пам'ятник.

ГУСАКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Через село проходить автошлях Черкаси—Умань. Населення — 1331 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Пам'ять Шевченка», який обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Основні напрями господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні галузі — бджільництво і рибництво. Колгосп має млин, пилораму, виноробний цех. За вирощування високих урожаїв зернових культур 1951 року нагороджено орденом Леніна колгоспників Я. Л. Іванченка, А. Н. Пустовіта, Ф. В. Вдовиченка, В. Ф. Пономаренко, І. А. Слоквенко, М. А. Кліща, П. Г. Головатюка. У 1969 році господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Партійна організація налічує 30 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Гусакове вперше згадується в історичних джерелах в середині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 315 жителів села пішли на фронт, з них 158 чоловік загинуло, 202 удостоєно урядових нагород. Радянським воїнам, які полягли в боях за визволення села від фашистів, встановлено два пам'ятники.

КНЯ́ЖА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Шпола. Населення — 2354 чоловіка.

За колгоспом ім. Калініна закріплено 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжна галузь виробництва — бджільництво. В селі працюють вальцьовий млин, олійня, пилорама.

У Княжій є середня школа, будинок культури з залом на 450 місць, дві бібліотеки з книж-

ковим фондом понад 22 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. До послуг населення — майстерня пошиття одягу та взуття. Партійна організація села налічує 93 комуністи, комсомольська — 87 членів ВЛКСМ.

Село відоме з початку XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 267 чоловік, з них 157 загинуло, 123 нагороджено орденами і медалями СРСР. 1967 року споруджено обеліск слави воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

КОЗА́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Богачеве. Населення — 3133 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який обробляє 3,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійня, пилорама. Працює ветеринарний пункт. За вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур механізатора Г. Г. Гупала нагороджено орденом Леніна.

У Козацькому є середня загальноосвітня школа, середня школа сільської молоді, профтехучилище, три бібліотеки на 10,7 тис. томів, клуб. Сільському хору, який існує з 1918 року, присвоєно почесне звання народного самодіяльного хору. Тут працюють дільнична лікарня на 30 ліжок, аптека, комбінат побутового обслуговування. Партійна організація села налічує 67 комуністів, комсомольська—90 членів ВЛКСМ.

Село відоме з початку XVIII ст. В червні 1905 року тут відбувся страйк робітників гуральні й селян, що працювали в поміщицькій економії. Жителі Козацького брали участь у Звенигородсько-Таращанському збройному повстанні проти австро-німецьких окупантів у червні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 405 жителів села, 189 з них загинули в боях з ворогом, 175 нагороджені орденами і медалями СРСР. Односельцям, що полягли в боротьбі з фашистськими загарбниками, споруджено пам'ятник.

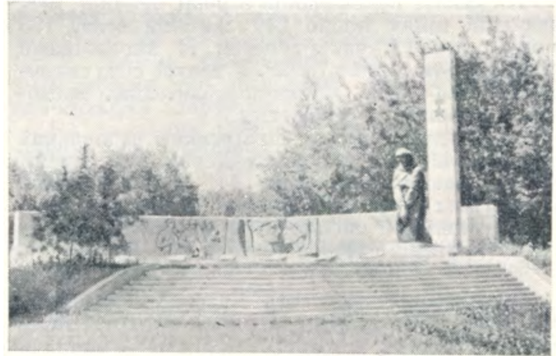
У селі встановлено пам'ятники В. І. Леніну і Т. Г. Шевченку.

Уродженцями села є І. Г. Підоплічко — український радянський зоолог і палеонтолог, академік АН УРСР; М. М. Підоплічко — український радянський ботанік-міколог, член-кореспондент АН УРСР; О. П. Підоплічко — професор; М. С. Погрібняк (1885—1965 рр.) — український радянський художник. У Козацькому в 1797—1801 рр. жив видатний російський письменник-байкар І. А. Крилов.

Дендропарк Козацького — пам'ятник садово-паркової архітектури XVIII століття.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської культури.

МИ́ЗИНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 20 км від станції Звенигородка. Населення — 555 чоловік. Сільраді підпорядковані село Стара Буда і селище Олександрівка.

Пам'ятник односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, с. Козацьке. 1971 р.

В Мизинівці міститься рільнича бригада колгоспу «Ленінська Іскра» (центральна садиба в с. Старій Буді), за якою закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. Є млин, пилорама.

Тут є восьмирічна школа, три клуби, дві бібліотеки з книжковим фондом 8 тис. томів; два фельдшерсько-акушерські пункти. Партійна організація села налічує 40 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини із села пішло 175 чоловік, 138 з них загинуло, 76 нагороджено орденами й медалями СРСР. 1958 року тут встановлено пам'ятник радянським воїнам, які віддали своє життя в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час визволення села.

На околицях Старої Буди виявлено залишки поселення трипільської культури, могильник скіфського часу, знайдено скарб срібних речей часів Київської Русі.

НЕ́МОРОЖ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Гнилого Тікичу, за 5 км від районного центру та за 24 км від залізничної станції Звенигородка. Через село проходить автошлях Звенигородка—Київ. Населення — 1476 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мурзинці. В селі міститься рільнича бригада колгоспу ім. Мічуріна (центральна садиба в с. Озірній). Є млин, пилорама.

У Неморожі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, яка налічує 8,5 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Тут працюють 25 комуністів і 19 комсомольців.

Перша згадка про село належить до початку XVIII ст. Його назва походить від місцевої річки Неморозь, яка замерзає лише при температурі —30 градусів.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 240 жителів села, 186 з них полягло в боях з ворогом, 71 нагороджено орденами і медалями СРСР. У центрі села споруджено пам'ятник воїнам-визволителям, загиблим у боротьбі з фашистами.

Уродженцем села є український радянський іхтіолог-рибовод, лауреат Державної премії СРСР, член-кореспондент АН УРСР, доктор біологічних наук В. А. Мовчан (1903—1964 рр.).

На північній околиці села виявлено велику групу курганів скіфського часу.

ОЗІ́РНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру. Через село проходить автошлях Черкаси—Умань та вузькоколійна залізниця Звенигородка—Бужанка. Населення — 1644 чоловіка.

Колгосп ім. Мічуріна, центральна садиба якого міститься в селі, користується 4,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, цукрові буряки. Допоміжні галузі — городництво, садівництво, рибництво, бджільництво. За успіхи в розвитку сільського господарства комбайнера колгоспу М. Д. Зінченка нагороджено орденом Леніна.

На території села знаходиться відділення Звенигородського районного об'єднання «Сільгосптехніки», державна племінна станція штучного запліднення тварин, метеорологічна станція.

В Озірній є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. До послуг населення — майстерня пошиття одягу. Партійна організація села налічує 75 комуністів, комсомольська — 99 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 411 жителів села пішло на фронт, 126 полягло в боях з ворогом, 71 нагороджено орденами й медалями СРСР. Воїнам, які загинули при визволенні села від гітлерівців, споруджено пам'ятник і обеліск Слави.

ПЕДИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 35 км від залізничної станції Городище. Через село протікає річка Вільшанка. Населення — 1233 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Шампанія.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», який обробляє 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1,4 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, розвинуте тваринництво. Допоміжна галузь — рибництво. За самовіддану працю коваля В. І. Стоноженка нагороджено орденом Леніна.

В селі працює цегельний завод.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,6 тис. томів, фальдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 34 комуністи, комсомольська — 41 члена ВЛКСМ. Пединівка заснована в кінці XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни з села пішло 431 чоловік, 146 з них загинуло, 58 нагороджено орденами і медалями СРСР.

ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1191 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, виробництво продуктів тваринництва.

У Попівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів; медпункт. Працює комбінат побутового обслуговування. Партійна організація села налічує 33 комуністи, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 272 жителі села пішли на фронт, з них 140 загинуло в боях з ворогом, 50 удостоєно урядових нагород. Радянським воїнам, які полягли в боях за село, встановлено пам'ятник.

Уродженець села К. М. Терещенко (1879—1969 рр.) — український радянський скульптор. У 1923 році він створив погруддя Т. Г. Шевченка, яке було встановлене в Каневі на могилі поета.

В селі Попівці знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

РИЖА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру та за 33 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1935 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кобиляки.

На території Рижанівки міститься центральна садиба колгоспу «Україна», який обробляє 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,1 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійня, пилорама. Працює дільнична ветлікарня.

В Рижанівці є середня школа, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 8,4 тис. томів; дільнична лікарня на 30 ліжок, аптека. До послуг населення — майстерня пошиття одягу та взуття. Партійна організація села (створена 1920 року) налічує 67 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 97 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в кінці XVII ст. 1918 року тут був створений бойовий загін із місцевого населення, який брав участь у Звенигородсько-Таращанському повстанні проти австро-німецьких окупантів. 1920 року він приєднався до кавбригади Г. І. Котовського. В листопаді 1920 року в селі була організована комуна.

У роки Великої Вітчизняної війни понад 400 жителів села пішли на захист Батьківщини, 235 з них загинуло, 135 удостоєно урядових нагород. Воїнам-односельцям, які полягли в боях з фашистськими загарбниками, споруджено пам'ятник.

На околицях Рижанівки виявлено кургани доби міді й бронзи, скіфсько-сарматського часу та поселення черняхівської культури.

РИ́ЗИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 1970 чоловік. Сільраді підпорядковані села Барвінок і Чемериське.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. В. С. Гришка, який користується 2.5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький.

Тут є середня, восьмирічна і початкова школи, будинок культури з залом на 450 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 16,7 тис. томів; 2 фельдшерсько-акушерські пункти та пологовий будинок. У Ризиному працюють 56 комуністів і 59 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVII ст. Його жителі брали участь у Коліївщині 1768 року. Під час своєї першої подорожі по Україні 1845—1847 рр. в Ризиному перебував Т. Г. Шевченко. Він був другом уродженця Ризиного рядового А. Обременка, який разом з поетом знаходився на засланні в Новопетрівському укріпленні в 1850—1857 роках.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 552 жителі села, 215 з них полягло в боях з ворогом, 137 нагороджено орденами і медалями СРСР. В. С. Гришку (1922—1945 рр.) за героїзм і мужність, виявлені на фронтах війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уродженцями села Чемериського є В. А. Гончарук (1918—1942 рр.) — Герой Радянського Союзу, який повторив подвиг М. Ф. Гастелло; П. А. Власюк — український радянський агрохімік, грунтознавець і фізіолог рослин, академік АН УРСР.

На території села виявлено поселення трипільської культури, кургани скіфських часів, поселення і поховання черняхівської культури.

СТЕЦІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах річки Шполки, за 18 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Звенигородка. Через село проходить Одесько-Києво-Кишинівська залізниця. Населення — 3198 чоловік.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого міститься в селі, користується 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжна галузь — бджільництво. Тут працюють млин, цегельний завод. За успіхи в розвитку сільського господарства механізатора П. В. Бруслиновського нагороджено орденом Леніна.

В селі є середня школа, клуб, три бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

За багаторічну працю по вихованню підростаючого покоління вчителя С. К. Задорожного удостоєно ордена Леніна. Партійна організація налічує 65 комуністів, комсомольська — 100 членів ВЛКСМ.

380 жителів села брали участь у боях на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 194 загинуло, 108 нагороджено орденами і медалями СРСР. Воїнам, які віддали життя в боротьбі з фашистами при визволенні села, і полеглим односельцям споруджено пам'ятник.

На околицях Стецівки виявлено поселення трипільської культури та могильник черняхівської культури.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 24 км від залізничної станції Богачеве. Населення — 2253 чоловіка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Дніпро», який обробляє 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі — рибництво, бджільництво. В Тарасівці працює пилорама. 1957 року свинарки В. Є. Яцун і Г. І. Бойко нагороджені орденом Леніна.

Тут є середня школа, будинок культури, три бібліотеки з книжковим фондом 22,8 тис. томів; два фельдшерсько-акушерські пункти, будинок побутового обслуговування. Партійна організація (створена 1923 року) налічує 51 комуніста, комсомольська (виникла 1923 року) — 104 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 437 жителів села пішли на фронт, 236 з них загинуло, 424 нагороджено орденами і медалями СРСР. В селі споруджено обеліск Слави та пам'ятник воїнам, які віддали життя під час визволення села від німецько-фашистських окупантів.

У Тарасівці народився О. А. Кошиць (1875—1944 рр.) — український хоровий диригент і композитор.

ХЛИ́ПНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Гнилого Тікичу, за 7 км від районного центру та за 20 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 847 чоловік. Сільраді підпорядковане село Майданівка.

У селі міститься рільнича бригада колгоспу «Перше травня» (центральна садиба в Майданівці). Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. З допоміжних підприємств є млин.

Тут працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, яка налічує 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація об'єднує 36 комуністів, комсомольська — 33 члени ВЛКСМ.

Вперше Хлипнівка згадується 1750 року. 1828 року 14-річний Тарас Шевченко два тижні навчався тут малювання в місцевого маляра.

У роки Великої Вітчизняної війни 259 жителів села пішли на фронт, з них 163 загинуло, 79 нагороджено орденами і медалями СРСР. Воїнам-визволителям встановлено пам'ятник.

В селі народився О. Н. Сорока (1900—1963 рр.) — український радянський хоровий диригент, народний артист УРСР.

ЧИЖІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 40 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1859 чоловік.

Колгосп ім. Жданова, центральна садиба якого міститься в селі, обробляє 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво, птахівництво.

Велику допомогу колгоспу надають шефи — робітники Звенигородського чавуноливарного заводу. Вони допомогли обладнати вузькоколійку, механізували трудомісткі процеси на тваринницьких фермах.

У селі є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом 7 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація (створена 1921 року) налічує 38 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 55 членів ВЛКСМ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися 318 жителів села, з них 120 загинуло, 150 нагороджено орденами і медалями СРСР. На братській могилі воїнів, які віддали життя за визволення села від фашистів, споруджено пам'ятник.

У Чижівці народився І. С. Коперницький (1825—1891 рр.) — видатний антрополог, лікар-хірург, професор Київського, пізніше Краківського університетів.

ЧИЧИРКО́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру та за 7 км від залізничної станції Богачеве. Населення — 1164 чоловіка.

В селі міститься рільнича бригада колгоспу ім. Калініна (центральна садиба в с. Княжій).

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація села налічує 32 комуністи, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 220 жителів села захищали Батьківщину, 123 з них загинуло, 104 нагороджено орденами і медалями СРСР. Воїнам, які віддали життя в боротьбі з фашистськими загарбниками при визволенні села, споруджено пам'ятник.

На околиці села виявлено залишки поселення трипільської культури та курганний могильник ранньоскіфських часів.

ЮРКІ́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване вздовж річки Шполки, що впадає в Гнилий Тікич. Відстань до районного центру — 12 км, до найближчої залізничної станції Богачеве — 2 км. Населення — 4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Скаливатка.

Колгосп ім. Ватутіна обробляє 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, крупорушка, олійня, пилорама. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва доярку Г. Ф. Вечерківську і бригадира рільничої бригади А. П. Саєнка нагороджено орденом Леніна.

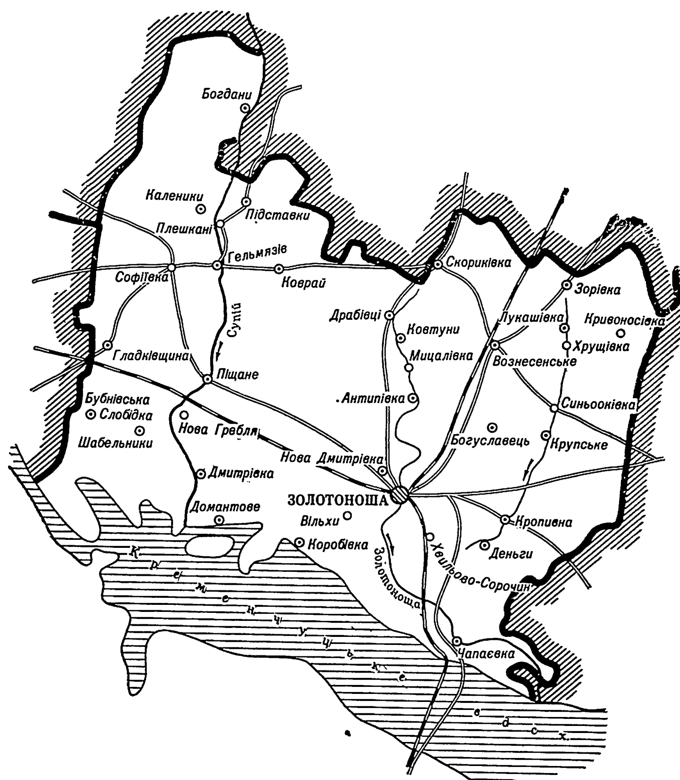
В Юрківці є початкова та середня школи, клуб, три бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів; два фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок. Партійна організація села налічує 41 комуніста, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Селище вперше згадується на початку XVIII ст. Назва його походить від турецького укріплення Юрок, залишки якого і тепер знаходяться на північно-східній околиці селища. 1918 року тут створено бойовий загін, який брав участь в Звенигородському повстанні.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з ворогом 445 жителів селища, 170 з них загинуло, 60 нагороджено орденами й мелями. Уродженцеві Юрківки М. С. Лебедєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Стійкість, мужність і відвагу виявив у бою за визволення селища молодший сержант М. М. Коняшкін, який підбив два танки, два бронетранспортери і знищив близько взводу ворожої піхоти, за що був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. При в'їзді в селище з північно-західної сторони йому встановлено обеліск. Радянським воїнам, які віддали життя в боротьбі з фашистами, споруджено пам'ятник.

На околиці селища виявлено залишки поселення трипільської культури.

ЗОЛОТОНІСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,5 тис. кв. км. Населення — 91,1 тис. чоловік, у т. ч. 63,4 тис. сільського. Міській та 25 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 38 населених пунктів. У районі 124 партійні, 125 комсомольських, 206 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут 5 радгоспів, 27 колгоспів, 30 промислових підприємств. Працюють 8 лікарень, 2 диспансери, 39 медичних пунктів, 16 пологових будинків. Налічується 50 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 20 середніх, 18 восьмирічних, 12 початкових. У районі — 3 професійно-технічні школи, 2 будинки піонерів, 5 дитячих ясел, 61 садок. Культурно-освітню роботу ведуть 75 будинків культури і клубів, 112 бібліотек, 3 музеї, 51 стаціонарна кіноустановка. У районі 9 пам'ятників В. І. Леніну, 30 обелісків Слави, 22 пам'ятники на братських могилах; уродженцями району є 4 Герої Радянського Союзу та 11 Героїв Соціалістичної Праці.

ЗОЛОТОНО́ША

Золотоноша — місто районного підпорядкування, центр однойменного району. Розташована на річці Золотоношці (ліва притока Дніпра), на залізничній лінії Москва—Одеса та на перехресті шосейних асфальтових шляхів Київ—Кременчук і Черкаси—Київ. Відстань до Черкас — 30 км. Населення — 27 700 чоловік.

На території та на околиці Золотоноші знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, могильник зарубинецької та поселення черняхівської культур, а також городище періоду Київської Русі[1].

Перша письмова згадка про місто датується 1576 роком в заповіті князя Б. Корецького. В документах 1616 року Золотоноша згадується як місто[2], обнесене валом, у якому щотижня відбувалися торги і щороку ярмарки.

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР, т. 4, К., 1952, стор. 297—298.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 259.

На вимогу городян власник Золотоноші у 1627 році звільнив їх від гужової повинності та шарварків (за винятком королівського побору та оборони міста) і надав міщанам право створити ремісниче братство в складі шевського, кравецького та кушнірського цехів. Проіснувало воно 225 років. Хоч магнат і проголосив свою згоду зняти податі з міста, проте ремісники Золотоноші і далі мусили сплачувати по півгроша до «міської скриньки» щорічно, давати свічки на дві церкви і відбувати численні повинності на міський уряд — ратушу[1].

У 20-х роках XVII ст. Золотоноша вже досить значне поселення. Козацтво, що селилось навколо Золотоноші на землях феодала, не визнавало влади землевласника.

1625 року було створено Золотоніську козацьку сотню в складі Черкаського полку.

Наприкінці XVI і в першій половині XVII ст. жителі Золотоноші брали активну участь у селянсько-козацьких повстаннях проти польської шляхти. Вони билися в загонах під проводом М. Жмайла у 1625 р., Т. Федоровича у 1630 р., П. Бута (Павлюка) у 1637 р. та Я. Острянина у 1638 році. Після поразки козацтва на Масловому Ставі золотонісці змушені були покласти свою сотенну корогву до ніг польських комісарів.

1640 року Золотоноша стала власністю Я. Вишневецького. Тоді в місті налічувалося 273 господарства і близько 1500 жителів.

Придушивши антифеодальні повстання 30-х років XVII ст., польські й українські магнати та шляхта посилили гноблення народу. Мешканці Золотоноші сплачували Вишневецькому по п'ять талярів щорічно. А замкова адміністрація, зверх князівської податі, брала з населення різноманітні побори хлібом, медом, худобою.

У визвольній війні 1648—1654 рр. козаки Золотоноші виявили велику активність, зокрема, у розгромі ворожого авангарду під Жовтими Водами та головних сил польсько-шляхетського війська під Корсунем. У травні 1648 року польська залога, що стояла в Золотоніському замкові, втекла за Дніпро. 1649 року Золотоноша знову стала центром козацької сотні в кількості 168 чоловік[2]. Очолив її О. Заєць. Сотня уславилася героїзмом під час облоги шляхетського війська під Збаражем 1649 року[3].

З великою радістю зустріло населення міста звістку про возз'єднання України з Росією. 8 січня 1654 року козаки й міщани Золотоноші були присутні на Переяславській Раді. У 60-х рр. Золотоноша, як сотенне містечко, перейшла з Черкаського до Переяславського полку[4]. П. Алеппський, що подорожував Україною в 1654—1655 рр., захоплювався розмахом торгівлі та освіти. Він згадує, що на той час у місті виділялися дві оригінальні церкви, витримані у старому українському стилі. Особливого розвитку набуло будівництво фортечних споруд. Замкові укріплення Золотоноші мали дві брами (Кропивнянську та Переяславську), були оточені високим земляним валом. Саме ж місто лежало на острові, утвореному р. Золотоношею та її притокою. Вміле поєднання фортифікаційних споруд і місцевості робило Золотоношу неприступною[5].

Визвольна війна 1648—1654 рр. ліквідувала шляхетські володіння на Лівобережжі та розхитала кріпосницьку систему господарства, але не знищила феодального ладу. Нові землевласники—російські бояри та українська козацька старшина—повели наступ на права трудящих. 1666 року вони провели перепис населення Лівобережної України і наклали на нього тяжкі повинності. З 355 містечок, що значилися

---

[1] Журн. «Киевская старина», 1885, № 2. стор. 744—746.

[2] Реестры войска запорожского после Зборовского договора с королем Яном Казимиром. составленные 1649 г. М., 1875, стор. 56—58.

[3] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 2. К., 1877, стор. 367, 369.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 4. СПб., 1884, стор. 155.

[5] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 2, стор. 366—369.

у цих книгах, Золотоноша належала до числа 36 найбільших поселень з розвинутими ремеслами і торгівлею[1]. Тут двічі на рік відбувались ярмарки.

Перепис 1666 року та посилення кріпацтва викликали уже в липні того ж року[2] антифеодальне повстання. Воно почалося з виступу козаків Переяславського полку, охопивши згодом багато містечок і сіл Переяславщини. Основні сили повстанців зосередилися в Золотоноші. Вони чинили відчайдушний опір карателям. Багато повсталих загинуло, немало потрапило в полон до урядових військ. Однак спільними зусиллями царату і старшини виступ було придушено. Значна частина повстанців втекла на Дон. Козаки Золотоніської сотні брали участь у Північній війні проти Швеції. Вони відзначилися в бою під Ерестфером у грудні 1701 року та в наступні роки у битвах проти шведів та польських магнатів у Польщі й на Правобережній Україні.

У першій половині XVIII ст. козацька старшина Золотоноші почала силувати козаків виконувати феодальні повинності нарівні з селянами. Користуючись підтримкою царської адміністрації, вона не лише зберігала своє землеволодіння, але й захоплювала общинні землі, скуповувала у розорених козаків і селян двори, гаї, хутори. Старшинське землеволодіння особливо зросло в другій половині XVIII ст. Тільки золотоніський сотник К. Леонтович 1752 року володів 20 дворами (з 28 родинами) та 10 хатами (із 38 родинами). 20 землевласників з козацької старшини та духовенства володіли 71 двором[3]. На той час майже половина населення містечка втрапила в кріпацьку залежність.

Дальший ріст товарно-грошових відносин сприяв розвиткові місцевих ремесел і торгівлі. У 60-х рр. XVIII ст. тут було 5 олійниць, 3 водяні млини, 2 вітряки, 6 крамниць і шинок. З останньої чверті XVIII ст. тут щороку відбувалися 4 ярмарки.

За матеріалами генерального опису Лівобережної України 1765—1769 рр. у Золотоноші мешкали 109 виборних козаків, 143 підпомічники, 26 помічників, 57 різночинців і 340 селян. Більшість посполитих займалися рільництвом у поєднанні з ремеслами та промислами.

На той час виборність сотника стала формальністю. Заможні козаки захоплювали цю посаду на багато років. Так, А. Черушинський сотникував у Золотоноші 11 років, К. Леонтович — майже 40, Я. Лукашевич — 11 років[4].

У XVIII ст. територія Золотоніщини була однією з тилових баз гайдамацьких загонів. Розбиті на Правобережжі, вони знаходили притулок на лівому березі Дніпра. 1752 року рештки загону, керованого І. Вовком, зимували в Коробівському дівочому монастирі під Золотоношею. Одного з гайдамаків тут було схоплено й кинуто до Переяславського острогу.

І. П. Котляревський у м. Горошині сформував у 1812 році 5-й козацький полк, куди влився і загін у 600 козаків із Золотоноші. Селяни містечка у складі Полтавського ополчення визволяли від загарбників Могилів у Білорусії. У вересні 1812 року предводитель дворянства Полтавської губернії доповідав М. І. Кутузову, що «дворянські ополченці стоять готові в Переяславі, Золотоноші і Пирятині»[5]. У Золотоноші з 1783 по 1786 рр. жив майбутній герой Вітчизняної війни 1812 р. генерал-лейтенант Д. П. Неверовський. З ліквідацією залишків автономії і скасуванням полкового устрою України 1781 року місто стало центром Золотоніського повіту Київського намісництва, 1797 року — Малоросійської, 1802 року — Полтавської губернії.

1803 року в місті проживало понад 4,5 тис. мешканців (99 чиновників, 205 дворян, 122 військовослужбовці у відставці, 105 купців, 1841 міщанин, 1358 козаків,

---

[1] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст., стор. 166, 319.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 6. СПб., 1869, стор. 867.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 51, оп. 1, спр. 1174, арк. 4 зв., 5, 6.
[4] Там же, ф. 57, оп. 1, спр. 221, арк. 82, 160.
[5] Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. М., 1862, стор. 434.

195 казенних і 600 поміщицьких селян[1]. У 1823 році число жителів зменшилось до 4013, а 1848 р.— до 3766 чоловік. На цей час містечко мало лише 6 водяних млинів і 9 вітряків. 109 мешканців ремісникували (20 жили з кравецтва, 19 — ткацтва, 16 — шевства, 4 — ювелірства, 10 — ковальства, 3 — слюсарства, 3 — столярства, 4 — пічництва, 10 — кушнірства, 10 — різництва, 10 — пекарства). Чимало козаків займалося промислами і чумакували, а малоземельні та безземельні міщани ходили на заробітки в південні губернії.

У містечку щотижня відбувалися торги і 4 рази на рік ярмарки. Торгівці з Переяслава, Прилук, Пирятина, Лубен, Черкас, Канева привозили сюди рибу, сіль, дьоготь, скло, тютюн, горілку, дерев'яний посуд тощо. Тут було 22 крамниці і 10 шинків.

В жалюгідному становищі перебувала охорона здоров'я. 1803 року тут був шпиталь, де працювали 3 лікарі. Вони не мали змоги обслуговувати весь повіт, де лютували епідемії. Так, у першій половині 1848 року в місті спалахнула епідемія холери. З 114 жителів, які захворіли, 40 померло.

В кінці XVIII та на початку XIX ст. вся освітня мережа в Золотоноші складалася з школи при Микільській церкві та школи при Благовіщенському монастирі. Тут свого часу здобув початкову освіту М. О. Максимович, пізніше видатний вчений і перший ректор Київського університету, та 5 його дядьків, зокрема, відомий вчений-китаїст Є. Ф. Тимківський[2].

Перший державний навчальний заклад у Золотоноші — повітову школу відкрито 1820 року. 1831 — парафіяльну. В другій чверті XIX ст. розпочав роботу приватний пансіонат Бондаревської[3].

Руками кріпаків у цей час тут були створені споруди оригінальної архітектури. За проектом зодчого І. Г. Григоровича-Барського 1771 року споруджено Преображенську церкву Красногірського монастиря — пам'ятку українського барокко, Красногірський собор — унікальний зразок української архітектури. У старому українському стилі збудовано 1745 року Успенську соборну церкву з конічними верхами на взірець індійських пагод, а також Троїцьку — без жодного цвяха[4].

Великою шаною в золотонісців користувалися пісня і дума. З рук в руки передавалися пісенники. На одному з них на згадку про себе переписувач залишив приписку: «Виписав писець сотенної Золотоніської канцелярії Андрій Сербієнко»[5].

Інтерес до народної творчості у 50-х роках XVIII ст. в Золотоношу привів видатного поета і філософа Г. С. Сковороду, в 90-х рр. зачинателя нової української літератури І. П. Котляревського. Два місяці влітку 1845 року, збираючи перлини фольклору, жив тут Т. Г. Шевченко[6]. Тут народився поет К. Д. Думитрашко (1814—1886). Його бурлескно-травестійна поема «Жабомишодраківка» є першою вдалою спробою культивувати грецький гекзаметр на українському грунті, а вірш «Чорнії брови, карії очі» — став одним з світових шедеврів пісенної лірики.

Після реформи 1861 року посилювалася диференціація селянства. 1885 року тут було 433 селянські господарства, в яких проживало 2248 чоловік. 12 господарств не мали землі, 121 не мали орної, п'ята частина господарств володіли наділами меншими десятини. Вони змушені були орендувати грунт та йти на заробітки. 100 господарств працювали за сніп, 60 — батракували, 26 — відходило на далекі заробітки.

---

[1] И. Павловский. Статистические сведения о Полтавской губернии 100 лет назад. Полтава, 1905, стор. 43.

[2] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 2, стор. 819.

[3] П. Бодянский. Памятная книга Полтавской губернии на 1865 год, стор. 208—216.

[4] В. Зверинский. Материалы для истории топографических исследований о монастырях в России, т. 2, стор. 167.

[5] Пісні та романси українського народу, т. 1. К., 1956, стор. 19.

[6] Т. Г. Шевченко. Повна збірка творів у 3-х т., т. 2, К., 1949, стор. 381.

В той же час сільська верхівка володіла 19 млинами, 3 олійницями, кузнею та 2 крамницями[1].

Розвиток капіталізму дещо пожвавив ремесла. На 1861 рік у Золотоноші було 173 ремісники. 30 з них виробляли продукти харчування, 25 — виготовляли одяг. Решта 11 професій охоплювали від 1 до 4 чоловік кожна. В цей час у місті з'явилися підприємства кустарного типу. Ще 1878 року тут працювали три незначних заводи — свічкарня, чинбарня і цегельня[2]. 1885 року в Золотоноші вже налічувалося 30 дрібних промислових і ремісничих підприємств, 28 вітряків. Спорудження 1896 року лікеро-горілчаного заводу започаткувало харчову промисловість міста.

Дальшому розвиткові промисловості й торгівлі сприяло спорудження 1897 року вузькоколійної залізниці Бахмач—Красне, яка пролягала через Золотоношу. Хліб повіту йшов до Лібави, на північний захід, до Москви і Петербурга. Продажа худоби та збіжжя провадилася на 6 ярмарках, що відбувалися щороку в Золотоноші.

Різке загострення класових суперечностей у місті наприкінці XIX і на початку XX ст. викликало піднесення класової боротьби. Значний вплив на розвиток революційних настроїв в Золотоноші справив перший номер «Искры», що був завезений сюди на початку 1901 року. На початку XX ст. тут виникла місцева організація РСДРП. Соціал-демократи влаштовували збори й маївки, друкували і розповсюджували прокламації, готували революційні виступи[3].

Події 9 січня 1905 року, поразка Росії у війні з Японією і повстання на броненосці «Потьомкін» справили на Золотоношу великий вплив. У ніч на 7 серпня в місті відбулася велика демонстрація, в якій взяло участь майже 200 чоловік. Проходячи вулицями, демонстранти вигукували: «Геть самодержавство!», «Геть поміщиків!», «Хай живе республіка!». Поліція виявилася неспроможною придушити політичний виступ.

Восени 1905 року боротьба трудящих Золотоноші набрала ще більшого розмаху. Революціонери посилили політичну агітацію. Незважаючи на те, що Полтавську губернію було оголошено на становищі посиленої охорони, мітинги, демонстрації і страйки в Золотоноші набирали дедалі більшої активності. Маніфест 17 жовтня викликав у Золотоноші велику антиурядову маніфестацію, яку розігнала поліція.

На знак солідарності з загальноросійським страйком залізничників застрайкували робітники і службовці промислових центрів України. 18 жовтня 1905 року до них приєдналися трудівники Золотоноші. Незабаром страйк переріс у збройний виступ. За короткий час було створено 10 бойових загонів. Селяни Коробівки, озброєні рушницями, револьверами, сокирами і ломами, розгромили сільську управу, знищили портрет царя і разом з селянами сусідніх сіл, що приєдналися до них, та міською революційною молоддю (майже 500 чоловік) рушили на Золотоношу. Повстанці зайняли центр міста, розгромили поліцейське управління, знищили його архів, звільнили заарештованих[4]. Війська придушили виступ. Його керівника — П. Величка — власті кинули до Шліссельбурзької фортеці[5].

Майже 7 місяців — до весни 1906 року — тривав страйк робітників на паровому млині М. Зархина та Я. Рабиновича.

Придушивши революцію, царат посилив терор. З 1 по 10 серпня 1907 року поліція вчинила в Золотоноші близько 20 обшуків, конфіскувала багато нелегальної

---

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 3, Золотоношский уезд. Полтава. 1887, стор. 20—25.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1191, оп. 1, спр. 63, арк. 11—36.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Полтавщине. Харьков, 1957, стор. 29, 102; ЦДІА УРСР, ф. 320, спр. 978, арк. 7; спр. 906, арк. 86; спр. 1356, арк. 5—14.

[4] Революция 1905—1907 годов на Украине, т. 1., стор. 284, 285; ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 5, 65, спр. 488, арк. 4—11; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 356, оп. 1, спр. 40, арк. 3.

[5] Газ. «Рідний край» (Полтава), 1907 р. № 43.

літератури, ув'язнила 7 чоловік[1]. У цей же час розгромлено й Золотоніську організацію РСДРП. Як виявилось із слідства, вона мала тісний зв'язок з Петербурзькою організацією РСДРП.

Незважаючи на поразку революції 1905—1907 рр., виступи трудящих продовжувались. 1 березня 1908 року застрайкували 60 учнів Золотоніської сільськогосподарської школи. Адміністрація школи припинила навчання, а учнів розіслала по домівках. Вже в серпні 1910 року Золотоніська організація РСДРП відновила свою діяльність.

Столипінська реформа посилила розшарування селянства. Згідно з земським подвірним переписом 1910 року в місті налічувалося 2034 господарства. З них 915 не мало землі зовсім, 565 мали тільки садибу, 137 від 3 до 9 десятин. 1269 родин господарювали без худоби і тільки 430 — мали коней, а 388 — корів[2]. Якщо в 1885 році бідняцькі господарства складали 60% від загальної кількості, то у 1910 році їх уже стало 90%. Розорені селяни йшли працювати на чавуноливарний завод Майліса та Двоскіна (споруджений 1911 року), на парові млини та на цукрові плантації і гуральні Київської губернії або ж на південь України. 1913 року в Золотоноші діяло вже 2 чавуноливарні заводи, цегельня, броварня, оцтовий і миловарний заводи, завод газованих і фруктових вод, 5 парових та 2 інші млини, 2 олійниці, 3 крупорушки[3]. На цей час Золотоноша стала значним осередком торгівлі. Цьому сприяла залізниця Бахмач—Одеса, яка 1912 року пролягла через місто.

Розвиток капіталістичних відносин і торгівлі покликав до життя кредитні установи. На початку XX ст. тут почали діяти торговельно-промислове та сільськогосподарське товариство взаємного кредиту (1910), банк, позичково-ощадне товариство тощо[4]. Проте Золотоноша все ще лишалася «солом'яним містом». З 3000 будинків, у яких 1910 року проживало 13 800 мешканців, мурованих було лише 12. Тільки після спорудження двоповерхових приміщень земства, земського зібрання, театру, чоловічої та жіночої гімназій Золотоноша стала набирати міського вигляду. У Довіднику за 1913 рік зазначалося: «щодо благоустрою вона стоїть на найнижчому рівні в Полтавській губернії»[5].

Медичну допомогу населенню 1910 року подавали стаціонарна лікарня на 120 ліжок, 2 аптеки. У них працювало 9 лікарів, 9 аптекарів, 27 фельдшерів і акушерок, 2 медсестри[6].

Деяке пожвавлення у розвиткові освітньої мережі міста спостерігається в останні десятиріччя XIX і на початку XX ст. 1873 року відкриваються чотири парафіяльні школи. З 1898 року почала працювати нижча сільськогосподарська школа, 1904 року — жіноча гімназія. 1910 року в Золотоноші діяло вже 10 навчальних закладів, з них — два середніх. Тут працювало 77 учителів, які навчали 1372 учні. Цього ж року прогімназію (відкрита 1873 року) перетворено на гімназію[7]. 1913 року почалося навчання в комерційній школі. Проте кількість неписьменних у місті все ще становила майже 45 процентів.

Земська публічна бібліотека, яка прийняла перших відвідувачів 1903 року, була платною. 1915 року тут налічувалось понад 18 тис. книг. Нею користувалося трохи більше 200 читачів.

Значним явищем у розвиткові культури був театр, організований 1897 року ентузіастами сцени Д. Л. Жигадлом, Д. П. Кравчинським та В. І. Марченком. Золотонісці двічі слухали виступ хорової капели М. В. Лисенка, у 1897 і 1899 рр.. 1904 року

---

[1] Газ. «Слово» (Полтава), 17 листопада 1907 р.

[2] Список населенных мест Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 265; Материалы по животноводству по данным подворной переписи 1910 года. Золотоношский уезд. Полтава, 1913, стор. 48.

[3] Вся Золотоноша и уезд. Справочник. Золотоноша, 1913, стор. 108.

[4] Памятная книжка Полтавской губернии за 1916 год. Полтава, 1916, стор. 140—142.

[5] Вся Золотоноша и уезд, стор. 85.

[6] Третья подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии 1910 года, стор. 214, 215.

[7] Города России в 1910 году, СПб., 1914, стор. 465.

у місті гастролювала М. К. Заньковецька. В спорудженому 1910 року театрі часто гастролювали трупи з інших міст. Склався при ньому і свій драматичний колектив. Двічі (1913 і 1914 рр.) тут виступав корифей української сцени П. К. Саксаганський, 1914 року — юний Б. В. Романицький, нині народний артист СРСР. Напередодні революції в Золотоноші розпочала свій творчий шлях Н. М. Ужвій, нині народна артистка СРСР, тричі лауреат Державної премії СРСР. 1887 року в місті відкрито друкарню, а 1910 — тут працювали уже 2 друкарні і літографія, видавалися дві газети «Вестник» (1908—1914) і «Золотоношский голос» (1911—1915).

Золотонісці брали участь у догляді за могилою Великого Кобзаря, виступили ініціаторами спорудження першого пам'ятника Т. Г. Шевченкові.

Перша світова імперіалістична війна різко погіршила становище трудящих мас. Ненависть проти царизму зростає. 1916 року жандарми заарештували ряд осіб, які відмовились співати царський гімн під час концерту в земському домі. За це місцевих жителів П. Носяру, В. Воропая, П. Білошапку засуджено до 3-х місяців ув'язнення[1].

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію і про повалення самодержавства у Золотоноші була зустрінута як давно очікувана. За прикладом Полтави й Кременчука трудящі міста роззброїли поліцію і жандармерію, звільнили політичних в'язнів, ліквідували старі органи влади[2].

5 березня панівні верстви міста створили тимчасовий громадський комітет. На початку березня тут виникла Рада солдатських депутатів, 20 квітня — Рада робітничих депутатів, а 30 квітня вони злилися в єдиний орган — Раду робітничих і солдатських депутатів[3]. Вона встановила робітничий контроль над виробництвом. 5 червня виконком Ради ухвалив передати в оренду селянам с. Великої Бурімки 5 тис. десятин землі княгині Кантакузен[4]. У липні на вимогу більшовиків повітовий земельний комітет, утворений 30 червня, змушений був конфіскувати для селян 755 десятин землі в Веселому Хуторі Чорнобаївської волості і 1000 десятин — у Старому Ковраї Іркліївської волості[5]. Він однак виступав проти передачі землі селянам і 4 серпня повідомляв у губернію, що «земля захоплюється селянами без його відому»[6].

Весною і влітку 1917 року почали повертатися солдати-більшовики. Вони розгорнули агітаційну роботу. З їхньої ініціативи у червні створено бойову дружину з робітників і солдатів. У відповідь 6 жовтня контрреволюційні сили ухвалили негайно розпочати формування загонів «вільного козацтва». У жовтні ж у Золотоноші розквартировано сотню 33-го донського козачого полку[7]. Не дивлячись на складність ситуації, більшовики Золотоніщини продовжували проводити агітаційно-масову роботу серед трудящих і домоглися значних результатів. Повітовий з'їзд селянських спілок, скликаний 3 жовтня 1917 року для укладення проекту наказу делегатам Установчих зборів під впливом більшовиків ухвалив більшовицьку резолюцію і створив революційний комітет на чолі з комуністом В. І. Гайдамакою. Більшість членів спілки голосували за кандидатів — більшовиків[8].

Восени тут було створено 1-й Золотоніський червоногвардійський загін у кількості 200 бійців. Одним з його організаторів, політкомісаром і заступником командира став фронтовик О. О. Воскресенський[9].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 73, арк. 16.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, т. 2, стор. 214.
[3] Газ. «Голос труда» (Золотоноша), 24 травня 1917 р.
[4] Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 р. К., 1966, стор. 198.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2117, оп. 1, спр. 19, арк. 30.
[6] Там же, ф. 1414, оп. 1, спр. 59, арк. 53—54.
[7] Газ. «Вільне слово» (Золотоноша), 11 жовтня 1917 р.
[8] Путь славных. Воспоминания ветеранов борьбы за Советскую власть. К., 1957, стор. 306.
[9] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 142, 143.

Велику радість серед трудящих Золотоноші викликала звістка про перемогу Великого Жовтня. Встановлення Радянської влади в місті відбувалося в умовах жорстокої класової боротьби.

18 січня 1918 року червоногвардійський загін, очолюваний М. Бабенком, при підтримці червоногвардійців і революційних солдатів Золотоноші очистив місто від націоналістичного засилля. Але щойно червоногвардійці вийшли з Золотоноші, як націоналісти захопили владу. 18 лютого 1-й Конотопський революційний загін Червоної гвардії допоміг трудящим ліквідувати органи Центральної ради і відновити Радянську владу. 22 березня 1918 року Золотоношу окупувало кайзерівське військо[1].

У травні 1918 року в с. Лялинцях відбулася нарада комуністів, яка обговорила план створення партизанських загонів. На ній обрали підпільний повітовий ревком на чолі з В. І. Гайдамакою, а також делегата на І з'їзд КП(б)У. Делегату доручалося встановити зв'язок з підпільним Полтавським губернським партійним комітетом[2]. Загальне керівництво партизанськими загонами у Золотоніському повіті було покладено на Я. З. Антосика.

За сигналом підпільного повітового центру у травні 1918 року трудящі повіту піднялися на боротьбу з окупантами та гетьманцями. «До Золотоноші,— писала більшовицька газета «Правда»,— надіслано війська для втихомирення селян. Німецькі загони роззброїли селян. У Пирятинському, Золотоніському і Лубенському повітах німці застосовують артилерію»[3].

Ворог придушив Золотоніське збройне повстання і наклав на селян велику контрибуцію — 71 тис. крб., 4500 пудів хліба зерном і 1200 пудів вівса[4]. Багатьох повстанців було розстріляно, багатьох ув'язнено.

Більшовики повіту взяли участь у роботі 2-го з'їзду КП(б)У (жовтень 1918 р.). Делегатом на з'їзд від повітової партійної організації, що оформилася в період між 1 і 2 з'їздами КП(б)У і налічувала 30 членів, обрали Т. М. Терещенка («Левшин» або «Антін»)[5].

Влітку повстанський рух на Золотоніщині розгорівся з новою силою. Близько тисячі патріотів, що зосередились у районі с. Великого Хутора, вели бої за Золотоношу. Ворог застосовував проти партизанів артилерію. 6 серпня золотоніський повітовий німецький комендант оголосив Золотоношу на облоговому становищі. Виконуючи розпорядження підпільного повітового центру, партизанські загони 10 листопада включились у всенародне повстання проти окупаційного режиму і 27 листопада 1918 року визволили Золотоношу[6]. Але 12 грудня владу в місті захопила Директорія.

Повітовий селянський з'їзд, що відбувся 22 грудня, обрав делегатів на губернський з'їзд — В. І. Гайдамаку, І. Л. Мойсю (Іван Ле), В. Ф. Каздобіна, Я. З. Антосика, П. Шандру, які привезли в захоплену петлюрівцями Полтаву декларацію трудящих селян з вимогою передати владу Радам та конфіскувати поміщицькі землі. Золотоніські делегати голосували за встановлення Радянської влади[7].

Для зміцнення своєї влади Директорія направила в Золотоношу 5-й Чорноморський полк (кіш). Проте дні буржуазно-контрреволюційної влади уже були лічені. 25 січня 1919 року батальйони Корсунського, 34-го Кременчуцького полків, що стояли в Золотоноші і були настроєні по-більшовицькому, при підтримці міських робітників, очолених Черкаським і Золотоніським підпільними більшовицькими центрами, повстали. Місто було визволене від буржуазних націоналістів. Повіто-

---

1 Черкаський облдержархів, ф. Р-1667, оп. 1, спр. 2, арк. 249.
2 Путь славных, стор. 308.
3 Газ. «Правда», 22 травня 1918 р.
4 ЦДАЖР УРСР, ф. 2094, оп. 1, спр. 25, арк. 65.
5 АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—12, спр. 7, арк. 2.
6 Там же, ф. 1215, оп. 1, спр. 75, арк. 349.
7 Путь славных, стор. 311—312.

вий ревком взяв владу в свої руки[1]. Через три дні 1-й Золотоніський повстанський полк оточив і роззброїв Чорноморський кіш, полонив 400 петлюрівців і захопив 12 гармат, 8 кулеметів, багато набоїв і патронів[2].

На початку лютого була створена Золотоніська міська партійна організація. Комуністи Золотоноші очолили радянське будівництво в місті[3]. Ревком і надзвичайна комісія повели рішучу боротьбу з контрреволюційними елементами, встановили трудову повинність для буржуазії. Земські установи було ліквідовано. Продовольчий відділ ревкому розгорнув закупівлю і розподіл продуктів серед бідноти. Для допомоги фронту в місті й повіті було зібрано 19 млн. крб. Газета «Український комуніст» — орган ревкому — мобілізовувала трудящих на боротьбу за зміцнення влади Рад. У цей же час організаційно оформилася комсомольська організація[4]. У місті і на селах комсомол під керівництвом комуністів налагоджував культурно-освітню роботу, згуртовував молодь на боротьбу з ворогами Радянської влади.

У березні 1919 року в складі двох стрілецьких і кавалерійських полків була сформована окрема Задніпрянська бригада. Пізніше вона відзначилася в розгромі банд Зеленого та Григор'єва.

Намагаючись зупинити переможну ходу Радянської влади на Україні, ліквідувати величні завоювання Жовтня, ліві есери і незалежники, що засіли в повітових виконкомі та ревкомі, зв'язалися з бандами Зеленого та Григор'єва і зробили спробу вчинити контрреволюційний переворот. Але Задніпрянська бригада ліквідувала цей виступ. 13 травня бандити увірвалися до Золотоноші. Повітовий ревком, очолюваний П. Ф. Ємцем, мобілізував всі революційні сили на відсіч ворогові[5]. На другий день при підтримці трудящих Задніпрянська бригада і загони Шафранського рішучою контратакою вибили григор'євців із Золотоноші. 16 травня народний комісар військових справ УРСР М. І. Подвойський повідомляв: «Протягом вчорашнього дня і ночі з 14 на 15 травня нашими частинами взято Золотоношу, де захоплено в полон батальйон григор'євців, 2 гармати, бронепоїзд з кулеметом і при дальшому просуванні взято м. Черкаси. Банди Григор'єва в безладді відступають»[6].

У дні підготовки відсічі денікінським полчищам (червень 1919) ревком оголосив мобілізацію громадян міста і повіту. Вона пройшла з великим успіхом. «Вдома залишалися самі каліки»,— писала тоді губернська газета. 5-й повітовий з'їзд Рад, що зібрався 29 червня, ухвалив створити 1-й добровільний полк порятунку революції[7].

Проте 17 серпня радянські війська змушені були залишити Золотоношу. Черкасько-Золотоніський штаб, створений ЦК КП(б)У в числі 12 штабів України, очолив боротьбу трудящих проти денікінців, за Радянську владу. У вересні в районі міста діяв партизанський загін, який весь час непокоїв ворога. В грудні неподалік Золотоноші він оточив денікінський Ізмайлівський полк з штабом і завдав йому відчутного удару. 26 грудня 60-а стрілецька дивізія та 3-я окрема кавалерійська бригада Червоної Армії визволили місто.

Відразу ж після остаточного утвердження Радянської влади повітовий військово-революційний комітет (очолив комуніст А. Сидоренко) приступив до відбудови зруйнованого господарства. Знову розпочав роботу міський комітет партії. В січні 1920 року тут створено повітову Раду народного господарства, яка того ж року домоглася відновлення роботи на чавуноливарні, цегельні, електростанції та на інших підприємствах. Питанням відбудови зруйнованого господарства займався і повітовий

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-546, оп. 1, спр. 88, арк. 5, 9.
[2] Там же, ф. Р-1666, оп. 1, спр. 67, арк. 526; ф. Р-1868, спр. 11, арк. 1—4.
[3] Газ. «Известия» (Полтава), 26 лютого 1919 р.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-546, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. Збірник документів і матеріалів. К., 1962, стор. 426—428.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 259, арк. 216.
[7] Газ. «Вісті» (Київ), 25 червня, 4 липня 1919 р.

з'їзд Рад (відбувся у квітні 1920 року) та виконком, обраний на ньому (голова А. Сидоренко). Вірним помічником комуністів стала міська комсомольська організація, створена у березні 1920 року. У перші дні існування вона налічувала 44 члени і 8 кандидатів у члени комсомолу. Виникли комсомольські осередки і в селах повіту. Комсомольці організували збирання продуктів харчування для робітників Петрограда і стали активними борцями проти різних банд. Молоді бійці відзначилися, зокрема, під час нападу на Золотоношу банди Тютюнника 17 лютого 1920 року. Створені з молоді два загони особливого призначення ліквідували бандитизм у повіті[1].

Радянська влада налагодила і боротьбу з епідемією сипного тифу, провела реорганізацію школи. Тоді ж відкрито дитячий будинок, влаштовано літні дитячі майданчики.

Тривожне становище склалось у травні 1920 року у зв'язку з наступом польських інтервентів. Для організації відсічі ворогу виконком Ради виділив з свого складу трійку. 19 травня створено ревком, який очолив І. С. Харченко. Повітова партійна і комсомольська організації мобілізували на фронт більше половини свого складу. Формувалися загони добровольців і з числа неспілкової молоді.

Відгукнувшись на заклик В. І. Леніна допомогти голодуючим губерніям Поволжя, трудящі Золотоноші організували збирання продуктів та грошових коштів. Вони надіслали голодуючим 175 пудів сала, 5350 пудів зерна і продуктів. У Красногірському монастирі виконком влаштував дитячу колонію для кількохсот дітей з Татарської АРСР, а повітовий партком і виконком провели тиждень допомоги голодуючим, наклали прогресивний податок на служителів культу та багатіїв[2].

У зв'язку із змінами, які мали місце в адміністративно-територіальному поділі України, Золотоноша і повіт 30 липня 1920 року увійшли до новоутвореної Кременчуцької губернії, а через 2 роки — до Полтавської губернії. 1923 року утворено Золотоніський район у складі Золотоніського округу (з 1925 року — Черкаського, 1927 — Шевченківського). З 1932 року Золотоніський район підпорядковано спершу Київській, а з 1937 року — Полтавській області.

Радість перших успіхів у відбудові народного господарства затьмарилася величезним горем — смертю В. І. Леніна. На траурних мітингах і зборах, присвячених пам'яті вождя, що відбувалися на підприємствах і установах, трудящі Золотоноші заявили про своє непохитне рішення йти ленінським шляхом. На численні прохання трудящих міська Рада назвала одну з найкращих вулиць Золотоноші іменем В. І. Леніна.

У відбудовний період партія та держава багато зробили для налагодження справи охорони здоров'я трудящих, для налагодження роботи школи та закладів культури. В місті працювала лікарня на 65 ліжок. У 1920 році тут відкрито два нових відділення. За 1922—1923 рр. відкрилися два диспансери, рентген-кабінет. 1925 року — поліклініка, лабораторія і 3 аптеки. 12 лікарів та 47 чоловік середнього медичного персоналу обслуговували заклади охорони здоров'я.

Радянська влада по-батьківському піклувалася про дітей. 5 дитячих будинків почали виховувати сиріт в 1920—1923 рр. У ці ж роки в місті відкрилися 3 трудові школи, 4 лікнепи, трирічні педагогічні курси, сільськогосподарський і педагогічний технікуми та загальноосвітні курси. У них 94 вчителі навчали майже 2200 учнів. Тут діяли бібліотека, клуб, 2 театри, кінотеатр і краєзнавчий музей[3].

У роки передвоєнних п'ятирічок у місті розгорнулося будівництво нових і реконструкція наявних підприємств. Процес перетворення Золотоноші в індустріаль-

---

[1] Газ. «Прапор Жовтня» (Золотоноша), 29 жовтня 1938 р.

[2] Отчет о деятельности Золотоношского уездного экономического совещания. Золотоноша, 1922, стор. 102.

[3] Статистический справочник по Золотоніській окрузі на 1924—1925 рр. Золотоноша, 1925, стор. 40.

но-аграрне місто можна бачити на прикладі ремонтно-механічного заводу. Чавуноливарна майстерня непмана Двоскіна, де працювало всього 19 робітників, після націоналізації у 1929 році перетворена на завод. 1931 року тут виросли виробничі корпуси, встановлено потужні двигуни, переустатковано машинний цех. Уже тоді на заводі працювало 160 робітників, а через три роки — 400. За 2 роки у 2,5 раза зросла кількість продукції і 1934 року вона обчислювалась у 1,6 млн. крб. Відбудована цегельня «Вулкан» виробляла 3 млн. штук цегли на рік. На тому ж подвір'ї 1932 року пущено в експлуатацію новий цегельний завод, продукція якого становила 12 млн. штук цегли щорічно. Споруджена 1925 року електростанція потужністю 200 квт, після реконструкції 1932 року виробляла електроенергії в десять разів більше.

У 1930—1932 pp. в Золотоноші збудовано ряд нових підприємств: м'ятний, маслоробний, крохмале-патоковий заводи, швейну фабрику, чинбарню. Значного розвитку набула місцева промисловість. Кустарі об'єдналися у промислово-кооперативні артілі «Червоний харчовик», «Перемога» тощо. Наприкінці 30-х pp. почалось об'єднання дрібних промислових підприємств у пром- та харчокомбінати. Для підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості та будівництва 1930 року відкрито кустарно-промислову керамічну школу.

Соціалістичний лад породив небачене до того виробниче піднесення. Д. Михайлик, Л. Федорченко, Д. Коваленко та багато інших виробничників ремонтно-механічного заводу виступили застрільниками соціалістичного змагання міста і району. Названі трудівники регулярно виконували норми на 140—200 проц. 1939 року на цьому заводі розгорнувся рух багатоверстатників. 39 робітників почали працювати на кількох верстатах одночасно.

У жовтні 1933 року, з початком залізничного руху на лінії Золотоноша — Миронівка, місто стало залізничним вузлом.

Партійна організація, районна та міська Ради багато уваги приділяли колективізації сільського господарства.

Ще 1922 року золотонісці організували першу артіль. У ній об'єдналися 7 учительських родин, що почали господарювати на 135 десятинах землі[1]. У другій половині 20-х років на околицях міста виникли Струнківська, Заграблянська, Затроїцька та Миколаївська земгромади. 1927 року Струнківська земгромада перетворена в ТСОЗ. Навесні 1928 року створено колгосп «Надія». Його головою обрано П. М. Матюшу. Питанню дальшого розвитку кооперації був присвячений і шостий районний з'їзд Рад. Селяни-бідняки та середняки, які брали у ньому участь, підтримали курс на колективізацію[2].

З 1929 року земгромади Золотоноші об'єдналися в колгоспи. Велику роль у зміцненні і розвитку сільськогосподарських артілей у передвоєнні роки відіграла Золотоніська МТС (створена 1930 року). Напередодні війни в Золотоноші було 5 колгоспів, які господарювали на 4590 га землі. Сільському господарству значну допомогу подавали підприємства та організації міста. Так, ливарно-механічний завод проводив ремонт сільськогосподарського реманенту.

Розвиток промисловості та сільського господарства Золотоноші викликали дальший ріст населення міста. 1930 року в ньому проживало 13 979, 1939 — 18 351 чоловік[3]. У 30-х pp. тут розгорнулося велике житлове будівництво. 1935 року споруджено 50, через рік — 100, а ще через рік — 200 будинків. За цей час виріс новий район міста. 1940 року відкрито майстерню пошиття одягу.

За роки довоєнних п'ятирічок у Золотоноші значного розвитку набула охорона здоров'я трудящих. Лікарню на 130 ліжок 1939 року обслуговували 112 медичних працівників. У місті діяли 3 поліклініки, рентгенкабінет, електроводолікарня, 2 дитячі консультації та інші лікувальні й оздоровчі заклади. Лікарі Золотоноші

[1] Отчет о деятельности Золотоношского уездного экономического совещания, стор. 40.
[2] Газ. «Радянська думка» (Черкаси), 31 березня 1929 р.
[3] Итоги Всесоюзной переписи населения 1939 года. М., 1963, стор. 21.

надавали велику шефську допомогу селу. 1929 року тут створено бригаду лікарів, яка взяла шефство над Богодухівською лікарнею.

Уже в 1930 році повністю ліквідовано неписьменність. 1934 року тут працювали 3 середніх і неповна середня школи (навчалося 2400 дітей), педагогічний та агрономічний технікуми, медична школа, школа агротехніки та механізації сільського господарства. З 1935 року стала діяти звукова стаціонарна кіноустановка. 1931 року видатки на охорону здоров'я становили майже 2,6 млн. крб., на народну освіту — 5,6 млн. карбованців[1].

Районна газета «Вісті» (1920—1930 рр.), з 1930 року — «Червоний Жовтень»,— орган повітового, потім районного комітетів КП(б)У та міської і районної Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, відіграла значну роль в ході мобілізації жителів Золотоноші на будівництво соціалізму.

Щасливе і радісне життя прийшло до Золотоноші. Люди стали жити заможно і культурно.

Мирну творчу працю трудящих Золотоноші було порушено підступним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 22 червня близько тисячі мешканців міста, зібравшись на мітинг, заявили про свою готовність стати на захист рідної Вітчизни. У численних заявах робітники, селяни, інтелігенція просили відрядити їх до діючої армії. Партійні організації, колективи підприємств вчасно провели евакуацію цінного устаткування на схід. Райком партії керував створенням винищувального батальйону, основне ядро якого склали комуністи та комсомольці.

Після запеклих боїв 19 вересня 1941 року гітлерівці захопили Золотоношу. Два роки і три дні тривала ніч окупації. На третій день після свого приходу фашисти розстріляли 300 радянських громадян, а в листопаді ще 3,5 тис. чоловік. З 25-го по 30 липня 1942 року вони знищили тут понад 7 тис. військовополонених та радянських активістів. У числі розстріляних 151 житель Золотоноші, 433 мешканців фашисти забрали на каторжні роботи до Німеччини, загарбники зруйнували пам'ятники В. І. Леніну, Т. Г. Шевченкові[2].

Та трудящі не скорилися загарбникам. У лютому 1942 року на Золотоніщині виникла підпільна антифашистська організація, керована комуністами. Невдовзі підпілля зросло до 378 чоловік[3]. Через рік у лютому 1943 року фашисти схопили і розстріляли 75 чоловік цієї групи, у їх числі і частину керівників. Тоді решта підпільників, керованих О. Н. Соловйовим та Г. Н. Ніколаєвим, пішла в ліси. На початку 1943 року було створено Золотоніський партизанський загін (командир М. І. Савран). Він розгорнув бойові дії на лівобережній Черкащині[4]. Народні месники завдавали ударів по тилових комунікаціях ворога, громили військові підрозділи, руйнували шляхи сполучення. Загін знищив близько 500 фашистів, 18 автомашин, 2 паровози, 8 вагонів, висадив у повітря 2 залізничні мости.

На світанку 22 вересня 1943 року 9-а бригада 3-го гвардійського механізованого корпусу розпочала бої на підступах до Золотоноші, а на 11 годину ранку визволила місто. Напруживши всі свої сили, противник повів шалену контратаку і знову захопив місто. Проте в той же день фашисти змушені були відступити. На цей раз назавжди. У визволенні Золотоноші значну допомогу радянським військам подав місцевий партизанський загін.

На фронтах Великої Вітчизняної війни багато жителів Золотоноші громили ворога. Серед них пілот 825-го штурмового авіаційного полку, молодший лейтенант Ѳ. Ф. Романенко, що 12 липня 1944 року повторив подвиг М. Гастелло в районі м. Опочки Псковської області. Тяжко поранений, на підбитому літакові, він і стрілець С. Цариков протаранили колону мотопіхоти, завдавши ворогові великих втрат.

---

[1] Газ. «Червоний Жовтень» (Золотоноша), 5 грудня 1959 р.

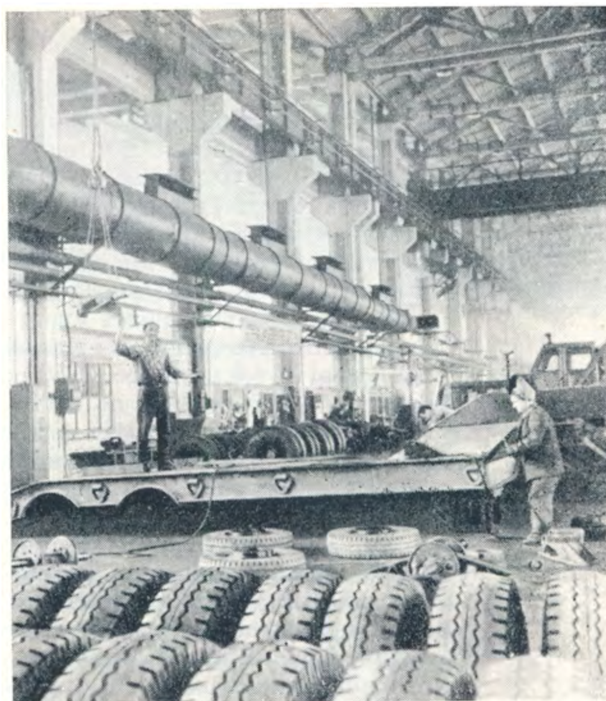
[2] Німецькі окупанти на Полтавщині (1941—1943 рр.). Збірник документів. Полтава, 1947, стор. 28.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 13, арк. 1. 28. 32.

[4] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 13, арк. 36, 37.

Героя посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. У боях за Уманщину присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу сержантові В. І. Рибалкові. Свято шанують золотонісці пам'ять полеглих воїнів. У центрі міста споруджено обеліск жертвам німецько-фашистського терору і воїнам, які загинули в боях за визволення Золотоноші.

Ще бої гриміли неподалік на Дніпрі, а трудящі міста під керівництвом райкому партії та райвиконкому приступили до відбудови зруйнованого господарства. Все доводилось розпочинати заново. Окупанти знищили майже всі промислові підприємства, зірвали 2 залізничні станції, перетворили на руїни 438 громадських, культурно-освітніх і житлових будинків, у т. ч. 11 шкіл, 2 технікуми, 2 театри, кінотеатр, лікарню. Загальні збитки, завдані Золотоноші, складають 963 млн. карбованців[1].

У складальному цеху ремонтно-механічного заводу, м. Золотоноша. 1967 р.

Вже через місяць після визволення було налагоджено роботу кількох цехів ремонтно-механічного заводу. У кінці вересня 1943 року електростанція дала перший струм. У 26-у річницю Великого Жовтня водогін почав постачати воду найважливішим пунктам міста. У першій половині 1944 року стали до ладу нафтобаза, пекарня, швейна фабрика, птахокомбінат, харчокомбінат. До осені 1944 року на 19 підприємствах міста уже працювали понад 600 робітників та службовців. 1 листопада 1944 року маслозавод виконав річний план на 137 проц. і зайняв третє місце по Україні. На другий день після визволення від окупантів місцева лікарня прийняла першу групу поранених радянських воїнів. На кінець 1944 року всі довоєнні медичні заклади міста відновили роботу. Працювали лікарня, поліклініка, аптека, 2 диспансери, пологовий будинок, дитячі ясла, садок. Ще 1943 року прийняли слухачів педагогічний та агрономічний технікуми. 1944 року почала працювати школа механізації сільського господарства, через рік — технікум рільництва й обласна школа техніків-садівників. До Дня Перемоги над фашистською Німеччиною налагодили роботу всі підприємства міста. Всі загальноосвітні школи, районна (з фондом 16 482 книги) та 2 дитячі бібліотеки, районний будинок культури і кінотеатри.

Водночас трудящі міста надавали значну допомогу фронтові. Вони збирали кошти на танкову колону «Визволена Полтавщина» та повітряну ескадрилью «Полтавщина — переможцям». Жінки допомагали пораненим, шили і відсилали на фронт теплі речі.

Братня допомога народів нашої Батьківщини дозволила золотонісцям відбудувати своє господарство за досить короткий час. 160 робітників ремонтно-механічного заводу стали стахановцями виробництва, в 1947 році він виробив продукції у півтора раза більше, ніж до війни. 1946 року в місті уже працювало 29 підприємств і 12 промислових артілей.

Зусилля партійних, радянських і громадських організацій, спрямовані на подолання наслідків руйнівної війни, увінчалися першими успіхами. Більшість підприємств міста достроково виконала план 4-ї п'ятирічки. За економічними показниками господарство Золотоноші досягло довоєнного рівня.

Трудове піднесення трудівників міста наростало і в наступні роки. Поряд з відбудовою один за одним зводились нові корпуси цехів на ремонтно-механічному,

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-624, оп. 1, спр. 1, арк. 98, 103, 109.

горілчаному, маслоробному, м'ясному, пивоварному заводах, на цегельнях і млинах. Крім них, виросли нові підприємства: завод залізобетонних конструкцій, хлібозавод, пивзавод, завод калібрування гібридного насіння кукурудзи, 2 цегельні, промислові бази «Міжколгоспбуду» (за 6 років звів 272 споруди) та «Спецбудтресту» № 1. Дрібні підприємства й артілі об'єдналися у комбінати: хлібопродуктів, побутового обслуговування. Золотоніські промислові вироби пішли до Москви, Ленінграда, на Крайню Північ, Далекий Схід, Донбас, до Німецької Демократичної Республіки.

Зросла продуктивність праці і кількість робітників, зайнятих на виробництві. Так, вартість продукції, випущеної трудівниками Золотоноші, становила 1,4 млн. крб. у 1946 році і 11,5 млн. крб. 1959 року. Кількість робітників з 1946 року до 1959 року зросла від 1785 чоловік до 2803.

Нових значних успіхів робітники міста домоглися у восьмій п'ятирічці. За 1966—1970 рр. обсяг реалізованої продукції зріс тут з 30,5 млн. крб. до 59,1 млн. крб., тобто майже вдвоє. За п'ятирічку кількість робітників збільшилася з 4192 до 5000 чоловік.

Нині в Золотоноші діє 20 підприємств. Провідною галуззю промисловості міста є харчова, яка працює на багатій місцевій сировині. А найбільшим підприємством Золотоноші став комбінат хлібопродуктів, до складу якого входить і завод калібрування насіння кукурудзи — перше на Черкащині й одне з найбільших на Україні механічних напівавтоматизованих підприємств цього типу. Великою фабрикою у післявоєнні роки став також птахокомбінат. Завод парфюмерних виробів та ефірних олій — єдине в країні підприємство, що виробляє ефірну олію з кропу та хвої сосни і постачає нею всю країну. Автором розробки рецептури і технологічних умов виробництва є сам колектив заводу. Завод виготовляє також одеколон, шампуні, туалетну воду. 1968 року у місті споруджено консервний завод, який щороку виробляє близько 8 млн. умовних банок різноманітних овочевих і фруктових консервів. Золотоніське масло йде в Чехословаччину, Югославію, Німецьку Демократичну Республіку, на Кубу.

У місті кілька підприємств легкої промисловості. Швейна фабрика випускає за рік 186 тис. костюмів, українські сорочки. Фабрика художньої вишивки завоювала загальне визнання. У магазинах Москви, Києва, Одеси та інших міст можна бачити чудові вишиванки, створені вмілими руками золотоніських вишивальниць.

В економічному балансі Золотоноші важливе місце посідає ремонтно-механічний завод, який ремонтує будівельно-шляхову техніку і засоби масової механізації, а також випускає запасні частини до екскаваторів та будівельно-шляхових машин. Паливна промисловість міста базується на використанні торфу. Його родовище займає площу 7736 га.

За роки семирічки та восьмої п'ятирічки в місті розгорнувся рух за комуністичну працю. Він став невичерпним резервом піднесення продуктивності праці та зниження собівартості продукції. Перша бригада комуністичної праці з'явилася у Золотоноші 1959 року на фабриці художньої вишивки. Нині їх десятки. Передовики виробництва — золотий фонд міста. 219 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами. Нове ставлення до праці, породжене соціалістичним ладом, яскраво віддзеркалюється в рухові винахідництва та раціоналізаторства. Лише за 1970 рік раціоналізатори та винахідники району внесли 300 пропозицій, з яких понад 220 впроваджено у виробництво, що дало економічний ефект близько 60 тис. карбованців.

Добре почали золотоніці і дев'яту п'ятирічку. В 1971 році промисловість міста успішно виконала планові завдання по виробництву і реалізації продукції. За рік впроваджено у виробництво 354 раціоналізаторські пропозиції, які дозволили зекономити 789 тис. крб. народних коштів. На кожного працюючого вироблено по 12,5 тис. крб. Це на 3% більше проти планового завдання і на 5% більше ніж було вироблено в останньому році восьмої п'ятирічки.

Вулиця Т. Г. Шевченка, м. Золотоноша. 1970 р.

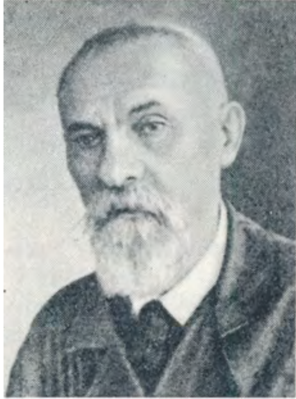
Поряд з успіхами промисловості значні досягнення мають і трудівники сільського господарства. Укрупнений колгосп ім. Калініна (об'єднав артілі 6 сіл) господарює зараз на 5,8 тис. га землі, з них — 3,3 тис. орної. За роки останніх п'ятирічок господарство зросло, зміцніло економічно й поліпшило свою технічну оснащеність. На тваринницьких фермах механізовано ряд трудомістких процесів. Внаслідок впровадження прогресивних методів господарювання зріс прибуток колгоспу. На кінець восьмої п'ятирічки він досяг 1,6 млн. крб. В перший рік дев'ятої п'ятирічки колгоспники одержали добрий урожай. Вони виростили по 37,4 цнт з га зернових (при зобов'язанні — 30 цнт), у т. ч. озимої пшениці по 45,4 цнт з га. Господарство продало державі 20 тис. цнт зерна (при плані 17 500 цнт). В останні десятиріччя тут виросли свої майстри сільського господарства. Далеко за межами району знають знатного механізатора В. Восколовича. Досвід очолюваної ним молодіжної ланки описаний в книзі Г. Суховершка «Богатирі». За вирощування високих врожаїв голові колгоспу А. Вишневській присвоєно почесне звання заслуженого агронома Української РСР.

Золотоноша зростає з кожним роком. Поліпшується її благоустрій. За роки восьмої п'ятирічки тут побудовано 40 комунальних та до 900 індивідуальних будинків. Центр міста прикрасився 13 багатоповерховими спорудами. У місті виросли корпуси нових підприємств. Заасфальтовано до 20 км вулиць, прокладено 35 тис. кв. метрів тротуарів. Недавно вступили до ладу гуртожиток і навчальний корпус сільськогосподарського технікуму, триповерхове приміщення середньої школи, універмаг «Ювілейний», автовокзал, автопарк, вузол зв'язку, нова лазня, банно-пральний комбінат. У місті багато зелені. Загальна площа зелених насаджень досягла 70 га. Лише за три останні роки тут висаджено понад 50 тис. декоративних і фруктових дерев, закладено нові парки і сквери. Через Золотоношу пролягає асфальтовий шлях Черкаси — Київ.

До Великої Вітчизняної війни в Золотоноші не було ні внутрішнього, ні приміського транспорту. Зараз міська автобаза налічує до 200 машин. Її автобуси курсують по 16 міських і 18 позаміських маршрутах. Налагоджено регулярний автобусний рух між Золотоношею і Черкасами, Золотоношею і Києвом.

Добре поставлено в місті медичне обслуговування трудящих. Тут працює устаткована новою лікувальною апаратурою лікарня на 205 ліжок, поліклініка, рентгенкабінет, три диспансери, три аптеки, магазин оптики. Лікарня має функціонально-діагностичний і травматологічний відділи. Мешканців Золотоноші й району обслуговують 74 лікарі та 285 фахівців з середньою медичною освітою. Високим авторитетом користується заслужений лікар Української РСР терапевт І. П. Хорошун.

У Золотоноші створено добрі умови для навчання. Мережа навчальних закладів міста складається з 8 середніх і восьмирічних шкіл, з технічної, санаторно-лісної, музичної шкіл, з 2 шкіл робітничої молоді, сільськогосподарського технікуму, профтехучилища. Всіма видами навчання охоплено 6130 учнів. Готують їх 580 учителів. Кузнею колгоспних кадрів звуть золотонісці сільськогосподарський технікум, якому 1968 року минуло 70 років. Лише після Великої Вітчизняної війни технікум випустив понад 2 тис. агрономів і 644 ветеринарних фельдшери. З стін цього закладу немало вийшло вчених, спеціалістів сільського господарства. Серед них доктор сільськогосподарських наук С. М. Бугай, кандидати сільськогосподарських наук І. Г. Зорін, І. Г. Скорик та інші. У профтехучилищі № 10 два роки навчалися і юнаки Куби. Золотонісці передали їм свій багатий досвід. Після закінчення школи вони стали спеціалістами сільського господарства і зараз працюють у себе на батьківщині.

О. М. Бах — академік, Герой Соціалістичної Праці. Фото 1937 р.

Значно зросла в місті і кількість культосвітніх закладів. Золотоноша має районний будинок культури, кінотеатр, 5 клубів, стадіон, тут працюють будинок піонерів, спортивна школа, краєзнавчий музей, районна, міська, дитяча, 4 відомчих і 10 профспілкових бібліотек, книжковий фонд яких становить 177,5 тис. книг. У 37 гуртках художньої самодіяльності бере участь 611 громадян міста.

У Золотоноші працює районний краєзнавчий музей, створений на громадських засадах 1960 року. Його фонди становлять 3 тис. експонатів. Працівниками музею опубліковано майже 1000 статей, випущено 12 номерів краєзнавчого збірника «Золотоніщина», 3 номери альманаху «Супій». Значну роботу проводить районне відділення охорони природи. При ньому діють 9 секцій і 50 громадських інструкторів.

У місті видається районна газета «Прапор Леніна», працює районне літературне об'єднання «Златоград», у якому налічується майже 30 чоловік. За значні заслуги в розвиткові українського народного самодіяльного мистецтва хоровій капелі районного будинку культури присвоєно почесне звання заслуженої народної капели.

Міцніють дружні зв'язки між трудящими Золотоноші і братніх радянських республік. 1963 року між Золотоніським і Вурнарським районом Чуваської АРСР підписано договір на соціалістичне змагання. Вурнарська картопля, посаджена тут, вродила по 200 цнт з га, а пшениця Миронівська 808 на землях Вурнарського району по 20 цнт з га.

Традиційною стала дружба між трудящими Золотоніського району та Бидгощського воєводства Польської Народної Республіки. В Золотоноші діє районне відділення радянсько-польської дружби. Місцеві робітники й інженери часто виїздять працювати на будівництво у слаборозвинені країни.

Золотоноша дала Батьківщині кілька яскравих імен героїв праці, визначних діячів науки і культури. Тут народилися депутат Верховної Ради Латвійської РСР, кандидат у члени ЦК КП Латвії, Герой Соціалістичної Праці пілот Л. М. Уланова; академік Академії наук СРСР, Герой Соціалістичної Праці О. М. Бах (1856—1947). Іменем О. М. Баха названо одну з вулиць міста. Уродженцем Золотоноші є засновник радянської школи індологів, академік Академії наук СРСР О. П. Баранников (1890—1952 рр.). Його переклад перлини давнього індійського епосу «Рамаяна» (1948 рік) — найповніший і найточніший з усіх європейських перекладів. Ім'я вченого присвоєно одній з вулиць міста. Родом із Золотоноші історик і археолог В. Г. Ляскоронський (1859—1928). На службу народові, революції віддав своє гостре перо сатирик із Золотоноші Юхим Гедзь (О. В. Савицький, 1896—1937 рр.). Тут навчалися і починали свій життєвий шлях українські радянські письменники С. Д. Скляренко, М. І. Терещенко, працював Іван Ле.

Партійні і радянські органи Золотоноші виявляють значну увагу до реставрації старих і створення нових історичних пам'ятників. У місті споруджено пам'ятники В. І. Леніну, Т. Г. Шевченкові, О. М. Баху, встановлено меморіальні дошки на будинкові 4-ї школи, де навчався С. Д. Скляренко, та на будинках райвиконкому, в якому засідав перший повітовий ревком і районної філії держбанку, де 1918 року відбулося засідання підпільного ревкому, на будинку, де жив учений О. П. Баранников. 1966 року в Золотоноші почало діяти районне відділення Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури.

Відрадні перспективи відкриваються перед Золотоношею в майбутньому. В дев'ятій п'ятирічці буде реконструйовано залізничні станції Золотоноша I і Золотоноша II, завод парфюмерних виробів, маслозавод, на виноробному комбінаті стане

до ладу розливний цех потужністю 6 млн. декалітрів на рік. В місті виростуть 4 типових мікрорайони з громадсько-культурними центрами і комплексами необхідних установ для обслуговування населення. Багато вулиць буде реконструйовано і забудовано багатоповерховими будинками. Справжнім культурним центром міста стане парк ім. Т. Г. Шевченка. Трудящі одержать новий будинок культури на 600 місць та районну бібліотеку на 100 тис. томів, нову районну лікарню на 240 місць із поліклінікою та іншими спорудами.

Творчу енергію золотонісців у боротьбі за побудову комунізму скеровує міська партійна організація, яка зараз налічує до 2000 комуністів, що об'єднані у 74 первинних партійних організаціях. Їм активно допомагає 51 комсомольська організація, де перебуває понад 2500 комсомольців.

Значну державну, господарську і громадсько-політичну роботу проводить міська Рада. У її складі 87 депутатів (46 робітників, 15 колгоспників, 26 службовців). При Раді створено 9 комісій. На громадських засадах їм допомагають 30 вуличних комітетів.

Трудящі Золотоноші люблять своє місто. Вони докладають багато зусиль, щоб зробити його одним з найкращих на Черкащині.

М. Ф. ПОНОМАРЕНКО

ГЕЛЬМЯ́ЗІВ

Гельмязів — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі притоки Дніпра Супою, за 12 км від залізничної станції Гладківщина, за 3 км від автотраси Київ — Кременчук — Дніпропетровськ. Населення — 6149 чоловік.

Окремі історики, посилаючись на Іпатіївський і Лаврентіївський літописи, вважають, що село існувало уже в першій половині XII ст., на думку інших — Гельмязів згадується в XIV ст. під назвою Ємесова або Чемосова[1].

Вперше село згадується у люстрації Київського воєводства за 1616 рік[2], де Гельмязів іменується «старинным городом» з 40 «послушними» (посполитими) і 100 «непослушними» (козацькими) дворами. Поширення кріпацтва на Лівобережній Україні, зменшення селянського землеволодіння внаслідок розвитку фільваркового господарства шляхти на початку XVII ст. викликало зростання «непослушного» (покозаченого) населення, яке не корилося феодалам, не платило ніяких податків. У Гельмязові росло число утікачів з Правобережжя.

В період визвольної війни 1648—1654 рр. Гельмязів стає сотенним містечком[3]. Представники козаків, міщан і селян брали участь у Переяславській Раді. В січні 1654 року гельмязівці присягнули на вірність Російській державі.

Після возз'єднання з Росією Лівобережна Україна ще зазнавала нападів загарбників, спустошливі набіги яких дуже перешкоджали розквіту краю. Так, 1661 року Гельмязів зруйнували татари й шляхта. Не сприяла розвиткові села і козацька старшина, яка дбала тільки про збільшення своїх володінь. Отримуючи від царського уряду великі земельні маєтності, вона, крім того, загарбувала козацькі й селянські землі, закріпачуючи бідноту, змушуючи її платити різноманітні податки й побори.

У відповідь на посилення гніту 18 липня 1666 року повстали козаки Переяславського полку. До них одразу приєдналися гельмязівці. Під Гельмязовом і Піщаним відбулися бої між повстанцями, козаками та урядовими військами[4].

---

[1] В. Ляскоронский. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. К., 1903, стор. 134, 135; Городские поселения в Российской империи, т. 4, стор. 204.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 11—13.

[3] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914, стор 53.

[4] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960, стор. 285.

Після придушення заворушень козацька старшина ще більше посилила гноблення, не забуваючи водночас про власні привілеї. Гельмязівський сотник, наприклад, щоденно брав селян і козаків до свого і полковничого дворів для виконання різних домашніх робіт. Полковник Томара, полковий писар, полковий суддя, а також решта козацької старшини — стала кріпосниками, володарями земель і селян Гельмязова та навколишніх сіл. Так, лише полковникові Томарі належали села Підставки, Слобода Богушкова, Нехайки, хутори Каврайські, земельні угіддя в селах Ліпляві, Прохорівці та ін.

1797 року Гельмязів стає волосним центром Золотоніського повіту Полтавської губернії. У першій половині XIX ст. він розвивається і як торговий центр. Через нього везли хліб на Прохорівську пристань. Тут проводилися 4 щорічні ярмарки, що тривали по кілька тижнів, щотижневі базари. Торгували зерном, рибою, сіллю, яку доставляли чумаки, ремісничими виробами, що виготовлялися на місці, а також привезеними з інших міст.

Основна маса населення займалася хліборобством. З ремесел найпоширенішими були кравецтво, шевство, бондарювання, теслярство, ковальство, чинбарство, ткання полотна. Звідси і прізвища жителів села — Коваленки, Ткаченки, Бондаренки, Теслі, Шевці і т. д.

З розвитком ремесел і торгівлі з'явилась потреба в освічених людях. 1846 року в Гельмязові відкрилося парафіяльне училище. 1848 року деяка частина дітей навчалася при найстарішій з церков — Успенській. Заможні батьки наймали грамотних людей для навчання своїх нащадків удома. Іноді це були справжні вчителі, як С. М. Левицький, про якого розповів Т. Г. Шевченко в своїй повісті «Близнецы». 1848 року міністерство державних маєтностей відкрило в Гельмязові школу елементарної грамоти[1].

Не поліпшилось економічне становище селянства і після реформи 1861 року. Лише 205 дес. землі одержали гельмязівці на 122 двори (742 чоловіка). Зростало число безземельних, сільських пролетарів. На 1885 рік містечко налічувало 891 господарство[2], 4269 жителів, з яких 2969 (547 господарств) були козаки, 708 (152 господарств) — міщани, решта селяни, 40 господарств зовсім не мали землі, 312 — від 1 до 6 дес., у 333 була лише садиба. Зате 29 господарств володіли по 20—50, а 7 — понад 50 десятин. Про скрутне становище селян свідчать і такі дані: 321 господарство не мало чим обробляти свою землю і здавало її в оренду (найчастіше з половини). Як і по всій Україні, з розвитком капіталізму у Гельмязові набула поширення така форма спільної праці, як супряга. Її тут застосовували 192 господарства. Левади, прибережні луки опинилися в руках орендарів-відкупників.

Підприємці-фабриканти втягували селянські господарства в товарне виробництво. На полях і городах стали вирощувати нову культуру — тютюн. Працювали 2 вальцьові млини з паровими двигунами, 34 вітряки, 7 олійниць, 6 кузень, медоварний завод, що потребували робочих рук.

До кінця XIX ст. класове розшарування у Гельмязові ще більше поглибилося. На 1900 рік тут уже 144 безземельні господарства, значно зросла кількість малоземельних. Зате багатіли куркулі: лише тих, що володіли 50 десятинами і більше (а загалом 2495 дес., або чвертю всіх угідь села) стало 24 господарства[3]. На той час у Гельмязові і волості працювало 250 ткачів, 46 кравців, 42 чоботарі, 59 теслярів, 44 колісники, багато ковалів та інших кустарів і ремісників. Хоч самі вони за високі проценти кредитувалися торговою верхівкою, однак, розвиваючи і розширюючи своє ремесло, наймали робітників.

---

[1] Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания XIX очередного созыва, стор. 56—57.

[2] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6, Золотоношский уезд, стор. 98—128.

[3] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Золотоношский уезд. Полтава, 1905, стор. 56—57.

24 власники приватних крамниць тримали в своїх руках усю торгівлю хлібом, рибою, сіллю, а також продуктами сільського господарства, виробами місцевих кустарів та ремісників, фабричними товарами[1].

Загострення взаємин між багатіями й біднотою вилилися у події революції 1905—1907 рр. У жнива 1906 року найбільш свідомі селяни закликали працюючих на панських ланах вимагати підвищення плати за працю. Багато хто кинув роботу. Зерно перестигало. Полтавський губернатор направив у Гельмязів козачу сотню, з прибуттям якої на базарному майдані сталася сутичка. Козаки орудували нагаями та шаблями. Селянин С. Фортуна був поранений. С. Гарбуз, І. Погребний, Г. Чорненький, Л. Ярмілко за підбурювання односельців вислані за межі губернії[2].

Про Гельмязів 1909 року писала повітова газета «Слово»: «Дуже велике і убоге наше село. Тут живе кілька дуків—козаків, а то кілька тисяч такої голоти, що хоч напоказ бери». Це видно із третього подвірного господарського земського перепису Полтавської губернії за 1910 рік: 1073 господарства (5579 чоловік) володіли 4143 дес. землі, а 19 великих землевласників 2297 дес. Понад 23 проц. селян мали угіддя менше 3-х десятин, 38 проц. дворів не мали худоби і здавали землю в оренду[3].

1911 року Гельмязів одержав поштово-телеграфний зв'язок. Проектувалося прокладення залізниці з Золотоноші через Гельмязів—Переяслав на Київ. Але місцеві землевласники на чолі із старостою виступили проти цього. Вони скликали сільські сходи, налякали затурканих односельців «чавункою», а свій протест надіслали до Петербурга. Вони не хотіли втратити частину своєї землі, боялися розвитку капіталізму, проникнення в село пролетаріату. Хоч залізниця не пролягала через Гельмязів, але близькість її сприяла зростанню промисловості. 1913 року тут діяли два миловарні заводи, збільшилася кількість ремісників, кустарів, число сільських пролетарів-поденщиків зросло до 735 чоловік, які взимку перебивалися випадковою роботою, а влітку працювали за десятий сніп[4].

На початку XX ст. в Гельмязові збудовано земську лікарню на 16 ліжок. Лікар і фельдшер, які тут працювали, обслуговували 18 населених пунктів. 1900 року тільки 130 хлопчиків і дівчаток (на 5600 чоловік населення) навчалося в 1 земській та 2 школах грамоти, однак закінчували курс навчання 10—20 осіб. 1911 року відкрилося вище початкове чотирикласне міське училище. Навчання у ньому було недоступне біднякам. Про убогість тогочасної освіти свідчать такі дані: 1910 року з 2832 чоловіків письменних було 1194, з 2747 жінок лише 399[5]. В училищі процвітали «палочні» методи виховання. Лише вчитель П. Ю. Воропай гуманно ставився до своїх вихованців, знайомив їх з творами прогресивних письменників, віршами Т. Г. Шевченка, статтями В. Г. Бєлінського. Після уроків він керував малярським і музичним гуртками.

У ті роки закінчили училище нині заслужений агроном УРСР С. І. Кирдода, заслужений учитель РРФСР І. С. Лобунець.

1895 року в приватній хаті відкрилася сільська бібліотека, у фонді якої через 5 років було 640 книг[6].

Імперіалістична війна принесла нові страждання. На фронт було забрано багато чоловіків. Посівні площі значно зменшилися. Збільшилися податки, додаткові повинності. Дізнавшись про Лютневу революцію 1917 року, гельмязівці створили

---

[1] Кустари и ремесленники Полтавской губернии. Полтава, 1901, стор. 19—20.

[2] Революционные события 1905—1907 годов на Полтавщине, стор. 215.

[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд, стор. 50, 53.

[4] Свод нормальных оценок крупных промышленных заведений Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 8—11; Алфавитный указатель населенных мест Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 4.

[5] Третья подворно-хозяйственная перепись Полтавской губернии 1910 года, стор. 50.

[6] Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1903 г. Полтава, 1903, стор. 94—104.

земельний комітет і почали ділити поміщицьку землю. Налякані багатії благали порятунку у губернського начальства. «Селяни Гельмязова за розпорядженням комітету орють землю Марії Зданович»,— телеграфував 19 липня управитель поміщиці у Полтаву[1]. Прибулі війська припинили поділ землі, але не могли припинити революційної боротьби. Захоплено вітали жителі Гельмязова перемогу Великої Жовтневої революції. В січні було встановлено Радянську владу, обрано Раду робітничих і селянських депутатів. Але в її складі опинилися представники дрібнобуржуазних партій[2], які зволікали проведення земельної реформи.

17 березня 1918 року село окупували австро-німецькі війська. У відповідь на терор окупантів по волості розгорнувся партизанський рух. Учитель Гельмязівського вищого початкового училища більшовик П. Ю. Воропай об'єднав повсталих у один великий загін, де була навіть кіннота. Очистивши Гельмязів від окупантів, загін пішов далі і 26 листопада 1918 року почав обстрілювати Золотоношу[3]. У жорстоких боях за неї героїчною смертю загинув П. Ю. Воропай.

У січні 1919 року в Гельмязові відновилася влада Рад. Обраний ревком передав селянам землю. У травні виникли три бідняцькі артілі. В одну з них об'єдналися 24 працездатні бідняки, у другу — 30, про третю, на жаль, нічого, крім реєстраційного номера, не відомо[4]. Їм було передано зруйновані садиби, худобу і майно куркулів. Розгорнулося будівництво нового життя, але в серпні 1919 року його перервала денікінська навала. Ліквідувавши перші артілі, вороги почали переслідувати тих, хто боровся за владу Рад, хто одержував допомогу від неї. Трудящі знову піднялися на боротьбу. Денікінці, лякаючи військовопольовим судом, вимагали від населення здати вогнепальну зброю, навіть мисливські рушниці, а водночас повернути реманент, майно та худобу, одержані від більшовиків. Та гельмязівці не виконували подібні розпорядження. «В селі і в околицях немає порядку»,— скаржився гельмязівський пристав повітовому начальству.

25 грудня 1919 року Гельмязів знову став радянським. Відбудову зруйнованого господарства очолила Рада. Наприкінці 1920 року створено комсомольський осередок, у квітні 1921 року — партійний осередок, секретарем якого був колишній партизан Забайкалля, делегат X з'їзду РКП(б) С. І. Кирдода. 16 серпня 1921 року організовується комнезам на чолі з бідняком М. А. Колісником[5].

Для захисту населення від терору банд був створений сільський загін самооборони[6], що приймав на себе перші удари, а тим часом збиралося все чоловіче населення і вступало в бій. Весною 1920 року в одному з боїв загинув юнак-комнезамівець Т. Станіславський, який стримував напад банди. Його ім'я викарбуване на пам'ятнику, що височить на братській могилі героїв громадянської війни.

Після ліквідації банд усі сили було спрямовано на організацію нового життя. У грудні 1922 року машиніст бронепоїзда Т. С. Шульга та С. І. Кирдода створили з 47 бідняків комуну «Іскра», ядром якої стали 3 члени КП(б)У та 10 комсомольців. Комунари отримали захаращену панську садибу. Напівзруйноване, неопалюване приміщення, голод, відсутність одягу, взуття, тягла, реманенту, цькування і терор куркульства — за таких умов працювали комунари. Але віра в краще майбутнє перемагала всі труднощі. Вони послали С. І. Кирдоду своїм делегатом на II Всеукраїнський з'їзд комнезамів, де всеукраїнський староста Г. І. Петровський вручив йому грамоту ЦК ВКП(б) й іменний годинник за організацію бідняків в одну з перших у республіці комуну[7].

---

[1] Трудящі Черкащини у боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 50.
[2] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 130—131.
[3] Трудящі Черкащини у боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 134—135.
[4] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 132—133.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-1740, оп. 1, спр. 66, арк. 36.
[6] «Український історичний журнал», 1965, № 1, стор. 111.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 621, арк. 19; А. Маленевський, Г. Курій. Григорій Іванович Петровський. К., 1968, стор. 288—289.

У квітні 1923 року Гельмязів став районним центром[1].

Міцніла перша в районі комуна «Іскра». Агроном П. М. Околович налагодив вирощування сортового насіння (пшениці Українка, вівса Перемога, кукурудзи Мінезота 23), що його комунари постачали державним станціям. Тут виводили породистих коней, свиней, корів. Для комунарів зводились нові хати, вони жили заможніше, ніж одноосібники, до їх послуг з'явилися їдальня, ясла, клуб, перше в районі радіо, електрика, на свята грав духовий оркестр. Всі діти навчалися в школах. Слава комуни вийшла за межі району. 1928 року про неї демонструвався хронікально-документальний фільм, 1929 року вийшла книга М. Бовкуна «Іскра». Комуна приймала численні делегації та екскурсії. В книзі відгуків є такий запис: «Вражає, якого великого добробуту можна досягнути в короткий час колективною працею. Повернувшись додому, намагатимемось утворити у себе комуну на зразок «Іскри».

Землевпорядкування у сільськогосподарській комуні «Зірка», с. Гельмязів. 1929 р.

У травні 1924 року за допомогою іскрівців у селі організувалась комуна «Зірка». Хоч вона спершу мала тільки 3 коней, 2 волів, 3 дійних корів, бідняки охоче вступали до неї, щоб спільною працею домогтися достатку і добробуту. Г. Х. Лаврик у заяві писала: «Цим прохаю комуну «Зірка» прийняти мене в ряди вашої політичної сім'ї, позаяк я батрачка, щороку з чужої роботи не вилажу. Тепер, побачивши своїх сестер, братів-батраків, які живуть самі собі і своєю продуктивністю праці користуються, а ніякого експлуататора-куркуля не почувають, і я бажаю з цими будівниками працювать. Я буду виконувати всі обов'язки, додержуватись вашої комунарської дисципліни. Клянусь батрацькою совістю»[2].

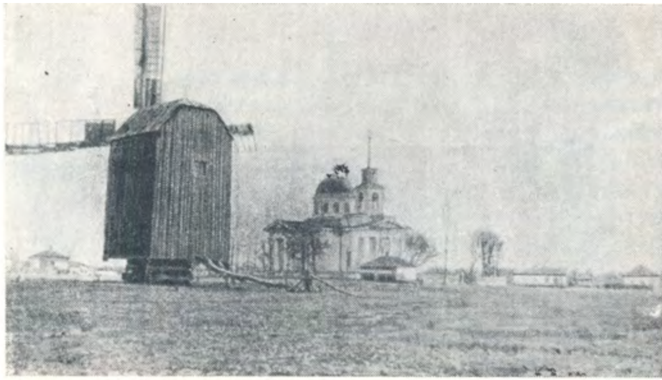
За прикладом комунарів безправні в минулому сільські пролетарі — слюсарі, ковалі, машиністи парових машин та інші — на чолі з учасником громадянської війни, слюсарем-комуністом Г. Г. Стороженком об'єдналися 1924 року в промислову артіль «Енергія», інваліди — в артіль чоботарів та шевців. Поліпшення умов життя в селі припинило відхід населення, і на 1 жовтня 1926 року в Гельмязові уже було 8174 жителі. Працювала семирічка, розгорталася робота серед перших піонерів-спартаківців. Працююча молодь навчалася в школі сільської молоді. Активну роботу вели сельбуд, хата-читальня, червоний куток, бібліотека. Діяли 5 гуртків політосвіти, 5 лікнепів. У зв'язку з потребою агрономічних спеціалістів семирічну школу 1927 року перетворено в агрошколу, яка вже наступного року на окружному конкурсі здобула першу премію за громадсько-корисну роботу.

З початком масової колективізації в 1929—1930 роках у Гельмязові поряд з комунами утворилися сільськогосподарські артілі: «Червоний брід» (згодом ім. Пролетарської революції), «Червоний шлях», ім. Будьонного, ім. Петровського. Їх організаторами були нинішні ветерани, почесні колгоспники О. І. Шульга, В. С. Фортуна, О. Дахновська, М. Д. Тищенко і розстріляний фашистами 1942 року комуніст З. І. Маланчук.

У ті роки парторганізація Гельмязова вела боротьбу з перекрученнями лінії партії щодо колективізації сільського господарства. Так, коли під впливом куркульських елементів керівники «Іскри» почали виключати комсомольців і бідняків з комуни, приховувати посіви, бджолосім'ї від оподаткування та ін., було вжито відповідних заходів, і становище виправлено[3].

Щоб забезпечити колективні господарства технікою, 1931 року в Гельмязові створюється МТС, організовуються курси для підготовки механізаторів. Прибули

[1] Шевченківщина. Статистичний довідник на 1928 рік. Черкаси, 1928, стор. 66.
[2] Газ. «Колективіст Гельмязівщини», 12 листопада 1934 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 108, арк. 6, 8, 10, 29.

Гельмязів 1930 року.

перші вітчизняні трактори. Першими за кермо сіли комсомольці, зокрема дівчата Люба Семенець та Шура Ромашко.

Кращі колгоспники вступали до лав комуністів, зокрема ударниці з колгоспу «Червоний шлях» Ганна і Ольга Кондак, які подали заяви «у партію, що будує соціалізм»[1].

Під керівництвом комуністів колгоспне виробництво набирало темпів. 1935 року трактористи І. П. Авраменко, Іван і Василь Киви, бригада дівчат-трактористок, очолювана Л. Семенець, вибороли звання кращих, зайнявши перше місце у всесоюзному змаганні трактористів, І. П. Авраменко був делегатом Надзвичайного XIV з'їзду Рад України[2], Л. Семенець — учасницею окружного, республіканського зльотів передовиків, згодом — Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР, Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. Це було визнанням партією заслуг молоді Гельмязова і району у колгоспному будівництві.

Високих показників домоглись тваринники. На тваринницькій базі комуни «Іскра» (з 1937 року — артіль) рішенням РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 1935 року створений Гельмязівський держплемрозплідник.

1937 року директор Гельмязівської МТС І. П. Авраменко став депутатом Верховної Ради СРСР від Золотоніського виборчого округу. 1938 року МТС перша на Україні виконала договірні зобов'язання перед колгоспами[3]. 24 трактористи МТС 1939 року були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, І. П. Авраменко — нагороджений Великою Золотою медаллю, брати — трактористи Іван та Василь Киви — орденом Леніна. Молочнотоварна ферма колгоспу ім. Пролетарської революції, в якій кожна корова давала в середньому 3678 кг молока, була удостоєна диплома 1-го ступеня, премійована 10 тис. крб. і легковою автомашиною. Доярка М. Камша удостоєна ордена «Знак Пошани».

Зростав добробут, рівень освіти і культури. 1935 року зробила перший випуск Гельмязівська середня школа. 1939 року в селі відкрилася ще одна середня школа. Вже працювали вчителі, лікарі, агрономи з числа тих, кого вивчила і виховала Радянська влада.

Та мирну працю радянських людей порушив напад фашистської Німеччини. Сотні гельмязівців пішли на фронт. Коли гітлерівці вдерлися в село і принесли з собою звірячі порядки, гноблення і голод, радянські люди не скорилися. 23 вересня 1941 року почав діяти партизанський загін. Очолив його секретар райкому партії Ф. Д. Горєлов, комісаром став член райкому КП(б)У, голова колгоспу села Гладківщини М. І. Ілляшенко, начальником штабу — голова райвиконкому І. С. Тютюнник. Загін складався з партійних і радянських працівників, колгоспників, молоді і літніх людей — близько 70 чоловік[4].

Протягом перших двох місяців народні месники висадили в повітря понтонний міст через Дніпро, розгромили комендатури в кількох селах району, знищили 2 автомашини з ворожими солдатами й офіцерами, перешкоджали вивозити молоко, м'ясо та інші продукти для німецької армії. Маючи радіоприймач, партизани систематично слухали Велику Землю, писали і розповсюджували серед населення повідомлення Радінформбюро, листівки.

---

[1] Газ. «Колективіст Гельмязівщини», 11 березня 1932 р.
[2] Газ. «Колективіст Гельмязівщини», 19 грудня 1936 р.
[3] Газ. «Колективіст Гельмязівщини», 29 січня 1939 р.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 348.

За період окупації Гельмязова (з 23 вересня 1941 року до 23 вересня 1943 року) фашисти розстріляли, замучили в гестапо 83-х громадян-активістів колгоспного будівництва, комуністів і комсомольців. Серед них інструктора райкому партії М. Ю. Кравченка, бригадира колгоспу «Іскра» П. О. Швеця-Ярему, голову райспоживспілки О. Т. Дорогана, головного лікаря райлікарні Ю. Е. Дубиніну, яка постачала партизанам медикаменти, одного з організаторів колгоспів З. І. Маланчука, секретаря райкому комсомолу П. К. Кислого. 270 юнаків і дівчат, підлітків було вивезено на фашистську каторгу. Гітлерівці пограбували МТС, племінну станцію, зруйнували пам'ятники В. І. Леніну і Т. Г. Шевченку, спалили обладнання обох середніх шкіл. Приміщення школи № 1 вони перетворили на концтабір, школу № 2 — на стайню. Навчання в школах припинилось[1]. Всі жителі села нагайками виганялись на польові роботи.

Проте люди не втрачали віри в остаточний розгром фашистів. Успіхи Червоної Армії на фронтах у 1942—1943 роках вселяли певність у швидке визволення. І коли в лютому 1943 року в районі організувались підпільні групи, місцеві жителі збирали розвідувальні дані для командування частин Червоної Армії, що вже вступили на Україну, не допускали вивезення худоби до Німеччини, ховали човни від фашистів, щоб наші воїни могли переправитись через Дніпро.

23 вересня 1943 року частини 23-ї стрілецької дивізії, якою командував генерал-майор О. Г. Корольов, визволили Гельмязів[2]. Серед радянських воїнів, які першими увійшли в село, були і гельмязівці — майор П. Т. Гармаш та капітан П. К. Пономаренко. Населення радо вітало визволителів, ділилося прихованими від ворога продуктами. Всі, хто міг носити зброю, пішли на фронт. 29 вересня в боях за Дніпро загинув генерал-майор О. Г. Корольов. Його з почестями поховали в центрі Гельмязова, одна з вулиць якого носить нині ім'я Героя Радянського Союзу О. Г. Корольова. Чимало гельмязівців відзначилися у боях з фашистами. Зокрема, повний кавалер ордена Слави М. К. Андрієнко брав участь у штурмі Берліна.

Зразу ж після визволення відновили діяльність районна і сільська Ради, бралися на облік наявні комуністи й комсомольці, що боролись у підпіллі протягом двох років. Обстановка вимагала мобілізації партійних сил, щоб якнайскоріше підняти з попелу зруйноване господарство. Гельмязівці допомагали чим могли армії, що тримала фронт по Дніпру, розміщеним у селі пораненим бійцям. Коли розгорнулись осінні польові роботи, червоноармійці на військових автомашинах вивозили буряки, картоплю, сіяли озимину.

12 жовтня розпочала роботу середня школа. В тяжких умовах трудящі виявляли високу свідомість. У першу повоєнну весну колгоспники самі виготовляли ярма, запрягали збережених корів і орали землю. До 26-х роковин Великого Жовтня колгоспники району зібрали і передали у фонд Червоної Армії 11 тис. яєць, 1418 курей, 113 кг сухарів, 28 кг меду, 23 кг тютюну[3].

Після здобутої перемоги над фашизмом повертались до села воїни і приступали до відбудови народного господарства. Протягом першої повоєнної п'ятирічки заліковувались рани, завдані війною. Величезну допомогу подали держава і братні республіки. Тільки для племрозплідника протягом 1945 року надійшло 5157 голів худоби. З РРФСР та інших республік надходили сільськогосподарська техніка, зерно для посіву. На початку 50-х років усі артілі Гельмязова об'єднались у великий колгосп ім. Сталіна. В ньому налічувалось 1087 дворів колгоспників. Держава передала їм у довічне користування 6846 га орної землі. 1962 року колгосп перейменовується в артіль «Росія». Того ж року на ферми, в будинки гельмязівців від державної електромережі підведено струм.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 87, оп. 1, спр. 25, арк. 4—7, 53; ф. 4619, оп. 8, спр. 8, арк. 20—33.

[2] Архів МО СРСР, ф. 1096, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 87, оп. 1, спр. 20, арк. 12—27.

Сівба буряків у радгоспі «Росія», с. Гельмязів. 1969 р.

У зв'язку зі зміною територіального поділу 1963 року Гельмязівський район ліквідовано, а село віднесено спершу до Драбівського, а з 1965 року — до Золотоніського району.

Основною галуззю економіки Гельмязова є сільське господарство. На полях радгоспу (з лютого 1970 року колгосп перетворено в радгосп) працюють 34 трактори, 26 автомашин, 31 комбайн для збирання зернових та овочевих культур. 8 механізованих ланок вирощують цукрові буряки й кукурудзу. Є в радгоспі 3 знатні механізатори республіки. М. М. Ілляшенко очолює ланку, якій з нагоди 50-річчя Великого Жовтня за одержання врожаю по 287 цнт цукрових буряків з площі 135 га присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці з врученням на вічне зберігання червоного ювілейного вимпелу правління та парткому колгоспу; П. І. Лобунець — помічник бригадира тракторної бригади, все своє життя присвятив механізації; М. І. Копитько — тракторист, який виконує норми виробітку на 140—160 проц. при відмінній якості праці. М. М. Білоус протягом 25 років очолює ланку, яка рік у рік вирощує по 260—270 цнт цукрових буряків з 1 га. В радгоспі працює 16 орденоносців, зокрема кращий чабан району П. І. Осаул занесений на обласну Дошку пошани, депутат районної Ради доярка Г. Л. Плита, 5 «Майстрів золоті руки», 33 ударники комуністичної праці. 18 імен трудівників занесено до радгоспної Книги трудової слави. Радгоспне виробництво очолюють 10 спеціалістів з вищою, 22 — з середньою освітою. Валова продукція господарства протягом восьмої п'ятирічки зросла на 43,2 проц., в т. ч. рослинницька — на 36,3 проц., тваринницька — на 61. Протягом 1966—1970 рр. побудовано 17 тваринницьких приміщень, тракторний стан, бібліотеку, 2 будинки тваринника. Значних успіхів досягнуто в першому році дев'ятої п'ятирічки: зернових зібрано по 24 цнт з гектара, м'яса на кожні 100 га земельних угідь вироблено 64 цнт, молока надоєно 212 цнт. У капітальне будівництво вкладено 200 тис. крб., техніки придбано на 160 тис; прокладено 1,5 км шосейних доріг, 1 км тротуарів.

У Гельмязові є і промислові підприємства. З невеликої артілі видобування торфу виросло торфопідприємство з потужною технікою. Гельмязівська дільниця Золотоніського харчокомбінату щодоби видає 30 тонн першосортного борошна, 5 тонн олії, близько 3 тонн круп. В його асортименті продукції ковбасні вироби, безалкогольні напої та ін. 1958 року в селі збудовано хлібобулочний завод. Механічні майстерні виробляють різноманітну продукцію для потреб трудящих. Відділення «Сільгосптехніки» здійснює технічний нагляд та подає допомогу колгоспам району у механізації процесів виробництва.

Гельмязівська міжколгоспна будівельна організація, маючи добру техніку, здійснює всі будівельні роботи на території частини Золотоніського та Канівського районів. Вона щорічно виготовляє понад 11 млн. штук цегли.

Житловий фонд села повністю оновлено. У 1050 будинках вечорами світяться голубі екрани телевізорів, 880 домогосподарок готують їжу на газових плитах. У власному користуванні гельмязівців 32 легкові автомашини і 433 мотоцикли.

7 листонош щоденно приносять населенню 3800 газет, 2700 журналів — більш як по 1 тис. примірників на 1 тис. чоловік. Крім двоповерхового будинку торгівлі, в селі є книгарня, магазини господарчих товарів, меблів, овочів. Якщо 1966 року гельмязівське ССТ продало товарів на 3594 тис. крб., то 1971 року — на 6104 тис.

13 продавців будинку торгівлі на чолі з завідуючою відділом С. Д. Макошенець вибороли звання колективу комуністичної праці.

Гельмязів став сучасним культурним населеним пунктом, з асфальтованими вулицями, побутовими майстернями, телевізійним і фотоательє, перукарнею.

1957 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну на місці зведеного тут 1937 р., але знищеного фашистами. До 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка встановлено пам'ятник Великому Кобзареві.

Не забуто й загиблих воїнів-односельців. На їх честь споруджено обеліск Слави. Іменами героїв-партизан П. Ю. Воропая, Ф. Д. Горєлова, М. І. Ілляшенка названо вулиці села, піонерську дружину.

На варті здоров'я трудящих Гельмязова і навколишніх сіл стоїть колектив медичних працівників із 17 лікарів та 50 медичних працівників. Глибокою повагою користується заслужений лікар УРСР М. Я. Слюсаревський. Поліклініка має 22 кабінети, а в стаціонарі можуть одноразово лікуватись 75 осіб.

Щоранку 1125 юних жителів села ідуть до середньої і восьмирічної шкіл, а вечорами тут 150 юнаків і дівчат здобувають середню освіту без відриву від виробництва. В селі працюють 150 спеціалістів з вищою, понад 200 — з середньою освітою.

Пишаються гельмязівці своїм будинком культури з залом для глядачів на 800 місць, бібліотекою для дорослих з фондом 50 тис. книг. Гуртки художньої самодіяльності тут відвідують 123 особи. Драматичний гурток лише протягом 1965—1970 рр. показав 136 спектаклів. В складі хорового і драматичного колективів Я. Г. Єщенко та Д. Я. Козловська, ветерани з більш як 40-річним стажем. Заслужений авторитет у районі здобув вокально-інструментальний квінтет «Чабани», для якого всі інструменти, в т. ч. електропіаніно, придбав радгосп «Росія».

Вся повнота державної влади в Гельмязові належить сільській Раді. В її складі 78 депутатів: комуністів 38, жінок 36, 12 — з вищою освітою, 56 — з середньою. Бюджет Ради на 1972 рік складає 120 тис. крб., в т. ч. на освіту — 56,6 тис., на дошкільні заклади 65,9 тис., на благоустрій села — 11,6 тис. карбованців.

Величні перспективи відкриває перед гельмязівцями план дев'ятої п'ятирічки. Боротьбу трудящих за виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України очолюють 10 парторганізацій, на обліку яких 292 комуністи. Їх надійними помічниками є 403 сільські комсомольці, об'єднані у 8 комсомольських організаціях. Протягом 1971—1975 рр. радгосп «Росія» збиратиме зернових по 27,4 цнт з гектара, на 100 га угідь м'яса буде вироблено 106 цнт, молока — 415 цнт.

У селі виросте лікарня на 100 ліжок, школа на 640 місць, нові господарські та житлові будинки.

Зростає, будується, кращає село Гельмязів. Його трудівники своєю натхненною працею з кожним днем наближають прекрасне майбутнє людства — комунізм.

П. Т. ГЕРМАН

ПІЩА́НЕ

Піщане — село, центр сільської Ради, розташоване при злитті річки Коврайця з Супоєм (притока Дніпра), на автотрасі Київ—Кременчук, за 16 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 3904 чоловіка.

Ще на початку XX ст. навколо Піщаного височіло 38 курганів різних епох[1]. В одному з них виявлено поховання людини, череп якої пробитий бронзовим наконечником стріли скіфського типу IV—III ст. до н. е. 1961 року в старому руслі Супою знайдено унікальний скарб — набір грецького бронзового посуду для вина

[1] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение, стор. 152.

V ст. до н. е., човен-однодеревку близько 5 метрів завдовжки та рештки кістяка людини[1], а на території села — уламки кераміки X—XIII ст.

Перші писемні звістки про Піщане (Пісочен) припадають на третю чверть XII ст. Під 1169 роком у Іпатіївському літописі розповідається про таку подію: «Приде множьство Половець: разделившеся на двое, одни придоша къ Переяславлю и сташа у Пѣсочна, а друзии придоша по одной стороне Днепра и сташа у Корсуня»[2].

Вигідне географічне місцезнаходження на перетині Супою і шляху Переяслав—Жовнине визначило стратегічне значення Піщаного від самого початку існування. Воно відігравало роль міцного вузла оборони в системі Надсупійської стратегічної лінії на південних кордонах давньоруської держави. Часті наскоки половецьких збройних загонів спустошували містечко і загрожували його жителям щоденною небезпекою.

1239 року монголо-татари обложили і знищили Пісочен. Відтоді сліди його на деякий час загубилися.

Наприкінці XVI ст. поселення згадується вже як Піщане або Піщана. Мешканці його зазнавали утисків від феодалів, що ворогували між собою. Не раз вони терпіли від т. зв. наїздів, тобто грабіжницьких набігів сусіднього панства. 1604 року переяславські слуги князів Острозьких учинили напад на «містечко Піщана», пограбували людей, забрали їхню худобу.

У 40-х роках XVII ст. Піщане було одним з укріплених пунктів середньої Наддніпрянщини і відігравало значну роль у політичному житті краю. На Боплановій карті його позначено як місто. 1649 року воно стало адміністративно-територіальним центром сотні Черкаського полку.

Піщанці брали участь у Переяславській раді 6 січня 1654 року і прийняли присягу на вірність Росії. 1667 року Піщанська сотня ввійшла до складу Переяславського полку. На той час Піщане було незначним містечком. Майже єдиний промисел тут складало млинарство.

Нові податки, запроваджені на Лівобережжі після перепису 1666 року (з 19 родин податкових станів Піщаного лише подимного було стягнуто більш як 17 крб.)[3] викликали протест селян і козаків. Не стерпівши гноблення, козацькі сотні Переяславського полку, що стояли в Богушковій Слобідці, 1666 року повстали. Після бою в Переяславі вони, переслідувані царським військом, відступили до Піщаного, яке стало одним з опорних пунктів антифеодального Переяславського збройного повстання. У липні тут точилися значні бої, під час яких частина козаків гетьмана Брюховецького, співчуваючи повстанцям, не тільки не допомагала урядовим військам, а й повертала зброю проти них. До Піщаного було стягнуто значні каральні сили.

Козацька старшина та царські воєводи, зосередивши значні військові сили, придушили повстання. Проте населення Піщаного продовжувало боротьбу. 1672 року київське духовенство зазначало, що в містечках за Переяславом, зокрема в Піщаному, «великие шатости»[4].

У той час піщанці зазнавали багато лиха від татарських набігів. 1672 року кочовики, що з'явилися біля містечка, «людей багато в полон забрали і худобу відняли». 1678 року Білогородська орда, вдершись на лівий берег Дніпра, підійшла до Піщаного. У бою, що зав'язався, козаки взяли кілька полонених[5]. 1692 року татари напали на південну Переяславщину, але їх відбили козацькі полки, серед яких були і піщанці на чолі з сотником Іваном Джеджелієм. З припиненням татарських набігів Піщане втратило оборонне значення. Укріплення занепадало: вал обсипався, а брама поламалась.

---

[1] О. Д. Ганіна. Античні бронзи з Піщаного, стор. 3—4, 95—97.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 1. М., 1962, стор. 357.
[3] Переписні книги 1666 року. К., 1933, стор. 233.
[4] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 6. СПб., 1869, стор. 417, 754.
[5] Там же, т. 13. СПб, 1884, стор. 754.

У 1729—1731 роках 22 козацькі двори у Піщаному були закріплені за гетьманом. Козаки, крім несення військової служби, виконували численні повинності: давали підводи на різноманітні потреби, сплачували місячні «датки» на утримання компанійців. Старшинська верхівка прибирала до рук кращі землі, греблі та млини. Наприклад, священик, сотник і писар завели собі власні хутори. 1764 року один водяний млин належав сотенному писарю Мелецькому й обозному компанійського полку С. Гайворонському, другий — кантакузенським маєтностям. Багаті козаки одержували чималі прибутки з промислів й торгівлі. Піщанський сотник С. Кандиба, наприклад, маючи гуральню, збував вино навіть у Василькові.

Посилення соціального гніту загострювало боротьбу між заможними козаками й селянами. 1767 року піщанські посполиті скаржилися генеральній комісії, що їхні предки користувалися «степком» спільно з козаками. Але останні не допустили посполитих до степу. Селяни ледь животіли і «дійшли до такої крайності, що й денної їжі позбудуться»[1].

Дедалі гіршало економічне становище й бідного козацтва. 1767 року козаки — найчисленніший стан у Піщаному — налічували 167 дворів і 12 бездвірних хат, або 392 родини чи 1166 чоловік. З них виборні становили 66 дворів, на кожний з яких пересічно припадало 7,7 вола, 5,2 коня і 44 дні оранки (один день дорівнював $^3/_4$ дес.), у підпомічників — 2,7 вола, 0,7 коня, 17 днів оранки. У 1767—1768 рр. було 179 бездвірних хат посполитих та підсусідків. Піддані вдови піщанського сотника С. Кандиби відбували 2 дні панщини на тиждень[2].

1767 року, зі створенням поштової лінії Київ—Кременчук, у Піщаному відкрилася поштова станція, 1781 року, в зв'язку з ліквідацією решток автономного устрою на Лівобережній Україні, Піщане ввійшло до Гельмязівської волості, в другій половині XIX ст. стало волосним центром.

1834 року тут проживало 1149 козаків і 72 державних селян, з них 10 ремісників. Працював 31 млин. Розвитку набуло чумакування.

У другій половині XIX ст. в селі поглиблювалося класове розшарування. За подвірним переписом 1885 року, на 954 господарства припадало 4276 десятин орної землі та 827 десятин сінокосу. 14 господарств зовсім не мали землі. 403 — лише по 1—3 десятини. 453 селянам доводилось орендувати 1613 десятин орної землі. 337 господарств обробляли землю своєю худобою, 150 — найманою, 227 — супрягою. Шукаючи засобів існування, біднота продавала свої робочі руки. 16 чоловік ходили на далекі заробітки, 47 наймитували у піщанських куркулів, 347 займалися кустарництвом[3]. Сільські багатії прибрали до своїх рук 105 вітряків, 11 олійниць, кілька шинків. З 1885 по 1900 рік кількість безземельних бідняцьких господарств зросла з 14 до 25, а тих, що не мали орної землі, — з 174 до 176, що мали менше 1 десятини, з 70 до 90[4].

Бідняків знесилювали численні податки і платежі. Лише за 1900 рік було сплачено 7393 крб. — державного поземельного податку, повітового й губернського земського, волосного і сільського мирського зборів та страхових платежів[5].

Аж до XX ст. знахарки і шептуни тримали в своїх руках медичне обслуговування в Піщаному. Лише 1901 року повітове земство обладнало в сільському будинку громади медичну амбулаторію. Але через чотири роки приміщення, за свідченням земців, «прийшло в майже нежилий стан. Межу існування старого приміщення давно вже переступлено».

---

[1] Журн. «Современник», 1882, № 3, стор. 12.

[2] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, т. 2. Полтава, 1849, стор. 110.

[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд, стор. 10—12, 16, 31.

[4] Список населенных мест Полтавской губернии за 1910 год, стор. 188—189.

[5] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Золотоношский уезд, стор. 135.

Царський уряд зовсім не дбав про освіту народу. Тільки 1865 року тут відкрилася початкова парафіяльна, 1878 року — міністерська школи. 1885 року на все село з 4 тис. мешканців лише 208 чоловіків і 3 жінки вміли читати й писати. Серед дітей шкільного віку кожний восьмий був за порогом школи.

Неминучість подальшого зубожіння, поміщицько-куркульське ярмо і безправ'я штовхали селян на активну боротьбу проти гнобителів. 1905 року піщанці збиралися на сходки за селом в урочищі Лахнівщині, читали й обговорювали прокламації. Куркулі презирливо звали їх «лахнівцями».

Навіть у роки реакції жителі села відкрито виявляли своє незадоволення самодержавством. 14 квітня 1908 року на обіді, влаштованому місцевою знаттю, піп виголосив промову за «здравіє государя імператора й усієї августійшої фамілії». У цей час учитель місцевої міністерської школи разом з кількома селянами з Піщаного й ближніх сіл, що стояли неподалік, освистали царських посіпак. За «неблагонадійними» Полтавське губернське жандармське управління встановило нагляд.

У роки реакції посилився процес обезземелення і зубожіння селянства. За переписом 1910 року, з 996 господарств 37 були безземельні, тоді як дворянин М. П. Кандиба володів 100 десятинами землі, паровим млином і гуральнею. Як і раніше, біднота користувалася примітивним реманентом. Вона мала лише 47 плугів. У господарствах багатіїв працювало 5 сівалок, 12 кінних та 1 парова молотарка. Крім того, заможні хазяї володіли 98 вітряками, 7 кузнями, 3 олійницями, 2 паровими млинами, 3 дрібними промисловими підприємствами, 9 крамницями[1].

Злидні гнали піщанців з рідного села. 86 чоловік ходили на заробітки. 43 убогі родини не мали своїх домівок і бідували в чужих хатах[2].

Частина населення жила з ремесла. Так, 1910 року тут було 34 теслярі, 33 кравці, 13 шевців, 9 столярів, 23 ткачі, 11 візників, 8 ковалів[3].

На 1 січня 1915 року в піщанській школі навчалося 103 хлопчики і 14 дівчаток. Сільська бібліотека мала всього 204 книжки. Зате в селі було 7 шинків.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року сколихнула народні маси. Але одвічні мрії селянства про землю не справдилися. Тому звістка про штурм Зимового палацу і повалення Тимчасового уряду були зустрінуті піщанцями з особливою радістю. Та Радянську владу одразу не вдалося встановити. На перешкоді стали власті Центральної ради. Громадський комітет під керівництвом незаможника М. П. Яценка намагався конфіскувати поміщицькі землі на користь безземельних, але зустрів упертий опір куркулів, що хазяйнували у волосній управі.

Радянську владу в Піщаному було встановлено 16 січня 1918 року. Створений волосний ревком на першому ж своєму засіданні ухвалив передати поміщицькі землі бідним селянам. Він провів підготовку до виборів волосної Ради робітничих і селянських депутатів, що відбулися в лютому 1918 року. Головою виконкому було обрано селянина-бідняка Ю. Й. Буцика.

Рада конфіскувала землю поміщиків і розподілила її між безземельним селянством. Але завершити аграрні перетворення не вдалося. В березні австро-німецькі війська окупували село.

Почалося переслідування радянських активістів. Улітку місцеві бідняки об'єдналися в партизанський загін під командуванням Ю. Й. Буцика і розгорнули збройну боротьбу проти чужоземних загарбників. Піщанський партизанський загін разом з гельмязівським брав участь у визволенні Золотоноші 27 листопада

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 г. Золотоношский уезд. Полтава, 1913, стор. 129.

[2] Свод нормальных оценок крупных промышленных заведений Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 10.

[3] Список населенных мест Полтавской губернии за 1910 год, стор. 272.

1918 року[1]. Однак влада в усьому краї опинилася в руках Директорії. Повстанські загони, в яких було немало піщанців, 25 січня 1919 року відновили в селі Радянську владу.

Частини білогвардійської армії Денікіна, захопивши в серпні 1919 року Піщане, забирали в селян коней, підводи, фураж, хліб, оголосили мобілізацію до своєї армії. Проте мобілізовані не хотіли битися проти Червоної Армії. Чоловіки призовного віку ховалися, а мобілізовані тікали з грабіжницької армії. 25 грудня 1919 року денікінці залишили Піщане під ударами частин 60-ї стрілецької дивізії, якою командував М. Г. Кропив'янський.

У січні 1920 року відновив роботу волосний ревком, а в лютому волосна Рада робітничих і селянських депутатів. Того року з ініціативи Золотоніської повітової організації створено Піщанський комсомольський осередок[2]. 12 грудня виник комнезам[3], що згуртував сільську бідноту, організував збирання у населення хліба і фуражу для Червоної Армії, проводив хлібозаготівлі. Піщанський волосний виконавчий комітет і сільський КНС заснували споживчий кооператив, що збував сільськогосподарську продукцію і купував реманент, тканини, господарчі товари. На кооперативних засадах розпочалося виробництво цегли на двох цегельнях. Волосна партійна організація, створена 1923 року, стала організатором нового, соціалістичного життя. Зокрема, разом з волосною Радою і комнезамом вона здійснила розподіл поміщицьких та надлишків куркульських земель між безземельним і малоземельним селянством.

1922 року в Піщаному налічувалося 1434 двори і 7175 мешканців. Обробляти свою землю селянам-біднякам було дуже важко. Не вистачало насіння, реманенту. 1924 року з 100 господарств 4 не мали реманенту, 65 -- коней, 37 — корів[4]. Недорід і падіж худоби поставили селян у скрутне становище. На допомогу їм прийшла держава, виділивши зерно, а також знаряддя праці.

1923 року створено Піщанський район у складі Золотоніського округу. 1929 року Піщане увійшло до Золотоніського району.

Сільська Рада, партійний і комсомольський осередки спрямували свою діяльність на відродження сільського господарства. Працівники агрономічної дільниці, що обслуговувала 18 613 десятин, дбали про розширення площі садів, розвиток городництва й бджільництва, пропагували переваги колективного господарювання. На 1924 рік у районі вже існувало 16 зразкових полів, у Піщаному діяли ветеринарна амбулаторія та агропункт[5].

Радянська держава виявляла піклування про умови життя трудящих. 1922 року у Піщаному почала працювати волосна дільнична лікарня. 1919 року тут відкрито двокласну і 2 нижчі початкові школи, де дітей навчали 14 учителів.

1928 року піщанці об'єдналися в ТСОЗ. Велику роз'яснювальну роботу провадив комнезам, члени якого, виступаючи на сходах, кутках і десятихатках, розповідали про перевагу колективного господарювання.

1929 року передове селянство Піщаного об'єдналося в колгосп «Нове життя», через рік виникли артілі ім. Ілліча та ім. Шевченка. На 1 січня 1931 року колективізацією було охоплено 70 проц. селян.

Соціалістична перебудова села проходила в запеклій боротьбі з куркулями, які перешкоджали створенню колгоспів: калічили худобу, підпалювали будівлі, залякували людей. Деяких багатіїв, що провадили серед піщанців злісну агітацію проти Радянської влади й намагалися зірвати хід колективізації, було вислано 1931 року за межі України. Колективізацію в Піщаному завершено 1933 року.

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 134—135.
[2] Газ. «Червоний Жовтень», 11 листопада 1934 р.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-1667, оп. 1, спр. 69, арк. 98.
[4] Статистический справочник по Золотоношской округе на 1924—1925 год. Золотоноша, 1925, стор. 27—29.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-621, оп. 1, спр. 178, арк. 203.

1936 року на колгоспних полях працювало 10 тракторів, 5 автомашин та багато іншої техніки Золотоніської МТС. Наступного року колгосп ім. Ілліча на площі 236 га зібрав по 13,4 цнт озимої пшениці. На початок 1939 року це господарство мало 133 голови великої рогатої худоби, 137 свиней, 236 коней. За успіхи в розвитку конярства і свинарства артіль «Нове життя» стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Великою повагою в селі і районі користувалася перша стахановка — ланкова О. В. Гальченко.

За роки довоєнних п'ятирічок колгоспне Піщане досягло значних успіхів у розвитку не лише економіки, а й охорони здоров'я, культури, освіти. У місцевій лікарні працювали 4 медичні працівники. Рекомендовані ліки можна було придбати в аптеці. 1934 року відкрився пологовий будинок. З 1927 року розпочали роботу сельбуд і читальня[1], згодом— новий будинок культури із залом на 300 місць, де щовечора демонструвалися кінофільми, працювали драматичний, співочий, музичний гуртки, а також капела бандуристів, яка 1936 року завоювала друге місце на обласній олімпіаді.

1936 року 32 вчителі навчали 1100 дітей у середній, неповній середній та початковій школах.

Рік у рік зростав добробут колгоспників. У довоєнні роки в селі було 3 лазні, чайна, сільмаг, продмаг, 3 крамниці. 24 червня 1938 року відбувся півторатисячний мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника В. І. Леніну, спорудженого на кошти колгоспу[2].

Чимало робилося і в справі військово-патріотичного виховання молоді. 1935 року з ініціативи партійного та комсомольського осередків було створено планерну станцію. Через рік рада Тсоавіахіму та обласний комітет комсомолу організували в селі авіаційне свято, присвячене X з'їздові комсомолу України, на яке прибули представники всіх колгоспів Золотоніського та Гельмязівського районів. 5 тис. учасників свята зустріли радісними вигуками появу трьох літаків над колгоспним аеродромом. Пілоти-спортсмени зробили показові стрибки з парашутом. Увечері піщанці ухвалили звернення до всіх первинних тсоавіахімівських організацій України, в якому зобов'язалися підготувати 1936 року 100 планеристів[3].

Заможне і культурне життя Піщаного перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Країну Рад. 19 вересня 1941 року гітлерівці вдерлися в село. З перших днів окупації в селі розгорнувся рух проти поневолювачів. Його очолив голова сільради А. М. Білоус. Населення ухилялося від сплачування податків, саботувало всі заходи фашистських властей. Так, коли золотоніська окружна поліція дала розпорядження, щоб 31 жовтня до Золотоноші прибули підводи для потреб німецьких військ, піщанці приїхали з запізненням на 3—5 годин, а то й на 24 години, деякі їздові відмовилися виконати наказ. Оперативне завдання було частково зірвано.

Фашисти знищили половину хат колгоспників, усі тваринницькі ферми, приміщення школи, будинок культури, крамниці. Вони збили з постаменту пам'ятник В. І. Леніну. Ризикуючи життям, колгоспники С. Г. Бонь і А. В. Брус закопали погруддя в землю. Обидва патріоти загинули під час тортур, але не виказали таємниці. Після визволення села Червоною Армією збережений пам'ятник вождеві встановлено в центрі Золотоноші.

23 вересня 1943 року частини Червоної Армії вигнали гітлерівців з Піщаного[4].

З перших днів Великої Вітчизняної війни сотні піщанців пішли захищати Батьківщину. Багато з них виявили героїзм. Колгоспник А. П. Дахно, закінчивши військову школу повітряних стрільців-радистів, здійснив багато бойових вильо-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 178, арк. 204.
[2] Газ. «Червоний Жовтень», 2 липня 1938 р.
[3] Газ. «Червоний Жовтень», 12 січня 1936 р., 2 липня 1938 р.
[4] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 146.

тів. У дні, коли фашисти рвалися до Москви, батальйон капітана В. В. Жабо проник у тил ворога і знищив штаб корпусу. У цій важливій операції брав участь і Дахно. Наказом командуючого фронту від 2 грудня 1941 року його нагороджено орденом Червоного Прапора, але тільки через 25 років нагорода знайшла бійця[1]. Командир танкового батальйону Д. Д. Давальченко пройшов бойовий шлях від Сталінграда до Берліна.

1127 мешканців Піщаного брали участь у Великій Вітчизняній війні, 439 з них нагороджено бойовими орденами і медалями, 459 — віддали своє життя в боях за честь і незалежність соціалістичної Вітчизни. 55 патріотів замордовано в катівнях гестапо[2]. 1965 року в центрі села споруджено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, що загинули під час Великої Вітчизняної війни. На мармуровій плиті викарбовано імена полеглих захисників Батьківщини. Навколо пам'ятника закладено парк. Знову отримавши свободу й незалежність, трудівники з ентузіазмом розпочали піднімати село з руїн. Тягар відбудовних робіт ліг переважно на плечі жінок. Без тягла і машин доводилося освоювати посівні площі, щоб дати державі хліб. Працювали під гаслом: «Усе для фронту, все для перемоги». Оскільки основним тяглом була в той час худоба, мобілізували піонерів для догляду за нею — збирання корму, стеження за годівлею. Колгоспи «Нове життя» та ім. Шевченка вели перед у районному соціалістичному змаганні за кращу підготовку до весняних польових робіт. Ланка О. П. Вакули з артілі «Нове життя» виконала план сівби на 130 проц. і була занесена на районну Дошку пошани[3].

До 21 лютого 1944 року колгоспи Піщаного здали у фонд Червоної Армії 1620 пудів хліба, організували продаж фруктів та овочів. Колгосп «Нове життя», утворивши спеціальний грошовий і продуктовий фонд, на 1 січня 1944 року допоміг 49 родинам фронтовиків та 18 інвалідам Великої Вітчизняної війни[4].

Хлібороби дбали про піднесення врожайності сільськогосподарських культур. Передові в районі комсомольсько-молодіжні ланки М. Нестеренко та М. О. Брус з колгоспу ім. Шевченка включилися у всесоюзне соціалістичне змагання молодіжних ланок. Імена ланкових М. Брус, О.Гальченко, М. Нестеренко стали відомі за межами району.

Такі досягнення стали результатом активної діяльності сільської партійної організації. 1946 року РК КП України відзначив, що піщанські комуністи домоглися значних успіхів в організації колгоспного виробництва, в мобілізації трудящих на відбудову колгоспного господарства.

У післявоєнній п'ятирічці піщанці добилися нових успіхів. 1947 року ланка О. В. Тищенко зібрала по 170 цнт кукурудзи з 1 га, а ланка Калашник виростила по 50 цнт зернових на кожному з 10 га. Доярка М. І. Дахно з колгоспу ім. Шевченка надоїла по 2863 кг молока від кожної корови, отримавши за це додаткової оплати 884 кг молока. Пасічник Рева з колгоспу «Нове життя» зібрав по 39 кг меду від кожної бджолосім'ї. В той час далеко за межами Золотонощини лунала слава про знатну ланкову О. В. Гальченко, ланка якої на заклик алтайських хліборобів включилася у всесоюзне соціалістичне змагання і виростила по 180 цнт кукурудзи та 50 цнт тютюну з гектара.

На кінець 40-х років Піщане завершило відбудову господарства. 1953 року всі три колгоспи об'єдналися в один — ім. Т. Г. Шевченка (з 1962 року — «Маяк»), який 1954 року став мільйонером.

Трудовими здобутками відзначили піщанці 40-річчя Великого Жовтня. 1957 року вони виростили по 18,2 цнт зернових і по 290 цнт цукрових буряків з га. Першість у соціалістичному змаганні завоювала четверта рільнича бригада

[1] Газ. «Прапор Леніна», 26, 28 березня 1967 р.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-624, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
[3] Газ. «Радянська Золотонощина», 26 березня, 9 квітня, 1 червня 1944 р.
[4] Газ. «Радянська Золотонощина», 6 квітня 1944 р.

Г. І. Тютюнника, зібравши по 19 цнт озимої пшениці з га на площі 167 га, по 36 цнт кукурудзи в зерні на площі 24 га. Передові ланки В. К. Рощин, К. Ходос та Г. Ф. Мохонько виростили по 313—360 цнт цукрових буряків з га. Того року валовий прибуток колгоспу досяг 15 млн. крб. На кожний трудодень колгоспники одержали по 10 крб.[1] 1957 року на 10 тваринницьких фермах налічувалося 1729 голів великої рогатої худоби, 48 племінних коней. Передові доярки Г. Дорошенко та У. Воропай надоїли понад 3 тис. кг молока від кожної корови.

Велике трудове і політичне піднесення охопило піщанців 1958 року в зв'язку з нагородженням Черкащини орденом Леніна за високі показники в розвитку рільництва і тваринництва. Урядових нагород були удостоєні й передовики артілі ім. Т. Г. Шевченка. Зокрема, ордена Трудового Червоного Прапора — ланкова К. Т. Костюченко, бригадир Г. І. Тютюнник; ордена «Знак Пошани» — ланкові О. В. Гальченко та В. К. Рощин, свинарка О. Г. Самійленко, доярка Р. П. Усенко.

За роки Радянської влади зріс освітній і культурний рівень людей села. 1957 року в середній, семирічній і вечірній школах навчалися 763 учні. Книжковий фонд двох бібліотек становив 16 250 книжок. Колгоспники передплачували 1810 примірників газет і журналів.

Колгосп «Маяк» перетворився на велике багатогалузеве господарство. Йому належить 7567 га землі, з них орної — 6481 га.

Протягом восьмої п'ятирічки виробництво зерна досягло 406,4 тис. цнт. Середня врожайність зернових з 1 га за ці роки становила 26,1 цнт, цукрових буряків 290,3 цнт.

За останні 16 років сталися великі зрушення в тваринництві. Якщо 1954 року колгосп виробив на 100 га площі 88,7 цнт молока, то 1970 року — 489 цнт. Кількість корів за цей час зросла від 370 до 1400, надої на корову — з 1400 до 2668 кг. Працівники ферми здобули почесне звання колективу комуністичної праці. Розглянувши підсумки соціалістичного змагання за 1967 рік, правління та партком колгоспу нагородили 59 трудівників цінними подарунками. Серед них доярка Р. П. Усенко, яка після закінчення Білоцерківського сільськогосподарського інституту продовжує працювати в рідному селі. 1959 року односельці висунули її кандидатом у депутати Черкаської обласної Ради депутатів трудящих.

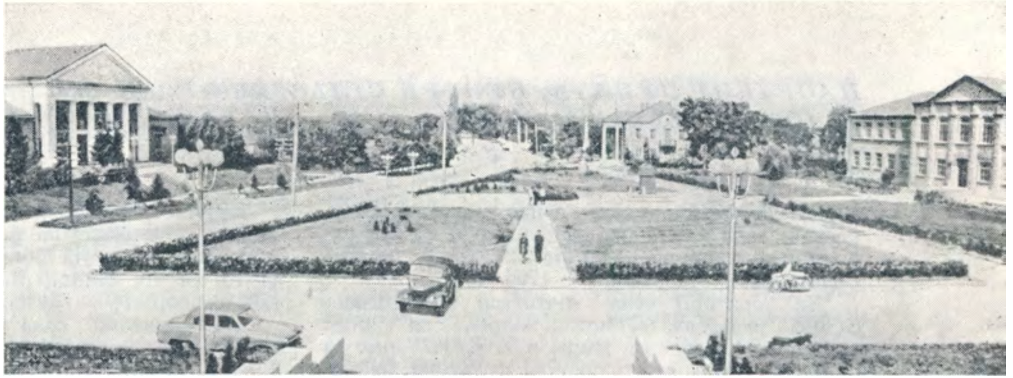
Колгосп розгорнув значне будівництво, спорудивши за післявоєнні роки 33 тваринницькі приміщення. Нині на ланах працює 88 тракторів, 36 комбайнів, 53 сівалки, 54 автомашини, десятки різних двигунів. Усі роботи в рільництві, за винятком проривки й доочистки цукрових буряків, виконують машини. Механізовано й більшість трудомістких процесів у тваринництві: у доїнні — на 80 проц., прибиранні гною — на 60 проц. Струм Кременчуцької ГЕС рухає 4 пилорами, циркулярні пилки, стругальні верстати, молотильні агрегати, прискорює виробництво цегли.

Колгосп має допоміжні підприємства: 2 млини, цегельню, кузню для ремонту сільськогосподарської техніки. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 24 піщанці відзначені орденами й медалями. Доярку М. І. Дахно нагороджено орденом Леніна.

1961 року звання колективу комуністичної праці присвоєно працівникам автогаражу, 1963 року — ланці В. К. Рощин. Ударниками комуністичної праці стали В. К. Гусак, О. О. Гусак та інші. Ухвалою обкому партії, облвиконкому й облпрофради на честь 50-річчя Радянської влади колгоспу вручено на вічне зберігання Пам'ятний вимпел.

Добра праця стала запорукою заможного життя трудівників села. 1966 року створено комунгосп, що лише за 1967 рік виконав 212 різноманітних замовлень колгоспників на 60 тис. крб. За післявоєнні роки споруджено 42 виробничі об'єкти, будинок культури, середню школу, 8 магазинів, 2 дитячих ясел, контору колгоспу.

[1] Газ. «Ленінський шлях», 7 листопада 1958 р.

В центрі с. Піщаного. 1971 р.

Помітних успіхів досягнуто в охороні здоров'я трудящих. Нині тут працюють понад 20 медичних працівників. У селі є аптека, медична амбулаторія, пологовий будинок, 2 профілакторії, 4 дитячих ясел.

Педагогічний колектив налічує близько 60 чоловік. 25 учнів відвідують сільську музичну студію. В середній, восьмирічній і початковій школах навчається 840 учнів, у вечірній школі сільської молоді — 130. За роки Радянської влади село дало Батьківщині 52 медичних працівників, 137 учителів, 60 інженерів, 25 агрономів, 24 зоотехніків і ветеринарних працівників. Нині десятки піщанців здобувають освіту у вищих та середніх технічних навчальних закладах.

У сільському будинку культури на 500 місць працюють драматичний, хоровий, танцювальний і інші гуртки, духовий і струнний оркестри. Бібліотека має 14624 книжки. 4 рази на тиждень демонструються кінофільми.

Піщане — гарне село. Центр має своєрідний архітектурний стиль, де зосереджено більшість громадських та культурно-побутових споруд. Будинки й вулиці уквітчані вишневими садами та вербовими гаями.

Організаційна та виховна робота серед трудівників колгоспів провадиться під безпосереднім керівництвом партійної організації, що складається з 82 комуністів. 140 юнаків і дівчат об'єднує комсомольська організація. Комуністи і комсомольці завжди в авангарді боротьби за піднесення колгоспного виробництва. Так, 1958 року комуніст І. О. Круць очолив третю молочнотоварну ферму і вивів її з прориву. Перейшовши потім на працю з меншою оплатою — завідуючим цегельнею, що не виконувала плану, завоював авторитет і серед цегельників.

Активну участь беруть колгоспники Піщаного в радянському будівництві. Лише депутатами сільської Ради на минулих виборах обрано 60 кращих людей села, серед них: доярку М. Д. Слюсар, ланкову В. К. Рощин, шофера Г. П. Манжулу, бригадирів М. П. Дахна, М. О. Брус, М. П. Бонецьку. На сесіях і засіданнях виконкому депутати розглядають конкретні питання господарського і культурного будівництва. Тільки останнім часом тут споруджено адміністративно-господарський і житловий багатоквартирний будинки, зведено також побутовий комбінат, механізовану майстерню, першу чергу комплексу відгодівлі свиней, вівчарник.

Щасливо і заможно живе Піщане. Його трудівники разом з усім радянським народом наближають велике комуністичне завтра.

М. Ф. ПОНОМАРЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ

АНТИ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоноші, за 9 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 1706 чоловік.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Золотоніський», за яким закріплено 2 тис. га землі, в т. ч. 1,7 тис. га орної. Тут вирощують зернові культури, займаються тваринництвом. Допоміжні підприємства— млин і лісопильня. За трудові успіхи 6 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У Антипівці є восьмирічна школа, де навчається 145 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділом, дитячі ясла, відділення зв'язку, стаціонарна кіноустановка, ощадна каса, 3 крамниці.

Партійну і комсомольську організації створено 1924 року. Нині в селі 33 комуністи, 47 комсомольців.

Антипівка виникла в 20-х роках XVII ст. 206 антипівців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 100 нагороджено орденами й медалями. На честь воїнів, які загинули в боях за село, та 99 односельців, полеглих у роки війни, споруджено обеліск Слави.

В Антипівці народився поет і перекладач, член Кирило-Мефодіївського товариства О. О. Навроцький (1823—1892).

БОГДАНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Супої, за 42 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Гладківщина. Населення — 770 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Шкодунівка.

На території села розкинулася центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», що має в користуванні 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. орних, і спеціалізується на виробництві зерна та тваринницької продукції. Допоміжні підприємства — млин, пилорама, майстерня.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 150 учнів, клуб на 180 місць, бібліотека з книжковим фондом 10,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 4 крамниці.

Партійну організацію в Богданах створено 1919 року. Нині тут 31 комуніст, 56 комсомольців.

Богдани засновані в середині XVII століття.

Під час революції 1905—1907 рр. сталися селянські виступи проти поміщика. За австро-німецької окупації 1918 року в селі діяв партизанський загін.

184 мешканці села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 74 нагороджені орденами й медалями. На честь 109 полеглих у боях встановлено обеліск Слави.

Уродженці Богданів — доктор економічних наук А. Г. Покритан і кандидат математичних наук В. Г. Корнич.

БОГУСЛА́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Сухому Згарі (басейн Золотоноші), за 11 км від районного центру, за 10 км від станції Пальмира. Населення — 1292 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та м'ясо-молочному тваринництві. За високі показники в праці 7 колгоспників нагороджено орденами і медалями СРСР.

У селі є восьмирічна та 2 початкові школи, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. примірників, будинок культури на 300 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 3 магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 33 комуністи, комсомольська — 93 члени ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVII століття.

280 богуславців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 60 нагороджені орденами й медалями. В пам'ять про загиблих односельців височить обеліск Слави. На братській могилі воїнів, що полягли під час визволення села, споруджено пам'ятник.

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

БУ́БНІВСЬКА СЛОБІ́ДКА — село, центр сільської Ради, лежить у долині Дніпра, за 40 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Гладківщина. Населення — 2448 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Постишева, який обробляє 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом.

За трудові успіхи 12 колгоспників нагороджено орденами й медалями, а трактористку В. Г. Лисенко — орденом Леніна. Працюють середня школа, де навчається 382 учні, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 12,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, 4 крамниці, побуткомбінат.

Партійна організація об'єднує 84 комуністи, комсомольська — 136 членів ВЛКСМ.

Уперше село згадується в 40 роках XVII ст. 1666 року його жителі приєдналися до повстання Переяславського полку. 1693 року козаки на чолі з сотником Денисом Деркачем хоробро билися з татарами на р. Кодимі у складі 3-тисячного загону Семена Палія, наступного року — разом з 20-тисячним козацьким загоном — на Білогородщині. 1905 року в Бубнівській Слобідці відбулися селянські виступи проти поміщиків.

568 жителів села захищали Батьківщину у Великій Вітчизняній війні, з них 213 наго-

роджено орденами й медалями. В пам'ять про 312 загиблих односельців встановлено пам'ятник. На околиці села збереглося городище періоду Київської Русі.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Сухому Згарі (басейн Золотоноші), за 16 км від райцентру, за 1 км від станції Пальмира. Населення — 4227 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Канівщина, Петровського, Роздол.

У Вознесенському міститься центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби. Допоміжне підприємство — млин. Діє Пальмирський цукровий завод.

У селі є 2 середні школи, де навчається 940 учнів, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 11,3 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 3 дитячих ясел, радіовузол, стаціонарна кіноустановка, швейна майстерня, 4 крамниці.

Дев'ять трудівників Вознесенського нагороджено орденами й медалями. М. М. Дробот удостоєний ордена Леніна. Є. І. Михайлик — заслужена вчителька Української РСР. 7 парторганізацій об'єднують 207 комуністів, 5 комсомольських — 154 члени ВЛКСМ.

Вознесенське виникло 1724 року. 1862 року селяни виступили проти грабіжницького характеру реформи 1861 року. 1905 року в селі сталися аграрні заворушення.

700 вознесенців брали участь у Великій Вітчизняній війні. З них 365 нагороджено орденами й медалями. На честь 323 загиблих односельців споруджено обеліск Слави. 53 воїнам, що полягли за визволення села, споруджено пам'ятник.

1967 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села виявлено кургани доби бронзи.

ГЛА́ДКІВЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Гладківщина; на шосе Гельмязів—Гладківщина. Населення — 1327 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Софіївка.

Колгосп ім. Суворова, центральна садиба якого міститься в селі, користується 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — млин і лісопильня. Дев'ять колгоспників за трудові успіхи нагороджено орденами й медалями. М. Г. Коваленка — орденом Леніна, П. І. Титаренка — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека з фондом 9,1 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 3 крамниці, їдальня. В Гладківщині працює 54 комуністи, 85 комсомольців.

Гладківщина вперше згадується 1845 року.

229 місцевих жителів брало участь у Великій Вітчизняній війні. Колишній голова колгоспу М. І. Ілляшенко був комісаром партизанського загону, що діяв у навколишніх лісах. 84 мешканці села нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь 162 земляків, загиблих у боях проти гітлерівців, встановлено пам'ятник.

Неподалік села відкрито кургани епохи бронзи та скіфських часів.

ДЕНЬГИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Кропивні (басейн р. Золотоноші), за 12 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Золотоноша.

Населення — 1868 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Хвильово—Сорочин.

У Деньгах міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3 тис. га землі, в т. ч. 2,3 тис. га орної. Основний напрям виробництва — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові успіхи 5 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 213 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла, 3 крамниці, перукарня, комбінат побутового обслуговування. Партійна організація села налічує 57 комуністів, комсомольська — 78 членів ВЛКСМ.

Деньги виникли в XVII ст. 272 деньгівців билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 122 нагороджено орденами й медалями. На честь 159 загиблих встановлено обеліск Слави.

Уродженцем села є вчений-юрист, професор Київського університету В. Г. Демченко (1831—1914 рр.).

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Супої, за 16 км від районного центру, за 4 км від залізничного полустанка — Супій. Населення — 1998 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Матвіївка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства зерново-технічний з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — електростанція, млин, лісопильня.

Працюють середня школа, де навчається 313 учнів, будинок культури на 750 місць, бібліотека з фондом 12,6 тис. книжок, дитячі ясла, садок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, ощадна каса.

Доярка колгоспу «Більшовик» с. Дмитрівки, Герой Соціалістичної Праці В. М. Левчик серед колгоспників. 1968 р.

250 колгоспників за досягнуті успіхи удостоєно орденів і медалей. Дояркам Н. В. Реві, Е. А. Кириченко та В М. Левчик присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі 59 комуністів, 162 комсомольці.

369 дмитрівців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 194 нагороджені бойовими орденами і медалями. Г. Л. Світличний та Я. Т. Андрущенко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

На вшанування пам'яті про 263 полеглих односельців споруджено обеліск Слави та пам'ятник Невідомому солдатові.

На території села виявлено поселення доби неоліту, 4 поселень доби бронзи та одне періоду Київської Русі.

ДО́МАНТОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, за 14 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 3024 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, що має в користуванні 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Працює рибальська артіль «Дніпровець».

У селі є середня школа, де навчається 468 учнів, будинок культури на 650 місць, літній кінотеатр, бібліотека з книжковим фондом 13,6 тис. примірників, лікарня на 50 ліжок, 2 медичні профілакторії, 2 дитячих ясел, стадіон, відділення зв'язку, ощадна каса, пекарня, 4 крамниці, швейна та взуттєва майстерні.

22 домантівці за трудові успіхи нагороджені орденами й медалями. Г. А. Рясна, О. С. Стеблина та О. Г. Стеблина — орденом Леніна. У селі працює 66 комуністів, 208 комсомольців.

Домантове вперше згадується 1535 року. Місцеві козаки й селяни брали участь у визвольній війні 1648—1654 рр.; у повстанні Переяславського полку 1666 року. 1905 року мешканці Домантового Ф. П. Молодик, Г. Ярошенко, П. І. Брижак, С. Г. Галушка розповсюджували в селі революційні прокламації; селяни брали участь у Золотоніському збройному повстанні 1918 року.

411 домантівців були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 119 нагороджено орденами й медалями. В пам'ять про загиблих встановлено обеліск Слави, на честь тих, хто загинув під час визволення села,— пам'ятник.

У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

На території села та його околиць виявлено 2 поселення доби неоліту. 3 поселення та курганний могильник доби бронзи, поховання скіфських часів, слов'янські поселення — черняхівської культури та VII—VIII ст.

ДРА́БІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоноші, за 12 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Пальмира. Населення — 927 чоловік. Сільраді підпорядковані села Маркізівка й Сеньківці.

У Драбівцях міститься центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — цегельня, млин, лісопильня, олійниця. 5 колгоспників за трудові успіхи нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Є восьмирічна школа, де навчається 240 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8905 примірників, фельдшерсько-акушерський та аптечний пункти, пологовий будинок, дитячі ясла, стаціонарна кіноустановка, радіовузол, відділення зв'язку, ощадна каса, 5 крамниць.

У селі працюють 41 комуніст і 70 комсомольців.

Драбівці засновано в другій половині XVII ст. 1920 року створено сільську Раду, організовано комітет незаможних селян, партійну та комсомольську організації.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 260 драбівців, з них 105 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 120 полеглих односельців встановлено обеліск Слави. На могилі 17 воїнів, що загинули в боях за визволення села,— пам'ятник.

ЗОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Кропивні (басейн р. Золотоноші), за 26 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Пальмира, за 11 км від шосе Пальмира—Чорнобай. Населення — 1610 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», що має в користуванні 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі, і спеціалізується на виробництві зерна й молока. Допоміжні підприємства — електростанція, млин, лісопильня, цегельня. За трудові успіхи 15 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Працюють середня школа, де навчається 366 учнів, клуб на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 дитячих ясел і садків, побуткомбінат.

У селі — 41 комуніст, 179 комсомольців.

У роки Великої Вітчизняної війни 408 зорівців захищали Батьківщину від гітлерівської навали, з них 120 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь 224 полеглих земляків встановлено обеліск Слави.

Уродженець с. Зорівки А. С. Ковба був учасником штурму Зимового палацу, членом Золотоніського повітового ревкому 1919 року.

КАЛЕ́НИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Супої (басейн Дніпра), за 32 км від районного центру, за 70 км від залізничної станції Гладківщина. Населення — 697 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Броварки, селища Ковтунівка, Малинівщина.

На території Каленик в міститься центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — зерновий з розвинутим

птахівництвом і тваринництвом. 15 колгоспників за трудові успіхи нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 173 учні, клуб на 160 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,3 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, стаціонарна кіноустановка, 2 крамниці.

У Калениках 40 комуністів (парторганізацію створено 1924 року), 57 комсомольців.

Каленики вперше згадуються 1622 року. Козаки й селяни брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. У 1905—1907 рр. відбувалися антиурядові виступи.

120 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 90 нагороджено орденами й медалями. На вшанування пам'яті про 85 полеглих земляків встановлено обеліск Слави.

Уродженець села Т. М. Скиба — кандидат сільськогосподарських наук.

КОВРА́Й — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Каврайці (басейн Супою), за 36 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Гладківщина. Населення — 2076 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Слава», за яким закріплено 4,5 тис. га землі, у т. ч. 4,3 тис. га орної. Напрям господарства—зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові досягнення 13 колгоспників удостоєні орденів й медалей Радянського Союзу. Г. С. Нерух — Герой Соціалістичної Праці, Г. П. Брус нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 261 учень, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 19,5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла. У Ковраї — 84 комуністи, 101 комсомолець.

Коврай уперше згадується в XVII столітті.

502 коврайці брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 160 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 275 загиблих встановлено обеліск Слави.

КОВТУНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоноші, за 11 км від районного центру, за 14 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 764 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Мицалівка.

У Ковтунах міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 2,8 тис. га землі, у т. ч. 2,5 тис. га орної. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні підприємства — 2 млини, лісопильня, 2 майстерні по дереву. За трудові успіхи 6 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У селі є середня школа, де навчається 212 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, 2 крамниці, комбінат побутового обслуговування. Сільська парторганізація налічує 33 комуністи, комсомольська — 93 члени ВЛКСМ.

Ковтуни виникли в XVII столітті.

189 ковтунівців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 89 нагороджені бойовими орденами і медалями. Механізатор А. Л. Дерев'янко — повний кавалер ордена Слави. На вшанування пам'яті 100 загиблих односельців встановлено обеліск Слави. На території села виявлено скарб — 104 римські монети II—III ст. н. е.

КОРОБІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у Дніпровій заплаві, за 10 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 1128 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кедина Гора, Комарівка, селище Снігурівка.

У Коробівці розміщена центральна садиба радгоспу «Коробівський», який обробляє 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 947 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві та м'ясо-молочному тваринництві. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 10 трудівників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. О. І. Вовчанівську — орденом Леніна, Г. В. Трубу — орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8,4 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, стаціонарна кіноустановка, їдальня, 4 крамниці, комбінат побутового обслуговування, готель, стадіон.

Сільська партійна організація налічує 42 комуністи, комсомольська — 112 членів ВЛКСМ.

Коробівка уперше згадується 1681 р. як козацьке село Домантівської сотні. 18 жовтня 1905 року її жителі бойовими діями підтримали Золотоніське збройне повстання.

208 коробівців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 120 нагороджено бойовими орденами і медалями. 98 воїнам, які полягли під час визволення села від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

На території та околицях Коробівки, Кединої Гори, Комарівки виявлено 2 поселення доби неоліту, поселення і курганний могильник доби бронзи та ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

КРОПИ́ВНА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Кропивні (басейн Золотоноші), за 11 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Золотоноша, по шосе Київ—Кременчук. Населення — 1782 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Маліївка та Щербинівка.

У Кропивні міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має в користуванні 4,3 тис. га угідь, у т. ч. 3,9 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні підприємства — 2 млини, цегельня, лісопильня. За трудові успіхи 8 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, М. П. Тупоту, Б. Ф. Цапенка — орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 3 дитячих ясел, 3 крамниці, відділення зв'язку.

У Кропивні 55 комуністів, 71 комсомолець.

Кропивна виникла 1616 року. Назву дістала від річки Кропивни. Козаки й міщани брали участь у козацько-селянських повстаннях 30-х років XVII ст., у визвольній війні 1648—1654 років.

370 кропивнянців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 167 нагороджено бойовими орденами і медалями Союзу РСР. На честь 209 загиблих встановлено обеліск Слави.

У Кропивні народилися: український радянський художник І. М. Шульга (1868—1938 рр.), кандидат філологічних наук М. І. Брикун.

КРУ́ПСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Кропивні (басейн Золотоноші), за 16 км від районного центру, за 8 км від станції Пальмира. Населення — 944 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Синьооківка.

У Крупському міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 2,3 тис га землі, в т. ч. 2,2 тис. га орної. Основний напрям виробництва — зерновий і тваринницький. Допоміжні підприємства — млин, лісопильня, ремонтні майстерні. За трудові успіхи 9 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 145 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла і садок, швейна і взуттєва майстерні, магазин.

У Крупському — 29 комуністів, 43 комсомольці.

Крупське виникло у XVII столітті.

1905 року тут відбулися революційні виступи проти поміщика. Населення брало участь у Золотоніському збройному повстанні 1918 року.

250 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 106 нагороджено бойовими орденами і медалями. На вшанування полеглих у боях проти фашистів встановлено обеліск Слави.

ЛУКАШІ́ВКА— село, центр сільської Ради, розташоване на р. Кропивні (басейн Золотоноші), за 24 км від районного центру, за 11 км від залізничної станції Пальмира. Населення — 724 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кривоносівка й Хрущівка.

У Лукашівці розміщено рільничу бригаду колгоспу «Перемога», який має в користуванні 2,9 тис. га угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна й молока. За трудові досягнення 18 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, М. Д. Лобейко та М. І. Пасічну — орденом Леніна, М. Ю. Солов'я — орденом Жовтневої Революції.

Працюють початкова школа, клуб на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,1 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла й садок, відділення зв'язку, 3 крамниці, ветеринарна дільниця. Сільська парторганізація налічує 20 комуністів, комсомольська — 60 членів ВЛКСМ.

Лукашівка виникла в другій половині XVIII ст. як слобода.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 198 лукашівців, з них 64 нагороджені бойовими орденами й медалями Радянського Союзу. На вшанування пам'яті полеглих встановлено обеліск Слави.

НОВА́ ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Золотоноша, вздовж шосе Київ—Кременчук. Населення — 645 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільхи, Мелесівка, Подільське, селище Холодне.

У Новій Дмитрівці міститься тракторна бригада колгоспу «Україна», за яким закріплено 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орних. Провідний напрям господарства — відгодівля свиней і вирощування зернових культур, допоміжний — молочне тваринництво й технічні культури. За успіхи в розвитку сільського господарства колгосп нагороджений Малою Золотою медаллю Виставки досягнень народного господарства СРСР, 12 трудівників нагороджені орденами і медалями. О. Т. Сологубу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. М. К. Левченко удостоєна ордена Леніна.

У селі — 24 комуністи, 38 комсомольців. Є восьмирічна школа, де навчається 213 учнів, клуб на 260 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,3 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 дитячі садки, відділення зв'язку, ощадна каса, філія комбінату побутового обслуговування, 2 магазини.

Нова Дмитрівка виникла в першій половині XIX століття.

1926 року створено артіль «Батрак», 1928 року — комуну «Дніпровець».

255 новодмитрівців були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 210 нагороджено бойовими орденами і медалями. На вшанування пам'яті про 165 полеглих односельців встановлено обеліск Слави.

Неподалік Нової Дмитрівки виявлено поселення доби міді та бронзи.

ПІ́ДСТАВКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Супої (басейн Дніпра), за 36 км від районного центру, за 21 км від залізничної станції Ліплява. Населення — 1236 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Плешкані.

На території Підставок міститься центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні підприємства — млин, лісопильня. Діє лукомеліоративна дослідна станція, заснована 1915 року.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 176 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 4 крамниці, побутовий комбінат.

За трудові успіхи 6 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В. К. Кива, який проживає в с. Плешкані, ще 1936 року відзначений орденом Леніна, 1966 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У Підставках — 41 комуніст, 136 комсомольців.

Село виникло в середині XVII ст. 1889 року сталася кривава сутичка між селянами та адміністрацією економії «Великий Коврай».

Під час Великої Вітчизняної війни 225 жителів села билися проти гітлерівців, з них 114 загинули у боях з фашистами. На їх честь встановлено обеліск Слави, 71 бійцеві, що поліг, визволяючи село, споруджено пам'ятник.

СКОРИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Золотоноші, за 20 км від районного центру, за 11 км від залізничної станції Пальмира. Населення — 1031 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Львівка.

У Скориківці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який має в користуванні 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства — млин, 2 лісопильні.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 146 учнів, будинок культури на 400 місць, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, крамниця.

За високі трудові показники 4 чоловіка нагороджено орденами й медалями. У селі — 46 комуністів, 67 комсомольців.

Скориківка вперше згадується 1885 року. 1905 року селяни спалили поміщицький маєток.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 167 скориківців, з них 112 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 102 односельців, які загинули у боротьбі проти гітлерівців, встановлено обеліск Слави.

Уродженцями Скориківки є кандидат технічних наук І. Я. Скорик, кандидати філологічних наук Г. Г. Вакула, О. С. Скорик, І. Т. Скорик.

ЧАПА́ЄВКА (до 1920 року — Богушкова Слобідка) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Кременчуцького водосховища, за 14 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Чапаєвка. Населення — 3054 чоловіка. Сільраді підпорядковані селища Панське й Чапаєвка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,9 тис. га орної землі. Основна галузь господарства — вирощення зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, де навчається 420 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, дитячий санаторій союзного значення «Гайдаровець», 2 піонерські табори, будинки відпочинку.

12 трудівників нагороджені орденами й медалями. М. О. Марченко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, А. К. Марченко, М. І. Вовк нагороджені орденом Леніна, М. О. Марченко, В. Я. Понятовський — орденом Жовтневої Революції. 4 парторганізації села об'єднують 106 комуністів, 4 комсомольські — 114 членів ВЛКСМ.

Село засноване 1619 року. Воно було одним з центрів повстання Переяславського полку 1666 року.

Влітку 1918 року партизанський загін, очолюваний А. К. Прокопенком, боровся тут проти австро-німецьких окупантів та гетьманців.

1936 року у відкритті стадіону на 5 тис. місць брав участь секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев; Г. І. Петровський надіслав вітальну телеграму.

1943 року в селі діяла підпільна група, очолювана С. О. Кривицьким. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти фашистів 600 чапаєвців, з них 214 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 386 односельців, загиблих у боях проти фашистів, споруджено пам'ятник.

9 уродженців Чапаєвки здобули вчений ступінь, серед них директор Інституту ботаніки АН УРСР доктор біологічних наук Г. І. Білик.

На території Чапаєвки виявлено залишки 3 поселень доби неоліту, поселення й поховання доби бронзи та поселення Черняхівської культури.

ШАБЕ́ЛЬНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Кременчуцького водосховища, за 28 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Гладківщина, за 12 км від пристані Прохорівка. Населення — 972 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Нова Гребля.

На території Шабельників міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Головний напрям виробництва — зернові й технічні культури (коноплі, м'ята). Допоміжні підприємства — 2 млини, лісопильня, кузня.

Діють восьмирічна школа, де навчається 160 учнів, філія музичної школи, клуб на 240 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,2 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, стаціонарна кіноустановка, радіовузол, ощадна каса, швейна майстерня.

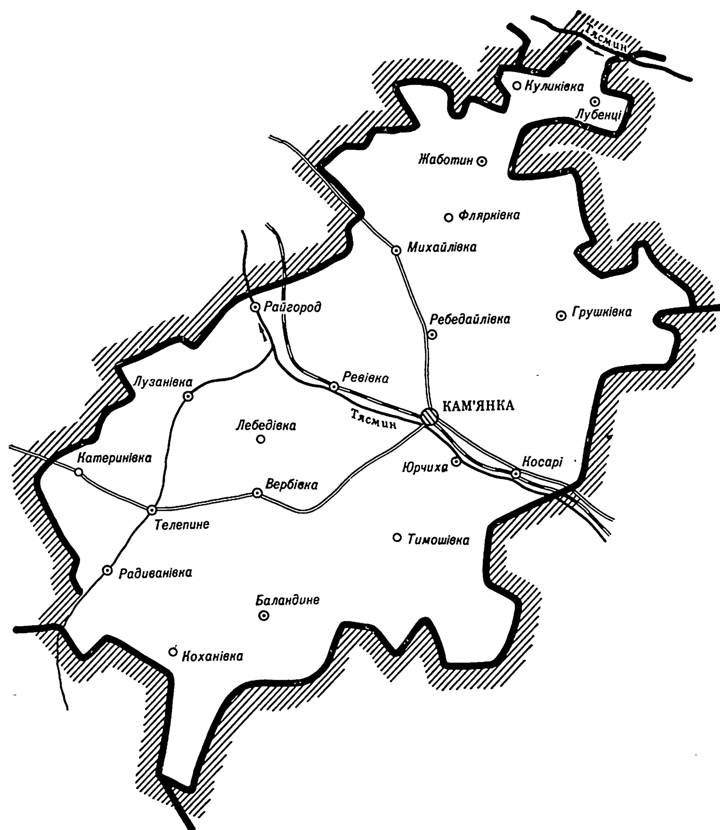
За трудові успіхи 11 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. У селі працює 48 комуністів, 67 комсомольців.

Шабельники вперше згадуються в першій половині XVII ст. як козацьке село Піщанської сотні.

215 шабельниківців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 106 нагороджено бойовими орденами і медалями. На вшанування пам'яті про 106 загиблих у боях проти фашистів односельців встановлено обеліск Слави.

У Шабельниках народився кандидат ветеринарних наук В. Г. Дідаш.

КАМ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,7 тис. кв. км. Населення — 47,8 тис. чоловік, з них 33,0 тис. сільського (69,9 проц.). Середня густота населення становить 68,5 чоловіка на кв. кілометр. Міській, 14 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 28 населених пунктів. У районі 60 партійних, 69 комсомольських та 101 профспілкова організацій. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. Тут 16 колгоспів, радгосп «Жовтень», радгосп Кам'янського цукрокомбінату, рибгосп, державна сорто-дослідна ділянця. Діє 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 55 медичних закладів на 690 ліжок, 6 аптек. У мережі народної освіти працюють початкова, 11 середніх та 16 восьмирічних шкіл, музична школа, 25 дитячих дошкільних закладів. Культурно-освітню роботу провадять районний будинок культури, 28 клубів, 62 бібліотеки, 38 кіноустановок, із них широкоекранних 34. На території району 4 пам'ятники В. І. Леніну. В кожному населеному пункті встановлено обеліски і пам'ятники воїнам-визволителям та односельцям, які загинули в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

КА́М'ЯНКА

ам'янка — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Тясьмині, притоці Дніпра, за 65 км від обласного центру, на автотрасі Київ—Донецьк. Однойменна залізнична станція — на лінії Київ—Дніпропетровськ. Населення — 14,8 тис. чоловік.

Засновано Кам'янку на початку XVII ст. кріпаками-втікачами з Поділля, Київщини, Полтавщини, які селилися на кам'янистих берегах річки Тясьмину (звідси й назва поселення). Вперше слобідка Кам'янка згадується в історичних документах періоду визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Рятуючись від народного гніву, її власник Житкевич утік до Польщі, а Кам'янку 27 березня 1649 року було передано в спадкове володіння Богдану Хмельницькому.

Через п'ять років цар Олексій Михайлович жалуваною грамотою підтвердив права Хмельницького на неї[1].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року, коли Правобережна Україна знов відійшла до шляхетської Польщі, до Кам'янки прибув новий управитель маєтками Житкевичів. Разом з уніатським протопопом Лаврентієм вони силоміць ополячували населення, нав'язували уніатську віру. Ігумен православного Мотронинського монастиря в листі до польського короля писав, що уніати вриваються в церкви, б'ють священників, накладають на селян великі грошові штрафи[2].

З 1730 року Кам'янка перейшла у володіння магнатів Любомирських. За тодішнім адміністративним поділом вона була центром Кам'янського ключа, який входив до складу Смілянського староства. В 1756 році Кам'янці надано статус містечка. Основну його частину обнесено високою дерев'яною стіною з сторожевими баштами, перед стіною викопано глибокий рів. У центрі містечка розміщувалися дерев'яний будинок управителя та різні службові приміщення. Далі один до одного тулилися будинки міщан, селян, кріпаків. У 1787 році кам'янський маєток продано князю Г. Потьомкіну, який разом з іншими населеними пунктами подарував його своїй племінниці К. М. Самойловій. Вийшовши заміж за Л. Д. Давидова, вона оселилася в Кам'янці.

На початку 20-х років XIX ст. її молодший син полковник В. Л. Давидов, учасник Вітчизняної війни 1812 року — пішов у відставку й оселився в Кам'янці. У нього часто гостювали його бойові товариші генерал М. М. Раєвський, що жив неподалік у своєму маєтку в с. Бавтишці, генерал О. П. Єрмолов, прославлений партизан і поет Д. В. Давидов та інші[3].

Саме в той час Кам'янка стала одним з центрів декабристського руху на Україні. В. Л. Давидов, який 1820 року вступив до «Союзу благоденства», зблизився з керівником Південного товариства декабристів П. І. Пестелем і брав активну участь у діяльності товариства[4]. Давидов віддав у розпорядження декабристів свою кам'янську садибу. С. Г. Волконський так писав про нього: «Василь Львович Давидов — людина чудова за розумом і теплотою почуттів до справи. Я назову його ватажком щодо впливу його сміливих переконань і влучних захоплюючих розмов, а місцеперебування його в с. Кам'янці Чигиринського повіту щороку було збірним пунктом для нарад»[5]. Одна з перших нарад у Кам'янці, як свідчить у своїх «Записках» декабрист І. Д. Якушкін, відбулася у листопаді 1820 року[6]. Із створенням у 1822 році Кам'янської управи Південного товариства, яка, за задумом її керівників В. Л. Давидова і С. Г. Волконського, мала підготувати до повстання полки військових поселенців, розташованих поблизу Кам'янки, наради стають систематичними. На них були присутні П. І. Пестель, С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін, М. Ф. Орлов, І. Д. Якушкін та інші[7]. Тут обговорювалась програма майбутнього республіканського устрою Росії «Руська правда» П. І. Пестеля, розроблявся план повстання.

Грот декабристів, м. Кам'янка. 1970 р.

---

[1] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, стор. 462, 463, 500.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 2, стор. 253.

[3] Журн. «Русская старина», 1872, № 4, стор. 632.

[4] Восстание декабристов. Материалы и документы, т. 10. М., 1953, стор. 7, 8.

[5] Записки Сергея Григорьевича Волконского. СПб., 1902, стор. 403.

[6] И. Д. Якушкин. Записки, статьи, письма. М., 1951, стор. 391.

[7] Л. О. Медведська. Павло Іванович Пестель. К., 1964, стор. 101.

«Зелений будиночок» — історична пам'ятка часів декабристів, м. Кам'янка. 1961 р.

Протягом 1820—1822 рр. до Кам'янки кілька разів приїздив великий російський поет О. С. Пушкін. Вперше він прибув сюди в листопаді 1820 року і гостював майже 4 місяці. Тут він познайомився з родиною Давидових. Під час перебування в Кам'янці ним були написані вірші «Нереїда» («Серед зелених вод, що пестують Тавріду...»), «Я пережив свої бажання», закінчено поему «Кавказький бранець». Про своє перебування в Кам'янці поет писав М. І. Гнєдичу в грудні 1820 року: «Тепер знахожусь у Київській губернії, в селі Давидових, милих і розумних самітників, братів генерала Раєвського... Товариство наше... різноманітна і весела суміш умів оригінальних, людей відомих нашій Росії»[1].

1823 року керівники Кам'янської управи їздили до Петербурга, де брали участь у переговорах представників Південного і Північного товариств про їх об'єднання та спільну боротьбу проти самодержавства. Поразка виступу декабристів на Сенатській площі 14 грудня 1825 року тяжко відбилася на моральному стані членів Кам'янської управи. Під час підготовки і в ході повстання Чернігівського полку В. Л. Давидов зайняв вичікувальну позицію. В 1826 році його було засуджено до 20 років каторги, але через 13 років переведено до розряду поселенців Красноярського краю, де він і помер у 1855 році.

Після заслання В. Л. Давидова, кам'янська садиба залишилася за його родиною. 1845 року тут налічувалося 1487 ревізьких душ, з них вільних — 662, кріпаків — 825[2]. Отже основну масу населення становили закріпачені селяни. Вони працювали не тільки на поміщицьких ланах, а й на промислових підприємствах, збудованих Давидовими для переробки сільськогосподарської продукції. Ще 1820 року в урочищі Рудні споруджено винокурний завод, продуктивністю 7,2 тис. відер горілки на рік. 1844 року стала до ладу цукроварня, де працювало 420 кріпаків, які волами й кіньми підвозили сировину, у великих діжках мили буряки, різали їх смужками. Вдень і вночі палав вогонь у топках цукроварні та винокурні, вдень і вночі біля них поневірялись люди. Давидови мали ще й суконну фабрику, продукція якої йшла на задоволення потреб поміщицького господарства. За ручними верстатами поряд з жінками працювали підлітки і діти.

Одночасно з розвитком промисловості у містечку все ширше розгорталася торгівля. 1842 року тут було п'ять купців 3-ї гільдії, які мали близько 30 крамниць і рундуків. Кожної неділі відбувалися базари, річний оборот яких досягав 7 тис. крб.[3]. Економічному розвитку Кам'янки сприяло її зручне географічне розташування. Тут перетиналися три шляхи, якими рухався безперервний потік підвід з товарами: з Києва на Катеринослав, від Дніпра й Черкас вглиб херсонських степів, з Чигирина до торговельного містечка Златополя. У торгівлю поступово втягувалося і хліборобське населення, але кріпосництво гальмувало розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві.

Внаслідок реформи 1861 року кріпосні селяни Кам'янки стали особисто вільними, але одержали мізерні наділи, з яких не могли прохарчуватися. 766 селянським господарствам за великий викуп було передано лише 1827 десятин землі, тоді як поміщик мав 5427 десятин, а церква — 147 десятин[4]. Селяни не мали можливості тримати худобу, бо луками і сіножатями володів поміщик. Малоземелля,

---

[1] А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений, т. 13. М., 1937, стор. 20.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 476.
[3] Київський облдержархів, ф. 36, оп. 1, спр. 154, арк. 115, 116.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1821, 1822.

постійні панські утиски спричинювали справедливе обурення селян, які вимагали надати їм випаси на більш вигідних умовах. Селяни рішуче заявили мировому посереднику, викликаному Давидовим у 1886 році, що коли випаси не будуть їм надані, вони самі їх візьмуть[1]. Але сила була на боці поміщика, і селяни лишилися без сіножатей.

У післяреформений період розвиток Кам'янки пішов значно швидше. Економічне життя в ній особливо пожвавилося після прокладення тут 1876 року залізниці та спорудження залізничної станції. Через містечко вивозилися хліб, цукор, м'ясо, велика рогата худоба, будівельні матеріали. Перше місце посідала пшениця. Якщо в 1903 році зі станції Кам'янка її відправлено 243 тис. пудів, то у 1912 році — 406,7 тис. пудів[2]. Залізницею вивозилася і продукція сірникової фабрики «Сатурн», спорудженої наприкінці 90-х років. 1907 року на ній працювало 78 робітників.

Зростало містечко, збільшувалося його населення. Так, якщо в 1862 році налічувалося 4319 жителів, то 1900 року — понад 8,8 тис.[3]. На центральній вулиці були розташовані магазини і склади, що належали купцям і поміщикам. В хаотичному безладді тулилися халупи дрібних ремісників, чиновників та бідноти. Така тіснота пояснювалась тим, що власники Кам'янки забороняли селитись далі встановленої межі. Зелені було мало, вулички вузенькі, криві. Тісне і брудне містечко виглядало ще більш непривабливим поряд з поміщицьким маєтком, з його красивим одноповерховим будинком і великим тінистим парком, заходити до якого місцевому населенню було заборонено.

Історія містечка другої половини XIX ст. тісно пов'язана з іменем П. І. Чайковського. Вперше великий російський композитор приїздив до своєї сестри Олександри Іллівни, яка була дружиною сина декабриста В. Л. Давидова, у 1865 році. Відтоді протягом майже 30 років Кам'янка стала для композитора другим домом. Щоб створити братові сприятливі умови для творчості, Давидова відвела для нього маленький флігель на три кімнати. Молоді було суворо заборонено турбувати Петра Ілліча під час роботи. «Я знайшов у Кам'янці те відчуття миру в душі, якого марно шукав у Москві та Петербурзі»,— писав композитор у листі до рідних від 6 липня 1878 року[4]. Останній раз Чайковський приїздив сюди незадовго до смерті у січні 1893 року. Тут і у Вербівці (за 12 км від Кам'янки) він працював над операми «Мазепа», «Євгеній Онєгін», «Орлеанська діва», над балетами «Лебедине озеро», «Спляча красуня», 2-ю симфонією, 2-м фортепіанним концертом, збірником п'єс «Пори року»[5]. В Кам'янці він збирав і вивчав українські народні пісні, мотиви яких було використано ним у його творах. У 80-х роках композитор організував гурток аматорів з молоді, сам брав у ньому участь як режисер.

Становище переважної більшості кам'янців, особливо селян, було надзвичайно тяжким. У першому десятирiччі XX ст. на 832 селянські двори Кам'янки припадало всього 1657 десятин землі, тобто менше ніж по 2 десятини на двір, в той час, як поміщик мав 6335 десятин[6]. Не маючи достатньо землі, селяни наймалися до поміщиків на «строк». На роботу «строковики» виходили вдосвіта і працювали, поки сонце зайде. Платили їм по 12—14 крб. на місяць. За кожний пропущений день нещадно штрафували, за харчування вираховували майже половину зароблених грошей.

В середовищі селян зрів протест проти нещадної експлуатації і тяжких умов життя. 1904 року в Кам'янці виник революційний селянський гурток, організатором якого був місцевий житель Г. К. Грабовий. Активну участь в його роботі брали

[1] Газ. «Киевлянин», 29 травня 1886 р.

[2] А. И. Ярошевич. Очерки экономической жизни Юго-Западного края, вип. 3. К., 1911, стор. 53; Хлебная торговля в Киевской губернии. К., 1914, стор. 70, 71.

[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2, стор. 462.

[4] П. И. Чайковский. Полное собрание сочинений, т. 7. М., 1962, стор. 450.

[5] Дни и годы П. И. Чайковского. М.-Л., 1940, стор. 36, 80, 185, 219, 279, 282.

[6] Материалы о крестьянском надельном землевладении в Киевской губернии, ч. 1, стор. 94; Весь Киев. Адресная и справочная книга на 1908 год, стор. 415—416.

селяни Ф. П. Билина, С. В. Явтушенко, М. І. Гуренко і муляр А. І. Соловйов. Гурток мав зв'язки з соціал-демократичними організаціями Умані, Києва та Єлисаветграда, звідки приїздили агітатори, надходила нелегальна література. У квітні і жовтні 1905 року в містечку, на залізничній станції і навколишніх селах поліція виявила листівки і прокламації революційного змісту. В червні 1906 року в Кам'янці був заарештований агітатор з Умані. Під час обшуку в нього знайдено багато революційної літератури[1]. Під впливом соціал-демократичної агітації і революційних подій у країні в 1905—1907 рр. селяни Кам'янки та навколишніх сіл піднімалися на боротьбу проти своїх гнобителів. Вони вимагали підвищення оплати праці в економіях, протестували проти використання найманих сільськогосподарських робітників з інших місць, спільно з робітниками цукрових заводів проводили страйки.

Чигиринський повітовий справник у своєму рапорті київському губернатору від 13 червня 1906 року повідомляв: «через надзвичайно тривожний настрій у зв'язку з початком збирання хліба та одержанням землевласниками погроз, що це збирання селяни не допустять, я був змушений 11 червня перевести півескадрону Бузького драгунського полку з Чигирина до Кам'янки»[2]. Та селяни не відступили. В тому ж рапорті справника повідомлялося, що в ніч на 11 червня була підпалена Миколаївська економія в Кам'янці, де розташувалися драгуни. Три великих господарських будівлі згоріли вщент, бо ніхто з селян не з'явився їх гасити. Через два місяці спалахнула Покровська економія. В Кам'янці почалися арешти. 21 селянина власті притягнули до відповідальності[3]. П'ять учасників революційного гуртка заслано до Вологодської й Архангельської губерній.

Революція 1905—1907 рр. зазнала поразки, і селяни Кам'янки лишилися такими ж безземельними, як і раніше. Незадовільними були медичне обслуговування, стан освіти. На початку XX ст. в лікарні працювали один лікар і 6 чоловік середнього медичного персоналу, які обслуговували Кам'янську, Триліську, Олександрівську, Цвітнянську та Телепинську волості з населенням понад 40 тис. чоловік. Містечко мало дві церковнопарафіяльні і одну двокласну міністерську школи[4].

Імперіалістична війна призвела до розладу економіки країни, зробила життя народних мас нестерпним, наблизила революційний вибух. На початку березня 1917 року до Кам'янки дійшла звістка про перемогу буржуазно-демократичної революції в Росії. Того ж дня на базарній площі відбувся багатолюдний мітинг. Лунали вигуки: «Хай живе свобода, рівність і братерство!». Наступного дня революційно настроєна молодь скинула пам'ятник Олександру II, а на постаменті написала великими літерами слово «Свобода». В березні у Кам'янці створено сільський і волосний комітети громадських організацій, в яких переважали есери й націоналісти з числа дрібної буржуазії, купецтва і міщан. Вони захищали поміщицьку власність, виступали проти селян, які вимагали ліквідації поміщицького землеволодіння. У травні 1917 року Кам'янський волосний комітет заборонив жителям заготовляти дрова в лісах Давидової[5].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, яку радо вітали трудящі Кам'янки, селянські заворушення в повіті набули широкого розмаху. В січні 1918 року з ініціативи солдата К. Г. Рудецького, що підтримував більшовиків, проведено збори фронтовиків Кам'янської волості, на яких проголошено Радян-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. 691, оп. 1, спр. 16, арк. 37; ф. 692, оп. 1, спр. 15, арк. 9; спр. 16, арк. 3.

[2] Революція 1905—1907 рр. на Україні, стор. 417.

[3] Черкаський облдержархів, ф. 691, оп. 1, спр. 14, арк. 202, 203.

[4] Журн. «Киевские епархиальные ведомости», 1888, № 38, стор. 601; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1821, 1822.

[5] Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г.— февраль 1918 г.). Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 117.

ську владу. Збори обрали Раду військової громади з 20 чоловік на чолі з Ф. Л. Донцем. Це був орган революційної влади, який захищав інтереси робітників, солдатів і трудящих селян. Працювали комісії: земельна, агітаційно-редакційна, фінансова і військова.

Першими рішучими заходами Ради було роззброєння і ліквідація загону «вільних козаків», надісланого сюди Центральною радою, та стягнення контрибуції з місцевої буржуазії. Члени агітаційної комісії виїжджали на села, проводили мітинги, в місцевій друкарні Яновського надрукували відозву до населення та наказ про здачу зброї. У цій відозві взяті Радою на облік поміщицькі економії, заводи і фабрики оголошувались власністю народу. Був організований червоногвардійський кінний загін під командуванням солдата Р. С. Поволоцького. Загін допомагав трудящим селянам встановлювати Радянську владу в селах Чигиринського і Черкаського повітів.

Коли в лютому 1918 року на Україну вдерлися австро-німецькі війська, колишній шахтар, уродженець с. Завадівки С. М. Кулаківський сформував з жителів Кам'янки, Жаботина та інших сіл партизанський загін. Його бійці провадили успішну боротьбу проти окупантів, а після їх вигнання в листопаді 1918 року — з петлюрівцями в районі Сміли, Черкас і Гребінки[1].

У лютому 1919 року в Кам'янці, визволеній частинами Червоної Армії від петлюрівців, створено сільський і волосний ревкоми, організовано робітничо-селянську міліцію. В березні того ж року відбулися вибори до Кам'янської Ради робітничих і селянських депутатів. Її головою обрали робітника сірникової фабрики Г. І. Туренка. За постановою Ради на цукровому і спиртовому заводах та сірниковій фабриці створили фабрично-заводські комітети, які стали організаторами робітничих мас. Вони запровадили 8-годинний робочий день, здійснювали робітничий контроль за виробництвом, вирішували справи приймання та звільнення робітників, заробітної плати, правил внутрішнього розпорядку підприємств.

Налагодженню мирного життя перешкоджали бандитські зграї. У травні 1919 року до Кам'янки вдерлися григор'євці. Кам'янці під керівництвом депутатів Ради створили загін самоохорони з колишніх солдатів і матросів, який вигнав бандитів. Та 9 серпня Кам'янку захопили денікінці і відновили старі порядки. В містечку знову з'явився повірений поміщика Давидова.

Але на початку 1920 року радянські війська з допомогою партизанів визволили Кам'янку від білогвардійців, і в ній остаточно утвердилася Радянська влада. Того ж року створено волосну партійну організацію. 4 березня 1920 року відбулися вибори до Кам'янської Ради робітничих і селянських депутатів. Головою виконкому обрали колишнього солдата І. М. Пономаренка[2]. В квітні до Кам'янки переведено адміністративний центр Чигиринського повіту, цьому сприяло її зручне географічне положення, наявність залізниці і традиційні зв'язки з іншими населеними пунктами. В тяжких умовах розрухи й бандитизму, але з твердою вірою в щасливе майбутнє, трудящі Кам'янки починали нове життя.

За прикладом робітників великих промислових центрів, Кам'янська Рада робітничих і селянських депутатів у травні 1920 року ухвалила рішення про організацію першого суботника. Робітники заводів і сірникової фабрики впорядковували подвір'я своїх підприємств, ремонтували залізничну колію. Навесні того ж року було проведено «місяць селянина». Партійні, радянські і профспілкові працівники, інтелігенція Кам'янки виступали перед селянами з доповідями, проводили мітинги, організовували в селах комітети незаможних селян[3]. Було створено КНС і в Кам'янці, який об'єднував понад 80 чоловік. Члени комітету допомагали продорганам у виконанні продрозкладки, вели непримиренну боротьбу з куркулями.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-691, оп. 1, спр. 36, арк. 48.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-989, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
[3] Там же, ф. Р-978, оп. 1, спр. 2, арк. 13, 14.

Велику роль у мобілізації населення на подолання економічних труднощів, у змичці міста з селом відіграла повітова партійна конференція, що проходила в Кам'янці 6—7 листопада 1920 року. Вона розглянула питання про поточний момент, земельну і продовольчу справи та інші. В резолюції конференції з військових питань зазначалося: «Ми, перебуваючи в тилу, з свого боку обіцяємо допомагати Червоній Армії, а тому висуваємо лозунг: «Все для фронту!». Всі лишки теплого селянського одягу, а також харчові продукти кам'янці надіслали червоноармійцям[1]. Частинам Червоної Армії, що билися з бандами, допомагали робітничо-селянська міліція та повітова надзвичайна комісія під керівництвом колишнього моряка С. А. Бергавінова. У жовтні того року в околицях Кам'янки були розбиті банди Кваші, Хмари і Чорного Ворона. В розгромі їх відзначилися бійці 74-ї бригади 25-ї Чапаєвської стрілецької дивізії, штаб якої містився в Кам'янці[2]. Вічним свідком тих буремних років залишилась братська могила в парку ім. Декабристів, де в 1921 році з військовими почестями поховано 12 червоноармійців, що загинули в бою з бандитами.

У 1921 році в Кам'янці організовано ініціативну групу для створення комсомольської організації. Члени її засновували комсомольські осередки на підприємствах Кам'янки, в селах волості. На початку 1922 року комсомольський осередок у складі 13 чоловік виник на сірниковій фабриці. Влітку Кам'янська волосна комсомольська організація налічувала близько 100 чоловік.

Партійна і комсомольська організації очолювали боротьбу трудящих мас за відбудову і дальший розвиток промисловості й сільського господарства. Протягом 1924—1925 рр. на повну потужність запрацювали Кам'янський цукровий завод, сірникова фабрика «Червона зірка», спиртозавод. На кінець відбудовного періоду цукровий завод переробляв за добу 4078 цнт цукрових буряків і давав щорічно на 1410 тис. крб. продукції[3].

Значних успіхів досягнуто і в розвитку сільського господарства, зроблено перші кроки в кооперуванні селянських господарств. За ініціативою комуністів і членів КНС організовано 8 сільськогосподарських товариств, які стали школою колективного господарювання.

Поліпшувалося побутове і культурне обслуговування трудящих. З перших років Радянської влади в селі працювали поліклініка та дільнична лікарня, медичний персонал складався з 6 лікарів і 12 фельдшерів, акушерок, медсестер. Протягом 1920—1922 рр. колишні міністерська та церковнопарафіяльна школи перетворено в семирічну та чотирирічну. Будинки колишніх багатіїв переобладнано під робітничі клуби і сельбуди.

22 вересня 1929 року створено артіль «Жовтень». Із 45 господарств, що вступили до колгоспу, 27 — селянські і 18 — робітничі родини. Було усуспільнено 92 га землі, 5 пар коней, 18 корів тощо. Головою правління обрали комуніста С. О. Джулая. Вже через рік до колгоспу вступили 55 проц. господарств села, у т. ч. 105 бідняцьких, 6 наймицьких, 209 середняцьких, а також 34 родини робітників. Всього в артілі налічувалося 911 працездатних. Господарство мало 950 га землі, 80 коней, 9 волів. За 1929/30 господарський рік артіль одержала понад 117 тис. крб. доходу. На трудодень колгоспникам видано по 3,7 кг зерна. Так, родина Л. Петренка одержала 197 пудів хліба і 817 крб., О. Засядька — 167 пудів і 687 карбованців[4]. 1930 року в Кам'янці створено ще дві артілі: ім. Ворошилова та ім. Червоної Армії.

Колгоспному рухові, який набирав дедалі більшого розмаху, держава допомагала кадрами і машинами. У лютому 1930 року при цукрокомбінаті створено ма-

---

[1] Протокол Чигиринської повітової конференції, що відбулася 6—7 листопада 1920 р. в м. Кам'янці. Кам'янка, 1921, стор. 7.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-2502, оп. 1, спр. 7, арк. 1—12.

[3] Матеріали до опису округ УРСР. Черкаська округа. X., 1926, стор. 33.

[4] Газ. «Колективна праця», 27 січня 1931 р.

шинно-кінно-тракторну станцію (МКТС). Держава виділила їй 17 тракторів «Інтернаціонал» і 12 тракторів «Фордзон», 180 коней, кілька сівалок тощо. Через рік в МКТС працювало вже 69 тракторів, а також 7 автомашин. Невдовзі її перетворено на МТС. За зразкову організацію робіт і ударну працю механізаторів Кам'янську машинно-тракторну станцію в 1940 році нагороджено орденом Леніна.

Рік у рік зростав і міцнів колгосп «Жовтень». Якщо 1937 року його доходи становили 650 тис. крб., то через два роки — 850 тис. крб. За високі і сталі врожаї артіль 1939 року була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Не відставали за виробничими показниками і колгоспи ім. Ворошилова та ім. Червоної Армії. Врожаї зернових в обох артілях пересічно становили 15—17 цнт, цукрових буряків — 160—180 цнт з га. 1940 року демонстрував свої досягнення на Всесоюзній сільськогосподарській виставці колгосп ім. Червоної Армії. Напередодні Великої Вітчизняної війни колгосп «Жовтень» об'єднував 498 господарств, мав 2067 га землі, в т. ч. орної — 1469 га. В 1940 році члени артілі виростили і зібрали на великих площах по 18,7 цнт озимої пшениці й по 206 цнт цукрових буряків з гектара[1].

Друга половина 30-х років принесла трудящим села нові досягнення в господарському будівництві. На базі сірникової фабрики «Червона Зірка» створено завод «Шарикопідшипник», який поклав початок машинобудуванню в Кам'янці. На повну потужність працювали цукровий, спиртовий, маслоробний і цегельний заводи, розширено електростанцію.

Досягнення в галузі промисловості і сільського господарства позитивно вплинули і на розвиток культури. 1927 року в урочистій обстановці відкрито центральний робітничий клуб ім. Жовтневої революції. В ньому демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. В 1929 році виник жіночий хоровий ансамбль Кам'янки, його засновником і керівником був студент-хормейстер Т. Ф. Онопа, згодом етнограф і фольклорист. Чудове виконання ансамблем українських народних пісень привернуло увагу громадськості, деякі його виступи записано на грампластинки. Ансамбль був учасником багатьох олімпіад художньої самодіяльності і не раз посідав призові місця[2]. З 1927 року в селі діяв радіовузол, а з 1930-го виходила районна газета «Колективна праця». В 1933 році в Кам'янці відкрили середню школу. У Пушкінські дні 1937 року її переведено до новозбудованого двоповерхового приміщення і присвоєно ім'я великого поета. Того ж року в селі відкрито ще одну семирічну, а напередодні війни — дитячу музичну школи. Онуки колишніх кріпаків сіли за піаніно, взяли в руки баяни, бандури, скрипки. Над вулицями села лунала чарівна українська і російська музика.

Визначними подіями культурного життя Кам'янки було урочисте відзначення 100-річчя від дня народження П. І. Чайковського в 1940 році, відкриття пам'ятників О. С. Пушкіну і П. І. Чайковському, заснування літературно-меморіального музею цих двох геніальних діячів російської культури. Музей розташовано у флігелі (т. зв. Зелений будиночок) в колишньому маєтку Давидових, де в свій час поет і композитор написали чимало чудових творів.

Економічний і культурний розвиток села обірвала Велика Вітчизняна війна. Партійні і радянські органи очолили перебудову господарства на воєнний лад. На місце чоловіків, що пішли захищати соціалістичну Вітчизну, ставали жінки, підлітки, представники старої робітничої гвардії. Колгоспниця артілі «Жовтень» А. Власенко звернулася до всіх жінок району із закликом сісти за кермо трактора і «працювати так, щоб перевиконувати виробничі завдання»[3]. Радянські патріоти

---

[1] Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі — ЦДАНГ СРСР), ф. 7857, оп. 2, спр. 3504, арк. 65—66.

[2] Газ. «Колективна праця», 1 серпня 1935 р.

[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. 1941—1945. Збірник документів і матеріалів. Дніпропетровськ, 1965, стор. 48.

вивозили на схід заводське устаткування, відправляли колгоспну худобу, щоб не дісталася ворогу.

5 серпня 1941 року гітлерівські війська окупували Кам'янку. В серпні було сформовано партизанський загін, до якого увійшло чимало жителів Кам'янки і району. Командиром загону призначено комуніста А. С. Куценка, комісаром Г. С. Беркіна. 4 серпня на загальних зборах бійців і командирів загонові присвоєно ім'я К. Є. Ворошилова і урочисто вручено прапор. Партизани прийняли присягу і поклялися не випускати із рук зброї, поки не буде вигнаний ворог з рідної землі.

До партизанського загону, що діяв на території Кам'янського і сусідніх районів, входило 12 диверсійних груп. Вони розповсюджували антифашистські листівки, організовували диверсії, підірвали кам'янське нафтосховище. На цукрозаводі знищили 10 тонн пального, на Косарському спиртозаводі — 100 декалітрів спирту[1]. В Кам'янці народні месники розгромили ворожий штаб, де забрали важливі документи. Їх переправили на лівий берег Дніпра і передали радянським частинам.

У вересні 1941 року командування 5-ї гітлерівської армії пред'явило ультиматум народним месникам: протягом 24 годин вийти з лісу і припинити боротьбу. На цей ультиматум загін відповів бойовими діями. Окупанти намагались вистежити і знищити партизанів, але вони весь час маневрували, були невловимими[2]. 14 жовтня загін вступив у бій з військовим підрозділом ворога, знищив 2 автомашини, 2 підводи з боєприпасами і 14 гітлерівців. Взимку партизани вийшли з лісу і провадили антифашистську роботу кожний окремо, а влітку 1942 року знову об'єдналися і відновили бойові дії. В травні на залізничній станції вони вивели з ладу паровоз і вбили кількох фашистів; 20 червня знищили автомашину з боєприпасами, вбили двох і поранили кілька солдатів та офіцерів[3]; 27 липня партизани напали на жандармську машину і захопили зброю.

Дії партизанів були ефективними, бо вони мали в Кам'янці та інших селах надійних помічників. Комсомолець-радист П. П. Харченко за вказівкою командира загону таємно змонтував радіоприймач і приймав повідомлення Радінформбюро, разом з іншими підпільниками поширював листівки. Зв'язковою у загоні працювала вчителька О. Сіряк. У неї на квартирі збирались комуністи, переховувались поранені та хворі партизани. 30 вересня 1943 року вона своєчасно попередила партизанів про те, що ворог готує облаву, і загін вийшов з оточення без втрат. Потрапивши до рук фашистів, О. Сіряк зуміла сповістити про це партизанів, і вони визволили відважну дівчину.

Надійним зв'язковим була Є. Я. Лога. Її хата на околиці села була підпільним штабом загону. Зростаючи за рахунок місцевого населення, загін діяв до середини грудня 1943 року, до підходу частин Червоної Армії. За час свого існування він пустив під укіс 2 ешелони, знищив 25 вагонів з живою силою і технікою ворога, 14 автомашин, 5 гармат, обстріляв два поїзди. Від рук партизанів зазнали суворої кари 69 поліцаїв, 7 старост тощо. З'єднавшись з частинами Червоної Армії, загін брав участь у визволенні 19 населених пунктів[4].

10 січня 1944 року[5] частини механізованого корпусу 5-ї гвардійської танкової армії 2-го Українського фронту під командуванням генерал-полковника П. О. Ротмістрова вибили фашистів з Кам'янки. Радянським воїнам, які загинули при визволенні села, встановлено пам'ятник. У боях за визволення Кам'янки відзначився син татарського народу танкіст Н. Х. Хазіпов, нагороджений орденом Червоної

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 428, оп. 3, спр. 61, арк. 8.

[2] В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. К., 1957, стор. 41.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 61, арк. 6, 7.

[4] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 177, 178, 283.

[5] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 402.

Холодний Яр. 1971 р.

«Гайдамаки». Малюнок В. Касіяна. 1951 р.
Державний музей українського образотворчого мистецтва УРСР.

Пам'ятник архітектури XIX ст. Мисливський будиночок у Тальному. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Зірки. Вогнем свого танка він знищив майже взвод піхоти противника. Звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно росіянину В. І. Галочкіну, який у боях за село знищив чимало гітлерівців і врятував життя свого командира. Його ім'ям названо вулицю, де загинув відважний комсомолець.

Понад 2 тис. кам'янців мужньо билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 520 з них полягли в боях, 1620 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР. Загиблим односельцям споруджено обеліск Слави.

Гітлерівці за час окупації завдали господарству великих збитків. Як установлено державною комісією, 455 чоловік загинуло від рук ворога, понад 400 чоловік вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Повністю зруйновано будівлі МТС, пограбовано колгоспи, цукровий, спиртовий і шарикопідшипниковий заводи.

Ще гриміли бої під Корсунь-Шевченківським, а трудящі Кам'янки вже приступили до відбудови промислових підприємств, колгоспів, закладів культури. Налагоджувалась робота електростанції, маслозаводу, взуттєвої і шевської майстерень. Навесні 1944 року відбудовано механічні майстерні МТС, а наприкінці року стали до ладу цукровий та спиртовий заводи. Почали працювати лікарня, аптека, школи, районна бібліотека.

У 1945 році на базі колишнього невеликого шарикопідшипникового заводу почалося спорудження машинобудівного підприємства. З різних міст країни на завод надходили верстати. Із Московського заводу «Червоний пролетарій», Ленінграда, Саратова, Білорусії присилали токарні верстати, з Горьковського і Єреванського машинобудівних заводів ішли фрезерувальні верстати. Прибували кваліфіковані спеціалісти з Московського і Ленінградського технологічного інститутів, Орловського машинобудівного технікуму. Наступного року стали до ладу ливарний цех і заводська теплоелектростанція. Підприємство приступило до виготовлення обладнання для текстильної промисловості[1]. Щороку набирали потужності цукровий і спиртовий заводи. Колектив спиртозаводу в листопаді 1947 року завоював друге місце у всесоюзному соціалістичному змаганні. Того ж року спиртовики дали країні понад план 73 тис. декалітрів продукції, цукровий — близько 19,6 тис. пудів. За підсумками роботи у вересні і жовтні 1949 року колектив цукрового заводу завоював перехідний Червоний прапор Міністерства харчової промисловості СРСР та ВЦРПС і одержав першу грошову премію[2].

Приклад кам'янських робітників запалював на нові трудові звершення колгоспне селянство. Провідні ділянки в артілях «Жовтень», ім. Ворошилова та ім. Червоної Армії очолили комуністи. Керівництво колгоспними партійними організаціями було довірено досвідченим організаторам Я. Г. Мельнику та С. О. Джулаю. Згодом перший очолив правління артілі ім. Ворошилова, а бригадир П. І. Кривохижа — правління колгоспу «Жовтень». Завдяки широкій масово-політичній та організаторській роботі, спрямованій на підвищення ділової активності мас, зміцнення трудової дисципліни, 1947 року члени артілі «Жовтень» виростили по 18,4 цнт зернових і по 252 цнт цукрових буряків на кожному га, а ланка М. Киян на площі 10 га зібрала по 32 цнт пшениці[3]. Великий вклад у справу зміцнення економіки колгоспів внесли механізатори МТС. Набагато зросла продуктивність тракторного парку. Якщо в 1945 році на кожний трактор виробили 630 га, то через два роки — 1077 га при плані 604.

До 30-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції трудівники Кам'янки завершили відбудову сільського господарства і промисловості.

Підприємства систематично виконували і перевиконували державні плани. Майже щороку машинобудівники освоювали виробництво нових моделей текстильного обладнання, підвищували їх якість і продуктивність. Протягом 1951—1953 рр.

---

[1] Газ. «Колективна праця», 6 листопада 1949 р.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 683, оп. 3, спр. 383, арк. 123.
[3] Газ. «Колективна праця», 1 січня 1948 р.

випуск продукції на заводі збільшився вдвоє, освоєно виробництво п'яти нових видів машин. У жовтні 1959 року механоскладальний цех виготовив 32 уточноперемотувальні автомати, виробивши за один місяць стільки продукції, скільки весь завод за 1947 рік[1]. Зусиллями партійної, профспілкової, комсомольської організацій, дирекції, всього колективу підприємство перетворювалося на передове не тільки в галузі виробництва, а й культури, технічної естетики, виробничої дисципліни. 1962 року завод удостоєно звання підприємства комуністичної праці і занесено до обласної Книги пошани.

Багато років машинобудівники Кам'янки змагаються з колективом Коломенського заводу «Текстильмаш». Вони регулярно обмінюються делегаціями, вивчають кращий досвід, спільними зусиллями долають труднощі. Російські друзі допомогли кам'янцям у запровадженні нової системи бездефектного виготовлення продукції, у підвищенні культури виробництва. В свою чергу, коломенці чимало запозичили хорошого і в українських друзів[2]. Підприємство виготовляє різні типи ткацькопідготовчих машин для текстильної промисловості, лічильники для ткацьких і прядильних машин, шестеренчасті насоси. У середині 60-х років завод уже відправляв продукцію на 190 адрес у Радянському Союзі і на 17 — в зарубіжні країни. Вироби кам'янських машинобудівників не раз демонструвались на Виставці передового досвіду в народному господарстві УРСР, на міжнародних виставках і ярмарках у Лейпцігу, Брно, Будапешті, Познані, Салоніках, Ізмірі, Дамаску, Тегерані, Карачі, Делі, Хельсінкі, Відні, Генуї, Алжирі та інших містах світу, де одержали високу оцінку[3].

Готуючись гідно зустріти 50-річний ювілей Радянської влади, колектив заводу включився у всесоюзне соціалістичне змагання і добився добрих успіхів. 1967 року сконструйовано 11 зразків нових автоматів і насосів. Освоєно серійне виробництво уточних автоматів двох моделей, від впровадження яких одержано економії понад 200 тис. крб. на рік. За високі показники в соціалістичному змаганні на честь піввікового ювілею Великого Жовтня колектив заводу нагороджено пам'ятним вимпелом обкому КП України, облвиконкому та облпрофради, йому присвоєно назву ім. 50-річчя Радянської України. В першотравневі свята 1969 року на підприємстві сталася радісна подія: йому першому в області вручено державний знак якості на шестеренчастий дозуючий насос. У грудні ще два вироби одержали знак якості[4]. Успіхи колективу наростають й далі. Випуск валової продукції 1970 року порівняно з попереднім збільшився на 19,2 проц., а продуктивність праці виросла на 11,5 проц. Завод одержав 55 тис. крб. економії від зниження собівартості продукції. Цього року кам'янські машинобудівники одержали ще одну визначну перемогу — четвертий виріб одержав знак якості.

Великий робітничий колектив заводу, який очолює бойова партійна організація, що налічує 360 комуністів, став справжньою школою трудового виховання людей. Заслужений авторитет у колективі має токар Н. М. Прокопова. Сумлінна трудівниця, чуйний товариш, активна учасниця громадського життя, вона обиралася депутатом Верховної Ради Української РСР XII скликання, працювала членом комісії при Верховній Раді по роботі з молоддю. Токар В. С. Волошина обрана до складу райкому партії, є членом парткому заводу. Її ударна праця відзначена орденом «Знак Пошани». Такої ж нагороди удостоєний ветеран заводу Ф. К. Бєлінський, який пройшов шлях від слюсаря до начальника цеху. Майже половина робітників заводу вчиться. 206 чоловік набувають знання у вищих і середніх навчальних закладах.

1952 року в Кам'янці споруджено новий маслозавод. У роки семирічки і восьмої п'ятирічки технічної реконструкції зазнали спиртовий і цукровий заводи. Тут

[1] Газ. «Колективна праця», 1 січня 1954 р.; 7 листопада 1959 р.
[2] К. І. Традюк. Кам'янка—Коломна. Дніпропетровськ, 1969, стор. 1—86.
[3] Газ. «Робітнича газета» (Київ), 4 червня 1968 р.
[4] Газ. «Черкаська правда», 13 грудня 1969 р.

значно розширено і вдосконалено виробництво, встановлено новітнє устаткування, запроваджено механізацію і автоматизацію. Завдяки цьому набагато збільшилася якість вироблюваної продукції.

Значні зміни сталися і в сільському господарстві. На початку 50-х років артілі ім. Ворошилова, «Жовтень» та «Червона Армія» об'єдналися в одну велику — «Жовтень». Партійна організація та правління новоутвореного колгоспу одразу ж взяли курс на механізацію трудомістких робіт, спеціалізацію виробництва. За короткий строк побудовані добротні приміщення тваринницьких ферм і польовий стан механізаторів. З 1951 року на фермах запроваджено зелений конвейєр, двозмінну роботу доярок, внаслідок чого надої молока від кожної фуражної корови щороку досягли в середньому 2 тис. кг. Протягом 1952—1953 рр. господарство електрифікували, колгоспні лани обсадили лісосмугами.

Центр м. Кам'янки. 1970 р.

Артіль «Жовтень» перетворилась у велике багатогалузеве господарство, яке 1968 року мало 6197 га землі, фруктовий сад і лісонасадження, ставки, тваринницьке містечко. 96 проц. сільськогосподарських робіт у рільництві виконують машини, які щедро постачає держава. У восьмій п'ятирічці колгосп добився значного підвищення врожайності зернових культур і цукрових буряків. У 1969 році зібрано з га зернових у середньому по 24,8 цнт, зокрема пшениці 26,9 цнт, цукрових буряків — по 223 цнт. На фермах артілі налічувалося понад 2 тис. голів великої рогатої худоби. Наступного року колгосп реорганізовано в радгосп. 1971 року працівники радгоспу зібрали врожай зернових по 31,1 цнт, у т. ч. по 45,9 цнт озимої пшениці з кожного гектара.

У напруженій боротьбі за розвиток економіки виросли висококваліфіковані кадри, які здобули загальну повагу. Серед них Герої Соціалістичної Праці агроном М. П. Іванченко і колгоспниця Т. П. Кравченко. За сумлінну працю і високі врожаї 37 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Більше трьох десятків років бригаду механізаторів очолював В. А. Явтушенко, який за вирощування високих урожаїв цукрових буряків двічі відзначений урядовою нагородою — орденом Трудового Червоного Прапора.

У січні 1954 року Кам'янка стала районним центром новоствореної Черкаської області, а 1956 року її віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

Міська партійна організація, яка налічує 1118 членів КПРС, міськвиконком, що спираються на широкі кола громадськості, розгорнули велику роботу щодо перетворення Кам'янки в місто високої культури і зразкового порядку. Розширялися і асфальтувалися вулиці та площі, висаджувалися фруктові і декоративні дерева; почали регулярно курсувати автобуси. Протягом 60-х років виросли чотири нові робітничі селища. Багато приміщень зведено методом народної будови. Прекрасну ініціативу в цьому виявив робітничий колектив цукрокомбінату. У позаурочний час він збудував новий продовольчий магазин, будинок культури, кафе «Кристал», перукарню, літній естрадний майданчик. Силами молоді споруджено стадіон «Авангард». До 50-річчя Великого Жовтня побудовано нову районну поліклініку, клуб робітників спиртозаводу, гуртожиток для робітників машинобудівного заводу, 40-квартирний житловий будинок тощо. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна в місті відкрито широкоформатний кінотеатр «Ювілейний».

За роки восьмої п'ятирічки введено в дію: цех складання автоматів та термоконстантний цех на машинобудівному заводі, бурякопереробний цех на цукрокомбінаті, будинок зв'язку, очисні споруди та водогін. Успішно виконавши завдання восьмої п'ятирічки, трудящі Кам'янки достроково завершили перший рік дев'ятої п'ятирічки. Понад план випущено продукції на 624 тис. крб., від зниження собівартості продукції зекономлено 242 тис. карбованців.

У дальшому піднесенні господарського і культурного життя Кам'янки важлива роль належить міській Раді депутатів трудящих, до складу якої обрано 55 чоловік. Створені при ній 10 постійних комісій займаються питаннями роботи підприємств, транспорту і зв'язку, охорони здоров'я, народної освіти тощо. Зокрема, велику увагу Рада приділяє будівництву та благоустрою міста. Бюджет міської Ради на 1971 рік становив 445 600 крб., з них виділено на впорядкування Кам'янки 156 тис. карбованців.

Розширюються мережі медичних, освітніх і культурних закладів. Населення обслуговують районна лікарня на 125 ліжок, обладнана найновішою апаратурою, дитяча лікарня на 50 ліжок, поліклініка і медпункти машинобудівного, цукрового і спиртового заводів. На варті охорони здоров'я трудящих понад 200 медичних працівників, у т. ч. 45 лікарів. Близько 600 дошкільнят відвідують 6 стаціонарних дитячих садків.

У Кам'янці діють три середні й одна восьмирічна школи, заочна і вечірня школи робітничої молоді, де навчається 2300 учнів, працює 151 вчитель. Гордістю міста є дитяча музична школа ім. Чайковського. Як свідчить статистика, тут кожний четвертий житель вчиться на стаціонарі чи заочно. В Кам'янці шість (крім шкільних) бібліотек, книжковий фонд яких налічує 68 тис. книжок. Крім того, жителі одержують 124 назви газет і журналів.

Багате історичне минуле Кам'янки, її прекрасне сучасне викликає щирий інтерес радянських людей, які приїздять сюди, щоб оглянути історичні пам'ятки, експозицію літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, ознайомитися з досягненнями міста. Протягом 1951—1971 рр. тут побувало понад 370 тис. чоловік, у т. ч. делегації зарубіжних соціалістичних країн — Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, Монголії, НДР.

Разом з усім радянським народом кам'янці глибоко шанують пам'ять Пушкіна і Чайковського. В місті склалася традиція щороку відзначати їхні дні народження, урочисто святкувати ювілейні дати. У 1949 році по всій країні вшановувалося 150-річчя з дня народження О. С. Пушкіна. 28 травня в Кам'янському будинку культури відбулося урочисте засідання республіканського ювілейного комітету, яке відкрив вступною промовою поет-академік АН УРСР П. Г. Тичина. З доповідями «О. С. Пушкін — великий російський поет», «Пушкін на Україні» виступили поет-академік М. Т. Рильський та письменник Д. М. Косарик. Після урочистої частини відбувся великий святковий концерт з участю Державного симфонічного оркестру УРСР і артистів Київської філармонії.

Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, м. Кам'янка. 1967 р.

У місті гаряче люблять рідні українські пісні. Ще П. І. Чайковський слухав їх з насолодою. Самодіяльний хор, жіночі хорові ансамблі не раз здобували високу оцінку на оглядах художньої самодіяльності області. Тому не дивно, що саме Кам'янка в 1948 році виступила ініціатором організації першого свята пісні і танцю на Україні[1]. Цю ініціативу палко вітали прославлені митці нашої країни —

[1] Газ. «Радянське мистецтво», 22 грудня 1948 р.

І. С. Козловський, І. С. Паторжинський та інші. М. Т. Рильський у своєму віршованому посланні до трудящих Кам'янки писав:

«Товариші. Спасибі вам
За гарне ваше слово,
Що пролунало саме там,
Де розцвіли чудово
І геній Пушкіна ясний
І спів Чайковського живий».

Заслужений майстер народної творчості М. К. Муха. 1969 р.

Перше свято пісні і танцю відбулося 12 червня 1949 року на березі Тясьмину і закінчилося народним гулянням на човнах до Пушкінської скелі. У ньому брали участь 25 хорових і танцювальних колективів району, гості з Кіровограда і Києва. 1958 року в центрі парку Декабристів урочисто відкрито пам'ятник П. І. Чайковському.

У травні 1965 року на міському стадіоні відбулося багатолюдне свято музики і танцю, присвячене 125-річчю від дня народження П. І. Чайковського. Тут зібралось понад тисячу співаків з різних районів Черкаської області, виступали симфонічні і танцювальні колективи, ансамбль бандуристів. Зведений хор у супроводі симфонічного оркестру виконував твори Чайковського і радянських композиторів, ансамбль юних скрипалів виконав «Баркаролу» Чайковського. Закінчилось свято українським хороводом з танцями.

У Кам'янці живе і трудиться майстер народної творчості УРСР М. К. Муха. Він створив понад 2 тис. оригінальних робіт. Провідним у його творчості є український декоративний орнамент, збагачений радянськими емблемами. Понад 90 робіт майстра видруковані в етнографічних виданнях, вони експонувалися на виставках у Києві, Москві, а також за кордоном — у Франції, Чехословаччині, Болгарії, Польщі[1].

Не поривають з рідним містом й уродженці Кам'янки. Свої твори надсилає сюди з Москви український письменник, член Ради української літератури при Спілці письменників СРСР Ф. Т. Кравченко. Завжди радо розповідає землякам про свою роботу в театрі й кіно народний артист УРСР М. О. Задніпровський, який працює в Київському ордена Леніна академічному українському драматичному театрі ім. І. Франка. Серед уродженців Кам'янки — І. О. Волошин, кандидат мистецтвознавства, доцент, О. С. Коротич, кандидат біологічних наук, В. С. Харченко (1910—1971 рр.), народний артист УРСР.

Під яскравим сонцем Радянської влади розквітає соціалістична Кам'янка, вносячи гідний вклад у здобутки економіки і культури республіки.

В. І. ДМИТРЕНКО, В. П. КОСЦОВ, М. А. ШКАЛІБЕРДА

ЖА́БОТИН

Жаботин — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км від районного центру та найближчої залізничної станції Кам'янка. Населення — 2,8 тис. чоловік. Сільській Раді підпорядковані селище Сокирне та село Флярківка.

Територія с. Жаботина заселена здавна. На його околицях виявлено городище доби пізньої бронзи, досліджено кургани і поселення ранньоскіфських часів, на якому знайдено 7 жител і 2 культові споруди VII—VI ст. до н. е. Розкопане ранньослов'янське поселення зарубинецької культури.

[1] Журн. «Україна», 1959, № 9, стор. 17; Українські декоративні розписи. К., 1957, стор. 3.

Пам'ятний знак на місці гайдамацької Січі у Холодному Яру. 1970 р.

Заснований Жаботин у кінці XVI — на початку XVII ст. на місці зруйнованого 1484 року Менглі-Гіреєм міста Радивонового. Перша писемна згадка про Жаботин як містечко належить до 1643 року. На той час воно вважалося центром Жаботинського ключа Чигиринського староства. Польські магнати обкладали місцеве населення тяжкими податками, масами зганяли селян на будівництво навколишніх фортець і укріплень. Це викликало справедливе обурення і гнівний протест проти сваволі панів. Жителі Жаботина брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. під проводом Б. Хмельницького[1]. З 1649 р. Жаботин — сотенне містечко Чигиринського полку[2].

Великих руйнувань містечко зазнало під час Чигиринських походів. 1679 року, коли виникла нова загроза нападу турецьких військ, частина жаботинців була переселена на лівий берег Дніпра. Незважаючи на це, життя в містечку швидко відроджується. Його мешканці брали участь у народному повстанні 1702—1704 рр. під керівництвом С. Палія і Самуся.

Після Прутського миру 1711 року на Правобережжя, в т. ч. й до Жаботина, повернулися польські пани й відновили соціально-економічні і релігійні утиски. Грошовий і натуральний чинш, панщина та інші побори (шарварки, заорки, оборки, зажинки, обжинки тощо), які з кожним роком зростали, природно, викликали незадоволення жаботинців і вони зі зброєю в руках піднімалися на боротьбу проти своїх гнобителів. Так, під час гайдамацького повстання 1734 року на Правобережній Україні селяни Жаботинського ключа, очолені січовими козаками Степаном Чорним і Денисом Борщем, захопили замок, вбили жаботинського адміністратора та забрали панського майна на шість тисяч злотих[3]. 1765 року, щоб попередити виступ жаботинців на чолі з сотником Харком, генеральний регіментар польських військ на Україні викликав його в село Шамраївку, ніби для вияснення службових питань, і наказав таємно без суду й слідства стратити, а тіло закопати на стайні[4]. Цей акт дикої сваволі польської шляхти ще більше посилив ненависть широких народних мас до гнобителів.

18 травня 1768 року до Жаботина прибули 450 польських конфедератів, які вчинили дику розправу над місцевим населенням. Вони протягом трьох днів ловили по лісах жаботинців, які там переховувалися, і убивали їх киями[5]. Це була остання крапля, що переповнила чашу людського терпіння. Коли з Медведівки гайдамаки Максима Залізняка вирушили до Жаботина, його жителі на чолі з сотником Мартином Білугою приєдналися до повстанців. Жаботинський управитель з гарнізоном утік до Сміли. Захопивши Жаботинську фортецю, гайдамаки зруйнували будинки багатіїв, вбили губернатора і панів, що тут зібралися, забрали із замку всі гармати і вирушили на Смілу[6].

Магнатам і шляхті з допомогою царського війська вдалось придушити Коліївщину, але боротьба гайдамаків продовжувалась і в другій половині 1768 року та протягом 1769—1770 рр. 7 листопада 1768 року селяни Жаботина разом з козаками знову штурмували Жаботинську фортецю[7]. Польська шляхта жорстоко розправилася з повстанцями. 27 листопада польське військо увірвалося до містечка, понад

---

[1] Історичні джерела та їх використання, вип. 2. К., 1966, стор. 147.
[2] Журн. «Киевская старина», 1896, № 5, стор. 5.
[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 67.
[4] Історія селянства УРСР, т. 1, стор. 287—288.
[5] Журн. «Киевская старина», 1890, № 3, стор. 386.
[6] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні в 20—60 рр. XVIII ст., стор. 110.
[7] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 471.

сто чоловік було вбито, 200 жителів захоплено в полон і по снігу роздягненими відправлено до Сміли[1].

Однак жаботинці продовжували боротьбу й далі. 7 грудня 1768 року польський ротмістр Й. Бучацький писав графу Браницькому: «...бунтували тут влітку, бунтують і зараз, тільки ще з більшим завзяттям». Капітан царської армії Станкевич, який перейшов на бік повстанців, здобув Жаботинський замок, але був взятий у полон з 12 сербськими гусарами й 76 повстанцями[2].

Після придушення повстання в селі розташувався на постій загін польських солдатів, їх утримання важким тягарем лягло на плечі селян. За проханням магнатів Любомирських 11 травня 1771 року Станіслав Август Понятовський видав Жаботину привілей, згідно з яким він відносився до категорії містечок, що прискорило тут розвиток ремесла і торгівлі.

У кінці XVIII ст. Жаботин багато разів переходив від одного власника до іншого. Така купівля-продаж містечка негативно впливала на економічне становище населення. Яким нестерпним було життя селян, видно зі скарги від 6 грудня 1841 року. В ній йшлося про жорстоке поводження з ними економа панського маєтку, про їх повну безправність: не маючи засобів до існування селяни змушені були виготовляти на продаж дрібні дерев'яні вироби, але за кожну деревину, вивезену з лісу, власник нещадно карав. У скарзі селяни висловлювали незадоволення щодо позбавлення їх земельних наділів; збільшення панщини до 3 і більше днів на тиждень; писали про необмежену жорстокість пана: за невчасно виконану роботу він побив вагітну селянку І. Бідненко. І як наслідок, суд звинувачує селян-кріпаків, які поскаржились на звірства економа, і виносить таке рішення: «...щоб він наперед був обережнішим і вагітних жінок не карав...»[3].

Особливо напружене становище створилося в Жаботині під час інвентарної реформи 1847—1848 рр., коли селяни відмовилися відробляти згінні дні. Для втихомирення непокірних 7 липня 1848 року до містечка прибули чиновник особливих доручень і черкаський земський справник у супроводі 56 козаків 119-го Донського козацького полку. Озброївшись хто чим міг, селяни почали їх бити. Козаки втекли. Та ось підоспів другий загін, але жаботинці і його розігнали. 14 липня сюди прибуло 280 карателів. Цього разу виступ було придушено, багато учасників заарештовано й віддано до суду. Ватажків Н. Мокренка, А. Киктя, С. Юрченка та інших після мордування шпіцрутенами відправили до арештантських рот[4].

Під час т. зв. Київської козаччини 1855 року царські власті, щоб попередити виступи селян, які вимагали записати їх до «козаків» і звільнити від кріпацтва, ввели до Жаботина дивізіон уланів[5].

Реформа 1861 року не виправдала селянських сподівань. Більшість родючих земель залишилась за поміщиком і монастирем, а на 382 селянські господарства припадало лише 787 десятин землі, або по 2 десятини на родину[6]. При цьому треба врахувати, що селянські родини на той час складались у середньому з 5-ти душ. Селяни Жаботина мали сплатити поміщику за всю землю 59 160 крб. 33 коп., викуп за садибну землю становив 21 009 крб. 40 коп.[7] Ліси, кращі левади й ставки залишилися за паном. Навіть за хмиз з його лісу треба було платити гроші.

З середини XIX ст. в економічному житті Жаботина настають помітні зміни. Наприкінці 50-х років побудовано цукровий і винокурний заводи, гуту та інші напівкустарні підприємства, що належали поміщикові. Тут працювали 2 водяні

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 3, стор. 852—853.

[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 473—474.

[3] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 336, спр. 34, арк. 59.

[4] Крестьянское движение в России в 1826—1849 г., стор. 612—613; ЦДАЖР СРСР, ф. 169 від. 3, спр. 110, арк. 66.

[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 170, спр. 84, арк. 551—629.

[6] Материалы о крестьянском надельном землевладении в Киевской губернии, ч. 1, стор. 91.

[7] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1676, арк. 47.

млини, сукновальня, свічкарня. Найманим робітникам власники платили по 5 крб. на місяць. 1861 року поміщик одержав від київського губернатора дозвіл на проведення щорічного ярмарку.

З розвитком промисловості поступово збільшується в містечку кількість мешканців за рахунок припливу сюди населення з інших місцевостей. Якщо 1790 року тут налічувалося 1697 чоловік, то 1864 уже було 3339. 1862 року Жаботин стає волосним центром Черкаського повіту.

За участь у польському повстанні 1863 року поміщик Фліорковський був засланий до Сибіру, а його маєток передали до казни. Колишні панські землі скуповували купці й куркулі.

70-і роки почалися люстраційними роботами, пов'язаними з переобліком землекористування колишніх державних селян, які стали вимагати перерозподілу землі з розрахунку 5 десятин на душу. Рух за п'ять десятин швидко перекинувся й до Жаботинської волості, де селяни зажадали розподілу всіх земель, у т. ч. й поміщицьких, які «...знедавна відрізані урядом переважно для панів»[1]. Власті придушили це заворушення, але участь у ньому активізувала селян, піднесла їх свідомість. Багато з них до кінця свого життя лишилися агітаторами й пропагандистами революційних ідей серед селянства. Так, 1878 року черкаський повітовий справник повідомляв, що селяни Жаботина С. Черненко, А. Посипайко, В. Старченко та Н. Яценко «...відлучаються дуже часто з місця проживання в Чигиринський повіт і після повернення підмовляють місцевих селян домагатися розподілу землі без сплати викупу, агітують до нового виступу»[2].

Шукаючи кращої долі, велика кількість селян кидала своє убоге господарство і йшла на заробітки до Кривого Рога, Херсонської губернії та інших місць, де поповнювала лави пролетаріату. Це було однією із причин скорочення населення Жаботина більше як на тисячу чоловік, що становило 1900 року 2112 жителів.

Після 1903 року в містечку стали з'являтися більшовицькі агітатори з Сміли, Умані, станції Бобринська (тепер станція ім. Т. Г. Шевченка). Вони роз'яснювали селянам політику царизму, читали нелегальну літературу, закликали до боротьби проти поміщиків і капіталістів. 12 червня 1905 року під час храмового релігійного свята в місцевому монастирі було розповсюджено прокламації[3]. Влітку 1906—1907 рр. поблизу Жаботина неодноразово збиралися селяни, щоб послухати виступи вчителя з села Райгорода Пугача. Місцеві власті сполошилися. Разом із жандармами вони обшукували й допитували населення. Вчителя Пугача за антиурядову агітацію серед селян Жаботина було засуджено. 1908 року в селянина Ф. А. Пічкура під час обшуку знайдено «список свідомих товаришів», листування, брошуру «На громадській роботі», працю К. Маркса «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.». Групу селян у складі Ф. А. Пічкура, Г. Г. Савченка, А. А. Литвиненка, Р. Л. Онойка та інших було заарештовано[4].

У роки столипінської реформи становище жаботинців погіршало: додаткової землі вони не одержали. Їх невеличкі наділи були розкидані по горбах і ярах, де верхній шар грунту змивався талими водами, а посіви вигоряли. Місцева біднота з року в рік гнула спину за дванадцятий сніп у куркулів і навколишніх панків. Процес розорення й пролетарізації селян дедалі поглиблювався, за рахунок цього багатіла місцева буржуазія. 1908 року купці Кудрявцеви мали 447, міщанин Песля — 142, куркуль Шипаш — 246 десятин землі. У 1912 році 372 селянським господарствам припадало лише 1064 десятини землі[5]. Малоземелля селян негативно позначалося і на розвитку тваринництва. 20 проц. селянських господарств зовсім не мали худоби.

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 309, спр. 92, арк. 4.
[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 194, спр. 434, арк. 1—8.
[3] Черкаський облдержархів, ф. 692, оп. 1, спр. 13, арк. 11.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2378, арк. 2, 31.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году стор. 500, 637.

Соціальна нерівність впливала і на зовнішній вигляд Жаботина. У кращій щодо природних умов частині села жили місцеві багатії. На мальовничому схилі у тінистих алеях парку стояла дача інженера Вензеля. Великий триповерховий будинок височів над убогими халупами, в яких тулилася селянська біднота. Неподалік, біля ставу, виднілися низькі чорні будівлі гуральні.

Не кращими були справи і в галузі охорони здоров'я. Тільки 1907 року в Жаботині відкрито земську лікарню, де працював один лікар. Містечко мало дві церковнопарафіяльні школи, лише 1910 року відкрито двокласну земську школу з народною бібліотекою при ній. 1911 року почало працювати поштове відділення.

Великим лихом для селян стала перша світова війна. Селянські господарства зовсім занепадали, не вистачало робочих рук, збільшилися податки. Солдати, що поверталися з фронту, розповідали про страхіття війни, про наростання революційного руху в країні.

Після Лютневої революції істотних змін у містечку не сталося. Селяни сподівалися, що Лютнева революція дасть їм землю й заможне життя. Але то були марні сподівання. Не збиралася задовольняти потреби трудящих й Центральна рада. Поміщики багатіли й далі, а селяни йшли до них у найми, бо не можна було прогодувати сім'ю з врожаїв, одержаних на жалюгідних клаптиках землі.

Перемога Великої Жовтневої революції посилила боротьбу жаботинців за свої права. Наприкінці січня 1918 року в Жаботині встановлено Радянську владу, створено революційний комітет, до складу якого ввійшли П. Д. Шевченко (голова ревкому), С. І. Мокренко, Д. П. Пічкур. Ревкомівці роз'яснювали селянам перші декрети Радянської влади, очолювали боротьбу проти банд українських буржуазних націоналістів. Між сільською біднотою розподілили землю, посівний матеріал, тягло, реманент. Вживались заходи до ліквідації неписьменності. При початковій школі був створений драматичний гурток, його члени проводили голосні читки, влаштовували вистави тощо.

Навесні 1918 року в село вдерлися австро-німецькі загарбники. Окупанти лютували. Але вони зустріли стійкий опір. Трудящі Жаботина поклялися відстоювати завоювання Радянської влади до останнього подиху. Навколишні густі ліси надійно сховали підпільний ревком. Одержавши від робітників Бобринських паровозоремонтних майстерень зброю, восени 1918 року революційний комітет створив для боротьби проти іноземних загарбників і контрреволюції партизанський загін, на чолі якого став С. М. Кулаківський. Загін підтримував тісний зв'язок з повітовим повстанським центром у Черкасах. До Жаботина кілька разів приїжджав командир Черкаського партизанського загону — більшовик Ф. Н. Ільїн. У листопаді 1918 року обидва загони об'єдналися й рушили на Смілу[1]. У Жаботині була сформована окрема жаботинська сотня. 18 листопада повстанці зайняли станцію Бобринська, м. Смілу, де захопили багато зброї. Після вигнання окупантів у листопаді 1918 року розпочалася боротьба з петлюрівцями. 9 лютого 1919 року партизанський загін та жаботинська сотня були передані в розпорядження повітового ревкому[2], який сформував з них Перший комуністичний батальйон ім. Спартака[3].

У лютому 1919 року частини Червоної Армії визволили Жаботин від петлюрівців. Зразу ж було обрано сільську Раду, її очолив робітник бобринських майстерень М. І. Астраханцев. Проте 1919 рік теж був тривожним: у травні до Жаботина вдерлася банда Григор'єва. Вона розігнала сільську Раду, бешкетувала, грабувала населення. Наприкінці місяця бандити були оточені й роззброєні[4]. В серпні село захопили денікінці. Знову селянам довелося захищати своє майно, родини від свавілля і грабіжництва. У січні 1920 року під ударами Червоної Армії

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 3.
[2] ЦДАРА СРСР, ф. 28305, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-691, оп. 1, спр. 37, арк. 48.
[4] ЦДАРА СРСР, ф. 100, оп. 8, спр. 369, арк. 31.

Жаботин визволено від білогвардійців і остаточно відновлено Радянську владу. Розгорнув свою діяльність ревком.

Селяни Жаботина приступили до мирної праці. Але ворог ще чинив опір. Щоб подолати куркулів потрібна була міцна єдність і організованість селян. Наприкінці 1920 року в Жаботині створено комнезам, головою якого став колишній наймит П. Д. Шевченко. За три роки до КНС вступило 107 чоловік. Серед комнезамівців був один комуніст, 19 кандидатів у члени КП(б)У, 10 членів КСМУ. На повітовому з'їзді незаможних селян, який проходив 1923 року у Жаботині і де були присутні представники сіл Завадівки, Флярківки, Плескачівки та Чубівки, прийнято постанову про позбавлення землі служителів церкви, куркулів та інших нетрудових елементів і передачу її незаможним селянам. Ухвалене рішення було втілено в життя. Надійним помічником комнезамівців була молодь, яка 1920 року заснувала перший комсомольський осередок на селі[1].

У листопаді 1923 року 258 бідняцьких родин утворили чотири колективні об'єднання «Шлях до комунізму», «Нива», «Колос», «Лан». Ці паростки майбутніх колгоспів мали 221 десятину землі, 13 голів робочої худоби, 2 сівалки, 2 плуги і 10 борін[2]. Перші артілі народжувалися в дуже складних умовах: бракувало робочої худоби, реманенту, насіння. Не було знань і досвіду як вести колективне господарство. Куркулі глузували з перших колгоспників, всіляко перешкоджали господарству своїми підступними вчинками. Але це не зупинило піонерів колективізації. Самовідданою працею вони доводили перевагу колективного господарювання.

Колишню земську лікарню було перетворено на амбулаторію, де лікувалися селяни Жаботина та навколишніх сіл. Населення обслуговували 4 медичні працівники.

1922 року почала працювати ще одна початкова школа, її відвідували 57 учнів, навчало їх 2 вчителі. Наступного року за допомогою комсомольців відкрито сельбуд. Щотижня в ньому демонструвалися кінофільми, молодь села влаштовувала концерти художньої самодіяльності, вистави.

1927 року в селі організовано перше товариство спільного обробітку землі, а через два роки розгорнулась масова колективізація селянських господарств. У грудні 1929 року на базі чотирьох колективних об'єднань створено колгосп «Нове життя». Артіль налічувала 243 селянських господарства, які усуспільнили 685 га землі, 97 коней. Новоутворена артіль мала 53 плуги, 62 борони, 3 сівалки[3].

1932 року на колгоспних ланах почала працювати створена тракторна бригада місцевої МТС, в якій налічувалося 4 трактори та 6 сівалок. Запровадження техніки і передових методів праці давало позитивні наслідки. 1933 року трудівники ланів зібрали пересічно по 18 цнт зернових культур та по 170 цнт цукрових буряків з кожного га. На тваринницькій фермі налічувалося 55 корів, 145 вівцематок, 26 свиноматок. Колгоспники одержували по 4 кг зерна на вироблений трудодень. Наступного року колгосп «Нове життя» перейменовано в ім. Кірова. Рік у рік міцніло господарство артілі. Вже 1936 року колгосп збирав по 18—20 цнт зернових з кожного гектара. Напередодні війни він мав 2 автомашини, на його ланах працювало 9 тракторів, 10 сівалок, 4 жатки та один комбайн. 1939—1940 рр. урожайність зернових культур зросла до 20—22 цнт з га, а цукрових буряків до 200—250 цнт. В ці роки на тваринницьких фермах налічувалося 250 корів, 400 свиней, 175 овець.

З розвитком господарства поліпшився і добробут жаботинців. На трудодень кожен трудівник одержував по 4—5 кг хліба. В селі з'явилися нові житла колгоспників.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-174, оп. 1, спр. 8, арк. 19.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-411, оп. 1, спр. 183, арк. 57.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-1345, оп. 1, спр. 110, арк. 4—13.

Успіхи в галузі економіки позитивно впливали на розвиток культури. 1931 року в Жаботині відкрилася семирічна школа, за парти сіло 307 учнів, а з 1939 року почалися заняття в середній школі, де 15 вчителів навчали 350 учнів. При школі створено бібліотеку. Велику культосвітню роботу проводив клуб.

Мирне життя трудящих порушив напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. У липні 1941 року частину колгоспних машин, худобу, артілі було вивезено вглиб країни. 5 серпня гітлерівці вдерлися в село. Фашисти завдали жаботинцям багато страждань і горя. Запровадивши жорстокий окупаційний режим, вони грабували населення, розстріляли й закатували 38 жителів. До Німеччини було відправлено 408 юнаків та дівчат[1]. У місцевих колгоспах пограбували й зруйнували виробничі та господарські приміщення.

Але жителі Жаботина не скорилися окупантам. Вони саботували всі заходи, ховали й переправляли продукти та худобу до партизанських загонів П. А. Дубового, А. С. Куценка, І. М. Боровикова, які діяли в той час у районі Чорного лісу та Холодного Яру[2]. В серпні 1941 року народні месники захопили в полон німецького мотоцикліста, в якого знайшли накази фашистського командування. Виявилося, що гітлерівці вирішили знищити партизанів, перейти річку Тясьмин і оточити захисників Черкас. Ці документи було передано до штабу військових частин, які обороняли місто[3].

Влітку і восени 1943 року район села повністю контролювався партизанами. Під час відступу німецькі варвари хотіли знищити Жаботин як партизанське село, але народні месники перешкодили намірам ворога. За їх допомогою 9 січня 1944 року Жаботин визволено від загарбників частинами 5-ї гвардійської танкової армії 2-го Українського фронту під командуванням генерал-полковника танкових військ П. О. Ротмістрова[4]. Понад 800 жаботинців хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, близько 400 з них полягло в боях з ворогом, 256 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Одразу ж після визволення жителі села спрямували зусилля на допомогу фронту та відбудову зруйнованого фашистами господарства. Правління колгоспу організувало серед населення збирання зерна до фонду допомоги Червоній Армії та для весняної сівби. Механізатори відремонтували три трактори. Радянські військові частини залишили в селі 10 пар коней. Переборюючи труднощі, жаботинці успішно провели весняні сільськогосподарські роботи.

Відроджувалися навчальні й культурно-освітні заклади, житла для трудящих. За допомогою держави в артілі зводилися нові та ремонтувалися старі будівлі для родин радянських воїнів, що загинули на фронті.

Протягом 1945—1946 рр. до мирної праці включилися демобілізовані з лав Червоної Армії воїни. 1945 року колгоспники зібрали по 7,3 цнт зернових та по 124 цнт цукрових буряків з гектара. У роки відбудови країни Кам'янський райком КП України та райвиконком зосередили увагу на зростанні парторганізації Жаботина, на зміцненні господарства кадрами спеціалістів, оснащенні його сучасною технікою. Сільська партійна організація налічувала 5 комуністів. Її надійними помічниками були 20 комсомольців, які безпосередньо працювали на виробництві, створивши комсомольсько-молодіжну ланку. 1947 року колгосп одержав від держави сільськогосподарську техніку, кредити для придбання худоби. Допомога держави та самовіддана праця колгоспників давали позитивні наслідки. 1948 року пересічний урожай зернових становив по 10,7 цнт з га, надій молока від кожної корови збільшився від 700 кг до 1279 кг. Кращих показників досягли ланки

[1] Черкаський облпартархів, ф. 683, оп. 1, спр. 11, арк. 40.

[2] Газ. «Черкаська правда», 14 липня 1957 р.

[3] В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 41.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 83, арк. 319—320.

У. Я. Могилея та М. К. Шульги, які зібрали з кожного гектара по 33,4 цнт озимої пшениці. Того року колгосп виконав план розвитку тваринництва по всіх видах худоби. Перша післявоєнна п'ятирічка мала дуже важливе значення для розвитку господарства артілі. Саме в ці роки було повністю відбудовано й зміцнено кадрами спеціалістів господарство колгоспу.

26 січня 1951 року трудівники артілей ім. Леніна (с. Флярківка) та ім. Кірова об'єдналися в один колгосп, який назвали ім'ям В. І. Леніна. Завдяки цьому скоротився управлінський апарат, більш оперативним стало керівництво всіма галузями виробництва, раціональніше використовувалась техніка. За колгоспом було закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Господарство мало 3 автомашини, 12 сівалок, 40 плугів, 9 жаток тощо. В артілі вирощувалися зернові й цукрові культури. Розвивалася нова галузь господарства— птахівництво.

Роки п'ятої п'ятирічки були періодом дальшого організаційного зміцнення колгоспу, всебічного розвитку його господарства. В цей час партійна організація, сільська Рада і правління колгоспу спрямували свою увагу на дальше зростання птахівництва як основної галузі виробництва, що повністю відповідає умовам села. Виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, керівництво артілі запровадило новий порядок планування господарства, посилило матеріальну заінтересованість колгоспників. Поряд з боротьбою за підвищення кількісних показників серйозна увага приділялася якості продукції, собівартості кожного центнера зерна, м'яса, молока, кожного десятка яєць. Тому всі дрібні ферми були укрупнені, почалася поступова механізація та електрифікація всіх трудомістких процесів. Це дало змогу вже 1955 року зібрати врожай зернових у середньому по 17 цнт з га. Значно збільшилось поголів'я худоби і птиці. На кінець п'ятирічки колгосп мав 750 голів великої рогатої худоби, 767 свиней, 2250 штук птиці. Грошовий прибуток колгоспу досяг 2218 тис. крб., тоді як на початку п'ятирічки він становив лише 1077 тис. крб.[1] У наступні роки підвищується врожайність зернових культур (1958 року вона становила 18,5 цнт з га), цукрових буряків, продуктивність птахівництва. Сталися зміни і в тваринництві: побудовано відгодівельний майданчик для худоби, запроваджено водопостачання ферм, механізовано підготовку та роздачу кормів, вивезення гною.

Зміцнення економіки колгоспу дало змогу на початку 1959 року закупити у держави потрібну кількість сільськогосподарської техніки. Було придбано 6 гусеничних і три колісні трактори, 2 автомашини, 10 комбайнів, 7 тракторних плугів, 2 лафетні жатки тощо. Колгосп збудував дві механічні майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки, 2 тракторні стани із затишними будинками для механізаторів, будинок тваринника. Це значно поліпшило побутові умови трудівників, сприяло підвищенню продуктивності їх праці.

Організаторами в боротьбі за дальше піднесення сільськогосподарського виробництва стали комуністи й комсомольці. Так, птахоферму колгоспу очолив комуніст І. Ф. Шульга, ремонтні майстерні — Ю. М. Солод, молодий комуніст Ф. В. Шульга керував механізованою ланкою, комуністи О. С. Шевченко, І. І. Шамрай, працюючи в тракторній бригаді, стали прикладом для інших механізаторів. Активними помічниками партійної організації були 126 комсомольців — найбільша комсомольська організація в районі. Завдяки спільним зусиллям партійної і комсомольської організацій протягом 1960—65 рр. колгосп досяг нових рубежів. Урожайність зернових становила в середньому по 22,8 цнт з га, цукрових буряків — по 225 цнт, від кожної курки-несучки одержано по 125 штук яєць. З року в рік на птахофермі збільшувалася кількість курей, зростала їх продуктивність. Під керівництвом досвідченого пташника І. Г. Шамрая трудівники ферми розгорнули соціалістичне змагання за високі показники в праці. 1961 року бригада пташників

[1] Кам'янський райдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 91, арк. 49.

очолила в колгоспі рух за комуністичну працю. Вже через рік вони одержали по 160 яєць від кожної курки-несучки, перетворили птахоферму в одну з найкращих у районі.

Птахоферма колгоспу ім. Кірова, с. Жаботин. 1969 р.

1963 року, в зв'язку з об'єднанням Кам'янського та Смілянського районів, колгосп знову названо ім'ям С. М. Кірова. З 1964 року господарство спеціалізується на птахівництві — найбільш рентабельній галузі. Це справжня фабрика виробництва пташиного м'яса, яєць, пера та пуху. Роки восьмої п'ятирічки характеризувалися дальшим зміцненням матеріально-технічної бази колгоспу, підвищенням рівня механізації та електрифікації господарства, зростанням продуктивності рільництва й тваринництва. В ці роки парк тракторів досяг 40 машин. На тваринницьких фермах артілі утримувалося 1100 голів великої рогатої худоби, на птахофермі — 32 тис. курей. Усі трудомісткі процеси і в полі і на фермах механізовано та електрифіковано.

На території колишнього села Завадівки, що 1958 року об'єдналося з Жаботином, розташована центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва. Це багатогалузеве господарство користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Колгоспники невтомно трудяться, збільшуючи виробництво сільськогосподарської продукції. Річний валовий доход артілі становив у 1971 році 765 тис. карбованців.

Гордістю села є люди, які своєю повсякденною працею множать його багатства. 1968 року на заслужений відпочинок пішов пташник колгоспу ім. Кірова І. Г. Шамрай, а на його місце прийшла молода пташниця М. А. Пономар, яка доглядає 8 тис. штук курей і одержує від кожної курки-несучки по 213 штук яєць на рік. З 1955 року очолює тракторну бригаду комуніст О. С. Шевченко. Механізатори колгоспу під його керівництвом вчасно і якісно виконують усі роботи, вони завжди попереду. 17 років працює дояркою депутат сільської Ради М. С. Левченко, з 1963 року одержуючи від кожної корови по 3900 кг молока.

Пам'ятною подією в житті трудящих Жаботина став 1970 рік. Як і весь радянський народ, жаботинці з великим трудовим піднесенням готувалися зустріти 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. І хоч кліматичні умови того року були не зовсім сприятливими, трудівники колгоспу ім. Кірова одержали з кожного гектара по 30 цнт пшениці, по 300 цнт цукрових буряків та по 120 цнт овочів. Загальний прибуток господарства становив 1 млн. крб. Не гірші показники були і у колгоспі ім. Чапаєва. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю колгоспників. Понад 130 жителів села нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна».

Зростає, міцніє економічна база обох колгоспів. Про це свідчать високі й сталі врожаї сільськогосподарських культур. 1971 року артілі ім. Кірова та ім. Чапаєва виростили пересічно по 44 цнт пшениці і по 350 цнт солодких коренів з гектара. Від кожної курки-несучки одержали по 230 штук яєць на рік.

На околицях села в урочищі Гончарному з 1955 року працює цегельно-черепичний завод, який виробляє 3 млн. штук високоякісної цегли на рік. Колгосп ім. Чапаєва завершує будівництво консервного заводу, перша черга цього підприємства стане до ладу 1972 року. Потужність його становитиме понад 7 млн. умовних банок м'ясних та овочевих консервів.

Спрямовуючою і керівною силою соціалістичних перетворень Жаботина є партійна організація, яка налічує 87 комуністів. 67 з них безпосередньо працюють

у колгоспному виробництві, на його вирішальних ділянках. Велика роль в організації трудящих на успішне виконання планів належить сільській Раді, депутатами якої є 50 трудівників. При сільраді активно працюють 9 постійних комісій: сільськогосподарська, планово-бюджетна, торгівлі й громадського харчування, побутового обслуговування, культурно-освітня, соціалістичної законності, охорони здоров'я та соціального забезпечення, охорони природи, шляхова. В селі діє товариський суд, жіноча рада, група сприяння народному контролю, куди входять кращі виробничники й представники інтелігенції села. Помічником партійної організації і сільради виступає комсомол.

Жаботин будується, красивішає. На місцях колишніх пустирів зеленіють колгоспні парки, лісозахисні смуги захищають молоді посіви від суховіїв. На місці старих хат під солом'яними стріхами з'явилися будівлі, покриті шифером і залізом. Милує зір нове колгоспне подвір'я. У кожній оселі — телевізор, радіола, у багатьох — холодильник, пральна машина. До послуг трудящих — 6 магазинів, майстерня побутового обслуговування. 1966 року закінчено будівництво шосейної дороги, яка з'єднала автобусним сполученням Жаботин з містами Кам'янкою і Смілою.

Добре налагоджено роботу закладів охорони здоров'я в селі. Тут працюють дільнична лікарня та протитуберкульозний диспансер на 110 ліжок, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека. Приміщення Жаботинської дільничної лікарні обладнано сучасною медичною апаратурою. Обслуговують населення 6 лікарів і 31 медичний працівник із середньою освітою.

Сталися зміни і в культурному житті Жаботина. В середній та двох восьмирічних школах 40 учителів навчають понад 500 учнів. Багато онуків та правнуків колишніх кріпаків села Жаботина за роки Радянської влади стали вченими, інженерами, вчителями, лікарями, офіцерами Радянської Армії, робітниками.

Своє дозвілля трудящі проводять у трьох сільських клубах, де аматори беруть активну участь у роботі гуртків художньої самодіяльності. В селі — бібліотека, книжковий фонд якої становить понад 7,7 тис. томів.

Свято бережуть жаботинці пам'ять про тих, хто віддав своє життя за Батьківщину. До обеліска і пам'ятника радянським воїнам і односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, приходять піонери, комсомольці, колгоспники, щоб покласти живі квіти і віддати шану полеглим.

Щасливо й заможно живуть трудівники села. На роки дев'ятої п'ятирічки розроблено генеральний план забудови Жаботина. Планується спорудити нові тваринницькі приміщення, середню школу на 560 місць, з'єднати шосейним шляхом село з обласним центром тощо.

Трудящі Жаботина впевнено крокують вперед до нових звершень у будівництві комунізму, по шляху, вказаному Комуністичною партією.

В. І. ДМИТРЕНКО, В. П. КОСЦОВ, С. І. ПОНОМАР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БАЛА́НДИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру та від залізничної станції Кам'янка на лінії Київ—Дніпропетровськ. Населення — 1776 чоловік. Сільраді підпорядковане село Коханівка.

У селі колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 5,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,9 тис. га орної. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво.

Є середня школа, 4 бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів, 2 клуби; працюють 2 медичні та фельдшерсько-акушерські пункти. Партійна організація налічує 62 комуністи, комсомольська — 125 членів ВЛКСМ.

Село відоме з середини XVI століття.

В роки Великої Вітчизняної війни 296 жителів села захищали Батьківщину, 165 з них загинули на фронтах, 130 чоловік нагороджено орденами і медалями. За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, І. Я. Мірошниченка нагороджено орденом Леніна.

ВЕРБІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Кам'янка. Населення — 1228 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Калинівка і село Лебедівка.

У селі розміщено колгосп «Промінь Ілліча», який обробляє 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2 тис. га. У цьому господарстві вирощуються зернові культури і цукрові буряки, тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Є восьмирічна школа, будинок культури з залом на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів; дитячі ясла. У Вербівці 43 комуністи і 53 комсомольці.

Село відоме з початку XVIII ст. Влітку 1905 року у Вербівці сталося заворушення селян, які працювали в поміщицькому маєтку. Виступ був придушений карателями.

Під час Великої Вітчизняної війни 230 жителів села із зброєю в руках захищали рідну Батьківщину, 125 з них загинули смертю хоробрих. За мужність і героїзм, виявлені в боях з ворогом, 104 чоловіка нагороджено орденами і медалями СРСР. У бою за визволення Вербівки загинуло 145 радянських воїнів. На братській могилі їм встановлено пам'ятник.

У селі споруджено пам'ятник П. І. Чайковському, який відвідував його у 1875—1883 роках.

ГРУ́ШКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Кам'янка. Населення — 2450 чоловік.

Колгосп «Шлях до комунізму» обробляє 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури та цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Грушківці є середня школа, клуб із залом на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом понад 6 тис. томів; 2 медпункти, пологовий будинок, ясла і дитячий санаторій. Працюють 2 майстерні побутового обслуговування. Комуністів у селі 47 (партійна організація створена 1922 року), комсомольців (осередок виник 1921 року) — 94.

Село засноване 1752 року. 10—15 червня 1905 року відбувся страйк робітників цукрового заводу.

У роки Великої Вітчизняної війни в грушківському лісі діяв партизанський загін під командуванням П. А. Дубового. У Великій Вітчизняній війні брало участь 363 жителі села, з них 256 загинуло, 47 нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцю села О. Ф. Конякіну, колишньому командиру батальйону, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу за мужність, виявлену під час форсування річки Стиру та оволодіння дорогою Ковель—Луцьк.

Уродженець села І. М. Кулинич — доктор історичних наук.

Неподалік від Грушківки досліджено кургани доби бронзи та ранньоскіфських часів.

КОСА́РІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Через село проходить залізниця Київ—Дніпропетровськ. Населення — 2954 чоловіка.

За колгоспом «Зоря» закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га.

Спиртзавод у с. Косарах. 1969 р.

орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби і свиней. Це один з передових відгодівельних пунктів області. Він щороку виробляє продукції на 1,5—2 млн. карбованців.

На території села міститься Косарський спиртзавод. У Косарах є середня школа, будинок культури із залом на 350 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом понад 11 тис. томів, дільнична лікарня. Партійна організація (створена 1924 року) налічує 92 комуністи, комсомольська (виникла 1923 року) — 128 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 516 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників у лавах Червоної Армії. Частина односельців перебувала в партизанських загонах. З жителів Косарів складався окремий взвод партизанського загону ім. Ворошилова (налічував 23 чоловіка). За мужність і героїзм, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 287 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР. На честь 332 патріотів, що загинули в боротьбі з фашизмом, у центрі Косарів встановлено обеліск.

Уродженці села О. М. Модестов — заслужений лікар УРСР, Н. О. Модестова — кандидат філологічних наук.

На території Косарів знайдено скарб римських монет.

ЛУ́БЕНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тясьмину, за 25 км від районного центру та за 17 км від шосейної дороги Київ—Дніпропетровськ. Населення — 689 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Грекове і село Куликівка.

У Лубенцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Жовтневої революції, який користується 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби.

Є восьмирічна школа, будинок культури, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Партійна організація села налічує 40 комуністів, комсомольська — 43 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 175 жителів села пішли на фронт, 88 з них загинуло в боях з ворогом, 25 нагороджено орденами і медалями СРСР. В Лубенцях споруджено два обеліски і два пам'ятники воїнам-визволителям та партизанам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

На околиці Лубенців виявлено городище чорноліської культури і поселення ранньоскіфського періоду.

Скіфські могили в Холодному Яру. 1970 р.

ЛУЗА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Райгород на лінії Київ — Дніпропетровськ. Населення — 1889 чоловік.

Колгосп «40-річчя Жовтня» обробляє 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2,5 тис. га. Виробничий напрям господарства — зерно-буряко-тваринницький.

У Лузанівці є середня школа, будинок культури з залом на 400 місць, дві бібліотеки, книжковий фонд яких становить 8 тис. томів. Працюють дільнична лікарня на 25 ліжок та медпункт. До послуг трудящих — побуткомбінат. Партійна організація села налічує 51 комуніста, комсомольська — 163 члени ВЛКСМ.

Село відоме з середини XVII ст. В 1905 році в Лузанівці відбувся страйк під керівництвом Х. М. Махненка і В. Г. Гордієнка. Селяни вимагали розподілу поміщицьких земель. Виступ було придушено, а його керівників заарештовано. З нагоди 50-річчя першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. Х. М. Махненка нагороджено орденом Червоного Прапора. В жовтні 1919 року повстанці Лузанівки знищили каральний загін денікінців у складі 100 чоловік, який прибув до села для придушення виступу.

Під час Великої Вітчизняної війни 220 лузанівців захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. Всі вони нагороджені орденами та медалями СРСР. В боротьбі проти окупантів загинуло 190 жителів села. В центрі села споруджено обеліск Слави на честь воїнів, полеглих в боротьбі з ворогами.

Уродженець Лузанівки М. Г. Іщенко — кандидат філологічних наук, член Спілки письменників України.

МИХА́ЙЛІВКА (до 1915 року — Пруси) — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Райгород. Населення — 2857 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Петрівське.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», який користується 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 4 тис. га. Основний напрям господарства — зерно-буряко-тваринницький. За високі показники в колгоспному виробництві трудівників села Ф. А. Забоя, Н. А. Ковтун, І. Є. Погрібного, Х. Н. Рідку, В. Ф. Сумського удостоєно ордена Леніна.

Є середня школа, школа-інтернат, будинок культури із залом на 520 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. томів; дільнична лікарня на 25 ліжок, медамбулаторія, пологовий будинок. Для послуг населення — майстерня побутового обслуговування. Партійна організація села (створена 1920 року) налічує

80 комуністів, комсомольська (виникла 1921 року) — 169 членів ВЛКСМ.

1970 року вчительці середньої школи О. М. Руденко присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Перша згадка про село в документах належить до середини XVIII століття.

425 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, із них 222 загинуло, 203 нагороджено орденами й медалями СРСР. В. М. Оришечко, захищаючи м. Ленінград, став повним кавалером ордена Слави.

В Михайлівці встановлені пам'ятники В. І. Леніну, воїнам, які загинули в боях за визволення села, а також першому секретареві комсомольського осередку, організатору колективізації на селі М. М. Кодолі.

Уродженцями села є П. П. Гандзюра, М. М. Острик, М. М. Шумило — члени Спілки письменників України.

Поблизу села виявлено могильник зарубинецької культури та поселення часів Київської Русі.

РАДИВА́НІВКА (до XIX ст. — Крижівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Сердюківка на лінії Москва—Одеса. Населення — 889 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Богданівське і село Олянине.

Колгосп «Дніпро» обробляє 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1 тис. га. Господарство зерно-бурякового напрямку з розвинутим тваринництвом. 1971 року за успіхи в розвитку кролівництва колгосп нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а завідуючий кролефермою І. Х. Вовчок удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, книжковий фонд якої становить 4 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Партійна організація села налічує 35 комуністів, комсомольська — 33 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 271 житель села мужньо захищав Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. 154 чоловіка загинуло в боях з окупантами, 99 нагороджено орденами і медалями СРСР.

РА́ЙГОРОД — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тясьмину, за 16 км від районного центру. Населення — 1772 чоловіка. Сільраді підпорядковано селище Копійчана і село Ярове.

Колгосп «Ленінським шляхом» користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів; медпункт, дитячі ясла. Партійна організація (створена 1924 року) об'єднує 62 комуністи, комсомольська (виникла 1920 року) — налічує 86 членів ВЛКСМ.

Члени Ревівської сільської Ради. Фото 1921 р.

Перша згадка про Райгород належить до кінця XVI століття.

495 жителів села мужньо билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 190 з них загинуло. Звання Героя Радянського Союзу удостоєні К. Х. Чекаль (с. Райгород) і С. О. Мірошниченко (с-ще Копійчана). 140 чоловік нагороджені орденами і медалями СРСР.

Поблизу сіл Райгорода і Ярового досліджено кургани з похованнями доби бронзи, скіфських і сарматських часів та виявлено поселення черняхівської культури.

РЕБЕДА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лаврусисі (притока Тясьмину), за 3 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Кам'янка. Населення — 1295 чоловік.

У селі міститься комплексна бригада Кам'янського радгоспу «Жовтень».

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, медпункт. Партійна організація налічує 19 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XIX століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 158 жителів Ребедайлівки боролися проти німецько-фашистських окупантів, 76 з них загинуло, 72 нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Неподалік від села виявлено кургани ранньоскіфських часів.

РЕ́ВІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Кам'янка. Населення — 2190 чоловік.

У селі міститься відділення бурякорадгоспу Кам'янського цукрокомбінату, що вирощує одноросткове насіння цукрових буряків.

В Ревівці є 2 восьмирічні школи, будинок культури з залом на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. томів; 2 медпункти. На обліку в партійній організації села 17 комуністів, комсомольська організація об'єднує 21 члена ВЛКСМ.

В історичних джерелах Ревівка згадується з кінця XVI століття.

435 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 179 з них полягло в боях за Радянську Батьківщину, 196 нагороджено орденами і медалями СРСР. Загиблим односельцям споруджено два обеліски Слави.

Уродженцем села є С. А. Олексенко, командир партизанського з'єднання на Поділлі в роки Великої Вітчизняної війни.

ТЕЛЕПИНÉ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 9 км від залізничної станції Сердюківка. Населення — 2464 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Катеринівка (до кінця XVIII ст.— Березівка).

Колгосп «30-річчя ВЛКСМ» обробляє 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Господарство зерно-бурякового напрямку. В селі із допоміжних підприємств працює вальцьовий млин.

Є середня школа, будинок культури з залом на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів; дільнична лікарня на 25 ліжок. В селі 89 комуністів, 176 юнаків і дівчат об'єднує комсомольська організація.

491 житель села боровся на фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників, 231 з них загинув, 235 нагороджено орденами і медалями СРСР.

ЮРЧИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Кам'янка. Населення 1603 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Тимошівка.

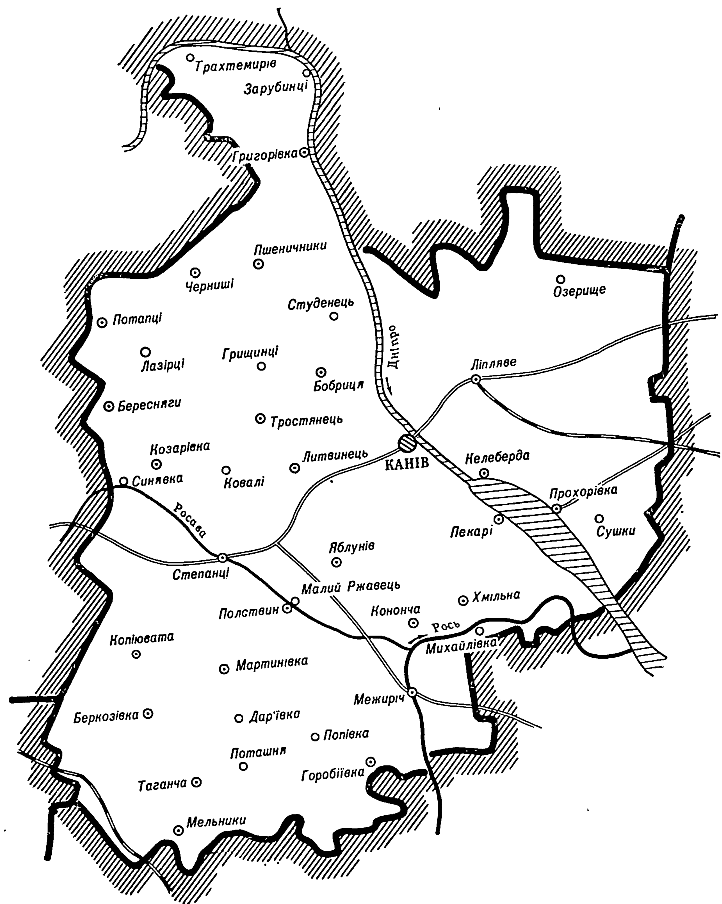
Колгосп ім. Петровського обробляє 4,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса. 1951 року ланкові Г. Ф. Кривохижа і М. Г. Дяченко за одержання високих урожаїв пшениці, по 40 цнт з кожного га, нагороджені орденом Леніна.

У селі є восьмирічна та вечірня середня школи, будинок культури з залом на 400 місць, клуб, бібліотека, книжковий фонд якої становить 5 тис. томів, медпункт, дитячий санаторій «Зірочка» на 106 місць; працює побутовий комбінат. Партійна організація села налічує 47 комуністів, комсомольська — 79 членів ВЛКСМ.

286 жителів Юрчихи боронили соціалістичну Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, 142 з них загинуло, 48 — за бойові заслуги нагороджено орденами і медалями СРСР. У центрі села споруджено обеліск Слави, де навічно викарбувані їх імена. Тут похований відважний син вірменського народу Герой Радянського Союзу А. Л. Казар'ян, який загинув під час визволення села від фашистів.

У селі Тимошівці народився відомий польський композитор К. Шимановський (1882—1937 рр.).

КАНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,3 тис. кв. км. Населення — 61,3 тис. чол. з них сільського — 44 тис. чол. Міській і 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 37 населених пунктів. У районі 81 партійна, 86 комсомольських, 183 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут 23 колгоспи, 3 радгоспи, гідролісомеліоративна станція, Канівський державний заповідник Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 12 промислових підприємств. Населення обслуговують 8 лікарень, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів, 24 пологові будинки. Система народної освіти налічує 48 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 10 початкових, 23 восьмирічні, 15 середніх. У районі культосвітнє, 3 професійно-технічні училища, музична школа, будинок піонерів, 55 дитячих ясел і садків. Культурно-освітню роботу ведуть 55 будинків культури й клубів, 116 бібліотек, 3 музеї, 62 стаціонарні кіноустановки, з них 34 широкоекранні. У районі 2 пам'ятники В. І. Леніну, 10 обелісків Слави, 63 пам'ятники на братських могилах. 12 Героїв Радянського Союзу та 7 Героїв Соціалістичної Праці є уродженцями Канівського району.

КА́НІВ

Канів — місто районного підпорядкування, центр однойменного району. Розташований на правому гористому березі Дніпра, має пристань. Віддаль до найближчої залізничної станції Ліпляве (на Лівобережжі) — 7 км, до м. Черкас — 64 км. Населення — 17,3 тис. чоловік.

Територія Канева та його околиці були заселені здавна.

На горах Княжій, Московці, Пилипенковій, на околиці міста в Ситниках відомі поселення доби бронзи. Поблизу Канева у скіфські часи існували два горо

дища — Велике і Мале. Перед початком і на початку нової ери тут містилися ранньо-слов'янські поселення зарубинецької культури. Одне з них — на Пилипенковій горі — розкопане повністю (38 наземних жител, 102 господарчі ями). Біля підніжжя Великого скіфського городища знайдено поховання черняхівської культури, неподалік Княжої гори вивчено слов'янські поселення VII—IX століть. На цій горі містилося літописне місто Родня. Крім того, на території Канева знайдено 3 городища, а на Тарасовій горі — 3 поселення, курганний могильник та 12 скарбів X—XIII століть.

Про походження назви міста є кілька гіпотез. Дві з них тлумачать її, як слово татарського походження. Означає воно — «ханський перевіз»[1] та «місце крові»[2]. За народним переказом, Канів походить від назви птаха-канюки[3].

Перша літописна згадка про Канів датується 1144 роком. Тоді київський князь Всеволод заснував тут церкву св. Георгія, що її пізніше назвали Успенським собором[4]. Під 1149 роком про Канів мовиться як про місце перебування князя Гліба — одного з синів Юрія Долгорукого[5]. Проте можна твердити, Канів існував ще в XI ст., бо у восьмидесятих роках XI ст. до Києво-печерського монастиря з Константинополя приїхав іконописець. В документах зазначено, що він «приидохом в Канев в лодиях». У середині XII ст. Канів став великим містом і відігравав важливу роль у житті Київської держави. 1155 року він відомий як офіційне місце зустрічей (переговорів) руських князів з половецькими послами. З того часу його назва часто зустрічається в документах.

1240 року татарська орда, очолювана ханом Батиєм, захопила Канів. У ньому постійно перебували баскаки, ханські намісники і збирачі податі.

Близько 1362 року Каневом заволоділи литовські феодали. З часом місто виросло на помітний торговельний центр. Тут діяла переправа для караванів, які везли з Аравії, Індії, Ірана, Сірії до північних країн дорогоцінні товари: золото, шовк, прянощі.

Канівський староста й інші визискувачі збирали з населення податі та змушували відбувати повинності. З кожного диму (двору) князівські слуги брали по 7 грошей податку, за пасіку — 12 грошей, за полювання на бобрів — половину здобичі і третину рибного улову у рибалок. Населення міста мусило ремонтувати замок, наймати варту «для охорони воріт», «кінно й оружно» (збройно) ставати на ворога, давати підводи для чиновників старости та утримувати останніх. Мешканці платили старості колядки (по 6 грошей під різдво), 3 дні у рік ходили з ним «на лови» тощо. Біля 1503 року Сигізмунд I доручив оборону Черкаського та Канівського замків О. Дашкевичу, якого з 1511 року призначено канівським старостою. Він методично посилював утиски. Зокрема, запровадив подать «на замок» і збирав її у козаків та «оружного» люду з військової здобичі. Збільшував також інші податі.

Жителі міста не мирилися з посиленням гніту, зі здирствами. Після смерті Дашкевича в 1536 році повстали жителі Черкас, до них приєдналися міщани та козаки Канева. На місто зненацька напав каральний загін литовського князя і почав криваву розправу. Та повсталі вистояли. Очолені війтом П. Бродовичем і міщанином М. Зенкевичем, канівці розгромили карателів. Уряд змушений був оголосити амністію повсталим і призначив до Канева нових чиновників[6]. Вони продовжували вести політику попередників, і канівці не припинили боротьбу за свої права.

Десь з цих часів Канів став своєрідною козацькою святинею. Літні запорожці, що вже не могли брати участі в походах і боях, почали селитися та доживали віку на Чернечій горі неподалік канівського монастиря. 1578 року козаки перевезли

[1] М. Тихомиров. Древнерусские города, вид. 2. М., 1956, стор. 302.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 467.
[3] Канівщина. Дніпропетровськ, 1969, стор. 3.
[4] Н. Н. Бондарь. Прошлое Канева и его окрестностей, стор. 50, 92—94.
[5] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 317.
[6] Журн. «Україна». 1907, № 1, стор. 85—89.

сюди останки скараного у Львові Івана Підкови — оспіваного в думах керівника боротьби українського і молдавського народів проти турецько-татарських загарбників. 1678 року монастир спалили турецько-татарські загарбники.

Перепис 1552 року фіксує навколо міста невеликі козацькі хутори. А 1600 року Каневу надано магдебурзьке право. За даними люстрації Київського воєводства 1616 року тільки у Каневі налічувалося 1346 козацьких («непослушних») і 160 «послушних» дворів[1]. Канівські селяни на користь феодала відчисляли десятину з ниви, платили сіном і грішми, давали підводи і стацію. Ремісники і торгівці сплачували державні податки і мито, ремонтували замок та несли сторожову службу. Крім хліборобства, скотарства, пасічництва, рибальства та мисливства, жителі займалися ремісництвом.

У XVII ст. канівці брали активну участь у повстаннях проти польсько-шляхетського панування. Так, 1625 року гетьман Конецпольський за дорученням польського уряду вирушив з Поділля на Україну, щоб приборкати козаків. 11 жовтня (н. с.) шляхта підійшла до Канева. 3000 козаків вийшли з міста. Під Мошнами прийнявши бій, вони табором відступили до Черкас, де з'єдналися ще з двохтисячним загоном. В урочищі Ведмежих Лозах за Куруковим озером козаки відбили всі спроби розгромити їх. За Куруківською угодою до козацького реєстру польські комісари погодилися ввести 6000 козаків.

Населення Канева брало активну участь і у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Канівський полк, що мав у своєму складі близько 3000 козаків, керованих полковниками Юрієм Голубом і Семеном Савичем (Савицьким), хоробро бився з ворогами під прапорами гетьмана України Богдана Хмельницького. Канівці 1648 року громили польсько-шляхетське військо під Пилявцями, наступного — під Зборовом, 1651-го — під Берестечком, 1652-го — під Батогом. 1654 року вони присягнули на вірність Росії.

Богдан Хмельницький двічі був у Каневі. Перший раз у 1654 році, коли призначив місто пунктом збору козаків, і вдруге 1655 року, коли з 60-ма тисячами козаків приєднався до російського війська на чолі з Шереметьєвим і вирушив на Ставище й Охматів.

Пізніше Канів не раз переходив з рук у руки. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Канів відійшов до Польщі, а за Бучацьким мирним договором 1672 року — до Туреччини. Не бажаючи коритись султанові, 10 правобережних полків, у т. ч. й Канівський, у 1674 році возз'єдналися з Лівобережною Україною у складі російської держави. 1683 року Річ Посполита знову захопила Правобережжя. Згідно т. зв. «Вічного миру» 1686 року південна Київщина стала нейтральною зоною. Скориставшись невдалим прутським походом Петра I, шляхетська Польща фактично відновлює на цих землях своє панування.

Шляхта та урядовці грабували люд і силоміць насаджували унію. Насилля переповнило чашу народного гніву. Під час Коліївщини (1768 рік) загін гайдамаків на чолі з Семеном Неживим у червні підійшов до Канева (до них приєдналися жителі навколишніх сіл) і штурмом оволодів канівським замком[2].

Після придушення Коліївщини з 1775 року Канів перейшов у особисту власність польського короля Станіслава Августа. Через два роки він віддав місто своєму небожу, князю Станіславу Понятовському. Не маючи сили витримати гніт, канівці тікали з міста за Дніпро — на землі Російської держави. Понятовському довелось управляти майже безлюдним містом і 1800 року він продав свій маєток архімандриту Боніфатію Фізикевичу. Останній брав з жителів Канева за користування землею, сіножатями та лісом щорічно 6500 злотих.

У 1793 році Канів увійшов до складу Росії і один рік був повітовим містом Київського намісництва. 1837 року повітове управління і міську поліцію

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 308.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 368, 424.

з Богуслава переводять до Канева і він знову стає повітовим містом. 1844 року Богуславський повіт перейменовано в Канівський. Переведення повітових установ, введення пільг для купців та городян (1841 р.) сприяли припливу населення до повітового центру. За даними 1849 року в місті було 5138 жителів, у т. ч. 2863 чоловіки і 2275 жінок.

У 1844 році розроблено план забудови міста. Однак він фактично залишився на папері[1].

1849 року тут працювали невеличка цегельня, 16 водяних млинів і 6 вітряків, що належали дрібним власникам. Неподалік від міста добували бутовий камінь, який вивозився до Києва. А 79 ремісників, що проживали у Каневі, займалися чинбарством, шевством, кравецтвом. Місто мало 18 крамниць, трактир і 11 пивних рундуків. Його прибуток за 1846 рік становив 3470 крб. Причому, від промисловості й торгівлі до міської казни надходило лише 466 крб. (трохи більше сьомої частини), решта — від податків та інших платежів. Майже третина бюджету витрачалась на утримання поліції та городових.

У 1830 році тут почала діяти лікарня. Вона мала 15 ліжок і обслуговувала хворих усього повіту. Ще гірше становище склалося з освітою. У місті було лише парафіяльне училище, в якому два вчителі навчали 22 учні[2].

Влітку 1859 року після 12-річної розлуки на Україну прибув її великий син, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко. Перебуваючи в с. Прохорівці у свого давнього приятеля, першого ректора Київського університету професора М. О. Максимовича, Тарас Григорович не раз переправлявся човном на правий берег Дніпра, щоб побувати в селі Пекарях і місті Каневі та підшукати клапоть землі для садиби й хати. Чудові й неповторні своєю красою канівські краєвиди безмірно чарували його. Один з них («Біля Канева») Шевченко змалював в альбом. Замучений самодержавною неволею, 10 березня 1861 року великий поет і художник помер. Виконуючи волю Кобзаря, друзі й приятелі перевезли останки покійного з Петербурга на Україну. 20 травня 1861 року пароплав «Кременчуг» з домовиною Т. Г. Шевченка прибув до Канева. На березі Дніпра труну з тілом поета зустріли жителі Канева та селяни навколишніх сіл. 22 травня біля старовинного Успенського собору зібралось кілька тисяч канівців і селян з Київщини та Полтавщини. «У три години після полудня,— писав приятель поета, художник Г. М. Честахівський,— винесли труну, поставили на козацький віз, накрили червоною китайкою, а замість волів впрягся люд... і повезли, як слід дітям, свого батька»[3]. Була тоді велика повінь, і похоронна процесія пішла горами, полями, лісами. Чернеча гора прийняла тіло безсмертного Кобзаря і з того часу названа в народі Тарасовою.

Після реформи 1861 року промисловість у Каневі розвивалася повільно. Місто мало завод сальних свічок, два медоварних заводи, де працювало 7 робітників, сукняну фабрику, яка в кінці XIX ст. мала понад 20 машин і, не витримавши конкуренції, закрилася, вальцьовий паровий млин, завод, що виробляв полив'яний посуд, майстерню для виготовлення карет, а також 20 вітряків і різні кустарні майстерні[4].

Умови праці на промислових підприємствах були важкі. В тісних виробничих приміщеннях стояла нестерпна задуха. За робочий день, що тривав 12—14 годин, чоловік одержував 50—60 коп., а жінки й підлітки лише половину цього.

Місто поступово розбудовувалось. З 1839 по 1870 тут споруджено лише 248 будинків. У наступні чотири десятиріччя, в зв'язку із зростанням населення (1911 року у Каневі мешкало 12 228 чол.[5]), розвиток міста пішов значно швидше. Забудовано

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 692, оп. 1, спр. 6661, арк. 1.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 5, арк. 120.
[3] Журн. «Киевская старина», 1898, № 2, стор. 173.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 55, спр. 447, арк. 37.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 1021, спр. 175, арк. 4; ф. 692, оп. 1, спр. 409, арк. 39.

24 вулиці і провулки, базарний і ярмарковий майдани, споруджено готель і заїжджий двір. За ініціативою передової інтелігенції 10 грудня 1877 року тут організовано громадську бібліотеку з публічною читальнею при ній. Вони тулились у двох кімнатах міської думи. 1883 року відкрито однокласне, а з 1890 — почало працювати двокласне міське училище. Навчалося в ньому 220 учнів.

М. Дерегус. Демонстрація робітників і селян у Каневі в 1905 р.

Жорстока експлуатація і безправ'я на початку XX століття загострили класові протиріччя. Невдоволення трудящих Канева росло. 13 жовтня 1904 року близько 300 канівців з революційними піснями і гаслами «Припиніть російсько-японську війну!», «Хліба й роботи!» вийшли на демонстрацію. Місцева влада спробувала розігнати демонстрантів, але не змогла. Через два дні, заарештувавши робітника Івана Фрунта та деяких інших учасників демонстрації[1], вкрай стурбований канівський справник повідомив київському губернаторові: «В Каневі починається заворушення, важко угамувати натовп, потрібні війська, наявних недостатньо»[2]. Після січневих подій 1905 року у Петербурзі боротьба канівців проти самодержавства ще більше посилилась. У місті з'явилися листівки. Полум'я революції 1905—1907 рр. охоплювало весь повіт. У жовтні 1905 року два дні не працювали робітники Великоприцьківського заводу на Канівщині[3].

Особливого розмаху революційні виступи набирали у 1906 році. Організатором і керівником їх була Канівська повітова організація РСДРП[4]. 1 травня 1907 року з її ініціативи проведено маївку на лівому березі Дніпра проти Канева. Вона організовувала страйки й демонстрації, діставала в Києві нелегальну літературу та поширювала її в повіті, вела пропагандистську роботу серед трудящих.

Під час столипінської реакції революційна боротьба в Канівському повіті тривала. 1 липня 1907 року на острові Білій косі було організовано мітинг, в якому взяло участь близько 100 жителів Канева і селян навколишніх сіл. На мітингу вирішено негайно створити бойові дружини. Після мітингу жандарми вчинили обшук на квартирах місцевих жителів Я. Г. Мазуркевича та П. І. Ядловського і, знайшовши у них заборонені брошури, революційні листівки та вірші, кинули обох за тюремні грати[5].

Неповторно плинуло культурне життя Канева кінця XIX — початку XX ст. 1896 року тут жила Марко Вовчок, 1913— Г. М. Хоткевич. У місті багато років мешкав відомий український археолог, етнограф й організатор музейної справи М. Ф. Біляшівський, який значну частину свого життя віддав вивченню минулого Канева та його околиць. У Каневі постійно жив і працював директором повітового училища поет і педагог В. С. Гнилосиров (А. Гавриш). Все тепло свого серця він віддавав доглядові за Чернечою горою, дбав про закріплення ярів, про створення килиму живих квітів навколо могили великого Кобзаря.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. 693, оп. 1, спр. 15, арк. 4.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, стор. 585.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 54.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2287, арк. 1—14.
[5] Там же, ф. 276, оп. 1, спр. 5, арк. 158—159.

З наростанням революційного руху в країні росте і кількість відвідувачів Тарасової гори. Віддати шану співцеві України ідуть не лише місцеві жителі та мешканці навколишніх сіл. До могили Т. Шевченка їдуть з усіх кінців України і Росії. Тут були визначні діячі літератури та мистецтва: Микола Лєсков і Марко Кропивницький, Іван Бунін та Іван Нечуй-Левицький, Максим Горький і Михайло Коцюбинський. Були тут Леся Українка, Михайло Старицький, Борис Грінченко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. Вшановували пам'ять Кобзаря композитори Микола Лисенко, Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Яків Степовий, артисти Марія Заньковецька, Олександр Ленський та ін.[1].

Царизм забороняв шанувати пам'ять поета. Найяскравіше його жорстокість проявилася у ювілейному 1914 році. Поліція, підсилена сотнею козаків, у дні столітнього ювілею поета оточила Тарасову гору. Навіть на його могилі лежали жандарми з гвинтівками напоготові. А тисячі трудящих ішли і йшли до могили великого співця.

Боротьба трудового народу проти визискувачів тривала і в 1914—1918 рр. Уже в перші дні війни селяни, що були мобілізовані до армії, перед тим як прийти на призовний пункт, забирали в поміщицьких економіях зерно, продукти, щоб забезпечити харчами свої родини. Завтрашні фронтовики громили і палили панські маєтки[2]. У ці роки ще більше погіршилося нужденне становище трудящих, ще більшою стала їхня ненависть до експлуататорів. Тому після Лютневої революції 1917 року маси рішуче піднялися на боротьбу за політичні права й свободи. За постановою Канівського повітового земельного комітету від 16 липня 1917 року трудящі силою збирали урожай озимих на поміщицьких ланах, а необроблені землі економій відбирали разом з реманентом та робочою худобою і передавали в оренду «хліборобським товариствам», що були утворені з безземельних та малоземельних селян. Частину панської землі земельний комітет передав в оренду безземельним. В цей же час мешканці повіту рубали панські ліси, не дозволяли вивозити з економій врожай цукрових буряків. Власники заводів та економій просили власті втихомирити селян. Так, управитель маєтку графа Браницького телеграфував київському губернському комісару: «озброєний гранатами натовп солдат-селян розігнав прислугу економії... і б'є адміністрацію. Прошу допомогти». Але «допомогти» експлуататорам уже ніхто не міг. У листопаді 1917 року перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. Трудівники Канева з радістю зустріли звістку про неї.

Однак встановлення Радянської влади відбувалося в умовах жорстокої боротьби з контрреволюцією. Щойно трудящі Канівщини під керівництвом більшовиків приступили до здійснення Ленінського декрету про землю, як у другій половині березня 1918 року місто захопили австро-німецькі війська і ліквідували перші завоювання революції.

Боротьбу проти окупантів очолили партійні групи. Основне більшовицьке ядро повіту на той час зосереджувалося у Таганчанській волості (у селі Поташні, поблизу Таганчі). Партизанським загоном керував С. К. Федоренко.

Жандарми не пускають трудящих на могилу Т. Г. Шевченка. 1914 р.

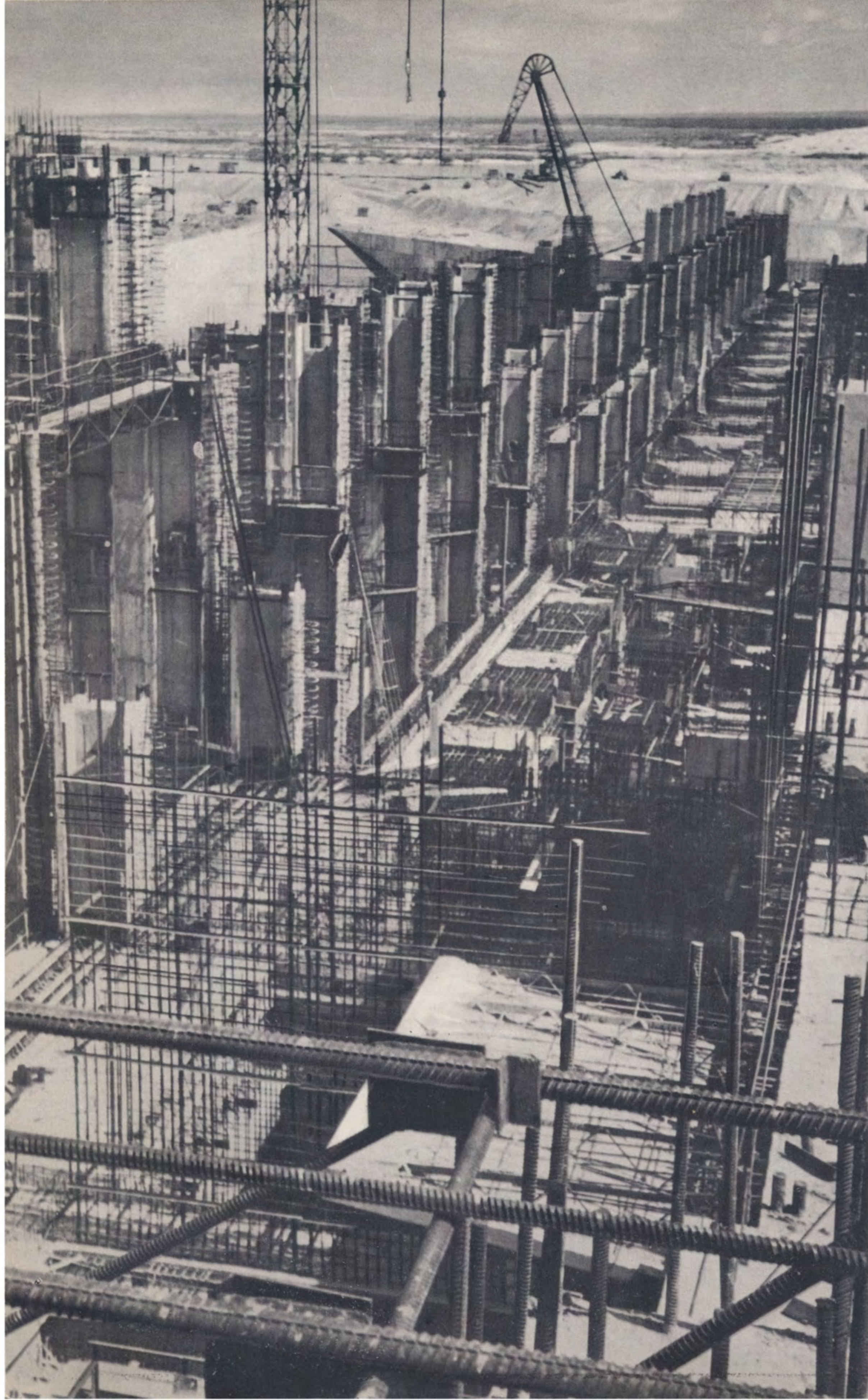
На початку січня 1919 року владу в Каневі захопили петлюрівці. За рішенням повітового ревкому група комуністів (М. Пащенко, В. Пилипенко, У. Радченко) на чолі з С. В. Гавриленком і невеликим загоном партизан 21 січня прибули до міста. Петлюрівські солдати почали залишати своїх командирів. На заклик більшовиків на центральній площі зібрався мітинг, на якому ревком проголосив від-

[1] В. Костенко. Стежки до Кобзаря. К., 1964, стор. 10, 11, 17, 19, 20, 28.

[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 700.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку на Тарасовій горі в Каневі. Скульптор М. Г. Манізер, архітектор І. Г. Лангбарт. 1970 р.

Панорама будівництва Канівської ГЕС. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківсі друкоофсетній фабриці

новлення Радянської влади. Через деякий час петлюрівцям знову вдалося захопити владу. Об'єднані сили партизанського загону С. К. Федоренка і червоноармійського полку, яким командував Лопаткін, завдали петлюрівцям рішучого удару і 9 лютого 1919 року визволили Канів[1]. Новообраний повітовий військовореволюційний комітет, очолюваний М. Т. Дорошенком, знову відновив Радянську владу. У кінці місяця створено повітовий комітет КП(б)У, секретарем якого став С. В. Гавриленко. Партійна організація і ревком організовували боротьбу проти контрреволюції, взяли на облік поміщицькі маєтки і майно, відновили розподіл поміщицької землі між бідното́ю, впроваджували в життя декрети Радянської влади[2].

М. Т. Дорошенко — голова Канівського повітового ревкому. Фото. 1919 р.

3—4 березня 1919 року перший повітовий з'їзд Рад від імені трудящих Канівщини надіслав телеграму В. І. Леніну. У ній говорилося: «Революційний повіт, кров'ю трудящих залитий, замучений канчуками гайдамаків, ніколи не допустить влади буржуазії, і біднота його віддасть тіло і душу для повного торжества соціалізму»[3].

З'їзд обрав виконком повітової Ради селянських і робітничих депутатів у складі 25 чоловік.

Під керівництвом 10 партійних осередків, які діяли в повіті, швидко утверджувалась Радянська влада в усіх селах і містечках Канівщини. Половина складу партійної організації працювала в селах. Комуністи організовували комітети бідноти і ревкоми, проводили збори, де обирали делегатів на волосні з'їзди селян-бідняків.

Перші успіхи Радянської влади викликали шалену лють ворогів. У повіті ще орудували бандитські зграї. Скориставшись відсутністю в Каневі збройного загону та військового комісара С. К. Федоренка, 5 квітня 1919 року банда Трепета ввірвалась до міста і протягом п'яти днів по-звірячому чинила розправу над трудящими. 9 квітня місто було визволене об'єднаними силами червоноармійського полку та загонів партизан.

У запеклих битвах з ворогами пліч-о-пліч з комуністами йшла молодь Канева. Наприкінці квітня 1919 року тут організовується «Союз юних комунарів», перша комсомольська організація Канева, до складу якої тоді входило сім юнаків. Секретарем осередку товариші обрали комуніста Д. І. Кремінського. Відважна сімка стала душею комсомольсько-молодіжного загону, що налічував 80 бійців. Разом з 1-м Богунським, Богуславським та Корсунським загонами вони знищили банду Цвітковського. На початку червня в Каневі створено комуністичний осередок[4], а в кінці місяця в напруженій боротьбі з есерами й анархістами відкрився 2-й повітовий з'їзд Рад, який обрав більшовицький повітвиконком у складі 26 чоловік. Очолив його комуніст Г. І. Гусєв.

У зв'язку з наближенням денікінців до міста більшовики створили підпільний ревком на чолі з Г. І. Гусєвим. Бюро повітового комітету КП(б)У виділило підпільну п'ятірку для організації роботи у ворожому тилу.

Денікінці захопили Канів у середині серпня 1919 року. Почався розгул білого терору. Тих, хто не з'являвся на мобілізаційні пункти, нещадно били. Підпільний ревком закликав жителів саботувати денікінські накази, ухилятися від мобілізації до ворожої армії. Партизани загону С. К. Федоренка, маючи на озброєнні 14 кулеметів і понад 300 гвинтівок, нападали на білогвардійців. З наближенням Червоної

[1] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 100—102, 105, 106.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-104, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 14.
[3] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 15.
[4] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 247.

Армії партизанський загін 1 січня 1920 року визволив Канів[1]. Того ж дня новостворений ревком проголосив відновлення Радянської влади.

У винятково складних умовах розпочалась відбудова промисловості і господарства Канева. Підприємства не працювали. Не вистачало продовольства, палива, у місті лютували голод та епідемія тифу. Для оперативного керівництва відбудовою 23 лютого 1920 року канівці створили повітову Раду народного господарства. У своїй роботі повітовий партійний комітет і повітвиконком, обраний 27 квітня 1920 року, спиралися на робітників і селянську бідноту. В червні 1920 року тут створено комітет незаможних селян.

Оскільки Канів розташований на межі повіту, у 1921 році повітовий центр перенесено до Корсуня, а 1922 — до Богуслава. Канів залишився волосним, а з 1923 року став районним центром Шевченківського округу.

Вподовж 1921—1925 рр. в місті відбудовано промислові підприємства. Зросла потужність існуючого лісозаводу, стали до ладу електростанція, механізований млин, дав першу продукцію миловарний завод. Налагоджено виробництво кондитерської фабрики. Поліпшувались медичне обслуговування та народна освіта. На 1924 рік у місті працювало 5 лікарів. Тут були 2 початкові і семирічна школи. Тільки в неповній середній школі 11 вчителів навчали 696 дітей. 1925 року відчинилися двері кооперативної школи та дитячого садка. Доросле населення відвідувало 6 пунктів лікнепу.

У роки довоєнних п'ятирічок підприємства міста реконструйовано. На базі лісопильного заводу 1939 року створений деревообробний комбінат. Тоді ж почала працювати олійниця і маслозавод. Населення обслуговували дві промислові артілі «Нове життя» і «Новий побут». Перша спеціалізувалась на пошитті взуття та мала шапочний і рукавичний цехи, а друга — виробляла глиняний посуд, полотно, хустки, чорнило. 1933 року, з введенням в експлуатацію залізниці Золотоноша—Миронівка, яка пролягла через Канівський район, у місті споруджено вокзал, механічні майстерні, залізничний міст через Дніпро.

У перші повоєнні роки комуністи розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед селянства. Вони закликали переходити на колективний шлях господарювання. Цій справі присвячено районний з'їзд комнезамів, що відбувся весною 1923 року. Уже в березні 1924 року створено перше колективне господарство (ім. В. І. Леніна). Тоді ж організовано трудову сільськогосподарську артіль. Вони обробляли 356 десятин землі, були учасниками районних сільськогосподарських виставок[2]. 1929 року на приміських землях створено два колгоспи — ім. Леніна та ім. Калініна, які господарювали на 922 га землі. Спеціалізувались вони на вирощуванні городніх та баштанних культур, розвивали тваринництво. Значну допомогу артілям подавала Канівська МТС, створена 1930 року.

Колгоспи з року в рік зростали і міцніли. Артіль ім. Леніна на своїх малородючих землях у 1939 році зібрала з кожного гектара по 118 цнт капусти, по 107 цнт огірків, по 207 цнт помідорів. Тільки з городництва вона мала 80 тис. крб. прибутку. У 1939 році артіль стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В праці зростали і майстри колгоспного виробництва. Серед них учасники Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року — комсомолець Микола Басистий, тракторист Канівської МТС, який у 1938 році виорав 789 га землі при нормі 535, і бригадир тракторної бригади Кость Сакун[3].

З піднесенням економіки розвивалося і місто. До 1940 рр. тут поставлено 230 хат, забруковано 7 вулиць і 2 площі, відкрито готель, лазню, створено автоколону.

Поліпшувалося і медичне обслуговування. Напередодні Великої Вітчизняної війни лікарня мала 100 ліжок для стаціонарного лікування, діяли поліклініка,

---

[1] Газ. «Вісті» (Київ), 16 січня 1920 р.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-71, оп. 1, спр. 254, арк. 49, 50.
[3] Газ. «Соціалістична перемога» (Канів), 12 червня 1939 р., 16 лютого 1940 р.

амбулаторія, диспансер, санепідстанція, аптека. Медичну роботу тут вели 14 лікарів і 42 спеціалісти з середньою медичною освітою.

1931 року прийняв перших студентів Канівський педагогічний технікум, а ще через чотири роки відкрито медичне училище. У довоєнні роки працювали 2 середні, семирічна і початкова школи, вечірня середня школа. Тут навчалося понад 1500 учнів. В Канівській середній школі № 1 у 1939—1940 рр. в сьомому класі учився і Олег Кошовий, майбутній ватажок підпільної комсомольської організації «Молода гвардія».

Невпинно розвивалась культура міста. 1926 року почав свою роботу клуб на 500 місць, дві хати-читальні і бібліотека. При будинку культури діяли міський хор, драматичний і танцювальний гуртки, студія художнього читання.

На всій Наддніпрянщині Канів здавна відомий як самобутній центр гончарства. Покоління канівських гончарів славились керамічними виробами — полив'яними горщиками, макітрами, тиквами, а також фігурним посудом, іграшками. Особливо розвинулось канівське гончарство у передвоєнні роки. У музеях Ленінграда, Києва, Львова експонується розписний посуд канівських умільців.

Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду багато зроблено для впорядкування Тарасової гори. З липня 1923 року на могилі Шевченка відкрито перший пам'ятник геніальному українському поету. За рішенням уряду Радянської України в 1925 році могилу Т. Г. Шевченка оголошено державним культурним заповідником і проведено роботи по закріпленню схилів Тарасової гори. На ній закладено парк площею 18 га.

Справжньою демонстрацією торжества української культури став день 18 червня 1939 року, коли на могилі великого Кобзаря зібралося понад 40 тисяч трудящих України і братніх республік з нагоди відкриття пам'ятника славному синові українського народу, поету-революціонеру Т. Г. Шевченкові та в зв'язку з 125-річчям від дня його народження. Перед учасниками мітингу постала у всій своїй величі постать безсмертного Тараса (скульптор М. Г. Манізер), було відкрито літературно-меморіальний музей, збудований за проектом архітектора-художника В. Г. Кричевського й архітектора П. Ф. Костирка.

Канів ріс і набирав снаги. Перед ним вимальовувалися прекрасні перспективи, омріяне майбуття. Та на шляху подальшого розвитку стала війна. 15 серпня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Канів. Близько 900 днів і ночей гітлерівці безчинствували в місті. Вони розстріляли і замучили 1200 радянських громадян, а 242 чоловіка вивезли на каторгу до Німеччини. Фашисти зруйнували і спалили залізничну станцію, деревообробний комбінат, міську електростанцію, водопровід, школи, лікарні, 257 хат. Окупанти пограбували державний заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». У спустошених залах музею вони влаштували казарму для своїх солдатів, а потім перетворили його в концтабір. Тільки одному заповіднику загарбники завдали збитків на 300 тис. карбованців[1]. Та неспокійно почували себе вороги на Канівщині. У 1942—1943 рр. тут діяла підпільна група з 9 чоловік, очолювана білоруським учителем, пізніше відомим поетом Р. І. Няхаєм, який прибув з партизанського з'єднання, керованого Ю. О. Збанацьким. Група організовувала диверсії на лісозаводі, друкувала й поширювала антифашистські листівки, повідомлення Радінформбюро, які приймалися по радіо і передруковувалися на квартирі підпільника Л. Ю. Путія. Патріоти на станціях Таганча та Миронівка збирали відомості про проходження ворожих ешелонів і передавали по радіо партизанському загонові «КІМ», що знаходився у Білорусії. Деякі жителі міста боролися з окупантами у партизанському загоні «Баті» (К. К. Солодченка).

Та найбільше синів і дочок Канева героїчно боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Понад півтори тисячі їх за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями. Назавжди збережеться в пам'яті канівців воїн і письменник

[1] П. Шестопал. Могила Т. Шевченка. К., 1954, стор. 83, 84.

А. П. Гайдар. Ставши кулеметником партизанського загону, який діяв на території району, він разом з бойовими побратимами громив фашистських окупантів. У жовтні 1941 року під час розвідки мужній патріот загинув у нерівному бою поблизу міста і тут похований. Його іменем названо одну з вулиць міста, а також бібліотеку-музей, збудований за почином піонерів на кошти, одержані за металобрухт.

Завдавши фашистам нищівного удару на Курській дузі, радянські війська визволили Лівобережну Україну. У вересні 1943 року передові частини 47-ї Армії під командуванням генерала Ф. Ф. Жмаченка вийшли до Дніпра проти Канева та сіл Пекарі і Селище. Разом з піхотинцями та саперами 3-го гвардійського механізованого корпусу вони форсували могутню ріку. Битва за Канівський плацдарм стала суцільним подвигом, за який хоробрим синам російського, українського, грузинського, казахського народів посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу — генерал-майору О. І. Корольову, рядовим та офіцерам — І. М. Аліменкову, Д. П. Боєнку, П. М. Ганюшину, В. Т. Гурину, С. А. Копилову, Б. О. Котову, В. В. Котову, В. І. Матвєєву, Ф. О. Надєждіну, М. П. Паханову, О. М. Степанову, С. Х. Сікорському, О. А. Соснову, Н. О. Урушадзе, О. О. Шалімову та іншим. Сильним натиском лівого крила військ генерал-лейтенанта С. Г. Трохименка та військ генерал-лейтенанта К. А. Коротєєва фашистські війська було відкинуто. 31 січня 1944 року воїни 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії визволили Канів від загарбників.

З перших днів визволення почалося відродження міста. Тисячі мешканців працювали вдень і вночі. На найважчі ділянки роботи йшли комуністи і комсомольці. Уже в лютому 1944 року трудящі Канева ввели в дію хлібопекарню, пошту й телеграф. З попелу та руїн піднялись лісозавод, механічний млин, побутові майстерні, поновили роботу промислові артілі «Нове життя» і «Новий побут». У відновлених майстернях Канівської МТС з прихованих у роки окупації частин складали плуги, лагодили сівалки тощо. Колгоспники з великим піднесенням зустрічали першу після визволення весну. З РРФСР та Казахстану надходили сільськогосподарські машини, худоба. В цей же час реконструювалося та розширювалося промислове виробництво. На 1949 рік деревообробний комбінат уже виготовляв меблі, цегельний завод випускав 2,5 млн. штук цегли щороку.

Включившись у соціалістичне змагання, промислові підприємства достроково виконали план четвертої п'ятирічки. Значних успіхів добилися маслозавод, МТС, лісгосп. Тракторна бригада, очолювана комуністом М. С. Басистим, застосовуючи погодинний графік роботи, в 1947 році виорювала трактором за зміну понад 16 га. ЦК КП(б)У схвалив досвід роботи цієї бригади. Наслідуючи приклад канівських механізаторів, цінну ініціативу підхопили тисячі тракторних бригад України.

В 1946—1950 рр. поліпшився благоустрій міста. Введено в дію водогін, розширено електромережу, відбудовано всі житлові та комунальні будинки, забруковано чотири центральні вулиці. За три роки трудящі посадили понад 400 тис. дерев і кущів. У зелені шати одяглися міські сквери, вулиці, під'їзні дороги і яри.

З року в рік зростав добробут трудівників. Відбудовано готель, відкрито нові майстерні для лагодження одягу, взуття і побутових приладів. Розширилася торговельна мережа. Медичним обслуговуванням населення займалась лікарня, поліклініка, рентген-кабінет і протитуберкульозний диспансер. У місті працювали три початкові, семирічна та середня загальноосвітня школи, педагогічне училище, вечірня школа, будинок піонерів, дитячі ясла й дитсадок. Культурні запити канівців задовольняли будинок культури, клуб, районна бібліотека для дорослих і дитяча ім. А. Гайдара. Відбудовано й розширено експозицію музею на Тарасовій горі.

У день 31-ї річниці Великого Жовтня (1948 р.) на центральній площі міста відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Зусилля районних партійних та радянських органів у роки 5-ї п'ятирічки були спрямовані на краще використання резервів виробництва, на дальше підвищення продуктивності праці. Широко запроваджувалася механізація трудомістких процесів. Це дало можливість порівняно з 1940 роком збільшити випуск продукції на 59 проц. В роки семирічки на підприємствах провадилось оновлення основних фондів, розширення виробничих площ, спеціалізація і нарощення потужностей. На місці деревообробного комбінату виросли заводи побутових виробів і переробки деревини. 1957 року завершено будівництво харчокомбінату. 1963 року споруджено новий маслосирзавод, який щоденно переробляв 50 т молока.

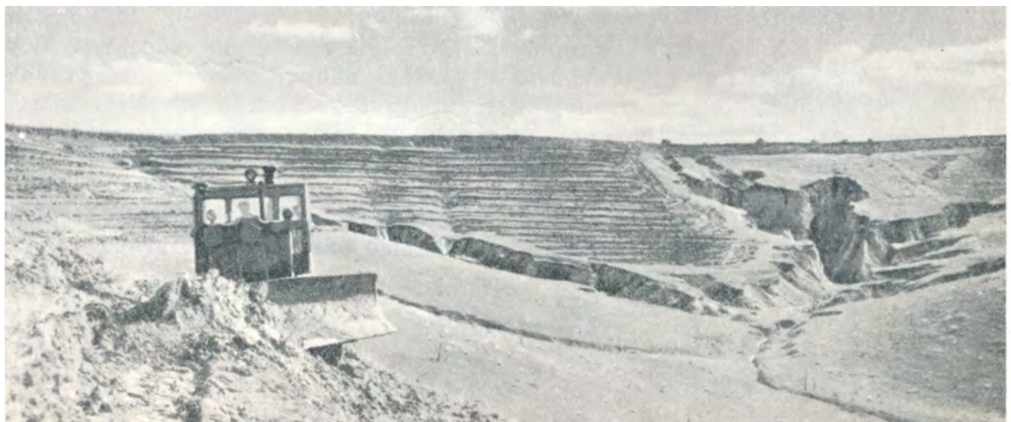
При об'єднанні «Сільгосптехніки» збудовано нові майстерні. Введено в дію новий хлібозавод, міжрайонну коконосушильну базу, інкубаторну станцію. 1961 року до Корсунь-Шевченківської електромережі підключено міську електромережу, завдяки чому вдвоє зросло постачання міста електроенергією.

Новий етап у розвитку Канева почався 1964 року, коли розгорнулося будівництво Канівської ГЕС, що її споруджує орденоносний колектив «Дніпробуду».

Споруджують гідроелектростанцію трудівники 16 національностей. Тут працюють українці, росіяни, білоруси, грузини, молдавани, чуваші. Від початку будівництва вийнято і переміщено 64 млн. куб. м. грунту та вкладено в основу споруди електростанції 530 тис. куб. м. монолітного залізобетону. РРФСР постачає будові лісоматеріали, металоконструкції, Білорусія — шифер, паклю, ізоляційні матеріали, Вірменія — мармур, Грузія — світильники тощо. Серед будівників Канівської ГЕС є 39 бригад та екіпажів, де працюють 720 ударників комуністичної праці. Перед у змаганні ведуть бригади, керовані кавалерами ордена Леніна Г. Ф. Вівтанником, Б. О. Дрогобицьким, Р. І. Антонюком, які щомісяця виконують план на 130—150 проц. Директивами XXIV з'їзду КПРС на дев'яту п'ятирічку передбачено повне завершення будівництва Канівської гідроелектростанції.

Велику роботу щодо попередження ерозії грунтів проводить створена 1958 року Канівська гідролісомеліоративна станція. Через 10 років після її заснування відбувся Всеєвропейський з'їзд учених по боротьбі з ерозією грунтів, а роком раніше тут же проходив аналогічний всесоюзний з'їзд. Колектив станції захистив від ерозії понад 10 300 га орних земель, спорудив понад 250 км водозатримуючих і водовідвідних каналів. Серед її передовиків ланкові М. В. Драченко, В. Т. Козін, М. П. Малюк, які добилися майже повного приживання саджанців на своїх ділянках. Комуніст-бульдозерист О. П. Чабан за роки 8-ї п'ятирічки виорав понад 7100 га, підготував близько 400 га грунту для посадки лісу, засадив 230 га лісними культурами, нагорнув 17 296 погонних метрів водозатримуючих і водовідвідних валів. За успіхи, досягнуті в розробленні й виконанні заходів щодо захисту грунтів від ерозії, а також у виконанні п'ятирічного плану розвитку лісогосподарського виробництва Канівську ГЛМС у 1971 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У зв'язку з будівництвом гідроелектростанції та ростом промисловості виникла потреба в укрупненні та спеціалізації артілей. 1970 року об'єднаний колгосп «Заповіт Леніна» мав 4885 га угідь, з них 3014 — орної землі. 1971 року

Терасування схилів у Канівському районі. 1969 р.

Святкування 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка в Каневі. 1964 р.

трудівники цього господарства зібрали врожай зернових по 26,5 цнт з 1 га, в т. ч. озимої пшениці по 32,1 цнт. Господарство має птахоферму на 50 тис. курей-несучок.

Напередодні XXI з'їзду КПРС на підприємствах міста розгорнувся рух за комуністичну працю. Заспівувачем цього руху виступив колектив маслозаводу, а учасниками його стали й інші підприємства. Трудівники заводу побутових виробів і харчокомбінату з 1967 року розгорнули змагання за випуск продукції під девізом «Канівське — значить відмінне». Райком партії та первинні партійні організації постійно підтримували і скеровували рух за комуністичну працю. Завдяки цьому досвід ударників та колективів комуністичної праці став надбанням багатьох. Уже в 1969 році в Каневі не було жодного підприємства й установи, які б не мали колективів, бригад або ударників комуністичної праці. Цей рух шириться і міцніє.

Великими трудовими успіхами зустріли канівці 50-річчя Великого Жовтня та ленінський ювілейний рік. 30 листопада 1970 року вони рапортували про виконання восьмого п'ятирічного плану.

За післявоєнні роки Канів невпізнанно змінився, набрав рис соціалістичного міста. Його забудова здійснюється за генеральним планом. Лише у 1966—1970 рр. південно-західну околицю міста прикрасили 1240 добротних будинків. На вулицях ім. Леніна, Шевченка, Кошового виросли два зразково впорядковані житлові масиви гідробудівників, забудовані п'яти- і дев'ятиповерховими будинками. У 1971 році житлова площа комунальних квартир становила 48 206 кв. м. Споруджено нові будинки райкому партії і адміністративний, районного вузла зв'язку, готель «Дніпро», господарські будівлі заводу побутових виробів, маслозаводу, побут- і харчокомбінатів, автопідприємства, відділення «Сільгосптехніки».

З'явилися три типові приміщення середніх шкіл, три дошкільні комбінати, будинок культури, широкоформатний кінотеатр, поліклініка, аптека, два нові універмаги, 12 їдалень та ресторанів, 19 магазинів. Нові вулиці та центральні магістралі площею 28 тис. кв. м одягнені в бетон і асфальт. Улюбленим місцем відпочинку трудящих став канівський парк. Великі зміни сталися і в побутовому обслуговуванні населення. У місті діють три побуткомбінати та ательє мод. Вулицями регулярно курсують автобуси. Населення обслуговують 36 магазинів і 42 кіоски.

У Каневі невпинно поліпшується медичне обслуговування трудящих. Тут є поліклініка, оснащена сучасною апаратурою та устаткуванням, лікарня на 275 ліжок, рентгенкабінет, протитубдиспансер на 50 ліжок, три фельдшерські пункти, зубопротезна лабораторія і санітарно-епідеміологічна станція. Профілактикою і лікуванням займаються 78 лікарів та 176 спеціалістів з середньою медичною освітою. Великий авторитет серед населення здобула заслужений лікар Української РСР Н. Є. Кузнецова, нагороджена орденом Жовтневої революції. У 1971 році діяли чотири дошкільні заклади, що охопили 1200 дітей.

Партійні та радянські органи велику увагу приділяють розвиткові загальної і професійної освіти. Місто має 4 середніх, восьмирічну і дитячу музичну школи, середню школу робітничої молоді (навчається в них понад 3500 учнів). Важливу роботу серед дітей провадить будинок піонерів, станція юних техніків і дитячо-юнацька спортивна школа. Працює культосвітнє училище, в якому на стаціонарному та заочному відділеннях навчається 580 учнів; 200 юнаків і дівчат набувають спеціальності будівельника широкого профілю в професійно-технічному училищі. Вихованням і навчанням дітей займаються 286 учителів. Висококваліфікованими майстрами педагогічної праці зарекомендували себе заслужена учителька школи УРСР У. Г. Пилипенко та нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора вчителька О. А. Боровик.

На околиці міста розташоване навчально-дослідне господарство Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Культурно-освітнім центром Канева є будинок культури. Крім нього, тут діють три клуби і 5 кінозалів. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності — вокальний, драматичний, танцювальний і циркова студія. Особливий успіх серед глядачів здобули драматичний колектив та хорова капела. У 1967 році капела стала лауреатом Всесоюзного фестивалю самодіяльного мистецтва. Тоді ж за високу мистецьку майстерність драматичному колективу присвоєне звання самодіяльного народного музично-драматичного театру, у 1968 році звання самодіяльної народної хорової капели удостоєний хор районного будинку культури.

Канів має широку мережу бібліотек. Тут діють 5 бібліотек загального користування, в т. ч. 2 районні, 2 міські для дорослих і дитяча. Їх книжковий фонд перевищує 106 тис. томів, ним користується близько десяти тисяч читачів. 1971 року жителі міста на кожну тисячу населення передплачували по 1427 газет і журналів.

У 1961 році за рішенням Всесвітньої Ради Миру 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка відзначали на всіх континентах нашої планети. На могилі Кобзаря у травні відбувся людний мітинг, на якому виступив Голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький. А 1964 року трудящі всього світу вшановували 150-річчя від дня народження поета-революціонера. 31 травня на Тарасовій горі відбувся багатотисячний мітинг. На ньому виступив Голова Ради Міністрів УРСР І. П. Казанець. На мітингу були присутні керівники партії та уряду Радянської України, учасники міжнародного форуму діячів науки і культури — посланці 43 країн світу, представники братніх республік Радянського Союзу та всіх областей УРСР. Учасники свята поклали на могилу 150 вінків та посадили на Тарасовій горі 150 пам'ятних дубків. Того ж дня відбувся урочистий мітинг будівників Канівської ГЕС, у якому взяли участь член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест та Голова Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченко. Про цю пам'ятну подію на бронзовій плиті, вмонтованій у сірий граніт, викарбувано: «31.V.1964 р. на ознаменування 150-річчя від дня народження Т. Шевченка закладено перший кубометр бетону на будівництві Канівської ГЕС».

У ювілейні роки значно збагатився експонатами музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». У десяти просторих залах розміщено понад три тисячі експонатів. Серед них дарунки полум'яних сердець, талановитих людей багатьох країн світу. За 110 років, що минули від часу поховання великого Кобзаря, на Тарасовій могилі побувало понад 6,5 млн. відвідувачів з Радянського Союзу та представники 104 держав світу. «Ім'я твоє, Тарасе, житиме і сповнюватиме серця нашого народу, поки ревучий Дніпро котитиме свої хвилі в море і житиме наш край»,— так записали в книзі музею таджицькі письменники. Французький письменник П'єр Гамарра, відвідавши Тарасову могилу, занотував у цій же книзі: «Шевченко належить цій землі, але він належить усім людям, гідним цього імені, прославленого ним самим і його народом».

З усіх континентів світу пролягають до Канева, на Тарасову гору, шляхи. Щороку могилу і музей безсмертного Кобзаря обслуговує туристська база ВЦРПС

Член Президії ЦК КПРС перший секретар ЦК КП України М. В. Підгорний, кандидат у члени Президії ЦК КПРС Голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький, Голова Урядового Ювілейного комітету по відзначенню 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка акад. АН УРСР М. П. Бажан і акад. М. Т. Рильський в музеї Т. Г. Шевченка в Каневі. 23 травня 1961 р.

на 180 місць (у літній час їх 300) та обласна дитяча екскурсійно-туристська база на 150 туристів. Для тих, хто приїжджає в короткочасну екскурсію, є спеціальне бюро обслуговування, туристський клуб і станція прокату з усім необхідним туристським спорядженням. Великі роботи проведено щодо благоустрою Тарасової гори. Серед мальовничої зелені поблизу дорогої усім могили споруджено красивий і зручний готель із залізобетону, скла, пластики та інших сучасних будівельних матеріалів.

У місті виходить районна газета «Дніпрова зірка», яка має тираж понад 10 000 примірників. Її позаштатний відділ систематично випускає цікаву і змістовну сторінку «Кохаймо рідну природу». Протягом 1966—1970 рр. «Дніпрова зірка» за найкраще висвітлення питань охорони природи займала на Україні перше місце серед усіх районних газет і нагороджувалась Почесною грамотою президії Українського товариства охорони природи. У 1971 році за плідну роботу по комуністичному вихованню трудящих, мобілізацію їх на виконання завдань господарського і культурного будівництва газету нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

За радянського часу в місті народилися нові свята, традиції, обряди. Доброю традицією стало тут урочисте вручення юнакам і дівчатам комсомольських квитків коло могили письменника-воїна А. П. Гайдара, прийом у піонери біля пам'ятника В. І. Леніну, вручення перших паспортів біля пам'ятника борцям за Радянську владу.

Щороку в Каневі і районі широко відзначають Шевченківські дні. Працівники музею Т. Г. Шевченка, лектори товариства «Знання», колективи художньої самодіяльності будинку культури у місті та в селах проводять Шевченківські вечори. Кожного року в день поховання Великого Кобзаря в Каневі на Тарасову гору приїздять робітники, колгоспники, студенти, письменники, художники, співаки й артисти з усієї України. Біля могили геніального поета з вуст приїжджих і канівців звучать Шевченкові вірші, пісні про щасливе радянське життя.

Масового розвитку набули в місті фізкультура і спорт. На підприємствах та в організаціях діють 23 фізкультурні колективи. У їх користуванні 2 стадіони, десятки спортивних майданчиків, 5 спортзалів, де працюють різні спортивні секції, фізкультурою і спортом постійно займається понад 4 тис. чоловік.

Партійна організація міста йде в авангарді боротьби за здійснення накреслень партії та уряду. В її лавах налічується 1590 комуністів, об'єднаних у 40 первинних партійних організаціях.

Активним помічником комуністів є 27 комсомольських організацій, які об'єднують 2307 юнаків і дівчат. Комсомольці змагаються за звання кращого виробничника, виступають ініціаторами суботників озеленення міста. Комсомольсько-молодіжні бригади щороку виїжджають працювати на цілинні землі, на спорудження важливих виробничих об'єктів країни.

Цінні починання комсомольців Дніпробуду. 1971 року вони виступили ініціаторами двомісячника збирання металобрухту на першу турбіну Канівської ГЕС. Дніпробудівські комсомольці організували змагання між молодіжними колективами за право взяти участь у перекритті русла Дніпра та за право на монтаж першого агрегату гідроелектростанції.

Заслужений авторитет і повагу серед населення здобула міська Рада депутатів трудящих. Обрана 13 червня 1971 року, Рада 13-го скликання має в своєму складі 74 депутати, серед яких — 47 робітників промисловості, будівництва і транспорту, колгоспників, ударників комуністичної праці. Вона проводить велику роботу серед населення. Депутати з активом міськради глибоко вникають у питання промислового і сільськогосподарського виробництва, в роботу торговельних підприємств, лікувальних та культурно-освітніх закладів. Рада має 9 постійних комісій, в роботі яких, крім депутатів, беруть діяльну участь 168 активістів. Добре працюють вуличні комітети, які організовують мешканців на впорядкування й озеленення вулиць, майданів, садиб.

У своїй щоденній діяльності партійна організація та Рада депутатів трудящих міста спираються на профспілки. На підприємствах та в установах працюють виробничі наради, побутові сектори.

Значну роботу провадять і добровільні організації. У місті є 18 первинних організацій товариства «Знання». 3419 чоловік є членами товариства охорони природи, 6 тис. членів налічує міська організація товариства охорони пам'ятників історії та культури. Тут активно діють народні контролери, добровільна народна дружина, жіноча рада, товариські суди.

Культурно-виховну діяльність серед жителів проводять громадські університети торгівлі, сільськогосподарських, медичних і педагогічних знань. Кожен з них має по 3—5 факультетів (на 1971 рік було 936 слухачів).

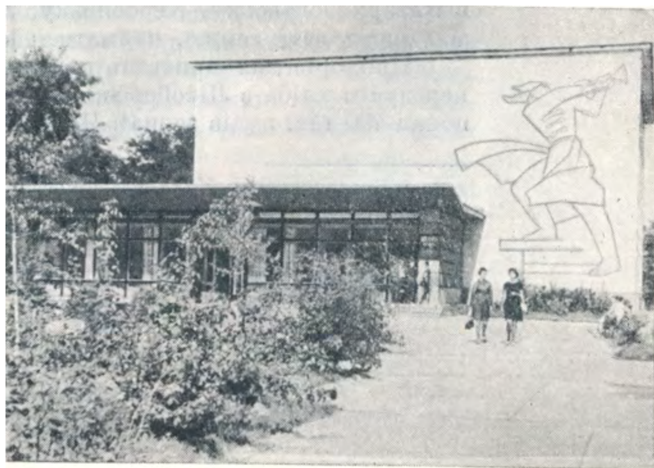
У меморіальному парку Канева споруджено пам'ятники похованим тут російському режисеру та актору О. П. Ленському і відомому радянському письменнику А. П. Гайдару. В колишньому Успенському соборі, збудованому 1144 року, міститься музей декоративно-ужиткового мистецтва. Гордість і слава Канева — його знатні передові люди виробництва, науки і культури. В місті виросли О. Г. Бузницький — Герой Соціалістичної Праці, голова відомого на Україні Миронівського колгоспу імені Жданова; доктор медичних наук М. С. Заноздра, український радянський учений в галузі зоогігієни А. К. Скороходько (1883—1954), український філолог і педагог М. О. Андрієвський (1842—1887), відомий педагог, історик і публіцист О. О. Андрієвський (1845—1902), літературознавець і письменник К. І. Арабажин (1866—1929). У Каневі народилась народна артистка СРСР, лауреат Державної премії О. Я. Кусенко, письменники Г. О. Гриненко, В. М. Лагоза.

Прекрасне радянське сьогодення Канева, ще кращим буде його майбутнє. За планом 9-ї п'ятирічки стане до ладу Канівська ГЕС, споруджуватимуться новий електромеханічний завод, маслосирозавод, річковий та автомобільний вокзали, ринок, готель, два дитячі комбінати, їдальня, продовольчі і промтоварні магазини, а також лікарня, культурно-освітнє і професійно-технічне училища, будинок культури. Місто матиме природний газ. Зросте житловий фонд, невпізнанно зміниться архітектурне обличчя вулиць. Давня і нова частини Канева зіллються в єдине і красиве місто-парк.

Великий Шевченко понад сто років тому, «минаючи убогі села наддніпрянські, невеселі», мріяв про вільне і щасливе життя своїх нащадків. Воно прийшло, те життя, і саме так живуть тепер канівці. В єдиному строю з усім радянським народом вони активно борються за здійснення величних планів побудови комуністичного суспільства. Завдяки їх невтомній праці росте, розвивається, красивішає соціалістичне місто над Дніпром.

І. І. СОРОКОПУД

Бібліотека-музей А. П. Гайдара, м. Канів. 1969 р.

ПРОХОРІВКА

Прохорівка — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 7 км на південь від Канева та за 7 км від залізничної станції Гладківщина (на лінії Золотоноша — Ліпляве). До однойменної пристані на Дніпрі — 2 км. Населення — 868 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Гладківщина і село Сушки.

Поблизу села виявлено курганний могильник доби бронзи.

Прохорівка виникла в часи масових утеч закріпаченого селянства Правобережжя на вільні задніпровські землі. Вперше вона згадується в люстрації Київського воєводства 1622 року як містечко, що входило до Канівського староства[1]. Є вона і на карті Боплана. Рятуючись від кріпосницького гніту й польської шляхти, багато селян тікало на Запоріжжя, ставало учасниками боротьби проти кримських татар і турків. Прохорівці брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. 1648 року село ввійшло до складу Бубнівської сотні новоствореного Переяславського полку. В жовтні 1653 року тут зупинялися царські посли, які їхали до Богдана Хмельницького[2].

Визволення Лівобережної України від тяжкого польсько-шляхетського гніту сприяло розвитку й зростанню Прохорівки. Але сваволля царських воєвод і козацької старшини значно погіршували становище рядових козаків і посполитих (селян). Тому, коли 1666 року спалахнуло повстання проти козацької старшини й царських воєвод, прохорівці приєдналися до нього.

Під час Північної війни прохорівці у складі Переяславського полку 1701 року взяли участь у бою під Єрестфером. Пізніше вони мужньо захищали Полтаву від шведських загарбників. Тут особливо відзначився козак Михайло Прохоренко (Прохорович). 1708 року він був бубнівським сотником. З 1709 по 1781 рік Прохорівка — місце знаходження Бубнівського сотенного управління.

Сотенна старшина шляхом насильства змушувала до «послушенства» посполитих і козаків, намагаючись перетворити їх на кріпаків. За даними Генерального опису Лівобережної України 1765—1769 рр. у Прохорівці налічувалося вже 238 підсусідків. З середини XVIII ст. тут з'явилися сотники компанійського полку, які теж захоплювали землі й закабалювали посполитих і рядових козаків[3].

У зв'язку з ліквідацією царизмом автономії Лівобережної України поділ на полки 1781 року був скасований. З того часу Прохорівка — волосний центр Золотоніського повіту Київського намісництва, з 1797 року — Малоросійської, з 1802 — Полтавської губернії.

Напередодні реформи 1861 року в Прохорівці налічувалось 212 дворів, у яких жило 1407 душ (668 чоловіків і 739 жінок).

Селянська реформа по суті не змінила економічного становища колишніх кріпаків. 246 ревізьких душ Прохорівки одержали 157 дес. землі. 38 господарствам було наділено лише 6,5 дес. присадибних ділянок. Отже, майже вся земля залишилася за поміщиками.

Безземелля і малоземелля змушували жителів ходити на далекі заробітки в Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії, йти в кабалу до поміщиків або орендувати землю, найматися вантажниками на пристані.

Прохорівська пристань на Дніпрі була важливим пунктом вивозу вантажів, передусім хліба з Лівобережжя. У 70-х рр. XIX ст. щороку тут відвантажувалося понад 400 тис. пудів зерна[4]. Через 25 років після реформи з 360 селянських і козаць-

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 29.

[2] Там же, т. 3, стор. 383, 492.

[3] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 787—789.

[4] І. О. Гуржій. Україна в системі всеросійського ринку 60—90 рр. XIX ст. К., 1968, стор. 58, 90.

ких господарств половина була безземельною, 112 дворів — малоземельними. 106 дворів обробляли землю найманою худобою чи супрягою[1]. Процес диференціації селянства на початку XX ст. досяг крайніх меж. 436 господарств з населенням 2,4 тис. чоловік користувалися 2237 десятинами. 170 дворів мали лише садиби, 131 — по 1—3 десятин, 187 дворів були без худоби.

Поміщицько-куркульська експлуатація трудящих мас селянства, безземелля та малоземелля, сваволя поліції і царських чиновників загострювали класову боротьбу на селі. У 1905—1907 рр. в авангарді боротьби йшли робітники пристані, зв'язані з соціал-демократичними організаціями Києва, Катеринослава, Черкас та інших промислових міст[2]. Член Катеринославської організації РСДРП І. Зануда створив у Прохорівці групу співчуваючих більшовицькій партії, організовував революційні виступи в селах, зокрема, у травні 1905 року неподалік Прохорівки відбувся мітинг, учасники якого виступали проти царизму, вимагали переділу поміщицької землі. Царська охранка жорстоко розправилась з трудящими. І. Зануду було вислано на каторгу. Одинадцять місяців мучилися у в'язниці прохорівці — Г. Мерега, І. Довгань, П. Негрей, С. Панченко та інші.

М. О. Максимович — видатний учений природознавець, філолог, історик.

Однак революційна боротьба не припинялася. 1905 року в селі було створено селянську спілку, яка організовувала мітинги на дніпровських островах Домасі, Шелестовому, в урочищі Лузі, закликала відбирати землю у поміщика, проводила антиурядову агітацію. В січні 1906 року поліція заарештувала організаторів політичних виступів. Після тримісячного ув'язнення їх було взято під нагляд поліції. У червні того ж року селяни зібралися на новий мітинг, на якому проголошували заклики до боротьби проти царя й поміщиків[3]. У березні 1907 року селяни Прохорівки, не витримавши знущань місцевого урядника, спалили його садибу. В село був спішно викликаний військовий загін. Було заарештовано Г. Гуру, М. Мельника, Т. Іванька та інших учасників виступу. Ще двічі протягом 1907 року виступали селяни проти поміщика та властей, але кожного разу справа закінчувалася новими арештами.

Медичне обслуговування в дореволюційній Прохорівці було майже відсутнє, бо на всю волость (7 сіл і кілька хуторів) працювали 1 лікар і 2 фельдшери. У селі лютували епідемії холери, тифу, дифтерії, багато людей хворіло туберкульозом. 1901 року тут народилося 78, померло 96 осіб (в основному — діти).

На низькому рівні була освіта. Лише 1870 року відкрито однокласне сільське училище, в якому сиділи за партами 111 учнів, з них 8 дівчат. 1885 року письменних налічувалось трохи більше 5 проц.[4] Сільська бібліотека мала 1912 року 856 книг, проте читачами її були тільки 66 жителів з 2507 чоловік населення.

Прохорівка, відома своєю мальовничістю, привітністю, гостинністю, завжди привертала увагу науковців, письменників, художників. Високо над селом розкинувся хутір Михайлова Гора, де з 1845 року близько 30 років прожив видатний український учений-природознавець, філолог, історик, фольклорист і письменник М. О. Максимович. Професор Московського університету, перший ректор Київського університету, організатор і видавець ряду журналів, різнобічний учений

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд, стор. 2—9.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 325, оп. 1, спр. 1. арк. 47.
[3] Там же, ф. 320, оп. 1, спр. 436, арк. 276.
[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6, Золотоношский уезд, стор. 2—9.

і патріот вітчизняної науки — М. О. Максимович відіграв важливу роль у боротьбі за утвердження матеріалістичних ідей у природознавстві. У своїх працях «Розповіді про Коліївщину», «Вісті про гайдамаччину» та інших він уперше в науковій літературі висвітлив боротьбу народних мас проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні.

З іменем М. О. Максимовича в історію Прохорівки тісно вплітається ім'я Т. Г. Шевченка. 1843 року вони вперше познайомились, 1859-го Т. Г. Шевченко намалював портрети подружжя Максимовичів. У Прохорівці поет написав поему «Марія». Коли ховали Кобзаря на Чернечій горі, М. О. Максимович перед усіма присутніми, в т. ч. й прохорівцями, прочитав свого вірша «На похорон Шевченка».

Відвідував ученого у Прохорівці і великий російський письменник М. В. Гоголь. У своїй повісті «Вій» він використав матеріали з життя старої Прохорівки, описав Успенську церкву, побудовану запорожцями 1774 року. Незрівняну красу Дніпра біля Прохорівки М. В. Гоголь відобразив у своїх поетичних рядках: «Чудовий Дніпро у тиху погоду...»

Сюди в різний час приїздили учений-грунтознавець В. В. Докучаєв, композитор М. В. Лисенко із своїм хором.

З початком першої світової війни різко погіршилося й без того нужденне становище селянства. Правду про події на фронті та в країні розповідали солдати-фронтовики, що прибували до села. Учасник повстання на броненосці «Потьомкін» більшовик І. Т. Довгань, революційно настроєні прохорівці організовували виступи селян і солдатів, закликали до боротьби проти самодержавства, припинення грабіжницької війни.

Дізнавшись про повалення самодержавства в лютому 1917 року, трудящі селяни Прохорівки вимагали розподілу поміщицьких, церковних земель. Але той розподіл затримувався властями. З радістю вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, декрети Радянського Уряду, підписані В. І. Леніним, трудящі села на багатолюдному мітингу, організованому більшовиками 17 листопада 1917 року.

16(29) січня 1918 року в Прохорівці, як і в усьому Золотоніському повіті, встановлено Радянську владу. Першим головою волосного ревкому обрано І. Т. Довганя, до складу комітету ввійшли більшовики, колишні фронтовики, селяни-бідняки. Але радість першої радянської весни була затьмарена вторгненням австро-німецьких військ. Прохорівці не схилили голови перед окупантами. У селі та волості активно діяла більшовицька підпільна організація, до якої входили І. Вакула з синами Андрієм та Юхимом, П. Рудь, І. Коваленко-Андрієць, І. Лук'янець, Я. Білець та інші. Місцеві більшовики підняли селян Прохорівки на боротьбу. У селі перебував штаб повстанського центру. Повстанці завдали відчутних ударів ворожим силам у волості[1].

На початку 1919 року коли було вигнано австро-німецьких окупантів і петлюрівців, відновив свою роботу ревком.Велике значення для організації й зміцнення Радянської влади в Прохорівці мала надіслана в село група більшовиків на чолі з головою ВУЦВК Г. І. Петровським. До складу групи входив і прохорівець А. Є. Гречка[2]. Боротьбою за зміцнення Радянської влади керував партійний осередок на чолі з Ф. Шамраєм, створений 20 березня 1919 року. Надійним помічником комуністів у боротьбі з бандами, в ліквідації неписьменності серед населення був комсомольський осередок, що виник 1919 року. Ним керував С. Д. Скляренко, пізніше відомий український письменник.

Багато комуністів і комсомольців зі зброєю в руках відстоювали завоювання Радянської влади у боротьбі проти денікінців. У червні 1920 року 600 жителів села

---

[1] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 р. Х., 1969, стор. 215.

[2] І. А. Гречка. Степи у вогні. Одеса, 1930, стор. 7.

й волості пішли добровольцями на польський і врангелівський фронти. Доводилося також вести боротьбу з куркульськими бандами. В серпні 1920 року банда Чорного, захопивши Прохорівку, по-звірячому розправилася з головою волосного ревкому І. Т. Довгалем та військовим комісаром І. Є. Вакулою. Прохорівці швидко розгромили банду. За успішне здійснення цієї операції голову ревкому А. Є. Гречку нагороджено орденом Червоного Прапора.

Партійна організація проводила значну роботу серед селянства, переконуючи його у перевагах колективного господарювання. Наслідком цього стало створення у березні 1919 року першого ТСОЗу, який об'єднав 20 бідняцьких господарств[1]. У жовтні 1920 року виник комітет незаможних селян.

Розгромивши інтервентів і внутрішню контрреволюцію, радянський народ під керівництвом партії приступив до відбудови народного господарства.

Поліпшувалося життя прохорівців. До їх послуг відкрилася лікарня. Широко розгорнулася боротьба з неписьменністю. При сельбуді працювала група лікнепу. Всі діти шкільного віку ходили до школи.

1929 року на основі ТСОЗу створено першу сільськогосподарську артіль «Новий шлях», головою якої обрано Я. І. Кужеля. Через рік засновано другий колгосп — «ВУАН», перейменований згодом у ім. Чапаєва. Перше господарство мало близько 2 тис. га землі, друге — 1 тис. Перехід на соціалістичний шлях розвитку відбувався в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі вбили комсомольців Петра Рубана, Леонтія Вакулу.

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду зміцнювався соціалістичний лад на селі. Зростала трудова активність колгоспників, широко розгорталося соціалістичне змагання за підвищення врожайності зернових культур та продуктивності тваринництва. Бригадир польової бригади Ф. І. Отрішко 1939 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Змінилося обличчя села. Ще 1926 року тут збудовано лікарню, аптеку. На виділені з ініціативи голови ВУЦВКу Г. І. Петровського 40 тис. крб. споруджено двоповерхову середню школу, яку трудящі села назвали його іменем. Напередодні Великої Вітчизняної війни в школі навчалося понад 500 учнів.

1940 року збудовано контору зв'язку, створено лісництво для боротьби з стихією пісків, посаджено майже 10 тис. га сосни. У колишній садибі М. О. Максимовича відкрито будинок відпочинку.

Велику допомогу в розвиткові культури й освіти подавали сільська партійна організація, яка перед війною налічувала 11 комуністів, та сільська Рада депутатів трудящих. Працював клуб з бібліотекою. Село славилося своїм чудовим хором, репертуар якого був досить різноманітний. Багато українських народних пісень, записаних ще М. О. Максимовичем, виконував цей художній самодіяльний колектив.

Мирну працю радянських людей порушив розбійницький напад фашистської Німеччини. З перших днів Великої Вітчизняної війни до трьохсот прохорівців пішло на фронт. У вересні 1941 року село окупували гітлерівці. Вони жорстоко розправлялися з населенням, яке саботувало їх розпорядження. Розстріляли голову сільради І. Медуху, голову колгоспу І. Овчаренка, закатували 11 радянських активістів.

І все ж радянські люди не скорилися. У Прохорівці та Ліплявому діяв партизанський загін, очолений секретарем Гельмязівського райкому партії Ф. Д. Горєловим. Багато шкоди завдавали окупантам партизани. Вони висадили в повітря понтонний міст, розгромили кілька німецьких комендатур, складали і розповсюджували серед населення листівки. 1942 року фашисти схопили і розстріляли Л. І. Довгаля, В. М. Сеська та інших народних месників.

Активними учасниками опору були не лише дорослі, а й діти. Піонери І. Даценко та В. Іщук у вересні 1943 року порізали кінську збрую, познімали колеса

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-1730, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

з возів гітлерівського обозу, винесли багато боєприпасів, влаштували пожежу. Юного месника І. Даценка гітлерівці розстріляли. За час окупації на каторгу до Німеччини вивезено 70 юнаків і дівчат, спалено школу, лікарню, тваринницькі ферми.

24 вересня 1943 року частини 206-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника М. М. Івановського визволили село. Мужньо боролися з ворогом прохорівці в лавах Червоної Армії, понад 100 з них нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Після визволення Прохорівки від німецько-фашистської окупації сільська Рада та партійна організація мобілізували всі сили трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Своєчасно провели підготовку до весняної сівби артілі «Новий шлях» та ім. Чапаєва. Більше половини посівного матеріалу внесли колгоспники. Вчасно і без втрат зібрано перший післявоєнний урожай. На трудодень колгоспники одержали 1 кг зерна. До фонду Червоної Армії здано понад 2100 пудів хліба, 7 тис. крб. готівкою.

Велику роботу щодо збереження грунту провадило лісництво, яке 1948 року посадило 110 га лісу. За визначні успіхи ланкову лісокультурної ділянки А. Г. Маріуцу нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Вона була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1955, 1957 і 1958 рр., нагороджена трьома срібними медалями.

1950 року дві прохорівські артілі — ім. Чапаєва та «Новий шлях» об'єдналися в одну — ім. Шевченка, до якої 1959 року приєдналася сусідня — «Комуніст». Земельні угіддя цього укрупненого колгоспу, названого 1966 року «Росія», становили понад 4300 га, з них 2700 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, добре розвивається м'ясо-молочне тваринництво, свинарство, вівчарство. Повніше використовується техніка, створюються кращі умови для підвищення врожайності зернових та продуктивності тваринництва. 1970 року на ланах артілі працювали 21 трактор, 11 різних комбайнів, 21 автомашина. Середній урожай зернових з гектара становив 21,9 цнт, цукрових буряків — 252 цнт.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-х роковин Великого Жовтня та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, колгоспники під керівництвом партійної організації домоглися нових виробничих успіхів. На кінець восьмої п'ятирічки в артілі налічувалося 429 корів, 434 свиней, 495 овець. На 100 га угідь було вироблено 44,3 цнт м'яса, 225,9 цнт молока. На трудодень колгоспникам видано по 3 крб. грішми, понад 2 кг зерна. Комуністи стали ініціаторами комплексної механізації та піднесення культури землеробства: М. Ф. Голубнича очолила свиноферму, І. В. Блажієвський, працюючи свинарем, добився 180 цнт свинини на кожні 100 га земельних угідь. Механізована ланка комуніста В. С. Бакумця виростила по 331 цнт цукрових буряків з гектара. 1971 року прохорівці зібрали добрий урожай: зернових по 26,3 цнт, в т. ч. пшениці по 33 цнт, цукрових буряків 374 цнт.

Комуністична партія, Радянський уряд високо оцінили працю колгоспників. Орденом Леніна нагороджено свинарку М. А. Хлісан, яка відгодувала майже 200 свиней, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу В. Я. Бакума за вирощування колгоспом 350 цнт цукрових буряків з кожного гектара на площі 200 га. М. Ф. Голубничій та М. А. Хлісан присвоєно почесне звання «Майстер золоті руки», пташницям У. А. Коваленко, М. Д. Бакумець, Н. М. Булах та шоферу М. Л. Тертиці — звання ударників комуністичної праці.

Велику шефську допомогу колгоспові подають працівники Черкаського заводу бетонних виробів тресту «Черкаспромбуд». Зокрема, вони збудували широкогабаритний типовий корівник на 200 голів, у 1969—1970 рр. виділили будівельних матеріалів на суму понад 9,5 тис. карбованців. Протягом 1966—1970 рр. в селі споруджено 150 житлових будинків — на 2—3 кімнати, вкритих залізом та шифером. Зведено 12 цегляних тваринницьких приміщень, типовий пташник на 8 тис. курокнесучок, майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки. Протягом першого року дев'ятої п'ятирічки зведено торговий комплекс, де розмістилися продмаг та універмаг.

Медичне обслуговування у Прохорівці здійснює дільнична лікарня на 25 ліжок з рентгенологічним і фізіотерапевтичним кабінетами. За сумлінну роботу працівникам лікарні присвоєно звання колективу комуністичної праці. Ветеринарну лікарню, яку понад 30 років очолює З. М. Суличич, нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є середня школа, дитячий садок на 80 місць. Колишні випускники школи І. М. Трунов, С. М. Трунова, В. М. Гордєєв, М. М. Горпиненко стали кандидатами наук. Тут народився І. В. Шаровольський (1876—1954) — український радянський філолог, професор Київського державного університету.

Близько 500 жителів є постійними читачами 3 бібліотек з книжковим фондом понад 10 тис. примірників. Дозвілля трудящі проводять у клубі, де працюють гуртки художньої самодіяльності. Особливу популярність завоював хоровий колектив — неодноразовий переможець оглядів художньої самодіяльності. Відпустки трудящі проводять у будинку відпочинку «Прохорівка», на турбазах: «Сосняк», «Сонячне», «Комсомольське», що розташовані поблизу села на Дніпрі.

Вчителі, учні та громадськість села створили при школі кімнату революційної, бойової і трудової слави. 1964 року в будинку М. О. Максимовича відкрито літературно-меморіальний музей, в експозиції якого представлена наукова спадщина вченого — близько 400 праць. Музей відтворює чимало цікавих фактів з життя вченого.

У музеї експонуються репродукції портретів подружжя Максимовичів, матеріали про арешт Т. Г. Шевченка в липні 1859 року в Прохорівці. На шевченківську тематику виконані ряд картин — «Садок вишневий коло хати» М. П. Глущенка, «Слово Тараса» Р. В. Баришникова та інші. Окремий розділ у музеї присвячено уродженцю села українському радянському письменникові С. Д. Скляренку.

Стало доброю традицією проводити вечори трудової слави, вшановувати передовиків соціалістичного змагання, святкувати день народження хліборобів в урочистій обстановці.

До послуг трудящих продовольчий, промтоварний, господарський магазини, пекарня, відділення зв'язку.

Заможно живе Прохорівка. Боротьбу її трудівників за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України очолює партійна організація, що налічує 63 комуністи.

Піднесення колгоспного виробництва, поліпшення добробуту населення, впорядкування села — завжди в центрі уваги Прохорівської сільської Ради, що має у своєму складі 35 депутатів, з них 16 комуністів, 5 комсомольців. Бюджет Ради на 1972 рік складає 32 107 крб., які будуть витрачені на обладнання школи, клубу, фельдшерсько-акушерського пункту.

Протягом дев'ятої п'ятирічки село стане ще кращим, життя населення — ще заможнішим.

М. М. ГОРДІЄНКО, В. Є. ЗАГОРУЛЬКО, А. Ю. МИХАЛЕВИЧ

ТАГА́НЧА

Таганча — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південь від Канева та за 12 км від однойменної залізничної станції, з якими воно зв'язано шосейною дорогою. Населення — 2346 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Поташня.

Перші писемні згадки про Таганчу стосуються XIV ст. Слово «таганча» тюркського походження, що означає трикутник. За переказами, в давнину село знаходилося за 2 км від сучасного — в урочищі Перегонівці (тепер існує одна з вулиць під такою назвою).

Протягом століть Таганчою володіли різні феодали. В 40-х роках XV ст. київський князь Олелько Володимирович подарував село Олехнові Юхновичу. Ні за

Олехна, ні за його синів і внуків село не зростало. Тільки наприкінці XVI ст. в Таганчі почало з'являтися постійне населення. Життя його було тяжким, бо утиски шляхти ставали дедалі нестерпнішими. Тодішній володар села Я. Вишневецький, маючи повну владу над своїми підлеглими, нещадно їх експлуатував. Тому коли вибухнула визвольна війна українського народу 1648—1654 рр., жителі Таганчі стали її активними учасниками. Вони билися проти шляхти у складі Канівського полку. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Таганча відійшла до Польщі. Шляхта поверталася в свої маєтки, знову відроджувала кріпосницьке й національне гноблення, силою насаджувала унію. І коли розгорнувся гайдамацький рух, населення взяло в ньому найактивнішу участь. Повстанці розгромили польський маєток. 1750 року багато з них поповнили гайдамацький загін О. Ляха, що прийшов з Корсуня і розправився в Таганчі з експлуататорами[1]. І досі збереглися назви лісних урочищ — «козацьке», «гайдамацьке». Після придушення гайдамацького руху магнати і шляхта ще більше посилили гніт, намагаючись якнайбільше нажитися.

1793 року правобережні землі України возз'єднано з лівобережними у складі Росії. Таганча увійшла до Брацлавського намісництва. 1806 року Понятовський збудував у Таганчі суконну фабрику, що проіснувала до 1880 року. В ній спершу було 10 верстатів, які приводилися в рух кіньми та за допомогою водяного колеса. Через 30 років уже діяли 120 верстатів, а в 1840 році — парова машина. У 50-х рр. XIX ст. тут працювало 750 робітників, з них лише 13 вільнонайманих. Поміщик використовував працю жінок, які одержували $^2/_3$ чоловічої зарплати, а діти — втричі менше. Робочий день тривав до 15 годин[2].

Руками селян поміщик збудував 1838 року сап'яновий завод, де працювало 30 робітників-кріпаків, а 1846 року — цукровий завод. На підприємствах Понятовського була відсутня охорона праці, що часто призводило до каліцтв та смертності робітників. Дуже тяжким було становище кріпаків, які працювали на землях поміщика. Хоч панщина становила 4 дні на тиждень, влітку Понятовський змушував своїх кріпаків працювати щоденно.

Селяни не мирилися з таким становищем, прагнули позбавитися панського гніту, одержати землю. Вони взяли участь у т. зв. Київській козаччині. Ще ранньої весни 1855 року в Таганчі поширилась чутка, ніби цар видав, але церковники приховали, маніфест про волю тим, хто записується в козаки. 4 квітня 1855 року селяни виступили проти місцевих священиків, поміщика, вимагаючи указу про волю і запису в козаки. На поміщицьких полях, цукроварні та суконній фабриці припинилась робота. Селяни створювали свої органи влади, навчалися військової справи, налагоджували зв'язки з іншими селами. Для їх утихомирення за викликом поміщика 7 квітня прибула спеціальна комісія. Другого дня до Таганчі зійшлися жителі з 10 навколишніх сіл, вимагаючи указу про волю. Комісія втекла до Корсуня.

Повстанці виставили навколо села охорону, озброїлися киями, косами, приготувались до оборони проти урядових військ. Розправою з селянами керував особисто генерал-губернатор Васильчиков. Їх нещадно били киями, топтали кіньми. Заворушення було придушено 16 квітня 1855 року. Багатьох власті кинули до в'язниці, чотирьох заслали до Сибіру[3].

Реформа 1861 року не виправдала сподівань селян і не поліпшила їх економічного становища. За уставною грамотою на 132 двори і 2668 чоловік населення Таганчі та Поташні, що належали до одного маєтку, наділено 1765 десятин землі, якими селяни користувалися згідно з інвентарними правилами 1847—1848 рр. Протягом 49 років вони мусили заплатити за наділи 87 720 крб. сріблом. Після

---

[1] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 72.
[2] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., стор. 196—197.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 170, спр. 84, арк. 381—383.

реформи поміщик відібрав у громади понад 323 десятини лісів і луків, заборонивши селянам користуватися ними, навіть проганяти там худобу[1].

Уже в квітні 1862 року почалися виступи селян Таганчі, невдоволених реформою. Викликана поміщиком військова команда почала екзекуції. Селян жорстоко катували. Так, Ф. Дурдук одержав 75 ударів різками та два з половиною роки тюремного ув'язнення[2]. Наступного року поміщик знову попросив губернатора надіслати солдатів, бо селяни твердили: «Віднині все казенне». Каральні загони, що сюди прибули, силою змусили селян підкоритися[3].

Реформа 1861 року сприяла розвиткові капіталізму. Новий власник поміщицького маєтку граф Бутурлін скуповував наділи селян, які розорювалися. На його полях працювали жатки, молотарки, для обмолоту хліба використовувалися парові двигуни, запроваджувалася десятипільна сівозміна. Для забезпечення заводу сировиною великі площі засівалися цукровими буряками. Наприкінці століття в селі діяли паровий млин, цегельний завод.

Зростало число бідняцьких господарств. 1900 року поміщикові належало 3915 десятин землі[4], а 4685 чоловік населення користувалися 2078 десятинами. Селяни вели трипільну систему обробітку, збирали низькі врожаї, не могли прогодуватися, тому щороку багато їх виїжджало з села в пошуках заробітків.

Про тяжке становище селян йшлося навіть на засіданні повітового комітету з питань сільського господарства, зокрема про те, що частина селян дійшла до жебрацького стану, ледве животіла, а родина Г. Горбика з Таганчі, що складалася з 36 душ, володіла 4 десятинами 630 сажнями землі[5].

Революційні події 1905—1907 рр. знайшли відгук і в Таганчі. Весною 1906 року поміщицькі наймити разом з найбіднішими селянами намагалися поділити панську землю. Але в село прибув військовий загін і придушив заворушення.

Масове зубожіння і класове розшарування ще більше посилилось після столипінської реформи. За 12 років, порівнюючи з 1900 роком, хоча й зросло число селянських дворів з 420 до 630, але кількість землі, якою володіли селяни, зменшилась до 816 десятин. 36 господарств не мали ні клаптя землі, 244 — до 1, 137 — до 2 десятин. З 244 дворів лише 9 мали коней, 13 — волів[6].

Царські власті виділяли мало коштів на утримання лікарень, шкіл, культосвітніх закладів. На початку XX ст. в Таганчі обслуговували населення лише один лікар та фельдшер.

У жовтні 1882 року за клопотанням волосного сходу в селі відкрито сільське двокласне народне училище, яке утримувалося в основному на кошти громадян. Закінчували його лише одиниці: 1884 року — 7 учнів, 1888-го — з 203 школярів учнів першого класу залишилось лише 11. З 1862 року існувала церковнопарафіяльна школа. Під час першої світової війни відкрилося земське чотирикласне училище. За сприянням П. Д. Бутурліна, відомого на той час поета, 1882 року в Таганчі відкрито громадську бібліотеку.

Ще більш погіршилося становище таганчанців під час першої світової війни через мобілізацію чоловіків, зростання цін, нестачу продовольчих товарів. Тому вони з радістю вітали скинення ненависного самодержавства в лютому 1917 року. Під керівництвом більшовиків, солдатів-фронтовиків, робітників, що повернулися в село, відбувалися мітинги, на яких виголошувалися промови з закликами до переділу поміщицької землі. Уже в липні 1917 року селяни-бідняки почали захоплювати і ділити поміщицьку землю, збирали урожай з панських ланів.

[1] Київський облпартархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1916, арк. 31—36.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 485, оп. 1, спр. 15472, арк. 2—3.

[3] «Український історичний журнал», 1963, № 1, стор. 40.

[4] Весь Киев. Адресная и справочная книга на 1908 год, стор. 361—363.

[5] Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Киевская губерния. СПб., 1903, стор. 482, 536.

[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 160.

Більшовики принесли в село радісну звістку про перемогу Великого Жовтня. В листопаді 1917 року в Таганчі створено волосний ревком з представників восьми сіл волості, ядром якого стала партійна група, очолювана С. В. Гавриленком та С. К. Федоренком[1]. Ревком приступив до виконання ленінського Декрету про землю. Ставленики Центральної ради з тривогою повідомляли власті, що Таганчанський ревком встановив контроль над поміщицькими маєтками і заводами[2]. У січні 1918 року в Таганчі встановлено Радянську владу, на зборах селян обрано земельний комітет, який приступив до розподілу поміщицької землі. Тоді ж на чолі з С. К. Федоренком сформовано збройний загін для захисту завоювань Жовтня.

Але в березні 1918 року мирне життя було порушене австро-німецькою окупацією Таганчі. Волревком пішов у підпілля, став організовувати в лісі партизанську базу[3]. На початку червня в село прибув комуніст М. Т. Дорошенко, уродженець сусідньої Поташні. У ніч з 8 на 9 липня він провів партійні збори підпільної групи, на яких було створено повітовий повстанський військово-революційний комітет, куди ввійшли: М. Т. Дорошенко, С. К. Федоренко, С. В. Гавриленко, К. Д. Слабченко, Є. Г. Рахуба та інші. Наприкінці літа партизанський загін, яким командував С. К. Федоренко, налічував кілька сот бійців, озброєних гвинтівками, гранатами, кулеметами. У жовтні партизани вигнали окупантів з Таганчі, на ст. Миронівка роззброїли ешелон кайзерівських солдат, а в сусідньому селі Копіюватому—загін гетьманців, що мав 400 багнетів. Таганча стала постійним місцем базування партизанського загону. Радянську владу було відновлено. Але попереду чекали нові випробування. В серпні 1919 року денікінці окупували Канівський повіт. Перед тим С. К. Федоренко взяв собі на підмогу канівський батальйон, на озброєнні якого було 12 кулеметів, гармата, автомашина боєприпасів, і зайняв оборону в Таганчі. За короткий час загін розрісся до 500 бійців, мав на озброєнні 20 кулеметів, гармати. Денікінські карателі не раз нападали на партизанів, але розгромити їх не могли, бо, як визнавав у рапорті від 31 жовтня 1919 року начальник канівського гарнізону денікінських військ, Федоренка підтримувало все населення[4].

Загону подавала велику допомогу молодь, поповнювала його ряди. Уже під час захоплення Канівщини денікінцями в Таганчі існувала група комуністичної молоді, очолювана Г. Г. Губенком. 1920 року в ній налічувалося 20 комсомольців[5].

У грудні 1919 року Радянська влада була відновлена. Червона армія при підтримці партизанів вигнала денікінців з Канівського повіту. Населення приступило до відбудови зруйнованого господарства. Але ще деякий час продовжували орудувати окремі банди. Вони весною 1921 року вбили С. К. Федоренка. Його з почестями поховали в Таганчі в братській могилі загиблих у боротьбі за встановлення Радянської влади. Іменем славного партизана названо центральну вулицю села та місцеву середню школу.

Велику допомогу партійній групі в організації нового життя подавали комсомольці та комітет незаможних селян, створений 1920 року. Селянам Таганчі було безкоштовно передано 2800 десятин поміщицької землі.

1923 року Таганча стала районним центром, 1930 року ввійшла до складу Канівського району.

Партійна організація та КНС виховували у селян віру в перемогу соціалізму, переконували у перевагах колективного господарювання перед індивідуальним. Уже в червні 1921 року на базі колишньої Калинівської економії, що мала близько 500 десятин землі, ставки, ліс, створено культрадгосп, який через три роки став підсобним господарством Таганчанського дитячого будинку.

---

[1] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 99, 100.

[2] Київський облдержархів, ф. Р-818, оп. 1, спр. 5, арк. 30.

[3] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 році, стор. 69.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 1495, оп. 1, спр. 13, арк. 105, 48—52.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 70, арк. 31.

Радянська влада завжди піклувалася про охорону здоров'я трудящих, поліпшення їх добробуту, про розвиток культури. Уже на початку 20-х років у селі діяла районна лікарня на 20 ліжок. Населення обслуговували 2 лікарі і 5 працівників з середньою медичною освітою[1].

На базі колишнього двоступеневого училища 1923 року створено семирічну школу, де близько 300 дітей навчали 8 учителів, а через 2 роки — 14[2]. 1925 року відкрилася професійно-технічна школа на 137 місць, де 10 педагогів готували молодь до індустріального технікуму.

Тсозівці Таганчі біля першого трактора. 1927 р.

Культурну роботу очолив сельбуд, працювали гуртки художньої самодіяльності. 1926 року почалося демонстрування кінофільмів.

1926 року в селі створено 3 ТСОЗ'и, які об'єднували 68 бідняцьких господарств і обробляли 285 десятин землі. Наступного року вони одержали перший трактор, за кермо якого сів селянин-бідняк А. Я. Замлілий. 1929 року ТСОЗи об'єдналися в колгосп «Згода» (з 1934 року ім. С. М. Кірова). До нього входило близько 1000 родин, у користуванні було 2527 га землі[3]. І досі пам'ятають старожили перший виїзд у поле навесні 1930 року, що став справжнім святом. За успішне проведення весняної сівби делегація артілі була запрошена на святкування 1 Травня до тодішньої столиці України — Харкова, мала теплу зустріч з Г. І. Петровським.

Рік у рік зміцнювався економічно колгосп. Партійна організація, що налічувала 1931 року 14 комуністів, приділяла належну увагу розгортанню соціалістичного змагання. 1932 року таганчанські колгоспники вийшли переможцями у змаганні з Степанецькою артіллю «Велетень».

Посилилася шефська допомога міста селу. Восени 1932 року 300 київських робітників протягом 10 днів допомагали таганчанцям викопувати цукрові буряки, провадили бесіди, виступали з концертами.

Колгоспниці активно включалися в рух п'ятисотенниць. Ланка комсомолки М. П. Барсен одержала найвищий за всю історію Таганчі урожай цукрових буряків — по 180 цнт з гектара.

Уже 1936 року колгосп мав свино- і молочнотоварну ферми, пасіку, млин, цегельний завод. На полях працювали трактори і комбайни Степанецької МТС.

Урожаї збільшувалися з кожним роком. Тільки пшениці 1940 року було зібрано по 18 цнт з гектара. Того року колгоспники одержали на трудодень по 2,5 кг хліба, 1 крб. грошима та корм для худоби.

Поліпшився загальний вигляд села. Вулиці забудовувалися новими будинками, вкритими черепицею і бляхою, з'явилося електричне освітлення.

Про охорону здоров'я населення дбали 12 медичних працівників районної лікарні. Всі 600 дітей шкільного віку навчалися в середній школі. Навчально-виховну роботу вели 30 педагогів. 1939 року вчителька-комуніст Т. С. Бурлій була нагороджена орденом «Знак Пошани».

Любили таганчанці свій клуб, особливо аматорів його драматичного гуртка.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 49, арк. 15, 35.

[2] Там же, ф. Р-134, оп. 1, спр. 7, арк. 106.

[3] Про суцільну колективізацію Шевченківщини. Черкаси, 1930, стор. 33.

Велика увага приділялася ліквідації неписьменності. 1930 року таганчанську школу лікнепу відвідав секретар ЦК КП(б)У П. П. Любченко і подарував для її бібліотеки 250 книг.

Мирне щасливе життя порушив віроломний напад гітлерівської Німеччини на Країну Рад. З перших днів Великої Вітчизняної війни близько 300 жителів села пішли на фронт і в партизанські загони.

Під час окупації в січні 1942 року у Таганчі почала діяти підпільна група, очолена колишнім секретарем народного суду О. О. Науменком. Група закликала населення не виконувати накази ворожих властей, приховувати хліб і худобу до приходу Червоної Армії, систематично псувала телефонний зв'язок на лінії Таганча—Корсунь—Канів, зруйнувала 7 км залізничного полотна. У квітні 1943 року гестапівці вислідили та заарештували 11 членів групи і по-звірячому їх закатували.

Під час фашистської окупації в районі Таганчі діяв партизанський загін К. К. Солодченка під назвою «Батя», що до кінця літа 1943 року налічував близько 100 чоловік, серед яких було 20 комуністів[1]. У вересні 1943 року партизани паралізували рух на шляху Корсунь—Канів, у навколишніх селах громили гітлерівські гарнізони, здійснили диверсії на залізниці між станціями Таганча і Корсунь.

У ніч з 24 на 25 вересня 1943 року на територію Канівського району висаджена повітряно-десантна бригада під командуванням підполковника М. П. Сидорчука, яка мала своїм завданням полегшити радянським військам форсування Дніпра. «Батя» прийняв на свою базу в Таганчанському лісі майже 1000 парашутистів. Фашистське командування кинуло проти партизанів понад 2,5 тис. солдат і поліцаїв. Понад тисячу чоловік втратили гітлерівці в запеклому бою 24 жовтня 1943 року. Але десантники і партизани, залишившись без боєприпасів, змушені були відійти в черкаські ліси. У грудні вони з'єдналися з частинами Червоної Армії.

Незабаром у Таганчанському лісі почали активно діяти ще три партизанські загони: «Винищувач» (командир П. Н. Могильний), ім. Боженка (командир Я. П. Підтикан) та ім. Шевченка, очолюваний М. О. Дудченком. У грудні 1943 року вони об'єдналися в один загін, яким командував В. К. Щедров («Рижий»), колишній об'їждчик Таганчанського лісництва, комісаром був В. С. Федін, що прибув з десантною групою Українського штабу партизанського руху, начальником штабу І. А. Ковальчук — другий секретар Київського підпільного обкому партії. З'єднання здійснило близько 30 диверсій. 30 січня 1944 року одна з партизанських рот визволила на станції Корсунь 450 військовополонених і місцевих жителів, яких окупанти мали розстріляти. В лютому народні месники розгромили фашистський гарнізон у Таганчі, врятували від знищення Мартинівський цукрозавод.[2]

Багато місцевих жителів билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. 170 чоловік загинуло на фронті та в партизанських загонах, 185 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. В пам'ять про загиблих вдячні таганчанці спорудили обеліск Слави.

10 лютого 1944 року в село вступили війська Червоної Армії. Через 3 дні відновив свою роботу сільвиконком. Наприкінці лютого загальні збори колгоспників обрали правління артілі, створили 6 рільничих бригад. Великі труднощі стояли на шляху відбудови народного господарства. Фашистські окупанти зруйнували 30 хат колгоспників, усі громадські приміщення. Не вистачало техніки, тягла, посівного матеріалу, чоловіки були на фронті. Вся трудність відбудови господарства лягла на плечі жінок. Колгоспники передали до артільної комори всі лишки зерна, законтрактували телят для артільних ферм, орали коровами. Колгоспники братніх республік надіслали 5 тонн ячменю, 6 тонн гороху, 1 тонну проса. Уже на кінець 1944 року колгосп мав ферму великої рогатої худоби (99 голів), 16 коней, переданих Червоною Армією. Через недостатній обробіток землі урожайність і прибутки кол-

[1] Черкаський облпартархів, ф. 753, оп. 1, спр. 9, арк. 23.
[2] Корсунь-Шевченківська битва, стор. 80—81.

госпів були низькі. Але трудівники, не шкодуючи сил, піднімали село з руїн. Організували виготовлення саману із глини та соломи і з нього побудували 2 приміщення для громадської худоби. За допомогою держави спорудили стайню, вівчарню, свинарник. 1945 року на полях працювало 2 трактори Степанецької МТС.

1950 року колгосп уже мав 186 голів великої рогатої худоби. Будівельна бригада допомогла колгоспникам побудувати 27 і відремонтувати 58 хат. З перших днів визволення села розпочала роботу філія зв'язку, магазин споживчого товариства.

Почала діяти сільська лікарня. 1 березня 1944 року 400 дітей прийшли до середньої школи на перший повоєнний урок. Того ж року відкрився дитбудинок для дітей загиблих. Для працюючої молоді 1946 року відчинила двері вечірня школа, 1 вересня 1948 року — додатково початкова. Одразу після визволення у пристосованому під клуб приміщенні розгорнули роботу гуртки художньої самодіяльності, при сільраді — бібліотека.

На початку 50-х рр. урожайність була ще невисокою, але завдяки допомозі держави громадське господарство впевнено зростало. Вже 1953 року при грошових прибутках колгоспу 42,2 тис. крб. на будівництво за рахунок державних кредитів витрачено 46,2 тис. крб.

У зв'язку з реорганізацією МТС колгосп ім. Кірова придбав 1958 року 8 тракторів, 2 комбайни та іншу сільськогосподарську техніку. Цього року одержано по 22 цнт пшениці з га, зросла продуктивність тваринництва. 53,7 тис. крб. було вкладено у капітальне будівництво, механізацію трудомістких робіт, радіофікацію та електрифікацію села.

У лютому 1963 року Таганчанський колгосп ім. Кірова об'єднався з Поташнянським. Артілі дано ім'я Г. І. Петровського.

Колгоспники докладали багато зусиль до виконання семирічного плану. На фермах, у бригадах щомісячно підбивалися підсумки соцзмагання, відзначалися переможці. Приклад комуністів наслідували комсомольці. Наприкінці семирічки урожай зернових становив 23,8 цнт з га, цукрових буряків — 246 цнт. Зросло й громадське тваринництво. Ферма налічувала 1258 голів великої рогатої худоби. Грошові прибутки артілі становили 615,5 тис. крб., з них 151,8 тис. крб. вкладено в капітальне будівництво. На колгоспному подвір'ї виросли типові цегляні приміщення для тваринництва. Артіль почала переходити на грошову оплату праці. 1965 року на трудодень видано по 2,22 крб. і 1,5 кг хліба.

Колгоспники артілі ім. Петровського зустріли 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції новими трудовими успіхами. Грошовий доход становив 945 287 крб., з них третина — від продукції тваринництва.

За роки восьмої п'ятирічки урожай зернових становив у середньому 24,6 цнт з га, виробництво м'яса — 91 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 2 тис. Колгосп став мільйонером. За ці роки тут зведено добротні будівлі. Збільшилася оплата праці трудівників. У тваринництві вона становила 80—120 крб. на місяць.

На ланах колгоспу ім. Петровського працює 27 тракторів, 13 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. У колгоспному парку — 20 автомашин.

Під керівництвом 4 партійних організацій Таганчі, що об'єднують 125 комуністів, трудящі приступили до виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану, яким передбачено зібрати зернових по 26 цнт з га, в т. ч. пшениці — 29,9 цнт, кукурудзи — 40 цнт, цукрових буряків — 273 цнт. Вже 1971 року зібрано пшениці по 27 цнт з гектара.

Зростає матеріальний і культурний рівень населення. За останні 10 років у селі побудовано нових та перебудовано старих понад 380 будинків громадян. Стоять нові будинки пошти, дитячого садка, побуткомбінату, хлібозаводу, чотирьох магазинів тощо. Село повністю електрифіковане. В особистій власності громадян 7 легкових автомашин, 150 мотоциклів, 90 телевізорів, 150 газових плит. 2 колгоспні

У сільській книгарні, с. Таганча. 1969 р.

їдальні доставляють обіди безпосередньо в поле. У селі є майстерні для пошиття одягу, взуття, ремонту годинників. Автобусами, що курсують через село, можна заїхати в будь-який куточок України.

Про охорону здоров'я трудящих піклуються 18 медичних працівників лікарні на 35 ліжок. Тут працює заслужений лікар УРСР Ю. З. Гордієнко.

520 дітей шкільного віку здобувають освіту в середній і восьмирічній школах. Їх навчають і виховують понад 50 педагогів. Лише за післявоєнний період середню освіту здобули майже 1000 односельців. У селі зараз трудиться 95 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, з них 45 у колгоспі.

До послуг громадян села 5 бібліотек, в яких налічується майже 35 тис. примірників книг. Жителі Таганчі передплачують близько 5 тис. примірників газет та журналів. Тут діють дві стаціонарні кіноустановки.

Багато нового в побуті громадян села. Ввійшли в життя нові звичаї та обряди. Реєстрація шлюбів проходить у святково прибраному клубі, куди прибувають молоді, дружки, бояри, батьки. Громадські організації вручають молодому подружжю подарунки, квіти, висловлюють найкращі побажання. В урочистій обстановці, під звуки музики голова сільської Ради вручає свідоцтво про одруження. Наливають келихи шампанського, ділять коровай. Дружки й бояри співають весільних пісень. Масовими є свято зустрічі Нового року, проводи зими, зустрічі весни, свято врожаю та інше.

Питання економічного розвитку й культурного будівництва, поліпшення добробуту населення вирішує сільська Рада, у складі якої 40 депутатів, з них жінок — 16, членів КПРС — 21, з вищою і середньою освітою — 30. Серед депутатів 20 колгоспників, 5 учителів, 3 робітники, 2 медичні працівники. Активно працюють вуличні комітети, депутатські пости.

Розквітає, з кожним роком молодіє старовинна Таганча — красива не тільки своєю чарівною природою, а й талановитими людьми, які творчою працею роблять своє село дедалі кращим.

В. І. ДОРОШЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСНЯГИ́ (до середини XIX ст.— Вербова Балка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від Канева та за 35 км від станції Таганча. Населення — 312 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Орловець.

У Береснягах — рільнича бригада колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 2962 га землі, у т. ч. орної — 2697 га. За трудові успіхи 8 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є медпункт, початкова школа, де навчається 33 учні, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників.

1919 року в селі організовано партійний осередок. Нині тут 18 комуністів, 13 комсомольців.

Перша згадка про село припадає на XVIII ст. 1924 року створено першу в районі сільськогосподарську комуну. 1929 року — колгосп.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 108 жителів села, з них 35 нагороджені орденами і медалями. На честь загиблих встановлено обеліск Слави.

Бересняги — батьківщина Героя Радянського Союзу льотчика-штурмовика П. М. Голодняка — одного з перших комсомольців села, який під час Великої Вітчизняної війни зробив 127 бойових вильотів.

На околицях с. Береснягів у курганному могильнику досліджено поховання доби бронзи, ранньоскіфського періоду (VII—V ст. до н. е.) та кочівників X—XI ст.

БЕРКО́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1015 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лізки.

У Беркозівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 1,8 тис. га землі, з них 1,7 тис. га орної. Господарство зернового напряму з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства: 2 механічні млини, пилорама, виноробня. За високі показники у розвитку сільського господарства 9 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 185 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,2 тис. книг, відділення ощадкаси та зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація села об'єднує 37 комуністів, комсомольська—21 члена ВЛКСМ.

Село вперше згадується в першій половині XVIII ст. 1924 року створено ТСОЗ «Хлібороб», 1925 — «Молодий хлібороб»; 1929 року — колгосп ім. Ілліча.

У роки Великої Вітчизняної війни 260 жителів села захищали Вітчизну від фашистських загарбників. З них 127 нагороджено бойовими орденами і медалями, 167 віддали життя за Батьківщину. В братській могилі поховано 94 воїни — визволителі села. Уродженець с. Беркозівки О. М. Правдзивий удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

На території села виявлено курганний могильник доби бронзи, скіфського періоду, кочівників X—XII ст. та городище Київської Русі.

БО́БРИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на Дніпрі, за 6 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Ліпляве. Населення — 1615 чоловік. Сільраді підпорядковані села Селище та Студенець.

Колгосп ім. Шевченка, центральна садиба якого міститься в Бобриці, обробляє 1,8 тис. га землі, в т. ч. 1,4 тис. га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. За трудові успіхи 64 трудівники нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

У Бобриці 2 фельдшерсько-акушерські пункти, восьмирічна школа, де навчається 207 учнів, професійно-технічне училище, клуб на 260 місць, дитячий садок, 3 бібліотеки з книжковим фондом 14,5 тис. примірників, сільмаг, продуктовий магазин, філія зв'язку.

1922 року створено партійний й комсомольський осередки. Нині в 3 парторганізаціях — 34 комуністи, у 3 комсомольських—279 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в XVIII столітті.

У період першої російської революції 1905—1907 рр. в селі відбувалися селянські заворушення проти поміщика. В 1918—1920 рр. партизани Бобриці виступили проти іноземних окупантів і внутрішньої контрреволюції.

Під час Великої Вітчизняної війни 273 жителі села захищали Батьківщину від гітлерівської навали, з них 98 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь загиблих у боях проти фашистів споруджено обеліск Слави.

Поблизу сіл Селище та Студенця виявлено 2 поселення доби пізнього палеоліту. Біля Бобриці та Селища — кілька поселень та курганні могильники доби бронзи і скіфського періоду, ранньослов'янський могильник зарубинецької культури та 3 давньоруські городища.

ГОРОБІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1056 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буда-Горобіївська і Попівка.

У Горобіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Основний виробничий напрям — рільництво і тваринництво. Допоміжні підприємства — механічний млин, пилорама, цегельний завод. За високі виробничі показники 12 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР, серед них орденом Леніна — доярка Л. Л. Куцокінь, орденом Жовтневої Революції — завідуючий дільницею О. О. Білецький, К. С. Щербина удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Є восьмирічна школа, де навчається 252 учні, клуб із залом на 300 місць, 2 бібліотеки з фондом 11 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про село припадає на першу половину XVIII століття.

Партійна організація села налічує 61 комуніста. 75 юнаків і дівчат об'єднує комсомольська організація.

У Великій Вітчизняній війні брав участь 121 житель Горобіївки, з них 58 нагороджено орденами і медалями. Чотири вихідці з села — М. Н. Потужний, І. Ф. Хоменко, М. К. Чупилка і П. С. Шпак удостоєні звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих односельців встановлено обеліск Слави. На братській могилі воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців, споруджено пам'ятник.

У селі встановлено погруддя генералу М. Ф. Ватутіну, ім'я якого носить артіль.

Біля Горобіївки виявлено поселення скіфського часу.

ГРИ́ГОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 37 км від районного центру, за 50 км від залізничної станції Переяславська. В селі є пристань. Населення — 1074 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Зарубинці, Луковиця, Монастирок, Трахтемирів.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Григорівський», за яким закріплено 2520 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1456 га орної землі. Господарство зернового напрямку з розвинутим тваринництвом.

Допоміжні підприємства — млин, пилорама, ремонтно-технічна майстерня, винробний цех.

Працюють 8-річна школа на 153 учні, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт.

45 трудівників нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про Григорівку належить до 1552 року.

1922 року створено ТСОЗ «Прометей».

У боях з фашистами брало участь 480 григорівців, з них 394 нагороджені орденами і медалями. На честь воїнів, які загинули в боях за визволення села, закладено парк. В братській могилі поховано 190 воїнів різних національностей.

Біля сіл Григорівки, Зарубинців, Луковиці, Трахтемирова виявлено багато археологічних пам'яток від трипільської культури до періоду Київської Русі. З них найважливіші — Трахтемирівське скіфське городище, могильник зарубинецької культури, що дав назву цій культурі, та давньоруське городище.

КЕЛЕБЕРДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 9 км від райцентру, за 3 км від залізничної станції Ліпляве. Населення — 1426 чоловік. У селі міститься колгосп ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2,2 тис. га угідь, в т. ч. 1,5 тис. орної землі. Господарство — зернового напряму з розвинутим тваринництвом. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 45 трудівників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Комбайнер Ф. Н. Шакало — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 181 учень, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом понад 9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване у XVIII столітті.

Дві партійні організації села налічують 34 комуністи, дві комсомольські — 48 членів ВЛКСМ.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 315 чоловік. З них 36 нагороджено бойовими орденами і медалями, 168 загинуло в боях проти фашистів. На їх честь споруджено обеліск Слави.

Родом з Келеберди письменник М. М. Лебідь (1889—1939 рр.), народна поетеса М. Р. Брайко.

На території Келеберди знайдено римські монети II ст. н. е., є курганний могильник часів Київської Русі.

КОЗА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний захід від райцентру, за 35 км від залізничної станції Миронівка. Населення — 520 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Синявка.

У Козарівці міститься виробнича дільниця колгоспу «Зоря комунізму» (центральна садиба у с. Синявці), за яким закріплено 3 тис. га землі, зокрема 2,7 тис. га орної. Виробничий напрям — зерново-молочний. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 26 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, чабан К. А. Хорош і тракторист М. С. Басистий — орденом Леніна.

В селі є початкова школа, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,2 тис. примірників, дитячі ясла, медпункт.

Партійна організація налічує 13 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни понад 150 козарівців захищали Батьківщину, з яких 70 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих споруджено обеліск Слави.

Поблизу Козарівки та Синявки виявлено кургани доби бронзи, ранньоскіфського періоду, кочівників X—XII ст., городище давньоруських часів.

КО́НОНЧА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Росі та в гирлі Росави. Віддаль до райцентру — 18 км, до залізничної станції Таганча — 25 км. Населення — 1402 чоловіка.

Конончанський колгосп ім. Боженка має в користуванні 1,9 тис. га землі, з них орної — 1,2 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових. Розвинуте тваринництво. Працює філіал Канівської гідролісомеліоративної станції.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 157 учнів, клуб на 200 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, 2 медпункти.

За трудові успіхи 16 передовиків праці нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Партійна організація (виникла 1922 року) налічує 48 комуністів, комсомольська — 51 члена ВЛКСМ.

Перша згадка про село припадає на першу половину XVIII століття.

У боях з німецько-фашистськими загарбниками загинуло 149 жителів Конончі. На їх честь та на братській могилі воїнів-визволителів села споруджено пам'ятники.

Неподалік Конончі виявлено поселення трипільської культури, кургани доби бронзи та скіфського періоду, поселення черняхівської культури, 2 городища та курганний могильник кочівників X—XII ст., Київської Русі.

КОПІЮВА́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру, за 15 км від залізничної станції Таганча. Населення — 679 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Копіювате.

У селі міститься садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1 тис. га. Виробничий напрям колгоспу — зерново-тваринницький. У Копіюватій діє відділення радгоспу Мартинівського цукрокомбінату. За успіхи в розвитку сільського господарства 24 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 87 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація села налічує 20 комуністів, комсомольська — 44 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 190 жителів села захищали Батьківщину, з них бойовими орденами і медалями нагороджено 87, 101 чоловік загинув. На братській могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

Поблизу Копіюватої виявлено поселення трипільської та черняхівської культур.

ЛИТВИ́НЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на захід від м. Канева та за 40 км від залізничної станції Миронівка. Населення — 1134 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Ковалі.

У Литвинці міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 3,3 тис. га землі, в т. ч. орної — 3 тис. га. Виробничий напрям господарства — зерновий та м'ясомолочний. За успіхи в розвитку сільського господарства 52 колгоспників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, тракториста А. Н. Пономаренка — орденом Леніна.

У селі працюють восьмирічна школа, де навчається 157 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. примірників, дитячі ясла, медичний пункт, два магазини.

Партійна організація (створена 1922 року) об'єднує 60 комуністів, комсомольська — 48 членів ВЛКСМ.

Литвинець виник у XIV ст. 1768 року його спалено за участь селян у Коліївщині.

Під час Великої Вітчизняної війни 302 жителі села захищали Батьківщину від гітлерівців. З них 156 нагороджені бойовими орденами і медалями. Загинуло 126 чоловік. На честь їх споруджено обеліск Слави.

ЛІПЛЯ́ВЕ — село, центр сільської Ради, стоїть на лівому березі Дніпра, за 7 км від райцентру. В селі — залізнична станція. Населення — 2620 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Озерище та селище Решітки.

У Ліплявому міститься центральна садиба радгоспу ім. Гайдара, за яким закріплено 4,2 тис. га землі, з них орної — 3 тис. га. Основний напрям господарства зерновий та м'ясомолочний.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 66 трудівників нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

У селі є лікарня на 25 ліжок, аптека, амбулаторія, середня школа, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,1 тис. примірників, філія зв'язку, ощадна каса.

Партійна організація села об'єднує 64 комуністи, комсомольська — 140 членів ВЛКСМ.

1905 року селяни на чолі з Кирилом Бондаренком та Григорієм Боровиком піднялися на боротьбу проти поміщика.

26 жовтня 1941 року тут у бою з фашистами поліг А. П. Гайдар. На місці його загибелі поставлено гранітну брилу. У хаті розстріляного фашистами патріота А. О. Степанця, де був письменник, обладнано музейну кімнату.

У селі поховані Герої Радянського Союзу: Х. В. Малик (1902—1943), А. Ю. Смоляков (1908—1943), Тімурбек Ібрагімов (1922—1943), О. О. Шалімов (1913—1943). У боротьбі з гітлерівськими загарбниками брало участь 145 жителів Ліплявого, з них 81 нагороджено бойовими орденами і медалями. У боях загинуло 64. На могилі воїнів, загиблих під час визволення села, встановлено пам'ятник.

На околиці Ліплявого виявлено речі доби бронзи, залишки городища, поселення та курганний могильник періоду Київської Русі.

МАРТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру, за 18 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1918 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дар'ївка.

В Мартинівці — центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 2,2 тис. га землі, з них 2 тис. га орної. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 21 колгоспника нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. Д. Авраменко — орденом Леніна та орденом Трудового Червоного Прапора.

Село вперше згадується в XVIII столітті.

На території села розміщено цукровий завод та цегельний завод Степанецького відділення «Міжколгоспбуду».

Дві партійні організації села налічують 115 комуністів, три комсомольські — 195 членів ВЛКСМ.

Пам'ятник Людвігу Варинському в с. Мартинівці. 1971 р. Скульптор — О. Н. Скобликов, архітектор — І. С. Ланько.

В селі є середня школа, де навчається 370 учнів, 2 клуби, кожен на 250 місць, 2 стаціонарні кіноустановки, три бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини.

Понад 280 мешканців села брали участь у Великій Вітчизняній війні. З них 161 нагороджено орденами і медалями. У боротьбі проти фашистів загинуло 170. На їх честь споруджено пагорб Слави.

У Мартинівці народився й провів дитячі роки діяч польського революційного соціалістичного руху Л. Варинський (1856—1889). Його ім'я присвоєно місцевій середній школі, біля якої встановлено погруддя славного земляка.

Біля Мартинівки виявлено кургани скіфського періоду, 2 поселення черняхівської культури; 2 скарби — срібних речей VI —VII ст. та давньоруських часів; на околиці Дар'ївки збереглися сарматські кургани.

МЕЖИ́РІЧ — село, центр сільської Ради, лежить між річками Россю і Росавою, за 22 км від райцентру, за 25 км від залізничної станції Таганча. Через село проходить автодорога Канів—Черкаси. Населення — 1260 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабичі та Лука.

У Межирічі міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, який має в користуванні 1,6 тис. га землі, у т. ч. 1,2 тис. га орної. Господарство зернового напрямку з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — механічний млин, лісопильня.

За самовіддану працю у розвитку сільського господарства 48 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

В селі є середня школа, де навчається 430 учнів, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, лікарня, пологовий будинок, аптека, відділення зв'язку, ощадна каса, 3 магазини, їдальня.

Дві партійні організації об'єднують 62 комуністи, комсомольська — 171 члена ВЛКСМ.

Вперше село згадується в документах XVIII ст.

Під час Великої Вітчизняної війни у навколишніх лісах діяв партизанський загін ім. Шевченка, очолений уродженцем Межиріча М.О. Дудченком. 297 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників, з них 142 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих споруджено пам'ятник.

На лузі, коло села, височить пірамідальний пам'ятник «Слава труду», встановлений у зв'язку з прорізанням нового русла Росі та осушенням луків 1914 року.

1859 року село відвідав Т. Г. Шевченко.

У Межирічі народився Г. М. Пустовійт (1900—1947) — український радянський графік.

На території сільради досліджено поселення доби пізнього палеоліту, розкопано рештки житла (с. Межиріч), на якому виявлено поселення трипільської культури, кургани поселення скіфського періоду, поселення зарубинецької та черняхівської культур, 2 городища та курганний могильник періоду Київської Русі.

МЕ́ЛЬНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Таганча. Населення 1764 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Новоукраїнка, Павлівка.

У Мельниках міститься центральна садиба колгоспу, що носить ім'я С. К. Федоренка — керівника партизанського загону в роки громадянської війни. Колгосп має в користуванні 3 тис. га землі, в т. ч. 2,5 тис. га орної. Напрям господарства — зерново-буряковий. На честь 50-річчя Великого Жовтня йому як переможцю в соціалістичному змаганні вручено Червоний прапор Міністерства сільського господарства УРСР та грошову премію. За трудові успіхи 76 колгоспників відзначені урядовими нагородами, орденом Леніна — І. П. Пилипенко, Л. Т. Лапинський, орденом Жовтневої Революції — О. К. Гордієнко та М. К. Гузенко.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 195 учнів, клуб на 200 місць, будинок культури — на 250, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. примірників, стаціонарна кіноустановка, медпункт, дитячий садок, філія зв'язку, 4 магазини.

Сільська партійна організація налічує 56 комуністів, комсомольська — 79 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується на початку XVIII ст. Селяни Мельників брали активну участь у боротьбі проти іноземних поневолювачів та місцевих експлуататорів. І досі тут збереглися залишки укріплень з льохами часів Коліївщини.

407 мельниківців були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них нагороджено орденами і медалями 184 чоловіка. На честь 205 загиблих у боротьбі з фашистами поставлено меморіальну стелу. 1967 року встановлено пам'ятник С. К. Федоренку.

С. К. Федоренко — командир Канівського партизанського загону, делегат III Всеукраїнського з'їзду Рад. Фото 1921 р.

ПЕКАРІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 7 км від райцентру. До однойменної пристані на Дніпрі — 1,5 км. Населення — 1027 чоловік.

У селі розміщується колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 413 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 323 га. Виробничий напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Вироби артілі з червоної лози експонувались на Виставці досягнень народного господарства СРСР в 1968 році.

У селі є 8-річна школа, клуб на 150 місць, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, дитячий садок, магазин.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, культури 28 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Сільська парторганізація об'єднує 21 комуніста, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

За героїзм, виявлений у Великій Вітчизняній війні, 78 жителів села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. 72 чоловіка загинули в боях з німецько-фашистськими окупантами. В братській могилі, над якою споруджено пам'ятник, поховано 500 воїнів-визволителів села від гітлерівців, серед них чотири герої Радянського Союзу: Ф. О. Надеждін (1917—1943), Б. О. Котов (1909—1943), В. У. Матвєєв (1924—1943), М. П. Паханов (1908—1943).

Уродженцю Пекарів П. П. Жуку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Поблизу села виявлено два поселення трипільської культури, три — доби бронзи, кургани скіфського періоду, два поселення черняхівської культури, курганний могильник (два городища) періоду Київської Русі.

ПО́ЛСТВИН (попередні назви — Ржавець, Великий Ржавець, Повстин) — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Росаві, за 16 км від райцентру, за 25 км від залізничної станції Таганча. Населення — 683 чоловіка.

У селі міститься колгосп ім. Дзержинського, який обробляє 1,1 тис. га землі, у т. ч. 891 га орної. Основний напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові успіхи 42 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Є восьмирічна школа, де навчається 166 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,6 тис. примірників, стаціонарна кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин.

Партійна організація (створена 1921 року) об'єднує 24 комуніста, комсомольська — 17 членів ВЛКСМ.

В історичних документах село вперше згадується у XVIII ст. Назва походить від фабрики, яка виробляла повсть. Тривалий час назви Великий Ржавець і Полствин вживалися паралельно.

У роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група на чолі з учителем місцевої школи С. П. Хорольським. У липні 1943 року група влилася до партизанського загону К. К. Солодченка. За героїзм і мужність, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджено орденами і медалями 222 жителі села, у т. ч. 12 за участь у партизанському русі. На честь 175 односельців, загиблих у боротьбі з фашистами, встановлено обеліск Слави.

У Полствині виявлено поселення трипільської культури та городище Київської Русі.

ПОТА́ПЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру, за 35 км від залізничної станції Таганча. Населення — 515 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лазірці, Пищальники та селище Райок.

У Потапцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 2,7 тис. га землі, зокрема орної 2,2 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та м'ясо-молочному тваринництві. За самовіддану працю 32 трудівники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, а голова колгоспу В. М. Авраменко — орденом Леніна.

В селі є початкова школа, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, дитячі ясла, філія зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека.

Колгоспна партійна організація налічує 36 комуністів, комсомольська — 20 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село належить до XVIII ст.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 137 чоловік, з них 130 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих у боях проти фашистів встановлено обеліск Слави.

У с. Лазірцях народився український радянський поет С. В. Воскрекасенко.

На території сільради виявлено кургани доби бронзи, кургани та два поселення скіфських часів, могильник зарубинецької культури. Знайдено римські монети II ст. н. е.

ПШЕНИ́ЧНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру, за 45 км від залізничної станції Таганча. Населення — 399 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Бучак, Глинча, Іваньків, Трощин.

На території Пшеничників розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2,1 тис. га землі, в т. ч. 1,3 тис. га орної. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур та цукрових буряків. Набуло розвитку і м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 18 колгоспників, а чабанів П. Б. Лук'яненка, П. П. Власенка — орденом Леніна.

У селі є середня школа, де навчається 244 учні, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 12,5 тис. примірників, філія зв'язку, медпункт, два магазини.

У двох партійних організаціях на обліку 34 комуністи, у двох комсомольських — 96 комсомольців.

Село вперше згадується в XVIII ст. 1917 року селяни спалили панський маєток, вбили економа, знищили пам'ятник цареві, панську землю розділили.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 129 жителів села, з них 68 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь загиблих у боях з фашистами споруджено пам'ятник.

Поблизу Бучака виявлено городище періоду Київської Русі.

СТЕ́ПАНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру, за 23 км до залізничної станції Таганча. Через село протікає річка Росава, проходить шосе Канів—Київ. Населення — 3546 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Степанецьке.

У Степанцях — центральна садиба колгоспу «Україна», який обробляє 3,7 тис. га землі, зокрема 3,6 тис. га орної. Господарство зерново-бурякового напряму, з розвинутим тваринництвом.

Допоміжні підприємства — олійниця, 3 ремонтні майстерні.

На території, підпорядкованій сільраді, розміщене відділення радгоспу Мартинівського цукрокомбінату, «Міжколгоспбуд», відділення гідролісомеліоративної станції «Сільгосптехніки», сироварний завод.

За трудові успіхи 146 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Працюють середня та восьмирічна школи, де навчається 558 учнів, профтехучилище, клуб на 200 місць, будинок культури на 250, 6 бібліотек з книжковим фондом 34,1 тис. примірників, 2 стаціонарні кіноустановки та кінопересувка, філія зв'язку, ощадкаса, радіовузол, лікарня на 25 ліжок, аптека.

Сільська парторганізація (створена 1920 року) об'єднує 113 комуністів, комсомольська — 394 члени ВЛКСМ.

Вперше село згадується у XVIII столітті.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 562 жителі села, з них 358 нагороджені бойовими орденами і медалями. М. Ю. Плисюк удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Степанці є батьківщиною професіонального революціонера І. А. Саммера (1870–1921). Тут народилися: поет В. К. Лагода, активний член руху опору на французькій землі О. П. Ткаченко (1921—1944 рр.). На честь загиблих у боях проти фашистів споруджено обеліск Слави.

Поблизу Степанців трапляються речі доби бронзи, виявлено кургани скіфських часів, поселення черняхівської культури, 2 городища та скарб періоду Київської Русі.

ТРО́СТЯНЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 10 км від райцентру, за 35 км від залізничної станції Таганча. Населення — 510 чоловік. Сільраді підпорядковані села Грищинці та Курилівка.

На території Тростянця міститься рільнича бригада колгоспу ім. Куйбишева. За трудові досягнення 18 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

В селі є медичний пункт, філія Курилівської середньої школи, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,6 тис. примірників, магазин.

Сільська парторганізація налічує 14 комуністів, комсомольська — 13 членів ВЛКСМ.

Уродженцями села є доктори медичних наук: С. Ф. Заноздра (1896—1953 рр.) та М. С. Заноздра, у с. Курилівці народився український радянський поет Г. П. Донець.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 163 жителі села, з них 79 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих встановлено пам'ятник.

На території сільради виявлено 2 поселення трипільської культури, 2 курганні могильники та поселення доби бронзи, кургани скіфських часів, поселення та могильники зарубинецької культури, 2 поселення та городище періоду Київської Русі, кам'яну бабу кочівників XI—XII століття.

ХМІ́ЛЬНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 35 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1311 чоловік. Сільраді підпорядковані села Михайлівка та Хутір-Хмільна. У Хмільній міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 1,4 тис. га землі, в т. ч. 960 га — орної. Виробничий напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За успіхи в розвитку сільського господарства 33 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 240 учнів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, стаціонарна кіноустановка, медичний пункт, пологовий будинок, 2 магазини.

Сільська партійна організація налічує 36 комуністів, комсомольська — 54 комсомольці. Вперше село згадується в XVIII ст.

У 1905 році житель села М. А. Садовий за розповсюдження листівок, в яких населення закликалось до боротьби з самодержавством, був засуджений до 25 років каторги.

1920 року в Хмільній засновано ТСОЗ «Воля».

У Великій Вітчизняній війні брав участь 171 житель села, з них 99 нагороджено бойовими

орденами і медалями. Радянським воїнам, які полягли в боях за визволення села, встановлено пам'ятник.

Поблизу Хмільної виявлено кілька поселень трипільської культури, доби бронзи, слов'янські поселення, зарубинецької культури VI—VII ст., 2 городища періоду Київської Русі.

ЧЕРНИШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 24 км від райцентру, за 20 км від пристані Ходорів на Дніпрі. Населення — 471 чоловік.

На території села розташований колгосп ім. Леніна, за яким, закріплено 874 га землі, з них 733 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та тваринництві. За самовіддану працю 25 колгоспників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

В селі є початкова школа, клуб на 200 місць, медпункт, дитячий садок, магазин.

Партійна організація колгоспу налічує 19 комуністів, комсомольська 14 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в XVIII столітті.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 160 жителів села. У боях проти фашистів загинуло 120 чоловік. На честь полеглих споруджено обеліск Слави. Село Черниші — батьківщина Героя Радянського Союзу підполковника авіації К. М. Шумського. Тут проживає повний кавалер ордена Слави П. Г. Кудряшов.

Біля Чернишів виявлено городище та скарб ювелірних речей періоду Київської Русі.

Я́БЛУНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від райцентру, за 25 км від залізничної станції Таганча. Населення — 1002 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Малий Ржавець.

В Яблунові міститься центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 2,4 тис. га землі, зокрема 2,2 тис. га орної. Напрям господарства —зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За високі показники в праці 52 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, а голова колгоспу І. А. Шкурченко — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 104 учні, дитячий садок, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 12,4 тис. примірників, 2 стаціонарні кіноустановки, медпункт, пологовий будинок.

Партійна організація налічує 35 комуністів, комсомольська — 33 члени ВЛКСМ.

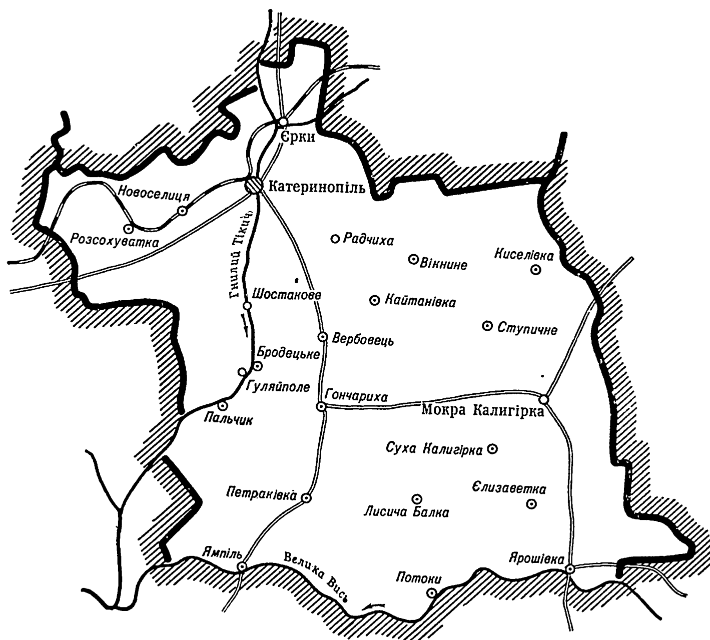
Перша згадка про село припадає на XVIII ст.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 205 яблунівців, з них 63 нагороджені бойовими орденами і медалями. І. М. Зоріну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь односельців, які полягли в боях за Батьківщину, споруджено пам'ятник.

В Яблунові народилися: український критик і літературознавець Л. Є. Підгайний (1899—1950), контр-адмірал флоту Д. А. Туз, кандидати сільськогосподарських наук В. С. Губернатор та П. О. Лут.

Поблизу Яблунова виявлено поселення трипільської культури; біля Малого Ржавця — поселення та кургани скіфських часів, 2 могильники та поселення черняхівської культури, скарби римських монет та ювелірних речей періоду Київської Русі.

КАТЕРИНОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району —0,7 тис. кв. км. Населення — 38,9 тис. чоловік, із них 24,5 тис. (62 проц.) сільського. Середня густота населення 56 чоловік на квадратний кілометр. 3 селищним та 17 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 25 населених пунктів; працюють 65 партійних, 77 комсомольських та 105 профспілкових організацій. Природні багатства району — граніт, будівельний камінь, пісок, черепична глина, буре вугілля. Поблизу с. Новоселиці є поклади каолінових глин, що мають велике промислове значення. Провідне місце в економіці району належить сільському господарству. Тут — 20 колгоспів і радгосп. Працюють 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 40 медичних закладів, 7 аптек. Мережа народної освіти налічує 30 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 10 середніх, 12 восьмирічних і 7 початкових, одну середню заочну школу; 43 дитячі дошкільні заклади. З культурно-освітніх закладів у районі є 12 будинків культури, 32 клуби, 34 бібліотеки, 40 кіноустановок, із них широкоекранних — 11, краєзнавчий музей в с-щі Єрках. У районі—4 пам'ятники В. І. Леніну, 9 обелісків і пам'ятників односельцям, які віддали своє життя за незалежність нашої Батьківщини в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

КАТЕРИНО́ПІЛЬ

Катеринопіль (до 1795 року Калниболото) — селище міського типу, центр однойменної селищної Ради. Розташований в мальовничій долині річки Гнилого Тікичу, за 124 км від обласного центру та за 7 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 6,3 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Радчиха і Шостакове.

На території селища виявлено залишки поселень трипільської культури.

Перша письмова згадка про Калниболото належить до середини XVI ст. Тоді воно входило до складу Брацлавського воєводства й одержало від польського короля Сигізмунда II Августа привілей, згідно з ним жителям містечка дозволялося займатися ремеслами, торгівлею і мати самоврядування.

За часів визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Калниболото — сотенне містечко Корсунського полку[1]. В цей час тут проживало 317 козаків і 62 міщанина. Основним заняттям козаків було землеробство.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Калниболото знову відійшло під владу Польщі. Польська шляхта, проводячи політику, спрямовану на полонізацію й покатоличення населення, насильно насаджувала уніатство. Населення чинило опір цій політиці, всіма засобами боролося за збереження своєї рідної мови, культури. Після організації 1734 року на берегах річки Підпільної Нової Січі, до неї потяглися калниболотські втікачі. Тут виник Калниболотський курінь.

У 1775 році Калниболото переходить до володінь Ф. Солтика, який посилює визиск селян, збільшує побори з населення. Соціальне, національне і релігійне гноблення з боку польської шляхти викликало невдоволення жителів, піднімало їх на боротьбу проти своїх гнобителів. У гайдамацькому русі, що охопив Правобережжя, активну участь брали й калниболотські селяни. 1751 року гайдамаки взяли Калниболото й, поповнивши свій загін селянами і козаками, вчинили розправу над місцевими шляхтичами. В реєстрі претензій до гайдамаків, переданих польськими комісарами російському урядові, зазначається, що в Калниболоті гайдамаками завдано шкоди на 10 612 злотих[2].

1768 року єзуїти, підтримані шляхтою, напали на Калниболото й вчинили розправу над селянами, схопили православного попа Василя Шумовецького, завезли його до Звенигородки і там закатували[3]. Це викликало велике обурення жителів містечка, і коли спалахнула Коліївщина, в Калниболоті організувався загін повстанців під проводом Лопати. Поблизу Калниболота діяв у цей час і гайдамацький загін на чолі з козаком Калниболотського куреня Макаром. Під тиском регулярних військових частин загін відступив у запорізькі степи. Коли бугогардівський полковник зажадав, щоб Калниболотський курінь взяв участь у переслідуванні ватажка Макара, козаки відмовилися це робити[4]. Не припинили жителі Калниболота боротьби проти шляхти й єзуїтів і після жорстокої розправи над учасниками повстанського руху, підтримували зв'язок з калниболотськими козаками, які знаходилися в Новій Січі, та населенням Лівобережжя.

Щоб прихилити мешканців Калниболота на свій бік, польський король Є. А. Понятовський 1792 року вдруге надав містечку привілей, згідно з яким воно одержало право вільної торгівлі.

1793 року правобережні землі України возз'єднано з лівобережними у складі Росії. Містечко Калниболото ввійшло до Брацлавського намісництва. З 1795 року воно стало повітовим містом Вознесенського намісництва, а з 1797 року — Київської губернії. 1795 року Калниболото перейменоване на Катеринопіль.

1797 року тут налічувалося 458 дворів і проживало 2174 чоловіка. Основним заняттям мешканців Катеринополя було землеробство, ремісництво, торгівля. Містечко мало винокурню, 3 кузні, 3 корчми, 10 торговельних лавок. Тут працювало 36 ремісників.

1798 року повітовий центр переводиться до Звенигородки, а Катеринопіль перетворюється в центр волості. Катеринопільські селяни потрапляють у залежність до О. Потоцької, яка визискувала їх не менше за своїх попередників. На Вільховецькому цукрозаводі, де закріпачені селяни відробляли оброк, робочий день тривав по 14—16 годин при жорстокій палочній дисципліні[5].

Після переходу містечка (1853 р.) в розпорядження Київської палати державних маєтностей катеринопільські селяни стають державними. В містечку розміщувалася квартира помічника начальника Черкаського округу, до відання якого

[1] Історичні джерела та їх використання, вип. 2, стор. 138.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 202.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 3, стор. 551—555.
[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 462—463.
[5] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1795, арк. 16—18.

У центрі Катеринополя. 1970 р.

належали селяни, і волосна управа, очолювана старшиною, що вирішував всі адміністративні справи[1].

Церковнопарафіяльне однокласне училище в Катеринополі відкрито 1843 року, навчалося у ньому 100 хлопців і 30 дівчат. Далеко за межами містечка славилися катеринопільські рукодільниці, які 1857 року на виставці в Києві за високохудожні роботи були нагороджені грамотами і грошовими преміями.

В містечку 1859 року проживало 3477 чоловік, у т. ч. дворян — 309, однодвірців — 174, міщан — 107, військових — 178, державних селян — 1798[2]. Головним заняттям населення було землеробство. Селяни сіяли пшеницю, жито, коноплі та інші культури. Агротехніка вирощування культур була надзвичайно відсталою. Земля не удобрювалася, оброблялася несвоєчасно. Врожаї збиралися низькі, особливо на піщаних землях. Великої шкоди сільському господарству завдавала сарана, що налітала з херсонських степів. У 1855, 1856, 1858 рр. сарана повністю знищила посіви, а також трави, очерет, листя дерев. Поверхня землі лишилася чорною. Важко переносили це лихо селяни. Не маючи змоги прожити з свого господарства, вони йшли на заробітки в Подільську, Херсонську губернії або наймалися до куркулів, зазнаючи всюди нещадної експлуатації. Так, за повний день роботи на молотьбі селянин заробляв 20 копійок.

Велика роль у господарстві містечка належала чумацькому промислу. Багато катеринопільських селян з валками підвід відправлялися на Дон та в Крим, звідки привозили сіль, рибу й продавали на ярмарку та в сусідніх селах. Чимало катеринопільців жили з чинбарства, кушнірства, кравецтва, ковальства, бондарства, столярства. Особливо на високому рівні стояло виробництво гончарних виробів — домашнього й декоративного посуду. В багатьох селянських родинах гончарством займалися з діда-прадіда, передаючи із роду в рід свою майстерність.

У Катеринополі періодично відбувалися ярмарки. На них збиралося до десяти тисяч чоловік. Тут продавалися сільськогосподарська продукція та вироби ремісників. Значне місце на цих ярмарках займав продаж великої рогатої худоби і коней, яких пригонили з херсонських степів.

Промисловість, що інтенсивно почала розвиватися в другій половині XIX ст., будівництво залізниць, все це вимагало палива. 1857 року поблизу Катеринополя знайдено поклади бурого вугілля[3]. 1861 року тут закладено шахту, на якій видобувалося для цукрових заводів 700—800 тис. пудів вугілля на рік. Для вуглепромисловців шахта давала великий прибуток, який одержувався насамперед за рахунок найжорстокішої експлуатації робітників. Робочий день на шахті тривав 12—13 годин на добу, техніка безпеки була відсутня, внаслідок частих обвалів гинуло багато робітників.

Після реформи 1861 року селяни одержали 4966 десятин землі, в т. ч. непридатної (яри, піски, болота, дороги й межі) — 399 десятин. Сума щорічних викупних платежів за наділену землю становила 4138 крб. 25 коп., які селяни мали вносити до 1913 року[4].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 76, спр. 701, арк. 9—17.
[2] Газ. «Киевские губернские ведомости», 31 січня 1859 р.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 43, 45.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 277, арк. 1—3.

Розвиток ремесла й торгівлі, видобуток бурого вугілля сприяли зростанню населення Катеринополя. 1864 року тут мешкало 4487 чоловік[1]. Велике значення для економічного розвитку містечка мала залізниця, перша частина якої (Цвіткове—Шпола) була збудована в 1885 році, а друга (Шпола—Тальне) — 1889 року.

Становище селян ще більше погіршало на початку XX ст. Майже в кожній родині панували злидні. Із 5194 десятин земельного фонду селянам належало 4977 десятин, церквам 110, казні і залізниці 62 десятини. В середньому на двір припадало по 3 десятини. Але куркулі мали по 15—20 десятин, а бідняки — по 1—2, а то й нічого. Тому вони змушені були поповнювати Шполянський, Смілянський, Новоукраїнський робітничі ринки. Багато з них наймалося до куркулів, зазнаючи нелюдського визиску. Поступово Катеринопіль і сам стає великим робітничим ринком[2]. Тут з'являються приватні підприємства. Протягом 1909—1912 рр. побудовано млин на кутку Студінка. Рушійною силою в ньому був «дизель», що працював на нафті. Це був перший механічний млин у Катеринополі, який перемелював за добу 5—7 тонн зерна. 1913 року почала працювати олійниця з гідравлічним пресом[3].

Політичне безправ'я і тяжке матеріальне становище трудящих Катеринополя викликало їх невдоволення. За заклик селян до повстання 1877 року царські сатрапи засудили мешканця Катеринополя В. Тердзивола. 10 квітня 1902 року в київську в'язницю посаджено жителя містечка Г. В. Коханенка. На його ім'я через Тальнівську пошту прибули листи з Мюнхена, серед яких поштове начальство виявило «Искру» за 6 грудня 1901 року і за 10 березня 1902 року[4]. 1906 року жителі Катеринополя разом із мешканцями сусідніх сіл Новоселиці та Розсохуватки розгромили Стебнянську економію. Група катеринопільців підтримала страйкарів с. Радчихи під час нападу на економію поміщика Протопопа[5].

У роки столипінської реформи ще більше посилився процес класового розшарування населення. 1912 року в містечку налічувалося 1021 господарство, з яких 51 зовсім не мало землі. Це були обездолені селяни, які поневірялися в наймах у поміщиків, куркулів та попів. Малоземельних господарств налічувалося 579, куркульських 61. Останні володіли 857 десятинами землі з 3761 десятини[6].

Не кращим було й соціально-побутове становище трудящих. 1900 року в Катеринополі працювала лікарня з 1 лікарем і фельдшером; діяло 2 аптеки. Розвиток містечка, ріст його населення вимагали дальшого розвитку народної освіти, але царський уряд не поспішав з виділенням коштів для цього. 1869 року в Катеринополі відкрито однокласну парафіяльну школу, в якій навчалося 80 учнів у чоловічому відділенні і 22 — у жіночому. 1905/06 навчального року школа стає двокласною, де три вчителі вчили 95 хлопців і 35 дівчат. Наступного року при ній організовано бібліотеку, яка налічувала 752 книжки та журнали. 1911 року почало працювати чотирикласне училище на 180 місць для навчання дітей з 20 населених пунктів.

Перша світова війна завдала великих збитків трудящим Катеринополя. В селян забрали на фронт до 40 проц. тягла. 1916 року з 5 тис. десятин землі засіяли тільки 1935 десятин[7]. Це було наслідком масової мобілізації на фронт усього дорослого чоловічого населення містечка. Не виправдала надій селян на землю і Лютнева буржуазно-демократична революція. Погіршення соціально-економічних

---

[1] Л. Похилевич. Сказание о населенных местностях Киевской губернии, стор. 380.
[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, арк. 223.
[3] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 245, спр. 262, арк. 19; спр. 323, арк. 12.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 393, арк. 175—197.
[5] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр. К., 1955, стор. 209—213.
[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 93.
[7] Черкаський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 98, арк. 105—115.

Т. А. Печиборщ — командир партизанського загону, голова волревкому. 1919 р.

умов життя викликало невдоволення селян, загострювало політичні настрої трудящих.

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді населення Катеринополя зустріло радісно. Та владу на Україні узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. В листопаді 1917 року буржуазні націоналісти сформували в Катеринополі загін «вільного козацтва». Селяни відкрито висловлювали невдоволення діяльністю Центральної ради і її представників на місці, відмовлялися виконувати їх розпорядження. В листопаді начальник штабу Київського військового округу надіслав київському губернському комісару Центральної ради телеграму такого змісту: «За наявними в штабі округу даними селянами містечка Катеринополя припинені в Звенигородському лісництві рубка і вивозка лісу для залізничних доріг фронту. За наказом командуючого військами прошу вжити відповідних заходів для припинення безпорядку»[1].

В середині лютого 1918 року в м. Звенигородці створено тимчасовий революційний комітет, з допомогою якого в Катеринополі встановлено Радянську владу і організовано революційний комітет. Ревком очолив матрос Балтійського флоту—більшовик Т. А. Печиборщ.

Здійснюючи ленінські декрети, ревком приступив до проведення соціалістичних перетворень. Але вони були перервані іноземною інтервенцією. В першій половині березня 1918 року Катеринопіль окупували австро-німецькі війська. У травні, на відозву Київського губревкому, яка закликала всі партійні, робітничі і сільські організації, що стоять на позиціях Радянської влади, організовувати на місцях військово-революційні комітети та бойові загони, було створено партизанський загін під командуванням голови волревкому Т. А. Печиборща. Загін вів запеклу боротьбу проти німецьких окупантів і націоналістичних банд, які відновлювали буржуазно-поміщицький лад на Україні.

Під час Звенигородського повстання в червні 1918 року партизанський загін очолив боротьбу селян Катеринополя і навколишніх сіл проти ворога. Повстанці руйнували залізничні колії, псували телеграфний і телефонний зв'язок, пошкодили залізничний міст через річку Гнилий Тікич біля станції Звенигородка. Активну участь у взятті станції і м. Звенигородки брали й катеринопільські селяни Д. Воєнний, Д. Гніденко та інші. Але переважаючими силами ворога виступи повстанців були придушені.

Після вигнання в кінці листопада 1918 року німецьких загарбників Катеринопіль захопили петлюрівці. Нову «владу» підтримували куркулі. Основна маса селян твердо стояла за відновлення Радянської влади, допомагала партизанському загону, що діяв у навколишньому лісі. На початку 1919 року партизани зайняли містечко, розігнали петлюрівців і відновили Радянську владу. Розпочав діяльність волревком. 26 лютого петлюрівський полк раптово напав на Катеринопіль і оточив приміщення волревкому. Після нерівного бою бандитам вдалося захопити 17 активістів, у т. ч. й голову ревкому Т. А. Печиборща. Роздягнених, босих, скривавлених їх погнали по крижаній воді до місцевого лісу, де й розстріляли. Звістка про їхню смерть швидко облетіла навколишні села. До партизанського загону потяглися селяни, на місце загиблих стали нові бійці. В короткий строк чисельність загону зросла до 250 чоловік, командиром загону став комісар О. Винниченко.

Трудящі Катеринополя свято шанують пам'ять про партизанів, що віддали своє життя за владу Рад. 1952 року над братською могилою, де вони поховані, споруджено

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917— февраль 1918 гг.), стор. 466—467.

гранітний обеліск з написом: «Вічна слава героям, які загинули в боях за встановлення Радянської влади».

5 березня частини Червоної Армії визволили Катеринопіль від петлюрівців. Разом з частинами Червоної Армії до містечка увійшов партизанський загін. 14 квітня відновили роботу волосний ревком, очолений О. Винниченком, та волосний партійний комітет, секретарем якого став Р. Ф. Середа. Парторганізація на той час налічувала 20 комуністів.

Влітку 1919 року, коли Червона Армія змушена була відступити під натиском білогвардійських військ, партизанський загін залишив Катеринопіль і разом з частинами Червоної Армії відійшов з боями в напрямку до Києва. Згодом за наказом командування Катеринопільський загін перебазувався в тил денікінської армії й розпочав активні дії по знищенню ворога. Під час рейду в районі Катеринополя командування загону ухвалило рішення розгромити білогвардійський штаб, що розмістився в двоповерховому будинку в центрі містечка. Вночі 10 листопада 1919 року комісар загону К. Ф. Обломей з групою добровольців здійснив цю сміливу операцію. Непомітно пробравшись до центру, партизани зняли вартових і раптово ввірвалися до будинку. Начальника штабу було вбито, решта штабістів здалася в полон. До рук партизанів потрапили важливі документи, які були доставлені командуванню радянських військ. Розлючені сміливими діями партизанів, денікінці направили до Катеринополя спеціальний каральний загін, який на місці поповнився куркулями. Денікінські бандити розстрілювали селян, що допомагали партизанам, палили їх хати, знущалися над їх родинами. Незважаючи на це, селяни продовжували допомагати народним месникам, ховали їх від бандитів, забезпечували продуктами. Наприкінці грудня 1919 року Червона Армія визволила Катеринопіль[1].

На початку січня 1920 року на сільських зборах обрали новий склад волревкому і волпарткому. 25 лютого відбулися вибори до сільської Ради. Переважну більшість обранців становили селяни-бідняки. Першим головою сільської Ради став місцевий селянин-бідняк комуніст П. Ф. Струбчевський. Влітку 1920 року створено сільський комітет незаможних селян, який об'єднав сільську бідноту і частину середняків. Органи Радянської влади та КНС спрямували свою діяльність на організацію продовольчої допомоги Червоній Армії, трудящим голодуючих робітничих центрів країни, сім'ям загиблих партизанів.

Але радянському будівництву перешкоджали контрреволюційні банди, які тероризували населення, вбивали комуністів, комсомольців, радянських активістів, грабували селян[2]. Для боротьби з ними в селі було створено народну міліцію та загін самооборони. 3 березня 1921 року частинами Першої Кінної армії з участю місцевих загонів народної міліції знищено рештки банд[3].

Сільська Рада і комнезам вели нещадну боротьбу з куркулями. Створена земельна комісія взяла на облік нетрудові куркульські землі, лишки тягла і реманенту і розподілила все між біднотою. Велику роботу проводила й продовольча комісія. За добру організацію допомоги голодуючим Поволжя і південних губерній України Катеринопільський КНС був занесений на повітову Червону дошку[4].

У березні 1921 року в Катеринополі 27 бідняцьких господарств

Делегати IX районної конференції ЛКСМУ. 27 лютого 1928 р.

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 102, оп. 3, спр. 7, арк. 43—45.
[2] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 15—18.
[3] Київський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 282, арк. 58.
[4] Там же, ф. 101, оп. 1, спр. 1, арк. 1—2.

організували на колишніх попівських землях (123 десятини) колективне господарство «Пролетарій». Першим головою його був секретар партійного осередку Т. П. Артьомов. Через деякий час колективне господарство придбало перший на Катеринопільщині трактор «Фордзон». Згодом селяни назвали свою артіль іменем В. І. Леніна. У 1922 році тут засновано кредитне і споживче товариства, що надавали господарствам грошові і насіннєві позички, будівельні матеріали тощо.

Поряд з вирішенням завдань економічного і радянського будівництва в селі проводилася культурно-освітня робота. 1921 року було відкрито Народний будинок, де працювали гуртки лікнепу, вивчення політграмоти, атеїстичний, сільськогосподарський, драматичний. Діяла також бібліотека. Для голодуючих і безпритульних дітей у селі організували дитбудинок.

1922 року в селі утворюється комсомольський осередок, до якого входило 13 комсомольців, секретарем обрано місцевого комсомольця М. Л. Гаєвського. З організацією осередку пожвавилася робота серед молоді. Комсомольці брали участь у боротьбі з куркулями, в організації культосвітньої роботи та ліквідації неписьменності.

З березня 1923 року Катеринопіль — районний центр Уманського округу.

На шляху колективізації стояло чимало різних труднощів. Недостатня кількість сільськогосподарського реманенту, шалений опір куркулів, їх агітація проти колгоспів стримували її хід, але основна маса селян поступово вступала до колгоспів. В 1927—1928 рр. в селі створюється 10 товариств спільного обробітку землі. Прикладом ведення колективного господарства став колгосп ім. Леніна. До нього приїжджали селяни з інших сіл, щоб повчитися запровадженню нових методів виробництва[1].

На початку 1930 року на базі реорганізації ТСОЗів утворено три сільськогосподарські артілі: ім. Сталіна, ім. Карла Маркса та ім. Петровського. Колгосп ім. Леніна також чисельно поповнився. Значну роль у господарському виробництві артілей відіграла створена 1932 року Катеринопільська МТС. При ній були відкриті курси трактористів, 15 тракторних бригад МТС обслуговували 15 колгоспів. В артілях з кожним роком збільшувалася питома вага робіт, виконаних технікою МТС. Якщо 1935 року МТС виконувала в колгоспах 85 проц. оранки і 42,8 проц. посіву, то 1938 року — 97,4 проц. оранки і 100 проц. посіву і міжрядного обробітку[2]. Цього ж року машинно-тракторний парк налічував 57 тракторів. Катеринопільська МТС була повністю укомплектована спеціалістами, більшість з них періодично проходила перепідготовку. Під керівництвом партійної організації розгорнулося дійове соціалістичне змагання між механізаторами. 1939 року весняні роботи виконали за короткі строки, станція заощадила 6,5 тонн пального[3]. У передвоєнні роки в колгоспах, які обслуговувала МТС, було вирощено пересічно по 16 цнт зернових з га, за що МТС була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—40 років.

За стахановські методи праці та перевиконання соціалістичних зобов'язань на збиранні врожаю 1939 року тракториста Є. П. Чернієнка нагороджено орденом Леніна, тракториста О. М. Савранського — орденом Трудового Червоного Прапора.

Організаційно-господарське зміцнення артілей стимулювало колгоспників на поліпшення громадського виробництва, яке ознаменувалося зростанням новаторського руху серед трудівників полів і ферм. Наслідуючи приклад М. С. Демченко й інших п'ятисотенниць, ланки П. П. Шевченко, Г. Я. Кравченко, О. М. Сліпченко колгоспу ім. Леніна розгорнули боротьбу за високі врожаї цукрових буряків та зернових культур.

[1] Газ. «Селянська правда» (Умань), 14 лютого 1929 р.
[2] Газ. «Колгоспник» (Катеринопіль), 26 червня 1938 р.
[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 419.

З розвитком сільськогосподарського виробництва поліпшувався і добробут колгоспників. 1940 року в артілі ім. Леніна видано на трудодень по 3 кг зерна і 50 коп. грошей. Прибутки колгоспу цього року становили понад 390 тис. карбованців.

Разом з розв'язанням завдань господарського значення велика увага приділялась культурному будівництву. В 1934 році семирічну школу реорганізовано в середню, а наступного року початкову — в неповну середню. 57 вчителів навчали 1032 учнів. У 1929 році в центрі села споруджено будинок культури, 3 колгоспні клуби. Працювали 4 бібліотеки, які стали центрами культурно-освітньої роботи. З 1938 року виходила газета «Колгоспник» — орган Катеринопільського РК КП(б)У та райради депутатів трудящих.

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне соціалістичне будівництво країни. На мітингах катеринопільці заявляли, що не пошкодують сил і життя для захисту Вітчизни, соціалістичних завоювань. Для боротьби з німецько-фашистськими парашутистами й диверсантами в селі створено винищувальний батальйон. Районний комітет партії і райвиконком організували евакуацію людей, майна, худоби в тилові райони країни. 29 липня 1941 року ворожі війська захопили Катеринопіль. Почалися чорні дні фашистської окупації, дні катувань і насильств над мирним населенням. Німецько-фашистські загарбники пограбували і знищили МТС, зруйнували виробничу базу колгоспів, спалили багато адміністративних і житлових будинків. 6 вересня було розстріляно 30 чоловік партійно-радянського активу, в т. ч. голову сільської Ради М. С. Пономаренка, голову колгоспу ім. К. Маркса О. М. Морозюка[1].

Трудящі Катеринополя, як і інших міст і сіл, окупованих гітлерівцями, розгорнули боротьбу проти ворога. Посиленню опору трудящих району фашистам сприяла підпільна партійна організація, яка діяла на території села з травня 1942 року. До її складу входило 9 комуністів. Партійна організація створила підпільну пропагандистсько-диверсійну групу з 30 чоловік комуністів, комсомольців, безпартійних радянських патріотів. Керівником групи був С. П. Снігур. Її члени розповсюджували зведення Радянського інформбюро, збирали зброю, псували комунікації ворога, організовували диверсії, зривали відправку до Німеччини молоді, продовольства, худоби тощо. Через підісланих провокаторів у липні 1943 року гестапо вдалося натрапити на слід підпільників і захопити її членів Н. Л. Клименка, М. Л. Клименко, У. І. Гавриш. Після жорстоких катувань вони були розстріляні. Але боротьба тривала. Інші члени групи утворили партизанський загін, у складі якого було 25 бійців. Патріоти підірвали два шосейні мости, знищили 40 німецьких офіцерів та солдатів, 40 автомашин та бронемашин ворога[2].

930 жителів села боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 497 з них не повернулися до рідних осель, 253 нагороджено орденами і медалями СРСР. Свято шанують катеринопільці пам'ять про тих, хто віддав життя в борні з німецько-фашистськими загарбниками, вічно згадуватимуть вони із вдячністю воїнів 2-го Українського фронту, які 8 березня 1944 року визволили Катеринопіль від ворога.

Ще гриміла війна, а перед партійними і радянськими органами, трудящими села постало завдання якнайшвидше відновити господарство, налагодити життя, організувати допомогу фронту. Насамперед потрібно було подбати про весняну посівну кампанію. Партійна організація МТС, до складу якої входило 5 членів і кандидатів партії, спрямувала зусилля робітників на відбудову станції. Під час тимчасової окупації гітлерівці повністю знищили 50 тракторів, 14 комбайнів, 7 молотарок. Із техніки, яка залишилася на території району, комісія райвиконкому виділила для Катеринопільської МТС 42 трактори, більшість з яких була несправна, 5 автомашин, 2 токарні верстати. Зусиллями працівників за короткий час

[1] Черкаський облпартархів, ф. 825, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
[2] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 16, арк. 1—1-а.

відремонтовано 20 тракторів і разом з причіпним інвентарем направлено до колгоспів для проведення весняних робіт[1].

Колгоспники приступили до відбудови громадських господарств, зруйнованих фашистськими загарбниками. Робочої та продуктивної худоби майже не було, в кожній артілі залишилося по дві-три пари коней, поля позаростали бур'яном, не вистачало насіння для посіву. Виконком сільської Ради разом з правлінням колгоспів організував збір насіння у колгоспників, мобілізував людей на проведення весняно-польових робіт. Важко було, частина землі оброблялася вручну, але, переборюючи труднощі, трудівники села виконали свої зобов'язання перед державою. Восени було зібрано пересічно по 10—12 цнт зернових та по 70—95 цнт цукрових буряків з гектара.

Після трудового дня катеринопільці виходили на розчистку вулиць, ремонтували школи, лікарню, виробничі приміщення підприємств і установ. Поступово заліковувалися рани, завдані війною. 9 квітня 1944 року 525 дітей знову сіли за шкільні парти. Почала виходити газета «Колгоспник».

Водночас населення допомагало фронту. Трудівники району збирали зерно, картоплю, овочі і передавали їх для воїнів Червоної Армії та дітей фронтовиків. Відступаючи, німці зруйнували залізничний міст через річку Гнилий Тікич біля станції Звенигородка. Командування радянських військ звернулося до Катеринопільського райкому партії з проханням допомогти збудувати новий міст. На ці роботи щоденно виходило понад 350 жителів. У короткий час було споруджено міст і відновлено рух поїздів.

1947 року створено нову артіль «Побутремонт», до якої через рік приєднується артіль «Іскра». Вона виконувала замовлення трудящих району щодо ремонту одягу, взуття, годинників. При артілі працювало фотоательє.

Багато зусиль для відбудови й зміцнення ремонтної бази МТС доклав колектив її працівників. 1948 року при МТС стає до ладу електростанція, машинний парк поповнюється 26 новими машинами. Поступово на зміну старій зношеній техніці приходить нова, підвищується ефективність роботи машинно-тракторного парку в колгоспах. 1950 року МТС обслуговувала 13 колгоспів району, обробляючи 21,5 тис. га орної землі. В 15 тракторних бригадах працювало 98 трактористів.

Широкого розмаху набирає раціоналізація і винахідництво в колективі працівників МТС. Зароджується новий вузловий метод ремонту тракторів. Впровадження його 1951 року дало можливість значно скоротити строки і підвищити якість ремонту тракторів. У розробленні й впровадженні цього методу відзначилися А. Г. Стоколос, М. С. Бондаренко — механіки МТС, Г. П. Ченчик — мийник запасних частин, М. І. Воєнний — електрик, А. А. Кудрявий — бригадир остаточного складання. Досвід колективу Катеринопільської МТС щодо організації вузлового ремонту техніки був поширений по всіх МТС країни. За підсумками всесоюзного змагання 1951 року Катеринопільська МТС посіла перше місце в країні, її колектив нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ВЦРПС. Вузловий метод Катеринопільської МТС демонструвався на Всесоюзній виставці досягнень сільського господарства 1954 року. Комбайнера М. П. Стоколоса, який зайняв того року перше місце на жнивах, нагороджено орденом Леніна.

Колгоспники села за допомогою МТС, переборюючи великі труднощі, протягом 1946—1948 рр. відбудували виробничі бази господарства і досягли довоєнного рівня виробництва продукції. У жовтні 1950 року загальні збори колгоспників артілей ім. Петровського, ім. Карла Маркса, ім. Сталіна ухвалили рішення об'єднатися в одну артіль «Дружба». Це об'єднання позитивно позначилося на дальшому розвиткові колгоспного господарства. Піднесенню активної творчості колгоспників, розвитку всіх галузей колгоспного виробництва сприяли заходи, здійснені

[1] Черкаський облпартархів, ф. 832, оп. 1, спр. 1, арк. 15.

Комуністичною партією і Радянським урядом щодо відновлення принципу матеріальної заінтересованості колгоспників, допомога з боку держави технікою, мінеральними добривами, кадрами спеціалістів.

1951 року при середній школі організувався юннатівський гурток, який проводив досліди по впровадженню нових сортів сільськогосподарських культур, а також вирощував і передавав колгоспам і населенню саджанці плодових дерев. За успіхи в цій роботі гурток з 1955 по 1957 рік був учасником Всесоюзної виставки досягнень сільського господарства. 28 юннатів нагороджено медалями виставки.

У травні 1954 року трудящі Катеринополя урочисто відзначили славну дату в історії нашої Батьківщини — 300-річчя возз'єднання України з Росією. На святкування в село приїхали делегації російських друзів із колгоспів «Красный Октябрь» Луховицького району Московської області, ім. Будьонного Карсунського району Ульяновської області, колгоспники Верхньомамонського району Воронезької області. В селі відбувся мітинг, присвячений цій знаменній даті. Готуючи гідну зустріч святу, колгоспники артілі ім. Леніна першими в районі закінчили весняну сівбу, організували старанний догляд за посівами. Цього ж року колектив Катеринопільської МТС взяв підвищені соціалістичні зобов'язання, викликав на змагання колектив Митищинської МТС Московської області і здобув перемогу.

1959 року до колгоспу «Дружба» приєдналася Шостаківська артіль ім. Фрунзе. Того ж року чабану колгоспу О. Г. Снігуру (1898—1970 рр.), який виростив по 210 ягнят від кожних 100 вівцематок, присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Він вступив до Шостаківської артілі «Нове життя» в перші дні її заснування, 1931 року став чабаном і понад три десятиріччя присвятив розвитку вівчарства. Літом і взимку, вдень і вночі — однаково пильно доглядав він отару. З багатьох колгоспів приїздили вчитися до знатного вівчара.

В січні 1963 року відбулося об'єднання артілей ім. Леніна та «Дружба» в одну — ім. Леніна. Перетворення в життя рішень березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду КПРС сприяли дальшому розвитку колгоспного виробництва. Зросла громадська і особиста зацікавленість колгоспників у розвитку і зміцненні економіки артілі, у виконанні й перевиконанні планів виробництва продуктів і зобов'язань перед державою. Партійна організація зосередила увагу колгоспників на використанні наявних резервів виробництва, на дальшому піднесенні всіх його галузей. Валовий збір зерна в колгоспі 1966 року становив 47 тис. цнт, або по 22,6 цнт з одного га, урожайність цукрових буряків сягала 211 цнт з гектара. В артілі було 2236 голів великої рогатої худоби, 2160 свиней, 3852 штуки птиці.

В 1963 році групу колгоспників було відзначено урядовими нагородами. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову М. П. Яременко, коваля З. А. Байдаченка, орденом «Знак Пошани» — завідуючого виробничою дільницею І. К. Найденка, доярку Н. М. Пугач, голову колгоспу С. Р. Царенка, садівника О. Й. Швеця.

1965 року Катеринопіль віднесено до категорії селищ міського типу, а з грудня 1966 року селище стає районним центром.

Колгосп ім. Леніна перетворився у велике механізоване господарство. Загальна площа його сільськогосподарських угідь становить 5,2 тис., у т. ч. орної землі — 4,2 тис. га. Це багатогалузеве господарство з розвинутим зерно-буряковим виробництвом і м'ясо-молочним тваринництвом. 1970 року на колгоспних полях і фермах працювало 39 тракторів, 24 комбайни різних марок, 28 автомашин. В артілі 29 тваринницьких приміщень. Всі вони електрифіковані і механізовані, мають водогін, встановлено 50 машин для приготування кормів. Впровадження механізації сприяє піднесенню продуктивності праці, різкому збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції. В колгоспі працюють 13 допоміжних підприємств, в т. ч. цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік.

1971 року з кожного гектара посіву одержано по 28,3 цнт зернових, у т. ч. 41,6 цнт пшениці, здано на цукровий завод по 290 цнт цукрових буряків з одного

га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 398 цнт молока, 140 цнт м'яса, 27,6 тис. штук яєць.

У колгоспі працює 28 спеціалістів з вищою, незакінченою вищою і середньою спеціальною освітою. Виросла кількість передовиків і новаторів сільськогосподарського виробництва — механізаторів, тваринників, ланкових.

За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки 27 катеринопільців 1971 року відзначено орденами і медалями. Орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира тракторної бригади колгоспу ім. Леніна А. А. Кудрявого, майстра райоб'єднання «Сільгосптехніки» — В. Г. Білая, голову колгоспу С. Р. Царенка; орденом Трудового Червоного Прапора — старшу телефоністку райвідділу зв'язку К. О. Трохименко, секретаря парткому колгоспу І. П. Помойницького, доярку Н. Г. Щербатюк.

1959 року в селі організовано міжколгоспну будівельну організацію, яка здійснювала в колгоспах району будівництво тваринницьких приміщень й інших об'єктів виробничого призначення. Колектив підприємства, розширяючи підрядне будівництво з року в рік зміцнює свою виробничу базу. Протягом 1960—1965 рр. «Міжколгоспбуд» побудував цегельний завод потужністю 3,9 млн. штук цегли на рік, цех залізобетонних виробів, деревообробний, механічний цехи, майстерні, пилораму. З 1967 року, поряд з об'єктами виробничого призначення, міжколгоспна будівельна організація будує приміщення соціально-культурного призначення. За цей час споруджено 10 будинків культури, клубів, кінотеатрів, 3 школи, 4 медичні заклади, 19 адміністративних і житлових будинків. Здійснено реконструкцію цегельного заводу і доведено його потужність до 7 млн. штук цегли на рік. За підсумками соціалістичного змагання 1970 року колектив зайняв перше місце серед міжколгоспних будівельних організацій області, виконавши будівельно-монтажних робіт на 1,1 млн. карбованців.

1957 року в Катеринополі створено автоколону, в якій налічувалося 17 вантажних автомобілів і працювало 25 чоловік. Через 10 років на її базі виникло автопідприємство № 23048. Воно здійснює перевезення народногосподарських вантажів підприємств і колгоспів району та перевезення пасажирів автобусами і таксі. Автобусне сполучення налагоджено з усіма селами району, адміністративними і промисловими центрами області та Києвом. На автопідприємстві працює 250 чоловік. Тривалий час його партійну організацію очолює офіцер у відставці, Герой Радянського Союзу І. С. Зубков. 1970 року колектив став переможцем соціалістичного змагання автопідприємств області.

1958 року на час реорганізації МТС в РТС станція мала 100 тракторів, 32 зернові комбайни, 17 автомашин. 1961 року РТС реорганізовано в райоб'єднання «Сільгосптехніки», де побудовано майстерню ремонту тракторів й іншого сільськогосподарського реманенту, цех залізобетонних виробів. Для відпочинку робітників споруджено клуб, спортивний зал.

За роки дев'ятої п'ятирічки майстерні «Сільгосптехніки» стануть міжрайонними спеціалізованими підприємствами ремонту кукурудзозбиральних комбайнів.

За останні роки реконструйовано створений 1963 року на базі артілі «Побутремонт» комбінат побутового обслуговування. Замовлення трудящих виконують кравецький, шевський, столярний та фотоцехи, майстерні ремонту годинників, радіоприймачів та побутової техніки. Комбінат має філії в усіх селах району. На його підприємствах працює 130 чоловік.

Зміцнення економіки дало можливість здійснити велике будівництво виробничих приміщень та соціально-культурних закладів. За період з 1966 по 1971 рік тут побудовано 4-поверховий будинок Рад, 3-поверховий будинок зв'язку, 10 комунальних багатоквартирних житлових будинків, поліклініку, райунівермаг, багато адміністративних і житлових будинків, 667 будинків спорудили індивідуальні забудовники. В селищі заасфальтовано вулиці, прокладено нові тротуари, проведено водогін, ввечері вулиці мають денне освітлення. Перспективний план розвитку

Делегація трудящих Катеринопільського району біля мавзолею В. І. Леніна. 1971 р.

селища на дев'яту п'ятирічку передбачає завершення будівництва залізобетонного мосту через Гнилий Тікич, спорудження виробничих корпусів промкомбінату.

Сталися зміни в охороні здоров'я і в культурно-освітньому житті селища. Якщо 1929 року в селі працювало 15 медичних працівників, то 1970 року в лікарні і двох поліклініках налічується 19 лікарів і 85 працівників із середньою медичною освітою. 150 малюків виховується в дитячому комбінаті.

У двох середніх школах 64 досвідчені вчителі навчають 983 учнів. Робітнича молодь навчається в заочній середній школі. Приміщення шкіл споруджено методом народної будови за типовим проектом. У селищі працює будинок піонерів, 1969 року відкрито музичну школу, де навчається 150 дітей робітників, колгоспників і службовців.

За роки Радянської влади 817 катеринопільців здобули вищу та спеціальну середню освіту і нині працюють у різних галузях народного господарства.

Культурно-виховну роботу в селищі ведуть будинок культури і 5 бібліотек. 1970 року розпочато будівництво районної бібліотеки на 100 тис. томів. Працює новозбудований кінотеатр ім. Ленінського комсомолу із залом на 500 місць.

При відділенні «Сільгосптехніки» 1963 року організовано чоловічий хор. Колектив виступає з концертами в селах району, на обласних і республіканських оглядах художньої самодіяльності. 1964 року за успішне виконання концертних програм його нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР і дипломом 1-го ступеня Міністерства культури СРСР. 1966 року за рішенням республіканської профради хору присвоєно звання народної самодіяльної чоловічої хорової капели.

На підприємствах, в колгоспах, установах, школах селища працюють 20 партійних організацій, які налічують 445 комуністів. Їх помічником виступають 678 комсомольців. До сільської Ради селища обрано 84 депутати, з них: робітників — 33, колгоспників — 19, службовців — 32. З числа депутатів створено 9 постійних комісій, які на своїх засіданнях обговорюють найважливіші питання господарського і культурного життя селища, розробляють і вносять на розгляд виконкому і сесій селищної Ради свої пропозиції. При селищній Раді діє постійна депутатська група. Під її керівництвом працюють 36 вуличних комітетів, 5 товариських судів, комісія сприяння сім'ї і школі, дві бібліотеки і клубні ради.

За роки Радянської влади Катеринопіль перетворився з глухого села на красиве селище міського типу, у повсякденному житті якого виразно відчувається ритм сучасної епохи.

Попереду виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, нові перспективи, накреслені рішеннями XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, нові кроки на шляху до світлого майбутнього людства, ім'я якому — комунізм.

Б. Д. АКІНДІНОВ, І. П. ВОВКОТРУБ, О. А. ХОДЗІЦЬКИЙ

МО́КРА КАЛИ́ГІРКА

Мокра Калигірка — селище міського типу, центр селищної Ради. Відстань до обласного центру — 90 км, до найближчої залізничної станції Шпола — 20 км. Населення — 2,4 тис. чоловік.

На території сучасного селища виявлено залишки поселення доби міді.

В історичних джерелах Мокра Калигірка згадується на початку XVIII ст., тоді вона належала панам Любомирським.

1793 року, після возз'єднання правобережних земель з лівобережними у складі Росії, містечко перейшло до російських поміщиків Лопухіних. 1804 року тут налічувалося 512 кріпосних лише чоловічої статі[1].

У першій половині XIX ст. в містечку з'явилися перші невеликі промислові підприємства. 1845 року стала до ладу суконна фабрика, продукція якої реалізовувалася в м. Златополі[2]. У 1848 році побудовано цукровий завод, який виробляв понад 45 тис. пудів цукру-піску на рік. На цих підприємствах працювало місцеве населення та безземельні селяни навколишніх сіл.

На основі законодавчих актів 1861 року 170 селянських дворів Мокрої Калигірки одержали 656 десятин землі, за яку протягом 49 років мали сплатити 28 841 крб. 61 коп. (враховуючи 6 проц. річних, ця сума збільшувалася втричі)[3].

Привільно жилося поміщикам на родючих землях, широким потоком пливли до їх кишень капітали, створювані селянами, що гнули спини в тяжкій підневільній праці. На сільськогосподарських роботах у мокрокалигірських економіях дуже низько оплачувалася праця поденників та наймитів. Косар, наприклад, за день роботи отримував 40 коп., сіяч — 30 коп., а молотник — 25 коп. За «хазяйські харчі» щоденно відраховувалося 15 коп. Отже до виплати належала половина зароблених грошей[4].

Малоземелля, низька оплата праці в поміщицьких економіях часто спричинювали обурення мешканців містечка. 1893 року воно вилилось у масові порубки поміщицького лісу. Ті самовільні порубки набрали настільки масового характеру, що поміщик, не покладаючись на місцеву владу, звернувся з телеграмою до міністра внутрішніх справ і просив вжити найшвидших і найрішучіших заходів проти селян, які навіть серед дня приходять натовпами до лісу, проганяють лісову охорону і рубають дерева. Київський генерал-губернатор відрядив сюди чиновника особливих доручень. На підставі його доповіді будо озброєно лісову охорону. Але й після цього заходу масова порубка лісу не припинилася[5]. Восени 1898 року мокрокалигірські селяни на знак протесту проти позбавлення їх випасів витолочили посіви, орендовані Киселівською цукроварнею у місцевого поміщика. Коли заводські об'їждчики намагалися забрати худобу селян, то вони, озброєні кілками і залізними палицями, вступили в сутичку з ними. Ті, у свою чергу, застосували вогнепальну зброю, при цьому поранили селянина Т. Коденця[6].

У післяреформений період у Мокрій Калигірці почав діяти і цегельний завод, відкрилася лісна контора купця Чорнобильського, яка вела торгівлю лісом. Багатіям належали 3 кузні, 9 вітряків, 2 хлібні магазини. Грошову допомогу власникам надавав селянський банк. Щотижня в містечку влаштовувалися базари, а один раз на рік — ярмарок. Сюди з багатьох навколишніх сіл і міст привозилися промислові та сільськогосподарські товари на суму понад 192 тис. карбованців.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 5, спр. 31, арк. 45—46.

[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 446.

[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1366, арк. 22—27, 68.

[4] Там же, ф. 804, оп. 1, спр. 304, арк. 741.

[5] Д. П. Пойда. Кресгьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период 1866—1900 гг., стор. 344.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 697, спр. 297, арк. 25.

Виникнення промислових підприємств, розгортання торгівлі, особливо хлібної, сприяло припливу населення до містечка. Якщо перед реформою 1861 року тут було 226 дворів і мешкало 1164 жителі, то на початку XX ст.— 539 дворів і 3263 чоловіка населення. За станом на січень 1900 року налічувалося 4747 десятин землі, з них 3789 — належало поміщикові, 41 — церкві і лише 917 — селянам[1]. Таке становище викликало незадоволення широких мас.

У роки російсько-японської війни серед трудящих Мокрої Калигірки розповсюджувалися прокламації соціал-демократичного змісту, в яких засуджувалася ганебна війна. Одну з них — «Правдиве слово про війну» було підкинуто волосному старості. 9 березня 1904 року мировий справник Звенигородського повіту сповістив про це київського губернатора[2].

Особливої гостроти набрала боротьба проти поміщиків у 1905 році. 27 травня селяни відмовилися працювати у Клечановського, який встановив низькі розцінки на сільськогосподарські роботи. Вони вимагали підвищення платні і не допускали до роботи тих, хто не брав участі у страйкові. Поміщик переслідував активних учасників виступу. За його донесенням прокурор Уманського окружного суду на цілу групу мокрокалигірських селян завів судові справи[3]. 5 жовтня 1906 року страйкуючі вирішили не возити цукрових буряків з плантацій до Ярошівської цукроварні. Вони озброїлись вилами, косами і напали на маєток пана. Проте наступного дня прибули солдати і придушили виступ. Але й після цього боротьба не припинилася. 1 квітня 1907 року селяни спалили млин Клечановського, завдавши його власнику збитків на суму 20 тис. карбованців[4].

В період столипінської реформи селянський банк весною 1908 року купив у місцевого поміщика 1379 десятин землі,з них 957 — орної, щоб продати її в кредит заможним селянам для виходу на хутори і відруби. В Мокрій Калигірці виникло 18 хуторів. Основна ж маса населення змушена була бідувати.

У 1912 році в Мокрій Калигірці з 336 селянських господарств 39 були безземельними, 40 — мали менше однієї десятини (всього 12 десятин). Тільки 22 господарствам належало по 10 і більше десятин (всього 285 десятин) орної землі, вони були значно краще забезпечені й робочою худобою[5].

В роки першої світової війни дедалі більше зубожіли і занепадали бідняцькі господарства. Значна частина їх землі перейшла до рук глитаїв. Якщо в 1912 році селянських господарств, що мали до однієї десятини, налічувалося 40, то через п'ять років їх стало 233.

На початку XX ст. всю волость обслуговувала лікарня, яка знаходилася в Мокрій Калигірці, тут працювали лікар і фельдшер. Вкрай занедбана була народна освіта. У містечку з населенням понад 3 тис. чоловік існувала одна невеличка церковнопарафіяльна школа, відкрита 1866 року[6]. Майже все населення не знало грамоти. 1910 року почала працювати двокласна школа, де 153 дітей навчали 4 вчителі. Цю школу закінчували тільки окремі учні, переважна більшість їх обмежувалася першими двома групами. Початкову освіту в обсязі повного курсу для більшості дітей сільського населення здобути було неможливо через важкі матеріальні умови батьків.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію посилила класову боротьбу в селі. На початку жовтня 1917 року жителі села Мокрої Калигірки на сільському сході ухвалили захопити поміщицьку економію, землі поділити між собою.

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии. стор. 645.

[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 220, спр. 56, арк. 60.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2832, арк. 29, 30.

[4] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 102, арк. 41.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 104.

[6] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 279, арк. 11.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі Мокрої Калигірки розпочинають боротьбу за Радянську владу, яка в містечку була встановлена в січні 1918 року.Але розгорнути нове життя перешкодили австро-німецькі окупанти, які вдерлися сюди в березні 1918 року. Багато жителів пішло у повстанські загони. Адміністративний відділ гетьманського міністерства внутрішніх справ, характеризуючи дії повстанців у Київській губернії станом на 18 червня 1918 року, відзначав, що в селах Мокрій Калигірці, Коротиному, Єлисаветці, Антонівці (Мокрокалигірська волость) вони збирали принесену з фронтів імперіалістичної війни зброю, залучали населення до своїх загонів. Населення Мокрої Калигірки активно підтримало Звенигородсько-Таращанське повстання, що вибухнуло проти німецьких інтервентів. Селяни надавали притулок повстанцям, які переховувалися від переслідувань. У липні 1918 року розрізнені повстанці збиралися знову в загони в районі Мокрої Калигірки[1].

Боротьба проти окупантів,а пізніше проти буржуазно-націоналістичної Директорії, завершилася відновленням Радянської влади. В Мокрій Калигірці в квітні 1919 року почав діяти ревком, створено сільську Раду. Та мирний перепочинок виявився нетривалим — восени 1919 року містечко захопили денікінські війська. Землю, худобу, інвентар повертали поміщикам і багатіям, грабували населення. На початку 1920 року в Мокрій Калигірці остаточно відновлено Радянську владу.

1922 року створено партійний і комсомольський осередки. Сільські комуністи й комсомольці, здійснюючи заходи Радянської влади, піднімали трудящих на відбудову народного господарства. Значну роботу провадив комітет незаможних селян, створений восени 1920 року. Вже через два роки він налічував 314 членів. До його складу входило 9 безземельних селян, 205 бідняків і 100 середняків; 275 комнезамівців займалися хліборобством, 39 — ремісництвом. Роботою КНС керували 4 комуністи. Колишні церковні та поміщицькі землі комнезам передав агропункту, організованому в 1922 році. В ньому запроваджувалися нові методи ведення господарювання і передового землеробства. Разом з тим КНС слідкував за правильним використанням націоналізованих підприємств, як, наприклад, парового млина, що до революції належав поміщикові, приміщень для торгівлі[2].

Чимало зусиль доклав КНС щодо налагодження роботи гуртків для ліквідації неписьменності, поліпшення охорони здоров'я. Вже 1922 року створено лікарську дільницю. Відкрито лікарню на 10 місць, де працювало 4 медичні працівники. Наступного року на базі двокласної школи створено районну семирічну трудову школу, де навчалося 353 учні і працювало 8 вчителів. Велику популярність здобула районна художньо-театральна майстерня «Березіль», яка виникла 1924 року. Аматори виступали перед селянами багатьох сіл району з виставами та агітконцертами.

Завдяки новій економічній політиці швидко міцніли селянські господарства, розвивалося ремісництво. Все більшого значення набували форми кооперативного господарювання. На кінець відбудовного періоду в Мокрій Калигірці було 19 колективів взаємодопомоги (КВД), в яких селяни могли придбати необхідні побутові товари, сільськогосподарський реманент. У ті роки в селі створено 4 ТСОЗи. Якщо в 1912 році землю селян обробляло 311 коней і 109 волів, то 1926 року в селянських господарствах було близько 600 коней. На 100 га оброблюваної землі було 14 коней і пара волів[3]. Проте врожайність лишалася низькою, цукрові буряки, наприклад, давали пересічно 116 цнт з га, бо індивідуальні форми господарювання не давали можливості провадити потрібні агротехнічні заходи, застосовувати машинну техніку.

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 190, 228.
[2] Газ. «Сільська біднота» (Звенигородка), 22 серпня 1922 р.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-375, оп. 1, спр. 16, арк. 1, 66, 67.

З ліквідацією волостей у 1923 році Мокра Калигірка стала центром однойменного району.

Партійна організація, сільська Рада проводили роз'яснювальну роботу щодо залучення селян в колгоспи. Дрібні ТСОЗи не могли забезпечити дальший розвиток сільського господарства. Протягом 1928—1929 рр. в селі створено дві артілі: «Іскра» і «Червона зірка». Колгосп «Червона зірка» (пізніше «Більшовик») був порівняно міцним господарством, він мав 1600 га землі, в т. ч. 1544 га орної. В артілі працювало 298 чоловік. 1932 року на колгоспні поля прийшли трактори та сільськогосподарські машини Киселівської МТС, що знаходилась у Мокрій Калигірці. Наступного року вона мала 57 тракторів і обробляла 23 тис. га колгоспних земель[1].

У період розгорнутого будівництва соціалізму широкого розмаху набрало тут соціалістичне змагання за високі врожаї та продуктивність тваринництва. Так, ланка В. А. Бузенко з колгоспу «XX-річчя Жовтня» (колишній «Іскра») у 1937 році виростила по 321 цнт цукрових буряків з га. Доярка Ф. А. Музиченко завдяки ретельному дотриманню всіх зооветеринарних правил одержала від кожної з 13 корів по 3 тис. кг молока[2]. 1940 року врожайність зернових становила пересічно 16 цнт, цукрових буряків — 228 цнт з гектара. Артілям діяльно допомагала Киселівська МТС, машинний парк якої зріс до 92 тракторів. З року в рік заможнішими ставали колгоспи. 1938 року, наприклад, трудівники артілей одержали на трудодень по 6,2 кг зерна. Сільська Рада дбала про дальший розвиток промисловості в районі. У передвоєнні роки тут збудовано хлібопекарню, молокоприймальний пункт та кілька дрібних промислових підприємств місцевого значення, працювали їдальня, універмаг, магазини господарчих товарів.

Багатьох трудівників села за звитяжний труд відзначено урядовими нагородами. Добрих показників добилися працівники Мокрокалигірської автоколони, яка обслуговувала колгоспи та підприємства району. План перевезень за 1938 рік цей колектив виконав на 158 проц. Йому було вручено перехідний Червоний прапор Наркомзему УРСР[3]. Велику групу шоферів нагородили орденами і медалями. Серед них І. К. Карпаня, який свій річний виробничий план виконав на 172 проц., заощадивши 885 кг пального. Його груди прикрасив орден «Знак Пошани».

Чималих успіхів трудящі досягли в охороні здоров'я, в розвитку культури та освіти. В селі працювала амбулаторія з чотирма лікарськими кабінетами, лікарня із стаціонаром на 25 ліжок. 1937 року Мокрокалигірська семирічна школа стала десятирічною. У 1940 році в ній навчалося 375 учнів, працювало 19 вчителів. Своє дозвілля трудящі проводили в новозбудованому клубі із залом на 300 місць та кімнатами для гурткової роботи. Діяла бібліотека для дорослих і юнацтва. З 1935 року виходила районна газета «Колгоспник-ударник».

Мирну творчу працю радянських людей порушив напад гітлерівської Німеччини. 302 жителі Мокрої Калигірки пішли на фронт. 30 липня 1941 року окупанти вдерлися до села. Почалися грабежі й розстріли населення. Носії «нового порядку» перетворили на купу руїн приміщення райспоживспілки, молокоприймального пункту, клубу, машинно-тракторну станцію[4]. В школі вони зробили стайню.

Радянські люди вели нещадну боротьбу з ворогом в його тилу. До складу підпільної групи В. В. Федоренка, яка діяла протягом 1942—1943 рр. в районі с. Капітанівки Златопільського району, входили й жителі Мокрої Калигірки. Фельдшер В. Т. Мілько допомагала партизанам медикаментами. За завданням райкому партії на окупованій території для організації боротьби з ворогами був залишений працівник райвідділу міліції В. І. Лисенко, якого за антифашистську пропаганду в 1941 році розстріляно[5].

---

[1] Газ. «Шлях колективіста» (Шпола), 7 липня 1933 р.
[2] Газ. «Колгоспник-ударник» (Мокра Калигірка), 11 січня 1938 р.
[3] Газ. «Колгоспник-ударник», 30 червня 1939 р.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 1208, оп. 2, спр. 2, арк. 8, 29.
[5] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 8; арк. 12; спр. 27, арк. 6; спр. 142, арк. 6.

12 березня 1944 року частини 2-го Українського фронту визволили Мокру Калигірку від німецьких окупантів[1]. У боях за село смертю хоробрих загинуло 24 солдати Червоної Армії. На братській могилі в 1947 році споруджено пам'ятник героям-визволителям, а юні слідопити місцевої школи відшукали сім'ї деяких загиблих, налагодили з ними листування. Тепер щороку на свято Перемоги приїздять сюди рідні героїв, щоб разом з трудящими селища віддати їм шану.

На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 124 жителі Мокрої Калигірки. Ордена і медалі прикрашують груди 159 колишніх фронтовиків. Орденом Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки нагороджено П. Л. Шевченка, орденом Червоної Зірки — О. М. Бондаренка, Ф. Я. Тарновського, П. С. Заярного.

Після визволення села трудящі виявили непохитне бажання якнайшвидше відновити його господарство. Держава допомогла артілям сільськогосподарською технікою, посівним матеріалом. В тяжких умовах першої після визволення весни обидва колгоспи Мокрої Калигірки справилися з оранкою. Без машин і робочого тягла, в основному жінки й підлітки своєчасно зібрали врожай і достроково виконали план здачі хліба державі. Значну частину зерна колгоспники внесли до фонду Червоної Армії. З великими труднощами довелось відбудовувати тваринницькі ферми. Почали з того, що в квітні 1944 року для ферми великої рогатої худоби правління артілі «XX-річчя Жовтня» придбало 5 корів, для вівцеферми — 10 овець.

Партійна організація та сільська Рада мобілізували трудящих на відбудовчі роботи. Восени 1944 року розпочалося навчання в школі, працювали стаціонарна лікарня й амбулаторія. Відновлено випуск районної газети.

Протягом 1944—1950 р. зусилля колгоспників Мокрої Калигірки спрямувалися на зміцнення сільськогосподарських артілей. Рік у рік зростали врожаї зернових і технічних культур. 1950 року, наприклад, колгосп «Більшовик» зібрав з кожного гектара по 23 цнт пшениці та по 217 цнт цукрових буряків. Поряд із зерновим господарством належна увага приділялася тваринництву. Якщо в 1944 році колгоспи зовсім не мали великої рогатої худоби, то на кінець 1950 року її налічувалося вже 483 голови, а також 775 голів свиней[2]. Дальшим поштовхом у розвитку артільного господарства стало об'єднання в 1950 році двох артілей в одну — «Більшовик».

У грудні 1956 року за новим адміністративно-територіальним поділом Мокрокалигірський район приєднано до Шполянського.

Партійна організація колгоспу, яка в 1959 році налічувала 22 комуністи, сільська Рада, правління артілі боролися за здійснення комплексної механізації сільськогосподарських робіт. Для цього в селі було створено школи механізаторів, де навчалося 28 чоловік. На колгоспних ланах того року працювало 14 тракторів, урожай зернових становив 22 цнт, цукрових буряків — 217 цнт з гектара. Продукція рільництва і тваринництва забезпечила доход господарству на суму 1370 тис. крб. (у старих цінах).

За самовіддану працю на колгоспних полях і тваринницьких фермах багато трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них шофера В. Ф. Тищенка — орденом «Знак Пошани».

З 1965 року Мокру Калигірку віднесено до категорії селищ міського типу. У зв'язку з утворенням нових районів у грудні 1966 року Мокра Калигірка ввійшла до складу Катеринопільського району.

Протягом 1960—1971 рр. у колгоспі побудовано 3 корівники, 3 свинарники, літній табір для худоби, тракторний стан, кормокухню, 3 водонапірні башти, склад мінеральних добрив. Колгосп підключено до державної електромережі. Особливе піднесення в трудівників сільського виробництва викликала підготовка до святкування 50-річчя Радянської влади. 1967 року артіль зібрала по 22,4 цнт зер-

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1208, оп. 2, спр. 2, арк. 19.
[2] Там же, оп. 6, спр. 26, арк. 26.

нових і по 254,3 цнт цукрових буряків з кожного га. Ювілейний 1970 рік колгоспники Мокрої Калигірки завершили ще з кращими показниками. Хлібороби зібрали з кожного гектара по 25,2 цнт зернових, у т. ч. пшениці по 26,5 цнт. Урожай цукрових буряків становив 304,2 центнера.

Пам'ятка садово-паркової архітектури XVIII ст.— парк у Мокрій Калигірці. 1969 р.

За високі показники в соціалістичному змаганні 98 кращим трудівникам вручено ювілейні медалі «За доблесний труд. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Г. Т. Кравченко, ланка якої зібрала по 346 цнт цукрових буряків з га, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, доярка О. В. Черевата — орденом «Знак Пошани».

Тепер колгосп «Більшовик» — багатогалузеве господарство, що складається з 4 виробничих бригад та 4 тваринницьких ферм. 1971 року це господарство обробляло 3,3 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,6 тис. га, саду — 23 га. На тваринницьких фермах налічується 1051 голова великої рогатої худоби, 810 голів овець, 1705 свиней. Всі трудомісткі процеси виробництва механізовано. Колгосп має 23 потужні трактори, 6 комбайнів, 15 автомашин. Врожай зернових у 1971 році становив по 27,6 цнт з га, в т. ч. пшениці по 35 центнерів.

У селищі є також кілька підприємств. У 1959 році став до ладу Мокрокалигірський харчокомбінат з цехами овочево-плодоконсервним, олійним, борошномельним, круп'яним, безалкогольних напоїв та виготовлення сухих киселів. Тут діє молокоцех Смілянського молококонсервного комбінату з добовою переробкою молока близько 40 тонн. Підприємство забезпечує трудящих молоком, сметаною, сиром, кефіром. Виробництво повністю механізоване. На території селища розташоване відділення «Сільгосптехніки», дільнична ветеринарна лікарня.

Керівна роль в економічній діяльності колгоспів, підприємств, установ, у культурному і політичному житті Мокрої Калигірки належить 8 партійним організаціям, які налічують 118 комуністів. На всіх складних і відповідальних ділянках працюють комуністи. Вони очолюють виробничі дільниці і тваринницькі ферми, працюють рільниками, механізаторами і тваринниками. В усіх цехах і виробничих вузлах харчокомбінату, у відділенні «Сільгосптехніки» ініціаторами соціалістичного змагання виступають комуністи й комсомольці. Вони здійснюють велику політико-виховну роботу серед населення: 6 із них працює пропагандистами в гуртках партійної і комсомольської освіти, 23 — лекторами відділення товариства «Знання», 34 — агітаторами і політінформаторами.

Важлива роль у господарському і культурному будівництві належить селищній Раді,у складі якої 35 депутатів. До роботи в Раді залучено 168 чоловік активу, які працюють в 6 постійних комісіях.

Завдяки зусиллям виконкому селищної Ради і громадськості багато уваги приділяється впорядкуванню Мокрої Калигірки. За роки восьмої п'ятирічки вулиці селища прикрасилися сучасними будівлями. В парку споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Тут же розміщено стадіон та спортивний майданчик, прикрашають селище 3 ставки. З бюджету селищної Ради на 1972 рік (55 тис. крб.) на благоустрій виділено 5,3 тис. крб. Колгоспники живуть у просторих і світлих оселях на 3—4 кімнати. У багатьох родин — телевізори, холодильники, пральні машини, газові плитки.

За роки Радянської влади на належний рівень поставлено охорону здоров'я трудящих. У Мокрій Калигірці діє амбулаторія з хірургічним, терапевтичним,

гінекологічним, дитячим та стоматологічним кабінетами. Лікарня на 50 ліжок обслуговує населення селища та навколишніх сіл. При ній працюють рентгенологічний, фізіотерапевтичний кабінети, клінічна лабораторія. В усіх медичних закладах трудяться 5 лікарів, 49 працівників середнього і молодшого медичного персоналу. Для малюків відкрито 2 дитячі садки і ясла. В селищі міститься будинок інвалідів.

У середній школі здобуває освіту понад 360 учнів, навчають їх 28 вчителів. Завжди в пошані у мокрокалигірців книга. Місцева бібліотека, фонд якої становить понад 33 тис. томів, проводить читацькі конференції, тематичні вечори, бібліографічні огляди, усні журнали, влаштовує книжкові виставки. Пенсіонерам та людям похилого віку доставляють книги додому.

Своє дозвілля трудящі селища проводять у будинку культури, де колективи художньої самодіяльності харчокомбінату, відділення «Сільгосптехніки» часто виступають з концертами і виставами. У квітні 1970 року відбулася хвилююча зустріч молодих аматорів сцени з колишніми учасниками художньо-театральної майстерні «Березіль». На гастролі до селища запрошуються районні та обласні художні колективи.

Радянська влада забезпечила трудівникам Мокрої Калигірки добробут і щастя, а вони своєю самовідданою працею вносять гідний вклад у загальну справу побудови комунізму.

Г. М. ЗУДІНА, П. Г. КОЛІСНИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД КАТЕРИНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БРОДЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Гнилого Тікичу, за 8 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Звенигородка на лінії Одеса—Кишинів. Сільраді підпорядковане село Гуляйполе. Населення — 777 чоловік.

У Бродецькому міститься рільнича бригада колгоспу ім. Комінтерну (центральна садиба в Гуляйполі), за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. За успіхи в розвитку сільського господарства 73 трудівники удостоєні урядових нагород.

В селі є восьмирічна і початкова школи, два клуби, бібліотека з книжковим фондом 20 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, дільнична лікарня на 20 ліжок. Працюють 4 магазини.

Партійна організація налічує 45 комуністів, комсомольська — 83 члени ВЛКСМ.

Бродецьке згадується в документах вперше у другій половині XVIII століття.

300 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками, з них 120 загинуло, 109 нагороджено орденами й медалями СРСР.

На території Бродецького виявлено залишки поселень трипільської та черняхівської культур.

ВЕРБО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та за 15 км від станції Звенигородка. Через село протікає річка Вербівка, яка впадає в Гнилий Тікич. Населення — 1089 чоловік.

Розташований у селі колгосп ім. Кірова обробляє 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Основний напрям виробництва — вирощування пшениці і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Вербовці є середня школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Працюють майстерня побутового обслуговування, 3 магазини. Партійна організація налічує 27 комуністів, комсомольська — 97 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в історичних документах з кінця XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 174 жителі села, 128 з них загинули. За героїзм, виявлений у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 56 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Радянським воїнам, які полягли в боях із загарбниками при визволенні села, встановлено пам'ятник.

У Вербовці народився М. А. Гірник — український радянський поет.

На території села виявлено залишки поселення трипільської культури.

ВІ́КНИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 19 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1557 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, пилорама.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок; 3 магазини. Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в історичних джерелах у другій половині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини з села пішли 150 чоловік, 134 з них загинуло. За участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками орденами і медалями нагороджено 52 жителі села. Односельцям, які загинули під час Великої Вітчизняної війни, споруджено пам'ятник вічної Слави.

ГОНЧАРИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1039 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Новоукраїнка.

В Гончарисі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Допоміжні підприємства — млин і 2 пилорами. На території села розміщено цегельний завод. За вирощування високих урожаїв 17 трудівників села нагороджено урядовими нагородами, серед них І. Я. Носулича і А. Г. Лисицю — орденом Леніна.

Працюють восьмирічна і початкова школи, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт; 4 магазини. Партійна організація села налічує 37 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Гончариха вперше згадується в історичних документах у другій половині XVIII століття.

В роки Великої Вітчизняної війни 300 чоловік пішли на фронт, 100 з них загинуло, 117 удостоєно урядових нагород.

Уродженець села П. М. Гудзенко — доктор медичних наук, професор.

ЄЛИЗАВЕ́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Великої Висі, притоки річки Синюхи, за 30 км від районного центру та за 37 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 937 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Червоний Брід.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 4 тис. га

сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,7 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса великої рогатої худоби і птиці. Розвинуте рільництво. Допоміжне підприємство — млин.

За високі виробничі показники у роботі 52 колгоспники нагороджені орденами й медалями, серед них доярку Є. І. Семенюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Єлизаветці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8,5 тис. томів, медичний пункт, пологовий будинок. Тут працюють 65 комуністів і 72 комсомольці.

Село вперше згадується в історичних документах у другій половині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 270 жителів села пішли на фронт, 95 з них загинули в боротьбі з фашистами. 126 односельцям, які віддали життя за незалежність Батьківщини, споруджено обеліск Слави.

ЄРКИ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване в пониззі річки Шполки, яка впадає в Гнилий Тікич, за 7 км від районного центру. Населення — 5,7 тис. чоловік.

На території селища розміщено ремонтний завод, який виготовляє устаткування для цукрової промисловості і проводить ремонт вузькоколійних паровозів, птахокомбінат та хлібокомбінат. При хлібокомбінаті діє кукурудзокалібрувальний завод. Тут працюють також міжрайонна торговельна дрібнооптова база лісових матеріалів і палива, транспортно-експедиційна контора, нафтобаза, плодоовочевий консервний завод, гранітний кар'єр.

У селищі міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Єрках є середня та початкова школи, 3 клуби, 4 бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. томів, кінотеатр; 2 медамбулаторії, 2 аптеки. На громадських засадах створено краєзнавчий музей. Діє комбінат побутового обслуговування. За успіхи в розвитку промисловості і сільського господарства 295 трудівників селища удостоєні урядових нагород. Заслуженого учителя УРСР О. М. Герасимчука (1883—1971 рр.) нагороджено орденом Леніна.

Селище відоме з першої чверті XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини з Єрок пішли 516 чоловік, 199 з них загинули. За участь в боях з німецько-фашистськими загарбниками орденами і медалями нагороджено 293 жителі селища.

Уродженець Єрок В. Ф. Лисенко — кандидат філологічних наук, член Спілки письменників.

Поблизу селища виявлено поселення трипільської культури.

КАЙТА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Звенигородка. Через село протікає річка Вербівка, яка впадає в Гнилий Тікич. Населення — 1058 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжне підприємство — пилорама, працює ветеринарний пункт.

У Кайтанівці є восьмирічна школа, клуб із залом на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація села налічує 31 комуніста, комсомольська — 47 членів ВЛКСМ.

Вперше Кайтанівка згадується у документах другої половини XVIII століття.

На захист Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни пішли 277 жителів села, 127 з них загинуло, 125 нагороджено орденами й медалями. Уродженцеві села С. К. Поліщуку за героїзм і мужність, виявлені в боях з фашистами, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уродженець села П. П. Филипович (1891—1937 рр.) — український радянський поет і літературознавець.

КИСЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на витоку річки Гнильця, притоки Гнилого Тікичу, за 24 км від районного центру та за 11 км від залізничної станції Іскрене на лінії Одеса—Кишинів. Населення — 1070 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Перше травня», який обробляє 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. У Киселівці розташовані відділення Ярошівського радгоспу і відділення Лебединського насіннєвого заводу.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6,7 тис. томів; дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, медамбулаторія, протитуберкульозний диспансер на 50 ліжок. Партійна організація села (створена 1923 року) налічує 20 комуністів, комсомольська (виникла 1925 року) — 47 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Киселівку в документах належить до першої половини XVIII століття.

В роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішли 189 чоловік, 111 з них загинуло, 92 нагороджено орденами і медалями СРСР.

ЛИСИ́ЧА БА́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру та за 29 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 862 чоловіка.

Колгосп «Росія» користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га — орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 37 трудівників нагороджено орденами і медалями СРСР. Свинарці Г. І. Руренко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6,3 тис. томів, медичний пункт, 3 магазини. Партійна організація об'єднує 32 комуністи, комсомольська — 57 членів ВЛКСМ.

Лисича Балка вперше згадується в історичних документах в кінці XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 140 жителів села, 90 з них загинуло, 50 удостоєно урядових нагород.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Росішки, яка впадає в Гнилий Тікич, за 8 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1843 чоловіка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», який обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 69 трудівників нагороджено орденами й медалями. Колгоспниць В. Т. Москаленко і М. Н. Кравченко — орденом Трудового Червоного Прапора, колгоспника М. П. Стоколоса — орденом Леніна.

У Новоселиці є середня школа, будинок культури з залом на 500 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 18 тис. томів; медпункт. Партійна організація села налічує 46 комуністів, комсомольська — 124 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про Новоселицю стосується першої половини XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 463 жителі села пішли на фронт, 154 з них загинуло в боротьбі з фашистами, 240 мають урядові нагороди.

На території Новоселиці виявлено шість курганів скіфського часу.

ПАЛЬЧИ́К — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Гнилого Тікичу, за 15 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1404 чоловіка.

На території села міститься садиба колгоспу «Україна», який обробляє 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури й цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин, олійня. Працює дільничний ветеринарний пункт.

У Пальчику є середня школа, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня пошиття одягу.

Партійна організація села налічує 32 комуністи, комсомольська — 103 члени ВЛКСМ.

Вперше Пальчик згадується у другій половині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 300 жителів села пішли на фронт, 173 з них загинули. За участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками 82 чоловіка нагороджено орденами й медалями, серед них кавалер ордена Червоної Зірки, юний партизан А. Хміль, який воював у складі диверсійної групи і партизанського загону «Вперед» на території Угорщини і Чехословаччини. На його рахунку десятки підірваних ешелонів, військових об'єктів. 1968 року в селі споруджено обеліск Слави односельцям, які загинули у боротьбі з фашистами.

Уродженцями села є доктор медичних наук, професор І. Ф. Вечеровський, Герой Соціалістичної Праці Т. Ф. Івашкевич, член Спілки письменників України М. В. Коваленко (1887—1956 рр.).

Поблизу Пальчика виявлено поселення трипільської культури та кургани доби бронзи.

ПЕТРАКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру та за 28 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1808 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який користується 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Працює ветеринарний пункт.

В Петраківці є середня і початкова школи, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом 21 тис. томів; дільнична лікарня на 25 ліжок, 3 магазини.

Партійна організація села налічує 45 комуністів, комсомольська — 152 члени ВЛКСМ.

Село вперше згадується в історичних документах в кінці XVII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 300 жителів Петраківки пішли на фронт, 183 з них загинуло. За героїзм і мужність, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 95 жителів села нагороджено орденами та медалями СРСР. М. П. Цисельському і Г. І. Шевченку за виключну хоробрість і відвагу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Полеглим воїнам-односельцям споруджено пам'ятник.

ПОТО́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Великої Висі, притоки річки Синюхи (басейн Південного Бугу), за 27 км від районного центру. Населення — 665 чоловік.

За колгоспом ім. Шевченка закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 1965 року за високі показники в роботі комбайнера А. П. Очеретяного нагороджено орденом Леніна.

У Потоках є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 9,5 тис. томів; медичний пункт, 2 магазини. Партійна організація села налічує 30 комуністів, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село в документах належить до середини XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішов 181 чоловік, 91 з них загинув в боротьбі з ворогом, 48 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

РОЗСОХУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1569 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин і пилорама.

В Розсохуватці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, медпункт. Вчителя В. П. Токаря за багаторічну педагогічну діяльність по вихованню підростаючого покоління нагороджено орденом Леніна. Партійна організація налічує 29 комуністів, комсомольська — 72 члени ВЛКСМ.

Розсохуватка вперше згадується з середини XVIII ст. 1918 року, під час Звенигородсько-Таращанського повстання проти німецьких окупантів, місцеві селяни захопили станцію Розсохуватку, перервали залізничне сполучення Одеса — Цвіткове — Київ. У районі Розсохуватки — Гусакова повстанці розгромили німецький батальйон, що прямував з Тального до Звенигородки. Після придушення повстання, окупанти спалили понад 350 селянських дворів, замордували й розстріляли десятки жителів.

На захист Батьківщини в період Великої Вітчизняної війни пішло 170 жителів села, 120 з них загинули. За участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками 35 жителів Розсохуватки нагороджено орденами і медалями. У 1967 році в селі споруджено обеліск Слави полеглим воїнам-односельцям.

Уродженець села — А. В. Лихолат — доктор історичних наук.

На околицях села виявлено поселення трипільської культури.

СТУ́ПИЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1152 чоловіка.

Колгосп «Шлях до комунізму» обробляє 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. У господарстві вирощують зернові культури й цукрові буряки, розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво й рибництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Працюють комбінат побутового обслуговування, 2 магазини. Партійна організація налічує 22 комуністи, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується в документах у другій половині XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 190 чоловік, 136 з них загинули в боях з ворогом, 21 нагороджено орденами і медалями СРСР.

СУХА́ КАЛИ́ГІРКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від районного центру та за 27 км від залізничної станції Шпола. Населення — 790 чоловік.

У селі міститься садиба колгоспу «Шлях Ілліча», який користується 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин, пилорама.

В Сухій Калигірці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Працює майстерня побутового обслуговування, магазин.

Партійна організація села налічує 25 комуністів, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село в документах стосується першої половини XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 142 жителі села пішли на фронт, 89 з них загинуло, 53 нагороджено орденами і медалями СРСР.

Я́МПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Висі, за 2 км від районного центру та за 29 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 550 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Правда», який обробляє 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Ямполі є початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8,5 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. В селі працюють 26 комуністів і 27 комсомольців.

Вперше Ямпіль згадується в історичних документах на початку XVIII століття.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 124 чоловіка, 60 з них загинуло, 20 нагороджено орденами і медалями СРСР.

Уродженці села — О. В. Килимник — український радянський літературознавець, доктор філологічних наук; М. Є. Сиваченко — український радянський літературознавець, доктор філологічних наук, член-кореспондент АН УРСР; С. М. Смолинський — доктор педагогічних наук; В. В. Апостолов — кандидат історичних наук.

В Ямполі виявлено залишки поселення трипільської культури.

Універмаг у селі Ярошівці. 1969 р.

ЯРОШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Великої Висі, за 35 км від районного центру. Населення — 3102 чоловіка.

На території села є цукровий комбінат і радгосп Ярошівського цукрокомбінату, який обробляє 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Радгосп спеціалізується на вирощуванні буряків і насіння цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успішне виконання завдань семирічного плану по виробництву цукру і заслуги в розвитку цукрової промисловості 10 працівників цукрокомбінату відзначено урядовими нагородами.

В Ярошівці міститься виробнича бригада колгоспу ім. Дзержинського, центральна садиба якого в селі Єлизаветці. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

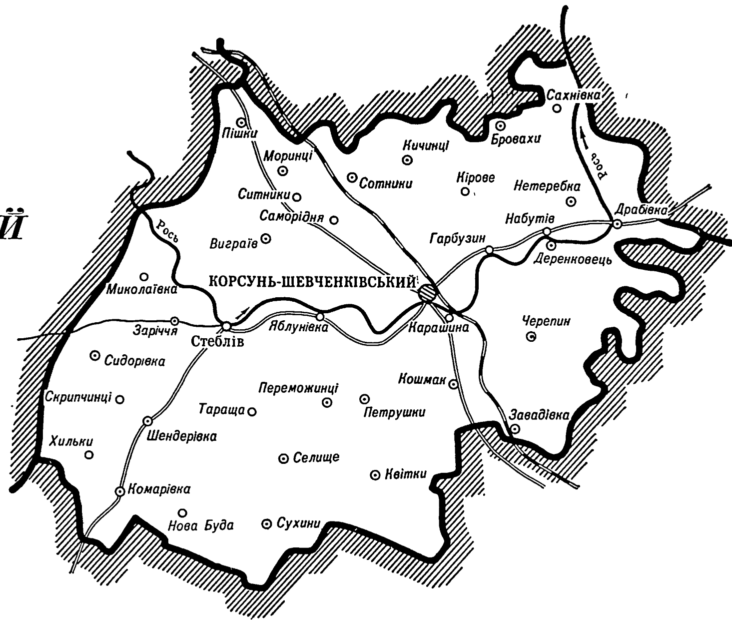
У селі є середня школа, будинок культури з залом на 500 місць, клуб, 4 бібліотеки з книжковим фондом 24 тис. томів. Працюють лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, дитячий садок; комбінат побутового обслуговування, 5 магазинів, універмаг. Партійна організація налічує 119 комуністів, комсомольська — 201 члена ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1688 року. Жителі села брали участь у революційних подіях 1905—1907 рр. Восени 1905 року виступили робітники цукрозаводу, вимагаючи підвищення заробітної плати й запровадження восьмигодинного робочого дня. Керував цим виступом робітник Йосип Чорнозуб. Влітку 1906 року селяни організовано припинили косовицю на поміщицьких ланах. Під час громадянської війни селяни і робітники цукрозаводу активно боролись проти контрреволюційних банд.

Понад 300 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 154 загинуло, 212 нагороджено орденами й медалями СРСР. У селі споруджено обеліск воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

На околицях села виявлено сарматське поховання.

КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,9 тис. кв. км, населення — 68,5 тис. чоловік, з них 45,8 тис.— сільського. Середня густота населення — 76 чоловік на 1 кв. км. Міській, селищній та 21 сільській Радам депутатів трудящих підпорядковані 54 населені пункти. В районі 82 партійні, 97 комсомольських, 156 профспілкових організацій.

В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут 24 колгоспи, 34 промислові підприємства, 2 гідроелектростанції на Росі. Працюють 17 лікарень, 33 медпункти, 12 амбулаторій. Налічується 53 загальноосвітні школи, в т. ч. середніх — 15, восьмирічних — 19, початкових — 16, середніх вечірніх — 3; 26 дитячих садків, 53 ясел. Діють педагогічний та медичний технікуми, 2 профтехучилища, 2 університети культури, музична школа ім. К. Г. Стеценка. Культурно-освітню роботу ведуть 17 будинків культури, 42 клуби, 61 бібліотека, 5 широкоекранних кінотеатрів, музей історії Корсунь-Шевченківської битви, літературно-меморіальний музей І. С. Нечуя-Левицького у Стеблеві та 4 колгоспні: у Квітках, Сахнівці, Селищі, Шендерівці.

У районі 9 пам'ятників В. І. Леніну, 2 — Т. Г. Шевченку, 42 пам'ятники та обеліски Слави односельцям, що віддали своє життя за свободу й незалежність нашої Батьківщини в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Уродженцями району є 7 Героїв Радянського Союзу, 4 Герої Соціалістичної Праці.

КО́РСУНЬ-ШЕВЧЕ́НКІВСЬКИЙ

орсунь-Шевченківський (до 1944 року — Корсунь) — місто районного підпорядкування, центр району, розташований на скелястих берегах притоки Дніпра — Росі. Місто перетинає автотраса Київ — Дніпропетровськ. Населення — 17,3 тис. чоловік. До залізничної станції Корсунь — 3 км.

На території сучасного міста виявлено поселення трипільської культури, доби бронзи та скіфських часів, могильник і 4 поселення черняхівської культури. В урочищі Замчищі при впадінні Корсунки в Рось височить городище — залишки стародавнього Корсуня — могутньої фортеці, збудованої, очевидно, 1032 р. князем Ярославом Мудрим. Про те, що в небезпечному пристеповому районі Поросся в той час проживав місцевий люд, свідчать не тільки два давньоруські поселення, виявлені в Корсуні та Гарбузині, але й залишки оборонних укріплень — «змійових валів» поблизу Корсуня.

Згідно з легендою назва міста пішла від Кримського Корсуня (Херсонеса). Його вихідці після хрещення Русі були священиками Київської десятинної церкви. Отримавши від князя Володимира право збирати данину на Пороссі, вони нібито і дали назву поселенню над Россю, яке своєю чарівною природою нагадувало їм рідний південний Корсунь.

1240 року Корсунь зруйнували монголо-татари. У XV—XVI ст. на ці землі стали тікати з північних і західних областей від покріпачення селяни. Місто знову відродилося. Щоб використати втікачів для боротьби проти татаро-турецьких нападів, польський король Стефан Баторій 1580 року звелів побудувати в Корсуні замок і надати корсунцям значні привілеї.

1584 року Корсунь отримав магдебурзьке право. Скоро місто стало центром староства. Та з часом привілеї корсунців почали обмежуватись, а покріпачення посилюватися. Це призвело до народного невдоволення. У лютому 1596 року, коли ватажок антифеодального селянсько-козацького повстання С. Наливайко відступав із Брацлавщини, багато корсунців пішло з ним на Білу Церкву. Свідками перебування тут легендарного народного ватажка залишились урочище, ліс і шлях, що називаються Наливайковими.

1605 року жителі Корсунщини повстали проти шляхти. Їх підтримали невдоволені порушенням своїх привілеїв міщани і козаки, заявивши, що захищатимуться до останнього. Коли ж польський уряд направив у Корсунь своїх комісарів, повстанці не пустили їх у місто, оголосили, що відмовляються виконувати військові повинності і не визнають влади коронного старости Яна Даниловича. За все це та за неявку зачинщиків повстання на королівський суд на жителів Корсуня було накладено величезний штраф — 10 тис. кіп литовських грошей[1].

Наприкінці XVI — в першій половині XVII ст. на Україні різко посилився феодально-кріпосницький і національно-релігійний гніт. Так, якщо люстрація 1616 року занотувала в Корсуні (крім 1300 хат козаків) 200 міщанських господарств, «які ні чинша не платять, ні повинностей ніяких не відбувають», то 1622 р.— 262 міщанина, які щорічно платили чиншу 178 злотих, а також давали осип. Люстрація 1616 року відбиває соціальний склад жителів: кількість «послушних» димів — 200, «непослушних» — 1300.

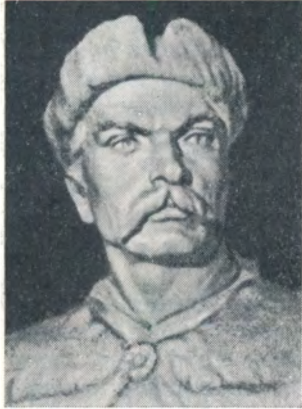
В 20-х роках XVII ст. Корсунь був значним містом середньої Наддніпрянщини і за кількістю населення випередив Черкаси, Білу Церкву та інші міста, поступаючись лише перед Чигирином[2].

Він став одним з центрів українського козацтва. Тут часто відбувались козацькі ради. На одній з них 1632 року представники козацьких полків і міст вирішили захищати свої права від зазіхань польської шляхти й просити російський уряд прийняти їх у своє підданство[3].

Основним населенням тут були козаки, які займались землеробством. Козацька старшина і заможні реєстрові козаки, крім земель у місті й на його околицях, мали свої хутори. В Корсунському старостві сіл не значилося, а «тільки хутори міські, козацькі». На хуторах заможних козаків, крім орної землі, були луки, сіножаті, ставки, пасіки, гаї, навіть ліси. Козацька біднота, безземельні селяни і міське «поспільство», яких глузливо називали «гультяями», «голотою», «безхатниками», шукали заробітку у заможних козаків. З часом козацька верхівка все більше віддалялася від основної козацької маси і поступово перейшла до табору польсько-української шляхти. Козацька голота й бідні міщани 4 квітня 1630 року, коли місто оточило військо гетьмана Тараса Федоровича (Трясила), підняли в Корсуні повстання. Їх підтримали реєстрові козаки. Польсько-шляхетське військо не витримало удару з фронту і тилу й поспішно втекло в місто Бар.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 5. К., 1907, стор. 346—350.
[2] М. А. Алекберли. Хотинская война (1621 г.), Черновцы, 1957, стор. 32.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 129.

Максим Кривоніс — герой визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Скульптурний портрет І. М. Гончара.

Після придушення повстання польський уряд заборонив козакам тримати свою артилерію в Корсуні, наказавши перевести її в Черкаси. Але через деякий час козацька «армата», як і раніше, була в Корсуні. Феодально-кріпосницький гніт став 1637 року причиною повстання під проводом гетьмана нереєстрового козацтва П. Павлюка. Коли він вступив у Корсунь, його радо зустріло населення. У відповідь на універсал Павлюка 1637 року із закликом об'єднатися для боротьби проти польської шляхти корсунські козаки і «поспільство» поповнили повстанські сили, що гуртувалися в Мошнах. Гетьман Потоцький зайняв залишений козаками Корсунь і спустошив його. Багато жителів міста втекло на територію Росії[1].

Особливого значення набуває Корсунь у роки визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського панування 1648—1654 рр., зокрема у відомій битві між селянсько-козацьким військом під проводом Богдана Хмельницького і польсько-шляхетськими силами гетьманів М. Потоцького та М. Калиновського. Дізнавшись про розгром своїх авангардних загонів під Жовтими Водами, Потоцький поспішно відступив під Корсунь, якого віддав на пограбування військам, а потім наказав вщент спалити[2]. Під час пожежі шляхта мучила й убивала старих і малих, жінок і немовлят. Вранці 16 травня 1648 року біля Корсуня з'явилися передові загони козацької кінноти. Корсунський полк на чолі з Кривоносом зупинився в березовому гаю, в урочищі Горохова Діброва. Козаки перекопали шлях глибокими ровами, завалили стовбурами дерев, у хащі поставили гармати.

Опівдні польсько-шляхетська армія підійшла до Горохової Діброви. Козаки і повстанці, пропустивши її, самі пішли слідом, не вступаючи в бій. Але тільки-но вороже військо стало спускатися з гори — вдарила артилерія. Одночасно з обох боків шляху козаки відкрили нищівний вогонь з мушкетів та самопалів. У ворожому таборі все змішалось. Польська армія, затиснута як у мішку, зазнавала величезних втрат і після 4-годинного бою була повністю розгромлена. Лише в полон потрапило 9 тис. чоловік разом з гетьманами М. Потоцьким і Калиновським. Решта ворожого війська втекла.

Козаки Корсунського полку прославились у цій битві винятковою мужністю і стійкістю. За Зборовським договором 1649 року він був більшим від будь-якого з інших 16 полків і налічував 3472 чоловіка. За роки народно-визвольної війни кількість козаків зросла до 5105. Полковому місту підпорядковувалось 18 міст і містечок: Богуслав, Стеблів, Мліїв, Вільшана, Лисянка, Звенигородка та інші, де розміщувались козацькі сотні. Всього в полку було 19 сотень, 11 з яких — у самому Корсуні[3].

З Корсунського полку вийшли відомі тогочасні військові керівники. Першим полковником за гетьманства Богдана Хмельницького був Шингирей, потім Лук'ян Мозиря, його змінив Григорій Гуляницький, потім сотник Корсунської полкової сотні Іван Золотаренко, на сестрі якого Ганні 1651 року одружився Богдан Хмельницький. Після призначення Ніжинським полковником Іван Золотаренко виявив себе талановитим воєначальником, хоробрим воїном, який вніс чималий вклад у справу визволення України від іга панської Польщі[4]. 1655 року в Білорусії, де Золотаренко на чолі 20-тисячного загону козаків разом з росій-

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 183, 206.
[2] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 268.
[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 129, 130, 307.
[4] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 737, 738.

ськими військами вів успішні бої проти польських військ, він був смертельно поранений. Похований Іван Золотаренко в Корсуні.

В роки визвольної війни Богдан Хмельницький проводив у Корсуні ради, збирав тут військо для нових походів, приймав іноземних послів.

Коли в січні 1654 року загальнонародна рада в Переяславі ухвалила рішення про возз'єднання України з Росією, 5105 козаків і 1027 міщан Корсунського полку скріпили це своєю присягою[1]. Але історичні обставини склалися так, що Корсунь, як і більша частина Правобережної України, за Андрусівським перемир'ям, ще майже на 126 років (до 1793 року) залишився під владою панської Польщі.

Безперервні війни, набіги турків і татар, соціальний, національний і релігійний гніт, міжусобна боротьба і зрада інтересів народу з боку козацької старшини призвели до цілковитого розорення і спустошення краю.

Але народ не припиняв боротьбу проти чужоземних загарбників. На початку березня 1674 року до Корсуня підійшов гетьман І. Самойлович з козаками лівобережних полків і загонами російських військ. Ставленики зрадника українського народу гетьмана Дорошенка втекли з міста. На короткий час Корсунський полк у числі 10 інших Правобережних полків возз'єднався з Лівобережною Україною в складі Російської держави. Коли Самойлович повернувся на Лівобережну Україну, Корсунь спалили польські війська.

В кінці XVII — на початку XVIII ст. Корсунщину знов охопило полум'я народного повстання. В 1702—1704 рр. його очолив корсунський полковник Захар Іскра. Відмовившись від шляхетства, наданого йому польським урядом 1701 року, він був палким поборником політики возз'єднання України з Росією і разом з С. Палієм неодноразово звертався про це з проханням до царя Петра І. Після придушення повстання перейшов 1704 року на Лівобережну Україну.

1711 року, в зв'язку з підписанням Прутського трактату, за яким російський уряд зобов'язувався не втручатись у справи Правобережної України, на Лівобережжя перейшло з своїм рухомим майном майже все населення Корсуня.

Польські магнати, знову повернувшись у свої володіння, давали переселенцям з західних областей пільги, але, як тільки минали пільгові роки, накладали на них тяжкі кріпосні повинності. Якщо 1765 року жителі Корсуня платили чиншу 1772 злотих, то 1789 року — 5453[2].

Особливих переслідувань і утисків зазнавали козаки, яких шляхта силоміць перетворювала в кріпаків. Люстрація 1765 року в Корсунському старостві налічувала тільки 88 господарств козаків. Люстрація 1789 року про них уже зовсім не згадує. Із значного козацького міста Корсунь перетворився в невеличке містечко, 1765 року в ньому була лише 191 хата, де животіли міщани і селяни під тягарем неймовірно великих податків.

1766 року уповноважений Радомишльської консисторії уніат Григорій Мокрицький зробив Корсунь своєю резиденцією, звідки його озброєні люди здійснювали розбійницькі набіги на навколишні православні церкви й монастирі. Корсунський замок був перетворений у катівню, де мордували прихильників православної віри[3].

Становище поневоленого народу ставало нестерпним. Коли вибухнуло всенародне повстання — Коліївщина, корсунська біднота стала її активним учасником. 1768 року М. Залізняк, ідучи на Умань, захопив Корсунь, розгромивши в ньому польський гарнізон.

12 травня 1780 року воєвода К. Рогалинський передав володіння Корсунським староством племіннику польського короля — Станіславу Понятовському, який протягом 1785—1789 рр. збудував на високому березі Росі пишний палац.

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 536.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 33—42.
[3] Там же, ч. 1, т. 2, стор. 162—170, 271—297.

Понятовський відзначався жорстокістю, підступно закріпачував вільних корсунців. Народ не корився і подав скаргу на Понятовського[1].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії Корсунь увійшов до Київського намісництва. 1799 року корсунський маєток купив у Понятовського за 100 тис. крб. сріблом російський цар Павло I і подарував міністру юстиції генерал-прокурору Росії П. В. Лопухіну. Новий володар запровадив тяжкі кріпосницькі порядки. Міщани і селяни, протягом п'яти років наполегливо борючись проти закріпачення, доводили свої вольності, посилали скарги до Петербурга. 1804 року сюди прибула спеціальна урядова комісія із каральним загоном і привела корсунців до покори. Організаторів виступу К. Тетянченка і Г. Калюжного було заслано на вічне поселення до Сибіру, 29 чоловік кинуто до богуславської в'язниці, решту покарано канчуками і різками так нещадно, що, за свідченням сучасників, каміння навколо палацу почервоніло від крові[2].

Гнів народний дедалі зростав і 1855 року новий виступ злився з одним з найгостріших проявів класової боротьби перед реформою 1861 р.— т. зв. Київською козаччиною, що охопила 16 губерній. Корсунські селяни, сподіваючись звільнення від кріпосницької залежності, рішуче записувались «у козаки», відмовлялися працювати на панщині. Понад 4 тис. жителів Корсуня, Ситників, Моринців, Виграєва, Киченців, Корнилівки, Гарбузина, Бровахи рушили до панського палацу, вимагаючи оголошення царського маніфесту про волю. Та їм перетнула дорогу шеренга солдатів. Підполковник Афанасьєв наказав розійтися, заявивши: «Волі вам не буде». Виникла сутичка. Було вбито 13, поранено 27 селян. Пани вчинили жорстоку розправу: 60 чоловік віддали військово-польовому суду, решту — покарали шомполами й різками[3].

На той час Корсунь налічував 8238 жителів. У місті була лише однокласна парафіяльна школа. Прагнення простого люду до освіти і культури це не могло задовольнити. Маючи багату на події історію, корсунці складали і співали пісень про народних ватажків та їх героїчні вчинки: «Дума про Богдана Хмельницького», «Максим, козак Залізняк», «Яром, хлопці, яром», «Гей, був у Січі старий козак» та інші.

28 червня 1859 року до Корсуня прибув Т. Г. Шевченко і жив тут до 8 липня у свого названого брата Варфоломія. Великий поет спілкувався з учасниками Київської козаччини, зокрема з дідом революціонера П. К. Запорожця — І. Д. Запорожцем, якому подарував свого «Кобзаря» з власноручним написом: «Івану Запорожцю з синами на пам'ять. Т. Г. Шевченко». Тарас Григорович відвідував також землеміра Толкунова у с. Гарбузині, там зустрічався з кріпаками Чуприною, Чалапою, Ріпою[4].

Реформа 1861 року по суті нічого не дала жителям Корсуня. Всі найродючіші землі — 21 940 дес.— залишились у князя Лопухіна, а кріпакам відійшли мізерні найгірші наділи, за які треба було платити щорічно по 14 крб. 85 коп. з кожного двору. До затвердження вимушених угод вони мали відробляти по 90 днів панщини[5]. Корсунці рішуче відмовились виконувати повинності і виказали непокору місцевій поліції. Земський справник поспішив викликати війська, і хоча з їх допомогою йому вдалося придушити виступ, селяни продовжували боротьбу з ненависним поміщиком і в наступний період[6].

Після реформи в Корсуні розвивалась промисловість, а також сільськогосподарське виробництво на ринок. Втрачаючи свої наділи, біднота йшла працювати

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 788, спр. 102, арк. 1—4.
[2] Там же, спр. 100, арк. 81, 82.
[3] Там же, ф. 223, оп. 1, спр. 583, арк. 1, 8; ф. 4, оп. 99, спр. 608, арк. 12.
[4] П. Жур. Третя зустріч. К., 1970, стор. 108.
[5] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 608, арк. 2, 20, 41.
[6] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 153, 154.

до князя Лопухіна. Ще 1815 року він збудував у Корсуні суконну фабрику. В рік тут перероблялося 2400 пудів вовни, половина якої надходила з власних економій, де випасалось 14 тис. овець-мериносів. За каторжну працю в хмарах їдкої куряви від зорі до зорі 150 робітників одержували по 15—30 крб. на рік[1].

Новий поштовх до будівництва промислових підприємств дала залізнична лінія Київ—Катеринослав, що пройшла через Корсунь. У 80-х роках тут діяли чавуноливарний, цегляний та пивний заводи, тютюнова фабрика, 10 водяних млинів та ряд дрібних майстерень. 1903 року Лопухіни-Демидови (1873 р. єдина спадкоємиця Лопухіна одружилася з підприємцем Демидовим) будують один з найбільших у Росії заводів для виготовлення фарб, що 1909 року виробив 40 тис. пудів сухих і 10 тис. пудів олійних фарб на 120 тис. карбованців.

Жорстока експлуатація і свавілля поміщиків, фабрикантів та царської адміністрації загострювали класові суперечності, прискорювали назрівання революційної бурі. В 1905—1906 рр. страйки охоплюють підприємства Корсуня і всі економії Лопухіних-Демидових. Селяни розбирали солому і сіно, рубали дрова в лісах, палили князівські скирди і комори. Лише з 5 серпня до 26 вересня 1906 р. було 6 пожеж. Коли влітку 1906 року в корсунських економіях зовсім припинилась робота, Лопухін-Демидов телеграфував губернатору: «Місцева поліція не має достатніх засобів, щоб відвернути безпорядки. Рух не економічний, а політичний. Необхідно прислати кінноту»[2].

Революційною боротьбою трудящих Корсунщини керувала створена 1905 року місцева організація РСДРП. Про її активну роботу свідчать численні донесення поліції. Так, 15 квітня 1907 року було заарештовано телеграфіста Потіна, який розкидав на базарній площі прокламації РСДРП «До залізничного пролетаріату». 26 серпня 1907 року на вулицях міста були розклеєні листівки РСДРП «До робітників цукрових заводів» і «До сільських робітників»[3].

Корсунська організація РСДРП об'єднувала соціал-демократичні групи ряду сіл і містечок Канівського повіту. Підтримувала тісний зв'язок з Київською та Одеською організаціями РСДРП. 28 жовтня 1908 року в Корсуні мала розпочати роботу конференція організації РСДРП з метою вироблення «наказу» з аграрного питання фракції соціал-демократичної партії в Державній думі, а також визначення політичної лінії щодо інших партій. Доповідь готував учитель з Корсуня А. О. Плащенко, на квартирі в якого зберігалася вся секретна документація, штамп і печатка організації.

Поліції вдалось дізнатись про підготовку конференції. 26 жовтня 1908 року її організаторів було заарештовано і засуджено до різних строків тюрми та до заслання[4].

Після придушення революції Лопухіни-Демидови запровадили ще жорстокіші умови праці. Кожний рік прискорював процес розорення селянства, яке поповнювало собою ряди робітників по містах і наймитів у селах. 1912 року в Корсуні на 744 двори тих, що мали до 2 дес. землі, було 185, до 6 — 500. Того ж року з Корсуня і сіл волості пішли на заробітки 1669 чоловік[5].

1911 року в Корсуні на 9530 жителів була тільки парафіяльна та двокласна земська школи. З 829 дітей шкільного віку 182 не вчилися. Тут налічувалося дві церкви, монастир, 19 шинків, 84 лавки купців.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року викликала нову хвилю революційної активності мас. Ігноруючи накази Тимчасового уряду і Центральної ради, корсунці ділили панські землі і майно, заборонили хижацьке винищення лісів. У телеграмі до Тимчасового уряду заводчик Бродський писав 24 травня

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 209, спр. 60, арк. 1—4.
[2] Там же. ф. 574, оп. 1, спр. 1194, арк. 7, 8.
[3] Київський облдержархів, ф. 321, оп. 1, спр. 279, арк. 18, 110.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2287, арк. 13, 14.
[5] Черкаський облдержархів, ф. 18, оп. 1, спр. 361, арк. 82; спр. 469, арк. 7.

1917 року: «Вже півтора місяця селяни Корсунської, Селищанської, Корнилівської волостей Канівського повіту, незважаючи на гостру потребу в паливі, не дають рубати, вивозити заготовлений експлуатований мною вже два роки ліс»[1].

Карні експедиції Тимчасового уряду і Центральної ради жорстоко розправлялися з учасниками самовільного захвату поміщицьких земель, але хвиля революційного руху наростала. Фактично влада на місцях перейшла до рук так званих земельних комітетів, які під тиском широких народних мас ділили панські землі.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції надала нових сил трудящим у боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією. В Корсуні Радянську владу було встановлено 4 лютого 1918 року. У відозві до населення сповіщалося, що вся влада в місті перейшла до рук Ради робітничих і селянських депутатів. Для охорони порядку в місті й народного добра було створено революційний комітет. Але наприкінці березня до міста разом з австро-німецькими загарбниками повернулись поміщики й фабриканти. Без суду і слідства катували і розстрілювали вони учасників революційних виступів. У відповідь на це у червні 1918 року на Корсунщині спалахнуло повстання. Проти народних повстанців, озброєних тільки гвинтівками та саморобними піками, окупанти кинули великий загін кавалерії з кулеметами і гарматами. Виступ було жорстоко придушено. 22 червня 1918 року були розстріляні Є. Ковтун, І. Препіяло, С. Кириченко, Л. Масло, І. Портянко та інші[2]. Вночі 7 липня загін німців і гетьманців, виламавши двері, вдерся до хати Сидора Різниченка. Прив'язавши його з 22-річним сином Данилом за шию мотузками до сідел, вони галопом погнали коней. Вранці селяни знайшли понівечені трупи своїх земляків.

Незважаючи на поразку, трудящі Корсуня під керівництвом більшовиків продовжували боротьбу. В листопаді 1918 року окупанти змушені були залишити Україну. Разом з ними втекли й Лопухіни-Демидови.

У грудні 1918 року в місто вдерлися петлюрівці. Вони оголосили воєнний стан і негайно розпочали мобілізацію в свою армію. Але корсунці, захопивши з собою петлюрівську зброю, прямували в навколишні ліси, де більшовики С. К. Федоренко та І. П. Іванов (Ященко) організовували партизанські загони. Наприкінці січня 1919 року партизани очистили Корсунь від петлюрівців. 20 лютого в місті був створений ревком на чолі з більшовиком П. П. Пастушенком, організовано збройний загін революційної охорони міста. Поряд з ліквідацією залишків петлюрівсько-куркульських банд ревком готував вибори до волосних і сільських Рад, вирішував безліч питань громадського життя. 26 лютого 1919 року було обрано волвиконком. Відновила роботу Корсунська волосна партійна організація, яка в червні того ж року налічувала 25 чоловік[3].

Радянська влада перш за все передала безземельним та малоземельним селянам землю, худобу, реманент. 5-го травня 1919 року в Корсуні було створено два комітети бідноти, які очолили селяни-бідняки Й. Я. Гавриленко і Г. Л. Святенко. Робітники стали господарями фабрик і заводів Лопухіних-Демидових. Поступово відновлювали роботу заводи чавуноливарний, хлористих фарб та інші дрібні підприємства міста. Налагоджувалась торгівля. Селяни повністю засіяли виділену їм поміщицьку землю. Однак буржуазно-націоналістичні недобитки та їх опора на селі — куркульство намагалися зірвати соціалістичне будівництво. Дізнавшись про наближення банд Григор'єва, кілька петлюрівців, які пробрались у Корсунський загін революційної охорони, в ніч на 16 травня 1919 року в палаці, де містився штаб волосного комісаріату, вбили волвійськкома І. П. Іванова (Ященка), комісара першого Інтернаціонального полку Д. Міхалакі та активних борців за Радянську владу С. В. Давиденка й К. Т. Негоду[4].

[1] Київський облдержархів, ф. 813, оп. 1, спр. 33, арк. 32.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-497, оп. 1, спр. 2, арк. 80.
[3] Там же, ф. Р-104, оп. 1, спр. 6, арк. 8, спр. 22, арк. 34.
[4] ЦДАРА, ф. 1446, оп. 2, спр. 22, арк. 32.

Наступного дня частини 13-го стрілецького і 1-го Інтернаціонального полків завдали біля Городища бандам григор'євців поразки. Більшість комуністів і радянського активу, члени комітету бідноти, сотні робітників і селян міста пішли до лав Червоної Армії. Ті, що залишилися в місті, продовжували боротьбу під керівництвом партосередку, створеного 14 червня 1919 року.

18 серпня 1919 року Корсунь захопили денікінці. У місті й навколишніх селах лютувала офіцерська рота, створена з місцевих добровольців — синків куркулів, торговців, заводчиків. Вона чинила єврейські погроми, масові страти радянських активістів, грабунки населення[1]. У відповідь на це корсунці йшли в партизанський загін С. К. Федоренка. На початку листопада денікінське командування зняло з фронту і кинуло проти партизанів Канівського повіту каральний полк. Та партизани, користуючись допомогою населення, були невловимі. На початок грудня, в зв'язку з успішним наступом Червоної Армії, цей полк повернувся на фронт, а 30 грудня 1919 року загін С. К. Федоренка вигнав денікінців з міста. В Корсуні було відновлено Радянську владу. Проте ще тривала боротьба з бандитизмом.

У лютому 1921 року Корсунь став повітовим центром. 3 квітня третій повітовий з'їзд представників волосних і сільських комнезамів висловив повну підтримку й довір'я Радянському урядові, накреслив конкретні заходи побудови Радянської влади на Корсунщині. 25 квітня відбулася партійна конференція.

У червні повітові організації переїхали з Корсуня до Богуслава. 12 квітня 1923 року Київський губвиконком ухвалив постанову про перейменування Богуславського округу в Шевченківський з окружним центром у Корсуні, який за цією постановою став містом. 22 квітня 1923 року тут відкрився волосний з'їзд незаможних селян, у рішенні якого було наголошено, що успіхи піднесення сільського господарства можливі лише при колективізації, а тому необхідно організувати колективні господарства, і членам комнезамів входити в них обов'язково[2].

Селяни включилися в соціалістичне будівництво, перетворюючи в життя ленінський план кооперування сільського господарства. Далеко за межами Корсуня знали про створену 1923 року його першу комуну «Червона зірка» та 6 товариств спільного обробітку землі. За їх прикладом такі товариства виникали в багатьох селах. Наприклад, у с. Деренківці їх було 5.

У березні 1924 року в Корсуні відбувся перший районний з'їзд колгоспників, на якому для практичного керівництва колгоспним будівництвом було створено спеціальний орган — Райраду. У травні тут відкрилась перша окружна сільськогосподарська виставка, що продемонструвала успіхи нових соціалістичних господарств.

Трудящі Корсуня під керівництвом місцевої партійної організації вели наполегливу боротьбу з голодом та розрухою. Заново відбудовані і розширені чавуноливарний і механічний заводи вже 1923 року випустили втулки до коліс, шестерні до соломорізок, вісі до возів, сільськогосподарський реманент — всього продукції на 12,5 тис. крб.

1923 року в Корсунській лікарні на 20 ліжок було 8 медпрацівників. Діти шкільного віку ходили до школи. Водночас із створенням соціалістичної економіки та зростанням на цій основі матеріального добробуту швидкими темпами розвивалася культура. При райкомі комсомолу ще влітку 1921 року було організовано школу грамоти для робітничої та сільської молоді, де навчалося 70 юнаків і дівчат. 1923 року відкрилися педагогічні курси, реорганізовані пізніше в педагогічний технікум, а потім у педучилище. 2 січня 1924 року VII з'їзд Рад Шевченківського округу надіслав вітальну телеграму В. І. Леніну, де, зокрема, говорилося: «Ваші провідні думки та ідеї живуть серед нас та впроваджуються нами в життя». 1971 року текст телеграми висічено на гранітній глибі, яку встановлено поруч музею Корсунь-Шевченківської битви.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-104, оп. 1, спр. 5, арк. 190—196.

[2] Там же, ф. Р-70, оп. 1, спр. 4, арк. 37—39; ф. Р-104, оп. 1, спр. 61, арк. 109.

Відкривалися робітничі й селянські клуби, хати-читальні, бібліотеки, розвивалася художня самодіяльність. У 1924—1926 pp. тут діяв краєзнавчий музей, переведений пізніше до Черкас. Велику роль у справі піднесення революційної свідомості мас і культури трудящих у перші роки Радянської влади відіграла районна газета. Перший номер газети «Незаможник», орган шевченківського окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро, вийшов у Корсуні 1922 року. У квітні 1924 року тираж газети становив понад 3 тис. примірників. З 1929 року районна газета називалась «Леніновим шляхом», а з 1 червня 1962 року — «Ленінським шляхом».

1924 року на увічнення пам'яті В. І. Леніна в Корсуні розгорнувся збір коштів. Постановою окрвиконкому 1929 року їх було передано на будівництво Корсунської ГЕС ім. В. І. Леніна.

В роки індустріалізації країни швидкими темпами зростала промисловість Корсуня. Якщо 1931 року механічний завод (у травні 1923 року його найменовано ім. Т. Г. Шевченка) випустив продукції на 274 тис. крб., то в 1934-му — на 587 тис. Завод перейшов на виготовлення за спецзамовленням деталей для підприємств Ленінграда та інших міст країни[1].

У травні 1929 року в Корсуні розпочато спорудження міжрайонної ГЕС, яка 27 серпня 1934 року дала перший струм. У радіусі 45 км його одержали колгоспи й підприємства п'яти районів області. Працювало 100 підстанцій.

Протягом 1929—1930 pp. відбулася суцільна колективізація. Було створено 4 колгоспи: «Червона зірка», «Євпахар», «Червона п'ятирічка», ім. Т. Г. Шевченка, які мали 2676 га землі, об'єднували 537 селянських господарств. Спільними зусиллями трудівники підняли урожайність зернових до 12 цнт з га, продуктивність тваринництва — в 1,5 раза. 1940 року колгоспники отримали в середньому по 3 кг зерна і 2 крб. 40 коп. грошима на трудодень. Значну роль у зміцненні господарств відіграла Корсунська ГЕС, завдяки якій у колгоспах працювало 240 моторів, 30 електромолотарок, 15 млинів, провадилося зрошування бурякових плантацій.

Велику допомогу подавала Корсунська МТС. З метою якнайкращого використання техніки 1936 року тут відкрилися курси комбайнерів. 1938 року, виконавши річний план тракторних робіт на 100 проц., МТС зекономила пального 29,8 тис. кілограмів. Зміцнювалася промисловість Корсуня. Машинобудівний завод з 1932 року почав випускати устаткування для паперової промисловості. Тут широко розгорнувся рух багатоверстатників. План 1935 року успішно виконано до 21 грудня. Ливарно-механічний завод 1940 року виготовив більш як на 2 млн. крб. машин і запчастин до них, освоїв виробництво центробіжних насосів.

Разом з усією країною молодів старовинний Корсунь: виникали квартали нових будинків над Россю, перетятої величною греблею ГЕС, на базі чавуноливарного заводу піднялися корпуси верстатобудівного.

Корсунь-Шевченківська ГЕС. 1970 р.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни міська лікарня, де працювало 24 медичних працівників, мала 150 лікарняних ліжок. Тут було 3 середні, 2 неповні середні та 1 початкова школи, педтехнікум і медшкола.

Розбійницький напад фашистів перервав мирну творчу працю ра-

[1] Газ. «Леніновим шляхом» (Корсунь), 21 грудня 1934 р.

І. О. Змієвський

П. О. Нікітін

О. Я. Топчій

П. І. Янчевський

Юні підпільники Корсунської організації «Комітет 103».

дянського народу. Всі здатні носити зброю пішли на фронт. 30 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в Корсунь. Два з половиною роки тяглася чорна ніч фашистської окупації. Але корсунці й тоді не схилили голови. Вже в грудні 1941 року тут діяла підпільна організація «Комітет 103». Нею керували вчитель Корсунської середньої школи № 1 П. Я. Марценюк та комуніст О. Ю. Хоменко, який був залишений на окупованій території для підпільної роботи.

У 1942—1943 рр. патріоти організували аварії двох ешелонів з гітлерівцями, пустили під укіс паровоз, спалили на станції Сотники трансляційний вузол підземної радіотелеграфної лінії Берлін—Ростов, чинили аварії на ГЕС, видавали молодим корсунцям фіктивні документи про звільнення їх від фашистської каторги. На друкарській машинці підпільниці Л. Грузнова, М. Колос та М. Бардадим надрукували тисячі листівок із закликами до населення саботувати гітлерівські порядки. Весною 1943 року «Комітет 103» встановив зв'язок з підпільниками Києва і спільно з ними розпочав підготовку до створення партизанських загонів. Окупантам удалося натрапити на слід народних месників. 17 липня 1943 року вони влаштували облави в Корсуні і ряді сіл району. П. Я. Марценюка, Ю. П. Бойка, О. М. Прудченка, С. Г. Кошмана, І. О. Змієвського, О. Я. Топчій, П. І. Янчевського, П. О. Нікітіна та інших схоплено і вночі 24 липня розстріляно в Різаному Яру.

Але й після того корсунці не скорилися і продовжували боротьбу. В навколишніх лісах росли й міцніли партизанські загони, які завдавали дедалі дошкульніших ударів по гарнізонах і комунікаціях ворога. У ніч на 30 січня 1944 року, наприклад, знищивши охорону, вони звільнили на станції Корсунь 450 радянських військовополонених і місцевих жителів, яких гітлерівці мали розстріляти.

Патріоти все робили в ім'я перемоги. Їх боротьба в тилу ворога була величезною допомогою нашим військам, які на початку 1944 року, визволяючи Правобережну Україну, підійшли до Корсуня. Однією з найбільших операцій того часу була Корсунь-Шевченківська битва, проведена в період 24 січня — 17 лютого 1944 року військами 1-го та 2-го Українських фронтів. Рано-вранці 24 січня сотні гармат 2-го Українського фронту, яким командував генерал армії І. С. Конєв, відкрили ураганний вогонь по ворожих позиціях. Передові батальйони вклинились у розташування німецьких військ на кілька кілометрів, а наступного дня перейшли у наступ і головні частини фронту, зломивши опір ворога. 20-й танковий корпус просунувся на кінець дня на 18—20 км.

Чинячи впертий опір, противник 27 січня завдав сильного контрудару в районі прориву, відрізавши два танкові корпуси від решти військ фронту. Незважаючи на

Колона полонених солдатів та офіцерів німецько-фашистських військ після Корсунь-Шевченківської битви. Лютий 1944 р.

винятково важке становище, що склалося, діючи рішуче і сміливо, бригади 20-го танкового корпусу вночі 27 січня оволоділи Шполою, вийшовши наступного дня в район Звенигородки, де з'єдналися з частинами 6-ї танкової армії 1-го Українського фронту. Таким чином, Корсунь-Шевченківське угруповання фашистів, яке налічувало 10 дивізій, 1 мотобригаду та інші частини, опинилося в оточенні.

8 лютого 1944 р. радянське командування, щоб уникнути зайвого кровопролиття, запропонувало гітлерівцям припинити опір і скласти зброю. Але фашистські генерали відхилили ультиматум. Бої розгорілися з новою силою.

12 лютого два полки 294-ї стрілецької дивізії форсували Рось у районі Набутівського цукрового заводу і разом з частинами 206-ї стрілецької дивізії почали наступ на Корсунь-Шевченківський. Гітлерівці намагалися утримати свій останній сильно укріплений опорний пункт, де розташовувались аеродроми. Але радянські війська в жорстоких боях, знищуючи живу силу і техніку ворога, крок за кроком просувались уперед. Зрозумівши, що їм не втримати місто, фашисти вирішили перед відступом перетворити його в купу руїн. Вони підірвали турбінний зал і греблю гідроелектростанції, мости, вокзал, заводи, лікарню та інші споруди. Об 11 годині 14 лютого Корсунь-Шевченківським оволоділи радянські війська, врятувавши місто від повного знищення.

11 лютого танкове угруповання ворога вклинилось у розташування наших військ на декілька десятків кілометрів і вийшло в район Лисянки. 12 лютого з району Стеблева завдали зустрічного удару оточені ворожі війська. В результаті відстань між ними скоротилась до 10—12 км. Радянське командування спішно перекинуло сюди танкові корпуси 5-ї гвардійської танкової армії під командуванням генерал-полковника П. О. Ротмістрова і 2-ї танкової армії генерал-лейтенанта С. І. Богданова, декілька стрілецьких дивізій і протитанкових артполків. В жорстоких боях, що точились тут 12—16 лютого, ворог був знекровлений. В ніч на 17 лютого, скориставшись хуртовиною, гітлерівці зробили спробу вирватись з оточення. Біля сіл Комарівки, Хильок, Почапинців і Журжинців їх зустрів нищівний вогонь радянських військ, що зайняли кругову оборону. Незважаючи на величезні втрати, гітлерівці вперто пробивались до Лисянки. Весь день 17 лютого точився кровопролитний бій. Спроби ворога вирватися з оточення зазнали повного краху. Лише невеликій кількості танків і бронетранспортерів з генералами і офіцерами, які кинули напризволяще свої війська, вдалося дістатися Лисянки.

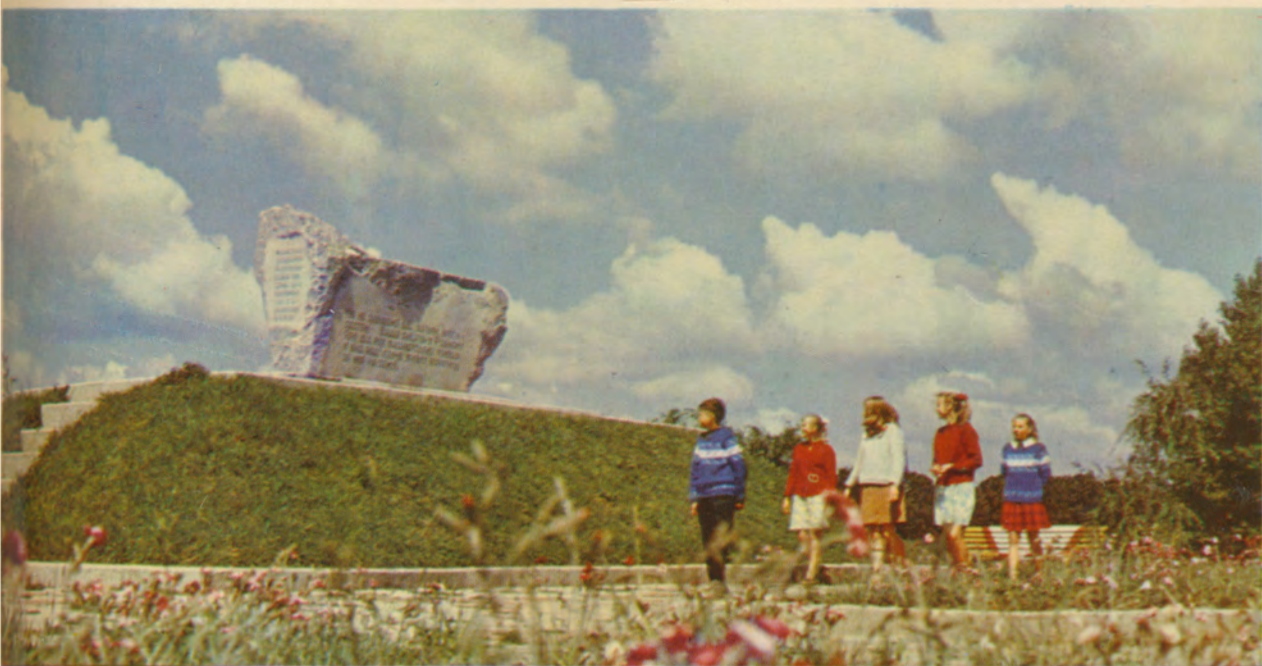
В Корсунь-Шевченківській битві, що дістала назву «Новий Сталінград», ворог втратив 55 тис. солдатів і офіцерів, 18 200 потрапили в полон[1].

18 лютого Москва від імені Батьківщини 20 артилерійськими залпами із 224 гармат сповістила всьому світу про нову блискучу перемогу радянської зброї. 23 з'єднанням і частинам Червоної Армії було присвоєно найменування «Корсунських». За видатні бойові подвиги понад 100 бійців і командирів удостоєно звання Героя Радянського Союзу, кілька тисяч воїнів нагороджені орденами і медалями.

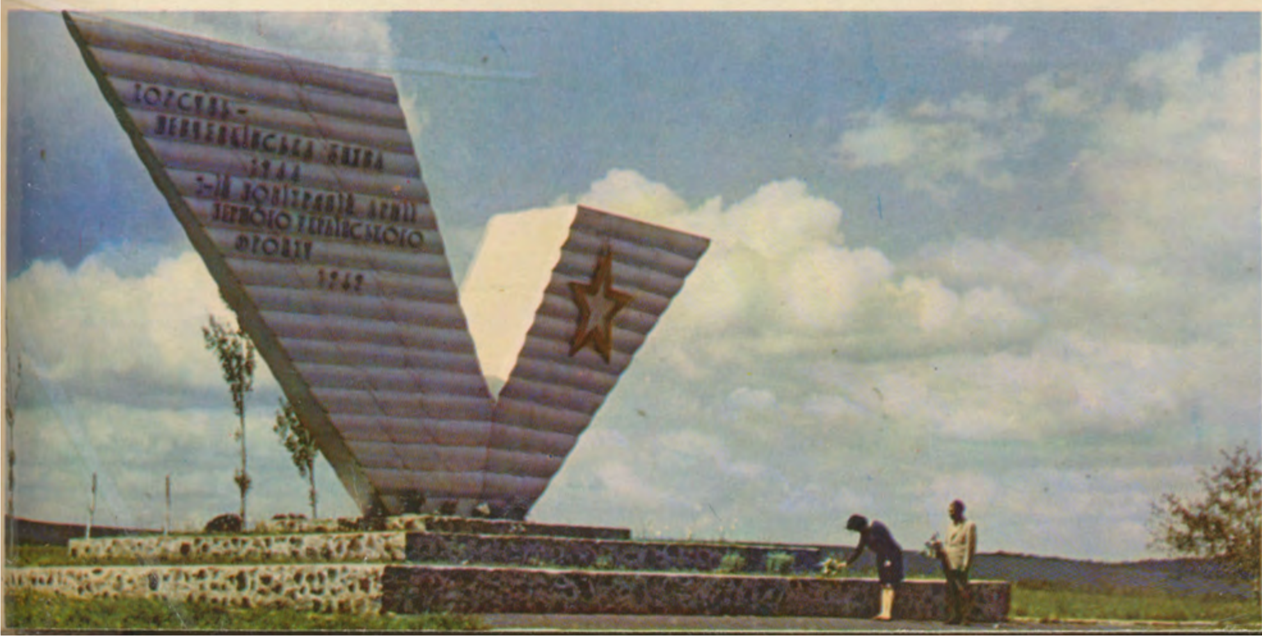
[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945. В 6-ти т., т. 4. М., 1962, стор. 58—69.

1

2

3

4

5

6

7

Корсунь-Шевченківський меморіальний комплекс. 1970 р.

1 Стела «Кільце зімкнулось» на честь зустрічі армій 1-го і 2-го Українських фронтів. Місто Звенигородка.

2 Пам'ятник громадянам міста, розстріляним німецько-фашистськими загарбниками в 1943 році.

3 Монумент на честь 2-ї повітряної армії 1-го Українського фронту. Місто Городище.

4 Тут починається Корсунь-Шевченківський меморіальний комплекс. В'їзд до Корсунь-Шевченківського району з боку Києва.

5 Пам'ятник радянським воїнам, які загинули, визволяючи місто від німецько-фашистських загарбників. Місто Звенигородка.

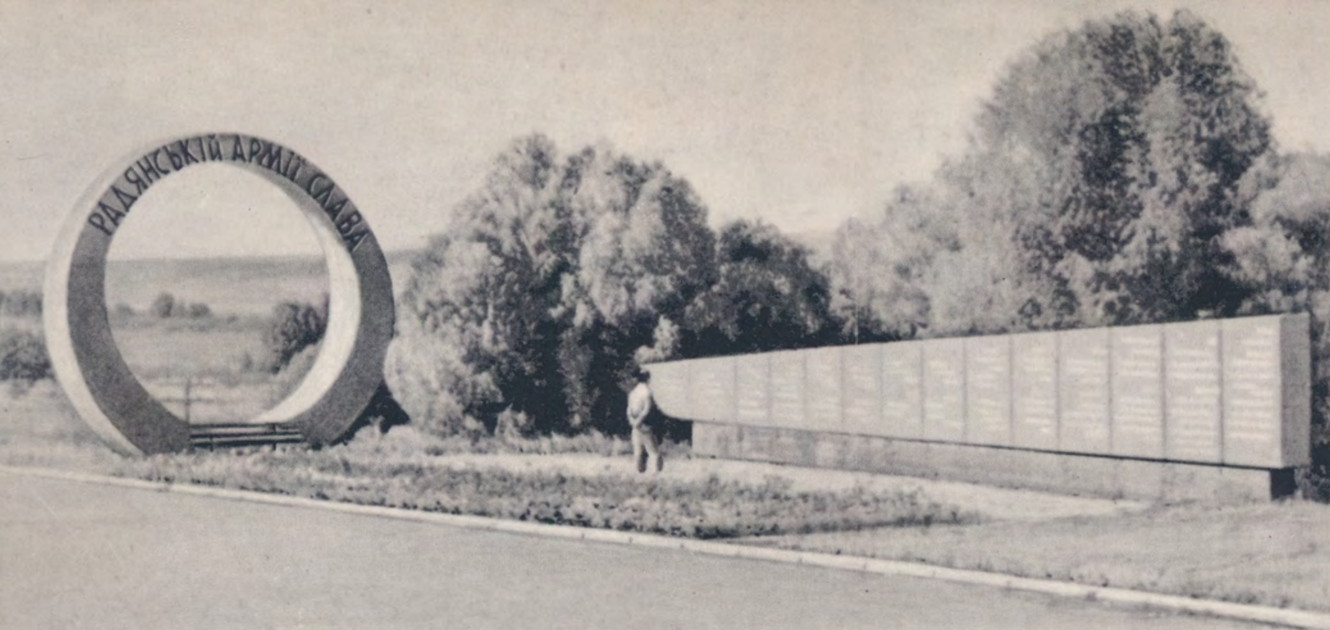
6 Пам'ятник односельцям, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. Село Заріччя Корсунь-Шевченківського району.

7 Фрагмент пам'ятника землякам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. Місто Тальне.

8 Музей історії Корсунь-Шевченківської битви.

8

1

1 Стела на честь 23-х військових з'єднань, які удостоєні найменування «Корсунських». Селище Стеблів Корсунь-Шевченківського району.

2 Монумент на честь 5-ї гвардійської танкової армії 2-го Українського фронту поблизу шляху Комарівка — Почапинці.

3 Монумент на честь 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту. Село Почапинці Лисянського району.

4 Пам'ятник радянським воїнам, які віддали життя за визволення села. Село Шевченкове Звенигородського району.

5 Тут був штаб 2-го Українського фронту. Село Шевченкове Звенигородського району.

6 Пам'ятний знак на честь 1-ї окремої Чехословацької бригади. Село Бузівка Жашківського району.

7 Панорама Корсунь-Шевченківської битви.

2

3

4

5

6

7

Очищена від окупантів, Корсунь-Шевченківська земля лежала в попелі і руїнах. Трудящі з великою енергією приступили до її відродження. Перемога дісталася дорогою ціною. Тисячі корсунців було замучено в концтаборах, закатовано в гестапо. Лише в урочищах Різаний Яр та Куцівка, що на околиці міста, фашисти розстріляли 2278 чоловік.

Багато хто не повернувся з фронтів Великої Вітчизняної війни, віддавши життя за свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини. В битві під Москвою 20 грудня 1941 року загинув уродженець міста Корсуня Герой Радянського Союзу М. К. Льонченко. Його ім'я носить одна з вулиць міста.

3 травня 1944 року Указом Президії Верховної Ради УРСР за № 34/143 місто Корсунь було переіменовано в Корсунь-Шевченківський.

Одразу після визволення 14 лютого 1944 року відновили роботу райком КП України, районна Рада депутатів трудящих, міська Рада та райвійськкомат. Відроджено 9 партійних організацій: на чавуноливарному заводі, в залізничних майстернях, 8-ої дистанції колії, ремонтних майстернях МТС, на станції Корсунь, красильному заводі, гідроелектростанції, швейній фабриці, харчокомбінаті, в колгоспі «Червона Зірка».

1944 року трудящі зібрали 1002,5 тис. крб. на будування танкової колони «Корсунь-Шевченківський» для 2-го Українського фронту та 1195 тис. крб. у фонд Червоної Армії, надіслали на фронт значну кількість хліба та інших сільськогосподарських продуктів. У телеграмі Верховного Головнокомандуючого на ім'я секретаря райкому партії корсунцям було передано подяку радянських воїнів за допомогу.

Братерську допомогу подавали місту народи-брати. В березні—квітні 1944 року сюди йшли ешелони з сибірським лісом, Урал прислав 17 тракторів марки «ЧТЗ» для Корсунської МТС. Держава щорічно виділяла понад 7 млн. крб. для відбудови зруйнованого господарства міста.

Трудящі відбудували верстатобудівний завод ім. Богдана Хмельницького, харчокомбінат, залізничні майстерні 8-ї дистанції колії, МТС, хлібопекарню, залізничну станцію Корсунь, красильний (пізніше — механічний) завод, млин, олійницю, маслозавод, вокзал, лозомеблеву і швейну фабрики, організували промартіль «XX років РСЧА». Колектив «Заготзерна» у першому кварталі 1945 року посів перше місце в країні щодо виконання планових показників. Йому було вручено перехідний Червоний прапор Державного комітету оборони СРСР і грошову премію. Гідроелектростанція в день третьої річниці Корсунь-Шевченківської битви, 17 лютого 1947 року, дала перший струм.

1950 року відбудова промислових підприємств міста, які вже давали продукції на 1,5 млн. крб., була повністю закінчена. Розпочалося будівництво авторемонтного, кукурудзокалібрувального, плодоконсервного і механічного заводів, пересувної механізованої колони, будівництва об'єктів різного призначення та житла, реконструйовано верстатобудівний завод, 2 гранітні кар'єри, 2 цегельні заводи, рембуддільницю, створено «Міжколгоспбуд».

За допомогою робітників міста під керівництвом партійних організацій колгоспники відбудовували своє господарство, повністю зруйноване фашистами. Велику допомогу в цьому подавали їм братні республіки. Зокрема, тільки Російська Федерація та Казахстан надіслали 387 корів, 50 свиноматок.

Для піднесення економіки 1950 року артільні господарства «Євпахар», «Червона п'ятирічка», ім. Шевченка, «Червона Зірка» об'єдналися в колгосп «Зоря», що вже через рік довів урожайність зернових з кожного гектара до 15 цнт та цукрових буряків — до 250 цнт.

Пам'ятна медаль на честь 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви. 1969 р.

У післявоєнні роки розширилися підприємства громадського харчування, 1949 року побудовано чайну, 2 їдальні, обладнано 17 торговельних кіосків, 24 магазини.

Ще у вересні 1944 року відновили свою діяльність 5 загальноосвітніх шкіл, педагогічний технікум ім. Т. Г. Шевченка, училище механізації сільського господарства, курси медсестер та електромонтерів. Всіма навчальними закладами в 1944/45 навчальному році було охоплено понад 2,5 тис. чоловік. Великою культурною подією стало відкриття в колишньому палаці князів Лопухіних музею Корсунь-Шевченківської битви — справжньої скарбниці народної пам'яті, експонати якої красномовно нагадують про героїчні дні визволення міста.

1948 року відкрив двері будинок культури, при якому діяла бібліотека з фондом 15 тис. книг, працював хор у складі 185 чоловік, драматичний, хореографічний та інші гуртки художньої самодіяльності.

Як і в довоєнні роки, улюбленим місцем відпочинку корсунців став парк культури (площею 97,2 га).

Вулиці міста прикрашалися новими багатоповерховими будинками, куди переселялися родини трудівників.

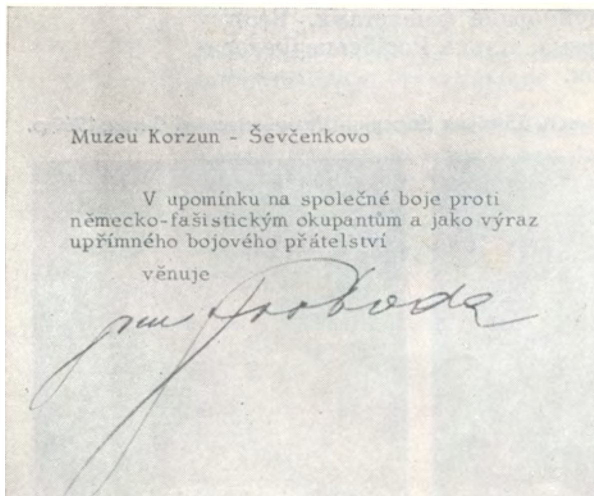
Піклування партії й уряду про умови праці і життя надихали корсунців на нові трудові звершення. 1962 року Корсунь-Шевченківська ГЕС розрослася в район електромережі, об'єднавши каскад гідроелектростанцій на Росі: Стеблівської, Богуславської, Дибенської та теплоелектростанції ім. Ватутіна, в м. Городище, закільцьованих і підключених до ліній електропередач Кременчуцької ГЕС.

Верстатобудівний завод ім. Богдана Хмельницького, що виріс на місці механічних майстерень, дає продукцію (зубодовбальні верстати) для московських автомобільних заводів ім. Ліхачова та малолітражних машин, Кіровського заводу в Ленінграді, Горьковського та Мінського автомобільних, Волгоградського та Харківського тракторних. Верстати з маркою Корсунь-Шевченківського заводу працюють на підприємствах Чехословаччини, Польщі, Болгарії, Угорщини, Монгольської Народної Республіки, Індії, Італії — всього в 19 зарубіжних країнах. Колектив, посідаючи першість у соціалістичному змаганні, у 1952, 1954, 1962 роках нагороджувався перехідним Червоним прапором, а 1967 р. — пам'ятним ювілейним Червоним прапором на честь 50-річчя Великого Жовтня. Токарі Є. Ф. Тернова та Г. А. Жарська (остання була депутатом Верховної Ради УРСР у 1958—1962 роках) нагороджені орденом Леніна. Делегат XXIV з'їзду КП України шліфувальник Л. Є. Пустовойт виконує щоденні завдання на 115—125 проц.

З особливим піднесенням йшли трудящі Корсунщини назустріч 100-річчю від дня народження В. І. Леніна. 1275 переможців соціалістичного змагання нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Почесне звання ударників комуністичної праці присвоєно 2798 робітникам, 39 цехам, 124 бригадам. У переддень ювілею 35 кращих виробничників стали комуністами.

Борючись за достойну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, колективи промислових підприємств завершили план останнього року п'ятирічки, виконавши його достроково на 101,2 проц. Протягом 1953—1970 рр. вони допомогли побудувати ями для силосу, устаткували 19 механізованих токів, виготовили й змонтували підвісні шляхи для 15 тваринницьких ферм. Зокрема, Корсунь-Шевченківське профтехучилище подає допомогу в обробітку грунту, догляду за посівами та в збиранні врожаю підшефному колгоспу ім. Пархоменка с. Кичинці.

Дарчий напис Людвіка Свободи на книзі «От Бузулука до Праги», подарованій музеєві Корсунь-Шевченківської битви. 1970 р.

Muzeu Korzun - Ševčenkovo

V upomínku na společné boje proti německo-fašistickým okupantům a jako výraz upřímného bojového přátelství

věnuje

Верстатобудівний завод ім. Богдана Хмельницького забезпечив підшефний колгосп ім. Карла Маркса с. Переможинці токарними, свердлильними верстатами та іншим устаткуванням, обладнав для ~~нього~~ ремонтні майстерні. Районне об'єднання «Сільгосптехніки», яке шефствує над місцевим колгоспом «Зоря», повністю механізувало птахоферму.

Ресторан «Вітряк», м. Корсунь-Шевченківський. 1971 р.

На кінець восьмої п'ятирічки урожайність зернових доведено до 17 цнт з 1 га, в тому числі пшениці — по 23,6 цнт; цукрових буряків — по 264 цнт. Невпинно збільшується поголів'я продуктивної худоби. На кінець восьмої п'ятирічки на фермах артілі налічувалося 1116 голів великої рогатої худоби. Порівняно з 1948 роком поголів'я худоби майже потроїлося.

З 1966 року колгосп «Зоря» спеціалізується на вирощуванні птиці та виробництві яєць, щорічно даючи державі понад 6,5 млн. штук яєць. На честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп нагороджено ювілейним Червоним прапором.

В останні роки восьмої п'ятирічки грошові прибутки колгоспників становили 1,102 тис. крб. на рік, а неподільні фонди майже 1 млн. крб. 1970 року машинно-тракторний парк складався з 26 тракторів, 7 зернових, 8 бурякових та 1 кукурудзозбирального комбайнів, 32 автомашин. За роки п'ятирічки тут збудовано механізовану птахоферму, 6 приміщень для великої рогатої худоби, в т. ч. 2 корівники, 2 відгодівельні майданчики.

Дбають у колгоспі і про добробут людей, про задоволення їх матеріальних і культурних потреб. Оплата людино-дня досягла 2 крб. 75 коп., понад 200 осіб забезпечено пенсіями по старості й інвалідності, щорічно виділяються кошти для оздоровлення колгоспників у санаторіях та будинках відпочинку.

Для дітей у місті споруджено дитячий комбінат «Світлячок» на 150 місць, 4 дитячі садки, в тому числі «Орлятко» верстатобудівного заводу на 75 місць, «Берізка» швейної фабрики на 125 місць, 3 дитячих ясел.
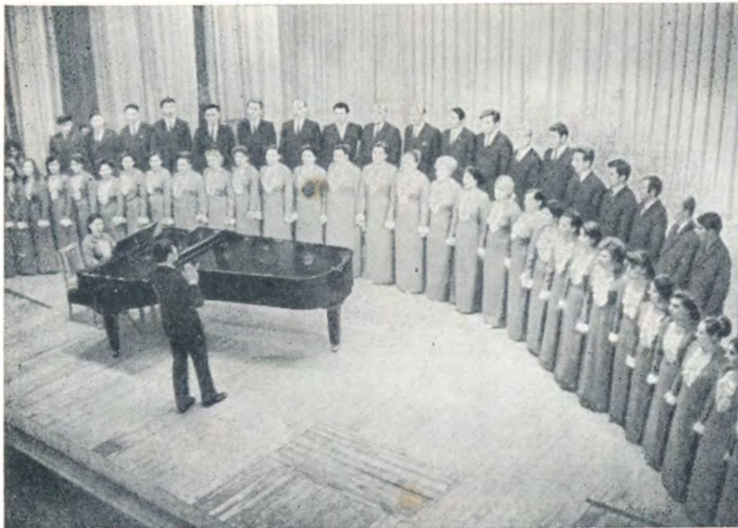
Медичне обслуговування населення здійснює районна лікарня на 250 ліжок, протитубдиспансер, поліклініка, невропсихіатричний диспансер, 3 фельдшерсько-акушерські пункти, 3 пологові будинки, 2 аптеки, зубопротезна поліклініка, 6 медпунктів. На кінець восьмої п'ятирічки в лікувальних закладах працювало 86 лікарів і 206 працівників середнього медичного персоналу. На охорону здоров'я в місті держава щорічно виділяє понад 800 тис. крб.

В районній лікарні працюють головний лікар Є. М. Клименко та педіатр Г. І. Гавросієнко, яким 1962 року присвоєно звання заслужений лікар Української РСР.

У Корсуні-Шевченківському створено всі необхідні умови для розвитку фізкультури і спорту: тут діють 3 стадіони, 4 спортивні майданчики.

Росте і квітне Корсунь-Шевченківський. З'явились багатоповерхові будинки: районного вузла зв'язку, райкому партії, гуртожитку педагогічного училища, два 45-ти, один 75-ти й один 100-квартирний житлові будинки, готель на 70 місць. До 80 км збільшилась мережа водогону. За цей час заасфальтовано вулиць і тротуарів близько 45 км, замощено бутовим каменем більшість провулків міста.

До послуг населення міста — районний будинок культури на 600 місць, збудований на честь 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви, будинок культури верстатобудівного заводу на 450 місць, кінотеатри «Мир», «Комсомолець» та літній «Перемога»,

Хор Корсунь-Шевченківського будинку культури. 1971 р.

2 колгоспні та 7 відомчих клубів, 12 бібліотек з фондом 257 тис. книг, дендропарк площею 97,2 га., музей Корсунь-Шевченківської битви. В 47 ленінських кімнатах, червоних кутках та кутках революційної, бойової і трудової слави читаються лекції, демонструються кінофільми, влаштовуються літературні вечори, диспути, концерти, виставки. Велика увага приділяється творчим звітам колективів художньої самодіяльності. Кожного тижня учасники сільської художньої самодіяльності виступають перед трудящими міста, а з промислових підприємств, установ і організацій — перед колгоспниками. Широкою популярністю користуються хори районного будинку культури, райлікарні, педагогічного і медичного училищ, 8-ої дистанції колії, естрадний ансамбль верстатобудівного заводу, оркестр народних інструментів музичної школи ім. К. Г. Стеценка, танцювальний колектив районного будинку культури, дівочий ансамбль фабрики плетених виробів. Всього в місті 25 колективів художньої самодіяльності, у яких 1275 учасників.

На промислових підприємствах, у колгоспах, в установах і навчальних закладах міста — 51 партійна організація, де на обліку понад 1750 членів і кандидатів у члени партії. Їх активними помічниками у піднесенні господарського і громадсько-політичного життя є 2950 комсомольців, об'єднаних у 42 комсомольських організаціях. Усі вони наполегливо працюють над виконанням рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Активно працює міська Рада депутатів трудящих. У її складі 75 депутатів. При Раді на громадських засадах діє 65 вуличних комітетів, до яких входить 325 активістів міста, на промислових підприємствах і в колгоспі — депутатські групи і пости. Нову п'ятирічку трудящі Корсунь-Шевченківського розпочали по-ударному, достроково виконавши завдання її першого року. В перших рядах по виконанню взятих соцзобов'язань делегат XXIV з'їзду КП України фрезерувальник верстатобудівного заводу ім. Богдана Хмельницького Л. Є. Пустовойт, лозомебльовик В. В. Дударенко з фабрики плетених виробів та багато інших, які виробничу програму і свої зобов'язання виконують на 115—125 процентів.

Для верстатобудівного заводу ім. Богдана Хмельницького дев'ята п'ятирічка буде роками створення й освоєння випуску нових верстатів. Уже 1971 року виготовлено дослідний зразок верстата — 5123, протягом наступних 2 років буде освоєно випуск редуктора РЧУ-160. Для успішного виконання поставлених завдань партійна організація разом з адміністрацією заводу механізують ливарний цех, створили цех обробки корпусних деталей верстатів.

Колгосп «Зоря» достроково виконав на 115 проц. план 1971 року, продавши державі понад 6 млн. штук яєць. У першому році дев'ятої п'ятирічки зібрано з гектара 28,9 цнт зернових, 311,8 цнт цукрових буряків. На 100 га угідь вироблено м'яса по 62 цнт, молока—по 268,5 цнт. Доярка колгоспу М. П. Васильєва, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, надоює від фуражної корови по 3200—3400 кг молока.

У дев'ятій п'ятирічці в місті передбачено побудувати туристську базу, будинок піонерів, лазню, комбікормовий завод, реконструювати верстатобудівний, механічний і авторемонтний заводи, два дитячі садки та інше.

Могила українського художника І. М. Сошенка, м. Корсунь-Шевченківський. 1971 р.

У Корсуні-Шевченківському народилися: Герой Радянського Союзу М. М. Кулаков — віце-адмірал; Герой Соціалістичної Праці Ж. Д. Давиденко — майстер маслороб Корсунь-Шевченківського маслозаводу; кінорежисер В. З. Довгаль; поетеса Т. О. Коломієць; заслужена вчителька УРСР, депутат Верховної Ради УРСР III і IV скликання Н. Г. Бантос.

В Корсунь-Шевченківському і на його околицях багато історичних пам'ятників і місць: могила-пам'ятник українському художнику І. М. Сошенку, який, ідучи із Сміли в Богуслав, зупинявся в Корсунь-Шевченківському і тут же помер 18 липня 1876 року. Урочище, де 1648 року війська Богдана Хмельницького перекопали дорогу, з метою перетнути шлях відступу польським військам; козацька могила — поховання воїнів Богдана Хмельницького; насип скіфського походження, що був спостережним пунктом часів козаччини; козацький дуб, каштан Т. Г. Шевченка в дендропарку, пам'ятник-погруддя Богдану Хмельницькому; залишки стародавніх городищ та укріплень XVI—XVII ст.; дендропарк та палац —архітектурні пам'ятки XVIII ст.; стела на честь перебування тут Т. Г. Шевченка.

Любовно доглядають корсунці два пам'ятники і два погруддя В. І. Леніну. Завжди уквітчані братські могили та пам'ятники воїнам, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками, меморіальна стела на честь визволення міста.

У сиву давнину сягає історія Корсуня-Шевченківського. Але протягом віків залишався він провінційним містечком. І тільки за Радянської влади по справжньому розквітнув, перетворився на сучасне місто. Люблять корсунці своє гарне місто і з наснагою працюють, щоб зробити його ще прекраснішим.

М. Д. ГУПАЛО, І. О. КОСТЕНКО, Д. І. ПРУДЧЕНКО

СТЕБЛІВ

Стеблів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Росі, до якої в самому селищі впадають притоки Боровиця та Хоробра. Віддаль до Корсуня-Шевченківського 16 км. Населення — 5,4 тис. чоловік.

Стеблів має давню історію. На його території виявлено поселення трипільської культури, збереглися також рештки двох поселень скіфського часу[1] та ранньослов'янського поселення черняхівської культури. Поблизу селища збереглося городище часів Київської Русі[2].

1036 року князь Ярослав побудував на місці майбутнього Стеблева фортецю[3], що являла частину захисної смуги на півдні Київської Русі[4]. Фортеця була знищена монголо-татарами.

Після загарбання магнатсько-шляхетською Польщею України Стеблів, якому було надане магдебурзьке право, належав різним власникам. Оточений з усіх боків водою, крутими скелями, валом і високими палями, він тривалий час був неприступним і під час воєн ставав місцем кривавих сутичок[5].

---

[1] М. М. Бондар. Пам'ятки стародавнього минулого Канівського придніпров'я. К., 1959, стор. 19, 36.
[2] Археологічні пам'ятки Української РСР, т. 1. К., 1946, стор. 228.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 137.
[4] Славяне и Русь. М., 1968, стор. 38, 41.
[5] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 606.

1616 року в Стеблеві проживало 100 міщанських та 400 козацьких родин, разом з навколишніми хуторами містечко входило до складу Корсунського староства.

Волелюбні стеблівці брали участь у повстанні 1637 року, очоленому гетьманом нереєстрових козаків П. Павлюком. У відповідь на його універсал до всього козацтва і посполітства підніматися на боротьбу проти польсько-шляхетської влади вони поповнили повстанське військо. Коли 1638 року прийшов з Запоріжжя у Стеблів К. Скидан, жителі містечка радо його зустріли, допомогли грішми, а багато хто пішов з його загоном.

Населення Стеблева брало активну участь у народно-визвольній війні 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, зокрема, у Корсунській битві. Відомо, що 15 травня 1648 р. польські війська розташувалися на зручній позиції між Корсунем і Стеблевом і побудували там окопи, але Б. Хмельницький примусив ворогів відступити і прийняти бій у менш сприятливій для них обстановці[1]. З 1648 року Стеблів став сотенним містечком Корсунського полку. Коли в 1664—1665 рр. вибухнуло селянсько-козацьке повстання під проводом В. Дрозденка, стеблівці приєдналися до нього. 1664 року непокірний Стеблів був оточений 20-тисячним польським каральним загоном Стефана Чарнецького, що діяв спільно з 15-тисячним татарським військом. Жителі засіли в замку і, незважаючи на свою нечисленність, чинили ворогам запеклий опір. Проте сили були надто нерівні. Карателі вдерлися до міста і зруйнували його[2].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року, коли Правобережна Україна знов відійшла до шляхетської Польщі, польські магнати відновили соціальний і національний гніт. Поневолений народ продовжував боротьбу за своє визволення.

1702 року повстанське військо на чолі з полковником З. Іскрою звільнило Стеблів від шляхти. Але за Прутським трактатом 1711 року містечко знову потрапило під владу шляхетської Польщі. Тільки 1793 року воно в складі Правобережної України було возз'єднане з Росією.

З 1797 року Стеблів входить до складу Богуславського повіту, а з 1837 року — до Канівського Київської губернії. Становище селян було тяжким і безправним. Великий український письменник-реаліст І. С. Нечуй-Левицький, що народився і тривалий час проживав у Стеблеві, у своїй повісті «Микола Джеря» засудив кріпосницьке право, яке фізично і духовно спотворювало людину. Селяни вдосвіта вставали, щоб поспіти на панщину. Хоч їхнє жито сипалось, вони, однак, мали обробляти панський лан. Якось на току герой твору Микола запитав батька: «Коли ми, тату, перемолотимо оці скирти?» — «А тоді, як помремо,— сумно одказав той,— а як ці змолотимо, бог уродить нові, може, ще довші».

«Кожній молодиці, дівчині, навіть дівчинці пани накидали прясти на зиму по два півмітники. Як не ставало прядива, то молодиці мусили докладати свого... Весною пан роздавав на кожну хату по двадцять качиних яєць, а восени треба було принести двадцять качок. На качку давали з економії по гарцеві зерна, але качка за літо здохла б, а не прохарчувалась би тим гарцем».

У першій половині XIX ст. в Стеблеві починає розвиватися промисловість. Суконну фабрику, побудовану 1818 року в с. Великих Прицьках, поміщик Головинський перевів 1845 року до Стеблева. На підприємстві працювало близько 500 чоловік, які давали своєму власникові протягом року майже 10 тис. крб. чистого прибутку. Та про умови праці підприємець мало піклувався. Робочий день влітку тривав від сходу до заходу сонця. Заробіток трудівника становив від 1 крб. 25 коп. до 7 крб. на місяць. Робітники спали на нарах, застелених тільки соломою, вони глухнули від постійного гуркоту, дихали гарячим задушливим повітрям.

Населення залишалося в основному неписьменним. З навчальних закладів було тільки однокласне початкове народне училище.

[1] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією К., 1954, стор. 95.

[2] Л. Похилевич. Сказание о населенных местностях Киевской губернии, стор. 606, 607.

Реформа 1861 року не поліпшила умов життя стеблівців, не принесла їм справжньої волі. Вони дістали право викупити тільки 1916 дес.[1], в той час як у панів залишилося 2776 дес. Злидні гнали селян у найми до поміщиків, у яких можна було заробити 15—20 коп. за день. Важка праця була настільки виснажливою, що «увечері однімала у всіх розмову» — писав І. С. Нечуй-Левицький.

Чимало робочих рук поглинали промислові підприємства. Цукроварня і рафінарня, засновані 1844 року, в 1866—67 року дали 25 тис. пудів цукру-піску та 47,5 тис. рафінаду. 1885 року в Стеблеві побудовано вальцьовий млин, де працювало 20 робітників по 13—14 годин на добу. Антисанітарні умови і тяжка праця доводили їх до різних захворювань і виснаження.

З 1888 року почала працювати слюсарна майстерня, що згодом перетворилася на чавуноливарний завод. Урожай, вирощений у Стеблеві, у вигляді зерна, борошна, висівок вивозився через станцію Корсунь до різних міст Росії.

Соціальна нерівність, жорстокий визиск викликали глибоке незадоволення трудящих царським режимом. У рапорті 18 лютого 1904 року канівський повітовий пристав доносив київському губернатору про антиурядові настрої стеблівців Г. Хоменка, М. Коркішка й Д. Садовського, що відмовлялися служити в царському війську[2]. Частішали виступи проти поміщиків і підприємців. 1905 року поміщик Ю. Варварський повідомляв повітового пристава телеграмою про «самоуправство селян в його маєтку», які відмовлялися працювати в полі, поки пан не даватиме шостий сніп замість десятого. Керівників цього виступу Т. Тихоненка, Т. Прапра та Г. Волковинського було заарештовано[3].

Першого травня 1906 року в Стеблеві застрайкували робітники суконної фабрики і млинів, зажадавши скорочення робочого дня, збільшення зарплати, поліпшення умов праці. «Натовп ходив по місту і співав пісню «Подымайся рабочий народ»,— доносив канівський пристав київському губернатору про ці події. Страйк було придушено, а його організаторів на чолі з Т. Руденком заарештовано й засуджено до каторги в Сибіру.

Класове розшарування поглибила столипінська аграрна реформа, за висловом В. І. Леніна — «другий великий крок масового насильства над селянством в інтересах капіталізму»[4]. Виходячи з общин, куркулі одержували кращі наділи, скуповували за безцінь землю у селян-бідняків, ставали малими поміщиками — вірними захисниками самодержавного ладу. Економічно розорена, політично безправна стеблівська біднота шукала виходу із скрутного становища. Щоб не вмерти з голоду, вона переселялась до Сибіру і за кордон.

Медичне обслуговування у Стеблеві здійснювала маленька лікарня, що тулилася в приватному будинку. Вона мала дві палати — чоловічу й жіночу на 5 ліжок, невеличку аптеку і обслуговувала 50 сіл. При лікарні працювали один лікар і фельдшер[5].

Про освіту і культуру селян також ніхто не дбав. Місцеві правителі піклувалися лише про відкриття шинків, яких тут налічувалося 13. Школа була одна — церковнопарафіяльна[7]. 1900 року відкрилася однокласна міністерська школа, до якої потрапило 15 дітей багатіїв. Бідняки виростали неписьменними. Лише 10 проц. стеблівців могли читати.

Тяжке становище стеблівців значно погіршилося, коли почалася перша світова війна. Частина бідняцьких і середняцьких господарств, втративши чоловіків, призваних до царської армії, не справлялися з обробітком земельних наділів. З фронтів надходили сумні чутки, розруха й бідність оповили Стеблів. І коли долинула звістка

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 852, 853.
[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 220, спр. 56, арк. 19.
[3] Там же, ф. 183, оп. 1, спр. 2560, арк. 141.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 242.
[5] Отчет о деятельности Киевского попечительства о народной трезвости за 1904 г. К., 1907, стор. 69.

про Лютневу революцію, надія на краще прийшла до селян. Але недовгою була втіха. Тимчасовий уряд нічого не зробив для поліпшення життя трудового люду. Стеблівські власники маєтків 17 липня 1917 року благали термінової допомоги у губернського виконавчого комітету через те, що селяни насильно пасли худобу на нескошених луках, забирали сіно із скирд, ловили рибу в ставках, вимагали четвертого снопа. Тільки Великий Жовтень приніс справжнє визволення. Радо зустріли стеблівці ленінські Декрети про мир і землю.

В січні 1918 р. в Стеблеві було встановлено Радянську владу. В лютому організовано ревком. Всеукраїнський військово-революційний комітет 7(20) лютого відрядив у Стеблів С. Вдовиченка та Д. Коваленка, яким доручалася організація червоногвардійського загону для охорони завоювань трудящих і соціалістичної власності — суконної фабрики, вальцьового млина, чавуноливарного та цукрового заводів[1]. У березні обрано Раду робітничих і селянських депутатів, яка одразу подбала про впровадження восьмигодинного робочого дня, взяла на себе охорону порядку в селі, розпочала ділити землю[2].

Але в тому ж місяці село окупували австро-німецькі війська, а з ними прийшли колишні хазяї — поміщики й підприємці. Почалися жорстокі розправи над борцями за Радянську владу.

У відповідь на терор стеблівці піднялися на боротьбу. Ю. Ясинський, Г. Малицький, М. Молодиренко, П. Вовченко та інші вступили до Таращанського партизанського загону, що наводив страх на окупантів та їх ставлеників. Влітку поблизу Стеблева відбувся запеклий бій між партизанами й окупантами[3].

В листопаді 1918 року австро-німецькі війська змушені були залишити Стеблів. Розгорнули роботу ревком і Рада. Селяни знову одержали землю. Та в серпні 1919 року до села вдерлися денікінці, запровадивши старі порядки. У грудні Червона Армія визволила Стеблів. Радянську владу було відновлено. Рада повернула селянам землю, відбирала в куркулів лишки хліба, організовувала допомогу фронтові, націоналізувала чавуноливарні та цукрові підприємства, які поступово відновлювали роботу. 20 листопада 1920 року загальні збори робітників чавуноливарного заводу обрали робітничий комітет, що став повноправним господарем підприємства. Через недостатність устаткування, сировини, палива, кваліфікованих робітників і спеціалістів, а також через саботаж залишків експлуататорських класів завод працював не на повну потужність. Щоб поліпшити його роботу, трудівники рішенням загальних зборів створили тут робітничу артіль, яка проводила комуністичні суботники[4].

29 червня 1920 року в Стеблеві створено комітет незаможних селян. Але до нього проникли ворожі елементи, які мали вплив на деяких односельців і підбурювали їх до кроків, що підривали Радянську владу. З цієї причини комітет невдовзі припинив діяльність. Проте 1921 року КНС був відновлений. Об'єднував він 247 бідняків[5].

У квітні 1923 року Стеблів ввійшов до Шендерівського району, а в листопаді наступного року став центром Стеблівського району. Райком партії очолив П. І. Невідничий, районну Раду депутатів трудящих — М. С. Гречуха, згодом державний і партійний діяч на Україні. Під їх керівництвом стеблівці долали розруху. 1925 року була повністю відбудована суконна фабрика, яка через два роки виробила сукна 106 412 аршин. 1927 року райвиконком виніс рішення про її розширення, зокрема прядильного, чесального, фарбувального та механічного цехів. Цукровий та чавуноливарний заводи вирішено було ліквідувати як нерентабельні.

Відбувалися великі зміни в сільському господарстві. 1926 року за ініціативою КНС створено 8 ТСОЗів: «Хоробра», «Визволення», «Заросянська єдність», «Неза-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 56.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-497, оп. 1, спр. 1, арк. 483.
[3] Історія Української РСР, т. 2, стор. 90.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-458, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
[5] Там же, ф. Р-81, оп. 1, спр. 6, арк. 167.

можник», «Вигода», «Ключ», «Гуртовик», «Радківка», до яких входило по 17—20 господарств.

Життя ставало заможним і культурним. До послуг стеблівців була лікарня, де працювали 2 лікарі, 2 фельдшери, 2 акушерки, стоматолог, 3 медсестри, 4 санітарки.

У семирічній трудовій школі 13 учителів навчали 515 юних громадян містечка. Дорослі відвідували 12 лікнепів[1].

Серед юних стеблівців ширився комуністичний дитячий рух, створювалися гуртки «Юного ленінця». Перший такий гурток був створений 1923 року при цукровому заводі.

Осередком усієї культосвітньої роботи став сельбуд, де працювали сільськогосподарський і драматичний гуртки, 3 групи лікнепу, бібліотека з книжковим фондом 450 примірників, що до 1927 року збільшився до 856[2]. Любили стеблівці сельбуд, охоче приходили на вистави драмгуртка, яким керував український драматург і режисер І. Тогобочний (І. А. Щоголів), який у 20-х роках мешкав у Стеблеві. У репертуарі драмгуртка були п'єси українських та російських класиків, а також його керівника: «Душогуби», «Борці за мрії», «Вихрестка», «Мати-наймичка» й ін. Декорації до вистав писав художник Ф. П. Резніченко, який, крім того, створив хор, залучивши до нього інтелігенцію, робітників і селян.

1928 року в Стеблеві організовано першу артіль «Двигун», через рік ще чотири: «Перебудова», ім. Чапаєва, «12 років РСЧА», «Ударник». Вони налічували 297 коней, 170 волів, 439 корів, 183 свині.

Зміцненню колгоспів великою мірою сприяла організована 1932 року Стеблівська МТС, одним з перших активістів якої була нині Герой Соціалістичної Праці, а тоді трактористка Г. Горгула. 1933 року при МТС створено політвідділ, що став центром організаційно-господарського керівництва колгоспами, а також відділ роботи з комсомольцями.

1935 року розгорнувся рух п'ятисотенниць. У Стеблеві ланки П. Горобець та У. Суходольської виростили по 450 цнт цукрових буряків з гектара. Колгоспи змагалися за кращий обробіток грунту, за підвищення врожайності зернових і технічних культур, за ліквідацію відставання в тваринництві. 1940 року вони зібрали по 18 цнт зернових і 250 цнт цукрових буряків з гектара. Доярка Д. Прапро надоїла по 3 тис. кг молока від одної фуражної корови[3].

1931 року розгорнулося будівництво гідроелектростанції в Стеблеві на Росі. Змінювався зовнішній вигляд Стеблева, що з 1936 року став селищем міського типу. Впорядковувалися вулиці, виростали нові будинки. Медичне обслуговування здійснювала добре обладнана лікарня з 5 відділеннями: хірургічним, терапевтичним, гінекологічним, пологовим, інфекційним. Хворих обслуговували 23 медичні працівники. Відкрився дитячий санаторій, будинок для пристарілих.

У середній і семирічній школах навчалися 800 юних стеблівців. Їх вихованням займалися 38 учителів. При МТС були дитячі ясла.

Вечорами люди відпочивали в двох сільських клубах, де можна було почитати свіжі газети, послухати музику, подивитися виставу драмгуртка.

22 червня 1941 року мирне, щасливе життя перервав напад на Країну Рад гітлерівських полчищ. З перших днів війни багато робітників, колгоспників, інтелігенції пішли на фронт. У Стеблеві було створено загін народного ополчення, учасники якого опановували військову справу, вчилися стріляти, гасити пожежі. Ополченці взяли на себе охорону кожного підприємства, установи, вулиці. Вживалися заходи до евакуації, щоб нічого не потрапило до ворога. Зокрема, весь парк МТС — 72 трактори було вивезено на схід[4].

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-81, оп. 1, спр. 14, арк. 118; спр. 358, арк. 47.
[2] Там же, спр. 381, арк. 34; спр. 412, арк. 2.
[3] Газ. «Ленiновим шляхом», 28 березня 1971 р.
[4] Газ. «Ленінським шляхом», 28 березня 1970 р.

29 липня 1941 року фашистські головорізи окупували Стеблів. Цехи бавовняної фабрики перетворили на стайню, ліквідували колгоспи, грабували населення. Активного організатора колгоспного руху П. Романця вони схопили на вулиці й піддали нелюдським катуванням: викололи очі, відрізали носа, повитягували з рук жили. Загинули від рук гестапівців С. Маршаленко, С. Рябчич, І. Садовський, І. Деректоренко, П. Суходольський, К. Хоменко, І. Шкляренко, П. Кайдаш, А. Лукашенко, О. Шкляренко, С. Костенко, К. Суходольський, 15-річні Маруся Гливенко та Ганна Очеретня[1]. Фашисти полювали з собаками на жителів, особливо на молодь, щоб вивезти їх до Німеччини.

Та звірства і тортури не залякали стеблівців. Скоро ворог відчув силу народного гніву. Боротьбу очолив член підпільного «Комітету—103», що діяв у Корсуні, В. Р. Проскурин. Його вірним помічником став комсомолець П. Янчевський. На дорогах і базарах з'явилися листівки, зведення Радянського інформбюро. Прості радянські люди все робили, аби допомогти підпільникам наблизити час перемоги: організовували саботування наказів гітлерівців, зривали вивезення худоби до Німеччини, на гітлерівських складах влаштовували пожежі. Фашистам удалося натрапити на слід «Комітету—103» і заарештувати багатьох його членів. Були схоплені і розстріляні П. Заболотний, В. В. Кайдаш, В. Р. Проскурин, П. Янчевський.

Стеблівці свято бережуть світлу пам'ять про мужніх борців проти фашизму. Їх імена викарбувані на пам'ятнику, що височить на братській могилі в центрі села. Ім'я П. Янчевського носить піонерська дружина восьмирічної школи № 2[2].

Настав знаменний 1944 рік. Фронт нестримно наближався. Наприкінці січня розгорнулася грандіозна Корсунь-Шевченківська битва, складовою частиною якої стали бої за Стеблів.

16 лютого 861-й стрілецький полк пішов у наступ на селище. Але гітлерівці вигідно окопалися на околиці, де височів скелястий берег Росі. В перших лавах атакуючих йшла рота капітана В. В. Чіковані, який під прикриттям туману повів десятьох своїх бійців в обхід, яром на околицю селища і вдарив у фланг противника. Це був сигнал до виступу. Вся рота піднялась в атаку, а за нею й інші. Бій зав'язався жорстокий. Він відіграв вирішальну роль. Оборона гітлерівців була зім'ята. Над Стеблевом замайорів червоний прапор свободи. Рота знищила близько 50 фашистів, 60 ворожих солдатів захопила в полон. Тут же було майже десять кулеметів, багато інших трофеїв. Поспішно відступаючи, вороги навіть не встигли знищити автомашини, дев'ять з них лишилися на вулиці з включеними моторами.

Населення радо зустріло визволителів, щиро запрошувало їх до хат обсохнути, обігрітись, але командир прийняв рішення продовжувати наступ. І рота пішла далі, переслідуючи вибитих із Стеблева гітлерівців.

Командування високо оцінило дії роти Чіковані, особливо її командира, якому було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Та через два тижні неподалік Звенигородки осколок ворожої міни обірвав життя славного сина грузинського народу. Пам'ять про Вахтанга Чіковані назавжди залишиться в серцях стеблівців. У музеї Нечуя-Левицького зберігаються документи про подвиг героя та його фотографії. Одну з вулиць міста названо його іменем. Влітку 1967 року мати Вахтанга Сусана Рухадзе, його сестра і брат на запрошення артілі ім. Чіковані відвідали місця останніх боїв Вахтанга. Завітали гості й до Стеблева. Сльози глибокої вдячності заважали їм дивитися на те, з якою любов'ю вшановують українці пам'ять про відважного сина грузинського народу[3].

Війна завдала Стеблеву величезних збитків. Були зруйновані бавовняна фабрика, МТС, колгоспи, школи, дитячі й культурні заклади.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 17, арк. 7, 19, 20.
[2] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 17, арк. 7, 9, 29.
[3] Корсунь-Шевченківська битва, стор. 166—170.

Під керівництвом партійних і радянських органів трудящі енергійно піднімали з руїн своє селище.

Весняно-польові роботи 1944 року проводились у дуже складних умовах: лани доводилось обробляти переважно коровами, ранні зернові сіяли вручну. Тільки завдяки самовідданій праці трудівники вчасно завершили сівбу. У той період неоціненною була допомога держави та трудящих інших радянських республік. З Уралу прибуло 5 тракторів, з Казахстану — 350 корів, 1 тис. тонн вугілля.

У стислі строки були відбудовані 3 майстерні для ремонту тракторів і реманенту. В березні 1944 року розпочали роботу шестимісячні курси підготовки трактористів та електриків для колгоспів.

Протягом 1944—1945 рр. стали до ладу машинно-тракторна станція, млин, бавовняно-паперова фабрика, колгоспні приміщення для тварин. 1947 року посівні площі колгоспів досягли довоєнного рівня.

Після відродження сільськогосподарських артілей постало питання про їх дальший розвиток. Дрібні колгоспи були економічно слабкими і не могли в широких масштабах ефективно використовувати техніку. Тому 1950 року колгоспи «Двигун», «Перебудова» та «Ударник» об'єдналися в одне велике господарство «Шлях до комунізму», до якого 1959 року приєднався і колгосп ім. Чапаєва[1]. 1950 року трудівники ланів колгоспу «Шлях до комунізму» домоглися врожайності зернових по 17,5 цнт, цукрових буряків — по 190 цнт з гектара.

Велике значення для розвитку промисловості й сільського господарства мало відновлення будівництва Стеблівської ГЕС. 1952 року вона дала перший струм, який привів у рух кормопереробні і зерноочисні машини, водопостачальні установки, млини. Струм ГЕС приводив у дію верстати бавовняно-паперової фабрики (до 1947 року — текстильної).

Широко розкинулися ниви укрупненого колгоспу: 2485,2 га його угідь, з них 2322 га орних, обробляють 27 тракторів, 15 комбайнів. Господарство має 49 електромоторів, кормопереробні й зерноочисні машини, деревообробні верстати, водопостачальні установки, млини. Якщо 1951 року в усіх колгоспах було 5 вантажних автомашин, то 1970 року в господарстві «Шлях до комунізму» їх стало 32. Наявність необхідної техніки і досвідчених кадрів механізаторів забезпечили механізацію робіт на вирощуванні зернових і просапних культур. Удобрення провадиться тільки спеціальними машинами і за допомогою сільськогосподарської авіації. Механізація, сучасний рівень землеробства, впровадження передових методів агротехніки значно підвищили врожайність усіх сільськогосподарських культур. За восьму п'ятирічку на всій площі посіву вирощено в середньому з кожного гектара зернових по 21 цнт, у т. ч. пшениці по 23,2 цнт, проса по 15,8 цнт, цукрових буряків — по 287 цнт, овочів — по 125 цнт. 1971 року колгосп «Шлях до комунізму» зібрав по 28 цнт зернових з гектара, в т. ч. пшениці по 39,5 цнт, цукрових буряків по 399,5 цнт. На кожні 100 га земельних угідь вироблено 230,7 цнт м'яса, 377,7 цнт молока.

Успішно розвивається громадське тваринництво. Якщо до 1950 року в цій галузі переважала ручна праця, то на кінець минулої п'ятирічки на всіх молочно-товарних фермах впроваджено механічне доїння корів, автонапування, встановлено механізми для роздачі кормів й прибирання гною, на свинофермах — кормозапарники. Колгоспники застосовують найновіші методи відгодівлі худоби. У колгоспі налагоджено виробництво дріжджів і штучного молока для відгодівлі телят.

Успіхи, досягнуті колгоспом, є результатом самовідданої праці всіх трудівників села. За збільшення виробництва продуктів рослинництва і тваринництва в 1966 році кращі з них удостоєні урядових нагород. Ордена Леніна удостоєна О. Л. Духан, яка одержала від кожної свиноматки по 28 поросят; орденом «Знак Пошани» — бригадир рільничої бригади Л. В. Масюк, бригада якого на площі 375 га виростила по 37 цнт пшениці з 1 га.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 2342, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

За післявоєнні роки у Стеблеві, який став з жовтня 1960 року селищем міського типу, підприємства місцевої промисловості були не тільки відбудовані, а й значно розширені. Артілі перероблення сільськогосподарської сировини об'єднано в харчокомбінат, у борошномельному й олійному цехах встановлено нове устаткування. Це дало змогу підвищити продуктивність праці та збільшити у два—три рази випуск продукції.

Стеблівська ГЕС нині працює в одному кільці з Корсунь-Шевченківською і Кременчуцькою ГЕС, постачаючи електроенергію не тільки Стеблеву, а й багатьом районам Черкаської і Київської областей.

Протягом останніх років розширено бавовняно-паперову фабрику, проведено повну її реконструкцію. Всі процеси тут механізовано. 1970 року вироблено 2769 тис. метрів ковдр першого сорту. Тут працює понад 800 робітників та інженерно-технічних працівників[1].

Трудівники фабрики пишаються своїми кращими виробничниками. Одними з перших завоювали право називатися колективами комуністичної праці бригади прядильного цеху тт. М. Г. Войцеха та П. І. Журавля, ткацького цеху, де бригадирами І. Шевченко, Б. Реєстровий та М. Кондратенко. Ці колективи закінчили план восьмої п'ятирічки в 1969 році. Ударники комуністичної праці — токар В. Кайдаш, ткалі Т. Кушенко, Е. Дяченко, О. Пенькова виконують норми на 180—200 процентів.

В майстернях відділення «Сільгосптехніка» за роки восьмої п'ятирічки встановлено потокові лінії для ремонту тракторів і комбайнів; нові токарні, фрезерувальні й свердлильні верстати.

Зростання економіки колгоспу, розвиток підприємств сприяли підвищенню матеріального добробуту трудящих. Селище потопає в зелені. Виросло 358 добротних житлових будинків, переважно цегляних, багатокімнатних. Центральна вулиця Леніна заасфальтована. Тільки в 1966—1970 рр. прокладено 5 км тротуару. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна біля братської могили, де поховані герої громадянської та Великої Вітчизняної воєн, закладено сквер, на вулицях посаджено кілька алей.

У селищі працює 12 магазинів, 3 їдальні, 8 буфетів, ресторан, хлібопекарня, 3 майстерні побутового обслуговування.

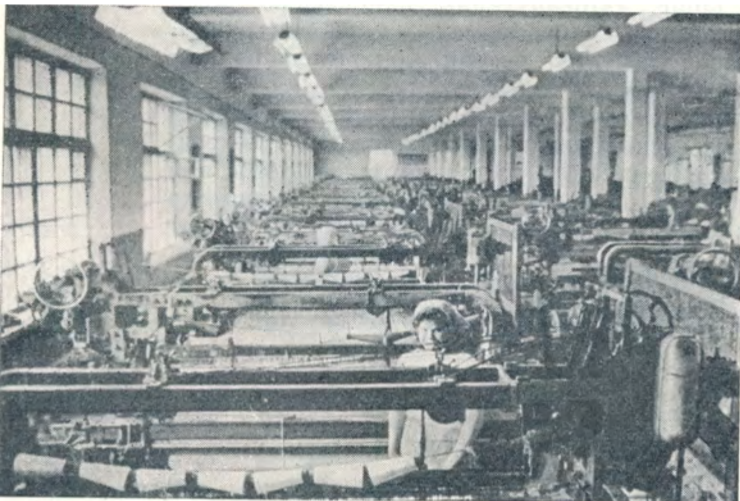
За роки Радянської влади виросли чудові кадри інтелігенції. Понад 500 уродженців Стеблева здобули середню освіту. До вузів щорічно їдуть навчатись десятки випускників шкіл. 18 чоловік стали інженерами, 73 — учителями, 5 — лікарями, 30 — техніками, 55 — офіцерами Радянської Армії. Уродженець села Є. П. Самоходський — генерал-лейтенант.

Про здоров'я стеблівців дбають 49 медичних працівників (з них 8 лікарів). У середній, двох восьмирічних школах та вечірній школі робітничої молоді 936 учнів. Їх виховують і навчають 57 учителів. 38 юних стеблівців навчаються гри на фортепіано, баяні та народних інструментах у музичній школі.

Відкрите 1953 року професійно-технічне училище щороку випускає 450 молодих електромонтерів, електриків—зв'язківців, спеціалістів механізації тваринницьких ферм. Училище подає велику допомогу селищу в електрифікації і радіофікації.

Трудівники селища уміють не тільки добре працювати, а й змістовно, культурно відпочивати. В Стеб-

В одному з цехів Стеблівської бавовняної фабрики. 1968 р.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 827, оп. 1, спр. 6, арк. 55.

леві прекрасний будинок культури на 400 місць, клуб бавовняно-паперової фабрики, дві селищні бібліотеки з загальним фондом 17 тис. книг. Понад 300 осіб відвідують гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, естрадний, жіночий і чоловічий ансамблі пісні. Аматори сцени виступають у сусідніх селах, районному центрі, завойовуючи провідні місця.

Зовсім не схоже життя сьогоднішніх стеблівців з долею їхніх батьків і дідів. Узяти хоча б простого селянина — нащадка героя твору І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» І. Я. Кайдаша. Тепер уже він колгоспний пенсіонер, прожив понад 80 років. Але він спокійний за долю свою і своїх дітей: дочка Наталя закінчила середню школу і залишилася працювати в колгоспі, онук Анатолій працює в профтехучилищі викладачем і заочно навчається в сільськогосподарській академії в Києві. Родина живе в достатку. Тільки з розповідей батька та з книжок знає вона про дореволюційну нужду свого селища, в якому тепер понад 350 трудівників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Пам'ятник І. С. Нечую-Левицькому, с. Стеблів. 1968 р. Скульптор Г. Н. Кальченко, архітектор А. Ф. Ігнащенко.

Гордістю Стеблева є його державний літературно-меморіальний будинок-музей І. С. Нечуя-Левицького, відкритий 1968 року в зв'язку з 130-річчям від дня народження славного земляка. На відкритті музею були присутні письменники Олесь Гончар, Іван Ле, вчені, родичі, численні шанувальники його таланту. У фондах музею близько 5 тис. експонатів, що характеризують старий дореволюційний Стеблів, особисті речі І. С. Нечуя-Левицького, документи про його життєвий і творчий шлях. Крім того, тут обладнано стенди, присвячені життю і творчості Адама Міцкевича, Марка Вовчка, І. Тогобочного (Щоголіва), які в різний час відвідали Стеблів. Біля музею встановлено бронзовий бюст І. С. Нечуя-Левицького, виконаний народною художницею УРСР Г. Н. Кальченко.

Відзначаючи 100-річчя від дня народження В. І. Леніна і 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви, клуби і бібліотки Стеблева проводили читацькі конференції, тематичні вечори, вечори зустрічей з ветеранами Жовтня, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Особливо запам'яталася зустріч з парламентерами Радянської Армії А. П. Савельєвим, А. В. Смирновим та О. Р. Кузнецовим, які в пам'ятні дні Корсунь-Шевченківської битви проводили в Стеблеві переговори з представниками німецького командування про капітуляцію. Для увічнення героїзму радянських воїнів-парламентерів у центрі селища встановлено меморіальну споруду. На ній напис: «Тут, у селищі Стеблеві, парламентери Радянської Армії — підполковник А. П. Савельєв, лейтенант А. В. Смирнов, рядовий О. Р. Кузнецов 8 лютого 1944 року вручили фашистському командуванню ультиматум про капітуляцію».

Зразу ж за Стеблевом підноситься ще один монумент. Його споруджено на честь 23-х частин і з'єднань Радянської Армії, які одержали найменування «Корсунських».

Обіч шляху — велике залізобетонне кільце висотою 7,5 м. Воно символізує кінцеве кільце оточення гітлерівців. Рельєф літер утворює гасло: «Радянській Армії — слава!».

Тут же — гранітна стрілоподібна стела, вістря якої спрямоване в бік Бойкового поля, де було остаточно розгромлено німецько-фашистське угруповання.

Величні перспективи розкриває перед стеблівцями дев'ята п'ятирічка. Здійсненням її планів керують 7 партійних організацій, які об'єднують 215 комуністів. Їх справжніми помічниками є 676 комсомольців. Тільки колгосп «Шлях до комунізму» матиме в середньому щорічного прибутку 1,3 млн. крб. За перший рік п'ятирічки він уже дав 1,2 млн. крб. Оплата праці колгоспників зросла до 3 крб. 75 коп. на день. Валовий збір зерна до кінця п'ятирічки становитиме 3546 тонн. Виробництво молока на 100 га угідь буде доведено до 400 цнт, а м'яса свинини — до 200 цнт.

Боротьбу трудящих за дальший розвиток економіки, культури, підвищення добробуту очолює селищна Рада, у складі якої 65 депутатів. Працюють комісії: торгівлі і громадського харчування, охорони здоров'я, соціального забезпечення, народної освіти. До роботи комісій залучено 120 активістів.

Трудящі Стеблева разом з усім радянським народом ведуть активну боротьбу за виконання соціалістичних зобов'язань, узятих на честь 50-річчя від дня створення Союзу РСР, за перетворення в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС.

Н. І. АВЕРІНА, І. К. ПИШНИЙ, Д. І. ПРУДЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БРОВА́ХИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1296 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кірове (колишня Корнилівка) та Буда-Бровахівська, селище Паськів.

На території села міститься виробнича дільниця колгоспу «Росія» (центральна садиба якого в с. Кіровому). В колгоспі 3,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства — майстерня ремонту техніки, млин, цегельний завод, олійниця. 132 колгоспники нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Г. І. Іваніді присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 198 учнів, будинок культури на 400 місць, сільська бібліотека з книжковим фондом 9,8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячий садок, філія зв'язку, ощадкаса, 2 магазини.

Сільська парторганізація налічує 45 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Бровахи виникли в XIV столітті.

Під час тимчасової окупації в дні Великої Вітчизняної війни з серпня 1942 року до лютого 1944 року діяла партійна підпільна організація на чолі з А. С. Прохоровим.

У великій Вітчизняній війні брали участь 275 жителів села, з них 188 відзначено урядовими нагородами. В пам'ять про 89 загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

Поблизу села виявлено городище періоду Київської Русі.

ВИ́ГРАЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру, за 19 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1044 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Павлівка.

У Виграєві розташована центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, що має в користуванні 2,1 тис. га землі, в т. ч. 1,3 тис. га орної. Напрям господарства — рільництво й тваринництво. За трудові успіхи 38 виграївців нагороджені орденами і медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 172 учні, клуб на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, філія зв'язку.

Сільська парторганізація налічує 45 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Село виникло в XII ст. До 1648 року воно мало назву Горохова Діброва. 1648 року селянсько-козацькі війська, очолені Богданом Хмельницьким розгромили тут головні сили польсько-шляхетського війська, повністю виграли бій. Тоді село було перейменоване на Виграїв. На честь цієї події встановлено обеліск.

327 виграївців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 217 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. В пам'ять про 78 загиблих у боях з фашистами встановлено монумент Слави.

Неподалік Виграєва виявлено поселення трипільської культури, та одне — періоду Київської Русі.

ДЕРЕНКОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Росі, за 18 км від районного центру, за 13 км від станції Корсунь. Населення — 3027 чоловік.

В селі міститься колгосп ім. Жданова, який має в користуванні 3,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-буряковий з розвинутим тваринництвом. Працюють цегельний та плодоконсервний заводи, 3 млини, пилорама, 5 електропідстанцій.

В селі є середня, восьмирічна та вечірня середня школи робітничої молоді, будинок культури на 400 місць, 2 клуби на 430 місць, 2 бібліотеки з фондом 21,1 тис. книг, дільнична лікарня, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, 7 магазинів, книжковий кіоск, їдальня, комбінат побутового обслуговування. Сільська парторганізація налічує 69 комуністів, комсомольська — 64 члени ВЛКСМ.

В роки Великої Вітчизняної війни 550 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників, з них 224 нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. На честь загиблих 212 земляків споруджено монумент Слави.

Деренковець уперше згадується в літописі під 1192 р. як Дверень.

На території села виявлено поселення та кургани скіфського періоду, поселення черняхівської культури, поселення і могильник періоду Київської Русі.

ДРА́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 2438 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Червоне.

У Драбівці міститься центральна садиба колгоспу «Слава», який має у користуванні

Династія хліборобів — брати Лисенки з колгоспу «Росія» с. Бровахів. 1968 р.

2,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. У 30-х роках уславилися драбівківські буряківники М. П. Пекельна — делегат Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР та А. О. Бойко, нагороджені орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора. Всього за трудові успіхи орденами і медалями відзначено 103 колгоспники.

У селі є середня школа, будинок культури на 300 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, універмаг, продовольчий магазин, сільмаг, ощадкаса, філія зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 42 комуністи, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

Драбівка виникла в XVI столітті.

181 житель села воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 135 віддали своє життя в боях проти німецько-фашистських загарбників. На їх честь споруджено монумент Слави.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи, три поселення скіфського періоду, одне — черняхівської культури, городище й поселення часів Київської Русі. Збереглися залишки сторожових укріплень, збудованих Ярославом Мудрим (XI ст.).

ЗАВА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1446 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який має в користуванні 2,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1946 га. Напрям господарства — зерно-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Понад десять років трудівники колгоспу змагаються з колгоспом ім. Тукая Татарської АРСР. Працюють млин, пилорама, 50 електромоторів, філія Мліївської науково-дослідної станції садівництва ім. Л. П. Симиренка та державна сортодільниця для вирощування нових сортів пшениці, ячменю, проса.

У Завадівці є восьмирічна школа, де навчається 161 учень, 2 клуби на 600 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,5 тисяч примірників, 3 магазини, 2 медпункти, 2 дитсадки, філія зв'язку, ощадкаса.

Сільська парторганізація (створена 1922 року) налічує 39 комуністів, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ.

Завадівка заснована в XVIII столітті.

375 завадівців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 237 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. На честь воїнів, які полягли, захищаючи Батьківщину від гітлерівської навали, встановлено пам'ятник.

Поблизу села виявлено поселення доби міді, скіфського періоду, ранньослов'янське поселення зарубинецької та 2 поселення і могильник черняхівської культур.

ЗАРІ́ЧЧЯ (до 1968 р.— Хирівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру, за 24 км від станції Корсунь. Населення — 734 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Склименці, Миколаївка та селище Хлерівка.

У Заріччі міститься центральна садиба колгоспу «Родина», який має в користуванні 3,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 2,4 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Працює вальцьовий млин, пилорама, майстерня для ремонту сільськогосподарського реманенту. За трудові досягнення 186 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, П. А. Твердохліб — орденом Леніна.

В Заріччі є восьмирічна школа, де навчається 200 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. примірників, стаціонарна кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 дитячих ясел, 3 магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

Сільська парторганізація об'єднує 54 комуністи, комсомольська — 55 членів ВЛКСМ.

117 жителів села воювали проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, з них 63 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. На честь полеглих на полі бою встановлено обеліск Слави.

У Склименцях народився український радянський поет-байкар П. Ю. Шабатин.

Поблизу сіл Заріччя та Миколаївки досліджено поселення черняхівської культури, городище, поселення та могильник часів Київської Русі.

КВІ́ТКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 2489 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Орджонікідзе, який має в користуванні 3,7 тис. га угідь, з них 2,5 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. У 1940 і 1957 роках артіль була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 327 трудівників відзначені урядовими нагородами.

В селі є середня школа, де навчається 500 учнів, будинок культури на 300 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 19,3 тис. примірників, краєзнавчий музей, 3 дитячих ясел, дільнична лікарня на 25 ліжок, поліклініка, аптека, 8 магазинів, чайна, універмаг.

Сільська парторганізація об'єднує 45 комуністів, комсомольська 58 членів ВЛКСМ.

Засноване село в XVII ст. У роки громадянської війни квітчани створили загін у складі 386 чоловік і виступили проти австро-німецьких загарбників. З червня 1943 по лютий 1944 року тут діяла підпільна партійна організація. Коли частини Червоної Армії, визволяючи Україну, в січні 1944 року підійшли до Квіток, 500 його жителів влилися до складу 180-ї стрілецької дивізії, близько 600 копали окопи, підносили патрони, снаряди, виносили з поля бою поранених. На фронтах Великої Вітчизняної війни полягло — 385 чоловік. На їх честь вдячні земляки спорудили обеліск Слави, встановили меморіальну споруду «Армія і народ — єдині». У дні

відзначення 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви село нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, пам'ятним знаком та медаллю.

Уродженцями села є: видатний український композитор К. Г. Стеценко (1882—1922 рр.), якому присвячено зал у краєзнавчому музеї та встановлено пам'ятник, генерал-лейтенант Радянської Армії О. П. Караван, доктор медичних наук М. Д. Федоренко, Герой Соціалістичної Праці О. І. Семиволос, український радянський поет І. Т. Семиволос (1909—1943 рр.).

На території села виявлено поселення черняхівської культури.

КИ́ЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 930 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мирошниківка.

У с. Кичинцях міститься колгосп ім. Пархоменка, що має в користуванні 2,2 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові успіхи 123 колгоспники нагороджені орденами й медалями.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 125 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом понад 5 тис. книг; медпункт, пологовий будинок; дитячі ясла, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Село виникло у XII столітті.

Під час німецько-фашистської окупації багато жителів села брало участь в партизанському загоні «Рижого». Партизана А. С. Поліщука гітлерівці спалили живим, а його матір розстріляли.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 126 чоловік. З них 47 нагороджено бойовими орденами й медалями. На честь односельців, які полягли на полі бою, встановлено пам'ятник.

КОМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Корсунь. Населення 950 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Хильки.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, що має в користуванні 2,2 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної — 1,3 тис. га. Напрям господарства зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За високі трудові показники 84 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

У Комарівці є восьмирічна школа, де навчається 148 учнів, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 5,5 тис. примірників, дитячі ясла; фельдшерсько-акушерський пункт. Працюють філія зв'язку, ощадкаса, 2 магазини.

Сільська парторганізація (створена 1924 року) налічує 55 комуністів, комсомольська — 39 членів ВЛКСМ.

Комарівка виникла в XIV столітті.

1920 року в боротьбі проти банд Махна тут загинуло 147 бійців Червоної Армії, яких поховано в братській могилі.

107 комарівців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 68 відзначено урядовими нагородами. У селі є братська могила, де поховано 983 воїни Червоної Армії, що загинули у Корсунь-Шевченківській битві; встановлено обеліск на честь 6-ої повітряної та меморіальну споруду на честь 5-ої танкової армій, які визволяли село від гітлерівців.

На території села виявлено поселення трипільської культури та доби бронзи.

КОШМА́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 534 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Глушки і Миропілля.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Україна», який має в користуванні 2 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі 1,2 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові досягнення 84 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

Пам'ятник К. Г. Стеценку в с. Квітках. 1969 р.

У Кошмаку є восьмирічна школа, де навчається 103 учні, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,3 тис. примірників; фельдшерсько-акушерський пункт; дитячі ясла, 2 магазини, їдальня.

Сільська парторганізація об'єднує 23 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

Село виникло в XII столітті.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 87 чоловік, з них 39 нагороджено бойовими орденами й медалями. На честь 49 земляків, які полягли на полі бою, встановлено пам'ятник.

На території с. Миропілля відкрито поселення часів Київської Русі.

МО́РИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на 15 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь. Населення 712 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Ситники та селища Берлютине і Ситницьке.

На території Моринців міститься виробнича дільниця колгоспу ім. Леніна (центральна садиба — в с. Ситниках), який обробляє 2,3 тис. га землі, в т. ч. 1,6 тис. га — орної. Напрям господарства — зерновий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — вальцьовий млин, олійниця.

Колгоспники змагаються з трудівниками Гродзенського повіту Бидгощського воєводства Польської Народної Республіки. За високі

трудові показники 115 чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, Е. Т. Мариненко — орденом Леніна. У Моринцях проживає ветеран праці на залізниці кавалер ордена Леніна М. Л. Бур'ян.

Працюють середня школа, де навчається 230 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, лікарня на 20 ліжок, аптека, дитячий садок, 3 магазини, їдальня.

Сільська парторганізація налічує 32 комуністи, комсомольська — 29 членів ВЛКСМ.

Моринці відомі з XVI ст. Жителі села брали участь у знаменитій Корсунській битві 1648 року проти загарбницької польської армії.

254 чоловіка билися з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 157 загинули смертю хоробрих, 178 нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Воїнам, що загинули під час визволення села від окупантів встановлено пам'ятник.

На території села виявлено поселення доби міді та черняхівської культури.

НЕТЕРЕ́БКА — село, центр сільської Ради, розташоване на Росі за 18 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1640 чоловік. Сільраді підпорядковані села Набутів, Сахнівка та селища Сахнівське і Тарасівське.

На території Нетеребки міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», який має в користуванні 5,2 тис. га земельних угідь, зокрема 3,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — 4 млини, олійниця, виноробня, лісопильня, цегельний завод.

В с. Набутові працює цукровий завод, заснований 1851 року. За успіхи в праці 274 трудівники села нагороджені орденами й медалями, з них орденом Леніна — Я. Р. Григоренко, І. Д. Завертайло, Л. П. Гетькало, М. Г. Альохіна.

У Нетеребці є середня школа, де навчається 348 учнів, будинок культури на 600 місць, сільська бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. примірників; медпункт, аптека; дитячий садок, філія зв'язку, ощадкаса, їдальня, 6 торговельних точок.

У с. Сахнівці відкрито великий науково-меморіальний комплекс.

Сільська парторганізація об'єднує 77 комуністів, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

Село засноване в XV столітті.

Музей революційної, бойової і трудової слави, планетарій та обсерваторія в с. Сахнівці. 1971 р.

340 жителів Нетеребки були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них орденами й медалями нагороджено 254 чоловіка. На братській могилі радянських воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців, споруджено пам'ятник.

У селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На території сільради виявлено поселення трипільської культури, 2 могильники, крем'яні знаряддя праці та прикраси доби бронзи, 2 поселення скіфського періоду, слов'янські поселення зарубинецької, черняхівської культури та VII—VIII ст., 2 городища, курганний могильник та 3 скарби золотих прикрас періоду Київської Русі.

ПЕРЕМО́ЖИНЦІ — село (до 1944 року — Туркенці), центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 761 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дацьки, Прутильці, Яблунівка.

В Переможинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, що має в користуванні 3,5 тис. га земельних угідь, в т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Напрям виробництва — зерновий з розвинутим тваринництвом. Успіхи в праці 79 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

Працюють початкова школа, де навчається 37 учнів, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. книг, будинок культури на 300 місць, дитячі ясла і садок, є фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 47 комуністів, комсомольська — 42 членів ВЛКСМ.

Переможинці виникли в XII столітті.

275 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них орденами і медалями нагороджено 203 чоловіки. На честь односельців, загиблих у боях проти фашистів, встановлено пам'ятник.

Поблизу Яблунівки виявлено групу курганів доби бронзи скіфського та сарматського періодів та 2 поселення черняхівської культури.

ПЕТРУ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 976 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Листвина.

На території Петрушок міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, що обробляє 1,7 тис. га землі, в т. ч. 1,1 тис. га орної. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — млин, пилорама. За високі трудові успіхи 85 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 165 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, дитсадок; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Є 2 магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

Сільська парторганізація об'єднує 32 комуністів, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Петрушки виникли в XVII ст. В 1905—1907 рр. тут страйкували сільськогосподарські робітники.

У роки тимчасової окупації в селі з серпня 1942 року до лютого 1944 року діяла підпільна партійна організація під керівництвом комуніста О. О. Дяченка.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистських загарбників воювало 257 чоловік, з них 230 нагороджено бойовими орденами й медалями, М. К. Руденку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь 124 земляків, які полягли захищаючи Вітчизну від окупантів, споруджено обеліск.

ПІ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь-Шевченківський. Населення — 683 чоловіка. Сільраді підпорядковані с. Нехворощ та селище Зелена Діброва.

В Пішках розташована центральна садиба колгоспу «Дружба», який користується 2,3 тис. га угідь, у т. ч. 1779 га орної землі. Трудові успіхи 47 передовиків села відзначені урядовими нагородами.

Працюють початкова школа, клуб на 330 місць, бібліотека з книжковим фондом 14 тис. примірників; медпункт, дитячі ясла, магазин.

Сільська парторганізація (створена 1924 року) об'єднує 19 комуністів, комсомольська — 32 членів ВЛКСМ.

Село виникло в XVII столітті.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 156 жителів села, з них 95 нагороджені бойовими орденами і медалями. А. П. Харковець посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь односельців, які полягли, захищаючи Батьківщину в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, встановлено пам'ятник.

Поблизу Пішків відкрито кургани ранньоскіфського періоду, городище, селище, курганний могильник і скарб ювелірних виробів часів Київської Русі.

СЕ́ЛИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 21 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 2111 чоловік. Сільраді підпорядковані села Таращa й Гута Селищанська.

На території Селища міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який обробляє 2,7 тис. га земельних угідь, в т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжні підприємства — 2 майстерні для ремонту сільськогосподарського реманенту, кузня, млин, цегельня. Діє збудований 1847 року цукровий завод, на якому працює три бригади комуністичної праці.

В селі є середня школа, в якій навчається 333 учні, філіал музичної школи ім. К. Г. Стеценка, будинок культури та заводський клуб на 770 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 35,7 тис. примірників, краєзнавчий музей; дільнична лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека; 2 дитячих ясел і дитячий садок. Працюють 2 філії зв'язку з ощадкасами, 2 промтоварні, господарчий, 2 продовольчі магазини, їдальня, буфет.

За трудові досягнення 18 чоловік відзначено урядовими нагородами. Г. І. Горгулі присвоєно звання Героя Соціалістичної праці, колишній директор школи Л. Н. Савченко, нині пенсіонер, нагороджений орденом Леніна.

Сільська парторганізація об'єднує 150 комуністів, комсомольська — 127 членів ВЛКСМ.

Селище засноване в XV ст. Населення брало участь у Коліївщині. 1905 року страйкували робітники місцевої цукроварні.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації на території Селища діяла підпільна партійна організація. На фронтах у боях проти гітлерівців вели боротьбу 453 селищанці, з них 348 нагороджено бойовими орденами й медалями, Ф. М. Сапатинському присвоєно звання Героя Радянського Союзу, Г. Ф. Руденко став повним кавалером ордена «Слави».

На братській могилі бійців Червоної Армії, які загинули, визволяючи село від окупантів, встановлено пам'ятники.

СИ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1422 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Скрипченці, Гута-Стеблівська.

На території Сидорівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, що має 4,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі 3004 га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Трудові досягнення 193 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють середня школа, де навчається 270 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,4 тис. примірників, дитячі ясла; дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека; 3 магазини.

Сільська парторганізація (створена 1921 року) об'єднує 50 комуністів, комсомольська — 32 членів ВЛКСМ.

Сидорівка виникла на початку XVI ст.

275 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 203 нагороджені бойовими орденами і медалями, С. П. Дуплій та С. В. Марченко удостоєні звання Героя Радянського Союзу. С. В. Марченко 5 серпня 1943 року на своєму бойовому танку першим ввійшов у м. Орел. Воїнам, які загинули в боротьбі проти фашистів, встановлено пам'ятник.

СО́ТНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і 7 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 1015 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Правда», який обробляє 1,7 тис. га угідь, у т. ч. орної землі 1,2 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За успіхи в праці 45 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 107 учнів, клуб на 270 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,8 тис. примірників; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла; магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 22 членів ВЛКСМ.

Село виникло в XVII ст. В роки Великої Вітчизняної війни тут діяла підпільна партійна організація на чолі з М. К. Святенком.

140 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 97 нагороджено бойовими орденами й медалями. Воїнам, що загинули під час визволення села від фашистських загарбників та на інших фронтах боротьби з ворогом, споруджено пам'ятник.

СУХИ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Корсунь. Населення 1530 чоловік.

В селі міститься колгосп ім. Димитрова, який має в користуванні 2,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1854 га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. Допоміжні підприємства — млин, пилорама.

Працюють середня школа, де навчається 400 учнів, будинок культури на 600 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників; фельдшерсько-акушерський пункт; дитячі ясла, філія зв'язку, 4 магазини.

За трудові успіхи 63 сухинці нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація (створена 1920 року) об'єднує 37 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Село виникло в XII столітті.

1905 року відбулися виступи проти поміщика. Під час громадянської війни сухинці зі зброєю в руках боролися проти австро-німецьких окупантів. 1920 року в селі стояли частини Чапаєвської дивізії та Першої Кінної армії.

В роки Великої Вітчизняної війни захищати Батьківщину від фашистських загарбників пішло 385 чоловік, з них 124 нагороджено орденами й медалями. Смертю хоробрих загинув 221 чоловік. На їх честь встановлено пам'ятник.

ЧЕРЕПИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 17 км від залізничної станції Корсунь. Населення — 935 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільхівчик і Карашина.

На території с. Черепина міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», що має в користуванні 3 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1,9 тис. га. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом. За трудові досягнення 75 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 166 учнів, будинок культури на 270 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок; дитячі ясла, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. книг.

Сільська парторганізація (створена 1923 року) об'єднує 45 комуністів, комсомольська — 59 членів ВЛКСМ.

Черепин засновано у XV столітті.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронтах проти фашистів билося 297 жителів села, з них 72 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь односельців, які полягли смертю хоробрих в боротьбі з ворогом, встановлено пам'ятник.

Поблизу села відкрито поселення трипільської та черняхівської культур.

ШЕНДЕРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 25 км від станції Корсунь. Населення — 1727 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нова Буда.

В Шендерівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який має в користуванні 4,4 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,8 тис. га. Напрям господарства зерновий та тваринницький. Допоміжні підприємства — 2 млини, пилорама. За трудові успіхи 182 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Працюють середня школа, де навчається 500 учнів, краєзнавчий музей, бібліотека з фондом 9,9 тис. книг, будинок культури на 400 місць; дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла. Є філія зв'язку, ощадна каса, радіовузол, 5 магазинів.

Сільська парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 77 комуністів, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

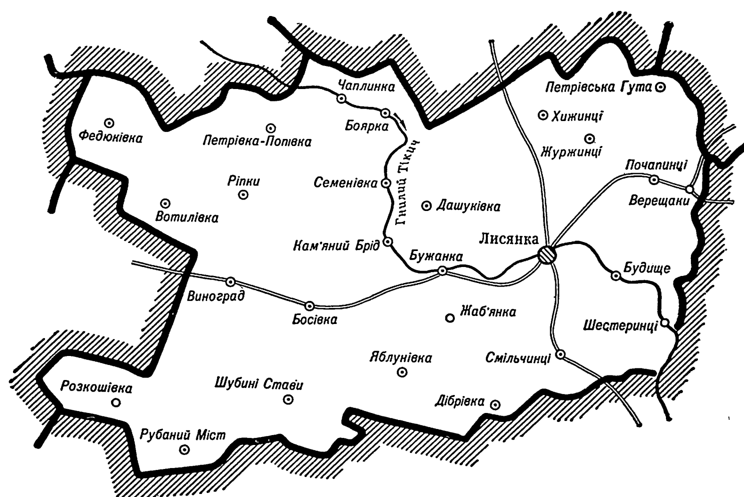
На початку XX ст. під впливом Ленінської «Искры» в селі склався міцний осередок революційно настроєних робітників, які очолили виступи селян в 1905—1907 роках. Під час іноземної інтервенції 1918 року шендерівці утворили загін з 80 осіб, який в урочищі Паньківському розбив австро-німецьку частину.

575 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 146 удостоєні урядових нагород.

У лютому 1944 року с. Шендерівка було місцем остаточного розгрому оточеного Червоною Армією німецько-фашистського угруповання. За визволення села віддав своє молоде життя син латвійського народу, ровесник Жовтня — Юріс Ветер. Уряд посмертно нагородив його орденом Леніна, а вдячні шендерівці в пам'ять про патріота поставили обеліск.

На честь перемоги над німецько-фашистськими загарбниками встановлено обеліск, а загиблим воїнам — пам'ятник.

ЛИСЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,8 тис. кв. км. Населення 40,4 тис. чоловік, з них сільського — 34,3 тис. Середня густота населення 50 чоловік на квадратний кілометр. Селищній та 22 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 37 населених пунктів. У районі є 58 партійних, 68 комсомольських і 94 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Працюють 2 радгоспи і 19 колгоспів. У районі 7 промислових підприємств. З корисних копалин велике народногосподарське значення мають бентонітові і палигорськітові глини, які широко використовуються в нафтовій, ливарній та інших галузях промисловості. Є також поклади бурого вугілля, торфу, мергелів, сірого граніту, піску. Населення обслуговують 64 медичні заклади, 5 аптек. Мережа народної освіти налічує 36 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. середніх — 8, восьмирічних — 15, початкових — 11, середніх вечірніх — 2. В них навчається 6,7 тис. учнів. Крім того, є сільське професійно-технічне училище і музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 4 будинки культури, 38 клубів, 98 бібліотек, 47 кіноустановок, з них широкоекранних 45. У Лисянці працює історико-краєзнавчий музей. У районі 5 пам'ятників В. І. Леніну. В кожному населеному пункті споруджено пам'ятники й обеліски вічної Слави односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, та воїнам-визволителям.

ЛИ́СЯНКА

исянка — селище міського типу, центр району. Розташована в долині середньої течії Гнилого Тікичу — притоки річки Синюхи, на залізничній лінії Богачеве—Дашуківка. Населення — 6,1 тис. чоловік.

Археологічні знахідки, зокрема знаряддя трипільської культури свідчать, що люди жили в цій місцевості ще в давнину. Поблизу селища виявлено залишки городища IX—XI сторіч.

Назва поселення походить від гори Лисої та річки Лиски, що протікає біля неї. У XIV—XV ст. тут осідали втікачі з поневолених литовськими феодалами земель північно-західних районів України. Поступово литовські, а згодом і польські феодали прибрали до рук родючі землі і закріпачили поселенців.

Центр Лисянки. 1971 р.

Лисянка вперше згадується в історичних документах 1593 року. Цього року місто з навколишніми землями подаровано польським королем шляхтичу Черміньському. У 1622 році за універсалом короля Сигізмунда III вона перейшла до володінь воєводи Червоної Русі (Галичини) — Я. Даниловича. В цьому документі також зазначалося, що в Лисянці дозволяється селитися людям «добрим і чесним». А щоб збільшити оборону і безпеку міста, що лежало неподалік ворожих земель, та піднести його значення городянам надавалося магдебурзьке право...»[1].

Тоді ж спішно почали споруджувати Лисянську фортецю. Про існування її свідчать окремі назви частин селища, що збереглися до нашого часу — «Загребля», «Забашта», «Замостя», «Курінний куток», а також залишки підземних ходів.

Прагнучи до посилення експлуатації і розширення джерел збагачення, воєвода Данилович всіляко заохочував переселення до Лисянки навколишніх жителів. Поселянам він надавав «свободи» строком на 24 роки, за якими їм дозволялося користуватися угіддями та займатися різними ремеслами. Та поступово пан обтяжував жителів Лисянки, примушуючи їх сплачувати різні чинші: «болоховці» — рибалки мали платити десятину до замку; за переселення сплачували «вихідне», за дозвіл на шлюб — «поємщину», або «куницю».

З кожним роком зростали феодальні повинності. Відбувався процес обезземелення й пограбування селян та козаків. Все це, а також національні і релігійні утиски з боку польської шляхти і католицького духовенства, викликало обурення і масові протести населення. В 30-х роках XVII ст. місцеві жителі брали участь у селянсько-козацьких повстаннях, що охопили значну частину Правобережної України. 1630 року козаки, селяни, міська біднота вигнали з міста та його околиць польську шляхту і влилися до повстанських загонів під проводом Тараса Трясила, в складі яких брали участь у боях під Корсунем[2].

Лисянка відіграла значну роль у визвольній війні 1648—1654 рр. Доведені до відчаю селяни і міщани приєднувалися до козаків і разом з ними піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Дев'ять лисянських міщан уже на початку руху заприсяглися допомагати козакам у їх боротьбі[3]. Тоді ж створено Лисянський полк. Але при складанні реєстру 1649 року козаків з Лисянки записали до Корсунського полку. Вони воювали під Зборовом (1649 року), Берестечком (1651 року), Батогом (1652 року) тощо.

Павло Алеппський, що проїздив через Лисянку із антіохійським патріархом Макарієм, в 1653 році писав про неї: «Велике місто, укріплене, з водами і садами, благословенна країна наче гранатне яблуко — велика і квітуча»[4]. Однак відновлення польською шляхтою тяжкого соціального, національного та релігійного гніту після визвольної війни, призводило до нових заворушень. У 1664—1665 рр. Лисянка стала одним із центрів селянсько-козацького повстання на чолі з кальницьким полковником В. Вареницею і Сулимкою[5]. Число повстанців досягло 30 тисяч. Вони

---

[1] Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV—XVIII ст., ч. 2. Львів, 1904, стор. 339.

[2] Н. И. Костомаров. Русская история, т. 2. СПб., 1856, стор. 190.

[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 68—69.

[4] П. Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, вип. 2, стор. 46.

[5] В. В. Волк-Карачевский. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XXIII века. К., 1899, стор. 120.

звернулися до російського уряду з проханням возз'єднати Правобережну Україну з Росією. 1665 року за наказом гетьмана Тетері в Лисянку прибув каральний загін, але в боях з повстанцями він зазнав поразки. Тоді магнат Чарнецький зібрав у Білій Церкві нові сили і кинув їх проти повсталих. 7 тис. повстанців на чолі з козаком Гладким та два козацьких полки під командуванням Матвія Шульги і Пилипа Стрелі встали на захист Лисянки. Карателі були розгромлені[1]. Ця поразка спричинилася до деякого послаблення польсько-шляхетського гніту на Правобережжі, у т. ч. і в Лисянці. Гетьман Тетеря втік до Польщі, а козацька старшина проголосила гетьманом правобережних козацьких полків Петра Дорошенка, який вступив у союз з Туреччиною і Кримом[2].

На Україну посунули турки і татари. Вони грабували міста й села, забирали людей до турецької неволі. Рятуючись від них, населення почало тікати на Лівобережжя. 1674 року Лисянка була загарбана турками і спалена[3].

В останній третині XVII ст., після звільнення від турецької навали, життя міста поступово відроджувалося. Багато жителів повернулися до своїх осель із Лівобережної України. Але тут вони знову зазнавали жорстокої експлуатації польських феодалів. Селяни все частіше піднімалися на боротьбу проти поневолювачів. Лисянські кріпаки брали участь в антифеодальному повстанні під керівництвом С. Палія 1702—1704 рр., підтримували гайдамацьке повстання 1750 року. В районі Лисянки відбулося повстання в 1761 році. Польським властям вдалося придушити його, але, боючись нових виступів, вони розмістили тут загін жовнірів.

Під час антифеодального повстання 1768 року Лисянка стала одним із важливих його осередків. У червні 1768 року тут в урочищі, прозваному в народі «Добридень», відбулася зустріч двох ватажків повсталих — Максима Залізняка та Семена Неживого. Звідти загони попрямували до Лисянки[4]. Бій повсталих селян із шляхтою відобразив в поемі «Гайдамаки» Т. Г. Шевченко.Розправа гайдамаків з орендарями, лихварями, католицьким духовенством навела великий жах на магнатів і шляхту. Пани кидали свої садиби і ховалися в укріплених містах Правобережжя. Коліївщина була жорстоко придушена польсько-шляхетськими і царськими військами. Загони королівського регіментаря Стемпковського без суду і слідства стратили в Лисянці 60 селян. На знак великої скорботи за полеглими лисянські дівчата до кінця XIX ст. вплітали в коси чорні стрічки. Незважаючи на криваві розправи, рух тривав у Лисянці до 1770 року.

У другій половині XVIII ст. Лисянка завдяки вигідному географічному розташуванню стає одним із значних торговельних пунктів. На базари, що збиралися раз на тиждень, приїздили київські, переяславські, золотоніські, полтавські та інші купці. Через Лисянку проходив чумацький шлях із Лівобережжя на Звенигородку, Шполу і далі на південь. Чумацьким промислом займалися й місцеві жителі. Так, 1769 року Марко Бандуриченко привіз 50 пудів конопляної олії, 20 чорних смушків. Олекса Колесник продав на Лівобережжі 55 пудів солі, а до Лисянки з містечка Бикова привіз 65 пудів донської тарані[5].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії Лисянка з 1793 року входила до складу Брацлавського намісництва, з січня 1795 року — Вознесенського, а з 1797 — стає волосним містечком Звенигородського повіту Київської губернії. Однак кріпосницькі утиски польських магнатів залишилися. Кожен селянський двір відробляв панщину — тяглові господарства по 4, напівтяглові — по 3 дні. За встановленими «правилами» робочий день тривав від сходу до заходу сонця, під час гарячої пори жнив — з 5 годин ранку до пізнього

---

[1] Літопис Самовидця. К., 1971, стор. 93—98.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 6. СПб., 1869, стор. 82.
[3] Літопис Самовидця, стор. 120.
[4] Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, т. 10. Львів, 1910, стор. 52—53.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 122, оп. 1, спр. 4, арк. 6.

вечора. Крім того, селяни відробляли поміщику по 12 літніх згінних днів за участю всіх працездатних обох статей. На оранці, сівбі, збиранні та обмолоті врожаю були встановлені непосильні обсяги робіт — «уроки», які неможливо було виконати за день[1]. У заяві, поданій селянами Звенигородському повітовому суду від 15 січня 1839 року, вказувалося, що управителі самовільно збільшують панщину і повинності, застосовують тілесні покарання[2].

Під час інвентарної реформи 1847—1848 рр. у Лисянці налічувалося 2075 ревізьких душ, із них 1145 — кріпосних[3]. За селянами закріплялися наділи, які вони раніше обробляли, і регламентувалися розміри повинностей.

У 50-х роках у містечку відкрито водолікарню, де один лікар обслуговував лише шляхтичів і чиновників-католиків. У першій половині XIX ст. почала діяти парафіяльна школа.

Після реформи 1861 року 1230 селянським дворам було виділено 1463 десятини землі, за яку вони повинні були сплачувати щороку 6814 крб. 52 коп.[4]. Обплутані боргами, селяни дедалі більше розорювалися. 1863 року лисянські селяни відмовилися платити поземельний оброк і зажадали передачі їм землі без будь-якого викупу. Місцеві власті викликали карателів. Озброївшись кілками, селяни виступили проти солдатів. До Лисянки прибув сам київський віце-губернатор. У його донесенні вказувалося, що на сільському сході невдоволені стійко захищали свої інтереси, поки до них не було вжито рішучих заходів: їх оточили війська двох ескадронів кавалерії і 120 чоловік піхоти, заарештували організаторів, застосували різки. Та все ж вимоги селян про відстрочку сплати недоїмки оброку були задоволені[5]. Внаслідок крайнього зубожіння вони відмовлялися від утримання земельних наділів, порушували строки сплати викупних платежів. Це призводило до продажу селянського майна з торгів, причому за мізерну ціну (корова коштувала 10 крб., вівця — 1 крб., віз майна — 1 крб.).

У 70-х роках XIX ст. в Лисянці з'являються великі на той час промислові підприємства — винокурний та пивоварний заводи. Крім того, працювали ще декілька дрібних підприємств: цегельня, вітряний та водяний млини, олійниця, крупорушка. На центральному майдані торгувало багато крамниць, рундуків, що належали поміщику, багатим міщанам та купцям. Зростало виробництво кустарних виробів. 1900 року тут налічувалося 5 бондарів, 15 теслярів, 19 шевців; працювали 3 водяні млини, 6 вітряків, 7 кузень.

Наприкінці XIX ст. в Лисянці жило 7285 чоловік. 1049 селянських сімей володіли 2990 десятинами землі. Багато господарств було безземельних, 52 проц. дворів не мали робочої худоби і сільськогосподарського реманенту. Нужда й злидні, зростаючі податки примушували багатьох селян поневірятися по наймах у панських економіях або шукати заробітку на Бужанській і Почапинській цукроварнях, чи на Херсонщині і в Донбасі. У відомостях за 1867 рік значиться, що в Лисянці за один день роботи в панській економії виплачувалось на сівбі — 40 коп., на косовиці — 45 коп., а на молотьбі — 30 коп. Половина заробітку відраховувалася за їжу. Шукаючи виходу з тяжкого становища, трудящі дедалі активніше включались у боротьбу за кращі умови життя.

1905—1907 рр. ознаменувалися масовими революційними виступами. Організаторами їх були місцеві вчителі С. Поліщук, П. М. Артеменко та селяни Ф. П. Дробот, І. П. Приходько, І. Т. Проскура, Я. М. Горян[6]. У Лисянці та навколишніх селах поширювалася нелегальна література, в якій трудове селянство закликалося до рішу-

---

[1] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 19, арк. 3, 4.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1, оп. 336, спр. 3166, арк. 3.
[3] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 476.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 9, спр. 523, арк. 18—21.
[5] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период, стор. 130—131.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2834, арк. 77—78.

чих дій проти поміщиків і буржуазії. 1906 року по всьому Звенигородському повіті було оголошено військовий стан і в села викликано війська. Однак селяни продовжували боротьбу. В липні 1906 року, під час жнив, наймити Лисянки вимагали встановити плату поденному робітникові протягом року по 1 крб. на день. Поміщик відмовився задовольнити цю вимогу. Тоді селяни зняли з роботи всіх службовців економії, розгромили панський маєток, попівський будинок, кілька куркульських господарств, зруйнували водяного млина, греблю. Каральні загони жорстоко розправилися з страйкуючими[1]. 15 найбільш активних учасників виступу було заарештовано і вислано на каторжні роботи до Сибіру. Серед них учителі С. Поліщук, П. М. Артеменко, селяни С. Ф. Антощенко, Я. Корнієнко, І. С. Байрак[2].

Столипінська реформа посилила класове розшарування селянства. За даними 1912 року, в Лисянці із 871 селянських господарств, що володіли 3816 десятинами землі, 106 дворів були безземельні і малоземельні, 462 — мали земельні наділи від 2 до 5 десятин і 162 коней. У 381 господарстві не було корів, а в 135 —ніякої худоби. В той же час 70 господарств володіли 955 десятинами землі і мали 118 коней[3]. Перед першою імперіалістичною війною Лисянка була одним із значних центрів торгівлі зерном, але в більшості селян хліба ледве вистачало до зими. Голод і злидні були постійними їх супутниками.

За півсторіччя після скасування кріпосного права в Лисянці не сталося помітних зрушень у розвитку освіти та медичного обслуговування. Замість водолікарні, відкритої в 50-х роках XIX ст., працювала амбулаторія, де населення обслуговували 2 лікарі. Найбільш убогі перебували в богадільні. Ліками з аптеки користувалися лише заможні сім'ї.

Церковнопарафіяльну школу та школу грамоти відвідувало лише кілька десятків дітей. В однокласному народному училищі, збудованому на кошти населення, навчалося 124 хлопчики та 15 дівчаток. На утримання школи жителі Лисянки повинні були сплачувати 359 крб. 75 коп. на рік, а також здавати встановлену кількість продуктів харчування. У 1883—1893 рр. у народному училищі працював учителем етнограф і фольклорист Й. А. Димінський (1857—1893 рр.). Він багато робив для поширення освіти серед населення, як адвокат захищав інтереси сільської й міської бідноти в судах, клопотався про потреби селян у місцевих і губернських органах влади. 1907 року в Лисянці відкрито громадську бібліотеку, в якій налічувалося 627 книжок, у т. ч. українською мовою — 132[4].

У роки першої світової імперіалістичної війни бідування селян потроїлись. Проводилися нескінченні реквізиції коней, рогатої худоби і збруї. Більшість чоловіків було мобілізовано до армії. Посівні площі з року в рік скорочувалися, занепала торгівля і кустарні промисли, знизилося виробництво товарів, сільськогосподарських продуктів.

Звістка про Лютневу революцію викликала серед трудящих Лисянки велике піднесення. Повернулися із заслання учасники революційних подій 1905—1907 рр. П. М. Артеменко, П. Г. Іващенко й інші. Двічі на тиждень лунав над Лисянкою дзвін, скликаючи людей на сход. Місцеві багатії з усіх сил намагалися відвернути селян і робітників від масових виступів, та біднота дедалі активніше вимагала розподілу землі й припинення війни.

Перемогу Жовтневого збройного повстання пролетаріату Петрограда трудящі Лисянки зустріли з радістю. В містечку посилилася боротьба за владу Рад. У середині лютого 1918 року Лисянку визволено від військ Центральної ради. Було утворено радянські органи влади, волревком та Раду робітничих і селянських

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 1517, арк. 80—85.

[2] Вологодський облдержархів, ф. 180, оп. 1, спр. 40—50, арк. 1—3.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 101.

[4] Отчет о земских школах и земских внешкольных просветительных мероприятиях Киевской губернии за 1911 год. К., 1913, стор. 192—193.

депутатів, яку очолив П. Г. Іващенко. Проводячи в життя ленінські декрети, землю, рухоме і нерухоме майно багатіїв розподілили між тими, хто споконвіку гнув спину на чужій ниві. Було встановлено робітничий контроль на Бужанському й Почапинському цукрових заводах та інших підприємствах.

У березні 1918 року Лисянку окупували австро-німецькі війська. Почався терор, розправа над активними учасниками революційних перетворень, грабіж населення. Трудящі піднялися на боротьбу з окупантами та українськими буржуазними націоналістами. В складних умовах окупації і підпілля створювався партійний осередок, очолений демобілізованим із армії більшовиком І. С. Байраком, головою підпільного ревкому став П. М. Артеменко. Вони розгорнули активну роботу серед жителів навколишніх сіл. Влітку в містечку утворився штаб партизанських загонів, що діяли проти окупантів у повіті[1]. 3 червня 1918 року в Лисянці вибухнуло збройне повстання, яке швидко поширилося майже по всій Київщині. Озброєні селяни під керівництвом повстанського штабу 4 червня розгромили каральний загін окупантів, гетьманську офіцерську сотню. З навколишніх сіл прибували до Лисянки озброєні селяни. 6 червня в телеграмі з Звенигородки гетьманській адміністрації повідомлялось: «...чисельність партизанських загонів, які оточили Лисянку — 15 тисяч. Німці діють артилерією. В місті чути гуркіт гармат. Малочисельного німецького загону для боротьби з партизанами недостатньо»[2].

На кінець місяця ще активніше розгорнулася повстансько-партизанська боротьба. 40 тис. чоловік стали на захист завоювань Великого Жовтня. У Лисянці було відновлено Радянську владу, приступив до роботи ревком. Над штабом повсталих замайорів червоний прапор. Неподалік Лисянки, у великому лісі, що розкинувся на 20 верст, концентрувалися зведені селянські кінні загони[3]. Командуючим партизанськими загонами Київський губком партії призначив колишнього військового комісара Таращанського повіту Ф. Ф. Грибенка[4].

Повстання викликало велику тривогу в стані ворогів. В одному з документів київський губернський староста повідомляв німецьке командування, що виступи селян у Лисянському районі набули характеру партизанської війни. На придушення повстання німецьке командування перекинуло сюди кілька дивізій регулярних військ з артилерією і авіацією. Захопивши Лисянку, ворог вів варварський артилерійський обстріл населених пунктів, по-звірячому розправлявся з радянськими патріотами. Так, з 120 учасників повстання, захоплених окупантами, частину було розстріляно, а 5 спалено живими[5]. Після запеклих боїв загони повстанців у кількості 6 тис. чоловік, серед яких було багато жителів Лисянки, подолавши з боями сотні кілометрів, вийшли у нейтральну зону на кордоні з РРФСР.

Після краху австро-німецької окупації та вигнання петлюрівців на початку 1919 року в Лисянці відновлено Радянську владу. Але в серпні сюди вдерлися денікінці, окупанти повертали поміщикам землю, грабували населення, силоміць мобілізували селян до своєї армії. Після вигнання їх на початку 1920 року Радянська влада утвердилась в Лисянці остаточно. Відновив свою діяльність ревком, а також партійний осередок.

Мирну працю лисянців у перші роки після громадянської війни порушували куркульські і петлюрівські банди. Для боротьби з ними були організовані загони самооборони, прибув кавалерійський загін котовців, серед них особливо відзначилися кулеметники під командуванням І. Т. Нагурного, нагородженого за відвагу і мужність в боях орденом Червоного Прапора.

---

[1] В. Е. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. Х., 1969, стор. 64, 65.
[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 105.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 207.
[4] Газ. «Черкаська правда», 13 лютого 1968 р.
[5] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 13, 105.

Восени 1921 року в Лисянці виник комсомольський осередок. Ініціаторами його створення були демобілізовані воїни Червоної Армії І. А. Проскура та В. Л. Махора. Комуністи і комсомольці виступили організаторами боротьби з розрухою. Велику роль у зміцненні Радянської влади, а також у здійсненні соціалістичних перетворень відіграв комітет незаможних селян (КНС), створений у травні 1920 року. Ним керував представник бідноти П. Г. Іващенко, пізніше розстріляний бандитами. Лисянський комітет взаємодопомоги, що виник 1921 року, організовував бідняків та маломіцних середняків на спільне виконання сільськогосподарських робіт. Наступного року такі комітети утворилися в усіх селах Лисянської волості. Волосний комітет незаможних селян, що об'єднував 256 бідняцьких і середняцьких господарств, очолив комуніст Є. К. Глущенко[1].

Щоб навчити селян передових методів землеробства, в 1922 році на колишній церковній землі (55 десятин) створюється показове державне господарство — агропункт, де працювали члени комнезаму. В господарстві налічувалося 3 плуги, 5 борін, 2 культиватори, 2 сівалки та одна ручна соломорізка. Тоді ж організовано Лисянське сільськогосподарське кооперативне кредитне товариство, яке допомагало населенню в збуті сільськогосподарської продукції та постачанні промислових товарів. Силами цього товариства в містечку побудовано механізоване підприємство для сушіння фруктів.

Після ліквідації волостей у 1923 році Лисянка стала центром однойменного району. Розпочали роботу районні партійні і радянські органи. 1925 року в селі заснували два товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи). Вони в основному об'єднували незаможних селян. Держава надавала їм значну допомогу кредитами та сільськогосподарською технікою. Завдяки запровадженню нової економічної політики швидко міцніли артільні господарства, розвивалася промисловість. На кінець відбудовного періоду в Лисянці проживало 5990 чоловік, діяли 49 дрібних промислових підприємств, з яких 7 мали механічні двигуни; 5 столярних майстерень, вальцьовий млин, два вітряки, дві крупорушки, 16 кузень, 11 кравецьких і шевських майстерень[2]. Значна частина їх стала соціалістичною власністю.

Чимала увага приділялася і справі ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Для цієї роботи були залучені вчителі, службовці районних установ, створено декілька пунктів лікнепу. В хатах-читальнях, райсельбуді працювали гуртки політнавчання, влаштовувалися диспути, голосні читання газет і книжок.

1928 року на базі існуючих товариств спільного обробітку землі організовано колгоспи «Нове будівництво», ім. Шевченка, «ІІІ-й Інтернаціонал». У них об'єдналося 47 проц. селянських господарств, було усуспільнено понад 1,5 тис. га орної землі, сільськогосподарський реманент, понад 100 коней та волів[3]. Першими головами правлінь колгоспів були обрані Т. Д. Артеменко, Я. А. Криворот, С. Т. Пономаренко. Тоді ж засновано лісгосп, якому передано 428,5 га лісових масивів та непридатної землі[4]. Для надання допомоги колгоспам в обробітку землі до початку весняної сівби 1929 року з ініціативи райкому партії, місцевої Ради депутатів трудящих організовано машинно-кінну станцію. Через два роки утворено Лисянську МТС з курсами при ній, що готували кадри механізаторів, будівельників, шляховиків та інших спеціалістів народного господарства. За роки першої і другої п'ятирічок для МТС збудовано корпуси ремонтних майстерень, ковальський цех, автогараж та інші об'єкти. 1934 року машинний парк налічував 107 тракторів, 17 комбайнів та багато іншої техніки. На початку 1938 року сформовано Лисянську автоколону (нині автопідприємство № 23 040), яка мала 80 вантажних автомашин. З 1937 року почав діяти

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-189, оп. 1, спр. 40, арк. 36—37.

[2] Краткая промышленная характеристика городов и поселений городского типа. М., 1926, стор. 484—485.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 343, арк. 4.

[4] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5938, арк. 41.

комбінат комунальних підприємств, що обслуговував місцеву електромережу, готель то що.

З січня 1932 року почала видаватися районна газета «Ударник Лисянщини». Тоді ж створено політвідділ при Лисянській МТС.

Завдяки запровадженню техніки та передових методів праці зростало виробництво промислової продукції, міцніли колгоспи. Провідними галузями господарства в лисянських артілях стало рільництво і тваринництво. 1936 року в усіх колгоспах налічувалося 183 коней, 298 голів великої рогатої худоби, оброблялося 3581 га орної землі[1]. Планомірне здійснення комплексу агротехнічних заходів забезпечило значне підвищення врожайності всіх зернових і технічних культур. Якщо 1932 року колгоспи одержали озимої пшениці по 7 цнт з га, а цукрових буряків по 40 цнт, то в 1935—1937 рр.— по 25 цнт пшениці і по 135 цнт цукрових буряків з га[2]. Передові ланки Е. Г. Катан, М. Л. Гордієнко, В. С. Мельниченко, наслідуючи патріотичний почин знатної ланкової М. С. Демченко, збирали по 270—300 цнт цукрових буряків з гектара[3].

За роки Радянської влади сталися великі зміни й у селищі. Зникали хати під солом'яними стріхами, колгоспники споруджували добротні будинки. Вечорами вулиці освітлювалися електричними ліхтарями.

Поліпшувалося й медичне обслуговування населення. Тут працювали поліклініка, лікарня на 70 ліжок, аптека. На кінець 30-х років в Лисянці було ліквідовано неписьменність, здійснювався закон про всеобуч — працювали середня, семирічна і початкова школи. Учні з навколишніх сіл училися і жили в шкільному інтернаті. У 1940/41 навчальному році в школах 38 вчителів навчали 960 учнів. Широкого розмаху набула культурно-освітня робота. Молодь і навіть літні люди брали активну участь у художній самодіяльності. Аматори ставили на клубній сцені п'єси, виступали з концертами. Понад 3 тис. чоловік користувалися книгами із 2 бібліотек. 1935 року на кошти трудящих споруджено пам'ятник В. І. Леніну та закладено парк.

У червні 1941 року жителі Лисянки разом з усіма народами Радянського Союзу стали на захист соціалістичної Батьківщини від німецько-фашистських загарбників. До військкомату надійшло багато заяв від людей різного віку і професій, в яких вони виявляли бажання йти на фронт добровольцями. Вже в перші тижні війни до лав Червоної Армії пішли понад 300 комуністів. Багато з них очолювали сформовані в Лисянці маршові роти. У числі перших відправлено на фронт Лисянську автоколону — 96 водіїв з машинами. Командиром колони призначили офіцера Г. Г. Чорного. Райком партії і первинні парторганізації райцентру організували евакуацію населення, техніки, транспортних засобів, продуктивної худоби та інших матеріальних цінностей углиб країни. Тракторний парк Лисянської МТС у кількості 105 машин було відправлено до Воронезької області. Автомобілі, коні передавались військовим частинам. Великі табуни колгоспної худоби переганялися за Дніпро, у східні райони країни.

23 липня 1941 року до Лисянки вдерлися німецько-фашистські війська. Два з половиною роки окупанти грабували й знущалися над населенням. Тільки за перший тиждень вони розстріляли понад 30 жителів. Фашисти зруйнували приміщення МТС, розтягли колгоспне добро. До Німеччини було вивезено 385 юнаків і дівчат[4]. Радянські люди відмовлялися працювати у т. зв. общинному господарстві, створеному гітлерівцями, ховали від окупантів тварин, сільськогосподарські продукти. На окупованій фашистами землі розгорілося полум'я всенародної боротьби. На початку 1942 року під керівництвом комуністів-підпільників Т. С. Чалого,

[1] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 5938, арк. 38—42.
[2] Там же, спр. 8037, арк. 2, 4, 6, 8.
[3] Газ. «Ударник Лисянщини», 15 грудня 1935 р.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 992, оп. 2, спр. 1, арк. 54; спр. 5, арк. 14.

К. С. Легкодуха, А. А. Макартичана в Лисянці почали діяти підпільні групи. Розгорнули роботу підпільники-комсомольці, очолювані І. Ісаєнком. Але ворогові вдалося напасти на слід патріотів й арештувати їх. Смертю героїв загинули патріоти-підпільники В. Слинько, брати Іван та Михайло Ісаєнки, В. Борисенко, Ю. Войтенко. Два місяці катували фашисти виданого зрадниками комсомольця В. Борисенка, добиваючись від нього відомостей про інших підпільників, але жодного прізвища він не назвав[1].

Від партизанів дізнавалися люди про справжнє становище на фронтах війни, одержували листівки. В травні 1943 року всі партизанські групи, які діяли на території Лисянського району, об'єдналися в загін ім. Щорса, яким керував К. С. Легкодух[2]. Понад 200 жителів Лисянки брали участь в антифашистській боротьбі. Вони допомагали партизанам продуктами харчування, одягом, лікували поранених, розповсюджували листівки. Коли в лютому 1944 року до Лисянки вступили частини Червоної Армії, в їх ряди влився партизанський загін ім. Щорса.

У славному літопису Великої Вітчизняної війни важливе місце займає Корсунь-Шевченківська битва, де Лисянка і навколишні села стали ареною тяжких боїв на внутрішньому і зовнішньому кільцях оточення німецьких військ. Радянські воїни нещадно громили фашистів, не даючи їм можливості прорвати кільце. Одним з найважливіших і вирішальних боїв був танковий бій у Лисянці, який тривав чотири доби. На полі бою залишилося багато ворожих машин. За героїзм і мужність, виявлені в боротьбі з ворогом, 16 радянським воїнам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Серед них командир артилерійського полку В. К. Новиков, старший сержант А. Ю. Харитонов, командир батальйону мотострілецької дивізії капітан О. Г. Рибін, сержант В. І. Ястребцов та інші[3].

17 лютого 1944 року Лисянка була визволена від німецько-фашистських загарбників частинами 6-ї гвардійської танкової армії та частинами 136-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту. Понад тисячу жителів Лисянки брали участь у Великій Вітчизняній війні, 532 з них нагороджено орденами та медалями СРСР.

Вже на третій день після визволення почали працювати райвиконком, селищна Рада, райком КП(б)У та інші установи. Через два місяці відновили роботу Лисянська МТС, лікарня, почалося навчання в школах. З 17 березня 1944 року почала виходити районна газета «Ударник Лисянщини».

Трудящі Лисянки і району під керівництвом партійних і радянських органів в умовах неймовірних труднощів приступили до відбудови колгоспного господарства. З великим піднесенням проводилася перша післявоєнна сівба. Колгоспники зібрали 15 тис. цнт посівного зерна. Орати доводилося коровами і волами. Через нестачу тягла землю копали лопатами. Всього тієї весни обробили вручну 280 га землі у всіх трьох артілях[4].

Трудящі Лисянки взяли активну участь у збиранні коштів до фонду оборони країни. Працівники районного вузла зв'язку внесли 6 тис. крб. Колгоспник артілі «Нове будівництво» О. В. Скрипник передав до фонду оборони Вітчизни свої заощадження в сумі 2 тис. крб. За короткий час були зібрані значні кошти на будівництво танкової колони «Колгоспник Лисянщини»[5].

Тяжкими були перші повоєнні роки. Багатьох людей війна позбавила притулку. Жити доводилося в землянках, або по кілька родин в одному будинку. В найбільшому лисянському колгоспі «Нове будівництво», весь «арсенал» техніки для збирання й обмолоту врожаю 1946 року складався з 60 кіс, 40 серпів, 8 ручних і двох кінних граблів, жатки, кінної молотарки та віялки[6]. Та завдяки наполегливій праці

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 131, арк. 3, 19.
[2] Там же, ф. 992, оп. 17, спр. 2, арк. 54.
[3] Там же, ф. 4519, оп. 1, спр. 8, арк. 19.
[4] Там же, ф. 992, оп. 2, спр. 1, арк. 56.
[5] Газ. «Ударник Лисянщини», 6 квітня 1944 р.
[6] Черкаський облпартархів, ф. 1019, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

трудящих, великій допомозі з боку держави і союзних республік лисянські артілі за короткий час піднялися з руїн. З столиці нашої Батьківщини Москви одержано генератори, вантажні автомобілі та інше устаткування. З міста Єревана прибули гвинтонарізні, з столиці Киргизької РСР Фрунзе — токарні верстати.

Відбудова народного господарства проводилася швидкими темпами. На підприємства, в установи, організації і колгоспи все більше прибувало жителів селища, демобілізованих із лав Червоної Армії. Райком КП(б)У, виконкоми районної і селищної Рад депутатів трудящих організовували ударні комуністичні суботники і недільники. Колгосп «Нове будівництво» на кінець 1949 року повністю освоїв всю довоєнну посівну площу. В авангарді боротьби за відновлення колгоспного господарства йшли комуністи і комсомольці. Працюючи безпосередньо в бригадах, вони своєю працею показували приклад у роботі.

Протягом четвертої п'ятирічки у Лисянці відбудовано всі промислові підприємства, колгоспи. На кінець 1950 року тракторний парк у Лисянській МТС налічував 174 машини, які виконували в колгоспах 50 видів сільськогосподарських робіт. Урожайність зернових культур зросла за п'ятирічку з 8,1 цнт у 1944 році до 14,5 цнт з га в 1950 році. 1951 року введено в дію Лисянську ГЕС потужністю 250 квт. Гідротурбіни, трансформатори та інше обладнання для неї доставлено з Уральського заводу гідромашин, м. Митищ та інших промислових центрів країни.

Відроджувалась і упорядковувалась Лисянка. У 1948—1950 рр. виросли нові приміщення ясел, дитсадка, поліклініки. Повністю відбудували лікарню на 75 ліжок. 1948 року почала працювати, крім денної, вечірня середня школа для працюючої молоді.

Протягом 1950—60 рр. у Лисянці побудовано комплекс підприємств, які обслуговують сільськогосподарське виробництво. Майже всі вони заново оснащені новим устаткуванням. Серед них районне об'єднання «Сільгосптехніки», автопідприємство № 23040, міжколгоспна будівельна організація, механізоване зерносховище, молочний цех, інкубаторна станція, насінницька лабораторія; ветеринарний блок, заготівельні пункти тощо.

У новозбудованих майстернях райоб'єднання «Сільгосптехніки» цілорічно проводиться ремонт тракторів, зернових комбайнів та сільськогосподарських машин. Обсяги виконуваних робіт зростають з кожним роком. 1971 року випуск валової продукції збільшився порівняно з 1965 роком на 42,5 проц., середньомісячна заробітна плата механізатора становить 113 крб. У структурі підприємства 5 госпрозрахункових підрозділів: ремонтна майстерня, автопарк у кількості 140 вантажних автомобілів, механізований загін, спеціалізована бригада механізації тваринницьких ферм і торговельний відділ. Вони не тільки ремонтують і експлуатують сільськогосподарські машини, а й займаються механізацією тваринницьких ферм, освоєнням нових орних земель, перевезенням та внесенням у грунт мінеральних добрив. Тут працює 420 робітників, 32 інженери і техніки. Колективам 4-х цехів та 53 робітникам присвоєно звання бригад і ударників комуністичної праці.

Пам'ятну трудову перемогу в роки восьмої п'ятирічки здобули енергетики. Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, колектив Лисянського району електромереж у співдружності з будівельниками другої механізованої колони «Київсільелектромережбуд» 1969 року повністю завершив електрифікацію Лисянки і всього району від державних електромереж. Застосування електроенергії у виробництві і в побуті селища зростає з кожним роком.

Вагомий вклад у виконання народногосподарських планів вносять будівельники. Силами «Міжколгоспбуду» (заснований 1957 року) в Лисянці і селах району вводяться в дію десятки різних новобудов виробничого і соціально-культурного призначення.

З року в рік збільшуються обсяги перевезень народногосподарських вантажів працівниками автопідприємства № 23040. 1971 року обсяг перевезених вантажів, порівняно з 1965 роком, зріс удвоє.

Будинок Лисянської районної бібліотеки, споруджений на честь 50-річчя Великого Жовтня. 1968 р.

На кінець 1971 року в Лисянці працювало 15 підприємств, на яких зайнято понад 2,5 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. За успіхи у виконанні виробничих завдань, активну участь у громадському житті понад 400 чоловік нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна».

Невпізнанно змінилося за післявоєнний період сільськогосподарське виробництво. На початку 1963 року артілі «Нове будівництво», ім. Т. Г. Шевченка, «III Інтернаціонал» об'єдналися в один колгосп — ім. Чапаєва. Це багатогалузеве господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. За ним закріплено 5,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі. Тут вирощують зернові культури і цукрові буряки. Виробничі процеси механізовано на 90 проц. Колгосп має 38 тракторів, 19 комбайнів різного призначення, 28 автомашин і багато іншої сільськогосподарської техніки. Рік у рік зростає врожайність сільськогосподарських культур і виробництво продуктів тваринництва; збільшуються грошові прибутки колгоспників. Якщо в 1965 році зібрано зернових по 21 цнт з га, то в 1971 році — по 27,7 центнера.

Значне місце у виробництві колгоспу займає тваринництво. 1971 року тут налічувалося 1150 голів великої рогатої худоби, 4,5 тис. свиней, 750 овець. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 195 цнт м'яса і 276 цнт молока. За 1960—70 рр. в цьому господарстві збудовано 27 нових тваринницьких приміщень, у т. ч. спеціалізований комплекс відгодівлі свиней на 8 тис. голів. Завдяки впровадженню комплексної механізації трудомістких процесів продуктивність праці свинарок зросла в кілька разів: одна свинарка доглядає 500—550 голів свиней.

З розвитком господарства неухильно підвищується й оплата праці колгоспників, яка з 1962 року здійснюється за розрядною системою. Середній заробіток механізаторів 1971 року становив 140 крб. на місяць, доярки — 108 крб. Грошові доходи колгоспу збільшилися з 700 тис. крб. у 1963 році до 1728 тис. крб. у 1971 році.

В усіх галузях виробництва широко застосовують різні форми заохочення. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 25 ветеранам праці присвоєно звання почесного колгоспника та «Майстер — золоті руки». 82 колгоспники за сумлінну працю нагороджені орденами і медалями СРСР. За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки 9 трудівників удостоєно урядових нагород СРСР. Серед них голова правління колгоспу І. С. Адамович нагороджений орденом Леніна, тракторист І. К. Терновий — орденом Жовтневої Революції. 392 колгоспники відзначені цінними дарунками та преміями.

Поряд з розширенням виробничої бази в Лисянці в широких масштабах ведеться житлове та соціально-культурне будівництво. Переважна більшість будинків райцентру споруджена в післявоєнні роки. Це двоповерхові приміщення середньої школи, бібліотеки, Лисянського сільського професійно-технічного училища № 16, дошкільних дитячих закладів, кінотеатру «Перемога», спортивно-технічного клубу. За сучасними проектами зведено понад 800 житлових будинків. За 1968—71 рр. справили новосілля 170 сімей хліборобів, робітників і службовців. На правому березі Тікичу з'явилася гарна споруда — будинок автовокзалу. Поблизу центральної площі Миру височить новий триповерховий готель, де можуть розміститися 100 чоловік. Поряд ведеться будівництво чотириповерхового будинку Рад та будинку зв'язку.

За роки восьмої п'ятирічки бюджет селищної Ради депутатів трудящих на благоустрій Лисянки зріс з 19 тис. у 1966 році до 80 тис. у 1971 році. Збудовано новий газобалонний склад, це дало змогу збільшити кількість установок з 346 у 1966 році до 1100 штук у 1970 році. За цей період реконструйовано 6 км водопровідної мережі. Збудовано чотири житлових будинки загальною житловою площею 2 тис. кв. метрів. Протяжність вуличного освітлення збільшилась у 2 рази, заасфальтовано і впорядковано 6 км вулиць. Всі новобудови розміщуються за генеральним планом, розробленим Державним інститутом проектування міст.

В мережі підприємств торгівлі — 18 магазинів, ресторан «Струмок», кафе, їдальні, спеціалізований магазин «Кулінарія», впорядкований міський ринок і павільйони. З кожним роком збільшується продаж товарів народного споживання, машин, приладів побутового призначення.

В 1966 році засновано Лисянський комбінат побутового обслуговування. Колективом цього підприємства за роки восьмої п'ятирічки вироблено валової продукції на 1,7 млн. крб., освоєно 18 видів послуг для населення, збудовано і введено в дію триповерховий будинок побуту.

В авангарді трудівників Лисянки йде великий загін комуністів, який налічує 567 членів КПРС, об'єднаних у 28 партійних організацій. Їх надійний помічник — комсомол. 754 члени ВЛКСМ завжди попереду в усіх виробничих починаннях.

Значну і різнобічну організаторську та виховну роботу проводить Лисянська селищна Рада депутатів трудящих. В її складі 84 депутати, з них 44 комуністи. Працює 8 постійних комісій. Селищна Рада залучає до участі у вирішенні господарських питань широку громадськість. Створено 30 вуличних комітетів, в яких працює 113 чоловік; товариський суд, добровільну народну дружину.

Багато зроблено для поліпшення медичного обслуговування населення. Якщо в дореволюційний час у Лисянці медичну допомогу жителям подавали в невеличкій амбулаторії лише два лікарі та бабка-повитуха, то нині в районній лікарні на 220 ліжок, санепідемстанції, аптеці налічується 29 лікарів та 120 працівників із середньою медичною освітою. Для немовлят побудовано молочну кухню. Сотні дошкільнят виховуються в дитячих садках і яслах. В Лисянці працюють середня, восьмирічна та музична школи, сільське професійно-технічне училище № 16 та спортивно-технічний клуб. При середній школі відкрито вечірню школу для робітничої молоді та консультаційний пункт заочної середньої школи. На ниві народної освіти в Лисянці трудяться 76 учителів з вищою та середньою спеціальною освітою, які навчають понад 1780 дітей. Книжковий фонд районної бібліотеки — понад 100 тис. томів. У місцевому краєзнавчому музеї зберігається і експонується багато цікавих історичних знахідок.

Селищна Рада постійно дбає про створення умов для відпочинку і дозвілля трудящих. Упорядковано парки, є спортивні майданчики, пляж. У вихідний день жителі селища люблять відпочити на мальовничих берегах Тікичу і в навколишніх лісах. Трудящі відвідують кінотеатри «Перемога» і «Берізка», районний будинок культури, в якому працюють гуртки художньої самодіяльності, хор, художня студія. Часто тут виступають театральні колективи з різних міст України та інших республік, влаштовуються лекції, виставки прикладного та образотворчого мистецтва, вечори відпочинку. Людно в Лисянці в дні фестивалів, свят пісні і танцю, оглядів художньої самодіяльності. У фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю від дня народження

На практичних заняттях у Лисянському сільському професійно-технічному училищі № 16. 1969 р.

В. І. Леніна, взяли участь понад 5 тис. чоловік. 5 колективів нагороджено Почесними грамотами республіканського оргкомітету.

Поширенням політичних і наукових знань займаються місцеві організації товариства «Знання», Товариства охорони пам'ятників історії та культури, Червоного Хреста, радянсько-польської дружби та інших. Працюють народні університети: сільськогосподарських, правових, педагогічних знань, торгівлі, здоров'я. В них охоплено навчанням понад 800 чоловік.

Розвиваються і міцніють дружні зв'язки між трудящими Лисянки і м. Тухолі Бидгощського воєводства ПНР. Налагоджено систематичне листування, зустрічі делегацій. Тільки за 1970—1971 рр. в Лисянці побувало дві делегації з братньої Польщі. Щороку представники трудящих Лисянки відвідують ПНР. Активістами районної організації Товариства радянсько-польської дружби оформлено цікаві виставки і фотомонтажі про соціалістичні перетворення, розвиток науки і культури братнього народу. Змістовно й цікаво проходять в Лисянці тематичні вечори, присвячені Дню відродження Польщі. Часто вони супроводяться демонструванням польських фільмів, виступами учасників боїв за визволення Польщі, туристів, які побували в ПНР.

Свято шанують пам'ять про тих, хто не шкодував життя заради щасливого сьогодні. На високому пагорбі споруджено обеліск вічної Слави 363 жителям Лисянки, які загинули в боротьбі з ворогами нашої Батьківщини в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. На постаменті навічно викарбувані їх імена. На братських могилах височать пам'ятники воїнам, загиблим у боях за визволення селища від німецько-фашистських загарбників. У центрі Лисянки встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

З історичних пам'яток тут збереглася криниця, з якої носив воду дяку малий Тарас Шевченко, коли шукав собі вчителя живопису.

Тут народилися і провели свої юнацькі роки І. Є. Глущенко — радянський генетик і селекціонер, дійсний член ВАСГНІЛ; І. В. Слешинський (1854—1931 рр.) — український математик; І. С. Макушенко (Макуха-Макушенко, 1867—1955 рр.) — український радянський живописець і педагог.

З великим піднесенням трудящі селища вступили в нову дев'яту п'ятирічку комуністичного будівництва. Дальшому розвитку промислового будівництва в Лисянці сприятиме освоєння покладів бентонітових глин, що залягають поблизу селища. Уже зараз споруджується завод бентонітових глин потужністю 650 тис. тонн на рік. Тут розширюється залізнична станція на лінії Богачеве—Дашуківка, розгорнулось будівництво житлових будинків та інших об'єктів комбінату бентонітових глин. Поблизу залізничної станції проектується спорудження нового цегельного заводу, де буде випалюватися щороку 25 млн. штук цегли, плодоконсервного заводу, хлібокомбінату, заводу по виробництву концентрованих кормів, молокозаводу.

Протягом нової п'ятирічки відповідно до рішень партії й уряду здійснюватимуться важливі заходи щодо дальшого збільшення виробництва зерна і продуктів тваринництва, впровадження комплексної механізації виробничих процесів і наукової організації праці, дальшого господарського і культурного будівництва.

М. І. БУШИН, О. М. ДАЦЕНКО, І. Я. КАЗІНКІН, І. В. КОНДРАТЮК, М. П. ЛУБКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛИСЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БОСІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та залізничної станції Лисянка на лінії Багачівка—Дашуківка. Населення — 1488 чоловік. Сільраді підпорядковане село Товсті Роги.

У Босівці розташована садиба колгоспу ім. Литвинова, за яким закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. Допоміжні галузі — садівництво, бджільництво й рибництво. З 1968 року господарство спеціалізується на відгодівлі свиней.

В 1958 році тут споруджено цегельний завод Лисянського «Міжколгоспбуду», 1971 року — колгоспний цегельний завод.

За успіхи в розвитку рільництва і тваринництва 106 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них орденом Леніна — ланкового механізованої ланки вирощування цукрових буряків М. П. Павличука, орденом Трудового Червоного Прапора — агронома Г. М. Березницьку, ланкового І. П. Романюка, колгоспників М. М. Зіненко, А. Т. Зіненка, І. К. Петренка.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 70 комуністів, комсомольська 105 членів ВЛКСМ.

Село відоме з початку XVII ст. Влітку 1905 року в економії відбувся виступ селян-наймитів під керівництвом братів Бабенків і П. Бакала, які вимагали розподілу поміщицької землі й майна.

400 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 176 загинули, 230 удостоєні орденів і медалей СРСР. Уродженців села І. К. Козятинського нагороджено трьома орденами Слави, І. С. Пепчука — орденом Леніна.

В січні—лютому 1944 року, під час ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ, на території села відбулися запеклі бої. В ході одного з них воїн Червоної Армії сержант В. І. Ястребцов (1919—1944 рр.) повторив подвиг Олександра Матросова, за що йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На місці подвигу встановлено меморіальний обеліск. Ім'я В. І. Ястребцова присвоєно місцевій восьмирічній школі. В бою за визволення Босівки загинув Герой Радянського Союзу — командир відділення розвідників Г. І. Беруашвілі (1916—1944 рр.), уродженець Південно-Осетинської автономної області. Іменем Г. І. Беруашвілі названо сільський парк. Пам'ять полеглих воїнів-односельців увічнює обеліск Слави, на якому викарбувані їхні імена.

Поблизу села виявлено курганний могильник періоду Київської Русі.

БО́ЯРКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гнилого Тікичу, за 23 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 1411 чоловік.

Колгосп ім. Жданова обробляє 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2,3 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжне підприємство — газогенераторний вальцьовий млин. Працює дільничний ветеринарний пункт.

У Боярці є середня школа, клуб, бібліотека, яка налічує 6 тис. книжок; лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека.

За трудові успіхи 150 трудівників села удостоєні урядових нагород. Чабан колгоспу О. Ф. Качура нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, вчителька середньої школи В. К. Слюзінська — орденом Леніна. Партійна організація села налічує 34 комуністи, комсомольська — 145 членів ВЛКСМ.

Село в історичних документах уперше згадується в середині XVII ст. У 1664—65 рр. Боярка стала одним з вогнищ селянського повстання проти польської шляхти під керівництвом Варениці і Сулимки.

У період Великої Вітчизняної війни 268 жителів села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 162 односельці загинули, 142 нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцям села В. С. Химичу та П. С. Яровому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БУ́ДИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Гнилого Тікичу, за 10 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 824 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Орли і Шестеринці.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», який користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — вирощування зернових й технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. З 1968 року господарство спеціалізується на розвитку овочівництва. Допоміжні підприємства — водяний млин. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 84 трудівники села удостоєні урядових нагород, у т. ч. голова колгоспу І. Х. Кислиця — ордена Трудового Червоного Прапора.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт; майстерня пошиття одягу, сільський комунгосп. Партійна організація села налічує 63 комуністи, комсомольська — 74 члени ВЛКСМ.

Село вперше згадується в історичних документах 30-х років XVII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 236 чоловік захищали Батьківщину, 120 полягло в боях з фашистами, 170 нагороджено орденами і медалями СРСР. Під час тимчасової окупації місцеве населення брало участь у партизанському загоні ім. Щорса, який діяв на території району. Воїнам, що загинули в боях за визволення села, споруджено пам'ятник і обеліск Слави.

БУЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гнилого Тікичу, за 7 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 2487 чоловік. Сільраді підпорядковане село Жаб'янка.

В Бужанці — центральна садиба колгоспу ім. Черняховського, за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні й відгодівлі великої рогатої худоби та водоплавної птиці. Розвинуте рільництво.

На території села міститься цукровий завод і пункт для відгодівлі великої рогатої худоби. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 136 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Жовтневої Революції В. М. Бутаря, заступника голови колгоспу; орденом Трудового Червоного Прапора В. Ф. Корнієнка, бригадира колгоспу, тваринниць У. П. Новикову і Г. М. Тараненко, голову колгоспу Д. Ф. Щербину.

Тут є середня школа, два клуби, 3 бібліотеки з книжковим фондом 23 тис. томів; лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека. У селі працюють 153 комуністи і 305 комсомольців.

Бужанка вперше згадується в документах початку XVII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 570 жителів села пішли на фронт, 153 з них загинули, 120 нагороджені орденами і медалями СРСР. Населення свято шанує пам'ять радянських воїнів, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками. Біля братських могил встановлено пам'ятники, на честь воїнів-односельців в центрі села споруджено обеліск Слави, на якому викарбувано їх імена.

Поблизу села виявлено поселення трипільської культури.

ВИНОГРА́Д — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру та залізничної станції Лисянка. Населення — 2036 чоловік.

Колгосп «Україна» — багатогалузеве господарство, яке користується 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села міститься ремонтна майстерня районного об'єднання «Сільгосптехніки», є тут ветеринарний пункт, вальцьовий млин.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 76 трудівників села нагороджено орденами і медалями. Трактористку колгоспу М. Г. Сквирську удостоєно ордена Леніна, слюсаря «Сільгосптехніки» О. П. Мельника — ордена Жовтневої Революції, ланкову М. С. Нікітіну — ордена Трудового Червоного Прапора.

Ансамбль сопілкарів Бужанської середньої школи. 1971 р.

Тут працюють середня школа, будинок культури, 3 бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів; дільнична лікарня на 50 ліжок з пологовим відділенням, аптека. Місцевих жителів обслуговують сільський комунгосп і комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація села (створена 1920 року) налічує 93 комуністи, комсомольська (виникла 1924 року) — 212 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Виноград в історичних документах належить до середини XVIII ст. Жителі села брали участь у Київській козаччині.

Понад 500 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. 189 воїнам-односельцям, які віддали своє життя за незалежність Батьківщини, споруджено обеліск Слави, на якому викарбувано їхні імена. 140 чоловік нагороджено орденами і медалями.

Село Виноград було ареною запеклої битви під час ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ. У боях за його визволення загинуло 630 воїнів Червоної Армії, які поховані в братській могилі. Біля неї встановлено пам'ятник. До 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви в селі відкрито меморіал 6-й танковій армії 1-го Українського фронту.

ВОТИЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 1478 чоловік.

Колгосп ім. Дзержинського обробляє 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові, технічні й кормові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 86 колгоспників удостоєно урядових нагород, серед них орденом Леніна нагороджено бригадира тракторної бригади А. П. Бокового, бригадира рільничої бригади В. А. Чмищука, завідуючого свинофермою М. А. Поліщука; орденом Трудового Червоного

Прапора — ланкового В. М. Вовковинського, свинарку М. П. Гловацьку.

Тут працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Партійна організація села налічує 45 комуністів, комсомольська — 95 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 250 жителів села пішли на фронт, 126 з них загинули, 112 нагороджено орденами і медалями СРСР. На честь воїнів-односельців, які віддали життя за Батьківщину, споруджено обеліск Слави. Під час визволення села від німецько-фашистських загарбників загинуло 1276 воїнів Червоної Армії, серед них Герої Радянського Союзу К. Г. Стриганов і І. К. Макаров. Вони поховані в братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

На околицях села виявлено поселення трипільської культури.

ДАШУКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 709 чоловік.

Колгосп «Комунар» обробляє 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1 тис. га. Господарство зерно-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 35 колгоспників нагороджено орденами і медалями, серед них орденом Леніна — чабана І. Я. Павленка, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Т. А. Олійник.

Біля села виявлено родовища бентонітових і палигорскітових глин. Тут швидкими темпами ведуться роботи по будівництву комбінату бентонітових глин.

У Дашуківці є початкова школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, медпункт.

Партійна організація села налічує 49 комуністів, комсомольська — 55 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 135 жителів села пішли на фронт, 70 з них загинули, 60 нагороджені орденами і медалями СРСР.

У боях за визволення Дашуківки загинуло 210 воїнів Червоної Армії, серед них Герой Радянського Союзу Г. С. Разенков. Жителі села свято шанують пам'ять полеглих. На братській могилі їм встановлено пам'ятник. Ім'я Г. С. Разенкова присвоєно сільському будинку культури.

Дашуківський бентонітовий кар'єр. 1967 р.

ДІБРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 607 чоловік.

В селі міститься дільниця колгоспу ім. Щорса (центральна садиба знаходиться в Смільчинцях).

Працюють початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом понад 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація села (виникла 1922 року) налічує 13 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

Дібрівка вперше згадується в документах кінця XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 175 жителів села пішли на фронт, з них 61 загинув, 30 нагороджено орденами і медалями СРСР. Вічним свідком кривавих боїв з окупантами залишилася братська могила 183-х радянських воїнів, що полягли, визволяючи село. Біля неї встановлено пам'ятник. На честь воїнів-односельців, які загинули в боях за Батьківщину, споруджено обеліск вічної Слави.

ЖУ́РЖИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 8 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1315 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — зерно-буряковий. Розвинуте тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 72 трудівники удостоєні урядових нагород, а голова колгоспу Ф. І. Пашинський — ордена Леніна.

Працюють середня школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 12 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Для послуг населення — ательє пошиття одягу, сільський комунгосп.

Партійна організація села (створена 1920 р.) налічує 76 комуністів, комсомольська (виникла 1924 р.) — 135 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 507 жителів села пішли до лав Червоної Армії, 169 з них

полягли у боях з ворогом, 307 нагороджено орденами і медалями СРСР.

На початку 1944 року на території села відбувалися бої по ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських загарбників. Мужньо захищала Журжинці батарея під командуванням відважного сина башкирського народу, гвардії старшого лейтенанта Г. Ф. Шайхутдінова. За героїзм і мужність, виявлені під час визволення села, йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На місці бою споруджено обеліск Слави. Винятковий героїзм виявив також екіпаж танка (командир молодший лейтенант С. П. Абрамцев), який знищив самохідну гармату, танк, 10 автомашин, 5 бронетранспортерів, 10 возів з військовим вантажем і понад 600 ворожих солдатів. У цьому бою весь екіпаж загинув смертю хоробрих. С. П. Абрамцеву (1922—1944 рр.) посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

До 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви біля села споруджено меморіали 27-й армії і 2-й танковій армії 1-го Українського фронту. У центрі села височить обеліск Слави воїнам-односельцям, що загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

На території Журжинець знайдено кам'яні та бронзові знаряддя праці доби бронзи.

КАМ'ЯНИ́Й БРІД — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилому Тікичу, за 12 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 1711 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Авангард», який обробляє 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, технічних та овочевих культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — бджільництво, птахівництво. У колгоспі є млин, винробний цех. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 87 трудівників села нагороджено орденами і медалями, колишнього голову колгоспу (нині пенсіонер) С. П. Буренка — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, при якій працює інтернат на 50 місць, будинок культури, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Діють ательє пошиття одягу, майстерня для ремонту взуття, будинок механізаторів, два будинки тваринників. В партійній організації 53 комуністи, в комсомольській — 46 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до початку XVII ст. В ній Кам'яний Брід названо містечком, яке було допоміжним військовим опорним пунктом між Лисянкою і Ставищем для оборони від наїздів турків. Тут жило 700 реєстрових козаків, що входили до Білоцерківського полку. В 1665 році каральний загін магната Чернецького вчинив спустошливий напад на Кам'яний Брід. У 70-х роках XVII ст. в період турецької навали село було зруйноване. Багато жителів переселилося на Лівобережну Україну.

На пасіці колгоспу «Авангард», с. Кам'яний Брід. 1969 р.

У роки Великої Вітчизняної війни 436 жителів села пішли на фронт, з них загинуло в боях 163 чоловіка, 143 нагороджено орденами і медалями СРСР.

Уродженець Кам'яного Броду К. С. Легкодух у період окупації села німецько-фашистськими загарбниками керував партизанським загоном на території Лисянського району. Під час визволення села полягло 477 радянських воїнів, які поховані в 2-х братських могилах. На їх честь споруджено обеліск Слави.

ПЕТРІ́ВСЬКА ГУ́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу автошляху Черкаси — Лисянка, за 12 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 586 чоловік.

На території села міститься рільнича бригада колгоспу ім. Крупської. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Петрівській Гуті є школа, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. томів, медпункт. Партійна організація налічує 15 комуністів, комсомольська — 19 членів ВЛКСМ.

153 жителі села в роки Великої Вітчизняної війни пішли на захист Батьківщини, 85 з них полягли в боях з ворогом, 48 удостоєні урядових нагород.

На честь 27-ї Армії 2-го Українського фронту, частини якої визволяли Петрівську Гуту, споруджено меморіал, а загиблим воїнам-односельцям — обеліск вічної Слави.

ПЕТРІ́ВКА—ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 629 чоловік.

Колгосп ім. Суворова обробляє 958 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 936 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, огородництво, бджільництво, За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 40 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них свинарку Л. Д. Горовенко орденом Леніна, ланкового М. О. Горовенка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Працюють початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. 25 комуністів налічує партійна і 26 членів ВЛКСМ комсомольська організації.

У роки Великої Вітчизняної війни 210 жителів пішли на фронт. В боях з німецько-фашистськими загарбниками полягло 77 чоловік, 58 удостоєно урядових нагород. На честь радянських воїнів, які загинули, визволяючи село, споруджено пам'ятник та обеліск вічної Слави.

ПОЧА́ПИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1909 чоловік. Сільраді підпорядковане село Верещаки.

У Почапинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, який користується 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 104 колгоспники удостоєні урядових нагород, а доярка Я. М. Тараненко — ордена Трудового Червоного Прапора.

На території села працює Почапинський цукровий завод. Робітники підприємства допомагають трудівникам артілі в проведенні сільськогосподарських робіт та механізації виробничих процесів.

У селі є середня школа, два клуби, бібліотека з книжковим фондом 16 тис. томів. Діють дільнична лікарня на 25 ліжок, медамбулаторія, пологовий будинок, аптека.

У Почапинцях працюють 99 комуністів (організація виникла 1919 року) і 165 членів ВЛКСМ (організація створена 1924 року).

Перша згадка про село в архівних документах датується 1726 роком.

У роки Великої Вітчизняної війни 575 жителів села пішли на фронт, з них 196 полягли в боях з ворогом, 351 чоловік нагороджений орденами і медалями СРСР. У боях за визволення Почапинців рядовому курсанту окремого учбового батальйону 41-ої гвардійської стрілецької дивізії М. Є. Сергієнку (1926—1944 рр.) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь воїнів, які загинули при визволенні села та на фронтах війни, встановлено пам'ятник і два обеліски, споруджено меморіал 4-й гвардійській армії 2-го Українського фронту.

РІ́ПКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення 1075 чоловік.

У селі міститься колгосп «Зоря комунізму», який користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 1,9 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

У Ріпках є восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. До послуг населення — комунгосп і побутові майстерні. В селі працюють 45 комуністів і 52 комсомольці.

Село відоме з другої половини XVIII ст. У роки громадянської війни тут виник і активно діяв партизанський загін під командуванням Федора Грибенка.

285 жителів села брали участь у боях на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 158 загинули. За успішне виконання бойових завдань на фронті і в тилу 57 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР. Біля братської могили радянських воїнів, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками при визволенні села, споруджено пам'ятник.

РУ́БАНИЙ МІСТ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Нипавці, за 32 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1085 чоловік. Сільраді підпорядковане село Розкошівка.

У Рубаному Мості міститься відділення радгоспу «13-річчя Жовтня», який обробляє 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,7 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока і м'яса. За досягнуті успіхи в збільшенні виробництва продукції тваринництва і землеробства 76 трудівників нагороджено орденами й медалями, директора радгоспу Г. Т. Шкатюка, ветерана колгоспного руху В. Я. Горкуна — орденами Леніна, доярку Г. І. Пукаленко — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі — восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом 16 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна-організація налічує 102 комуністи. Комсомольська — 170 членів ВЛКСМ.

Рубаний Міст вперше згадується на початку XVI ст. У 1802 році жителі села порушили судову справу проти графа Потоцького. Економ поміщика скликав селянську сходку і зажадав, щоб селяни відмовилися від свого позову дали згоду в письмовій формі, що вчасно сплачуватимуть чинш. Тоді над населенням було вчинено розправу: 19 сімей вивезено за межі Звенигородського повіту і залишено в полі, а їх хати знищено.

Понад 500 жителів села пішли на фронт у роки Великої Вітчизняної війни, 248 з них загинуло, 167 удостоєно урядових нагород, серед них І. П. Козка — кавалер трьох ступенів ордена Слави.

На честь радянських воїнів, які полягли в боях з фашистськими загарбниками при визволенні села і на фронтах війни, споруджено пам'ятник та обеліск Слави.

Поблизу села виявлено кургани доби бронзи.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гнилого Тікичу, за 16 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1334 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Дубина.

Колгосп «Перемога», центральна садиба якого міститься в селі, користується 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2,3 тис. га. Провідними галузями виробництва є вирощування зернових і технічних культур. Допоміжна — городництво. Розвинуте тварин-

ництво. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 96 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них бригадира І. А. Козира — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Семенівці працюють школа, два клуби, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт і медпункт. Для послуг населення — 2 будинки механізаторів і тваринників, побутові майстерні. Партійна організація налічує 62 комуністи, комсомольська — 96 членів ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 423 чоловіка брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників, 206 з них полягли в боях з ворогом, 95 удостоєні урядових нагород. У центрі села височить обеліск вічної Слави воїнам-односельцям, які загинули в боях за Вітчизну. Біля братської могили радянських воїнів -визволителів споруджено пам'ятник.

На території Семенівки виявлено поселення трипільської та черняхівської культур.

СМІ́ЛЬЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Гнилого Тікичу, за 8 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 923 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Ганжалівка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який обробляє 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуто садівництво, тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, пилорама, виноробний цех. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва 69 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Голову колгоспу В. І. Ромаша удостоєно ордена Жовтневої Революції, доярку Ю. Г. Глущенко — ордена Трудового Червоного Прапора.

В Смільчинцях є середня школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. До послуг жителів села майстерня пошиття одягу, комунгосп. В колгоспі та сільських установах працюють 67 комуністів і 112 комсомольців.

Вперше село згадується у першій половині XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 268 жителів села пішли на фронт, 105 чоловік загинули в боротьбі з фашистами, 122 нагороджено орденами і медалями СРСР. Воїнам-визволителям і полеглим односельцям споруджено пам'ятник і обеліск Слави. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня в центрі села встановлено бюст героя громадянської війни Миколи Щорса.

ФЕДЮКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на вододілі рік Гнилого та Гірського Тікичу, за 40 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1517 чоловік.

Колгосп ім. Леніна користується 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте садівництво, бджільництво, рибництво. Допоміжне підприємство — млин.

В селі є середня школа, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Жителів села обслуговує сільський комунгосп, майстерня пошиття одягу. Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 145 членів ВЛКСМ.

1929 року в Федюківці організовано колгоспи ім. Леніна, ім. Першого травня та «Комінтерн». За успіхи в розвитку сільського господарства федюківські артілі були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. Наступного року колгосп ім. Леніна нагороджено орденом «Знак Пошани».

У період Великої Вітчизняної війни 358 жителів села пішли на фронт, з них 132 загинули в боях з ворогом, 87 нагороджено орденами й медалями СРСР. В боях за визволення села полягло 240 воїнів Червоної Армії. Серед них Герой Радянського Союзу рядовий кулеметник В. Л. Новак. Загиблим воїнам-визволителям і воїнам-односельцям споруджено пам'ятник та обеліск Слави.

ХИ́ЖИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Лисянка. Населення — 1084 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Писарівка і Чеснівка.

Колгосп ім. Куйбишева обробляє 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. Допоміжна галузь — бджільництво (190 бджолосімей). Колгосп має вальцьовий млин. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 127 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Голову колгоспу С. Д. Попика нагороджено орденом Жовтневої Революції, секретаря парткому П. П. Коваленка, доярку Н. М. Маленко — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, клуб, три бібліотеки, книжковий фонд яких 12 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 65 комуністів, комсомольська — 94 члени ВЛКСМ.

У роки Великої Вітчизняної війни 387 жителів села були в лавах Червоної Армії, 216 з них загинуло в боротьбі з фашистами. Уродженцям Хижинців — майору Я. О. Совенку (1914—1944 рр.) та старшому лейтенанту Є. К. Тищику (1919—1944 рр.) (з с. Чеснівки) за героїзм і мужність, виявлені на фронтах війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 219 жителів села мають ордени й медалі СРСР. Для увічнення пам'яті загиблих воїнів-визволителів на братських могилах споруджено пам'ятники. В центрі села височить обеліск Слави воїнам-односельцям.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в Хижинцях встановлено бронзовий бюст видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави В. В. Куйбишева.

ЧАПЛИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилому Тікичу, за 30 км

від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1089 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шушківка.

В селі розміщено центральну садибу колгоспу «Іскра», який користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на рільництві й тваринництві. 57 трудівників сільськогосподарського виробництва удостоєно урядових нагород, голову колгоспу П. М. Гаркавого нагороджено орденом Леніна.

У Чаплинці є восьмирічна школа, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,5 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт. Працює майстерня побутового обслуговування населення.

Сорок років на педагогічній ниві працювала вчителька (нині пенсіонерка) О. П. Плотницька. Її творча самовіддана праця відзначена орденом Леніна. Партійна організація села (створена 1923 року) налічує 43 комуністи, комсомольська (виникла 1921 року) — 90 членів ВЛКСМ.

200 жителів села мужньо билися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 93 з них нагороджено орденами і медалями СРСР. Імена 89 загиблих воїнів навічно викарбувано на постаментах та обеліску Слави, споруджених біля центральної площі села.

ШУ́БИНІ СТАВИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на витоках кількох безіменних струмків, що впадають у річку Гнилий Тікич, за 20 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 1137 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Михайлівка.

Радгосп «50-річчя Жовтня», центральна садиба якого міститься в селі, обробляє 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 2,3 тис. га. Господарство м'ясо-молочного напряму, розвинуте рільництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт. Тут працюють 32 комуністи і 48 комсомольців.

Перша згадка про село належить до кінця XVIII століття.

304 жителі села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 104 з них полягло в боях з ворогами, 50 удостоєно урядових нагород. За час тимчасової окупації 23 місцеві жителі були розстріляні за участь у партизанському русі.

В лютому 1944 року в ході завершення Корсунь-Шевченківської битви в межах села відбувалися запеклі бої. У 2-х братських могилах поховано 139 радянських воїнів, що загинули, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників. Воїнам споруджено пам'ятник.

На території села виявлено знаряддя праці трипільської та черняхівської культур.

ЯБЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гончарихи (притоки Гнилого Тікича), за 18 км від районного центру та залізничної станції Лисянка. Населення — 922 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кучківка й Тихонівка.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який обробляє 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 85 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР, пташницю К. Ф. Бобир — орденом Трудового Червоного Прапора.

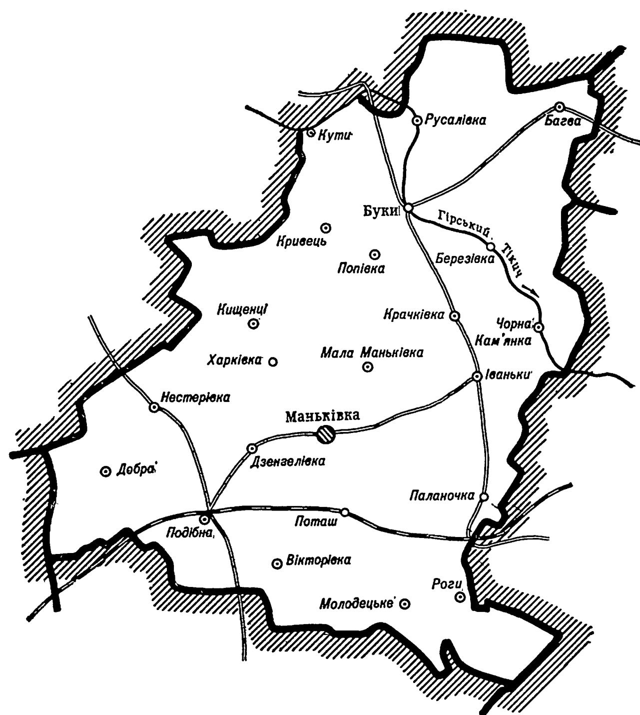
В Яблунівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. До послуг населення будинок тваринників і механізаторів, майстерня пошиття одягу. В селі працюють 43 комуністи і 72 комсомольці.

У роки Великої Вітчизняної війни 136 жителів села пішли до лав Червоної Армії, 62 з них полягли в боях з ворогом, 100 удостоєні урядових нагород.

Узимку 1944 року в ході боїв по ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ село п'ять разів переходило з рук у руки і зазнало тяжких руйнувань. На території сільської Ради в трьох братських могилах поховано 887 радянських воїнів, які полягли при визволенні села, серед них Герой Радянського Союзу О. О. Євстигнєєв. Червоні слідопити Яблунівської восьмирічної школи встановили зв'язок з рідними багатьох полеглих радянських воїнів. Біля братських могил споруджено пам'ятник, а на честь полеглих у боях односельців — обеліск Слави.

Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі встановлено бюст відомого діяча Комуністичної партії і Радянської держави Г. І. Петровського.

МАНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН

Загальна площа району — 0,8 тис. кв. км, населення — 48,2 тис. чоловік, з них сільського — 37,6 тис. 2 селищним та 17 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 29 населених пунктів. На території району є 64 партійні, 78 комсомольських і 104 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 20 колгоспів, 2 радгоспи, 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 4 лікарні, протитуберкульозний диспансер, 25 фельдшерсько-акушерських пунктів, 15 пологових будинків. Мережа народної освіти налічує 33 загальноосвітні школи, в т. ч. 14 середніх, 16 восьмирічних, 3 початкові. Діють професійно-технічне училище, будинок піонерів, 38 дитячих ясел і садків. Культурно-освітню роботу ведуть 34 будинки культури й клуби, 33 бібліотеки, 38 стаціонарних кіноустановок, з них 29 широкоекранних. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну, 22 обеліски Слави, 29 пам'ятників на братських могилах; проживають 8 Героїв Соціалістичної Праці. Уродженцями є 7 Героїв Радянського Союзу.

МАНЬКІВКА

Маньківка — селище міського типу (з 1965 р.), центр селищної Ради і однойменного району. Розташована в середній течії річки Маньківки (притока Кищихи), за 180 км на південний захід від обласного центру та 5 км від найближчої залізничної станції Поташ. Населення — 6,5 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Поташ і Харківка, селище Жолудькове.

На території селища виявлено залишки 6 поселень трипільської культури, 6 — доби бронзи та 4 — черняхівської культури.

В історичних джерелах Маньківка вперше згадується наприкінці XVI століття[1].

У 1609 році польський магнат М. Калиновський став власником величезної території з м. Уманню й навколишніми поселеннями аж до річки Гірського Тікичу. Йому

[1] Записки історично-філологічного відділу, кн. 11. К., 1927, стор. 20.

належала також і Маньківка, яка в 1629 році вже була значним для того часу поселенням і налічувала 949 дворів[1].

У зв'язку з посиленням попиту на сільськогосподарські продукти та продукти лісової промисловості на зовнішньому і внутрішньому ринках орендарі й управителі Калиновського по-хижацькому знищували ліси, спалювали деревину, а попіл (поташ) вивозили на продаж за кордон. Реалізуючи на ринку продукти праці закріпачених селян і залежного населення, феодали-кріпосники вели розкішне життя. Як правило, маєтками управляли управителі, а Калиновський з родиною жив у різних великих містах Польщі. Деякі землі разом з кріпаками він передавав орендарям. Так, у 1638 році М. Калиновський здав гданському купцеві в оренду за 119 тис. злотих Маньківську, Уманську, Буцьку та інші буди з правом широкого виробництва поташу[2].

З 1648 року Маньківка — сотенне містечко Маньківської сотні Уманського полку. Селяни й козаки сотні в складі 251 чоловіка під командуванням сотника Г. Бовдира в 1648—1654 рр. брали активну участь у народно-визвольній війні українського народу проти польських гнобителів. Богдан Хмельницький у своїх листах від 16 травня 1654 та 22 березня 1655 років до російського царя Олексія Михайловича згадує про Маньківку і про бажання населення продовжувати визвольну боротьбу разом з російським народом[3].

У 1654 році по дорозі на Москву і до Богдана Хмельницького через Маньківку проїжджав антіохійський патріарх Макарій у супроводі свого сина, який залишив спогади про подорож по Україні. В них він писав, що разом з батьком прибув до цього міста, де було багато гарних будинків і крамниць, 3 цитаделі, 4 церкви, 3 ставки, палац Калиновського, а за містом — Троїцький монастир. На мандрівників сильне враження своїм багатством і красою справив Маньківський замок, який був обнесений ровами, валами, стінами, укріплений баштами та гарматами. Стіни палацу були оздоблені полірованим дубом[4].

Селяни й далі продовжували боротьбу проти своїх гнобителів. Вони взяли участь у повстанні 1664—1665 рр., що охопило всю Правобережну Україну. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Маньківка відійшла до Речі Посполитої і ще не раз терпіла від загарбників. У 1672 році її зруйнували турецько-татарські агресори. Тікаючи від неволі, більшість жителів містечка переселилася на Лівобережну Україну та Слобожанщину. У ті роки Маньківка, як і інші села, зазнала великих руйнувань.

Після поразки народних повстань XVIII ст., зокрема великого народно-визвольного антифеодального повстання 1768 року, в яких брало участь населення Маньківки, ще більше посилився феодально-кріпосницький і національно-релігійний гніт.

У 1793 році Правобережна Україна, в т. ч. Маньківка, відійшла до складу Росії. 1830 року в Маньківці проживало 2600 чоловік православних і 14 католиків. 1832 року за участь О. Потоцького в польському визвольному повстанні 1830—1831 рр. царський уряд конфіскував його маєтки. Селяни стали державними. Декілька років містечком відала Київська казенна палата, потім військове міністерство. З 1838 року в Маньківці було створено військове поселення. Село стало центром п'ятої сотні Києво-Подільського округу військових поселень, створеного у 1836—1837 рр. Тут містилися штаб 2-го гусарського полку, взвод кавалерії та волосна управа. Селян перетворили у військових поселенців. Вони відбували військові обов'язки, обробляли землю, забезпечували себе і армію продовольством.

[1] Записки історично-філологічного відділу, кн. 11, стор. 23—24.

[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 178; Записки історично-філологічного відділу, кн. 11, стор. 25.

[3] Документи Богдана Хмельницького, стор. 344, 410.

[4] Записки історично-філологічного відділу, кн. 11, стор. 33; Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским, вып. 4, стор. 139—141.

Проте, військові поселення не виправдали сподівань уряду і в 1858 році їх ліквідували. Маньківка стала центром першого округу поселення державних селян.

У післяреформений період швидкими темпами йшло розшарування серед населення. В середньому на кожну душу припадало трохи більше двох десятин землі. Кількість господарств зростала, але нові родини не одержували наділів, ставали безземельними. Сім'ї, що не мали сільськогосподарського реманенту й тяглової сили, розорялися, за безцінь продавали свої наділи багатіям. З часом земля в основному була зосереджена в руках куркулів, які скуповували її за безцінок у бідноти. Безземельні та малоземельні селяни наймалися до куркулів на сезонні роботи. Багато з них ще ранньою весною вирушали на заробітки в інші місцевості, зокрема до Херсонської губернії[1].

Згідно люстраційного акту 10-го перепису населення, що відбувся у липні 1872 року, в Маньківці проживало 1437 душ, з них місцевих жителів — 1254, відставних солдатів — 183. Дворів налічувалося 562, в т. ч. 140 — відставних солдатів[2].

Введення в експлуатацію 1891 року залізничної колії Христинівка—Шпола та спорудження 1899 року Іваньківського цукрового заводу, що за 11 км від Маньківки, збільшили попит на цукрові буряки. Особливо стали зростати їх посіви в заможних господарствах, які використовували дешеву робочу силу на обробітку плантацій. Жінки, дівчата та підлітки з ранньої весни і до пізньої осені за мізерну плату весь світловий день гнули спину на куркульських полях. Селяни, які мали коней, вивозили цукрову сировину на завод, інші транспортували готовий цукор на станцію Поташ.

В селі 1900 року налічувалося 937 дворів з населенням 4156 чоловік. Головним заняттям жителів залишалося землеробство. Селянам належало 5280 десятин землі, церкві — 72. 42 господарства були безземельними, 35 — володіли наділами понад 10 десятин кожне. У більшості господарств було по одній десятині і зовсім не було тяглової сили.

На початку XIX ст. у Маньківці діяла олійниця, 2 млини, 10 вітряків, 2 кузні[3].

Тяжке і безпросвітне життя посилювало обурення селян. Все це змушувало їх підніматися на боротьбу проти сільських глитаїв, буржуазно-поміщицького ладу. В роки першої російської революції 1905—1907 рр. у селі відбувалися сутички бідних селян з куркулями та військовими загонами, часто горіли куркульські садиби. У грудні 1905 року в селян знайдено 6 листівок «Як відібрати землю в поміщиків», у липні наступного року — 9 листівок «До всіх сільських робітників», у вересні поширювалася листівка «Маніфест до всього селянства»[4].

Столипінська аграрна реформа не поліпшила економічного становища селян, не розв'язала суперечностей на селі, а ще більше загострила їх. Процес обезземелення та класового розшарування тривав далі. Не маючи тяглової сили, сільськогосподарського реманенту, багато селян продавали свої земельні наділи місцевим куркулям. Так, наприкінці 1912 року в селі вже налічувалося 64 безземельні господарства, 64 родинам належало лише до однієї десятини, 110 — від 6 до 7 десятин, 35 — десять і більше десятин землі. Худобу мало 141 господарство[5].

Для лікування жителів Маньківки і навколишніх сіл 1861 року при волосній управі відкрито приймальну палату з фельдшером і бабою-повитухою. Після революції 1905—1907 рр. тут відкрили дільничну лікарню на 10 ліжок, яка обслуговувала 29 сіл. Її штат складався з лікаря, 2 фельдшерів, акушерки. У звіті Уманської повітової земської управи за 1913 рік записано, що Маньківська дільнична

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1598.
[2] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 10, арк. 3—5.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1598.
[4] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 188, арк. 7, 49.
[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 469.

лікарня знаходиться в найманому, старому, зовсім не пристосованому приміщенні, де ніяких, навіть примітивних лікарняних пристосувань немає, а колодязь далеко у дворі[1].

Не кращі справи були й з народною освітою. Лише 27 вересня 1860 року в Маньківці відкрили трирічну школу. Гроші на утримання учителя та школи вносили селяни залежно від кількості в кожного з них землі. 1876 року засновано двокласне училище. У 1900 році діяло 3 школи: двокласне училище з п'ятирічним строком навчання та 2 церковнопарафіяльні школи з трирічним терміном навчання. З 15 вересня 1910 року почало працювати чотирикласне училище з 2 учителями і 38 учнями[2]. Навчання в училищі було платним. Тому не багатьом щастило здобути навіть початкову освіту. Як правило, діти ходили до школи до настання морозів і весною, бо не мали одягу та взуття[3].

В роки першої світової імперіалістичної війни багатьох маньківців мобілізували на фронт. Різко скоротилася посівна площа, зменшилася кількість худоби. Малоземельні господарства розорялися, не вистачало робочих рук. Зате наживалися куркулі. Понад 200 уродженців села загинуло на війні, захищаючи чужі їм інтереси; багато повернулося додому інвалідами. Тому населення з радістю і надією вітало Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року. Проте радість їх виявилася передчасною. Солдати, які поверталися з фронту, викривали перед селянами політику буржуазного Тимчасового уряду, що продовжував імперіалістичну війну, захищав інтереси поміщиків і капіталістів. Земля, як і за царизму, залишалася в поміщиків, у країні процвітала дорожнеча, спекуляція, продовжувалася війна. Протягом 1917 року в Маньківці відбувалися сутички між куркулями й біднотою за землю та ліс. 24 жовтня і 2 грудня війська, надіслані Центральною радою, жорстоко розправилися з незадоволеними селянами[4].

Радянська влада у Маньківці встановилася в січні 1918 року[5]. Першим органом влади Рад був військово-революційний комітет, до складу якого ввійшли колишні фронтовики та активісти: Й. А. Галай, Ф. Ф. Дарієнко, М. В. Кравченко, А. С. Микитенко. Ревком з перших днів підготував списки безземельних і малоземельних селян для наділення їх землею, провів облік військовозобов'язаних, коней тощо. Поступово налагоджувалося мирне життя. Мирний перепочинок зірвав початок іноземної інтервенції та громадянської війни — вторгнення німецьких імперіалістів на Україну, які хазяйнували тут з березня до листопада 1918 року. Вперту боротьбу жителям села довелося вести з петлюрівцями, а також з денікінцями, що захопили Маньківку на початку вересня й були тут до грудня 1919 року.

Через Маньківку проходили червоні полки 2-ї Української радянської дивізії, бійці 45-ї та 58-ї стрілецьких дивізій Південної групи, частини Першої Кінної армії, які направлялися на фронт проти польських інтервентів. У середині червня 1920 року Червона Армія остаточно визволила Маньківку.

1920 року в Маньківці налічувалося 1321 господарство, тут проживало 5780 чоловік[6].

Велику роль у згуртуванні селян, наданні їм допомоги в боротьбі з куркульством, у справі відновлення радянського правопорядку відіграв комітет незаможних селян, що почав свою діяльність з середини липня 1920 року під керівництвом М. А. Касьянова. Активними членами КНС були Н. Г. Кочергин, Р. П. Педодіменко, В. І. Руденко, Т. С. Мандра, О. П. Письменний, П. Й. Мандюк. КНС боровся за зміцнен-

---

[1] Д. Т. Зелієнко. Земська медична діяльність в Уманському повіті. Умань, 1923, стор. 4—5.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 229, спр. 172, арк. 31.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1598.

[4] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 53, арк. 41, 42, 52.

[5] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 581.

[6] Київський облдержархів, ф. Р-411, оп. 1, спр. 71, арк. 27; Попередні підсумки демографічного перепису 1920 року по Київщині, вип. 6. К., 1921, стор. 10—11.

ня влади трудящих на селі, організовував допомогу фронту, відбирав лишки хліба у куркулів, розподіляв їх між безземельними та малоземельними селянами.

У липні 1920 року в селі створено партійний осередок з семи чоловік, його очолив М. Т. Рябовіл. 4 липня за ініціативою комуністів у Маньківці відбулася волосна конференція селян, на якій обговорювалися питання про землю, про утворення органів Радянської влади на місцях, про продовольчу політику[1].

Великою опорою в діяльності партійного осередку була сільська молодь, яка активно включилася в боротьбу за будівництво нового життя. На початку 1922 року з передової молоді створено комсомольський осередок, секретарем якого було обрано М. Н. Кочергина (нині — генерал-майор у відставці, проживає в Москві)[2]. Комсомольці вели найрізноманітнішу роботу: заготовляли хліб, випускали стінгазети, в яких викривали підступні дії куркулів, спекулянтів, виступали з виставами, концертами тощо. Першими комсомольцями були: М. Н. та О. Н. Кочергини, О. Ф. Лампицький, П. Й. Мандюк, Я. Т. Монько, О. П. Письменний, І. Ю. Родаченко, І. І., М. І. та Т. І. Руденки, І. І. Слюсаренко.

У той час ще не було покінчено з куркульським бандитизмом[3]. Боротьба з ними забирала багато сил. Партійний осередок разом з комсомольцями здійснив кілька облав на бандитів-куркулів, які вдавалися до звірячих розправ над активістами села, насамперед комуністами й комсомольцями. Так, 5 серпня 1922 року був убитий організатор і вожак молоді комсомолець І. І. Руденко[4]. Та під керівництвом партійної організації комсомольський осередок зростав. До середини 1924 року він налічував 16, а на початок наступного року — понад 40 чоловік.

У 1923 році Маньківка стала районним центром, що позитивно позначилося на його розвитку. Райком партії і райвиконком докладали багато зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати господарство, зміцнити його економіку, утвердити нову соціалістичну культуру.

Одним з першочергових завдань була ліквідація неписьменності. В цій справі велика увага приділялася системі гуртків і шкіл лікнепів. До числа культармійців-викладачів залучалися вчителі, комсомольці, учні старших класів. Діти шкільного віку навчалися в трьох початкових школах.

У червні 1923 року відкрито поштове відділення[5].

Перетворюючи в життя заповіти В. І. Леніна, маньківці в 1929 році заснували 7 товариств спільного обробітку землі. Навесні 1930 року на базі ТСОзів створено 6 колгоспів: ім. П. П. Постишева, ім. Г. І. Петровського, «Перемога», ім. Т. Г. Шевченка, «За краще життя», ім. В. В. Куйбишева. За господарствами було закріплено 4802,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2706 га орної землі; вони мали 158 коней, 23 сівалки та інший реманент[6].

У перші роки спільної праці трудівники артілей збирали ще низькі врожаї зернових і технічних культур, але вони були вищими, ніж при індивідуальному господарюванні. В 1929—1930 рр. урожай озимої пшениці на колективному полі становив 23 цнт з га, а в індивідуальному секторі — 18—19 цнт. У 1930 році маньківські колгоспники на вироблений трудодень одержали по 2,5 карбованці.

У Маньківці працювало тоді 79 комуністів. Під керівництвом партійного осередку, районного комітету незаможних селян у колгоспах, організаціях та установах проводилася велика організаторська та виховна робота.

З впровадженням багатопільних сівозмін, використанням нових сільськогосподарських машин рік у рік зростала економіка колгоспів, підвищувалася врожайність полів. Особливо відчутно це стало з утворенням 1931 року в Маньківці Пота-

[1] Газ. «Вісті», 9 липня 1920 р.; газ. «Робітничо-селянська правда» (Умань), 19 червня 1923 р.
[2] С. М. Штеменко. Генеральний штаб у роки війни. К., 1968, стор. 127.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 1.
[4] Газ. «Робітничо-селянська правда», 19 грудня 1923 р.
[5] Газ. «Робітничо-селянська правда», 10 червня 1923 р.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 4111, арк. 7.

ської МТС. Політвідділ, створений при МТС, та робітники-двадцятип'ятитисячники, які на заклик ЦК ВКП(б) приїхали в село, відіграли велику роль у зміцненні колгоспів. МТС допомагала їм не лише в обробітку ланів, збиранні врожаю, але й у підготовці кадрів. На курси механізаторів направлялася передова молодь села.

Знаменним для маньківців було й те, що 1932 року в селі побував нарком освіти УРСР В. П. Затонський, а в червні наступного року — голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар, які зустрілися з колгоспниками, дали їм конкретні й цінні поради в справі дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва та культурного будівництва.

Велику роль у розвитку економіки колгоспів відіграло соціалістичне змагання. З січня 1938 року трудівники колгоспу ім. М. І. Калініна, створеного на базі об'єднання господарств ім. Г. І. Петровського та ім. П. П. Постишева в кінці 1935 року, змагалися з артіллю ім. С. М. Кірова, що утворилася внаслідок об'єднання колгоспів «Перемога» та ім. В. В. Куйбишева.

Рік у рік підвищувалися врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва. В 1940 році від продажу зерна державі колгоспи одержали 35 тис. крб., від реалізації цукрових буряків — 73 тис. крб., від продажу тваринницької продукції — 28 тис. крб. На той час великої рогатої худоби налічувалося 640, свиней — 890 голів. На трудодень колгоспники одержали по 4 кг хліба. В селі виросло чимало передовиків сільського господарства. Велику пошану в односельців здобули Г. Т. Гарматюк, Я. К. Плахтій, М. М. Усатий, які одержували з кожного гектара картоплі 120, капусти — 200, огірків — 180 центнерів.

Незабутньою для жителів села була подія, коли в день 12-річчя Великого Жовтня в багатьох будинках засяяли лампочки Ілліча. Електрострум дала Буцька ГЕС — одна з перших сільських електростанцій, збудована за Ленінським планом ГОЕЛРО.

1935 року в селі створено автоколону, парк якої налічував 50 вантажних автомашин.

Завдяки турботам партії і уряду про охорону здоров'я трудящих 1937 року в селі відкрито лікарню на 35 ліжок. У ній функціонували відділення: терапевтичне, хірургічне, інфекційне та акушерсько-гінекологічне. Медичну допомогу подавали 5 лікарів і 22 працівники з середньою спеціальною освітою.

Значних успіхів було досягнуто і в галузі народної освіти. Вже наприкінці 30-х років у Маньківці майже повністю ліквідовано неписьменність. Ще 1932 року тут створено семирічну трудову школу, а в 1935/36 навчальному році почала працювати середня школа, яка 1939 року одержала нове двоповерхове приміщення. 1941 року в ній навчалося 347 учнів і працювало 14 учителів з вищою, 12 — з середньою спеціальною освітою.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводили 2 сільські клуби, 2 хати-читальні та відкрита 1935 року бібліотека для дорослих, яка 1941 року налічувала понад 30 тис. книг. У 1930 році для школярів споруджено піонерський клуб. Ще з 1929 року в селі демонструвалися кінофільми, а 1935 року тут встановлено радіовузол, згодом — телефонний зв'язок з деякими селами та зі станцією Поташ.

Почалася Велика Вітчизняна війна. Здатні носити зброю стали на захист Батьківщини, пішли на фронт. У зв'язку з загрозою фашистської окупації з маньківських колгоспів і підприємств углиб країни евакуйовано машини, комбайни, трактори, значну кількість худоби.

28 липня 1941 року фашистські війська вдерлися в Маньківку. Почалися тяжкі дні для жителів — варвари плюндрували й руйнували все, катували й знищували радянських людей. Вони виганяли жителів з рідних домівок, забирали домашню худобу й птицю, позбавляли їх шматка хліба. Було встановлено жорстокий режим, за порушення якого карали нагаями й розстрілювали. Загарбники пограбували колгоспи й МТС, зруйнували приміщення райвиконкому, аптеки, дитячого садка, елеватора «Заготзерно», складські приміщення на станції Поташ, багато будинків робіт-

ників і колгоспників, спалили семирічну школу, а в середній — розмістили конюшню. На каторжні роботи до Німеччини окупанти вивезли близько 350 юнаків і дівчат[1].

Вже в перші дні фашистської окупації в селі почала діяти патріотична група в складі 7 чоловік під керівництвом комуніста І. С. Гоменюка. Підпільна група мала зв'язки з партизанами, які діяли в районі Пехівського лісу[2]. Вона збирала для них зброю й продовольство, розповсюджувала листівки, газети, разом з ними знищувала гітлерівців і зрадників народу, передавала потрібну інформацію партизанам. Народним месникам всіляко допомагало місцеве населення. Так, медпрацівник Маньківської лікарні Н. О. Орловська передавала партизанам медикаменти. В 1942 році гестапівцям удалося викрити підпільну групу. Вони закатували учасників підпілля С. І. Валентир, А. М. та О. М. Гребенюків, І. С. Гоменюка. Крім того, окупанти заарештували і замучили ще 27 комуністів і активістів, потім кинули їх у криницю[3].

На станції Поташ патріоти-комсомольці В. К. Зінчук, Ю. К. Кривоніс, М. М. Левченко та інші псували залізничні колії, розклеювали листівки, знищували німецьких підлабузників, підпалювали склади з награбованим майном. Фашисти натрапили на слід молодих месників. У кінці 1943 року їх заарештували і відправили до уманської в'язниці, де, не добившись від них зізнань, через два тижні розстріляли[4]. Земляки героїв, жителі станції Поташ свято шанують їх пам'ять. Ім'я В. К. Зінчук присвоєно головній вулиці біля станції та піонерській організації Потаської восьмирічної школи.

Після запеклих боїв 7 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили село від окупантів. У його визволенні брали участь 107-а, 109-а та 164-а танкові бригади, а також 15-а моторизована стрілецька бригада. В бою за Маньківку відзначилося багато воїнів, їх нагороджено орденами й медалями, а командиру роти 109-ї танкової бригади М. К. Чечетку і червоноармійцю-кулеметнику моторизованого батальйону 107-ї танкової бригади П. В. Кучумову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За подвиги при форсуванні річки Гірського Тікичу, прорив лінії оборони на річці Кищисі, визволення Маньківки та станції Поташ звання Героя Радянського Союзу присвоєно командирові 232-ї стрілецької дивізії генерал-лейтенанту М. Є. Козиреві, а також 16 бійцям і офіцерам, у т. ч. старшому сержанту С. А. Білану, капітану М. П. Борисенку, майору П. Я. Калашникову, молодшому лейтенанту К. О. Смирнову (посмертно). За ратні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 339 маньківців нагороджено орденами й медалями. В селі споруджено монумент та обеліск Слави воїнам і підпільникам, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Відразу ж після визволення Маньківки трудящі під керівництвом партійних і радянських органів приступили до відродження господарства. За роки четвертої п'ятирічки по основних показниках колгоспники досягли довоєнного рівня. Було відбудовано Потаську МТС, машинно-тракторний парк якої у порівнянні з довоєнним часом збільшився у 1,5 раза і 1950 року налічував уже 170 тракторів та 80 комбайнів.

У перші післявоєнні роки багато зроблено для піднесення добробуту й культури; почалося спорудження громадських приміщень. Відбудовано приміщення семирічної, середньої і початкової шкіл, районного будинку культури. Значно поповнився книжковий фонд бібліотеки для дорослих. До села поверталися вчителі, демобілізовані з лав Червоної Армії і ті, що були евакуйовані на схід країни. З допомогою держави розгорнулося індивідуальне житлове будівництво.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1077, оп. 1, спр. 5, арк. 8, 43.

[2] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 19, арк. 1, 3, 9.

[3] Там же, ф. 2048, оп. 12, спр. 1, арк. 5, 10; ф. 4619, оп. 8, спр. 2, арк. 6, 13; спр. 19, арк. 9, 16.

[4] Там же, ф. 1077, оп. 1, спр. 7, арк. 4; ф. 4619, оп. 8, спр. 2, арк. 6, 13.

Та ще не вистачало людей, бракувало посівного матеріалу, тяглової сили, сільськогосподарської техніки. Орати доводилося коровами, копати землю лопатами. Колгоспи успішно долали труднощі, виходили на рівень довоєнного розвитку. Найкращих показників з усіх видів сільськогосподарських робіт досягли трудівники колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. У 1947 році вони одержали на трудодень по 2 крб. грішми і по 3 кг зерном.

У дальшому піднесенні сільськогосподарського виробництва позитивну роль відіграло укрупнення колгоспів. 1950 року вони об'єдналися в три: ім. М. І. Калініна, ім. В. В. Куйбишева та ім. С. М. Кірова. На відповідальні посади направлялися сюди спеціалісти з сільськогосподарською освітою, які запроваджували у виробництво нові досягнення науки і техніки, кращий досвід господарств області та республіки. Все це дало можливість маньківським колгоспам стати рентабельними господарствами, збільшити оплату праці його трудівникам, закупити необхідні сільськогосподарські машини, провадити велике будівництво. На кінець п'ятої п'ятирічки урожайність зернових становила в середньому 19,5 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 28,3 цнт; цукрових буряків — 189 цнт. Ще вищі врожаї в 1958 році одержали окремі бригади, які виростили по 33 цнт зернових культур з гектара. Високої нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора — був удостоєний комбайнер колгоспу ім. М. І. Калініна І. С. Гарматюк[1].

Успішно розвивалося громадське тваринництво. Великої рогатої худоби в колгоспах тоді налічувалося 1680 голів, свиней — 2350. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 178 цнт молока і по 40 цнт м'яса.

16 січня 1959 року всі три господарства Маньківки об'єдналися в одне — «Росія», за яким було закріплено 6619 га землі. Хоч 1959 рік і був несприятливий, колгосп одержав все ж з кожного гектара по 19,5 цнт зернових, по 21,3 цнт гороху, по 216 цнт цукрових буряків.

За роки восьмої п'ятирічки одержано в середньому з гектара по 26,5 цнт зернових, у т. ч. — 30,1 цнт озимої пшениці, та по 231,9 цнт цукрових буряків. Урожайність в 1969 році становила: озимої пшениці — по 36,7 цнт, цукрових буряків — по 272 цнт з га. Вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь молока по 348,3 цнт, м'яса — по 56,5 цнт. Грошовий доход у минулому п'ятирічч складав 1508,4 тис. карбованців.

Зміцнення економічної бази колгоспу дало змогу мати 27 тракторів, 10 комбайнів, 25 вантажних автомашин. Тільки з часу укрупнення господарства побудовано 3 дитячі садки, 2 бригадні клуби по 300 місць, приміщення початкової школи. Споруджено 2 будинки механізатора, 3 будинки тваринника, 2 комори, кормоцех, 10 тваринницьких приміщень, прокладено до всіх тваринницьких ферм дороги з твердим покриттям тощо. За багаторічну і сумлінну працю, високі надої молока і найбільший намолот зернових орденом Леніна нагороджено доярку П. Є. Юдченко та комбайнера І. С. Гарматюка.

В авангарді трудівників колгоспу йшли комуністи. Первинна партійна організація налічувала 68 членів партії, більша половина яких працювала на найважливіших ділянках колгоспного виробництва.

У лютому 1970 року колгосп «Росія» реорганізовано в радгосп «Маньківський». Назавжди залишиться в пам'яті трудящих селища рік ленінського ювілею — 1970-й. Добрий старт взято в першому році дев'ятої п'ятирічки. Трудівники радгоспу зібрали з кожного га по 27,8 цнт зернових культур, зокрема 36,2 цнт озимої пшениці; 245,1 цнт цукрових буряків. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 66,5 цнт м'яса і надоєно по 359,6 цнт молока. План продажу державі продукції тваринництва перевиконано.

У селищі є ветеринарна лікарня, амбулаторія й аптека, які здійснюють заходи щодо запобігання і ліквідації різних захворювань тварин, їх лікування.

---

[1] Висока урядова нагорода, стор. 27, 46, 95.

Успішно розвивається місцева промисловість. Маньківка багата на поклади високоякісної глини-каоліну. У 1960 році став до ладу майоліковий завод, який виготовляє вази, статуетки, дитячі іграшки, а також гончарні вироби, метлаські плитки, фаянсовий посуд. У 1971 році планове завдання по випуску валової продукції завод виконав на 144,3 проц., а по реалізації — на 106,1. Продуктивність праці проти 1970 року підвищилася на 14,3 проц. В економічному житті селища й усього району велику роль відіграють дві цегельні, промисловий, харчовий та побутовий комбінати, молочний завод, районне об'єднання «Сільгосптехніки», пересувна механізована колона 204, філія Тальнівського автопідприємства 23 043, райспоживспілка, інкубаторна станція та інші.

Перевірка якості виробів на Маньківському майоліковому заводі. 1969 р.

Особливу шану трудящих здобув колектив міжколгоспної будівельної організації, який у 1970 році здав до експлуатації 5 тваринницьких приміщень, зерносклад на 1100 тонн, збудував кінотеатр, дитячий комбінат на 280 місць та інші об'єкти.

За успіхи в економічному і культурному житті 537 трудівників селища нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

За післявоєнний час у Маньківці проводиться значне капітальне і житлове будівництво. Введено в дію 13 житлових комунальних та понад 60 проц. нових індивідуальних будинків. Усі вони покриті шифером або залізом, 3—4-х кімнатні, добре умебльовані. До 54-річчя Великого Жовтня прокладено понад 15 км асфальтових доріг, 5 км тротуарів, раніше посаджено парк ім. 50-річчя Жовтня, споруджено стадіон на 5 тис. місць, водопровід. Здано в експлуатацію новий автовокзал, новий готель на 50 місць.

На центральній площі — пам'ятник В. І. Леніну, встановлений у 1954 році, пам'ятник Т. Г. Шевченкові, споруджений 1960 року.

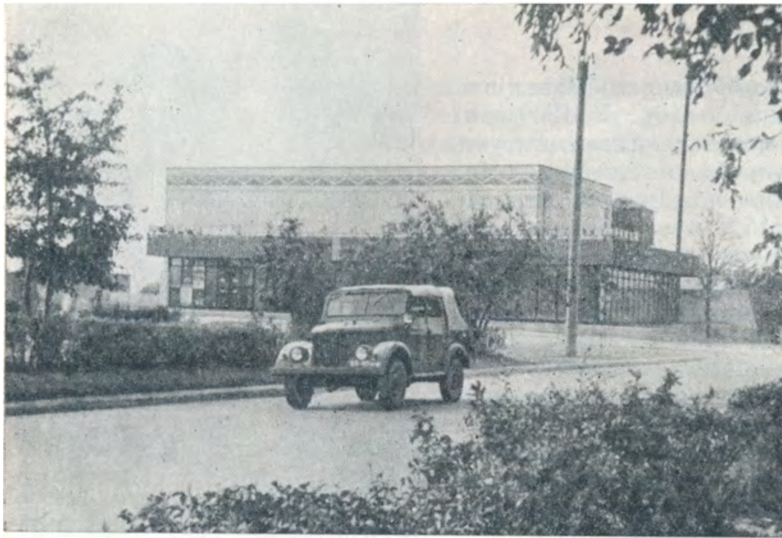
В селищі є райунівермаг, 3 продовольчих, господарських товарів, взуттєвий, меблевий і книжковий магазини, чайна і їдальня. Працюють ощадкаса, пошта, телеграф, АТС, фотоательє. Зростає добробут трудящих. У власному користуванні громадян — 208 мотоциклів, 25 легкових машин, чимало холодильників, телевізорів, газових установок.

Належна увага приділяється охороні здоров'я. Населення обслуговують лікарня на 150 ліжок, поліклініка, санепідемстанція, протитубдиспансер на 35 ліжок, аптека. В лікарні є 6 відділень, клінічна лабораторія, в поліклініці — рентгенологічний кабінет. Лікують трудящих 25 лікарів і 85 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Медпрацівники проводять серед населення профілактичну роботу. Працюють дитячі ясла і садок, дитячий комбінат.

На території селища діють середня, 3 восьмирічні, початкова, заочна і вечірня середня школи, в яких навчається 1785 учнів. У 1968 році відкрито дитячу музичну школу. За післявоєнні роки середню освіту одержало 1180 юнаків і дівчат. Навчають і виховують підростаюче покоління 117 учителів. Директором восьмирічної школи працює заслужена вчителька Української РСР О. Г. Руденко. Для школярів у 1967 році споруджено будинок піонерів.

Заможно і щасливо живуть маньківці. Своє дозвілля вони проводять у будинку культури із залом на 600 місць. До їх послуг — бібліотеки для дорослих з фондом 49 тис. книг і дитяча, що має 31 тис. книг. У 1970 році став до ладу кінотеатр на 400 місць. З 306 930 крб. селищного бюджету на 1972 рік 238 920 крб. асигновано на народну освіту та соціально-культурні потреби.

Доброю традицією в селищі стали колективні проводи до Радянської Армії, а в День Перемоги — мітинги і вшанування рідних та близьких воїнів, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни.

Вулиця В. І. Леніна в Маньківці. 1971 р.

Під керівництвом партійної організації досягнуто значних успіхів у господарському і культурному житті селища. 25 первинних партійних організацій об'єднують 528 комуністів. Їх найперша опора — комсомольці, яких у Маньківці 735 чоловік. Профспілкові організації налічують 1933 робітники і службовці.

В успішному виконанні народно-господарських завдань діяльну участь бере селищна Рада депутатів трудящих. Протягом 1971 року на своїх сесіях та засіданнях виконкому вона розглядала питання роботи підприємств і радгоспу, велику увагу приділяла закладам освіти, культури, охорони здоров'я та благоустрою селища. У своїй діяльності Рада спирається на чималий актив, об'єднаний в дев'яти постійних комісіях, очолених депутатами. Добре зарекомендували себе комісії: соціально-культурна, торгівлі та побутового обслуговування.

Трудящі Маньківки наполегливо борються за дальше піднесення економіки й культури, за успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Л. А. ТАРАН

БУКИ́

Буки — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані на скелястих берегах річки Гірського Тікичу (басейн Південного Бугу), за 20 км на північний схід від районного центру та за 25 км від найближчої залізничної станції Поташ. Населення — 4,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковано с. Березівку.

Територія, на якій розкинулися сучасні Буки, заселена давно. Про це свідчать виявлені тут залишки поселень трипільської та черняхівської культур.

Перша письмова згадка про поселення є в історичних документах кінця XVI ст.[1] Відомо, що в 1592 році Буки захопив галицький каштелян-магнат Я. Струсь, який збудував тут замок і перейменував їх на Струсьгород. Але нова назва в народі не прижилася. В 1604 році Я. Струсь передав Буки своєму зятю — магнатові О. Калиновському[2].

Буки, як і навколишні села, не раз зазнавали набігів та майже повного спустошення з боку турків і татар. Так, у 1615 році вони були повністю зруйновані татарами[3]. Але вигідне географічне положення Буків сприяло швидкому їх відродженню. 1629 року поселення вже значилося містечком, в якому налічувалося 317 димів[4].

Життя селян, жорстоко визискуваних магнатом Калиновським, було дуже тяжким. Прагнучи одержати якнайбільше прибутків, він у 1638 році за 119 тис. зло-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 185, 191.
[2] Там же, ч. 7, т. 2, стор. 57—58.
[3] Журн. «Киевская старина», 1885, № 8—9, стор. 611.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 562.

тих здав в оренду на 3 роки гданському купцеві містечка Буки, Іваньки, Маньківку, Мошурів та м. Умань, з правом виробляти поташ, селітру й смольчугу[1].

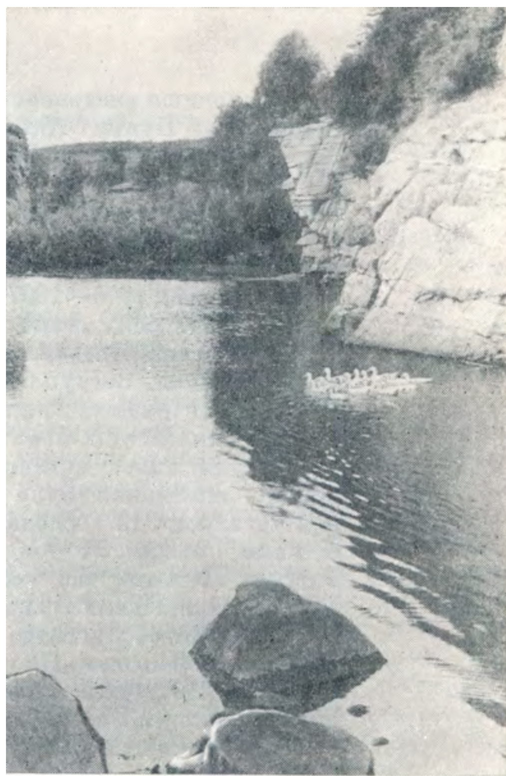
Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на чолі з Богданом Хмельницьким населення Буків взяло найактивнішу участь у повстанському русі. В 1649 році тут була утворена окрема Буцька сотня з 219 козаків[2]. Козаки сотні в складі Уманського полку відважно билися за визволення України від чужоземного ярма і возз'єднання її з Росією.

Після всенародного схвалення на Переяславській раді великого історичного акту возз'єднання двох братніх народів населення Буків, як і інших міст та містечок, присягнуло на вірність Російській державі[3].

Внаслідок численних нападів татари повністю зруйнували Буцьку фортецю, а містечко зазнало майже спустошення. Про це свідчить той факт, що 1664 року в Буках налічувалося лише 40 дворів і 2 млини[4].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Правобережна Україна, в т. ч. й Буки, залишилися під владою Польщі.

Доведені до розпачу тяжким гнітом феодалів-кріпосників і національно-релігійними утисками, селяни все частіше піднімалися на боротьбу проти поневолювачів. З особливою силою вогонь ненависті скривджених проявився під час великого повстання 1768 року. Коли гайдамацький загін на чолі з М. Залізняком у червні проходив через Буки, Соколівку на Умань[5], до повстанців приєдналося багато жителів. Так, місцевий козак С. Н. Нечипоренко після здобуття Умані взяв участь у розправі над гнобителями народу в самій Умані та навколишніх селах[6].

На Гірському Тікичі поблизу смт Буки. 1971 р.

Початок XIX ст. характерний частою зміною власників містечка. В 40-х роках власником буцького маєтку став князь А. Любомирський, який у 1857 році до Буків приєднав і с. Антонівку. На той час в обох населених пунктах було 496 дворів, в яких налічувалося 3113 чоловік[7].

Селяни сподівалися, що скасування кріпосного права принесе їм полегшення. Однак ці сподівання виявилися марними. З 1 вересня 1863 року протягом 49 років колишні кріпаки, щоб погасити викупну позику, мали щорічно вносити казні 3501 крб. 39 копійок[8].

1866 року Буки стали волосним центром. Це прискорило їх зростання. Так, у 1870 році тут було вже 527 дворів, діяло 6 водяних млинів.

Наприкінці XIX ст. Буки стали вже досить людним містечком з населенням 3747 чоловік. Головним заняттям були землеробство й торгівля[9]. Власне, тут зосереджувався один з центрів хлібної торгівлі в Київській губернії. Щотижня відбувалися великі базари.

---

[1] Історія Української РСР, т. 1, стор. 178.
[2] Реестра всего войска запорожского после Зборовского договора с королем Яном Казимиром, составленные 1649 г. М., 1875, стор. 147—149.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 536.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 561.
[5] «Український історичний журнал», 1968, № 6, стор. 99.
[6] «Український історичний журнал», 1966, № 2, стор. 111—112.
[7] «Журнал Министерства внутренних дел», 1857, № 5, стор. 72—74.
[8] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 463, арк. 1, 12.
[9] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1636.

Становище знедоленого селянства не змінилося і на початку XX ст. В користуванні селян Буків і Антонівки було 1776,5 десятини землі, тобто в середньому на кожну сім'ю припадало 2,6 десятини[1]. А тим часом магнатові Любомирському лише в Буках належало 1717 десятин землі, великий лісопарк, фруктовий сад і водяний млин. Селянство щорічно виплачувало казенного податку 17 145 крб. і мирського 5 710 карбованців.

Тяжке становище народних мас сприяло зростанню революційного руху. Революційна хвиля 1905—1907 рр. докотилася й до Буків. Приводом до виступу селянства в липні 1907 року стало вбивство племінником поміщика Дзевановського селянки М. Гончарової. Кілька сотень обурених селян напали на економію, спалили панський будинок. Виступ було жорстоко придушено, а селяни Гнат і Самсон Карпенки, Маркіян Дяченко та Харлампій Драган засуджені до 8 місяців тюремного ув'язнення з позбавленням усіх прав[2].

Місцеві власті активно впроваджували столипінську аграрну реформу. Наслідком її здійснення було ще більше зубожіння бідняків. 1912 року в Буках налічувалося 312 господарств, яким належало 797 десятин землі. З них 35 родин не мали її зовсім, 54 — мали менше десятини, 65 —від 1 до 2 десятин, 55 — від 2 до 3 десятин. Це в той час, коли 4 куркульським господарствам належало 64 десятини. Третина селянських господарств не мала худоби[3].

Медичне обслуговування населення здійснював лікар, фельдшер та акушерка. Працювали 2 аптеки. На початку XX ст. в Буках дещо розширилася мережа освітніх закладів. 1905 року в приватному приміщенні відкрилося однокласне земське училище. Проте умови навчання були надто важкі: класні кімнати малі за розміром, на 2 вчителі припадало по 60 учнів. У церковнопарафіяльній школі, відкритій 1861 року, 1907 року навчалося 29 хлопчиків та 11 дівчаток. Лише 1911 року в новозбудованому приміщенні почало працювати двокласне земське училище, яке відвідували понад 120 учнів. Але й це не забезпечувало освітою навіть половини дітей шкільного віку. З січня 1909 року відкрито бібліотеку, в якій через 3 роки кількість книжок досягала 573 примірники, переважно релігійного змісту[4].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції, незважаючи на протидію повітового емісара Тимчасового уряду, буцькі селяни під впливом більшовицької агітації колишніх фронтовиків весною 1917 року розгромили панську економію і рішуче вимагали поділу поміщицької землі. 6 вересня вони почали масовий вивіз з полів поміщицького хліба.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції у Петрограді підняла трудящих Буків на боротьбу за здійснення своїх споконвічних мрій. Радянська влада, яка встановилася тут у січні 1918 року, стала втілювати в життя ленінський Декрет про землю. Земельний комітет, що складався з бідняків, ділив поміщицьку землю, худобу, реманент між біднотою, вдовами й сиротами загиблих на війні.

Але 10 березня 1918 року до містечка вдерлися австро-німецькі війська. Вони зігнали населення на центральну площу, оточили з усіх боків і почали жорстоку розправу над селянами. Насамперед розстріляли 5 бідняків — членів сільського комітету — за те, що вони поділили панську землю та майно серед бідноти. Зобов'язали селян усе негайно повернути панові. Незабаром під охороною окупантів до Буків повернувся й сам поміщик Дзевановський.

На початку квітня 1918 року в Буках створено партизанський загін, який очолив працівник пошти телеграфіст М. Ковалевський. До загону влилися повстанці

[1] Материалы о крестьянском надельном землевладении в Киевской губернии, ч. 1, стор. 77.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 87, арк. 81; спр. 231, арк. 1.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 455.

[4] Отчет о земских школах и земских внешкольных просветительных мероприятиях в Киевской губернии за 1911 год, стор. 25, 88, 175, 200—201; Київський облдержархів, ф. 276, оп. 3, спр. 385, арк. 15.

сусідніх сіл, і він скоро зріс до ста чоловік. Після наради, проведеної в ніч на 27 квітня в урочищі Бугайовому, партизани обеззброїли волосну варту в кількості 60 гетьманських карателів і 12 німців, які охороняли пана Дзевановського, забрали 120 трофейних рушниць, 2 станкові кулемети «Максим», багато патронів. В економії Дзевановського і на Березинському цукровому заводі повстанці забрали кілька десятків коней. Під час наступних боїв, що відбувалися в червні — липні, партизани визволили кілька сіл, залізничну станцію Поташ і знищили німецькі військові вантажі. Але сили ворога переважали, і повстанці перейшли в район Звенигородщини, де з'єдналися з Таращанським партизанським загоном і продовжували боротьбу з окупантами[1].

У грудні 1918 року Буки опинилися в руках петлюрівської Директорії. Знову настали чорні дні, режим кривавого терору. 22 березня наступного року містечко та навколишні села були визволені від петлюрівських банд червоноармійськими частинами. Запрацював ревком на чолі з червоноармійцем В. М. Шаманським. У серпні 1919 року Буки захопили денікінці. Після вигнання їх Червоною Армією в кінці року навколо містечка, як і на всій Уманщині, лютували куркульсько-націоналістичні банди. Вони жорстоко розправлялися з комуністами, активістами, переслідували навіть тих, хто співчував Радянській владі. Тоді по-звірячому були закатовані в буцькій лікарні поранені партизани, в т. ч. С. Дубина, В. Ємчинський, В. Письменчук. З бандитизмом населення вело рішучу боротьбу.

У травні 1920 року через Буки проходили на фронт, щоб битися з польськими інтервентами, частини Першої Кінної армії, яким жителі передали кілька десятків міцних коней[2]. На початку жовтня до Буків вдерлася банда Цвітковського, вчинивши жахливий погром. Спалено було майже всю центральну частину містечка і вбито близько 200 чоловік населення. 20 грудня кіннотники під командуванням Г. І. Котовського за активною участю селян у районі Буки—Іваньки оточили й повністю знищили банди[3].

Подолавши опір контрреволюції, Радянська влада перемогла остаточно. Обрали сільську Раду, головою якої став колишній червоногвардієць Ю. П. Кручинський. Ще влітку 1920 року почав працювати комітет незаможних селян. Сільська Рада й КНС спрямовували всі зусилля на успішну відбудову сільського господарства, розореного війною. Комнезам ділив поміж бідняками поміщицьку землю, конфіскував лишки хліба в куркулів. Відкрилася початкова трудова школа, організовано сільське споживче товариство.

Провідну роль у житті містечка відігравала партійна організація, створена весною 1922 року. За допомогою парторганізації передова молодь улітку того ж року створила комсомольську організацію, яку очолив активний юнак П. П. Дубовенко.

Після адміністративно-територіальної реформи з 1923 року Буки віднесено до категорії села і стали центром однойменного району[4].

За ленінським кооперативним планом уже наприкінці 1922 року в Антонівці (нині — частина Буків) створено сільськогосподарську артіль «Гуртуйсь, незаможнику», яка об'єднала понад 50 бідняцько-батрацьких дворів. Першим головою її обрали бідняка Д. І. Сосновського. В квітні 1925 року господарство придбало трактор «Путіловець». Тоді ж на полі відбулося народне свято першої колективної борозни[5]. За допомогою держави артільне господарство зростало, поліпшувався матеріальний добробут його трудівників. Так, протягом 1922—1927 рр. було створено прокатний пункт, споруджено 3 виробничі будівлі і 5 великих житлових будинків. За той час прибуток від рільництва зріс вдвоє, значно збільшилася натуральна

[1] Газ. «Селянська правда», 22—23 лютого 1928 р.
[2] Маньківський райдержархів, ф. 107, оп. 1, спр. 3, арк. 10.
[3] История 45 Волынской Краснознаменной стрелковой дивизии. К., 1929, стор. 309, 319.
[4] Маньківський райдержархів, ф. 107, оп. 1, спр. 2, арк. 11.
[5] Газ. «Промінь комунізму», 26 червня 1969 р.

й грошова оплата трудодня[1]. Досягнення артілі «Гуртуйсь, незаможнику» стали кращим прикладом для інших сіл. Хлібороби переконувалися, що колективізація — це єдиний шлях, який врятує їх від злиднів та куркульської кабали. забезпечить заможне й культурне життя. Практичні результати колективної праці були переконливим доказом їх переваги.

На початку 1928 року в Антонівці утворилася артіль «До кращого життя», яка об'єднала 145 бідняцько-середняцьких дворів. Наприкінці наступного року обидва господарства злилися в одне — колгосп ім. В. Я. Чубаря. Навесні 1929 року в Буках організовано колгосп «Червоний партизан», який спочатку об'єднував 80 бідняцько-середняцьких дворів. 1930 року тут створюється друге господарство — колгосп ім. В. І. Леніна, а через рік ще одне — колгосп ім. М. В. Фрунзе, розміщений на хуторі Павлопіль. На початку 1933 року всі три господарства Буків (90 проц. селянських дворів) об'єдналися і утворили єдиний колгосп ім. В. І. Леніна. Його очолив двадцятип'ятитисячник — комуніст А. Д. Підопригора. За артіллю було закріплено понад 2 тис. га землі; вона мала кілька молотарок і близько 100 робочих коней. Швидко зростало громадське тваринництво.

Перехід до колективних форм господарювання відбувся в гострій класовій боротьбі. Куркулі всіляко намагалися перешкоджати соціалістичним перетворенням на селі. В червні 1934 року пострілом із-за рогу вони вбили голову колгоспу комуніста А. Д. Підопригору. Шануючи пам'ять полум'яного патріота колгоспного будівництва, його ім'ям назвали одну з кращих вулиць. У центральному залі будинку культури стоїть погруддя А. Д. Підопригори, прикрашене квітами.

6 листопада 1929 року на честь 12 роковин Великого Жовтня дала струм одна з перших на Україні Буцька сільська гідроелектростанція ім. Г. І. Петровського. Вона споруджена за ленінським планом ГОЕЛРО на кооперативних началах. У селах Буках, Антонівці, Маньківці, Кислині та Новій Греблі засвітилися лампочки Ілліча[2].

Забезпечення колгоспів району електроенергією Буцької ГЕС та сільськогосподарськими машинами Буцької МТС сприяло невпинному розвитку їх економіки. Значну допомогу в економічному і в організаційному зміцненні колгоспів подали держава, голова Раднаркому України В. Я. Чубар і секретар ЦК КП України С. В. Косіор, які 1932 року відвідали Буки та район. Окремі господарства одержали допомогу посівним матеріалом. Тракторoccentр надіслав Буцькій МТС 18 тракторів марки ХТЗ.

З допомогою держави і завдяки самовідданій праці трудівників колгоспи ставали заможними. Зміцнювалась економіка, підвищувалася врожайність полів, зростав матеріальний і культурний рівень колгоспників. За роки довоєнних п'ятирічок побудовано добротні приміщення, зокрема тваринницьку та свиноферми, механізовану майстерню, зерносховище, зернофуражний магазин, колгоспну кузню. На поля прийшла потужна техніка. В 1940 році Буцька МТС мала 102 трактори, 42 комбайни та багато інших сільськогосподарських машин.

За найкраще обслуговування колгоспів Буцька ГЕС в 1939 році удостоїлася бути учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Гідроелектростанцію нагороджено дипломом 2-го ступеня, а її директора М. С. Зимбалевського — Малою срібною медаллю. 12 кращих робітників станції одержали грамоти та грошові премії. У довоєнний час Буцька ГЕС постачала електроенергію 29 колгоспам, 2 цукровим і спиртовому заводам, 2 державним і 4 колгоспним млинам, 3 колгоспним маслоробням, 7 майстерням, 8 радіовузлам і 16 кормопунктам; ГЕС освітлювала 5836 будинків колгоспників[3].

Велику увагу сільрада приділяла поліпшенню матеріально-побутових умов трудящих. Буки стали впорядкованим селом, в якому проживало понад 3 тис. чоло-

---

[1] Історія Української РСР, т. 2, стор. 248.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 19, спр. 7, арк. 1—3.
[3] ЦДАНГ СРСР, ф. 7857, оп. 2, спр. 3411, арк. 176.

вік[1]. З Києвом, Уманню та багатьма селами налагодили регулярне автобусне сполучення. Проклали шосейні дороги до Березинського та Іванківського цукрових заводів; спорудили будинки райвиконкому, сільмагу, багато добротних жител для колгоспників, значно розширили торговельну мережу.

Докорінно змінилося й культурне обличчя села. В 1928 році відкрито семирічну, а в 1934-му — середню школи. На той час в Буках діяли будинок культури, бібліотека, дитячий садок, аптека; добудовано приміщення лікарні.

Радісні перспективи відкривав 1941 рік. Колгоспники своєчасно провели всі сільськогосподарські роботи, лани обіцяли щедрий урожай. Але 22 червня мирну працю радянських людей порушили німецько-фашистські загарбники, які підступно напали на нашу Батьківщину. Захищати рідну Вітчизну з села пішло понад 500 чоловік. З наближенням фронту на Схід країни евакуювалися державні установи, вивозилися колгоспне добро, худоба, техніка.

14 липня 1941 року фашистські загарбники захопили Буки, але, зустрівши героїчний опір наших військ і населення, відступили. 22 липня, після жорстоких боїв, село знову опинилося в руках ворога[2]. З перших днів окупації гітлерівці запровадили свій «новий порядок». Фізично здорових людей вони, як правило, відправляли на каторжну роботу до Німеччини, а підозрілих — до буцького концтабору, щоб потім розстріляти.

Проте радянські люди не схилили голови перед поневолювачами. Під керівництвом учителя Антонівської школи О. Т. Гулька та зв'язкового партизанського загону колишнього працівника редакції газети «Ленінський шлях» П. С. Стрембицького у вересні 1943 року була створена підпільно-диверсійна група, яка в січні наступного року ввійшла до складу партизанського загону ім. М. І. Кутузова. Місцем перебування загону став Пехівський ліс. Активними учасниками підпільної групи було 28 чоловік, у т. ч. М. М. Пічурін, В. В. Кручинський, М. І. Шепель, П. І. Панченко, Я. А. Варич, Ф. Н. Павленко[3]. Партизани героїчно билися проти гітлерівців та їх запроданців — поліцаїв. У вересні 1943 року вони визволили 45 чоловік, які перебували в буцькому концтаборі і чекали розстрілу. Патріоти розгромили німецьку комендатуру й тюрму, звільнивши понад 30 заарештованих активістів села, знищували зрадників Батьківщини — поліцаїв і старост[4].

Колишній вихованець Буцького дитячого будинку комсомолець М. М. Пічурін під час відправки першої групи молоді в неволю до Німеччини заспокоював матерів: «Не плачте, дорогі наші, перемога буде за нами, ми швидко повернемось». І дійсно, через 2 місяці він повернувся в село. На одній із станцій вночі М. М. Пічурін проломив дошки вагону, де везли невільників, і втік. Ризикуючи життям, сміливець вів непримиренну боротьбу проти загарбників спочатку сам, потім разом з народними месниками в складі партизанського загону, що діяв на території району. В грудні 1943 року значна частина буцьких партизанів під час нерівного бою з переважаючими силами ворога у Пехівському лісі полягла смертю хоробрих. Серед них був безстрашний розвідник, зв'язковий М. М. Пічурін[5].

Фашистські загарбники перетворили місцеву лікарню в конюшню, а середню школу — на в'язницю, в якій по-звірячому катували радянських людей — душили ременями, скручували руки й ноги дротами, живцем закопували в землю, розстрілювали. Кам'яний підвал школи був залитий кров'ю замучених. Убито й замордовано понад 200 жителів села і району. Смертю хоробрих полягли командир партизанського загону О. Т. Гулько, майор Є. Я. Нечипоренко, комсомолець В. В. Кручинський, партизани М. І. Шепель, Я. І. Курінний, С. О. Росада та багато інших патріотів.

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1193, арк. 33.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 398.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 144, стор. 1—2.
[4] Газ. «Черкаська правда», 27 травня 1960 р.
[5] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 144, арк. 1—2.

Три великі братські могили біля школи, де поховано понад 150 чоловік — жертв гітлерівських загарбників — живі свідки нечуваного звірства фашистських окупантів. Піонери середньої школи свято зберігають пам'ять про тих, хто віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. На могилах патріотів ніколи не в'януть квіти.

Кілометрів за десять від Буків розміщувався мальовничий хутір Павлопіль, де проживало понад 20 сімей. Сюди часто заходили партизани з Пехівського лісу. Тут вони перепочивали, поповнювали харчові запаси, звідси вчиняли напад на фашистських загарбників та поліцаїв. Гітлерівці на хутір не навідувалися довгий час, боялися партизанів. Але в один з осінніх днів 1943 року до Павлополя прибув великий загін фашистів з поліцаями, озброєними до зубів. Усіх жителів вони розстріляли, худобу та цінне майно забрали, а хутір спалили[1].

6 березня 1944 року настав радісний день визволення Буків[2]. Його принесли воїни 11-ї гвардійської окремої танкової бригади. Ворог будь-що намагався утримати село як важливий стратегічний пункт переправи через річку Гірський Тікич. У запеклому бою з гітлерівцями екіпаж танка Т-34 на чолі з лейтенантом Я. П. Теличенком першим прорвався у село. Я. П. Теличенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нині він проживає в станиці Вешенській Ростовської області. Одночасно червоноармієць-кулеметник П. В. Кучумов з групою бійців кинувся в бурхливу крижану воду Гірського Тікичу, перейшов на правий берег річки, примусив своїм кулеметом замовкнути ворожі вогневі точки, щоб забезпечити успішний наступ радянських воїнів. За проявлений героїзм під час форсування Гірського Тікичу і визволення Буків безстрашному 19-річному комсомольцеві присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нині сибіряк П. В. Кучумов живе й працює в Омську, тримає зв'язок з Буками. Його фотографія й спогади зберігаються в кімнаті бойової слави середньої школи. Виконком селищної Ради депутатів трудящих з нагоди 25-річчя визволення Буків від німецько-фашистських загарбників активним учасникам боїв П. В. Кучумову, Т. С. Руденку та І. Н. Савченку 6 березня 1969 року присвоїв звання почесного громадянина селища Буків, вручив дипломи й цінні подарунки.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 193 жителі Буків нагороджені орденами й медалями.

Фашистські загарбники за 957 днів окупації завдали селу великих збитків. Вони повністю зруйнували Буцьку МТС, спалили будинок райвиконкому, маслозавод, дитячі ясла, приміщення редакції газети «Ленінський шлях», два продовольчі магазини, вивели з ладу Буцьку ГЕС, зруйнували та спалили 35 житлових будинків колгоспників. Вивезли до Німеччини та знищили 332 голови рогатої худоби, 111 коней, близько 660 овець, понад 5 тис. штук птиці. Матеріальні збитки, заподіяні окупантами, становили 2874 тис. карбованців[3].

Проявляючи винятковий героїзм, переборюючи величезні труднощі, зумовлені нестачею робочої сили, матеріалів, жителі приступили до відбудови народного господарства. Наближалася весна, і основна увага приділялася сівбі. Селяни знесли насіння. День і ніч трудилися ветерани праці, ремонтуючи сільськогосподарське знаряддя. Силами партійної організації та всього колективу було відновлено тракторний парк Буцької МТС, майстерню, відбудовано нафтобазу. Протягом квітня 1944 року робітники відремонтували 10 тракторів та 5 склали з трофейних частин. Значна увага приділялася підготовці кадрів механізаторів. З березня до грудня того року без відриву від виробництва підготували 28 трактористів. У колгоспних коморах з'явилося зерно, з першого обмолоту було здано хліб у фонд оборони країни.

Поступово відновлювалися торгівля, громадське харчування. Так, план товарообороту на 1 жовтня 1944 року райспоживспілка виконала на 101 проц. Силами

---

[1] Газ. «Промінь комунізму», 9 травня 1969 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 398.
[3] Маньківський райдержархів, ф. 106, оп. 1, спр. 39, арк. 3.

вчителів і учнів швидко відремонтували школу, в якій на початку квітня пролунав перший дзвінок. Відновили роботу лікарня, пошта, телефонна й телеграфна станції. Стали до ладу громадська їдальня і ветеринарний пункт.

9 травня 1945 року прийшов довгожданий День Перемоги. Понад 300 воїнів-фронтовиків повернулися в село до мирної праці. Як і в бою, вони були в авангарді змагання за збільшення виробництва зерна й тваринницької продукції. Люди не шкодували сил, щоб якнайшвидше залікувати рани, завдані гітлерівськими окупантами. Протягом 1945 року було відремонтовано сільський клуб, почав працювати радіовузол, дала струм Буцька ГЕС. Силами громадськості відбудовано великий міст через Гірський Тікич[1].

Роки післявоєнних п'ятирічок стали роками зміцнення колгоспу, підвищення й розвитку культури та життєвого рівня трудящих. За 1946—1957 рр. споруджено 8 добротних кам'яних приміщень для тваринництва, новий зернофуражний магазин, механізовану майстерню, водонапірну башту для автоматичного напування худоби. Значний вклад у відродження артільного господарства внесла Буцька МТС, яка швидко поповнювалася тракторами. Якщо весною 1945 року вона мала всього 19 старих і 2 нові трактори, то на початку 1957-го — близько 100 тракторів, 48 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки[2].

Готуючись до відзначення 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, колгоспники взяли підвищені соціалістичні зобов'язання, щоб дати більше зерна, м'яса й молока. 1957 року колгосп ім. В. І. Леніна вийшов у число передових господарств району, за що одержав 2 перехідні Червоні прапори — від РК КП України і від райвиконкому[3].

Для кращого використання землі та природних угідь 12 липня 1958 року об'єднано села Буки й Антонівку в селище міського типу Буки, а їх колгоспи — в господарство «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 3450,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3187,1 га орної землі.

Завдяки заходам партії й уряду, спрямованим на круте піднесення сільського господарства, в колгоспі відбулися великі зміни. Він економічно зміцнів, став багатогалузевим. З року в рік зростають урожаї сільськогосподарських культур. Так, у 1971 році на всій площі посіву зернових культур колгосп зібрав з кожного га по 32,5 цнт, у т. ч. озимої пшениці — по 42,8 цнт; цукрових буряків — по 279,3 центнера.

Одночасно з розвитком землеробства набирало сили і громадське тваринництво. На 100 га сільськогосподарських угідь першого року дев'ятої п'ятирічки вироблено: м'яса — 81,1 цнт, молока — 346,8 цнт, вовни — 60,3 цнт. На 1 січня 1971 року колгосп мав великої рогатої худоби — 1150 голів, свиней — 1547 голів, овець — 751 голову. План продажу державі продукції тваринництва перевиконано.

1970 року в колгоспі «Пам'ять Леніна» було 30 тракторів, 19 комбайнів різних систем, налічувалася 21 вантажна автомашина. В господарстві працюють люди з технічною й агрономічною освітою. Якщо в 1958 році було лише 4 спеціалісти з вищою і середньою спеціальною освітою, то 1970-го — їх стало 30. Зростання економіки колгоспу відчутно вплинуло на поліпшення добробуту його трудівників, оплата праці за останні 5 років зросла в 2—3 рази. Зараз у колгоспі закінчується реконструкція 8 приміщень тваринницьких ферм, де такі процеси, як догляд, годівля й доїння, будуть повністю механізовані. Споруджується автогараж на 20 машин, поруч якого розміщена механізована ремонтна майстерня.

Невтомна праця трудівників є запорукою дальшого розквіту їх життя. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили їх старанність і сумління. 266 передовиків колгоспного й промислового виробництва відзначені орденами та медалями

---

[1] Маньківський райдержархів, ф. 107, оп. 1, спр. 10, арк. 21.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 37—52.
[3] Там же, ф. 49, оп. 1, спр. 5, арк. 27—28.

Буцька ГЕС на Гірському Тікичі. 1968 р.

Союзу РСР. Бригадира тракторної бригади М. П. Педоренка нагороджено орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора і медаллю «За трудову доблесть». Доярка С. К. Залізняк 30 років працює на фермі. Від доглядачки телят до передової доярки — такий трудовий шлях колгоспниці. Вона удостоїлась ордена Трудового Червоного Прапора і медалі «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» Комбайнер М. С. Кислинський, як кращий механізатор району, нагороджений значком «Відмінник соціалістичного змагання». Він був делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Заслужену повагу здобула сім'я ветерана колгоспу старого комуніста Д. І. Сторожука. Майже 30 років він працює трактористом. У 1971 році він нагороджений орденом Жовтневої Революції. Любов до професії він прищепив і синам — Миколі та Василю, з якими вирощує дорідний урожай. Вони разом з усіма трудівниками господарства зміцнюють економіку колгоспу, борються за збільшення всенародного достатку.

В післявоєнні роки здійснено чимале капітальне будівництво. Для великої рогатої худоби, свиней споруджено 18 нових добротних кам'яних будівель, до яких 5 водонапірних башт подають воду для автоматичного напування худоби. Добре впорядковані будинки тваринників. Для них відкрито їдальню, бібліотеку і кімнати відпочинку. За селом, потопаючи в зелені, височить будинок механізаторів. Яскравим показником широких масштабів колгоспного виробництва є споживання електроенергії, якої щорічно витрачається на різні потреби колгоспу понад 140 тис. квт.-годин.

У повоєнний період швидко розвивалися й промислові підприємства. Вже 42 роки для блага радянських людей працює Буцька ГЕС. Вона значно розширилась, обслуговує повністю Маньківський, частково Жашківський, Звенигородський і Тальнівський райони. Нині ГЕС постачає електроенергію 26 колгоспам, 2 радгоспам, усім підприємствам району. До станції підключено 2455 різних за потужністю електродвигунів і 70744 світлоточок. Загальна довжина електромережі досягла 1193 км. На Буцькій ГЕС працюють 104 спеціалісти. Це кваліфіковані ветерани виробництва. Буцька гідроелектростанція вже 3-й рік — підприємство комуністичної праці.

З 1963 року працює відділення «Сільгосптехніки», яке має велику механізовану майстерню, 47 вантажних автомашин, 8 тракторів, 4 бульдозери, 2 тракторні лопати, екскаватор. 134 фахівці-механізатори відділення обслуговують 10 колгоспів.

На території селища з 1970 року працює велике підприємство — «Міжколгоспбуд», яке обслуговує 10 колгоспів, розміщених у 15 населених пунктах. Воно має 2 цегельні заводи з річною продуктивністю 16 млн. штук цегли, кам'яний кар'єр, де щорічно добувають 15—16 тис. кубометрів граніту для будов району. «Міжколгоспбуд» — механізоване господарство, оснащене потужною будівельною технікою. Тут працює близько 500 фахівців різних професій.

Буцька автоколона, що існує з 1948 року, має 14 автобусів, 37 вантажних автомашин, 2 хлібні автомашини та виїзну ремонтно-шляхову майстерню. Щоденно від Буцького автопавільйону вирушають автобуси на Київ, Черкаси, Умань, Маньківку, Звенигородку та в інші населені пункти.

Трудівники селища в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України добилися високих виробничих показників. 240 чоловік нагороджено Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Докорінно змінилися життя й побут населення. За післявоєнні роки в Буках споруджено понад 800 добротних жилих будинків під шифером чи бляхою, третина з них — цегляні. В особистому користуванні населення — 1200 радіол, 366 телевізорів, 14 легкових автомашин, понад 100 мотоциклів, майже 1500 велосипедів, кілька сотень пральних машин і холодильників, понад 300 газових установок. Селище електрифіковано й радіофіковано. Зростають заощадження трудящих, які на 1 січня 1970 року досягли 994 тис. крб. Купівельна спроможність населення за останні 5 років збільшилася майже в 2 рази. Нині його обслуговує 19 торговельних одиниць споживчої системи.

Для широкого впровадження телебачення в 1969 році збудовано капітальну споруду республіканського значення — Буцьку ретрансляційну телевізійну станцію, антена якої височить на 237 метрів. Станцію обслуговує 18 чоловік інженерно-технічного персоналу. Одночасно зведено двоповерховий житловий будинок для фахівців телеретранслятора.

В Буках здійснюється широке культурно-побутове будівництво. Тут побудовано будинок культури, споруджено приміщення дитячого садка, сільмагу, відкрилася їдальня. Забруковано головну вулицю селища, посаджено багато молодих дерев. Весною 1958 року упорядковано центральний парк, побудовано стадіон, відкрито дитячу бібліотеку. В 1969 році збудовано нове приміщення для бібліотеки. Діє побуткомбінат із швейною та шевською майстернями, фотоательє, готелем.

У центрі селища встановлено пам'ятник В. І. Леніну. В парках 1955 року споруджено 3 обеліски вічної Слави жителям Буків, Антонівки й Березівки, які загинули під час громадянської війни. На центральній площі до 10-річчя з Дня Перемоги відкрито пам'ятник радянським воїнам, які полягли смертю хоробрих у роки Великої Вітчизняної війни. На обелісках вічної Слави викарбовано 344 імені — жителів селища, які віддали своє життя за честь і славу нашої Вітчизни.

В Буках працює поліклініка і лікарня на 100 ліжок. 14 лікарів і 56 чоловік середнього медперсоналу дбають про здоров'я трудящих.

У затишному куточку селища на весь квартал простяглася нова велика двоповерхова споруда — державний дитячий комбінат на 140 місць. Коли відзначалося 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, тут справили новосілля діти робітників і службовців.

Чимало успіхів досягли буківці і в розвитку освіти. 1958 року добудовано приміщення середньої школи, а в 1960—1961 рр. зведено нове типове приміщення восьмирічки. В цих школах працює 68 педагогів, які навчають і виховують 782 учні. Є вечірня школа робітничої молоді, де здобувають середню освіту без відриву від виробництва 150 чоловік. Тільки за останні 20 років закінчили середню школу понад 1500 чоловік. Більш як половина її вихованців здобули вищу або середню спеціальну освіту. Лише за післявоєнні роки з селища вийшло 128 учителів, 38 лікарів, 29 агрономів, 36 інженерів, кілька десятків механізаторів, будівельників та інших фахівців. За багаторічну сумлінну працю на ниві народної освіти орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора та медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» нагороджено вчителя Л. П. Криволапа. Орденом «Знак Пошани» і значком «Відмінник народної освіти» відзначено вчителя І. М. Степовенка.

В Буках є профтехучилище механізаторів сільського господарства № 13. В ньому працює 12 викладачів і майстрів, навчається 340 учнів. За 10 років свого існування училище випустило понад 3 тис. механізаторів. Воно має великий і добре обладнаний сільськогосподарською технікою полігон, у якому — 24 трактори, 9 комбайнів різних систем і кілька десятків інших сільськогосподарських машин.

На центральній площі села височить двоповерховий красень — будинок культури з широкоекранною установкою і кінозалом на 400 місць. Тут діють 6 гуртків художньої самодіяльності; відбуваються масові зустрічі з передовиками виробництва, ветеранами праці та війни, проводи до лав Радянської Армії тощо. Вже 5 років

працює зразково обладнаний кабінет політичної освіти, який став центром партійно-політичної роботи.

Населення користується 4 бібліотеками для дорослих і 3 — для дітей, загальний фонд яких становить 61 696 книг.

Для культурного відпочинку трудящих у селищі є 2 парки, великий лісопарк, стадіон, дзеркальний ставок з пляжем на Гірському Тікичу.

Творчі зусилля трудящих спрямовують 11 первинних партійних організацій селища, які об'єднують 273 комуністів. Найближчими їх помічниками є 155 членів ВЛКСМ. Переважна більшість комуністів і комсомольців працюють безпосередньо у сфері матеріального виробництва.

Плідно працює селищна Рада депутатів трудящих, до складу якої входить 59 кращих обранців народу, серед них — 25 жінок. При Раді діє 9 постійних комісій. На своїх засіданнях вони обговорюють актуальні питання життя селища, а найважливіші з них передають на розгляд сесій та засідань виконкому. Крім вирішення різних господарських питань, що стосуються колгоспу, підприємств, організацій та установ, Рада велику увагу приділяє благоустрою селища. Цьому сприяє її бюджет, який у порівнянні з 1970 роком збільшився на 23,8 тис. крб. Значні асигнування виділяються в ньому на соціально-культурні потреби населення. Так, наприклад, у 1971 році на народну освіту витрачено 87 940 крб., на культуру — 19 760 крб. і на охорону здоров'я — 5310 карбованців.

Добрий старт у першому році дев'ятої п'ятирічки взяли колективи колгоспу та підприємств. У новому п'ятиріччі в селищі буде зведено типову середню школу, пологове відділення з профілакторієм, ветеринарну аптеку, 8-квартирний будинок для спеціалістів сільського господарства, другий залізобетонний міст через Гірський Тікич, зерносховище на тисячу тонн, збудовано нових електроліній протяжністю 36 км, закінчено електроосвітлення всіх вулиць. Споживання електроенергії зросте в 1,5 раза.

Бойова програма трудівників селища — це успішне виконання конкретних завдань, накреслених рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Л. І. ВОЛОШИНА, Ю. В. ТАНЦЮРА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МАНЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАГВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Поташ. Населення — 911 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Улянівка.

За колгоспом «Комуніст», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2077,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2012,6 га орної землі. В господарстві вирощують зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 9,4 тис. книг, медичний пункт, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, ощадна каса, побутовий комбінат.

2 партійні організації об'єднують 49 комуністів, 2 комсомольські — 63 члени ВЛКСМ.

За високі досягнення у праці 71 трудівник села нагороджений орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. свинарка Л. М. Носаль — орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

Під час тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група на чолі з О. М. Бабієм.

221 житель села брав участь у Великій Вітчизняній війні, з них 86 — загинули в боях, 93 — відзначені орденами і медалями. На могилі воїнів, які полягли смертю хоробрих під час визволення Багви від німецько-фашистських загарбників, 1951 року встановлено пам'ятник.

На території Багви виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ВІ́КТОРІВКА (до 1941 року — Помийник) — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км на південь від районного центру та за 3 км від залізничної станції Поташ і автотраси Київ—Одеса. Населення — 1784 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. С. Близнюка, за яким закріплено 2146,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1968 га орної землі. Господарство багатогалузеве, спеціалізується на відгодівлі свиней. Тут є млин, ремонтна майстерня, пилорама. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва та виконанні державних планів заготівлі продуктів сільського господарства, 1967 року колгосп відзначений орденом Трудового Червоного Прапора. 1970 року господарство за високі показники в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна нагороджено Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; того ж року йому присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

У селі діють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 13 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, ощадна каса, відділення зв'язку, 3 магазини, побуткомбінат.

Партійна організація налічує 47 комуністів, 2 комсомольські—145 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 124 трудівники села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, серед них колгоспники С. М. Сиротюк і В. М. Трохименко — орденом Леніна, І. М. Війтенко і М. А. Ромащук — орденом Жовтневої Революції, а Т. О. Гиндичу, відзначеного орденами Леніна і Жовтневої Революції, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. На честь Ленінського ювілею 86 чоловік удостоєно медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна».

Село відоме з XVIII століття.

На початку 1930 року організовано ТСОЗ ім. Т. Г. Шевченка, головою якого було обрано комсомольця Віктора Близнюка. 27 липня того ж року його по-звірячому вбили куркулі. Вшановуючи його пам'ять, 1936 року колгосп назвали ім. В. С. Близнюка, а 9 квітня 1941 року село дістало назву Вікторівка.

278 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 141 — поліг у боях з ворогом, 137 — відзначено орденами й медалями. За мужність і відвагу, виявлені в боях за плацдарм на лівому березі річки Вуокси 9 та 10 липня 1944 року, С. П. Кобцю присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник В. С. Близнюку в с. Вікторівці. 1969 р.

Голова колгоспу ім. В. С. Близнюка Герой Соціалістичної Праці Т. О. Гиндич (праворуч) та агроном А. М. Омельчук оглядають посіви пшениці, с. Вікторівка. 1969 р.

У Вікторівці 1959 року встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників, а 1964 року — обеліск Слави односельцям, які віддали життя за Батьківщину. 1966 року споруджено пам'ятник першому голові колгоспу В. С. Близнюку.

Біля села виявлено залишки 2 поселень трипільської та поселення черняхівської культур.

ДЗЕНЗЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 6 км на захід від районного центру, за 8 км від залізничної станції Поташ і за 2 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 2664 чоловіка.

За колгоспом «Зоря комунізму», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2835 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2460,1 га орної землі. Господарство — багатогалузеве, вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут працюють механічна майстерня, пилорама, млин, виноробня, міжколгоспний цегельний завод, споруджений 1968 року. В Дзензелівці знаходиться сортовипробувальна дільниця Черкаської сільськогосподарської дослідної станції. 1970 року господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

В селі є середня школа, в якій навчається понад 500 дітей і працює 39 учителів, будинок культури на 475 місць, бібліотека з фондом 16,3 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, побутовий комбінат, магазини промислових, продовольчих і господарських товарів, відділення зв'язку, ощадна каса, стадіон, парк відпочинку.

Партійний і комсомольський осередки створені 1924 року. Нині 2 партійні організації об'єднують 71 комуніста, 2 комсомольські — 167 членів ВЛКСМ.

163 передові трудівники села відзначені урядовими нагородами. В. Ф. Лебідь, П. Г. Левченко, П. Й. Мальований, Н. В. Михайленко, І. Н. Чернега удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені М. І. Груша, Є. З. Дишлюк, А. В. Забейда, М. В. Лук'янчук, Д. М. Макаренко, Г. І. Михайленко, П. Г. Салій, А. І. Чорнописький. Голову колгоспу заслуженого агронома УРСР Т. Г. Зайчук відзначено двома орденами Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора, заслуженого вчителя УРСР М. П. Сидорова — орденом Леніна.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

1924 року організовано сільськогосподарську комуну «Комунар».

330 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 163 — за мужність і відвагу відзначені орденами й медалями. 159 односельцям, які загинули в боях з гітлерівцями, 1959 року споруджено обеліск Слави. В 1951 році на братській могилі встановлено пам'ятник.

На території села виявлено залишки поселень трипільської і черняхівської культур.

ДО́БРА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на захід від районного центру, за 15 км від залізничної станції Поташ і за 4 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 2084 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. М. Горького, за яким закріплено 3947,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3701,5 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є механічна і деревообробна майстерні, пилорама.

Працюють середня і початкова школи, 2 клуби, 2 бібліотеки з фондом 14,5 тис. книг, 2 медичних пункти, пологовий будинок, дитячі ясла і садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 6 магазинів.

Парторганізація об'єднує 44 комуністи. До складу колгоспної і шкільної комсомольських організацій входить 167 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 137 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVII століття.

624 жителі Доброї брали участь у Великій Вітчизняній війні. Під час тимчасової окупації підпільника В. П. Пороховського з дружиною і сином Миколою гітлерівці і поліцаї оточили в хаті. Довго відстрілювався партизан, але в нерівному бою вся сім'я загинула. За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими окупантами, 138 односельців відзначено орденами й медалями, а В. К. Кротюк за вміле керівництво бойовими наступальними операціями полку під час форсування річок

Сейму, Десни й Дніпра та І. Л. Танцюра за штурм Сапун-гори і відбиття 14 контратак гітлерівців батальйоном, яким він командував, знищення близько 90 німецьких солдатів і офіцерів в районі Південної бухти під час прориву у Севастополь — удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

1952 року в селі встановлено пам'ятник на могилі воїнів-визволителів Доброї від ворога, а 1968-го — обеліск Слави 253 односельцям, які полягли в боях за Батьківщину.

ІВА́НЬКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 11 км на північний схід від районного центру та за 16 км від залізничної станції Поташ. Населення — 4404 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Паланочка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. О. Островського, за яким закріплено 4988,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4542,3 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, відгодівля великої рогатої худоби та розведення птиці. Колгосп має пилораму, ремонтну майстерню, млин.

Тут діють цукровий (збудований 1899 року) і спиртовий (збудований 1906 року) комбінати, залізничні під'їзні колії. Цукровому комбінату присвоєно звання підприємства високої культури виробництва. У квітні 1970 року за досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили цукрозавод Ленінською ювілейною Почесною Грамотою.

В селі є середня та восьмирічна школи, будинок культури, 2 клуби, 4 бібліотеки з фондом 23,4 тис. книг, 4 дошкільні заклади, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, ощадна каса, комбінат побутового обслуговування, 7 магазинів, їдальня. 1967 року колгосп побудував піонерський табір праці і відпочинку «Бджілка», в якому щоліта відпочиває 200 дітей.

П'ять партійних організацій об'єднують 195 комуністів, сім комсомольських — 437 членів ВЛКСМ.

279 трудівників села — передовиків колгоспного і промислового виробництва та культурного будівництва нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. директора цукрокомбінату В. П. Карташова, ланкову колгоспу Н. Р. Лаптієнко — орденом Жовтневої Революції, бригадира тракторної бригади колгоспу Г. Ф. Грабового — орденом Леніна. Бригадир слюсарів цукрокомбінату М. Д. Самборський удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

В історичних документах село відоме з початку XVII ст. Його жителі брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. і народному антифеодальному повстанні 1768 року під проводом Максима Залізняка.

519 уродженців села билися проти німецько-фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні, з них 242 — загинули, 255 — відзначені бойовими нагородами, а жителю с. Паланочки С. Р. Богайчуку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В Іваньках 1947, 1948 і 1951 роках встановлено три пам'ятники на братських могилах воїнів-визволителів від гітлерівців. 1960 року в центрі села відкрито обеліск Слави односельцям, які полягли в боротьбі з ворогом, а 1965-го — пам'ятник В. І. Леніну.

Біля Іваньок виявлено залишки поселення трипільської культури та доби бронзи.

КИ́ЩЕНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км на північ від районного центру, за 17 км від залізничної станції Поташ і за 8 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 2018 чоловік.

За колгоспом ім. Карла Маркса, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 3429,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3187 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та виробництві молока і м'яса. Колгосп має млин, деревообробну і механічну майстерні, пилораму.

У Кищенцях працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 12 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса.

Дві партійні організації налічують 64 комуністи, дві комсомольські — 122 члени ВЛКСМ.

За досягнення у праці 119 трудівників села удостоєно урядових нагород.

Вперше село згадується на карті Г.-Л. де Боплана 1649 року. В 1924 році 18 незаможних селянських господарств об'єдналися в комуну ім. В. І. Леніна.

У роки Великої Вітчизняної війни 344 жителі села захищали Батьківщину, з них 176 — загинуло, 155 — відзначено орденами й медалями.

1952 року в Кищенцях відкрито пам'ятник на братській могилі воїнів, полеглих під час визволення села, 1968 року — обеліск Слави односельцям, які віддали життя за Вітчизну.

В селі встановлено бюсти Карлу Марксу і В. І. Леніну.

Тут народилися: кандидат історичних наук В. Т. Білан, кандидат сільськогосподарських наук С. М. Рогаченко, кандидат медичних наук Г. С. Яцула.

КРАЧКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний схід від районного центру та за 25 км від залізничної станції Поташ. Населення — 1316 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1434,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1315,8 га орної землі. Основний напрям господарства — землеробство. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За вирощування високих урожаїв зернових і технічних культур 61 колгоспника нагороджено орденами і медалями СРСР, серед яких колишня ланкова радгоспу Іваньківського цукрокомбінату О. І. Лихенко — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8 тис. книг, медпункт, дитячий садок, відділення зв'язку.

Т. Г. Зайчук — голова колгоспу «Зоря комунізму», заслужений агроном УРСР, с. Дзензелівка. 1971 р.

Партійна організація об'єднує 36 комуністів, дві комсомольські — 65 членів ВЛКСМ.

Село відоме з XVII століття.

За подвиги, звершені в роки Великої Вітчизняної війни, 158 уродженців села відзначено орденами й медалями. З 269 жителів Крачківки, які брали участь у боротьбі з ворогом, 92 загинуло. Їм 1969 року встановлено обеліск Слави. 1951 року споруджено пам'ятник на братській могилі воїнів, які полягли в боях з гітлерівцями під час визволення села.

У дні відзначення 50-річчя Великого Жовтня в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У Крачківці виявлено залишки 3 поселень трипільської культури, 2 — доби пізньої бронзи, 3 — черняхівської культури.

КРИВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км на північ від районного центру та за 25 км від залізничної станції Поташ. Населення — 1424 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Рудка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2210,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2122,8 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, олійницю.

За трудові успіхи і високі виробничі показники 78 колгоспників удостоєно урядових нагород.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9,7 тис. книг, дитячий садок, медпункт, побуткомбінат, ощадна каса, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 36 комуністів, дві комсомольські — 72 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1768 року.

235 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 122 — відзначено орденами й медалями, 110 — полягло в боях з німецько-фашистськими загарбниками. Їм 1969 року встановлено обеліск Слави. 1953 року на братській могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

Поблизу Кривця виявлено залишки поселення черняхівської культури.

КУТИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Гірського Тікичу, за 34 км на північ від районного центру та за 39 км від залізничної станції Поташ. Населення — 1074 чоловіка.

За колгоспом ім. М. В. Фрунзе, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1082,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 896,7 га орної землі. В господарстві вирощують зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 46 передовиків колгоспного виробництва відзначено урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8,8 тис. книг, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса.

Партійна організація об'єднує 14 комуністів, дві комсомольські — 59 членів ВЛКСМ.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 118 жителів села, з них 79 — загинуло, 37 — нагороджено орденами й медалями. 1953 року на братській могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

На території села виявлено залишки поселення доби пізнього палеоліту та пізньої бронзи.

МАЛА́ МАНЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 5 км на північний схід від районного центру та за 10 км від залізничної станції Поташ. Населення — 439 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Тимошівка.

В селі — бригада колгоспу ім. Ф. Е. Дзержинського, центральна садиба якого розміщена в Харківцях.

У Малій Маньківці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7,3 тис. книг медичний пункт, дитячий садок.

За досягнення у праці 56 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVII століття.

132 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 58 — за виявлену мужність і відвагу удостоєно орденів і медалей, 68 — загинуло в боях з німецько-фашистськими загарбниками. 1953 року на братській могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

На території Малої Маньківки виявлено залишки поселення трипільської культури, 4 — доби пізньої бронзи та 2 — черняхівської культури.

МОЛОДЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на південний схід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Поташ і за 14 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 2913 чоловік.

За колгоспом ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 3496,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3295,6 га орної землі. Господарство багатогалузеве, його виробничий напрям — рільництво і тваринництво. Тут діють млин, пилорама, цегельний завод.

У селі є середня школа, будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 12,5 тис. книг, медичний пункт, аптека, дитячий садок, побуткомбінат, відділення зв'язку, 3 магазини.

Дві партійні організації об'єднують 63 комуністи, дві комсомольські — 311 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 149 передовиків праці удостоєно урядових нагород, у т. ч. бригадира комплексної бригади С. П. Хміля та колишнього голову колгоспу М. Д. Мельничука — ордена Леніна.

Село відоме з XVI століття.

437 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 246 — полягло в боях, 189 — нагороджено орденами й медалями. Воїнам-визволителям, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 1955 року на братській могилі встановлено пам'ятник, а 1969 — обеліск Слави.

В центрі Молодецького 1965 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

На території та поблизу села виявлено залишки 3 поселень трипільської культури, 2 — пізньої бронзи та 5 — черняхівської культури.

НЕСТЕ́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північний захід від районного центру та за 13 км від залізничної станції Поташ. Через село пролягає автотраса Київ—Одеса. Населення — 1589 чоловік.

За колгоспом ім. І. В. Мічуріна, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2416,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2311,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут — деревообробна і механічна майстерні. За успіхи у соціалістичному змаганні в 1967 році колгоспу вручено на вічне збереження пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

В селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 11,5 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, ощадна каса, побуткомбінат, 3 магазини, чайна.

Парторганізація об'єднує 44 комуністи, дві комсомольські — 123 члени ВЛКСМ.

За досягнення у праці 112 трудівників села відзначено орденами й медалями Союзу РСР, серед них — ланкового Л. І. Голубенка, тракториста І. П. Кравчука, комбайнера М. Т. Химинчука— орденом Леніна. Голові колгоспу Ф. К. Кирилюку, раніше нагородженому 2 орденами Леніна, в 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У 1924 році створено сільськогосподарську комуну «Добробут».

265 уродженців села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 112 — удостоєно орденів і медалей, 152 — загинуло в боях.

Жителі свято шанують пам'ять тих, хто віддав своє життя в боротьбі за Радянську владу. 1957 року на братській могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник, а 1968 року в центрі Нестерівки споруджено обеліск Слави.

На території села виявлено залишки 3 поселень черняхівської культури.

ПОДІ́БНА — село, центр сільської Ради. Розташована за 11 км на південний захід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Поташ і за кілометр від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1709 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. О. Щорса, за яким закріплено 2201,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2103,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, механічну і деревообробну майстерні.

У Подібній працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 12,4 тис. книг, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація налічує 41 комуніста, дві комсомольські — об'єднують 88 членів ВЛКСМ.

95 передовиків праці за трудові досягнення відзначено урядовими нагородами.

Перші відомості про село в історичних документах належать до XVIII століття.

Під час німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна диверсійна група, яка тримала зв'язок з партизанами. 255 уродженців села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 119 — нагороджено орденами й медалями, 131 — загинув у боях з ворогом. 1947 року на братській могилі встановлено пам'ятник, а 1965-го споруджено обеліск Слави воїнам-визволителям, які загинули в боротьбі з гітлерівськими загарбниками.

1971 року відкрито пам'ятник М. О. Щорсу.

На території Подібної виявлено залишки поселення трипільської культури, 5 — доби бронзи та 2 — черняхівської культури.

ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру та за 17 км від залізничної станції Поташ. Населення — 867 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Зелений Гай.

За колгоспом «Шлях Леніна», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1539,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1454,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медпункт, дитячий садок, поштове відділення, побутовий комбінат, магазин.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, дві комсомольські — 71 члена ВЛКСМ.

75 трудівників Попівки відзначено орденами й медалями Союзу РСР. З них колишніх ланкових О. І. Люшнівську та Н. І. Драпогуз і бригадира рільничої бригади Є. С. Бабенка нагороджено орденом Леніна.

Попівка відома з 1751 року.

176 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 68 — удостоєні орденів і медалей. 1954 року на братській могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник. 1969 року в центрі села споруджено обеліск Слави 94 односельцям, які полягли в боротьбі з гітлерівськими окупантами.

На території Попівки виявлено залишки поселення черняхівської культури.

РОГИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на південний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Поташ та за 18 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1726 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2789 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2646,9 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9,3 тис. книг, медпункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, дві комсомольські — 113 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 111 трудівників відзначено орденами й медалями СРСР, серед них комбайнера І. І. Жука, який у 1965 році зібрав 308 га зернових і намолотив 9172 цнт зерна, та доярку В. Т. Ковбасюк за високі надої молока в 1971 році — орденом Леніна. Голова колгоспу П. Ю. Бабій удостоєний орденів Леніна і Жовтневої Революції.

Село відоме з 1678 року.

364 жителі Рогів брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 184 — загинули в боях, 105 — нагороджено орденами й медалями. 1955 року на братській могилі воїнів, які визволяли село від німецько-фашистських окупантів, встановлено пам'ятник; 1968-го — обеліск Слави односельцям, які віддали життя за Вітчизну.

На території села виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поселення доби бронзи і 2 — черняхівської культури.

РУСАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в північній частині району, на обох берегах річки Гірського Тікичу. Віддаль від районного центру — 25 км, від залізничної станції Поташ — 30. Населення — 2879 чоловік.

В селі розміщені центральні садиби двох колгоспів — ім. А. О. Жданова та імені М. І. Калініна, за якими закріплено 3829,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3538,7 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Тут є деревообробна і механічна майстерні, пилорама, млин.

Працюють середня та восьмирічна школи, будинок культури на 650 місць і клуб, 2 бібліотеки з фондом 15,7 тис. книг, 2 медичні пункти, пологовий будинок, дитячі ясла і садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 5 магазинів.

3 партійні організації об'єднують 88 комуністів. 4 комсомольські — 199 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 145 чоловік відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XVII століття.

364 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 185 — полягло в боях, 143 — нагороджено орденами й медалями, а А. І. Дробасі та посмертно Я. С. Скусниченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На братських могилах воїнів-визволителів 1952 і 1954 років споруджено пам'ятники; 1969 року в селі встановлено обеліск Слави односельцям, які полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

З Русалівки вийшло більше 150 різних спеціалістів з вищою і середньою освітою, серед них Д. М. Білецький — доктор філологічних наук.

ЧО́РНА КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради. Розташована по обидва боки річки Гірського Тікичу, за 20 км на північний схід від районного центру та за 25 км від залізничної станції Поташ. Населення — 1802 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Юрпіль.

Колгосп «Перемога», центральна садиба якого розміщена в селі, спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За господарством закріплено 4529,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4233,8 га орної землі. У колгоспі є ремонтна майстерня, пилорама, млин. З 1955 року діє Юрпільська ГЕС потужністю 600 кіловат.

Працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 12,1 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку та ощадна каса, 5 магазинів.

Партійна організація об'єднує 53 комуністи, дві комсомольські — 148 членів ВЛКСМ.

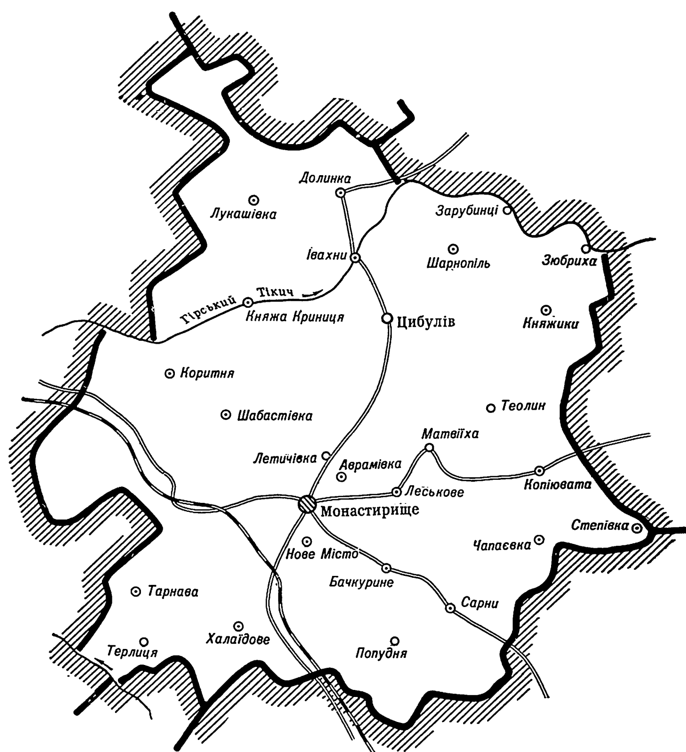
За трудові досягнення 107 чоловік відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Перші відомості про існування села належать до XVII ст. Тоді Чорна Кам'янка була сотенним містом Білоцерківського полку.

436 жителів села захищало Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, з них 199 — полягло в боях, 208 — нагороджено орденами й медалями, а М. С. Шевченко за уміле керівництво полком і за розгром переважаючих сил гітлерівців у січні — квітні 1945 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В селі 1951 року встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів-визволителів; 1969-го — обеліск Слави односельцям, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни.

МОНАСТИРИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,7 тис. кв. км, населення — 47 тис. чоловік, з них сільського — 38,2 тис. 2 селищним та 18 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 44 населені пункти. На території району є 57 партійних, 75 комсомольських і 105 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 23 колгоспи, 1 радгосп, 9 промислових підприємств, 2 залізничні станції, 2 будівельні організації. Населення обслуговують 5 лікарень, протитуберкульозний диспансер, 27 фельдшерсько-акушерських пунктів, 13 пологових будинків. Мережа народної освіти налічує 42 загальноосвітні школи, в т. ч. 9 середніх, 20 восьмирічних, вечірню школу робітничої молоді, заочну середню школу. Працюють музична школа, будинок піонерів, 44 дитячих ясел і садків. Культурно-освітню роботу ведуть 47 будинків культури і клубів, 73 бібліотеки, 47 кіноустановок, з них 16 широкоекранних. У районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну, 19 обелісків Слави, 7 пам'ятників на братських могилах, проживає Герой Соціалістичної Праці. 5 уродженцям присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МОНАСТИРИ́ЩЕ

онастирище — селище міського типу (з 1957 року), центр однойменного району. Розташоване за 280 км на південний захід від обласного центру та за 6 км від залізничної станції Монастирище. Селище має автобусний та авіаційний зв'язок з Черкасами. Населення — 3,6 тис. чоловік.

На території селища виявлено знаряддя праці доби пізньої бронзи. Вперше згадується в літописах другої половини XVI ст. як укріплене містечко[1] Брацлавського

---

[1] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 1. К., 1848, стор. 127—130.

воєводства, що в той час перебувало під владою шляхетської Польщі. Його назва походить від монастирів, розміщених на території поселення[1].

З-під гніту шляхетської Польщі Монастирище визволене у 1648 році повстанським військом під керівництвом М. Кривоноса. Збереглися руїни укріплень, біля яких 20—21 березня 1653 року 4-тисячний козацький загін І. Богуна, активно підтриманий місцевими жителями, наголову розбив 15-тисячне польське військо С. Чарнецького. «Наші, як ошпарені, кинулися тікати, залишивши не тільки місто з усією здобиччю, але навіть свій обоз, поранених і хворих, так що за цю ніч сім миль пробігли»,— писав про панічну втечу з поля бою шляхтич Твардовський[2]. За постійну боротьбу проти польсько-шляхетського гніту та прагнення возз'єднатися з Росією Монастирище як бунтарське містечко в 1664 році було розорене каральним військом польських феодалів[3]. За Андрусівським перемир'ям 1667 року воно знову відійшло до Польщі.

Населення Монастирища брало участь у народних повстаннях під керівництвом брацлавського полковника В. Дрозденка проти зрадників українського народу — гетьманів П. Тетері, С. Опари, П. Дорошенка, у визвольній боротьбі народних мас Правобережної України XVIII ст. під проводом С. Палія, С. Самуся, З. Іскри, А. Абазина, М. Залізняка. 1768 року в Монастирищі і на його околицях шляхта була розгромлена загоном гайдамаків на чолі з Паралюшем[4].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією в кінці XVIII ст. Монастирище 1797 року ввійшло до Липовецького повіту Київської губернії. Воно значилося містечком у ревізьких реєстрах 1795 року і офіційно затверджене в 1811 році[5].

Населення переважно займалося хліборобством. Земельні відносини характеризувалися великим поміщицьким і вкрай незначним селянським землеволодінням. Так, після реформи 1861 року власнику містечка Л. Ф. Кальм-Подоському належало 6824 десятини землі, а також гуральня. Коли 1862 року селяни одностайно відмовилися прийняти уставну грамоту, для приборкання було викликано військо[6].

За даними 1900 року, власнику маєтку належало 3020 десятин, церквам— 301 і лише 4118 десятин землі припадало на 9503 жителів. Причому розподілялася вона вкрай нерівномірно. Значну частину угідь зосередили в своїх руках куркулі. У деяких їхніх господарствах налічувалося понад 200 десятин землі, а на селянський двір в середньому припадало по 3,3 десятини[7]. В той же час значна частина селян мала землі менше, ніж складав середній наділ, або була безземельною. Селянські наділи примітивно оброблялися, тому і врожай ледве сягав 8—9 цнт зерна з десятини. Щоб прогодувати сім'ю, вести господарство та сплачувати податки, біднота змушена була йти в найми до місцевих поміщиків і куркулів. Але й тут на них чекала важка праця і низький заробіток. В економії платили взимку 20—25, а в гарячу пору польових робіт на бурякових плантаціях — 50—60 копійок в день[8]. Крім хліборобства, населення займалося садівництвом і бортництвом (бджільництвом).

У 1897—1898 рр. побудовано цукровий завод, на якому 1900 року працювало 420 робітників. Крім нього, діяли гуральня і цегельня, що належали власникові містечка, миловарний завод та понад два десятки млинів і кузень[9].

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 334.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 192.
[3] Літопис Самовидця, стор. 93.
[4] Я. Шульгин. Начерк Коліївщини. Львів, 1898, стор. 80—81.
[5] Городские поселения в Российской империи, т. 2, стор. 481; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3, стор. 302.
[6] Л. Похилевич. Сказания о населенных пунктах Киевской губернии, стор. 335; Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 109; Черкащина. Путівник. Дніпропетровськ, 1966, стор. 144.
[7] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 953—955.
[8] Аграрное движение в России в 1905—1906 гг., ч. 2. СПб., 1908, стор. 197.
[9] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 955.

Становище трудящих було скрутним. Робочий день тривав 12 годин. Розміри штрафів становили близько третини заробітку. Працюючі були позбавлені елементарних прав. Так, у правилах внутрішнього розпорядку цукрозаводу зазначалося, що всі скарги робітників подаються безпосереднім начальникам і лише тоді, коли вони залишалися без відповіді, можна було скаржитись управляючому заводом, але не інакше як словесно і поодинці[1].

Сезонний характер виробництва ще більше погіршував умови життя. Влітку робітники змушені були найматися на різні сільськогосподарські роботи або йти на відхожі промисли.

Безземелля селян, низька оплата праці робітників, нестерпні умови життя і політичне безправ'я піднімали трудящих на боротьбу проти гнобителів. Перші революційні виступи почалися в 1904 році як протест проти очікуваної тут мобілізації на війну з Японією. Власник цукрозаводу спішно телеграфував генерал-губернатору, вказуючи на вкрай неспокійний час і постійні погрози з боку місцевих селян, і просив надіслати військо для охорони його власності та спокою сім'ї[2].

Великий вплив на розвиток революційного руху мала діяльність соціал-демократичних організацій, зокрема Уманської повітової організації РСДРП. Видані ними прокламації та робота серед населення сприяли розвитку революційної пропаганди, благотворному впливові агітаторів-революціонерів.

Хвиля революційних заворушень у Монастирищі та прилеглих селах прокотилася весною і влітку 1905 року, набравши форми боротьби за підвищення оплати праці. 23 травня страйкували селяни, що працювали на бурякових плантаціях поміщика Подоського[3]. Особливо посилився страйковий рух влітку 1906 року. Виступи не обмежувалися висуненням економічних вимог і відмовою від роботи, а часто закінчувалися сутичками з поліцією. 7 червня знову застрайкували сільськогосподарські робітники, обурені тим, що поміщик зменшив їм денну плату і збільшив на півтори години робочий день. Двотисячний людський потік попрямував до управителя, а частина страйкуючих рушила на плантації, щоб позбавитися штрейкбрехерів. Власті викликали загін кінної поліції. В кінці червня 1906 року страйковий рух вилився в криваву сутичку з поліцією[4]. Згодом було ув'язнено за розповсюдження соціал-демократичної літератури та підбурювання селян проти самодержавства найактивніших агітаторів, які прибули сюди для революційної роботи.

Після столипінської реформи ще більше посилилося розшарування селянства. На 259 селянських господарств Завалля (околиця Монастирища) припадало лише 522 десятини землі. 25 господарств були безземельні, 23 — мали менше десятини, 152 — до 3 десятин. Малоземельні господарства становили 67,5 проц. від загальної кількості селянських господарств. У більш ніж третини бідняцьких господарств (36,2 проц.) не було ні коней, ні великої рогатої худоби[5].

Доведені до відчаю злиднями, безпросвітно важким життям, селяни нерідко продавали свої убогі наділи і йшли на відхожі промисли в Таврію, на Херсонщину.

Лютнева буржуазно-демократична революція дала могутній поштовх розгортанню класової боротьби. В Монастирищі створено Раду робітничих і солдатських депутатів. Селяни розгромили і спалили палац поміщиків Подоських і почали ділити землю. Однак довести до кінця розпочату справу тоді не вдалося. Цьому перешкодила антинародна політика Центральної ради.

Радянську владу в Монастирищі встановлено в лютому 1918 року після розгрому на Уманщині військових частин контрреволюційної Центральної ради. Але на шляху

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр 108, арк. 3.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 589.

[3] Журн. «Комунар» (Київ), 1925, № 13, стор. 61, 63.

[4] Газ. «Киевская заря», 7 червня 1906 р.; Аграрное движение в России в 1905—1906 гг., стор. 196—199.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 249.

радянського будівництва стала німецька окупація в березні 1918 року. Дев'ять місяців «господарювали» тут окупанти. Їх змінив режим націоналістичної Директорії. Націоналісти розстріляли на станції Монастирище групу місцевих ревкомівців і полонених червоноармійців. Куркулі вчинили самосуд над селянами, які брали участь у розподілі поміщицьких земель.

У березні 1919 року Монастирище визволили червоноармійці 6-го Корочанського повстанського полку. Трудящі містечка радо зустріли відновлення Радянської влади. На першотравневому мітингу вони одностайно ухвалили резолюцію про підтримку влади Рад і висловили готовність виконувати її постанови і рішення, допомагати всім необхідним Червоній Армії[1].

Селяни допомагали продовольством робітничому класу Росії, який посилав їм промислові товари. Так, у червні спеціальний поїзд із Москви привіз речі першої потреби для обміну їх на хліб[2].

Багато сил віддавали трудящі боротьбі проти націоналістичних і куркульських банд, які чинили напади на Монастирище, грабували населення, вбивали активістів Радянської влади. В квітні 1919 року навколо містечка діяла націоналістична банда Осауленка. На боротьбу з бандитами виступив продовольчий загін 12-ї армії, що перебував на той час у Монастирищі. Група місцевих жителів приєдналася до загону і взяла участь у розгромі банди[3].

У серпні 1919 року мирну працю трудящих знову було перервано. В Монастирище повернулися петлюрівці[4]. На початку вересня жорстокі бої з ними вела Південна група військ 12-ї армії, яка йшла на з'єднання з радянськими військами, що діяли на півночі України[5]. Біля станції Монастирище на Південну групу чекала Запорізька дивізія Петлюри з бронепоїздами. Авангард радянських військ, очолюваний Г. І. Котовським та І. Ф. Федьком, 8—9 вересня розгромив петлюрівські банди[6]. Полки Південної групи продовжували свій героїчний похід. У кінці вересня петлюрівців змінили денікінські війська. Їх згодом вигнали частини 12-ї армії радянських військ.

Радянську владу в Монастирищі відновлено в січні 1920 року. Проте становище залишалося напруженим. Повсюду шугали банди, а до містечка підійшли польські інтервенти. 27 травня 1920 року, розгромивши кілька великих банд, через Монастирище пройшли частини 6-ї кавалерійської дивізії під командуванням С. К. Тимошенка, які в складі Першої Кінної армії рухалися на польський фронт[7]. До будьонівської кавалерії пішло багато монастирищенців, які в її лавах громили ворогів Радянської влади. Реввійськрада Першої Кінної армії відзначила грамотами за хоробрість в бою П. О. Чупруна та Р. Є. Шпака. На фронтах громадянської війни хоробро билися М. К. Вуйко, Ю. А. Лавренюк і багато інших, які після демобілізації стали активними працівниками місцевих органів Радянської влади.

Для найшвидшого наділення землею і реманентом безземельних селян, здійснення закону про продрозкладку, зміцнення Радянської влади в Монастирищі 1920 року створено волосний комітет незаможних селян. Наступного року земельна комісія за рішенням волкомнезаму поділила між біднотою землю. Восени того ж року Монастирищенський комнезам допоміг селянам успішно провести сівбу озимини, організував збір продподатку та хліба (по 5 фунтів з кожної десятини у фонд допомоги голодуючому населенню Поволжя)[8].

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 176.
[2] Газ. «Известия» (Умань), 19 червня 1919 р.
[3] Газ. «Шлях колгоспника» (Монастирище), 15 жовтня 1958 р.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 277.
[5] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1919—1920 гг.), стор. 298.
[6] Легендарний полководець. Збірник спогадів про Г. І. Котовського. К., 1969, стор. 59.
[7] «Военно-исторический журнал», 1940, № 6, стор. 5—7.
[8] Газ. «Червоне село» (Липовець), 23 серпня і 6 вересня 1921 р.

Мирному соціалістичному будівництву заважав куркульський бандитизм. На території волості діяла банда Левченка — опора місцевих куркулів. У 1922 році куркулі вбили голову Монастирищенського волосного КНС Я. М. Бондаря та двох його товаришів під час їхньої поїздки до Умані. Для ліквідації бандитизму було послано загін котовців, одним із підрозділів якого командував нинішній житель Монастирища В. П. Яшин.

Організаторами і активними учасниками соціалістичних перетворень були комуністи. 1922 року Монастирищенський волосний партійний осередок налічував 11 комуністів; 6 січня 1923 року при цукровому заводі організувався другий партосередок. У містечку тоді було 17 комуністів[1].

З січня 1923 року Монастирище стало районним центром і до жовтня 1930 року входило до складу Уманського округу, що позитивно позначилося на його економічному й культурному розвитку[2].

Тоді тут діяло 8 дрібних промислових підприємств (крупорушки, млини, олійниця, бондарня), на яких працювало кілька десятків робітників.

Партійна організація проводила велику роботу щодо завершення землевпорядкування. 1924 року під час поділу куркульського земельного масиву вороги поранили голову Монастирищенського районного КНС А. Розена. Мирній праці продовжувала заважати банда, що діяла навколо Монастирища[3]. З допомогою широких мас трудового селянства її було ліквідовано.

Здійснилася споконвічна мрія селян про землю, але у більшості бідняків не було чим її обробляти. У 1924 році на Завальській частині Монастирища з 500 господарств 289 не мали робочої худоби, 304 — корів. Примітивними були знаряддя обробітку землі, врожайність низькою. Того ж року озимої пшениці одержано 39, цукрових буряків — 650 пудів з десятини[4].

Поряд з успіхами у господарському будівництві сталися значні зміни і в культурному житті. З перших днів встановлення Радянської влади в Монастирищі багато робилося для ліквідації неписьменності. В 1920 році відкрито 2 школи. Уже в 1925/26 навчальному році в семирічній школі навчалося 426 учнів. Почалися заняття в школах політграмоти та недільній школі малописьменних.

При райсельбуді працювали гуртки — драматичний, кооперативний і природничий, а з 1926 року — кінопересувка та бібліотека, в якій було 5356 книг[5].

Члени партосередку, комсомольці, активісти села вели широку роз'яснювальну роботу серед бідняків, переконували їх у необхідності соціалістичних перетворень, у тому, що шлях до піднесення сільськогосподарського виробництва, до заможного життя лежав через здійснення ленінського кооперативного плану. Трудове селянство об'єднувалося в кооперативні організації, за допомогою яких купувало речі широкого вжитку, сільськогосподарський реманент, посівний матеріал, племінний молодняк. Уже в 1926 році бурякове товариство придбало трактор. 1928 року в Монастирищі було п'ять кооперативних організацій, що об'єднували також селян з навколишніх сіл: до бурякового товариства входило 900, молочарського — 100 господарств, кредитове товариство налічувало 800 пайовиків, споживче — 825, ощадно-позичкове товариство — 200 кустарів[6].

1929 року почався масовий перехід селян до колективних форм господарювання. Наприкінці року група комнезамівців організувала три товариства спільного обробітку землі: «Перший крок», «Нове життя» та «Спільний лан». На їх основі в травні наступного року створено сільськогосподарську артіль «Нове життя», яку очолив М. К. Вуйко. Створюються колгоспи також на Завальській, Летичівській

---

[1] Газ. «Робітничо-селянська правда», 30 березня, 14 і 15 квітня 1923 р.
[2] Газ. «Робітничо-селянська правда», 23 листопада 1923 р.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 67, арк. 477.
[4] Там же, ф. Р-2126, оп. 1, спр. 15, арк. 9.
[5] Там же, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 240, арк. 31; спр. 244, арк. 2.
[6] Газ. «Селянська правда», 14—15 травня 1928 р.

та Аврамівській околицях Монастирища. Весною 1930 року в районі завершено колективізацію.

З самого початку масової колективізації в Монастирищі точилася гостра класова боротьба. Куркулі залякували активістів, палили їхні хати, труїли колгоспну худобу, намагалися саботувати хлібоздачу, провадили антирадянську агітацію. Зважаючи на зростаючий вплив активістів, вороги змушені були міняти тактику і вдаватися до прихованих підривних дій. Вони пролізали до складу Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, правління колгоспу. Сільський актив, очолюваний комуністами, дав рішучу відсіч їх діям. За рішенням загальних зборів колгоспників куркулів було розкуркулено[1].

Важливу роль у розвитку економіки колгоспів і організаційному їх зміцненні відіграла Монастирищенська МТС, створена 1931 року. Вона обслуговувала всі колгоспи району. Механізований обробіток землі остаточно переконав селянство в перевагах колгоспного ладу. З кожним роком збільшувалася кількість сільськогосподарських машин. 1937 року МТС мала понад 120 машин та 18 комбайнів[2].

Багато допомогли місцевим партійним і радянським органам керівники партії та уряду Радянської України. Район у жовтні 1933 року відвідав радянський партійний і державний діяч Д. З. Мануїльський, а 10 травня 1936-го — секретар ЦК КП(б) України П. П. Постишев, які вказали конкретні шляхи дальшого розвитку колгоспів і культурного будівництва[3].

У 1928 році Монастирищенський цукровий завод, який з 1922 року знаходився на консервації, приступив до випуску першої продукції. Відновив роботу спиртовий завод. Ці підприємства були відремонтовані ще в перші роки відбудовного періоду, але пустити їх в дію довго не могли через відсутність коштів і сировини[4].

В 30-х роках у селі створено кілька артілей промислової кооперації: «Коваль-стельмах», ім. 5 грудня, ім. 21 роковин Жовтня, «Колективна праця» та інші[5].

Коли в країні розгорнувся стахановський рух, у Монастирищі широкого розмаху набрало змагання за вміле використання техніки, підвищення продуктивності праці, виконання виробничих завдань; проводилися районні зльоти п'ятисотенниць, на яких передові ланкові ділилися досвідом вирощування високих урожаїв цукрових буряків.

Масове соціалістичне змагання активно підхопили працівники цукрового заводу, на якому в середині 30-х років працював змінним інженером М. В. Підгорний — нині голова Президії Верховної Ради СРСР. На 372 проц. виконував змінну норму ініціатор стахановського руху в цукровій промисловості робітник заводу І. І. Гнідовський, нагороджений у 1936 році орденом «Знак Пошани». Згодом трудящі Монастирища обрали його депутатом Вінницької обласної Ради[6]. Стахановець М. О. Ляхевич, працюючи на 4 апаратах, добився високої продуктивності праці[7]. Вміло керував заводом директор Н. Р. Щупак, удостоєний в 1937 році ордена Леніна[8]. Завдяки введенню нової техніки та застосуванню стахановських методів праці зростала потужність цукрозаводу. Якщо до Жовтневої революції завод випускав щодоби 4 тис. цнт цукру, то в 1938 році — 8 тис. цнт. Лише в 1939 році це підприємство дало країні 616,2 тис. цнт цукру. По-стахановському працювали робітники інших промислових артілей.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 21, арк. 69, 105—107; спр. 31, арк. 404; спр. 39, арк. 6, 49—50.

[2] Газ. «Шлях колгоспника», 21 грудня 1934 р. і 7 листопада 1937 р.; Черкаський облдержархів, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 38, арк. 187.

[3] Газ. «Шлях колгоспника», 6 жовтня 1933 р. і 12 травня 1936 р.

[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-2127, оп. 11, спр. 8, арк. 15; Краткая промышленная характеристика городов и поселений городского типа, стор. 491.

[5] Газ. «Шлях колгоспника», 1 січня 1940 р.

[6] Газ. «Шлях колгоспника», 21 листопада 1939 р.

[7] Газ. «Шлях колгоспника», 1 січня 1940 р.

[8] Газ. «Шлях колгоспника», 21 січня 1937 р.

Широкого розмаху стахановський рух набрав серед механізаторів Монастирищенської МТС. Трактористи станції високопродуктивно використовували трактори та інші машини. Так, на 20 серпня 1939 року виробіток на 15-сильний трактор у бригаді М. Ф. Полуляха становив 415 га умовної оранки, при заощадженні 1628 кг пального. Того ж року учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки було 16 трактористів МТС, серед них Я. І. Таран, І. А. Пилявець, П. В. Перканюк. Виставком нагородив Малою срібною медаллю агронома МТС П. І. Катеринича[1]. Багато самовідданості в боротьбі за виконання планових виробничих завдань проявили жінки. Серед учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки були кращі трактористки М. Х. Чернова та П. Д. Хляпатура. Передові трудівниці займали керівні посади на виробництві, а також у місцевих органах Радянської влади. Лише в 1939 році на керівні посади в Монастирищенському цукрозаводі було висунуто 16 жінок[2].

Звитяжна праця трудівників Монастирища у роки довоєнних п'ятирічок принесла відрадні успіхи і в колгоспному будівництві. З кожним роком міцніли колективні господарства. Завдяки застосуванню техніки та впровадженню досягнень агрономічної науки хлібороби збирали врожай зернових культур по 16—18 цнт з га. Заможним стало їх життя. 1940 року вони одержали на трудодень по 2,5—3 кг хліба та по 2—3 крб. грішми[3].

Радянська влада піклувалася про здоров'я трудящих. В 1930 році 9 лікарів лікарні та амбулаторії обслуговували жителів Монастирища. 1938 року при лікарні створено рентгенологічний, фізіотерапевтичний кабінети і окремо санітарну станцію. З 1937 року розпочав роботу дитячий садок[4].

Зростали освіта й культура трудящих. 1931 року всі неписьменні й малописьменні були охоплені школами, гуртками, лікнепами та вечірньою школою[5]. До 20-х роковин Жовтня гостинно відчинилися двері середньої школи, яку за 1937—1939 рр. закінчив 121 учень[6]. З 1935 року систематично демонструвалися звукові кінофільми. 1939 року відкрив свій перший сезон сільський театр, працювали 3 бібліотеки.

Жителі Монастирища активно реагували на всі події міжнародного життя. Особливо гнівно вони засуджували фашизм. На мітингах солідарності з іспанськими патріотами, які боролися проти фашистської диктатури, трудящі селища внесли у фонд допомоги іспанським матерям і дітям свій одноденний заробіток[7].

Після підступного нападу гітлерівської Німеччини на нашу країну переважна більшість чоловіків пішла захищати Батьківщину від ворога. Героїчну боротьбу проти німецьких загарбників вели монастирищенці під час окупації, яка тривала 2 роки 7 місяців. Фашисти вдерлися в Монастирище 23 липня 1941 року. Того ж дня вони прогнали вулицями села попереду танка групу полонених червоноармійців. Тих, хто намагався звернути з дороги, розстрілювали, хто ж вибився із сил і падав — давили гусеницями танка.

Незважаючи на масові вбивства і репресії, населення всіляко чинило опір ворогові. Його боротьбу очолював Монастирищенський підпільний райком партії під керівництвом П. О. Саморухи. Райком був тісно зв'язаний з 2-ю Українською партизанською бригадою, в складі якої активно боролося багато жителів села. За дорученням місцевого підпілля в сільській поліції працював Т. К. Солод, який багато допомагав підпіллю і партизанам. Він не раз переправляв до партизанів зброю. Восени 1943 року Т. К. Солод і К. Н. Гренадер виготовили фальшиві документи для

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 1 травня, 18 червня і 1 вересня 1939 р.

[2] Газ. «Шлях колгоспника», 27 червня, 26 липня 1939 р. і 8 березня 1940 р.

[3] Газ. «Шлях колгоспника», 1 лютого 1945 р.

[4] Нові адміністративні райони УРСР (Статистичний довідник). Х., 1930, стор. 17; газ. «Шлях колгоспника», 14 і 18 березня 1937 р., 28 лютого 1939 р.

[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 243, арк. 7—8, 73—74; ф. Р-2132, оп. 1, спр. 21, арк. 5.

[6] Газ. «Шлях колгоспника», 17 лютого і 24 червня 1939 р.

[7] Газ. «Шлях колгоспника», 16 червня 1937 р. і 10 лютого 1939 р.

І. І. Калашник — керівник партизанського загону, що діяв у Монастирищенському районі під час Великої Вітчизняної війни.

13-річного піонера-партизана В. П. Саморухи (син керівника підпілля). Юний патріот установив зв'язок між партизанськими загонами ім. В. І. Леніна та Д. М. Медведєва. Виконавши завдання, зв'язківець Володя Саморуха пройшов по окупованій території близько 500 кілометрів[1].

Відважно боролися проти ворогів й інші юні месники. В катівнях монастирищенської поліції фашисти замордували піонера-партизана Л. Й. Стратієвського, який потрапив до них пораненим під час бою в Сабарівському лісі. Гітлерівці вимагали від партизана відомостей про підпільників. Глумлячись над ворогом, Льоня називав прізвища зрадників[2].

Водночас з монастирищенським підпіллям діяв партизанський загін ім. В. І. Чапаєва під командуванням відважного партизана І. І. Калашника, який перед війною проживав у Монастирищенському районі. Цей невловимий загін завдав чимало відчутних ударів німецьким гарнізонам. Гітлерівці посилено полювали на нього, особливо на його командира І. І. Калашника, який став легендарним народним месником і прославився далеко за межами області. Сміливець часто діяв, переодягнувшись у німецьку офіцерську форму. Про нього складали пісні. І. І. Калашник загинув на початку 1943 року під час проведення бойової операції[3].

Монастирище визволене 10 березня 1944 року частинами 42-ї гвардійської стрілецької дивізії. Безпосередню участь у бою брав 127-й полк під командуванням полковника К. Г. Середи. Першим атакував ворога і увійшов на територію села батальйон на чолі з капітаном Рєзинкіним. Особливо шалений опір фашисти чинили на заводській території, але з допомогою артилеристів і мінометників ворог був розгромлений.

Багато жителів Монастирища проявили мужність і героїзм у боях з фашизмом на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах. 251 чоловіка за бойові подвиги удостоєно урядових нагород, а Р. І. Мільнеру за форсування Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Багатьма бойовими орденами нагороджено С. К. Блажчука, І. П. Ігнатьєва, В. Т. Капоріна, І. М. Поліщука, Д. Т. Тетерчева. В. З. Кибальний — повний кавалер ордена Слави. Свято зберігають жителі селища пам'ять про воїнів-визволителів, які загинули в роки війни, дбайливо доглядають пам'ятник, встановлений на братській могилі.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, фашисти зруйнували цукровий завод і залізницю, завдали великої шкоди селу, спиртозаводу та іншим підприємствам, пограбували колгоспи та МТС. Все це треба було щонайшвидше відбудовувати. Партія і Уряд надали допомогу Монастирищу. В 1944 році для району було видано довгостроковий кредит — 880,4 тис. крб., у т. ч. на відбудову МТС — 133,9 тис. крб. Понад 75 тис. крб. одержали від держави багатодітні сім'ї та одинокі матері[4].

З перших днів визволення, коли ще продовжувалася війна, жителі Монастирища активно взялися за відродження зруйнованого господарства. Не вистачало техніки, тягла, робочих рук; обробляти землю доводилося коровами. З великим піднесенням пройшла перша післявоєнна посівна кампанія. За успіхи в посівній район було занесено на обласну Дошку пошани. В 1944 році відбудовано і відремонтовано школи, лікарню, більшість установ, МТС, залізничну станцію. Своєчасно приступили до

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 10, спр. 1, арк. 18—40.

[2] Там же.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 514.

[4] Газ. «Шлях колгоспника», 11 січня і 29 жовтня 1945 р.

занять 500 учнів Монастирищенської середньої школи. Населення села взяло участь у зборі коштів на побудову танкової колони «Колгоспник Вінниччини».

В ході посівної і збиральної кампаній 1944 року ударно працював колектив Монастирищенської МТС. Тракторна бригада № 7 (бригадир А. Л. Вовк) виконала річне завдання на 128 проц. і заощадила 946 кг пального, а бригада № 12 (бригадир І. М. Федюк) — на 118 проц., заощадивши 1804 кг пального[1].

Протягом 1944—1946 рр. в основному було відбудовано пошкоджені виробничі приміщення промислових артілей і спиртозаводу. Соціалістичне змагання по завершенню відбудови проходило під гаслом «На честь перемоги»[2].

1947 року колгоспи зібрали в середньому по 8,7 цнт зернових культур і 144 цнт цукрових буряків. Відзначилися в цих успіхах Монастирищенська МТС і особливо тракторні бригади, які очолювали комуністи М. Д. Орендарчук і І. С. Яненко, виконавши річний план робіт на 156—174 проц. План підготовки кадрів механізаторів МТС перевершила в 2 рази[3].

У результаті самовідданої праці робітників, колгоспників, усіх трудящих господарство Монастирища на кінець четвертої п'ятирічки було відбудоване.

3 січня 1954 року Монастирище ввійшло до складу новоутвореної Черкаської області[4].

У післявоєнний період економіка й культура села розвиваються швидше, ніж це було до війни. Цьому, зокрема, сприяло посилення впливу партійних організацій і сільської Ради на виробничу діяльність трудових колективів та на все багатогранне життя села. Комуністи відігравали авангардну роль, вони працювали на всіх вирішальних ділянках виробництва. Якщо в 1945 році у Монастирищенському районі було 9 первинних парторганізацій і 87 комуністів, то 1963 року тільки в селищі налічувалося 460 комуністів, об'єднаних у 22 партійних організаціях[5].

За післявоєнні роки зросла і зміцніла промисловість селища. Найбільшим підприємством є машинобудівний завод, який виріс на місці зруйнованого окупантами цукрового заводу. Завод з 1955 року випускав устаткування для цукрової промисловості та автоцистерни, з 1961 — випускає парові та водогрійні котли. Особливо виріс завод за роки семирічки, збільшивши випуск продукції в грошовому обчисленні з 660 до 3710 тис. крб. у 1965 році, і за роки восьмої п'ятирічки, випустивши у 1970 році продукції на суму 8900 тис. крб. Трудовий колектив заводу налічує 694 чоловіка. 1971 року завод випустив 1160 котлів. На рахунку машинобудівників численні трудові подвиги. Так, 1960 року у відповідь на заклик грудневого Пленуму ЦК КПРС і підтримуючи почин колективу московського заводу «Динамо», вони виготовили понад план із заощаджених матеріалів 25 машин марки ІГК-30 для механічної переробки грубих кормів на фермах колгоспів області. Їх ініціатива схвалена Черкаським обкомом КП України[6]. Бригада котельників на чолі з комуністом С. О. Ковбасюком поклала початок заводського руху за комуністичну працю. Цій бригаді першій у селищі присвоєно звання комуністичної. Незабаром його одержали ще дві зміни токарів і механічна дільниця, очолювана секретарем дільничної партійної організації Є. І. Гаазе. У жовтні 1965 року в урочистій обстановці відбувся перший заводський зліт ударників комуністичної праці; 230 працівників заводу одержали персональні звання ударника комуністичної праці. За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора електрозварювальника Ю. П. Утєєва, коваля П. М. Сніцара, орденом «Знак Пошани» — директора заводу М. П. Дригу, електрозварювальника А. Ф. Мельника і котельника П. П. Лукашенка.

---

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 27 вересня 1944 р.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 3, спр. 112, арк. 1—51.
[3] Там же, спр. 188, арк. 53.
[4] Журн. «Ведомости Верховного Совета СССР», 1954, № 1, стор. 5.
[5] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 3, спр. 22, арк. 24; оп. 20, спр. 105, арк. 64—65.
[6] Там же, оп. 20, спр. 5, арк. 19.

За останнє десятиріччя докорінно реконструювався спиртозавод. 1959 року введено в експлуатацію новий апаратний цех потужністю 2000 декалітрів спирту-ректифікату на добу. За 1970 рік валова продукція заводу становила 4152 тис. крб., а добова потужність — 3500 декалітрів.

Значно зросли й інші промислові підприємства. На місці колишньої промартілі «Коваль—стельмах» виріс обозобудівний завод, на околиці селища розкинувся великий комплекс виробничих цехів міжколгоспної будівельної організації, будівельно-монтажного управління та харчокомбінату. За останні роки докорінно оновилися підприємства побутового обслуговування, об'єднання «Сільгосптехніки» та автотранспортне господарство, де працює 181 вантажна автомашина і 33 автобуси. В 1970 році на 8 підприємствах, які дали народному господарству річної продукції на суму 15,8 млн. крб., працювало 1283 робітники. У загальному обсязі валової продукції промисловості селища, яка зросла за восьму п'ятирічку на 84,7 проц., машинобудівна і металообробна становить 62,4, а харчова — 34,1 проц. У 1971 році на станції Монастирище введено в дію новозбудований залізничний вокзал. На підприємствах шириться соціалістичне змагання. Понад 300 робітникам присвоєно звання ударників, а 3 цехам і 7 бригадам колективів комуністичної праці. Виробничий план першого року дев'ятої п'ятирічки промисловість селища виконала достроково.

Невпізнанно змінився за останні роки зовнішній вигляд Монастирища. До 50-річчя Радянської влади і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна тут виросли нові споруди: двоповерховий універмаг і продмаг, кілька житлових багатоповерхових будинків, серед яких — три п'ятиповерхові; гуртожиток на 600 місць, школа на 960 учнів, адміністративний будинок, готель, чайна, дитячий садок, цегельний завод; заасфальтовано частину вулиць . Нині селище в риштуванні новобудов.

Досягнуто успіхів в охороні здоров'я трудящих. У поліклініці і лікарні — спеціалізовані кабінети, обладнані сучасною лікувальною апаратурою, 150 ліжок, працює 39 лікарів та 129 чоловік середнього медичного персоналу. В двох дитячих садках виховується понад 300 дітей.

У Монастирищі — 2 середні школи: денна загальноосвітня і вечірня для працюючої молоді. 1963 року розмістилася в двоповерхових корпусах восьмирічна школа-інтернат. Працює музична школа. Діти мають свій будинок піонерів. Педагогічний колектив навчальних закладів об'єднує 87 викладачів, які навчають і виховують 1156 учнів.

Трудівники Монастирища вміють не тільки творчо працювати, але й культурно відпочивати. В селищі є стаціонарний і літній кінозали; в бібліотеках для дорослих і дітей налічується 54 тис. книг. Крім того, промислові підприємства, школи і кабінет політичної освіти РК КП України мають свої бібліотеки.

Вулиця В. І. Леніна в Монастирищі. 1971 р.

Значне місце в культурному житті селища належить будинку культури з залом на 450 місць. Тут — просторе фойє, приміщення для двох бібліотек і гуртків художньої самодіяльності; працюють народний університет, кінотеатр, театр народної творчості. На сцені театру трудівники селища часто дивляться виступи артистів з Києва, Черкас та інших міст. Молодь охоче відвідує молодіжні вечори. Тепло зустрічає вона свій улюблений естрадний оркестр і вокальний ансамбль, який нагороджено дипломом 2-го ступеня Міністерства культури УРСР. Концертні бригади будинку культури виступають на сценах сільських клубів, на польових станах, в тракторних бригадах, тваринницьких фермах свого району, а також і за його межами. Серед чудових мелодій лунає музика їх летичівського земляка — відомого українського радянського композитора і громадського діяча, критика-

музикознавця, автора ряду камерних творів, пісень, романсів, опер П. О. Козицького.

В побут населення увійшли нові обряди і звичаї, зокрема урочисті реєстрації шлюбів, відзначення дня народження дитини, колективні проводи до Радянської Армії. Улюбленим місцем відпочинку трудящих є старовинний лісопарк навколо ставу. Влітку тут розміщується міжшкільний піонерський табір.

Всі ці величні успіхи досягнуті завдяки самовідданій праці трудівників селища, 334 з яких відзначені орденами й медалями, а 476 — ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». За трудові успіхи у восьмій п'ятирічці 29 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч: орденом Жовтневої Революції начальника постачання «Міжколгоспбуду» І. П. Ігнатьєва.

Питання розвитку економіки й культурного будівництва, поліпшення побутового обслуговування населення вирішують 50 депутатів селищної Ради, її виконавчий комітет, 8 постійно діючих комісій та 41 самодіяльна громадська організація. Серед обранців народу — 25 членів КПРС і 3 комсомольці. Організаторами політичного, господарського й культурного будівництва є комуністи. 21 партійна організація, що об'єднує у своїх рядах 540 селищних комуністів, цементує колективи та мобілізовує їх на виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Л. М. ВАСИЛЬКОВ

ЦИБУЛІВ

Цибулів — селище міського типу, центр однойменної селищної Ради. Розташований над річкою Цибулівкою (притока Гірського Тікичу), за 10 км на північ від районного центру і за 20 км від автомагістралі Київ—Одеса. На околиці Цибулева — залізнична станція Івахни. Селище має автобусне сполучення з Монастирищем. Населення — 5,2 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Антоніна.

На території селища виявлено залишки поселень доби пізньої бронзи та черняхівської культури. Свою назву селище дістало від річки Цибулівки, яка бере початок на його полях і впадає в Гірський Тікич біля с. Івахни. Цибулів виник у XVI ст. 1629 року в ньому було вже 416 димів[1].

До 1648 року Цибулів входив до складу Брацлавського воєводства шляхетської Польщі. Влітку того року Цибулів був визволений повстанськими загонами на чолі з М. Кривоносом. З 1649 року — сотенне містечко Уманського полку. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Цибулів залишився під владою Речі Посполитої.

Під час народно-визвольного повстання 1768 року проти феодально-кріпосницького, національного й релігійного гніту на території Цибулева діяв повстанський загін, очолюваний ватажком Паралюшем[2]. До повстанців приєднувалися й місцеві селяни.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії 1793 року Цибулів увійшов до Липовецького повіту Київської губернії, був приватною власністю поміщика Рогозинського.

Населення Цибулева займалося землеробством, скотарством та бджільництвом. Голод, злидні і безправ'я переслідували селян-кріпаків. Постійні нестатки та знущання поміщиків приводили людей навіть до самогубства.

Становище трудового селянства не поліпшилося й після реформи 1861 року. За своє «визволення» вони змушені були сплачувати значні викупні платежі. Наданий державою кредит для викупу землі в сумі 61 925 крб. 16 коп. селянам доводилося

[1] Г. Ю. Стельмах. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. К., 1964, стор. 94.

[2] Журн. «Киевская старина», 1890, № 4, стор. 38.

сплачувати протягом 49 років. Внаслідок застосування грабіжницької системи викупу — 6 проц. річних — селяни змушені були щорічно виплачувати 3715 крб. 51 коп. казні. Ця сума майже в три рази перевищувала продажну ціну відведеного їм земельного наділу. Поміщики, як і раніше, володіли величезними масивами кращої землі. З 5054 десятин, що були в селі, панові належало 2888, церкві — 72, а на 2225 жителів припадало 2094 десятини. Тяжке матеріальне становище змушувало багатьох селян вдаватися до різних побічних заробітків. Вони вирушали на заробітки до Херсонської губернії та інших місць[1].

За пореформеного періоду в містечку почала розвиватися промисловість. 1876 року в Цибулеві засновано цукровий завод. 1888 року на підприємстві працювало 296 робітників, у т. ч. 20 дітей віком до 15 років (10 хлопчиків і 10 дівчаток)[2]. В одному з документів за 1899 рік зазначалося, що тут ставлення до робітників вважається одним з найгірших у губернії. Їх щороку обраховували, а скарги на адміністрацію ніким не розглядалися. Робітники одержували 8 крб. на місяць без харчів за 12-годинну працю в день[3].

Тяжкі умови праці й життя трудящих штовхали їх на боротьбу проти гнобителів. У січні 1880 року застрайкувало 120 робітників цукрозаводу. Причиною страйку було те, що підрядники не виконували умов найму. Робітники вимагали виплатити їм по 3 крб. за недодані харчі. Не добившись згоди адміністрації, вони залишили завод. У листопаді знову вибухнув страйк. 10 листопада помічник управляючого Станкевич, погрожуючи позбавити робітників денного заробітку і преміального карбованця, примусив їх чистити дефекаційні котли. Коли виконувалася ця робота, в котел було пущено пару. Робітники М. Нешитий і Т. Тимонюк дістали важкі опіки, від яких М. Нешитий помер. Обурення робітників переросло в страйк, у якому взяло участь понад 250 робітників. Страйкарі зажадали повернення їм паспортів і розрахунку. Керували страйком робітники Л. Подольський, І. Пугач, Є. Шаболтай. Страйкарі силою звільнили з-під арешту активного учасника страйку — робітника А. Романенка і перешкодили судовому слідчому заарештувати інших його учасників. Страйк тривав 9 днів. Адміністрація заводу змушена була повернути страйкарям паспорти, і вони покинули підприємство[4].

У листопаді 1897 року контора Цибулівського цукрозаводу з першої получки відрахувала гроші у робітників, щоб покрити виданий їм раніше аванс. Трудівники залишилися без грошей і вимагали видати їм хоча б частину заробленої суми, але на їх прохання не зважили. Це викликало новий страйк, у якому взяло участь 240 чоловік. Страйк закінчився перемогою робітників[5].

1900 року в Цибулеві, який був центром однойменної волості, налічувалося 494 двори і 3120 жителів. Тут діяли 2 вітряки, 5 кузень, 2 соломорізки, 3 крупорушки[6].

У селі точилася гостра класова боротьба не тільки між робітниками і підприємцями, але й між селянами та поміщиком. Так, 20 травня 1902 року київський губернатор доповідав, що на початку травня селяни Цибулева виявили своє незадоволення діями поміщика П. Рогозинського, який не давав місця для випасу селянської худоби та прогону її до водопою. Коли пан засіяв толоку й обкопав ровами прогони до водопою, селяни 11 і 12 травня вигнали свою худобу на його посіви. До села з цього приводу два рази приїжджав мировий посередник. Побоюючись нової хвилі народного гніву, поміщик пішов на поступки[7].

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 988.
[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1887, арк. 76.
[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 145.
[4] Там же, стор. 200, 334—335, 336—337.
[5] Там же, стор. 533.
[6] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 988.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 701, спр. 190, арк. 36.

Широкого розмаху класова боротьба набрала під час революції 1905—1907 рр. 1907 року в Цибулеві розгорнулися події, які привернули до себе увагу царських властей. У травні застрайкували робітники-поденники, які працювали на бурякових плантаціях. Вони зажадали підвищення заробітної плати. До них приєдналися селяни сусідніх сіл. Виступ страйкуючих набрав такого характеру, що поліції було не сила справитися з ними. Лише за допомогою викликаного військового загону поміщикові вдалося розправитися з селянами. Частина страйкарів була покарана на місці, а решта відправлена до липовецької в'язниці. 2—3 жовтня відбувся на цукровому заводі страйк робітників, в якому взяло участь 400 чоловік. Вони вимагали підвищити заробітну плату. Робітники добилися свого[1].

Проте становище трудящих мас погіршувалося з кожним роком. Столипінська аграрна реформа ще більше посилила процес класового розшарування. Зростало число безземельних і малоземельних господарств. 1912 року з 566 селянських господарств 17 було безземельних, 159 — мали від 1 до 2 десятин, 221 — від 2 до 3 десятин землі[2]. Безземельні й малоземельні селяни змушені були працювати на поміщицьких ланах, багато з них відправлялися на заробітки в Таврію.

Незадовільним було медичне обслуговування трудящих. У 1900 році населення Цибулева й волості обслуговували лікар, 2 фельдшери і аптекар[3].

Царський уряд та місцева влада дуже мало дбали про розширення освітніх закладів. Трудове селянство не мало доступу до знань і освіти. Наприкінці XIX ст. в однокласній народній міністерській школі навчалося 106 учнів і працювало 2 вчителі[4]. Незадовго до революції однокласна школа була перетворена на двокласну, на утримання якої витрачалося щорічно лише 400 крб[5]. В ній навчалися діти переважно заможних селян.

Перша світова війна заподіяла багато лиха трудящим, погіршила і без того їх тяжке становище. Більшість чоловіків мобілізували на фронт. Бідняцькі господарства розорялися й занепадали. Багато жителів загинуло на війні.

З великою радістю зустріли трудящі Цибулева звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. У лютому 1918 року тут була встановлена Радянська влада. Але на початку березня село окупували війська кайзерівської Німеччини. Катування, грабежі, плач і стогін принесли окупанти. Не поліпшилося становище трудящих і під час режиму буржуазно-націоналістичної Директорії, що змінила німецькі війська.

У березні 1919 року, переслідуючи петлюрівців, до села вступили частини 2-ї Української радянської дивізії. Радянська влада була відновлена. Створений ревком[6], переборюючи шалений опір куркулів і спираючись на підтримку бідноти, здійснював націоналізацію промислових підприємств, поміщицької та куркульської землі, продрозкладку. Утвердження Радянської влади відбувалося в запеклій класовій боротьбі. Численні куркульські банди нападали на село, грабували населення, знущалися з людей, вбивали активістів. Так, у травні банда Бондаренка і Клані, увірвавшись до села, пограбувала жителів, учинила погром[7].

Влітку 1919 року Цибулів захопили денікінці, які встановили криваву військово-терористичну диктатуру. Трудящі вливалися до партизанських загонів, брали участь у боротьбі проти денікінців. Остаточно Радянську владу було відновлено на початку січня 1920 року, після розгрому білогвардійських банд.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 194, арк. 21, 22.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 258.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 988.

[4] Там же.

[5] Газ. «Шлях колгоспника», 12 грудня 1939 р.

[6] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 199.

[7] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 1, спр. 8, арк. 51.

Збулася споконвічна мрія селян про землю. Якщо напередодні Великого Жовтня в Цибулеві на селянські двори припадало 1213 польової та 236 десятин присадибної землі[1], то в перші роки Радянської влади вони одержали безкоштовно додатково 2200 десятин орної землі та 173 десятини — під садиби.

У соціалістичних перетвореннях велика роль належала комітету незаможних селян, що налічував 251 чоловіка. КНС брав активну участь в організації продкампаній, створенні волосного фонду запасів хліба для подання допомоги родинам червоноармійців, інвалідів війни та бідноти.

1923 року Цибулівський цукрозавод був капітально відремонтований. У сезон 1922/23 року підприємство випустило 113 тис. пудів цукру[2]. 1925 року тут працювало 480 робітників.

На кінець відбудовного періоду було ліквідовано наслідки післявоєнної розрухи у сільському господарстві. Відновлено посівні площі, досягнуто довоєнних урожаїв. Проте врожаї лишалися низькими. Бідноті не було чим обробляти землю, низькою була агротехніка. З 1066 селянських дворів 646 зовсім не мали робочої худоби. В селі налічувалося 160 плугів, 290 драпаків, 6 сівалок, 670 борін[3]. Переважна більшість цих знарядь належала куркулям.

Радянська влада постійно піклувалася про зміцнення бідняцьких господарств, подавала їм допомогу насінням та грошовими кредитами.

Шлях до заможного життя селяни бачили в кооперуванні дрібних одноосібних господарств. У червні 1925 року створено товариство спільного обробітку землі «Вперед», яке в липні об'єднувало 12 дворів і мало 79 га землі, 5 пар коней, сівалку й жатку[4].

Велику увагу приділяла Радянська влада охороні здоров'я, розвитку освіти й культури трудящих. 1920 року відкрилася початкова школа, яку 1925 року перетворено на семирічну. 9 учителів навчали й виховували 327 учнів. 18 грудня 1920 року Липовецький земвідділ передав Цибулівській політпросвіті поміщицький будинок, у якому було організовано перший сельбуд. Тут працювали драматичний, сількорівський, самоосвіти та інші гуртки, були газети і журнали. Центром культурно-масової роботи не тільки серед робітників, а й серед селян став клуб цукрозаводу, де вперше селяни побачили кіно і слухали радіо[5].

До радянського будівництва залучалися жінки. 10 квітня 1923 року в Цибулеві відбулася перша волосна жіноча конференція, на яку з'їхалося близько 100 делегаток. У прийнятій резолюції підкреслювалася необхідність посилити культурно-освітню роботу серед жінок, організувати кооперативи, більше залучати жінок до участі у відбудові сільського господарства. Делегати обрали представників у всі волосні установи. На цукрозаводі для жінок-робітниць і селянок-наймичок було організовано кравецьку майстерню, в якій навчалися 120 жінок; 40 жінок відвідували санітарний гурток, 12 — профшколу, 36 робітниць і наймичок — школу-лікнеп[6].

З січня 1923 року до 1927 року Цибулів був районним центром Уманського округу, а потім увійшов до складу Монастирищенського району. На кінець 1926 року тут проживало 5557 чоловік[7].

У 1925 році районна партійна організація налічувала 9 членів і 14 кандидатів у члени РКП(б), у т. ч. 3 комуністи з Цибулева. Великою опорою в діяльності

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 574, оп. 1, спр. 1010, арк. 9.

[2] Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925, стор. 132—133.

[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-2243, оп. 1, спр. 114, арк. 16.

[4] Там же, ф. Р-2118, оп. 1, спр. 2, арк. 45; ф. Р-2243, оп. 1, спр. 114, арк. 14.

[5] Там же, ф. Р-2243, оп. 1, спр. 207, арк. 42; Вінницький облдержархів, ф. Р-2807, оп. 4, спр. 8, арк. 54; газ. «Селянська правда», 20 січня 1927 р.

[6] Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925, стор. 109—110; газ. «Селянська правда», 8 березня 1928 р.

[7] Список поселень Уманської округи. Умань, 1927, стор. 144—145.

партійного осередку була молодь, яка активно боролася за утвердження нового життя. 1923 року з передової молоді в селі створено 2 комсомольські осередки — при волості та цукровому заводі.

На початку масової колективізації селянських господарств у селі було засновано 7 товариств спільного обробітку землі — «Вперед», ім. III Інтернаціоналу, ім. П. А. Войкова, «Жовтень», «Вільна нива», ім. Т. Г. Шевченка, ім. 1 Травня. Кожний з них об'єднував від 14 до 25 дворів[1].

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі всіляко перешкоджали їй, вдавалися до терору. Активісти села проводили широку роз'яснювальну роботу серед населення, вчасно викривали підступи ворогів, надійно охороняли посівний матеріал, робочу худобу, реманент. Завдяки цьому станом на 18 лютого 1930 року рівень колективізації одноосібних господарств становив 67,5 процента[2].

Внаслідок самовідданої роботи партійної організації, сільської Ради та активу справа колгоспного руху перемогла. В 1931 році на базі 7 ТСОЗів створено колгоспи ім. III Інтернаціоналу, ім. Й. В. Сталіна та ім. К. Є. Ворошилова. Весною 1932 року основна маса бідняків і середняків вже була в колгоспах.

Велику допомогу в господарському зміцненні колгоспів подавала Цибулівська МТС, створена 29 липня 1932 року. За виробничими показниками вона посідала провідне місце в Монастирищенському районі. Тракторист І. С. Сміхун був делегатом І Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників[3].

Запровадження передової агротехніки сприяло економічному зміцненню колгоспів. Коли в країні за ініціативою О. Г. Стаханова розгорнулося змагання за перевиконання виробничих завдань, уміле використання техніки, в нього включилися колгоспи, МТС, цукрозавод. Широкого розмаху набрало змагання п'ятисотенниць. Першими зачинателями руху п'ятисотенниць у селі були Г. Ф. Мусієнко, Д. В. Роздорожня. 1938 року за 500 цнт цукрових буряків з га боролося 15 дівчат-комсомолок. Ініціаторами стахановського руху серед механізаторів МТС були бригадири тракторних бригад М. С. Плюта, І. С. Сміхун та інші[4].

Включившись у масове соціалістичне змагання, робітничий колектив цукрового заводу добився високих показників. Якщо раніше він переробляв за добу 7 тис. цнт буряків, то 1939 року — 11 тис. Стахановці — токарі С. Глуховський та І. Кудін систематично виконували виробниче завдання на 250 процентів[5].

Бурхливо розвивався стахановський рух серед механізаторів і колгоспників. Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві 1939 року були тракторні бригади М. С. Плюти та І. Г. Вегери, а також 19 трактористів Цибулівської МТС, які добилися високого виробітку на трактор та значного заощадження пального[6]. 1939 року Виставочний комітет нагородив Великою срібною медаллю свинарку Цибулівського відділку радгоспу при цукрозаводі О. П. Ситник, а 1940-го — Малою золотою медаллю. Учасником виставки 1939 року був конюх колгоспу ім. К. Є. Ворошилова Я. А. Дзигунський[7].

У роки довоєнних п'ятирічок колгоспи Цибулева стали економічно міцними. Врожай зернових культур був доведений до 16—18 цнт з га. Зростала оплата праці трудівників села. На трудодень хлібороби одержували 2—3 крб. грішми та 2,5—3 кг зерна[8].

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2118, оп. 1, спр. 2, арк. 45.
[2] Там же, ф. Р-2113, оп. 1, спр. 56, арк. 362.
[3] Газ. «Шлях колгоспника», 29 липня 1932 р.
[4] Газ. «Шлях колгоспника», 7 березня 1933 р., 12 квітня 1937 р., 18 січня 1938 р., 12 березня 1939 р.
[5] Газ. «Шлях колгоспника», 9 лютого і 3 березня 1939 р.
[6] Газ. «Шлях колгоспника», 18, 30 червня, 30 серпня 1939 р.
[7] Газ. «Шлях колгоспника», 26 липня 1939 р., 20 квітня і 1 травня 1941 р.
[8] Газ. «Шлях колгоспника», 1 лютого 1945 р.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. 1939 року розширилася лікарня на 75 ліжок проти 20 у 1927 році[1]. Діяли амбулаторія та аптека. В медичних закладах працювало 2 лікарі, 13 фельдшерів, 4 акушерки, 2 аптекарі. Значна увага приділялася охороні дитинства й материнства. Багатодітним матерям держава подавала грошову допомогу. 1932 року при колгоспі ім. III Інтернаціоналу організовано перші ясла. Першою вихователькою тут працювала М. П. Болюк. Згодом почали функціонувати постійно діючі ясла при МТС та цукрозаводі. Багато місцевих жителів оздоровлювалися в Леськівському будинку відпочинку, а під час шкільних канікул там набиралися сил діти.

Розвивалися освіта й культура трудящих. У середній, семирічній та початковій школах 32 вчителі навчали й виховували понад 650 учнів. Для підготовки спеціалістів масових професій при Цибулівському цукрозаводі з 1934 року працювала школа ФЗН, яку 1940 року реорганізовано в ремісниче училище. Школа щороку випускала 75 токарів і 125 слюсарів[2]. Поліпшувалася робота сільського й заводського клубів. 1935 року в них почали демонструватися звукові кінофільми. В селі працювало 2 бібліотеки. Книжковий фонд заводської бібліотеки в 1937 році налічував 6 тис. томів[3].

Мирна праця радянських людей була перервана підступним нападом фашистської Німеччини на СРСР. Після кровопролитних боїв гітлерівці 21 липня 1941 року вдерлися до Цибулева. В перший день окупації фашисти розстріляли на вулиці службовця цукрового заводу Г. К. Веретільника та 2 інших громадян. На заводській території була замучена фашистами студентка Київського державного університету Л. Сапожникова[4]. Гітлерівці зруйнували приміщення середньої школи, розграбували тваринницькі ферми, сільські магазини.

Гестапівці шаленіли, чинили розправу над населенням, спалили 20 будинків. 20 травня 1942 року карателі вигнали на роботу близько 200 жінок, відібрали в них 105 дітей, яких на полі розстріляли, не дозволивши поховати[5]. Окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 498 жителів села.

На звірства й знущання окупантів населення відповідало рішучим опором. Восени 1941 року лікар-хірург Б. М. Маркович, який утік з Уманського табору військовополонених, створив підпільну групу. Патріоти встановили зв'язок з партизанами, постачали їм зброю, розповсюджували серед жителів повідомлення Радянського інформбюро. Підпільники випускали антифашистські листівки, які навіть наклеювали на дверях установ окупаційних властей. На початку 1942 року в підпільній організації налічувалося вже 250 чоловік. Але сюди потрапили зрадники, які видали Б. М. Марковича окупантам. Хоч лікаря страшно катували, він загинув, не сказавши ні слова про своїх друзів[6].

Багато громадян Цибулева билися проти ворога у партизанських загонах або вели підпільну роботу, допомагаючи народним месникам. Серед них були комуніст К. А. Мусич і Н. Кучеренко. В одному з боїв біля с. Сабарівки у боротьбі з фашистськими окупантами загинув Н. Кучеренко (до війни працював головою колгоспу ім. К. Є. Ворошилова). Відбиваючись від гітлерівців, останню кулю він залишив для себе. В тилу ворога у тяжкі роки окупації зі зброєю в руках боролися й жінки — вчителька Н. Є. Вахович, медсестра Л. С. Кереса та інші[7].

Під час відступу німецько-фашистських військ у грудні 1943 року поблизу Цибулева зав'язалися запеклі, кровопролитні бої. Після навального наступу ворога 25 січня наступного року року село знову на деякий час захопили окупанти.

---

[1] Газ. «Шлях колгоспника», 12 грудня 1939 р.
[2] Газ. «Шлях колгоспника», 30 жовтня 1940 р.
[3] Газ. «Шлях колгоспника», 18 січня 1937 р.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 10, спр. 1, арк. 34.
[5] Там же, арк. 33.
[6] Там же, арк. 19; газ. «Шлях колгоспника», 12 березня 1945 р.
[7] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 10, спр. 1, арк. 36, 37, 38, 39.

Цибулів остаточно визволено від гітлерівців 11 березня 1944 року. В числі визволителів був житель села М. П. Олійник, який з перших днів війни перебував на фронті, пережив тяжкий шлях відступу, відчув радість перших перемог. У січні 1944 року він загинув у боротьбі за рідне село. Під час визволення Цибулева полягло 246 радянських солдатів і офіцерів. Всі вони поховані в двох братських могилах, де споруджено пам'ятник воїну-визволителю.

М. Я. Дзигунський — Герой Радянського Союзу. Фото 1944 р.

У боротьбі з німецькими окупантами на різних фронтах війни та в тилу ворога загинув 251 громадянин села. Сотні жителів Цибулева пройшли славний бойовий шлях від Волги і Підмосков'я до Берліна, здійснивши чимало подвигів. Штурмуючи Сапун-гору біля Севастополя, відзначився лейтенант М. Я. Дзигунський, повторивши подвиг О. М. Матросова. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[1]. За хоробрість і відвагу під час форсування Дніпра звання Героя Радянського Союзу удостоївся гвардії майор І. А. Пахолюк[2]. Всього 185 учасників Великої Вітчизняної війни, колишніх партизанів і підпільників нагороджено орденами й медалями.

Величезних збитків завдали селу фашистські окупанти. В колгоспах вони знищили сільськогосподарську техніку, тяглову силу.

Після визволення Цибулева від гітлерівців Радянський уряд подав термінову матеріальну допомогу колгоспам. На подолання розрухи стали старі й підлітки. Основний тягар ліг на плечі жінок: майже всі чоловіки були на фронті.

Відновили роботу лікарня, амбулаторія, аптека, середня, семирічна та початкова школи[3]. В травні 1945 року школа ФЗН зробила перший післявоєнний випуск — для різних підприємств України підготовлено 130 кваліфікованих робітників[4].

Швидко йшла відбудова цукрового заводу. Робітники зобов'язалися достроково завершити її. Зростала продуктивність праці, ширилося соціалістичне змагання.

Колектив заводу успішно здійснював реконструкцію цехів і агрегатів, нарощував потужності. З цією метою 1947 року держава виділила 10 280 тис. крб. Завод з кожним роком зростав. У той час тут працювало 1150 робітників, у т. ч. 39 інженерно-технічних працівників. Більшість робітників систематично перевиконувала норми виробітку. Виробляючи цукор, зміна інженера С. М. Гончарука щоденно виконувала норму на 107 процентів[5].

Міцніли колгоспи. За короткий строк було освоєно довоєнні посівні площі. Впроваджуючи сучасну агротехніку і досвід передовиків сільськогосподарського виробництва, колгоспи щороку підвищували врожайність зернових культур. Якщо в довоєнний час вони збирали 16—18 цнт зернових з га, то в 1957-му колгоспники артілі ім. Й. В. Сталіна одержали 22—24 цнт зернових і 307 цнт цукрових буряків з га. В 1961 році урожайність зернових культур у колгоспі ім. III Інтернаціоналу становила 29,6 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 30,4 цнт, гороху — 29,5 центнера[6].

Значну допомогу колгоспам подавала Цибулівська МТС, яка відновила свою роботу ще влітку 1944 року. Механізатори самовіддано працювали на колгоспних

---

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945, т. 4, стор. 94.
[2] Газ. «Шлях колгоспника», 17 грудня 1944 р.
[3] Вінницький облдержархів, ф. Р-4897, оп. 1, спр. 31, арк. 11, 109, 192.
[4] Газ. «Шлях колгоспника», 12 травня 1945 р.
[5] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 14, спр. 64, арк. 11.
[6] Там же, арк. 96; оп. 20, спр. 5, арк. 99; спр. 43, арк. 157.

На кагатному полі Цибулівського цукрового заводу. 1970 р.

полях. 1957 року на районну Дошку пошани був занесений П. І. Сокур: він зібрав комбайном 465 га у строк і намолотив 6180 цнт зерна[1].

1964 року колгоспи селища об'єдналися в один — «Пам'ять Леніна». Машинно-тракторний парк господарства в 1970 році налічував 35 тракторів, 25 вантажних автомашин, 17 комбайнів, у т. ч. 6 зернових, 7 бурякозбиральних. Наявність сільськогосподарської техніки, організаційне зміцнення колгоспу і творча праця трудівників сільськогосподарського виробництва — все це допомогло значно підвищити врожайність зернових і технічних культур, збільшити виробництво м'яса й молока. Колгосп успішно виконав восьму п'ятирічку. В 1970 році, включившись у соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудівники колгоспу одержали врожай 29,5 цнт зернових, 320 цнт цукрових буряків, 220 цнт овочів з га. Поголів'я великої рогатої худоби на громадських фермах у 1971 році збільшилося до 2685 голів, у т. ч. 750 корів. 1970 року удій молока на фуражну корову становив 2723 кг. В несприятливих кліматичних умовах 1971 року колгоспники проявили справжній трудовий героїзм. У першому році дев'ятої п'ятирічки вони зібрали 31,9 цнт зернових, у т. ч. по 38 цнт озимої пшениці з гектара.

Докорінно реконструйовано Цибулівський цукровий завод. Тут запроваджено новітню техніку. Найтрудомісткіші процеси механізовано. Потужність заводу становить 25 тис. цнт переробки сировини на добу. Якщо за сезон 1912—1913 рр. було вироблено 40,4 тис. цнт цукру-піску, то в 1965 році підприємство дало країні 478,1 тис. цнт цукру. 1960 року збудовано ТЕЦ. Фабрикою м'яса, молока, цукрових буряків і насіння став бурякорадгосп цукрокомбінату. В першому році дев'ятої п'ятирічки тут одержано по 33,7 цнт зернових культур і по 382 цнт цукрових буряків з гектара.

За досягнуті успіхи в економічному і культурному розвитку селища 265 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — комбайнера В. Я. Козловського, доярку І. І. Новак, орденом Жовтневої Революції — голову правління колгоспу В. К. Андрущенка, орденом Червоного Трудового Прапора — завідуючого виробничою дільницею М. І. Гоцалюка, доярок Г. М. Пахолюк і Є. М. Рудник, бригадира В. І. Семененка, зоотехніка Н. Т. Трепещук, орденом «Знак Пошани» — головного агронома Н. А. Журавля.

З 1958 року Цибулів став селищем міського типу. Нині тут працюють 2 відділення зв'язку, ощадна каса, 17 магазинів, 2 комбінати побутового обслуговування, 2 перукарні, 4 їдальні. В 1971 році побудовано ресторан. Селище повністю радіофіковано й електрифіковано.

Неухильно зростає добробут трудящих. У 1970 році в особистому користуванні населення було понад 675 телевізорів і 1020 радіоприймачів. Товарооборот торговельної мережі селища перевищив 2,5 млн. карбованців.

Жителі селища забезпечені висококваліфікованою медичною допомогою. В лікарні на 50 ліжок, протитуберкульозному диспансері на 35 ліжок, 2 медпунктах, аптеці працюють понад 45 медпрацівників. У 5 дитячих садках і яслах виховується понад 120 малят. Велику увагу партійні і профспілкові організації приділяють оздоровленню трудящих. Так, наприклад, лише в 1957 році 51 робітник, службовець та інженерно-технічний працівник цукрозаводу оздоровлювався в будинках відпочинку та санаторіях.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 14, спр. 64, арк. 23.

За роки Радянської влади виросла і культура Цибулева. Близько 1,5 тис. робітників, службовців і колгоспників мають середню і вищу освіту. В селищі працюють середня, восьмирічна, 2 початкові школи, в яких 69 учителів навчають і виховують понад 1250 учнів. 172 фахівці з вищою та понад 100 з середньою спеціальною освітою вийшло з селища за роки Радянської влади, в т. ч. 48 інженерів, 46 вчителів, 14 агрономів, 6 юристів, 7 ветлікарів.

У 7 бібліотеках селища налічується понад 51 тис. книг. У 1971 році робітники, колгоспники й службовці передплачували 5774 примірники газет і журналів.

Жителі борються за перетворення Цибулева на селище високої культури і зразкового порядку. В побут входять нові обряди та звичаї: вечори вшанування людей праці, комсомольські весілля, проводи юнаків до лав Радянської Армії тощо. Своє дозвілля трудівники проводять у будинку культури та заводському клубі. З ініціативи комсомольців створено духовий оркестр при будинку культури та джазовий оркестр клубу цукрозаводу. Успішно виступає перед трудівниками селища та на районних оглядах художньої самодіяльності хоровий колектив колгоспу «Пам'яті Леніна», в якому беруть участь понад 50 колгоспників і службовців.

Керівником і організатором усіх перетворень є партійні організації. Зростає їх авторитет і кількісний склад. У партію приходять кращі борці за майбутнє. З 1957 року число членів і кандидатів у члени партії в партійних організаціях Цибулева зросло з 152 до 300 чоловік[1], які об'єднані в 4 первинних організаціях.

Активну участь у виробничому й громадсько-політичному житті беруть 290 членів ВЛКСМ 4 комсомольських організацій.

Велику організуючу і виховну роботу серед населення проводять 84 депутати селищної Ради, серед яких 42 комуністи та 17 комсомольців. 10 постійно діючих комісій, 67 самодіяльних громадських організацій залучають до активного громадсько-політичного життя широкі кола трудящих Цибулева.

Нові перспективи розвитку громадського господарства, підвищення матеріального й культурного рівня трудівників селища відкривають рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Щасливим життям живе сьогодні селище, оновлене працею і мудрістю радянських людей. Ще прекраснішим воно буде завтра

С. А. ЖУРАВЕЛЬ, А. У. КОВАЛЬ

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1132, оп. 14, спр. 102, арк. 33; оп. 20, спр. 105, арк. 64—65.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МОНАСТИРИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ

АВРА́МІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 1 км на північний схід від районного центру та 10 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 2022 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Летичівку.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2103 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1976,2 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим свинарством.

На території Аврамівки є спиртовий завод.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медпункт, дитячі ясла на 50 місць і садок.

Партійна організація села об'єднує 45 комуністів. 3 комсомольські — 56 членів ВЛКСМ.

За досягнення в праці 35 трудівників села нагороджено орденами й медалями, у т. ч. свинарку З. О. Криворучко і голову колгоспу І. М. Федика — орденом Леніна, тракториста І. М. Левчука — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XVIII століття.

356 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 206 — полягло в боях, 93 — відзначено орденами й медалями. В Аврамівці встановлено обеліск Слави односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

У Летичівці народився український радянський композитор і громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР П. О. Козицький (1893—1960).

На околицях села виявлено залишки поселення черняхівської культури.

БАЧКУ́РИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 6 км на південний схід від районного центру та 14 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1240 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. І. В. Мічуріна, за яким закріплено 2054,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1526,1 га орної землі. Колгосп спеціалізується на виробництві яєць і м'яса птиці. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Тут є міжколгоспна інкубаторна станція (300 тис. штук молодняка птиці за сезон), цегельний завод.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 8,8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція, ощадна каса, магазин.

Партійна організація села налічує 33 комуністи, дві комсомольські — 71 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 71 трудівника відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

1923 р. в Бачкуриному організовано дві артілі — «Заповіт Леніна» та ім. Г. І. Котовського.

Село відоме з XVIII століття.

161 житель села брав участь у Великій Вітчизняній війні, з них 89 — полягло в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 48 — нагороджено орденами й медалями. В 1953 році встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули під час визволення Бачкуриного від гітлерівців.

Уродженцем села є доктор філологічних наук, професор М. С. Грицай.

Скирдування сіна в колгоспі ім. Карла Маркса, с. Аврамівка. 1968 р.

ІВАХНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані по обох берегах річки Гірського Тікичу, за 15 км на північ від районного центру Монастирище, за 3 км від залізничної станції Івахни. Населення — 2122 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Долинка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 4386,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3264 га орної землі. Провідною галуззю господарства є відгодівля великої рогатої худоби та виробництво яєць.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, шкільний краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, побутовий комбінат, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 45 комуністів, дві комсомольські — 105 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 97 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. комбайнера колгоспу П. К. Сокура — орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

1925 року створено дві артілі: ім. В. К. Блюхера та ім. В. І. Чапаєва.

У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брали участь 384 жителі села, з них 147 — полягли в боях, 184 — відзначені урядовими нагородами. В селі є пам'ятник на братській могилі та обеліск Слави воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу Івахнів виявлено залишки поселення трипільської культури, доби пізньої бронзи та черняхівської культури.

КНЯЖА́ КРИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північний захід від районного центру та 15 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1685 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Зозулинці та с. Новосілка.

За колгоспом ім. М. В. Фрунзе, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 3590 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 3362 га. Напрям господарства — зерновий з розвиненим м'ясо-молочним тваринництвом. З 1969 року спеціалізується на вирощуванні поросят для спецгоспів.

В селі працюють середня школа, бібліотека з фондом 7,6 тис. книг, будинок культури на 600 місць, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла, а також відділення зв'язку, 3 магазини.

Дві партійні організації об'єднують 50 комуністів, дві комсомольські — 107 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 61 чоловік відзначений орденами й медалями Союзу РСР.

Село засновано наприкінці 1768 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Княжій Криниці діяла підпільна група на чолі з Ф. З. Решетняком. У Великій Вітчизняній війні брало участь 418 жителів села, з них 140 — загинуло в боях, 26 — нагороджено орденами й медалями.

1956 року встановлено два обеліски Слави — воїнам-визволителям села й односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину.

КНЯЖИКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 20 км на північний схід від районного центру Монастирище, за 15 км від залізничної станції Івахни і за 12 км від автотраси Київ—Одеса. Населення — 1006 чоловік. Сільраді підпорядковані села Владиславчик, Зюбриха і селище Первомайське.

За колгоспом ім. XXI з'їзду КПРС, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2782 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2620,4 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 50 передовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. бригадира тракторної бригади С. М. Манжулу — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека з фондом понад 6,3 тис. книг, будинок культури, медичний пункт, дитячі ясла, ощадна каса, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація налічує 55 комуністів, комсомольська — 53 члени ВЛКСМ.

Село відоме з XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 127 жителів села билися з німецькими загарбниками, з них 80 — полягли в боях, 43 — за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями. 1953 року відкрито на братській могилі пам'ятник воїнам-визволителям, які загинули в боротьбі з гітлерівцями.

Глиняний ліпний посуд періоду ямної культури, с. Новосілка.

КОПІЮВА́ТА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км на схід від районного центру та 25 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1448 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Теолин.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 2561 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2524,6 га орної землі. Головний напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Колгосп має млин, автотракторну майстерню.

Працюють середня школа, клуб, 2 бібліотеки з фондом понад 10 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла, відділення зв'язку, універмаг, побуткомбінат.

Партійна організація налічує 59 комуністів, дві комсомольські — 225 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 66 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 210 жителів села, з них 78 — віддали життя за Батьківщину, 42 відзначені урядовими нагородами.

У Копіюватій встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. В центрі села височить скульптурне погруддя В. І. Леніна.

КОРИ́ТНЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північний захід від районного центру та 10 км від залізничної станції Монастирище. Поблизу села протікає річка Гірський Тікич. Населення — 1581 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Жовтневе.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 3051 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2763 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим тваринництвом.

У Коритні є середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10,8 тис. книг, медичний пункт з пологовим відділенням на 7 ліжок, дитячі ясла на 150 місць.

Партійна організація об'єднує 62 комуністи, дві комсомольські — 93 члени ВЛКСМ.

За досягнення у праці 58 трудівників села відзначено орденами й медалями Союзу РСР. Телятниці П. Ф. Лазаренко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село утворилося з хуторів наприкінці XVIII ст. Спочатку воно називалося Коритнянськими хуторами.

У Жовтневому з вересня 1942 року діяла підпільна партійна організація на чолі з П. О. Саморухою, яка виконувала роль районного комітету КП(б) України. Крім неї, в Коритні діяли підпільна група, очолювана П. П. Янишевським, та підпільна комсомольська організація під керівництвом М. П. Прудиуса.

У боях з гітлерівцями брало участь 385 жителів села, з них 189 — віддало своє життя за визволення Батьківщини, 106 — нагороджено орденами й медалями. 1957 року в Коритні встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Уродженцем села є український радянський поет З. В. Гончарук.

ЛЕ́СЬКОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 6 км на схід від районного центру та 17 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1211 чоловік. Сільраді підпорядковані села Матвіїха, Петрівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 3020 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2829 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

На території села є восьмирічна школа, бібліотека з фондом 9,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла і садок, пошта, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 53 комуністи, дві комсомольські — 72 члени ВЛКСМ.

44 трудівники Леськового удостоєні орденів і медалей СРСР. За високі показники у вирощуванні врожаїв зернових культур нагороджено орденом Леніна колишніх голову колгоспу Т. Я. Овчарука, бригадира рільничої бригади Т. А. Антощука.

Село відоме з XVIII століття.

303 жителі села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами, з них 162 — віддали своє життя за соціалістичну Батьківщину, 16 — відзначено урядовими нагородами. Уродженцю Петрівки генералу армії С. Г. Поплавському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1963 року споруджено обеліск Слави воїнам, які загинули у Великій Вітчизняній війні.

1968 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛУКАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Юшки (притока Гірського Тікичу), за 25 км на північний захід від районного центру та 35 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1431 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Тарасівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. І. Калініна, за яким закріплено 3331 га сільськогосподарських угідь, з них 3148 га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, кузню.

Працюють середня школа, клуб на 550 місць, бібліотека з фондом 7,9 тис. книг, дільнична лікарня, аптека, дитячі ясла і садок, 3 магазини, їдальня.

Партійна організація села об'єднує 41 комуніста, дві комсомольські — 120 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи в розвитку економіки і культури села 81 передовика відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 296 жителів села, з них 154 — віддали життя за Батьківщину, 101 — нагороджено орденами й медалями. 1963 року в Лукашівці на братській могилі воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник, а 1970-го — обеліск Слави односельцям, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

НОВЕ́ МІ́СТО — село, центр сільської Ради. Розташоване за 1,5 км на південь від районного центру та 10 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 3408 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Забіляни і Кудинів Ліс.

За колгоспом «Слава», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 2870 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2741 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села розміщене районне об'єднання «Сільгосптехніки».

Тут є восьмирічна школа, бібліотека з фондом 18,1 тис. книг, будинок культури на 450 місць, районна лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 дитячих ясел, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 52 комуністи, 2 комсомольські — 84 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 82 передовиків праці нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. голову колгоспу М. С. Андрусенка, механізатора А. Д. Кудина, бригадира В. М. Русанова — орденом Леніна.

358 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 177 — віддало своє життя за соціалістичну Батьківщину, 152 — відзначено бойовими нагородами. В Новому Місті 1961 року встановлено обеліск Слави воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

СА́РНИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 10 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Севастянівки. Населення — 1372 чоловіка. Сільраді підпорядковані с. Попудня та селище Володимирівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня, за яким закріплено 1582 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1503,4 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є державний млин Монастирищенського млинокомбінату.

В селі працюють середня школа, клуб із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 8,6 тис.

книг, дитячі ясла, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, пошта.

Партійна організація налічує 36 комуністів, дві комсомольські — 130 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва й культури 74 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. Я. І. Новак та С. Н. Смілянець — орденом Леніна.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 210 жителів села, з них 136 — полягло в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 57 — за виявлену мужність і відвагу відзначено орденами й медалями. 1967 року в центрі села встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули в боротьбі за соціалістичну Батьківщину.

Біля Сарнів виявлено залишки поселення черняхівської культури, а поблизу Попудні — трипільської культури та доби пізньої бронзи.

СТЕПІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км на схід від районного центру та 32 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 756 чоловік.

За колгоспом ім. В. Я. Чубаря, центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 1190 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1142 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво.

У Степівці працюють восьмирічна школа, клуб із залом на 250 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книг, медпункт, дитячі ясла.

Партійна організація об'єднує 24 комуністи, дві комсомольські — 42 члени ВЛКСМ.

37 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

166 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 60 — полягло в боях, 47 — відзначено урядовими нагородами. В 1964 році відкрито обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули за Батьківщину.

ТАРНА́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на південний захід від районного центру та 6 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 630 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Сатанівка та селище Покрівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Ленінського комсомолу, за яким закріплено 1460 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1331,1 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека з фондом 5,8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок.

Партійна організація об'єднує 35 комуністів, дві комсомольські — 36 членів ВЛКСМ.

37 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 98 жителів Тарнави брало участь у боротьбі з ворогом, з них 61 — поліг смертю хоробрих, 17 — відзначено урядовими нагородами. 1962 року встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ТЕ́РЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 16 км на південний захід від районного центру та 10 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 893 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. О. Щорса, за яким закріплено 1051 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 997 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут працюють середня школа, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 50 ліжок, поштове відділення, 3 магазини.

Дві партійні організації об'єднують 33 комуністів, дві комсомольські — 101 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 38 трудівників Терлиці удостоєно урядових нагород Союзу РСР.

Село відоме з XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 120 жителів села, з них 64 полягли смертю хоробрих, 58 — відзначено орденами й медалями.

1969 року в центрі села встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ХАЛАЇ́ДОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 8 км на південний захід від районного центру і 15 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1283 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Дубрівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2615 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2407 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом понад 9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Партійна організація (створена 1920 року) об'єднує 42 комуністи, дві комсомольські — 75 членів ВЛКСМ.

77 трудівників Халаїдового нагороджено орденами та медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVIII століття.

1925 року в селі організовано сільськогосподарську комуну.

У роки Великої Вітчизняної війни 163 жителі села захищали Батьківщину, з них 83 — полягли в бою з німецько-фашистськими загарбниками, 57 — відзначені урядовими нагородами. 1966 року в Халаїдовому споруджено обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі з гітлерівцями.

ЧАПА́ЄВКА (до 1935 року — Панський міст) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південний схід від районного центру і 22 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 798 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях колгоспника», за яким закріплено 1274 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1198,1 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

У Чапаєвці є восьмирічна школа, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека з фондом 5,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 34 комуністи, дві комсомольські — 41 члена ВЛКСМ.

37 трудівників Чапаєвки відзначено орденами й медалями СРСР, у т. ч. чабана колгоспу О. Н. Пущика — орденом Леніна.

129 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 66 — полягло в боях, 44 — нагороджено орденами й медалями.

У дні 50-річчя Великого Жовтня в Чапаєвці відкрито обеліск Слави на честь 6 червоноармійців, які загинули 1921 року від банди Махна.

ШАБАСТІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на північний захід від районного центру та 6 км від залізничної станції Монастирище. Населення — 1253 чоловіка. Сільраді підпорядковані с. Половинчик і селище Вільна.

За колгоспом ім. XX з'їзду КПРС, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1948 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1822 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека з фондом 12,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, а також 3 магазини, чайна.

Партійна організація налічує 37 комуністів, дві комсомольські — 60 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи 58 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу О. О. Михайлишина, учителя М. В. Лисюка.

Село відоме з XVIII століття.

Під час німецько-фашистської окупації на території Шабастівки діяла підпільна група (керівник Д. П. Коник). 222 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них — 117 полягли в боях, 70 — відзначено орденами й медалями.

В центрі села встановлено обеліск Слави радянським воїнам, які загинули смертю хоробрих.

ШАРНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на обох берегах річки Шарки (притока Гірського Тікича), за 20 км на північ від районного центру, за 9 км від залізничної станції Івахни та за 18 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1028 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Зарубинці та селище Скомороха.

В Шарнополі розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. М. Горького, за яким закріплено 1709 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1638,7 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Тут розвинуте також овочівництво, м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має пилораму, млин.

На території села працюють середня школа, бібліотека з фондом 9,5 тис. книг, клуб із стаціонарною кіноустановкою, медичний пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 3 магазини.

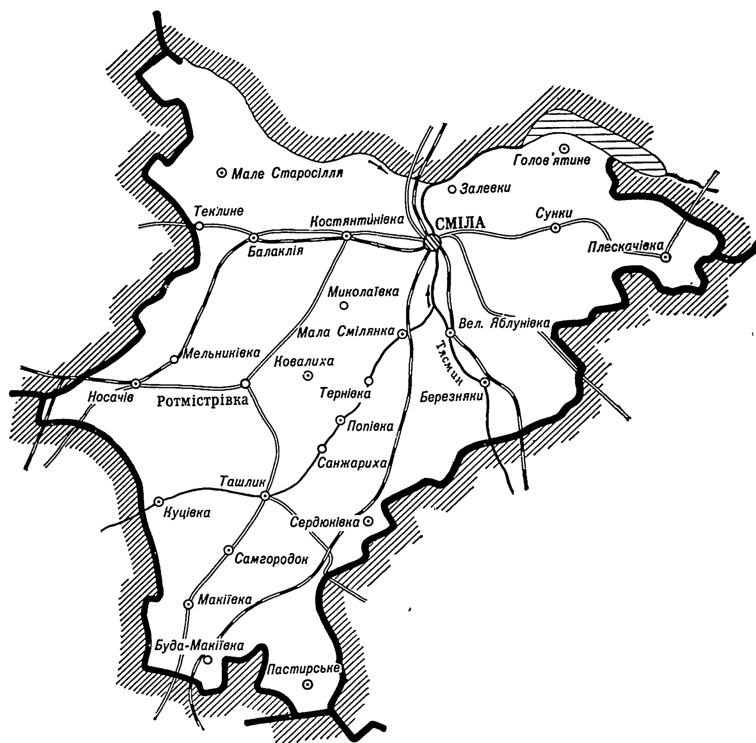
Партійна організація налічує 28 комуністів, 2 комсомольські — 134 члени ВЛКСМ.

57 трудівників Шарнополя відзначено урядовими нагородами Союзу РСР.

Перша згадка про село в історичних документах належить до 1769 року.

258 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 79 — віддали своє життя за соціалістичну Батьківщину, 86 — нагороджені орденами і медалями. Уродженцю Зарубинців О. Ф. Фуковському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На братській могилі воїнів, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, встановлено пам'ятник.

СМІЛЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,9 тис. кв. км, населення — 111,8 тисяч чоловік, в тому числі сільського — 52,8 тис. чол. Міській, селищній та 18 сільським Радам підпорядковано 41 населений пункт. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут є 17 колгоспів, відгодівельний радгосп обласної контори заготівлі та промислової відгодівлі худоби, дослідне господарство Черкаської державної сільськогосподарської станції; 26 промислово-транспортних, будівельних та виробничих підприємств, залізничний вузол і 4 залізничні станції.

Населення обслуговують 48 медичних закладів. Працює 38 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 9 середніх. Є 35 дитячих ясел і садків. Культурно-освітню роботу проводять 37 будинків культури, 41 бібліотека, 42 стаціонарні кіноустановки (в т. ч. 36 широкоекранних).

В районі є 3 пам'ятники В. І. Леніну, 5 скульптурних погрудь Т. Г. Шевченка, 1 — О. М. Горького, 21 обеліск Слави та пам'ятник на братських могилах. Тут проживають і трудяться 3 Герої Радянського Союзу і 4 Герої Соціалістичної Праці.

СМІЛА

Сміла — місто обласного підпорядкування (з 1939 р.), центр Смілянського району. Розташована на берегах р. Тясьмину (при впадінні у неї Срібнянки), за 30 км від обласного центру. У місті є дві залізничні станції: ім. Т. Г. Шевченка та Сміла. Населення — 55,8 тис. чоловік.

Територія сучасного міста та його околиць заселена здавна. На лівому березі Срібнянки, в районі ірдинських болот, в урочищах Юровій горі і Деренківці та в інших місцях виявлені пізньопалеолітичне поселення, яке існувало тут понад 15 тис. років тому, поселення та майстерня крем'яних знарядь праці доби неоліту. У багатьох курганах розкопані поховання доби бронзи, доскіфських, ранньоскіфських та сарматських часів. За півтора км вище греблі, на р. Тясьмині знайдено ранньослов'янське поселення черняхівської культури. Біля Сміли виявлено скарб

Стела при в'їзді до м. Сміли. 1970 р.

золотих речей, а також могильник давньоруських часів. Крім того, розкопано кілька кочівницьких курганів X—XII ст. н. ери.

Перші дані про поселення на території Сміли знаходимо в документах XVI століття. Відомо, що 1536 року король Сигізмунд I передав землі на узгір'ї над Тясьмином та Сріблянкою якомусь Юську чи Яську Тимкевичу. Він заснував тут хутір, прозваний у народі Яцьковим над Тясмином. Хутір стояв при дорозі, якою татари ходили на Україну. Невдовзі він зник. Ймовірно, що його знищили кочівники. Лишилась тільки назва урочища — Яцькове. Тимкевичі, що ніяк не могли дійти згоди з боярами Жубриками (теж вважали хутір своєю власністю) передали права на свою землю черкаським міщанам. Черкаське староство довго вело боротьбу з Жубриками.

Наприкінці XVI ст. на місці колишнього хутора нереєстрові козаки заснували слободу, яку назвали Тясьмине. На початку XVII ст. слобода перетворилася на поселення містечкового типу і в 1633 році перейшла у володіння польського магната С. Конецпольського. Відтепер вона стала містечком. Незабаром після загарбання Тясьминого Конецпольськими на нього напали татари і погнали в неволю багатьох мешканців. Якась дівчина провела козаків через важкопрохідне Ірдинське болото у тил ворога. «Воїни,— свідчить легенда,— здолали тьму-тьмущу татарви у січі кривавій, тільки дівчини не вберегли...». Поховали воїни героїню над Тясьмином і назвали її Смілою, а містечко Тясьмине на її честь перейменували на Смілу[1].

Тяжко жилося смілянам під владою магната. Власник жорстоко експлуатував селян. Вони платили йому чинш, давали в одсип зерно, двічі на тиждень працювали в маєтку, а також виконували інші повинності, з яких особливо тяжким був постій війська. Місцеві козаки та селяни не раз піднімалися на боротьбу з гнобителями, 1631 року тут спалахнуло повстання під проводом Івана Злого, а в 1637 році селяни приєдналися до повстання під проводом Павла Бута і Д. Гуні.

У роки визвольної війни 1648—1654 рр. Сміла — сотенне містечко Чигиринського полку і один із опорних пунктів повсталих селян та козаків[2]. У містечку жив син Богдана Хмельницького — Тиміш. Через Смілу до Чигирина у 1653 році проїжджали до гетьмана Богдана Хмельницького російські посольства А. Матвеєва — І. Фоміна (у червні) й Р. Стрешньова — М. Бредіхіна (у грудні)[3].

У березні 1654 року потай від Богдана Хмельницького містечко з околицями випросив у російського царя переяславський полковник Тетеря, що очолював українське посольство у Москві. Побоюючись, що про це довідається військо і суворо його покарає, Тетеря не скористався дозволом. Дарчу грамоту царя на Смілу він закопав у землю[4].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Сміла залишилась під владою Польщі, містечко знову стало власністю Конецпольських. Володарі жорстоко помстилися його жителям за участь у визвольній війні. Часті в той час набіги турків і татар, які не раз облягали містечко, палили будівлі, грабували, брали в полон населення, змусили мешканців Сміли в 70-х роках XVII ст. покинути рідні місця і перейти на Лівобережну Україну. Там вони заснували поселення Сміле (тепер однойменне село Роменського району Сумської області). У червні 1674 року росій-

---

[1] Л. А. Бобринский. Записки о Смеле, СПб, 1899, стор. 3.
[2] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 669.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 301.
[4] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70 роках XVII ст., стор. 112.

сько-українські війська під командуванням воєводи Г. Ромодановського та гетьмана І. Самойловича розгромили на Тясьмині під Смілою великий загін ханського візира і загін турецького ставленика П. Д. Дорошенка.

За умовами «Вічного миру» (1686 року) землі на правому березі Дніпра і на лівому березі Тясьмину, у т. ч. територія Сміли, мали бути незаселеними. Однак минуло небагато часу і містечко починає відроджуватися. Цьому сприяло наростання визвольної боротьби народних мас Правобережжя під керівництвом С. Палія.

З листопада 1742 року Сміла перейшла у володіння польських магнатів Любомирських[1]. Щоб захищатися від селянсько-козацьких повстань, Любомирські збудували дерев'яний замок, в якому тримали військовий гарнізон[2]. Для зручності управління землі Любомирських («Побережне панство») поділялись на губернії або ключі. Сміла була центром ключа, що тягнувся над Тясьмином вздовж кордону з Росією.

У XVIII ст. жителі Сміли займалися землеробством і рибальством. Закріпачені селяни відробляли панщину, яка влітку доходила до 6 днів на тиждень, сплачували численні податки і виконували різні повинності. За будь-яку провину, а часто і без причини, феодали катували кріпаків, морили голодом, підвішували за руки. Соціальний гніт доповнювався національно-релігійним. Жителям заборонялося розмовляти рідною мовою, виконувати православні обряди, їх приневолили приймати унію.

Все це викликало люту ненависть до гнобителів. Протягом кількох десятиліть у районі Сміли діяли гайдамацькі загони. Збиралися вони в Чорному лісі, неподалік від Сміли. Населення міста брало участь у цих повстаннях, зокрема у виступі 1734 року під керівництвом Верлана, Медведя. Його вогонь перекинувся на Брацлавщину. В 1759 році кінний загін (200 чоловік) гайдамаків увірвався до Сміли, а наступного року — 360 повстанців здобули смілянський замок[3]. Та найширшого розмаху боротьба набула у 1768 році під час Коліївщини. 7 червня загін гайдамаків, очолюваний сподвижником Залізняка, осавулом Буркою, здобув містечко, спалив замок і знищив багато шляхти. Любомирським пощастило врятуватися.

Наляканий могутнім народним рухом, царизм допоміг придушити повстання. Проте наприкінці того ж року у районі Сміли знову починають діяти гайдамацькі загони. Серед селян розповсюджувався універсал невідомої особи із закликом озброюватись і приєднуватись до гайдамаків. «Кидайте хати, жінок, улюблених дітей,— говорилося у ньому,— не тужіть за ними, бо скоро побачитесь. Дасть нам бог перемогу і будете собі панами вільними»[4]. Повстання проти польської шляхти на Смілянщині тривали і в 1769—1770 роках.

Щоб послабити антишляхетські настрої, польський король 1773 року надав Смілі магдебурзьке право. Однак і після цього Ксаверій Любомирський, що володів Смілянщиною, не почував себе безпечно. Він вирішив збути містечко і навколишні землі. 1787 року за 2 млн. крб. сріблом їх купив російський князь Г. О. Потьомкін. З 1793 року Сміла стає власністю його племінника графа О. М. Самойлова.

Після возз'єднання (1793 рік) Правобережної України з Росією два роки Сміла була повітовим містом, а з січня 1795 року ввійшла до складу Черкаського повіту. Граф Самойлов, прагнучи одержати у своїх економіях якомога більше зерна на продаж, нещадно визискував селян. Господарства його кріпаків були вкрай розорені.

М. Г. Чернишевський в одній з своїх праць зазначав, що у 30-х роках XIX ст. у Смілі із 1031 господарства 864 були безкінними[5]. Щоб мати високі прибутки, пан

[1] В. Головня. Смела, стор. 7.
[2] Статистическое описание Киевской губернии, т. 1, стор. 476.
[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 95, 308, 367.
[4] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування. К., 1961, стор. 379.
[5] Журн. «Современник», 1856, № 8, стор. 63, 64.

запровадив місячину, тобто перевів безземельних і більшість безкінних селян на щоденну панщину. Селяни подали цареві скаргу на Самойлова (1834 рік). Але вона залишилася без відповіді[1].

З 1838 року містечко з навколишніми землями і селами переходить у власність графів Бобринських. Вони відомі як експлуататори-хижаки. В. І. Ленін писав, що зграя «Романових, Бобринських, Пуришкевичів... ганьбить нашу великоруську національну гідність»[2].

За десять років (1838—1848) нові власники відкрили 6 цукроварень. Із них дві — на околицях містечка. 1840 року у Смілі почав працювати механічний завод, який виготовляв обладнання для цукроварень та сільськогосподарські машини.

У зв'язку з розвитком цукрової промисловості в графських економіях з року в рік збільшувались посіви цукрових буряків. Проте вже в 50-х роках вони не могли задовольнити зростаючі потреби заводів у сировині, і власники цукроварень контрактують буряки в інших плантаторів. Не вистачало також робочої сили. Тому Бобринські купували або наймали посезонно кріпаків у поміщиків. 1846 року вони придбали тисячу кріпаків на Сумщині. Ще тисячу душ було привезено з Саратовської губернії. Куплених людей селили у бараках. За роботу на цукроварнях фабричні селяни одержували пайок і 6 крб. грішми на місяць. Ще нижчою була оплата праці сезонних робітників (3 крб.).

Крім підприємств Бобринських, у 50-х роках XIX ст. діяли також два шкіряні заводи, три цегельні, дві винокурні, 10 млинів. Водночас тут розвивалися ремесла, торгівля. Свої вироби шевці, гончарі, бондарі збували на ярмарках, які відбувалися тут двічі на рік.

На 1847 рік у містечку проживало 4,08 тис. чоловік, а на початку 60-х рр.— 12,6 тис. чоловік. Змінювався і його вигляд. Від центру до заводів пролягли рівні вулиці. В 1842 році при цукроварнях відкрилася лікарня, з 1851 р. почала працювати поштово-телеграфна контора, а з 1858 — парафіяльна школа. Відомо, що в 1821 році, їдучи до Києва, у Смілі зупинявся О. С. Пушкін.

З 1861 року містечко стало волосним центром. Під час селянської реформи Бобринські, віднявши наділи, перетворили своїх селян у городників. Під загрозою голодної смерті колишні кріпаки змушені були працювати на цукроварнях та в економіях. Як свідчать уставні грамоти, у Смілі 1863 року з 407 селянських господарств тяглих було всього 7, піших — 196, а городників — 204[3]. Під час реформи Бобринські до своїх земель долучили ще 14 тис. десятин і радо вітали «розкріпачення».

Пограбовані реформою селяни Сміли у 1868 році повстали. Їх підтримали у Васильківському і Звенигородському повітах Київської губернії. Царські власті ввели у містечко війська, які придушили виступ[4].

В кінці XIX століття зубожіння селян посилювалося, дедалі поглиблювалося класове розшарування. Особливо потворних форм воно набрало напередодні першої світової війни. 1912 року в Смілі (без призаводських селищ) налічувалося 699 господарств, з них 4 — зовсім не мали землі, 323 — мали по десятині, 112 — до 2-х десятин, а 366 господарств зовсім не мали худоби.

В цей же час швидко зростає промисловість. Розширюється виробництво цукру, зростає машинобудування, стають до ладу нові підприємства для переробки шкіри і обробки деревини. Виключне значення для економічного розвитку Сміли мало відкриття у 1876 році залізниці Фастів—Знам'янка. У районі містечка тоді було споруджено станції — Бобринську (на околиці) і Смілу. Від станції Бобринська до Черкас також прокладено колію. Того ж року тут почали працювати Головні залізничні майстерні.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 619, оп. 2, спр. 1, арк. 1.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 81.
[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 925, арк. 1844, 1916.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 139, арк. 1.

У казармі робітників Смілянського рафінадного заводу. 1913 р.

В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії» зараховує Смілу до числа найважливіших центрів фабрично-заводської промисловості в європейській Росії. На 9 фабриках і заводах Сміли, як зазначав В. І. Ленін, у 1879 році було вироблено продукції на 4070 тис. крб. (на 791 тис. крб. більше, ніж того ж року випустили її 76 фабрик і заводів Києва[1]).

З 80-х років тут запроваджується найпрогресивніший для того часу дифузійний спосіб добування бурякового соку, а з 90-х років — з'явилися електромотори. Це сприяло значному збільшенню виробництва товарної продукції. Розбудовувалися машинобудівні майстерні, Бобринський залізничний вузол. І якщо 1898 року у містечку налічувалося 18 фабрик і заводів, то вже у 1910 році їх було 23.

До Сміли щороку прибували тисячі людей з надією заробити на шматок хліба. Проте Бобринські неохоче користувалися вільним наймом, бо, не витримуючи жорстокої експлуатації, вільнонаймані йшли в інші місця. Власники цукроварень вербували селян у Смоленській, Орловській, Могилівській та інших губерніях. В угодах між графськими конторами і волосними управліннями зазначалося, що за селян, які не вийдуть на роботу, а також за померлих або засуджених, одержані завдатки повинні відробити родичі чи односельці. Найнятим Бобринські видавали мізерний завдаток, і тому вони добиралися до Сміли тільки пішки. На самих цукроварнях через високу температуру і відсутність вентиляції «робітники працювали зовсім голими». За будь-яку провину їх штрафували, а то й били. Доведені до відчаю, трударі піднімалися на боротьбу.

Спершу вона носила стихійний характер. Так, 1873 року черкаський повітовий справник доповідав губернським властям, що на заводах Бобринських навіть поліція безсила припинити втечі робітників[2]. З роками все відчутнішим ставав організований опір експлуататорам. 1891 року управитель смілянських цукроварень віддав до суду селян з Смоленської губернії — братів Васютиних, О. Грибова і П. Федосова,— бо вони «крім одвертого непослуху..., підбурювали цілі артілі робітників»[3].

Перші масові виступи трудящих мали місце у травні 1901 року. Тоді застрайкували залізничники Головних майстерень. Вони вимагали підвищити заробітну плату і звільнити з роботи начальника майстерень. Хоч страйк і не приніс перемоги робітникам, проте він послужив сигналом для дальших виступів трудящих.

У жовтні того ж року відбувся великий страйк на цукрових заводах. Незадоволені оплатою праці і масовими штрафами, робітники припинили роботу. Майже чотири дні стояли піскова цукроварня і три дні — рафінарня. Виступом робітників керував слюсар В. Клочко. Про цей страйк писала «Искра»[4]. Бобринські викликали війська, виступ придушили, а Клочка засудили на довічну каторгу.

З 1903 року у Смілі почала працювати соціал-демократична група чисельністю 14 чоловік. Учасники групи знайомилися з творами К. Маркса, Ф. Енгельса,

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 575.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 619, оп. 1, спр. 232, арк. 37, 45.
[3] Там же, спр. 193, арк. 58, 65, 78.
[4] Газ. «Искра», 20 грудня 1901 р.

В. І. Леніна, книгами М. Чернишевського і В. Бєлінського та іншою літературою Підпільники були зв'язані з робітниками-залізничниками, друкували на гектографі листівки, у яких закликали до революційної боротьби[1].

2—3 вересня 1903 року страйкували понад 900 робітників Головних залізничних майстерень. Вони приходили на підприємство, але до роботи не ставали. Адміністрація змушена була пообіцяти 8-годинний робочий день і підвищення заробітної плати. 4 вересня залізничники приступили до роботи[2].

Наростання революційного руху у Смілі змусило київського губернатора посилити військами місцевий гарнізон. Війська були розквартировані і на станції Бобринська.

Трудящі Сміли активну участь брали в революції 1905—1907 рр. Виступи робітників цукроварень та економій очолювала Смілянська організація РСДРП «Іскра». Група РСДРП станції Бобринська проводила роботу серед залізничників[3].

Весною 1905 року першими застрайкували кравці. Під лозунгами «Геть самодержавство!», «Хай живе свобода!» 29 травня жителі Сміли вийшли на демонстрацію, яку розігнала поліція. У червні п'ять днів страйкували робітники рафінадного заводу[4], дещо пізніше — селяни графських економій.

З новою силою революційна боротьба розгорілася восени 1905 року. 14—18 жовтня під керівництвом більшовиків робітники станції Бобринська провели загальний політичний страйк. П'ять діб не працювали залізничні майстерні і станція. Страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати, свободи слова і зборів, скасування воєнного стану на залізниці тощо. Виступом керував страйковий комітет, очолюваний більшовиком О. О. Кастелі.

6 грудня у Смілі відбулася масова політична демонстрація[5], а наступного дня залізничники оголосили загальний страйк, який тривав майже 2 тижні. Виступ залізничників підтримали понад 2 тис. робітників цукроварень. Коли стало відомо, що власники заводів терміново наймають інших робітників, страйкуючі виставили пікети[6]. 18 грудня, на вимогу переляканих цукрозаводчиків, у Смілі та на станції Бобринська було оголошено воєнний стан[7]. Власті силою зброї придушили страйки. Проте ліквідувати революційні настрої серед робітників не вдалося.

Організація РСДРП станції Бобринська з лютого 1906 року входила до складу вузлового бюро РСДРП Південно-Західної залізниці, що стояло на більшовицьких позиціях[8]. Наприкінці червня 1906 року у Смілі і на станції Бобринська прокотилася нова хвиля політичних демонстрацій, мітингів, які не раз переростали у страйки і сутички з військами. 27 червня припинили роботу робітники Головних залізничних майстерень. Їх приклад наслідували робітники цукроварень. Коли на прохання Бобринських війська почали переслідувати страйкарів, робітники рафінадного заводу дали їм рішучу відсіч. Черкаський повітовий справник про цю подію так доповідав київському губернатору: «Робітники підняли тривогу заводськими пожежними дзвонами, стали вигукувати: «Товариші! До зброї!», «Кличте на допомогу робітників із Бобринської!». З усіх боків почали збігатися люди з гвинтівками, сокирами, залізними палицями... Становище з кожною годиною ускладнювалося. За наказом полковника Азарова драгуни відступили»[9]. Влітку 1906 року на станції Бобринська із числа залізничників була створена бойова ор-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 811, арк. 67, 487, 488; спр. 813, арк. 6—11, 19, 152—154; спр. 813-а, арк. 347.

[2] Там же, оп. 5, спр. 328, арк. 2,3.

[3] П. М. Шморгун. Большевистские организации Украины в революции 1905—1907 гг. К., 1964, стор. 51.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1314, арк. 1.

[5] Там же, спр. 1050, арк. 791.

[6] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 223, арк. 1,2.

[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1050, арк. 796.

[8] Там же, ф. 275, оп. 1, спр. 934, арк. 137.

[9] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 223, арк. 140.

ганізація, якою керував член комітету РСДРП Г. У. Гончарук (партійна кличка Кофейник)[1]. Активніше повели революційну боротьбу і робітники економій. У відповідь власті посилили репресії. 1906 року за революційну діяльність були вислані на каторгу керівники Смілянської соціал-демократичної організації «Іскра» більшовики А. М. Калиниченко, О. А. Сахацький, Г. У. Гончарук (Кофейник), Й. І. Меленкевич та інші. «Іскра» на деякий час припинила діяльність. Бобринський комітет РСДРП(б) продовжував роботу в складних умовах спаду революції. Та наприкінці 1908 року і він був розгромлений поліцією. Проте через рік більшовицька організація відновила свою діяльність.

Розвиток капіталізму зумовив зростання містечка. На 1910 рік тут проживало понад 29 тис. чоловік, або на 12,4 тис. жителів більше, ніж на час першого всеросійського перепису населення 1897 року[2]. Діяли 3 лікарні на 112 ліжок, 6 аптек. 1884 року відкрито технічні класи, що готували спеціалістів для цукрових заводів, 1909 — чоловічу і жіночу гімназії. У 3 середніх і 8 нижчих навчальних закладах того часу 57 учителів навчали 1658 учнів. У 1895 році уродженка с. Гречківки О. Ласкова (артистка Петербурзького Маріїнського театру) заснувала в Смілі українську трупу. Аматори ставили п'єси Т. Г. Шевченка, М. Л. Кропивницького та інших. «За шкідливий вплив на публіку» у 1906 році царські власті заборонили вистави. З 1900 року в місті працювали приватна бібліотека, друкарня.

Перша світова війна згубно відбилася на економіці і житті Сміли. Багато родин залишилося без годувальників. На залізниці було запроваджено воєнний стан. За будь-який виступ робітників віддавали до суду. Зменшилося виробництво на цукрових заводах, вони працювали переважно для потреб військового відомства.

Незабаром тимчасовий спад страйкового руху змінився новими революційними виступами. 18 березня 1915 року одноденний страйк провели машиністи депо станції Бобринська. 16 поїздів не було відправлено в той день. 25 «бунтарів» власті заарештували і вислали до Сибіру. У жовтні 1915 року два дні страйкували робітники на рафінадному заводі. Це примусило цукрозаводчиків частково поновити попередню оплату праці.

З кожним роком хвиля революційних виступів зростала. У січні й лютому 1917 року у Смілі і станції Бобринська пройшли мітинги, страйки. В мітингах брали участь солдати місцевого гарнізону. Поліція була безсилою будь-що зробити[3].

Після Лютневої революції в Смілі панувало двовладдя. Спершу почали діяти власті Тимчасового уряду. А наприкінці березня солдати місцевого гарнізону зібралися на збори. Більшовик М. Г. Кропив'янський (відомий військовий діяч в період громадянської війни на Україні) зробив доповідь про поточний момент. Потім обрали Раду солдатських депутатів. На початку квітня відбулося її перше засідання[4].

В умовах двовладдя по-різному поводили себе представники політичних партій. Меншовики, есери, бундівці, українські буржуазні націоналісти, захопивши більшість у Смілянській Раді робітничих депутатів, робили все можливе, щоб завадити розгортанню революційного руху. Рада навіть не роззброїла поліції і намагалася обмежувати свою діяльність розглядом питань культури.

Справжніми виразниками інтересів трудящих стали більшовики. До складу більшовицького осередку Головних залізничних майстерень входило 12 робітників-залізничників та робітників місцевих цукрових заводів. Для активізації діяльності місцевої більшовицької організації велике значення мала нарада більшовиків Південно-Західного краю (15—17 квітня 1917 року в Києві), у якій брав участь

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1456, арк. 42—44.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1746, 1749—1752; Города России в 1910 году, стор. 258.

[3] Газ. «Свободный труд» (Сміла), 25 березня 1917 р.

[4] Великий Жовтень на Київщині, стор. 320.

Л. Я. Слабєєв — делегат II Всеросійського з'їзду Рад. Фото 1911 р.

і виступав з інформаційним повідомленням представник Сміли П. Близнюк[1]. На заклик партійного осередку на залізничному вузлі і підприємствах містечка робітники явочним порядком з 18 березня ввели 8-годинний робочий день. Більшовицька фракція Ради робітничих депутатів, долаючи опір меншовиків, есерів, українських буржуазних націоналістів, запровадила робітничий контроль на лісопильних заводах, створила продовольчу комісію, що дбала про забезпечення населення хлібом та іншими продуктами, боролася з спекулянтами.

В день 1 Травня партійний осередок підготував демонстрацію трудящих. Прислужники буржуазії спробували перешкодити більшовикам організувати мітинг. Проте робітники й селяни прогнали меншовиків і есерів та буржуазних націоналістів. Мітинг тривав кілька годин.

У травні більшовицький осередок виник на рафінадному заводі. Очолив його слюсар О. О. Кукота. Тепер у Смілі і Бобринській були дві організації РСДРП(б). Своїм делегатом на II Всеросійський з'їзд Рад робітники Бобринської послали більшовика Л. Слабеєва. Показовою з цього погляду була кореспонденція залізничників до Київської більшовицької газети «Голос социал-демократа». Робітники вимагали в ній замінити Тимчасовий уряд «таким, який буде чесно виконувати свій революційний обов'язок, тобто урядом Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»[2].

Трудящі Сміли й Бобринської радісно вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. 12 (25) листопада волосний з'їзд Рад ухвалив рішення про встановлення Радянської влади у Смілі та волості й обрав військово-революційний комітет. Очолив його активний учасник революції 1905—1907 рр. більшовик Й. І. Меленкевич.

Але за утвердження Радянської влади у Смілі і Бобринській довелося ще тривалий час вести наполегливу боротьбу. Банда «вільних козаків» Водяного в ніч на 13 листопада заарештувала більшість членів військово-революційного комітету. Бандитів підтримували графи Бобринські. Більшовицькі організації Сміли і Бобринської змушені були піти у підпілля і готувати збройне повстання. В Головних залізничних майстернях і на рафінадному заводі створювались загони Червоної гвардії. З їхньою допомогою 24 січня 1918 року червоногвардійський загін московських робітників під командуванням Бабенка почав битву за станцію Сміла, де зосереджувались значні сили гайдамаків. Бій тривав три години. Спершу противника вигнали з Сміли, а потім і з Бобринської. Проте з району Цвєткового і Новомиргорода гайдамацькі частини перейшли в наступ і знову захопили станцію та містечко. І тільки 31 січня ворожі війська були розбиті. У цих боях особливо відзначився червоногвардійський бронепоїзд, очолюваний комісаром — латишем Зоненбергом[3].

Після відновлення Радянської влади у Смілі і Бобринській почали діяти ревкоми. Тоді ж було засновано Смілянський райпартком, який об'єднував і спрямовував діяльність місцевих комуністів[4]. Керуючись ленінським Декретом про землю, ревкоми націоналізували економії графів Бобринських, наділили трудящих селян землею, худобою, посівним матеріалом. На залізничному вузлі і на цукрових заводах було відновлено 8-годинний робочий день, встановлено робітничий контроль.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 87.

[2] Газ. «Голос социал-демократа» (Київ), 25 жовтня 1917 р.

[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 8415, оп. 1, спр. 2, арк. 212, 213, 216; В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 1, М., 1924, стор. 154—155.

[4] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 256.

Тепер адміністрація підприємств стала підзвітною робітникам, справами виробництва керували робітничі колегії.

Та завойовані права ще треба було відстояти. 1 березня 1918 року кайзерівські війська захопили місто. Окупанти розстрілювали комуністів, активістів, грабували населення. В обозі ворогів повернулися і місцеві багатії.

Під керівництвом підпільного ревкому (у складі М. Корчемахи, Й. Меленкевича, С. Менчинського, О. Шейка) робітники й селяни вели боротьбу проти окупантів і націоналістичної контрреволюції. Під час всеукраїнського страйку залізничників 20 днів не працювали Головні залізничні майстерні, депо, станція. Залізничників підтримували робітники цукрових заводів. Восени 1918 року у розпорядженні підпільного ревкому вже було понад 4 тис. народних месників[1]. А 18 листопада розпочалося збройне повстання. На станції Бобринська залізничники роззброїли гетьманську «державну варту» і частково розквартировану тут німецьку частину. Повсталі захопили склади й розігнали гетьманців. За вимогою ревкому наступного дня німецький гарнізон залишив містечко. Повстання перекинулося на сусідні села й залізничні станції.

У час, коли повсталі робітники й селяни виганяли кайзерівські війська з рідної землі, українські буржуазні націоналісти, маскуючись брехливими лозунгами, кралися до влади.

В умовах підпілля більшовики у грудні 1918 року заснували у Смілі комсомольський осередок[2]. Бойове хрещення комсомольці одержали на барикадах збройного повстання проти жовтоблакитників, яке розпочали робітники й селяни міста наприкінці січня 1919 року. Проте сили були нерівними. Січовики придушили виступ[3].

У перших числах лютого Смілу і станцію Бобринська визволили партизани[4]. Влада перейшла до ревкому. Настав мирний перепочинок. Відновив роботу Смілянський райпартком. Тепер у зону його діяльності входило 12 волостей (серед залізничників станції і сіл, прилеглих до залізниці, політвиховну роботу провадив заново створений Бобринський райпартком). У квітні райпартком Сміли почав видавати газету «Беднота».

Мирний перепочинок перервав контрреволюційний заколот Григор'єва. Бандити 10 травня 1919 року захопили Бобринську і Смілу. Вони спробували пограбувати цукрові заводи. Проте загони робітничої самооборони відстояли народне добро. 22 травня червоноармійські підрозділи вибили заколотників з містечка і залізничного вузла.

Після розгрому григор'євщини трудящі знову взялися за відбудову господарства. Та 21 серпня до Бобринської і Сміли вдерлися денікінські війська[5]. З метою «облагорозумлення тих, хто був непокірним новій владі»,на станції Бобринська у паровозній топці вони живцем спалили члена Бобринського підпільного комітету КП(б)У М. Колюхова[6].

9 січня 1920 року частини 12-ї армії вигнали денікінців[7]. Містечко, залізничний вузол стояли розгромлені вщент. 9 тисяч чоловік хворіли тифом, до того ж на Смілу раз у раз нападали куркульсько-націоналістичні банди[8]. Тоді ревком, Смілянський і Бобринський райпарткоми організували завіз продовольства, налагодили медичне обслуговування населення, почали відбудову. З ініціативи комуністів у березні було проведено «тиждень допомоги фронту й транспорту».

---

[1] Борьба и строительство на Юго-Западной железной дороге за 10 лет (1917—1927). К. 1927, стор. 86, 220—222; До історії більшовицьких організацій на Черкащині стор. 19—25.

[2] Бойова юність. Спогади про перші кроки комсомолу України. К., 1958, стор. 52.

[3] Газ. «Коммунист» (Харків), 28 січня 1919 р.

[4] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 137.

[5] Гражданская война на Украине (1918—1920), т. 2, стор. 39, 72, 309.

[6] Газ. «Черкаський голос», 22 вересня 1919 р.

[7] Газ. «Комуніст» (Київ), 7 січня 1920 р.

[8] ЦДАЖР УРСР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 17.

18 квітня того ж року на станції Бобринська відбувся перший комуністичний недільник. А невдовзі у першотравневому суботнику на залізничному вузлі і на цукрових заводах брали участь уже понад три тисячі трудящих. Це була їх відповідь на злодійський напад білополяків на радянську країну[1].

Під час боїв Червоної Армії з панською Польщею (травень 1920 р.) Сміла і Бобринська стали прифронтовою смугою. На випадок наступу ворога тут було утворено спеціальний штаб оборони, сформовані загони озброєних робітників[2]. Тоді ж станцію Бобринська з агітпоїздом «Жовтнева революція» відвідав М. І. Калінін. У паровозоскладальному цеху Головних залізничних майстерень він виступив перед залізничниками.

Восени 1920 року багато комуністів і комсомольців Сміли й Бобринської пішли добровольцями на врангелівський фронт. Комуністи Головних залізничних майстерень і депо створили ударні групи[3]. Від робітників не відставали й селяни містечка та волості. Наприкінці 1920 року вони повністю і достроково здали хліб у рахунок продрозкладки.

У відбудовний період трудящі виявляли справжній трудовий героїзм. Майже кожного тижня комуністи й комсомольці, а за їх прикладом сотні безпартійних, йшли на комуністичні суботники й недільники. Відроджувалося і сільське господарство. Безземельним та малоземельним селянам всіляко допомагав смілянський комнезам, заснований в липні 1920 року. Тоді ж почав працювати пункт прокату сільгоспреманенту. А залізничники станції Бобринська безкоштовно взялися ремонтувати й виготовляти для селян плуги, борони, сівалки[4].

Сповнені безмежної віри і любові до В. І. Леніна, до Комуністичної партії, люди не шкодували сил у боротьбі за утвердження нової влади. У липні 1922 року трудівники цукроварень обрали вождя революції почесним делегатом на V Всеросійський з'їзд профспілки цукровиків. В. І. Ленін сердечно дякував за це робітникам[5]. Залізничники ст. Бобринська присвоїли Іллічу звання почесного коваля. Заробіток почесного коваля спершу відраховувався на користь дитячого будинку № 5, а у повоєнні роки — школі-інтернату № 1.

Смерть В. І. Леніна болем вкарбувалася в серця людей. Всенародне горе ще тісніше згуртувало лави трудящих. 264 робітники Бобринської й Сміли вступили до лав партії.

На кінець відбудовного періоду Головні залізничні майстерні, депо станцій Бобринська і Сміла, цукрові заводи, механічні майстерні Цукротресту освоїли довоєнний рівень виробництва. В місті (налічувало 23,3 тис. жителів) працювали електростанція, пивоварний, цегельний заводи, друкарня, млини. Значний відсоток становив і приватний сектор. Тут було 418 кустарів в зареєстрованих промислових підприємствах.

З березня 1923 року Сміла — адміністративний центр однойменного району. За постановою ВУЦВКу в 1926 році її віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Широкодоступним і безкоштовним для робітників і селян стало медичне обслуговування. У місті діяли 2 лікарні на 210 ліжок, амбулаторія. В цих медичних закладах працювали 9 лікарів і 21 фельдшер та акушер. На кінець відбудовного періоду у Смілі і Бобринській у 96 гуртках і школах товариства «Геть неписьменність» навчалося грамоти до двох тисяч чоловік. У 7 трудових школах 89 учителів навчали 2547 учнів. Тоді ж (1920 року) у Смілі розпочала роботу кооперативна школа, яку через 3 роки реорганізовано у кооперативний технікум[6]. У 1921 році

---

[1] Газ. «Красный путь», 27 квітня і 12 травня 1920 р.
[2] Київський облпартархів, ф. 1673, оп. 1, спр. 1. арк. 39.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-759, оп. 1, спр. 82, арк. 15.
[4] Газ. «Известия» (Кременчук), 25 липня 1921 р.
[5] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 5, оп. 1, спр. 1202, арк. 2.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 2, спр. 1127, арк. 29.

засновано Інститут цукрової промисловості, який 1925 року перевели до Києва (тепер Інститут харчової промисловості). На базі інституту в Смілі з 1925 року почав працювати технікум цукрової промисловості. З серпня 1922 року при Головних залізничних майстернях, а в лютому 1923 року при рафінадному заводі відкрилися школи фабзавучу. 1925 року тут здобували знання 202 підлітки.

Значну культурно-освітню роботу провадили державні й профспілкові заклади (3 клуби, бібліотека, 2 кінотеатри, відкриті у 1920—1921 рр.). Швидко розвивалося народне мистецтво, зокрема театральне. Цьому сприяло перебування тут у 20-і роки українського драматичного театру, де працювали Г. Юра, А. Бучма, М. Крушельницький, О. Ватуля[1]. Професіональні актори допомагали драмгуртківцям. Після від'їзду театру над драмгуртком клубу цукровиків тривалий час шефствував видатний артист Г. Юра.

За роки перших п'ятирічок на місці механічних майстерень виросли корпуси нового заводу. Він у 1938 році виробив продукції у 10 раз більше, ніж 1933 року[2]. А в 1939 році валова продукція всіх промислових підприємств міста сягнула 166 863 крб.[3].

З 1940 року залізничний вузол став називатися ім. Т. Г. Шевченка. Його було докорінно перебудовано і розширено.

Соціалістичне ставлення робітників до праці знаходило тут яскравий прояв спочатку у русі ударних, а з 1935 року — стахановських бригад. Першою почала працювати по-стахановському бригада свердлувальниці О. Рибакової. Наприкінці 1937 року на паровозоремонтному заводі налічувалося вже 1200 стахановців (77 проц. усіх працюючих на підприємстві). З 1 березня 1939 року колектив заводу перейшов на підвищені норми виробітку. Серед паровозників у числі перших кривоносівцями стали машиністи В. І. Махалін і М. Ф. Лінке. По-стахановському працювали і робітники машинобудівного, цукрового заводів та інших підприємств.

В день 11-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції сім бідняцьких родин Сміли об'єдналися у комуну «Серп і молот». Першим її головою став комуніст О. А. Сахацький. Дружна сім'я комунарів з року в рік зростала. У 1928—1929 рр. до неї вступило понад 200 селянських господарств. Через рік комуну перетворено у колгосп з тією ж назвою. На 1933 рік він господарював на 1007 га орної землі, мав 120 коней і 134 корови[4].

Серед хліборобів теж ширилося соціалістичне змагання. Піонером ударної праці стала 1931 року бригада комуністки Марії Криволап. У 1938 році на полях і фермах артілі трудилося вже 360 стахановців, 26 з них у 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Організована в 1931 році Смілянська МТС стала великим підприємством. В 1933 році тут вступили в число діючих потужні машинотракторні майстерні. МТС відіграла велику роль у зміцненні і дальшому розвитку колгоспів. Кращий тракторист МТС І. Т. Мелешко у 1938 році за трудову звитягу був відзначений урядовою нагородою.

За роки соціалістичного будівництва повністю було ліквідовано приватний сектор у торгівлі і серед ремісників. Кустарі-одинаки об'єдналися у промартілі «Шлях до соціалізму», ім. 15-річчя Жовтня, «Електромеханік», «Червоний шкіряник», «Червоний хімік» тощо.

20 жовтня 1938 року до складу міста включено селище залізничного вузла і села Гречківку та Малу Яблунівку. На той час його населення становило 33,8 тис. чоловік[5]. З серпня 1939 року Смілу віднесено до міст обласного підпорядкування[6].

---

[1] Журн. «Мистецтво», 1955, № 1, стор. 8.
[2] Газ. «Червоний стяг» (Сміла), 18 лютого 1939 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1193, арк. 9.
[4] Газ. «Червоний стяг», 7 листопада 1933 р.
[5] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1193, арк. 9—10.
[6] Газ. «Червоний стяг», 8 серпня 1939 р.

Ю. В. Канарський

М. М. Атамановський

О. В. Міщенко

В. В. Ткаченко

Підпільна група Ю. В. Канарського.

З кожним роком місто кращало, впорядковувалися його площі, вулиці. 1938 року почалося будівництво першої черги міського водопроводу, завершилася електрифікація міста, тут курсували пасажирські автобуси. У місті й на залізничному вузлі у 1939 році діяли 2 лікарні й поліклініки, 5 амбулаторій і фельдшерських пунктів, пологовий будинок, 4 аптеки. В них трудилися 53 лікарі й 80 працівників з середньою медичною освітою. Місто мало 27 дитячих садків і ясел.

За даними 1939 року, тут було 4 середні, 5 неповних середніх і початкова школи.

До 1936 року у місті готував кадри механіко-технологічний технікум цукрової промисловості ім. 15-річчя ЛКСМУ. В 1936 році розпочалося навчання у середній медичній школі, у фабрично-заводському училищі паровозоремонтного заводу. Перед Великою Вітчизняною війною духовним запитам трудящих служили 4 будинки культури, 6 бібліотек, 4 кінотеатри. З 1935 року розпочала роботу дитяча бібліотека, а в 1936 році — клуб піонерів і школярів. Спеціальна комісія Народного комісаріату освіти УРСР у 1938 році проводила у ряді міст республіки соціальне дослідження на тему: «Роль книги і газети у розвитку радянської людини». Дослідження показало, що на той час у Смілі книги і газети читало майже все доросле населення. Комісія відзначила, що районна бібліотека (завідуюча — О. О. Віскушенко) проводила велику роботу у справі пропаганди книги серед трудящих. Її досвід роботи був схвалений спеціальним наказом наркома освіти УРСР.

Розквітали й народні таланти. У березні 1933 року в олімпіаді самодіяльного хорового і драматичного мистецтва брало участь 33 колективи. Серед населення стали популярними щорічні виставки самодіяльних майстрів декоративного мистецтва (художня вишивка, ткацтво). З 1934 року тут розпочало роботу літературне об'єднання. Масового розвитку набув і робсількорівський рух. Йому сприяв вихід з 5 жовтня 1930 року районної газети «Червоний стяг». Комуністи були тою силою, що цементувала колективи трудящих, спрямовувала їхні зусилля на дострокове виконання завдань п'ятирічних планів.

У відповідності з рішеннями ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У у 1939 році утворено міську партійну організацію. 29 лютого—1 березня 1940 року відбулася її перша конференція.

Мирну творчу працю перервала війна.

Уже в перші дні Великої Вітчизняної війни добровольцями на фронт пішли понад 370 чоловік, з них 256 комуністів і комсомольців. А коли фронт наблизився до Сміли, було евакуйовано машинобудівний, паровозовагоноремонтний заводи. Патріоти вивезли з залізничного вузла усі справні паровози, вагони та інше складне устаткування.

У Смілі та в районі було створено партійно-комсомольське підпілля. Наприкінці липня патріоти сформували з комуністів та комсомольців Смілянський партизанський загін.

Н. Л. Фастівський

4 серпня ворожі війська захопили місто. В перші дні окупації загарбники розстріляли понад 400 жителів. У Смілі, на станції ім. Шевченка, у концентраційних таборах під відкритим небом гинули від голоду, холоду та епідемій тисячі людей[1].

Але ніщо не могло залякати радянських людей, зломити їх волі до боротьби. На залізничному вузлі раз у раз виходили з ладу паровози, вагони, колії. Часто влаштовувалися диверсії на машинобудівному, цукрових заводах. Все це було справою рук підпільників. У 1941—1943 рр. патріотичні групи діяли на станції ім. Т. Г. Шевченка і машинобудівному заводі. Очолювали їх комуністи П. А. Цаплюк і О. Малинник (партійна кличка). З осені 1941 року у місті діяла підпільна комсомольська організація у складі Ю. Канарського, О. Міщенка, М. Атамановського, Н. Фастівського та інших.

1942 року фашисти розстріляли комсомольців-підпільників, Ю. Канарського та М. Атамановського повісили. У травні 1943 року були закатовані робітники машинобудівного заводу О. Малинник, П. Калашник, А. Назаренко та інші. Не дожили до визволення міста від фашистів В. Ф. Ромейко та його бойові помічники В. Ф. Гордієнко, Н. С. Дерев'янко[2]. Проте на місце загиблих заступали нові борці. У середині серпня 1943 року радянське командування у район Сміли послало групу десантників, що стала ядром великого партизанського загону ім. Пожарського (командир — Д. Горячий, комісар — І. Жилін). У цей загін у повному складі вступили залізничники-підпільники на чолі з П. А. Цаплюком, підпільники Сміли та навколишніх сіл.

У серпні — грудні 1943 року на перегонах Шевченкове — Цвіткове, Шевченкове — Знам'янка партизани пустили під укіс 16 ворожих ешелонів. Народні месники висаджували в повітря вагони з ворожими солдатами і офіцерами, технікою, боєприпасами. Часто бувало так, що залізничний вузол не працював по кілька діб.

29 січня 1944 року частини 373-ї Червонопрапорної Миргородської стрілецької дивізії (командир — полковник К. І. Сазонов) 52-ї Армії Другого Українського фронту визволили Смілу і залізничний вузол ім. Т. Г. Шевченка. На знак перемоги парторг 2-го стрілецького батальйону 1237-го стрілецького полку сержант А. Бєлобородов у центрі міста на одному з високих будинків, де до війни була середня школа № 58, встановив Червоний прапор[3].

Відступаючи під ударами Червоної Армії, гітлерівці зруйнували залізничний вузол, цукрові і машинобудівні заводи, підприємства місцевої промисловості й комунального господарства, мости й греблі через річки Тясьмин і Сріблянку, приміщення шкіл й культосвітніх закладів, понад 870 житлових будинків.

Відразу ж після визволення трудящі включилися у відбудову міста. Вже 20 лютого залізничний вузол ім. Т. Г. Шевченка, а 22 лютого — станція Сміла прийняли і відправили перші поїзди. У квітні після реевакуації частково вступили до ладу машинобудівний, а у травні — паровозовагоноремонтний заводи.

Відновили роботу 2 лікарні, 4 поліклініки, 10 дитсадків і ясел, 2 дитбудинки, 12 шкіл, два клуби і кінотеатри, чотири бібліотеки[4].

Батьківщина гідно відзначила ратні справи партизанів та фронтовиків. За мужність і відвагу, виявлену в боротьбі з фашистами, уродженцям міста В. Т. Сенатору та Н. К. Ткаченку (посмертно) присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а 9540

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 480-481.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 216, спр. 177, арк. 69, 70, 74, 77; спр. 185, арк. 106; газ. «Правда Украины», 17 травня 1962 р.

[3] Архів МО СРСР, ф. 1431, оп. 153241, спр. 6, арк. 11, 25; оп. 161771, спр. 14, арк. 35.

[4] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 21, спр. 188, арк. 6; спр. 431, арк. 2.

Святкування дня Перемоги. Вручення квітів повному кавалеру ордена Слави, Герою Соціалістичної Праці М. К. Величку. 1971 р.

смілян нагороджені орденами й медалями СРСР. Повним кавалером ордена Слави став артилерист-розвідник М. К. Величко. З 1945 року він працює бригадиром розмітників на машинобудівному заводі. За трудові успіхи йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він почесний громадянин м. Сміли[1].

Понад 12 тисяч жителів — воїнів, партизанів, підпільників загинули в боях з фашизмом. На пам'ять про них в 1967 році споруджено монумент Слави. Іменами В. Ромейка, В. Гордієнка, Ю. Канарського, О. Міщенка, Н. Сергієнка названі вулиці. Ім'я Героя Радянського Союзу В. Т. Сенатора присвоєно школі № 14, у якій він учився.

Четвертий п'ятирічний план відбудови й дальшого розвитку народного господарства СРСР (1946—1950 рр.) сміляни сприйняли як свою рідну справу. До 1949 року вони повністю відбудували Шевченківський залізничний вузол, станцію Сміла, паровозовагоноремонтний, машинобудівний, цукровий, пивоварний заводи, міськхарчокомбінат, держмлин. У 1951 році став до ладу молокозавод. Повністю відродилося і місто. Тут проживало тоді 30,2 тис. чоловік. А в 12 загальноосвітніх школах, у т. ч. у 3 школах робітничої молоді, 267 учителів навчали 7530 учнів. При паровозоремонтному і рафінадному заводах діяли школи фабрично-заводського навчання. Місто мало 6 клубів, 20 бібліотек і 2 кінотеатри[2]. Саме в ці роки на клубній сцені Сміли вперше проявили свої творчі здібності учениця Є. Єршова та робітниця К. Радченко, нині народні артистки УРСР.

У четвертій п'ятирічці населення обслуговували 2 лікарні і 10 медпунктів, де працювали 80 лікарів і 248 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. На околиці міста відкрито обласну психіатричну лікарню.

Перетворюючи у життя накреслення Комуністичної партії, трудящі міста у 1950—1970 рр. добилися нових успіхів. В цей час докорінно реконструйовано і значно розширено всі довоєнні підприємства. У 1959—1962 рр. було змінено виробничий профіль паровозоремонтного заводу. З лютого 1962 року підприємство займається ремонтом тягових електродвигунів для тепловозів. На машинобудівному заводі споруджено нові цехи. Тут уперше в світовій практиці освоєно випал емальованих цистерн током високої частоти. Майже вдвічі зросли виробничі потужності цукрового заводу, на якому всі складні виробничі процеси механізовано й автоматизовано. Став до ладу діючих (1951 рік) молококонсервний комбінат. Значно розширені пивзавод, міськхарчокомбінат, держмлин.

З 1960 року почав працювати завод «Металіст», з 1964 — завод лимонної кислоти, з 1963 — асфальтобетонний, з 1958 — меблева фабрика, з 1967 — міськпромкомбінат. Продукція смілянських підприємств експортується у 13 країн світу. За роки восьмої п'ятирічки обсяг промислового виробництва міста зріс на 30 проц. 1970 року тут вироблено продукції на 85 млн. крб. (у новому масштабі цін), це у 7 разів більше, ніж у 1950 році.

Змінився і шевченківський залізничний вузол. У 1951 році тут відкрито південний вокзал станції ім. Шевченка. Після технічної реконструкції значно збільшилася пропускна спроможність вузла. Тепер він обслуговує один з найбільш вантажонапружених залізничних напрямів республіки (Донбас—Київ —Прикарпаття). З 1964 року на дільниці П'ятихатки — станція ім. Шевченка — Миронівка почали курсувати електропоїзди.

[1] Газ. «Правда», 9 травня 1971 р.

[2] Смілянський міськдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 1—5.

Робітники були провідною силою у господарчому будівництві і громадсько-політичному житті міста. У роки п'ятої й шостої п'ятирічок своєю самовідданою працею уславилися тисячі передовиків виробництва. У 1958 році на промислових підприємствах і залізничному вузлі почало ширитись змагання за звання ударника і бригади комуністичної праці. Першою у 1959 році цього почесного звання удостоїлася комсомольсько-молодіжна бригада арматурників паровозоремонтного заводу, очолювана Г. А. Ященком.

1966 року за виробничі успіхи у виконанні семирічного плану уряд нагородив колектив машинобудівного заводу орденом Трудового Червоного Прапора. Наступного року це підприємство як переможця соціалістичного змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня відзначено Пам'ятним прапором Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1].

Особливо широкого розмаху набуло соціалістичне змагання на промислових підприємствах, залізничному вузлі і на станції Сміла у зв'язку з підготовкою до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна і на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. На зростання трудової активності впливало і традиційне змагання між трудящими Сміли і російського міста Ржева. Зараз в українському місті звання колективів комуністичної праці присвоєно 30 цехам, змінам, дільницям і 620 бригадам. Все це сприяло тому, що промисловість міста достроково виконала план восьмої п'ятирічки і план першого року дев'ятої п'ятирічки. Порівняно з 1956 роком тут на 362 проц. підвищилась продуктивність праці. На підприємствах міста нині працюють 150 постійно діючих виробничих нарад, у роботі яких беруть участь тисячі робітників.

У довоєнні і післявоєнні роки за самовіддану працю 512 робітників і службовців нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них 13 чоловік — орденом Леніна і 8 чоловік — орденом Жовтневої Революції. Першими кавалерами ордена Леніна стали вчитель І. Жарко, залізничники К. Корчаловський, П. Левченко, О. Томусяк, а кавалерами ордена Жовтневої Революції — робітники машбудзаводу М. Величко, М. Скрипник, залізничники К. Бєляєв, І. Гребеньков, І. Курчашов, П. Корякін, працівник меблевої фабрики В. Клименко, вчителька Н. Кисленко.

Сміла — красиве місто, що невпинно зростає і розвивається. Його забудова здійснюється за генеральним планом.

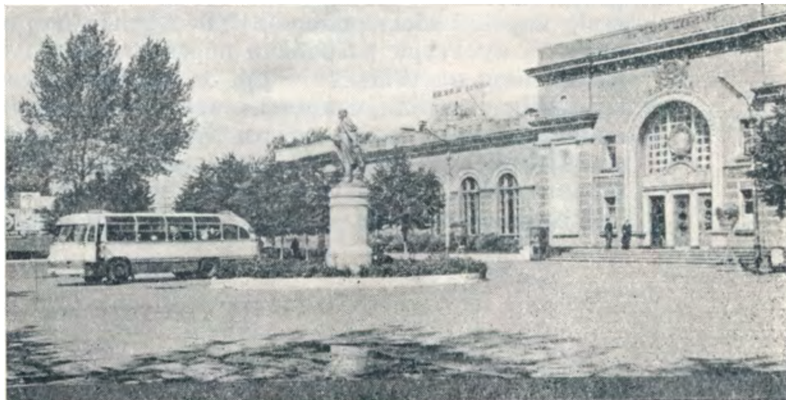
На 1970 рік воно займало територію 40 кв. км, а довжина вулиць і провулків досягла 212 км, або у 1,7 рази більше порівняно з 1950 роком[2].

Місто має 96 магазинів, 29 ларків та торгових павільйонів, два ресторани. 27 кафе та їдалень. У 1966—1970 рр. тут відкрито 18 нових магазинів і 28 їдалень та кафе.

У роки восьмої п'ятирічки збудовано лікарню, засновано службу швидкої медичної допомоги. Нині у місті працює 33 медичні заклади, у т. ч. міська і залізнична лікарня на 585 ліжок, 3 поліклініки, 15 амбулаторій, будинок дитини на 100 ліжок, протитубдиспансер, обласна психіатрична лікарня, міська і залізнична санепідемстанції, дитячий санаторій, 7 аптек. На варті охорони здоров'я стоять 206 лікарів і 651 медичний працівник з середньою спеціальною освітою.

Постійно зростає загальноосвітній рівень населення. За станом на 1 січня 1970 року, серед дорослих жителів мали вищу освіту 5,8 проц., середню — 30,6 проц. і неповну середню — 28,8 процентів. У Смілі трудяться

Вокзал залізничної станції ім. Т. Г. Шевченка. 1970 р.

[1] Газ. «Правда», 22 жовтня 1970 р.
[2] Смілянський міськдержархів, ф. 67, оп. 1, спр. 231, арк. 12—17.

У центрі м. Сміли. 1969 р.

1482 спеціалісти з вищою освітою (у т. ч. 408 інженерів) і 3751 спеціаліст з середньою освітою (у т. ч. 1867 техніків).

Наприкінці восьмої п'ятирічки у місті було 22 загальноосвітні школи (у т. ч. середніх — 9, спецшкіл-інтернатів — 2, вечірніх шкіл робітничої молоді — 3, заочних середніх — 1, восьмирічних — 7) і семирічна музична школа. В них працювало 615 вчителів і навчалося понад 10,2 тис. учнів. Кращі вчителі О. В. Бездітко, К. А. Заремба, І. М. Ленець, К. М. Рутенко нагороджені орденом Леніна. Значну виховну роботу серед школярів проводять будинок піонерів, дитяча технічна станція (заснована 1956 року). У 19 дитячих садках і 12 яслах перебувають понад 2,3 тис. дітей.

На усіх відділеннях Смілянського технікуму харчової промисловості навчається понад 1600 юнаків та дівчат. Він щорічно випускає до 500 спеціалістів з середньою освітою. У трьох професійно-технічних училищах готують слюсарів, токарів, будівельників, працівників залізничного транспорту. За післявоєнні роки училища закінчили понад 15 тис. молодих робітників.

Сьогоднішню Смілу не можна уявити без державних і профспілкових культурно-освітніх закладів: 11 будинків культури і клубів із залами на 2650 місць, центральної міської і 10 масових бібліотек (їх книжковий фонд 576,6 тис. томів), 11 кінотеатрів на 3730 місць. При будинках культури і клубах працюють 142 гуртки художньої самодіяльності, у яких беруть участь близько трьох тис. чоловік. Твори самодіяльних прозаїків й поетів — членів міського літературного об'єднання «Тясьмин» при редакції газети «Червоний стяг» — друкуються на сторінках газет, журналів. За участю громадськості до 50-річчя Жовтневої революції відкрито міський народний історико-краєзнавчий музей і музей історії електромеханічного ремонтного заводу.

Керівником і вихователем трудящих є міська партійна організація. На підприємствах, будовах, в установах і навчальних закладах працює 114 первинних партійних організацій, які об'єднують 4855 членів і кандидатів у члени партії. У порівнянні з 1950 роком міська партійна організація кількісно зросла у 3 рази. 70 проц. комуністів безпосередньо працюють на виробництві.

Партійні організації виступають ініціаторами науково-технічного прогресу, повнішого використання резервів, вони стали душею соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану. З ініціативи міськкому партії і міськвиконкому колективи трудящих підприємств, будов, закладів освіти і культури розробили перспективний план економічного і соціального розвитку міста на 1971—1975 рр. За цим планом передбачено розгорнути будівництво і газифікацію підприємств і житлових будинків. У галузі промисловості намічено оновити устаткування, ввести в дію нові конвейєрні та потокові лінії і асигнувати у 1975 році 15 млн. крб. на капітальне будівництво (у 1970 році асигновано 9,8 млн крб.). За роки дев'ятої п'ятирічки в місті буде споруджено 16 магазинів і 16 їдалень та кафе. Тут будуть збудовані будинок культури, клуб машинобудів-

ників, залізнична поліклініка, 12 майстерень побутового обслуговування. За п'ятирічку зросте освітній рівень смілян. Кількість робітників, які матимуть середню освіту, збільшиться у 1,5 рази. Переважна більшість трудящих буде навчатися в школах комуністичної праці, передового досвіду та на спеціальних курсах.

У політичному й господарчому житті міста велику роль відіграє преса. 23 травня 1969 року міська районна газета «Червоний стяг» за успішну роботу в справі комуністичного виховання трудящих, мобілізації їх на виконання завдань господарського і культурного будівництва та в зв'язку з 50-річчям виходу перших номерів була нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР. На електромеханічному, ремонтному і машинобудівному заводах виходять багатотиражні газети «Заводська правда» (з 1956 року) і «Машинобудівник» (з 1959 року).

Достойними спадкоємцями славних справ є комсомольці. 79 первинних організацій ЛКСМУ об'єднують понад 6300 членів.

Трудящі беруть активну участь у керівництві державою. Депутатом Верховної Ради УРСР восьмого скликання від Смілянського виборчого округу є слюсар електромеханічного ремонтного заводу В. П. Хільченко. Серед депутатів Смілянської міськради 129 робітників, 56 службовців, в їх числі 98 комуністів, 46 членів ВЛКСМ, безпартійних — 41, чоловіків — 102, жінок — 83.

Велику роботу проводять профспілкові організації, які об'єднують 32 875 робітників і службовців. У січні 1950 року засновано міську організацію товариства «Знання», у якій працюють 987 лекторів. Понад 15 тис. чоловік налічує міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Громадські організації та культосвітні заклади велику увагу приділяють запровадженню нових свят і обрядів. Стало традицією посвячувати молодь у робітники, вшановувати ветеранів праці, відзначати свята вулиць, зустрічі весни й зими тощо. У загсі за участю депутатів міськради, представників громадськості проводиться урочиста реєстрація новонароджених, а також тих, що беруть шлюб.

У місті — два пам'ятники В. І. Леніну (один на центральній площі, другий — на території електромеханічного ремонтного заводу) та пам'ятник Т. Г. Шевченку. Для вшанування пам'яті воїнів Червоної Армії, що загинули в боях за визволення Сміли у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, 1970 року споруджено монумент на честь 25-річчя визволення міста від німецько-фашистських загарбників, встановлено пам'ятник — гармату (1969 рік).

Багато уродженців Сміли стали досвідченими спеціалістами промисловості і сільського господарства, діячами науки і культури, воєначальниками. За важливі відкриття корисних копалин звання лауреата Ленінської премії одержав доктор геологічних наук М. Р. Пустильников. Відомим конструктором гірничої техніки був кандидат технічних наук лауреат Ленінської премії О. Д. Сукач (1905—1965). Значний вклад у розвиток гідромашинобудування вніс академік АН УРСР Г. Ф. Проскура (1876—1958). У вузах і науково-дослідних установах працюють доктори наук О. А. Олійник, Д. П. Проценко, О. Г. Цибко та понад 20 кандидатів наук. Тут народилась поетеса О. К. Журлива (Котова, 1898—1970). Уродженець Сміли Г. М. Штерн пройшов шлях від рядового до генерал-полковника, командуючого військами Далекосхідного фронту. За бойові заслуги йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Комсомолець 20-х років генерал-полковник К. С. Грушевий зараз працює членом Військової ради, начальником Політуправління Московського військового округу. Він кандидат у члени ЦК КПРС, депутат Верховної Ради РРФСР.

Історія Сміли — це історія багатьох поколінь, які плекали мрію про вільне, щасливе та радісне життя. Воно стало дійсністю після перемоги Великого Жовтня, після побудови соціалістичного суспільства у нашій країні. Воно стане ще кращим після здійснення величних накреслень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

П. Й. ГОНЧАРОВА, В. С. КНЯЖЕВ, М. М. МАХАРИНЕЦЬ, В. П. СКОРОБОГАТОВ

МАКІЇВКА

Макіївка — село, центр сільської Ради. Розташована посеред лісу, на схилах балок, за 35 км на південний схід від м. Сміли. З районним центром зв'язана автодорогою, має автобусне сполучення. Населення — 2106 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Буда-Макіївка.

На території села виявлено два поселення доби бронзи, в урочищах Валах і Похилому Яру — городища та курганний могильник скіфських часів.

Макіївку заснували селяни-втікачі у першій половині XVII ст. на т. зв. «вільних землях». Після пільгових років — «слобод» — польський король віддав село у вічне володіння князям Любомирським[1]. Часті татарські наїзди, нещадна експлуатація селян, численні натуральні та грошові побори, що їх запровадили магнати,— все це стримувало ріст села. Жителі кидали насиджені місця і тікали. Навіть священик втік за Дніпро під час татарського нападу. На 1741 рік воно налічувало всього 30 дворів.

Соціальний гніт доповнювався релігійним. Прагнучи силоміць насадити в селі унію, шляхта не гребувала ніякими засобами. Вдавалася навіть до пограбувань храмів і монастирів, до катувань та знущання над служителями церкви. У 1766 році макіївський піп утік до Миргорода, бо, за наказом князя К. Любомирського, католики й уніати пограбували його особисто, а також православну церву, в якій він служив[2].

Сваволя та утиски магнатів будили у жителів села ненависть до визискувачів.

Селяни боролися і проти феодальної експлуатації і проти національно-релігійного гноблення. З особливою силою ця боротьба проявилася під час Коліївщини 1768 року. Гайдамацький рух охопив всю Смілянщину. Та з допомогою царизму польська шляхта жорстоко придушила повстання.

Налякані вибухом народного гніву, князі Любомирські здали в оренду збіднілій шляхті майже всю Смілянщину, в т. ч. і Макіївку. Однак, не почуваючи себе безпечно, магнати вирішили будь-що збути свої смілянські володіння. 1787 року за 2 млн. крб. сріблом їх купив російський князь Г. О. Потьомкін. Йому дісталася і Макіївка. У 1795 році вона як спадщина перейшла до рук родича Потьомкіна — генерала Висоцького. В той час тут проживало 607 ревізьких душ.

Не тільки хліборобством і тваринництвом займалися макіївські селяни. У навколишніх лісах вони заготовляли деревину, за сіллю їздили до Криму, за рибою — на Дон чи в Черкаси[3]. Споруджували в лісах «буди», де випалювали поташ, вугілля, дьоготь та селітру. Ще й зараз у лісах неподалік села можна побачити залишки тих кустарних споруд. Ремісники виготовляли взуття, одяг, столярні та ковальські вироби. В селі були свої теслярі, візники, маляри, покрівельники. Особливого розвитку набрав деревообробний промисел. На початку XIX ст. в Макіївці щорічно відбувалися осінні ярмарки, а щотижня (по неділях) — базари.

У Висоцького 1811 року купив село генерал-майор Орлов. Як і його попередники, він жорстоко експлуатував і покріпачував селян. На кінець першої половини XIX ст. вже більше половини мешканців Макіївки потрапили в кріпацьку залежність.

З 1133 селян в 1853 році 649 були кріпаками Орлова.

Він з кожним роком все більше посилював експлуатацію. Застосовував т. зв. «урочну систему панщинних робіт», розширив свої орні землі за рахунок наділів селян, що прискорило процес їх обезземелення. Кожне селянське господарство напередодні реформи, в порівнянні з 1811 роком, втратило на користь поміщика

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 5, спр. 191, арк. 1.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 2, стор. 510—511.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 5, спр. 191, арк. 3—5.

в середньому 2 десятини землі, а 20 проц. дворів стали зовсім безземельними. Зубожілі селяни змушені були відробляти панщину не тільки за себе, але й за заможних, наймитували в куркулів.

З розвитком промисловості на Смілянщині (особливо цукроваріння) в XIX ст. поміщики починають пристосовувати своє господарство до потреб ринку. Орлов, власник Макіївки, збільшив виробництво хліба на продаж, почав розвивати вівчарство, виділив великі площі для вирощування цукрових буряків, які постачав Смілянському та Балакліївському цукровим заводам графа Бобринського[1]. Прагнучи одержати якомога більше прибутків, поміщик нещадно визискував і грабував селян. Якщо до реформи 1861 року вони мали 1278 десятин землі, то після скасування кріпацтва у них на користь поміщика відрізали 405. У селян лишилося 873 десятини. За ці 873 десятини вподовж 49 років вони щорічно виплачували по 1753 карбованці.

Промислове піднесення сприяло припливові населення у Смілянщину. В ті роки зростала і Макіївка. Якщо у 1853 році тут було 125 дворів, то на 1900 рік уже 463. На той час у селі проживало 2367 мешканців, діяли 3 вітряки, кузня і столярна майстерня[2].

Водночас тривав процес зубожіння селянства. Жителі села змушені були шукати заробітку на цукрових плантаціях у Матусові, Ташлику, Смілі та Балаклеї. Нестатки, голод і безправ'я викликали незадоволення трудящих мас. Весною 1893 року селяни Макіївки напали на економію Терещенка. 1904 року вони зробили спробу відібрати поміщицькі сінокоси і пасовиська. Особливо активно виступали селяни під час революції 1905—1907 років. У січні 1905 року вони рубали поміщицький ліс. Поліція у сутичці вбила одного селянина, кількох поранила. А Михайла Новохатька, Зиновія Стеблину, Василя Кибу, Андрія Зайвого, Касіяна Дзяму та Василя Хижняка за участь у виступі заарештувала і віддала до суду. В травні 1905 року сезонні робітники маєтку Терещенка оголосили страйк. Вони вимагали зменшити робочий день з 14—15 годин до 9 і вдвічі підвищити заробітну плату. На прохання поміщика до маєтку прибув загін козаків і розправився з страйкарями[3].

Під час столипінської реформи обезземелення селян посилилось, у 1912 році з 541 селянського господарства 70 зовсім не мали землі, 327 — мали по 1—2 і тільки 36 — по 6 десятин. На все село в ці роки було 111 коней, 30 пар волів та 39 корів. Лише 36 господарств обробляли землю своєю худобою, 105 — орали і сіяли в супрязі, 325 — наймали тягло за відробіток[4].

Низьким був і освітній рівень макіївців. Тільки 32 проц. мешканців вміли читати й писати. У церковнопарафіяльній школі (відкрита 1860 р.) 1912 року навчалося всього 30 хлопчиків і дівчаток[5]. Не було бібліотеки. Зате діяли церква, кілька шинків. Замість медичних працівників селян обслуговували дві повивальні бабки і кілька знахарів.

З радістю трудящі Макіївки зустріли звістку про повалення самодержавства. Весною 1917 року, за постановою сільських зборів, вони обробили та засіяли землі макіївської економії і сподівалися на полегшення своєї долі. Проте Тимчасовий уряд не збирався здійснювати вимоги мас. Селяни Макіївки змушені були силою добиватися своїх прав. В липні 1917 року вони розігнали панських охоронців і почали пасти худобу на полях економії, а у вересні приступили до розподілу землі. Для придушення заворушень власті викликали війська. Однак вони виявилися неспроможними придушити виступ[6].

---

[1] П. А. Гудзенко. Черкаська область, стор. 47.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 174.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 502—504.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 502.

[5] Черкаський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 124, арк. 2.

[6] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 55, арк. 13—15.

Особливої сили революційні заворушення трудівників набули після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Виступаючи проти зрадницької політики Центральної ради, яка в той час захопила владу, в листопаді того ж року макіївці розгромили економію Терещенка. А в січні 1918 року, коли Червона Армія вела бої за Смілу, селяни Макіївки створили ревком. Його очолив Т. М. Мироненко. Ревком передав поміщицькі та куркульські землі безземельним і малоземельним селянам[1], організував навчання дітей. В березні 1918 року під час окупації села кайзерівськими військами ревком пішов у підпілля і підняв селян на збройну боротьбу проти німецьких ставлеників. Як партизани, в ті часи добре знані Т. М. Мироненко, М. П. Селезень, С. К. Ковіта. В лютому 1919 року в Макіївці відновлено Радянську владу. Однак у травні 1919 року в селі на деякий час радянське будівництво зірвала банда Григор'єва. В серпні 1919 року село захопили денікінці і тільки 9 січня 1920 року частини Червоної Армії під командуванням С. М. Будьонного остаточно визволили село. Правда, деякий час тут ще орудувала банда Яблуньки. Та влітку 1920 року вона була знищена частинами Першої Кінної армії[2].

Закінчилася громадянська війна, і макіївці взялися за відбудову господарства. Влітку 1920 року тут обрано сільську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, створено комнезам. Очолив його бідняк М. К. Зайвий[3]. Весною 1922 року в селі створюється партійна організація.

Партійні та радянські органи приділяли значну увагу сільському господарству, розвитку освіти та культури. Для допомоги селянам в 1924 році організовано кредитне бурякове товариство. Через нього вони закуповували сівалки, жатки, снопов'язалки, залізні плуги та борони. Немалу роль у соціалістичних перетвореннях на селі відіграла і комсомольська організація (створена в 1924 році). Комсомольці згуртували бідняцьку молодь на боротьбу за перебудову села, провадили широку культурно-освітню роботу.

Куркулі підбурювали селян проти Радянської влади, радили знищувати худобу, залякували комсомольців, перших колгоспників. Але селянство розуміло, що єдино вірним шляхом для нього є шлях колективного господарювання. В грудні 1929 року комнезамівці організували колгосп «Червона Україна» (першим його головою став І. М. Хижняк). До 1933 року колективізацію в селі було завершено. На той час артіль мала 1682 га землі, 169 коней, 18 корів. Ротмистрівське машинно-тракторне товариство допомогло придбати трактор і молотарку[4]. А в 1934 році трактори щойно створеної Ротмистрівської МТС вже обробляли 60 проц. всієї землі артілі. В село прийшла нова техніка, комсомольці й молодь ставали трактористами, комбайнерами, шоферами.

В 1939 році бригада комсомолок-трактористок — Палажка Серба, Пріська Кушкова, Ганна Безщасна, Ганна Новохатько та бригадир Марія Грищенко — виробила на трактор по 340 га і завоювала першість по Ротмистрівській МТС. В 1937 році ланка Я. Селезень зібрала по 509 цнт цукрових буряків з гектара. Імена Пріськи Григоренко, Віри Руденко, Ганни Паращенко, Марії Григоренко, які в 1937—1939 рр. збирали понад 500 цнт цукрових буряків з га, стали відомими далеко за межами району.

У передвоєнному 1940 році артіль мала 217 голів великої рогатої худоби, 258 голів свиней. Від кожної свиноматки господарство одержало по 16,7 ділових поросят. Тут надоювали по 2520 кг молока від кожної фуражної корови, а Х. Ф. Бондаренко надоїла по 2700 кг від корови. Грошовий прибуток колгоспу досяг 416 тис. карбованців.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2478, оп. 1, спр. 14, арк. 2—3.
[2] Там же, ф. Р-79, оп. 1, спр. 75, арк. 78.
[3] Там же, ф. Р-174, оп. 1, спр. 65, арк. 56, 205.
[4] Там же, ф. Р-79, оп. 1, спр. 73, арк. 66, 92—96; ф. Р-153, оп. 1, спр. 11, арк. 11.

П'ятисотенниця Я. Селезень і доярка Х. Ф. Бондаренко[1] в 1940 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

За роки довоєнних п'ятирічок колгосп збудував десятки тваринницьких приміщень, цегельню, черепичний завод, столярню та слюсарню, розпочав електрифікацію села[2].

Центральна садиба колгоспу «Червона Україна», с. Макіївка. 1970 р.

Сталися зміни в освіті й культурі. В 1938 році в Макіївці збудовано 7-річну школу, в якій 16 вчителів навчали 468 учнів[3]. Нарком освіти В.П. Затонський 1934 року відвідав Макіївку і дав високу оцінку діяльності сільської Ради, місцевої партійної організації в справі розвитку освіти і культури[4].

У 1940 році село мало клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. книг. Тут діяли медичний пункт, дитячі ясла[5].

Творче життя макіївців перервав підступний напад фашистської Німеччини, сотні патріотів пішли до лав Червоної Армії, у партизанські загони захищати Вітчизну.

5 серпня 1941 року настали чорні дні фашистської окупації в селі. Гітлерівці та їх прислужники грабували худобу, хліб, майно, знищували колгоспні будівлі. Вони насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини 297 юнаків і дівчат.

Для підпільної роботи в селі було залишено групу комуністів та активістів, до складу якої входили: Д. Л. Брайко, К. В. Степанко, П. М. та М. П. Хижняки, І. І. Коваленко, М. М. та М. П. Селезні, М. П. Коломієць[6]. Вони провадили серед жителів антифашистську пропаганду, закликали приховувати хліб, зривати відправку молоді до Німеччини, саботувати виконання сільськогосподарських робіт. Антифашисти села готувались до більш активних форм боротьби, але восени 1941 року зрадник видав їх фашистам. Після жорстоких катувань їх розстріляли.

Майже три роки тривала чорна ніч окупації. 30 січня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили Макіївку. В той час переважна більшість чоловіків села воювала. 338 чоловіків пройшли з боями всю війну і повернулися додому з нагородами. 308 жителів загинули в боротьбі за честь і незалежність Вітчизни. В центрі села в 1965 році на їх честь і в честь тих, що полягли в боях за Макіївку, споруджено обеліск Слави.

Після визволення колгоспникам довелося багато працювати, щоб налагодити справи артілі, відновити культурне життя в селі. Колгосп «Червона Україна» мав тоді лише 61 коня, 39 свиней і 159 курей. Не краще було становище і в рослинництві. Поля доводилося обробляти переважно коровами.

З потроєною енергією трудилися макіївці у ті роки. Їм щедро допомогла держава. І вже 1950 року артіль досягла довоєнних урожаїв. З одного гектара вона зібрала по 18,1 цнт зернових, по 171 цнт цукрових буряків. В новозбудованих тваринницьких фермах тваринники дбайливо доглядали 510 голів великої рогатої худоби, 423 свиней, 124 коней, понад 3 тис. курей[7].

---

[1] Газ. «Колгоспна праця» (Ротмистрівка), 22 січня 1941 р.
[2] Київський облдержархів, ф. Р-235, оп. 1, спр. 177, арк. 1, 6, 21.
[3] Газ. «Колгоспна праця», 20 жовтня 1938 р.
[4] Журн. «Радянська Україна», 1934. № 7, стор. 21—24.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-79, оп. 1, спр. 73, арк. 16.
[6] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 136, арк. 10—11.
[7] Там же, ф. 1299, оп. 1, спр. 6, арк. 28.

У читальному залі Макіївської сільської бібліотеки. 1970 р.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання. Серед 9 рільничих бригад перед вела бригада М. А. Хижняка, яка виростила по 20,4 цнт зернових та по 280 цнт цукрових буряків з га, а серед тваринників переможцем стала С. І. Шпак, яка надоїла по 1842 кг молока від кожної фуражної корови. Новий крок у піднесенні колгоспного виробництва зробили макіївські хлібороби в роки наступної п'ятирічки (1950—1955 рр.).

Підвищення врожайності зернових, зміцнення кормової бази, широке впровадження принципу матеріальної заінтересованості тваринників тощо забезпечили значне підвищення продуктивності тваринництва. В 1955 році план розвитку тваринництва по всіх видах колгосп виконав на 100 проц. Надій на кожну фуражну корову становив 1600 кг, а доярка Л. Г. Клименко надоїла тоді по 2413 кг молока від кожної закріпленої за нею корови.

У 1958 році головою артілі став Є. М. Коваленко — молодий, енергійний працівник, здібний організатор. Комуністи, яких налічувалось 50 чоловік, очолили вирішальні ділянки господарства. В тому ж році по надоях молока артіль «Червона Україна» вийшла на друге місце в районі і досягла планових завдань 1970 року.

У роки семирічки та восьмої п'ятирічки колгосп різко підвищив культуру землеробства. На кожен гектар орної землі тут щорічно вносять 7—10 тонн органічних добрив. Господарство вирощує нові сорти пшениці: Миронівську 808 та Миронівську 264, які 1968 року дали по 39—40 цнт з гектара. Передова система землеробства та досвід передовиків ефективно сприяли одержанню високих і сталих урожаїв, збільшенню грошових прибутків колгоспу. В 1968 році артіль одержала 1045 тис. крб. доходу. Це в два рази більше, ніж у 1959.

50-річчя Великого Жовтня трудівники села зустріли новими трудовими успіхами. На 100 га сільськогосподарських угідь вони виробили м'яса по 59,1 цнт, молока — по 399 цнт, а в 1970 році відповідно — по 62,4 цнт і по 501,6 центнера. З добрими трудовими показниками трудівники Макіївки розпочали і дев'яту п'ятирічку. У її першому році вони виростили по 36,2 цнт з га зернових (пшениці — 42,2 цнт з га), по 400 цнт з га цукрових буряків, виробили по 558 цнт молока та 63,4 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

Щоб ознайомитись з досвідом вирощування високих урожаїв, в 1963 році Макіївку відвідали гості з Польської Народної Республіки, в 1964 — делегація Німецької Демократичної Республіки, а в 1966 — делегація колгоспників з Рибновського району Рязанської області. Вони високо оцінили працю макіївських трудівників.

Щороку зростає ділова кваліфікація місцевих кадрів. Наприклад, доярка Л. О. Сербівець, ставши на Ленінську трудову вахту, в 1969 році надоїла по 3142 кг молока від корови. Їй присвоєно звання «Майстер — золоті руки». Шість доярок одержують на 10 проц. вищу зарплату за класність.

На початок 1972 року господарство мало 2 рільничі, 2 садово-городні, тракторну бригади, 5 тваринницьких ферм. У колгоспі є 3 рибних ставки, великий сад, виноградники, власна електростанція. На фермах — 1750 голів великої рогатої худоби і 966 свиней. Ручну працю давно замінено машинами. Тут є 27 тракторів, 16 комбайнів, 28 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки, працюють 2 доїльні установки і 2 кормокухні.

Дружній колектив механізаторів на чолі з бригадиром тракторної бригади заслуженим механізатором республіки С. Ф. Гончаренком добре виконує весь комплекс сільськогосподарських робіт. За рішенням обкому КП України та облвиконкому його бригада є опорно-показовою у Смілянському районі. Не раз переможцем у соціалістичному змаганні виходила перша комплексна бригада, яку очолює комуніст А. Д. Боговик. Механізатори колгоспу не раз виїздили з допомогою до друзів. В 1971 році, наприклад, хліборобам Монгольської Народної Республіки допомагав збирати врожай тракторист, депутат обласної Ради, комсомолець В. Паращенко.

Партія і уряд високо оцінили працю макіївських трудівників. За багаторічну і сумлінну працю доярку Л. Г. Клименко, керівника комплексної бригади № 1 А. Д. Боговика нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, керівника комплексної бригади М. М. Музиченка, тракториста В. Ф. Гончаренка, голову артілі Є. М. Коваленка та старшого агронома А. Г. Гриценка — орденом «Знак Пошани». 8 колгоспників відзначено медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку».

Невпинно зростає матеріальний добробут колгоспників. У 1970 році оплата людинодня становила понад 4 крб. Середньорічний заробіток доярки дорівнював 1483 крб., свинарки — 1074 крб., механізаторів — 1263 карбованці.

Зростання доходів дало змогу широко провадити будівництво. Протягом 1959—1969 рр. колгосп збудував 16 тваринницьких ферм і контору колгоспу, майстерню для ремонту тракторів, комбайнів і автомашин, а також будинок культури на 450 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 100 дітей, добудував 8 класних кімнат середньої школи. 1965 року тут прокладено 5 км шосейної дороги. Для механізаторів і тваринників споруджено три будинки, де є кімнати для відпочинку, червоні кутки й їдальні. Тільки за 1967—1970 рр. колгоспники спорудили 158 житлових будинків. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. В новій п'ятирічці тут будуть споруджені будинки для спеціалістів сільського господарства, комбінат побутового обслуговування, тваринницькі приміщення.

Невпізнанно змінився освітній і культурний рівень жителів Макіївки. В новозбудованій середній школі 34 вчителі навчають 406 учнів. При школі є інтернат, їдальня на 30 чоловік. Після напруженої праці колгоспники мають змогу відпочити в красивому будинку культури, де працюють хоровий гурток, струнний і духовий оркестри, чотири рази на тиждень демонструються кінофільми. Тепер до Макіївки приїжджають творчі колективи і з обласних центрів. Тут побували на гастролях митці з Черкас, Запоріжжя, Донецька, Кіровограда. В селі є поштове відділення, телефонна станція, дитячі ясла. В новозбудованому приміщенні фельдшерсько-акушерського пункту працює 5 медичних працівників.

Господарська та громадсько-політична робота спрямовується партійною організацією, що налічує 77 чоловік, сільською Радою, яка має 40 депутатів. При Раді працюють 7 постійно діючих комісій. На засіданнях Ради депутати розв'язують різноманітні питання: господарські, культурного життя села, благоустрою тощо. Активним помічником партійної організації є комсомольська організація, що об'єднує 158 юнаків і дівчат.

В селі стали традицією урочисті реєстрації шлюбів у будинку культури, урочисті проводи юнаків до Радянської Армії, зорини, вшанування загиблих воїнів тощо.

Заможно й культурно живуть макіївці. З кожним роком красивішає, обновлюється і впорядковується село.

А. А. СВЯТОГОР

РОТМИСТРІ́ВКА

Ротмистрівка — селище міського типу (з 1965 р.), центр селищної Ради. Розташоване на берегах р. Сріблянки, за 18 км від Сміли і за 5 км від залізничної станції Володимирівка. Населення — 3200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Вовківка й Розсохуватка.

На околицях Ротмистрівки виявлено курганні поховання скіфо-сарматської епохи.

Перші відомості про село належать до другої половини XVII ст. Тоді ротмістр Омецинський на землях, що були власністю польських магнатів Конецпольських, заснував поселення. Спершу воно називалося Ротмистровим, а згодом — Ротмистрівкою. У 1742 році поселення та навколишні землі перейшли від Конецпольського до Любомирських і увійшли до складу Смілянського ключа (губернії).

Селяни Ротмистрівки займалися хліборобством. Платили феодалу (Конецпольському) чинш, давали в одсип зерно, двічі на тиждень працювали в маєтку та виконували інші повинності. Ще тяжчим стало життя покріпачених за Любомирських. Панщина влітку становила 6 днів на тиждень. Свої наділи селяни найчастіше обробляли лише вночі, при місячному світлі. Місцевому населенню забороняли користуватися рідною українською мовою, примушували переходити в унію. Доведені до відчаю, люди бралися до зброї, йшли в гайдамацькі загони. Так було, зокрема, в 1768 році, коли через містечко, по дорозі на Умань, проходили повстанці на чолі з М. Залізняком[1].

1787 року Смілянщину, в т. ч. Ротмистрівку, в Любомирських купив російський князь Г. О. Потьомкін. А через 6 років подарував її своєму племінникові графу Самойлову. На 1793 рік тут проживало 1653 чоловіка[2]. З 1793 року, після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії, Ротмистрівка входила до Брацлавського, з 1795 року — Вознесенського намісництв, а 1797 року — до Черкаського повіту Київської губернії.

1817 року містечко стало власністю поміщиків Залєських. Вони прагнули якомога більше одержувати зерна для продажу і безжально експлуатували селян. На початку 40-х років XIX ст. землевласник відкриває тут цукроварню (у 1845 році виробила цукру-піску на 16 тис. крб.). Відтоді у Ротмистрівці на великих масивах починають вирощувати цукрові буряки, більшу частину яких власники продавали Смілянському і Балаклїівському цуковим заводам графів Бобринських, а решта перероблялася на місцевому підприємстві. Цукрові буряки — трудомістка культура. Для їх посіву, обробітку й збирання потрібна була додаткова робоча сила. Через брак її поміщики посилюють експлуатацію кріпаків. Як писали «Киевские губернские ведомости», селяни Залєських, «щоб упоратися з роботою, приходять на плантацію до зорі, а розходяться по домівках, коли смеркне»[3].

Залєським належали також винокурня й броварня (пивоварний завод). Працювали тут покріпачені селяни. За роботу поміщики платили їм харчами. Залєські не змогли конкурувати з Бобринськими, тому у 50-і роки XIX ст. цукроварня зменшила випуск продукції, а в 60-і роки припинила своє існування[4]. Із зростанням містечка розвивалася і торгівля. Після 1845 року тут щотижня відбувалися базари та чотири рази на рік — ярмарки[5].

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища розкріпачених. 369 дворам Ротмистрівки було нарізано 1760,23 десятини землі (більше 4 десятин на

[1] Журн. «Основа», 1862, № 4, стор. 21, 44.

[2] Київський облдержархів, ф. 484, оп. 6, спр. 1798, арк. 151.

[3] Газ. «Киевские губернские ведомости», 26 липня 1848 р.

[4] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 100—101.

[5] «Журнал Министерства внутренних дел», 1845, № 9, стор. 501.

двір). За наділи селяни мали щорічно виплачувати 4027 крб. викупу. Тим часом поміщики залишили собі 1662 десятини кращих угідь. Селян обурив грабіжницький характер реформи. У 1862 році вони не визнали уставної грамоти[1]. А 1868 року, коли в Смілі вибухнуло селянське повстання, його активно підтримали ротмистрівці. Повсталі знищували межеві знаки, вимагали повернути їм колишні наділи. Виступ придушили війська[2]. 1866 року Ротмистрівка стала центром однойменної волості. На початку 60-х років тут мешкало 2911 жителів.

У пореформений період зубожіння селян триває. Вже на початку 70-х років 112 дворів Ротмистрівки були безземельні або малоземельні[3].

Особливо посилилась експлуатація селян після того, як наприкінці XIX ст. цукрозаводчики Бобринські придбали ротмистрівські землі і створили тут свою економію. Працювали в багатіїв заради шматка хліба. Бідолахи йшли в економію цукрозаводчиків здалека і за безцінок продавали свої робочі руки. Місцеві селяни, не маючи змоги сплатити викупні платежі й прохарчуватися з своїх наділів, продавали землю і вирушали на заробітки. Шлях у них був вторований — до економії, до Сміли, в Катеринославську, Херсонську губернії.

Крім хліборобства, ротмистрівці займалися ремеслами — шевством, гончарством, бондарством. На кінець XIX ст. тут були відкриті крупорушка (1875) та млин (1882 р.), 1911 року почав працювати паровий млин[4].

На початку XX ст. більшість селян Ротмистрівки животіла. Жорстока експлуатація штовхала жителів до боротьби. Формування свідомості сільських пролетарів відбувалося під безпосереднім впливом робітників м. Сміли і ст. Бобринської, де працювало чимало жителів Ротмистрівки. Революційну роботу серед селян часто проводили саме ті, хто повертався додому з промислових центрів. Так, у 1904 році тут розповсюджував листівки член РСДРП М. С. Дашевський, що раніше брав участь у революційних виступах робітників Катеринослава і Юзівки. Дізнавшись про це, граф Бобринський негайно звернувся до Київського губернатора: «Надсилаю Вам до відома перехоплену шкідливого змісту листівку, яку поширював небезпечний агітатор якийсь Дашевський. Будь-ласка, пане губернаторе, накажіть його затримати і судити за всією суворістю закону»[5].

В роки першої російської революції у Ротмистрівці відбувалися мітинги, страйки. Особливо широкого розмаху набрала боротьба влітку 1906 року. 21 червня батраки припинили роботу в економії. Коли її управитель почав наймати людей в інших селах, страйкарі вчинили опір. Бобринський змушений був поступитися — пообіцяв підвищити оплату праці. Але селяни не повірили графу і продовжили страйк[6]. Повітовий справник, що прибув до Ротмистрівки разом із загоном козаків, вирішив налякати селян: заарештував організаторів страйку[7]. Заарештованих відправили до Черкас. 4 липня, коли їх вели через Смілу, залізничники напали на охорону і визволили ув'язнених. Братерська підтримка робітників справила величезний вплив на ротмистрівців. Вони продовжили страйк. Сповнені ненависті до експлуататорів, селяни почали палити панський хліб. На прохання графа Бобринського поліція в Ротмистрівці провела масові арешти. Заарештованих судили восени 1906 року і частину з них вислали до Сибіру на каторжні роботи. На заслання потрапили, зокрема, С. Дупленко, І. Перехрест, І. Панасенко.

З листування Н. К. Крупської з М. Кобецьким (здійснював транспортування партійної преси через Данію в Росію) відомо, що у 1908—1909 рр. до Ротмистрівки

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 895, арк. 8, 9, 11, 15; спр. 1359, арк. 21, 53.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 139, арк. 1.
[3] Календарь Юго-Западного края на 1873 год, стор. 413.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 2638, арк. 152; А. В. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 88—89.
[5] Смілянський міськдержархів, ф. 1, оп. 17, спр. 4, арк. 3.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 272, оп. 66, спр. 223, арк. 125—126.
[7] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 2, кн. 3, М., 1963, стор. 83—84.

надсилалася газета «Пролетарий», яку редагував В. І. Ленін, і газета «Социал-демократ»[1]. З інших документів видно, що з Ротмистрівки партійні видання пересилалися до Катеринослава, Кременчука, Сміли. За дорученням Н. К. Крупської цією справою тут займався більшовик Д. Винокуров (партійна кличка)[2].

Столипінська реформа посилила дальше розшарування селянства. Про стан його господарств та про його становище у ці роки можуть дати уявлення такі дані. На кінець XIX ст. у Ротмистрівці проживало понад 3000 чоловік. У 1910 році за межами села шукали заробітку 1088. 1912 року з 699 господарств 177 зовсім не мали землі, 72 — мали близько десятини, 251 — близько двох десятин. 325 господарств (48 проц.) не мали худоби. Та розвиток промисловості прискорив зростання села. До економії цукрозаводчиків звідусіль приходили розорені селяни. За мізерну плату вони наймалися на роботу. Нерідко надовго лишалися тут. На початку XX ст. населення Ротмистрівки збільшилось удвічі. 1910 року в ній проживали 6667 чоловік.

1890 року у Ротмистрівці відкрилася земська лікарня на 20 ліжок (1910 року тут лікувалося 309 хворих). 1871 року було засновано парафіяльну школу. Власного приміщення школа не мала, і тому заняття дяк проводив у власній хаті. 1888 року мешканці на власні кошти збудували приміщення для двокласної школи. 1910 року у ній навчалося 129 хлопчиків і 39 дівчаток[3].

Коли почалася світова війна, всіх чоловіків, здатних носити зброю, було призвано до армії. Багато сімей гостро відчували нестачу годувальників. Щоб прохарчуватися, основна маса селян працювала в економії, де тепер платили за роботу значно менше, ніж до війни. Довшим став робочий день. Селяни були обурені імперіалістичною війною, сповнені лютої ненависті до царизму, експлуататорів.

У березні 1917 року в Ротмистрівці дізналися про повалення царизму в Росії. Озброєні селяни заарештували пристава, поліцаїв, закрили управу. 12 березня на мітингу жителів містечка і представників навколишніх сіл обрано волосну Раду. Селяни вимагали, щоб волосна Рада конфіскувала графські землі й розподілила їх між селянами. Проте більшість місць у цих органах захопили куркулі. Вони обстоювали приватну власність[4].

Лихварі верховодили і у волосній продовольчій управі — місцевому органі продовольчого комітету Тимчасового уряду, який закуповував і заготовляв хліб, м'ясо та інші продукти. Куркулі наполягали, щоб рознарядки продовольчої управи виконували лише незаможні господарства. Глитаям невигідно було збувати хліб, худобу по низьких цінах, і коли влітку від бідняцько-середняцьких господарств зажадали продати майже весь зібраний хліб, селяни повстали. 13 липня почав діяти волосний земельний комітет, а 27 липня жителі Ротмистрівки розігнали продовольчу управу. Керував селянським виступом батрак О. Дубрава. Налякані власті після повстання навіть не відновили її[5]. У вересні 1917 року повстання шириться, і для придушення заворушень на цукрових плантаціях Куцівського маєтку комісар Тимчасового уряду викликав козаків. Та погасити народний гнів вони не змогли. Трудящі гаряче включилися в боротьбу за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. 28 січня 1918 року на з'їзді Рад Ротмистрівської волості, заслухавши доповідь делегата II Всеросійського з'їзду Рад робітника ст. Бобринської більшовика Л. Слабєєва, селяни проголосили Радянську владу на всій території волості. З'їзд обрав ревком, який вирішив конфіскувати 2250 десятин графських земель і передати їх селянам. Протягом лютого це рішення було виконане. «Навіть старожили,— писала газета «Бед-

[1] Журн. «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 39, 42.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 377, оп. 6, спр. 43, 138, арк. 5.
[3] А. В. Чугаев. Описание и справочная книга Черкасского уезда Киевской губернии, стор. 26, 126, 145, 150.
[4] Газ. «Свободный труд», 18 квітня 1917 р.
[5] Черкаський облдержархів, ф. 504, оп. 1, спр. 9, арк. 21-а.

нота»,— не пам'ятали, щоб так раділи усі люди від малого до старого. Та велику радість затьмарили кайзерівські війська»[1].

На початку березня до села вступила рота німецьких солдатів. Окупанти, підтримані українськими буржуазними націоналістами, жорстоко розправилися з активістами Радянської влади. Вони повернули землю поміщикам, грабували жителів, вивозили хліб. Місцеві селяни у листопаді 1918 року організували партизанський загін. Він допоміг Червоній Армії вигнати ворога з волості. На початку лютого 1919 року в селі відновлено Радянську владу[2].

Новостворений Ротмистрівський волосний ревком відразу ж приступив до впровадження в життя декретів Радянської влади. У своїй діяльності він спирався на трудящих селян, залучав їх до розв'язання складних господарчо-політичних завдань. Виконуючи рішення сільського сходу, волосний комітет нарізав 1400 десятин землі селянським господарствам, а 850 — новоорганізованому радгоспу «Нове життя»[3].

З великим піднесенням селяни провели весняну сівбу. Спершу колективно обробили поля радгоспу, а потім індивідуальні. Але повністю скористатися наслідками своєї праці їм перешкодила навала денікінців. Наприкінці серпня вони закатували понад 80 селян. Тоді ж відновили графське землеволодіння. Проте вони лютували недовго. 4 січня 1920 року Ротмистрівку визволила Червона Армія. Знову почав працювати ревком[4].

Після безчинств денікінців Ротмистрівка стояла вкрай зруйнованою. Занепала більшість селянських господарств. Не вистачало посівного матеріалу, тягла, реманенту. Епідемії косили людей, на село раз у раз нападали куркульсько-націоналістичні банди. Але ніщо не могло похитнути віру трудящих у Радянську владу.

На подолання труднощів відбудовного періоду селян організував партійний осередок, заснований навесні 1920 року[5]. За ініціативою комуністів бідняки й середняки в червні того ж року об'єдналися в КНС, який відіграв велику роль у боротьбі трудящих за свої права, за Радянську владу.

1920 року у Ротмистрівці запрацювала прокатна станція. Вона безкоштовно обслуговувала селян реманентом[6]. 1924 року в селі засновано споживчу кооперацію і товариство спільного обробітку землі «Червоний орач». До першого ТСОЗу вступило 176 чоловік, очолював його бідняк М. Г. Волинець[7]. Працюючи у ТСОЗі, селяни на власному досвіді переконувалися в перевагах колективних форм господарювання.

У відбудовний період чимало було зроблено для поліпшення медичного обслуговування населення, розвитку освіти й культури. У 1920 році відкрилася лікарня на 40 ліжок. Трудящі одержували медичну допомогу. В 1921 році запрацювала початкова школа. Того ж року відбулося перше заняття у лікнепі. Велику культурно-освітню роботу серед населення проводив клуб. При ньому була невелика бібліотека. Після адміністративної реформи у березні 1923 року Ротмистрівську волость було ліквідовано. Ротмистрівка стала селом Смілянського району. В 1925 році тут у 870 дворах мешкало 4187 жителів[8].

Великі зміни сталися на селі в наступні роки. 7 листопада 1927 року на базі товариства спільного обробітку землі «Червоний орач» було засновано сільськогос-

---

[1] Газ. «Беднота» (Сміла), 14 квітня 1919 р.
[2] Газ. «Комунист» (Харків), 16 лютого 1919 р.
[3] Газ. «Беднота», 14 квітня 1919 р.
[4] Газ. «Більшовик» (Київ), 8 січня 1920 р.
[5] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 218.
[6] Газ. «Вісті Черкаського повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів», 14 вересня 1920 р.
[7] Черкаський облдержархів, ф. Р-67, оп. 1, спр. 11, арк. 330—331.
[8] Список поселень Черкаської округи, Черкаси, 1926, стор. 3.

подарську артіль «Пролетар Жовтня»[1]. До колгоспу вступило 311 бідняцьких і 169 середняцьких господарств[2]. Незабаром головою цього колгоспу став двадцятип'ятитисячник, харківський робітник-комуніст К. К. Ванзієвський.

Колективізація в селі здійснювалася в умовах жорстокої боротьби. Куркулі та їх посібники перешкоджали будівництву нового життя. Вороги лютували: вбивали активістів, підпалювали колгоспні будинки, травили худобу, поширювали провокаційні чутки серед населення. Спираючись на бідноту й середняків, комуністи й комсомольці давали рішучу відсіч недобиткам. У 1932 році 427 бідняцьких і середняцьких господарств заснували ще одну сільськогосподарську артіль «Друга п'ятирічка». Першим її головою селяни обрали бідняка-комуніста В. М. Осадчого. В організаційно-господарчому зміцненні колгоспів важливу роль відігравала МТС, відкрита 1931 року, та її політвідділ, очолюваний колишнім комісаром дивізії П. Ф. Дорофеєвим (політвідділ МТС працював у 1933—1934 рр.). Держава щедро постачала МТС технікою. Якщо в 1933—1934 рр. вона мала 20 тракторів, 37 молотарок і одну автомашину, то в 1936 році на колгоспних полях району вже працювало 119 тракторів, 8 комбайнів, колгоспи обслуговувало 39 молотарок і 60 вантажних автомобілів[3].

Колгоспи Ротмистрівки розвивалися як багатогалузеві господарства. На їх полях вирощувались зернові й технічні культури. Приділялась велика увага овочівництву, садівництву й бджільництву. Артілі мали тваринницькі ферми, а колгосп «Пролетар Жовтня» — цегельню та черепичні майстерні. У колективі зростали нові люди, утверджувалося соціалістичне ставлення до праці. Вперше звання ударної було присвоєно 1934 року (у колгоспі «Друга п'ятирічка») бригаді М. Г. Волинець[4]. У наступні роки число передовиків зростало. За прикладом відомих усій країні п'ятисотенниць М. Демченко і М. Гнатенко по 500 цнт цукрових буряків у 1936 році виростили ланки Г. Куцівської (колгосп «Пролетар Жовтня») і М. Лисенко (колгосп «Друга п'ятирічка»)[5]. А в 1939 році першим у Ротмистрівці медаллю «За трудову доблесть» був нагороджений бригадир рільничої бригади колгоспу «Друга п'ятирічка» В. М. Перехрест. Очолювана ним бригада у 1937— 1938 роках збирала по 23—25 цнт зернових з кожного гектара. Бригадир В. М. Перехрест і ланкова того ж колгоспу П. Волинець у 1939 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[6].

Напередодні війни кращі показники господарювання мав колгосп «Пролетар Жовтня» (голова колгоспу Є. Сириця). У 1940 році тут зібрано по 19,6 цнт зернових на площі 1045 га і по 304 цнт цукрових буряків на площі 700 га. Колгоспники одержали на трудодень по 6,2 кг зерна і по 3 крб. 40 коп. грішми. Колгосп «Пролетар Жовтня» був висунутий кандидатом на Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1941 року[7].

Невпинно зростала Ротмистрівська МТС. Її машинний парк у 1937 році поповнився комбайнами. Тут працювала машинно-тракторна майстерня. 1937 року в селі стала до ладу електростанція, яка освітлювала установи, приміщення колгоспів, МТС, МТМ, житла трудящих. Випускали продукцію дві промартілі.

Значні зміни сталися також у культурі та побуті трудящих. Населення обслуговували лікарня й поліклініка. Село мало 4 магазини і 2 їдальні. Всі діти шкільного віку навчалися в школах. 1940 року в основному завершилась робота щодо ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих. А в червні 1937 року відбувся перший випуск середньої школи. У селі працювали будинок культури,

---

[1] Газ. «Червоний стяг», 7 листопада. 1934.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-67, оп. 1, спр. 11, арк. 330—334.
[3] Газ. «Колгоспна праця», 28 грудня 1936 р.
[4] Газ. «Червоний стяг», 23 лютого 1934 р.
[5] Газ. «Колгоспна праця», 14 лютого 1936 р.
[6] Газ. «Колгоспна праця», 2 лютого, 14 лютого, 1 травня 1939 р.
[7] Газ. «Колгоспна праця», 9 березня 1941 р.

два колгоспні клуби, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. книг, дві кіноустановки.

В 1928—1930 рр. і з 1934 року Ротмистрівка стала адміністративним центром однойменного району. З 1932 року тут друкувалася газета «Колгоспна праця». За даними Всесоюзного перепису 1939 року, у Ротмистрівці жило 4188 чоловік[1].

22 червня 1941 року колгоспники вирішили відзначити свято «Першого снопа». Недільного ранку тракторні агрегати скосили на полях колгоспів «Пролетар Жовтня» і «Друга п'ятирічка» перші гектари колоскових, а вдень урочистий настрій трударів ланів затьмарила тривожна звістка про підступний напад фашистів на Радянську Батьківщину. В МТС, колгоспах відбулися масові мітинги. Члени сільськогосподарської артілі «Друга п'ятирічка» ухвалили резолюцію, у якій було сказано: «Ми згуртовані й єдині, як ніколи. У цей грізний час готові виконати будь-яке завдання Комуністичної партії і Радянського уряду. Наші колгоспниці й підлітки замінять у праці тих чоловіків, які йдуть на фронт[2].

У перші дні війни понад 870 жителів Ротмистрівки стали бійцями й командирами Червоної Армії та Військово-Морського Флоту. На селі почав діяти комсомольсько-молодіжний винищувальний батальйон.

Фронт наближався, і 25 липня почалася евакуація МТС. За вказівкою Київського обкому КП(б)У в селі формувався партизанський загін, створювалося партійно-комсомольське підпілля. Всі місцеві комуністи включились у цю роботу[3]. 1 серпня гітлерівці захопили село[4].

Два з половиною роки лютували загарбники у Ротмистрівці. Вони повністю знищили школи, бібліотеки, зруйнували лікарню, спалили сотні хат та господарських будівель. Понад 360 юнаків і дівчат окупанти відправили на каторжні роботи до Німеччини. Підпільники-комуністи і комсомольці в ці роки провадили серед жителів широку агітацію. Селяни, де можна було, саботували заходи окупаційних властей. За доносом провокатора наприкінці 1942 року заарештовано і розстріляно С. М. Безноса, М. І. Панасенка та інших. Коли в серпні 1943 року на території Смілянського і Ротмистрівського районів почав діяти партизанський загін ім. Пожарського, кілька жителів Ротмистрівки вступили до його лав. Населення допомагало народним месникам підводами й харчами.

30 січня 1944 року підрозділи 1235-го стрілецького полку 373 Миргородської Червонопрапорної стрілецької дивізії 52-ї армії 2-го Українського фронту визволили Ротмистрівку[5]. В боях за село загинуло 34 воїни, серед них Герой Радянського Союзу капітан О. М. Милованов, полковий комісар В. Я. Жунда та інші.

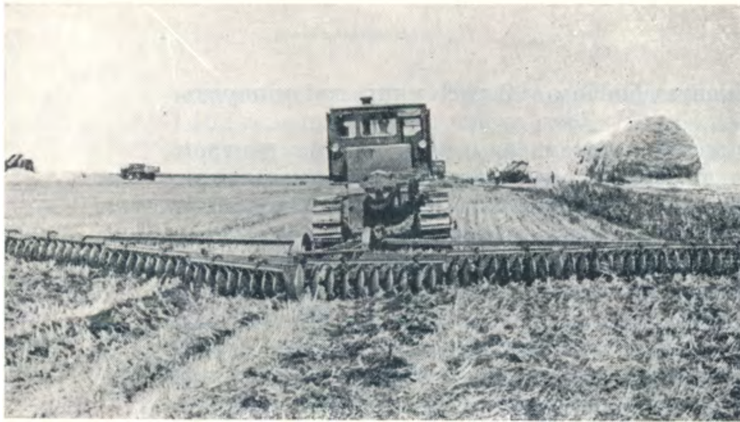
Після визволення колгоспники (в основному жінки та підлітки) почали відбудову артілей «Пролетар Жовтня» та «Друга п'ятирічка». Відновили польові бригади, ланки, збирали запасні частини для ремонту сільськогосподарських машин. Насіння для посіву колгоспи одержали з Саратовської області. 27 тракторів до Ротмистрівської МТС прибули з Омської області. Для відбудови хат держава відпустила 20 000 куб. м лісу та видала 400 тис. крб. довготермінових кредитів.

З врожаю 1944 року колгоспи здали у фонд перемоги 66 тис. пудів зерна. Особливо відзначилися тоді бригади колгоспу «Друга п'ятирічка», які очолювали Раїса Перехрест, Марія Ситник, Катерина Поліщук[6]. Того ж року дійову допомогу колгоспам району стала подавати Ротмистрівська МТС. Серед трактористів переважали жінки.

Через місяць після визволення відновили роботу школи. Почали поновлювати книжковий фонд бібліотеки. Медичні працівники власними силами відбудували

---

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1193, арк. 93.
[2] Газ. «Колгоспна праця», 26 червня 1941 р.
[3] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 177, арк. 67, 68.
[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 400.
[5] Архів МО СССР, ф. 1431, оп. 153 241, спр. 6, арк. 26.
[6] Газ. «Колгоспна праця», 18 січня 1945 р.

Лущення стерні на полі колгоспу «Україна», с. Ротмистрівка. 1968 р.

лікарню. Вже у 1944 році тут працювали амбулаторія, хірургічне, терапевтичне та інфекційне відділення.

Влітку 1945 року додому почали повертатися фронтовики. За мужність, виявлену в боротьбі з ворогом, 334 учасники Великої Вітчизняної війни — уродженці Ротмистрівки — удостоїлися урядових нагород. 263 чоловіка віддали своє життя за перемогу. На їх честь у селі встановлено обеліск Слави.

За роки четвертої п'ятирічки МТС і колгоспи повністю відбудувалися. Артілі «Пролетар Жовтня» і «Друга п'ятирічка» у 1946 році освоїли довоєнні посівні площі. Наприкінці 1950 року вони об'єдналися в один колгосп, який дістав назву «Україна». Відтоді це господарство беззмінно очолює учасник Великої Вітчизняної війни комуніст Г. І. Стельмащук.

1959 року до колгоспу «Україна» приєднався колгосп ім. Жданова с. Ковалихи. Артіль стала одним з найбільших економічно міцних господарств у районі. За ним закріплено 4925 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4668 га орної землі.

Партійна організація, правління колгоспу, сільська Рада, усі колгоспники багато дбають про підвищення культури землеробства, впровадження у виробництво досягнень науки та передового досвіду. З 1960 року господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. У структурі посівних площ озима пшениця займає 26 проц., кукурудза — 4,5 проц. і цукрові буряки — 14 проц. У роки восьмої п'ятирічки середньорічний урожай зернових з кожного гектара становив 26,7 цнт, у т. ч. озимої пшениці 27 цнт, кукурудзи 48 цнт і цукрових буряків 270 цнт. Добре закінчили ротмистрівці і перший рік 9-ї п'ятирічки. У 1971 році вони виростили зернових на круг 31,7 цнт, у т. ч. озимої пшениці 39 цнт, кукурудзи 45 цнт, цукрових буряків 340 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 533,9 цнт молока та по 83,2 цнт м'яса.

Колгосп «Україна» спеціалізується на виробництві м'яса і молока. На фермах колгоспу утримується 2865 голів великої рогатої худоби, в т. ч. понад 1100 корів. За роки восьмої п'ятирічки виробництво тваринницької продукції тут збільшилось у 1,5 раза.

Господарство має 60 тракторів, 32 комбайни, 34 автомашини, багато сівалок та інших сільськогосподарських машин. Завдяки потужному машинно-тракторному парку було механізовано ряд трудомістких процесів у землеробстві й тваринництві. Широко застосовується електроенергія.

За останні два десятиріччя неподільні фонди колгоспу зросли з 312 тис. до 3,56 млн. крб., або в 10 раз. З 1959 року тут перейшли на грошову, а з 1965 року — на гарантовану грошову оплату.

Успіхи колгоспу — результат самовідданої праці селян. Стало законом життя соціалістичне змагання між бригадами, ланками, фермами і колгоспниками за дострокове виконання й перевиконання виробничих завдань. Трудові традиції ударників і стахановців довоєнних колгоспів зараз примножують своїми ділами ударники комуністичної праці. Відомим майстром високих урожаїв є бригадир рільничої бригади агроном-комуніст Н. А. Бутрик. Вона була делегатом XXIV з'їзду КПРС. За трудові досягнення 58 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна нагороджена зоотехнік Г. Н. Новосільська, орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу Г. І. Стельмащук і секретар партійного комітету колгоспу М. С. Темнохід.

Сучасна Ротмистрівка — селище міського типу. З 1956 року, після ліквідації Ротмистрівського району, вона входить до складу Смілянського. Селище росте й красивішає. За післявоєнні роки тут споруджено понад 700 хат, упорядковуються вулиці й двори. Ротмистрівка має автобусне сполучення з Смілою, Уманню та навколишніми селами.

До послуг трудящих 8 магазинів, чайна і дві їдальні. У селищі є поліклініка, лікарня на 50 ліжок, аптека, санітарно-епідеміологічна станція. В цих медичних закладах працюють 12 лікарів і 33 медсестри та фельдшери.

Ротмистрівка — селище суцільної грамотності. В 1971 році загальноосвітню й вечірню середню школи відвідували 654 учні, їх навчали 42 вчителі. Центрами культурно-освітньої роботи є будинок культури, дві бібліотеки, книжковий фонд яких складає 36 тис. томів. Вони обслуговують понад 2,5 тис. читачів. Селищна бібліотека є закладом відмінної роботи.

В колгоспі, медичних і культурно-освітніх закладах, школі працює понад 120 чоловік інтелігенції. Це — агрономи, лікарі, вчителі.

У селищі — 8 первинних партійних організацій, вони об'єднують 135 членів і кандидатів у члени КПРС. Найбільшою є парторганізація колгоспу «Україна». Понад 60 комуністів працюють тут безпосередньо в бригадах і на фермах. Комуністам активно допомагають комсомольці. В Ротмистрівці налічується 6 первинних організацій ЛКСМУ.

Велику роботу в галузі господарчого й культурного будівництва проводить селищна Рада депутатів трудящих. У її складі 45 депутатів, з них — 22 робітники, 11 колгоспників, 12 представників інтелігенції. Рада у своїй діяльності широко спирається на актив.

Незабаром у Ротмистрівці буде споруджено Палац культури на 650 місць. Колгосп збагатиться комплексом виробничих приміщень. Оновлюється село, впевненою ходою крокує в дев'яту п'ятирічку.

А. І. ГОРКУН, М. Г. КОРЖЕНКО, В. П. СКОРОБОГАТОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СМІЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БАЛАКЛІ́Я — село, центр сільської Ради. Лежить за 12 км на північний захід від районного центру. Через село проходить шосейна дорога Київ—Дніпропетровськ.

У межах Балаклії розташовані дві залізничні станції — Перегонівка і Володимирівка. Населення — 5995 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Теклине.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3957 га землі, з них орної — 3376 га. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней та великої рогатої худоби. Тут вирощують зернові і технічні культури. Колгосп має розвинуте овочівництво та садівництво.

В селі розміщені Смілянський «Міжколгоспбуд» та силікальцитний цех Костянтинівського цегельного заводу, лісництво, птахокомбінат.

У Балаклії є середня і дві восьмирічні школи, 5 бібліотек (19,3 тис. книг), клуб, аптека, кіноустановка, стаціонарна лікарня на 40 ліжок, дві перукарні, універмаг, промтоварні й продовольчі магазини.

П'ять партійних організацій села налічують 182 комуністи, 347 комсомольців об'єднані в 8 організаціях. 423 балаклїївці відзначені урядовими нагородами за доблесну працю.

В селі 1936 року побував П. П. Постишев.

Під час Великої Вітчизняної війни тут діяла підпільна група в складі 16 осіб на чолі з з А. Ф. Ромейком, яка в серпні 1943 року влилася до партизанського загону ім. Пожарського. За героїзм, проявлений у боротьбі з фашистськими окупантами, 409 жителів с. Балаклії нагороджені орденами й медалями СРСР.

А. Ф. Буць (1923—1948) удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. На честь воїнів, які полягли, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, встановлено обеліск Слави. В селі працювала (зараз на пенсії) директором школи Заслужений вчитель УРСР Є. Я. Гугля.

За роки Радянської влади село дало 437 спеціалістів різних професій з вищою освітою.

П. П. Постишев серед колгоспників с. Балаклії. 1936 р.

На околицях села Теклиного є кургани доби бронзи та скіфських часів, а також поселення черняхівської культури.

БЕРЕЗНЯКИ́ — село, центр сільської Ради. Розміщене на обох берегах р. Тясьмину, за 15 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції ім. Т. Г. Шевченка. Населення — 3224 чоловіка.

На території села міститься садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, який обробляє 3699 га землі, в т. ч. орної — 3292 га. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

У Березняках є середня й початкова школи, будинок культури, літній кінотеатр, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книжок, відділення зв'язку, 9 магазинів, дитячі ясла, медпункт, пологовий будинок, два медпрофілакторії, побутові майстерні.

Дві партійні організації села налічують 58 комуністів (партосередок в Березняках створено у 1926 році), 230 комсомольців об'єднані в двох комсомольських організаціях.

За успіхи в рільництві й тваринництві 83 колгоспники нагороджені орденами і медалями. Комбайнер І. К. Харченко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, ланковий механізованої ланки В. Г. Максименко відзначений орденом Леніна, бригадири М. І. Руденко та Ф. С. Андрієнко і доярка О. М. Урсалова — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село заснували у XVIII ст. втікачі з навколишніх сіл, зокрема Сунок. За переказами перші жителі оселилися понад річкою Тясьмином у березовому гаю. Тому й поселення стали називати Березняки.

1905 року тут спалахнуло повстання. Очолили його С. І. Гончаренко та І. Г. Савон. Організаторів заворушення було заарештовано. Але селяни добилися підвищення оплати праці й поліпшення харчування. В 1923—1924 рр. тут організовано ТСОЗи «Труд», «Хлібороб», «Колос» і «Зірка», які в 1931 році об'єднались у дві сільськогосподарські артілі. 1940 року сільськогосподарська артіль ім. Щорса була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджена орденом «Знак Пошани».

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 573 уродженці села нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, а льотчикові майору І. Н. Мартиненку (1915—1945 рр.) 24 березня 1945 року посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У селі споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в бою за визволення Березняків від фашистських загарбників, та обеліск Слави односельцям, що віддали своє життя за Батьківщину.

За роки Радянської влади із села вийшло 90 фахівців з вищою та середньою освітою. Уро-

дженець села П. М. Овчаренко, кандидат історичних наук, заслужений працівник вищої школи УРСР, декан історичного факультету КДУ.

ВЕЛИ́КА ЯБЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить над річкою Тясьмином на віддалі 8 км на південь від районного центру та за 5 км від залізничної станції ім. Т. Г. Шевченка. Населення — 2745 чоловік. Село має автобусне сполучення з Смілою, на його території знаходяться дві зупинки приміського поїзда.

У Великій Яблунівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який обробляє 2553 га землі, в т. ч.— 2300 орної. Артіль вирощує зернові й технічні культури, має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі трудові досягнення 1969 року господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства, а 85 жителів Великої Яблунівки нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

У Великій Яблунівці є 8-річна школа, дві бібліотеки для дорослих з фондом 12 тисяч книжок, будинок культури на 420 місць і сільський клуб на 220 місць, дитячі ясла, 5 продуктових і промтоварних магазинів, медпункт, філія зв'язку.

На обліку в партійній організації села перебуває 48 комуністів (організація створена в 1924 році), в двох комсомольських — 64 члени ВЛКСМ.

У 1905 році тут були революційні заворушення селян проти поміщика. У 1925 році організовано ТСОЗ (1929 року — колгосп ім. С. В. Косіора).

За мужність, виявлену у боях з фашистськими загарбниками, 287 громадян села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села від фашистських загарбників, тут споруджено пам'ятник та обеліск односельцям, полеглим у боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

За роки Радянської влади 249 чоловік з Великої Яблунівки здобули вищу й середню спеціальну освіту.

Уродженцями села є кандидат економічних наук М. М. Орел та кандидат філологічних наук П. О. Піскун.

Поблизу Великої Яблунівки є курган скіфських часів.

ГОЛОВ'Я́ТИНО — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Тясьмину, за 15 км на південний схід від районного центру. Населення — 840 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Малий Бузуків і Гуляйгородок.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Родина» (створена 1929 року), який обробляє 2444 га землі, в т. ч. орної — 1762 га. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса.

У Голов'ятині є восьмирічна і дві початкові школи, будинок культури на 300 місць, дитячі ясла, широкоекранна кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, ощадкаса, продуктові й промтоварні магазини.

Партійний осередок у Голов'ятині створено 1920 року. Його першим секретарем став А. І. Котляр, пізніше Герой Соціалістичної Праці (помер у 1967 році). Зараз у партійній організації села 43 комуністи, дві комсомольські організації налічують 61 члена ВЛКСМ. 102 чоловіка удостоєні нагород за доблесну працю.

У 1918 році мешканці Голов'ятина виступили проти австро-німецьких окупантів. 750 жителів села під керівництвом Я. Г. Ісаєнка, А. І. Котляра, В. Г. Цибка з'єдналися з червоними партизанами та робітниками Сміли і встали на боротьбу за Радянську владу проти загарбників та українських буржуазних націоналістів.

За героїзм і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 92 жителі села нагороджені орденами й медалями СРСР. На честь воїнів, що віддали своє життя за визволення Батьківщини від фашистських загарбників, тут встановлено два обеліски Слави.

Поблизу сіл Голов'ятина та Гуляйгородка виявлено неолітичне поселення та майстерня, численні знаряддя праці, городище та могильник доби бронзи, поселення та кургани скіфських часів.

КОВАЛИ́ХА — село, центр сільської Ради. Лежить за 18 км на південний захід від районного центру м. Сміли і за 4 км від автомобільного шляху Черкаси—Умань. Населення — 1530 чоловік. У селі розташована виробнича дільниця колгоспу «Україна» (центральна садиба в смт Ротмистрівці).

Є восьмирічна школа, клуб на 300 місць, дитячі ясла на 80 місць, медпункт, 2 бібліотеки (8,5 тис. книг), 3 магазини, відділення зв'язку.

Партійна організація Ковалихи налічує 37 комуністів, дві комсомольські — 47 членів ВЛКСМ.

51 чоловік відзначено урядовими нагородами за звитяжну працю. Механік дільниці М. П. Рибалка — орденом Леніна.

1927 року у селі був організований ТСОЗ, 1930 року колгосп ім. Петровського.

За мужність та відвагу, проявлені у роки Великої Вітчизняної війни, нагороджено 144 жителі села.

На честь воїнів-визволителів та, вшановуючи односельців, що полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни, в Ковалисі спорудили обеліск Слави.

В селі народився М. С. Терещенко, нині заслужений артист УРСР, режисер.

На території села виявлено поселення епохи бронзи та поселення й кургани скіфських часів.

КОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розміщена на правому березі р. Срібляники. Населення — 2784 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Будки й Плоске. Через Костянтинівку проходить автотраса Київ—Дніпропетровськ та Черкаси—Умань.

На території с. Плоского розкинулася центральна садиба колгоспу «Серп і молот», який обробляє 2320 га землі, в т. ч. орної — 2086.

Тут вирощують зернові і технічні культури, колгосп має розвинуте овочівництво, садівництво, м'ясо-молочне тваринництво, спеціалізується в галузі птахівництва. В селі є клуб, бібліотека (8000 книжок), дитячі ясла, 3 кіноустановки. Працюють 5 магазинів, відділення зв'язку та медпункт.

3 партійні організації села налічують 72 комуністи, 3 комсомольські — 88 членів ВЛКСМ. За вирощування високих врожаїв 116 колгоспників відзначено урядовими нагородами. 1926 року на селі створено два ТСОЗи — «Плугатар» та ім. Чубаря. 1929 року селяни-незаможники організували колгоспи «Нове життя», ім. Крупської та «Серп і молот». В 1950 році колгоспи об'єдналися в одне господарство «Серп і молот».

У роки Вітчизняної війни багато костянтинівців воювало в партизанському загоні ім. Пожарського, яким командував на Смілянщині Д. І. Гарячий. 237 жителів села віддали своє життя за нашу Батьківщину, 256 — нагороджені орденами та медалями СРСР.

На околиці Костянтинівки є великі поклади глини. Її використовують для випалювання цегли на Костянтинівському цегельному заводі (заснований у 1917 році).

За роки Радянської влади з села вийшло 70 фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою.

Біля Костянтинівки є кургани епохи бронзи, а біля Будок виявлено поселення скіфських часів.

КУЦІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить на річці Гнилому Ташлику за 25 км на південний захід від районного центру і за 15 км від найближчої залізничної станції Володимирівка. Населення — 1350 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Правда», який обробляє 2488 га землі, в т. ч. орної — 1316 га. Господарство вирощує зернові й технічні культури, має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Куцівці працюють восьмирічна школа, будинок культури на 450 місць, клуб, бібліотека для дорослих (фонд 6000 книжок), широкоекранна кіноустановка, медпункт, дитячі ясла, продуктовий, промтоварний і господарський магазини.

Партійна організація Куцівки налічує 45 комуністів, дві комсомольські — 51 члена ВЛКСМ. За вирощування високих врожаїв 123 колгоспники Куцівки відзначені урядовими нагородами. 1926 року в селі організовано перший колгосп «Жовтневий шлях». В 1929 році — колгосп «Червоний передовик».

За мужність та відвагу, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 85 жителів Куцівки нагороджені орденами й медалями СРСР. Тут встановлено обеліск Слави на честь воїнів-визволителів та на честь односельців, які віддали своє життя за незалежність радянської Батьківщини. За роки Радянської влади з села вийшло 144 чоловіка з вищою і середньою спеціальною освітою.

Неподалік Куцівки виявлено кургани скіфських часів. В одному з них знайдено поховання воїна.

МАЛА́ СМІЛЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Лежить за 10 км на південь від Сміли та за 8 км від вузлової залізничної станції ім. Т. Г. Шевченка. Населення 1089 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Миколаївка, Тернівка та Холоднянське.

На території села міститься центральна садиба дослідного господарства Черкаської державної сільськогосподарської дослідної станції. Тут же працює обласна зональна агрохімлабораторія. Дослідну станцію та агрохімлабораторію обслуговують 96 наукових працівників.

На території сільської Ради є дві восьмирічні та одна середня школи, 3 бібліотеки (33 тис. книжок), троє дитячих ясел, 2 будинки культури на 420 місць та 350 місць, три медпункти, одна амбулаторія, 3 відділення зв'язку, шість магазинів.

183 комуністи села об'єднані в 2 партійні організації. 50 комсомольців об'єднані в 2 організаціях. 72 жителі села нагороджені орденами та медалями за звитяжну працю.

Колгосп у селі виник у 1929 році. 161 учасника Великої Вітчизняної війни за мужність і героїзм, виявлені у боях із загарбниками, відзначено урядовими нагородами. Воїнам-визволителям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками, в кожному селі споруджені обеліски Слави.

За роки Радянської влади із сіл, що входять до складу сільської Ради, вийшло 648 фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою.

Біля села збереглися кургани епохи бронзи та скіфських часів.

МАЛЕ́ СТАРОСІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північний захід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Перегонівка. Населення — 1453 чоловіка.

На території села міститься відгодівельний радгосп «Смілянський», який обробляє 759 га землі, в т. ч. орної 622.

У Малому Старосіллі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 7 тисяч книжок, широкоекранна кіноустановка, медпункт, 3 продуктові і промтоварні магазини, відділення зв'язку, швейна майстерня. Зараз у Малому Старосіллі 29 комуністів, 26 комсомольців. 40 трудівників села відзначено урядовими нагородами за доблесну працю.

1924 року тут організовано товариство спільного обробітку землі, а в 1929 створено сільськогосподарську артіль, яка 1933 року об'єдналася з промартіллю «Життя кустаря» в промколгосп «Червоний промінь». На базі колгоспу у 1962 році виник відгодівельний радгосп.

Фашистські загарбники майже повністю зруйнували село. За мужність і відвагу, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 77 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, а Ф. Л. Грозний став повним кава-

лером орденів Слави. У державному лісі (Будянське лісництво) за два кілометри від села в роки війни знаходилася база партизанського загону ім. Пожарського. В Малому Старосіллі споруджено два пам'ятники радянським воїнам, що загинули під час визволення села від німецько-фашистських загарбників у січні 1944 року, та обеліск Слави воїнам, які віддали життя за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу села збереглися залишки городища давньоруських часів.

НОСАЧІ́В — село, центр сільської Ради, лежить за 26 км на захід від районного центру та за 5 км від залізничної станції Цвіткове. Через село проходить залізниця Київ—Дніпропетровськ та протікає річка Срібнянка. Населення — 2663 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Мельниківка, Ленінське, Могилівка.

На території села розкинулась центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який обробляє 4445 га землі, в т. ч. орної — 4051. Колгосп вирощує зернові й технічні культури, має добре розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1969 році господарство удостоєне звання колгоспу Високої культури землеробства.

У селі є середня й початкова школи, будинок культури, 2 бібліотеки для дорослих і дітей з фондом 17 500 книжок, двоє дитячих ясел, медпункт, відділення зв'язку, павільйон побутового обслуговування, чайна, 5 продуктових і промтоварних магазинів. Зараз партійна організація Носачів (виникла в 1924 році) налічує 82 комуністи, 3 комсомольські — 173 члени ВЛКСМ. За звитяжну працю 127 жителів села нагороджено орденами і медалями.

За мужність і відвагу, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, уряд нагородив 340 носачівців. Воїнам, які полягли в боях за незалежність і свободу нашої Батьківщини, у селі споруджено пам'ятник.

Уродженцями Носачів є заслужений артист УРСР М. Х. Пилипенко (1888—1952) та доктор філологічних наук, професор П. М. Федченко. Всього за роки Радянської влади з села вийшло 385 спеціалістів з вищою та середньою освітою.

Біля Мельниківки збереглися кургани епохи бронзи.

ПАСТИ́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Лежить за 35 км на південний схід від районного центру та за 8 км від найближчої залізничної станції Сердюківка. Населення — 2412 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Богунове.

На території села розташована садиба колгоспу «Прогрес», який обробляє 3178 га землі, в т. ч. орної — 2816. Господарство вирощує зернові і технічні культури, має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є цегельний завод потужністю понад 2 млн. штук цегли на рік.

У селі працюють середня школа, дві бібліотеки з фондом 10 тисяч книжок; медпункт, пологовий будинок, 4 магазини, 2 дитячих ясел.

Партійна організація села налічує 71 комуніста, дві комсомольські — 100 членів ВЛКСМ. 139 трудівників села відзначено урядовими нагородами за доблесну працю.

Перші документальні відомості про село датуються 1766 роком. 1920 року організовано ТСОЗ. 1925 — створено комуну, яку незабаром було перетворено в колгосп.

За мужність і хоробрість, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 167 жителів села нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. Тут споруджено 2 пам'ятники радянським воїнам, що загинули під час визволення села від німецько-фашистських загарбників у січні 1944 року, та обеліск Слави воїнам-односельцям, полеглим у боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

За роки Радянської влади із села вийшло 116 фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою.

Поблизу села збереглися залишки 2 городищ та кургани скіфських часів, поселення VII—VIII ст., у якому знайдено набір ковальських інструментів, скарб римських монет II ст. та срібних прикрас VIII сторіччя.

ПЛЕСКАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить на віддалі 25 км на схід від районного центру і найближчої залізничної станції — м. Сміли. Населення — 1648 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шевченко.

На території Плескачівки розташована центральна садиба колгоспу «Червоний Жовтень», тут обробляють 2436 га землі, в т. ч. орної — 1966 га. Артіль вирощує зернові й технічні культури. Спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

У Плескачівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека (9000 книжок), відділення зв'язку, медичний пункт, пологовий будинок, 2 кіноустановки, 4 магазини, дитячі ясла. Партійна організація села налічує 40 комуністів, комсомольська — 62 члени ВЛКСМ. За вирощування високих врожаїв у роки повоєнних п'ятирічок 54 жителів Плескачівки відзначено урядовими нагородами. В 1929 році селяни Плескачівки об'єдналися в колгосп «Червоний Жовтень».

За мужність і відвагу, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах, 198 плескачівців нагороджені орденами й медалями СРСР. Уродженець села Л. Г. Чередниченко удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Звідси родом і С. С. Дорошенко — учасник штурму Зимового палацу.

На честь воїнів, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі з німецькими загарбниками, у селі встановлено обеліск Слави.

Поблизу Плескачівки виявлено велике городище скіфських часів.

ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить на річці Гнилому Ташлику за 15 км на південний схід від районного центру. Віддаль до найближчої залізничної станції Сердюківка — 12 км. Сільраді підпорядковані село Санжариха та селище Червоне. Населення — 1447 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», який обробляє 1899 га землі, в т. ч. орної — 1789 га.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека (8,1 тис. книжок), млин, медпункт, дитячі ясла, чайна, три магазини, відділення зв'язку. Партійна організація села налічує 49 комуністів, дві комсомольські — 66 членів ВЛКСМ. За доблесну працю 66 жителів Попівки нагороджено орденами та медалями СРСР.

Попівка заснована у першій половині XVII ст. У 1883 році за активною підтримкою відомого фізіолога І. І. Мечнікова, що проживав у селі у весняно-літній період (з 1875 по 1888 рік), побудовано церковнопарафіяльну школу. 1918 року на селі організовано комуну, в 1929 році — колгосп «Серп».

За мужність і відвагу, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 247 жителів Попівки відзначено урядовими нагородами. У селі встановлено погруддя В. І. Леніна, а на території сільради 3 обеліски Слави на честь воїнів-визволителів, що загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

За роки Радянської влади село дало країні 144 фахівці з вищою та середньою спеціальною освітою.

СА́МГОРОДОК — село, центр сільської Ради. Розміщене за 28 км від районного центру та за 9 км від залізничної станції Сердюківка. Населення — 1060 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який користується 1471 га землі, в т. ч. орної — 1371. Господарство вирощує зернові й технічні культури, має розвинене м'ясо-молочне тваринництво.

В Самгородку є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8000 книжок, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, три магазини. Зараз в партійній організації села 35 комуністів, у комсомольській — 58 членів ВЛКСМ. За успіхи у вирощуванні високих врожаїв 56 жителів відзначено урядовими нагородами.

1929 року тут організовано перший колгосп.

За мужність та відвагу, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 88 мешканців Самгородка нагороджено орденами і медалями СРСР.

На честь воїнів, які полягли в бою під час визволення села від фашистських загарбників і на честь односельців, що віддали своє життя в боротьбі за Вітчизну, в Самгородку встановлено обеліск Слави.

У шкільному краєзнавчому музеї с. Сунок. 1968 р.

СЕРДЮКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на південний схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Сердюківка. Населення — 1263 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який обробляє 1550 га землі, в т. ч. 1493—орної, вирощує зернові й технічні культури, має розвинене м'ясо-молочне тваринництво.

У Сердюківці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, медпункт, відділення зв'язку, три продуктові й промтоварні магазини, дитячі ясла. Партійна організація (створена 1926 року) зараз налічує 32 комуністи, комсомольська — 60 членів ВЛКСМ. За доблесну працю у роки післявоєнних п'ятирічок 115 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

В 1929 році тут створено ТСОЗ, в який входило 12 родин. За мужність та відвагу, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 119 жителів Сердюківки нагороджені орденами й медалями СРСР. Тут споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, у січні 1944 року.

За роки Радянської влади з села вийшло 70 фахівців з вищою та середньою освітою.

СУ́НКИ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 9 км від районного центру та за 10 км від залізничної вузлової станції ім. Т. Г. Шевченка. Населення — 2372 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Залевки.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який обробляє 3513 га землі, в т. ч. 2747 — орної. Господарство вирощує зернові й технічні культури, має розвинуте овочівництво, садівництво та м'ясо-молочне тваринництво.

У Сунках є середня школа, будинок культури, 4 бібліотеки з фондом 22 000 книжок, 2 кіноустановки, дитячі ясла, лікарня на 25 ліжок, 2 магазини. Тут розташоване Сунківське лісництво, плодоконсервний завод та гончарна майстерня. Партійна організація села зараз налічує 70 комуністів, три комсомольські — 200 членів ВЛКСМ. За доблесну працю 89 жителів Сунок відзначені урядовими нагородами.

Село виникло у XVII ст. Назву Сунки дістало від горбистої місцевості, поверхня якої під час дощів і танення снігів зсувається в яри. В кінці XVIII і на початку XIX ст. село належало генералу М. М. Раєвському, герою Вітчизняної війни 1812 року.

До М. М. Раєвського у Сунки приїздив видатний російський композитор П. І. Чайковський. Двічі село відвідав Т. Г. Шевченко.

1926 року в Сунках створено ТСОЗ, 1928 року— комуну «Серп і молот», у 1929 — колгосп ім. В. І. Леніна. За мужність і героїзм, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 284 мешканці села нагороджені орденами й меда-

лями СРСР. Тут встановлено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які полягли за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників, та на честь тих, хто визволяв село 11 січня 1944 року.

З числа ветеранів колгоспного руху на селі вийшли О. Г. Цибко (нині доцент Львівського державного ордена Леніна університету ім. І. Франка) та В. К. Луценко (доцент Московської ордена Леніна с.-г. академії ім. Тімірязєва). За роки Радянської влади 187 односельців здобули вищу й середню спеціальну освіту.

Неподалік від сіл Сунки та Залевки відкрито рештки поселення мідного віку, городище доби бронзи та кургани скіфських часів, скарб сарматських золотих речей, поселення зарубинецької та черняхівської культур.

ТАШЛИ́К — село, центр сільської Ради. Розміщений за 35 км на південний захід від м. Сміли та за 4 км від залізничної станції Сердюківка. Населення — 3503 чоловіка. Сільраді підпорядковані селища Богунове, Сніп, Степок.

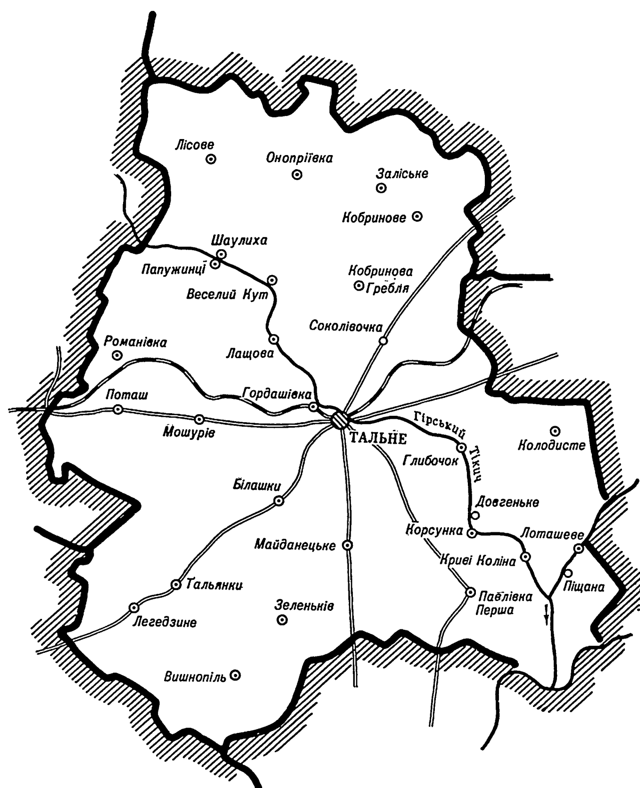
На території села розкинулася центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який обробляє 4723 га землі, в т. ч. орної — 4260 га. Тут вирощуються переважно пшениця, кукурудза, соняшники, цукровий буряк. Ташлик багатий на граніт, будівельну глину. Їх розробляє кар'єр і цегельний завод Смілянського міжколгоспбуду.

В селі, крім середньої, є восьмирічна школа, кінотеатр, будинок культури на 600 місць, 2 бібліотеки з фондом 18 тисяч книжок, відділення зв'язку, 3 дитячих ясел, дільнична лікарня на 35 ліжок, 2 медпункти, 2 пологові будинки, аптека, ветеринарна дільниця, 7 продуктових магазинів, три їдальні, побутові майстерні. У двох партійних організаціях села налічується 86 комуністів, у 3 комсомольських організаціях — 312 членів ВЛКСМ. За звитяжну працю 132 жителі села нагороджені орденами та медалями СРСР. В березні 1920 року у селі засновано перше товариство спільного обробітку землі «Добробут». В 1924 році створюються ще два ТСОЗи «Червоний плугатар» і «Зірка». На початку 1926 року ці товариства об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Нива», яку в 1931 році було перейменовано в артіль ім. XIV-річчя Жовтня. В кінці 1929 року на Подолянці (частина с. Ташлик) створюється колгосп «Червоний колос», а на хуторі Богуновому — сільгоспартіль «Богунове». 10 грудня 1950 року вони об'єдналися в один колгосп — «Зоря комунізму».

Мужність і відвагу виявили на фронтах Великої Вітчизняної війни 380 жителів Ташлика. Їх удостоєно орденів і медалей Радянського Союзу. Тут споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в січні 1944 р., визволяючи село від німецько-фашистських загарбників.

За роки Радянської влади з села вийшло 175 спеціалістів з вищою освітою.

ТАЛЬНІВСЬКИЙ РАЙОН

Загальна площа району — 0,9 тис. кв. км, населення — 57,3 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 42,9 тис. чоловік. Міській та 25 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 42 населені пункти. На території району — 74 партійні, 92 комсомольські і 113 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 26 колгоспів, 2 радгоспи, 10 промислових підприємств. Населення обслуговують районна та 5 дільничних лікарень, 26 фельдшерсько-акушерських пунктів, 19 пологових будинків, протитубдиспансер, 5 оздоровчих та лікувальний пункти, 2 амбулаторії, районна поліклініка, дитяча консультація, 5 аптек. Мережа народної освіти налічує 36 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 11 середніх, 22 восьмирічні, 3 початкові. Працюють будівельний та зоотехнічний технікуми, будинок піонерів, 34 дитячих ясел і 3 садки. Культурно-освітню роботу ведуть 16 будинків культури, 21 клуб, 44 бібліотеки, 42 стаціонарні кіноустановки, з них 35 широкоекранних. У районі — 25 пам'ятників В. І. Леніну, 35 обелісків Слави і пам'ятників на братських могилах; проживає один Герой Радянського Союзу та 3 Герої Соціалістичної Праці.

ТАЛЬНЕ́

альне — місто, центр району, розташоване на обох берегах річки Гірського Тікичу та його притоки Тальянки, за 141 км на південний захід від обласного центру. Залізнична станція. Населення — 14,4 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані селища Здобуток Жовтня, Тарасівка і с. Соколівочка.

На території міста і його околиць виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, 3 — доби бронзи та 3 — черняхівської культури[1].

---

[1] Інститут археології АН УРСР. Науковий архів, ф. 3368, 1962/18, стор. 35—40. Звіти Г. Ю. Храбана за розвідки 1963—1964 рр., стор. 29—33, 163.

Перші згадки про Тальне, яке виникло на перехресті численних шляхів, що йшли з Сміли, Черкас, Канева, Богуслава на південний захід — до Умані, Бара, Брацлава, Хотина, належать до XVII століття.

1609 року повновладним господарем Уманщини, в т. ч. й Тального, став магнат В.-О. Калиновський. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. тальнівці взялися за зброю[1]. Козаки містечка з 1649 року входили до Романівської сотні Уманського полку. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Тальне залишилося під владою шляхетської Польщі. В документах XVII ст. воно іменується містом. Протягом тривалого часу Тальне переходило від одного феодала до іншого, з 1725 року належало магнату Ф. Потоцькому[2].

Зростання соціально-економічного і національно-релігійного гніту знов піднімало народні маси на боротьбу. У травні 1738 року гайдамаки вчинили напад на Тальне. В 1750 році до гайдамацького загону приєдналися місцеві жителі О. Малий і 6 його товаришів. Селяни Тального також брали участь у народно-визвольному антифеодальному повстанні 1768 року. Відомо, що один з них Г. Яценко 1770 року страчений у містечку Кодні на Житомирщині[3].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Тальне 1797 року ввійшло до новоутвореного Уманського повіту Київської губернії і залишалося власністю Потоцьких. З 1823 року місто разом з іншими селами Тальнівського маєтку перейшло до графів Наришкіних. Становище селян було тяжким. Вони відбували панщину та інші повинності. Панській сваволі не було меж. У квітні 1826 року тальнівці підтримали селянський виступ сіл Мошурова, Романівки та Іваньків і відмовилися працювати на панських полях. У березні 1842 року головний управитель маєтку графа Бредіхін наказав покарати різками Ф. Карпенка тільки за те, що той продав, не спитавшись пана, подарованого йому вола. Невдовзі Ф. Карпенко від цих побоїв помер[4].

Підневільне життя селян не стало легшим і після видання царським урядом інвентарних правил 1847—1848 рр. Навпаки, скориставшись з них, пан відрізав на свою користь частину селянських земель. 1854 року новий власник граф П. Шувалов почав переводити кріпаків на грошовий чинш. Відтепер селянам треба було їздити до Миколаєва, Одеси, Херсона, щоб реалізувати частину свого врожаю для сплати чиншу, а взимку шукати випадкових заробітків на гуральнях, цукроварнях, лісопильнях. Матеріальне становище селян нерідко ускладнювалось і від засух, градобоїв, саранчі. Так, 2 вересня 1860 року тільки протягом доби саранча знищила 190 десятин посівів[5].

У Тальному в 40-х роках XIX ст. з промислових підприємств діяла лише паперова фабрика, що в 1845 році випускала продукції на 25 тис. крб. На місці колишньої «папірні» 1849 року граф П. Шувалов поставив цукровий завод. Для його потреб 1853 року вступила в дію цегельня, на якій 16 робітників за сезон випалювали

Пам'ятка садово-паркової архітектури XVIII ст.— Тальнівський парк. 1971 р.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 1. К., 1893, стор. 184—210; Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем Яном Казимиром, составленные 1649 г., стор. 151.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 563.

[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 199; Коденська книга судових справ, стор. 4.

[4] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту, стор. 110—111.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 36, спр. 840, арк. 43—44.

450 тис. штук цегли[1]. Згодом у містечку було збудовано пивоварний завод, 2 водяні млини; засновано кінний завод, де розводили англійську і арабську породи коней; працювало 11 кузень. Крім землеробства, набуло розвитку ткацтво. Взимку селяни-хлібороби підробляли на візникуванні, доставляючи пшеницю до південних портів України — Херсона, Миколаєва, Одеси. Серед трудового люду Тального значний процент становили дрібні ремісники-кустарі: кравці, шевці, муляри, маляри, художники. Частина населення займалася торгівлею. У містечку були невелика лікарня і аптека[2].

На час реформи 1861 року за Тальним числилося 7585 десятин землі. З них графу П. Шувалову належало 5508, церкві — 64, а 9312 жителям — лише 2013 десятин землі[3]. Злидні гнали бідноту на заробітки в херсонські степи, примушували переселятися до Сибіру і на Далекий Схід або ж поповнювати ряди робітників цукрового заводу, що з року в рік збільшував свою потужність. Так, у 1898 році він виробив 250 207 пудів цукру. Якщо 1885 року на заводі працювало 270 робітників, то 1890-го їх число подвоїлося[4].

Розвиток цукрової промисловості на Україні дав поштовх прокладанню залізниць. 1891 року вступила в дію залізнична лінія Христинівка—Цвіткове, що пролягла неподалік Тального. Відтепер тальнівська пшениця транспортувалася до Одеси, Миколаєва, Риги, Ревеля, Лібави, Нарви, Кенігсберга.

Соціальний і національний гніт, політичне безправ'я робітників і селян об'єктивно зумовлювали посилення їх боротьби проти капіталізму. Поступово зростала революційна свідомість мас. Цьому сприяло поширення іскрівських видань. 10 грудня 1901 року і 20 березня наступного року до Тальнівської поштово-телеграфної контори надійшло з Мюнхена 2 пакети з газетою «Искра» від 6 грудня 1901 року і 10 березня 1902 року на ім'я Г. В. Коханенка. Газети були конфісковані, а Г. В. Коханенко заарештований і відправлений до київської в'язниці.

У травні 1902 року тальнівці рішуче висловили своє незадоволення існуючим порядком і зажадали від графа П. Шувалова переділу землі. Під впливом загального революційного страйку на Півдні Росії 6 серпня 1903 року 40 робітників, що працювали на спорудженні графського замку в Тальному, припинили роботу, вимагаючи збільшення заробітної плати і скорочення робочого дня. Лише після задоволення вимог будівельники приступили до роботи[5].

1905 року в Тальному виникла соціал-демократична група, яка розгорнула пропаганду революційних ідей серед робітників і селян. 10 квітня поліцією було виявлено 29 прокламацій. 15 січня наступного року група РСДРП організувала демонстрацію протесту з нагоди річниці розстрілу робітників у Петербурзі. Проти демонстрантів виступив озброєний ескадрон драгунів[6]. Але революційна хвиля в Тальному не спадала. Поступово налагоджувалися тісні зв'язки з Уманською соціал-демократичною організацією. Робітники і молодь продовжували розповсюджувати по селах волості листівки, відозви, прокламації, що надходили з Умані, Катеринослава, Одеси. 14 квітня на вулицях містечка поліція знайшла 16 листівок «До селян» з червоною печаткою «Тальнівська група РСДРП»[7].

Виступи проти поміщиків і капіталістів з новою силою розгорнулися у Тальному 1907 року. 24 квітня під час мітингу, що проходив на площі біля церкви, проти

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 443; Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1986, арк. 3—4, 36, 41.

[2] Газ. «Киевские губернские ведомости», 28 вересня і 5 жовтня 1857 р.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1648—1649.

[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 118, 120—121; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 628, спр. 491, арк. 9; Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1986, арк. 3—4.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 701, спр. 190, арк. 10; оп. 853, спр. 626, арк. 1.

[6] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 466.

[7] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 188, арк. 24, 25.

робітників і селян була застосована зброя. Згодом до судової відповідальності притягнуто 24 учасники мітингу. Селяни, що працювали на бурякових плантаціях економії «Степова», 6 травня не вийшли на роботу. Управитель економії привіз 250 робітників із села Рижанівки. Але страйкуючі закликали прибулих до солідарності, роз'яснюючи їм, чого вони добиваються, і ті повернули додому. Після цього селяни вчинили на економію напад, організатором якого був син учительки с. Новоселиці Г. Г. Гаркушенко. Надвечір з Умані прибув озброєний загін поліції і відкрив вогонь по натовпу. Серед страйкуючих були поранені. За кілька днів власті заарештували 61 чоловіка. Через 2 дні не вийшли на роботу працівники сільськогосподарських дрібних майстерень та ремісники, домагаючись збільшення плати, поліпшення побутових умов і скорочення робочого дня в суботу. Страйкарів підтримали робітники цукрового заводу. Загальний страйк закінчився перемогою робітників[1]. Учасницею цього страйку була Т. Ф. Людвинська, член партії з 1903 року, яку за революційну діяльність в Одесі на початку 1907 року царські власті вислали за місцем проживання в Тальне. 1911 року за вказівкою партії Т. Ф. Людвинська емігрувала до Парижа, де зустрічалася з В. І. Леніним і розповіла йому про травневі події у Тальному 1907 року[2].

За рішенням Київського військового окружного суду від 10 січня 1908 року учасників квітневого мітингу І. М. Шпичку, С. Г. Гончаренка, Н. Є. Поліщука, І. К. Розгона, А. З. Кореньцвіта засуджено на півроку тюремного ув'язнення. 29 липня відбувся суд над учасниками травневого виступу. Г. Г. Гаркушенка кинули до в'язниці на 8 місяців, 6 чоловік — на 4 місяці[3]. Тальнівська група РСДРП була розгромлена.

Про розвиток освіти в Тальному говорять такі дані. На початку 60-х років XIX ст. тут працювала парафіяльна школа, 1878 року — двокласне міністерське початкове училище, в якому 1899 року навчалося 196 хлопчиків і 46 дівчаток, але повний курс навчання скінчили лише 13 хлопчиків і 2 дівчинки. Інші діти ранньою весною залишали школу і нарівні з дорослими працювали в полі. Крім того, не кожна сім'я могла щороку платити по 3 крб. за навчання[4]. 1 липня 1908 року за настійними вимогами населення відкрився перший клас чотирикласного міністерського міського училища, до якого прийняли 50 учнів із заможних родин[5]. 1912 року вже працювали 4 класи, в них здобували освіту 137 учнів. І все ж близько половини дітей віком від 8 до 11 років лишалася поза школою.

Після звершення Лютневої буржуазно-демократичної революції у Тальному в травні 1917 року було створено Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. За її рішенням запроваджено 8-годинний робочий день, визначено рівень мінімальної заробітної плати, за понаднормові роботи введено оплату в полуторному розмірі. Виконком волосної Ради щотижня заслуховував звіти представників навколишніх сіл про стан справ на місцях. На цих своєрідних щотижневих конференціях розв'язувалося багато питань: розподіл робочої сили, розсилка агітаторів на місця тощо. Так, 3 червня Тальнівська Рада встановила поденну плату робітникам економій волості в розмірі 3 крб. замість 2, призначених повітовим продовольчим комітетом[6]. 17 червня Рада на своєму засіданні вирішила закликати агітаторів до роботи з трудящими на селі. Виступаючи проти такого рішення,

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 4430, арк. 1—3, 13, 17—19, 29, 31, 35; Воспоминания о Ленине, т. 1. М., 1957, стор. 408.

[2] Т. Ф. Людвинская. Великий, близкий, простой. М., 1964, стор. 10.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 4430, арк. 34.

[4] Памятная книжка Киевского учебного округа, ч. 1. К., 1899, стор. 181—182.

[5] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1909/10 год. К., 1909, стор. 414—415.

[6] Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 році (період двовладдя), стор. 200; газ. «Голос Умани», 3 червня 1917 р.

уманський повітовий комісар Тимчасового уряду назвав Тальнівську Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів «самозванним органом»[1].

Рішуче виступила Тальнівська Рада проти свавілля адміністрації у ставленні до робітників та селян. Виконавчий комітет Ради у жовтні 1917 року звернувся до завідуючого Лисогірською економією з пропозицією в триденний строк звільнити з роботи економа Куриненка і токового Гулановського за їх нелюдське ставлення до робітників. Цю вимогу було виконано.

Під впливом революційної боротьби робітничого класу зростав і ширився селянський рух у Тальному. Селяни захопили панську землю, відмовилися вивозити буряки з плантацій на цукровий завод[2].

Як тільки стало відомо в Тальному про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді, Москві і великих містах країни, робітники й селяни почали братися з солдатами роти 14-го запасного піхотного полку, що стояли тут на зимових квартирах. Революційно настроєні солдати проводили агітаційну роботу серед місцевого населення, не підкорялися командуванню[3]. В лютому 1918 року було ліквідовано представництво Тимчасового уряду. Волосна Рада стала єдиною владою. Преса повідомляла, що невеликий загін червоногвардійців на чолі з членом Київського Комітету більшовиків І. Ю. Куликом офіційно проголосив створення влади Рад у містечку Тальному. Робітники цукрового заводу організували охорону підприємства. Виконком Тальнівської Ради створив загін добровольців і прихильників Радянської влади для збирання продовольства для Червоної гвардії[4].

Але в березні 1918 року Тальне окупували австро-німецькі війська. Загарбники заарештували місцевих активістів, членів волвиконкому Тальнівської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, ліквідували робітничий контроль на підприємствах і в економіях, силою змушували працювати в поміщицьких економіях[5].

Все це викликало ненависть до ворогів і рішучу боротьбу з ними. Тальнівці без вагань підтримали визвольний рух проти окупантів, центрами якого стали Звенигородщина і Таращанщина. На кожному кроці загарбників чатували народні месники. Так, у червні 1918 року вони завдали поразки німецькому загонові під Тальним. Учитель Н. Я. Галай розповсюджував у містечку листівки, що закликали населення до боротьби з німецькими поневолювачами та їхнім ставлеником гетьманом П. Скоропадським. Одержував їх він із Звенигородки від сина машиніста водокачки Черниховського.

В грудні 1918 року владу на Уманщині захопила націоналістична Директорія. На початку березня 1919 року радянські війська успішно розвивали наступ на Цвіткове — Тальне — Христинівку. 7 березня 2-а Українська дивізія визволила Тальне від військ Директорії. Зразу ж було створено ревком. Почалося соціалістичне будівництво. Уже 7 травня Народним комісаріатом землеустрою України було зареєстровано в Тальному 4 трудові комуни[6].

На початку травня 1919 року тут організувався комітет бідноти, який у містечку став основною опорою зміцнення Радянської влади[7]. Робітники приступили до ремонту цукрового заводу і відбудови складських приміщень.

Будувати нове життя доводилося зі зброєю в руках, бо навколо шугали банди. Від рук бандитів загинули член ревкому О. К. Капітанова, голова ревкому Попов та інші.

---

[1] Газ. «Голос Умани», 20 червня 1917 р.

[2] Київський облдержархів, ф. 813, оп. 1, спр. 53, арк. 45.

[3] Там же, ф. 818, оп. 1, спр. 12, арк. 42.

[4] Газ. «Вестник УНР», 19 лютого 1918 р.

[5] Наукові записки Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка, т. 3, вип. 1. К., 1949, стор. 191—192.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 22, спр. 11, арк. 176, 177.

[7] Газ. «Більшовик», 11 червня 1919 р.

У вересні 1919 року Тальне захопили денікінські війська. Вони встановили режим кривавого терору і грабежу. У середині січня 1920 року містечко визволила 44-а дивізія 12-ї армії[1]. Влада Рад утвердилася тут назавжди.

25 квітня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі перейшли у наступ на широкому фронті — від Прип'яті до Дністра. На боротьбу з інтервентами поспішали бійці Першої Кінної армії. 25 травня на полі біля центральних майстерень відбулася зустріч кіннотників 1-ї бригади 6-ї кавалерійської дивізії з М. І. Калініним. Прийнявши рапорт від комбрига В. І. Книша, М. І. Калінін обійшов шеренги бійців, піднявся на кулеметну тачанку і виголосив промову[2].

Члени Тальнівської сільськогосподарської артілі «Вулик і бджола». У другому ряду в центрі Ф. І. Дубковецький. 1925 р.

Завдяки походу Першої Кінної армії польським інтервентам не вдалося перешкодити радянському будівництву в Тальному. 9 липня 1920 року тут відбулася конференція селян Тальнівської і Мошурівської волостей. Вона обговорила земельне й продовольче питання та хід радянського будівництва. Делегати конференції ухвалили всіма засобами підтримувати Радянську владу й виконувати її розпорядження та накази, рішуче вести боротьбу з бандитизмом. Розпочали свою роботу й комітети незаможних селян. Але в повіті продовжували орудувати численні банди. Для боротьби з ними на Київщину прибув корпус червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова. В грудні 1920 року в Тальному дислокувалася 8-а кавалерійська дивізія, яка згодом виступила на боротьбу із загонами Махна, що з'явилися на Білоцерківщині[3].

Мирне життя поступово налагоджувалося. Навесні 1921 року для забезпечення Тальнівського та Майданецького цукрового заводів буряковим насінням організовано Тальнівський радгосп, якому виділено 40 десятин землі. Восени 1922 року розпочав свій виробничий сезон Тальнівський цукровий завод. До кінця року він виробив 140,5 тис. пудів цукру-піску[4].

В день 5-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції — 7 листопада 1922 року — члени сільськогосподарських комун зібралися на свої перші спільні збори, щоб вирішити, як господарювати по-новому. На цих зборах ухвалили створити сільськогосподарську артіль. Для вироблення статуту, підписання його і подання на затвердження було виділено групу фундаторів, до складу якої ввійшли Ф. І. Дубковецький, М. І. Конфендрат, В. М. Панченко, І. М. Пікулов, О. І. Рожко і П. Яковенко. Артіль, головою якої обрали Ф. І. Дубковецького, назвали «Вулик та бджола» (з 1929 року «Здобуток Жовтня»). Розмістилася вона на східній околиці Тального, де колись була панська економія. Ентузіасти одержали 51 га землі, 3 пари коней, 3 плуги, 6 борін та 2 вози[5]. На заощаджені гроші вони придбали молотарку, якою обмолотили свій хліб, а потім до пізньої осені допомагали бідня-

[1] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920. Х., 1958, стор. 44.

[2] В. Петров. Калинин на Украине. К., 1962, стор. 45.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 134, арк. 80, 82; спр. 248-а, арк. 121; газ. «Вісті ревкому Уманщини», 14 липня 1920 р.; І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво. (Історичний нарис). К., 1965, стор. 151, 153.

[4] Газ. «Робітничо-селянська правда», 3 січня 1923 р.

[5] Ф. Дубковецький. Здрастуй, завтра! (На шляху до комунізму). К., 1957, стор. 12—14.

кам і середнякам, які наочно переконувалися в перевазі колективного господарювання і почали подавати заяви про вступ до артілі. Дехто з тих, хто вийшов з неї, повернувся восени 1923 року. А коли 13 квітня 1926 року через Тальне Ф. І. Дубковецький вів першого трактора, за ним бігла дітвора, йшло чи не все населення.

Відповідно до змін в адміністративному районуванні Української РСР у квітні 1923 року створено Тальнівський район. За рішенням інструкторської колегії повіткому тут організовано райком КП(б)У, який об'єднував колишніх 7 волостей[1]. 19 листопада 1924 року в Тальному відбувся перший районний з'їзд Рад. Він намітив чергові завдання району на найближчий час[2].

У роки відбудови народного господарства сталися зміни в побуті жителів Тального та їх культурі. В травні 1920 року тут створено дитячі майданчики для сиріт і безпритульних дітей. У тому ж році відкрито лікарню на 45 ліжок, де працювали 2 лікарі і 12 осіб іншого персоналу. 7 вересня 1924 року почала діяти поліклініка для робітників промислових підприємств Тального і жителів навколишніх сіл[3]. Восени 1921 року в Тальному відкрито ще одну школу.

Організатором масово-політичної і культосвітньої роботи серед молоді був комсомольський осередок, створений на початку серпня 1920 року.

З 1926 року Тальне — селище міського типу, де проживало 10 652 чоловіка[4]. В роки першої п'ятирічки в промисловості міста і району відбулися помітні зміни. Тальнівський цукровий завод значно підвищив свою виробничу потужність. До нього було підведено вітку від станції Тальне. Віднині це підприємство свою продукцію транспортує залізницею. Кар'єр, що існував здавна в селищі як невелике підприємство з ручною працею та кінною тягловою силою, почав оснащуватися вітчизняним устаткуванням. Сюди також прокладено залізничну колію. Все це вплинуло й на розширення залізничної станції. Прокладаються додаткові вітки до елеватора, нафтобази, державного млина тощо.

На початку масової колективізації сільського господарства, незважаючи на шалений опір куркулів, у Тальному організовано ще 4 колгоспи: ім. В. П. Чкалова, ім. С. М. Будьонного, «Лан» і «Червоний партизан». 1930 року створено першу Тальнівську машинно-тракторну станцію, яка мала 43 трактори[5]. Органом районного комітету партії і райвиконкому Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів з 9 жовтня 1930 року стала газета «За суцільну колективізацію».

Поступово міцніли колгоспи. З розвитком колективних господарств назріла потреба у створенні ще однієї машинно-тракторної станції і машинно-тракторної майстерні. В січні 1934 року в Тальному було 2 МТС, вони мали 61 трактор[6]. Організація двозмінної праці забезпечувала обробіток усіх колгоспних ланів.

На початку травня 1933 року Тальнівський район відвідав голова РНК Української РСР В. Я. Чубар. Після ознайомлення з районом він виступив на зборах районного партійного активу з промовою про суцільну колективізацію сільського господарства. 3 липня 1936 року на бурякових плантаціях колгоспу «Червоний партизан» побував голова Всеукраїнського ЦВК Г. І. Петровський. Він розмовляв з колгоспниками[7]. Керівники партії і уряду УРСР подали значну допомогу в налагодженні господарства й піднесенні добробуту трудящих.

Загальне обов'язкове початкове навчання в Тальному здійснено до 1930 року, а з 1930/31 навчального року — загальне обов'язкове навчання в обсязі програми семирічної школи. Для підготовки спеціалістів сільського господарства в райцентрі

---

[1] Газ. «Робітничо-селянська правда», 18 квітня 1923 р.

[2] Газ. «Робітничо-селянська правда», 5 грудня 1925 р.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 248-а, арк. 51, 127; газ. «Робітничо-селянська правда», 21 вересня 1924 р.

[4] И. К. Вологодцев. Особенности развития городов Украины, стор. 192—193.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 10, спр. 248, арк. 144.

[6] Черкаський облпартархів, ф. 446, оп. 1, спр. 235, арк. 113—114.

[7] Газ. «За суцільну колективізацію» (Тальне), 11 травня 1933 р.; газ. «Соціалістичні лани» (Тальне), 5 липня 1936 р.

Піонер-партизан Вітя Проценко. Фото 1940 р.

7 вересня 1930 року на базі сільськогосподарської школи засновано технікум технічних культур.

Зросла і партійна організація селища. У квітні 1937 року вона налічувала 123 члени ВКП(б)[1]. За двадцять років Радянської влади у Тальному збільшилася кількість робітників, інженерно-технічних працівників, учителів, службовців. Тут розмістилися районні радянські, партійні, комсомольські, господарські установи й організації. 1938 року Тальне віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

В роки Великої Вітчизняної війни трудящі Тального, як і весь радянський народ, стали на захист соціалістичної Батьківщини. У перші дні війни було створено винищувальні групи для боротьби з диверсантами, групи самозахисту, біля міста будували оборонні споруди. 29 липня 1941 року місто захопили окупанти. Зразу ж почалися масові репресії. Сотні робітників, колгоспників та інтелігенції Тального фашистські кати розстріляли 18 серпня[2]. Юнаків і дівчат насильно відправляли до Німеччини на каторжні роботи. Проте жителі міста, виховані Радянською владою, не скорилися ворогові. В грудні у Тальному була організована підпільно-диверсійна група, очолювана лікарем В. І. Шашковим. Активними її учасниками стали комсомольці Т. Г. Бурнацев, Г. Г. Пасменко, М. Я. Проценко, А. О. Скальовий, піонер В. Проценко, вчителька Н. Ф. Проценко, робітниця О. М. Заровняєва, медпрацівники Ф. П. Магнестий і К. О. Тимченко[3]. Відважні підпільники, ризикуючи своїм життям, визволяли поранених з табору для військовополонених, вночі розповсюджували листівки зі зведеннями Радянського інформбюро, діставали медикаменти, одяг, харчі, зброю для партизанських загонів, що діяли у навколишніх лісах. У придбанні бланків-перепусток з німецькою печаткою відзначалася П. В. Дубина (Ася). Справжнім героєм проявив себе п'ятнадцятирічний піонер Вітя Проценко, який загинув смертю хоробрих під с. Гусаковим Звенигородського району. Бойовим зв'язківцем у підпільників була К. О. Тимченко. В її хаті переховувалися поранені, зброя, ліки. До складу групи також входили Д. К. Максимчук, Г. Я. Муляр та інші. У вересні 1942 року народні месники недалеко від Тального скарали начальника Іваньківської районної поліції і 3 німецьких поліцаїв.

Фашисти лютували. Натрапивши на сліди тальнівського підпілля, вороги заарештували В. І. Шашкова, О. О. Мошинську і в травні 1943 року замордували їх в уманській в'язниці. 3 липня гестапівці стратили відважну підпільницю П. В. Дубину. Смертю хоробрих загинули в тому ж році за агітацію та розповсюдження листівок М. П. Зятєв, Л. О. Маляренко та О. Сміщук-Даус[4].

За роки гітлерівського свавілля в таборі для військовополонених загинуло близько 1000 чоловік. На каторжні роботи до Німеччини було вивезено 463 чоловіка, в т. ч. 338 жінок[5]. Місту були нанесені великі матеріальні збитки: фашистські вандали зруйнували цукровий завод, елеватор, нафтобазу, електростанцію, залізничний вокзал, 4 школи, понад 100 житлових будинків.

Весною 1944 року війська 2-го Українського фронту прорвали оборону німців і розгромили Умансько-Христинівське угруповання ворога[6]. 9 березня 1944 року

[1] Черкаський облпартархів, ф. 446, оп. 1, спр. 447, арк. 107.
[2] Там же, ф. 1591, оп. 1, спр. 22, арк. 13.
[3] Там же, ф. 4619, оп. 8, спр. 144, арк. 27—30; АІІП ЦК КП України, ф. 62, оп. 1, спр. 14, арк. 165—166.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 138, арк. 48, 49.
[5] Там же, ф. 1591, оп. 1, спр. 22, арк. 13.
[6] Газ. «Ленинградская правда», 11 березня 1944 р.; Архів МО СРСР, ф. 1944, оп. 200 735, спр. 3, арк. 4.

Пам'ятник Ф. І. Дубковецькому — одному із зачинателів колгоспного руху на Україні, двічі Герою Соціалістичної Праці. 1970 р.

7-а повітрянодесантна дивізія очистила Тальне від фашистів. У нічному й ранковому боях за визволення міста загинуло 96 радянських воїнів. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогами понад 1400 тальнівців; понад 600 з них не повернулися до рідного міста. За мужність і хоробрість 721 учасника Великої Вітчизняної війни удостоєно урядових нагород — орденів і медалей, а І. Ш. Двохбабному посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Після визволення міста від німецько-фашистських загарбників трудящі приступили до відбудови народного господарства й культурно-освітніх закладів. Завдяки безкорисливій допомозі держави стали до ладу щебеневий, цегельний, цукровий заводи, елеватор, залізнична станція, нафтобаза, харчокомбінат, промкомбінат, побуткомбінат. Уже 1945 року в 2 тальнівських МТС налічувалося 75 тракторів, що обслуговували 43 колгоспи району з посівними площами 47,6 тис. гектарів.

Відновилося навчання в усіх школах міста, сільськогосподарському технікумі. Розпочали роботу районний будинок культури, клуб цукрозаводу, кінотеатр ім. В. П. Чкалова, районна бібліотека для дорослих, дитячі ясла. При колгоспі «Здобуток Жовтня» відкрилася початкова школа для дітей колгоспників[1]. Роком пізніше тут вступила в дію перша черга колгоспної гідроелектростанції на річці Гірському Тікичу, 8 сімей трудящих артілі справили новосілля. На заощаджені гроші в цьому ж господарстві збудували майстерню, придбали 2 косарки-снопов'язалки, звукову кіноустановку для клубу. 7 лютого 1948 року Ф. І. Дубковецький, як один із зачинателів колгоспного руху на Україні, нагороджений орденом Леніна.

Навесні 1950 року відбулося укрупнення колгоспів Тального. «Здобуток Жовтня» об'єднався з господарством «Лан», три інші колгоспи («Червоний партизан», ім. С. М. Будьонного та ім. В. П. Чкалова) утворили колгосп ім. В. П. Чкалова. За господарствами закріпили 3860,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3593,8 га орної землі. Завдяки самовідданій праці хліборобів і допомозі партії та уряду колективні господарства міста за короткий час досягли рівня довоєнного врожаю зернових і технічних культур. Взірцем вирощування високих урожаїв зернових і цукрових буряків був колгосп «Здобуток Жовтня». Особливу увагу правління цього господарства звертало на розвиток тваринництва. Ферми були обладнані підвісними дорогами, автонапувалками.

За високі врожаї пшениці, що становили 33—36 цнт з га, 1951 року Ф. І. Дубковецькому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а 26 колгоспників відзначено орденами і медалями. 1954 року колгоспу «Здобуток Жовтня» вручено диплом Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1-го ступеня, а через рік — 2-го ступеня. 18 колгоспників відзначено срібними медалями та цінними подарунками. 26 лютого 1958 року за успіхи в розвитку сільського господарства і досягнення високих показників у виробництві і заготівлі зерна, цукрових буряків, м'яса, молока та інших продуктів орденом Леніна нагороджено бригадира тракторної бригади 1-ї Тальнівської МТС О. Т. Бойка, комбайнера 2-ї Тальнівської МТС П. Г. Третяка, дояра колгоспу «Здобуток Жовтня» С. Ф. Голяченка і свинарку М. Я. Чурпіту. Всього по місту урядовими нагородами було відзначено 31 чоловіка, а депутатові Верховної Ради СРСР голові колгоспу «Здобуток Жовтня» Ф. І. Дубковецькому вдруге присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Його погруддя нині височить у центрі Тального.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1591, оп. 1, спр. 15, арк. 1; Тальнівський райдержархів, ф. 138, оп. 4, спр. 3, арк. 2.

Ще вище сягнула слава колгоспу «Здобуток Жовтня» за останні роки. 25 травня 1967 року він був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а голові прославленого колгоспу орденоносцю Н. С. Корнійчуку присвоєно звання заслуженого агронома Української РСР.

В колгоспі багато працелюбних людей: 57 трудівників мають урядові нагороди, стільки ж є дипломантами, учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції за трудові досягнення колгоспу навічно вручено Пам'ятний ювілейний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради Союзу РСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Середня врожайність зернових у восьмій п'ятирічці становила в колгоспі «Здобуток Жовтня» по 31,6 цнт з га, а в спецгоспі ім. В. П. Чкалова — по 25,9 цнт з гектара.

Щедро розплатився з хліборобами 1971 рік. Урожай зернових у колгоспі «Здобуток Жовтня» становив по 40 цнт, у т. ч. по 42 цнт озимої пшениці, по 56 цнт кукурудзи з га. Цукрові буряки вродили по 365 цнт на гектар. Самовіддано трудилися в 1971 році колгоспники спецгоспу ім. В. П. Чкалова на відгодівлі свиней. Тут з кожного гектара посівних площ зібрано по 30 цнт зернових, у т. ч. по 37,4 цнт озимої пшениці, по 38,8 цнт кукурудзи, по 325 цнт цукрових буряків.

Помітні зміни відбулися в промисловості. 1960 року введено в дію теплоелектроцентраль потужністю 6,5 тис. квт.-год. Став до ладу молококонсервний комбінат з проектною потужністю 300 тонн переробки молока на добу. В 1959—1960 рр. реконструйовано щебеневий завод. 1968 року збудовано кукурудзокалібрувальний завод потужністю 2,5 тис. тонн зерна на сезон.

За роки семирічки здійснено головну реконструкцію Тальнівського цукрового заводу. На сьогодні це підприємство переробляє 20 тис. цнт цукрових буряків на добу. Протягом сезону 1970/71 рр. завод виробив 400,9 тис. цнт цукру-піску.

В районі залізничної станції за 1960—1970 рр. виріс комбінат хлібопродуктів, що об'єднує кукурудзокалібрувальний і комбікормовий заводи та елеватор. При харчокомбінаті з 1968 року діє завод мінеральних вод, річна потужність якого досягає 9 млн. пляшок на рік.

Всього в Тальному 10 промислових підприємств, які 1971 року виробили продукції на 45,2 млн. крб., план першого року дев'ятої п'ятирічки виконали до 1 листопада. На цих підприємствах трудиться близько 2,5 тис. робітників.

За сумлінну працю 1253 трудівники міста удостоєні урядових нагород.

Виросли й зміцніли за останні роки 42 партійні організації міста. Нині вони налічують 1024 комуністи, які працюють на провідних ділянках промислового і сільськогосподарського виробництва. Вірними помічниками комуністів є 1710 комсомольців 33 організацій.

Багато сил і енергії питанням господарського і культурного будівництва, поліпшенню побутового обслуговування населення та благоустрою віддає міська Рада депутатів трудящих. Про це свідчить хоча б зростання асигнувань на впорядкування міста. Якщо в 1965 році на це витрачено 53,3 тис. крб., то в 1970 — 157,8 тис. карбованців.

За роки Радянської влади Тальне перетворилося на впорядковане місто. На землях колгоспу «Здобуток Жовтня» виросло ціле селище, в центрі якого коштом колгоспу 1967 року споруджено нове приміщення початкової шко-

Збирання черешень у саду колгоспу «Здобуток Жовтня», м. Тальне. 1969 р.

ли, будинок культури, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини. Нове селище виросло і на північно-східній околиці Тального, поблизу щебеневого заводу. 1971 року в центрі міста споруджено приміщення районного будинку культури на 600 місць. До послуг мешканців міста — 26 магазинів, 7 їдалень.

Медичне обслуговування населення здійснюють районна поліклініка, районна клінічна лікарня на 215 ліжок, протитуберкульозний диспансер, дитяча і жіноча консультації, зубопротезна лабораторія, санепідемстанція, санлабораторія й аптека. На підприємствах цукрокомбінату, молококонсервного комбінату, щебеневого заводу та райоб'єднання «Сільгосптехніки» створені оздоровчі пункти.

Нині у місті — 2 середні, 3 восьмирічні школи і середня школа-інтернат. 203 педагоги навчають і виховують 2771 учня. Влітку 1967 року Тальнівський сільськогосподарський технікум був реорганізований у будівельний технікум, де разом з заочниками навчається близько 600 студентів. Восени того ж року в Тальному відкрито музичну школу.

У Тальному народився доктор історичних наук М. М. Ткаченко (1892—1965). Він автор відомих праць: «Гуманщина в XVI—XVII вв.», «Шевченківські місця на Україні», «Нариси з історії селян Лівобережної України XVII в.», «Київ у творчості Шевченка», «Шевченко в Москві», «Шевченко — мандрівник», «Іван Франко — видатний дослідник Шевченкової спадщини», «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка».

Тальнівці свято шанують пам'ять про тих, хто віддав життя, відстоюючи завоювання Великого Жовтня. Напередодні відзначення 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні в Тальному відкрито монумент Слави. На його мармурових стелах викарбувані імена загиблих — членів ревкому, учасників громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Нові широкі горизонти відкриваються перед трудівниками міста. Тальнівці з подвоєною енергією борються за виконання історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

М. С. ДІГТЯРЕНКО

ВИШНО́ПІЛЬ

Вишнопіль — село, центр сільської Ради. Розташований у верхів'ї маленької річки Кам'янки (притока Синюхи), за 22 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Тальне. Село має автобусне сполучення з Тальним і Уманню. Населення — 2012 чоловік.

На території села виявлено залишки поселення доби бронзи та 2 поселень черняхівської культури.

Перші писемні відомості про село належать до 1768 року. Тоді у Вишнополі налічувалося 114 кріпацьких дворів[1]. Назва села, за переказами, походить від слів «вишневе поле». Цілком імовірно, що її занесли з собою переселенці з Поділля, де теж було село Вишнопіль.

Жителі Вишнополя займалися землеробством та скотарством і щотижня по 3 дні працювали на панщині, платили грошові та натуральні податки[2]. Соціальний гніт посилювався національними утисками. Жителі села взяли участь у великому народно-визвольному антифеодальному повстанні 1768 року на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту. Імена окремих з них — Ф. Дудника, О. Козака, Ф. Литвиненка — занотовані в документах[3].

---

[1] Журн. «Киевские епархиальные ведомости», 1894, № 17, стор. 57.
[2] М. Ткаченко. Гуманщина в XVI—XVII вв. К., 1927, стор. 19.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 462, арк. 5; «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 110—111.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії 1793 року село входило до Уманського повіту Київської губернії і належало тоді магнатові Потоцькому, який у 1817 році продав його пану Пухальському.

Виснажлива праця на поміщиків, постійні матеріальні нестатки, політичне безправ'я були причиною селянських заворушень. Селяни відмовлялися працювати на пана. Так, вони не виходили на роботу з 27 вересня до 26 жовтня 1831 року на знак протесту проти збільшення панщини ще на один день. 1832 року селяни подали губернаторові скаргу на жорстоке поводження з ними пана Пухальського. Але їх сподівання виявилися марними: захисту від панського гніту селяни не знайшли. Київська тимчасова палата карного суду звинуватила останніх у поданні «фальшивого» доносу і засудила до двох тижнів ув'язнення. Жорстоко карали за найменші провини не тільки дорослих, а й дітей. 1843 року панський осавула закатував на смерть дев'ятирічного сина кріпака Діхтяренка[1].

Анітрохи не поліпшилося становище селян і після видання інвентарних правил 1847—1848 рр. Реформа 1861 року закріпила за поміщиком 1631 десятину кращих земель, а за селянами — 1942 десятини, за які довелося платити втричі більше ринкової вартості землі. Це викликало обурення хліборобів. Жителі Вишнополя Сидорець і Злиденний закликали селян до перерозподілу землі, вигнання поміщика.[2]

У пореформений період інтенсивно відбувався процес класового розшарування. Багатії скуповували землю, а бідні змушені були її орендувати, сплачуючи по 2,5 крб. за десятину[3], і за мізерну плату працювати у поміщицькому маєтку.

Наприкінці XIX ст. у Вишнополі діяли гуральня, водяний млин, 9 вітряків, 2 крупорушки і 3 кузні[4].

Малоземелля та безземелля, поміщицька кабала, тягар викупних платежів й інших поборів зумовили загострення класових суперечностей, розгортання активної боротьби селян проти поміщиків. Навесні 1886 року жителі села, добиваючись надання їм пасовищ і прогону до водопою, вдалися до масових потрав панських посівів й сінокосів. Коли ж панські слуги хотіли зайняти худобу, селяни закидали їх камінням[5].

Більшого розмаху класова боротьба набрала під час першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. У червні 1905 року застрайкували жителі Вишнополя, які працювали на бурякових плантаціях, вимагаючи підвищення платні з 30 коп. до 1 крб. Страйкуючі виставили пікети і домовилися з селянами сусідніх сіл не приступати до роботи, поки не будуть задоволені їх вимоги. Проте викликаний управителем маєтку загін кінноти розігнав селян.

Столипінська аграрна реформа ще більше посилила процес класового розшарування. У 1912 році з 590 селянських господарств не мали землі 94, менше десятини мали 42, від 1 до 2 — 157, від 2 до 3 — 153 господарства, 8 куркульським належало 94 десятини. Більшість селянських господарств обробляла землю супрягою, а 122 господарства взагалі не мали худоби[6].

Незадовільним було медичне обслуговування населення.

Переважна більшість жителів лишалася неписьменною. Відкрита 1859 року церковнопарафіяльна школа охоплювала незначну частину селянських дітей.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 895, арк. 1—7; спр. 4863, арк. 1—5; ф. 485, оп. 1, спр. 10624, арк. 1—171.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1652; «Український історичний журнал», 1958, № 2, стор. 42.

[3] Д. Воейков и В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле, стор. 125, 131.

[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1652.

[5] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 316.

[6] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 482.

У 1912 році дітей віком 8—11 років у селі налічувалося 350, а школу відвідувало лише 168[1].

Коли почалась перша світова війна, 482 вишнопільці було мобілізовано до царської армії, що набагато ускладнило і без того важке життя селян. Чимало жителів села загинуло на фронті.

Звістку про Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року в село принесли солдати, які поверталися з фронту. Всі чекали змін у житті, селяни вимагали розподілу поміщицьких земель, але Тимчасовий уряд не виправдав їхніх сподівань.

Тільки перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила шлях до нового життя. Селяни захопили поміщицький маєток, реквізували живий і мертвий інвентар. Але на початку березня 1918 року до села вдерлися австро-німецькі війська. Почалася розправа над бідняками, які брали активну участь у розподілі панського майна.

Під кінець 1918 року німецьких окупантів було вигнано з села, і в березні 1919 року воно знову стало радянським. Та будувати нове життя перешкоджали численні буржуазно-націоналістичні куркульські банди. Від рук злочинців загинули активні борці за владу Рад Д. С. Бойко, І. Х. Дудченко, О. С. Мамалига, К. Г. Мигдальський[2].

У травні 1919 року 12 бідняцьких господарств об'єдналися в трудову комуну. Проте вона існувала недовго, бо незабаром Вишнопіль захопили банди Григор'єва. В кінці червня 1919 року село визволили бійці Червоної Армії, а в серпні того ж року воно опинилося в руках петлюрівців, яких у вересні замінили денікінці. Остаточно Радянська влада у Вишнополі була відновлена в кінці грудня 1919 року. Тоді ж утворився ревком, до складу якого увійшли Г. Баранюк (голова), П. Мамалига та інші. Тим часом і далі становище лишалося напруженим: в околицях Вишнополя бешкетували різні банди.

Весною 1920 року через село проходили частини Першої Кінної армії, які йшли на захід, щоб завдати удару військам буржуазно-поміщицької Польщі.

Велику роль у соціалістичних перетвореннях на селі відіграв комітет незаможних селян, активними організаторами якого на початку 20-х років були М. Г. Довгошия, Ю. Г. Довгошия, П. С. Коломієць, П. А. Матвієнко, Д. І. Петренко, Д. Я. Цупкий та інші[3]. Комнезам виділив для безземельних кращі орні землі, створив прокатну станцію, яка надавала в користування селянам жатки, сівалки та інший сільськогосподарський інвентар, організовував також продкампанії, вів боротьбу з бандитизмом і куркульським засиллям.

22 травня 1921 року вишнопільці урочисто обрали 34 кращих активістів села до складу сільської Ради і 18 делегатів на волосний з'їзд Рад[4]. Незаможницька молодь організувала сільськогосподарську артіль і взяла під свій догляд конфісковані в поміщиків сади[5]. Очолив артіль Ф. А. Кужелівський.

У липні 1922 року в селі створено споживче товариство, яке постачало трудящих промисловими товарами, допомагало в реалізації сільськогосподарських продуктів. Жителі Вишнополя з задоволенням зустріли рішення уряду про заміну продрозкладки продподатком. На своїх зборах 25 серпня 1923 року вони вирішили «ні одного фунта зерна не пустити на приватний ринок»[6].

Шлях до заможного життя селяни бачили в кооперуванні дрібних одноосібних господарств. Зразком організації великого господарства для вишнопільців був

[1] О введении всеобщего обучения в Уманском уезде. Умань, 1912, стор. 50, 51.
[2] Газ. «Соціалістичні лани», 11 лютого, 11 травня 1961 р.
[3] Газ. «Селянська правда», 8—9 липня 1927 р.
[4] Газ. «Вісті» (Умань), 28 травня 1921 р.; газ. «Колос» (Тальне), 16 травня 1970 р.
[5] Газ. «Вісті», 13 травня 1921 р.; М. Журавльов. На відбудові. К., 1959, стор. 100.
[6] Газ. «Робітничо-селянська правда», 3 липня і 16 вересня 1923 р.

створений у 1924 році на місці колишнього поміщицького маєтку відділок Майданецького радгоспу[1].

Перший пробний виїзд тсозівців с. Вишнополя. 1928 р.

Активними учасниками боротьби за здійснення всіх заходів, молодої Радянської влади були юнаки й дівчата. На початку 1923 року вони створили комсомольський осередок. У хаті-читальні та бібліотеці, що мала близько 200 книг, комсомольці проводили читки газет і журналів, антирелігійні вечори і диспути, влаштовували концерти й вистави. З 22 травня 1923 року тут працював політгурток. Комсомольці організовували також «червоні вечорниці» для призовників, виступали перед ними з бесідами на політичні теми, запрошували для зустрічей демобілізованих червоноармійців. Секретар осередку П. С. Коломієць працював політкерівником на осінніх табірних зборах допризовників. Комсомольці брали участь у роботі всіх організацій села, користувались авторитетом серед селян[2].

З перших днів після встановлення на селі Радянської влади відчинилися двері початкової школи. В жовтні 1924 року комсомольці села організували тут перший загін юних ленінців з 48 піонерів. Їх вожатим був комсомолець І. С. Діхтяренко. 27 жовтня того ж року урочисто відкрито школу лікнепу, яку протягом 1924/25 навчального року закінчило 109 чоловік, а в наступному — 156. Крім школи лікнепу працювало 9 гуртків[3].

У листопаді 1925 року в селі створено партійний осередок. Секретарем його обрали старого комуніста, учасника революції 1905—1907 рр. Г. В. Гончарука. Осередок зразу ж очолив всю масово-політичну роботу в селі. Надійними помічниками комуністів були і всі 27 комсомольців.

З 1926 року почалися роботи в сільськогосподарській артілі «Червоний сівач», головою правління якої було обрано С. І. Літинського. Спочатку артіль об'єднувала 12 господарств з земельною площею 72 га. В наступному році артілі виділили в одному масиві 360 га землі, держава допомогла придбати трактор. За прикладом членів господарства «Червоний сівач» вишнопільці організували в 1928 році 2 товариства спільного обробітку землі[4], а в 1930 році у Вишнополі було вже 6 невеликих колгоспів: «Червоний сівач», ім. 12-річчя Жовтня, «Надія», «Переможець», «Комунар» та ім. Т. Г. Шевченка. Завдяки наполегливій роботі активу села, очолюваного комуністами, суцільна колективізація у Вишнополі завершилась у 1931 році. З 6 господарств було створено 3 колгоспи: «Червоний сівач», «Перше серпня» та ім. газети «Правда».

У соціалістичній перебудові господарства трудівники села одержували всебічну допомогу від робітничого класу. В січні 1930 року члени колгоспу «Червоний сівач» ухвалили запросити робітника-індустріальника на керівну роботу і зарахувати його членом колгоспу. Незабаром до села прибули робітники С. Ф. Ніхотін, М. Б. Сєріков, Г. К. Хоменко, які очолили найвідповідальніші ділянки соціалістичного будівництва. Наприклад, М. Б. Сєріков працював головою правління кол-

[1] Газ. «Селянська правда», 11—12 березня 1927 р.
[2] Газ. «Робітничо-селянська правда», 15 травня, 12 і 14 червня 1923 р., 16 і 30 листопада, 11 грудня 1924 р.; газ. «Вісті», 13 травня 1921 р.; газ. «Колос», 16 травня 1970 р.
[3] Газ. «Робітничо-селянська правда», 6 і 30 листопада 1924 р., 9 січня 1926 р.
[4] Газ. «Соціалістичні лани», 16 травня 1961 р.; газ. «Селянська правда», 28—29 грудня 1928 р.

госпу «Червоний сівач», а також тривалий час очолював сільську партійну організацію[1].

Значну допомогу в обробітку колгоспної землі подавала тракторна бригада Бабанської МТС. Невдовзі після її прибуття в селі появилися люди нової професії — механізатори. Тоді й поєднали свою долю з машинами колгоспні умільці О. Ф. Балтазюк, С. В. Кривенко, І. М. Усатенко, комсомолець П. Н. Горбатенко.

Поступово економіка колгоспів міцніла. Зростали й лави передовиків колгоспного виробництва. Добрі організаторські здібності проявив бригадир рільничої бригади колгоспу «Червоний сівач» К. К. Стороженко, бригада якого досягла найкращих показників. Т. І. Красвітня в 1933 році виростила на щойно створеній колгоспній свинофермі 120 свиней. Старанно працював їздовий колгоспу «Перше серпня» В. І. Мульченко. Його неодноразово обирали депутатом сільської Ради і делегатом районних з'їздів Рад[2].

У роки довоєнних п'ятирічок колгоспи Вишнополя стали економічно міцними. Так, члени колгоспу «Червоний сівач» у 1938 році виростили на кожному з 350 га по 22 цнт пшениці та по 300 цнт цукрових буряків на площі 110 га. Колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджений дипломом, преміййований автомашиною, мотоциклом і грішми. Диплома ВСГВ та премії було удостоєно і господарство «Перше серпня». У 1939 році в колгоспі «Перше серпня» на трудодень видали по 4 кг зерна[3].

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Вишнополі були медпункт та пологовий будинок, де працювало 2 досвідчені медпрацівники.

1931 року початкову школу перетворили в неповну середню. Тоді ж створено шкільну комсомольську організацію, яка відігравала значну роль у вихованні учнів. При школі працювали різні гуртки. Особливою популярністю користувався музичний гурток, учасники якого самі виготовили бандури і в їх супроводі виконували радянські та українські народні пісні. Бандуристи неодноразово виступали на районних олімпіадах і відзначалися преміями. Значна увага приділялась оборонно-масовій роботі. Первинна організація Тсоавіахіму школи складалася з 60 осіб[4].

Культурні запити населення задовольняли 3 колгоспні клуби, клубні та шкільна бібліотеки. В селі регулярно демонструвалися кінофільми, працювали радіоустановки. Молодь полюбила фізкультуру і спорт.

Після прийняття в 1936 році нової Конституції виборці Вишнополя одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Право відкрити першу сесію новообраної сільської Ради в 1939 році було надано колишньому наймиту, колгоспному активісту М. Ф. Петренку.

Підступний напад фашистської Німеччини на нашу країну порушив мирне життя Вишнополя. Жителі села стали на захист Вітчизни. На всіх роботах чоловіків замінили жінки, діти. Старики й жінки евакуйовували колгоспну худобу, машини, заготовляли продукти для Червоної Армії тощо.

1 серпня 1941 року гітлерівці захопили село і встановили режим терору. Окупанти пошкодили приміщення школи, розграбували колгоспні тваринницькі ферми, сільські магазини.

Вишнопільці, як і весь радянський народ, піднялися на боротьбу з ненависним ворогом. Вони допомагали полоненим червоноармійцям, яким вдалося втекти з таборів чи вийти з оточення, переховували їх, а потім переправляли до партизанських загонів. За рішенням Бабанського РК КП України колишній голова колгоспу «Перше серпня» комуніст Я. А. Головченко залишився на окупованій території

[1] Газ. «Селянська правда», 20—21 січня 1930 р.; газ. «Соціалістичні лани», 16 травня 1961 р.

[2] Газ. «Колгоспник Бабанщини», 15 жовтня 1933 р., 30 січня 1935 р.; газ. «Соціалістичні лани», 20 травня 1961 р.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 1, арк. 32.

[4] Газ. «За більшовицьку роботу» (Бабанка), 17 червня 1935 р., 2 і 11 січня 1936 р.

й очолив підпілля. Підпільники друкували на машинці й розповсюджували листівки, влаштовували диверсії на залізницях і шляхах району, звільняли з ув'язнення червоноармійців. У листопаді 1942 року Я. А. Головченка схопили вороги і після жорстоких катувань стратили. Активну участь у роботі підпілля брали вишнопільці І. С. Діхтяренко, Л. О. Мульченко, І. З. Сотниченко, Є. К. Сухоріпа[1]. Вони добували для партизанів зброю й боєприпаси, продукти, розповсюджували в селі листівки.

9 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили Вишнопіль. У бою за село полягли смертю героїв лейтенант Скоркін, сержанти Іванов і Березовський, рядові Тесленко, Єфімов, Шарифутдінов та багато інших. За знищення в жорстокому бою під Вишнополем 10 фашистських «пантер» і понад сто автомашин гвардії майору А. Н. Маліхову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Вишнопільці свято шанують пам'ять воїнів, полеглих під час визволення села від фашистських загарбників. На братській могилі, в якій вічним сном спочивають 82 сини Батьківщини, височить пам'ятник «Воїн-прапороносець».

Понад 425 вишнопільців брали участь у боях за свободу й незалежність Вітчизни, з них 213 — нагороджені орденами й медалями. Проти фашистів мужньо воювали вісім синів Д. Т. Мамалиги. Шістьом з них присвоєно офіцерські звання. Старший син Іван ще червоноармійцем громив колчаківців у Сибіру. В роки Великої Вітчизняної війни полковник І. Д. Мамалига командував артилерійськими частинами. Його ратні подвиги відзначені орденом Леніна, 2 орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня та багатьма медалями. Наймолодший син Григорій — льотчик-лейтенант — загинув у бою.

Відзначилися в боях три сини убитого в 1920 році голови сільської комісії продрозкладки І. Х. Дудченка — Григорій, Євген і Ларіон. Безстрашно билися з ворогом брати Кирило, Прокіп, Данило, Сергій та Іван Жаруни. Вміло здійснював бойові операції один з перших комсомольців села гвардії полковник А. Х. Усатенко. Всі вони удостоєні урядових нагород.

Особливо відзначився в боях за Батьківщину вишнопілець підполковник К. Я. Франчук. За роки війни він зробив 315 бойових вильотів. Мужній екіпаж літака, яким командував К. Я. Франчук, знищив 18 танків, 45 автомашин з військовими та вантажем, 8 залізничних ешелонів, збив 7 ворожих літаків і 18 знищив на аеродромах. 18 серпня 1945 року йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На могилі героя (помер 1956 року) — гранітний обеліск, ім'я патріота присвоєно піонерській дружині сільської школи і вулиці, де він жив.

На фронтах війни загинуло 209 вишнопільців. Їх імена викарбувані на стелах монумента Слави, спорудженого в селі.

Величезних збитків завдали селу гітлерівці. В колгоспах не залишилося сільськогосподарської техніки, знарядь праці, тяглової сили й насіння. Тільки в 1943 році фашисти вивезли з села 6093 цнт зерна, 369 колгоспних коней. У населення вони забрали 249 корів, 276 свиней, понад 3500 штук птиці. Окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 266 жителів. Село залишилось без знарядь і тяглової сили. Відтоді основний тягар турбот про відродження господарства ліг на плечі жінок, стариків і підлітків. Переборюючи великі труднощі, три колгоспи в 1944 році заготовили 2157 цнт насіння й засіяли 1462 га землі[2], розпочали відбудову ферм.

У жовтні 1945 року була відновлена партійна організація, і комуністи очолили найвідповідальніші ділянки виробництва. Так, бригадирами рільничих бригад стали І. М. Букшій та К. М. Букшій. Головою виконкому сільської Ради був обраний комуніст М. С. Надолинський, а головами колгоспів — фронтовики О. З. Пастушенко та А. О. Якименко.

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 22, арк. 4, 10; спр. 123, арк. 3.
[2] Тальнівський райдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 6, арк. 33, 34, 38; спр. 36, арк. 1—3.

Велике значення для розвитку колгоспів мало забезпечення їх технікою. В 1946 році на вишнопільських полях уже працювали дві тракторні бригади.

У 1944 році знову гостинно відчинила перед дітьми свої двері школа. В ній тоді не було ні парт, ні столів, ні стільців. Але громадськість села — батьки, вчителі, діти — знесли або виготовили меблі, позбирали підручники, що збереглися, і після трирічної перерви почалося навчання. Відновив роботу клуб колгоспу ім. газети «Правда», а згодом відбудували свої клуби і колгоспи «Перше серпня» та «Червоний сівач». Почав працювати фельдшерсько-акушерський пункт.

Дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів сприяло їх об'єднання 1950 року в одне господарство, яке згодом дістало назву «Україна». Якщо в 1949 році середня врожайність зернових у колгоспах становила 13,2 цнт з га, цукрових буряків 228,3 цнт, грошовий прибуток — 1235 тис. крб. і на трудодень видано по 1,8 кг зерна та по 2 крб. грішми, то вже в 1950 році зернових зібрано по 20,2 цнт з га, цукрових буряків по 279,6 цнт, грошовий доход становив 1 900 753 крб. і на трудодень видали по 5,5 кг зерна і по 4 крб. грішми. За одержання високих урожаїв у 1951 році 29 передовиків колгоспу нагороджено медаллю «За трудову доблесть» і 22 — медаллю «За трудову відзнаку».

Впроваджуючи передові методи агротехніки й досвід передовиків сільського господарства, трудівники колгоспу щороку підвищували врожаї зернових культур та цукрових буряків. За одержання високих урожаїв зернових культур у 1958 році голову колгоспу Я. Д. Кравченка нагороджено орденом Леніна, агронома Л. О. Мульченка — орденом «Знак Пошани».

З 1954 року вишнопільський колгосп — учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1954, 1956, 1957 та 1958 рр. він був нагороджений медалями, дипломом 2-го ступеня (1956 р.) і 1-го ступеня (1958 р.).

Дальшого розвитку в галузі економіки й культури досягло село в наступні роки. В колгоспі було створено значний перехідний фонд коштів і з 1 січня 1959 року запроваджено грошову систему оплати праці. Того ж року колгосп «Україна» виростив зернових по 27,8 цнт з га, в т. ч. кукурудзи в зерні по 34,5 цнт. У 1965 році механізована ланка комуніста В. Ю. Ворони виростила по 369 цнт цукрових буряків на площі 116 га. В. Ю. Ворону було нагороджено орденом Леніна.

Новими трудовими звершеннями зустріли вишнопільці 50-річчя Великого Жовтня, 50-річчя Радянської влади на Україні та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. У 1970 році колгосп виростив зернових по 30,6 цнт на площі 1568 га і по 310 цнт цукрових буряків на кожному з 520 га. За трудові звершення і високі виробничі показники 106 передовиків праці відзначено урядовими нагородами.

Успішно виконавши соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колгоспники Вишнополя наполегливо трудяться над здійсненням їх рішень. З великими трудовими здобутками вони вступають у другий рік дев'ятої п'ятирічки. Адже в 1971 році хлібороби села виростили по 31,9 цнт зернових на всій посівній площі, в т. ч. пшениці — по 39,4 центнера.

Тепер колгосп «Маяк» — високомеханізоване господарство, в основному рільничого напряму, за ним закріплено 3228,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3070,4 га орної землі. Він має надійну техніку — 41 трактор, 19 комбайнів і 20 вантажних автомашин. Лише в 60-х роках побудовано 18 добротних тваринницьких приміщень, гараж, добре обладнані майстерні, просторий будинок тваринників і будинок механізаторів.

Рік у рік зростає авторитет і кількісний склад партійної організації. Вона нині налічує

О. М. Демидовський — народний майстер художнього ткацтва, лауреат Всесоюзного фестивалю самодіяльного мистецтва за роботою. 1967 р.

45 чоловік. Активну участь у колгоспному виробництві беруть 62 комсомольці.

Поступово змінюється і зовнішній вигляд села. Вишнопіль повністю електрифікований і радіофікований. У центрі села 7 листопада 1967 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Сторічний ювілей засновника Радянської держави відзначено в селі ленінськими читаннями, тематичними вечорами, концертами. Понад 90 трудівників Вишнополя нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Поліпшення добробуту трудящих у центрі уваги правління колгоспу і сільської Ради. За останні роки в селі споруджено понад 400 добротних житлових будинків. До послуг трудящих колгоспний комбінат побутового обслуговування, кравецька майстерня, промтоварний магазин, 4 продовольчі магазини, магазин господарчих товарів. У селі є медичний пункт, пологовий будинок, аптека.

1966 року Вишнопільську восьмирічну школу перетворено на середню, для неї того ж року за кошти колгоспу споруджено просторий двоповерховий будинок. Тут обладнано навчальні кабінети, майстерні. 30 педагогів навчають і виховують 380 учнів. За довголітню і самовіддану педагогічну працю вчителька П. Т. Тіпкова нагороджена орденом «Знак Пошани».

У Вишнополі народився і провів дитячі роки народний художник Української РСР І. С. Їжакевич (1864—1962), автор картин: «Торг кріпаками», «На панщині», «Тарас Шевченко — пастух», ілюстрацій до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Уродженцем села є журналіст, поет-воїн Ф. О. Мицик, який загинув у 1941 році у бою з фашистами. В 1962 році його посмертно прийнято до Спілки письменників України, видано книги поезій «Моїй землі» та «Пісня полеглих в строю». Ім'я Ф. О. Мицика занесено на меморіальну дошку в Київському будинку літераторів. Його ім'я присвоєно вулиці, на якій він жив. Продовжувачем справи батька був М. Ф. Мицик (1939—1965) — поет і збирач фольклору. Вихідцями з села є також доктор філософських наук В. І. Войтко, генерал-майор Л. І. Дудченко, кандидат медичних наук В. Й. Кондратюк, художники Н. Я. Кочережко та М. П. Сухоріпа.

За роки Радянської влади 40 вишнопільців стали спеціалістами сільського господарства, 46 — учителями, 22 — медпрацівниками, 19 — інженерами й техніками, 63 — офіцерами Радянської Армії.

У селі — будинок культури на 500 місць та 2 бібліотеки з фондом 14,5 тис. книг, музей культури й етнографії.

Багате духовне життя вишнопільців. Про це свідчать обряди, звичаї і традиції. Найбарвистіший з усіх — весілля. В будинку культури відбувається урочиста реєстрація шлюбів. Урочисто проходить обряд проводів до Радянської Армії. Вечір у клубі, прощальна гостина в батьківській хаті. Мати увінчує сина рушником, дівчата — стрічками, а батько хлібом благословляє його на військову службу, вручаючи грудочку рідної землі.

На Новий рік молодь щедрує, здоровить трударів села зі святом, зичить дальших успіхів у праці, в житті, бажає здоров'я. Народні обряди і свята, поширені у Вишнополі, набули нового змісту, стали дійовими засобами виховання та духовного зростання будівників комунізму.

Село багате самобутніми талантами, майстрами народної творчості, ткачами, вишивальницями. Лауреатами Республіканського й Всесоюзного фестивалів самодіяльних художників і народних майстрів, присвячених 50-річчю Великого Жовтня 1967 року, стали ткачі Ф. М. Баранюк, Н. А. Горбатенко, О. М. Демидовський, М. С. Драченко.

Життя трудівників сучасного Вишнополя — яскравий доказ неухильного розвитку економіки, поліпшення добробуту й культури радянських людей.

М. Ф. УСАТЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТАЛЬНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛА́ШКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на невеликій річці Білашці (притока Тальянки), за 8 км на південний захід від районного центру і 10,5 км від залізничної станції Тальне. Через село проходить автошлях Черкаси—Умань. Населення — 1299 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Левада.

За колгоспом «Будівник комунізму», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2325,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2215 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, побуткомбінат, 3 магазини.

Партійна організація (створена 1934 року) об'єднує 44 комуністи, комсомольська, що виникла 1923 року, налічує 68 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 79 передовиків праці нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. бригадира рільничої бригади бурякорадгоспу М. О. Дудника — орденом Леніна.

Перша згадка про село належить до 1649 року.

1926 року створено ТСОЗ.

232 жителі Білашок брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 131 — загинув у боях, 101 — відзначений орденами й медалями.

Уродженцю села П. Х. Юрченку в 1940 році за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з білофіннами, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В роки Великої Вітчизняної війни він командував спочатку танковим батальйоном, а згодом — танковою бригадою і відзначений 18 урядовими нагородами. Родом з Білашок — захисник Брестської фортеці П. Т. Бровченко; лауреат Ленінської премії А. Н. Стовповий; кандидат технічних наук І. Г. Підгірний.

У центрі села — братська могила 48 воїнам, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками, визволяючи Білашки. 1968 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На території села виявлено залишки одного поселення трипільської і чотирьох — черняхівської культур.

ВЕСЕ́ЛИЙ КУТ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Гірського Тікичу, за 12 км на північний захід від районного центру і 15 км від залізничної станції Тальне. Населення — 944 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ленінського комсомолу, за яким закріплено 1312,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1177,4 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

На території села працюють восьмирічна школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом понад 5,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 6 магазинів, філія зв'язку.

Партійна організація налічує 37 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Урядовими нагородами за почесну працю відзначено 48 трудівників села.

Село відоме з XVIII століття.

152 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 100 — полягло смертю хоробрих, 52 — відзначені урядовими нагородами. За мужність і героїзм, виявлені в лютому 1944 року під час ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ, уродженцю села В. М. Кроту присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За визволення Веселого Кута полягло 28 радянських воїнів.

1954 року в центрі села встановлено пам'ятник односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської культури, епохи бронзи та 3 — черняхівської культури.

ГЛИБОЧО́К — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Гірському Тікичу, за 8 км на південний схід від районного центру і 12 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1240 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Червоне і селище Степне.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2889,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2732,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8,6 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, кравецька майстерня, їдальня.

Партійна організація об'єднує 49 комуністів, комсомольська — 98 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 107 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. завідуючого молочно-товарною фермою Т. Є. Бойка, чабана Ю. П. Загородного і вчительку М. К. Ліопко — орденом Леніна, 7 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора, а бригадиру тракторної бригади А. І. Нерубайському за вирощування високих урожаїв зернових культур і цукрових буряків у 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село виникло наприкінці XVII століття.

276 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 170 — загинуло смертю хоробрих, 70 — відзначено урядовими нагородами. Виняткову мужність у боях з ворогом під час форсування Дніпра виявив Я. Г. Завертайлюк, за що його в січні 1944 року удостоєно звання Героя Радянського Союзу (помер у 1969 році). В боях за визволення Глибочка загинуло 12 радянських воїнів.

1955 року в центрі села встановлено пам'ятник односельцям, які полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Поблизу села виявлено залишки 2 поселень трипільської та 2 — черняхівської культур.

ГОРДАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Гірського Тікичу, за 3 км на північний захід від районного центру і 5 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1708 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2197,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2041,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Гордашівці працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом понад 6,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 2 магазини, майстерня пошиття одягу, філія зв'язку.

Партійна організація (створена 1934 року) налічує 48 комуністів, комсомольська (виникла 1924 року) — 54 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 79 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Виникло село наприкінці XVII століття.

Захищали Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни 283 жителі села, з них 132 — загинули в боях, 102 — удостоєні урядових нагород за мужність і хоробрість, виявлені в тилу ворога і на фронтах війни.

1952 року в центрі села встановлено пам'ятник односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

На території села знайдено залишки 2 поселень трипільської та 3 — черняхівської культур.

ЗАЛІ́СЬКЕ (до другої половини XVIII ст.— Юзефівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване на невеликій річці Машкиболоті (притока Гірського Тікичу), за 18 км на північ від районного центру і 20 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1589 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2592,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2338,7 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур.

В Заліському є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 6,8 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла, поштове відділення зв'язку, ощадна каса, 2 магазини.

Партійна організація села об'єднує 43 комуністи, комсомольська — 75 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 75 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Село засновано наприкінці XVII століття.

243 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 152 — загинули в боротьбі з ворогом, 72 — відзначені орденами й медалями.

В центрі села 1956 року встановлено пам'ятник 66 воїнам, які полягли смертю хоробрих у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками при визволенні Заліського.

Поблизу села виявлено залишки одного поселення трипільської та двох — черняхівської культур.

ЗЕЛЕ́НЬКІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на південний захід від районного центру і 19 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1957 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 2539,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2435,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має цегельний завод.

На території села працюють восьмирічна школа, будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 9,3 тис. книг, дільнична лікарня на 35 місць, дитячі ясла, філія зв'язку, побутовий комбінат, їдальня, пекарня, 3 магазини.

Партійна організація села налічує 54 комуністи, комсомольська — 110 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 111 трудівників села відзначено урядовими нагородами Союзу РСР, у т. ч. коваля колгоспу К. С. Кобенка нагороджено орденом Леніна, а голові колгоспу І. С. Васильченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Виникло село наприкінці XVII століття.

1923 року в Зеленькові створена артіль «Хлібороб».

367 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 150 — полягло в боях, 88 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. В боях за визволення Зеленькова від гітлерівців загинуло 242 радянські воїни, яким 1956 року в центрі села встановлено пам'ятник.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської культури, доби пізньої бронзи та 2 — черняхівської культури.

КО́БРИНОВА ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Машкиболоті (притока Гірського Тікичу), за 12 км на північ від районного центру і 14 км від залізничної станції Тальне. Населення — 852 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Антонівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 2081,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1943,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Кобриновій Греблі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, філія зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація села об'єднує 34 комуністи, комсомольська — 79 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 75 трудівників села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. механіка колгоспу О. Т. Бойка— орденом Леніна.

Село відоме з 1545 року.

215 жителів Кобринової Греблі брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 153 — заги-

нуло, 37 — відзначено урядовими нагородами за мужність і хоробрість. Уродженцю с. Антонівки О. К. Шляхтичу за форсування річки Вісли присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі виявлено залишки 3 поселень черняхівської культури.

КО́БРИНОВЕ (у XVIII ст.— Олександрівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Машкиболоті (притока Гірського Тікичу), за 15 км на північ від районного центру і 17 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1245 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гуляйка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2585,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2369,2 га орної землі. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В Кобриновому діє цегельний завод.

На території села є восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла на 75 місць, відділення зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація села об'єднує 44 комуністи, комсомольська — 80 членів ВЛКСМ

За самовіддану працю 104 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. колишнього бригадира тракторної бригади М. І. Довганя — орденом Леніна.

Село виникло наприкінці XVII століття.

В 1927 році створено товариство спільного обробітку землі.

Під час гітлерівської окупації в селі діяла підпільно-диверсійна організація під керівництвом М. Ф. Панченка. 324 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 183— полягли смертю хоробрих, 141 —відзначено урядовими нагородами, в т. ч. К. М. Купрієнко нагороджений орденом Леніна. Льотчику гвардії майору Ф. П. Палію за 168 успішних бойових

Декоративний розпис печі в хаті Ярини Ратушняк, с. Кобринове. 1968 р.

вильотів присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Родом з села Герої Соціалістичної Праці — голова Вінницької обласної Ради депутатів трудящих В. М. Кавун і сталевар Нижньо-Тагільського металургійного комбінату Г. І. Загородній.

1966 року в селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Кобринового виявлено залишки поселення трипільської культури, збереглися кургани епохи бронзи.

КОЛО́ДИСТЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 14 км на схід від районного центру і 16 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1415 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя КП України», за яким закріплено 2501,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2338,3 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Колгосп має млин, олійницю.

У Колодистому працюють середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10,6 тис. книг, пологовий будинок, дитячий садок, філія зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 48 комуністів, комсомольська — 106 членів ВЛКСМ.

За високі показники в праці 70 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. Л. Я. Біленького, І. І. Сквирського та М. Д. Завірюху — орденом Леніна.

Село засноване наприкінці XVII століття.

219 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 35 — відзначено урядовими нагородами, 151 — загинув смертю хоробрих в боях з фашистськими загарбниками. Їм 1967 року споруджено монумент Слави.

1969 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженець села В. М. Доманицький (1877—1910) — український філолог, історик, бібліограф, автор праць про Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка.

В Колодистому та на його околицях досліджено залишки поселення трипільської культури, є кургани скіфського часу, виявлено сарматське поховання.

КО́РСУНКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Гірському Тікичу, за 13 км на південний схід від районного центру і 15 км від залізничної станції Тальне. Населення — 820 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Довгеньке.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Петровського, за яким закріплено 2657,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2505,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут є млин державного значення.

У Корсунці працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація налічує 44 комуністи, комсомольська — 32 члени ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 58 трудівників села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. 1939 року свинарку колгоспу М. Ф. Максимчук — орденом Леніна.

Село засноване наприкінці XVII століття.

276 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 157 — загинуло, 119 — відзначено урядовими нагородами.

На території села виявлено залишки поселення трипільської культури.

КРИВІ́ КОЛІ́НА — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Гірського Тікичу, за 16 км на південний схід від районного центру і 18 км від залізничної станції Тальне. Населення — 986 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Чеснопіль, селища Добрянка і Нова Павлівка.

В Кривих Колінах розміщена центральна садиба колгоспу ім. І. Я. Франка, за яким закріплено 2382,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2271,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 60 комуністів, комсомольська — 57 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 102 передовики праці відзначені урядовими нагородами.

Село засноване наприкінці XVII століття.

В 1926 році створено товариство спільного обробітку землі.

289 жителів Кривих Колін брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 165 — полягло в бою смертю хоробрих, 84 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 1955 року в центрі села встановлено пам'ятник на братській могилі 24 воїнів, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час визволення Кривих Колін.

На півострові, утвореному річкою Гірським Тікичем, знайдено крем'яні знаряддя праці доби неоліту, виявлено залишки поселення трипільської культури.

ЛАЩО́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Гірському Тікичу, за 9 км на північний захід від районного центру і 11 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1024 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 1822 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1706 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, крупорушку, олійницю.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 42 комуністи, комсомольська — 48 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи 65 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Засноване село на початку першої половини XVIII століття.

В 1923 році організовано артіль «Зірка».

205 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 61 — відзначено урядовими нагородами, 144 — полягли в боях за Батьківщину. Їм у 1970 році встановлено монумент Слави.

Уродженець села І. Г. Сваричевський — заслужений вчитель Української РСР.

1969 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛЕГЕ́ДЗИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км на південний захід від районного центру і 20 км від залізничної станції Тальне. Через село проходить автошлях Черкаси — Умань. Населення — 1672 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 2528,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2426,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є цегельний завод.

На території села працюють восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла на 120 місць, філія зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 51 комуніста, комсомольська — 110 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 123 трудівники села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. колишній голова колгоспу В. Г. Середа, бригадир рільничої бригади В. П. Гонтар, столяр О. Ю. Гончарук, бригадир колгоспу І. П. Пасішнюк — орденом Леніна.

Село засноване наприкінці XVII століття.

307 жителів села зі зброєю в руках боронили Батьківщину від німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, з них 98— загинуло, 123 — відзначено урядовими нагородами.

В центрі села 1966 року встановлено пам'ятник на братській могилі радянських воїнів, які полягли в боях за визволення Легедзиного.

Поблизу села виявлено залишки 3 поселень трипільської культури, поховання доби пізньої бронзи, 3 поселень черняхівської культури.

ЛІСОВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північний захід від районного центру і 22 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1774 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. О. Островського, за яким закріплено 3586 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3134,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Лісовому працюють восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з

фондом 8,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, філія зв'язку, майстерня побутового обслуговування, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 50 комуністів, комсомольська — 113 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 96 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село засноване в першій половині XVII століття.

204 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 111 — віддали життя за свободу свого народу, 55 — нагороджені орденами й медалями.

В центрі села 1968 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛОТАШЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Гнилому Тікичу, за 22 км на південний схід від районного центру і 24 км від залізничної станції Тальне. Населення — 834 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Піщана.

В Лоташевому розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2588,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2369 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

1952 року в Лоташевому споруджено ГЕС; тут є млин, олійниця.

На території села працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 9,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація села налічує 60 комуністів, комсомольська — 80 членів ВЛКСМ.

70 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. комбайнера М. І. Герниченка — орденом Леніна.

Село засноване в першій половині XVIII століття.

Боронили завоювання Радянської влади у роки Великої Вітчизняної війни від німецько-фашистських загарбників 250 жителів села, з них 174 — загинули, 76 — відзначено бойовими орденами й медалями.

МАЙДАНЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Тальянці (притока Гірського Тікичу), за 9 км на південь від районного центру і 11 км від залізничної станції Тальне. Населення — 2215 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Новомайданецьке.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрідріха Енгельса, що спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За ним закріплено 2309 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2203,9 га орної землі. В господарстві також культивуються зернові й технічні культури.

В Майданецькому діє цукровий завод, споруджений у 1899 році.

На території села є середня школа, 2 будинки культури, 2 бібліотеки з фондом 16,1 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячі ясла й садок, відділення зв'язку, 9 магазинів.

117 комуністів села об'єднані у 4 партійних організаціях, 4 комсомольські — налічують 238 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 103 трудівники села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. доярка П. В. Білокінь і робітник Ф. Ю. Коваленко — орденом Леніна.

Село засноване наприкінці XVII століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в тилу ворога билося з німецько-фашистськими загарбниками понад 600 жителів села, з них 374 — загинули, 247 — нагороджено орденами й медалями. 1947 року споруджено пам'ятник радянським воїнам, які полягли смертю хоробрих під час визволення Майданецького, та односельцям, що загинули в боротьбі з гітлерівцями.

Уродженцями Майданецького є Герої Радянського Союзу Д. Г. Діденко та О. А. Захарчук.

1951 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської та черняхівської культур.

МОШУ́РІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на обох берегах річки Мошурівки (притока Гірського Тікичу), за 8 км на захід від районного центру і за 2 км від залізничного роз'їзду Шалаське. Населення — 3021 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Великий Жовтень», за яким закріплено 3775,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3562,3 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Тут розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво, є фруктовоконсервний завод.

В селі працюють середня школа, будинок культури на 700 місць, 2 бібліотеки з фондом 16,9 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, дитячі ясла, побуткомбінат, відділення зв'язку, 4 магазини.

2 партійні організації об'єднують 73 комуністів, 3 комсомольські — 190 членів ВЛКСМ.

За досягнення в праці 129 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVIII століття.

1923 року в селі створено 3 товариства спільного обробітку землі.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в тилу билося з ворогом понад 500 мошурівців, з них 209 — відзначено урядовими нагородами, 239 — віддало своє життя за незалежність Батьківщини. Їм 1949 року в центрі села встановлено пам'ятник.

Уродженцем села є письменник В. Ф. Штангей (1896—1942).

Поблизу села виявлено залишки 4 поселень трипільської культури, 7 — ранньослов'янських (черняхівської культури та VII—VIII століть).

ОНОПРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північ від районного центру і 20 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1646 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Павлівка Друга.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. І. В. Мічуріна, за яким закріплено 2559,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2410, 4 га орної землі. В господарстві

вирощують зернові й технічні культури; тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі працюють середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 9,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, філія зв'язку, побутокомбінат, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 50 комуністів, 2 комсомольські — 132 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 100 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В історичних документах Онопріївка вперше згадується 1659 року.

396 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 136 — відзначено урядовими нагородами, 256 — полягло в бою з ворогом. В центрі села 1950 року встановлено пам'ятник радянським воїнам-визволителям Онопріївки та односельцям, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Родом з Онопріївки С. П. Ковганюк — український радянський письменник-перекладач.

Поблизу села виявлено поселення трипільської культури та 4 кургани скіфського часу.

ПА́ВЛІВКА ПЕ́РША — село, центр сільської Ради. Розташована за 14 км на південний схід від районного центру і 16 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1264 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Серп і Молот», за яким закріплено 2220,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2149,9 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Павлівці Першій є середня школа, клуб, бібліотека з фондом 6,4 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 44 комуністи, 2 комсомольські — 132 члени ВЛКСМ.

За трудові звершення 65 жителів села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Село засноване на початку XIX століття. 1923 року організовано сільськогосподарську артіль «Серп».

У боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 268 жителів села, з них 159 — загинуло, 109 — відзначено урядовими нагородами, в т. ч. Є. А. Довжука — орденом Леніна (посмертно).

В центрі Павлівки Першої 1955 року встановлено пам'ятник воїнам-визволителям села та односельцям, які полягли смертю хоробрих в роки Великої Вітчизняної війни.

Біля села виявлено залишки поселень трипільської та черняхівської культур; на полях збереглося 6 курганів доби бронзи.

ПАПУ́ЖИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Гірському Тікичу, за 15 км на північний захід від районного центру і за 8 км від залізничного роз'їзду Шалаське. Населення — 1186 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. І. Калініна, за яким закріплено 2091,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1924,5 га орної землі. В господарстві вирощують переважно зернові, а також технічні культури.

Фольклорно-етнографічний жіночий ансамбль, с. Поташ. 1971 р.

У Папужинцях працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, побуткомбінат, 3 магазини.

Партійна організація (створена 1932 року) об'єднує 36 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 57 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 85 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Засноване село в першій чверті XVII століття.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 268 жителів села, з них 159— загинуло, 109 — за мужність і відвагу відзначено орденами й медалями.

На території села знайдено крем'яні знаряддя праці доби неоліту, виявлено залишки поселень трипільської та черняхівської культур.

ПО́ТАШ — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на захід від районного центру і за 3 км від залізничного роз'їзду Шалаське. Населення — 1205 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 1136,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1082,1 га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури.

У Поташі працюють восьмирічна школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 8,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, філія зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 45 комуністів, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ.

За трудові звершення 89 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. бригадира рільничої бригади Ф. К. Криволапа, колишнього голову колгоспу Г. Г. Фундиряку — орденом Леніна.

Село засноване в першій половині XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 213 жителів села, з них 105 — загинуло, 86 — відзначено урядовими нагородами, а К. П. Заклькопі присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

1956 року в центрі Поташа встановлено пам'ятник радянським воїнам-визволителям та односельцям, які полягли в боротьбі з гітлерівцями.

Біля села виявлено залишки поселення черняхівської культури.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничного роз'їзду Шалаське. Населення — 2101 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Шалаське.

За колгоспом «Більшовик», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2982 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2771 га орної землі. Господарство вирощує в основному зернові й технічні культури. Колгосп має млин.

У Романівці працюють середня школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медамбулаторія, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, побуткомбінат, 3 магазини.

2 партійні організації об'єднують 48 комуністів, 2 комсомольські — 133 члени ВЛКСМ.

112 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. бригадир садово-городньої бригади С. П. Штурхаль — орденом Леніна.

Село відоме з 1545 року.

1924 року в Романівці організовано 2 сільськогосподарські артілі «Сельінтерн» і «Комунар».

У період тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група під керівництвом Я. О. Гицайла, якого гестапівці замордували у в'язниці. В боротьбі з гітлерівцями брало участь 308 жителів села, з них 221 — віддав своє життя за Батьківщину, 86 — відзначено орденами й медалями.

На території Романівки 1954 року встановлено пам'ятник воїнам-визволителям та обеліск Слави односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу села знайдено знаряддя праці доби бронзи.

ТАЛЬЯНКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на південний захід від районного центру і 17 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1695 чоловік.

В селі розміщено наукове господарство Тальянківського сільськогосподарського технікуму, створене 1968 року на базі колгоспу «Перемога» і зоотехнічного технікуму. За господарством, що вирощує зернові й технічні культури, закріплено 3319,6 га сільськогоспода рських угідь, у т. ч. 3020 га орної землі.

У Тальянках працюють зоотехнікум, середня школа, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 33,2 тис. книг, пологовий будинок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, філія зв'язку, 3 магазини.

2 партійні організації об'єднують 82 комуністи, 2 комсомольські — 444 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 67 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село засноване наприкінці XVII століття.

1921 року створено культрадгосп з земельною площею 153 десятини. 1922 року в монастириському маєтку відкрито агрошколу, що згодом переросла в зоотехнічний технікум.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Тальянках діяла підпільна організація, очолювана К. К. Грибом. У Великій Вітчизняній війні брало участь 311 жителів села, з них 156 — полягло смертю хоробрих, 131 — удостоєно урядових нагород. 1970 року встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівців.

На території зоотехнічного технікуму в 1956 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села виявлено залишки п'яти поселень трипільської та одного — черняхівської культур.

ШАУ́ЛИХА (до першої чверті XVII ст.— Рокошвар) — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км на північний захід від районного центру і 19 км від залізничної станції Тальне. Населення — 841 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. П. П. Постишева, за яким закріплено 1714,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1586,1 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 7,3 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла, філія зв'язку, майстерня побутового обслуговування, 3 магазини.

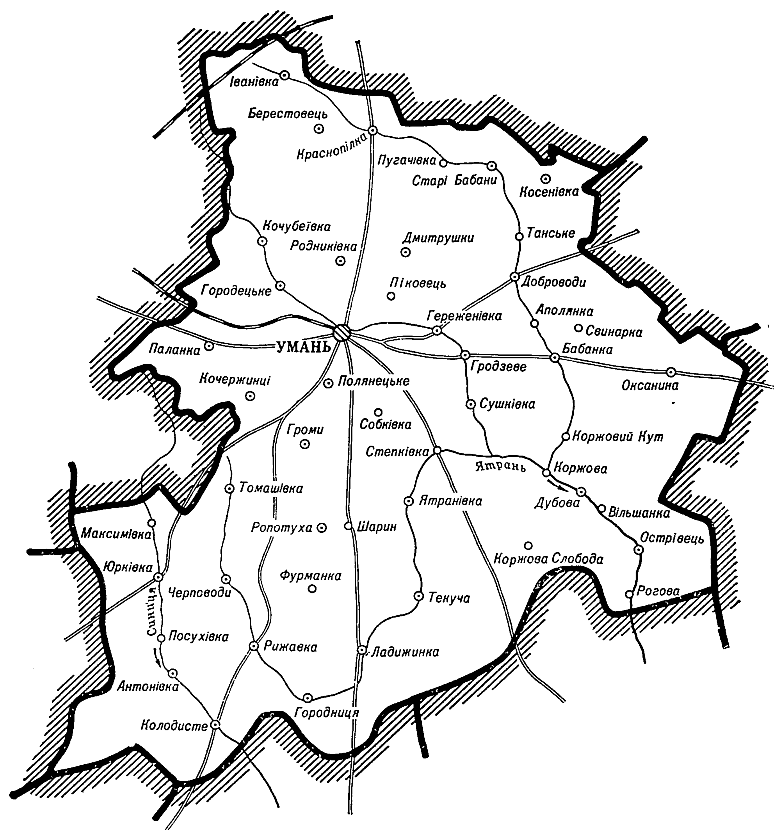
Партійна організація села об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 51 члена ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 47 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з середини XV століття.

156 жителів села боронили Батьківщину від німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога, з них 100 — загинуло, 56 — нагороджено бойовими орденами й медалями.

УМАНСЬКИЙ РАЙОН

Загальна площа району — 1,4 тис. кв. км, населення — 137,3 тис. чоловік, з них сільського — 71 тис. Міській та 32 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 54 населені пункти. На території району — 216 партійних, 185 комсомольських, 322 профспілкових організацій. Провідне місце належить сільському господарству. Тут є 32 колгоспи, 3 радгоспи, науково-спеціалізоване господарство Уманського сільськогосподарського інституту, 60 промислових підприємств. Населення обслуговують 126 медичних закладів, 20 аптек. Мережа народної освіти налічує 77 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. середніх — 31, восьмирічних — 25, початкових — 12, заочних середніх — 2, середню школу-інтернат. Працюють 2 інститути, 4 середні спеціальні навчальні заклади, 3 училища профосвіти, 2 музичні школи, 2 будинки піонерів, 61 дитячий садок, 10 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 31 будинок культури, 33 клуби, 192 бібліотеки, 69 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних — 53. Заслужену популярність серед трудящих району та далеко за його межами здобули краєзнавчий і народний музеї, всесвітньовідомий державний заповідник-дендропарк «Софіївка» АН Української РСР. У районі — 17 пам'ятників В. І. Леніну, 69 обелісків Слави та пам'ятників на братських могилах, 2 пам'ятники односельцям — Героям Радянського Союзу; проживає 2 Герої Радянського Союзу і 6 Героїв Соціалістичної Праці.

У́МАНЬ

Умань — місто обласного підпорядкування, центр однойменного району. Розташована на річці Уманці (басейн Південного Бугу) та автомагістралі Київ—Одеса, за 188 км на південний захід від обласного центру. Залізнична станція і вузол автомобільних шляхів. Населення — 66,3 тис. чоловік.

На території сучасного міста та його околиць виявлено залишки поселень трипільської культури, доби пізньої бронзи, слов'янських — черняхівської культури,

VII—VIII ст. та періоду Київської Русі. Поблизу Умані є кургани скіфського часу[1]. Загалом тут досліджено понад 50 різноманітних археологічних пам'яток. Вони стверджують не тільки давнє заселення уманської землі, але й стабільність основних видів занять населення, одним з яких було хліборобство.

Уманщина протягом віків зазнавала нападів різних кочових народів, особливо монголо-татарів, перетворювалася у згарища та руїни. В другій половині XIV ст. вона була загарбана Литвою, а з 1569 року — опинилася під владою Речі Посполитої.

Українські землі, що межували з Диким полем і не були власністю феодалів, польська шляхта вважала за пустині. 1609 року спеціальна комісія сейму Речі Посполитої, оглянувши «пустиню» Умань, описала її природні межі, зазначила існування тут населених пунктів, але жодного з них не назвала. Згідно з сеймовим актом ці землі, згодом названі Уманщиною, були подаровані польським урядом у вотчинне володіння брацлавському старості В.-О. Калиновському. В судовому документі 1616 року згадується Умань. Назва поселення, очевидно, походить від назви річки Уманки, яку вбачають у згадуваній Супрасльським літописом 1497 року річці Умі. Можливо, що назва її пішла від втікачів з Полісся, де є невелика Уманка (притока Мостви). Магнат В.-О. Калиновський прагнув назвати місто Калинградом, але ця назва не прижилася[2].

1629 року в Умані налічувалося 1067 димів. У наступні роки залюдненість міста й усієї Уманщини помітно збільшилася за рахунок селян і ремісників, що тікали з західної та північно-західної України. Близько середини XVII ст. місто налічувало 9600 чоловік оподаткованого населення[3].

Умань, як і інші середньовічні міста, в XVII ст. була ремісничим і торговельним осередком. У передмістях жило хліборобське населення. Магнати здавали села й міста в оренду. 1638 року Умань опинилася в лабетах орендаря-купця з Гданська[4], який дбав лише про те, щоб дістати з міста якнайбільше користі для себе, а тому діяв, як справжній хижак. Міщани, становище яких було особливо тяжким, вели боротьбу проти своїх гнобителів, що з роками посилювалася.

Після розгрому селянсько-козацьким військом на чолі з Б. Хмельницьким у травні 1648 року шляхетського війська під Жовтими Водами і Корсунем на боротьбу піднялося й населення Уманщини. У червні повстанці під керівництвом І. Ганжі штурмом взяли Умань. Місто стало адміністративним центром Уманського полку, що займав територію на захід від Гірського Тікичу до Південного Бугу. В 1649 році полк складався з 14 сотень і налічував 2949 козаків[5]. Першими полковниками були сподвижники Б. Хмельницького І. Ганжа та Й. Глух. Уманські козаки вписали не одну славну сторінку в історію героїчної визвольної війни. Коронний гетьман М. Потоцький намагався всіма силами знищити Умань, сподіваючись цим приборкати населення значної частини Правобережжя. Проте шляхетські війська, хоч і захоплювали в 1654 році невеликі сусідні фортеці (Синицю, Ягубець, Христинівку, Мошурів тощо), Умані жодного разу здобути не змогли. Збудована козаками уманська фортеця в 50—70-х роках XVII ст. була однією з наймогутніших на Україні.

Рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією жителі Умані зустріли з великою радістю. Про це розповідав у посольському приказі в Москві

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 116. М., 1964, стор. 268; Археологія, т. 20. К., 1966, стор. 222.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 1956, арк. 5; Новгородская и Киевская сокращенные летописи. Супрасльская летопись. М., 1836, стор. 144.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 406; О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст., стор. 77.

[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 230—233.

[5] Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем Яном Казимиром, составленные 1649 г. стор. 131—155.

грек М. Константинов, який проїжджав через Україну в січні—лютому 1654 року. Населення Умані прийняло присягу на вірність Росії[1].

Через рік козацька залога уманської фортеці, яку вінницький полковник І. Богун перетворив у неприступну, витримала наступ головних сил польсько-шляхетських військ. Разом з російськими військами під командуванням воєводи В. Б. Шереметєва Б. Хмельницький рушив з українськими військами з-під Білої Церкви на допомогу обложеній Умані. Шляхта змушена була зняти облогу міста й попрямувати назустріч українсько-російським полкам. Шляхетське військо, зазнавши поразки під Охматовим (пізніше місце цього бою названо Дрижиполем), відступило на захід[2].

Визвольна війна вимагала від усього населення напруження сил і великих матеріальних видатків. Але й за цих умов Умань розвивалася, що засвідчували турецький мандрівник Е. Челебі та П. Алеппський з Сірії. В 60-х роках XVII ст. місто мало добре укріплену фортецю, добротні будинки, кілька церков. Місцеві й заїжджі купці, вірмени, греки, татари та інші вели жваву торгівлю. Привозили сюди товари і купці з Росії. В Умані було багато ремісників-кравців, шапкарів, кушнірів, шевців, ковалів, зброярів[3].

Однак польсько-шляхетські війська й татари продовжували напади на Уманщину. На допомогу їй сюди не раз приходили козацькі і російські війська. В квітні 1664 року кошовий отаман Запорізької Січі І. Д. Сірко відрядив до Умані загін запорожців на чолі з наказним отаманом С. Туровцем. Разом з січовиками уманські міщани витримали облогу польського ставленика гетьмана П. Тетері. Героїчно оборонялись уманські козаки й міщани і 1665 року під командою полковника І. Сербина. Коли ж він поліг у бою, 11 червня містом підступно оволодів полковник С. Опара. Уклавши угоду з татарами, він проголосив себе гетьманом Правобережної України[4]. Але через місяць з допомогою турків гетьманство на Правобережній Україні захопив П. Дорошенко.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Умань залишилася під владою шляхетської Польщі. Проте населення міста продовжувало боротьбу проти польсько-шляхетських загарбників, відмовилося коритися П. Дорошенкові. 1670 року Умань захопив ставленик шляхетської Польщі гетьман Правобережної України М. Ханенко. На початку 70-х років під час навали військ султанської Туреччини на Правобережну Україну значна частина міського населення переселилася на Лівобережжя під захист Росії. Уманщина зазнала великих руйнувань.

1686 року Умань лежала в руїнах, була безлюдною, тут кочувала татарська орда[5]. Проте багата земля не могла довго пустувати. В 90-х роках, визволена повстанськими загонами на чолі з С. П. Палієм, Умань стала сотенним містечком Брацлавського полку.

Уманщина знову заселялася. Поверталися з-за Дніпра до рідних осель колишні її жителі. Продовжували тікати сюди кріпаки з підвладних Польщі українських земель.

В 1726 році Умань належала польським магнатам Потоцьким. Власник Уманщини з 1732 року Ф. С. Потоцький володів 400 тис. кріпаків, 70 містами й містечками та кількома сотнями сіл. З усіх його маєтків найбільше прибутків надходило з Уманщини, села якої й саму Умань магнат здавав в оренду.

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 551; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, стор. 295.

[2] А. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 493—494.

[3] Э. Челеби. Книга путешествия, вып. 1. М., 1961, стор. 238; Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским, вып. 4, стор. 10—16.

[4] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 5. СПб., 1867, стор. 199, 275—276; О. М. Апанович. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. К., 1961, стор. 189.

[5] Записки Історично-філологічного відділу, кн. 11, стор. 37.

І. Г. Мюнц. Уманська фортеця. Акварель. 1781 р.

Соціально-економічний гніт гальмував розвиток Умані. Населення міста у 1768 році не перевищувало 2200 чоловік. З них міщан і селян (українців), які жили в передмісті, налічувалося 1128 чоловік (188 господарств). Населення передмістя відробляло панщину у фільварку[1].

В Умані щороку відбувалося 12 ярмарків. Один з них — червневий — тривав два тижні[2]. Ярмарки збирали багато українських, російських та іноземних купців, які привозили сюди різні товари. Із Запорізької Січі доставляли коней, рибу, сіль, вовну, хутра тощо.

Польське панство не тільки економічно пригнічувало український народ. Магнати намагалися покатоличити й ополячити населення Умані. З цією метою в 1765 році Потоцький заснував у місті уніатський монастир; наступного року відкрив католицьку базиліанську школу. Для українського населення шкіл не було. Губернатор Умані Младанович намагався витруїти з пам'яті народу його героїчне минуле і навіть заборонив співати українські історичні пісні. Уманський губернатор 1738 року підступно обеззброїв 102 запорожців, які заїхали в місто, і повісив їх; 1740 року тут було страчено ще трьох запорожців, які привезли на продаж рибу; 1749 року — закатовано вісім запорожців[3].

Українське населення боролося проти феодального гніту й сваволі, що дедалі все більше посилювалися. Гуртуючись в загони, месники-гайдамаки нападали на панські маєтки, зокрема 1737 року напали на Умань; 1749-го — проникли в замок і вбили трьох ксьондзів, а наступного року спалили місто, розправившись із шляхтою. Лише в 1755—1757 рр. народні месники завдали Потоцькому на Уманщині збитків на 120,8 тис. злотих[4].

Для охорони маєтків від нападу гайдамаків 1761 року в Умані відбудовано фортецю, де перебував полк надвірних козаків.

Нестерпний економічний і національно-релігійний гніт викликав визвольне антифеодальне повстання. Найбільшого піднесення селянський рух на Україні досяг 1768 року. Його очолив запорізький козак М. Залізняк. Зібравши в Холодному Яру під Мотронинським монастирем, поблизу Чигирина, гайдамацький загін, що складався з кількох сот чоловік, він у травні очолив збройну боротьбу проти польської шляхти. Оволодівши рядом міст, М. Залізняк рушив на Умань — опору польських магнатів і католицького духівництва. Коли повстанці 9 червня підійшли до Умані, до них разом з селянами приєдналося понад 400 уманських надвірних козаків на чолі з сотником І. Гонтою. 10 червня об'єднаними силами вони здобули фортецю[5], в якій ховалися від народного гніву економи, посесори, уніатські ченці, орендарі.

Здобувши Умань, повстанці посилено готувалися до повного визволення українських земель і возз'єднання їх з Лівобережною Україною в складі Росії. По-

---

[1] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 110; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 2256, арк. 1.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 229, оп. 1, спр. 80, арк. 24—27.

[3] Газ. «Киевские епархиальные ведомости», 16 травня 1872 р.; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 11, арк. 58; Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 133, 137, 140, 200.

[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 97, 140, 141, 254; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 444, 445.

[5] «Український історичний журнал», 1969, № 5, стор. 104, 105.

сланці М. Залізняка й І. Гонти з-під Умані розійшлися по Правобережній Україні і писаними відозвами та живим словом піднімали народ на боротьбу. Вони також звернулися з окремим універсалом до селян-поляків, закликаючи їх знищувати своїх панів. Гайдамаки захоплювали та спалювали поміщицькі маєтки і замки, розподіляли між собою панське майно.

Величезний розмах, якого набуло селянське повстання, налякав не тільки шляхетську Польщу, а й правлячі кола царської Росії.

По-зрадницькому, підступно загін царського полковника Гур'єва захопив М. Залізняка, І. Гонту та інших повстанців. Переданий до рук польсько-шляхетської влади, І. Гонта 14 липня 1768 року зазнав у Сербах (на Дністрі) найлютішої кари, яка тривала кілька днів. Але він мужньо терпів ті муки навіть тоді, коли нерви катів не витримували. Після найжорстокіших тортур йому відрубали голову, череп якої довго висів прибитий до брами в Могильові. Страшним мукам піддала шляхта інших борців за волю. За вироком польсько-шляхетських судів повстанців після мук і знущань карали на смерть, четвертували, саджали на палі, вішали, відрубували руки, ноги. Особливо люту розправу над повстанцями влаштували в Кодні під Житомиром. Ще й тепер існує прислів'я: «Бодай тебе Кодня не минула». Російських підданих — учасників повстання покарано батогами, затавровано й вислано до Сибіру. Такий вирок був і М. Залізнякові. По дорозі на заслання в слободі Котельві на Полтавщині М. Залізняк утік, але незабаром його знову спіймали. В 1769 році, за свідченням російського поета Г. Р. Державіна, він сидів під арештом у Москві[1], звідки, очевидно, і був відправлений до Нерчинська. Та про дальшу його долю немає певних даних. Є припущення, що М. Залізняк утік з каторги і брав участь у селянській війні під проводом О. І. Пугачова.

Героїчна боротьба українського народу та його ватажків, зокрема здобуття Умані, яскраво оспівані Т. Г. Шевченком у поемі «Гайдамаки».

Після придушення народно-визвольного повстання Умань залишилася центром маєтків Потоцького. Уманська комерційна компанія в 1772 році відновила торговельні зв'язки, зокрема із Запорізькою Січчю[2]. Уніатські ченці й ксьондзи знову кривавими насильствами насаджували унію.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Умань була повітовим центром Вознесенського намісництва, а в 1797 році — стала центром Уманського повіту Київської губернії.

Умань, як і раніше, залишалася власністю Потоцьких. Початок XIX ст. ознаменувався для Умані побудовою 1802 року в маєтку С.-Щ. Потоцького дендрологічного парку, названого «Софіївкою» на честь його дружини Софії. У створенні парку чудово розкрився творчий геній талановитих місцевих кріпаків[3]. Парк став прикрасою міста і слава про нього розійшлася далеко за межами країни.

Перебування повітового центру в приватній власності створювало певні труднощі для державної адміністрації. С. Потоцька протягом півтора десятка років провадила переговори про продаж Умані державі. Але в 1832 році царський уряд конфіскував Умань і всі інші маєтки О. Потоцького за участь у польському визвольному повстанні 1830—1831 рр. Чотири роки містом відала Київська казенна палата, а з 1836 року — військове міністерство. В 1838—1857 рр. Умань стала центром військових поселень Київської й Подільської губерній[4]. Населення міста зростало за рахунок кавалерійських частин і військової адміністрації. Забудовувалися нові передмістя — Солдатська слобідка, Міщанка; на околицю міста було

---

[1] «Український історичний журнал», 1968, № 6, стор. 102, 103.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 229, оп. 1, спр. 314, арк. 2.

[3] Там же, ф. 49, оп. 1, спр. 2292, арк. 87; оп. 2, спр. 2156, арк. 17; ф. 442, оп. 67, спр. 25, арк. 6.

[4] Там же, ф. 49, оп. 2, спр. 1758, арк. 58—59, 123; ф. 445, оп. 1, спр. 2, арк. 8; спр. 25, арк. 193; спр. 59, арк. 10.

переселено жителів сусіднього населеного пункту Полянецького, які після 1864 року повернулися до свого села. В 1854 році преса писала, що «Умань — це Київ у мініатюрі». Якщо 1827 року тут жило 5528 чоловік (без населення передмість, яке займалося сільським господарством), то в 1855 році — вже 7714. В Умані було 1806 житлових будинків, з них мурованих — 21. Перша бруківка в місті з'явилася 1853 року на вулиці Садовій, що з'єднала його з парком «Софіївка». З промислових підприємств у 1860 році діяли невеличкі кустарного типу шкіряний, 2 свічкових, медоварний, миловарний і цегельний заводи, 3 тютюнових фабрики[1].

Після ліквідації 1858 року військових поселень Умань через два роки перейшла у відання Київського цивільного губернатора[2].

Історія Умані пов'язана також з рухом декабристів на Україні. Тут у 1819—1825 рр. жив один з керівників Кам'янської управи Південного товариства князь С. Г. Волконський; на нарадах у нього на квартирі бували декабристи П. І. Пестель, В. Л. Давидов та інші. В Умані С. Г. Волконський був заарештований і засуджений до 20-річної каторги. Арешти декабристів породили весною 1826 року серед селян Уманщини чутки про появу сина І. Гонти, який мав розпочати розправу з панами. З початку квітня в кількох селах сталися селянські заворушення під керівництвом солдата О. Семенова. Поміщики та їхні управителі, жахаючись повторення 1768 року, тікали до Умані. Але владі вдалося придушити селянські виступи. 150 селян потрапили до в'язниці, а О. Семенова заслали на каторгу[3].

В першій половині XIX ст. Умань мала кілька медичних закладів: військовий госпіталь, 2 аптеки (одна з них існувала з початку XIX ст.). В місті працювало п'ять лікарів. 1846 року біля входу до «Софіївки» збудовано водолікарню. В місті часто лютувала епідемія холери (1830—1831, 1847, 1848, 1853 рр.)[4].

За час існування військового поселення в Умані не відкрито жодного навчального закладу. В 1831 році разом з уніатським монастирем ліквідовано й утримуване ним училище, в якому польською мовою навчалися тільки діти шляхти. В 40-х роках припинилося також навчання в двох пансіонах для шляхетних дівчат, що проіснували понад двадцять років. Діяли духовне училище, засноване 1818 року, початкова школа для дітей духівництва. Лише 1859 року на Івангородському передмісті в приміщенні волосної управи відкрито початкову школу, де навчалося 20 хлопчиків[5]. Того ж року з Одеси було переведено Головне училище садівництва; його навчально-виробничою базою стала «Софіївка». З 1868 року училище почало готувати агрономів і садоводів. Серед учнів цього закладу дітей робітників і селян майже не було.

1805 року на військовій службі в Умані перебував видатний український письменник І. П. Котляревський. Зупинявся в місті великий російський поет О. С. Пушкін, проїжджаючи в 20-х роках з Кам'янки до Тульчина. В Умані, очевидно, в дитячі роки бував Т. Г. Шевченко[6]. Великого українського поета-революціонера можна вважати першим співцем героїчної історії цього міста.

Після реформи 1861 року зростала роль Умані як одного з великих торговельних центрів губернії щодо збуту продукції поміщицьких і селянських господарств повіту. Коли в кінці 1890 року залізниця сполучила місто з Києвом, а в наступному році по другій новозбудованій колії — з Одесою, ринкові операції уманських

---

[1] Газ. «Киевские губернские ведомости», 16 січня 1854 р.; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 11, арк. 40; Київський облдержархів, ф. 35, оп. 14, спр. 311, арк. 6.

[2] Газ. «Киевские губернские ведомости», 11 березня 1861 р.

[3] Тайные общества в России в начале XIX столетия. Сборник материалов, статей и воспоминаний. М., 1926, стор. 140—150; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 11, арк. 3—59.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 636, арк. 1—4; газ. «Киевские губернские ведомости», 18 липня 1847 р., 10 січня 1853 р. і 16 січня 1854 р.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 712, оп. 2, спр. 107, арк. 3; газ. «Киевские епархиальные ведомости», 1 березня 1872 р.

[6] Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею, вип. 1, 1958, стор. 75; М. М. Ткаченко. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1961, стор. 10.

купців значно розширилися. Розвивалися ремесла й кустарні промисли. 1870 року тут жив 831 ремісник; було 19 невеликих фабрик і заводів: костопальний, 2 свічкових, 4 тютюнових, шкіряний, пивоварний, 2 екіпажних, 3 цегельні та водяний млин. На цих підприємствах працювало понад 170 робітників. У місті діяли 2 друкарні, літографія і 2 фотографії[1].

В наступні роки створювалися нові підприємства — чавуноливарний, 2 миловарні і пивоварний заводи, паровий і водяний млини. Найбільшими з них були чавуноливарний завод (88 робітників), гільзова фабрика (50 робітників), тютюнова фабрика (30 робітників), паровий млин (18 робітників). В усіх цих, переважно напівкустарних, підприємствах працювало близько 600 робітників. У лютому 1902 року почав діяти водогін. 1914 року стала до ладу електростанція. Зросла кількість кравецьких, капелюшних, палітурних та інших кустарних майстерень, що обслуговували побутові потреби населення. Невпинно зростала кількість населення Умані. В 1860 році його налічувалося 10 114, у 1900-му — 29 895, а в 1914 році було вже понад 50 тис. чоловік. Чисельність робітників у промислових підприємствах Умані до 1914 року проти 1900-го майже подвоїлася. Крім того, багато трудящих працювало підмайстрами, вантажниками, візниками, прикажчиками в крамницях тощо. Широко використовувалася жіноча праця. На гільзовій і тютюновій фабриках працювали лише жінки; вони трудилися по 12—18 годин на добу у темних, вогких, здебільшого підвальних приміщеннях, без додержання мінімальних санітарних вимог. Дівчата-підлітки тут одержували всього по 2—4 крб. на місяць[2].

Жорстока експлуатація та вигідні торговельні операції дали змогу уманській буржуазії нагромадити значні капітали. Яскравим свідченням цього було існування у 1900 році відділень двох банків (петербурзького торговельно-промислового й київського приватно-комерційного), а в 1914 році функціонували відділення семи банків та сім позичково-ощадних товариств і кас.

Тяжке економічне становище, політичне безправ'я та злиденне існування трудящих створювало сприятливий грунт для революційної пропаганди й боротьби проти самодержавства. Серед робітників Умані в 1897 році поширювалися листівки київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». 1903 року в місті діяла соціал-демократична група іскрівського напрямку[3]. Того ж року редакція «Искры» організувала в Умані підпільну друкарню (єдину на Україні) для передруку ленінської газети. Активну участь в роботі друкарні брали агенти «Искры» Максим (особа досі не встановлена) і П. Г. Смідович. Зв'язок з редакцією здійснювався через Н. К. Крупську. Тут передруковано №№ 41 і 43 «Искры» по 3000 примірників. Коли виявилася небезпека провалу, друкарню перевезли до Конотопа. Однак 26 вересня 1903 року її захопила царська жандармерія[4].

1904 року в Умані вперше відбулася нелегальна робітнича маївка. Широкого розмаху робітничий рух набув у 1905—1907 рр. 7 лютого 1905 року в переповненому залі театру, коли йшла п'єса О. Л. Суходольського «Хмара», з гальорки посипалися листівки[5].

З 6 по 15 березня 1905 року страйкували робітники. Страйкарі вимагали скорочення робочого дня з 18 до 10 годин, скасування нічної праці, підвищення заро-

---

[1] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам. К., 1898, стор. 51—53; Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1671, арк. 1, 2, 37, 38; Календарь Юго-Западного края на 1871 г. К., 1872, стор. 180.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 646, спр. 145, арк. 55—56, 94; И. Н. Гершенгорн. Календарь-справочник г. Умани и его окрестностей на 1914 год. Умань, 1914, стор. 45—47; журн. «Вестник Европы», 1905, № 9, стор. 292; Київський облдержархів, ф. 35, оп. 14, спр. 311, арк. 1; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1551.

[3] Умань. Історико-географічний та економічний нарис, стор. 60; Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 51.

[4] Володарі своєї долі, стор. 24—28.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1288, арк. 1—7.

бітної плати на 25 проц. Після III з'їзду партії в Уманській організації РСДРП зріс вплив більшовиків. Під їх керівництвом трудящі міста взяли участь у Всеросійському жовтневому політичному страйкові. З 16 по 20 жовтня тривали багатолюдні мітинги трудящих та учнівської молоді. Протягом кількох днів Умань була оголошена на воєнному стані; на перехрестях вулиць стояли солдати з кулеметами. Керівники демонстрацій і мітингів були заарештовані. 70 учнів було виключено з училища землеробства і садівництва; навчання в ньому припинилося[1].

Селянство Уманського повіту, як писав у доповідній записці київський віцегубернатор Чихачов, визнавало Уманську організацію РСДРП за свого ватажка. У Київській губернії найбільше випадків розповсюдження революційних листівок було зареєстровано в селах Уманського повіту[2]. 1906 року весь повіт перебував на воєнному становищі: до Умані призначено тимчасового генерал-губернатора, в руках якого зосередили всю повноту влади. Розпочалися масові арешти.

Незважаючи на жорстокі репресії уряду, робітничі мітинги відбувалися у місті і в 1906—1907 рр. Виступами робітників керувала організація РСДРП, у складі якої було немало відданих революції бійців. Серед них молодий революціонер О. А. Піонтковський та інші. 10 квітня 1906 року на квартирі учня училища землеробства і садівництва О. А. Піонтковського жандарми захопили підпільну друкарню місцевої соціал-демократичної організації, підготовлений до видання перший номер газети «Уманский рабочий», багато листівок, червоний прапор, дві печатки тощо. У наступному році поліція викрила бойову дружину організації[3].

Однак революційний рух не вщухав. Робітничі виступи були і в наступні роки. 1908 року організація РСДРП випустила чимало листівок[4]. 1 травня відбулися страйки й демонстрація; робітники добивалися встановлення 8-годинного робочого дня. В 1911 році торговці змушені були підвищити оплату праці вантажників і візників. Того ж року майже тиждень не працювали деревообробники; в 1912 і 1913 роках страйкували прикажчики, робітники миловарного заводу, млинів та олійниць.

Тяжко жилося трудящим Умані. Незадовільне медичне обслуговування населення призводило до високої смертності. Земська лікарня мала всього 3 лікарі і 60 ліжок, обслуговувала жителів Умані та всіх сіл повіту. 1914 року в місті було 45 приватних лікарів, які подавали медичну допомогу за високу плату[5].

За переписом 1897 року серед населення Умані неписьменні становили 63,1 проц. Крім церковнопарафіяльної школи, яка існувала з 1859 року, було відкрито ще три таких самих заклади та чотири приватні єврейські початкові школи. З 1869 року почало працювати міське двокласне училище для хлопчиків і дівчаток, з якого наприкінці XIX ст. виділилося окреме жіноче. 1908 року відкрито міське чотирикласне училище. 1913 року міські училища реорганізовано у вищі початкові школи. В 1883 році для привілейованих верств населення відкрито прогімназію; через 13 років вона стала гімназією[6]. З часом кількість середніх навчальних закладів у місті зросла. В 1914 році тут уже було 3 гімназії, 5 середніх училищ (два комерційні, землеробства і садівництва, будівельно-технічне й духовне). В них

---

[1] 1905 год на Украине. Хроника и материалы, т. 1. Х., 1926, стор. 71—73; Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 69; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1280, арк. 2—9; ЦДІА СРСР, ф. 308, оп. 69, спр. 23 754, арк. 24.

[2] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 177.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1950, арк. 1—64; спр. 1952, арк. 3; ф. 316, оп. 1, спр. 387, арк. 6, 25—26, 41, 219; ф. 318, оп. 1, спр. 685, арк. 1-б; ф. 442, оп. 856, спр. 639, арк. 4.

[4] Робітничий рух на Україні в період імперіалізму. Збірник статей. К., 1961, стор. 127.

[5] И. Н. Гершенгорн. Календарь-справочник г. Умани и его окрестностей на 1914 год, стор. 25.

[6] Журн. «Киевская старина», 1904, № 12, стор. 344; Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1552.

навчалося близько 2300 дітей привілейованих верств населення. Близько 700 дітей робітників і селян, які жили в передмісті, здобували знання у 8 початкових школах. 1914 року освіту в 3 вищих початкових школах одержували лише 474 учні. На дворічних педагогічних курсах, що готували вчителів для сільських початкових шкіл, навчалося 35 юнаків[1].

1896 року в Умані збудовано дерев'яне приміщення театру-цирку. Тут виступали колективи корифеїв українського театру — М. Л. Кропивницького, П. К. Саксаганського (1897, 1898 і 1907 рр.), М. К. Садовського (1914 р.), а 1908 року — молода ще тоді, пізніше відома російська радянська актриса, народна артистка СРСР В. М. Пашенна[2].

Жодного робітничого клубу в Умані не було. Зате існували 4 клуби, які обслуговували міську буржуазію. Єдину громадську бібліотеку, засновану 1897 року, за наявність у ній творів Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка, в травні 1914 року місцеві власті закрили. В місті діяли 7 церков, 19 синагог і молитовних будинків, костьол, кірха тощо.

Царський уряд жорстоко карав усіх, хто брав участь у пропаганді революційних ідей. В 1913 році засновано уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, яке проіснувало 4 роки[3].

Дореволюційна Умань привертала увагу визначних людей. Мандруючи по Росії, влітку 1891 року місто відвідав О. М. Горький[4]. 1898 року бувала тут у своїх родичів і Леся Українка.

Перша світова імперіалістична війна важким тягарем лягла на плечі трудового населення Умані, різко погіршила його економічне становище. Більшість робітників і ремісників було мобілізовано до армії і відправлено на фронт. Торговці приховували продукти й предмети першої потреби, наживалися на підвищенні цін.

Про повалення самодержавства трудящі Умані дізналися 4 березня 1917 року. Управління перейшло до рук місцевих органів Тимчасового уряду. 14 березня на підприємствах розпочалися вибори до Ради робітничих і солдатських депутатів. Через чотири дні було роззброєно поліцію[5]. Фактично Рада розпочала свою діяльність 28 березня[6]. Хоч до її складу входив лише один більшовик—друкар І. Ю. Урбаліс, проте під тиском трудящих Рада нерідко виступала проти буржуазії та поміщиків[7]. Після опублікування 18 квітня ноти міністра закордонних справ Мілюкова про продовження імперіалістичної війни «до переможного кінця» Рада надіслала Тимчасовому уряду телеграму-протест, заявивши, що підтримує лозунг «мир без анексій і контрибуцій». У місті одночасно діяла гарнізонна Рада солдатських депутатів.

У травні повернувся з еміграції активний учасник революції 1905—1907 рр. більшовик О. А. Піонтковський. Він і І. Ю. Урбаліс згуртували передових робітників і солдатів, створили з них більшовицьку фракцію Ради, а також розгорнули в масах широку організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу, ознайомлюючи їх з Квітневими тезами В. І. Леніна та завданнями партії більшовиків. Після перевиборів Ради, що відбулися в червні, представництво більшовиків у ній збільшилося. Заклики більшовицької партії знаходили широкий відгук серед трудящих

---

[1] Київський облдержархів, ф. 347, оп. 1, спр. 2440, арк. 2—3.

[2] Газ. «Киевское слово», 11 січня 1897 р.; газ. «Жизнь и искусство» (Київ), 17 липня 1897 р. і 17 червня 1898 р.; газ. «Рада» (Київ), 28 січня 1907 р.; газ. «Провинциальный голос» (Умань), 7, 9 і 22 березня 1914 р.; Вера Пашенная. Искусство актрисы. М., 1954, стор. 73—75.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 44, арк. 10, 27—29.

[4] Летопись жизни и творчества А. М. Горького, вып. 1. М., 1958, стор. 79.

[5] Газ. «Киевская мысль», 22 березня 1917 р.

[6] Газ. «Селянська правда», 2—3 листопада 1927 р.

[7] Київський облдержархів, ф. 1716, оп. 1, спр. 52, арк. 9.

Умані й повіту. Робітники міста наполегливо добивалися запровадження 8-годинного робочого дня і збільшення заробітної плати. Селяни часто зверталися до Уманської Ради робітничих і солдатських депутатів у справі розв'язання конфліктів з поміщиками. Солдати рішуче вимагали миру. У серпні застрайкували робітники електростанції, домагаючись збільшення зарплати[1].

Успішна діяльність уманських більшовиків і зростання їх авторитету викликали занепокоєння і шалений опір місцевої буржуазії, поміщиків та українських буржуазних націоналістів. Повітовий комісар Тимчасового уряду в червні 1917 року оголосив Уманську Раду робітничих і солдатських депутатів самозванним органом і заборонив їй проводити будь-яку роботу в місті та на селах без його дозволу. Проте більшовики через своїх представників спрямовували діяльність Ради. В липні вона почала видавати свій орган — газету «Рабочее знамя».

Під час заколоту генерала Корнілова уманська контрреволюція 27 серпня 1917 року теж підняла голову. Проте її виступ не мав успіху. Революційні робітники й солдати ще міцніше згуртували свої сили. Для захисту населення від можливих заворушень і контрреволюційних виступів Рада на початку вересня створила «Бойову дружину»[2]. У вересні група більшовиків Умані встановила зв'язки з ЦК РСДРП(б); до міста з Петрограда стали надходити 15 примірників більшовицької газети «Рабочий путь». Уманська більшовицька організація налічувала в своїх лавах уже понад 150 чоловік[3].

З великою радістю трудящі Умані й Уманського повіту зустріли перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді. Рішення II Всеросійського зїзду Рад, яким проголошувався перехід усієї влади до Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, а також декрети про мир і землю були близькими й дорогими для всього трудового населення Уманщини. Про це яскраво свідчить телеграма, надіслана 19 листопада 1917 року солдатами автомайстерень 8-ї армії з Умані до Ради Народних Комісарів. У ній заявлялося про визнання Раднаркому центральним органом влади[4].

Для зміцнення революційних сил Рада робітничих і солдатських депутатів та гарнізонна Рада 15 листопада 1917 року об'єдналися в Уманську Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. 21 листопада депутати обговорили питання про перехід влади до рук Ради. Однак досягти цього тоді не вдалося. На захист інтересів буржуазії виступила Центральна рада, яка наприкінці листопада надіслала до Умані курінь (батальйон) полку ім. Полуботка. Діяльність більшовиків стала напівлегальною[5].

В складних умовах відбулося засідання Уманської Ради, присвячене виборам делегатів на І Всеукраїнський з'їзд Рад. Серед обраних 5 делегатів був голова уманського парткому О. А. Піонтковський. 5 січня 1918 року на зборах Уманської Ради О. А. Піонтковський доповів про роботу І Всеукраїнського з'їзду Рад. У той час до приміщення, де відбувалися збори, увірвалися п'яні, озвірілі націоналісти, які розігнали депутатів і вбили О. А. Піонтковського та І. Ю. Урбаліса[6].

Влада Рад в Умані встановлена 15 лютого 1918 року. Тоді ж розпочав свою діяльність перший Уманський військово-революційний комітет. Ревком з виконкомом Ради, що вийшла з підпілля, зразу ж вжили заходів щодо налагодження

---

[1] Газ. «Селянська правда», 1 листопада 1927 р.; газ. «Свободный голос» (Умань), 25, 27, 28 червня 1917 р.; газ. «Рабочее знамя» (Умань), 4 серпня 1917 р.

[2] Газ. «Свободный голос», 29 серпня 1917 р.; Блокнот агітатора. Спеціальний випуск «Великий Жовтень на Київщині». К., 1957, стор. 92.

[3] Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными парторганизациями (март—октябрь 1917 г.) М., 1957, стор. 235; газ. «Селянська правда», 1 листопада 1927 р.

[4] Газ. «Пролетарская мысль» (Київ), 25 листопада 1917 р.

[5] Газ. «Уманское слово», 23 листопада 1917 р.; «Український історичний журнал», 1965, № 3, стор. 72; До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 82.

[6] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 88.

в місті нормального життя, боролися з бандитизмом, забезпечували трудящих продовольством, на яке встановили тверді ціни, тощо.

Однак Радянська влада в Умані існувала недовго. 6 березня 1918 року місто захопили кайзерівські війська. Щоб припинити опір населення, окупанти встановили режим жорстокого терору й насильства, грабували й вивозили до Німеччини майно і цінності. У центрі міста стояла шибениця з повішеними.

Група більшовиків, що працювала в глибокому підпіллі, розгорнула широку пропагандистську діяльність не лише в місті, а й на селах. Більшовицька пропаганда підносила революційну активність трудящих. В липні 1918 року застрайкували робітники чавуноливарного заводу «Труд»; 18 липня до всеукраїнського страйку залізничників приєдналися робітники й службовці станції Умань. У серпні підпільна організація створила повітовий ревком, який вів підготовку до повстання. Він розповсюджував листівки, а з 1 вересня почав видавати газету «Известия Уманского уездного военно-революционного комитета (Комитета восстания)». Друкарня уманських підпільників обслуговувала Звенигородський та Липовецький повіти; з жовтня друкувала газету «Прапор комунізму» — орган Черкаського окружного комітету партії. В роботі II з'їзду КП(б)У, що відбувся у Москві, брав участь делегат від Уманської підпільної організації більшовиків[1].

У листопаді 1918 року в Німеччині сталася революція, яка вплинула на німецькі війська. 10 грудня окупанти залишили Умань. Та боротьба за встановлення влади Рад на Уманщині не була закінчена. До міста вдерся загін буржуазно-націоналістичної Директорії. Наприкінці січня 1919 року влада перейшла до військово-революційного комітету Уманщини. Через тиждень контрреволюційні сили знову оволоділи Уманню. 11 березня частини 2-ї Української радянської дивізії відновили в місті владу Рад. 14 квітня Уманський ревком передав владу новообраній Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Тоді ж надіслано вітальні телеграми В. І. Леніну, ЦВК України, пролетаріатові Угорщини і Виконкому III Інтернаціоналу[2].

В 1919 році Раді довелося працювати у надзвичайно складних умовах. В повіті лютували куркульсько-націоналістичні банди, організовані білогвардійськими офіцерами і карними злочинцями[3].

Боротьбу проти контрреволюційних сил очолювала Уманська повітова партійна організація, яка в травні 1919 року налічувала 100 членів[4]. Вона разом з членами Спілки соціалістичної молоді ім. III Інтернаціоналу, створеної 3 квітня, мобілізувала трудящих на боротьбу з класовим ворогом. Активну участь у розгромі частин заколотника Григор'єва і контрреволюційних банд у районі Умані брав секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. 25 травня під його головуванням відбулися загальні збори уманських комуністів, на яких обговорили заходи боротьби з бандитизмом. Для зміцнення своїх лав було проведено чистку організації від нестійких елементів, обрано новий повітовий комітет партії. У боях з бандами загинули вірні сини партії, що діяли в підпіллі 1918 року, М. В. Давиденко (Чалий), А. С. Страйгородський, П. І. Пічкур, М. П. Монастирський та інші[5].

Повітовий партком проводив велику агітаційно-масову роботу серед робітників і селян. III селянський з'їзд Уманщини, що відбувся 14 червня 1919 року, одно-

---

[1] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. К., 1960, стор. 206; Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, стор. 207; газ. «Робітничо-селянська правда», 7 листопада 1922 р.; До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 76.

[2] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні, стор. 125—126; газ. «Известия» (Умань), 11 березня 1919 р.; газ. «Большевик» (Київ), 17 квітня 1919 р.

[3] Октябрь и гражданская война в СССР. М., 1966, стор. 342, 345; ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 19, арк. 3, 54; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 259, арк. 25.

[4] Газ. «Бюллетень Секретариата ЦК КП(б)У», 1 червня 1919 р.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 19, арк. 54; газ. «Известия» (Умань), 24 червня 1919 р.

М. І. Калінін вручає Червоний прапор Першій Кінній армії, м. Умань. 1920 р.

стайно підтримав усі заходи Радянського уряду. Уманські комуністи організували постачання продовольством частин Червоної Армії і трудящих Києва. У зв'язку з наступом білогвардійців у липні оголошено мобілізацію членів профспілок, які разом з селянами створили Уманський робітничо-селянський батальйон[1] і вирушили на боротьбу з ворогом. Та сили були нерівні. 8 серпня Умань захопили петлюрівці. 2 вересня їх вигнала 58-а стрілецька дивізія на чолі з І. Ф. Федьком, що входила до складу Південної групи радянських військ. Червоноармійці пробули в Умані кілька днів, поповнили свої частини і вирушили до району Житомира, зайнятого ворогом[2].

Недовго тривав мирний перепочинок. 24 вересня 1919 року до міста вдерлися денікінці, які встановили режим жорстокого терору. Почалися грабежі, погроми, розстріли. В ніч на 20 жовтня білогвардійці закатували активних учасників профспілкового руху на Уманщині, а 11 грудня — розстріляли керівників підпільного парткому. Незважаючи на терор, у підпіллі продовжували працювати комуністи й підпільний ревком.

Під ударами частин 12-ї армії денікінці змушені були тікати з міста. 15 січня 1920 року в Умані знову майорів червоний прапор Радянської влади. Проте боротьба з ворогом ще продовжувалася. В березні місто на кілька днів захопила банда Тютюнника, а в травні створилася загроза польської окупації. Та вже 25 травня в місті розташувався штаб Першої Кінної армії[3]. Того ж дня до Умані з агітаційним поїздом «Октябрьская революция» прибув голова ВЦВК М. І. Калінін, який багато допоміг партійній організації і трудящим Уманщини. Він побував у військових частинах та навколишніх селах, розповідав про політику Радянської влади, про підступну діяльність світової і внутрішньої контрреволюції. М. І. Калінін вручив червоноармійцям, які відзначилися в боях, урядові нагороди, а військовим частинам — Червоні прапори. 28 травня відбулася хвилююча зустріч М. І. Калініна з трудящими Умані[4]. Чимало робітників і селян Уманщини пішли добровольцями до лав Першої Кінної армії. Через кілька днів червоні кіннотники прорвали фронт польських інтервентів і завдали їм нищівного удару, вигнавши з України.

Повітовий комітет партії і ревком основну увагу зосереджували на відбудові господарства й допомозі продовольством промисловим центрам країни. Проводилася велика господарсько-політична, агітаційно-масова та організаційна робота серед робітників і сільської бідноти. 10 червня 1920 року в Умані відбулася повітова робітничо-селянська конференція, яка висловила повне довір'я Радянській владі,

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 189—190; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 99, арк. 1—25; газ. «Коммунист» (Київ), 10 липня 1919 р.

[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 298.

[3] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920, стор. 44; газ. «Вісті» (Умань), 26 травня 1920 р.

[4] Л. В. Максакова. Агитпоезд «Октябрьская революция» (1919—1920). М., 1956, стор. 91—92; газ. «Пролетарий» (Харків), 5 червня 1920 р.; газ. «Вісті» (Умань), 30 травня 1920 р.

підтримала заходи партії й уряду. Відновила свою діяльність і комсомольська організація, яка 3 липня на загальних зборах обрала свій повітовий комітет.

У зв'язку з наступом Врангеля в Умані проведено мобілізацію комуністів на Південний фронт. 1 липня 1920 року 52 комсомольці вибули на врангелівський фронт. До військових частин пішло 46 медичних працівників, 185 кравців шили одяг для потреб Червоної Армії[1].

Найбільші підприємства було націоналізовано. За клопотанням повітпарткому на місцеву буржуазію накладено контрибуцію в сумі 51 млн. крб. В організації постачання хлібом армії та промислових міст у жовтні 1920 року велику допомогу подав член Реввійськради 14-ї армії В. П. Затонський, який прибув до Умані.

З великою енергією трудове населення працювало на відбудові міста і промислових підприємств. Систематично влаштовувалися суботники та недільники. Перший недільник проведено 27 червня 1920 року.

Налагодженню мирного життя в 1921 році перешкоджали недобитки куркульсько-націоналістичних банд. Для організації боротьби з ними комуністи були переведені на казарменне становище. Банди були ліквідовані. 21 травня ревком передав свої повноваження новообраній Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, що налічувала 131 чоловіка, у т. ч. 115 комуністів[2].

В авангарді всенародної боротьби за найшвидшу відбудову зруйнованого господарства міста й повіту йшли комуністи, яких у червні 1922 року в 17 партійних осередках було 147[3]. Під їх керівництвом трудящі вже в 1921 році відбудували цегельний, ефіро-хімічний, миловарний та інші заводи. Одночасно партійні і радянські органи вживали заходів щодо поліпшення побутових умов робітників.

За новим адміністративно-територіальним поділом з квітня 1923 року Умань стала окружним центром. Населення в місті налічувалося: в 1920 році 44 159, у 1923-му —40 892, в 1926-му — 43 821 чоловік[4].

У зв'язку з переходом до нової економічної політики деякі підприємства міста було передано промкооперації, а невеликі майстерні — в оренду приватникам. 12 жовтня 1921 року вісім невеличких друкарень об'єднано в одну. В 1923 році збудовано маслосирзавод, у 1926-му — цегельний завод Південно-Західної залізниці[5]. До десятиріччя Великого Жовтня обсяг промислової продукції Умані перевершив рівень 1913 року.

Вже протягом 1920—1921 рр. здійснено корінну перебудову в системі охорони здоров'я трудящих. У 1921 році профспілка медпрацівників організувала робітничу амбулаторію, яка згодом стала державною поліклінікою. Дві приватні лікарні та всі аптечні магазини націоналізовано. 11 вересня на садибі багатія відкрито будинок відпочинку робітників, згодом організовано дитячі ясла. В 1923 році розпочали свою діяльність дитяча амбулаторія[6], а в наступному році жіноча й дитяча консультації з молочною кухнею. 1926 року в окружній лікарні було вже 120 ліжок.

Значні зміни сталися і в народній освіті. З'їзд учителів Уманського повіту, що відбувся в липні 1920 року, підтримав

Перед початком суботника в Умані. 1921 р.

[1] Газ. «Вісті» (Умань), 31 серпня, 2 і 10 вересня 1920 р.
[2] Газ. «Більшовик» (Київ), 1 червня 1921 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 473, арк. 8.
[4] Уманщина. Краєзнавчий збірник. Умань, 1927, стор. 93.
[5] Газ. «Пролетарська правда» (Київ), 21 липня 1927 р.
[6] Київський облдержархів, ф. Р-411, оп. 1, спр. 183, арк. 7—8.

заходи Радянської влади щодо перебудови школи. Міська Рада створила широку мережу загальноосвітніх шкіл, що забезпечила навчання всіх дітей. У 1925 році існувало 19 шкіл (з них 9 семирічних), де здобували знання 4899 учнів. У наступному році в дитячих садках виховувалося 203 дітей[1]. Ще 1921 року розпочато ліквідацію неписьменності серед дорослих, а 1926 року в лікнепах міста навчалося 850 чоловік, у трьох школах для малописьменних — 120.

Ще йшли бої на фронтах громадянської війни, а партійні і радянські органи дбали про професійну освіту для юнацтва та молодих робітників міста. У липні 1920 року порушено клопотання про відкриття медичної профшколи, а в лютому наступного року вона почала працювати. З жовтня 1920 року почалося навчання в школі народного мистецтва (перша її назва — художня студія). Серед тих, хто здобув у ній освіту,— майбутні український радянський скульптор народний художник УРСР Г. Л. Петрашевич і український художник-кераміст заслужений майстер народної творчості УРСР Д. Ф. Головко. Приватне будівельно-технічне училище було перетворене в державну профтехшколу (з 1922 року — індустріальний технікум). Було також організовано профшколу для робітничої молоді (перша її назва — пролетарська школа). В наступні роки відкривалися нові профшколи різного профілю. У 1925 році існували школи — 2 індустріально-технічні, 2 сільськогосподарські, 2 соціально-економічні, художня, курси кооперативні та індустріально-технічні; в усіх цих закладах навчалося близько 1500 чоловік[2]. 1926 року кількість профшкіл доведено до одинадцяти.

1921 року середнє училище землеробства і садівництва реорганізовано у вищий навчальний заклад — агротехнікум; при ньому 1923 року відкрито робітфак. Того ж року з Тального до Умані переведено педагогічні курси і на їх базі організовано вищі трирічні педагогічні курси (з 1925 року — педтехнікум ім. Т. Г. Шевченка). Радянські органи, а також профспілкові організації створювали робітничій молоді умови для навчання і здобуття професійної кваліфікації. Уманська окружна комісія незаможних селян про це ж саме дбала для дітей членів КНС. З цією метою в агротехнікумі, на педагогічних і кооперативних курсах, у профтехшколі створювалися секції комнезаму, якими безпосередньо керував окружний КНС[3].

Повітовий (з 1923 року — окружний) комітет партії приділяв велику увагу пропаганді ідей марксизму-ленінізму і насамперед вивченню основ політичної грамоти. Працювали політшколи в усіх навчальних закладах. Провадилася масова антирелігійна пропаганда. Пропагандистів, а також партійних і радянських працівників розпочала готувати з 1922 року повітова (з 1923-го — окружна) радпартшкола[4].

Культурно-освітня робота серед робітників велася через клуби, організовані на підприємствах ще в 1920 році. 1926 року в Умані функціонувало 6 клубів, окружний селянський будинок, 4 хати-читальні, 2 кінотеатри і 4 драматичні колективи. Поширенню театральної справи в місті сприяло перебування в ньому на гастролях у вересні 1920 — березні 1921 рр. трупи Київського драматичного театру під керівництвом відомого українського радянського режисера й актора, згодом народного артиста УРСР О. С. Курбаса[5]. Велику культурно-освітню й краєзнавчу роботу провадив також окружний історичний музей, заснований у 1918 році. 1926 року розпочав свою діяльність радіотрансляційний вузол.

---

[1] Матеріали до опису округ УССР. Гуманська округа. Х., 1926, стор. 3.

[2] Газ. «Вісті» (Умань), 14 липня 1920 р., 19 лютого 1921 р.; Київський облдержархів, ф. Р-708, оп. 1, спр. 351, арк. 192; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 6; Гуманська округа, стор. 4.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 269, арк. 298—299.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 1, 3—7; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 714, арк. 26, 75.

[5] Газ. «Робітничо-селянська правда», 11 і 24 серпня 1923 р.; Матеріали до опису округ УРСР. Гуманська округа, стор. 4; газ. «Вісті» (Умань), 5 вересня 1920 р.

Радянська влада дала трудящим широкі можливості набувати знання й підвищувати свій культурно-освітній рівень. До їх послуг стала міська (згодом — окружна) бібліотека, створена з відновленої в 1917 році громадської бібліотеки. До 1926 року в Умані існувало 5 бібліотек, фонд яких складався з 36,5 тис. книг[1].

1923 року в місті почала діяти літературна студія «Плуг». На сторінках місцевої газети, а також у київській і харківській пресі друкувалися твори студійців[2]. 1925 року в Умані створено філіал спілки художників — Асоціації революційного мистецтва України. Місто славилося своїми співаками; тут ще в жовтні 1920 року створився народний хор.

Юнацтво захоплювалося також фізкультурою і спортом, у 1923 році тут відкрито стадіон.

Чималу роль у культурно-політичному житті Уманщини відігравала радянська газета, яка почала виходити в місті з 1919 року під назвою «Известия», потім — «Вісті», «Робітничо-селянська правда», «Селянська правда».

У зв'язку з дальшими змінами адміністративно-територіального поділу республіки 1930 року було ліквідовано Уманський округ. Умань стала центром однойменного району, який у 1932 році увійшов до складу Київської області. Тоді ж орган райкому партії і райвиконкому газета «Селянська правда» стала виходити під назвою «Колгоспна правда».

В розквіті міста, налагодженні його господарства й піднесенні добробуту трудящих значну допомогу подавали визначні діячі партії і Радянської влади, які в різний час відвідали Умань: всеукраїнський староста Г. І. Петровський, секретарі ЦК КП(б)У С. В. Косіор, П. П. Постишев, голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар, нарком освіти В. П. Затонський. Тут бували і прославлені військові діячі М. В. Фрунзе, Я. Б. Гамарник, Й. Е. Якір, а Г. І. Котовський був членом міськкому й окружкому партії, обирався до міської і окружної Рад депутатів трудящих.

Здійснювалося велике державне, кооперативне та індивідуальне житлове будівництво. Мережа водогону зросла майже на 10 км. 27 травня 1928 року відкрито автобусний рух з вокзалу через місто до парку; 29 червня 1940 року з Умані до Києва вирушив перший пасажирський автобус.

У роки довоєнних п'ятирічок партійні організації і радянські органи велику увагу приділяли розвиткові промисловості. В 1932 році стали до ладу великий птахокомбінат, перший у СРСР завод гутаперчі з рослинної сировини, толевий завод; в 1935 році — хлібокомбінат і плодокомбінат. Наприкінці 1933 року два чавуноливарні заводи об'єднано в один, його устатковано новими верстатами; на заводі ремонтувалися трактори, для них і сільськогосподарських машин виготовлялися запасні частини. В 1928 році потужність міської електростанції зросла більш ніж у два з половиною рази. Місто було повністю забезпечене електроенергією. Розвиток промисловості дав можливість у 1930 році ліквідувати безробіття. В 1940 році валова продукція міських підприємств, на яких працювало понад 3000 робітників, становила 220 млн. карбованців[3].

Працюючи на засадах соціалістичного змагання, трудящі міста перевиконували виробничі завдання. Багато робітників стали стахановцями; серед них — ветеран праці, токар моторо-ремонтного заводу, депутат міської Ради комуніст І. Л. Жеребець, комсомолка з промартілі «Розкріпачена жінка» С. Г. Підвисоцька. Директора заводу гутаперчі І. О. Бочкарьова було нагороджено орденом «Знак Пошани».

Вже з початку першої п'ятирічки роль приватного сектору в торгівлі стала з кожним роком зменшуватися. 1931 року в загальному товарообороті, що досягав

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 8; Гуманська округа, стор. 4.

[2] Газ. «Більшовик» (Київ), 12 лютого, 15 березня, 4 і 25 травня 1924 р.; газ. «Пролетарська правда» (Київ), 28 червня 1925 р.; газ. «Уманська зоря», 3 липня 1968 р.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1330, арк. 165; Умань. Історико-географічний та економічний нарис. Черкаси, 1957, стор. 97.

Пам'ятник Г. І. Котовському в Умані. 1971 р.

25,5 млн. крб., державний і кооперативний сектори дорівнювали 86 проц.[1], наступного року приватні торговці припинили свою діяльність.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. 1941 року в 6 лікарнях було 395 ліжок; діяв дитячий кістково-туберкульозний санаторій на 100 місць. Амбулаторно-поліклінічну допомогу подавали міська та дитяча поліклініки, жіноча й дитяча консультації, протитуберкульозний і шкіряно-венерологічний диспансери, неврологічна амбулаторія, станція швидкої допомоги, 2 зубопротезних лабораторії і 5 медичних пунктів на підприємствах. У місті функціонували санітарна і дезинфекційна станції, 6 аптек. На варті охорони здоров'я трудящих стояло 77 лікарів і 146 працівників середнього медичного персоналу[2].

В роки розгорнутого соціалістичного будівництва велику увагу приділено дошкільному вихованню дітей. Протягом 1936—1939 рр. споруджено три типові приміщення для дитячих садків. 1941 року в місті функціонували будинок немовлят, 5 дитячих ясел, 10 дитячих садків, близько 40 майданчиків і один будинок для дітей дошкільного віку[3].

Досягнуто успіхів і в галузі народної освіти. Вже 1931 року було здійснено загальне обов'язкове навчання дітей віком 8—15 років, які навчалися в 13 семирічних і 4 початкових школах. У 1927—1938 рр. збудовано приміщення для трьох середніх загальноосвітніх шкіл[4]. Напередодні війни в Умані налічувалася 21 школа, в т. ч. 8 середніх, навчалося близько 7000 дітей. Крім того, працювали школа-інтернат для глухонімих, дитяча музична школа і вечірня школа для дорослих. Велику роботу з дітьми проводили будинок піонерів і дитяча технічна станція. Ще 1931 року серед дорослого населення майже ліквідовано неписьменність, а через десять років — і малописьменність[5].

У 30-і роки фахівців з середньою спеціальною освітою готували технікуми — педагогічний (з 1937 року — педшкола), медичний, механізації сільського господарства, садово-городній, кооперативний та будівельний (останні два 1936 року ліквідовано). Підготовку керівних колгоспних кадрів здійснювала обласна школа, реорганізована 1937 року з радпартшколи.

Агротехнікум у 1929 році перетворено в сільськогосподарський інститут, якому 1936 року присвоєно ім'я О. М. Горького. Цей заклад у довоєнні роки підготував 1840 спеціалістів з вищою освітою для сільського господарства[6]. Серед його вихованців — український радянський агрохімік, грунтознавець і фізіолог рослин академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР П. А. Власюк; український радянський учений в галузі селекції та генетики плодових і ягідних культур С. Х. Дука; радянський біолог, агроном, академік, Герой Соціалістичної Праці Т. Д. Лисенко та інші.

1930 року створено інститут соціального виховання з робітничим факультетом, 1933-го його перетворено в педагогічний, 1937-го — на учительський. До 1940 року інститут дав республіці 1537 учителів[7].

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1330, арк. 160.
[2] Газ. «Уманська зоря», 29 вересня 1967 р.
[3] Умань. Історико-географічний та економічний нарис, стор. 99.
[4] Газ. «Селянська правда», 9—10 вересня 1927 р.; газ. «Колгоспна правда», 9 травня 1938 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1330, арк. 163; газ. «Колгоспна правда», 6 квітня 1941 р.
[6] Газ. «Колгоспна правда», 8 червня 1941 р.
[7] Газ. «Колгоспна правда», 5 січня 1941 р.

Приділялася увага дальшому піднесенню культурно-освітнього рівня населення. Відкрито було нові клуби — для вчителів, металістів, залізничників. 1930 року споруджено театр. У 1932 році відкрито кінотеатр, а в 1936-му — клуб працівників промкооперації. Тоді ж збудовано перший дитячий звуковий кінотеатр[1]. Міська бібліотека 1941 року налічувала понад 50 тис. книг. Бібліотеки існували на всіх підприємствах, у клубах і школах. Уманський краєзнавчий музей відвідувало не тільки місцеве населення, а й тисячі приїжджих. Послугами радіотрансляційного вузла користувалося майже 3000 громадян[2].

В Умані 1924 року встановлено тимчасовий, а 1927-го монументальний пам'ятник В. І. Леніну, 1926 року відкрито пам'ятник Г. І. Котовському.

Творча праця трудящих міста була перервана зловісним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Тисячі уманців одразу стали на захист соціалістичної Вітчизни. З них було створено Уманський запасний полк, винищувальний батальйон народного ополчення, бійці якого вели боротьбу з диверсантами та ворожими агентами, допомагали потерпілим від нальотів ворожої авіації тощо. Поруч із забезпеченням виконання виробничих планів підприємств міський комітет партії і виконком міської Ради готували місто до евакуації.

21 липня 1941 року фашистські війська наблизилися до району Умані. Радянські частини і батальйон народного ополчення лише 30 липня залишили місто. 1 серпня сюди ввірвалися гітлерівці.

Понад два з половиною роки німецько-фашистські варвари плюндрували й руйнували Умань, катували і знищували радянських людей. Тисячі полонених червоноармійців, які потрапили в оточення у районі Підвисокого, були замордовані або загинули від голоду в страхітливому таборі смерті — т. зв. Уманській ямі (глиняний кар'єр цегельного заводу). Майже 25 тис. радянських громадян замучили і розстріляли гітлерівські недолюдки в Сухому яру та інших місцях. Надзвичайна комісія, оглянувши в квітні 1944 року спотворені трупи, встановила незаперечні факти звірячих катувань: жертвам виколювали очі, з живих здирали шкіру, забивали кілки в голову тощо[3]. 7 тис. уманців, переважно молоді, в 1942—1943 рр. вивезено на каторжні роботи до фашистської Німеччини. Приміщення середньої школи № 4 окупанти перетворили на в'язницю. Навчальні, культурно-освітні та медичні заклади припинили свою діяльність. Гауляйтер України Е. Кох мав на меті перетворити Умань з навколишніми селами у власний мисливський маєток і з цією метою збирався спалити села та знищити місцеве населення.

Радянські люди не скорилися ворогові. Серед них ширився і зростав рух опору окупантам. У місті, починаючи з 1942 року, діяло кілька патріотичних підпільних груп. Вони розповсюджували серед населення повідомлення Радінформбюро, допомагали військовополоненим, підтримували зв'язки з партизанським загоном В. Г. Баскова та іншими, постачаючи їх медикаментами, папером і друкарським шрифтом. У місцевій друкарні друкували іноді антифашистські листівки, в яких закликали населення саботувати заходи окупантів. У 1943 році гестапівцям удалося вистежити й викрити патріотичні групи, очолювані техніком телефонної станції, кандидатом у члени ВКП(б) В. К. Павелковським, комсомольцем А. Романщаком та двадцятирічним працівником уманської друкарні П. Петровим. Небагатьом підпільникам пощастило уникнути жахливої смерті[4].

5 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту в дуже складних умовах розпочали Уманько-Ботошанську наступальну операцію. На підступах до міста

---

[1] Газ. «Колгоспна правда», 16 травня 1941 р.; газ. «Селянська правда», 3—4 січня 1930 р.; газ. «Уманська зоря», 31 березня 1957 р.; газ. «Колгоспна правда», 5 листопада 1935 р. і 14 лютого 1936 р.

[2] Газ. «Пролетарська правда» (Київ), 16 січня 1939 р.

[3] Газ. «Київська правда», 12 квітня 1944 р.

[4] В. Шпак. Партії вірні сини. Черкаси, 1957, стор. 31—33; Т. Строкач. Наш позивний — свобода. К., 1964, стор. 178.

Обеліск Слави загиблим у Великій Вітчизняній війні. Ліворуч— могили О. А. Піонтковського та І. Ю. Урбаліса, м. Умань. 1970 р.

відбувалися запеклі бої радянських частин з окупантами. Зламавши міцні укріплення, частини 2-ї танкової і 52-ї армій 9 березня підійшли до міста. До світанку того ж дня 881-й самохідний артилерійський полк, яким командував капітан М. П. Борисенко, досяг передмістя — Софіївської Слобідки. Його провів сюди колгоспник-інвалід з с. Родниківки М. Я. Тупчій. У передмісті Новій Умані полк відбивав численні атаки фашистів. Танк командира полку було підбито, а командира поранено. Проте він не залишив поля бою до повного розгрому ворога. Здійснюючи завдання командування, танкова рота старшого лейтенанта В. І. Мельникова увечері 9 березня досягла центру міста, зайняла бойові позиції на вулиці Жовтневої революції і, сіючи паніку серед гітлерівців, перетяла їм шлях відступу до залізничного вокзалу[1]. Коли стемніло, Умань була оточена з трьох боків. На околицях першими з'явилися танки старших лейтенантів М. Д. Саначева і Є. К. Тищика, молодших лейтенантів К. О. Смирнова і Я. П. Теличенка. К. О. Смирнов і Є. К. Тищик полягли в бою за визволення міста.

10 березня 1944 року о 1 годині 30 хвилин ночі воїни Червоної Армії повністю оволоділи містом. Ворог зазнав великих втрат у живій силі та техніці. На полі бою залишилося 20 тис. трупів, понад 2500 гітлерівців захоплено в полон[2]. На вулицях міста вороги, тікаючи, покинули підбиті і справні танки, самохідні гармати, тисячі автомашин. Це було величезне кладовище скореної фашистської техніки.

В день визволення від імені Батьківщини Москва салютувала звитяжним військам 2-го Українського фронту 24 залпами з 224 гармат за розгром Уманськo-Христинівського угруповання окупантів і визволення міста. 19 березня 1944 року почесне звання «Уманських» було присвоєно 20 військовим частинам і з'єднанням, що особливо відзначилися в боях. Командуючому 2-ї танкової армії гвардії генерал-лейтенанту С. І. Богданову за успішне здійснення операції присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього високого звання за виявлену мужність і відвагу під час визволення Умані удостоєно 26 офіцерів і червоноармійців, у т. ч. капітана М. П. Борисенка, старшого лейтенанта М. Д. Саначева та посмертно — старших лейтенантів В. І. Мельникова, Є. К. Тищика, молодшого лейтенанта К. О. Смирнова[3]. Тисячі воїнів нагороджено орденами та медалями. У визволенні рідного міста й району брали участь колишні уманські комсомольці 20-х років як начальники штабів: 2-ї танкової армії генерал-майор О. І. Радзієвський і 4-ї гвардійської армії генерал-майор К. М. Дерев'янко.

Свій вклад у розгром гітлерівської Німеччини внесли воїни-уманці. Трьом з них — А. І. Кудерському, М. В. Півнюку та А. Є. Шиндеру — присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Близько півтори тисячі уманців віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни. Трудящі міста свято шанують світлу пам'ять про них і тих, які полягли в боях, визволяючи рідне місто. У центрі його, в парку Героїв, поруч з братською могилою, 9 травня 1967 року воздвигнуто обеліск Слави, а 21 жовтня того ж року запалено вічний вогонь, доставлений з могили Невідомого солдата в Києві. 24 жовтня 1948 року на розі вулиць Карла Маркса і Гоголівської встановлено пам'ятник — бронзовий бюст землякові уманців двічі Герою Радян-

[1] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 686 043, спр. 96, арк. 357.

[2] Газ. «Красное знамя», 11 березня 1944 р.; Архів МО СРСР, ф. 317, оп. 4191, стр. 11, арк. 17.

[3] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793 756, спр. 42, арк. 168; спр. 44, арк. 225; спр. 47, арк. 123; спр. 48, арк. 231.

ського Союзу генералу армії І. Д. Черняховському, який у лютому 1945 року поліг смертю хоробрих під час боїв у Східній Пруссії.

Сумну картину являла Умань після 955 днів окупації німецько-фашистськими загарбниками. Руїни і згарища залишили гітлерівці на місці старовинного квітучого міста. Майже всі промислові підприємства й культурно-освітні заклади були зруйновані, спалені, пограбовані. В руїнах лежала майже половина житлових будинків. На 160,4 млн. крб. (у довоєнних цінах) матеріальних збитків заподіяв місту ворог[1].

Під керівництвом відновленого міськкому КП України вся трудова Умань піднялася на відродження міста. В 1944 році на відбудовних роботах уманці відпрацювали 56 тис. людино-днів, виконали робіт на 646 тис. крб. Розчищалися від розбитої ворожої техніки вулиці й сквери, відроджувалося комунальне господарство, ставали до ладу промислові підприємства. Вже в березні—квітні 1944 року працювали водогін, 4 тимчасові пекарні, млин з крупорушкою, електростанція, 2 промкомбінати, телефонна станція, радіовузол. 21 березня до міста прибув перший поїзд[2]. Широким фронтом розгорталася відбудова моторемонтного, толевого і цегельних заводів, швейної фабрики, промартілей. Кожний день приносив нові трудові перемоги. Відроджувалися торгівля, міський транспорт, лікувальні, навчальні і культурно-освітні заклади. 1944 року відремонтовано понад 26 тис. кв. метрів житла. Відновили роботу 4 лікарні, 7 амбулаторно-поліклінічних закладів, 4 аптеки; розпочали роботу школи і технікуми, обидва інститути, міська бібліотека, краєзнавчий музей, театр[3]. 1 травня відновила регулярний вихід газета «Колгоспна правда», перейменована з № 38 на «Уманську зорю». Трудящі робили все, щоб допомогти Червоній Армії в прискоренні остаточного розгрому фашистського звіра. Високий патріотизм при цьому виявили комсомольці й молодь. У 1944 році вони зібрали 120 тис. крб. на будівництво літака «Комсомолець України», 55 тис. крб. до фонду допомоги сім'ям фронтовиків[4].

Переможне завершення Великої Вітчизняної війни створило умови для прискорення відбудови міста. Протягом 1945—1949 рр. стали до ладу всі промислові підприємства, а на кінець 1949 року промисловість досягла довоєнного рівня виробництва. Успішне відродження після війни, розвиток економіки й культури були наслідком справжнього трудового героїзму уманців. Прикладом у праці були комуністи й комсомольці. Робітники М. В. Голинський, І. Л. Жеребець, З. А. Латківська, Б. Ф. Мелентьєв, Т. А. Цвітницька в 1946—1950 рр. виконували від 7 до 10 річних норм[5]. Токар моторемонтного заводу комсомолець П. І. Медянов, освоївши швидкісний метод різання металу, виконав своє п'ятирічне завдання за 2 роки. Першими завдання післявоєнної п'ятирічки ще 1949 року виконали колективи цегельного заводу «Будматеріали», швейної фабрики, промартілей — взуттєвої «Коопремонт» і пошивочно-вишивальної ім. 30 років ВЛКСМ. Було відбудовано десятки житлових будинків, приміщення середньої школи № 13, технікуму кооперативної торгівлі; відкрито клуб моторемонтного

Пам'ятник двічі Герою Радянського Союзу генералові армії І. Д. Черняховському, м. Умань. 1965 р.

[1] Уманський міськдержархів, ф. 39, оп. 1, спр. 5, арк. 10.

[2] Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 1, спр. 7, арк. 3; спр. 52, арк. 42; газ. «Уманська зоря», 10 березня 1946 р.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 1, спр. 7, арк. 35; спр. 8, арк. 4, 51—55; газ. «Уманська зоря», 29 березня 1945 р.

[4] Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 1, спр. 8, арк. 1, 16, 20, 60; спр. 52, арк. 20, 26, 35, 55, 56.

[5] Газ. «Уманська зоря», 1 січня, 4 червня, 2 липня і 30 серпня 1950 р.; Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 4, спр. 1, арк. 98.

заводу тощо. Майже повністю розгорнулася довоєнна мережа лікувальних, санаторних і дошкільних закладів.

Відроджувати Умань допомагали братні народи Російської Федерації та інших союзних республік. З Москви, Ленінграда, Кірова, Саратовської області, Татарської АРСР, Сибіру до міста надходили першокласні машини, механізми, матеріали. Трудящі Коломни виготовили вкрай необхідні деталі для ремонту дизелів міської електростанції.

В наступні роки широким фронтом здійснювалася реконструкція промислових підприємств міста, розгорталося велике капітальне будівництво. Було збудовано потужний м'ясокомбінат з великим холодильним господарством, маслосироробний і кукурудзокалібрувальний заводи, фабрики взуттєву і художньо-промислових виробів, теплоелектроцентраль, яку в 1967 році включено до системи «Дніпроенерго». Проведено реконструкцію й добудову швейної фабрики, що забезпечило подвоєння її виробничих площ, цегельного заводу «Будматеріали», плодоконсервного, моторо-ремонтного, толевого заводів, міськхарчокомбінату та інших підприємств[1]. 1953 року в приміщенні заводу рослинного каучуку розгорнув своє виробництво вітамінний завод. У тісній співдружності з науково-дослідними інститутами він уперше в країні освоїв виробництво таких хімічних препаратів і речовин, як нікотинова кислота, нікотинамід, пантотенат кальцію, синтетичний кристалічний ментол.

Розвиток промислової Умані супроводжувався невтомною боротьбою трудівників підприємств за збільшення випуску продукції та зниження її собівартості, за економію сировини й матеріалів. У 1958 році цей рух охопив більше половини робітників. Обсяг промислової продукції 1955 року порівняно з 1950-м збільшився в 2,1 раза, продуктивність праці зросла в 1,5 раза.

Розвиваються нові галузі промисловості, що їх не знала довоєнна Умань — приладо- і машинобудування. Ще 1957 року вступив у дію завод електровимірювальних приладів «Мегомметр», через 3 роки — оптико-механічний. 1960 року мотороремонтний завод перетворено на машинобудівний, він почав випускати машини для механізації трудомістких процесів у тваринництві. Приладо- і машинобудування стали провідними галузями промисловості. Лише в новозбудованих цехах «Мегомметра» працює у кілька разів більше робітників, ніж в усій промисловості дореволюційної Умані. Більшість робітників — люди з середньою і вищою освітою. З потокових і автоматичних ліній підприємства сходить понад 20 найменувань приладів: трансформатори, потенціометри, мегомметри тощо. Ініціативний і працелюбний колектив машинобудівного заводу довів його потужність до 9,5 тис. машин на рік. За семирічку він дав сільському господарству 18 тис. кормороздавачів, автокормовозів та інших сільськогосподарських машин[2].

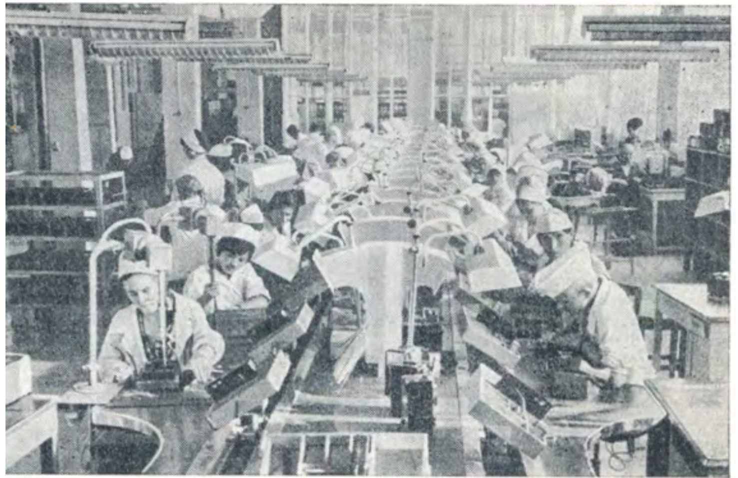
На підприємствах широко застосовуються нові здобутки техніки. Слідом за швейною фабрикою конвейєрні системи запроваджено на заводах «Мегомметр», плодоконсервному, пивоварному, лікерно-горілчаному, маслосироробному, «Будматеріали» та птахокомбінаті. На ТЕЦ використовуються електронні автоматичні установки. На базі технічного прогресу розгортається рух раціоналізаторів і винахідників. Різальник металу машзаводу Ю. М. Серафимов за 8 років впровадив 52 раціоналізаторські пропозиції, які дали 18 253 крб. економії. Сконструйований головним техніком цегельного заводу Ф. Т. Чернієм оригінальний агрегат автоматичного різання й укладання цегли-сирцю дозволив перекласти трудомістку роботу на залізні плечі машини. Такі автоукладчики діють тепер у Донбасі, Сибіру, на Уралі та інших районах країни[3].

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 10, спр. 5, арк. 31, 118; оп. 13, спр. 4, арк. 31; оп. 17, спр. 9, арк. 20—21; оп. 18, спр. 1, арк. 30, 32; оп. 20, спр. 3, арк. 61; газ. «Уманська зоря», 23 листопада, 31 грудня 1965 р.

[2] Умань. Путівник. Дніпропетровськ, 1968, стор. 47, 49.

[3] Газ. «Уманська зоря», 19 лютого, 5, 23 березня 1966 р.; 1 січня, 23 листопада, 16 грудня 1967 р.

В одному із цехів Уманського заводу «Мегомметр». 1967 р.

Обсяг валової продукції промисловості міста в 1965 році проти 1958-го зріс майже удвічі, а продукції приладобудування — більше ніж у 6 разів, хімічної промисловості — у 7 разів. Плодоконсервний завод довів виробництво головної своєї продукції — овочевих і фруктових консервів з 2—3 млн. до 14 млн. умовних банок на рік[1].

Піонерами руху за комуністичну працю в Умані були бригада комуніста Б. Й. Смирнова з моторемонтного заводу та бригада комсомолки Л. М. Кучерявої із заводу «Мегомметр». Їм першим на Черкащині ще наприкінці 1958 року присвоєно звання комуністичних. У жовтні 1961 року швейна фабрика ім. газети «Правда» стала першим у місті підприємством комуністичної праці. Нині в цьому патріотичному русі бере участь близько 10 тис. чоловік. Третині з них уже присвоєно звання ударників комуністичної праці. Колективами комуністичної праці є ряд підприємств, понад 100 цехів, бригад і змін[2]. За досягнуті успіхи у виконанні семирічного плану 94 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — робітницю швейної фабрики В. М. Орлову, швачку фабрики ім. 30-річчя ВЛКСМ С. Г. Підвисоцьку, майстра будівельно-монтажного управління В. Г. Манжоса та водія автобази О. Ф. Синицю.

Трудящі Умані гаряче відгукнулися на заклик партії допомогти в освоєнні цілинних земель. 1954 року 126 юнаків і дівчат виїхали на цілину. В наступні 2 роки 375 комсомольців і молоді їздили в Казахстан збирати цілинний урожай[3].

Розвиваючи економіку рідного міста, трудящі Умані допомагали також навколишнім селам. Зросло шефство промислових підприємств над колгоспами, особливо після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Тільки в 1968 році підприємства й організації Умані за рахунок економії передали колгоспам району різних матеріалів на 62 тис. крб. Крім того, робітники міста відремонтували багато електромоторів, автомобільних і тракторних двигунів[4].

В Умані створено перспективну міжколгоспну біологічну лабораторію розмноження комахи трихограми, яка знищує озиму та капустяну совку, стеблевого метелика на кукурудзі. Це дало можливість, починаючи з 1969 року, широко застосувати в районі біологічний метод боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, уманці розгорнули соціалістичне змагання за втілення в життя накреслень партії і гідну зустріч 50-річного ювілею Радянської держави. Вже з 1971 року почав випускати свою продукцію завод сільськогосподарських машин союзного значення — «Уманьсільмаш», будівництво якого було розпочато у восьмій п'ятирічці. Збудовано елеватор, цехи окремих заводів, холодильник на 300 тонн, аптечний склад, будинок Рад. За роки восьмої п'ятирічки в капітальне будівництво вкладено коштів у 2,5 раза більше, ніж за попередні 5 років[5].

[1] Газ. «Уманська зоря», 5, 12 січня 1966 р.
[2] Газ. «Уманська зоря», 23 і 26 листопада 1958 р., 17 жовтня 1961 р., 25 вересня і 9 жовтня 1965 р., 23 грудня 1970 р.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 2048, оп. 10, спр. 5, арк. 37; оп. 13, спр. 4, арк. 13; оп. 17, спр. 9, арк. 43.
[4] Газ. «Уманська зоря», 18 грудня 1968 р.
[5] Газ. «Уманська зоря», 23 грудня 1970 р.

Після XXIII з'їзду КПРС трудівники промислових підприємств освоїли випуск близько 100 нових найменувань машин, апаратів і приладів, підвищили якість продукції. Машинобудівний завод, у колективі якого трудяться такі прославлені новатори виробництва як Герой Радянського Союзу почесний громадянин Умані І. М. Павлов, повний кавалер ордена Слави В. П. Карандевич, кращий слюсар на Черкащині Г. С. Кузьменко та інші, освоїв шість машин нового комплексу «Маяк». За впровадження їх у виробництво 12 працівників заводу нагороджено золотою, срібними і бронзовими медалями Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР. Продукція машинобудівників демонструвалася також на ВДНГ СРСР та двох міжнародних виставках. У 1970 році завод перетворено на дослідний.

Високих показників добився колектив заводу «Мегомметр», який одним з перших перейшов на нову систему планування та економічного стимулювання. Найскладнішу операцію на заводі — настроювання потенціометрів — виконує комуніст В. І. Бурлаченко. Великий авторитет на підприємстві здобула монтажниця Н. А. Даманська, яка була делегатом XXIV з'їзду КП України. Конструктори заводу розробили багато нових видів приладів. Упровадження тільки семи з них дало 2 млн. крб. економії[1]. П'яти приладам присвоєно державний знак якості. На рівні кращих світових і вітчизняних зразків уманські підприємства випускають понад 20 найменувань виробів. 7 підприємств експортують свої товари до 32 зарубіжних країн, у т. ч. Англії, Японії, Бельгії та Фінляндії.

За роки восьмої п'ятирічки виробничі колективи Умані 27 разів виходили переможцями в соціалістичному змаганні серед споріднених підприємств області, республіки і Союзу. Серед них — вітамінний, плодоконсервний, маслосироробний заводи, швейна фабрика, птахокомбінат, шляхово-експлуатаційна дільниця № 890. У 1970 році вперше завоював всесоюзну відзнаку трест «Уманьпромжитлобуд».

На відзначення трудових успіхів на честь 50-річчя Великого Жовтня і 50-річчя УРСР 25 кращих колективів міста нагороджені пам'ятними Червоними прапорами і вимпелами обласних, міських і районних організацій. Шляхово-експлуатаційна дільниця № 890 нагороджена Пам'ятним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української Республіканської Ради профспілок. 75 уманців — активних учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни нагороджено орденами й медалями СРСР.

З великим патріотичним піднесенням трудящі міста відзначили 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. На підприємствах і будовах широкого розмаху набрало соціалістичне змагання, зачинателем якого виступила бригада токарів машинобудівного заводу на чолі з комуністом Є. А. Румеліді. Патріотичний рух новаторів забезпечив Умані перше місце в змаганні серед міст області. За досягнення високих показників колективи маслосироробного заводу і шляхово-експлуатаційної дільниці № 890 нагороджені Ленінськими ювілейними Почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради, а вітамінного заводу — Ленінською ювілейною Почесною грамотою Міністерства медичної промисловості і ЦК профспілки медпрацівників СРСР. Понад 4 тис. трудівників міста удостоєно Ленінської ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Промисловість Умані достроково, першою серед міст Черкащини, виконала план восьмої п'ятирічки по випуску валової продукції. Обсяг промислового виробництва зріс більше ніж у 1,5 раза. Місто дало виробів понад план на 19 млн. крб. Значно підвищилася і продуктивність праці. За рахунок цього було досягнуто 58,8 проц. приросту продукції. В останньому році п'ятирічки темп її росту в порівнянні з 1965 роком дорівнював у промисловості — 122 проц., в будівництві — 152. Особливо високого підвищення продуктивності праці добився колектив заводу «Ме-

[1] Газ. «Черкаська правда», 21 січня 1971 р.

Площа ім. В. І. Леніна в Умані. 1971 р.

гомметр» — на 180 проц. За видатні трудові успіхи у виконанні завдань п'ятирічки 44 працівники промисловості й будівництва Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квітня 1971 року відзначено орденами та медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — слюсаря дослідного заводу сільськогосподарського машинобудування Героя Радянського Союзу І. М. Павлова, робітника швейної фабрики ім. газети «Правда» І. О. Ушакова, електрослюсаря тресту «Уманьпромжитлобуд» В. Є. Бойка та бригадира комплексної бригади цього ж тресту П. Є. Юрченка[1].

Нову хвилю натхненної праці викликала підготовка до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Найкращих успіхів добився цех швейної фабрики, де працює передовик виробництва секретар цехової парторганізації, делегат XXIV з'їзду КПРС Н. А. Лисянська. В день відкриття з'їзду колектив фабрики працював на зекономленому матеріалі[2].

Добрий старт взяли трудящі Умані першого року дев'ятої п'ятирічки. Одностайно схваливши рішення партійних з'їздів, вони самовіддано працюють над виконанням її завдань. Своє патріотичне піднесення уманці виявили в день Всесоюзного комуністичного суботника 17 квітня 1971 року, в якому взяло участь понад 50 тис. чоловік[3]. Зароблені ними кошти передано до фонду дострокового виконання п'ятирічки. Відрадним є і той факт, що план росту продуктивності праці за 1971 рік виконано на 103,4 проц. Найкраще відзначилися колективи оптико-механічного і вітамінного заводів, які цей план реалізували відповідно на 106,6 проц. і 104 проц. Токар інструментального цеху заводу «Мегомметр» комуніст В. І. Веселовський річне виробниче завдання виконав на 223 проц., досягши продуктивності праці на 164 проценти.

Місто швидко зростає. З кожним роком розгортається житлове будівництво. За післявоєнний час споруджено 391 тис. кв. метрів житла. На кінець 1971 року житловий фонд міста становив 705 тис. кв. метрів, це втричі більше, ніж у 1917 році. Розширилися межі міста, змінилися його зовнішній вигляд, архітектура. На зміну одно- та двоповерховим будинкам прийшли чотири- і п'ятиповерхові з світлими впорядкованими квартирами. Більшість вулиць заасфальтовано. Невпізнанним став центр Умані. На реконструйованій у 1956 році площі височить пам'ятник В. І. Леніну. Поруч — будинок Рад і гранітний монумент з викарбуваним на ньому текстом двох телеграм, надісланих уманцями в 1922 і 1923 роках В. І. Леніну, нові багатоповерхові житлові будинки й готель, кінотеатр «Комсомолець», сад ім. С. М. Будьонного, будинок культури, поштамт. Площу ім. В. І. Леніна мальовничо обрамляють каштанові алеї.

З весни і до пізньої осені утопає місто в зелені декоративних дерев і фруктових садів. Великі зміни стались в комунальному господарстві. Новий комплекс споруд водопостачання дав можливість збільшити довжину мережі міського водопроводу до 82 км; 14,5 тис. родин користуються газовими установками.

---

[1] Газ. «Уманська зоря», 3 березня і 30 квітня 1971 р.
[2] Газ. «Уманська зоря», 30 березня і 17 квітня 1971 р.
[3] Газ. «Уманська зоря», 28 квітня 1971 р.

Поліпшується обслуговування населення транспортом. До 1941 року в Умані було лише 5 автобусів, тепер їх близько 120 і понад 40 таксі. Місто має пряме автобусне сполучення з 11 обласними центрами України. З Києвом, Черкасами та деякими іншими великими містами встановлено авіасполучення. Добре налагоджено побутове обслуговування населення. До послуг трудящих десятки майстерень, ремонтних і прокатних пунктів, два будинки побуту, один з яких — площею 1240 кв. метрів з великим демонстраційним залом для показу новітніх моделей одягу.

Значно зросла торговельна мережа. 1967 року збудовано центральний універмаг «Ювілейний». Потреби населення задовольняють десятки магазинів і кіосків державної та кооперативної торгівлі, значна частина яких розміщена на околицях міста, десятки їдалень, ресторанів і кафе. Систематично зростає товарообіг. За 20 післявоєнних років він збільшився в 10 разів[1] і в 1971 році становив 56,2 млн. карбованців.

Невпинно поліпшується медичне обслуговування населення. 1961 року побудовано пологовий будинок на 130 ліжок. У місті працюють 2 поліклініки, 17 медичних пунктів, 10 лікарень на 800 ліжок, 9 аптек, спеціалізований магазин оптики, станції переливання крові і швидкої допомоги, будинок саносвіти. Медичну допомогу забезпечують 179 лікарів і 648 працівників з середньою спеціальною освітою. Серед них — заслужені лікарі УРСР І. О. Гудима, О. П. Малюшко та інші.

З року в рік зростає мережа дитячих закладів. Для малят є 24 дитячих ясел і садків.

Багато уваги приділяється фізичному вихованню населення. Для любителів спорту є 2 стадіони, в т. ч. центральний ім. Г. І. Котовського на 10 тис. місць. Більшість навчальних закладів і підприємств мають добре обладнані спортмайданчики. З 1953 року працює дитяча спортивна школа, в якій створено необхідні умови для підготовки молодих спортсменів.

Великих успіхів добилися трудівники Умані в розвитку народної освіти. Збудовано три нові середні школи, в т. ч. школу-інтернат на 520 місць. Вони мають добре обладнані кабінети, лабораторії, майстерні, спортивні зали. Всього в місті — 20 загальноосвітніх і музична школи, в яких навчається 8500 учнів. Крім того, у 2 середніх школах робітничої молоді і середній заочній школі 1340 юнаків і дівчат здобувають середню освіту без відриву від виробництва. Світло знань несе понад 600 учителів. Чимало з них — справжні ентузіасти і майстри педагогічної справи; З. К. Головкову, С. Т. Климову, Н. П. Сараєву за бездоганну багаторічну педагогічну діяльність нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 92 педагоги відзначені значком «Відмінник народної освіти».

Умань — місто студентське. Тут є 2 вузи: ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарський інститут ім. О. М. Горького та педагогічний інститут ім. П. Г. Тичини. В них працює 7 докторів наук і професорів, близько 100 кандидатів наук і доцентів. З 1948 року при сільськогосподарському інституті відкрита аспірантура, а з 1967-го — факультет підвищення кваліфікації керівних сільськогосподарських кадрів Черкаської, Вінницької та Кіровоградської областей. Педагогічний інститут за час існування підготував близько 14 тис. учителів історії, математики, фізики, хімії, біології та інших спеціальностей. У місті працюють технікум механізації сільського господарства, педагогічне, медичне, музичне та 3 професійно-технічні училища.

В усіх навчальних закладах міста навчається 14 500 студентів і учнів. Кожний восьмий учень загальноосвітньої школи здобуває початкову музичну освіту.

Уманський сільськогосподарський інститут ім. О. М. Горького. 1971 р.

[1] Газ. «Уманська зоря», 7 листопада 1967 р.

В Уманському дендропарку «Софіївка».
1970 р.

Пам'ятник архітектури XII ст. Успенський собор у Каневі. 1970 р.

Кременчуцьке водоймище. 1970 р.

Традиційними стали в Умані зустрічі юнаків і дівчат з старими більшовиками, видатними радянськими людьми. 1965 і 1968 років проведено зустрічі з ветеранами уманського комсомолу, нині відомими вченими, письменниками, генералами, відповідальними працівниками державних установ, які з багатьох кінців країни прибули до міста своєї комсомольської юності. В зустрічі взяла участь мати прославлених героїв-комсомольців Л. Т. Космодем'янська. Вагомий вклад у комуністичне виховання підростаючого покоління вносить рада старійшин при міськкомі ЛКСМУ, яку очолює член КПРС з 1920 року, генерал-майор у відставці П. Є. Багаєв.

Відділ ленінської «Искры» Уманського краєзнавчого музею. 1970 р.

Великого розмаху набула в місті культурно-освітня робота. При міському будинку культури працюють різноманітні гуртки художньої самодіяльності, дитяча хореографічна студія, студія образотворчого мистецтва тощо. Драматичному театру, оркестру українських народних інструментів, ансамблю танцю присвоєно почесні звання народних. Оркестр і ансамбль танцю не раз завойовували перші місця на обласних і республіканських конкурсах та фестивалях. Сотні аматорів — акторів, співаків, танцюристів розвивають свої здібності в гуртках художньої самодіяльності на підприємствах, в установах, навчальних закладах. Культурні потреби уманців задовольняють також 4 кінотеатри, 10 клубів, десятки червоних кутків. Зростає роль телебачення в ідеологічному та естетичному вихованні трудящих. Вже більше як у 12 тис. квартир світяться блакитні екрани телевізорів.

Здавна славиться Умань народним мистецтвом, особливо художнім настінним розписом. Нині тут проживає і створює чудові декоративні розписи Я. О. Гоменюк. Кращі її твори експонувалися на республіканських виставках народного мистецтва у Києві[1].

В Умані є 77 бібліотек з фондом близько 800 тис. книг, 3 книжкові магазини, 24 газетні кіоски. Кожна сім'я передплачує в середньому 2—3 газети і журнал. З 1953 року в місті діє літоб'єднання. Важливе місце в політичному й культурному житті трудящих займає відділення товариства «Знання», членами якого є близько 600 чоловік. Працює також вечірній університет марксизму-ленінізму, розгалужена мережа гуртків і теоретичних семінарів партійної та комсомольської освіти.

У 1953 році, в дні підготовки до святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, уманці встановили постійні зв'язки з трудящими російського міста Коломни, які вилилися у тривалу і міцну дружбу двох міст-побратимів.

В місті є відділення товариств радянсько-польської і радянсько-французької дружби.

Героїчне минуле і прекрасне сьогодні Умані відображено в експозиціях місцевого краєзнавчого музею. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна він поповнився ще одним відділом — ленінської газети «Искра», створеним у будинку на садибі, де 1903 року в підпільній друкарні передруковувалась «Искра». Фонди краєзнавчого музею мають понад 20 тис. експонатів.

Улюбленим місцем відпочинку уманців є славнозвісний дендропарк «Софіївка» — видатна пам'ятка садово-паркового мистецтва. 150 га, зайняті парком, являють собою єдиний ансамбль рельєфу, води, рослинності, архітектури й скульптури. В будь-яку пору року він чарує своєю неповторною красою. Чудо-сад став місцем масового туризму радянських людей. Багато профспілкових комітетів Умані для відпочинку своїх працівників організовують оздоровчо-спортивні табори на берегах Південного Бугу та Чорного моря.

---

[1] Газ. «Уманська зоря», 12 листопада 1965 р., 2 березня 1966 р., 26 січня 1970 р.

Ю. К. Смолич — Голова правління Спілки письменників України, Герой Соціалістичної Праці. 1972 р.

Керівна роль у розвитку економіки й культури міста, у вихованні нової людини належить міській парторганізації. На 1 січня 1972 року в Умані налічувалося 4742 комуністи, об'єднаних у 148 первинних парторганізаціях. На великих підприємствах є парткоми. 1966 року в роботі XXIII міської партконференції взяв участь голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький. Бойовими помічниками комуністів є 9370 членів ВЛКСМ.

В тому, що Умань росте і впорядковується, що з кожним роком розвивається її господарство, поліпшуються побутові умови населення і задовольняються його культурні запити, велика заслуга міської Ради депутатів трудящих, у складі якої 220 кращих трудівників. Переважна більшість з них — робітники. Серед обранців народу — 121 комуніст, 38 членів ВЛКСМ, 95 жінок. У 1971 році з 6811,8 тис. крб. бюджету 43,2 проц. витрачено на народну освіту і культуру, 36,1 проц. — на охорону здоров'я, 14,7 проц.— на житлово-комунальне господарство. При виконкомі міськради працюють 14 постійних комісій, до роботи яких залучено широкий актив. Так, до складу комісії охорони здоров'я та соціального забезпечення входить 14 депутатів і 25 активістів— медичних працівників. Завдяки діяльності комісії значно поліпшилася якість та культура медичного обслуговування населення, матеріально-технічна база лікувальних закладів і санітарний стан міста, зміцнилася техніка безпеки і знизився травматизм на підприємствах. Багато уваги приділяється медичному обслуговуванню дітей.

В Умані народилися український радянський археолог, етнограф, мистецтвознавець, академік АН УРСР М. Ф. Біляшівський (1867—1926), український радянський письменник, Герой Соціалістичної Праці Ю. К. Смолич. Тут пройшли дитячі та юнацькі роки українського радянського поета академіка АН УРСР М. П. Бажана.

Багата історія Умані, славні її революційні традиції, величне соціалістичне сьогодення. Але ще грандіознішим буде її комуністичне майбуття, важливим кроком до якого стала дев'ята п'ятирічка.

Дальшого розвитку сягає капітальне будівництво. Буде завершено спорудження заводів «Уманьсільмаш» і театральної апаратури, автобази, машинолічильної станції, тепличного комбінату. Нові корпуси зведуть «Мегомметр» і вітамінний заводи, взуттєва фабрика. На заводі «Мегомметр» запроваджується автоматична система управління. Зводяться десятки житлових будинків загальною площею понад 100 тис. кв. метрів, споруджуватимуться автовокзал, хімчистка, нові корпуси лікарень, шкіл, дитячих дошкільних закладів. Почнеться теплофікація міста. Як і весь радянський народ, уманці віддають усі свої сили, енергію й здібності боротьбі за успішне виконання історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

П. О. ЗАГРАНИЧНИЙ, М. Ф. КОМАРНИЦЬКИЙ, Г. Ю. ХРАБАН, С. Г. ШЕВЧУК

БАБА́НКА

Бабанка — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ревухи, притоки Ятрані (басейн Південного Бугу), на автотрасі Умань—Кіровоград, за 25 км на схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 3639 чоловік. Сільраді підпорядковані села Аполянка і Свинарка.

Про заселення в глибоку давнину території сучасної Бабанки свідчать знахідки крем'яних виробів доби пізнього палеоліту[1]. Археологічними розвідками тут виявлено залишки поселень трипільської культури, доби пізньої бронзи та 9 поселень черняхівської культури.

Незважаючи на давнє заселення території, час виникнення Бабанки невідомий, оскільки на протязі віків людські поселення тут не раз руйнувалися до тла. Певні відомості про село є в документах XVII ст. У списку населених пунктів Уманщини, які 1726 року перейшли від магнатів Калиновських до Потоцького, Бабанка значиться одним із найбільших. Назва села походить від річки Бабанки (нині — Ревуха)[2].

1768 року тут налічувалися 193 кріпацькі господарства (1158 чоловік). В січні наступного року село зазнало руйнівного нападу кримської орди, а в 1770—1771 рр. багато жителів вимерло від епідемії чуми. Тому 1783 року в Бабанці було лише 140 господарств (984 чоловіки)[3].

Протягом майже всього XVIII ст. селяни сплачували феодальну ренту грішми. Щоб дістати гроші для розплати з магнатом, їм доводилося за безцінь збувати продукти свого господарства і жити впроголодь. Нестерпним ставало життя на селі, коли його магнат здавав в оренду. Посесор, діставши здебільшого село на три роки, намагався за цей час витиснути з бабанців якнайбільше прибутку.

Тяжке життя змушувало селян ставати на боротьбу проти гнобителів, зокрема, гуртуватися в загони народних месників-гайдамаків. Близько 1757 року вони напали на бабанського посесора Гоголя і забрали награбоване ним добро на суму 8312 злотих[4]. У 1768 році бабанські селяни взяли участь у народно-визвольному русі проти феодально-кріпосницького ладу і національно-релігійного гніту польської шляхти. Житель села С. Паламарчук закінчив своє страдницьке життя в Кодні: 13 липня 1769 року кат відрубав йому голову[5].

1793 року Правобережна Україна возз'єдналася з Росією. Цим здійснилися віковічні прагнення населення Бабанки. Однак селяни залишилися кріпаками того самого магната С.-Щ. Потоцького. З 1783 року в селі існував графський фільварок, де селяни відробляли панщину. 1796 року тут діяла гуральня, на якій працювало 15 робітників-кріпаків[6].

На початку XIX ст. зростав вивіз хліба та інших сільськогосподарських продуктів за кордон через новозбудовані чорноморські порти. Коли 1806 року Бабанку з сусідніми селами було передано в трирічну посесію, контрактом передбачалася панщина в літні місяці (від 11 квітня до 30 жовтня) по два дні, а в решті місяців — по одному дню. Але цим не обмежувалась експлуатація. Кріпаків примушували сплачувати чинш і виконувати різні повинності: шарварки, заорки, оборки, зажинки, обжинки, подорожчизни, сторожівщину, нарубати й навозити дров

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81. М., 1960, стор. 131.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 2956, арк. 9—10; ф. 484, оп. 6, спр. 146, арк. 3.

[3] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 110; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 2301, арк. 9, 13.

[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 255; журн. «Киевская старина», 1885, № 10. стор. 291—293.

[5] Коденська книга судових справ, стор. 385.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 1838, арк. 4; спр. 2077, арк. 4.

Центральна вулиця с. Бабанки. 1971 р.

до гуральні тощо. Нащадки С.-Щ. Потоцького (після його смерті в 1805 році) всякими способами збільшували панщину.

1832 року село разом з іншими маєтками було конфісковане царським урядом у зв'язку з участю його власника О. Потоцького в повстанні 1830—1831 рр. Бабанка стала центром округу державних маєтків[1].

У 1836 році 712 кріпацьких душ Бабанки перейшло у відання військового міністерства, 1838 року село передано до складу військового поселення Київської і Подільської губерній, штаб якого розташовувався в Умані. 1842 року адміністрація військового поселення провела укрупнення населених пунктів, жителів с. Свинарки переселила до Бабанки[2]. Село було переплановано, створено нові прямі вулиці, які назвали лініями; старі житлові будинки зруйнували й побудували нові вподовж ліній.

Військовим поселенцям жилося важко. Для них існував суворий режим, який до дрібниць регламентував все життя; на роботу доводилося ходити за військовими сигналами. Крім своїх 2450 десятин землі, поселенці повинні були обробляти й збирати урожай з 927 десятин орної землі та 489 десятин сінокосу для кавалерійської частини, розташованої в селі, а також виконувати інші повинності. Військові поселення не виправдали сподівань уряду, не стали політичною опорою царизму. Жорстока експлуатація, дикі знущання кріпосників-офіцерів викликали серед поселенців численні повстання. У зв'язку з посиленням селянського руху в умовах кризи кріпосницького ладу царський уряд змушений був з 1858 року ліквідувати ці поселення, а селян перевести на становище державних. Бабанка стала центром волості. Через чотири роки колишні жителі Свинарки переселилися на свої старі садиби, утворивши окреме село. За Всеросійським переписом селян, проведеним 7 жовтня 1858 року, в Бабанці налічувалося 927 чоловіків і 920 жінок[3].

Медичне обслуговування поселенців було незадовільним. Для лікування хворих усієї волості в селі створено приймальну палату, де працював один фельдшер. Але через півтора десятка років і вона припинила своє існування[4].

За часів військового поселення в Бабанці існувала школа кантоністів, де навчалися військової муштри і початкової грамоти 750 підлітків. Цю школу тоді називали «палочною академією»[5]. Вона ніякого сліду в культурному розвитку села не залишила. Після ліквідації військового поселення в 1859 році відкрито Бабанську волосну початкову школу, розраховану на 20 хлопчиків. Містилася вона в жалюгідному приміщенні, дітей навчав священик[6].

В пореформений період у Бабанці земля знаходилася в общинному користуванні і періодично перерозподілялася за кількістю душ. Проте розвиток капіталістичних відносин у Росії зумовив наростання класової диференціації серед селян. Поступово виділялася заможна верхівка, яка багатіла за рахунок зубожіння значної частини селянських господарств.

1900 року в селі налічувалося 305 селянських господарств і 3266 жителів. Проти 1858 року населення зросло більше як у 2,5 раза. Значна частина бідноти в пошуках засобів до існування змушена була найматися на сезонні роботи в навколишніх поміщицьких економіях. Здебільшого біднота йшла працювати на Херсонщину[7].

Великим тягарем для селян стала російсько-японська війна 1904—1905 рр. Багато бабанців мобілізували на фронт, окремі жителі служили на кораблях Чорноморського флоту.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 445, оп. 1, спр. 1, арк. 193; спр. 2, арк. 340.
[2] Там же, спр. 1, арк. 230—231.
[3] Там же, спр. 211, арк. 19—20, 660, 664—665.
[4] Уманський краєзнавчий музей, фонди, інв. № 5429, арк. 2.
[5] Журн. «Исторический вестник», 1898, № 10, стор. 153—172.
[6] Уманський краєзнавчий музей, фонди, інв. № 5429, арк. 215.
[7] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1557.

Тяжкий економічний стан селян, їх політичне безправ'я створювали сприятливий грунт для революційної пропаганди, яку проводила в селах повіту Уманська організація РСДРП. 1905 року в Бабанці вона створила свою групу. Її члени розповсюджували одержані з Умані революційні листівки й літературу, таємно збиралися на сходки. Місцевий піп, що натрапив на слід групи, видав її поліції. В 1907 році групу бабанців за участь у «Бойовій дружині», до якої входили селяни Уманського і Липовецького повітів, вислано на два роки до Вологодської губернії[1].

Революційна пропаганда дала свої наслідки. Селяни не були байдужими до політичного життя країни. Вони бойкотували чорносотенний «Союз руського народу», відділення якого було в Бабанці. Селяни розуміли, що поліпшити своє тяжке становище можна тільки в боротьбі з поміщиками та капіталістами. Особливо гострого характеру набула боротьба в роки столипінської аграрної реформи, якою царизм мав на меті запобігти нову революцію, створивши в особі куркульства міцну соціальну опору на селі. В 1909 році бабанські куркулі і частина середняків за пропозицією Уманської повітової землеустрійної комісії зажадали вийти з общини на відрубне господарювання. До села прибули землеміри, які виготовили плани відрубів і чекали закінчення жнив, щоб здійснити їх. Однак більша частина селян, що складалася з маломіцних середняків і бідноти, виступила проти скасування общинного землеволодіння. На чолі селян-общинників виступили бідняки. Щоб не допустити землемірів відводити відруби, вони намовили селян зразу ж після жнив виорати свої поля і засіяти їх. Село поділилося на два ворожих табори, між якими доходило до сутичок. Коли сільський староста — запеклий ворог громади, посадив двох бідняків у холодну, тієї ж ночі общинники визволили їх. Суперечності між біднотою і багатіями загострювалися. Тоді поліція, яка часто появлялася в селі, знову заарештувала їх. Лише після цього було нарізано відруби.

З ліквідацією общини процес розшарування серед селян прискорився. Становище бідноти гіршало з кожним роком. Їх землю за безцінь скуповували багатії. 1912 року з 802 господарств 40 — зовсім не мали землі, 381 господарство, що становило 47,5 проц. загальної їх кількості, володіло 867 десятинами (28,5 проц.), а в руках 32 — було 410 десятин (13,6 проц.)[2]. Крім куркулів, землю селян ще з кінця XIX ст. скуповував якийсь Рубінштейн. Через кілька років він став власником 660 десятин орної землі й лісу, утворивши ферму під назвою «Товста Дубина».

У дореволюційний час селяни Бабанки могли дістати медичну допомогу лише в повітовій земській лікарні або в дільничній лікарні, що містилася за 10 км у населеному пункті Дубовій.

На початку XX ст. в селі існувала тільки однокласна церковнопарафіяльна школа з 3-річним строком навчання і одним учителем. Понад 87 проц. жителів були неписьменними. Мало що змінилося на краще в освіті і в наступні роки. 1908 року в Бабанці, як волосному центрі, збудували приміщення для т. зв. двокласної народної школи з п'ятирічним строком навчання. Але в 1912 році з 399 дітей віком 8—11 років у двох школах навчалося лише 292. Отже, понад 25 проц. дітей залишилися поза школою[3].

Перша світова імперіалістична війна призвела до дальшого розорення бідняцьких господарств, вирвала майже з кожної сім'ї годувальника. Зменшилася посівна площа, знизилася врожайність. З фронту надходили невтішні вісті. Війна

---

[1] 1905 рік на Київщині. Збірник статей та спогадів. К., 1926, стор. 215; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1949, арк. 12—13; спр. 2355, арк. 1.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 452.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1558; О введении всеобщего обучения в Уманском уезде, стор. 60—61.

затягувалася, несучи голод, холод, злидні. Наростала ненависть до царського режиму.

Не полегшила економічного становища селян і Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року. Від Тимчасового уряду селянам годі було сподіватися на поліпшення своєї долі, одержання землі.

З радістю зустріло трудове селянство Бабанки звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В середині лютого 1918 року після встановлення влади Рад біднота села розподілила поміщицьке майно. Частина бідняків нарубала в панському лісі матеріалу для будівництва хат.

Але вже в перших числах березня 1918 року до Бабанки вдерлися австро-німецькі окупанти. У травні до села вступив каральний загін гетьманців. Селянам наказали повернути все панське майно. Ще й досі пам'ятають старожили цю страшну екзекуцію. Дев'ять місяців окупанти грабували село, вивозили до Німеччини хліб, худобу тощо.

Підпільна група більшовиків, що діяла в Умані, з початку вересня 1918 року розпочала підготовку до організації збройного повстання в повіті. В листопаді Уманський ревком направив до Бабанки більшовиків І. Гладуна (Красного) та С. Ковгана. У створену ними групу ввійшли бідняки Т. Х. Безпаленко, Г. С. Кучережко, С. С. Кучережко, П. М. Пічкур, Г. В. Шевчук й інші. Також підготовка до повстання проводилася і в сусідніх селах — Аполянці, Свинарці, Оксаниній, Вишнополі. В ніч на 22 листопада над селом пролунав закличний дзвін. Захопивши приміщення волосної управи, повстанці організували тут штаб. Але куркулі відрядили свого посланця до Умані. На другий день у село прибув каральний загін гетьманців, який придушив повстання. Одна з причин його поразки була та, що час для нього «був вибраний невдало, без урахування загальної обстановки на Україні»[1].

На початку березня 1919 року частини Червоної Армії визволили Бабанку від петлюрівців, у селі відновилася Радянська влада. У квітні створено комітет бідноти та проведено волосний з'їзд сільських Рад і комбідів. З'їзд вжив заходів, щоб засіяти вчасно землю, подбав про боротьбу з спекуляцією, про встановлення твердих цін на продукти[2].

Однак внутрішня контрреволюція не давала змоги налагоджувати життя і господарство. На Бабанку, як волосний центр, часто нападали різні куркульсько-націоналістичні банди, які грабували жителів, забирали коней, продукти. На початку серпня 1919 року з наступом денікінців та активізацією петлюрівців частини Червоної Армії змушені були залишити Уманщину і відійти на північ. До лав червоноармійців вступило тоді кілька жителів Бабанки. З другої половини вересня і до кінця грудня в селі лютували денікінці. Лише в середині січня 1920 року остаточно відновилася влада Рад у Бабанці.

Мирній праці селян і в 1920 році багато шкоди завдавали різні куркульські банди. В травні нависла загроза окупації армією панської Польщі. Але легендарна Перша Кінна армія, частини якої проходили через Бабанку на Умань, перепинила шлях польським окупантам, прорвавши в червні їх фронт у районі Білої Церкви—Житомира.

1920 року в селі організовано комітет незаможних селян, який очолив бідняк С. М. Мовчан. Сільська Рада та комнезам здійснювали радянські закони про наділення землею безземельних і малоземельних селян, дбали про своєчасне виконання хлібної розкладки, проти якої виступали бабанські куркулі, підтримувані різними бандами. Діяльністю Ради й комнезаму керував сільський партосередок в складі 6 комуністів, організований наприкінці 1921 року. Осередок був підпорядкований безпосередньо повітовому партійному комітетові. 15 березня 1923 року для керів-

[1] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 69.
[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 179.

ництва сільськими партосередками організовано волосний осередок. На чолі його став житель с. Свинарки, член партії з 1918 року А. О. Кулик[1].

У зв'язку з новим адміністративним поділом України з квітня 1923 року Бабанка стала центром району. Було створено районну партійну організацію, що налічувала 13 чоловік. Бойовими помічниками комуністів стали комсомольці, осередок яких організувався 1924 року. Комсомольці оволодівали основами політичної грамоти, брали участь у політичних і господарських заходах, що проводилися на селі.

З 1921 до 1923 року під керівництвом партійного осередку та за участю комітету незаможних селян проведено землевпорядкування. Землі поміщика та куркульські надлишки розподілено між безземельними і малоземельними селянами. Бабанці дружно взялися за обробіток землі і вже першої післявоєнної весни сівбу ранніх культур закінчили до 16 квітня. Нова економічна політика допомогла піднесенню бідняцьких господарств. Проте загальний стан сільського господарства потребував радикального поліпшення. За роки імперіалістичної і громадянської воєн урожайність дуже впала. Якщо в 1917 році десятина давала 74 пуди пшениці, то в 1922-му — 29. Відповідно: жита — 64 і 31, ячменю — 68 і 42, проса — 89 і 38 пудів[2]. Комуністи села посилювали боротьбу за культуру хліборобства, за піднесення урожайності і колективне господарювання.

Уже з 1920 року в селі багато уваги приділялося народній освіті. Двокласна школа була реорганізована в єдину трудову. Налагоджувалася робота шкіл і гуртків лікнепу, серед викладачів були вчителі, комсомольці, старші учні.

Сільська хата-читальня пропагувала серед населення газети, журнали, політичну літературу. 1924 року створено сельбуд, розгортали роботу драматичний і хорові гуртки.

1923 року в Бабанці створено медичний пункт, його очолив лікар. Розгортало торговельну діяльність сільське споживче товариство, створене ще 1921 року.

Після закінчення громадянської війни здійснювалися перші кроки щодо перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах. Відгукнувшись на заклик уманської окружної комісії КНС[3], 15 бідняцьких господарств села в 1924 році об'єдналися в артіль «Октябрівка», яка мала 60 га землі. Її першими членами стали комуністи С. М. Мовчан (голова артілі) і Г. С. Чернега. Через два роки в Бабанці створено ТСОЗ «Гуртова праця», його головою обрано Т. У. Діхтяренка.

1925 року в селі засновано кредитне товариство, яке придбало трактор «Фордзон». Це був перший трактор у Бабанці. Наступного року трактор придбала і сільськогосподарська артіль. Селяни дружно працювали, переконуючись у перевагах колективної праці. Бідняки й середняки 1929 року організували в Бабанці п'ять нових колгоспів: ім. В. І. Леніна, «Трудовик», ім. С. М. Будьонного, ім. Г. І. Котовського, «Пролетар». 1930 року ТСОЗ «Гуртова праця» перейшов на статут сільськогосподарської артілі з назвою «Нове життя», а два господарства — «Октябрівка» та ім. В. І. Леніна 1931 року об'єдналися в одне — «3-й вирішальний».

Перехід від одноосібного до колективного господарювання вимагав від членів сільського партосередку та бюро райкому партії великої і напруженої масово-політичної й організаторської роботи. Колективізація відбувалася водночас із зростанням політичної активності бідняцько-середняцьких мас села. Багато активістів вступало до партії. Так, протягом березня — квітня 1931 року в районі прийнято кандидатами в члени ВКП(б) 93 чоловіки, з них 17 колгоспниць[4].

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 175, арк. 145; оп. 6, спр. 966, арк. 1, 14; газ. «Робітничо-селянська правда», 22 березня 1923 р.

[2] Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925, стор. 26, 102.

[3] Там же, стор. 111.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 941, арк. 3—5, 43, 44, 56, 63—64, 67—71, 77—81.

Важливу роль у здійсненні суцільної колективізації та виконанні хлібозаготівель відігравав комсомольський осередок, який під керівництвом парторганізації проводив енергійну боротьбу з куркульством. Комсомольці закріплювалися за певними ділянками, здійснювали контроль за збереженням сільськогосподарського реманенту, підготовкою і проведенням сівби та жнив.

Держава, дбаючи про піднесення колективного господарства, 1932 року організувала в Бабанці машинно-тракторну станцію. Наступного року в ній працювало 44 трактори і 4 комбайни «Комунар». Працівники політвідділу МТС, що утворився в 1933 році, проводили велику політосвітню та ідейно-виховну роботу серед трудящих. Вживалися заходи щодо організаційного зміцнення бабанських колгоспів. Уперше в районі тут було організовано ланки, що ліквідувало знеосібку і дало можливість налагодити боротьбу за високі врожаї цукрових буряків.

У 1935 році рух передовиків бурякових ланів — п'ятисотенниць, що розгорнувся на Україні, охопив і бабанських буряківників. Ланка Г. Є. Кравчук з колгоспу ім. С. М. Будьонного 1936 року виростила по 400 цнт цукрових буряків з кожного гектара. 1937 року в село на зустріч з виборцями приїжджала кандидат у депутати до Верховної Ради СРСР зачинатель руху п'ятисотенниць М. С. Демченко. Вона зустрілася з своїми послідовницями, поділилася з ними досвідом вирощування високих урожаїв цукрових буряків. Наступного року ланки У. Г. Яременко і М. Г. Кравець, виростивши по 320 і 266 цнт буряків з га, удостоїлись участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 року.

З року в рік на полях колгоспів все більше працювало складних машин, застосовувалися агрокультурні заходи, що сприяло підвищенню урожайності.

У 1930 році в селі збудовано ветеринарну лікарню, яка обслуговувала весь район.

Зростали добробут колгоспної Бабанки та культурно-освітній рівень населення. 1931 року від малопотужної динамомашини, встановленої на млині, вперше засвітилися електролампочки в школі, лікарні, приміщеннях районних установ, у частині хат колгоспників. 1937 року за ініціативою комсомольців у центрі села молодь посадила парк. Населення Бабанки з вдячністю згадує тепер юнь тридцятих років за її прекрасний подарунок.

За роки довоєнних п'ятирічок поліпшилося медичне обслуговування трудящих. 1930 року тут збудовано районну лікарню та амбулаторію.

Значних успіхів досягнуто було в галузі народної освіти. 1926 року всіх дітей було охоплено навчанням 1—4 класів, 1931-го — школа стала семирічною, а ще через три роки її перетворено на середню. 1935/36 навчальний рік школа почала в новому, добре обладнаному приміщенні. До 1932 року в Бабанці закінчено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, а до 1941-го — ліквідовано і малописьменність.

Велику культурно-освітню роботу здійснював райсельбуд. 1929 року в селі вперше показано кінофільм. Улюбленим другом трудівників села стала книга, бібліотека. 1932 року почала виходити районна газета «За більшовицьку роботу».

Велика Вітчизняна війна перервала мирну працю радянських людей. Сотні бабанців пішли до лав Червоної Армії захищати рідну Вітчизну. 5 серпня 1941 року фашистські недолюдки окупували Бабанку[1] і протягом 948 днів силою зброї насаджували свій «новий порядок». Гітлерівці вщент зруйнували господарство колгоспів; грабували й вивозили до Німеччини хліб, худобу, все, що бачило їхнє ненажерливе око. Приміщення середньої школи перетворили на бойню, а інші шкільні приміщення — на казарми. В будинку редакції газети влаштували тюрму.

Окупанти знищували радянських активістів, які не встигли евакуюватися. Серед закатованих були — один з перших комуністів села колишній голова колгоспу ім. С. М. Будьонного С. К. Собко, перший голова КНС С. М. Мовчан з дружи-

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 397.

ною, колгоспні активістки М. Н. Кулібаба, О. С. Мельник, М. Т. Хитрук. Гітлерівці силоміць вивезли на каторгу до Німеччини 260 юнаків і дівчат. Гірку долю невільників пережили О. Б. Мельник, В. І. Палієнко, П. П. Сновида. Доведені до крайнього виснаження на вугільній шахті, вони втекли, але їх зловили і відправили до табору смерті Освенцім. Згодом вони потрапили в концтабір Біркенау. Юнакам довелося зазнати мук і у Бухенвальді та Дахау. Лише одного В. І. Палієнка врятував переможний наступ Червоної Армії. Він мав щастя повернутися до рідного села й активно включився в боротьбу за піднесення колгоспного господарства[1].

Бабанський райком КП(б)У залишив для роботи у ворожому тилу групу комуністів на чолі з Я. А. Головченком, який створив у районі партійне підпілля — організаційний і політичний центр опору патріотичних сил фашистському режиму. Підпільники друкували на машинці і розповсюджували листівки, здійснювали диверсії на залізничній колії. В боротьбі проти гітлерівців брали участь жителі села В. А. Галайбіда, Ю. П. Кулібаба (Беркун) та інші. Я. А. Головченко та більшість з них загинули в боротьбі з ворогом[2]. Активно допомагали партизанам жінки, які у своїх хатах влаштовували явки, розповсюджували листівки, постачали партизанам медикаменти, збирали й передавали народним месникам зброю. П. П. Казнадій, яка найбільше відзначилася, нагороджено медаллю «За бойові заслуги».

10 березня 1944 року Бабанку визволили частини 4-ї гвардійської армії. Під час боїв за село віддали своє життя 165 радянських воїнів різних національностей. Бабанці свято бережуть пам'ять про героїв-визволителів. На їх братській могилі 1950 року встановлено пам'ятник. Тут завжди — живі квіти. Учні школи доглядають її, листуються з рідними колишніх бійців.

Понад 1500 трудящих Бабанки внесли гідний вклад у розгром фашистських загарбників та визволення рідної Батьківщини. За хоробрість і мужність,виявлені в боротьбі з ворогом, 267 жителів села відзначено бойовими нагородами. С. П. Пуха війна застала рядовим у лавах Червоної Армії, а повернувся він до села гвардії капітаном з орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Олександра Невського і трьома медалями. Гідно захищав Вітчизну А. У. Діхтяренко. За участь у визволенні Мінська, Варшави, битву за Берлін, на Ельбі його нагороджено двома орденами і п'ятьма медалями. 5 бойових нагород прикрашають груди К. Д. Лещенка; 4 — Г. І. Пукаса, який сімнадцятирічним юнаком пішов добровольцем на фронт. Славний бойовий шлях у народного месника комісара партизанського з'єднання, що діяв на Чернігівщині, К. А. Таранюка. Десятки зірваних мостів, складів з боєприпасами, сотні вагонів, автомашин, цистерн з пальним — такий далеко неповний перелік об'єктів і живої сили ворога, у знищенні яких брав участь К. А. Таранюк[3]. Батьківщина відзначила його дев'ятьма бойовими нагородами.

359 воїнів Бабанки віддали своє життя за свободу й незалежність Радянської Вітчизни. В центрі села на честь загиблих земляків-воїнів споруджено обеліск Слави, на якому викарбувано їхні імена.

Відступаючи, гітлерівці спалили всі приміщення МТС, колгоспів, лікарню, млин. В колгоспах не залишилося жодного трактора, машин, худоби, насіння. Весь тягар відродження господарства в основному ліг на плечі жінок, бо чоловіки пішли на фронт. Та все ж земля 1944 року була зорана й засіяна.

Упродовж першого місяця вільного життя відновилося навчання в середній школі. В пристосованому приміщенні почав роботу медичний пункт, а згодом — лікарня. Працювала сільська радіотрансляція, демонструвалися кінофільми, в бібліотеці з'явилися газети й книги.

[1] Газ. «Уманська зоря», 9 травня 1965 р.

[2] Т. Строкач. Наш позивний — свобода, стор. 174—178; газ. «Уманська зоря», 3 жовтня 1964 р.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза, т. 3. М.. 1961, стор. 459.

У відродженні колгоспів велику допомогу трудящим села подавали держава та братні союзні республіки. Господарства Бабанки одержали з Саратова посівний матеріал (у 1944 році — 90 тонн, у 1946-му — 200 тонн), з Рязанської області 3 трактори і комплекти сільськогосподарських машин до них, 5 вантажних автомашин з Сухумі.

Уже в 1950 році економіка бабанських колгоспів досягла довоєнного рівня, а наступного року вони об'єдналися в один під назвою «Шлях до комунізму». Господарство очолив голова виконкому районної Ради депутатів трудящих П. І. Калієвський. Колгосп став одним з кращих у районі. В 1958 році до нього приєдналася артіль сусіднього с. Свинарки. За укрупненим колгоспом закріплено було 5629 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5324 га орної землі. Господарство перетворилося в багатогалузеве.

Після реорганізації МТС колгосп збагатився власною технікою. На його полях працювало по кілька десятків тракторів, зернових та спеціалізованих комбайнів, вантажних автомашин. З підключенням села до державної електромережі — Уманської ТЕЦ — розгорнулася механізація трудомістких процесів на фермах, токах і в майстернях. На 75 проц. машини замінили ручну працю.

У 1961 і 1962 роках колгосп «Шлях до комунізму» був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Партійна організація мобілізовувала своїх членів і всіх колгоспників на боротьбу за звання ударників і колективів комуністичної праці. Вперше 1963 року тракторна бригада, очолювана комуністом Т. С. Шпильовим, а також дві ланки завоювали звання колективів комуністичної праці, 59 трудівників — звання ударників комуністичної праці. Через два роки це почесне звання присвоєно ще 4 ланкам і 108 колгоспникам. Звання колективу комуністичної праці завоювали і працівники автогаража.

За успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, голову колгоспу П. І. Калієвського нагороджено орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, ланкову В. П. Безієнко — орденом Леніна, головного агронома В. М. Підгірного — орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», комбайнера А. М. Федораченка — орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом «Знак Пошани» нагороджено одного з перших трактористів І. М. Склярука та коваля Я. Л. Кудолю. Багато колгоспників відзначено медалями.

З 1 січня 1970 року колгосп реорганізовано в радгосп «Шлях до комунізму». Основним виробничим напрямом його стало м'ясо-молочне тваринництво.

З року в рік зростали врожайність полів і продуктивність тваринництва. Перед 50-річчям Великого Жовтня з гектара на круг збирали: пшениці по 22,7 цнт, цукрових буряків — 264,6 цнт, а першого року дев'ятої п'ятирічки — пшениці по 40,4 цнт, цукрових буряків — 321,8. Поголів'я тваринницьких ферм з 1950 року зросло більше ніж у три рази і на 1 січня 1972 року становило: великої рогатої худоби 2436 і свиней — 2933 голови, курей — 16 178 штук. 1971 року в радгоспі вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 317 цнт молока, 88,6 цнт м'яса; по 39,6 тис. штук яєць на 100 га зернових посівів. Валова продукція радгоспу в 1971 році досягла 2,7 млн. крб., а прибуток — 524 тис. крб. Господарство поповнилося машинами. Тепер воно має 49 тракторів, 14 зернових і 25 спеціалізованих комбайнів, 28 вантажних автомашин. 1971 року в радгоспі працювало 13 агрономів, 8 зоотехніків, 4 ветеринари, 5 механіків, 5 електротехніків, технік-будівельник, 141 механізатор.

Пам'ятник В. І. Леніну, с. Бабанка. 1971 р.

Колектив радгоспу гідно зустрів 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. 70 його працівників відзначено Ленінськими ювілейними медалями, М. Д. Барчука та К. А. Таранюка — орденом Жовтневої Революції, доярку Л. М. Мицик — орденом Трудового Червоного Прапора. За сумлінну працю 137 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На базі колишньої МТС діє відділення «Сільгосптехніки», яке забезпечує капітальний ремонт тракторів, комбайнів, автомашин та іншої техніки колгоспів.

Бабанський «Міжколгоспбуд», організований 1958 року, виготовляє будівельні конструкції, здійснює будівництво в селах району. Тут працює 344 робітники. В 1971 році виконано будівельно-монтажних робіт на 1 млн. карбованців.

Харчова промисловість представлена цехом Уманського маслосироробного заводу, хлібопекарнею та ситроцехом райспоживспілки. В цеху маслосироробного заводу працює 20 робітників. Цех переробляє молоко, доставлене з колгоспів. У 1963 році збудовано хлібопекарню, її обслуговує 60 робітників. Щодоби випікається тут близько 6 тонн хлібопродукції, якою забезпечується не тільки населення Бабанки, але й частина сіл району. Ситроцех, в якому працює 8 робітників, виготовляє щодоби 150 декалітрів безалкогольних напоїв.

У зв'язку із змінами, що відбулися в адміністративно-територіальному поділі країни, Бабанка з 1959 року перестала бути центром району, але й нині тут міститься апарат районного комбінату комунально-побутових підприємств, діють чотири його майстерні (швейна, взуттєва, ремонту годинників, ремонту жител і меблів), фотографія та бюро добрих послуг.

В селі здійснюється індивідуальне житлове будівництво. Протягом 1951—1971 рр. зведено 556 будинків, що складає понад третину новобудови житлового фонду. Це — світлі й просторі будівлі на кілька кімнат, покриті шифером чи бляхою. На честь 50-річчя Великого Жовтня в центрі села посаджено парк.

Населення Бабанки обслуговує 8 спеціалізованих магазинів, кіоск, 3 їдальні. З 1964 року розпочав діяти водогін, мережа якого до 1972 року досягла 7,6 км. Тут є перукарня, готель на 20 місць. Село повністю електрифіковане й радіофіковане. 406 родин мають телевізори. Понад третина домогосподарств користується газом.

Невпинно зростає добробут населення. Якщо в 1960 році колгоспники за свою працю одержали 207,2 тис. крб., то в 1969-му їхні заробітки зросли до 824,7 тис. крб., тобто в чотири рази. З перетворенням колгоспу в радгосп його працівники в 1971 році одержали 1254 тис. крб. заробітної плати. 778 жителям села виплачуються державні пенсії. Про зростання добробуту свідчать також і вклади до місцевої ощадної каси. Якщо на 1 січня 1965 року їх було на суму 410 тис. крб., то на 1 січня 1972 року — вже 1,3 млн. крб. В селі є 16 власних автомашин.

Багатодітні матері користуються всенародною шаною; двом з них присвоєно почесне звання «Мати-героїня», понад двадцять — нагороджено орденами «Материнська слава».

За післявоєнний час значно поліпшилося медичне обслуговування населення. 1950 року збудовано два корпуси лікарні і житловий будинок для медперсоналу. Лікарня має 50 ліжок, дві лабораторії, рентгенкабінет, є аптека. 1967 року збудовано районний протитубдиспансер на 70 ліжок. У Бабанці працює 9 лікарів і 41 чоловік середнього медперсоналу. Діти дошкільного віку виховуються в дитячих садках і яслах.

Зросла мережа закладів народної освіти. В селі — середня школа з вечірніми класами, в якій навчається 612 учнів, а також міжрайонна допоміжна школа-інтернат, де здобуває освіту 242 учні. У школах працює 91 педагог. Бабанські піонери, які мають свій будинок-клуб, підтримують дружбу з піонерами Братіслави, листуються з ними.

Центром культурного життя села став будинок культури на 420 місць, споруджений 1965 року. Понад 200 активістів беруть участь у гуртках художньої

самодіяльності, серед них найбільшу популярність здобули хоровий, драматичний, танцювальний, художнього читання, молодіжний естрадний, а також духовий оркестри. На бабанській сцені виступали колективи Київського, Ровенського і Черкаського обласних драматичних театрів, Київського та Миколаївського державних цирків. Кінофільми демонструються три-чотири рази на тиждень. З 1965 року глядачі одержали можливість дивитися широкоекранні фільми.

У двох сільських бібліотеках — для дорослих і дітей, не рахуючи шкільних, налічується близько 20 тис. книг. Якщо до революції в Бабанці одержували менше 10 газет і журналів, причому серед селян не було передплатників, то в 1972 році — 2369 примірників газет і 1638 журналів.

За роки Радянської влади з Бабанки вийшло 305 спеціалістів господарського й культурного будівництва. В селі народилися Ф. А. Редько — кандидат історичних наук, А. С. Кучережко — генерал-майор.

Важливі питання розвитку економіки й культурного будівництва, поліпшення побутового обслуговування населення повсякчасно вирішують 60 обранців народу — депутати сільської Ради та її виконавчий комітет. В 1971 році бюджет сільради становив 117,3 тис. крб. З них витрачено на народну освіту та бібліотеки 81,3 тис. крб., на охорону здоров'я — 7,9 тис. крб., на благоустрій села — 10,6 тис. крб. Активною діяльністю виділяється комісія по благоустрою, що складається з 9 депутатів. Керівну і спрямовуючу роль у комуністичному вихованні трудівників Бабанки здійснюють 220 комуністів, об'єднаних у восьми первинних організаціях. 102 члени і кандидати у члени КПРС працюють у радгоспі «Шлях до комунізму». Активну участь у трудовому й громадсько-політичному житті беруть 5 первинних комсомольських організацій, що налічують 156 членів ВЛКСМ.

Перетворюючи в життя рішення Комуністичної партії, трудівники Бабанки докладають усіх зусиль, щоб достроково завершити завдання дев'ятої п'ятирічки.

І. І. РУДЕНКО, Г. Ю. ХРАБАН.

ЛАДИ́ЖИНКА

Ладижинка — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ятрані при впадінні невеличкої Ропотухи, на автомагістралі Київ—Одеса, за 30 км на південь від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 3539 чоловік.

На території села виявлено залишки шести поселень трипільської, білогрудівської та черняхівської культур. У письмових джерелах Ладижинка вперше зустрічається 1726 року, коли вона перейшла від Калиновських до володінь магната Потоцького. 1772 року в Ладижинці налічувалося 113 господарств. Селяни перебували в тяжкому становищі. 43 господарства зовсім не мали робочої худоби, а на решту припадало всього 83 голови тягла. Через недостатню забезпеченість робочою худобою ладижинським кріпакам було важко вести своє господарство. Вони платили чинш, подимне, відбували подорожчизну, відробляли на користь пана різні роботи, які навіть не мали певного означення, а влучно звалися «даремщиною». Замість виконання цих повинностей селяни могли сплатити грішми 1395 злотих. Крім того, кожне господарство зобов'язане було по два дні на рік косити для пана сіно, згребти й перевезти його, а також відробити щороку 12 шарваркових днів. Магнат одержував від селян Ладижинки ще 4400 злотих[1], що надходили від корчемної оренди, тобто за передачу орендареві права виробляти й продавати горілку. Кожне господарство примушували протягом року купити в шинку певну кількість

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 1854, арк. 1—24; ф. 484, оп. 6, спр. 146, арк. 3, 27.

горілки, що ще більше руйнувало їхнє господарство. Кріпаки були на грані напівголодного існування. Однак роль орендаря в селі на цьому не обмежувалася. В його розпорядженні були млин, стави, греблі, право на закупівлю зерна, меду, худоби. Орендар ставав знаряддям жорстокої експлуатації селян.

Та кріпаки не мирилися з тяжким шляхетським гнітом, повставали, йшли у гайдамацькі загони. Населення Ладижинки брало участь у великому народному повстанні 1768 року. Рятуючись від неволі і кари, жителі села Табачний з двома синами і Цимбалистий втекли того ж року до Скалевої[1], на територію тодішньої Росії.

1793 року Правобережна Україна була возз'єднана з Лівобережною в складі Росії. Хоч і припинилося тоді польсько-шляхетське свавілля, але село й далі лишалося у володінні магната С.-Щ. Потоцького. 1795 року тут налічувалося 162 кріпацькі господарства з населенням 597 чоловік. Можливість експорту сільськогосподарських продуктів через чорноморські порти за кордон зробила вигідним для магната ведення товарного господарства. З цією метою того ж року в Ладижинці створено графський фільварок. 81 день на рік селяни відробляли панщину, крім днів сінокосних, шарваркових і «даремщини»[2].

На початку XIX ст. село не раз переходило з рук одних власників до інших. Так, 1808 року магнат Я. Потоцький продав Ладижинку разом з іншими селами (1800 кріпаків) за 62 тис. злотих поміщикові Шолайському[3]. Разом з тим зростав і феодальний гніт: панщина була доведена до шести днів на тиждень. Частині кріпаків доводилося відробляти її на гуральні.

Внаслідок реформи 1861 року із загальної кількості 4342 десятин землі селянам виділялося лише 1272 десятини, за яку було нараховано викупних платежів на суму 63 тис. крб. В результаті застосування грабіжницької системи щорічний їхній внесок становив 2962 крб., що більше ніж у 3 рази перевищував продажну ціну відведених їм земельних наділів.

Не принесла сподіваної волі селянам і реформа 1861 року. Вони відразу повели боротьбу проти тяжкого поміщицького гніту. Найбільш поширеною формою боротьби була відмова тимчасовозобов'язаних селян відбувати панщинну повинність. Неабиякою стійкістю відзначався виступ селян проти урочної жіночої повинності, що відбувся в липні 1861 року. Найбільш активними учасниками його були самі жінки, очолювані місцевою селянкою М. Кривошеєнко. Вони вимагали скасувати виснажливу урочну систему. Коли прибулий до села за викликом економії мировий посередник спробував покарати М. Кривошеєнко різками, жінки не дозволили йому зробити це. Вигукуючи «не дамо Кривошеєнко сікти», вони вирвали її з рук старости і розійшлися по домівках. Тільки з допомогою загону поліції земському справнику вдалося відновити свій «порядок».

У пореформений період Ладижинка стала центром новоутвореної волості. За кілька років до реформи село перевели до розряду містечок. Два рази на тиждень тут відбувалися базари; відкрилися крамниці[4]. Поступово змінювався склад населення та характер його занять. Тут почали оселятися ремісники — кравці, шевці, ковалі. В містечку було побудовано гуральню, паровий млин, дві чинбарні для переробки шкіряної сировини. В економії поміщика Терещенка, замість відсталої трипільної сівозміни, якою користувалися селяни, запровадили шестипільну. Поміщик удало використав для збуту сільськогосподарської продукції сприятливі умови, що склалися після закінчення будівництва в 1890—1892 рр. залізничних колій Умань—Козятин і Христинівка—Вапнярка.

Розвиток капіталістичних відносин зумовив поглиблення класової диференціації. В той час, коли поміщицьке господарство йшло вгору, становище ладижин-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 462, арк. 3. Скалева — нині село Новоархангельського району Кіровоградської області.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 146, арк. 27.
[3] Там же, ф. 49, оп. 2, спр. 1758, арк. 116.
[4] Київський облдержархів, ф. 35, оп. 14, спр. 311, арк. 26, 27.

ських селян погіршувалося. 1900 року в Ладижинці налічувалося 434 господарства. Із загальної кількості 4086 десятин землі селянам належало тільки 1979, а решта була в руках поміщика та церкви. Понад півтисячі безземельних і малоземельних ладижинців, які не могли дістати роботу на місці, змушені були вирушати в далеку дорогу, шукаючи непевних заробітків на Херсонщині.

На початку XX ст., особливо в роки столипінської реакції, життя селян Ладижинки погіршало. Зростало малоземелля і безземелля. Уже в 1912 році з 587 господарств 82 зовсім не мали землі. 353 господарства володіли 696 десятинами (в середньому на кожне припадало 1,97 десятини). Отже, майже 74 проц. ладижинських селян були безземельними та малоземельними і мали лише 127 коней. Це тоді, коли 25 господарствам багатіїв належали значні земельні володіння[1].

До революції Ладижинка, хоч і була містечком та волосним центром, являла собою відсталий у промисловому відношенні населений пункт. У 1900 році, крім двох млинів, вона мала три крупорушки, вітряк і три заїжджих двори.

За царизму власті дуже мало дбали про охорону здоров'я трудящих. У містечку на початку XX ст. існували фельдшерський пункт, приймальна палата з 2 фельдшерами та акушеркою[2], які обслуговували дві волості. 1905 року в Ладижинці відкрито лікарську дільницю і при ній лікарню на 10 ліжок, що містилася у двох непридатних приміщеннях — звичайних селянських хатах. У 1913 році лікарня з одним лікарем і двома фельдшерами обслуговувала 16 сіл з населенням 36 938 чоловік[3].

Не краще було і з народною освітою. Існувала відкрита в 60-х роках XIX ст. церковнопарафіяльна школа з одним учителем. Незадовго перед першою світовою війною в містечку відкрили земську двокласну школу з п'ятирічним строком навчання. Для значної частини дітей трудящих навчання лишалося недоступним[4]. Ніхто з трудового населення Ладижинки не передплачував газет і журналів, у селі не було бібліотеки.

Перша світова імперіалістична війна принесла ладижинцям багато горя і страждань, призвела до дальшого розорення бідняцьких господарств.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді трудове селянство Ладижинки чекало розподілу землі поміщика Терещенка відповідно до ленінського Декрету про землю. Але контрреволюційна Центральна рада, яка в листопаді 1917 року узурпувала владу на Україні, стала на охороні інтересів своєї соціальної бази — куркульства і поміщиків, установивши режим жорстокого терору. Лише в середині лютого 1918 року, коли в Уманському повіті встановилася Радянська влада, в Ладижинці приступили до розподілу панської землі. Та довести цю справу до кінця не вдалося. На початку березня село окупували австро-німецькі війська, примусили повернути поміщикові його майно. Окупанти грабували ладижинців, вивозили з села хліб і худобу. В травні за нездачу зброї вони ув'язнили 40 селян. У грудні окупанти втекли, але владу захопили петлюрівці.

Лише 11 березня 1919 року в Ладижинці відновилася влада Рад, почав діяти волосний ревком, а через деякий час обрано Раду і створено комітет бідноти. Першим головою сільської Ради був Я. Ю. Люльченко. Під його керівництвом селяни поділили між собою панську землю. На правому березі Ятрані, в урочищі Люцерці для 222 бідняків відміряли нові садиби. Щоб біднота змогла засіяти одержану землю, їй надано допомогу насінням і тяглом.

Здійсненню соціалістичних перетворень у Ладижинці, як і в усій волості, заважали куркульські банди, що не раз нападали на волосний центр, грабували,

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 466.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1592.
[3] Отчет управы за 1913 г. Земская медицинская деятельность. Умань, 1914, стор. 6—7.
[4] О введении всеобщего обучения в Уманском уезде, стор. 68—69.

чинили погроми, вбивства. Ускладнювалася робота волревкому. Для боротьби з куркульсько-націоналістичними бандами було створено загін самооборони з бідняків і ремісників, який протягом тижня відбив три напади бандитів. На початку вересня через Ладижинку пройшли частини 58-ї дивізії Південної групи радянських військ, які з району Одеси проривалися до Житомира на з'єднання з іншими частинами Червоної Армії. До них приєднався сільський загін самооборони.

У другій половині вересня 1919 року Ладижинку захопили денікінці. Білогвардійці відновили дореволюційні порядки. Лютували каральні загони. Частини 44-ї дивізії 12-ї армії в січні 1920 року визволили містечко[1]. Було знову створено волревком, влада Рад остаточно утвердилася.

У кінці травня 1920 року розпочав свою діяльність комітет незаможних селян на чолі з Т. Т. Миронюком. Комнезам поділив панську землю поміж безземельними та малоземельними, допомагав бідноті. Незаможники взяли на облік усі лишки зерна, а також наявні в селі підводи для перевезення його на зсипні пункти. З ініціативи КНС було організовано червону валку хліба для промислових міст та армії.

Після закінчення громадянської війни, в умовах розрухи й голоду, складні завдання відбудови господарства і розвитку культури та освіти стояли перед трудящими Ладижинки. Боротьбу за ліквідацію тяжких наслідків війни очолили комуністи, яких у волосному осередкові, що створився 1921 року, налічувалося 10 чоловік[2]. Він спрямовував діяльність комнезаму і сільської Ради на виконання завдань партії і Радянської влади. Активними помічниками комуністів були комсомольці, осередок яких організовано того ж року. Для сприяння бідноті та середнякам у налагодженні господарства було засновано сільськогосподарське кооперативне товариство «Допомога»[3], а також споживче товариство. Комнезам допомагав своїм членам посівним матеріалом, а безкінним господарствам — в обробітку землі; брав участь у розподілі між біднотою дефіцитних промислових товарів тощо. Коли в серпні 1921 року в спекулянтів було конфісковано сіль, на зборах КНС прийняли рішення розподілити її між бідняками.

У громадсько-політичному житті села важливу роль відігравали жінки. В роботі комнезаму активну участь брала Д. В. Царук, яка в червні 1924 року була делегатом IV Всеукраїнського з'їзду КНС. Вона — перша жінка в Ладижинці, яка 1924 року вступила кандидатом у члени ВКП(б), а в 1925-му — очолила жіночий відділ, організований на селі. В червні того ж року за ініціативою жіночих делегаток у селі відкрито дитячі ясла.

За новим адміністративно-територіальним поділом у квітні 1923 року Ладижинка стала районним центром. Це сприяло зміцненню керівного ядра сільського активу, налагодженню масово-політичної роботи, кращій організації бідноти, розвитку сільськогосподарського виробництва.

Значний крок уперед зробило село в роки відбудовного періоду. Та за умов індивідуального господарювання з примітивною агротехнікою праця селянина була тяжкою і малопродуктивною. Незаможники і частина середняків все більше переконувались у необхідності колективного господарювання. 7 листопада 1923 року в Ладижинці засновано першу артіль «Праця незаможника». Спочатку вона об'єднувала вісім господарств, але поступово її склад зростав. Артіль обробляла 68 га землі, мала 4 плуги, 12 борін, сівалку, молотарку, а в 1926 році придбала трактор «Фордзон». Вживалися заходи щодо оволодіння передовими методами ведення сільського господарства. В цьому відіграла помітну роль хата-читальня, яку в липні 1921 року перетворено на волосний клуб[4]. Тут зосереджувалася сільсько-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 199, арк. 26; М. К. К о л і с н и к. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920, стор. 44.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 14.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 265, арк. 4.
[4] Там же, ф. Р-4717, оп. 1, спр. 16, арк. 13.

Делегати Ладижинської районної партійної конференції. 1927 р.

господарська література, проводилися бесіди на агрономічні теми. Впровадженню кращих методів ведення хліборобства і тваринництва сприяли районні сільськогосподарські виставки. Першу таку виставку влаштовано 1927 року. Серед преміюваних учасників її були ладижинські селянки, які виростили високий урожай цибулі.

З розвитком господарства поліпшувалося життя членів артілі (з 1931 року — колгосп ім. Жовтневої революції). 1928 року в селі, крім неї, створено ТСОЗ. Колективізація набувала масового характеру. 1930 року в Ладижинці організовано ще чотири колгоспи: «Нове життя», «Червоний колос», ім. К. Є. Ворошилова і «Передовик». ТСОЗ припинив своє існування, його члени ввійшли до складу новостворених господарств.

Масовий вступ селян до колгоспів вимагав від районного керівництва здійснення великих організаційних заходів. Ладижинський райком партії на засіданнях бюро, партійних конференціях розглядав важливі питання колгоспного будівництва, подавав колгоспам всебічну допомогу. Це сприяло їх організаційному зміцненню, своєчасному виконанню завдань першого п'ятирічного плану[1].

Наприкінці 1930 року Ладижинка увійшла до складу Уманського району. Того ж року тут створено першу в цьому районі машинно-тракторну станцію. До 1941 року колгоспи Ладижинки стали міцними господарствами. Завдяки допомозі держави їхні прибутки протягом 1935—1940 рр. зросли вдвічі, це дало можливість значно збільшити оплату праці колгоспників. У 1936 році видано було по 3,8 кг хліба на трудодень.

За допомогою кредитного товариства 1930 року в Ладижинці збудовано маслозавод, того ж року тут відкрито ветеринарну лікарню.

1933 року Ладижинка знову стала центром району в попередніх його межах і була ним до 1959 року. Змінило обличчя й саме село. В центрі його заклали парк. Лише за один 1939 рік споруджено 38 нових будинків, з'явилися нові вулиці.

Значних успіхів досягнуто в охороні здоров'я. Вже 1931 року в Ладижинській лікарні було 38 ліжок, діяли пологове та інфекційне відділення, працювало 5 лікарів і 12 працівників з середньою медичною освітою[2].

Разючі зрушення сталися і в галузі освіти та культури. Ще в 1920 році у селі розпочала працювати єдина трудова школа з поступовим переростанням її в семирічну. Всіх дітей 8—15-річного віку було охоплено школою; в 1930/31 навчальному році в семирічній школі навчалося 577 учнів. 1937 року відбувся перший випуск Ладижинської середньої школи, якою вона стала з 1934 року. 1922 року розпочато ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, з якою через десять років було покінчено, основна увага зосереджувалася на навчанні малописьменних[3]. Працювали три бібліотеки і клуб. Заслужену популярність здобули гуртки художньої самодіяльності, зокрема співочий, два музичних і драматичний.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 273, арк. 1—38.

[2] Матеріали народногосподарського плану Уманського району. (Підсумки виконання 1931 р. та контрольні цифри на 1932 р.) Умань, 1932, стор. 146—147.

[3] Там же, стор. 146—147, 150, 171, 176.

Село мало значний загін радянської інтелігенції, яка вийшла з надр трудового народу. В 1940 році було 37 учителів, 29 медичних працівників, а також агрономи, зооветпрацівники, механіки та інші спеціалісти різних ділянок народного господарства і культури. З 1936 року почала виходити районна газета «Більшовицька правда».

22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина вчинила бандитський напад на нашу Батьківщину. Сотні трудящих Ладижинки й усього району з'явилися до військкомату, вони палали бажанням дати рішучу відсіч фашистам, захистити рідну Вітчизну. Та Червона Армія примушена була тимчасово відступати. 29 липня гітлерівці захопили Ладижинку. Настали чорні дні окупації. Колгоспи були оголошені т. зв. «громадськими господарствами», в яких силою примушували селян працювати, а весь вирощений урожай загарбники вивозили до Німеччини.

Величезної шкоди завдали фашисти селу. Вони грабували жителів, забирали худобу. Приміщення середньої школи перетворили на стайню; підпалили лікарню і не дозволили гасити пожежу. Ладижинці всіма засобами ухилялися від роботи на ворога, саботували його заходи. 319 жителів, переважно молоді, окупанти насильно вивезли на каторгу до Німеччини, де від непосильної праці, голоду й знущань переважна більшість з них загинула.

Населення не корилося, брало активну участь у боротьбі з ворогом у партизанських загонах. Так, вихованка Ладижинської середньої школи комсомолка К. Д. Листопад, опинившись на окупованій території Харківської області, вступила до партизанського загону, що діяв у Зміївському районі. Виконуючи відповідальні бойові завдання, поблизу с. Сухої Гомільші, вона потрапила до рук гестапо. 19-річна патріотка Катя Листопад мужньо прийняла жахливі катування і смерть. Житель села С. З. Власюк переховував у себе на квартирі і допоміг вилікуватися тяжко пораненому командирові ескадрильї І. М. Горбунову, який у серпні 1941 року непритомним опустився на парашуті з підбитого літака. Поправившись, льотчик пішов до партизанського загону.

5 березня 1944 року розпочалась Умансько-Ботошанська наступальна операція Червоної Армії. В ніч на 10 березня з боку сусідніх сіл Текучої і Фурманки до Ладижинки проникли радянські розвідники, а наступного дня, вранці, частини 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту визволили село. На підступах до нього, в повітряному бою вони збили 4 фашистських літаки-бомбардувальники. Кинувши на дорогах машини та боєприпаси, окупанти панічно відступали.

У визволенні Ладижинки брали участь бійці різних національностей, що населяють нашу країну. Тим радянським воїнам, які полягли тут, в парку над їхньою братською могилою 1954 року встановлено пам'ятник.

486 ладижинців громили окупантів на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. Не повернулося до рідного села 276 бійців. З нагоди 20-річчя перемоги над гітлерівською Німеччиною в Ладижинці 9 травня 1965 року встановлено гранітний обеліск, на якому викарбувано імена односельців, що віддали своє життя за свободу Радянської Вітчизни. Серед загиблих — 41 офіцер, у т. ч. полковник Ф. О. Затомкін, лейтенант С. К. Бондар, що 25 січня 1942 року поліг у боях під Москвою, технік-лейтенант Є. К. Ісько, який віддав своє життя під час героїчної оборони столиці України — Києва. 149 уродженців села нагороджено бойовими орденами й медалями.

У тяжких умовах довелося піднімати з руїн село, відроджувати колгоспи. Машини й складне сільськогосподарське знаряддя були знищені; більшість колгоспних будівель зруйнована; МТС не мала жодного трактора. Великої шкоди зазнали й особисті господарства селян.

Навесні 1944 року, незважаючи на труднощі, ярими культурами було засіяно всю заплановану площу. Працювали здебільшого старики, жінки та підлітки. Колгоспники вносили свій посильний вклад у всенародну боротьбу за остаточну

перемогу над ворогом. 26 колгоспниць Радянський уряд нагородив медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

Відразу ж після визволення села відновила роботу середня школа. Зразки самовідданої праці виявили вчителі, які разом з учнями відремонтували шкільне приміщення, впорядкували шкільну садибу, замість вирубаних гітлерівцями фруктових дерев посадили молодий сад.

Наполегливо працювали колгоспники. З року в рік підвищували вони врожайність полів, продуктивність тваринництва, долаючи і природні перешкоди — велику посуху 1946 року. Хоч весною наступного року довелося пересіяти ярими культурами всю озимину, все ж валовий урожай зернових в усіх колгоспах зріс удвічі. Набирало темпів громадське тваринництво. Колгоспи успішно виконували державний план хлібозаготівлі. В складній і нелегкій відбудові господарства перед вели комуністи. Вони працювали на важливіших і складніших ділянках колгоспного виробництва, разом з ними в перших лавах йшли комсомольці.

Значну допомогу у відродженні колгоспів Ладижинки подала держава. Влітку 1944 року господарства села одержали з РРФСР 4 трактори з комплектами сільськогосподарських машин до них і 2 вантажні автомашини, а 1947-го — 175 тонн посівного матеріалу.

У січні 1956 року колгоспи ім. Жовтневої революції, «Нове життя» та ім. К. Є. Ворошилова об'єдналися в один — ім. XX партійного з'їзду, а «Червоний колос» і «Передовик» — в колгосп ім. А. О. Жданова. Через три роки обидва господарства злилися в колгосп ім. О. Я. Пархоменка, за яким закріплено 4282 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4128 га орної землі.

Велике значення для піднесення колгоспної економіки мали рішення ЦК КПРС з питань розвитку сільського господарства. Трудівники колгоспу добилися значних успіхів у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо в 1963 році урожайність пшениці становила 17,5 цнт з га, то в 1971-му — 38. За ті ж роки виробництво молока зросло з 279 до 428 цнт, м'яса — з 49 до 72,3 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Тепер колгосп має 2052 голови великої рогатої худоби та 2429 свиней.

Рік у рік зростає прибутковість його господарства. Цьому, зокрема, сприяють нові заготівельні ціни, встановлені на основі рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Валова продукція колгоспу в 1971 році досягла понад 2 млн. крб., а прибутки — 580,3 тис. карбованців.

Колгосп ім. О. Я. Пархоменка — високомеханізоване господарство. На його полях у 1971 році працювало 41 трактор, 18 вантажних автомашин, 9 зернових і 10 спеціалізованих комбайнів та багато іншої техніки. Це дало змогу механізувати виробничі процеси в рільництві на 90 проц., тваринництві — на 60.

Трудівники села беруть участь у змаганні за звання ударників комуністичної праці; 52 колгоспникам уже присвоєно його. Серед тих, кого першими удостоєно цього звання,— тракторист І. І. Сухоребрий, який ще в 1933 році сів за кермо трактора і щороку перевиконував свої завдання. 1968 року, коли був великий урожай цукрових буряків і через несприятливі погодні умови затягувалось їх збирання, І. І. Сухоребрий налагодив списаний з балансу старий трактор «Універсал» і ним найбільше викопав буряків (160 га). Цей трактор поставлено тепер на п'єдестал як музейну реліквію. Звання ударника комуністичної праці заслужив Т. Т. Пустомитенко, який теж у 30-і роки почав працювати на тракторі, тривалий час був бригадиром, тепер він слюсар, ремонтує машини, виконує завдання на 150—200 процентів.

За успіхи, досягнені в розвитку сільськогосподарського виробництва в семирічці, 9 колгоспників відзначено орденами й медалями, а за виконання восьмого п'ятирічного плану нагороджено ще 10 передовиків. Найвищої нагороди — ордена Леніна та ордена Трудового Червоного Прапора удостоївся комбайнер комуніст П. М. Бунь. У 1971 році він зібрав 380 га і намолотив 10 537 цнт зерна. Доярка

комуніста П. З. Фіщенка та головного агронома В. Й. Франчука відзначено орденом Трудового Червоного Прапора, 6 членів колгоспу — орденом «Знак Пошани». 90 колгоспників, які особливо відзначилися у соціалістичному змаганні за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, нагороджено ювілейною Ленінською медаллю.

У здобутках колгоспу ім. О. Я. Пархоменка чимала заслуга його голови В. Т. Гурбича, обраного на цю посаду в 1959 році, коли створилося єдине колективне господарство. До того він працював другим секретарем Ладижинського райкому партії. В. Т. Гурбич виправдав довір'я народу: за кілька років напруженої організаторської праці колгосп став передовим у районі. Його голова нагороджений орденами Леніна та Жовтневої Революції. За високі виробничі досягнення у праці 212 трудівників села удостоєно урядових нагород.

Дальший розвиток колгоспного господарства, його рентабельність сприяли піднесенню добробуту ладижинських хліборобів. Ще до введення в дію державного закону про пенсії правління колгоспу почало видавати з 1963 року допомогу своїм трудівникам похилого віку. 1964 року їм видано допомоги грішми і хлібом на суму близько 27 тис. крб. В 1971 році до союзного фонду пенсійного забезпечення колгоспників перераховано 60,9 тис. крб. Введено двотижневі оплачувані відпустки всім членам колгоспу.

У приміщеннях колишньої МТС розміщується відділення «Сільгосптехніки». Серед його працівників — 5 інженерів, 12 техніків-механіків. Для робітників, які ремонтують машини, є гуртожиток і їдальня; періодично організовуються курси для підвищення кваліфікації колгоспних механізаторів Ладижинки та сіл, що їх обслуговує відділення.

Споруджений у 1958 році цегельний завод виготовляє за сезон 3 млн. штук цегли, яка йде на будівництво виробничих приміщень колгоспів, культурно-освітніх закладів і побутових підприємств району. На заводі працює 70 робітників.

У 1959 році побудовано цехи харчокомбінату та олійницю. З 1970 року вони стали власністю колгоспу. Ладижинська хлібопекарня постачає хлібом половину сіл району. Село повністю електрифіковане, одержує енергію від державної електромережі.

Протягом післявоєнних років здійснено значне капітальне будівництво. Зведено 24 виробничі приміщення та будинок тваринника. Стали до ладу дільнична поліклініка, школа-інтернат і шкільний корпус на 7 класних кімнат, дитячі ясла, будинок культури із залом на 450 місць, відділення зв'язку, телефонна станція та радіовузол, готель, будинок виконкому сільради та правління колгоспу. Крім того, споруджено будинки хлібопекарні, ковбасного цеху, а також — водогін, мережа якого в 1971 році досягла 6,6 кілометра.

Село змінило свій зовнішній вигляд. Шиферна і залізна покрівля, великі вікна, світлі веранди, просторі кімнати прийшли на зміну хатам під солом'яною стріхою. За 1951—1971 рр. в Ладижинці збудовано 676 житлових будинків (більше половини загальної кількості). Значна частина старих будівель капітально відремонтована. 1949 року в центральній частині села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Населення обслуговують сільський універмаг, магазини готового одягу і взуття, 2 продовольчі, хлібний, господарських товарів, книжковий, канцкульттоварів, чайна та їдальня. Широко впроваджуються у побут газові установки (в селі їх налічується понад 420). З 1958 року існує регулярне автобусне сполучення з райцентром по автомагістралі Київ—Одеса.

Значні зміни сталися в справі охорони здоров'я. В дільничній лікарні — 75 ліжок, рентген-кабінет, дитяча та жіноча консультації; працює 6 лікарів і 33 медичні працівники середньої кваліфікації. Функціонують дитячі ясла на 20 місць і дитячий садок на 150.

У Ладижинці є середня загальноосвітня школа з вечірніми класами для робітничої молоді, міжрайонна допоміжна школа-інтернат, музична школа. 90 педагогів

навчають і виховують близько 800 дітей. Виховну роботу серед дітвори проводить сільський будинок піонерів, що діє на громадських засадах. У будинку піонерів є різні гуртки, в т. ч. юних техніків, фото, вишивальний і танцювальний.

Своє дозвілля жителі проводять у будинку культури. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності, зокрема хоровий, драматичний, танцювальний, естрадний і духовий оркестри. Частими гостями Ладижинки бувають артисти Черкаського обласного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, театрів Києва, Москви та інших міст. З 1964 року тут регулярно демонструються широкоекранні кінофільми.

Книга стала вірним другом і порадником трудівників села. В 5 бібліотеках з книжковим фондом 44,5 тис. примірників завжди людно; проводяться читацькі конференції та інші масові заходи, присвячені обговоренню і пропаганді книги. З лекціями і доповідями систематично виступають лектори сільської секції товариства «Знання», яка об'єднує 28 чоловік. На 1000 жителів у Ладижинці передплачується 1240 газет і журналів.

Село має 230 спеціалістів — агрономів, зооветпрацівників, лікарів, учителів та представників інших професій. Одних механізаторів тут 277. Механізатори, бригадири, ланкові та багато рядових колгоспників мають середню освіту. Чимало з них закінчили різні курси, заочно навчаються в технікумах та інститутах, оволодівають марксизмом-ленінізмом у системі партійної і комсомольської освіти.

У побут ладижинців увійшли нові традиції — відзначаються радянські свята, революційні річниці, засвоюються нові обряди, звичаї. З піснями й музикою проводжають молодь до Радянської Армії, влаштовують комсомольські весілля тощо. Спорт і спортивні змагання стали невід'ємними в житті молоді.

У розквіті радянської Ладижинки велика заслуга сільської Ради, до складу якої входить 46 обранців народу. Разом з правлінням колгоспу, спираючись на численний актив, виконком сільради, а також її постійні комісії повсякденно розв'язують важливі питання господарського будівництва, благоустрою села (впорядкування садиб, тротуарів, водопостачання тощо), культурно-побутового й медичного обслуговування населення. Свій бюджет Рада витрачає в основному на народну освіту, культурно-освітні потреби, охорону здоров'я і благоустрій села. У 1971 році з 84,4 тис. крб. бюджету на народну освіту асигновано 51,3 тис. крб., на охорону здоров'я — 8, благоустрій — 11 тис. карбованців.

В усьому, чого досягли трудівники радянської Ладижинки, вкладена організаторська праця комуністів села. Комуністи йдуть у перших лавах тих, хто будує нове життя, примножує суспільне добро. Яскравим свідченням цього є те, що із 57 членів партійної організації колгоспу 25 нагороджено ювілейною Ленінською медаллю. Всього в Ладижинці — 7 первинних партійних організацій, які об'єднують 167 комуністів. Вони працюють на різних ділянках господарського й культурного будівництва. Їх приклад наслідують комсомольці, яких у 5 первинних організаціях налічується 220.

Комуністи села очолили нове трудове і громадсько-політичне піднесення трудящих, викликане підготовкою до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України та рішеннями цих з'їздів, що спрямовані на дальше піднесення економіки, культури й оборонної могутності нашої Вітчизни. У відповідь на турботи Комуністичної партії трудівники Ладижинки достроково виконали планові завдання 1971 року.

Розгортаючи соціалістичне змагання, трудівники села вносять свій вклад у побудову матеріально-технічної бази комунізму.

С. Г. ГРОМОВ, Г. Ю. ХРАБАН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД УМАНСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Синиці (притока Південного Бугу), за 35 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Умань та за 14 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 976 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Посухівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ф. Е. Дзержинського, за яким закріплено 3072 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2951 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла і садок; філія зв'язку, ощадна каса, магазин.

Партійна організація об'єднує 52 комуністи, 2 комсомольські — 52 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 110 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з першої половини XVIII ст. під назвою Антонівка Хащоватська. 1921 року в селі організована перша в Уманському повіті комуна ім. В. І. Леніна.

211 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 137 — загинуло, 99 — відзначено урядовими нагородами.

В Посухівці народився і жив Д. Т. Левченко (1912—1941), якому за мужність і відвагу в боях на озері Хасан у 1938 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі встановлено пам'ятники В. І. Леніну та воїнам, які полягли в бою 10 березня 1944 року під час визволення Антонівки від німецько-фашистських загарбників, а також погруддя Ф. Е. Дзержинського.

На території села виявлено залишки поселення трипільської та черняхівської культур; знайдено скарб з 370 римських монет (II ст. н. ери).

БЕРЕСТОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Яроватка. Населення — 1150 чоловік.

За колгоспом ім. П. П. Постишева, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2261 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2106 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також городництво і садівництво.

В селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури, кіноустановка, дільнична лікарня, дитячі ясла і садок, а також філія зв'язку, ощадна каса, майстерні для пошиття одягу і ремонту взуття, магазин, ветеринарна амбулаторія.

Партійна організація налічує 42 комуністи, 2 комсомольські — 44 члени ВЛКСМ.

76 трудівників села за самовіддану працю відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XVIII століття.

216 жителів села боронили Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, з них 159 — загинули, 99 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти гітлерівців, нагороджені орденами та медалями.

1967 року в Берестовці встановлено обеліск Слави односельцям, які полягли в боях за владу Рад у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Родом з села І. Д. Барченко та А. П. Сарницький — доктори медичних наук.

На території села виявлено залишки 6 поселень трипільської, білогрудівської та черняхівської культур.

ГЕРЕЖЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Уманки, де її перетинає автошлях Умань—Черкаси, за 12 км на схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1282 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Піковець.

За колгоспом ім. Ілліча, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2625 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2470 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також городництво й рибництво.

У Гереженівці працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, а також філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини та чайна споживчого товариства.

Партійна організація об'єднує 40 комуністів, три комсомольські — 95 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 116 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР, а завідуючій свинофермою П. Ф. Мельник та ланковій П. А. Крисі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з XVIII століття.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 256 жителів села, з них 128 — відзначено нагородами, 132 — віддало життя за Батьківщину.

1946 року в Гереженівці на могилі воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник, а 1967-го — обеліск Слави односельцям, які полягли в боях за владу Рад у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

На території та навколо села виявлено залишки 21 поселення — трипільської і черняхівської культур, часів Київської Русі тощо. Біля Піківця в Білогрудівському лісі досліджено поселення, що дало назву археологічній культурі — білогрудівська.

ГОРОДЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Уманки.

за 5 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1414 чоловік.

З 1969 року в селі міститься відділок Кочубеївського радгоспу «Уманський».

Працюють середня школа, клуб, бібліотека з фондом 6,4 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок і дитячі ясла, філія зв'язку, ощадна каса, магазин.

Сільська партійна організація об'єднує 33 комуністи, дві комсомольські — 109 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 53 трудівники села нагороджені орденами та медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVІІ століття.

235 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 109 — загинуло, 91 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з гітлерівцями, відзначено урядовими нагородами.

У Городецькому споруджено два пам'ятники: В. І. Леніну (1952 р.) і на могилі воїнів, які полягли в бою за визволення села 9 березня 1944 року від фашистських загарбників (1955 р.).

На території Городецького виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, 5 — доби пізньої бронзи і 4 — черняхівської культури.

ГОРОДНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ятрані, за 32 км на південь від районного центру та залізничної станції Умань, за 3,5 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1609 чоловік.

За колгоспом «Новий світ» закріплено 2386 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2311 га орної землі. Основна галузь господарства — птахівництво.

Працюють восьмирічна школа, бібліотека з фондом 7,6 тис. книг, будинок культури, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, а також філія зв'язку, ощадна каса, 4 спеціалізованих магазини, їдальня.

Партійна організація об'єднує 44 комуністи, 2 комсомольські — 47 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 116 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них голову колгоспу І. С. Якименка, колгоспниць Т. І. Білоус, І. К. Галак, І. К. Задерей, О. М. Максименко та Т. М. Салабай — орденом Леніна.

Село відоме з XVІІІ століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 366 жителів села, з них 134 чоловіка відзначено урядовими нагородами. 187 воїнів віддали своє життя за соціалістичну Вітчизну.

1967 року в Городниці встановлено пам'ятник (обеліск) першому голові сільревкому М. Н. Виборному, який був убитий куркулями в 1921 році. 1969 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

В Городниці виявлено залишки поселення трипільської та трьох поселень черняхівської культур.

ГРО́ДЗЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на обох берегах річки Уманки, на автошляху Умань—Кіровоград, за 15 км на схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1312 чоловік.

За колгоспом ім. А. О. Жданова, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1958 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1867 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також овочівництво. Тут є млин, гранітний кар'єр Уманського «Міжколгоспбуду».

В селі працюють восьмирічна школа, клуб, кіноустановка, бібліотека з фондом 6,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, 2 комсомольські — 54 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці нагороджено орденами й медалями СРСР 73 трудівника села, серед них бригадира городньої бригади А. К. Осауленка — орденом Леніна.

Село відоме з XVІІІ століття.

377 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 148 — віддало своє життя за свободу й незалежність соціалістичної Вітчизни, 89 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, нагороджено орденами та медалями. Трудящі свято бережуть пам'ять про свого земляка Й. П. Корчака (1914—1943), якому за хоробрість під час форсування Дніпра в 1943 році посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1950 року його останки перенесено з Букринського плацдарму до рідного села і на могилі встановлено пам'ятник. 1954 року споруджено пам'ятник на братській могилі радянських воїнів, які полягли в бою за визволення Гродзевого від гітлерівців.

На території села виявлено залишки великого поселення черняхівської культури із залізоробним виробництвом.

ГРОМИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані у верхів'ї річки Журбинки (притока Ятрані), за 8 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 2019 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. В. Суворова, за яким закріплено 1799 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1669 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також овочівництво, садівництво та розведення водоплавної птиці. Тут є цегельня Ладижинського «Міжколгоспбуду».

Працюють середня школа, клуб, бібліотека з фондом 6,5 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини.

Дві партійні організації об'єднують 37 комуністів, дві комсомольські — 71 члена ВЛКСМ.

За успіхи в праці 70 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — коваля С. Р. Титаренка.

Село відоме з XVІІІ століття.

256 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 106 — загинуло, 104 — за мужність і відвагу відзначено урядовими нагородами. 1956 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від німецько-фашистських загарбників.

В дореволюційний і довоєнний час у Громах було розвинене гончарне виробництво. Далеко за межами села й нині знають гончара К. М. Нечипорука, який виготовляє глиняні свистунці оригінальної художньої форми (різні птахи, звірі тощо).

На території та поблизу села виявлено залишки поселень доби неоліту, пізньої бронзи та черняхівської культури.

ДМИТРУ́ШКИ (до 1917 року — Дмитрівське) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 2,5 км від автошляху Київ—Одеса і за 7 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 2319 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Пугачівка (до 1946 року — Ксендзівка).

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 3507 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3295 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні та відгодівлі свиней. Розвинуте також садівництво та городництво.

В селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, кіноустановка, музейна кімната; лікарня на 50 ліжок з пологовим відділенням, аптека, дитячі ясла й садок; філія зв'язку, ощадна каса, 3 магазини і чайна, майстерня побутового обслуговування, ветеринарна амбулаторія.

Дві партійні організації налічують 66 комуністів, дві комсомольські — 155 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 138 трудівників села нагороджено орденами та медалями СРСР, з них двома орденами Леніна — голову колгоспу В. С. Лисенка, орденом Леніна — бригадира рільничої бригади І. К. Василенка, ланкових М. К. Василенко та М. Г. Дарієнко, свинарку П. Г. Тонкоглас, доярку М. С. Однороженко, завідуючого фермою О. М. Коваля, орденом Жовтневої Революції — бригадира І. Г. Бевза та доярку Г. А. Прокопенко.

У XVIII ст. існувало два села: Старі і Нові Дмитрушки. 1842 року їх об'єднано в один населений пункт з назвою — Дмитрівське.

457 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 284 — загинуло, 373 — нагороджено орденами й медалями.

В 1963 і 1970 роках у Дмитрушках встановлено 2 пам'ятники В. І. Леніну; 1967 року — обеліск Слави односельцям, які віддали життя в боротьбі за владу Рад, свободу й незалежність Вітчизни.

У Дмитрушках виявлено 20 археологічних пам'яток, зокрема, залишки 6 поселень трипільської культури, 6 поселень доби бронзи та 6 слов'янських поселень черняхівської культури. В Пугачівці зберігається пам'ятка дерев'яної архітектури середини XVII ст. — колишня церква.

ДОБРОВО́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на обох берегах річки Ревухи (притока Ятрані), на автошляху Умань—Черкаси, за 18 км на схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1648 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Танське.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2185 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2022 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин.

У Добруводах є середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 6,9 тис. книг, кіноустановка; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, а також 3 магазини, готель.

Дві партійні організації об'єднують 61 комуніста, 2 комсомольські — 126 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 117 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVII століття.

172 жителі Добруводів брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 162 — загинули, 131 — нагороджено орденами й медалями. В Доброводівській школі вчився Н. М. Пархоменко, якому за подвиги, звершені в боротьбі проти гітлерівців, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У 1951 році на братській могилі воїнів, які полягли в боротьбі за визволення села від німецько-фашистських окупантів, встановлено обеліск Слави, а наступного року на сільській площі — пам'ятник В. І. Леніну.

На території села виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, 2 — доби бронзи та 5 — черняхівської культури.

ДУБО́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ятрані (притока Синюхи), за 20 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 868 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшана-Слобідка, Вільшанка, Коржова і Коржовий Кут.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 6321 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5928 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут працюють середня школа, клуб, бібліотека з фондом 8 тис. книг, кіноустановка, лікарня на 50 ліжок, дитячі ясла і садок, філія зв'язку, ощадна каса, 2 магазини, чайна.

2 партійні організації об'єднують 120 комуністів, 3 комсомольські — 133 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 162 трудівники села нагороджені орденами та медалями СРСР, серед них комбайнер Б. О. Грінчук — орденом Леніна, тракторист В. Д. Усатюк — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з 1730 року.

185 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 62 — загинули, 93 —

Г. Л. Петрашевич. Скульптура «Дитино моя». Мармур. 1957 р.

за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, нагороджені орденами й медалями.

В Дубовій встановлено два обеліски — воїнам, які 10 березня 1944 року полягли в бою під час визволення села від гітлерівців, та односельцям, що віддали своє життя в боротьбі за владу Рад у 1918—1920 і 1941—1945 роках.

1903 року в Дубовій народилася Г. Л. Петрашевич — український радянський скульптор, заслужений діяч мистецтв УРСР; у Вільшаній-Слобідці народився і провів дитячі та юнацькі роки Г. С. Тереверко (1888—1912) — один з перших українських планеристів, який протягом 1910—1912 рр. зробив понад 30 польотів на власноручно виготовлених планерах, а також перший політ з пасажиром.

Поблизу села виявлено залишки 4 поселень трипільської та 5 — черняхівської культур.

ІВА́НІВКА (до 1915 року — Цеберманівка) — село, центр сільської Ради. Розташована у верхній течії річки Ревухи (притока Ятрані), за 17 км на північний захід від районного центру та за 3 км від залізничної станції Яроватка. Населення — 1892 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Яроватка.

За колгоспом ім. Т. Г. Шевченка, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2773 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2668 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, олійницю, крупорушку, пилораму.

В Іванівці працюють середня школа, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, кіноустановка; пологовий будинок, аптека, дитячий садок; майстерні пошиття одягу та взуття, філія зв'язку, ощадна каса, 2 крамниці.

2 партійні організації налічують 70 комуністів, 3 комсомольські — 163 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 123 передовики праці нагороджено оренами й медалями СРСР, серед них — орденом Леніна доярку М. К. Пиндик, голову колгоспу К. Л. Мельника.

Село відоме з XVІІ століття.

406 жителів Іванівки брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 165 — загинуло, 165 — нагороджено орденами й медалями.

1959 року на братській могилі радянських воїнів-визволителів споруджено пам'ятник, 1967-го — обеліск Слави односельцям, які полягли в боях у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. На сільській площі встановлено погруддя Т. Г. Шевченку.

У селі народився О. П. Войцехівський (1793—1850) — вітчизняний лікар і синолог. Після закінчення Петербурзької медико-хірургічної академії в 1819—1832 рр. працював лікарем у Китаї, де самовіддано боровся з епідеміями холери та інших хвороб. 1829 року в Пекіні йому було споруджено прижиттєвий пам'ятник. Після повернення до Росії очолював кафедри китайського і маньчжурського письменства в Казанському університеті.

На території села виявлено залишки поселень трипільської культури, доби бронзи та 4— черняхівської культури.

КОЛО́ДИСТЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на обох берегах річки Синиці (притока Південного Бугу), за 35 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Умань та за 15 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 3071 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Затишок і Політвідділовець.

На території Колодистого міститься Рижавський цукрокомбінат і центральна садиба його радгоспу. За радгоспом закріплено 2356 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2340 га орної землі. В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, який користується 1963 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1901 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

Тут є гранітний кар'єр Уманського «Міжколгоспбуду».

Працюють середня школа, 2 будинки культури, музейна кімната, 2 бібліотеки з фондом 9,8 тис. книг, лікарня на 35 ліжок, аптека, 2 дитячих ясел, 2 дитячі садки, філія зв'язку, ощадна каса, 11 магазинів, їдальня, 2 буфети, 2 майстерні — кравецька і для ремонту та пошиття взуття.

2 партійні організації об'єднують 44 комуністи, 3 комсомольські — 184 члени ВЛКСМ.

За самовіддану працю 120 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, а слюсареві цукрозаводу І. Ф. Козачку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Уродженцеві Колодистого С. Ф. Столярчуку за трудові досягнення

в сільськогосподарському виробництві колишнього радгоспу «Затишок» присвоєно знання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

512 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 182 — загинули в боях з ворогом, 149 — нагороджено орденами та медалями. Під час окупації гітлерівці влаштували на цукрозаводі концтабір для радянських військовополонених, у якому закатували понад 500 чоловік.

1956 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У Колодистому виявлено залишки поселень трипільської і черняхівської культур.

КОСЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 19 км на північний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Поташ і за 8 км від автошляху Умань—Черкаси. Населення — 1679 чоловік.

За колгоспом «Комуніст», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 2277 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2171 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, кіноустановка, бібліотека з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, а також майстерня пошиття одягу, 3 спеціалізовані магазини, ветеринарна амбулаторія.

Партійна організація об'єднує 38 комуністів, 2 комсомольські — 67 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 73 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. свинарку М. Г. Гупал — орденом Леніна.

Село відоме з XVII століття.

336 жителів Косенівки брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 134 — полягли в боях з ворогом, 119 — відзначено урядовими нагородами. В селі встановлено пам'ятник на братській могилі радянських воїнів-визволителів та обеліск Слави односельцям, які загинули в боротьбі проти фашистів.

У Косенівці народилися: генерал-лейтенант К. М. Дерев'янко (1904—1954), який у 1944 році, будучи начальником штабу армії, визволяв Уманський район від гітлерівців, а 1945 року за дорученням Радянського уряду приймав капітуляцію мілітаристської Японії і був головою Міжсоюзницької комісії в Токіо; поет-пісняр Т. Я. Фіялко, що написав слова пісень «Незаможницька», «Марш школи червоних старшин ім. ВУЦВКу» та інших.

На території Косенівки виявлено залишки поселення трипільської і 2 — черняхівської культур.

КОЧЕРЖИ́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1823 чоловіка.

За колгоспом ім. В. І. Леніна, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2092 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1965 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також садівництво і городництво.

В Кочержинцях є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, кіноустановка, дільнична лікарня, аптека, дитячий садок, філія зв'язку, ощадкаса, майстерня для пошиття і ремонту взуття.

Партійна організація налічує 55 комуністів, 2 комсомольські — 45 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 96 передовиків праці відзначено нагородами Союзу РСР.

Село відоме з 1737 року як Тихий Хутір.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 276 жителів села, з них 99 — загинуло, 226 — нагороджено орденами й медалями. Уродженцеві Кочержинців Й. П. Зеленюку за подвиг, звершений 30 квітня 1945 року на підступах до Берліна, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1951 року в селі йому встановлено пам'ятник. В Кочержинцях споруджено також пам'ятник на братській могилі воїнів, які полягли в бою за визволення села від гітлерівців.

1970 року в центрі села відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

На території села виявлено залишки 10 поселень, з яких — 2 трипільської культури, 5 — доби пізньої бронзи, одне — черняхівської культури.

КОЧУБЕ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Уманки, за 12 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Умань. Населення — 1173 чоловіка.

У Кочубеївці розміщена центральна садиба радгоспу «Уманський», що утворився 1969 року на базі колгоспу ім. Комінтерну. За господарством закріплено 4086 га сільськогосподарських угідь, у т.ч. 3819 га орної землі. Основною галуззю господарства є вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також овочівництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 5,6 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, філія зв'язку, ощадна каса, 3 магазини, їдальня, майстерня для пошиття одягу та ремонту взуття, ветеринарна амбулаторія.

Сільська партійна організація об'єднує 31 комуніста, 2 комсомольські — 30 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 110 трудівників відзначено нагородами СРСР, а комбайнерові П. Г. Цвітосі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з першої половини XVII століття.

325 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 176 — полягло смертю хоробрих, 147 — нагороджено орденами та медалями. На братській могилі воїнів-визволителів Кочубеївки від фашистських окупантів у 1952 році споруджено пам'ятник.

Поблизу Кочубеївки виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи, 2 поселень черняхівської культури.

КРАСНОПІ́ЛКА — село, центр сільської Ради. Розміщена на обох берегах річки Ревухи (притока Ятрані), на автошляху Київ—Одеса, за 14 км на північ від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1266 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'яті Леніна», за яким закріплено 1898 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1746 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, городину, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також рибництво, бджільництво.

У Краснопілці працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячий садок; філія зв'язку, ощадна каса, радіовузол, побутові майстерні (кравецька і ремонту взуття), 4 магазини.

Сільська партійна організація налічує 40 комуністів, 2 комсомольські — 45 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 89 трудівників нагороджено орденами та медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1653 року.

225 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 87 — удостоєно орденів і медалей, 129 — віддало життя за Батьківщину. Встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів-визволителів Краснопілки та обеліск Слави односельцям, які полягли за владу Рад у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

На території та поблизу села виявлено залишки 15 поселень, серед яких 7 — трипільської культури, одне — доби пізньої бронзи і 5 — черняхівської культури.

ОКСА́НИНА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Небелівки (притока Ятрані), на автошляху Умань—Кіровоград, за 30 км на схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 3094 чоловіка.

За колгоспом ім. І. Д. Черняховського, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 4650 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4527 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування свиней. Тут розвинуте також бджільництво, садівництво і рибництво.

В селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 12,2 тис. книг, кіноустановка, меморіальний музей І. Д. Черняховського; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла і садок; філія зв'язку, ощадна каса, майстерня побутового обслуговування, 4 крамниці, чайна.

2 партійні організації об'єднують 46 комуністів, дві комсомольські — 105 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 115 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

542 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 224 — полягли в боях, 124 — нагороджені орденами й медалями.

В Оксаниній народився і провів дитячі роки радянський військовий діяч, двічі Герой Радянського Союзу, генерал армії І. Д. Черняховський (1906—1945). На будинку, в якому він жив, встановлено меморіальну дошку. Родом з села Т. Т. Лобода — Герой Радянського Союзу.

На території та поблизу села виявлено залишки 2 великих поселень черняхівської культури.

ОСТРІВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на обох берегах річки Ятрані, за 50 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 752 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Рогова.

В Острівці розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3366 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3108 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють початкова школа (восьмирічна — в с. Роговій), клуб, бібліотека з фондом 8,6 тис. книг, кіноустановка; медпункт, дитячі ясла, а також філія зв'язку, ощадна каса, магазин.

Партійна організація об'єднує 45 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 107 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 243 жителі села, з них 85—нагороджено орденами й медалями, 144—загинули в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини.

За активну участь в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників і підтримку загону місцевих партизан, що діяв на території Бабанського і Підвисоцького районів, гітлерівці вчинили звірячу розправу над жителями — 16 січня 1944 року спалили село й розстріляли 134 чоловіка.

Піонери з м. Черняховська Калінінградської області садять дерева на батьківщині двічі Героя Радянського Союзу генерала армії І. Д. Черняховського в с. Оксаниній. 1967 р.

починаючи з 14-річних. На могилі замучених встановлено обеліск.

На території села виявлено залишки поселення трипільської культури, могильника доби бронзи, 3 поселень черняхівської культури.

ПАЛА́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована у верхів'ї річки Паланки (притока Уманки), на автошляху Умань—Вінниця, за 8 км на захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення—2152 чоловіка.

За колгоспом ім. М. І. Калініна, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2288 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2098 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також городництво й садівництво.

В Паланці є середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9,4 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, стадіон, дитячі ясла і садок. Працюють філія зв'язку, ощадна каса, майстерні для пошиття одягу і ремонту взуття, 3 магазини, ресторан.

Партійна організація об'єднує 45 комуністів, дві комсомольські — 81 члена ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи 123 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, з них колишнього голову колгоспу Г. М. Миколенка — орденом Леніна.

Село відоме з XVII століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боях з фашистами 334 жителі села, з них 181 — загинув, 153 — за виявлені мужність і відвагу нагороджені орденами і медалями. 1941 року поблизу Паланки фашистські окупанти розстріляли велику групу військовополонених командирів і політпрацівників Червоної Армії. У 1963 році на місці їх страти встановлено обеліск Слави. 1967 року споруджено також пам'ятник воїнам-визволителям села, які загинули від гітлерівських загарбників.

На території та поблизу села виявлено залишки 13 поселень, серед них 3 — трипільської культури, 2 — доби бронзи, 3 — черняхівської культури, 2 — VI—IX ст. н. ери.

ПОЛЯНЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 3,5 км на південь від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1803 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Собківка.

В селі міститься рільнича бригада колгоспу «Іскра», центральна садиба якого — в Собківці.

У Полянецькому працюють середня школа, клуб, кіноустановка, бібліотека з фондом 8,9 тис. книг, дитячі ясла і садок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, філія зв'язку, ощадна каса, майстерні для пошиття одягу і ремонту взуття, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 52 комуністи, 2 комсомольські — 69 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 89 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVIII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 325 жителів села брало участь у боротьбі проти гітлерівських загарбників, з них 176 — віддало життя за Батьківщину, 149—удостоєно урядових нагород. В 1947 році в Полянецькому встановлено пам'ятник воїнам, які в березні 1944 року загинули в боях за визволення села від фашистських окупантів.

На території села виявлено залишки 16 стародавніх поселень, серед них 3 — трипільської культури, 7 — доби бронзи, 4 — черняхівської культури.

РИЖАВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ятрані, за 25 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань і за 7 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1889 чоловік.

В селі розміщено колгосп ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2941 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2862 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств колгосп має млин і олійницю.

В Рижавці працюють середня і початкова школи, будинок культури, бібліотека з фондом 10,2 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт пологовий будинок, дитячий садок, 2 дитячих ясел, а також філія зв'язку, ощадна каса, ветеринарна амбулаторія, 8 магазинів, чайна. З 1958 року видається колгоспна багатотиражна газета «Зоря комунізму».

Дві партійні організації об'єднують 50 комуністів, дві комсомольські — 117 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці нагороджено орденами і медалями СРСР 100 трудівників, з них — орденом Леніна ланкову М. П. Сисецьку та голову колгоспу О. Г. Платміра, орденом Жовтневої Революції — завідуючого свинофермою І. Г. Зайця.

Село відоме з XVIII століття.

1827 року в Рижавці побудовано першу в Київській губернії цукроварню, але вона через десять років згоріла.

272 жителі села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 254 — нагороджені орденами та медалями, 104 — загинули в бою.

У Рижавці встановлено 1947 року пам'ятник воїнам-визволителям, полеглим у бою з гітлерівцями, 1967 року—обеліск Слави односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

У Рижавці здавна розвинене виробництво глиняного посуду. В невеликій кількості такий посуд виробляється й тепер.

На території села виявлено залишки кількох поселень доби бронзи та черняхівської культури. На одному з 2 могильників черняхівської культури розкопано понад 50 поховань.

РОДНИКІ́ВКА (до 1946 року — Вийтівка) — село, центр сільської Ради. Розташована у верхній течії річки Кам'янки (притока Уманки), за 10 км на північ від районного центру та заліз-

вичної станції Умань і за 2 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 2578 чоловік.

В селі розміщене господарство «Родниківка» Уманського сільськогосподарського інституту, яке організувалося в 1961 році на базі колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. За господарством закріплено 3347 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2846 га орної землі. Тут вирощують елітне насіння зернових і бобових культур, цукрові буряки, розвинене м'ясо-молочне тваринництво, городництво та садівництво. Провадиться науково-дослідна робота. З допоміжних підприємств є млин, олійниця, ремонтно-технічна майстерня.

У Родниківці працюють 2 середні школи (загальноосвітня та районна заочна), будинок культури, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий комбінат, стадіон, філія зв'язку, ощадна каса, 2 магазини, їдальня, чайна, 3 кіоски, 2 майстерні — швейна і ремонту взуття.

2 партійні організації об'єднують 66 комуністів, 2 комсомольські — 90 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 82 трудівники удостоєні урядових нагород.

Вийтівка відома з XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 365 жителів села, з них 173 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 116 — нагороджені орденами й медалями. 1953 року на братській могилі встановлено пам'ятник визволителям села від фашистських загарбників.

Родом з села Г. П. Бевз — кандидат математичних наук. Г. П. Опалко — кандидат сільськогосподарських наук. В селі народився А С. Хуторян (літературний псевдонім — Антон Лісовий, 1892—1955) — український радянський письменник.

В Родниківці здавна поширений декоративний розпис внутрішніх стін хат. Жителька села Я. О. Гоменюк славиться розмальовуванням хат квітками (ця традиція існує й досі в багатьох селах району). В липні 1969 року в Київському музеї ім. Т. Г. Шевченка експонувалося понад сто праць Я. О. Гоменюк та її сестри Софії. Високу оцінку самобутньому таланту сестер дали народний художник СРСР, заслужений діяч мистецтв М. Г. Дерегус та інші митці. В книзі відгуків є такий запис: «Спасибі тій землі, що народила Вас, Ярино і Софіє Гоменюк! Ви самі не знаєте, хто ви є для нас, художників! І. Кавалерідзе».

На території та поблизу Родниківки виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, 2 — доби бронзи, одного — зарубинецької та 4 — черняхівської культур.

РОПОТУ́ХА — село, центр сільської Ради. Розташована на середній течії річки Ревухи (притока Ятрані), на віддалі 2 км від автошляху Київ—Одеса, за 24 км на південь від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1298 чоловік. Сільраді підпорядковані села Фурманка та Шарин.

За колгоспом ім. О. М. Горького, центральна садиба якого розміщена в Ропотусі, закріплено 2956 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2808 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також овочівництво. Колгосп має млин, олійницю, пилораму.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок; філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини, швейна майстерня.

Партійна організація налічує 57 комуністів, 2 комсомольські — 76 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 134 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР. Бригадирові городньої бригади І. П. Кондратюку в 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Головний агроном колгоспу Н. П. Толюпа була делегатом XXIV з'їзду КПРС, тоді ж їй було вручено орден Знак Пошани.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 268 жителів села, з них 140 — загинуло, 96 — нагороджено орденами й медалями.

1951 року на могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник, а 1967-го — обеліск Слави односельцям, які полягли в боротьбі з гітлерівськими окупантами.

На території й поблизу села виявлено залишки 19 поселень, з них 3 — трипільської культури, 4 — доби бронзи і 7 — черняхівської культури.

СТАРІ́ БАБАНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах середньої течії річки Ревухи, за 18 км на північний схід від районного центру, за 8 км від автошляху Київ—Одеса і залізничної станції Поташ. Населення — 1837 чоловік.

За колгоспом ім. М. І. Кутузова, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2407 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2326 га орної землі. Основний напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво.

В селі є державний щебеневий завод.

У Старих Бабанах працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9,9 тис. книг, кіноустановка, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий садок, а також філія зв'язку, ощадкаса, 4 магазини га чайна, майстерня для пошиття і ремонту взуття.

2 партійні організації об'єднують 39 комуністів, 3 комсомольські — 106 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 86 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

За деякими історичними джерелами Бабани як місто відоме з XIII століття.

418 жителів Старих Бабанів брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 180 — полягло в боях з ворогом, 240 — нагороджено орденами й медалями. 1962 року встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів-визволителів села від фашистських окупантів. 1967 року споруджено обеліск Слави односельцям, які полягли в боях з гітлерівцями. Того ж року в центрі села відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

На території Старих Бабанів виявлено залишки 15 поселень, зокрема, 3 — трипільської

культури, 4 — доби бронзи і 5 — черняхівської культури.

СУ́ШКІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Уманки, за 14 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Умань і за 8 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1900 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заячківка та Степківка.

За колгоспом «Зоря комунізму», центральна садиба якого розміщена в селі Сушківці, закріплено 4347 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4057 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також овочівництво.

В селі є цегельня Бабанського «Міжколгоспбуду».

В Сушківці працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 8 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, філія зв'язку, ощадна каса, 8 магазинів.

Партійна організація налічує 95 комуністів, 2 комсомольські — 146 членів ВЛКСМ.

136 трудівників села відзначено урядовими нагородами, з них голову колгоспу А. П. Семенюка нагороджено орденом Леніна.

Село відоме з XVII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 311 жителів села, з них 176 — загинуло, 183 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти фашистських загарбників, нагороджено орденами й медалями. В Сушківці встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів-визволителів села. Уродженцю села О. К. Перевертнюку 1945 року за мужність і відвагу під час форсування річки Одера присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території та поблизу села виявлено залишки 16 поселень, серед них 3 — трипільської, 9 — черняхівської культур та 3 — VII—IX століття.

ТЕКУ́ЧА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Ятрані та її притоки Текучої, за 25 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Умань, за 10 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 2027 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Коржова Слобода.

У Текучій розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 5326 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5078 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також садівництво, городництво та ставкове рибництво.

Тут працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9,6 тис. книг, кіноустановка, дитячі ясла і садок, фельдшерсько-акушерський пункт, філія зв'язку, ощадна каса, ветеринарна амбулаторія, 5 магазинів.

2 сільські партійні організації об'єднують 58 комуністів, 2 комсомольські — 111 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю орденами та медалями СРСР нагороджено 113 колгоспників, з них орденом Леніна — чабана М. Я. Слюсаренка, орденом Жовтневої Революції — помічника бригадира С. Д. Бондаря.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 298 жителів села, з них 186 — полягло в боях з фашистськими загарбниками, 214 — нагороджено орденами та медалями.

На території та поблизу села виявлено залишки 9 поселень, з них 3 — трипільської культури, 2 — доби бронзи і 4 — черняхівської культури.

ТОМАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах верхів'я річки Ятрані, за 20 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1030 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. Ф. Ватутіна, за яким закріплено 1733 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1661 орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є млин.

У Томашівці працюють восьмирічна школа, будинок культури, кіноустановка, бібліотека з фондом 6,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, дитячий садок, філія зв'язку, автоматична телефонна станція, ощадна каса, ветеринарна колгоспна амбулаторія, 2 крамниці.

Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 80 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, а бригадира О. Ф. Казанюка — орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

Із 170 жителів села, які захищали Батьківщину від гітлерівських загарбників, 94 — нагороджені орденами й медалями, 89 — загинуло.

Уродженцю Томашівки Я. К. Музиці 1961 року на будівництві Волгоградської ГЕС присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну (1955 р.) і обеліск Слави (1967 р.) односельцям, які полягли в боях з ворогом під час Великої Вітчизняної війни.

В селі виявлено залишки поселення трипільської та 2 — черняхівської культур.

ЧЕРПОВО́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на обох берегах річки Ятрані і її притоки Черповодки, за 22 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань і за 8 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1302 чоловіка.

За колгоспом ім. М. В. Фрунзе, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2035 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1924 га орної землі. В Черповодах є також відділок радгоспу Рижавського цукрокомбінату (600 га землі). Основний напрям колгоспу — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте овочівництво та м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють середня школа, бібліотека з фондом 6,7 тис. книг, будинок культури, кіно-

установка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, 2 магазини.

2 партійні організації об'єднують 44 комуністи, 2 комсомольські — 120 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 81 передовика праці нагороджено орденами й медалями СРСР, з них орденом Леніна — рільника Т. М. Метельського, ланкову М. Я. Коваль і колгоспницю Л. С. Олійник, орденом Жовтневої Революції — завідуючого свинофермою П. О. Романюка. Голові колгоспу Д. Г. Олійнику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

193 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 103 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 97 — нагороджені орденами й медалями.

На території і поблизу села виявлено залишки трьох поселень черняхівської культури.

ЮРКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Лежить на обох берегах річки Синиці (басейн Південного Бугу), за 25 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань. Населення — 1447 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Максимівка (до 1958 року — Любашівка).

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. М. Димитрова, за яким закріплено 2237 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2115 га орної землі. В господарстві вирощують зернові, технічні й городні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Юрківці працюють восьмирічна школа, будинок культури, кіноустановка, бібліотека з фондом понад 7,2 тис. книг, дитячий садок і дитячі ясла, дільнична лікарня на 25 ліжок і аптека, пологовий будинок, а також філія зв'язку, ощадна каса, готель, майстерні для пошиття одягу та ремонту взуття, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 45 комуністів, 2 комсомольські — 32 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 116 передовиків праці відзначено урядовими нагородами, з них нагороджено орденом Леніна — бригадира М. П. Василика, голову колгоспу Ф. І. Кондратюка, свинарку М. Ф. Панченко та доярку Ю. І. Швець; орденом Жовтневої Революції — завідуючого молочно-тваринницькою фермою Г. І. Панченка. Бригадиру тракторної бригади Т. Ф. Кізлику, нагородженому в 1958 році орденом Леніна, у квітні 1971 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з XVII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 226 жителів Юрківки, з них 92 — нагороджено орденами й медалями. 130 — віддало життя за Батьківщину.

У центрі села встановлено пам'ятники: В. І. Леніну і воїнам, які полягли під час визволення Юрківки 10 березня 1944 року від фашистських окупантів, а також обеліск Слави односельцям, що загинули в боротьбі з гітлерівцями.

На території та поблизу села виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поселення доби бронзи і 5 — черняхівської культури; знайдено скарб римських монет.

ЯТРА́НІВКА (до 1945 року — Псярівка) — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Ятрань та її притоки Журбинки, за 16 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Умань, за 4 км від автошляху Київ—Одеса. Населення — 1756 чоловік.

За колгоспом ім. М. О. Щорса, центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 3370 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3198 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, свинарство й птахівництво, а також городництво, садівництво, ставкове рибництво. Колгосп має млин.

В селі працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла й садок, а також філія зв'язку, ощадна каса, 4 магазини, ветеринарний пункт.

2 партійні організації налічують 53 комуністи, 2 комсомольські — 110 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці орденами й медалями СРСР нагороджено 101 трудівника села.

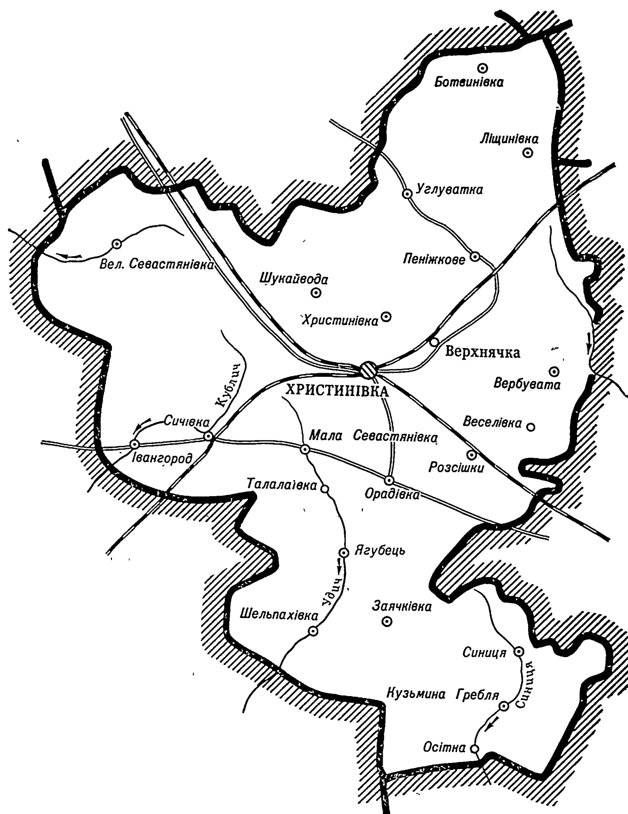
Село відоме з XVIII століття.

342 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 204 — віддали своє життя за Батьківщину, 207 — за мужність і відвагу відзначені урядовими нагородами.

У Ятранівці 1952 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а 1956-го — радянським воїнам, які полягли в бою під час визволення села від фашистських окупантів.

На території та поблизу Ятранівки виявлено залишки декількох поселень, серед них два — трипільської, одне — білогрудівської, два — черняхівської культур.

ХРИСТИНІВСЬКИЙ РАЙОН

Загальна площа району — 0,6 тис. кв. км, населення — 52,1 тис. чоловік, з них сільського — 34,5 тис. Міській, селищній та 18 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 36 населених пунктів. На території району — 74 партійні, 73 комсомольські та 112 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 17 колгоспів, 2 радгоспи, дослідно-селекційна станція; 15 промислово-транспортних і будівельних підприємств, залізничний вузол, 3 залізничні станції. Населення обслуговують 68 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 29 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 10 середніх, 18 восьмирічних, початкову. Працюють музична школа, дитячий будинок, будинок піонерів, 19 дитячих ясел і 6 садків. Культурно-освітню роботу провадять 17 будинків культури, 15 сільських і 5 профспілкових клубів, 42 бібліотеки, 2 краєзнавчі музеї, 33 стаціонарні кіноустановки і 2 кінотеатри. В районі — 9 пам'ятників В. І. Леніну, монументи Ф. Е. Дзержинському, Г. І. Котовському, З. А. Космодем'янській, 17 обелісків Слави та 24 пам'ятники на братських могилах; проживають і трудяться 2 Герої Радянського Союзу та 6 Героїв Соціалістичної Праці.

ХРИСТИ́НІВКА

ристинівка — місто районного підпорядкування, центр міської Ради і однойменного району, залізничний вузол. Розташована за 213 км на південний захід від обласного центру, на вододілі річок Уманки, Конелки, Удича, Кублича та Гірського Тікичу (басейн Південного Бугу). Має автобусне сполучення з Києвом, Одесою, Черкасами та всіма центрами сільських Рад району. Населення — 12,1 тис. чоловік.

Територія сучасного міста, як свідчать археологічні знахідки, була заселена ще з IV тисячоріччя до н. е. Поблизу міста виявлено залишки 3 поселень трипільської, 2 — білогрудівської, 2 — зарубинецької та 4 — черняхівської культур.

На вулиці ім. Т. Г. Шевченка в м. Христинівці. 1969 р.

У другій половині XVI ст. існувало містечко Христигород. Уперше в історичних джерелах воно згадується 1574 року. 1629 року тут був 121 двір, що платив пану подимні податки. Між 1629 і 1643 роками кримські татари кілька разів руйнували його укріплення. Відроджене в середині XVII ст. поселення почало називатися Христинівкою[1].

Щодо виникнення назви є декілька легенд. Найбільш ймовірною є та, згідно з якою виводять назву від перехрестя двох великих шляхів, де оселилися перші жителі Христинівки: чумацького (з Київщини до Криму) та торгового (з Поділля через Гайсин, Умань до Дніпра). Населення швидко зростало. Якщо 1768 року тут налічувалося 146 дворів (846 чоловік), то через 15 років — 209 дворів (1370 чоловік)[2].

У XVI і майже все XVIII ст. на Правобережній Україні повновладними господарями були польські магнати, які всіляко гнобили населення. Селяни разом з козаками виступали проти польських і українських поневолювачів. Так, у Христинівці 1608 року була знищена гребля ставка і спалений млин пана Свірського. Христинівці брали участь у війні українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького за визволення від польсько-шляхетського гніту. Непокірність населення і його прагнення возз'єднатися з російським народом жорстоко каралися. 1654 року військо коронного гетьмана Чарнецького штурмом захопило і майже знищило Христинівку. Але селяни не припиняли боротьби проти польської шляхти. Вони активно допомагали загонам уманського полковника І. Сербина, які 1665 року оволоділи багатьма укріпленими пунктами, в т. ч. й Христинівкою. Жителі одностайно заявили тоді про підтримку повстанців і бажання бути разом з російським народом. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Христинівка в складі Правобережної України відійшла до Польщі.

Поряд з політичним та економічним гнітом, що його здійснювали польські та українські пани, в другій половині XVII ст. великого лиха селянам завдавали турецько-татарські напади. Населення Христинівки брало участь у великому народному антифеодальному повстанні 1768 року.

1793 року Правобережна Україна, а в її складі й Христинівка, возз'єднана з Росією. Селяни вийшли з-під залежності польської шляхти. Проте їх сподівання на повне визволення від гніту не виправдалися. Вони все більше й більше потрапляли в лабети нових гнобителів — українських і російських поміщиків та царського режиму.

У другій половині XVIII ст. починає розвиватися промисловість і у віддалених місцях Правобережної України. В Христинівці будуються гуральня та два лісні склади.

Мало змінилося становище трудящих і після реформи 1861 року. В результаті застосування грабіжницької системи викупу землі, селяни залишилися в напівкріпосницькій залежності від поміщиків. В Христинівці з 3915 десятин землі графу Г. Красницькому та поміщику М. Терещенку належало 1757 десятин, а понад 500 селянським господарствам, в основному середняцьким і бідняцьким — 2062 деся-

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 395.
[2] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 110.

тини[1]. Прибутки поміщиків і підприємців невпинно зростали. Лише в 1868 році орендар гуральні Городецький реалізував продукції тільки на Київщині й Херсонщині на суму 20 тис. крб. На гуральні в той час працювало 14 робітників.

Введення в експлуатацію залізничних колій Вапнярка—Христинівка (1889 р.), Козятин—Умань (1890 р.), Христинівка — Шпола (1891 р.) і залізничного вузла (1891 р.), а також створення оборотного паровозного депо перетворило Христинівку у важливий транспортний осередок[2]. Христинівка стала значним хлібним ринком. Зросло її економічне значення, а це в свою чергу сприяло збільшенню населення. В 1900 році тут проживало 3475 чоловік[3].

Та умови життя трудящих залишалися важкими. Залізничники працювали по 12—14 годин на добу, а заробітної плати ледве вистачало для задоволення самих елементарних потреб. Не вилазили із злиднів і селяни. У Христинівці на кожне з 294 селянських господарств припадало в середньому по 2,6 десятини землі, а 27 — її зовсім не мали. У 47 родин не було тягла[4]. Все це спричинювало в них незадоволення існуючим ладом, гноблені ставали на боротьбу за кращу долю. В роки першої російської революції виступами христинівських трудящих керувала Уманська організація РСДРП. 29 листопада 1905 року вона надрукувала відозву «До всіх робітників і службовців станції Христинівка», де йшлося про необхідність об'єднання сил пролетаріату для боротьби проти самодержавства. Важливу роботу в той час серед залізничників провадила і соціал-демократична організація Південно-Західної залізниці[5].

Наполеглива діяльність революційних соціал-демократів значно активізувала трудящих села й вузла. Так, наприклад, робітники станції в роки першої російської революції перешкоджали нормальному рухові поїздів із стратегічними вантажами, а христинівські селяни розгромили поміщицький маєток. В селі була створена селянська організація «Бойова дружина», яка об'єднала близько 200 чоловік, поділялася вона на десятки і сотні. Крім христинівських, у ній були селяни з Бабанки, Верхнячки і Шукайводи Уманського, Вікторівки Липовецького повітів та інших сіл. У липні 1907 року організацію викрила поліція, царські сатрапи жорстоко розправилися з її керівниками та учасниками. В активізації діяльності місцевих соціал-демократичних груп органи влади вбачали серйозну небезпеку. Не випадково, в 1905—1906 рр. на станції Христинівка вони змушені були тримати роту солдат для придушення революційних виступів у Христинівці, Верхнячці, Шукайводі[6].

Ще тяжче стало жити селянам після столипінської аграрної реформи. З року в рік збільшувалося число безземельних і малоземельних. 1912 року 120 селянських господарств Христинівки були безземельними, а в 72 — налічувалося всього 25 десятин землі. 97 господарств мали від 1 до 2, а 138 — від 2 до 3 десятин. Лише 4 господарства володіли 10 і більше десятинами. З числа безземельних 70 господарств не мали худоби[7].

Населення села і вузла обслуговували лікар та фельдшер. В їх розпорядженні був медичний пункт і невеличка аптека. З 1860 року в Христинівці діяли церковно-парафіяльна школа, двокласне міністерське і двокласне залізничне училища. Село мало поштово-телеграфну станцію.

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1618.

[2] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным дорогам, стор. 467, 468, 485, 486.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1618—1619.

[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 75, арк. 5.

[5] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 181.

[6] Там же, стор. 209—210, 221, 223.

[7] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 491.

В роки першої світової імперіалістичної війни через залізничний вузол посилився рух військ і військових вантажів. Лише в 1914 році із станції Христинівка відправлено 95 тис. пасажирів і майже всі вони були солдатами[1]. Війна найбільше розорила господарства малоземельних селян, які лишилися без основної робочої сили, привела до зниження заробітної плати робітників, нестачі продовольства і предметів першої необхідності, підвищення цін на товари.

Христинівці радо зустріли звістку про повалення царизму. Вони намагалися заволодіти землями і майном поміщика М. Терещенка. Після перемоги Жовтневого повстання в Петрограді, трудящі села стали на боротьбу за нове життя. Радянську владу в Христинівці встановлено у другій половині лютого 1918 року.

Та поміщики й капіталісти не хотіли миритися з втратою панівного становища. Зблокувавшися з іноземними загарбниками, вони намагалися придушити Радянську владу. Центральна рада, захищаючи інтереси експлуататорів, покликала на допомогу німецькі війська. 5 березня 1918 року кайзерівські загарбники вдерлися до Христинівки. Трудящі брали активну участь у боротьбі проти окупантів та їх буржуазно-націоналістичних посіпак. Робітники разом з селянами підривали залізничні колії, руйнували мости тощо. Так, 9 липня 1918 року близько Христинівки розібрано колію, поїзд, що йшов на Звенигородку з німецькими солдатами, зазнав аварії. Рух на залізниці надовго припинився. 10 серпня на вузлі почав діяти революційний комітет, який очолив боротьбу залізничників проти загарбників[2]. Каральні загони окупантів жорстоко розправлялися з учасниками заворушень.

Всенародна боротьба закінчилася вигнанням німців з України, у грудні 1918 року не стало їх і в Христинівці. Але владу на деякий час захопили петлюрівці. Революційно настроєні селяни й залізничники, керовані більшовиками, посилили боротьбу проти контрреволюції, всіляко допомагали Червоній Армії. Притиснуті частинами 2-ї Української радянської дивізії в районі Шполи і відрізані від Вапнярки внаслідок захоплення Христинівки робітниками місцевого депо, петлюрівці були приречені на загибель. З допомогою банди отамана Волощенка петлюрівці захопили Христинівку й намагалися утримати її як важливий стратегічний пункт. 2-а Українська радянська дивізія, оволодівши 28 лютого 1919 року Шполою, повела наступ на Звенигородку й Христинівку. 13 березня Христинівку визволено. Однак жорстокі бої на її околицях точилися до 24 березня. Здобувши станцію, війська 2-ї Української радянської дивізії відкрили собі шлях на південь[3].

Відразу трудящі Христинівки приступили до налагоджування мирного життя. 28 березня 1919 року тут створено волвиконком Рад (до цього діяв волосний ревком), волосну партійну організацію, а згодом — продовольчі комітети[4]. Та мало часу тривала мирна праця — знову налетіли контрреволюційні банди Григор'єва, Зеленого та інші. Вони катували активістів і створювали серйозну загрозу революції. В організації розгрому антирадянських сил важлива роль належала С. В. Косіору[5].

Більшовики використовували всі можливості для ведення виховної роботи серед трудящих, пропаганди ленінських ідей і настанов, організовували перетворення їх у життя. 1919 року в Христинівці було створено трудову комуну. До її складу в травні входило близько 200 чоловік з місцевих селян, залізничників, учи-

---

[1] Господарство Київщини, т. 2. К., 1926, стор. 18.

[2] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1917—1920 рр., стор. 123.

[3] Журн. «Літопис революції», 1930, № 2, стор. 109, 118, 121, 141, 144; І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні, стор. 156; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), стор. 121.

[4] Газ. «Вісті» (Умань), 29 березня 1919 р.

[5] М. Погребінський. Станіслав Вікентійович Косіор. К., 1967, стор. 151—152.

телів, Рада комуни складалася з агронома, 2 учителів і 2 залізничників. Комунари обробляли 15 десятин землі з колишнього маєтку Терещенка[1].

Але мирному будівництву й далі заважали контрреволюційні зграї. В червні 1919 року тут з'явилися банди отаманів Волинця й Клименка. Одного разу бандити силоміць зняли пасажирів з поїзда, що йшов з Києва на Умань, і розстріляли їх. Серед страчених був і матрос член РКП(б) О. Шишков, який за дорученням партії їхав з Москви до Уманської надзвичайної комісії. Для охорони Христинівки з Умані прибув поїзд з червоноармійцями, а з Козятина — панцерник. Робітники депо на чолі з машиністом більшовиком В. Г. Березовським допомогли екіпажу панцерника в його переобладнанні[2].

В кінці першої половини червня 1919 року в районі станції з'явилися загони Тютюнника, що активізувало дії місцевих банд. Бандити налетіли на Христинівку, захопили 20 чоловік червоноармійців на чолі з головою Уманської надзвичайної комісії О. П. Козорізом і всіх розстріляли. На початку серпня біля станції Севастянівка відбувся бій, у якому відзначився екіпаж панцерника ім. Ю. М. Коцюбинського. Банди були розбиті, Христинівка, Поташ і Яроватка опинилися в руках Червоної Армії. Але через кілька днів Христинівку знову захопили петлюрівці, що наступали із заходу. Червона Армія змушена була відступити в напрямку Житомира—Києва. В кінці серпня — на початку вересня, прориваючись з півдня в район Житомира, Південна група радянських військ, якою командував Й. Е. Якір, пройшла через Христинівку. Зокрема, 2—4 вересня тут пройшла з боями 58-а стрілецька дивізія І. Ф. Федька[3].

З Кубані й Дону на молоду Радянську республіку чорною хмарою сунули полчища денікінців. У кінці вересня 1919 року вони були вже в Христинівці, де знову відновили буржуазно-поміщицькі порядки, чинили грабежі, знущалися і вбивали трудящих. Незважаючи на кривавий терор білогвардійців, радянські люди під керівництвом комуністів вели проти денікінців непримиренну боротьбу. 14 січня 1920 року Христинівку остаточно визволено від ворогів частинами 44-ї дивізії[4].

В ті буремні дні партійні організації проводили інтенсивну організаторську і виховну роботу серед робітників і селян, починали відбудову народного господарства. У лютому 1920 року в Христинівці завершено організацію волосного ревкому[5]. З 15 по 22 березня проведено Тиждень транспорту для відновлення роботи на залізниці. Адже її господарство було майже повністю зруйнованим, одних лише розбитих паровозів у депо налічувалося понад 90 процентів[6].

Селяни теж брали активну участь у будівництві нового життя під керівництвом створеного у травні 1920 року комнезаму. КНС проводив у життя закони Радянської влади про наділення землею і сільськогосподарським реманентом безземельних та малоземельних селян, добивався виконання продрозкладки, організовував трудящих на допомогу Червоній Армії в її боротьбі з білопольськими інтервентами, які в травні наближалися до Христинівки. Багато комуністів і комсомольців села за закликом партії пішли на фронт[7].

Для розгрому польських загарбників у районі Христинівки—Умані в травні 1920 року зосереджувалися дивізії легендарної Першої Кінної армії. 25 травня

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР 1917—1937 рр., т. 1, стор. 112.

[2] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 84—88.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 133, 167; О. Смирнов. Командарм Федько. К., 1969, стор. 206—207.

[4] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920, стор. 44.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-2927, оп. 1, спр. 6, арк. 285—285-а.

[6] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр. стор. 214; Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на півдні у 1920 р. К., 1956, стор. 11.

[7] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 192.

агітаційним поїздом ім. В. І. Леніна на зустріч з червоними кіннотниками до Христинівки прибув голова ВЦВК М. І. Калінін. На багатолюдному мітингу, що відбувся на станції, всеросійський староста виступив з великою промовою «Проти кого, за що боролася і бореться Червона Армія»[1].

Поступово відбудовувалося народне господарство. Органи Радянської влади багато робили для залучення селян до соціалістичного будівництва. Влітку 1920 року Київський губком КП(б)У відрядив своїх представників на села, в т. ч. й до Христинівки, для роз'яснення політики партії та уряду, створення партійних осередків і комнезамів. Комуністи були душею організаторської і виховної роботи. 1921 року партійний осередок паровозного депо налічував 26 членів і кандидатів у члени РКП(б), з них 10 чоловік працювали на виробництві. Були осередки й на інших службах залізничного вузла, їх об'єднував вузловий партком[2].

Комуністам допомагала комсомольська організація, зокрема залізничного вузла, яка виникла на початку 1920 року. Вони вели активну лекційну і культурно-освітню роботу серед робітників та селян, боролися з контрреволюційними елементами. Вузловий комсомольський осередок станції працював не тільки серед залізничників, а й на селі. В листопаді при залізничній комсомольській організації існував клуб, де не тільки проводилися доповіді та бесіди на політичні теми, але й розгортали роботу різні гуртки, в т. ч. і музично-драматичний. Клуб відвідували не лише комсомольці, а й багато робітників, службовців та селян.

Проведена комуністами й комсомольцями робота дала позитивні наслідки. Підприємства і служби залізничного вузла успішно виконували поставлені перед ними завдання. Селяни сумлінно працювали на полях, щоб більше дати країні хліба. На 17 листопада 1920 року у волості було заготовлено 7 тис. пудів хліба, в т. ч. в самій Христинівці — 1500. Одночасно велася наполеглива боротьба з куркулями і спекулянтами. Куркулі чинили всілякі перешкоди, намагалися зірвати виконання радянських законів і заходів партії щодо соціалістичного будівництва. Вони вдавалися до саботажу, провокацій, вбивств. У серпні від ворожих рук на бойовому посту загинув христинівський комсомолець Остроухов, посланий волосним комітетом КСМУ на роботу до міліції.

Велику допомогу в організаторській і виховній роботі партійним і радянським органам подавали політпрацівники, командири й червоноармійці 2-го кавалерійського корпусу ім. Раднаркому УРСР, яким командував у 1922 році Г. І. Котовський.

Мобілізуючи трудящих на успішне здійснення важливих завдань, зокрема — на відродження зруйнованого війною господарства, комуністи та Рада дбали і про підвищення їхнього ідейно-політичного рівня. 1922 року в Христинівці працювали марксистський гурток і політшкола[3].

З квітня 1923 року Христинівка — районний центр. Її жителі зробили значний внесок у відбудову й розвиток народного господарства. Восени 1924 року стала до ладу невеличка електростанція, що забезпечувала енергією підприємства й установи. Паровозне депо та інші служби вузла працювали на повну потужність. У січні наступного року Христинівку та найближчі села відвідав голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Він знайомився з роботою партійних і радянських організацій, виступав у клубі залізничників та на сільських мітингах з промовами про внутрішнє і міжнародне становище Радянського Союзу та політику Радянської влади.

У Христинівці, яка 1927 року стала селищем міського типу, поступово міцніло створене 1919 року колективне господарство. Коли 1929 року в районі розгорнувся

---

[1] Полководцы гражданской войны, вып. 11. М., 1960, стор. 188; Л. В. Максакова. Агитпоезд «Октябрьская революция» (1919—1920), стор. 91—92.

[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 65, спр. 390, арк. 6; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 1, 12.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 966, арк. 4; газ. «Робітничо-селянська правда», 4 березня 1923 р.

масовий колгоспний рух, воно стало наочним прикладом для хліборобів навколишніх сіл. Та здійснення ленінського кооперативного плану відбувалося в умовах гострої класової боротьби з куркулями, які чинили запеклий опір заходам Радянської влади, зривали хлібозаготівлі, вдавалися до терору. Проте їхні спроби зірвати соціалістичну перебудову були ліквідовані[1]. Незважаючи на труднощі, кількість господарств, що вступала до колгоспу, зростала. Якщо в першій половині 1931 року рівень колективізації в Христинівці становив 57,4 проц., то на 15 жовтня того ж року він піднявся до 77 проц.[2] Велику діяльність розгортав районний комітет незаможних селян, який був центром проведення колективізації, вів рішучу боротьбу проти куркулів. У ті роки в межах селища створився Дубинський відділок радгоспу Верхняцького цукрокомбінату, пізніше сюди переведено й центральну садибу радгоспу.

Розвивалася промисловість. 1931 року почали діяти маслоробний завод, нове вагонне депо, а також машинно-тракторна станція[3], при якій відкрилися курси трактористів. Першими слухачами курсів, а потім і трактористами були М. І. Зваріченко, Ф. Р. Гнатюк і Н. Ф. Балицький[4]. Радісним для трудівників селища був 1937 рік, коли новозбудована електростанція дала струм і лампочка Ілліча засвітилася в усіх оселях. Залізничники не тільки йшли в авангарді трудящих району щодо виконання виробничих завдань, але й подавали культурно-шефську допомогу селу. 1940 року весь район був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Істотні зміни сталися у довоєнний час і в галузі медичного обслуговування населення. Залізнична лікарня вже мала 25 ліжок, почав діяти стаціонар районної лікарні. Діяло 2 постійних дитячих ясел.

Значно розширилася мережа шкіл. Якщо в 1929/30 навчальному році в Христинівці працювали початкова й семирічна школи, то в 1932/33-му, крім них, розгорнула роботу в новозбудованому двоповерховому приміщенні середня школа.

Налагоджувалася культурно-освітня робота. Учасники художньої самодіяльності залізничного клубу часто виїздили в села з концертами і виставами. Розвивалася кіномережа. 1931 року в селищі працювали стаціонарна і 2 пересувні кіноустановки[5]. 2 червня того ж року вийшов перший номер районної газети «Колгоспник Христинівки». 1940 року в сквері біля будинку Рад встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, христинівці під керівництвом партійних і радянських органів віддавали все необхідне й можливе для боротьби з ворогом, послали на фронт своїх кращих синів. 25 липня 1941 року лінія фронту вже проходила біля Христинівки. Два дні жорстокі бої з окупантами вели тут частини 6-ї і 12-ї армій Південного фронту. 27 липня загарбники захопили селище[6].

Трудящі Христинівки під час тимчасової німецько-фашистської окупації зазнали тяжких випробувань. Близько 4 тис. юнаків і дівчат з району гітлерівці силою вивезли на каторжні роботи до Німеччини[7]. Але радянські люди не скорилися ворогові. В селищі була створена підпільна патріотична організація для боротьби з фашистами. До її складу ввійшли машиніст П. М. Миколайчук, військовий фельдшер Й. Г. Панченко, залізничник І. К. Кравчук і командир Червоної Армії М. Д. Тодорчук. На початку 1942 року в організації вже було 12 чоловік, вона

---

[1] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 477, арк. 94, 98—99.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 7, спр. 1506, арк. 1—3.
[3] Там же, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 18.
[4] Газ. «Трибуна хлібороба» (Христинівка), 23 грудня 1967 р.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 275, арк. 33.
[6] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 2. М., 1961, стор. 101; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 401.
[7] Черкаський облпартархів, ф. 1498, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

поділялася на кілька груп. Командиром диверсійної групи був І. К. Кравчук. На станції час від часу гриміли вибухи, летіли під укіс ешелони. Першим диверсійним актом була старанно підготовлена і здійснена М. Д. і С. Д. Тодорчуками в травні 1942 року аварія ворожого ешелону на дільниці Шукайвода—Севастянівка. Під укіс тоді полетіли паровоз і 7 вагонів з військовим спорядженням; рух на залізниці затримано на 13 годин. Протягом 1942 року патріоти вчинили 3 аварії на залізничній колії між Христинівкою і Монастирищем[1]. Пізніше до підпільників приєдналися радянські воїни, які втекли з фашистського табору. В квітні 1943 року за завданням месників М. Д. Тодорчук встановив зв'язок з 2-ю Українською партизанською бригадою (командир А. Г. Кондратюк), що діяла на території ряду районів Вінницької та сучасної Черкаської областей. З того часу христинівська група увійшла до складу одного з її загонів.

Фашисти скаженіли, посилювали репресії. В кінці жовтня 1942 року вони стратили 22 заложники, які відмовилися видати підпільників. У відповідь на це диверсійна група доручила П. М. Миколайчуку вчинити аварію на самій станції. 8 листопада патріоти спрямували маневровий паровоз на поїзд, який входив на станційні колії з Росішок. У результаті з ладу вийшло два паровози та 8 вагонів з верстатами і зерном. Рух було затримано на 24 години. В лютому наступного року комсомольці зняли з 18 гармат, що направлялися на фронт, замки. В липні 1943 року на перегоні Христинівка — Яроватка підпільники під керівництвом П. М. Миколайчука розібрали колію і пустили під укіс ешелон (паровоз і 14 вагонів) з вугіллям, яке фашисти везли до Німеччини. Рух на залізниці припинився на 13 годин. Крім того, підпільники переадресовували вагони, відрізували у них з'єднувальні рукави автогальм, перешкоджали відправленню молоді на каторгу до Німеччини[2], розповсюджували листівки, в яких закликали населення до активної боротьби з окупантами. Восени 1943 року зрадник видав патріотів ворогам. 18 учасників групи було заарештовано і по-звірячому закатовано.

Після Корсунь-Шевченківської битви в районі Умані—Христинівки було зосереджено велике угруповання ворога, тут відбувалися запеклі бої. 9 березня 1944 року бійці 202-ї та 206-ї стрілецьких дивізій, 3-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії, 2-ї та 45-ї механізованих бригад, 745-го самохідного артилерійського полку 2-го Українського фронту визволили Христинівку[3]. З рук ворога було вирвано один з важливих залізничних вузлів, базу німецьких танкових з'єднань, опорний пункт, що прикривав південну групу фашистських військ. Крім того, радянські війська перерізали всі шляхи, що вели звідти на південь і захід[4].

У визволенні Христинівки від ворога брали участь воїни багатьох національностей країни. Про це яскраво свідчать прізвища 32 бійців, викарбувані на пам'ятнику, встановленому 1950 року на братській могилі в центрі міста. Серед них — 16 росіян, 9 українців, 2 білоруси, 5 представників народів Кавказу та Середньої Азії.

У перемогу над гітлерівськими загарбниками внесли великий вклад і трудящі Христинівки. Тільки в боях на фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь понад 600 жителів селища. Близько 200 з них не повернулося додому. 30 жовтня 1966 року на їх честь урочисто відкрито обеліск Слави. 593 чоловіка відзначено бойовими орденами і медалями.

В тяжких умовах після визволення довелося трудящим Христинівки піднімати з руїн і відроджувати господарство. Окупанти вивели з ладу паровозне і вагонне депо, електро- і водонасосну станції, 12,4 км станційних колій, повністю зруйнували

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1498, оп. 1, спр. 22, арк. 12; ф. 4619, оп. 8, спр. 23, арк. 6; Б. Полевой. Мы — советские люди. М., 1965, стор. 165.
[2] Газ. «Радянське життя» (Христинівка), 29 жовтня 1960 р.
[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 4, стор. 80—81.
[4] Газ. «Известия», 11 березня 1944 р.

вокзал, 7 залізничних мостів і труб, 43 стрілочні переводи, 10 км головних колій, житлові будинки, промислові підприємства райцентру, школи і пам'ятник В. І. Леніну.

Вже на 10 день після визволення Христинівки почали працювати МТС, всі служби залізничного вузла, маслозавод. Промисловість і транспорт успішно виконували виробничі плани, а трудівники полів на 35 днів раніше строку розрахувалися з державою по хлібозаготівлі. Відновили роботу школи, обидві лікарні, амбулаторія, аптеки, дитячі ясла.

Боротьбу за відновлення зруйнованого господарства і закладів культури очолили комуністи. В травні 1944 року їх налічувалося в районі 134 чоловіка. На перших засіданнях райкому партії були створені і затверджені первинні партійні організації в паровозному депо, на станції Христинівка, вузловий партком, у деяких колгоспах — кандидатські групи. Разом з членами райкому вони систематично вели організаторську й виховну роботу серед трудящих, особистим прикладом надихали їх на успішне перетворення в життя рішень партії й уряду щодо відродження народного господарства. Так, бригада мулярів на відбудові паровозного депо, очолена учасником громадянської і Великої Вітчизняної воєн комуністом У. Л. Короликом, систематично виконувала планові завдання на 140 проц. У жовтні 1944 року вона завоювала перехідний Червоний прапор райкому і райвиконкому. Рівняючись на комуністів, безпартійні трудівники — машиністи П. О. Руцький, Б. Я. Туровець, коваль дистанції колії Д. О. Єфимчук виконували завдання на 135—250 проц.[1] Самовіддано працювали й хлібороби. У період післявоєнної відбудови народного господарства їм довелося долати багато труднощів. У радгоспі не вистачало робочої сили, машин, насіння, фуражу. Різко зменшилося поголів'я худоби. Велику допомогу христинівцям подала держава, виділивши кредити та насіннєву позичку.

Наслідуючи приклад старших, завзято в той час працювала й молодь. Комсомольська організація Христинівського залізничного вузла за успіхи у відродженні зруйнованого господарства в березні 1945 року посіла перше місце серед комсомольських організацій області. Багато комсомольців-ударників відзначено почесними значками і грошовими преміями[2].

Роки перших післявоєнних п'ятирічок були роками напруженої праці трудівників, дальшого піднесення їх матеріального й культурного рівня. Вже на початку 1948 року довоєнний обсяг промислового та сільськогосподарського виробництва був досягнутий. Про наростаючий трудовий ентузіазм свідчила боротьба за високопродуктивну працю не лише окремих робітників чи підрозділів залізничного вузла, а всього колективу, змагання за економію палива, сировини й матеріалів, за постійне перевиконання місячних, денних та змінних виробничих планів. Найбільш відзначилися тоді робітники вагонного депо. Виробничі завдання вони систематично виконували на 180—250 проц. Серед кращих виробничників чимало було й комсомольців. У паровозному депо, наприклад, на 190 проц. виконували завдання слюсар Ю. Ю. Календа, токар П. С. Гоєнко та інші[3]. Обласні партійні і радянські органи систематично відзначали самовіддану роботу трудящих промислових підприємств і радгоспу Христинівки у виконанні народно-господарських завдань.

У 1954 році закінчено спорудження нового пасажирського вокзалу, а в 1962-му завершено розширення та модернізацію залізничного вузла, понад 340 сімей справили новосілля.

Успішно виконуючи свої планові завдання, залізничники водночас допомагали й селу, здійснювали шефство над колгоспами, надсилали кращих людей на постійну

---

[1] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 6 і 28 жовтня 1944 р.
[2] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 14 березня 1945 р.
[3] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 1 травня і 7 листопада 1946 р.; 25 вересня 1949 р.

роботу в сільському господарстві. Так, у 1954 році колектив вагонного депо відремонтував колгоспові ім. М. І. Калініна 45 борін, двигуна, січкарню, виготовив 50 парникових коробів і рам. Наступного року зі складу партійного активу райцентру 9 чоловік направлено на посади голів колгоспів[1].

У 1956 році Христинівку віднесено до розряду міст районного підпорядкування.

З кожним роком зростав вклад трудівників у всенародну боротьбу за побудову комунізму в нашій країні. Особливо високопродуктивною була їх праця під час відзначення 50-річного ювілею Радянської влади. Робітники залізничного вузла, зокрема локомотивного і вагонного депо та станції Христинівка, систематично виконували виробничі завдання по ремонту паровозів і вагонів, перевезенню вантажів на 110—115 проц. Не відставали від них і колективи харчокомбінату, маслозаводу, «Міжколгоспбуду», районного об'єднання «Сільгосптехніки», кукурудзокалібрувального заводу, а також елітнонасінницького радгоспу.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна та XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі Христинівки працювали з новим трудовим і політичним піднесенням. Елітнонасінницький радгосп у 1969 і 1970 роках на кожному гектарі зібрав зернових культур по 42 цнт, цукрових буряків — по 449, а в 1971 році — озимої пшениці по 47,5, насіння цукрових буряків — по 18 цнт. Висока тут і продуктивність тваринництва. В середньому за восьму п'ятирічку на фермах радгоспу в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь щорічно вироблялося по 740,8 цнт молока і по 125,3 цнт м'яса[2]. За підсумками всесоюзного соціалістичного змагання за другий квартал 1969 року господарству присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства і ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель СРСР та першу грошову премію, а за третій квартал — перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, також з першою грошовою премією[3].

1970 року радгосп удостоєний Ленінської ювілейної грамоти ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 2 квітня того ж року йому присвоєно звання радгоспу високої культури виробництва, а пізніше — звання колективу комуністичної праці. Колектив вийшов переможцем і в соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС, за що одержав прапор Міністерства сільського господарства і ЦК профспілки працівників сільського господарства та заготівель СРСР. За вміле керівництво господарством і особистий приклад у праці директору радгоспу С. Р. Карбовському в 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Робітники маслозаводу довели якість продукції до високого стандарту. Його масло, наприклад, на ВДНГ СРСР за цим показником визнано другим у країні.

За визначні успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки 48 трудівників нагороджено орденами і медалями СРСР, а всього за успіхи в економічному і культурному розвитку міста відзначено 793 передовики.

У тому, що підприємства й установи Христинівки мають високі виробничі показники, велика заслуга комуністів, яких тут налічується 1205 чоловік. Вони об'єднані у 42 первинних парторганізаціях, найбільші

Сцена з вистави «Майська ніч» у виконанні Христинівського самодіяльного народного театру. 1968 р.

[1] Черкаський облпартархів, ф.1498, оп. 8, спр. 8, арк. 54; спр. 49, арк. 3.

[2] С. Р. Карбовський. Виробництво зерна і продуктів тваринництва в радгоспі. К., 1970, стор. 3.

[3] Газ. «Трибуна хлібороба», 12 липня і 25 листопада 1969 р.

з них — локомотивного і вагонного депо, елітно-насінницького радгоспу, «Сільгосптехніки» та «Міжколгоспбуду». Повсякденною організаторською і виховною роботою парторганізації мобілізовують колективи виробничників на боротьбу за дострокове виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань, за високу ефективність виробництва.

Активну участь у виробничому й громадсько-політичному житті беруть 1076 членів ВЛКСМ 26 комсомольських організацій.

Важливу роль у господарському, політичному і культурному житті Християнівки відіграє міська Рада в складі 50 депутатів. Серед обранців народу — 28 комуністів, 7 комсомольців, 22 жінки. У 1971 році з 280 тис. крб. бюджету 152 тис. було асигновано на благоустрій і житлове будівництво, 117 — на народну освіту, культуру, на охорону здоров'я. Її депутати заслужили шану й повагу трудящих своєю наполегливою працею. Депутат міськради робітник крупоцеху М. Т. Коломийченко одним з перших у харчокомбінаті достроково виконав план восьмої п'ятирічки. Шофер рембуддільниці О. Г. Бєлов також щоденно перевиконує виробничі завдання, а робітник локомотивного депо М. С. Рудник — кращий раціоналізатор підприємства. Добре трудиться електрозварник дистанції колії депутат А. М. Горбенко, яка допомагає молодим робітникам оволодівати виробничими навиками та умінням правильно організувати роботу.

Яскравим прикладом великої організаторської роботи міської Ради є також успішне проведення в місті комуністичного суботника 17 квітня 1971 року. В ньому взяло участь понад 6 тис. чоловік. У «Міжколгоспбуді» в той день працювало 492 чоловіка. Вони трудилися в цехах центральної садиби та на будівельних майданчиках у селах району. За виконану роботу лише будівельники відрахували до державного фонду 647 крб. Колективи локомотивного і вагонного депо перерахували до фонду держави понад 900 крб., а харчокомбінат виробив продукції на суму 3 тис. крб. Всього трудівники міста перерахували в той день до фонду дев'ятої п'ятирічки 4757 крб. зароблених коштів.

У дев'ятій п'ятирічці далі розвиватиметься капітальне будівництво. Буде споруджено станцію технічного обслуговування автомашин, комбікормовий завод потужністю 300 тонн на добу, приміщення комбінату побутового обслуговування, бібліотеки, стадіон. Будівельні організації передбачають виготовити цегли на 79, залізобетону на 26,5, столярних виробів на 37,5 проц. більше, ніж у 1966—1970 рр. Елітно-насінницький радгосп запланував підвищити продуктивність праці проти завдання на 15, а собівартість продукції знизити на 10 проц. У квітні 1972 року вже здані в експлуатацію автовокзал і будинок залізничної дистанції сигналізації та зв'язку.

Невпізнанно змінилася Християнівка у післявоєнні роки, значно розширилися її межі. У південно-східній і північно-східній частинах з'явилися квартали нових житлових будинків, більшість яких — двоповерхові. На центральній площі височить споруджений 1959 року районний будинок культури. Тут же в 1965 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Прикрасили вулиці й нові приміщення районної лікарні, аптеки, поліклініки, дитячого садка, районного вузла зв'язку, універмагу, широкоекранного кінотеатру тощо. Асфальтуються вулиці, збільшується міський автопарк. Крім електрики, радіо й кіно є водопровід і газ. Понад 2 тис. сімей мають телевізори, 86 — легкові автомашини.

Широко розгалужена мережа закладів охорони здоров'я, освіти, культури. У Християнівці є 2 лікарні (районна і залізнична), 2 поліклініки, 2 аптеки, 2 рентген-кабінети, 2 хірургічні, 2 пологові, 2 терапевтичні, неврологічне, інфекційне, дитяче та інші відділення, 2 санітарно-епідеміологічні станції з хімічними і бактеріологічними лабораторіями. Тут працює 51 лікар і 196 чоловік середнього медперсоналу. Малят обслуговують 4 дитячі садки з ясельними групами та дитячі ясла.

Багато уваги приділяється розвитку народної освіти. У місті діють 2 середні школи, де 122 вчителі навчають і виховують понад 2 тис. дітей, заочна середня

О. Є. Корнійчук — Голова Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці, академік, видатний український радянський письменник-драматург. 1971 р.

і музична школи, будинок піонерів, станція юних техніків.

Культурно-освітню роботу провадять будинок культури, 5 профспілкових клубів, 10 бібліотек з книжковим фондом 120,5 тис. томів. За виконавську майстерність драматичному колективу районного будинку культури рішенням колегії Міністерства культури УРСР 1965 року присвоєно звання народного самодіяльного театру. Концертні бригади будинку культури систематично виступають у колгоспах і радгоспах району та за його межами.

Великого розвитку набуло народно-ужиткове мистецтво. Талановитий столяр-різьбяр О. А. Гоменюк (1878—1931) своєю роботою уславився далеко за межами Христинівки і району. Його дочки — самобутні художниці Ярина і Софія за останні роки виконали кілька сотень творів народного розпису. Кращі їх зразки експонувалися на виставці, відкритій 1969 року в Київському державному музеї Т. Г. Шевченка.

Влітку 1968 року в місті впорядковано чудове місце для масового, культурного відпочинку. Міська Рада разом з підприємствами, організаціями та громадськістю обладнали пляж з човновою станцією на ставку в парку урочища Долинки.

У Христинівці народилися О. Є. Корнійчук — видатний український радянський письменник-драматург і громадський діяч, член ЦК КПРС і ЦК КП України, депутат Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР, академік АН СРСР та АН УРСР, лауреат Державних премій СРСР і УРСР, Міжнародної ленінської премії «За зміцнення миру між народами», Герой Соціалістичної Праці; М. Л. Голего — український радянський вчений у галузі фізико-хімічної механіки матеріалів, член-кореспондент АН УРСР, заслужений діяч науки і техніки УРСР. У 1919 — 1925 рр. в Христинівці працював слюсарем, потім став педагогом, членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР О. М. Русько (1906—1964). У місті живуть і працюють Герой Радянського Союзу О. Т. Лінчук, Герої Соціалістичної Праці Г М. Гук, С. Р. Карбовський і М М. Фещенко.

Успіхи в економічному і культурному житті міста — наслідок великої і наполегливої праці його людей, які розгорнули соціалістичне змагання за те, щоб у дев'ятій п'ятирічці достроково виконати накреслення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України та гідно зустріти 50-річчя утворення Союзу РСР.

А. К. ГЛАЗКОВ, С. Ф. РОМАНЕНКО, Б. Н. ТОВБІС

ВЕРХНЯ́ЧКА

Верхнячка — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована у верхів'ї річки Уманки (басейн Південного Бугу), за 5 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Христинівка. Населення — 5,5 тис. чоловік.

Територія сучасної Верхнячки та її околиць була заселена людьми ще з IV тисячоліття до н. е. Про це свідчать виявлені тут залишки поселень трипільської, білогрудівської та черняхівської культур.

Заснована Верхнячка наприкінці XVI — на початку XVII ст. й називалася тоді Яворовцем. Перша згадка в історичних документах про Верхнячку належить до

1646 року, коли польський магнат Калиновський віддав її у заставу разом з іншими селами за 1,5 тис. злотих. 1664 року тут було 23 дими (двори), що платили податки[1].

У XVIII ст. населення Верхнячки зростало. 1768 року налічувався 81 двір, а через 25 років — 141 кріпацьке господарство (839 жителів).

З 1793 року Верхнячка в складі Правобережної України відійшла до Російської імперії.

Село швидко почало зростати після того, як поміщик Ясинський 1845 року збудував цукроварню. Виробництво на ній було побудовано на ручній праці кріпаків. Тягловою силою переважно були воли. 1859 року цукроварню перебудовано, встановлено паровий двигун. Хоча цукроварня була й невелика, примітивність її обладнання вимагала значної кількості робочих рук. Це й сприяло збільшенню населення. 1864 року в селі вже проживав 1381 чоловік[2].

Робітники жили тут у жахливих, нелюдських умовах. Інспектор Київського фабричного округу після відвідання Верхнячки в 1896 році записав у т. зв. «Шляховому журналі»: «... костопальня знаходиться в окремому приміщенні. Вона низька, брудна, переповнена парами, які піднімаються знизу з парових цехів. Вікна відчинені, протяги. Одне з приміщень до того переповнено парами, що в ньому важко рухатись... Взагалі костопальня брудна, сира й холодна»[3]. В описі майна Верхняцького цукрозаводу на 1 липня 1905 року значиться, що в бараках, де жили робітники, заводське майно складалося з діжки для вмивання, чавунного котла, кварти для пиття, 4 мисок, 11 рамок з правилами для робітників, 275 тюфяків і 7 ікон. Робочий день тривав 12 годин; заробіток некваліфікованого робітника-чоловіка не перевищував 14 крб., а жінки — 6 крб. 50 коп. на місяць. На підприємстві не було елементарної охорони праці.

Не краще жилося й селянам. Реформа 1861 року не справдила їхніх надій. За уставною грамотою 1865 року в селі налічувалося 240 дворів, у т. ч. тяглових — 98, піших — 128 і городників — 14. Їх земельні наділи дорівнювали 1223 десятинам, з якої тільки 1086 десятин було орної та сінокісної. За неї селяни мусили внести 47859 крб. 33 коп. викупних платежів. Крім цього, протягом 49 років, починаючи з 1 вересня 1863 року, належало сплачувати по 6 проц. річних, тобто по 2871 крб. 56 коп.[4] Наприкінці XIX ст. експлуатація селян ще більше посилилася. Вони й далі страждали від безземелля та малоземелля.

У 80-х роках XIX ст. цукроварнею заволодів австрійський капіталіст Дітріх. На прибутках, здобутих жорстокою експлуатацією робітників і селян, він розширював виробництво, яке вело до збільшення посівних площ цукрових буряків. Щоб збільшити продуктивність і підвищити врожайність цукрових буряків, необхідно було застосувати селекційну роботу — виведення нових і поліпшення існуючих сортів. Тому 1899 року в селі відкрито селекційну станцію.

Гноблені й позбавлені будь-яких прав, робітники й селяни піднімалися на боротьбу проти поміщиків і капіталістів. Особливо рух протесту проти свавілля й гніту посилився в роки першої російської революції 1905—1907 рр. У Верхнячці на той час уже існував соціал-демократичний гурток. Вести революційну роботу й розповсюджувати нелегальну літературу у Верхнячці допомагав уродженець села В. Лизун, що працював кравцем у Києві. А безпосередню організаторську та агітаційну роботу серед трудящих за вказівками Уманської повітової організації РСДРП здійснював її член, керівник місцевого гуртка М. М. Святенко. В 1905 році він нелегально збирав селян та робітників і перед ними викривав брехливу, антинародну

[1] Записки історично-філологічного відділу, кн. 11, стор. 20—25, 36.; М. Ткаченко. Гуманьщина в XVI—XVII вв., стор. 17.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 367.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 210; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 38.

[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 78, арк. 1—4.

суть царського маніфесту 17 жовтня. За революційну діяльність його було кинуто до уманської в'язниці. Про ріст революційних настроїв серед робітників і селян Верхнячки свідчить той факт, що сюди в 1905 році для «охорони спокою» власті послали підрозділ Чугуївського полку[1], що стояв тут майже до 1914 року.

Під впливом революційної агітації волосний сход 1906 року в своїй ухвалі вимагав скасування викупних платежів, акцизних зборів і податків, запровадження замість них прибуткового податку, введення загального обов'язкового і безкоштовного навчання, допуску селянських дітей в усі навчальні заклади на рівні з іншими станами[2]. Трудівники Верхнячки брали участь у діяльності Христинівської селянської організації «Бойова дружина»[3].

У роки реакції й столипінської аграрної реформи класова диференціація посилилася. В 1912 році у Верхнячці поміщикові належало 858 десятин землі, а 433 селянським господарствам тільки 1216 десятин. 24 господарства були безземельними, 48—мали менше десятини, 126 —від 1 до 2 (їм належало всього 171 десятина). 51 родина не мала худоби, а 412 — коней[4].

Злиденні умови життя трудящих стали причиною великої смертності. Наприклад, з 1881 по 1891 рік з 2557 дітей, які народилися в той час, 402 померло, не доживши до року, а 1045 — до 10 років. Медичне обслуговування населення було незадовільним. Всю Верхняцьку волость, до якої входило 11 сіл з населенням 13 834 чоловіка (1897 р.), обслуговували 2 лікарі, фельдшер та аптека. Один з цих лікарів обслуговував робітників цукроварні[5]. Діти робітників і селян не могли здобувати освіту. Церковнопарафіяльну початкову школу, відкриту 1860 року, відвідувало лише 72 учні, з них 12 дівчаток[6]. 1902 року в селі почала працювати двокласна міністерська школа.

Перша світова імперіалістична війна завдала багато лиха трудящим, погіршила й без того їх тяжке становище. Майже 75 проц. чоловічого населення призовного віку було мобілізовано на фронт. Близько 100 з них полягли на фронтах, а ще більше — стали інвалідами. Війна привела до різкого зниження життєвого рівня населення.

Жителі Верхнячки радо зустріли звістку про повалення самодержавства. Однак Тимчасовий уряд не дав селянам землі. Разом з робітниками під керівництвом більшовиків вони продовжували боротьбу.

Трудящі Верхнячки палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В лютому 1918 року обрано Раду робітничих і селянських депутатів. Її очолив М. М. Святенко, який у лютому 1917 року повернувся з в'язниці.

Скориставшись ганебною угодою з Центральною радою, німецькі імперіалісти кинули свої війська на Україну. У Верхнячці уже в березні 1918 року окупанти відновили владу поміщиків і капіталістів, грабували людей, жорстоко розправлялися з прихильниками Радянської влади. Але трудящі не корилися і вели активну боротьбу проти загарбників та їх пособників — буржуазних націоналістів. Серед народних борців було багато жителів Верхнячки. В той час житель села М. І. Скоробрещук сформував партизанський загін, який спочатку діяв у районі Яроватки—Христинівки, а потім з'єднався з Тальнівським революційним загоном. Месники розбирали залізничні колії, пускали під укіс німецькі ешелони[7]. Жителі села, які працювали на Христинівському залізничному вузлі, взяли участь у Всеукраїнському загальному

---

[1] Газ. «Киевские отклики», 21 грудня 1905 р.

[2] Журн. «Літопис революції», 1929, № 2—3, стор. 73.

[3] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 209—210.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 457.

[5] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1563—1565; Весь Юго-Западный край. К., 1913, стор. 619.

[6] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 174, спр. 358, арк. 102; журн. «Киевские епархиальные ведомости», 1894, № 3, стор. 87.

[7] Газ. «Трибуна хлібороба», 16 листопада 1967 р.

страйку залізничників, що відбувся в липні—серпні 1918 року. Під час німецької окупації Уманська об'єднана організація РСДРП встановила зв'язок з групою верхняцьких більшовиків і через колишнього матроса Чорноморського флоту, активного учасника боротьби за владу Рад Х. К. Поляруша керувала їх роботою[1]. Пізніше він працював в Уманській надзвичайній комісії, у 1919 році на чолі бронепоїзда громив контрреволюційні банди в районі Христинівки — Тального[2].

У березні 1919 року Верхнячку визволили від петлюрівців частини 2-ї Української радянської дивізії. Трудящі поступово почали налагоджувати мирне життя, обрали сільську Раду. Протягом наступних дев'яти місяців село кілька разів переходило з рук у руки. Хазяйнували тут і денікінці. Остаточно Радянську владу відновлено у січні 1920 року[3].

На чолі мас йшли комуністи. З 1919 року у Верхнячці існував партійний осередок, його організатором був Х. К. Поляруш. Після тяжкого поранення на фронті він повернувся до рідного села й включився в активну роботу, об'єднуючи навколо себе передових людей. У червні 1920 року осередок налічував уже 13 чоловік[4].

Першими кроками органів Радянської влади були: наділення селян землею, націоналізація цукроварні, налагодження мирного життя. Верхняцькі незаможники до липня 1920 року одержану землю поділили між безземельними селянами не тільки у Верхнячці, а й в усій волості[5].

На заклик Радянського уряду допомогти продовольством Червоній Армії, яка билася з петлюрівцями й польськими інтервентами, та на виконання рішення місцевого комнезаму, селяни Верхнячки в кінці серпня 1920 року зібрали чимало хліба, картоплі, сала і своїм транспортом відвезли бійцям 47-ї дивізії 14-ї армії. Для успішного завершення боротьби з польськими загарбниками і контрреволюційними бандами 24 серпня в Уманському повіті проведено мобілізацію до лав Червоної Армії. Першими в той же день до Умані на мобілізаційний пункт прибули селяни-бідняки Верхняцької волості[6].

Після закінчення громадянської війни трудящі села розпочали мирне будівництво. В умовах розрухи й голоду відновлювалося зруйноване господарство. За сезон 1922/23 року цукрозавод виробив 167,6 тис. пудів цукру[7]. Розширювалися посівні площі під цукрові буряки.

Налагоджувалося й культурно-освітнє життя. В приміщенні колишньої церковнопарафіяльної школи 1919 року відкрито початкову школу. Через рік уже працювали заводський клуб, а в 1921 році — школа фабрично-заводського навчання. Всього навчалося тоді 450 дітей.

З 1923 по 1927 рік Верхнячка була районним центром, потім увійшла до складу Христинівського району. З великим сумом трудівники села зустріли звістку про смерть В. І. Леніна. На знак великої поваги і любові до вождя вони на території заводу 1 травня 1925 року відкрили йому пам'ятник[8].

Зачинателями нового в усіх сферах життя були комуністи, які особливо багато зробили в організації і зміцненні колективного господарства. Вони роз'яснювали трудящим Верхнячки ленінський кооперативний план, першими усуспільнили свої наділи, коней, інвентар. 25 жовтня 1929 року в селі створено сільськогосподарську артіль, головою якої обрали Я. А. Лизуна.

---

[1] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 69.

[2] Газ. «Трибуна хлібороба», 22 лютого 1968 р.

[3] Газ. «Комуніст», 25 березня 1919 р.; Київський облпартархів, ф. 4239, оп. 1, спр. 15, арк. 16; М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920, стор. 44.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 165, арк. 22.

[5] Газ. «Вісті» (Умань), 17 липня 1920 р.

[6] Газ. «Трибуна хлібороба», 14 травня 1966 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 465, арк. 55; газ. «Вісті» (Умань), 25 і 26 серпня 1920 р.

[7] Черкащина в період відбудови народного господарства 1921—1925, стор. 101—102.

[8] Черкащина. Путівник, стор. 143.

Успіхи індустріалізації, досягнення першої п'ятирічки сприяли механізації колгоспного господарства. Якщо в період створення артілі вона мала 40 плугів, 40 возів і близько 50 коней, то в 1930 році тут з'явився перший трактор, а потім молотарки та інші машини. З року в рік колективне господарство здобувало нові успіхи. В передвоєнні роки колгоспники одержували в середньому по 25 цнт зернових культур і по 200—250 цнт цукрових буряків з гектара.

Невпинно поліпшувалися справи на цукрозаводі та дослідно-селекційній станції. Після реконструкції у роки першої п'ятирічки завод перетворився на одне з потужних підприємств Правобережної України. За добу він переробляв 10 тис. цнт сировини. Успішно діяв колектив дослідно-селекційної станції. Високим урожаєм буряків і зерна в 1939 році станція завоювала право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1].

1940 року колгосп, цукрозавод і дослідно-селекційна станція вдруге стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Пишалася Верхнячка своїми новаторами виробництва: керівником паровичного цеху цукрозаводу комуністом Ю. З. Симоніком, робітниками Є. С. Слісарчук і П. Є. Тютюнко, ланковими колгоспу М. Ю. Бурлакою, М. Д. Узенею, механізаторами М. С. Козарем і А. П. Мусійчуком, ланковою селекційної станції М. І. Любченко. Остання в 1937 році зібрала по 451 цнт цукрових буряків з гектара, а в 1939-му — була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, нагороджена Великою срібною медаллю[2].

Виробничі успіхи робітників, колгоспників і трудової інтелігенції Верхнячки тісно пов'язувалися із зростанням їх політичної свідомості та культури. В передвоєнні роки тут працювали 3 клуби, 3 бібліотеки, середня і семирічна школи та школа фабрично-заводського навчання. Щороку 70 випускників школи ФЗН поповнювали лави кваліфікованих робітників заводу.

Розв'язана гітлерівською Німеччиною війна перервала мирну працю людей. У перші дні війни створено групу самозахисту, біля Верхнячки будували оборонні споруди. На початку липня 1941 року, коли ворог наблизився, основне обладнання цукрозаводу, техніка колгоспу й дослідно-селекційної станції були евакуйовані на схід країни. 31 липня гітлерівці окупували Верхнячку; разом з їхнім зловісним «новим порядком» прийшли зубожіння, насильства, розстріли трудящих.

За закликом партії радянські люди ставали на боротьбу з ворогом. Активну участь у ній брали й трудящі Верхнячки. На території села з листопада 1941 року почала діяти підпільна патріотична група в складі 15 чоловік. Її організатором і керівником був комсомолець (потім комуніст) хімік цукрозаводу П. Г. Теличенко. До групи, крім нього, входили жителі Верхнячки О. Ф. Дерманчук, М. З. Плахотнюк та інші. П. Г. Теличенко й О. Ф. Дерманчук, вийшовши з ворожого оточення пораненими, прийшли до рідного села і разом з військовополоненими, які працювали на заводі, створили цю групу. За допомогою електрика заводу М. А. Скоробрещука було відремонтовано старий радіоприймач. Патріоти розповсюджували повідомлення Радінформбюро, антифашистські листівки, в яких закликали населення до боротьби з ворогом, саботували заходи окупантів. Підпільники знищували також фашистських офіцерів і солдатів, забирали у них зброю. Велику допомогу партизанам подавали медикаментами місцевий лікар комуніст М. Д. Кривенко, фельдшер З. Й. Кошова. Понад 40 жителів села допомагали підпільникам. Серед них К. В. Третяк, Т. В. Маркова, В. П. Стопхай і її 12-річний син Володя. Останніх двох есесівці схопили і в 1943 році розстріляли. У 1943 році патріотична група встановила зв'язок з 2-ю Українською партизанською бригадою; і в квітні того ж року верхняцькі патріоти пішли на з'єднання з одним з її загонів. В Яроватському лісі їх оточили фашисти. В нерівному бою загинули О. Ф. Дерманчук,

---

[1] Газ. «Вісті ВУЦВК», 27 серпня 1933 р.; газ. «Пролетарська правда» (Київ), 30 грудня 1939 р.

[2] Черкаський облпартархів, ф. 1498, оп. 1, спр. 1, арк. 2; газ. «Колгоспник Христинівщини», 28 вересня 1940 р.

М. З. Плахотнюк і В. І. Добриченко. Решта партизанів пробилася до загону і продовжувала боротися проти загарбників[1].

9 березня 1944 року Верхнячку визволили від окупантів воїни 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії 2-го Українського фронту[2]. Гітлерівські варвари завдали селу великих збитків: на цукровому заводі — на суму 10 млн. крб., селекційній станції — 3 млн. крб. У колгоспі було зруйновано всі тваринницькі ферми, знищено худобу[3].

У роки Великої Вітчизняної війни понад 400 жителів Верхнячки воювали на фронтах, де відважно билися з ворогом. 250 з них віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, 362 учасників війни відзначено бойовими нагородами. Н. Ф. Харченко, який нині працює в колгоспі, за мужність, виявлену під час форсування Керченської протоки та визволення Керченського півострова, нагороджений орденом Червоної Зірки, а за відвагу, виявлену в боях під Севастополем і Моравою-Остравською,— орденами Вітчизняної війни обох ступенів.

Сільська Рада і заводська парторганізація, що почали діяти в перші дні після визволення, мобілізували трудящих на відбудову народного господарства. Колгосп мав всього 2 воли і кілька коней. Допомога держави й сумлінна праця колгоспників стали основою швидкого подолання труднощів. На 15 жовтня 1944 року артіль перевиконала план розвитку тваринництва. Добре працювали й хлібороби. Колгоспниця Я. Ф. Корнійчук, наприклад, на перших післявоєнних жнивах виконувала денну норму на 120—150 проц. Значного успіху добилися й буряківники, а ланка М. Ю. Бурлаки вийшла в районі переможцем. До фонду Червоної Армії колгосп здав тоді понад план 2,4 тис. пудів, колгоспники — власних 735 пудів зерна[4]. В 1946 році артіль вийшла в районі переможцем на сівбі ярих культур.

Незважаючи на труднощі перших післявоєнних місяців, робітники цукрозаводу за 20 днів до визначеного строку відремонтували і підготували його до виробничого сезону. Робітники й наукові працівники дослідно-селекційної станції швидко відродили своє господарство і порадували країну виведенням нових сортів цукрових буряків та зернових культур. Партія і Радянський уряд високо оцінили заслуги цього колективу. В зв'язку з 50-річчям від дня заснування 28 липня 1949 року станцію нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна відзначено директора станції М. Є. Рослик і завідуючого відділом селекції цукрових буряків Т. Ф. Гринька, орденом Трудового Червоного Прапора — 7, орденом «Знак Пошани» — 13 і медалями — 5 чоловік.

Успіхам трудівників Верхнячки сприяла добре поставлена організаторська й виховна робота партійних організацій заводу, дослідно-селекційної станції і колгоспу. Комуністи завжди були попереду. Живим словом і особистим прикладом вони вели маси на успішне виконання виробничих завдань. Комуніст Я. Ф. Загороднюк, працюючи завідуючим відділом селекції зернових культур дослідно-селекційної станції, добре налагодив роботу колективу й сам працював зразково. За короткий час ним та за його участю виведено нові сорти жита (Таращанське — 4) і вівса (Радянський — 339). За сумлінне ставлення до роботи та активну участь у громадсько-політичному житті трудящі району в 1947 році обрали його депутатом Верховної Ради УРСР.

З перших днів після визволення Верхнячки почалася відбудова освітніх і культурних закладів. 1 вересня 1944 року середня, семирічна школи та вечірня робітничої молоді прийняли повний контингент учнів. Ще раніше розгорнули роботу 3 клуби і 3 бібліотеки, що були зруйновані фашистами.

Добре працювали трудівники Верхнячки і в наступні роки. 1951 року на цукрозаводі встановлено парову турбіну з електрогенератором. Особливо відзначилася

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 23, арк. 10—16, 171; спр. 95, арк. 1.

[2] Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 568.

[3] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 28 грудня 1944 р.

[4] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 9 серпня, 20 і 23 вересня, 21 жовтня, 14 і 31 грудня 1944 р.

Герої Соціалістичної Праці бригадир рільничої бригади Флорештського району Молдавської РСР Т. Г. Голубчак (ліворуч), доярка радгоспу «Ягубець» А. Я. Кобзар та бригадир слюсарів Верхняцького цукрового заводу Христинівського району С. В. Забродський під час районного свята «Серпа і молота». 1969 р.

тоді бригада такелажників І. Ю. Марчишина, яка змінні норми виробітку виконувала на 175 проц. Великі зміни відбулися на цукровому заводі. Замість парових машин у цехах встановлено турбіни, більшість агрегатів переведено на електроенергію, а весь завод—з твердого на рідке паливо. 1962 року став до ладу сокоочисний цех. У продуктивному цеху встановлено 9 автоматичних центрифуг з програмованим управлінням, замість фільтропресів введено в дію дискові фільтри. В 1968—1969 рр. застарілі дифузії замінено новими, автоматизованими дифузіями з програмованим управлінням. Колектив заводу, який у виробничий сезон складається з 1200 чоловік, працює з великим творчим піднесенням. Тут широко розгорнувся рух раціоналізаторів. Одним з найактивніших його учасників є бригадир слюсарів С. В. Забродський. Лише за останні 7 років він вніс 25 цінних раціоналізаторських пропозицій. Найбільш ефективна з них — нова конструкція ножової рами для центробіжних бурякорізальних машин. Вона дає щороку економії на 4500 крб.[1] У 1962 році С. В. Забродському присвоєно звання заслуженого раціоналізатора УРСР, а в 1966-му за особливі заслуги у виконанні завдань семирічного плану і досягнення високих техніко-економічних показників у виробництві цукру — Героя Соціалістичної Праці. Того ж року 10 трудівників заводу нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — слюсаря комуніста Б. С. Поляруша.

Робітники Верхняцького цукрозаводу одними з перших у районі стали послідовниками руху за комуністичну працю. До 1971 року понад 200 чоловік завоювали почесне звання ударника або члена колективу комуністичної праці. На підприємстві працює заспівувач змагання за комуністичну працю В. І. Долженко, який з рядового робітника за 8 років виріс до головного механіка заводу. Реконструкція заводу сприяла поліпшенню умов праці робітників і значному збільшенню виробничої потужності підприємства. За сезон 1970—71 року завод переробив 3327,2 тис. цнт сировини і дав 483,6 тис. цнт високоякісного цукру-піску.

Поблизу цукрозаводу в 1959 році виросло нове підприємство — цегельний завод, де 1971 року працювало 63 робітники.

Дослідно-селекційна станція — одне з найстаріших дослідних підприємств республіки. Чималий вклад у її досягнення внесли завідуючий відділом селекції зернових культур Я. Ф. Загороднюк, молодші спеціалісти відділу селекції цукрових буряків М. П. Мосійчук і Д. Ю. Попадюк, нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Тепер на станції трудиться 85 наукових працівників з вищою і середньою спеціальною освітою, у т. ч. 6 кандидатів сільськогосподарських наук. За час її існування науковці вивели понад 40 сортів цукрових буряків, з яких 4 висіваються на великих площах не лише в Українській РСР, а й далеко за її межами. Спеціалісти станції успішно працюють і над виведенням нових сортів озимої пшениці та інших культур, а також розробляють ефективні заходи для підвищення їх врожайності. Господарство є постійним учасником міжнародних нарад з питань селекції. Станція систематично підтримує наукові зв'язки з відповідними дослідними установами Народної Республіки Болгарії, Польської Народної Республіки та інших країн.

Великих успіхів добилися колгоспники. Вони 1950 року на кожному гектарі виростили по 283,2 цнт цукрових буряків, по 32,8 цнт зернових. Це найвищі на той

[1] Журн. «Бюллетень изобретателя» (Київ), 1964, № 3, стор. 32.

час показники серед колгоспів району. За цукрову сировину господарство одержало лише премії 473,4 тис. крб. і 13,9 тис. кг цукру[1]. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили труд верхняцьких хліборобів, нагородивши орденами й медалями Союзу РСР 64 колгоспників, у т. ч. орденом Леніна — бригадира тракторної бригади комуніста П. Д. Любченка, бригадирів рільничих бригад А. Д. Мусійчука та Г. В. Овчарука.

1955 року колгоспники зібрали кукурудзи по 45 цнт, цукрових буряків по 418 цнт з га і виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 253,7 цнт молока. За високі виробничі показники колгосп нагороджено дипломом першого ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

З 1959 року колгосп став великим укрупненим господарством. До нього приєдналися господарства й сусідніх сіл Багачівки, Вербоватої та Пеніжкового. За колгоспом закріплено 4156 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3894 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби й птиці.

З 1961 року верхняцький колгосп носить назву «Росія». Його трудівники, впроваджуючи досягнення агротехнічної і зоотехнічної науки та практики, добиваються щорічного підвищення врожаю всіх сільськогосподарських культур, продуктивності громадського тваринництва. У 1971 році тут з кожного га зібрано по 35,6 цнт зернових культур (у т. ч. 44,7 цнт озимої пшениці). Протягом 1966—1970 рр. у господарстві щорічно в середньому одержували по 334,6 цнт цукрових буряків з га, 354,2 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Грошовий прибуток кожного року перевищував 2 млн. крб. Завдання восьмої п'ятирічки колгосп виконав по виробництву молока на 113, м'яса — на 122, яєць — на 118, зернових — на 109, цукрових буряків — на 121 процент.

Рік у рік зростають виробничі фонди колгоспу. В 1971 році він мав 22 приміщення на 3600 голів великої рогатої худоби, 6 суцільномеханізованих пташників на 40 тис. штук птиці, брудер на 20 тис. штук молодняка курей, акліматизатор на 20 тис. курчат, теплицю, гаражі, майстерні та інші споруди. Машинно-тракторний парк колгоспу складається з 50 тракторів, 33 комбайнів, 20 вантажних автомашин. Вартість неподільних фондів дорівнює 3,7 млн. крб. Виробництво зернових культур механізовано майже на 100 і технічних — на 85 процентів.

Високих показників добилися трудівники Верхнячки у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Робітники цукрозаводу, наприклад, до цієї знаменної дати зобов'язувалися дати країні продукції понад сезонний план на суму 300 тис. крб. Фактично вони виробили її на 380 тис. Раціоналізатори підприємства внесли 74 пропозиції з економічним ефектом на 48,3 тис. крб. Досягнення, здобуті жителями Верхнячки на честь ювілею вождя, високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом. 311 трудівників нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

За високі успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства, тваринництва й птахівництва, колгосп «Росія» удостоєний найвищої урядової нагороди — ордена Леніна, а голові його правління Ф. Г. Береговому 8 квітня 1971 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами й медалями Союзу РСР за післявоєнні роки нагороджено 178 передовиків, у т. ч. орденом Леніна — головного агронома І. М. Білопільського, ланкову Л. Л. Крук, бригадира В. С. Репетія, доярку Г. П. Репетій, орденом Жовтневої Революції — завідуючого

Голова ордена Леніна колгоспу «Росія» Герой Соціалістичної Праці Ф. Г. Береговий (у центрі) з членами правління оглядає посіви. 1970 р.

[1] Газ. «Колгоспник Христинівщини», 16 грудня 1950 р. і 4 січня 1951 р.

На політзанятті в колгоспі «Росія». Заняття веде заслужений учитель УРСР Г. О. Волошенюк, смт Верхнячка. 1971 р.

гаражем Г. І. Стопхая, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкових М. І. Макарчук і О. С. Лозовську, доярок О. М. Задворську і М. І. Ревуцьку. 20 кращих трудівників здобули почесне звання майстра колгоспного виробництва. Верхняцький колгосп змагається з колгоспом ім. С. М. Кірова с. Штефанешти Флорештського району Молдавської РСР, обидва вони діляться досвідом сільськогосподарського виробництва.

442 передовики відзначено урядовими нагородами за трудові звершення в господарському і культурному розвитку селища.

У дев'ятій п'ятирічці планується довести потужність цукрозаводу до 30 тис. цнт переробки сировини на добу. Буде збудовано нову ТЕЦ, реконструйовано випарну станцію та водне господарство, обладнано диспетчерський пункт управління підприємством тощо. Колгосп «Росія» у новій п'ятирічці продасть державі понад 1 млн. цнт цукрових буряків, 80 тис. цнт молока, 15 млн. штук яєць; витрати на капітальне будівництво становитимуть близько 2 млн. карбованців.

Різко змінилося обличчя Верхнячки, особливо з 1960 року, коли її віднесено до розряду селищ міського типу. Селище має автобусне сполучення з районним центром та багатьма селами. Є стадіон, де відбуваються не тільки селищні, але й районні та обласні спортивні змагання. У 1960 році колгосп спорудив будинок культури, а в 1965 році дітвора одержала нове приміщення середньої школи. Селище радіофіковане та електрифіковане.

Про поліпшення матеріального добробуту і культурного рівня його жителів свідчить і те, що споживча кооперація щорічно продає товарів на суму понад 3 млн. крб. В особистому користуванні трудящих — 23 легкові автомашини, 103 мотоцикли, 798 телевізорів, 804 газові установки. Їх трудові заощадження, що зберігалися в ощадкасах, становили 1971 року 970,8 тис. карбованців.

За останнє десятиріччя значно поліпшилися тут і житлові умови. Збудовано 642 індивідуальні будинки і 212 перекрито шифером. Населення Верхнячки обслуговує відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією, швейна і взуттєва майстерні, 2 перукарні, колгоспна і заводська їдальні.

Чималі зміни сталися в медичному обслуговуванні населення. Місцева дільнична лікарня має стаціонар на 50 ліжок, поліклінічне відділення з рентгенівським, електрокардіографічним, операційним та іншими кабінетами. 7 лікарів і 19 чоловік з середньою медичною освітою, що працюють у лікарні, користуються найновішим обладнанням, досконалою апаратурою. Найменші жителі села виховуються в 3 дитячих комбінатах.

У Верхнячці — середня і восьмирічна школи. В 1970/71 навчальному році 49 педагогів (42 з них мають вищу освіту) навчали і виховували 934 учнів. Вчителеві української мови і літератури Г. О. Волошенюку за педагогічну майстерність та багаторічну працю в школі присвоєно почесне звання заслуженого вчителя Української РСР. Діти робітників, колгоспників і службовців навчаються грати на баяні та фортепіано при Верхняцькій філії Христинівської семирічної музичної школи.

Добре поставлено роботу культурно-освітніх закладів. При заводському клубі і будинку культури працюють естрадний оркестр, танцювальні та хорові гуртки художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 100 чоловік. Жителі Верхнячки часто дивляться гастрольні вистави театрів з Києва, Черкас та інших культурних центрів республіки. У будинку культури 5 разів на тиждень демонструються кінофільми.

У 5 бібліотеках, розміщених на території селища, книжковий фонд налічує 57 тис. томів. У селищній бібліотеці регулярно проводяться читацькі конференції,

влаштовуються тематичні виставки книг. Її працівники та активісти створили і систематично поповнюють в усіх бригадних станах колгоспу та дослідно-селекційної станції пересувні бібліотечки, а трудівникам, які пішли на пенсію, доставляють додому. Жителі Верхнячки передплачують близько 8,2 тис. примірників газет і журналів.

З 1957 року партком і правління колгоспу «Росія» видають багатотиражну газету «Колгоспна правда».

Традиційним у колгоспі є щорічне проведення напередодні жнив Дня хлібороба. На великій галявині в лісі вишиковують техніку господарства. Її готовність до роботи перевіряється комісією, виділеною парткомом, правлінням і профспілковим комітетом, за участю гостей з сусідніх колгоспів, друзів по змаганню з молдавського колгоспу ім. С. М. Кірова. Після цього відбуваються загальні збори, на яких відзначаються переможці змагання, намічаються плани високоякісного проведення збирання зернових і технічних культур, заготівлі кормів. Закінчується свято виступом художньої самодіяльності і масовим гулянням у лісі.

Селищна Рада депутатів трудящих дбає про невпинне піднесення економіки і культури Верхнячки, зростання матеріального добробуту її громадян. 1971 року до складу Ради обрано 72 депутати, з них 41 комуніст, 23 комсомольці, 32 робітники, 15 колгоспників, 31 жінка. При виконкомі Ради працює 8 постійних комісій, які об'єднують 62 чоловіка.

Душею всієї господарської, політичної й організаторської роботи є 316 комуністів, об'єднаних у 6 первинних організаціях. Під їх керівництвом активну участь у трудовому й громадсько-політичному житті селища беруть 499 членів ВЛКСМ, які входять до 6 первинних організацій.

Натхненною працею жителі Верхнячки здійснюють рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Свої зусилля й енергію вони спрямовують на всебічний розвиток виробництва, на підвищення його ефективності, щоб вирішити основне завдання дев'ятої п'ятирічки — забезпечити значне зростання матеріального і культурного рівня трудящих.

В. І. ОСТАПЧУК, С. Ф. РОМАНЕНКО, Б. Н. ТОВБІС, П. Є. ЦИМБАЛ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ХРИСТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОТВИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Христинівка. Населення — 707 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гребля.

В Ботвинівці розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2022 га сільськогосподарських угідь, з них 1929 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація об'єднує 32 комуністи, 2 комсомольські — 63 члени ВЛКСМ.

За сумлінну працю 62 трудівники села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVII століття.

У першій половині 1919 року в селі створено колективне господарство — трудову комуну.

186 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 78 — нагороджено орденами й медалями. В Ботвинівці споруджено обеліск Слави 71 земляку, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

На території села виявлено залишки поселення трипільської культури.

ВЕЛИ́КА СЕВАСТЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована у верхів'ї річки Сороки (притока Собу), за 18 км на північний захід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Севастянівка. Населення — 4384 чоловіка.

У селі розміщені центральні садиби колгоспів «Ленінський шлях» та ім. Ф. Е. Дзержинського. За першим закріплено 1687 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1618 га орної землі, а за другим — відповідно 3126 га і 2915 га. В господарствах вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і ставкове рибництво. Є вальцьовий млин.

У Великій Севастянівці працюють середня і восьмирічна загальноосвітні школи, будинок культури на 650 і клуб на 450 місць, 2 бібліотеки з фондом 16,9 тис. книг; лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, аптека, 3 дитячих ясел і садків. До послуг жителів — відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією, побуткомбінат, їдальня, 6 магазинів.

3 партійні організації об'єднують 113 комуністів, 4 комсомольські — 281 члена ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва і культури 181 трудівника нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — головного агронома колгоспу «Ленінський шлях» А. А. Космидайла.

Велика Севастянівка виникла на початку XVII століття.

Герой Радянського Союзу І. Г. Драченко — уродженець с. Велика Севастянівка. Фото 1945 р.

1924 року створено колективне господарство «Трудовик».

В роки Великої Вітчизняної війни 812 жителів села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, з них 410 — віддали життя за щастя і свободу Батьківщини. На їх честь споруджено пагорб Слави. За бойові подвиги, мужність і відвагу, виявлені на фронтах, у партизанських загонах і підпіллі, 281 уродженця нагороджено орденами й медалями, а І. Г. Драченко став повним кавалером ордена Слави і удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У селі встановлено пам'ятники В. І. Леніну і Ф. Е. Дзержинському.

ВЕРБО́ВАТА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Уманки (басейн Синюхи), за 14 км на схід від районного центру та за 7 км від залізничної станції Росішки. Населення — 895 чоловік. Сільраді підпорядковані села Багачівка та Мала Іванівка.

На території села розміщена виробнича дільниця ордена Леніна колгоспу «Росія», центральна садиба якого у Верхнячці. 47 трудівників сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

У Вербоватій працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини.

Партійна організація налічує 12 комуністів, 2 комсомольські — 46 членів ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

Понад 290 жителів Вербоватої брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, з них 78 — загинули. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах війни і в тилу ворога, 83 уродженці села відзначені бойовими нагородами, а М. І. Куликов удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На братській могилі воїнів, які загинули під час визволення Вербоватої в березні 1944 року, споруджено пам'ятник.

Поблизу села виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поселення доби бронзи та 2 — черняхівської культури.

ЗАЯЧКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південь від районного центру і залізничної станції Христинівка. Насе-

лення — 1047 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Червоний Кут.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 1699 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1660 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, аптека, відділення зв'язку.

Дві партійні організації об'єднують 39 комуністів, дві комсомольські — 73 члени ВЛКСМ.

За успіхи у виконанні поставлених завдань 56 трудівників села відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Село виникло на початку XVII століття.

1922 року створено артіль «Труд».

280 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 162 з них за ратні подвиги на фронтах і в тилу ворога відзначені орденами й медалями. Під час тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками села лікар С. М. Прозоров допомагав партизанам медикаментами, за що в 1943 році разом з дружиною розстріляний гітлерівцями. Того ж року окупанти закатували комсомолку Є. М. Гнатюк. На братській могилі воїнів, що загинули, визволяючи Заячківку, споруджено пам'ятник, а в центрі села — обеліск Слави 124 односельцям, які полягли в боях проти фашистів.

В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На околиці Заячківки виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи.

ІВАНГО́РОД — село, центр сільської Ради. Розташований на обох берегах річки Кублича (басейн Південного Бугу), за 14 км на захід від районного центру та залізничної станції Христинівка, на автошляху Умань—Вінниця. Населення — 1876 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Промінь Ілліча», за яким закріплено 2473 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2355 га орної землі. В господарстві культивуються зернові й технічні культури, розвинуте вівчарство. Тут є водогін, механічна майстерня.

В Івангороді працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок.

Дві партійні організації налічують 62 комуністи, дві комсомольські — 71 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 82 трудівники села відзначені орденами й медалями СРСР.

Село засноване наприкінці XVI — на початку XVII століття.

624 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. З них 197 чоловік полягли смертю хоробрих, 177 — нагороджено бойовими орденами й медалями. Воїнам, які загинули в боях за визволення села, на братській могилі встановлено пам'ятник.

Поблизу Івангорода виявлено залишки поселення черняхівської культури.

КУЗЬМИ́НА ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Синиці (притока Південного Бугу), за 23 км на південний схід від районного центру та станції Христинівка. Населення — 1763 чоловіка. Сільраді підпорядковані с. Осітна і селище Хасанівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 2512 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2435 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут працюють середня школа, бібліотека, будинок культури на 500 місць, радіовузол, медамбулаторія, пологовий будинок, аптека, відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією, 2 майстерні побутового обслуговування, філія Уманської фабрики художніх вишивок ім. XXX-річчя ВЛКСМ.

Дві партійні організації об'єднують 53 комуністи, дві комсомольські — 191 члена ВЛКСМ.

88 трудівників села відзначено орденами і медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — головного зоотехніка Г. М. Шабатуру.

Село відоме з XVII століття.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 526 жителів села, з них 314 — віддали життя за Батьківщину, 161 — нагороджено бойовими орденами і медалями.

В селі встановлено монумент В. І. Леніну та обеліск Слави воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих у боротьбі з ворогом. Поблизу Кузьминої Греблі виявлено залишки поселень доби пізньої бронзи та черняхівської культури.

ЛІЩИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, лежить на струмку Босівці (притока річки Гірського Тікичу), за 16 км на північний схід від районного центру та за 3 км від залізничної станції Яроватка. Населення—1403 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба найстарішого в районі ордена «Знак Пошани» колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 1884 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1823 га орної землі. Напрям господарства — зерновий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

У Ліщинівці працюють середня школа, будинок культури на 400 місць і клуб, 2 бібліотеки з фондом понад 12 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, аптека, пункт швидкої медичної допомоги, 2 дитячих ясел, відділення зв'язку.

Дві партійні організації налічують 45 комуністів, дві комсомольські — 125 членів ВЛКСМ.

78 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — ветерана колгоспного руху Є. Д. Бадьорну.

Село відоме з XVIII століття.

У 1921 році група незаможників об'єдналася в ТСОЗ. Наступного року вони створили комуну «Згода». 1924 року село відвідав Г. І. Петровський, а 1933-го — П. П. Постишев. У 1940 році за 100-пудовий урожай зернових культур колгосп нагороджено орденом «Знак Пошани».

Під час тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група на чолі з І. П. Троїцьким. 286 жителів Ліщинівки боролися з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни, з них 126 — полягли смертю хоробрих, 109 — за ратні подвиги нагороджені бойовими орденами й медалями. На братській могилі воїнів і підпільників, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 1953 року споруджено пам'ятник, а 1968-го — обеліск Слави.

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На території Ліщинівки є кургани доби бронзи та скіфських часів.

МАЛА́ СЕВАСТЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Удичу (басейн Південного Бугу), за 6 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Христинівка, на автошляху Умань—Вінниця. Населення — 446 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшанка, Козаче, Талалаївка та селище Іванівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2424 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2262 га орної землі. Господарство — зерново-тваринницького напряму. Трудівники Малої Севастянівки змагаються з колгоспом «Нове життя» с. Миколаївки Флорештського району Молдавської РСР.

На території Талалаївки є гранітний кар'єр.

Працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека з фондом 10,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, комбінат побутового обслуговування, автоматична телефонна станція, їдальня.

Партійна організація об'єднує 54 комуністи, 2 комсомольські — 72 члени ВЛКСМ.

За високі показники у праці 103 трудівники села нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — старша пташниця Ю. І. Гук і орденом Жовтневої Революції— бригадир К. В. Передрій.

Невеличке поселення на місці сучасної Малої Севастянівки (південна частина) під назвою Свинарки існувало вже в кінці XVII ст. З 1838 року воно стало військовим поселенням. 1842 року жителів цього села переселено до Великої Севастянівки. Після ліквідації військових поселень у 1858 році колишні селяни повернулися на свої землі. Вони назвали село спочатку Переселяни, а згодом Малою Севастянівкою.

Хоробро билися 392 жителі Малої Севастянівки на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 172 — віддали своє життя за Батьківщину, 93 — удостоєні бойових орденів і медалей.

На території Малої Севастянівки виявлено залишки поселення трипільської та черняхівської культур.

ОРА́ДІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Удичу (басейн Південного Бугу), за 6 км на південь від районного центру та залізничної станції Христинівка, на автошляху Умань—Вінниця. Населення — 1070 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Котовського, за яким закріплено 1869 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1739 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Крім того, тут вирощуються зернові й технічні культури. Господарство змагається з колгоспом ім. 50-річчя Жовтня Флорештського району Молдавської РСР.

В Орадівці працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медпункт, дитячий садок, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, дві комсомольські — 46 членів ВЛКСМ.

65 трудівників села відзначені урядовими нагородами. Колгоспниці Л. К. Мастилко та К. М. Діденко за високі врожаї цукрових буряків і кукурудзи удостоєні ордена Леніна.

Село відоме з XVII століття.

150 жителів Орадівки брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 105 — за ратні подвиги під час Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями, 79 — віддали своє життя за Батьківщину.

В Орадівці народився П. Д. Моргаєнко — український літературний критик.

В селі встановлено пам'ятник Г. І. Котовському.

На околицях села виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поселення доби бронзи і зарубинецької культури та 3 поселень і могильник черняхівської культури.

ПЕНІ́ЖКОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 11 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Христинівка. Населення — 918 чоловік.

В селі міститься виробнича дільниця ордена Леніна колгоспу «Росія» (центральна садиба у Верхнячці) та відділок Верхняцького елітно-насінницького радгоспу.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 13 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація об'єднує 12 комуністів, 2 комсомольські — 40 членів ВЛКСМ.

41 трудівника села відзначено орденами і медалями Союзу РСР.

Село виникло на початку XVII ст. в лісі на вирубках.

240 жителів села хоробро билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них — 71 загинув, 61 — нагороджено орденами й медалями.

На території Деніжкового виявлено залишки поселення трипільської культури, доби пізньої бронзи та черняхівської культури.

РОСІ́ШКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 11 км на південний схід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Росішки. Населення — 1674 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Веселівка (до 1967 року — Голяківка).

За колгоспом ім. Комінтерну, центральна садиба якого розміщена в Росішках, закріплено 2971 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.

Килим з с. Росішок. 1801 р.

2877 га орної землі. Господарство багатогалузеве. Тут вирощують зернові й технічні культури, є великий фруктовий сад.

На території Веселівки знаходиться цегельний завод «Міжколгоспбуду».

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом понад 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Партійна організація села налічує 46 комуністів, 2 комсомольські — 81 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 138 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу С. Г. Свистільника.

В історичних документах Росішки згадуються у XVII столітті.

У Росішках народився Іван Гонта — один з керівників антифеодального повстання 1768 року. Він — виходець з селянської сім'ї, служив спочатку надвірним козаком, а згодом старшим сотником магната С.-Щ. Потоцького в Умані. У вирішальний час повстання Іван Гонта не зрадив народові і разом з підлеглими йому надвірними козаками перейшов на бік повстанців, з'єднавшись з загонами Максима Залізняка. Після придушення повстання Іван Гонта був виданий царськими військами польському уряду і після жорстоких тортурів, що тривали кілька днів, страчений у с. Сербах (нині Гонтівка). Український народ склав про Івана Гонту багато пісень і переказів, а Т. Г. Шевченко присвятив йому у своїй історичній поемі «Гайдамаки» розділ «Гонта в Умані».

368 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 167 — полягли в боях, 187 — за хоробрість і відвагу, виявлену у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, нагороджено орденами і медалями, а гвардії сержанту О. Т. Лінчуку за ратний подвиг, звершений під час форсування Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Зараз він працює машиністом Христинівського локомотивного депо.

В Росішках встановлено обеліск Слави односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, і пам'ятник на братській могилі воїнів, що полягли у боях за визволення села.

Уродженець села Я. П. Запаско — доцент, заслужений діяч мистецтв Української РСР.

Поблизу села виявлено залишки поселення та кам'яні знаряддя праці трипільської культури.

СИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована у верхів'ї річки Синиці (притока Південного Бугу), за 27 км на південний схід від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Умань. Населення — 1576 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 1831 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1741 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, фрукти, овочі; розвинуте продуктивне тваринництво.

Тут працюють восьмирічна школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла.

Партійна організація об'єднує 48 комуністів, дві комсомольські — 56 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 92 трудівників відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — бригадира рільничої бригади Н. М. Вихватнюка.

Село відоме з XVII ст. До Великої Жовтневої соціалістичної революції поміщик Корф мав тут близько 1500 десятин землі. Він нещадно визискував селян-батраків. Руками кріпаків у західній частині села був насаджений розкішний парк на площі 42,3 га. Рідкісні дерева (пірамідальний дуб, тюльпанне дерево, платани, модрина, кримська сосна тощо) обрамляють красивий став у 6,2 га з чотирма штучними острівцями та арочним містком. 1923 року в парку містився будинок відпочинку для командного складу 2-го кавалерійського корпусу, яким командував Г. І. Котовський. Зараз парк є державним заповідним дендропарком.

Під час Великої Вітчизняної війни близько 250 жителів відстоювали незалежність Батьківщини, з них 126 — нагороджені бойовими орденами й медалями, 168 — полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками; їм споруджено обеліск Слави.

Пам'ятка садово-паркової архітектури XVIII ст.— Синицький парк. 1969 р.

На території та поблизу села виявлено залишки поселення трипільської культури, 2 поселень доби пізньої бронзи, 9 ранньослов'янських поселень (зарубинецької і черняхівської культур та VI—IX століть).

СИЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована у верхів'ї річки Кубличу (басейн Південного Бугу), за 11 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Христинівка, на автотрасі Умань—Вінниця. Населення — 1517 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Сичі та Яри.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 2299 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2208 га орної землі. Господарство — багатогалузеве. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп змагається з трудівниками артілі ім. XX партз'їзду Флорештського району Молдавської РСР.

У Сичівці працюють восьмирічна школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, широкоекранна кіноустановка, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією, магазин, їдальня, побутова майстерня.

Партійна організація налічує 56 комуністів, дві комсомольські — 74 члени ВЛКСМ.

97 трудівників села удостоєно урядових нагород. Серед них орденом Леніна нагороджено доярку Г. І. Годзу, колишнього бригадира рільничої бригади М. К. Остроушка, зоотехніка-селекціонера К. К. Степовика.

Село засноване в кінці XVII століття.

300 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 164 — полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 124 — за мужність і відвагу, виявлені на фронтах війни і в тилу ворога, відзначені бойовими орденами й медалями.

1882 року в Сичівці народився український революційний поет К. А. Ткач, який своє життя і творчість присвятив боротьбі трудящих за визволення Західної України від панської Польщі. За революційну діяльність неодноразово заарештовувався поліцією. Під час тимчасової гітлерівської окупації України замучений фашистами.

УГЛО́ВАТА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах струмка Босівки (басейн Гірського Тікичу), за 12 км на північ від районного центру і залізничної станції Христинівка. Населення — 1202 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Зоряне (до 1967 року — Босівка) та Чайківка.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. М. Димитрова, за яким закріплено 2760 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2562 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте продуктивне тваринництво. Є цех залізобетонних виробів.

В Угловатій працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 16,4 тис. книг, медпункт, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла, 3 магазини, їдальня, побутова майстерня. В Чайківці міститься дитячий будинок на 100 місць, відкритий 1933 року на базі агрошколи, яка була заснована в маєтку колишнього поміщика 1921 року за пропозицією і участю Г. І. Котовського.

Партійна організація об'єднує 69 комуністів, 2 комсомольські — 85 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 131 трудівника села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. ланкових М. П. Бевз, М. О. Ганич, М. О. Збаравську, А. А. Король, М. Г. Полонську, бригадира Н. А. Варяницю та колишнього голову колгоспу Г. Д. Бобошка — орденом Леніна, а колишнього завідуючого дільницею О. О. Костенка — орденом Жовтневої Революції.

356 жителів Угловатої брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 115 — нагороджені бойовими орденами й медалями, 190 — полягло смертю хоробрих.

На центральній площі села споруджено обеліск Слави односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

ХРИСТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на північ від районного центру і залізничної станції Христинівка, від яких відокремлюється вулицею. Населення — 3192 чоловіка.

В селі — два відділки («Христинівський» та ім. М. І. Калініна) Верхняцької ордена Трудового Червоного Прапора дослідно-селекційної станції, центральна садиба якої розміщена у Верхнячці.

Тут є цегельний завод «Міжколгоспбуду».

Працюють середня школа, будинок культури, бібліотека з фондом 10,4 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація налічує 21 комуніста, дві комсомольські — 104 члени ВЛКСМ.

За самовіддану працю 49 трудівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. колишній бригадир рільничої бригади Ф. М. Камінська удостоєна ордена Леніна.

Перша згадка про Христинівку в історичних документах належить до 1574 року.

В 1919 році створено сільськогосподарську комуну, якій було передано колишні панські землі.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації жителі села С. П. Городнюк, Є. Л. Іщук, В. Г., Й. Г. і О. Г. Панченки, М. Д. і М. Л. Тодорчуки та інші брали активну участь у роботі Христинівської підпільної організації. Всі вони були заарештовані гестапівцями і 22 листопада 1943 року страчені.

288 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 138 — полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 176 — нагороджені орденами й медалями.

На території села виявлено залишки 3 поселень трипільської, 2 — білогрудівської та 4 — черняхівської культур.

ШЕЛЬПАХІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Удичу (притока Південного Бугу), за 18 км на південь від районного центру та залізничної станції Христинівка. Населення — 1384 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 2647 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2529 га орної землі. Тут вирощують зернові й технічні культури, городину; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Шельпахівці діють колгоспний механічно-водяний вальцьовий млин і гранітний кар'єр Уманського кар'єроуправління обласного «Міжколгоспбуду».

Працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 5 магазинів.

Партійна організація налічує 41 комуніста, 2 комсомольські — 68 членів ВЛКСМ.

86 трудівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. колишній голова колгоспу Ф. Р. Гнатюк нагороджений орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

245 жителів Шельпахівки брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 160 — полягло в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 112 — відзначено урядовими нагородами. О. Т. Тищенко і А. А. Гриб удостоєні звання Героя Радянського Союзу, І. С. Скалій— повний кавалер ордена Слави. В період тимчасової окупації С. А. Скалій, П. С. Добровольський, В. Н. Павлишин та інші жителі села брали активну участь у боротьбі з ворогом. Вони добували розвідувальні дані і допомагали продовольством бійцям загону 2-ї Української партизанської бригади, яким командував І. І. Стародуб.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну та обеліск Слави воїнам-односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину.

ШУКА́ЙВОДА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північний захід від районного центру і за 1,5 км від полустанка Шукайвода, що міститься на залізничній колії Умань—Київ. Населення — 1775 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Вікторівка.

У селі розміщені відділок Верхняцького елітно-насінницького радгоспу та центральна садиба колгоспу «Колос», за яким закріплено 2396 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2279 га орної землі. Господарство багатогалузеве. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво і птахівництво. Колгоспники змагаються з трудівниками колгоспу «Путь Ильича» Флорештського району Молдавської РСР.

Працюють середня школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 9,6 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 3 магазини. 1966 року при школі відкрито краєзнавчий музей.

Дві партійні організації об'єднують 36 комуністів, дві комсомольські — 125 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 84 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. колишнього голову колгоспу Х. І. Хуторянського — орденом Леніна, а бригадира К. П. Оленовича — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з XVIII століття.

Близько 250 жителів села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, з них 114 — за мужність, відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, відзначені бойовими урядовими нагородами. В центрі села встановлено обеліск Слави 132 воїнам-односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину.

На території села виявлено залишки поселень трипільської і черняхівської культур.

ЯГУ́БЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на обох берегах річки Удичу (притока Південного Бугу), за 13 км на південь від районного центру та залізничної станції Христинівка. Населення — 1629 чоловік.

У селі міститься елітно-насінницький радгосп «Ягубець», за яким закріплено 2572 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2401 га орної землі. Радгосп спеціалізується на вирощуванні елітного насіння зернових культур. Розвинуте тваринництво і рибництво.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека з фондом 7,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією, 4 магазини.

Дві партійні організації налічують 74 комуністи, дві комсомольські — 101 члена ВЛКСМ.

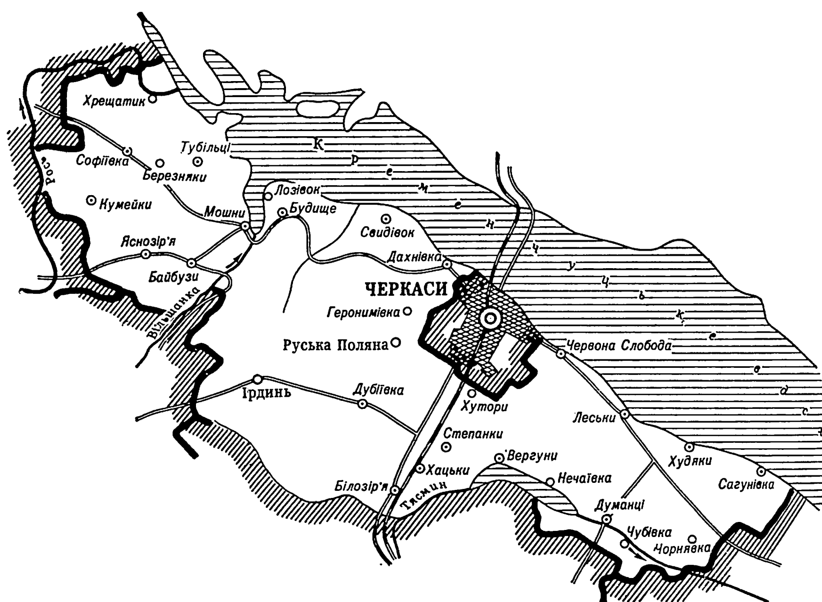
73 трудівники села нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Доярка А. Я. Кобзар за високі надої молока у 1966 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Ягубець виник наприкінці XVI — початку XVII ст. Його також називали Обозівкою.

264 жителі села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, з них 105 — нагороджено бойовими орденами і медалями. П. Ф. Дмитрику, який відзначився під час форсування ріки Вісли, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Уродженець Ягубця О. Н. Ткачук за участь у підпільній роботі в 1943 році розстріляний фашистами. В центрі села споруджено обеліск Слави 154 воїнам-односельцям, які полягли за Батьківщину.

На території села виявлено залишки трипільської, білогрудівської і черняхівської культур.

ЧЕРКАСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,6 тис. кв. км, населення (без Черкас) — 91,4 тис. чоловік, в т. ч. сільського 82,1 тис. чоловік. Густота населення — 57,2 чоловіка на 1 кв. км. 2 селищним та 19 сільським Радам підпорядковані 32 населені пункти. На території району — 88 партійних, 83 комсомольські, 125 профспілкових організацій. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. Тут 21 колгосп та 2 радгоспи, 13 промислових підприємств. Населення обслуговують 12 лікарень, 37 фельдшерсько-акушерських пунктів, 46 дитячих садків і колгоспних ясел та міжколгоспний санаторій. Мережа народної освіти налічує 43 загальноосвітні школи, з них 17 середніх, 18 восьмирічних, 7 початкових та одна районна заочна середня школа. Культурно-освітню роботу ведуть 2 краєзнавчі музеї, 26 будинків культури, 18 клубів, 45 бібліотек, 49 стаціонарних широкоекранних і одна пересувна кіноустановка. В районі проживають і трудяться 4 Герої Радянського Союзу і 18 Героїв Соціалістичної Праці.

ГЕРОНИ́МІВКА

еронимівка — село, що лежить за 8 км від обласного і районного центру м. Черкас і за 4 км від Дахнівки, де міститься сільрада. Населення — 1267 чоловік.

Назву Геронимівка пов'язують з ім'ям черкаського старости князя Ієронима Сангушка (1743—1812). Спершу це було невеличке поселення неподалік села Руської Поляни. Називалося воно Полянка Маленька. З часом поселення перейменоване на Геронимівку.

Інвентар Черкаського староства Київського воєводства під 1788 роком реєструє у ньому 13 господарів-переселенців. Маючи десять волів, селяни заледве порались з польовими роботами. Однак, як і скрізь на Україні, мусили виконувати низку повинностей: платити панові чинш (119 злотих щорічно), давати підводи (підводове), корець жита, косили панське збіжжя (косове), платили бортницьку десятину, очкове і виконували панщину (8 тяглих і 112 піших днів на село річно).

Через п'ятдесят літ село виросло вдвічі і перейшло у розряд казенних. За користування державними землями, як і раніше у пана, селяни платили чинш, виконували шляхову, підводну та інші повинності. Крім рільництва, геронимівці займалися ткацтвом і шевством.

Піщані грунти села давали жалюгідні врожаї. В 1848—1859 рр. з одної десятини тут заледве збирали одну четверть жита (неповні 4 цнт). Селяни ледве-ледве зводили кінці з кінцями. Тому село не минали часті хвороби та морові пошесті на скот. Так, 1850 року місцеві власті доповідали губернатору, що в 1849 році в Геронимівці щойно минула пошесть на велику рогату худобу і відразу ж спалахнула знову.

За даними 1860 року на всю Геронимівку значився лише один «напівтяглий» селянин Петро Коваль. Лише він один мав змогу виконувати повинності і з тяглом і пішо. Інші ж були пішими. В переважній більшості вони (піші) мали хату, хлів та невелику присадибну ділянку.

Середній селянський наділ заледве становив півтори десятини. За указом 1863 року геронимівці здобули право за високу ціну викупити свої наділи. Та не одержали змоги вибратися із злиднів. Їхнє обурення куцою реформою зростало, і восени 1864 року вони відмовилися платити черговий викупний внесок. Тоді до села прибула поліція, яка силою забирала селянське майно. Обурені селяни напали на волосне правління, куди зносили їхні речі та гроші, і забрали там 800 крб. платежів. В Геронимівку ввели війська. Власті заарештували і кинули до в'язниці активних учасників виступу, а селян примусили таки платити викуп за свої наділи.

У 1872 році царський уряд вирішив упорядкувати наддніпрянські землеволодіння і провів переоблік земель. За люстраційним актом, що був складений у січні цього року, геронимівці одержали право викупити 94 наділи (наділ 2,9 десятини), за які вони до 1 січня 1913 р. мали щороку сплачувати по 652 крб. 55 коп.[1]. Ознайомившись з актом, селяни відмовились підписати його. Вони просили відвести їм угіддя на вільних землях, зменшити платежі і дозволити користуватися казенним лісом за половину ціни, визначеної таксою[2]. Та на прохання селян власті не зважили.

До початку XX ст. Геронимівка розрослася. На 1900 рік тут у 200 дворах проживало 982 чоловіка. Їхнє існування лишалося злиденним. За офіційними даними Черкаського повіту кожного року селу не вистачало харчів. Тільки у 1892 році, щоб дотягти до нового врожаю, жителі потребували додатково 10 тис. пудів хліба.

Матеріальна скрута, політичне безправ'я будили селян до боротьби. В 1905—1906 рр. вони відмовилися виконувати накази та розпорядження сільської адміністрації, почали рубати казенний ліс. І власті знову ввели в село війська.

Перед першою світовою війною (в 1911 р.) в Геронимівці проживало вже 1025 чоловік[3]. Зростає кількість безземельних та малоземельних селян. З 221 двору у 1912 році 28 — були безземельні, 59 мали менше десятини, 62 — від однієї до двох десятин і тільки 1 господарство мало більше 10 десятин землі. На все село було 30 коней, 14 волів, 110 корів і 26 овець[4]. Брак тягла, реманенту, низька культура землеробства обумовлювали низькі врожаї на супіщаних геронимівських землях (за 1907—1909 рр. зернових збирали з десятини біля 7 цнт). Розповідають, що в ті часи тільки двоє селян пробували вирощувати пшеницю. Та безуспішно[5]. Щоб прохарчуватись, хлібороби орендували в лісництві після вирубки ділянки, корчували пеньки і садили картоплю. І як не старалися, все ж не мали можливості

---

[1] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 183, арк. 2.

[2] Там же, арк. 17, 18.

[3] А. Чугаев. Описание и справочная книга Черкаского уезда Киевской губернии, стор. 11.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 507.

[5] Газ. «Радянська думка» (Черкаси), 28—31 грудня 1928 р.

сплачувати податки, не могли забезпечити для сім'ї навіть голодного існування. Тому йшли на заробітки до Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній.

Нестатки йшли обік з темнотою. На початку XX ст. переважна більшість мешканців Геронимівки була неписьменною. 1902 року з 208 родин села 183 не мали жодного грамотного. Та потяг до освіти ріс. Селяни стяглися по 10—15 крб. з двору і збудували приміщення для однокласної школи (відкрита у 1880 році).

На плечі трудящих важким тягарем лягла світова війна. В Геронимівці відчувалася нестача робочих рук, тягла, скоротилися посівні площі. Зовсім не оброблялися майже 350 десятин орної землі.

З великою радістю зустріли селяни Велику Жовтневу соціалістичну революцію. 17 січня 1918 року в Геронимівці взяв владу в свої руки ревком на чолі з П. І. Бесарабом і приступив до переділу землі. Та 15 березня 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Спочатку австро-німецькі окупанти, потім загони націоналістичної Директорії безчинствували тут. У січні 1919 року Радянську владу в Геронимівці відновлено. Однак у серпні цього ж року село захопили денікінці. Тільки 31 грудня 1919 року частини Червоної Армії за допомогою Мошенського партизанського загону, який очолював М. А. Хижняк, визволили Геронимівку. В складних умовах довелося працювати ревкому. Гостро відчувалася нестача продовольства, майже вдвічі скоротилася посівна площа, знизилась врожайність, різко зменшилося поголів'я худоби. Та Радянська влада допомогла селянам хлібом, насінням. З березня 1920 року в Геронимівці почав діяти виконавчий комітет сільської Ради, у 1921 році — комітет незаможних селян. Кожна сім'я на селі одержала землю. Селяни почали господарювати по-новому і все більше переконувалися у перевагах колективного ведення господарства. Вони бачили, як комнезамівці вибивалися із злиденного життя. Незабаром (у 1924 році) в селі створено сільське споживче товариство, яке через деякий час об'єднало 285 членів, а його прибуток досяг 4 тис. крб. Своїми коштами воно допомагало хаті-читальні та школі.

На 1925 рік в селі було 320 дворів. Відразу ж після громадянської війни тут почала діяти початкова школа. В 1925 році для неї споруджено нове приміщення. Розпочав роботу фельдшерсько-акушерський пункт, працювали 2 млини, хлібний та промтоварний магазини.

Серед селян велася велика виховна робота. Центром її стала хата-читальня, відкрита 1921 року. Спершу вона мала лише 100 книг. При ній діяло правління в складі 40 осіб. На гроші, зібрані серед мешканців, для читальні передплачували газети та журнали. Тут було радіо, регулярно випускалася стінна газета. Працювали драматичний і військовий гуртки, проводились бесіди, читались лекції, доповіді.

Навесні 1929 року в селі організовується товариство спільного обробітку землі. Його очолив активіст-бідняк О. Н. Кокодзей.

Об'єднувати селян у колгоспи активно допомагали 29 комсомольців створеного в 1929 році комсомольського осередку. На початку 1930 року в Геронимівці створено партійний осередок.

Комуністи і комсомольці невтомно закликали трудівників перейти до колективного господарювання. Їх зусилля були успішними. На початку 1930 року 475 селян згуртувалися в колгосп імені ОДПУ. За господарством закріпили 409 гектарів землі, у т. ч. 360 орної[1]. Тяжко давалися перші кроки в артілі. Та на допомогу прийшли шефи, робітники Черкас. Вони допомогли технікою, насінням, збирали врожай, провадили політиковиховну роботу. В ті роки на усуспільнену землю прийшла державна техніка — трактори, плуги, молотарки. Вперше за всю історію на піскуватих геронимівських землях селяни зважилися сіяти озиму пшеницю. 1934 року вона вродила по 12,1 цнт з гектара. В колгоспі з'явилися свої кошти і на селі побудували тваринницьку ферму, комору, вітродвигун.

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-80, оп. 2, спр. 15, арк. 123.

Наполеглива праця колгоспників перетворила геронимівські піски на родючі землі. В 1937—1940 рр. тут зібрано по 11 цнт озимої пшениці з гектара, зросли врожаї овочевих і технічних (конопель та кок-сагизу) культур. У 1938 році бригада П. Я. Жирного зібрала по 10 цнт коноплеволокна з гектара і стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. А М. Д. Борисенко, Г. І. Шапрон в 1939 році зібрали по 13 цнт коноплеволокна з гектара й одержали по 500 крб. премії — надвишки[1].

1941 року вже не окремі бригади, а весь колгосп ім. ОДПУ здобув право виступити учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Дальшому зростанню Геронимівки перешкодив підступний напад фашистської Німеччини на СРСР. У перший день війни 150 чоловік з села пішли на фронт. На тракторі, в полі, на фермі їх замінили жінки. Своїм трудовим завзяттям у роки Великої Вітчизняної війни особливо відзначилися колгоспниці О. Г. Коваленко, М. Н. Кравченко, Г. І. Василенко.

22 серпня 1941 року загарбники окупували село. Ні насильство, ні терор не зломили радянських людей. Вони саботували розпорядження німецьких властей, допомагали воїнам Червоної Армії, які виходили з оточення, переховували поранених, встановлювали контакти з партизанами[2]. В лавах народних месників активно боровся житель Геронимівки К. К. Кисленко.

Виконуючи завдання командування Червоної Армії, в районі села восени 1943 року партизани і десантники підготували плацдарм для форсування Дніпра. У спільних боях вони знищили 160 фашистів, 95 ворожих вантажних машин, 6 танків, 3 радіовузли, вивели з ладу 150 км військового польового телефонного кабелю, розгромили 2 ворожі штаби, висадили в повітря залізничний міст і 14 мостів на автомобільних шляхах[3].

17 листопада 1943 року Геронимівка була визволена від німецько-фашистських окупантів. Першою вступила до села самохідна батарея під командуванням лейтенанта П. Л. Вернигори. Смертю хоробрих тут полягло 78 воїнів. Всі вони посмертно відзначені урядовими нагородами. А лейтенант П. Л. Вернигора і сержант І. С. Хоменко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни мужньо билися з ворогом 170 воїнів з Геронимівки. 77 з них нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. А 60 віддали своє життя за свободу і незалежність Радянської Батьківщини. В центрі села 1953 року на честь загиблих воїнів споруджено пам'ятник.

У перші роки після визволення села основні роботи в артільному господарстві виконували жінки. Їхнім організатором і вожаком стала комуністка Г. Є. Буркацька, яка повернулася з евакуації і працювала колгоспницею в бригаді. Її життя міцно пов'язане з Геронимівкою. В ній вона народилася, училась, вступила до комсомолу. Тут з 1933 року почала працювати секретарем сільради.

Глибоко запала в душу Г. Є. Буркацької сердечна теплота, з якою зустріли її односельці. У кожного, як і в неї, були свої душевні рани, своє горе. Окупанти зруйнували село, знищили худобу, сільськогосподарський інвентар, техніку, насіннєві фонди. Доводилося розбудовувати господарство спочатку. Та нарікань не було. Всі дружно бралися до праці. Держава допомогла геронимівцям, і вже в перші повоєнні роки господарство поновило поголів'я корів та швидко впорядкувало рільництво. В 1947 році було зміцнено керівництво господарством. Головою колгоспу селяни обрали комуніста М. Ю. Братка, а партійну організацію очолила Г. Є. Буркацька. Розгорнувся похід за рішуче піднесення колгоспного виробництва, за підвищення родючості землі. Вносили вдвічі більше добрив, запровадили сидеральні

---

[1] Газ. «Прапор комуни» (Черкаси), 20 серпня 1939 р.

[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 1, арк. 62.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 418, 419.

Г. Є. Буркацька — двічі Герой Соціалістичної Праці. Фото 1972 р.

пари і люпинізацію грунтів. Особливу увагу приділили вирощуванню конопель. Вже 1948 рік приніс перші успіхи. Колгосп зібрав понад 16 цнт зернових та по 45 цнт кукурудзи з гектара. Рясно вродили коноплі.

Радянський уряд високо оцінив працю геронимівців — 38 передовиків нагородив орденами й медалями, а голові правління М. Ю. Братку та керівникові рільничої бригади П. К. Тацьку присвоїв звання Героя Соціалістичної Праці. Г. Є. Буркацьку, ланкову М. Д. Жирну, доярку П. М. Гапоненко, свинарку Н. С. Синегуб відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. Окрилені успіхом колгоспники і механізатори почали працювати ще з більшим натхненням. 1949 року вони зібрали врожай зернових у середньому по 27 цнт з гектара. На славу вдалася кукурудза (по 45 цнт з гектара).

Влітку 1950 року Геронимівська артіль ім. ОДПУ об'єдналась з колгоспами сусідніх сіл Дахнівки та Василиці в одне господарство «Радянська Україна». Центральна садиба його розмістилася в Геронимівці. Об'єдналося 712 дворів, у яких проживало 1929 чоловік. Колгосп господарював на 2180 гектарах землі, в т. ч. 906 га — орної, 289 га — луків та пасовищ, 34 га — садів та ягідників, 68 га — лісу. Головою правління об'єднаного колгоспу селяни обрали Г. Є. Буркацьку. В ланках та бригадах колгоспу розгорнулося соціалістичне змагання. В тому ж 1950 році колгосп зібрав зернових по 28,6 цнт з га, а озимої пшениці на площі 278 га — по 25,3 цнт, кукурудзи — по 50,4 цнт. Середній річний надій молока на корову досяг 2275 кг — на 657 кг більше, ніж у попередньому році.

Зросли врожаї конопель. При державному плані врожайності 4,2 цнт волокна з гектара ланка Н. М. Гапоненко у 1951 році одержала по 8,5 цнт, а колгоспниця Г. З. Онищенко — по 8,4 цнт. У 1951 році колгосп одержав від конопель понад 1 млн. крб. доходу, що становило 41,4 проц. всіх грошових прибутків господарства за рік. На той час тут діяла своя електростанція, добре були обладнані й механізовані майстерні. В селі з'явились професії електрика, машиніста, слюсаря. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, уряд нагородив орденами і медалями 42 чоловіка, а голові колгоспу Г. Є. Буркацькій присвоїв почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж року трудящі Черкащини обрали її депутатом Верховної Ради СРСР.

За роки четвертої п'ятирічки помітно зріс добробут працюючих. Так, у 1951 році члени ланки, якою керувала М. С. Боть, на кожен трудодень одержали до 15 крб. грошима і по 3,2 кг зерна.

Укрупнення колгоспів сприяло дальшому розвитку господарства. Значно зросли його прибутки. Якщо в 1950 році вони становили близько 1 млн. крб., то в 1955 р. — 6 млн. крб. (у старих цінах). Це дало можливість робити значні відрахування на капітальне будівництво. 1954 року артіль закінчила будівництво корівника на 112 голів, при якому був спеціальний зал для доїння на 16—20 корів, молочнопереробний цех з льодником і лабораторія. В 1955 році розширено електростанцію, споруджено теплицю, гараж, вітродвигун, два кукурудзосховища, польовий стан рільничої бригади, побудовано водопровідну магістраль та будинок культури.

В останнє десятиріччя тут прокладено водопровід зрошувальної системи (тепер колгосп має під поливом 340 гектарів, з них 37 га саду); побудовано восьмирічну школу, амбулаторію, пологовий будинок, дитячий садок, у Дахнівці — будинок культури й поліклініку.

В лютому 1958 року до колгоспу «Радянська Україна» була приєднана артіль «Більшовик», що в сусідньому селі Свидівку. Весняні роботи того року колгосп

почав власною технікою, придбаною в МТС. Зріс обсяг робіт, виконаний тракторами.

З року в рік ширилося соціалістичне змагання. Змагалися ланки, бригади, ферми. В 1953 році добре працювала рільнича бригада Д. П. Биченка, за здобуті успіхи її удостоєно права взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1954 року. Серед доярок перед вела П. М. Гапоненко, яка в тому ж році від кожної з 9 закріплених за нею корів надоїла по 2903 кг молока.

Учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1953—58 рр. та Виставки досягнень народного господарства СРСР 1959 року, колгосп нагороджений трьома дипломами і премійований чотирма вантажними машинами, трьома легковими автомашинами, вітродвигуном та кіноустановкою.

Успішному виконанню планів сприяла злагоджена творча робота колгоспників, партійної організації, правління артілі та її голови Г. Є. Буркацької. На XVIII з'їзді КП України її обрали членом Центрального Комітету Комуністичної партії України. Вона була делегатом XIX, XX, XXI, XXII з'їздів КПРС. Обиралась депутатом Верховної Ради Союзу РСР третього, четвертого, п'ятого і шостого скликання, у 1958 році на першій сесії Верховної Ради СРСР п'ятого скликання її обрали членом Президії Верховної Ради СРСР[1]. А 26-го лютого 1958 року за видатні успіхи в одержанні високих і сталих урожаїв, виробництво продуктів тваринництва, широке впровадження досягнень науки і техніки їй вдруге присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Голова Геронимівського колгоспу — Г. Є. Буркацька — брала активну участь у громадському житті країни. Вона була учасником Всесвітнього Конгресу Миру, в складі радянської парламентської і партійно-урядової делегації відвідала Прагу, Берлін, Каїр, Софію, Стокгольм, побувала в Лондоні, де виступала перед радіослухачами та телеглядачами. Для участі в конгресі жінок латино-американських країн виїздила в столицю Чілі — Сант-яго. Нині кандидат економічних наук Г. Є. Буркацька працює в. о. доцента в Українській сільськогосподарській академії.

За чотири роки геронимівці виконали планові завдання восьмої п'ятирічки. Середньорічна врожайність становила вже 33,7 цнт з гектара, в т. ч. пшениці — 34,5 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблено в середньому по 613,2 цнт молока і 120,4 цнт м'яса. 1970 року артіль одержала чистого прибутку 1700 тис. крб. і здійснила за п'ятирічку капітальне будівництво на суму 1385 тис. крб. Зараз вона має 35 тракторів, 10 комбайнів, 50 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

За високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колгосп «Радянська Україна» Ленінською ювілейною почесною грамотою. Господарство, а також багато ветеранів і новаторів праці занесено до обласної Книги трудової слави. А 8 квітня 1971 року 10 передовиків відзначено урядовими нагородами: орденом Леніна — голову колгоспу С. Ф. Дітлова, 4 — орденом Трудового Червоного Прапора і 5 — орденом «Знак Пошани».

Наслідки праці першого року 9-ї п'ятирічки свідчать, що геронимівці упевнено нарощують темпи виробництва. Середній урожай зернових з кожного гектара досяг 38,9 цнт, у т. ч. озимої пшениці — 44,5 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено в середньому по 635,9 цнт молока і 163,5 цнт м'яса. Вподовж 1971—1975 рр. колгосп побудує ветамбулаторію, тепличний комбінат, корівник, пташник, кормоцех, гараж на 20 машин, склад міндобрив.

За останні 20 років значно зріс і добробут селян. Середньомісячна зарплата колгоспників у 1970 році становила: у рільництві — 140 крб., на молочнотоварній фермі — 167 крб., на свинотоварній фермі — 196 крб., у механізаторів — 155 крб. В побут мешканців села увійшов газ. Майже 500 сімей за післявоєнні роки збудували

[1] «Український історичний журнал», 1968, № 7, стор. 23.

просторі кам'яні будинки; до кожного з них підведені електрика, радіо, водопровід. Поліпшується благоустрій. В Геронимівці прокладено 15 км брукованих та асфальтованих шляхів і тротуарів. Вулиці обсаджені фруктовими та декоративними деревами. До обласного і районного центру ходить автобус.

За даними перепису 1970 року, зараз тут працюють 23 чоловіка з вищою і 470 із середньою та середньою спеціальною освітою.

При місцевому будинку культури працюють хоровий, вокальний та драматичний гуртки, гурток художнього слова і духовий оркестр.

Ще 1958 року колгосп «Радянська Україна» виступив ініціатором культурно-побутового будівництва, яке під назвою «трирічки культури» набуло великого поширення не лише на Черкащині, а й у республіці[1]. В 1970 році на культурно-побутове будівництво колгосп витратив 45 751 крб. (удвічі більше, ніж у 1965).

В авангарді боротьби за зміцнення і піднесення колгоспного виробництва, за підвищення матеріального та культурного рівня колгоспників йдуть комуністи і комсомольці села (на січень 1972 р. в селі було — 62 комуністи і 30 комсомольців).

Заслужену повагу здобули тут колишні комсомольці, а нині комуністи — І. Ф. Борисенко, заслужений механізатор сільського господарства УРСР, бригадир тракторної бригади; С. Ф. Дітлов — з 1967 року голова колгоспу та багато інших.

Геронимівка — відоме село. Вона часто приймає гостей, різні делегації та екскурсії. Сюди приїздять запозичити досвіду колгоспники Московської, Курської та інших областей. Так, 12—17 лютого 1954 року в Геронимівці гостювала делегація колгоспників з Івано-Франківщини. Були тут і поляки, чехи, німці. В серпні 1952 року село відвідала делегація жінок Бельгії і Люксембургу, яка приїздила до Радянського Союзу на запрошення Антифашистського комітету радянських жінок.

В липні 1962 року до Геронимівки завітали гості з Великобританії. Вони із захопленням оглядали господарство, сад, село, культурно-побутові заклади. В тому ж році тут побували представники прогресивних організацій Австрії, Бразилії, Лівії, Норвегії, Франції, Уругваю, Шотландії, Японії.

Геронимівці присвячено багато рядків у радянській пресі, згадується вона і в літературних творах. Їй присвячено виданий видавництвом «Мистецтво» альбом з чудовими краєвидами села. Творче життя передового колгоспу відображене і в кінострічках.

Добра слава працьовитих людей Геронимівки йде по всій нашій країні.

|С. П. НАЙДЕН|, О. О. ПАВЛЮЧЕНКО

ЛЕ́СЬКИ

Леськи — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Кременчуцького водоймища, за 19 км на південний схід від обласного і районного центру м. Черкас. Через Леськи проходить автодорога Черкаси — Чигирин. Населення — 4369 чоловік.

Як свідчать археологічні розкопки, територія села заселена здавна. Тут досліджено поселення ранньослов'янської черняхівської культури. Знайдено також могильник кочівників XII—XIV ст. В кінці XV — на початку XVI ст. край заселили селяни-втікачі з північно-західних районів України. Вони шукали тут порятунку від соціально-економічного і національно-релігійного гніту литовсько-польських феодалів[2].

У письмових документах Леськи вперше згадуються під 1726 роком. Жителі його окремих частин — Зацерківщини, Ковриг, Лисівки, Крутенівки, Байдівки, Чабанівки та Куцеволівки — займалися хліборобством, рибальством і дрібними

[1] М. Т. Негода. Галина Буркацька. К., 1960, стор. 42, 43.
[2] О. В. Тканко і С. П. Найден. Черкаси. Короткий нарис. К., 1958, стор. 5.

Піонерський табір поблизу Черкас. 1970 р.

Міжколгоспний санаторій «Світанок». 1970 р.

Обласна лікарня в Черкасах. 1971 р.

Черкаський педагогічний інститут ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

промислами (теслярством, ткацтвом, чинбарством тощо). Заливні дніпровські луки давали можливість промишляти скотарством.

Наприкінці XVIII і на початку XIX ст. Леськи входили до числа казенних сіл, а його мешканці вважалися державними селянами. Вони сплачували податки грішми та натурою, відбували підводну, шляхову, постойну та інші повинності. 1839 року в ньому проживало 2980 жителів, а за переписом 1848 року в 297 дворах налічувалося 3052 мешканці. Село мало 12 млинів, корчму[1].

Тут хвороби щороку косили людей. Проте справа медичного обслуговування повністю перебувала в руках знахарів та баб-повитух. Майже всі в селі були неписьменними і школу (початкову) тут відкрили тільки 1843 року. В ній священик та його син навчали 53 хлопчики (1859 р.)[2].

Реформа 1861 року не змінила економічного становища селян. Свої наділи леськівці змушені були викуповувати у держави. Згідно з люстраційним актом 1872 року, вони мали викупити 5599 десятин, щорічно сплачуючи по 6235 крб.[3]. Переділ проходив подвірно, а селяни вимагали поосібного наділення землею. Люстраційна комісія поділила всю землю села на 588 ділянок і на кожен двір виділила один наділ. Для багатодітних родин (а їх більшість) такий розподіл від самого початку був невигідний. Він вів до майнової нерівності, спричинився до соціальної диференціації села. Селяни протестували проти нього й обурювалися[4].

1866 року Леськи стали волосним центром. За даними перепису 1877 року, в них проживало 4055 чоловік, а в 1900 році — 8094. Проте площа орної землі в ті роки не тільки не збільшувалася, а зменшилась. 1900 року в селян залишилося близько 4356 десятин. Причому половина господарств села володіла наділами біля 2 десятин, 59 — мали по одній і тільки 52 господарі — 10 і більше десятин. 350 дворів зовсім не мали худоби і реманенту. В селі збирали жалюгідні врожаї (наприклад, жита — близько 5 цнт з га). Нерідко селяни неспроможні були вчасно розрахуватися з податками і багато хто з них з року в рік сплачував недоїмку.

Шукаючи виходу із скрути, леськівці йшли на заробітки до куркулів та поміщиків, залишали насиджені місця і їхали до Харкова, на Кубань, у Донбас, до Бессарабії, Кривого Рогу, Катеринослава. Працювали на цукроварнях, шахтах, на сплаві плотів. На заробітки йшли і дорослі і підлітки (так, у 1905 році серед 185 заробітчан з с. Леськів, що прибули до Херсона, було немало й підлітків 10—15 років)[5]. Грабарів з Леськів охоче наймали в Києві, Полтаві, на Кавказі, навіть у Сибіру і поблизу Мурманська[6].

Політичне безправ'я, тягар податків спричинювали невдоволення селян. У 1883 році вони зажадали, щоб царська адміністрація усунула з посади старосту Н. Хабла, який при збиранні податків незаконно арештовував їх і глумився над ними. Леськівці побили старосту. У відповідь поліція арештувала організаторів виступу.

Посиленню революційних настроїв серед селян сприяло їхнє спілкування з робітниками промислових міст. Щоб зрозуміти, що діється в країні, леськівці часто зверталися за поясненнями до місцевого вчителя, влаштовували сходки. 1906 року на одну із сходок до Леськів приїхали з Києва брати І. та Л. Ковалі (робітники), у своїх виступах вони розповіли про першу буржуазно-демократичну революцію в Росії, читали соціал-демократичні листівки. Поліція дізналася про сходки і провела обшуки.

Напередодні революції 1905—1907 рр. Леськи стали великим селом. У його 1148 дворах проживав 8371 житель. Проте медичне обслуговування, культура та

[1] Київський облдержархів, ф. 36, оп. 1, спр. 154, арк. 309.
[2] Черкаський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 85, арк. 27.
[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 65, спр. 196, арк. 1—4, 7.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1405, оп. 72, спр. 718, арк. 75.
[5] Н. И. Тезяков. Рынки найма сельскохозяйственных рабочих на юге России и врачебно-продовольственные пункты. Херсон, 1902, стор. 36.
[6] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 3, спр. 76, арк. 2, 3, 6.

освіта розвивались незадовільно. І хоч село мало однокласне парафіяльне училище та дві школи грамоти, навчалися в них одиниці. Парафіяльне училище, що утримувалося на кошти селян (щорічна складчина становила 503 крб.), в 1878 році мало 68 учнів. З тих, хто починав навчання (в училищі і школах), лише одиниці закінчували програмний курс. Наприклад, у 1899 році школи грамоти почали відвідувати 101 хлопчик і 5 дівчаток, а закінчили їх усього 8 чоловік. При училищі була бібліотека, яка налічувала 618 книг (92 назви). Медичну допомогу селянам подавав тільки фельдшер.

У роки першої світової війни соціальні суперечності загострилися. Чоловіки пішли на фронт. В селі різко зменшилася кількість робочих рук, скоротилися посівні площі, знизились урожаї. Бідняцькі господарства занепадали, а їхні землі за безцінь скуповували куркулі. Народний гнів зростав. Солдати-інваліди, повернувшись з фронту, вели серед односельців політичну агітацію. Вони закликали рішучіше ставати до боротьби з царизмом. І коли в березні 1917 року в селі дізналися від черкаських робітників про повалення самодержавства, цю звістку сприйняли, як давно очікувану, її палко привітали на мітингу.

Та жаданого визволення трудящим Лютнева революція не принесла. Тимчасовий уряд продовжував війну і лишив недоторканими майже всі царські установи. Трудящі почали розуміти, що з рук Тимчасового уряду їм не одержати ні миру, ні хліба, ні землі. Тому Велика Жовтнева соціалістична революція, що перемогла в Петрограді стала сигналом до боротьби за встановлення Радянської влади на місцях. У Леськах її проголошено в лютому 1918 року. Селяни обрали волосний ревком у складі М. А. Ведмеденка, М. О. Воробкола, І. П. Клименка, Т. Г. Завалка та приступили до розподілу землі. Здійснити ленінський Декрет про землю тоді завадила війна. 5 березня 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Після того, як їх вигнали, тут деякий час господарювали ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. А з серпня 1919 року в Леськах лютували білогвардійці генерала Денікіна. За службу в Червоній Армії вони розстріляли братів Т. М. та І. М. Гуриненків. У селі панувала атмосфера насильства й терору.

Та леськівці під керівництвом волосного ревкому, що перебував у підпіллі, продовжували відстоювати владу Рад. Багато хто з них бився в лавах Червоної Армії і партизанських загонах. На фронтах класових битв полягли тоді леськівські червоноармійці К. І. Манько, І. В. Бас, С. О. Гуриненко та ін.[1]

У грудні 1919 року частини Червоної Армії та партизани Мошенського загону визволили Лески від білогвардійців і остаточно утвердили Радянську владу. Почалася відбудова.

Для охорони революційного порядку і боротьби з бандитизмом Леськівський волревком організував загін з 30 чоловік. Було відновлено розподіл землі між найбіднішими селянами. В березні 1920 року леськівці обрали волосну Раду, ревком передав свої повноваження виконавчому комітету Ради, а також створеному у вересні 1920 року комітетові незаможних селян. За активну підтримку Радянської влади село було удостоєне революційної назви «Червоні Лески».

Волосна Рада та КНС активно проводили в життя перші аграрні закони трудящих. До весни 1922 року вони наділили землею безземельних і малоземельних селян (розподілили 2894 десятини), реквізували лишки посівного матеріалу та реманенту в куркулів і розподілили їх серед бідноти та родин червоноармійців.

З березня 1923 року і до липня 1924-го Лески були районним центром. Тоді тут почало діяти сільськогосподарське кредитне товариство, велась велика культурно-освітня робота. До районної школи партійної освіти залучалися всі, хто хотів здобути знання з політекономії, природознавства, історії партії, арифметики й української мови[2]. У районі працювали 11 пунктів для ліквідації неписьменності,

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 26. арк. 9 зв.
[2] Газ. «Шлях революції (Черкаси), 18 квітня 1923 р.

у т. ч. в Леськах — 2. Відразу ж після закінчення громадянської війни дві початкові школи охопили навчанням майже всіх дітей села. Незабаром тут організовано хату-читальню, а в 1924-му — сельбуд, що мав секції: господарчу, шевську, теслярську, ковальську; гуртки: хоровий і драматичний. В березні 1922 року в селі споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Активну участь у господарському і культурному будівництві брала комсомольська організація, створена в Леськах 1922 року (секретар Я. В. Манько)[1]. Керівною силою у проведенні соціалістичних перетворень в селі став комуністичний осередок, створений у квітні 1923 року. Він очолив боротьбу селян Лесьок за здійснення ленінського кооперативного плану. 785 сімей села 1929 року згуртувалися у п'яти товариствах спільного обробітку землі — «Нове життя», «Перемога», «Колос», ім. Шевченка і «Дніпровська хвиля». Товариства усуспільнили понад 50 проц. орної землі та 82 проц. худоби. Проте через економічну слабкість ТСОЗи не могли забезпечити своєчасного обробітку землі. Їм бракувало тягла й реманенту. Наприклад, у 1930 році всі колективні господарства в селі мали лише 54 плуги, 18 борін, 46 культиваторів, 25 сівалок. Тому в 1930 році, після спроби об'єднатися в одне велике господарство, тут було створено три колгоспи — «Перемога», ім. Ворошилова і «Революційна хвиля».

Куркулі намагалися будь-що зірвати колективізацію сільського господарства, вдавалися до шкідництва і терору. Вночі 24 серпня 1931 року, коли бідняки та середняки готували для держави червону валку хліба, глитаї напали на штаб хлібозаготівлі і зробили спробу перешкодити відвантаженню зерна. Але селянство безповоротно стало на шлях колективного господарювання. На 1934 рік до колгоспу ввійшли 85 проц. одноосібних господарств (1073 двори). Вже першого року артілі добились значних успіхів. Так, у 1930 році колгосп «Перемога» зібрав урожай 14,7 цнт жита з га (в одноосібників — 9,8 цнт), 25,8 цнт пшениці (в одноосібників 11,4 цнт). До того ж, на колгоспні лани прийшла техніка Черкаської МТС. Молодь сіла за кермо трактора, автомобіля, освоювала спеціальності механіка, комбайнера, слюсаря тощо. Коли в Черкасах став до ладу великий консервний комбінат (1930 р.), колгоспи Лесьок почали у великій кількості вирощувати овочі. Щоб забезпечити їх сталі врожаї, артілі придбали вітросилову установку та організували безперебійний полив городини. Господарські успіхи леськівців були відзначені. Черкаський райвиконком у 1931 році преміював село грошима.

Партійний осередок, комсомольська організація, сільська Рада багато зробили для мобілізації трудящих на виконання передвоєнних п'ятирічок. Широкого розмаху в ті роки набуло соціалістичне змагання. Так, 1939 року в змагання стопудовиків включився колгосп «Революційна хвиля». Було утворено 12 колгоспних ланок, бригадири П. Р. Сапай і С. Н. Калашник, ланкові О. П. Шевченко і М. О. Обрусна зголосилися виростити по 22 цнт пшениці, 45 цнт кукурудзи, 30 цнт проса і 450 цнт помідорів з гектара. Вони виконали і перевиконали свої зобов'язання. На передовиків і особливо на кращих ударників М. Й. та М. Н. Давиденків, Ф. І. Калашника рівнялися інші бригади і ланки.

Перед у соціалістичному змаганні серед тваринників (1936—41 рр.) вели колгоспниці артілі ім. Ворошилова. Значними були успіхи свинарок Г. Ф. Валащенко, П. П. Коваль, У. Т. Семиз та завідуючого свинофермою І. О. Бабака. Від кожної свиноматки вподовж кількох років вони одержували по 16—18 ділових поросят; доярка Х. Н. Федорська від кожної закріпленої корови добилася трьохтисячних надоїв молока. Всі вони стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—1940 рр. Їхні імена було занесено до Книги пошани виставки. Бригадира рільничої бригади І. Й. Назаренка, трактористів П. В. Байду, А. І. Плошка і свинарку П. П. Коваль нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-237, оп. 1, спр. 46, арк. 5, 84.

Оновлювалося село. На його вулицях засяяли лампочки Ілліча, з'явилися радіогучномовці. Водночас з підвищенням добробуту поліпшувалося і медичне обслуговування, зростав глибокий інтерес до освіти, культури. В 1926 році почав працювати медичний пункт. 1927 року відкрилася семирічна школа, яку 1934-го реорганізовано в середню. Крім неї, тут були середня і початкова вечірні школи.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Леськах майже не лишилося неписьменних. Все більше до себе вабив людей клуб. Тут містилася краща в районі бібліотека (3400 книг), працювали музичний, драматичний і хоровий гуртки. 1938 року в селі розпочалося спорудження будинку культури.

У перші дні війни за першим закликом Вітчизни 430 леськівців пішли на фронт (303 з них повернулися з нагородами). На роботі в селі їх заступили жінки й підлітки. Відважно билися радянські воїни, та все ж війна прийшла до берегів Дніпра. 22 серпня 1941 року до Леськок вдерлися фашисти.

Як і скрізь на окупованій території, вони намагалися силою зламати опір радянських людей. Загарбники розстріляли комуністів-активістів К. О. Олексенка, М. Я. Коваля, П. О. Кора та ін., вивезли на каторжні роботи до Німеччини 94 юнаків і дівчат[1], грабували радянських людей, тяжко глумилися над ними. Та, незважаючи на терор і насилля, населення продовжувало боротьбу. Воно допомагало пораненим червоноармійцям, що потрапили в оточення, полоненим, посилювало опір окупантам. Один з організаторів Радянської влади в селі, депутат Верховної Ради СРСР (першого скликання) П. К. Василина, як секретар підпільного Кіровоградського обкому партії, не раз навідувався в Леськи, організовував населення на боротьбу з окупантами. Запроданець вислідив його і передав до рук ворога. Уряд посмертно нагородив патріота орденом Вітчизняної війни І ступеня[2].

Неспокійно почували себе фашисти на нашій землі. Відступаючи, вони спалили в Леськах школу, колгоспні будівлі, понад сто хат жителів. 14 грудня 1943 року частини 373-ї дивізії 2-го Українського фронту визволили село.

Трудящі заходилися відбудовувати господарство. Зібрали реманент, посівний матеріал, усуспільнили тягло (на 1 січня 1944 року три артілі мали всього 36 корів). І як не тяжко давалася робота жінкам та підліткам, все ж у першу весну після визволення вони засіяли колгоспні поля. Тоді ж весною почала працювати партійна, а в серпні — комсомольська організації. Комуністи очолили найскладніші ділянки артілі. І вже 1945 року господарства зібрали майже такий урожай, як у передвоєнному, 1940 році.

Відновлювали роботу і тваринницькі ферми. На 1945 рік колгоспи мали 206 коней, 320 корів, 627 овець і 146 свиней. Держава дійово допомагала господарствам, і вже 1948 року вони досягли, а за окремими показниками й перекрили довоєнний рівень сільськогосподарського виробництва. Створювались умови для дальшого зросту. Та оскільки господарства лишалися невеликими, були труднощі в постачанні їх технікою. Тому за бажанням колгоспників у 1953 році артілі об'єдналися в одну — ім. Ворошилова (з 1959 р.— «Дніпро»). Партійна організація, яка особливо зміцніла після повернення додому демобілізованих воїнів, сільська Рада і колгоспне правління дбали не лише про відновлення і ріст артілі, а й про відбудову всього села. Ремонтні бригади, створені відразу після визволення, прокладали і ремонтували дороги, будували тваринницькі ферми, ставили хати. Поновили роботу медпункт, школа, клуб, бібліотека. Почала діяти політшкола, в якій навчався актив Леськів і навколишніх сіл[3]. Укрупнення колгоспу позитивно вплинуло на ріст продуктивності. 1954 року леськівці виростили добрий урожай зернових і стали учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства. А в 1956 році уже 120 чоловік брало участь у цій виставці, серед них — ланкові Д. Н. Гулида і Я. М. Устенко (з площі 150 га їх ланки зібрали по 30 цнт пшениці).

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-1912, оп. 1, спр. 1-а, арк. 2; спр. 25, арк. 20.
[2] Там же, ф. Р-1912, оп. 2, спр. 6, арк. 17.
[3] Газ. «Черкаські вісті», 11 лютого 1945 р.

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС Леськи 1955 року переселилися на нове місце. Тут, на новому місці, швидко зводилися квартали нових житлових будинків, виростали господарські будівлі. До 1959 року колгоспники поставили 500 хат, а в 1960-му завершили будувати ще 800[1]. У центрі села з'явились двоповерхові приміщення колгоспної контори, сільради, школи, будинку культури, дитячого садка, лікарні. «Міжколгоспбуд» виклав тротуари бетонними плитами. Тоді ж леськівці розбили великий парк, проклали водопровід, повністю електрифікували й радіофікували село. Воно стало одним з кращих на Черкащині.

Центральна площа с. Леськи. 1967 р.

В нових Леськах з подвоєним завзяттям працювали трудівники. За роки повоєнних п'ятирічок вони різко підвищили технічну оснащеність артілі, механізували велику частину робіт (в рослинництві — 97 проц., у тваринництві — 90 проц.[2]), добилися доброї врожайності зернових (наприклад, пшениці в 1958—1965 рр. по 25 цнт з га) та високої продуктивності тваринництва (на 100 га угідь по 446 цнт молока, 96,6 цнт м'яса, 257 тис. яєць). За трудову звитягу в роки семирічки 27 колгоспників нагороджено орденами й медалями. Серед них О. М. Кузевича і І. П. Клименка — орденом Леніна, П. А. Шарого — орденом Трудового Червоного Прапора, Т. Пріхно — орденом «Знак Пошани». За визначні успіхи в роки восьмої п'ятирічки нагороджено 11 трудівників, з них орденом Леніна — комбайнера Д. В. Олексенка; орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира Д. М. Гулиду, тракториста В. Т. Денисенка і голову колгоспу І. П. Клименка.

В останній рік восьмої п'ятирічки колгосп мав 32 трактори, 8 комбайнів, 36 вантажних автомашин, 175 електромоторів. Він одержав 2 млн. крб. прибутку тільки від реалізації своєї продукції. Великі успіхи в господарстві стали можливими ще й тому, що воно зміцнює зв'язки з науково-дослідними інститутами та селекційними станціями. Останнім часом на його полях вирощуються тільки високоврожайні сорти пшениці «Аврора» і «Кавказ» (рекомендовані Краснодарським сільськогосподарським інститутом), вивчається методика та впроваджується в практику наукове планування колгоспного виробництва.

Впевнено ввійшли леськівці і в дев'яту п'ятирічку. Вже підсумки її першого року засвідчують ударний темп колгоспних трудівників. На площі 1250 га у 1971 році вони зібрали зернових по 41,8 цнт з га (в т. ч. озимої пшениці по 50,8 цнт з га), а на 100-гектарну площу угідь виробили 679 цнт молока та 104 цнт м'яса. До кінця п'ятирічки колгоспники планують довести урожай зернових до 45 цнт з га (пшениці — 55 цнт), а на 100 га угідь виробити 1000 цнт молока і 120 цнт м'яса. Тут будуть споруджені консервний та цегельний заводи, холодильник місткістю 750 тонн.

В усіх цих успіхах велика заслуга партійної організації, яка має 65 комуністів (54 з них працюють безпосередньо у сфері виробництва) і поділена на 4 цехові парторганізації та на 2 партгрупи. Активно допомагають їй комсомольці (78 чоловік). Разом з правлінням колгоспу партійний комітет особливу увагу приділяє кадрам. З 38 спеціалістів та керівників артілі — 33 мають вищу освіту. Незабаром всю основну роботу в господарстві виконуватимуть фахівці високої кваліфікації. Тут не чекають, коли держава надішле таких людей, а самі їх готують. На свій рахунок артіль уже підготувала 12 спеціалістів, а в 1970 році у вищих і середніх навчальних закладах було ще 10 колгоспних стипендіатів.

[1] Журн. «Сільське будівництво», 1960, № 4, стор. 11.
[2] Газ. «Серп і молот» (Черкаси), 9 серпня 1969 р.

Погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці Г. І. Байди в с. Леськах. 1970 р.

З року в рік росте й міцніє господарство, зростає добробут та матеріальний рівень життя леськівців. У 1971 році колгосп виплатив їм 1303 тис. крб. зарплати (за кожен людино-день близько 5 крб.). Середній місячний заробіток колгоспника в тваринництві становив 100—150 крб. Не менше заробляють люди і в рільництві. Щоб пошити одяг, тепер з села не треба їхати до міста. В Леськах працюють майстерні для пошиття одягу і взуття, є перукарня, у тваринницькому містечку обладнано гуртожиток для тваринників. При ньому є кімната відпочинку та їдальня. У своєму промкомбінаті леськівці можуть обміняти зерно на борошно, насіння олійних культур — на олію тощо. А власний комунальний комбінат постачає колгоспникам паливо, газ, на замовлення споруджує будинки і службові приміщення.

В селі є лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, стоматологічний кабінет, амбулаторія і аптека. На 1971 рік в них працювало 28 медичних працівників. До послуг трудящих 3 бібліотеки з фондом 29 423 книги, будинок культури з драматичним, хоровим і танцювальним гуртками. Є також духовий оркестр.

Велику популярність здобув чоловічий хор механізаторів. У 1967 році на обласному фестивалі художньої самодіяльності він був відзначений дипломом першого ступеня, а обласне управління сільського господарства нагородило його трактором. За добрі показники в роботі Міністерство культури УРСР 1968 року присвоїло Леськівському будинку культури звання будинку культури відмінної роботи.

Сьогоднішні Лeськи — село суцільної грамотності. Загальноосвітні середня і восьмирічна школи охоплюють навчанням усіх дітей шкільного віку. Їх виховують 40 вчителів. За роки Радянської влади в селі здобуло освіту понад 1000 чоловік. І коли в 1939 році на кожну тисячу жителів тільки 3 закінчували вуз, то у 1970 — 15.

Серед тих, що вчилися в Леськах, є й відомі в країні люди. Це — двічі Герой Соціалістичної Праці Г. І. Байда — механізатор-конструктор, творець кукурудзозбирального комбайна ККСБ-3; член-кореспондент АН УРСР І. О. Гуржій (1915—1971), кандидат технічних наук, ст. викладач Черкаського педагогічного інституту П. М. Пасенченко та інші.

Міцно входять у життя й побут леськівців нові традиції, нові обряди. Щороку тут відзначають свято врожаю, день тваринника, механізатора, рибалки. Урочисто проводять одержання першого паспорта, вступ до комсомолу, до лав партії.

Міцніють інтернаціональні зв'язки. Починаючи з 1960 року, Лeськи відвідали делегації з Чехословаччини, Болгарії, НДР, Польщі, Куби, а також Сірії. Колгосп «Дніпро» — колективний член Товариства радянсько-польської дружби.

Важкий і славний шлях пройшли Лeськи. Його мешканці шанують тих, хто утверджував нове життя і свято оберігають пам'ять полеглих за владу Рад, за любиму Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни. Біля обеліска Слави щороку в День Перемоги вони вшановують їх пам'ять.

Свято бережуть Леськівці і згадку про великого вождя революції, засновника Радянської держави. На площі перед будинком культури влітку 1965 року вони урочисто відкрили пам'ятник В. І. Леніну.

Росте і міцніє село. Прекрасні перспективи вимальовуються перед ним.

О. О. ПАВЛЮЧЕНКО

МОШНИ́

Мошни — село, центр сільської Ради. Лежать на правому березі Дніпра, за 30 км від обласного та районного центру і за 8 км від пристані Сокирної. Відстань до найближчої залізничної станції Черкаси — 35 км. Через Мошни проходить автострада Черкаси—Київ. Населення — 5132 чоловіка.

Тут, на околицях села, виявлено кургани скіфського часу, ранньослов'янські поселення зарубинецької та черняхівської культур, а також скарб римських монет II ст. н. е. вагою до 30 кг.

Вперше Мошни згадуються під 1494 роком у дарчій грамоті великого князя литовського Олександра. З грамоти видно, що село було заселене й раніше, бо ще князь Семен Олелькович подарував Мошни батькові боярина В. Єршовича. Мешканці села виконували сторожову службу та ясачну повинність (давали ясу — сигнал про наближення небезпеки). Татари знищили поселення. Князь дозволив боярину знову заселити його. На початку другої половини XVI ст. Мошни належали В. Домонту. У Домонтів село купив князь О. Вишневецький. Він спорудив тут замок і костьол.

Зосередивши у своїх руках величезні багатства, Вишневецькі нещадно експлуатували селян. Вони змушували їх тричі на тиждень (а то й шість днів) відбувати панщину, платити найрізноманітніші податки — давати збіжжя, упольовану дичину, курей, гусей тощо. Мусили возити дідичу дрова, заготовляти ліс.

Невдоволені своїми ущербними правами та невпинними утисками, місцеві селяни й козаки у 1625 році повстали. Щоб придушити виступ, у похід вирушив гетьман Конецпольський. На околицях села його авангард зустріли повстанці. Відбулася січа. Козаки змушені були відійти до Курукового озера. Тут вони завдали шляхті значних втрат і змусили піти на поступки.

У 1637 році Мошни знову стали центром повстання. Звідси слали свої універсали козацький гетьман Павлюк (Павло Бут) і полковник війська Запорізького К. Скидан. Універсалом від 29 жовтня 1637 року К. Скидан звернувся до козацької старшини, козаків, міщан і просив усіх кінних та піших повстанців їхати в Мошни, «щоб мужньо назустріч ворогу встати... і сприяти честі, славі та добробуту нашому»[1]. Тут повстанці дали бій кінному загону Лаща (стражник військ шляхетської Польщі) і відійшли на Кумейки. Карателі вчинили розправу над жителями.

Жорстокий терор викликав у селян ще більшу ненависть до ворога та нову хвилю повстань. З особливою силою народний гнів вибухнув у період визвольної війни 1648—1654 рр. Тільки-но звістка про перемогу козацького війська над шляхтою дійшла до Мошен, тут і в селах навкіл почали формуватися групи та загони повсталих. Коли Ярема Вишневецький у квітні 1648 року, дізнавшись у Прилуках про катастрофу під Жовтими Водами, кинувся з своїми «оружними людьми» на підмогу шляхті, йому на дорозі стали селяни багатьох сіл, у т. ч. й Мошен. Вони знищили човни й пороми, змусили шукати переправу в іншому місці. Магнат дістався до с. Брагинця і тільки там перейшов на Правобережжя. До польського війська він приєднався уже на дорогах втечі, після корсунського розгрому шляхти.

З 1649 року Мошни стали козацьким сотенним містечком. В ньому налічувалося тоді 1400 господарств.

Проїздом в Чигирин до Богдана Хмельницького 1649 року в Мошнах зупинявся російський посол Григорій Унковський. Бував тут і сам гетьман. У 1649 та 1650 рр. він підписав у селі кілька універсалів, приймав Григорія Климова, російського посланця із Севська до київського воєводи А. Киселя. Климова перехопили козаки гетьмана і через нього він просив російського царя виступити проти Польщі, вдарити на Смоленськ і допомогти цим українському народові у визвольній боротьбі. Після возз'єднання України з Росією в січні 1654 року представник російського уряду Тимофій Спасителєв прийняв у мешканців села присягу на вірність Росії.

В другій половині XVII ст. на Мошни не раз наїздили татари (наприклад, у 1667 році напала Бєлгородська орда і погнала багатьох жителів у полон). Їх палили польська шляхта та магнати (1665 рік), майже дощенту зруйнували турки і татари під час Чигиринських походів (1677—1678 рр.). В 1679 році мешканці села переселилися на Лівобережжя. За «Вічним миром» 1686 року Мошни втрапили до тієї полоси Придніпров'я, яка мала стояти пусткою і не підлягала заселенню.

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 183.

Однак, всупереч забороні, вони поволі залюднювалися знову. Від Вишневецьких містечко перейшло до Радзивіллів. Останні відбудували в Мошнах костьол і продовжували політику утисків та запровадження унії. Соціальне гноблення доповнювалося національним і релігійним. У відповідь жителі бралися за зброю. Селяни рубали панські ліси, чинили потраву посівів, палили хліб, ішли в гайдамацькі загони. Так, в 1750 році один із загонів напав на містечко, а в 1758 — захопив садибу і спалив майно орендарів.

У XVIII ст. Мошни переходили з рук у руки. Від магнатів Радзивіллів до Моравських, а від Моравських до Любомирських Всі вони жорстоко експлуатували селян. Останні виконували панщину і відбували найрізноманітніші повинності — зажинки, закоси, оборки, ремонт шляхів; будували Мошногірський замок монастиря, дерев'яну церкву, костьол.

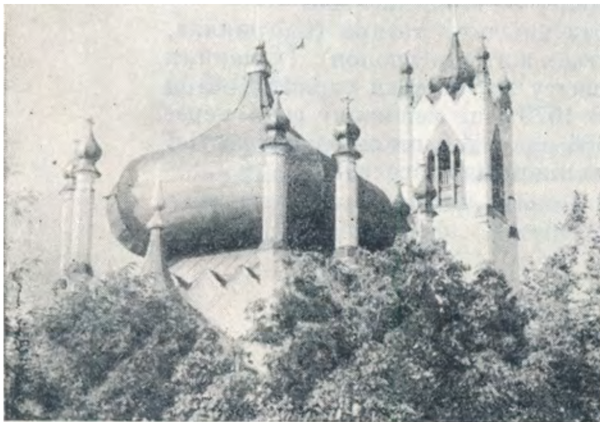
Феодально-кріпосницький гніт, поширення унії штовхали люд до антикріпосницької боротьби. В травні 1768 року вона переросла у повстання на Правобережній Україні, відоме під назвою Коліївщини. В кінці травня до Мошен вступили гайдамаки. Деякий час тут діяв загін на чолі з Семеном Неживим. За свідченням мешканців, він прибув у село на їхнє прохання, «бачачи... необмежену сваволю і збиткування», що їх чинили ляхи і зокрема губернатор мошенський Подгородецький, який людей... киями бив ледь не до смерті і «силував прийняти унію»[1].

Після Коліївщини, за кілька років до возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії, Любомирські продали Мошни князю Потьомкіну. Потім їх у спадок одержала його небога — Браницька, яка в свою чергу віддала село у посаг своїй дочці, що вийшла заміж за графа Воронцова. Новий власник володів на Придніпров'ї 70 тис. десятин землі та мав 14 895 «ревізьких душ» — кріпаків. Як і його попередник, він нещадно гнобив селян. Становище кріпаків погіршувалось. Їх продавали, міняли, давали в посаг, дарували.

На початку XIX ст. Мошни стали центром великого маєтку, а в 1811 році — містечком. Тут у 641 дворі проживало 4794 чоловіка, діяла лікарня. Працювали гуральня і цегельня. Руками кріпаків місцевий поміщик збільшував площу орної землі. В 30-х рр. XIX ст. він провів меліоративні роботи, прорив до 60 км сплавних та водосточних канав і осушив велику площу болота. За прикладом інших власників Воронцов використовував розвиток різних промислів, зокрема бджільництва, яке щороку давало йому 1700 пудів меду. В економіці його маєтку чимале місце посідало гуральництво, човно- і пароплавобудування. Саме тут, у Мошнах, біля гирла річки Вільшанки, 1823 року кріпаки-умільці побудували перший пароплав на Україні. А досвідчений мошнівський коваль Вернигора встановив на «Пчелке» (так називалося судно) парову машину на 6,5 кінських сил.

Село славилося умільцями. Серед селян-кріпаків багато було мулярів, теслярів, столярів, каменярів, штукатурів. 1840 року вони спорудили в центрі містечка церкву. Будівельні бригади з Мошен наймалися в різні міста Росії. Так, на унікальному будівництві алупкинського палацу в Криму у 40-х роках минулого сторіччя бригадою ліпників керував майстер-кріпак з Мошен Роман Фортунов. Мошенські майстри побудували відомий триповерховий палац графа посеред Мошногірського парку. Т. Г. Шевченко у щоденнику згадує містечко. Він пише, що «не міг дізнатися, на який народний переказ посилався покійний граф Воронцов, коли назвав у своїх Мошнах гору щонайзвичайнішу Святославовою горою... Я думаю, що це просто фантазія сіятельної макітри»[2]. Влітку

Пам'ятка архітектури XVIII ст.— Преображенська церква в с. Мошнах. 1970 р.

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 352.

[2] Шевченківські місця на Україні, стор. 130, 132, 133.

1859 року поет побував у Мошнах, коли його арештованого привезли сюди з Прохорівки. Тут він жив у будинку полковника Грузинського і у міщанина-поляка Нагановського (хата останнього збереглася і репродукція з неї в 1939 році публікувалась окремою листівкою). У своєму альбомі він намалював краєвид містечка.

Перед реформою 1861 року господаркою Мошенського маєтку стала поміщиця Балашова. Із загальної кількості землі села — 8704 десятини — їй належало 4815, а селяни (на той час у 815 дворах проживало 3128 чоловік[1]) господарювали на 3504 десятинах[2]. За уставною грамотою кожного з них після реформи 1861 року мали наділити десятиною (або половиною десятини) орної землі. Мошнівці бачили, що їх безсоромно пограбовано. В березні 1862 року тут сталися заворушення. Начальник Черкаської повітової поліції доповів Київському поліцейському управлінню, що селяни Мошен не коряться поміщиці, ув'язнили волосного писаря, збирача оброку, і силою забрали вже підписані грамоти. Вони почали вирубувати поміщицькі ліси та нищити посіви. Організаторами виступу були Степан Ярош, Мойсей Котко та Логин Батеровський[3]. Для втихомирення в Мошни прислали поліцію і роту солдатів. Вони жорстоко розправилися з повстанцями — 46 селян заарештували, багатьох побили, вислали на каторгу та ув'язнили.

Після виступів селян нічого не змінилося. Вони й далі змушені були вносити викупну плату та силу різних податків — поземельний, губернські і повітові земські стягнення, сільські й волосні страхові внески тощо. А малоземелля і безземелля гнали їх у найми і на заробітки до Херсонської, Катеринославської, Подільської, Таврійської і Київської губерній.

Разом із збільшенням кількості дворів (на кінець XIX ст.— понад 1500) та населення (понад 8 тис. чоловік) тут зростала промисловість. У другій половині XIXст. тут будується гуральня, лісопильний, цегельний, медоварний, воскобійний і 3 маслобійні заводи, просорушка, ковбасня та низка інших невеличких підприємств. Уже 1885 року містечко мало 8 парових двигунів, 9 кузень. В Мошнах з'явились професії машиністів і механіків. Та становище робітників мало чим різнилося від становища селян. Їм ледве вистачало заробітку (60 крб. на рік) на харчі.

До 1900 року Мошни стали значним торговельним й економічним осередком Наддніпрянщини. У 1897 році тут перетворюють місцеве поштове відділення на поштово-телеграфне. Містечко мало 32 крамниці, тут щоденно відбувалися невеличкі торжки, через кожні два тижні (у понеділок) — базари і раз на рік — дводенний ярмарок.

Злидні, утиски, безправ'я штовхають селян до боротьби. Вже влітку 1904 року в Мошнах з'явилися перші прокламації РСДРП[4]. Восени 1905 і навесні 1906 рр. селяни почали рубати ліс, припинили роботу в полі і зажадали оплати за роботу в маєтку та конфіскації і справедливого переділу поміщицької землі. В село прийшли війська, багатьох мошнян засудили.

В роки столипінської реакції процес розорення селянства та його обезземелювання тривав. Він посилювався тим, що більшість хліборобів або зовсім не мала тягла й реманенту, або користувалася примітивними знаряддями. Багато з них йшло у найми. Відходництво дедалі набирало ширшого розмаху. І якщо у 1908 році на заробітки з містечка пішло 2147 чоловік, то через рік — 2377. Не одного з них недоля змусила шукати щастя і в Америці.

Обіч матеріальних йшли злидні духовні. На кінець XIX ст. майже все доросле населення містечка було неписьменним. Тут у 1885 році діяли дві школи — двокласна і однокласна,— в яких дітей вчили письму та арифметиці. Проте кінчали школу одиниці. Місцеву аптеку і лікарню обслуговували один лікар, два фельд-

---

[1] Памятная книжка Киевской губернии на 1858 год, К., 1857, стор. 100.
[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1724.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 142, арк. 136, 137; оп. 1, спр. 5617, арк. 111.
[4] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 220, спр. 56, арк. 619.

шери і дві повивальні бабки[1]. А перша бібліотека була відкрита лише в 1911 році і мала 619 книг. Зате на повну силу діяли 8 церковних установ.

В умовах першої світової війни злиденне становище селянства ще більше погіршилося. Чоловіки пішли на фронт. Для військових потреб власті реквізовували худобу і цим вкрай підірвали економіку бідняцьких господарств. Різко скоротилися посівні площі, знизилась урожайність. Ще до повалення самодержавства селяни почали захоплювати поміщицьку землю, хліб, реманент. А після повалення самодержавства 3(16) квітня 1917 року тут відбувся людний мітинг. Селяни гаряче підтримували Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів та схвалили її рішення. І. Т. Супрун, Р. К. Смаглій та інші зірвали з пристава й урядника погони, скинули на землю монумент царя[2].

Лютнева революція не змінила економічного становища селян. Земля лишилася у руках поміщиків, імперіалістична війна тривала. 4 жовтня 1917 року в Мошни повернулася велика група фронтовиків. Серед них були й більшовики. Вони закликали односельців до єдності з робітниками, до повалення влади поміщиків і буржуазії.

На початку 1918 року в містечку встановлено Радянську владу, утворено ревком з більшовиків (голова Ф. П. Смаглій) і місцевих активістів. Ревком організував озброєну команду з 100 чоловік для наведення революційного порядку, конфіскував поміщицьку землю і розпочав її розподіл між біднотою. Він допомагав бідноті та середнякам посівним матеріалом і тяглом. Водночас нова влада створила в містечку бібліотеку, організувала курси (лікнепи) для навчання дорослих, збудувала клуб. Уже в перші дні існування Радянської влади тут почали роботу дві початкові і одна семирічна школи. Населення здобуло право на безплатну медичну допомогу.

Радянське будівництво зірвала австро-німецька окупація. Почалася боротьба із загарбниками. У квітні—травні 1918 року ревком створює об'єднаний партизанський загін (очолив більшовик Ф. Н. Ільїн), який розпочав підготовку до повстання у повіті. Активними учасниками та організаторами повстанського загону були уродженці Мошен П. М. Мануйлов та А. М. Онищенко[3]. У вересні—жовтні 1918 року мошняни та селяни навколишніх сіл сформували кавалерійський партизанський ескадрон «Смерть контрреволюції». Його командиром став житель Мошен І. С. Смаглій. В листопаді того ж року тут почалося повстання. Партизани разом з частинами Червоної Армії вигнали окупантів і відновили Радянську владу. Правда, спокій у повіті ще не раз порушували банди Григор'єва, та з ними успішно вели боротьбу партизани, загін червоноармійців на чолі з учасником штурму Зимового палацу М. Ю. Ткаличем.

У боротьбі з контрреволюцією росла і міцніла партійна організація Мошен. Її продуктивну роботу в травні 1919 року відзначив секретаріат ЦК КП(б)У[4]. Саме в ті дні тут почав роботу комуністичний клуб ім. Урицького. Волосний ревком в березні 1919 року передав владу Раді селянських і робітничих депутатів. Ще через місяць, у травні, тут створено волпартком у складі 13 осіб, очолений головою К. І. Замедянським. З ініціативи Ради та волпарткому у волості почало діяти кілька сільськогосподарських комун (по 10—12 родин).

У серпні 1919 року село знову стає центром партизанської боротьби, тепер уже проти денікінців.

Для мобілізації сил на боротьбу з ворогом група комуністів — А. А. Гречуха, К. К. Віхоть та ін.— організувала у волості партизанські загони, що налічували 6 тис. повстанців. Найбільшим був Мошенський партизанський загін — 400 чоло-

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1725.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, спр. 26, арк. 6—14.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-385, оп. 1, спр. 47, арк. 21; ф. Р-1046, оп. 1, спр. 21, акр. 100—102.
[4] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 г.), стор. 258.

вік, очолений комуністом К. А. Дерев'янком. У районі дій партизанів зберігалася Радянська влада. Партизани завдавали ударів по ворожій силі, влаштовували засади, організовували диверсії. В листопаді вони розгромили денікінський гарнізон у м. Городищі. Щоб зламати опір населення, ворог вдавався до провокацій. Білогвардійці в Черкасах розклеїли листівки з повідомленням, ніби Москву оточив і взяв Денікін. А вночі на багатьох листівках з'явилася відповідь: «Візьміть спочатку Мошни, а тоді вже Москву»[1]. В кінці грудня частини Червоної Армії разом з партизанським з'єднанням, яке очолював М. А. Хижняк, визволили Черкаси.

Комсомольський осередок с. Мошни. У верхньому ряду (третій ліворуч) М. С. Гречуха. Внизу (другий ліворуч) член окрвиконкому К. А. Дерев'янко. 1923 р.

Партійні організації та органи Радянської влади Мошенської волості приступили до ліквідації відновленого денікінцями поміщицького землеволодіння. Старанно працював комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року. Він розподіляв поміщицьку і куркульську землю та сільськогосподарський реманент між безземельними і малоземельними селянами, допомагав радянським органам у проведенні продрозкладки, організовував боротьбу з куркульськими бандами. Ще у березні в Мошнах почала діяти комсомольська організація, яка налічувала 20 юнаків і дівчат (секретар Х. Х. Дробиш). Комсомольці організовували супряги для обробітку земель вдів і незаможних селян, збирали гроші для голодуючих, провадили антирелігійну пропаганду, керували піонерською організацією, створеною тут 1924 року. Після виборів місцевих органів влади у 1925 році до складу Мошенської сільської Ради увійшло 37 комсомольців. Її головою став комсомолець Я. А. Дудник.

Утвердження Радянської влади проходило в гострій класовій боротьбі. На території волості довгий час орудували залишки різних куркульсько-націоналістичних банд. Вони тероризували населення, вбивали комуністів, комсомольців, керівників комнезамів. Так, 1929 року убито секретаря Мошенського райкому комсомолу Матвія Теслю. Але трудящі вірили комуністам і рішуче обстоювали свою владу, давали рішучу відсіч бандитам.

У 1923 році Мошни стали районним центром, район охоплював 18 сіл. Існував він до 1931 року. Районний комітет партії та райрада багато уваги приділяли господарським справам. Навколо них згуртувався безпартійний селянський актив, що пожвавив їх діяльність. До 1926 року село відбудувало кілька дрібних підприємств. Почали працювати 14 вітряків, водяний і паровий млини, олійниця, 5 кузень, цегельня та лісопильня[2]. Тут діяло найбільше на Черкащині кредитне товариство. В 1924 році воно налічувало 643 члени і його торговий оборот до 1 жовтня того року досяг 30 тис. крб. Товариство мало тартак, маслобійню, крупорушку, паровий млин, лісорозробки. У ті ж роки вдалося підвищити врожайність зернових культур. Якщо з 1913 до 1923 року вона становила: жита — 5 цнт і гречки — 4, то за 1924—1926 рр. піднялася відповідно до 8,5 цнт. і 5,2 цнт з га. Зміцніло й тваринництво.

З 1921 року почав працювати лікнеп, а в 1924 — діяли початкова і семирічна школи, 2 хати-читальні, бібліотека. При сільському клубі, відкритому 1924 року, проводили роботу політичний, юридичний, військовий, кооперативний, фізкультурний, хоровий і драматичний гуртки. В 1925 році в селі урочисто відкрили пам'ятник В. І. Леніну, а в 1927 — збудували кінотеатр, сельбуд закупив духові інструменти. В селі з'явилося радіо, на центральній вулиці і в клубі засяяла електрика.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 178, арк. 87.
[2] Газ. «Радянська думка» (Черкаси), 15 лютого 1927 р.

Хоч за кілька післявоєнних років урожайність і підвищилася, проте дрібне одноосібне селянське господарство району не могло повністю забезпечити хлібом навіть місцевого населення. Район щорічно збирав 87 266 цнт зернових, а потребував — 108 095 цнт. Єдиним шляхом до різкого збільшення товарності зернового господарства став шлях кооперування. І тут важливою була роль різних кооперативних форм — кредитного і споживчого товариств, прокатного пункту тощо. Так, напр., сільськогосподарське кредитне товариство організовувало фахові об'єднання: скотарсько-молочарське, садово-городнє, артіль пекарів, чоботарів, кравців тощо. 12 січня 1927 року в Мошнах відбувся з'їзд селян району, який розглянув питання кооперування в селі[1]. Район мав уже 4 колгоспи, 4 машинні товариства, 2 садово-городні артілі, пасічницьке і птахівниче товариства. В тому ж році тут організовується комуна «Комінтерн» (головою її був П. Ц. Пашківський), через рік — артіль ім. 1 Травня, яку очолив О. Т. Сологуб.

Переломним для трудящих Мошен, як і всієї країни, став 1929 рік. Тоді утворено тут ще 3 колгоспи — «Червона зірка» (голова П. М. Слива), «Нова культура» (голова М. Кириленко); «Нове життя» (голова Ф. П. Білецький). До березня 1930 року в колективних господарствах об'єдналися 68 проц. дворів села. Проте швидкий темп колективізації супроводжувався і рядом негативних явищ, тому з березня до листопада 1930 року спостерігався вихід деяких селян з комуни та артілей. Партійна організація виправила допущені помилки і викривлення в колгоспному будівництві й до початку 1932 року забезпечила колективізацію 98 проц. селянських господарств.

Артілі Мошен за роки передвоєнних п'ятирічок економічно зміцніли. Розвивалося зернове господарство, зростало тваринництво. До 1940 року врожайність зернових артілі підняли до 12 цнт. Молочнотоварна ферма артілі «Комінтерн» у 1937—1938 рр. від кожної фуражної корови одержала по 1600 кг молока, а артіль «Червона зірка» — 1800 кг. За визначні трудові успіхи свинарка колгоспу ім. 1 Травня М. Т. Муренець в 1940 році стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджена медаллю.

1935 року в Мошнах створюється МТС, яку очолив Л. Д. Заїка. На 1938 рік вона мала 17 тракторів і 6 комбайнів. Зростав загін механізаторів, які виступали застрільниками соціалістичного змагання в районі. 1940 року стала до ладу електростанція, розширили свої виробничі потужності млин та олійниця, передовою на Україні стала художньовишивальна артіль ім. Клари Цеткін, утворена 1932 року. Її вироби йшли на експорт, зокрема до Франції та Америки. Місцеві електрифікатори розробили проект будівництва сільської електростанції на р. Вільшанці. На початку 1941 року розпочалась підготовка до будівництва гідроелектростанції[2].

Крім виробничих питань, партійні організації села та Рада багато уваги приділяли охороні здоров'я, освіті і благоустрою. З 1926 року тут працювали семирічна і початкова школи (12 учителів навчали тоді 466 дітей), ремісничо-технічна школа на 50 учнів, 14 гуртків лікнепу. До 1938 року село ліквідувало неписьменність, і в тому ж році тут почала діяти середня школа. На 1939 рік Мошни мали одну з кращих у районі бібліотек (15 000 книг), лікарню, з 1934 року — амбулаторне відділення та дитячу консультацію. В кінці 30-х років село було телефонізоване і радіофіковане. Щороку проводилися тут свята врожаю, день пісні, влаштовувалися сільськогосподарські виставки.

Дальший успішний розвиток Мошен перепинив напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. З перших днів війни 400 жителів села пішли до лав Червоної Армії. Їхні місця в тилу зайняли жінки і підлітки. Вони брали якнайактивнішу участь у спорудженні лінії оборони вздовж Дніпра. В липні 1941 року тут організовано винищувальний загін для боротьби з гітлерівськими диверсантами і шпигунами.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 178, арк. 86—101.
[2] Газ. «Серп і молот» (Черкаси), 29 лютого 1968 р.

18 серпня 1941 року фашисти окупували Мошни. В лютому 1942 вони розстріляли комуністів К. Т. Компанійця, Л. І. Теслю, З. Г. Бабича, С. М. Моргуна, позвірячому закатували комсомольця М. К. Самійленка. Але ні розстріли (за час окупації — 75 чоловік), ні катування не залякали радянських людей. Ризикуючи життям, вони допомагали воїнам Червоної Армії і партизанам продуктами, одягом, лікуванням. Так, медсестра Мошенської лікарні Н. Ю. Журавльова (Моргун) з кінця 1941 до січня 1944 року постійно переховувала і лікувала радянських воїнів.

З перших днів окупації на околицях Мошен почав діяти партизанський загін (командир — комуніст Ф. Р. Савченко). До його складу увійшли брати Г. та І. Савченки, Г. А. Хижняк, О. К. Смаглій, А. Я. Стеценко і багато інших мешканців села. Командування загону зуміло влаштувати своїх людей у поліцію і через них дізнавалося про каральні заходи окупантів. Уміло маневруючи, загін водночас завдавав удари ворогу на багатьох дорогах району. Найбільші операції партизани проводили на шляху Черкаси—Мошни. У вересні 1941 року вони оволоділи рідним селом, знищили телефонну станцію, спалили будинок старости і провели мітинг. Тільки за вересень 1941 року месники знищили кілька обозів, десятки автомашин, 30 гітлерівців[1]. Вони пройшли 2 тис. км по території п'яти районів і знищили 200 окупантів. Успішними були операції загону в Будищах, Геронимівці, Кумейках. У травні 1942 року смертю героя загинули командир загону та його брати. Їх посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Крім партизанів Ф. Р. Савченка, в районі Мошен діяв загін Г. К. Іващенка та С. Н. Пальохи (вересень 1943 — січень 1944 рр.). В ньому воювали жителі села Я. П. Демченко, І. М. Ткалич, А. А. Гальченко та ін. У вересні 1943 року радянське командування висадило тут 400 десантників[2], і партизани разом з ними створили Свидівський плацдарм для форсування Дніпра.

4 лютого 1944 року частини 52-ї армії разом з партизанами визволили Мошни. За хоробрість і мужність, виявлені у боротьбі з ворогом, 500 жителів села нагороджено орденами і медалями. Орденом Леніна — А. Я. Стеценко, Л. І. Точальний, М. С. Гречуха, Л. М. Білецький, орденом Трудового Червоного Прапора — Ф. М. Лопушняк, І. Р. Савченко.

За час окупації село зазнало великих збитків. Фашисти спалили школи, аптеку, сільраду, магазини, 185 хат. Знищили МТС, чимало колгоспних будівель. На початку березня 1944 року в Мошнах проживало всього 48 працездатних чоловіків[3]. Колгоспи не мали реманенту, посівного матеріалу і машин. Землю орали переважно коровами, на все село було 12 коней і 6 волів.

Вже на початку лютого 1944 року в Мошнах оформилися 4 партійні і 4 комсомольські організації. Вони мобілізували населення на проведення сільськогосподарських робіт і допомогу фронту. Держава допомогла відновити поголів'я тваринницьких ферм. З РРФСР надійшов посівний матеріал, а Мошенська МТС одержала 3 трактори У-2 і 3 комбайни. За короткий час було відбудовано або відремонтовано господарські приміщення, лікарню, амбулаторію, пологовий будинок, аптеку, клуб, школи. 1944 року в школах навчалося 500 учнів. Стали до ладу харчокомбінат, промартіль, які до 1948 року досягли довоєнного рівня, відбудовано МТС. Саме тоді її працівники виступили ініціаторами змагання за повне використання сільськогосподарської техніки. Трактористка Пріська Пономар виорала своїм трактором 316 га і заощадила 570 кг пального. Добре працювали трактористи Марія Сіренко, Настя Дешиненко, Петро Гуля, Ганна Каплун та інші.

В умовах труднощів, що їх переживало колективне господарство, колгоспники й механізатори 1944 року зібрали непоганий на той час урожай — по 10,8 цнт зернових з одного га, зокрема артіль ім. 1-го Травня — по 36 цнт кукурудзи з гектара.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, спр. 26, арк. 6—14.
[2] Т. Строкач. Наш позивний — свобода, стор. 483.
[3] Черкаський райдержархів, ф. 78, оп. 1, спр. 6, арк. 9.

Весілля в Мошнах. 1971 р.

У вересні 1950 року мошенські колгоспи об'єдналися в один, а в лютому наступного року він поділився на дві артілі — ім. Кірова та «Червона зірка». Реорганізація артілей дозволила раціональніше використати кошти, зміцнити тваринництво і підняти культуру землеробства.

У 1958 році реорганізовується Мошенська МТС. Її техніку передано артілям, а на базі МТС створено відділення ремонтно-технічної станції. Механізатори перейшли працювати безпосередньо в колгоспи. Це сприяло кращому використанню техніки та електрифікації виробничих процесів. Проте ремонтна база артілей лишалася слабкою і значною мірою стримувала рівень механізації та розвиток господарств. Тому в 1959 році обидві артілі об'єдналися в колгосп «Дружба». Він мав 3800 га землі, з них 3014 га — орної. В новому господарстві зросла продуктивність праці, воно стало рентабельнішим. Кращими стали врожаї зернових та овочів. В останньому році семирічки на тваринницьких фермах колгоспу налічувалось 872 голови великої рогатої худоби, 500 свиней, 2388 курей. Валовий прибуток артілі у той час досяг 624 тис. карбованців (в масштабі цін до 1961 р.).

У квітні 1965 року збори артілі затвердили п'ятирічний план розвитку господарства на 1966—1970 рр. У ті роки колгоспники добилися середньої врожайності зернових 22—23 цнт з га. Збільшилося поголів'я великої рогатої худоби, зросла кількість свиней, птиці, підвищилась продуктивність громадського тваринництва. На 100 га угідь в 1966—1970 рр. надої молока досягли 226 цнт (у 1965—136 цнт), а виробництво м'яса зросло від 43 до 61 цнт. Прибуток колгоспу до 1970 року збільшився майже удвічі.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і відповідаючи на турботу партії про сільське господарство, трудівники мошенського колгоспу зобов'язались невтомно працювати і в новій п'ятирічці. Вони запланували збільшити врожайність зернових на 21, а виробництво молока і м'яса на 16 проц. Сільська Рада планує побудувати дитячий комбінат, заасфальтувати вулицю ім. В. І. Леніна, спорудити магазин культтоварів і завершити газифікацію села.

Розвивається і місцева промисловість. За останні роки значно розширився харчокомбінат, де запроваджено нову технологію виробництва. На найбільшому підприємстві — відділенні «Сільгосптехніки» — понад 160 робітників і службовців. Тут працює зварник монтажної бригади, обраний до обласної Ради депутатів трудящих, І. Г. Гребенюк. Близько 150 робітниць трудяться у філії Черкаської фабрики художнього вишивання ім. Лесі Українки. Їхні вироби можна зустріти в магазинах Києва, Москви, Ленінграда. Сорочки-вишиванки, рушники мошенських вишивальниць у 1964 році з успіхом експонувалися на міжнародній виставці в Марселі (Франція).

У Мошнах побудовано зерносховище, парникове господарство, консервний завод, корівник, телятник, кормокухню, сушарню, а також — гараж на 30 автомашин і водонапірну башту. Колгосп спорудив приміщення для контори і сільради.

Разом з розширенням колгоспного виробництва поліпшується побут і культурний рівень села. За післявоєнні роки 70 проц. сімей збудували нові хати, 840 — за 1963—1970 рр. Населення обслуговують філія райпобуткомбінату для пошиття та ремонту одягу і взуття, колгоспний комунгосп, хлібопекарня, цех кондитерських виробів. Тут є 11 магазинів, 8 ларків, чайна, кафе.

Значно розширені амбулаторія і лікарня. При лікарні є поліклініка і стаціонар з трьома відділеннями — терапевтичним, хірургічним і гінекологічним. Обслуговують трудящих 64 медичні працівники.

В селі працюють середня, восьмирічна і початкова школи. Розгортає свою роботу будинок культури із залом на 600 місць. За роки Радянської влади в Мошнах одержали середню освіту понад 3 тис. чоловік і неповну середню — 4218. На початку 1970 року в селі працювали 94 чоловіка з вищою та 825 з середньою освітою. Мошни дали країні понад тисячу вчителів, лікарів, інженерів, офіцерів, льотчиків, спеціалістів сільського господарства.

Звідси родом відомий державний і громадський діяч Української РСР Я. М. Дудник (1881—1934). Він у 1926—33 рр. очолював Держплан УРСР і був заступником Голови РНК УРСР. На його честь з 1930 по 1950 рр. Мошни називалися селом Дудницьким. Тут народилися М. С. Гречуха, що у 1939—54 рр. був Головою Президії Верховної Ради УРСР; Герой Радянського Союзу В. Я. Супрун, письменниця М. А. Андрієвич. У місцевій школі працює М. І. Коваленко, якій присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Успіхи мошнівців стали можливими завдяки самовідданій праці всіх трудівників села, завдяки великій роботі, що її проводять партійна і комсомольська організації та сільська Рада. На початок 1972 року в селі діяло 7 партійних організацій, у яких об'єднано близько 150 комуністів. Комсомольська організація налічує 213 членів ВЛКСМ.

Розвитку села багато уваги приділяє Мошенська сільська Рада. У її складі 29 колгоспників, 21 робітник і 13 службовців. 7 її постійних комісій розглядають і вирішують широке коло питань — сільськогосподарські, фінансові, культури й освіти, благоустрою. В селі запроваджуються нові радянські обряди й свята — проводи до Радянської Армії, урочиста реєстрація шлюбів тощо. На початку 1969 року в Мошнах відкрито краєзнавчий музей.

У центрі села височать два пам'ятники. Їх поставлено на братських могилах, у яких поховано героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Жителі села свято шанують пам'ять загиблих, пам'ять батьків і дідів своїх. Вони вибороли нове прекрасне життя, відстояли щастя жити, творити й будувати в епоху соціалізму.

А. К. ОЛЕКСАНДРУК, О. О. ПАВЛЮЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ

БАЙБУЗИ́ — село, центр сільської Ради. Лежить за 40 км від районного і обласного центру і за 30 км від залізничної станції Корсунь-Шевченківська. Населення — 2648 чоловік. Через село пролягає шосейна дорога Черкаси—Корсунь-Шевченківський.

Колгосп «Іскра», центральна садиба якого розташована в Байбузах, обробляє 1703,8 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. У 1970 році на 100 га сільгоспугідь вироблено молока 468,7 цнт. Тут є млин, коноплепрядильний завод, пилорама.

У селі працюють середня школа, дитячі ясла, будинок культури, дві бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. примірників; медпункт, пологовий будинок; п'ять магазинів і ларків, майстерня пошиття взуття. Партійний осередок створено в 1921 році. Зараз 2 партійні організації налічують 55 комуністів, 2 комсомольські — 117 членів ВЛКСМ. 83 жителів відзначено урядовими нагородами за звитяжну працю.

Перша згадка про село зустрічається в документах, датованих XVIII століттям. У Великій Вітчизняній війні брало участь 475 чоловік, 298 чоловік загинуло на фронтах війни, 175 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. На честь воїнів-визволителів у Байбузах споруджено пам'ятник.

Біля села виявлено залишки кількох поселень епохи неоліту та періоду Київської Русі.

БІЛОЗІ́Р'Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південний захід від районного і обласного центру та за 3 км від залізничної станції Білозір'я. Населення — 9925 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Баси та Ірдинівка.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС обробляє 2826,4 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна, овочів, молока і м'яса.

У Білозір'ї є середня і дві восьмирічні школи, дитячий садок, троє ясел, будинок культури, клуб, три бібліотеки. Тут діє лікарня на 35 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, амбулаторія, поліклініка, аптека. Працюють майстерня побутового обслуговування, 18 торговельних точок, ресторан. На території села розташовані електропідстанція потужністю в 300 квт.-год. і лісництво. 4 партійні організації налічують нині 130 комуністів, 6 комсомольських — 180 членів ВЛКСМ. За вирощування високих урожаїв 147 трудівників нагороджено орденами і медалями СРСР.

Село дістало свою назву від назви озера, біля якого воно містилося. В 1862 році в селі відбулося заворушення селян, обурених грабіжницькою реформою. В 1918—1919 рр. проти контрреволюції та окупантів тут боровся загін червоних партизанів.

Перші колективні господарства в селі організовані 1926 року.

М. Р. Чмиренко — Герой Радянського Союзу. Фото 1942 р.

З кінця 1941 року по серпень 1942 року на Білозір'я поширила свою діяльність Смілянська підпільна комсомольська організація під керівництвом Ю. В. Канарського. В цю організацію входили білозірці В. В. Ткаченко та М. М. Атамановський. За подвиги при форсуванні Дніпра уродженці Білозір'я О. А. Стрижаченко та М. Р. Чмиренко удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Вихідцем з села є Герой Соціалістичної Праці І. А. Стрижаченко (директор радгоспу в Кустанайській області Казахської РСР). За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 1130 жителів села відзначено урядовими нагородами, 515 не повернулося з фронтових доріг. На честь воїнів-визволителів та односельців, що загинули за незалежність Батьківщини, в Білозір'ї споруджено обеліск Слави і два пам'ятники.

БУ́ДИЩЕ — село, центр сільської Ради. Лежить за 25 км на північ від районного і обласного центру. Сільраді підпорядкований населений пункт Лозівок. Населення — 1746 тис. чоловік.

В селі розташований племрадгосп, за яким закріплено 862,8 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні водоплавної птиці. На 100 га сільськогосподарських угідь в 1970 році тут вироблено 211 цнт м'яса.

На території Будищанської сільради розташовані рибоколгосп «Червоний Жовтень» і цех Руськополянського меблевого комбінату.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом понад 10 тисяч примірників, медпункт, дитячі ясла. До послуг трудящих — 6 магазинів, буфет, 4 ларки.

Партійну організацію тут створено 1923 року. Тепер вона налічує 34 комуністи, 2 комсомольські — 64 члени ВЛКСМ.

150 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР за звитяжну працю.

Будище — старовинне село. Перша письмова згадка про нього належить до 1036 року. У свій час селом володів князь Мстислав — брат київського князя Ярослава. Назва походить від буд, що їх споруджували жителі, добуваючи з дерева дьоготь, смолу.

Під час Великої Вітчизняної війни з січня 1942 по грудень 1943 року тут діяла підпільна організація, яку очолював А. С. Брюханов. Відступаючи під ударами Червоної Армії в листопаді

1943 року, фашисти спалили Будище. За участь в партизанському русі орденами і медалями Радянського Союзу відзначено 22 особи. У Великій Вітчизняній війні брало участь 213 жителів села, 151 з них не повернувся з фронтових доріг. За мужність і відвагу, виявлені у боях з ворогом, 150 чоловік відзначені урядовими нагородами.

З 1943 по 1945 рр. колгоспники за допомогою держави відбудували 400 будинків. На честь воїнів, загиблих в боротьбі з фашистами, в селі споруджено обеліск Слави.

Поблизу с. Лозівка відкрито три поселення доби бронзи, поселення черняхівської культури та VII—VIII століть.

ВЕРГУНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Тясьмині, за 15 км від районного і обласного центру м. Черкас. Сільраді підпорядковано село Нечаївку. Населення — 2321 чоловік.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», який користується 2834 га орної землі. Це багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові, овочеві й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне виробництво.

В селі є середня школа, будинок культури на 780 місць, дві бібліотеки з фондом 11 087 книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок, ветеринарна лікарня. Промисловими і продовольчими товарами жителів села забезпечують 8 крамниць, 4 ларки, працює цех безалкогольних напоїв. З 1950 по 1970 рр. збудовано 650 нових хат, прокладено 5 км шляхів з твердим покриттям, проведено газопровід.

Партійний осередок у Вергунах створений в 1919 році. Зараз на селі 2 партійні організації, в яких об'єднано 74 комуністи. Їм активно допомагають 120 комсомольців, що працюють в 2 організаціях. 157 жителів Вергунів відзначено урядовими нагородами за звитяжну працю.

Село виникло в кінці XVI століття.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 182 чоловіка. 158 учасників війни нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. Під час окупації село було знищене.

У Вергунах встановлено пам'ятник В. І. Леніну, споруджено обеліск Слави.

Поблизу Нечаївки виявлено поселення трипільської культури. Біля Вергунів — поселення доби бронзи, а також знайдено скарб з 144 польських, шведських і прусських монет XVII століття.

ДА́ХНІВКА — село, центр сільської Ради, стоїть на березі Дніпра, за 6 км від районного і обласного центру. Населення — 3941 чоловік. Сільраді підпорядковане село Геронимівка. В Дахнівці розташована племінна молочнотоварна ферма колгоспу «Радянська Україна». Середній надій молока від кожної корови за роки восьмої п'ятирічки (1966—1970 рр.) становив 3904 кілограми.

В селі працюють середня та початкова школи, будинок культури на 600 місць, 2 сільські бібліотеки з фондом 7 тис. примірників, два медичні пункти, 4 спеціалізовані магазини. На території села розміщуються районна ветеринарна лікарня, обласна автошкола, шляховий міжрайонний експлуатаційний відділ.

В селі зараз 48 комуністів, об'єднаних в 5 організаціях (перша партійна організація створена в 1925 році) і 93 члени ВЛКСМ. Перший комсомольський осередок на селі виник в 1920 році. 128 жителів Дахнівки відзначено урядовими нагородами за доблесну працю.

Село згадується в історичних джерелах XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні 455 жителів села захищали Батьківщину, 387 чоловік не повернулися з фронтових доріг, 168 — нагороджено орденами та медалями СРСР. На честь воїнів-визволителів та на честь односельців, що загинули в боях, захищаючи Вітчизну, у Дахнівці споруджено обеліск Слави.

На околиці Дахнівки виявлені поселення черняхівської культури і кілька срібних римських монет; у 1921 році на території села викопано скарб срібних речей XII—XIV ст.

ДУБІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний захід від районного і обласного центру, за 7 км від залізничної станції Білозір'я. Населення — 3627 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Червоної Армії обробляє 1617 га орної землі, вирощує пшеницю,

Розсадник сосни в Дубіївському лісництві Черкаського району. 1971 р.

кукурудзу, цукрові буряки, соняшник. Тваринництво — молочно-м'ясного напрямку. Господарство має млин, ремонтну майстерню, дві цегельні. На території села розміщено лісництво.

У селі є середня, початкова школи, а також вечірня школа сільської молоді, будинок культури на 500 місць, три бібліотеки з фондом книг 21 630 примірників.

Дві партійні організації села налічують 63 комуністи (перший партійний осередок створено в 1923 році), в двох комсомольських організаціях працює 75 членів ВЛКСМ.

68 чоловік нагороджено за звитяжну працю.

Перша письмова згадка про Дубіївку належить до XIX століття. Перший колгосп на селі організовано 1927 року. Під час гітлерівської окупації вороги спалили 1 тис. хат. 637 жителів села боронили Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, а 29—в партизанському загоні. 150 учасників війни нагороджено орденами і медалями СРСР.

Уродженець Дубіївки льотчик М. Л. Сидоренко за подвиги у боях з німецько-фашистськими окупантами удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь воїнів-визволителів та на честь односельців, що полягли за незалежність нашої Батьківщини, у селі споруджено обеліск Слави.

ДУ́МАНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Тясьмині, за 27 км від районного і обласного центру і за 20 км від залізничної станції Білозір'я.

Сільраді підпорядковані населені пункти Чубівка та Чорнявка. Населення—942 чоловіка.

Тут міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова. Артіль обробляє 1866 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, соняшнику, розвивається м'ясо-молочне тваринництво. На 100 га сільськогосподарських угідь 1970 року вироблено 606,2 цнт молока, 99,9 цнт м'яса.

У селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури, дві бібліотеки з фондом книг 12 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, медпункт, два магазини.

В партійній організації села налічується 37 комуністів, у двох комсомольських — 49 членів ВЛКСМ. За вирощування високих врожаїв 82 жителів Думанців відзначено урядовими нагородами.

Перша письмова згадка про село належить до першої половини XVIII століття.

417 жителів села захищали Вітчизну в роки Великої Вітчизняної війни, 115 з них не повернулися з фронтових доріг, 303 чоловіка відзначено орденами та медалями СРСР за мужність і відвагу, виявлені у боях з фашистськими загарбниками.

На честь воїнів-захисників, які полягли в битвах за незалежність і свободу Батьківщини, в селі споруджено пам'ятник.

Поблизу Чубівки виявлено городище скіфських часів.

ІРДИ́НЬ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 45 км на північ від обласного і районного центру і за 23 км від залізничної станції Білозір'я. Населення — 1600 чоловік.

Селище утворене в 1930 році рішенням Наркомзему УРСР. Його назва походить від невеличкої річки Ірдині, яка впадає в Тясьмин, притоку Дніпра. На території селища знаходиться торфопідприємство. На ньому працює 14 бригад комуністичної праці (132 робітники).

В Ірдині — середня школа, будинок культури, бібліотека з книжковим фондом 3975 примірників, дитячий садок, лікарня на 25 ліжок, стадіон; торгують 4 магазини, є їдальня.

В селищі партійна і дві комсомольські організації, в партійній організації налічується 57 комуністів і в 2 комсомольських — 113 членів ВЛКСМ. 86 трудівників нагороджено за звитяжну працю.

В період з жовтня 1941 року до лютого 1942 року в Ірдині діяла підпільна група, яку очолював В. Г. Завадюк. В 1943 році він був закатований гітлерівцями. В роки Великої Вітчизняної війни 380 жителів брали участь у боях, 180 не повернулися з фронтових доріг. В партизанському русі брало участь 30 громадян селища. За мужність і відвагу, виявлені у битвах за незалежність Батьківщини, 200 чоловік відзначено урядовими нагородами. На честь загиблих воїнів-визволителів у селі споруджено пам'ятник.

КУМЕ́ЙКИ — село, центр сільської Ради. Лежить за 50 км на захід від районного і обласного центру і за 25 км від залізничної станції Корсунь-Шевченківська. Населення — 1870 чоловік.

Колгосп «Нова зоря», центральна садиба якого розташована в Кумейках, обробляє 1126 га орної землі і займається виробництвом зерна та продуктів тваринництва. У Кумейках працюють восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з фондом книг 11 966 примірників, фельдшерсько-акушерський пункт. На території села розташоване лісництво. Партійний та комсомольський осередки на селі виникли в 1922 році. Зараз у двох партійних організаціях налічується 32 комуністи, у двох комсомольських — 53 члени ВЛКСМ. 62 чоловіка нагороджені за доблесну працю.

Перша письмова згадка про село належить до першої половини XVII століття. У грудні 1637 року біля села Кумейок відбулася битва між селянсько-козацьким військом, очолюваним Павлюком, та польсько-шляхетською армією коронного гетьмана М. Потоцького.

Перше колективне господарство створено 1926 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 390 жителів села відстоювали Батьківщину від ворога, 189 з них не повернулися з фронтових доріг. За бойові заслуги орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 210 чоловік. Уродженець Кумейок К. П. Нездолій за подвиги у боях з німецько-фашистськими загарбниками удосто-

єний звання Героя Радянського Союзу. На честь воїнів-визволителів у Кумейках споруджено пам'ятник.

РУ́СЬКА ПОЛЯ́НА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 15 км на захід від районного і обласного центру. Населення — 7585 чоловік.

На території селища міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який обробляє 2600 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та на м'ясо-молочному тваринництві. На 100 га сільгоспугідь у 1970 році вироблено по 507,3 цнт молока. Колгосп має млин, механічну майстерню, пилораму.

У селищі є середня, восьмирічна і початкова школи, 3 дитячі садки, будинок культури, 4 бібліотеки з фондом книг 28 485 примірників, пологовий будинок, амбулаторія, лікарня на 25 ліжок. До послуг жителів кравецька майстерня, 20 торговельних точок, в т. ч. універмаг, ресторан. Працюють хлібопекарня, меблевий комбінат.

Партійну організацію в Руській Поляні створено 1920 року. Тепер в селі налічується 146 комуністів (5 організацій). Комсомольський осередок виник 1923 року. Нині в селі 302 комсомольці, що об'єднані в 5 організаціях. 234 трудівники села відзначені урядовими нагородами за звитяжну працю.

Перша письмова згадка про Руську Поляну датується 1741 роком. В 1923 році тут організовано перше колективне господарство «Новий пахар».

З червня 1942 року по жовтень 1943 року в селі діяла підпільна партійна організація, її очолював М. Д. Шевченко.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 1010 чоловік, орденами і медалями Радянського Союзу нагороджені 280 учасників війни. В Руській Поляні живе Герой Соціалістичної Праці Г. М. Швед.

На честь воїнів-визволителів та односельців, що полягли на фронтах боїв з фашизмом, у селі споруджено обеліск Слави і два пам'ятники.

САГУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на південному березі Кременчуцького водоймища, за 30 км від залізничної станції і річкового порту м. Черкас. Населення — 4440 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», який обробляє 2446 га орної землі і вирощує зернові, овочі, має розвинуте тваринництво. За роки восьмої п'ятирічки у колгоспі врожай зернових з одного га в середньому становив 38,7 цнт. На 100 га сільгоспугідь вироблено молока — 574,6 цнт, м'яса — 105,4 цнт. 55 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Ланкова Г. П. Ільченко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Колгосп має 2 млини, 2 майстерні, автотракторний парк, цегельний завод, який випускає 200 тис. цеглин на рік. В селі розташовані дві риболовецькі бригади, Черкаська сортодільниця, що проводить випробування нововведених сортів зернових культур.

У Сагунівці є середня і восьмирічна школи, будинок культури на 800 місць, бригадний клуб, дві бібліотеки з фондом книг 27 тис. примірників, лікарня, аптека. Працюють комбінат побутового обслуговування, 9 магазинів, чайна, їдальня.

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС село в 1956—1959 рр. перенесено на нове місце, забудоване рівними кварталами, є водогін.

У 1921 році виникли партосередок, а через рік — комсомольський. Зараз у трьох партійних організаціях Сагунівки налічується 161 комуніст, у трьох комсомольських — 117 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1792 роком.

Під впливом активної агітації народницької групи на початку 1877 року в Сагунівці діяла підпільна організація «Таємної дружини».

В боротьбі за владу Рад на фронтах громадянської та Великої Вітчизняної воєн загинуло 570 чоловік, 328 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. На честь воїнів, що загинули за волю і незалежність Батьківщини, в Сагунівці споруджено обеліск Слави і пам'ятник.

Поблизу села виявлено поховання доби бронзи, кілька поселень черняхівської культури та городище і могильник часів Київської Русі.

СВИДІВО́К — село, центр сільської Ради. Лежить на правому березі Дніпра, за 17 км на північний захід від обласного і районного центру. Населення — 2440 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Сокирна.

На території Свидівка розміщена третя бригада колгоспу «Радянська Україна». Тут вирощуються зернові культури, з технічних — коноплі. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

В селі 8-річна школа, будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 8100 книг. Працюють фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 8 торговельних точок, цех Руськополянського меблевого комбінату, обласний міжколгоспний санаторій «Світанок», в якому відпочивають і лікуються до 300 чоловік щомісяця.

Партійний осередок на селі створено 1925 року, комсомольський — 1923. Тепер у двох партійних організаціях Свидівка налічується 24 комуністи, у комсомольській — 35 членів ВЛКСМ. За звитяжну працю 52 трудівники села нагороджені орденами і медалями СРСР.

Перша згадка про Свидівок датується 1740 роком.

Під час німецько-фашистської окупації в 1941—1943 рр. в селі діяла підпільна партійна організація (керівник Г. М. Бабак). Партизанами і частинами Червоної Армії в листопаді 1943 року в Свидівку створюється плацдарм для форсування Дніпра. В боях за цей плацдарм з 13 по 18 листопада німці втратили до 3000 солдат і офіцерів, багато зброї та майна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах воювали проти загарбників 436 чоловік, з них 175 загинуло, 128 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. На честь воїнів, що загинули за волю і незалежність Батьківщини, в селі споруджено пам'ятник.

СОФІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 47 км від районного та обласного центру і залізничної станції Черкаси. Через село проходить автотраса Черкаси—Канів. Населення — 2719 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який обробляє 1814,1 га орної землі. Вирощуються зернові культури, розвинуте тваринництво.

У селі працює восьмирічна і початкова школи, троє дитячих ясел, будинок культури на 450 місць, три бібліотеки, в яких налічується 10 732 примірники книг. Функціонують дільнична лікарня на 25 ліжок, ветлікарня, аптека. Тут міститься лісництво.

Партійний осередок в селі створено в 1921 році, комсомольський — 1920 року. Зараз в трьох партійних організаціях села — 74 комуністи, у трьох комсомольських — 145 членів ВЛКСМ. 66 трудівників відзначено урядовими нагородами за успіхи при виконанні п'ятирічних планів.

Як невеликий хутір Софіївка здавна входила до складу волосного села Шелепухи, про яке вперше згадується в історичних матеріалах XVII століття. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 318 жителів села, 218 з них не повернулися з фронтових доріг. За мужність і героїзм, проявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 210 громадян села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. На честь воїнів-визволителів у Софіївці споруджено пам'ятник.

СТЕПА́НКИ — село, центр сільської Ради. Лежить за 15 км на південний захід від районного і обласного центру і за 3 км від залізничної станції Білозір'я. Через село протікає невелика річка Рудка. Населення — 3886 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Хутори.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня, який обробляє 2216 га орної землі. Напрям господарства — зерновий і м'ясо-молочний. За вирощування високих врожаїв кукурудзи в 1963 році Г. Д. Хандусь присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Колгосп має два механічні млини, дві майстерні, дві кузні, цегельний завод.

У селі — середня та початкова школи, два будинки культури, три бібліотеки з фондом книг 18 727 примірників.

Партійний осередок у селі створено 1920 року. Зараз у партійній організації Степанок працює 71 комуніст, у двох комсомольських — 145 членів ВЛКСМ, за трудову звитягу урядовими нагородами відзначено 127 чоловік.

Вперше Степанки згадуються в документах середини XVIII століття.

Колективне господарство організовано у 1928 році. З серпня 1941 року по грудень 1943 року в селі діяла підпільна група, яку очолював К. О. Хандусь. У Великій Вітчизняній війні брали участь 610 чоловік, в партизанському русі — 15. Орденами і медалями Союзу РСР за бойові заслуги нагороджено 130 чоловік. Уродженець Степанок І. А. Хоменко за подвиги у боях з німецько-фашистськими загарбниками удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В Степанках народився український радянський письменник М. Т. Негода.

На честь воїнів-визволителів у селі споруджено пам'ятник.

На території села відкрито поселення трипільської культури.

ТУБІ́ЛЬЦІ — село, центр сільської Ради, розташовані за 7 км від Дніпра, на його правому березі, і за 35 км на північ від районного і обласного центру м. Черкас. Населення — 3154 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Хрещатик, Березняки.

В Тубільцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна. Артіль має 2878 га орної землі, спеціалізується на виробництві м'яса.

В селі є середня і початкова школи, дитячі ясла, будинок культури, дві бібліотеки з фондом книг 15 043 примірники. Працює медпункт. До послуг населення два господарські, промтоварний і продовольчий магазини, чайна.

Тепер у двох партійних організаціях села налічується 71 комуніст, у двох комсомольських — 114 членів ВЛКСМ. За звитяжну працю 94 жителів відзначено урядовими нагородами.

Перша згадка про Тубільці належить до 1740 року. В ній говориться, що в селі налічувалося 30 дворів і 411 ревізьких душ. В 1905 році в селі мали місце селянські заворушення.

В 1928 році на селі організовано ТСОЗ, в 1929 році — колгосп. Першим головою колгоспу був робітник Путилівського заводу А. М. Глєбов.

Восени 1943 року в районі Тубільців—Хрещатика висаджено десант радянських воїнів-парашутистів. Багатьох з них тубільчани, ризикуючи своїм життям, врятували від переслідування окупантів. 352 жителі села боролись проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, у партизанському загоні, 213 з них полягли за честь і незалежність Батьківщини. За мужність і відвагу, виявлені у боях з ворогом, 63 чоловіка нагороджені орденами і медалями. Вшановуючи пам'ять воїнів, що полягли, визволяючи село, та односельців, що не повернулися з фронтових доріг, у Тубільцях споруджено пам'ятник.

На території села Хрещатик виявлено поселення пізньої бронзи, ранньої скіфської пори та черняхівської культури.

ХА́ЦЬКИ — село, центр сільської Ради. Лежить за 15 км на південь від обласного і районного центру. Через село проходить залізнична магістраль Київ—Одеса. Населення — 3450 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Ватутіна має 2164 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі — 1415,6 га. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. На території села збудовано асфальто-бетонний завод, на якому трудиться 135 робітників.

В селі є середня школа, 3 бібліотеки з фондом 20 тисяч книг, дитячі ясла, амбулаторія, пологове відділення на 20 ліжок, аптека, магазин, буфет.

64 комуністи села об'єднані в чотирьох організаціях, 117 комсомольців працюють в двох організаціях. За доблесну працю 70 мешканців села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Перша письмова згадка про село належить до 1793 року.

В 1928 році в Хацьках організовано ТСОЗ, в 1929 році створено колгоспи ім. Політвідділу та ім. Комінтерну.

439 жителів Хацьок брало активну участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні. 198 чоловік загинуло на фронтах війни. В боях за Батьківщину загинули учні Хацьківської середньої школи, комсомольці-підпільники Федір Кравченко, Степан Шпак, Дмитро Тищенко та вчитель Юрій Канарський. Про їх героїчний подвиг розповів письменник П. Автомонов у своїй книзі «Так народжувались зорі». За мужність і відвагу, виявлені в боях з загарбниками, 200 чоловік відзначено урядовими нагородами. На честь воїнів-визволителів тут споруджено пам'ятник.

На території села виявлено поселення доби пізньої бронзи, скарб срібних речей VI—VII століття.

ХУДЯКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі Дніпра, за 25 км від районного і обласного центру. Біля села проходить автодорога Черкаси—Чигирин. Населення — 3173 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», який обробляє 1787 га орної землі, вирощує зернові культури, соняшник, цукрові буряки, має розвинуте тваринництво.

Худяки — село молоде. Воно перенесене на нове місце у зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС. У Худяках є середня і початкова школи, двоє дитячих ясел-садків, будинок культури на 650 місць, літній кінотеатр, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. прим. Охорону здоров'я забезпечують дільнична лікарня, амбулаторія, аптека, працюють, пологовий будинок, молочна кухня для дітей. До послуг жителів — 6 магазинів, майстерня побутового обслуговування, чайна, районний промисловий комбінат.

В 1922 році тут створено партійний осередок. Зараз в селі 81 комуніст і 4 партійні організації та 175 комсомольців. За вирощування високих врожаїв 103 чоловіка відзначені урядовими нагородами.

Перша згадка про село зустрічається в документах XVIII сторіччя.

У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками у роки Великої Вітчизняної війни брало участь 512 жителів села. На фронтах загинуло 370 чоловік. За бойові заслуги понад 150 жителів нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. Уродженець Худяків Г. Є. Брик удостоєний звання Героя Радянського Союзу; тут живе Герой Соціалістичної Праці птахар колгоспу Ф. М. Гуржій. Село є батьківщиною члена-кореспондента АН УРСР доктора історичних наук, професора І. О. Гуржія (1915—1971). В селі є обеліск Слави і пам'ятник загиблим воїнам.

І. О. Гуржій — член-кореспондент АН УРСР. 1970 р.

ЧЕРВО́НА СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради. Стоїть на правому березі Дніпра і Кременчуцького водоймища, за 9 км на схід від районного і обласного центру. Через село проходить шлях Черкаси—Чигирин. Населення — 8758 чоловік.

Тут міститься колгосп ім. Леніна — багатогалузеве господарство, яке обробляє 2407 га орної землі, вирощує зернові культури, овочі, коноплі, соняшники. За трудові успіхи 301 передовика виробництва нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Колгосп має млин, цегельний завод, дві пилорами, дві майстерні, що виготовляють залізобетонні і дерев'яні конструкції, виноробний цех.

Учасники хору будинку культури с. Червоної Слободи. 1967 р.

У селі — середня, восьмирічна та початкова школи, два дитячі садки, будинок культури на 500 місць, 3 бібліотеки. Тут працюють районна лікарня, будинок колгоспників похилого віку. Відкрито комбінат побутового обслуговування. До послуг трудящих 8 промтоварних і продуктових магазинів, є ресторан. Партосередок створено в 1921 році. Нині на селі дев'ять партійних організацій, в яких налічується 261 комуніст. У чотирьох комсомольських організаціях — 237 членів ВЛКСМ.

Заснування Червоної Слободи належить до XVII століття. В той час вона називалася Сикавою. Його першими поселенцями були селяни-втікачі з різних місцевостей. До Великої Жовтневої соціалістичної революції село називалося Цисарською Слободою.

У роки Великої Вітчизняної війни у боях з загарбниками брали участь 1103 жителі села, 522 з них не повернулися з фронтових доріг, 445 відзначено урядовими нагородами. В селі споруджено два пам'ятники та обеліск на честь загиблих в боротьбі за владу Рад і на фронтах Великої Вітчизняної війни.

В Червоній Слободі живе Герой Соціалістичної Праці О. М. Супрун — колишній голова колгоспу ім. В. І. Леніна.

Біля села виявлено поселення та могильник черняхівської культури.

ЯСНОЗІ́Р'Я (до 1965 року — Білозір'я) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 45 км від районного і обласного центру і за 27 км від залізничної станції Корсунь-Шевченківська. Населення — 5386 чоловік.

Тут міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 3278,5 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна, молока та м'яса. Розвивається також садівництво. В селі є три млини, цегельний завод, консервноовочевий завод (20 340 умовних банок на рік).

У Яснозір'ї працюють середня і восьмирічна школи, троє дитячих ясел, будинок культури на 600 місць, бібліотека; лікарня, поліклініка, аптека; побутова майстерня, перукарня.

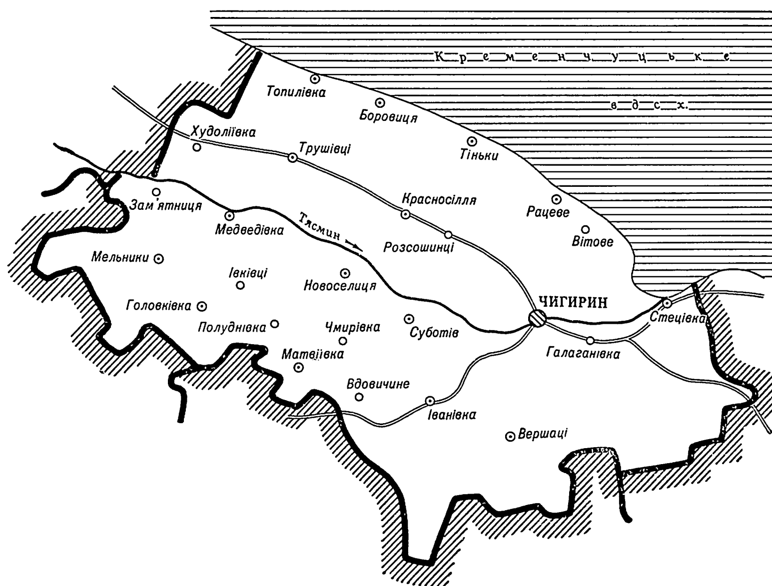
Три партійні організації Яснозір'я налічують 103 комуністи, три комсомольські — 352 члени ВЛКСМ. 178 жителів села відзначено урядовими нагородами за звитяжну працю.

Вперше Яснозір'я згадується в документах першої половини XVII століття. В 1637 році козаки і повсталі селяни під проводом Павлюка тут дали бій польській шляхті. На північ від села височать колишні сторожові кургани.

В 1928 році в селі створено перший колгосп. 495 жителів Яснозір'я воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. В складі партизанських загонів проти окупантів вели боротьбу 52 мешканці села. За проявлений героїзм і відвагу в роки війни нагороджено орденами і медалями 230 чоловік, а В. І. Небилиця удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

На честь воїнів-визволителів тут споруджено пам'ятник.

ЧИГИРИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,2 тис. кв. км, населення 52,7 тис. чоловік, з них сільського — 42,1 тисячі. Міській та 15 сільським Радам підпорядковано 39 населених пунктів. Тут працюють 62 партійні, 68 комсомольських і 129 профспілкових організацій. В господарстві провідне місце належить рільництву і тваринництву. В районі є 19 колгоспів, риболовецька артіль та 11 промислових підприємств.

Населення обслуговують 72 медичні заклади, в т. ч. районна, 5 дільничних лікарень, 24 медпункти, 11 пологових будинків, санепідстанція та 6 аптек і 24 аптечні пункти. Система народної освіти налічує 32 школи, у т. ч. 10 середніх, 14 восьмирічних і 8 початкових. Є музична школа і технікум бухгалтерського обліку, будинок піонерів, 37 дитячих дошкільних закладів. Культурно-освітню роботу ведуть 15 будинків культури, 18 клубів, 35 сільських, 2 районні і 11 профспілкових бібліотек.

ЧИГИРИ́Н

Чигирин — місто районного підпорядкування, центр Чигиринського району. Розташований по обидва боки річки Тясьмину за 45 км від станції Фундуклі-ївка і за 8 км від пристані Адамівка на Кременчуцькому водоймищі. Віддаль до обласного центру — 63 км. Населення — 10,6 тис. чоловік.

Сліди проживання людей на території Чигирина сягають у глибоку давнину. Тут відкрито залишки поселень епохи бронзи і черняхівської культури. Археологічні знахідки свідчать, що тут містилося чимале давньоруське поселення XI—XIII ст. Територія Чигиринщини, очевидно, була південним прикордонним районом Київської Русі. На південний захід від Чигирина, понад Тясьмином можна побачити залишки земляних валів, споруджених для охорони краю від степових орд.

У другій половині XIV ст. територія Чигиринщини потрапляє до складу Литовського князівства, а з 1569 року — під владу польських магнатів. У ході численних спустошливих нападів татар і турків вона перетворюється на безлюдне урочище т. зв. Дикого поля.

Нове заселення цих земель пов'язане з розвитком феодалізму. Селянська біднота Волині, Поділля, Полісся і Галичини тікала від поміщицького гніту на середню Наддніпрянщину. В «Дике поле» приходили селяни-втікачі з Росії і Білорусії, з Литви і Польщі. Вони й збудували перші оселі на місці сучасного Чигирина.

Найдавніші згадки про Чигирин належать до першої половини XVI ст. Про нього говориться як про один з козацьких зимівників, який мав невелику фортецю. Король польський і великий князь литовський у 1532 році фортецю віддав у володіння черкаському старості О. Дашкевичу. Дещо пізніше під 1574 роком згадується про «обивателя» і козака чигиринського Тишка Волевича. Це поселення в кінці 70-х років було зруйноване татарами[1]. Однак Чигирин невдовзі відбудовується знову. 1589 року польський король Сигізмунд III своїм універсалом закріпив землі Чигиринщини за черкаським старостою О. Вишневецьким. Мешканцям Чигирина були визначені межі «земель з грунтами, полями та іншими угіддями». Чигиринці повинні були виконувати всілякі повинності — нести сторожову службу, платити підводне, косове, бортну десятину. Віддаючи заміж дочку, батьки платили куни (12 грошей за дозвіл на одруження). На першу вимогу мешканці мусили збройно виступати проти ворога під корогвою королівських старост.

Є припущення, що назва міста бере свій початок від чудодійної чигир-трави, яка нібито часто зустрічалася в цій місцевості. Деякі дослідники виводять це слово від численних непрохідних чагарників, а деякі від тюркської назви «чигир» — дорога.

Мешканці Чигирина жили переважно з рільництва. Багатші мали корів, овець, коней. Розвивалися тут і різні промисли. Промишляли городяни рибним і бобровим господарством, ставили млини, корчми, полюбляли бортництво тощо.

Щоб привабити ремісників і торгівців у свої володіння, магнати часто свої поселення оголошували містами, добивалися для них права на самоврядування, дозволяли організацію цехів. У 1592 році таке право одержав і Чигирин. Щорічно тут відбувалося два ярмарки, проводилися щотижневі торги[2].

Неподалік від Чигиринської гори ще з XV ст. проходив торговельний шлях з Києва до Криму. Цим шляхом кримські татари найчастіше пробиралися на Україну. Саме тут місцевість дозволяла затримувати їх. З півдня місто прикривалося Замковою, або Кам'яною, горою, яку річка Тясмин охоплювала великим півколом. Зі сходу, півночі та заходу гора здіймалася дуже стрімко. Тільки вузька смуга схилу єднала її зі степом. Кам'яну гору неважко було зробити неприступною фортецею.

На кінець XVI ст. боротьба селянства проти кріпосницького і національного гніту загострилась. Наступ феодалів на Придніпров'я загрожував самому існуванню козацтва. І хоч польські магнати вважали Чигирин своєю базою для боротьби з «сваволею», однак близькість Запорізької Січі та посилення гніту не могли не впливати на мешканців міста, на козаків-реєстровців, що тут проживали. Вони часто піднімали зброю проти польської шляхти.

Майже в усіх селянсько-козацьких повстаннях у тій чи іншій мірі брали участь і чигиринці. Місто ставало одним з центрів збору повсталих, і тоді польські власті кидали проти нього регулярні війська. Так було в 1596 році, коли чигиринцям під проводом Юрія Богуна та Іллі Сутиги довелося зі зброєю в руках відстоювати своє місто. Пізніше на пам'ять про ці події на Кам'яній горі були зроблені меморіальні написи. Так було 1630 року, коли чигиринці приєдналися до повстанців під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила). Так було і в 1637 році, коли вони взяли участь у селянсько-козацькому повстанні, очоленому Павлом Бутом (Павлюком) та Карпом Скиданом.

З 30-х років XVII ст. Чигирином і Чигиринщиною заволодів рід могутніх магнатів Конецпольських. Сваволя магнатства спонукала козаків Чигирина скаржитися «на великі кривди», їм в 1644 році навіть удалося добитися заміни полковника

[1] Черкаський облдержархів, ф. 697, оп. 3, спр. 4, арк. 2.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 84.

Богдан Хмельницький. Портрет невідомого художника XVII ст. Олія.

Пам'ятник архітектури XVII ст. Ільїнська церква в Суботові. 1970 р.

Чигирин з Богданової гори. 1970 р.

Закржевського, який вірно служив магнатам, іншою особою — М. Кричевським. Останній пізніше став одним з найближчих сподвижників Богдана Хмельницького.

Зростання Чигирина і перетворення його на одну з фортець того часу якнайтісніше пов'язане з ім'ям Богдана Хмельницького. Ставши в 1638 році чигиринським сотником, а згодом — з 1648 року — гетьманом війська Запорізького, Богдан Хмельницький цьому місту надавав особливого значення. Чигирин став резиденцією гетьмана, фактичною столицею України. Він стягував сюди гармати з Кодака та інших фортець, укріплював місто[1].

Т. Г. Шевченко. «Дари в Чигирині». Офорт. 1844 р.

Місто виросло. Воно поділялося на дві частини: мале місто на горі, де знаходилися замок і основні укріплення, і велике місто, розташоване попід горою. Обидва вони були обнесені муром. Замок на горі у довжину мав близько 200 метрів і в ширину — 150. Загальна довжина мурів сягала 750 метрів, а міських укріплень — близько трьох кілометрів. Як писав сірійський мандрівник Павло Алеппський, який побував у Чигирині 1655 року, «міська фортеця не має собі рівної по всій країні козаків». Єдиний вхід до Чигирина був лише з боку Суботова і проходив через цілу систему укріплень та підвісний Тясьминський міст. У великому місті було кілька торговельних майданів, а також майдани біля Спаської та Успенської церков, біля гетьманського палацу тощо. Вільна забудова створювала неповторне обличчя Чигирина XVII ст.[2]

Велике значення мав Чигирин і в політичному житті України. Звідси в січні 1649 року Богдан Хмельницький відрядив до Москви свого першого посланця полковника Силуяна Мужиловського з проханням прийняти Україну під владу Росії. У Чигирині гетьман вітав російське посольство, очолене Г. Унковським. У роки визвольної війни Б. Хмельницький приймав тут посольства з Туреччини, Швеції, Польщі, Італії, Австрії, Англії та інших країн. Тут у січні 1653 року відбулася старшинська рада, яка ухвалила продовжувати війну з Польщею і добиватися возз'єднання України з Росією. В березні того ж року Богдан Хмельницький вдруге відрядив своє посольство до Москви у складі полковників Силуяна Мужиловського та Кіндрата Бурляя. В червні цар надіслав сюди повідомлення про згоду на возз'єднання України з Росією[3].

У січні 1654 року Богдан Хмельницький у супроводі всієї старшини виїхав з Чигирина на Переяславську раду, де було прийнято історичне рішення про возз'єднання України з Росією. Російський князь О. Звенигородський відразу ж після Переяславської ради прийняв від чигиринських мешканців присягу на вірність Російській державі[4]. У Чигирині розроблялися і впроваджувалися в життя універсали, зв'язані з становленням української державності, організацією управління тощо. «Даний з міста столичного Чигирина», — такий підпис можна було побачити на численних гетьманських листах та універсалах, що розходилися по всій Україні.

---

[1] М. Цапенко. Архитектура Левобережной Украины XXII—XVIII веков. М., 1967, стор. 26.

[2] Г. Н. Логвин. Чигирин, Суботів. К., 1954, стор. 11, 13, 32.

[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 227.

[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 518.

Визвольна війна 1648—1654 рр. дала великий поштовх до розвитку різних промислів і торгівлі. Чигирин став одним з найбільших ремісницьких центрів України. Тут кувалися мечі, шаблі, списи, виготовлялися рушниці, порох та інше військове спорядження.

В ті роки при місцевих церквах і монастирі створювалися початкові школи, а в будинках козацької старшини та заможного міщанства практикувалося навчання вдома. Сам Б. М. Хмельницький тримав учителя латині, мав лікаря, хірурга. Уже згадуваний Павло Алеппський був дуже здивований, коли дізнався, що багато мешканців, навіть жінок і дітей, уміли читати[1]. Помітне місце в культурному житті міста посідала музика. Іноземних послів часто зустрічали і проводжали під музику. А син Хмельницького Тиміш мав свій оркестр, який складався з органіста, трьох скрипалів, віолончеліста та сурмача[2]. У великій пошані були народні співці — бандуристи і кобзарі.

Смерть Б. Хмельницького 1657 року була початком занепаду Чигирина. Особливо великої шкоди місту завдали гетьмани протурецької орієнтації — Петро Дорошенко і Юрій Хмельницький. Прагнучи підкорити Україну, султанська Туреччина вирішила використати популярне в народі ім'я Хмельницького. Вона проголосила його сина Юрія Хмельницького гетьманом Правобережної України, присвоївши йому титул «князя Малоросійської України»[3].

Двічі турки ходили походами на Україну. Перший раз влітку 1677 року. Стодвадцятитисячна турецько-татарська армія під командуванням Ібрагім-паші підступила тоді до Чигирина і обложила його. Маючи величезну кількісну перевагу, вона сподівалася заволодіти містом за два—три дні. Але й три тижні щонайжорстокіших боїв не принесли ворогові бажаних наслідків. Чигиринці не здавалися. На допомогу їм підоспіли російсько-українські війська й ворогу довелося тікати в степ.

Друга спроба вдертися на Україну організована влітку наступного року. Але й вона була безславною для ворога. Правда, двохсоттисячна армія турків, кримських татар і військових частин волоського та молдавського господарів під командуванням Кара-Мустафи за місяць облоги здобула фортецю, яку обороняло військо лише з 12 тис. чоловік. Місто було зруйноване. Та мужній опір російсько-українських військ під командуванням воєводи Г. Ромодановського та гетьмана І. Самойловича і на цей раз змусив ворога відступити. В історії за обома цими походами турків закріпилася назва Чигиринських.

Відтоді гетьманська резиденція була переведена на лівий берег Дніпра, і Чигирин втратив своє попереднє значення військового та політичного центру. Згідно т. зв. «Вічного миру», укладеного між Росією і Польщею в 1686 році, Чигирин мав «залишитися пустим до подальшої ухвали», став «нічийною» територією.

Та вона, ця територія, приваблювала гноблених. Втікачі-кріпаки, як і раніше, заселяли спустошений край.

Польська магнатська держава неспроможна була сприяти розвитку економіки і культури краю. Населення не корилося визискувачам. Новий великий прояв знайшла народна боротьба у гайдамацькому русі. У 1736 році за допомогою міської бідноти гайдамаки заволоділи Чигирином[4]. Польський уряд змушений був розташувати тут свої військові сили, щоб перерізати шлях «купам гайдамацьким», які йшли з Січі та Долішнього Тясьмину, де вони гуртувалися.

Чигирин. Деталь гравюри. 1678 р.

[1] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским, вып. 4, стор. 100—102.

[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 91.

[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 272.

[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 85.

1750 року в районі Чигирина діяли загони Івана Вовка та Грицька Похила. Тоді гайдамаки вдруге захопили Чигирин. Староста скаржився, що його староство зовсім зруйноване гайдамаками, а тому не спроможне платити земські податки до скарбниці воєводства[1].

В 1768 році Чигиринщина стає осередком селянського повстання Коліївщини. В Чигирині та на його околицях діяв Семен Неживий. Звертаючись до селян, він оголосив, що має доручення сформувати чату (сторожовий загін) і з нею іти на «искоренение ляхов». Його гайдамаки били шляхту та орендарів, «не вчиняючи при тому ніякого грабунку»[2]. Загін швидко розростався. Побоюючись антифеодального руху, російський царизм допоміг шляхетській Польщі придушити повстання.

На рубежі 50—60-х років XVIII ст. були спроби відродити Чигиринську фортецю. В місті спорудили замок, нові укріплення в низовій частині. В ревізії 1765 р. зазначалося, що «замок стоїть над рікою навпроти високої гори, на якій колись був старий замок і фортеця»[3].

Після возз'єднання Правобережної України 1793 року Чигирин увійшов до складу Росії. З огляду на колишнє становище міста царська адміністрація спочатку в 1797, а потім, після невеликої перерви, в 1802 році розмістила в ньому повітовий центр.

Автор опису Чигирина середини XIX ст. пише, що він зовсім не похожий на місто. «Це справжнє село, яке відрізняється від інших сіл розташуванням присутствених місць у кам'яному будинку, а також кількома церквами. Все місто складається з вузьких, обведених лісою, вулиць, між якими стоять маленькі хатки під солом'яною покрівлею». Наявність повітового центру в Чигирині, організація щорічних ярмарків сприяли розвитку міста. Населення його зростало. Якщо у 1825 році тут налічувалося 2736 жителів[4], то в 1856 вже було 5921.

У цей час пожвавлюється ремісниче виробництво. Каменотеси на Кам'яній горі виготовляли жорна (в 1831 р.— 1100 жорен). Близько 300 міщан займалися візництвом, а ще близько 100 — торгівлею зерном та рибою. На чигиринських ярмарках продавали сукна, коноплі, льон, сушені фрукти, мед, віск, сало, хліб, а також жорна, будівельне каміння, шкіри тощо. Щовесни з південних губерній приганялися гурти рогатої худоби, табуни коней. Чигиринці закуповували їх для перепродажу. Місто мало 15 крамниць, трактир і 16 «питейних» закладів.

Деякі зрушення сталися і в культурному житті. 1830 року тут побудовано лікарню, пошту. В парафіяльній школі 1857 року три вчителі навчали 24 хлопчиків.

В 1843 і 1845 рр. в Чигирині побував Т. Г. Шевченко. Він зробив тут кілька малюнків на місцеві теми. Широко відомий його офорт «Дари в Чигирині», присвячений козацькій раді 1649 року, твори «Чигирин з Суботівського шляху», «Чигиринський дівочий монастир». Великий Кобзар присвятив Чигирину багато рядків своєї полум'яної поезії. Зокрема «Розриту могилу», «Чигирине, Чигирине», «Холодний Яр», «За що ми любимо Богдана». Багато уваги приділено місту і в знаменитій поемі «Гайдамаки».

Перед реформою 1861 року селянство Чигиринщини поділялося на поміщицьких і казенних. Його розшарування виявлялося тут особливо яскраво. Так, процент селян, що мали злиденні земельні наділи, був тут вищий, ніж у середньому по губернії. Багато з них не мало реманенту. З обстежених 4303 дворів (4618 господарств) повіту 71,2 проц. були безкінними. Класифікацію земель комісії провели неправильно. Вони показали придатними для обробітку піски, болота, пасовиська, які не

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3., стор. 230, 551, 607.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 414—415.
[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1788.
[4] Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 г СПб., 1829, стор. 38.

обкладалися платежами при попередніх люстраціях[1]. Це дозволило підвищити плату за грунти від 20 до 60 проц.

Селяни Чигиринщини виступили проти грабіжницького характеру реформи. Вони рішуче вимагали переділу поміщицької та державної землі, збільшення розмірів наділу до 5 десятин на ревізьку душу.

Особливо великі заворушення серед державних селян стались 1875—1876 pp. У ті роки революційні народники Я. Стефанович, Л. Дейч та І. Бохановський готували на Чигиринщині повстання. Вони організували серед місцевого селянства «Таємну дружину» у складі близько 1000 чоловік. Повстання передбачалося розпочати в жовтні 1877 року, але організацію було розкрито і над селянами вчинено розправу. Чимало їх було засуджено на різні строки тюремного ув'язнення, на поселення до Сибіру[2].

Скасування кріпосного права та дальший розвиток капіталізму в Росії спричинювали зміни і в житті чигиринців. Зростало населення міста. У 1897 році тут проживало 9872 чоловіка. Будувалися дрібні підприємства та майстерні напівкустарного типу. Вони виробляли полив'яний посуд, виготовляли вози, вила, граблі та ін. сільськогосподарський реманент. Крім того, в 1897 р. обробкою волокна займалося 6 осіб, тваринницьких продуктів — 14, дерева — 36, металу — 47. В місті працювало 205 кравців, 133 будівельники, 36 візників тощо. Переважна ж більшість населення, як і раніше, займалася сільським господарством: 317 чол.— рільництвом, 13 — тваринництвом, 29 — рибальством і мисливством. У торгівлі було зайнято 251 чол.[3]. Напередодні першої світової війни в Чигирині не було жодного великого підприємства. На 1912 рік в місті працювало 6 чинбарень, 3 парові млини, 3 канатні підприємства, завод мінеральних вод, цегельня, олійниця та кар'єр[4].

Серед чигиринців дуже популярною стала морська служба. Наприкінці XIX ст. тут проживало близько 2 тис. чоловік, які в різні роки були моряками (понад 100 чоловік — шкіперами). З Чигирина родом і Ф. С. Предтеча, автор слів до популярної російської пісні «Раскинулось море широко» (написав 1906 року на пароплаві «Одеса» в Червоному морі). Частина мешканців наймалася на сезонні сільськогосподарські роботи в південних губерніях.

В одній з доповідей повітової земської управи говорилося, що Чигирин переживає сумну фазу. Нерви нового економічного життя — залізниці — його не зачепили і місто біднішало, аж поки не дійшло до становища «закинутої закутини».

Тут була одна лікарня на 30 ліжок, 8 лікарів, 2 акушерки, а також 2 аптеки та аптечний магазин.

1881 року відкрито 2 початкові школи, а в 1910 році місто мало 5 шкіл, де 17 учителів навчали 558 учнів[5]. На освіту в місті витрачалося 4960 крб., тоді як на утримання поліції — 7136 крб.[6] Тут працювала одна бібліотека, а на початку XX ст. з'явились 2 друкарні та фотографія. Зате постійно діяли 4 церкви, 3 молитовні будинки, десятки трактирів, заїздів, шинків тощо[7].

Нелегким було становище чигиринців. Тяжка доля штовхала селян та міщан на боротьбу. Революційні виступи в 1905—1907 pp. охопили 23 села повіту і саме місто.

У квітні 1905 року застрайкували робітники чинбарні та швейної майстерні. Тоді ж у місті з'явилися брошури під назвою «Шляхом до соціалізму», а на міському ринку 26 квітня були розкидані прокламації. Неспокійно було в Чигирині і після придушення революції 1905—1907 pp.

---

[1] Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині (1875—1879). К., 1934, стор. 1.

[2] Там же, стор. 424—427.

[3] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния, Спб., 1903, стор. 50.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 229, спр. 177, арк. 206.

[5] Города России в 1910 году, стор. 564, 632, 635.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 664, спр. 16, арк. 4—6.

[7] Города России в 1910 году, стор. 610, 611, 620—626.

Царизм жорстоко розправлявся з непокірними. В'язниця не вміщала арештованих. Так, лише в повітовій чигиринській тюрмі, розрахованій на 80 осіб, у квітні 1909 року перебувало 139 в'язнів.

Імперіалістична війна лягла важким тягарем на плечі трудящих. Сотні чоловіків Чигирина пішли на фронт. Робочих рук не вистачало. Господарство занепадало. Ось чому з великим захопленням чигиринці зустріли повідомлення про повалення царизму. Вони сподівалися на поліпшення своєї долі. Та їхні сподіванки виявилися марними. Буржуазний Тимчасовий уряд не дав ні миру, ні землі. Трудящі піднімалися на боротьбу за владу Рад. На Чигиринщині вона була надзвичайно складною. В березні 1917 року тут почала свою роботу Чигиринська Рада робітничих і солдатських депутатів. В цей же час у місті концентрує свої сили і контрреволюція. У жовтні 1917 року вона зібрала тут Всеукраїнський з'їзд «вільного козацтва», на якому обрала «генеральну раду» (голова царський генерал П. Скоропадський), і організувала повітовий загін «вільного козацтва». Вони стають на оборону інтересів панівних класів. Однак вже ніщо не могло перепинити переможної ходи революції. Селяни повіту у грудні 1917 року розгромили поміщицькі маєтки, розібрали рухоме майно економій[1]. У ті дні комісар Центральної ради з острахом писав у донесенні про посилену більшовицьку агітацію, про свою безсилість боротися з нею.

Дізнавшись про І Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив встановлення радянської влади на Україні, солдати першого Чигиринського полку виступили проти Центральної ради. В резолюції, ухваленій солдатами цього полку 27 грудня 1917 року, говорилося, що вони висловлюють прокляття Центральній раді за її буржуазні і контрреволюційні дії, повністю підтримують Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України та Раду Народних Комісарів, і якщо потрібно, то на перший їх заклик підуть захищати бідне селянство, робітників і солдатів[2].

На початку 1918 р. в Чигирині був створений військово-революційний комітет, який взяв владу до своїх рук і приступив до наведення твердого революційного порядку, до рішучої боротьби з контрреволюцією. На чолі комітету став матрос Чорноморського флоту Михайло Брайко[3]. 28 січня в місті відбувся з'їзд представників громадських організацій, який проголосив себе тимчасовою повітовою Радою робітничих, селянських та інвалідських депутатів, обрав виконавчий комітет і тут же передав йому як «найвищому демократичному органу в повіті» всю повноту влади. Т. зв. «повітове козацтво» і «бойовики» були розпущені, ухвалено постанову наділити безземельних землею, а тим, хто не міг її обробити, рекомендувалося «гуртуватися в артілі».

Проте радянське будівництво вже на початку березня було перерване. На Україну сунули кайзерівські війська. Почалася жорстока боротьба з окупантами та іншими ворогами, які зазіхали на завоювання революції.

Велику популярність серед населення в цій боротьбі здобули син чигиринського тесляра М. Д. Брайко, перший секретар Чигиринської парторганізації Т. Д. Ятель, більшовик П. Чуб, учитель с. Рацевого С. Плетененко, мешканець того ж села В. Рикун[4] тощо. Широко відомою серед трудящих міста була газета «Знамя коммунизма» — орган окружного комітету партії Черкаського, Чигиринського, Звенигородського та Уманського повітів. Вона закликала до нещадної боротьби з окупантами.

Німецькі війська не мали жодної хвилини спокою. Навіть тоді, коли за вбивство німецького коменданта було заарештовано близько 500 чоловік, багатьох

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 15, 49.
[2] Газ. «Донецкий пролетарий», 30 грудня 1917 р.
[3] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 11—12, 14, 31, 90.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 10, арк. 5, ф. Р-2473, оп. 1, спр. 1, арк. 8—9, 11, 29.

з яких розстріляно й замучено, боротьба не припинялася. В липні 1918 року партизани оточили і знищили в чигиринських казармах загони «варти». Німецьке командування змушене було відмовитися від розміщення в Чигирині повітової комендатури, перенісши її до села Нової Осоти.

Партизанською боротьбою на Чигиринщині керували більшовики. В секретному донесенні на ім'я губернського старости зазначалося, що організаторами виступів проти ворога були комуністи Семен Плетененко, Василь Рикун, які згуртували навколо себе інших членів більшовицької партії та безпартійних. Більшовицьке слово несли в маси та закликали до збройного повстання І. Пшеничний, М. Пироженко, А. Єржак. А. Квочко, М. Чумак, М. Литвиненко, В. Мазуренко, Я. Холоденко, А. Чумак та ін. Саме вони, як говорилося у щойно згаданому донесенні, вчинили ряд збройних виступів[1].

У кінці листопада гетьманська влада була повалена[2]. Деякий час у місті господарювали прихильники Директорії. Але їм довго протриматися не вдалося. Ще до приходу частин Червоної Армії в середині січня 1919 року партизанський загін Чигиринського повіту, який називав себе першим куренем Червоного козацтва, повалив місцеву владу Директорії. Командування загону звернулося до всього населення міста й повіту з відозвою, в якій сповіщалося про передачу влади військово-революційному комітетові та проголошувався заклик зміцнювати зв'язки з братнім російським народом. Головою ревкому обрано М. Д. Брайка. При ревкомі діяв військово-революційний трибунал, а «до всіх установ та інституцій» надіслано комісарів, які на місцях здійснювали контроль до утворення Ради селянських, робітничих і козацьких депутатів. Тоді ж була створена професійна спілка трудящих всіх професій, яку очолив більшовик І. В. Жураченко[3].

Військово-революційний комітет провадив велику роботу в справі організації Радянської влади в місті і повіті, а також очолював розгром контрреволюційних сил. При ревкомі існували комісії, які займалися земельним питанням, націоналізацією майна, фінансовими справами, народною освітою, продовольством і т. п.[4] Оголошено було про охорону праці, зокрема жіночої та дитячої, про організацію безкоштовного навчання в школах, про створення комітетів бідноти в місті і повіті, всі трудящі закликалися до творчої праці. В березні 1919 року в Чигирині відбулася нарада представників повітового ревкому, загонів червоного козацтва і трудящих міста, на якій було обговорено питання про землевпорядкування на Чигиринщині.

Вся поміщицька, церковна і монастирська земля передавалась селянам. Озимі посіви пропорціонально розподілялися між біднотою. Не дозволялося чинити будь-які перешкоди в організації кооперативів, які в умовах продовольчих труднощів і господарської розрухи могли відіграти винятково важливу роль. Водночас суворо заборонялося створювати комуни і кооперативи, порушуючи принцип добровільності. Майно поміщицьких економій, їхні зернові і фуражні запаси бралися на облік та передавалися місцевим органам влади. Подавалась допомога хлібом голодуючим трудящим м. Черкас, а також — воїнам Червоної Армії.

Велику небезпеку для революції в той час створив заколот отамана Григор'єва. В травні його частини тимчасово заволоділи Чигирином[5], а в серпні сюди ввірвалися війська генерала Денікіна. Білогвардійці відновлювали буржуазно-поміщицькі порядки, чинили розправи над комуністами, революційними робітниками і селянами.

Чигиринці знову йшли у партизанські загони, які особливо успішно діяли в жовтні 1919 року. Спроби денікінців придушити партизансько-повстанський рух не мали успіху.

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 128—129.
[2] Черкаський облдержархів, ф. 2473, оп. 1, спр. 1, арк. 147.
[3] До історії більшовицьких організацій на Черкащині, стор. 156.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 2, спр. 11, арк. 1—5, 15.
[5] Там же, оп. 1, спр. 23, арк. 10.

Після розгрому денікінщини Радянська влада в Чигирині утвердилася остаточно. Правда, армії польських інтервентів і барона Врангеля живили бандитизм. З ним ще доводилося боротися в 1920, а подекуди і в 1921 роках, проте основні зусилля ревком і повітова Рада робітничих і селянських депутатів спрямували тепер на зміцнення Радянської влади, на господарське будівництво.

В липні 1920 року в місті почали активно діяти комсомольська організація, а також комітет незаможних селян. Під керівництвом партійної організації вони провадили роботу, щоб усунути з установ і громадських організацій контрреволюційні елементи, щоб здійснити радянську продовольчу політику, провадити боротьбу з куркульством, спекуляцією, самогоноварінням тощо[1]. У вересні 1920 року на нараді представників КНС Чигиринщини було вирішено об'єднати в КНС всю бідноту і середняків, налагодити контроль за розподілом продукції міської промисловості, реквізувати товари у спекулянтів і розподілити їх серед біднішого селянства, вжити заходів до заснування прокатних пунктів сільськогосподарського інвентаря, конфіскованого у поміщиків та куркульства, всіма силами допомагати зміцненню Радянської влади. В цей час на Чигиринщині уже працювало 80 сільських і 7 волосних комітетів незаможних селян.

Члени КНС та комсомольці Чигирина проводили й іншу важливу роботу. Так, комсомольці взяли шефство над першим кінним корпусом Червоного козацтва і організували для нього збір коштів.

У 1924 році з ініціативи КНС організовано Чигиринське сільськогосподарське товариство «Перший крок», членами якого стали 19 родин. Товариство мало 32 га землі, 2 сівалки, 2 культиватори, 3 вози. Це було перше товариство в районі. Чигирин з 1923 р. став районним центром.

Партійна організація систематично цікавилася становищем першого колективного товариства. Проте, артільне господарство зростало повільно. Слабка матеріальна база, традиційне кустарництво і відхідництво заважали його зміцненню.

В той же час на Чигиринщині було багато дрібноремісницьких закладів (близько 500). Значна частина їх зосереджувалася в місті. Тут виробляли гончарний посуд, смолу, дьоготь, бондарні вироби, дерев'яні колеса, нескладне сільськогосподарське залізне і дерев'яне знаряддя тощо.

Досвід вчив, що на Чигиринщині найдоцільніше займатися тваринництвом і садівництвом. Тому сільськогосподарське товариство закладало питомники фруктових дерев, плантації виноградників. На 507 гектарах земель почав господарювати перший на Чигиринщині радгосп «Паризька Комуна» (радгосп садовинтресту). Організовано було і лісомеліоративний розсадник.

Зміни в промисловому і сільськогосподарському виробництві йшли поряд з розвитком культури та освіти. Ще 1919 року воєнно-революційний комітет встановив контроль за роботою навчальних закладів міста. Серед них було три початкові, дві вищі початкові школи для хлопців і дівчат, середнє шляхово-будівельне технічне училище та середня 4-класна шляхово-будівельна школа. З 1923 р. в Чигирині почав працювати театр ім. Воровського, який став значним культурним центром міста.

Успішно ліквідовувалась неписьменність серед населення. Немало було зроблено і для влаштування сиріт та безпритульних. З 1925 року успішно діяла спеціальна Чигиринська дитяча колонія, в якій на кошти округу виховувалося 50 дітей.

Для корінного піднесення сільського господарства треба було стати на шлях повної колективізації. Залучення селян до колективного господарювання відбувалось в умовах великого опору з боку куркульства. Однією пз перших організаторів місцевої артілі була уродженка м. Чигирина активістка М. І. Боровиченко. Ще

[1] Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1968, стор. 510.

в 1925 році вона працювала в КНС. У серпні 1931 року її скосила куркульська куля[1]. Та створений нею в 1929 році колгосп ім. XII з'їзду Рад Шевченківщини (згодом — імені В. І. Леніна) впевнено набирав сили. Він поступово освоїв усі сільськогосподарські угіддя, з яких лише орної землі було понад 1 тис. га, розвивав тваринництво і садівництво.

У 1932 році в Чигирині створено машинно-тракторну станцію. Один із її перших трактористів І. Галич доставив із Харківського тракторного заводу 16 тракторів. МТС будувала цехи, майстерні для ремонту техніки, готувала кадри механізаторів.

Коли став до ладу один із найбільших на той час Черкаський консервний комбінат (1934 рік), значні площі посіву в районі чигиринці відвели під овочеві культури.

З гордістю показували вони наслідки своєї праці на обласних, а потім і на Всесоюзній сільськогосподарських виставках. Так, у 1939 році від кожної фуражної корови в колгоспі ім. В. І. Леніна було надоєно по 1490 кг молока[2]. Тоді це був непоганий показник.

Обновився і значно розширився Чигиринський державний млин. Він почав давати продукцію на суму понад 200 тис. крб. На базі електростанції млина електрифікувалися міські установи та квартири мешканців міста. Почав працювати міський радіовузол (у 1931 році налічував 97 радіоточок). Набирала сили і промисловість. Зросли потужності шкіряного заводу (напередодні Великої Вітчизняної війни він щорічно обробляв близько 4 тис. шкір, виготовляв юхту, підошви, хром) і деревообробного комбінату. 1940 року він виготовив меблів та іншої продукції на суму 870 тис. крб. Цегельний завод випалював тоді понад мільйон штук цегли.

В місті діяли кілька артілей. Артіль «Жовтнева революція» поставляла трудящим готовий одяг, «Червоний чигиринець» — взуття. Далеко за межами області славилися художні вишивки українського вбрання, скатертей, серветок тощо, що їх виготовляли місцеві умільці в артілі «Художекспорт». В 1938 році тут з'явилися підприємства швейної і лозомеблевої промисловості. Кількість робітників у Чигирині зросла до 1367 чоловік[3].

Розгорталась освітня та культурно-масова робота. В 1928 році при Чигиринській семирічній школі розпочала діяти друга школа для дорослої молоді. Тоді ж вирішено питання про організацію кооперативної школи та про перший дитячий майданчик на 100 дітей[4]. З 1930 року для допомоги біднішій частині населення в навчанні дітей з ініціативи КНС створено спеціальний грошовий фонд.

У 1932 році вийшов перший номер районної газети «Ленінським шляхом», а в 1939-му розпочав роботу Чигиринський районний вузол радіомовлення. На базі Кіровоградської школи соціалістичного обліку та річної школи бухгалтерії тоді ж засновано Чигиринський сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку[5].

Чигиринці, як і всі трудящі країни, пізнали радість творчої праці. Місто набирало впорядкованого і культурного вигляду. Та мирне соціалістичне будівництво перервав підступний напад фашистської Німеччини на Країну Рад. Чигиринці піднялися на боротьбу з ворогом. Сотні заяв з проханням направити на фронт надійшли до військкомату уже в перші дні війни. Чапаєвець Матвій Настевич очолив полк місцевого народного ополчення. Багато мешканців старовинного українського міста хоробро билися на фронтах.

І все ж війна прийшла до берегів Дніпра. 7 серпня 1941 року фашисти захопили Чигирин. Вони встановили тут режим терору і насильства. Окупанти зруйнували майже все місто. Вони замучили і розстріляли близько двох тисяч чоловік району, в т. ч. і міста, понад тисячу юнаків та дівчат вивезли на каторжні роботи

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1094, арк. 280-а.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 1721, оп. 2, спр. 37, арк. 5.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 467, стор. 68.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 4533, оп. 1, спр. 10, арк. 86; спр. 18, арк. 88, 90.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 390, арк. 77; ф. 66901, оп. 1, спр. 15, арк. 181.

до Німеччини. Та ні терор, ні залякування не могли скорити чигиринців. Багато їх вступило до партизанських загонів ім. Суворова, ім. Дзержинського, «За перемогу», до загону ім. Сталіна (командир П. А. Дубовий) й інших, що базувалися поблизу Чигирина в Холодному Яру.

Комсомольці та молодь Чигирина за час окупації розповсюдили в місті близько 5 тисяч листівок. У червні 1943 року вони встановили зв'язок з партійно-комсомольською організацією партизанського загону «Москва», доставили їм 2 тонни борошна, 780 кілограмів масла, багато інших продуктів, а також медикаменти тощо. Комсомольці-підпільники висадили в повітря міст на шляху Черкаси-Чигирин, виводили з ладу телефонний зв'язок Чигирина з Кіровоградом, Смілою, Черкасами[1].

Відвагу і героїзм виявляли чигиринці на фронтах Великої Вітчизняної війни. Один з перших комбайнерів на Чигиринщині — П. С. Сивокінь — пройшов з боями усю війну, в 1943 р. разом з частинами Червоної Армії форсував Дніпро, брав участь у визволенні рідного міста. 11 бойових нагород переконливо свідчать про його бойовий шлях[2]. За подвиги й героїзм високої нагороди — ордена Леніна — удостоєні чигиринці М. С. Січовий та Й. П. Давидов; учасника оборони Брестської фортеці І. Д. Кодацького відзначено орденом Червоного Прапора. А всього за відвагу й героїзм нагороджено орденами й медалями 1111 чоловік.

Багато хто з чигиринців не дожив до світлого Дня Перемоги. За участь у партизанському русі фашисти закатували юних підпільників І. Д. Назаренка, І. І. Рисяка, К. Г. Винниченко, П. Л. Іващенка. В день визволення Чигирина смертельно поранено в бою одного з організаторів комсомольського підпілля В. І. Рубенка. І ще 475 синів та дочок віддали своє життя на фронтах Великої Вітчизняної війни, у партизанських загонах. На міській площі, біля ріки Тясьмину, 9 травня 1965 року чигиринці поставили їм монумент «Слави».

Чигирин визволено від фашистських військ 12 грудня 1943 року.

Після визволення відновили свою діяльність партійна і комсомольська організації. На початку 1945 року в Чигирині вже було 7 первинних партійних організацій. Комуністи та комсомольці очолили відбудову підприємств і колгоспів, організували збирання коштів до фонду Червоної Армії. Лише протягом 1944 року трудящі району зібрали понад 11 млн. крб. на побудову танкової колони «Кіровоградський комсомолець» та ескадрильї літаків «Кіровоградський допризовник»[3] (Чигиринський район входив до складу Кіровоградської області). Чигиринці почали швидко заліковувати рани. На початку 1944 року відновили роботу артілі ім. 27-річчя Червоної Армії, «Художекспорт», райхарчокомбінат, деревокомбінат тощо.

У воєнні та перші післявоєнні роки чигиринські колгоспники добре справлялися з польовими роботами. За успішне проведення весняної посівної компанії в 1945 році району було присуджено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони, а групу передовиків за перевиконання плану хлібозаготівель нагороджено орденами й медалями. Ордени Вітчизняної війни І ступеня одержали тоді секретар Чигиринського райкому КП(б)У Я. І. Буряченко та голова виконкому районної Ради депутатів трудящих К. Г. Гладков.

Відбудова промислових підприємств мала свої особливості. Їх реконструювали або споруджували заново. Так, меблева фабрика ім. Б. Хмельницького виросла у підприємство, яке в 1970 році давало виробів на суму понад 1,2 млн. крб. Колишня чинбарня перетворилася в шкіряно-галантерейну фабрику з колективом робітників понад 500 чоловік. Такі вироби, як жіночі сумки, санітарні і господарські саквояжі, господарські фартуки тощо, мають великий попит по всій Україні. Відновили і перевершили свою довоєнну потужність промисловий комбінат міста, хлібозавод, млин тощо.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 77, арк. 86.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 14, арк. 11.
[3] Там же, ф. 1721, оп. 2, спр. 37, арк. 24.

Відкриття пам'ятника Богдану Хмельницькому в Чигирині. 1967 р.

1960 року став до ладу маслозавод, який щорічно виробляє сиру, вершків, масла та іншої молочної продукції понад 1,2 тис. тонн. З року в рік зростає міський харчокомбінат. Якщо на кінець відбудовного періоду це підприємство давало продукції на 72,7 тис. крб.[1], то в 1970 році — в десять раз більше. Протягом 50—60-х років тут з'явилися цехи: комбікормовий, консервний, холодильний і безалкогольних напоїв, вальцьовий млин тощо. Лише консервний цех дає близько мільйона банок консервів щорічно. Продукція харчовиків їде до Смоленська, Кірова, Воркути, Красноярська та інших міст країни. У 1965 році побудовано автогосподарство з гаражами і майстернями; з 1957 року працює «Міжколгоспбуд», який щорічно на будівництві господарських і культурно-побутових приміщень сіл району освоює понад 1,5 млн. крб. А цегельний завод, який до війни випалював близько мільйона штук цегли, тепер дає її більше, ніж у десять разів.

Особливо швидко розвивалася промисловість в роки восьмої п'ятирічки. Успішно йшов у ці роки і процес зростання та зміцнення чигиринського колгоспу, який після війни носив ім'я В. І. Леніна, а з 1963 р.— Шевченка. Високих показників тут досягла молочнотоварна ферма На кожну фуражну корову було надоєно 1546 кг молока. В 1958 році завідуючу фермою Т. Й. Боровиченко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна нагороджено і одну з кращих свинарок артілі П. Трибій.

Навіть на бідних грунтах трудівники добилися сталих і високих урожаїв зернових, овочевих та кормових культур. Так, зернові з 1955 року щорічно давали близько 20 цнт з га. Добре родила й озима пшениця, яку почали сіяти тільки в радянський час. Це дозволило колгоспникам на кожні 100 гектарів угідь виробити навіть у 1969 році, що мав несприятливі погодні умови, по 21,6 цнт м'яса і по 601 цнт молока.

На кінець восьмої п'ятирічки в колгоспі виробили молока по 613 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Добре почали колгоспники і дев'яту п'ятирічку. В 1971 році в господарстві зібрали по 28,3 цнт зернових, в т. ч. пшениці 32,3 цнт. На 100 га угідь виробили 634 цнт молока.

Господарство має 41 трактор, 20 вантажних автомобілів, 9 комбайнів. Його доходи в 1970 році становили 509,5 тис. крб. проти 60,3 тис. крб. 1950 року.

Велику допомогу в розвитку колективного господарства подавала Чигиринська машинно-тракторна станція. У воєнному 1944 році токарі М. Т. Січовий, Х. П. Лютенко і електрослюсар Г. Ю. Филоненко, робітники МТС виготовляли найскладніші тракторні деталі. В колективі МТС виріс знатний механізатор В. М. Бражник, який з року в рік перевиконував норми виробітку на збиранні хліба та насіння трав комбайном С-4. 1952 року йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, 1958 нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. На базі МТС тепер створено підприємство «Сільгосптехніки» із спеціалізованими майстернями. В дні святкування 50-річчя Великого Жовтня його нагороджено пам'ятним Червоним прапором.

[1] У масштабі цін до 1961 року.

Рівень, якого досягли чигиринці в усіх галузях економіки і культури дозволяє їм впевнено братися за здійснення найвеличніших завдань нашої партії. На кінець дев'ятої п'ятирічки тут виросте і дасть промисловий струм одна з найбільших у світі Чигиринська ДРЕС потужністю 4800 тис. кіловат. Поблизу електростанції з'явиться новий район, ціле місто електроенергетиків, розраховане на 20 тис. жителів. Чигирин збагатиться новими школами, палацами культури, кінотеатрами, клубами, спортивними спорудами. Над здійсненням цих планів невтомно працюють всі мешканці міста. Ідучи назустріч 50-річчю створення Союзу РСР, колективи підприємств міста зобов'язалися виконати річний план до 25 грудня 1972 року. А шкіряно-галантерейна фабрика має виробити на 60 тис. крб. продукції понад план.

Всією роботою щодо мобілізації трудящих на виконання історичних накреслень КПРС керує міська партійна організація, яка налічує понад 800 членів партії, об'єднаних у 37 первинних організаціях. 29 первинних комсомольських організацій об'єднують 1534 членів ВЛКСМ, найвірніших помічників партії, що зарекомендували себе ініціативними та енергійними провідниками усього нового.

Велику роботу серед трудящих проводить міська Рада депутатів трудящих. У її складі 50 депутатів (з них 25 робітників). В 9 комісіях Ради працюють ще десятки активістів.

Комуністи, комсомольці, депутати Рад завжди перебувають на передньому краї боротьби і своїм прикладом надихають трудящих на нові звершення.

Післявоєнні роки докорінно змінили обличчя Чигирина.

Забудова й озеленення міста йшли і йдуть згідно з планом реконструкції, складеним групою архітекторів Харківського відділення Діпроміста. Лише 1959 року на землях понад берегом Кременчуцького водоймища, а також на тясьминських берегах засаджено близько 9 тис. га піщаних земель. У ювілейному 1967 році закладено великий парк на честь 50-річчя Жовтня, на вулицях висаджено сотні фруктових дерев і кущових рослин, багато квітів.

У 1954 році на великій просторій площі по вулиці Жовтневої революції поблизу підніжжя Кам'яної гори закінчено будівництво Будинку Рад за проектом архітектора О. І. Возного. Поряд з ним розміщено палац культури і спорту. Стали до ладу новий триповерховий готель на 80 місць, універмаг «Ювілейний», широкоекранний кінотеатр, гастроном, пошта, приміщення районної друкарні тощо.

За останні 10 років третина мешканців міста переселилася в нові індивідуальні будинки та окремі комунальні квартири. Понад 17 км вулиць забруковано та заасфальтовано. Працює перша черга міського водопроводу довжиною 12 км, збудовано газозаправочний пункт. Місто повністю електрифіковане і радіофіковане, на Кам'яній горі встановлено телевізійний ретранслятор. Збагатилась мережа лікувальних закладів. До послуг трудящих поліклініка, стаціонарна лікарня на 365 ліжок, протитуберкульозний та неврологічний диспансери на 100 ліжок, пологова лікарня, аптека тощо.

За післявоєнні роки відбудовано школи. Тут велика заслуга учителів-жінок. Так, дочка колишнього чоботаря В. К. Вербівська, будучи депутатом Чигиринської селищної, районної та Кіровоградської обласної Рад депутатів трудящих, всю свою енергію спрямувала на піднесення народної освіти в місті. Радянський уряд нагородив її двома орденами Леніна, а в 1948 році присвоїв звання заслуженого вчителя Україн-

В. І. Кочемасов — керівник урядової делегації РРФСР, заступник Голови Ради Міністрів РРФСР у Чигирині. 1967 р.

Виступає народний хор Чигиринського районного будинку культури. 1969 р.

ської РСР. Зараз у місті працюють 2 середні, восьмирічна і дві початкові школи. Одна з них споруджена до 300-річчя возз'єднання України з Росією, їй присвоєно ім'я Б. Хмельницького. Тут працює також заочна середня школа. Технікум бухгалтерського обліку щорічно з стаціонарного та заочного відділень випускає по 270 чоловік з середньою спеціальною освітою. Всього в денних школах Чигирина навчається 1683 дітей, без відриву від виробництва ще 1200 учнів. У місті працює 12 бібліотек, які мають 1,3 млн. книг.

Чигиринці свято шанують славну героїчну історію і особливо тих, хто боровся за їх щасливе сьогодення, світле майбутнє. Ще з 1954 року на площі перед будинком Рад стоїть величний пам'ятник В. І. Леніну, а 13 жовтня 1967 року у дні Декади російської літератури і мистецтва на Україні на високій Кам'яній горі, яку нині звуть Богдановою, було відкрито скульптурну постать великого сина України — Б. Хмельницького. На відкриття цього пам'ятника прибули численні гості. Серед них були і посланці братнього російського народу на чолі з першим заступником Голови Ради Міністрів РРФСР В. І. Кочемасовим.

Повнокровним, радісним життям живуть чигиринці. Сотні їх — учасники міської і районної художньої самодіяльності. Основні творчі колективи міста склалися ще напередодні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. Відтоді вони поновилися, зміцніли, значно піднесли свою майстерність.

1964 року хоровому колективу районного будинку культури присвоєно звання самодіяльного народного хору. В дні святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна він був удостоєний звання лауреата, диплома І ступеня та Золотої медалі. Його керівнику самодіяльному композитору А. М. Чекалю присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури Української РСР.

Численні таланти розквітають у Чигирині. В 1968 році високої честі заслужив член гуртка образотворчого і народноужиткового мистецтва модельєр шкіряно-галантерейної фабрики П. Петренко, роботи якого з успіхом експонувалися на республіканській виставці в Києві. Далеко за межами району й області відомі твори народних умільців художників М. І. Кладницького, П. М. Нестевича, майстра художньої вишивки В. Г. Кладницької і багатьох інших.

У Чигирині народився і вподовж 20 років брав активну участь у художній самодіяльності І. І. Чабаненко, заслужений діяч мистецтв УРСР, деякий час ректор Київського інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого. Звідси родом народна артистка УРСР О. С. Кривицька і радянські вчені-математики доктори фізико-математичних наук К. Л. Рвачова-Ющенко, О. Л. та В. Л. Рвачови і чл.-кор. АН УРСР В. А. Назаренко.

На громадських засадах в місті створено краєзнавчий музей, у якому зібрано різноманітні археологічні колекції, зразки козацької зброї, старовинні зразки живопису і культури, знаряддя праці і набір монет різних епох. Та найголовніше — в ньому зібрані матеріали про чудових людей — комуністів, комсомольців і безпартійних, які йшли в перших лавах борців за Жовтень, були провідниками ідей партії в період індустріалізації і колективізації сільського господарства, стояли на передньому краї боротьби проти гітлерівських окупантів і натхненно трудяться тепер у період будівництва комуністичного суспільства. Тут можна пересвідчитись, як оновилась і зміцніла чигиринська земля.

Ф. М. НЕПИЙВОДА, М. Ф. ПОНОМАРЕНКО

БОРОВИ́ЦЯ

Боровиця — село, центр сільської Ради. Лежить на березі Кременчуцького водосховища, за 28 км на північний захід від районного центру. Населення — 2823 чоловіка.

На його території виявлено поселення епохи бронзи та скіфської пори.

Перші відомості про Боровицю належать до початку XVII ст. В документах вона іменується містечком. Як слобода засноване 1613 року на королівських землях Черкаського староства. Розташоване на рукаві Дніпра р. Гречанці та на її притоці р. Боровиці, містечко губилося в густому бору. Звідси, напевне, воно й одержало свою назву. Його мешканці вподовж 20 років від дня заселення не відбували феодальних повинностей. Населення зростало за рахунок селян-утікачів. 1616 року в Боровиці було 50 хат «послушних» і 100 козацьких. Крім сторожової служби, жителі займалися рільництвом, рибальством, чумацтвом, мисливством.

Містечко відігравало помітну роль у визвольній боротьбі. В роки розгортання антифеодального руху на Наддніпрянщині, що набрав великого розмаху в першій чверті XVII ст., багато жителів Боровиці переходило із «послушних» у козаки, не визнаючи жодних прав феодала на їхню долю. Разом з козаками вони взяли активну участь у селянсько-козацьких повстаннях 30-х років XVII сторіччя.

У липні 1637 року запоріжці, очолені гетьманом нереєстрових козаків Павлюком (Павлом Бутом), вступили до Боровиці, і її мешканці приєднались до них. Другого серпня цього ж року двотисячний козацький загін на чолі з полковниками К. Скиданом і С. Биховцем напав на головну квартиру реєстрового козацтва — м. Переяслав — і, захопивши його керівництво — старшого реєстру С. Кононовича, військового писаря Ф. Онушкевича та багатьох інших старшин,— повернувся до Боровиці. На ухвалу козацької ради заарештовану козацьку старшину було розстріляно в містечку, як зрадників[1]. 17 грудня, в розпалі бою під Кумейками, двотисячний загін на чолі з Павлюком і Скиданом відійшов на південь у район Чигирина. Звідти Скидан рушив на Запоріжжя, щоб підготувати нові сили для продовження боротьби. Павлюк залишився в Боровиці для прикриття Скиданового відходу[2]. Під Кумейками козаки і селяни зазнали поразки. В ніч на 18 грудня основне повстанське військо, кероване Д. Гунею, відступило й об'єдналося в Боровиці з загоном Павлюка. Сюди ж прибуло і кілька козацько-селянських загонів, що стояли в Черкасах. 19-го грудня авангард шляхти почав облогу Боровиці Довідавшись про перебування Павлюка в Боровиці, польний гетьман М. Потоцький 20-го грудня прибув туди сам з основними силами. Польсько-шляхетська артилерія невпинно вела гарматний обстріл оточеного козацького табору. Підпалене ворогом містечко горіло, не вистачало води й їжі. Однак обложені чинили рішучий опір[3]. Проте сили були нерівні. І на козацькій раді під Боровицею 24 грудня полковники і військовий писар війська Запорізького Б. Хмельницький підписали вимушену угоду[4].

Павлюків канал за селом, Павлюкова могила біля рибартілі і рештки козацьких укріплень, споруджених під керівництвом гетьмана, нагадують людям про народне повстання 1637 року.

Після капітуляції під Боровицею запорізькі козаки і повсталі селяни не скорилися гнобителям. Навесні 1638 року вся Наддніпрянська Україна запалала у вогні повстання під проводом Я. Острянина і Д. Гуні. І коли козацький загін, керований К. Скиданом, захопив Чигирин, населення Боровиці приєдналося до повстання.

---

[1] Мемуары относящиеся к истории Южной Руси, вып. 2, К., 1896, стор. 173—174.
[2] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 231.
[3] «Український історичний журнал», 1967, № 6, стор. 135.
[4] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 1, стор. 669.

Активно включилося населення містечка у визвольну війну українського народу проти польсько-шляхетського гноблення. Боровиця стала центром сотні, на чолі якої стояв Іван Проскуренко. 18 листопада 1649 року дорогою на Чигирин в містечку зупинялися посланці Росії Г. Неронов та Г. Богданов. Після возз'єднання України з Росією Чигиринське староство, в тому числі й Боровицю, було віддано гетьманові «на булаву».

В 60—70-х рр. XVII ст. Боровиця, як і весь край, терпіла від руїнницьких наскоків турків і татар. За Андрусівським перемир'ям 1667 року містечко увійшло до Польщі. Та його мешканці постійно обстоювали незалежність країни і свою дружбу з єдинокровним російським народом. Так, коли гетьман Правобережжя П. Дорошенко зробив спробу віддати Україну в рабство султанській Туреччині і Кримському ханству, жителі Боровиці взяли до рук зброю. В січні 1674 року вони радо вітали українсько-російське військо під командуванням воєводи Г. Ромодановського та гетьмана І. Самойловича і присягою знову підтвердили свою вірність Росії. Шукаючи рятунку від неволі та від безнастанних турецько-татарських наїздів, у ті роки багато поселень з Придніпров'я перебралися в межі Російської держави. Жителі Боровиці теж виїхали на Лівобережжя.

Згідно з трактатом про «Вічний мир», підписаним 1686 року між Росією й Польщею, зруйнована Боровиця, як і вся територія над Дніпром від Стайок до Крилова, мала стати незаселеною, нейтральною зоною. Після Прутського миру 1711 року вона відійшла до Польщі. Відроджувалася Боровиця у складі Польщі дуже повільно і вже в іншому місці, за 2 км від старого поселення[1]. Посилення соціально-економічного гніту і національно-релігійних утисків спричинилися до того, що містечко з плином часу економічно занепадає. 1741 року тут було 170 дворів, а через 20 років залишилося 109. З містечка Боровиця стала селом. Його кращі землі захопили магнати. Посесори, орендарі їхніх маєтків, прагнучи викачати якомога більше прибутків для себе, збільшували повинності селян, посилювали визиск. Польська шляхта намагалася насадити в селі унію. Не зупинялася і перед застосуванням сили. Так, 1766 року католицький священик, який прибув сюди в супроводі драгунів, вломився в церкву і пограбував її[2].

На гніт селяни відповіли повстаннями. Гайдамацький рух, що прокотився Україною, захопив також Боровицю. Зарослий лісами й оточений непрохідними болотами Тясьмин неподалік від села був одним із районів формування гайдамацьких загонів. У грудні 1736 року польське каральне військо натрапило тут на гайдамацьку ватагу Медведя. Відбулася запекла сутичка. Але ватажкові та його товаришам удалося вирватися з оточення[3].

Влітку 1768 року на Правобережжі спалахнуло повстання, т. зв. Коліївщина. Мешканці Боровиці приєдналися до нього. Вони ліквідували шляхетську владу і створили своє самоврядування[4]. В той час великою популярністю серед населення Черкащини користувався уродженець Боровиці наймит Семен Неживий. Навесні 1768 року він очолив загін гайдамаків, що діяв у районі Сміли, Медведівки, Канева, Чигирина. Царський уряд допоміг придушити повстання. Гусарський полковник Чорба по-зрадницькому захопив і ув'язнив С. Неживого. За вироком царського суду його засудили до покарання батогами і вислали на каторгу.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії 1793 року село увійшло до Чигиринського повіту Брацлавського намісництва. На 1808 рік тут проживало 1684 чоловіка. Спершу мешканці Боровиці приписані до Чигиринського, а згодом до Боровицького казенного маєтку. Зростало малоземелля, збільшувалося оподаткування. За люстрацією 1844 року 294 господарства

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 2, т. 3. К., 1910, стор. 179.
[2] Там же, ч. 1, т. 2, стор. 142—143.
[3] Там же, ч. 3, т. 3, стор. 229.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 525, арк. 1—6.

державних селян Боровиці відробляли 2544 тяглових і 2256 піших днів панщини та 1320 тяглових і 1140 піших днів шарварку. Піші, не забезпечені тяглом селяни, становили майже половину населення. Так, із 234 господарств 37 мали по 4 воли, 7 — по три, 61 — по два, 24 — по одному і 105 були піші[1].

У середині 40-х років XIX ст. усякі панщинні повинності були замінені оброком. Проте ця заміна не поліпшила становища трудового люду. До того ж у 1854 році у селян Боровиці відрізали половину землі і, передавши її до державного маєтку, змусили орендувати.

Під час ліквідації кріпосного права царським указом від 16-го серпня 1863 року державних селян Боровиці переведено до розряду селян-власників. Їх примусили за 49 років викупити свої наділи.

В ході переобліку та межування земель кріпосники вдалися до нарахувань, які значно перевищували справжню ціну наділів. Селян присилували викуповувати піски, болота, пасовиська. Навіть голова Черкасько-Чигиринського з'їзду мирових посередників доповідав київському генерал-губернаторові, що через неправильну класифікацію земель платежі підвищилися від 20 до 60 проц. Серед сіл, де підвищення платежів було особливо великим, він назвав і Боровицю.

Шахрайські махінації панства викликали обурення селян. 1875 року вони відмовилися платити будь-які державні податки і зажадали загального переділу землі з розрахунку 5 десятин на душу[2].

26 березня 1876 року до Боровицької волосної управи зібралося понад 300 селян. 60 чоловік, зайшовши до приміщення, заявили протест проти люстраційних актів, відібрали печатку та папери у старшини й розігнали волосне управління. П'ять днів волость залишалася «без влади»[3]. Керівниками заворушення були Степан Корженко, Микола та Андрій Чигирики, Тиміш Бордуніс, Прохор Костенко, Трохим Йосипенко, Ілля Слюсь, Хтодось Дяченко та Юхим Жадан. Власті перекинули в район Чигирина каральні війська. До Боровиці вступив 4-й батальйон Ризького драгунського полку і придушив виступи.

Використовуючи розгортання революційного руху на Чигиринщині, народники спробували підняти селянство на повстання. Вони створили нелегальну організацію «Таємна дружина». До неї 1877 року вступило і чимало селян Боровиці, керованих Михайлом Гудзем. Змову було розкрито. М. Гудзя засудили на 12 років каторжних робіт, звідки він і не повернувся, а другого активного керівника організації у Боровиці Прокопа Ширицю вислали на далеку північ.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. внаслідок розорення бідноти кращі землі опинилися в руках багатіїв. Так, в 1912 році у ста господарств землі було менше ніж по десятині, а в 313 — менше ніж по дві десятини, тоді як 24 господарства володіли 340 десятинами кращої землі[4].

Задихаючись від малоземелля, селяни шукали рятунку у відходництві. Розташоване на чумацькому шляху, село у XIX ст., як і раніше, було одним із значних осередків чумацтва на Україні. Чумацькі валки вирушали на південь і південний схід — до Криму і на Дон по сіль та рибу[5]. Заможні, маючи власні «дуби» та пороми, сплавляли Дніпром вантажі сільськогосподарських продуктів до Кременчука, Катеринослава та Олександрівська (Запоріжжя). Бідняки наймитували і на сплаві, і при чумакуванні[6].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 96, спр. 204, арк. 10.
[2] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 86, 154—155.
[3] Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині (1875—1879 рр.), стор. 86, 193, 283, 292.
[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 523.
[5] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 28.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 96, спр. 204, арк. 11.

Значного розвитку в селі набули промисли. Найважливішим стало млинарство, 1900 року боровицькі куркулі мали 4 водяні млини і 31 вітряк, 3 олійниці і крупорушку. Окремі з них виробляли сукно на ступниках.

Розшарування на селі призводило до загострення класових суперечностей, до невдоволення трудящих. Це невдоволення різко висловив свого часу депутат 2-ї Державної думи селянин з Боровиці. «Ми, селяни,— заявив він із трибуни Думи,— користуємося землею, за яку багато жертвували життям. Але з цим не бажають рахуватися поміщики. Вони посилаються на закон. Але ж цей закон був створений не нами, а урядом. Це ваш закон, панове праві, а ми хочемо, щоб Державна дума створила новий закон, народний»[1].

Під впливом пропаганди соціал-демократів зростали революційні настрої селянства. 4 квітня 1904 року біля села Боровиці на возі селянина Никифора Юхименка жандарми знайшли 4 прокламації, випущені Одеським комітетом РСДРП[2]. У роки революції 1905—1907 рр. мешканці села збиралися на сходки, слухали виступи агітаторів із Черкас та інших міст. На мітингу, влаштованому у лютому 1907 року, присутні вимагали амністії політичним в'язням, добивалися передачі поміщицької землі тим, хто її обробляє.

Після придушення революції селяни Боровиці продовжували боротьбу. Так, у 1908 році київський генерал-губернатор у поданні на ім'я міністра юстиції Росії просив вислати у віддалені губернії боровичан Д. Г. Бандурку та А. С. Диренка, які підбурювали селян проти властей.

В час столипінської реформи багато зубожілих селян змушені були продати свої наділи і виїхати шукати щастя на Кубань та до Середньої Азії.

Царат не дбав про охорону здоров'я трудящих. Лише 1909 року в Боровиці відкрито фельдшерський пункт, а згодом і медичну амбулаторію. Боровицький лікувальний центр обслуговував шість сіл із 20-тисячним населенням. Амбулаторія не мала змоги придбати ліжка для хворих: земству бракувало коштів, а держава не відпускала їх. Не краще було й з народною освітою. Початкова парафіяльна школа, відкрита 1842 року, тулилася в найманому приміщенні. Навчалися в ній 40 хлопчиків до десятирічного віку.

Особливо тяжким становище жителів стало в роки першої імперіалістичної війни. Чоловіки пішли на фронт. Власті на війну реквізували коней. Селянські господарства убожіли й розорялися. Зростало невдоволення існуючим ладом і ненависть до експлуататорів. І коли в село прийшло повідомлення про Лютневу революцію та про повалення царизму, його зустріли як давно очікувану вість.

Селяни сподівалися одержати землю. Та буржуазний Тимчасовий уряд і буржуазно-націоналістична Центральна рада не квапилися вдовольнити сподівання трудящих. Націоналістично настроєні заможні верстви населення повіту у ті дні формували загін «вільного козацтва», який мав стати на оборону власників, повинен був обстоювати інтереси панівних верств.

Тільки Великий Жовтень приніс трудящим визволення від гніту. І жителі Боровиці радісно зустріли звістку про революцію в Петрограді. В умовах постійної тривоги та націоналістичного терору більшовицьке слово торувало шлях до серця селянина. Сотні трудівників села стали до лав борців революції. Серед солдат-фронтовиків, що повернулися навесні 1918 року до Боровиці, були і комуністи. Вони підняли односельців на боротьбу за Радянську владу. Немало їх билося на фронтах громадянської війни. За дорученням Ф. Е. Дзержинського М. Я. Пидюра служив у загоні, що охороняв вождя революції В. І. Леніна. З особливим завзяттям обстоювали Радянську владу комуністи Д. Г. Збаразький, З. Я. Захарченко, Я. Я. Захарченко і його дружина Н. І. Потьомкіна. Допомагали їм бідняцькі сини Г. І. Збаразький, М. К. Бершадський, М. Й. Чигирик, М. П. Гончаренко, П. К. Пістуненко, які теж щойно повернулися додому.

---

[1] Государственная дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. СПб., 1907, стор. 1333—1334.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2387, арк. 1, 136.

Коли на Україну посунули кайзерівські війська, жителі Боровиці зброєю відстояли своє село. На підступах до Боровиці вони напали на окупантів і змусили їх відступити. Однак утвердження Радянської влади тут відбулося не відразу. Націоналістичні та куркульські банди тероризували край. В липні 1918 року бандити по-звірячому розправилися з комуністами Захарченками і Потьомкіною[1]. Та зупинити розвиток революції вони не могли. Селяни вірили в ленінську правду і жадали справедливого переділу землі. В Боровиці приступили до нього після виборів волосного виконавчого комітету, що відбулися в липні 1919 року (до нього ввійшли Р. Шульга, О. Цибенко, П. Дубина, А. Мойсеєнко, Ф. Ковбасенко, Д. Йосипенко та ін.), та земельного комітету (голова селянин-незаможник Й. П. Притула)[2].

Утвердженню нової влади на селі активно допомагали незаможники на чолі з своїм комітетом (утворений в 1920 році у складі П. К. Дубини, М. Г. та М. І. Чигириків). На той же час припадає і створення первинної партійної організації, яку спочатку очолив Р. К. Півоненко, а в 1923 році рішенням Черкаського окружкому створено Боровицький волосний партосередок (секретар Максюченко).

Невпинно оновлювалося життя села. Восени 1927 року на зборах кутка 26 сімей згуртувалися в ТСОЗ «Комунар». Головою обрали Г. К. Покрищенка. Майже водночас на другому кутку незаможники організували другий ТСОЗ — «Більшовик».

На базі ТСОЗів восени 1929 року виросли дві сільськогосподарські артілі — «Нове життя» і «Більшовик». Головами артілей стали Г. С. Супрун і П. Л. Захарченко[1].

Нелегко було в перші роки колгоспникам. У розпалі підготовки посівної кампанії в 1930 році куркулі, що проникли до артілі «Більшовик», почали підбурювати людей проти колгоспу, підмовляли розібрати майно господарства. Та біднота посилила охорону, озброїла варту мисливськими рушницями. Плани ворога були зірвані. Для зміцнення керівництва райпартком направив у «Більшовик» харківського робітника двадцятип'ятитисячника Л. П. Биковця.

1931 року при Медведівській МТС почали роботу курси трактористів та спеціалістів сільського господарства. «Крицеві коні», як тоді любовно називали трактори, вабили до себе молодь. Комсомольська організація села відрядила на курси своїх найактивніших членів. Першими механізаторами в Боровиці стали М. І. Кривошея, С. Є. Збаразький, М. П. Небесний, В. Є. Чигирик, дівчата В. К. Марусенко, Н. С. Поліщук, Т. Ю. Ратушна та Д. М. Гончаренко.

У той же час (1930 рік) місцеві рибалки та рибалки навколишніх наддніпрянських сіл організували рибартіль. Її очолили Л. А. Півненко та член комнезаму Ф. К. Збаразький.

Господарювання колгоспів переконало людей у правоті і життєвій силі нового ладу. Зараз люди села з пошаною ставляться до своїх зачинателів колгоспного руху. На Дошці пошани біля будинку культури висить портрет колгоспниці-пенсіонерки Г. П. Зінченко. 1930 року вона вступила в артіль «Більшовик». Перші п'ять років працювала дояркою, потім закінчила курси бригадирів-рільників. Ще дояркою Г. П. Зінченко проявила старанність і здібності організатора. В 1933 році її обрали делегатом республіканського зльоту колгоспників-ударників. Через два роки вона виступила на республіканському зльоті ударників соціалістичної праці.

З 1935 року артіль «Більшовик» вийшла в передові. Тут набрало великого розвитку громадське тваринництво, птахівництво і бджільництво.

Трудівники колгоспу ім. Комінтерну (так з 1935 року називалася артіль «Нове життя») в 1938—1940 рр. збирали по 23—25 цнт пшениці з га, а зернових — у середньому по 20 цнт з га. Бригадира садової бригади колгоспу О. М. Римаренка було затверджено учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1941 року.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 47—49.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-2145, оп. 1, спр. 7, арк. 56, 60.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-2475, оп. 1, спр. 103, арк. 1, 5, 6.

Поливання саду в колгоспі «Дружба», с. Боровиця. 1970 р.

У передвоєнний 1940 рік тваринники «Комінтерну» розгорнули боротьбу за надій 2500 кг молока на кожну фуражну корову. Матеріальний достаток прийшов у кожну сім'ю, став основою розвитку народної освіти та культури. Село змінилося невпізнанно. Виріс клуб на 400 місць, двоповерхове приміщення середньої школи на 400 учнів, нове приміщення сільської Ради та сільмаг.

З нападом фашистів на радянську землю обірвалася мирна творча праця. На заклик рідної партії понад 1200 синів Боровиці пішло до лав Червоної Армії. Уже на п'ятий день війни нищівними кулеметними чергами по ворогу навічно вписав своє ім'я в книгу безсмертя захисник Брестської фортеці А. М. Дерев'янко. Він поліг на землі братньої Білорусії, а односельці, вшановуючи пам'ять героя, його іменем назвали вулицю в Боровиці.

10 серпня 1941 року фашистські загарбники вдерлися в село. Та його мешканці і в дні окупації лишалися вірними Вітчизні. Місцеві жителі А. Г. Супрун, Л. М. Яремаченко та Г. Ю. Солонько переправляли човнами на лівий берег Дніпра загони червоноармійців, що виходили з оточення. Г. Ю. Солонька фашисти вислідили і розстріляли. За зв'язок з партизанами вороги знищили майже всіх сільських активістів. Серед розстріляних колишні голови колгоспів Г. С. Супрун та П. К. Пістуненко, голова сільради А. В. Шмигаль, комуністи І. Д. Бондаренко, Г. Д. Ковбасенко, С. С. Раченко, Б. С. Раєнко та багато інших[1]. Фашисти силоміць вивезли на каторгу до Німеччини 129 юнаків і дівчат.

Окупанти зруйнували приміщення школи, сільради, поштового відділення, клубу. За весь час свого панування вони завдали Боровиці шкоди на 6 млн. карбованців.

З німецько-фашистською окупацією в село прийшли злидні і непосильна праця без оплати. За роки «нового порядку» населення не одержало жодного метра мануфактури, жодної пари взуття, жодного літра гасу, жодного кілограма солі.

14 грудня 1943 року Червона Армія визволила Боровицю. Чоловіки пішли в армію добивати фашистського звіра. Мужньо боронили вони рідну землю. За героїзм і звитягу 300 боровичан відзначено нагородами, 396 — не повернулися з доріг війни. Д. А. Ющенко, що наприкінці війни потрапив у полон і був по-звірячому закатований (у нього на грудях вирізали п'ятикутну зірку, відрубали руку і ногу, облили бензином і спалили), навічно записаний правофланговим частини, де служив. Його іменем названо вулицю в Боровиці і піонерську дружину школи. На обеліску вічної Слави, спорудженому в центрі села на честь загиблих односельців та на честь визволителів Боровиці, полум'яніють слова «Ми віддали своє життя, щоб ти жив, товаришу».

З перших же днів визволення жінки, діди та діти заходилися відбудовувати колгосп. Держава допомогла машинами та подбала про відновлення тваринництва. Вже в перший рік після визволення (1944 рік) артілі «Більшовик» та «Комінтерн» зібрали по 11,7 цнт зернових з га. Всього було зібрано 21 401 цнт зернових. З них 4145 — здали державі, а 5461 — до фонду Червоної Армії. А наступного року колгоспи засіяли десятки гектарів зернових понад план.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 141, арк. 37—38.

З роками відбудова йшла успішніше. В неї включилися демобілізовані з Радянської Армії.

1951 року артілі «Більшовик» і «Комінтерн» злилися в колгосп «Дружба», і господарство стало на шлях спеціалізації. В ньому почали вирощувати птицю та велику рогату худобу. Перехід на спеціалізоване виробництво дозволив колгоспникам різко підвищити рентабельність господарства.

З року в рік вони підвищують врожайність сільськогосподарських культур. На кінець восьмої п'ятирічки колгоспники зібрали зернових по 30 цнт з га і добилися високої рентабельності господарства. 1970 року колгосп одержав близько 2 млн. крб. прибутку. У ювілейний ленінський рік тут на кошти держави збудовано насосну станцію і завершено спорудження зрошувальної системи. Нині колгосп має змогу регулярно подавати вологу 105 га саду і 215 га овочевої сівозміни.

На сьогодні технічне оснащення колгоспу перевищує оснащення колишньої Медведівської МТС, яка до 1958 року обслуговувала половину господарств Чигиринського району (і Боровицю в тому числі). Нині в колгоспі — 32 трактори, 6 зернових і 4 силосозбиральних комбайни, 17 косарок та жниварок, 16 тракторних плугів, 27 сівалок, 28 культиваторів, 30 вантажних автомашин.

Відзначаючи сумлінну працю трудівників, уряд нагородив орденом Леніна бригадирів Ф. П. Барильченка та І. І. Захарченка, котрі в 1965 році виростили картоплі по 185 цнт, помідорів по 270 цнт та огірків по 180 цнт з га, орденом Жовтневої Революції Г. Х. Костенка, орденом Трудового Червоного Прапора сестер П. П. та Г. П. Ратушних, голову колгоспу В. С. Раченка; орденом «Знак Пошани» — агронома А. І. Гудзенко, ланкових К. Я. Різниченко, П. А. Цибенко, Г. Л. Пістуненко, тракториста І. П. Гулиду та пташницю М. Д. Смирнову. Всього нагороджено 150 чоловік.

Добрими показниками відзначили колгоспники Боровиці початок дев'ятої п'ятирічки. Вони вийшли на нові рубежі і у вирощуванні високих врожаїв, і в підвищенні продуктивності тваринництва. 1971 року колгосп зібрав по 40,8 цнт з га пшениці, по 50,6 цнт — кукурудзи. Його молочнотоварна ферма на дільниці № 1 взяла тритисячний рубіж надоїв молока. А доярки Л. В. Захарченко, П. М. Середенко, Г. О. Кравченко надоїли до 4000 кг молока на фуражну корову. На кінець п'ятирічки заплановано довести середню врожайність зернових до 33 цнт з га, виробництво молока з 422 до 512 цнт на 100 га угідь. На птахофермі — збільшити кількість курок-несучок з 35 до 50 тис. штук, виробництво яєць з 5 до 7 млн. штук. В 1971 році тут уже збудовано пташник на 12 тис. курок-несучок і санпропускник. В дев'ятій п'ятирічці колгосп має спорудити тракторну майстерню, кормоцех, додатково оросити 150 га і прокласти 7 км шляхів з твердим покриттям.

Широко відома на Черкаській землі і Боровицька артіль рибалок ім. XVII партз'їзду. Тут з року в рік перевиконують плани. Так, в 1967 році за планом передбачалося виловити 7700 цнт риби, а виловлено близько 9 тис. цнт. За перевиконання планових завдань вилову риби в 1969 році рибколгосп нагороджено другою республіканською премією.

В 1959 році, в зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, Боровицю перенесено за 2 км на давні крутосхили Дніпра. На новому місці виросло сучасне село з чепурними будиночками під шифером. Нова Боровиця має прямі вулиці, радіотрансляцію, водогін, добротні цегляні будинки громадських установ та культурно-освітніх закладів. Для обслуговування мешканців тут збудовано універмаг та магазини продуктових, господарчих та культурних товарів. В селі працюють пошта, побутові майстерні. Автобусним сполученням Боровиця зв'язана з обласним та районним центрами.

В 1963 році жителі Боровиці стали ініціаторами змагання за високу культуру села. Республіканська газета «Радянська Україна» підтримала почин. І тепер щорічно перед травневими святами виконком сільської Ради присвоює звання кращого двору, кращої вулиці переможцям змагання. В селі є будинок культури (споруджено 1967 року) з глядачевим залом на 740 місць, лекційним — на 180 і читальним —

на 80. Він став центром масової роботи на селі. При ньому працюють лекторій, драматичний, хоровий та хореографічний гуртки, гурток художнього читання. Тут виступали Московський та Ленінградський пересувні цирки, Черкаський народний хор. На сцені будинку культури — часті гості артисти Черкаського музично-драматичного театру. Тричі на тиждень тут демонструються художні фільми.

При будинку культури є бібліотека, яка налічує близько 10 тис. томів книг, систематично проводяться читацькі конференції, тематичні вечори.

Знають в районі Боровицьку середню школу. Тільки за післявоєнні роки з її стін вийшло понад 700 юнаків і дівчат. Багато хто з її випускників, закінчивши вузи і технікуми, повернулися додому і поповнили число сільських спеціалістів.

Школа дбає і про естетичне виховання молоді. Її стоголосий хор та ансамбль бандуристів незмінно виступають на обласних та республіканських олімпіадах дитячої творчості. А з 1966 року тут відкрито філіал Чигиринської музичної школи (50 учнів навчаються по класу скрипки, фортепіано, баяна, бандури і духових інструментів).

Партія та уряд високо оцінили роботу боровицьких учителів. У 1968 році Р. В. Барильченко, В. М. Литвиненка, Г. П. Мойсеєнко і О. П. Куманівську відзначено урядовими нагородами.

Організатором всіх починань на селі виступають комуністи, яких тут 89. Об'єднані в трьох партійних організаціях, вони працюють на найвідповідальніших ділянках роботи. Їхніми надійними помічниками є 125 комсомольців. Велику роботу провадить сільська Рада, в складі якої 35 депутатів, 29 з них — колгоспники; 8 комісій Ради широко залучають до громадського життя актив села.

Уродженцями Боровиці є Герой Соціалістичної Праці К. О. Цибенко, що в 1950—1967 рр. очолював передовий в республіці колгосп «Більшовик» (село Погребки Шосткинського району на Сумщині); І. І. Шевченко — доктор історичних наук, професор Київського університету; М. С. Шульга — селекціонер, кандидат сільськогосподарських наук; а також письменник Віталій Чигирин (1908—1941).

Зростає і ще більше міцніє оновлена Боровиця. Працею своїх людей вона утверджує комуністичне прийдешнє.

Г. К. МІХНЕНКО, М. Ф. ПОНОМАРЕНКО

МЕДВЕ́ДІВКА

Медведівка — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тясьмину, за 35 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Фундукліївка. Віддаль до річкового порту на Дніпрі — Адамівки — 33 км. Населення — 1953 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Івківці, Зам'ятниця, Деменці.

Недалеко від села виявлено поселення часів неоліту, періоду бронзи, а також ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

У першій половині XVI ст. територія, де згодом виникла Медведівка, була пустищем. Приплив населення до цієї місцевості був значним, а чигиринський та корсунський староста Ян Данилович «...для людей вільних, що у Чигирині вже не вміщалися..., вказав місце». Тут виникло поселення, яке староста назвав Данилоградом. Згодом йому було надане магдебурзьке право. Але назва «Данилоград» не прижилася. За поселенням закріпилася назва Медведиця (згодом Медведівка) — від річки Медведки і однойменного з нею урочища. У матеріалах перепису Корсунського старосства за 1616 рік зазначено, що в новому поселенні є 20 міських будинків і 280 козацьких хат.

У 1649 році тут була створена козацька сотня. Медведівка стала сотенним містечком. Після визвольної війни 1648—1654 рр. Б. Хмельницький одержав її від царського уряду у власне користування.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року та «Вічним миром» 1686 року Медведівка залишилася у складі Польщі. Сюди знову повернулася шляхта. Та жителі Медведівки терпіли не тільки від панського гніту. Містечко не раз дощенту руйнували і грабували татари. Востаннє вони жорстоко сплюндрували його 1735 року.

1741 року в містечку мешкало 1300 чоловік. Крім рільництва, його жителі займалися також ремеслами. Тут існував ткацький цех.

В часи посилення соціально-економічного гніту шляхти та насильного запровадження унії на Придніпров'ї селяни Медведівки не раз виступали зі зброєю в руках проти гнобителів, поповнювали лави гайдамаків. В листопаді 1737 року польський каральний загін під містечком напав на гайдамаків (близько 200 чоловік), до яких підійшло ще 200 чоловік підмоги. Гайдамаки спершу погнали, а потім під Кам'янкою зовсім розгромили шляхту. В 1743 році загін повстанців спалив панський будинок в Медведівці. У скаргах до сейму та короля панство писало, що селяни не слухають поміщиків, тікають до «гультяїв», зокрема 1749 року згадувалось про поширення повстання і на містечко. Гайдамаки розгромили тут поміщицький маєток також у 1751 році.

Та найбільшим виступом народу проти поневолювачів була Коліївщина[1]. Місцем активних дій повсталих став Холодний Яр, Мотронинський монастир і село Медведівка. Очолив повстання уродженець Медведівки запорізький козак Максим Залізняк. Гайдамаки очистили від шляхти й орендарів Чигиринське, Смілянське, Жаботинське і Черкаське староства і в червні того ж року рушили на Умань[2].

У Медведівці із загоном у 300 гайдамаків два тижні перебував один з ватажків повстання — Семен Неживий[3]. Багатьох повстанців з села Медведівки (підданих Російської держави) власті затаврували і заслали до Сибіру. Серед них опинився і Максим Залізняк. Довгий час серед медведівців ходили чутки, що він утік з в'язниці й брав участь у селянській війні під проводом О. Пугачова.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії в 1793 році Медведівка була включена до Чигиринського повіту. Повновладним господарем у ній став шляхтич Сабанський. Він збільшив панщину до 3 днів на тиждень, посилив утиски. Селяни в 1832 році подали київському генерал-губернатору скаргу на поміщика. Як і слід було сподіватися, на скаргу не зважили.

З 1836 року землі Медведівки перейшли у власність сенатора Фундуклея. На той час у селі було 80 дворів, у яких проживало 633 чоловіка.

Село переходило від одного власника до іншого, але становище селян не мінялось. І все ж возз'єднання з Росією дало позитивні наслідки. Почали розвиватися ремесла. На 1852 рік у с. Медведівці проживали 66 ремісників, які давали продукції на 4660 крб. У 1859 році в селі вже було 2122 жителі. Через кожні два тижні тут проводились торги (в неділю), а тричі на рік влаштовувались ярмарки.

У 1860 році в селі відкрито школу початкової грамоти. Тут вивчали азбуку 14 селянських дітей[4].

Після скасування кріпацтва селяни Медведівки не тільки не одержали жаданої землі, а й втратили ту, на якій господарювали. Найродючіші ділянки були відібрані поміщиком, згодом їх скупив цукрозаводчик Терещенко.

Селяни Медведівки, як і інших сіл Чигиринського повіту, продовжували боротьбу за землю, за негайне і повне визволення від поміщицької залежності. Для придушення заворушень київський генерал-губернатор змушений був 1861 року надіслати до Чигиринського повіту каральний загін, що мав 200 солдат[5].

---

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 99; О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 65, 85, 86.
[2] «Український історичний журнал», 1968, № 7, стор. 63, 65.
[3] Гайдамацький рух на Україні у XVIII ст., стор. 414, 461.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 959, спр. 2, арк. 14, 15.
[5] Там же, ф. 214, оп. 1, спр. 114, арк. 1—29.

Скасування кріпацтва сприяло розвиткові промисловості. Поміщик Фундуклей, якому належало 16 916 дес. землі, у 1866 році побудував в селі млин, де не тільки мололи зерно, а й валяли сукно на фолюшах. У тому ж році до ладу стала цегельня[1]. Броварню, яка діяла тут з 1835 року, було значно розширено. Ще й зараз той куток, де стояла броварня, називається Броварівкою, а куток, де вирощували хміль для броварні, зветься Хмільником. Про характер різних видів виробництва в селі свідчать не лише назви вулиць і кутків, а й прізвища місцевих жителів: Воскобійники, Бондаренки, Ткаченки, Швачки та інші.

На початку 1877 року у Чигиринському повіті нелегальна народницька організація «Таємна дружина» готувала повстання проти поміщиків, духовенства та царських чиновників. До неї входили й селяни Медведівки. У вересні того ж року організація була розкрита і розгромлена.

На 1895 рік в селі налічувалось 360 дворів, де проживали 4458 жителів. Воно мало поштове відділення; тут діяло 15 вітряків. Населення в основному займалось хліборобством: сіяло жито, пшеницю. Селяни вирощували цукрові буряки для Осотянської цукроварні.

Боротьба медведівців проти поміщиків посилилась напередодні першої російської революції 1905—1907 років. У селі діяла революційна група селян. Її активними учасниками були Е. Т. Слюсаренко та Л. Й. Руденко. Група діяла під впливом РСДРП і ставила своєю метою повалення існуючого ладу. Весною 1905 року за її участю в сусідньому селі Шабельниках було скликано сходку, на якій революціонери закликали селян до боротьби проти експлуататорів. Жандармерії вдалося вислідити й ув'язнити активних організаторів і учасників групи. Е. Слюсаренка та Л. Руденка 1907 року вислали до Вологодської губернії[2].

Економічне становище селян залишалося тяжким і в роки столипінської реформи. Маючи невеличкі клаптики землі, медведівська біднота неспроможна була навіть прогодувати свої сім'ї. Багато родин покидали село і йшли наймитувати.

Кількість селянських господарств у Медведівці щороку зменшувалась. Якщо у 1907 році їх було 460, то у 1912 лишилося 402. З них 108 зовсім не мали худоби, близько 100 господарств не мали тягла (на селі було 102 коней і 78 волів). Тут ледве животіла церковнопарафіяльна школа, зате на повну силу діяли три релігійно-культові установи.

Імперіалістична війна 1914—1918 рр. збільшила скруту селянства. Постійні реквізиції коней, худоби, возів, упряжі й продовольства для потреб армії озлобляли трудівників, посилювали антивоєнні настрої. Тому звістку про повалення царя медведівці зустріли з великим задоволенням. Селяни жадали миру і землі. Однак, ні буржуазний Тимчасовий уряд, ні буржуазно-націоналістична Центральна рада не справдили сподівань трудящих. Тільки Великий Жовтень та Радянська влада, яка в Медведівці була встановлена у січні 1918 року, дали трудящим землю і очікуваний мир. Та проіснувала влада трудящих в селі недовго. У березні 1918 року Медведівку окупували австро-німецькі війська.

Жителі села разом з усім населенням Чигиринського повіту піднялися на боротьбу проти окупантів. Під натиском Червоної Армії і революційних мас кайзерівські загарбники залишили українську землю. Розгром Директорії та петлюрівських військ дав можливість 25 січня 1919 року відновити в Медведівці Радянську владу[3]. У телеграмі Медведівської волосної Ради урядові Радянської України 21 березня 1919 року говорилося, що «громадяни Медведівки, скільки вистачить сил, будуть підтримувати Радянську владу».

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 3585, арк. 19.

[2] Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 2604, арк. 42; ф. 317, оп. 1, спр. 2829, арк. 94; ф. 442, оп. 857, спр. 564, арк. 1.

[3] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 51, арк. 71, 72.

Під керівництвом комуністів, активних учасників громадянської війни Т. Шапошника, М. Садовниченка, Р. Мальованого та інших в селі проводилась велика робота по зміцненню Радянської влади. У червні 1920 року в Медведівці створено комітет незаможних селян[1]. Члени КНС брали участь у розподілі поміщицької землі, вели боротьбу з контрреволюційними елементами.

Після закінчення громадянської війни багато юнаків і дівчат повернулося до села комсомольцями. У вересні 1920 року вони організували комсомольський осередок[2]. Із 22 осередків, які діяли у 1922 році в повіті, Медведівський був найорганізованішим і найсильнішим.

11 квітня 1923 року постановою Київського губвиконкому створено Медведівський район у складі Черкаського округу, який проіснував до 3 лютого 1931 року[3]. Створення району з центром у Медведівці сприяло культурному й економічному зміцненню села.

Комуністам та активові села довелося долати надзвичайно великі труднощі. Зруйноване війною господарство не могло забезпечити потреби населення навіть в продуктах харчування. У 1924 році на кожного їдця не вистачало по 6,9 пудів хліба. Під керівництвом Медведівського партосередку, що був створений на початку 1925 року, при сприянні комсомольської організації та КНС медведівці поступово налагоджували господарське життя.

З ініціативи комуністів Г. Оксентієнка та В. Шульги на початку 1925 року біднота організувала в селі товариство спільного обробітку землі («Благо»). Весною тсозівці засіяли перші 5 га землі, а восени зібрали по 133 пуди зерна з гектара, в той час як одноосібники тільки по 75 пудів.

На той час в Медведівці проживало 2940 чоловік населення. Займалися вони хліборобством, а частина торгівлею. Тут діяв шкіряний завод, декілька вітряків, паровий млин, збудований сільськогосподарською кооперацією, олійниця і дві кузні[4].

Радянська влада долала всі перешкоди на шляху до соціального і культурного розвитку трудового селянства. У 1926 році було відкрито Медведівську семирічну школу, де працювали 9 учителів і навчалось 439 учнів[5]. До роботи по ліквідації неписьменності були залучені вчителі, лікарі, партійний, радянський та комсомольський актив (53 чоловіка). Протягом 1927—1928 рр. вони допомогли оволодіти грамотою 204 мешканцям села.

Розпочали роботу медична та ветеринарна лікарні, аптека.

Восени 1926 року в Медведівці засновано сільськогосподарське кредитне товариство, яке на кінець року мало 509 членів та 91 тис. крб. коштів. Від нього незаможники одержували допомогу грішми, посівним матеріалом, реманентом. Товариство відкрило свою прокатну станцію, яка мала сівалки, трієри, культиватори, залізні борони та інший сільськогосподарський реманент. Спеціально виділений персонал товариства консультував селян. Один агроном мав обслуговувати 750 десятин та один інструктор 200 десятин землі. Одночасно було створено і споживче товариство (264 члени) з місячним оборотом 39,7 тис. карбованців.

Поворотним у житті Медведівки став 1929 рік. Незважаючи на шалений опір куркульства, тут було створено два колгоспи («Новий шлях» і «Червона дружба»). Через рік вони злилися в одну артіль «Серп і молот», яка на 1 лютого 1930 року об'єднала 501 господарство і мала 850 га орної землі[6]. Особливе значення у перебудові села на соціалістичних засадах мало створення 1930 року Медведівської ма-

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 231.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 241, арк. 12.

[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-70, оп. 1, спр. 4, арк. 37—39.

[4] Черкаський облпартархів, ф. 4519, оп. 1, спр. 8, арк. 107, 108; ф. 4520, оп. 1, спр. 1, арк. 23; спр. 11, арк. 26—39.

[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 56, арк. 13, 89, 114.

[6] Черкаський облпартархів, ф. 4519, оп. 1, спр. 8, арк. 49; спр. 107, арк. 4; ф. 4525, оп. 1, спр. 8, арк. 70.

шинно-тракторної станції. На селі з'явилися перші механізатори — трактористи, комбайнери. По рентабельності та впровадженню стахановських методів праці Медведівська МТС у 1937 році вийшла на одне з перших місць в області.

По-новому прагнули господарювати і колгоспники. В артілі «Серп і молот» було добре поставлене тваринництво, городництво, садівництво. З року в рік тут вирощували все кращі врожаї. 1940 року в господарстві зібрали зернових по 18 цнт з га, добилися надоїв по 2500 кг молока на фуражну корову і по 17 цнт м'яса на 100 га угідь. Трудівники одержали на трудодень по 2 кг хліба. Напередодні Великої Вітчизняної війни колгосп став мільйонером і учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Тут спорудили 28 господарських та інших будівель. Колгосп придбав 4 автомашини, механізував частину робіт на фермах, провів значні роботи щодо освоєння та поліпшення малопридатних земель.

На селі діяла лікарня на 20 ліжок, аптека. Медведівці мали клуб, пошту, 4 торгові точки. У 1936 році відкрито середню школу, а 1941— розпочато будівництво її нового приміщення[1].

Мирну працю медведівців перервав напад гітлерівської Німеччини. 25 серпня 1941 року в село вдерлися німецько-фашистські загарбники. Віднині медведівці, як кріпаки, під наглядом старости повинні були працювати у так званому «громадському дворі». Тих, хто не хотів працювати, фашисти відправляли на каторгу до Німеччини.

Та медведівці не скорились загарбникам. На Чигиринщині діяло п'ять партизанських загонів. Два з них — Чигиринський партизанський загін (командир П. А. Дубовий), ім. Москви (командири І. Ф. Іванков та І. М. Боровиков), які були створені в червні — липні 1943 року,— базувалися в Холодному Яру. 12 жителів Медведівки пішли в партизани, а понад 60 медведівців допомагали бойовим загонам: збирали зброю, заготовляли і переправляли в ліс харчі, забезпечували загони одягом, взуттям, медикаментами, проводили антифашистську агітацію, лікували поранених[2].

У Медведівці 1 серпня 1943 року партизани загону П. А. Дубового напали на ворожий гарнізон, знищили 95 тонн пального на нафтобазі, зруйнували вузол зв'язку, майстерню, розгромили комендатуру, вбили двох жандармів. 8 грудня того ж року партизани загону ім. Москви висадили в повітря міст на дільниці Медведівка — Мельники[3]. 8 січня 1944 року частини 52-ї армії разом з партизанами визволили село[4].

Як і весь радянський народ, медведівці самовіддано боролись із загарбниками. 200 з них віддали своє життя за волю і незалежність нашої Батьківщини. За мужність і відвагу 559 відзначено урядовими нагородами.

Нелегко було відбудовувати господарство, зруйноване фашистами. Не вистачало робочих рук. Так, у березні 1945 року в артілі працювало 987 колгоспників. З них чоловіків 73, жінок 581, неповнолітніх 125, людей похилого віку і непрацездатних 195. Не кращою була справа і з технікою. Колгосп мав 3 двигуни, 54 кінні плуги, 50 борін, 18 культиваторів, 4 сівалки. І все ж, незважаючи на труднощі, у 1945 році колгосп зібрав зернових у середньому по 11 цнт з га, а пшениці — по 22 цнт[5].

Відбудову господарства очолила партійна організація села, яка у 1948 році налічувала 9 членів і 3 кандидати у члени партії. Під її керівництвом колгосп в перші післявоєнні роки домігся довоєнного рівня виробництва.

Відновила роботу Медведівська МТС. У 1950 році вона мала 40 тракторів, нові механічні майстерні, гаражі. Працюючи за погодинним графіком, трактористи добились виробітку по 214 га умовної оранки на 15-сильний трактор і регулярно

---

[1] З досвіду вивчення історії в школах області. Черкаси, 1959, стор. 53—54.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 26, арк. 3—9; спр. 141, арк. 46—52.
[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945, стор. 264, 274.
[4] Черкаський облпартархів, ф. 4677, оп. 6, спр. 27, арк. 19—20.
[5] Черкаський облдержархів, ф. Р-913, оп. 1, спр. 7, арк. 26—32.

виконували норми на 120—130 проц.[1]. Тракторна бригада, якою керував комуніст Горбань, забезпечила урожай зернових по 30—32 цнт з гектара.

За роки четвертої п'ятирічки в колгоспі відбудовано всі зруйновані приміщення, споруджено два нові корівники з цегли, кошару, телятник, птахоферму, зерносховище, теслярські майстерні, цегельний завод, а також їдальню, радіовузол, дитячі ясла та інше. Більшість трудомістких робіт механізовано. У 1956 році колгосп знову став мільйонером.

Того ж року було відбудоване і переобладнане приміщення середньої школи, споруджено 2 гуртожитки для учнів віддалених сіл, майстерню. Шкільні кабінети поповнились новим наочним приладдям.

1959 року Медведівській сільраді були підпорядковані села Івківці, Зам'ятниця і Деменці. На базі колгоспів цих сіл та Медведівського колгоспу «Серп і Молот» утворилось одне велике господарство ім. Куйбишева з площею орної землі 3060 га. Правління артілі очолив тридцятитисячник С. І. Удодов (нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції). Після реорганізації Медведівської МТС колгосп купив 45 тракторів, 18 комбайнів, 30 сівалок, 1 бульдозерну лопату, 4 механічні млини, 3 електрозварювальні апарати та повний комплект причіпного інвентаря.

Освоївши техніку, колгосп зміцнів економічно. До 50-річчя Великого Жовтня він побудував механічну майстерню, 16 приміщень для утримання тварин, 6 свердловин для подачі води на ферми, 2 кормокухні, три цегельні заводи, вальцьовий млин, а також риборозплідник на 0,5 млн. мальків, 5 ставків (60 га водного дзеркала), увів у дію зрошувальну систему на площі 60 га, а також спорудив будинок культури на 600 місць, сільунівермаг, аптеку. На всіх трьох дільницях побудував і обладнав типові приміщення дошкільних дитячих закладів.

З 1961 року артіль ім. Куйбишева спеціалізується на виробництві м'яса великої рогатої худоби. Ця галузь сільського господарства виявилась найбільше вигідною і дала можливість у 1962 році перейти на грошову оплату праці колгоспників.

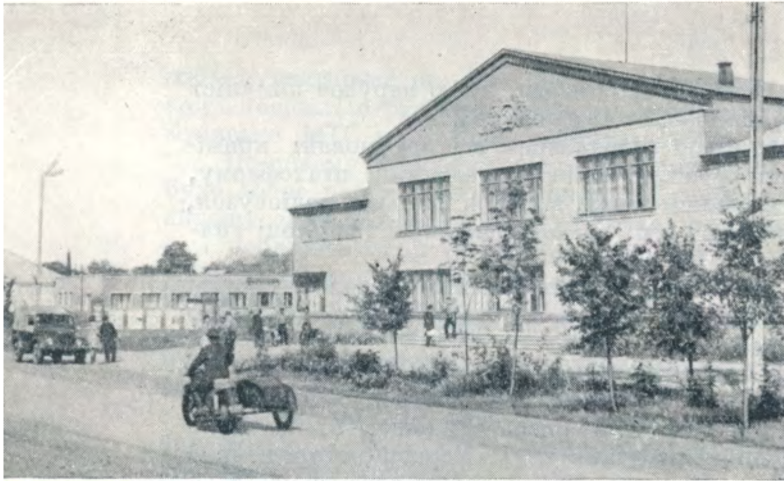
Прибутки господарства за роки восьмої п'ятирічки у порівнянні з семирічкою зросли на 204%. Значно перевиконаний план вирощування та продажу державі сільськогосподарської продукції (виконано на 400%). Різко підвищилася середня врожайність зернових (з 17,8 цнт з га до 26,5 цнт). Колгосп розширив фонди громадського споживання, взяв на своє утримання дитячий садок, ясла, клуб, 1020 колгоспникам виплачує пенсії. Середньорічна сума витрат по цій статті становить 204 тис. карбованців.

На боротьбу за розвиток економіки та культури села медведівців організовує партійна організація. У 1971 році вона мала 112 членів та кандидатів у члени КПРС. Об'єднані вони в 2 організаціях. Їм активно допомагають 49 комсомольців, що працюють в 2 комсомольських організаціях. До активного суспільно-політичного життя широко залучає медведівців сільська Рада. У її складі 58 депутатів. Постійно діють 9 комісій.

Більшість комуністів, комсомольців та депутатів сільради працюють на вирішальних ділянках — механізаторами, тваринниками, завідуючими фермами, бригадирами, на різних роботах у рільництві. Вони є прикладом комуністичного ставлення до праці. Так, член КПРС А. О. Дискант, працюючи доглядачем великої рогатої худоби, добився в 1968 році середньодобового приросту живої ваги тварин по 710 грамів на голову. Бригадир садово-городньої бригади комуніст О. П. Гонденко виростив урожай помідорів по 387 цнт з га. Високий урожай помідорів по 408 цнт з га одержано також у бригаді, яку очолює член партії Г. П. Гненна. Добре працює і комуніст О. О. Гончаренко. Трактором Т-74 він виробив у цьому ж році 1470 га умовної оранки. Комуністи та комсомольці — не тільки передовики

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1728, оп. 1, спр. 3, арк. 2—8; ф. 1766, оп. 1, спр. 2, арк. 21—22.

Одна з вулиць с. Медведівки. 1971 р.

виробництва. Вони беруть активну участь в агітаційно-пропагандистській роботі серед населення.

Уряд гідно оцінив звитяжну працю медведівців. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції в 1966—1970 рр. 8 квітня 1971 року нагороджені орденом Леніна завідуючий дільницею № 1 колгоспу ім. Куйбишева член КПРС П. І. Лавриненко, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкові рільничих бригад Л. П. Білецька, О. І. Брайко, бригадир тракторної бригади О. Г. Онищенко, орденом «Знак Пошани» — ланкова рільничої бригади Г. С. Даниленко, телятниця Г. Г. Кітляр, голова сільради М. П. Кобзар, завідуючий дільницею № 3 колгоспу І. В. Щербина, тракторист меліоративної станції В. Д. Саюк.

Колгоспний лад забезпечив медведівцям добробут і культурне життя. Тут є хлібозавод потужністю 10—12 тонн виробів за зміну. Населення обслуговують кравецька і шевська майстерні, пошта, перукарня, готель, ресторан і три їдальні, 9 магазинів та ларків, комунгосп, який виконує замовлення по ремонту приміщень, будівництву різних споруд та інше.

Село повністю електрифіковане та радіофіковане, має автобусне сполучення з Черкасами, Чигирином, Олександрівкою та навколишніми селами.

Розширена та переобладнана Медведівська лікарня. В ній є стаціонар на 50 ліжок, рентгенівський і стоматологічний кабінети, операційна, машина швидкої допомоги. 30 вчителів Медведівської середньої школи навчають понад 300 учнів. Щоб поліпшити виховну роботу, тут створено 3 групи подовженого дня. Їх відвідує понад 100 учнів.

В селі працюють три бібліотеки, стаціонарна кіноустановка.

Важливим центром комуністичного виховання й організації дозвілля трудівників села є будинок культури, де кожний може подивитися кінокартину, послухати лекцію, почитати книги, газети, журнали, взяти участь у роботі гуртків самодіяльності (драматичний, хоровий тощо). Створена на громадських засадах, рада будинку широко використовує такі форми роботи, як організація вечорів трудової слави, відзначення передовиків виробництва, читацькі конференції.

Впевнено почали медведівці і дев'яту п'ятирічку. 1971 року вони зібрали по 36,6 цнт з га зернових, в т. ч. пшениці по 38,2 цнт з га. Комуністи-механізатори О. В. Яворський, М. О. Панченко, О. С. Сивокінь тільки за перше півріччя 1971 року виробили по 300—600 га умовної оранки. А бригадир тракторної бригади другої дільниці колгоспу О. Г. Онищенко повністю перевів свою бригаду на безнарядну систему оплати робіт, що сприяло підвищенню продуктивності праці і якісному виконанню виробничих завдань. У новій п'ятирічці колгосп планує довести врожайність зернових до 30 цнт з га, виробництво м'яса до 190 цнт на 100 га угідь, побудувати зерносховище, відгодівельний комплекс для кількох тисяч голів худоби. У селі буде споруджено приміщення середньої школи на 560 учнів, села сільської Ради з'єднаються шляхами з твердим покриттям, дільниця № 1 одержить клуб.

З кожним роком оновлюється Медведівка. Красивішає і набирає сили старовинне українське село.

В. С. СЕРГІЄНКО, О. К. РУДЕНКО

МЕЛЬНИКИ

Мельники — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж Холодного Яру, по обидва боки річки Сріблянки (притока Тясьмину). Віддаль до райцентру — 40 км, до найближчої залізничної станції Фундукліївка — 30 км. Населення — 2091 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Буда.

Місця поблизу Мельників були заселені здавна. Тут виявлено поселення доби бронзи, городище та кургани ранньоскіфської пори. У районі городища в XIII ст., до монголо-татарської навали, був споруджений відомий Мотронинський монастир, що водночас служив і фортецею. Ще й дотепер збереглися його оборонні вали. Пізніше монастир не раз руйнували завойовники. Навколишні жителі щоразу відбудовували його (останній раз у 1568 році).

У писемних джерелах Мельники вперше згадуються під 1629 роком. За народними переказами мешканці села ставили на річці Сріблянці водяні млини і мірошникували. Звідси й назва села — Мельники[1]. Спершу воно належало до володінь Мотронинського монастиря[2]. Спустошливі татарські наїзди, наступ магнатів на Придніпров'я не раз змушували мельниківців братися за зброю. В роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. вони входили до складу Медведівської сотні Чигиринського полку.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Мельники відійшли до Польщі. Потім за «Вічним миром» — до т. зв. нейтральної землі, яка не підлягала заселенню. Та вже з 20 рр. XVIII ст. ця місцевість починає знову залюднюватися. На 1741 рік у 25 дворах села проживало 150 чоловік. Володів ним магнат Понятовський. Крім хліборобства та мірошництва, мешканці Мельників жили з гончарства та випалювання цегли. Поміщик нещадно визискував селян. До соціального долучався ще й релігійний гніт, який різко посилився в середині XVIII ст. Мотронинський монастир став одним із осередків боротьби проти унії. До Холодного Яру звідусіль сходилися невдоволені, знеможені неволею. Вони поповнювали лави гайдамаків. Їхній шлях пролягав через Мельники.

В яру,—описує Т. Г. Шевченко,— колись гайдамаки

Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр тоді сходилися
Мов із хреста зняті
Батько з сином і брат з братом —
Одностайно стати
На ворога лукавого...

Звідси у 1768 році почало розпалюватися полум'я народного повстання — Коліївщини. Очолив його запорізький козак Максим Залізняк, послушник Мотронинського монастиря. Один з його сподвижників — Семен Неживий — до вступу в загін повстанців проживав у Мельниках[3].

Тут ще й зараз поширені перекази про «освячення ножів» гайдамаками в Мотронинському монастирі. А назви ярів в навколишньому лісі (Гайдамацький, Січ, Ратище, Склик) і прізвища жителів села (Холод, Атамась тощо) нагадують про героїчні події того часу. Тут стоїть тисячолітній дуб, відомий під назвою «дуб Залізняка», німий свідок народного гніву.

Після 1793 року, коли Правобережна Україна возз'єдналася з Лівобережною у складі Росії, Мельники стали власністю польського поміщика І. Сабанського. 1808 року у 58 дворах проживало 939 чоловік. Сабанський збудував у селі паровий

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 154, арк. 50.
[2] Там же, ф. 484, оп. 6, спр. 154, арк. 50.
[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 422.

та кілька водяних млинів, гуральню, а в 1837 році гуту (скляний завод). У сорокових роках XIX ст. Мельники стали власністю сенатора І. І. Фундуклея. На початку 1845 року у 123 дворах села налічувалося 1255 ревізьких душ. Нелегким було життя трудового люду Мельників за царату. Царський уряд провів на Правобережжі інвентарну реформу. Хоч інвентарні правила 1847—1848 рр. закріпили за селянами надільну землю, проте вона вважалася власністю поміщика і кріпаки за неї мали відробляти панщину, яка для тяглих доходила до 4 днів на тиждень. До того ж поміщики з власної ініціативи могли урізувати і без того убогі селянські наділи. Це призводило до загострення класової боротьби. Хвиля селянських заворушень охопила більшість сіл Чигиринського повіту, в т. ч. і Мельники. Родом з цього села були ватажки повсталого народу — Павло Гончар, Аврам Чиж та інші[1].

Інтерес до буремної історії рідного народу приводив у ці краї Т. Г. Шевченка. Він приїздив сюди в 1843 та 1845 рр. Матеріал своїх вражень поет використав у творах «Холодний Яр», «Гайдамаки», «Заступила чорна хмара» та в малюнку «Мотронинський монастир»[2].

Перед реформою 1861 року село вже мало церковнопарафіяльну школу. Правда, кінчали її одиниці.

Скасування кріпацтва не принесло полегшення від поміщицької експлуатації селянам. За поміщиком залишалося 5897 десятин кращої землі, а селянам — на умовах важкого викупу — пан передав 992 десятини угідь, з них 207 десятин були майже непридатні до використання. Понад 40 років мешканці села мали виплачувати 22 922 крб. викупу. Безземелля та злидні гнали їх у Крим і Таврію на заробітки. Нерідко вони звідти не поверталися[3].

Незадоволені грабіжницьким характером реформи, селяни продовжували боротись за землю, увійшли у «Таємну дружину», яку група українських народників організувала в 1877 році на Чигиринщині. Та організацію було розкрито. Непокірних, після суду в Києві, заслали в північні губернії Росії.

Переслідували за участь у революційному русі і пізніше. Так, у 1895 році з села за межі України було вислано селянина М. Ф. Біду, який підбурював односельців до непокори[4].

В пореформений період капіталістичні відносини проникають і в села. Місцеві глитаї за безцінь скуповували землі бідноти, а підприємці (їх 1896 року було вже кілька десятків) — власники водяних млинів та вітряків — охоче використовували найману працю. На той час 18 проц. господарств села зовсім не мали робочої худоби, а 12 проц. селян — худоби взагалі. У найкращі роки мельниківці збирали злиденні врожаї — 4 цнт з десятини.

«Дуб Залізняка» біля селища Буди. 1965 р.

Процес дальшого обезземелення, посилення капіталістичної експлуатації вели до загострення класових суперечностей.

У квітні 1906 року застрайкували селяни, які працювали у поміщика Терещенка. Організаторами страйку виступали брати Г. О. та І. О. Чиженки, що були зв'язані з Черкаською організацією РСДРП. Вони агітували селян не виходити на роботу, збирали мітинги, де вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення житлових умов. Цей виступ був таким рішучим, що поміщик задовольнив вимоги страйкарів, проте ненадовго.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 1542, оп. 1, спр. 1717, арк. 7.

[2] Г. А. Вязовський та ін. Тарас Григорович Шевченко. Біографія, стор. 15—17.

[3] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 944, арк. 2, 99.

[4] Там же, ф. 2, оп. 223, спр. 186, арк. 18—19.

Через кілька місяців 12 організаторів страйку було ув'язнено[1]. У ті роки на селі активно розповсюджувалися революційні листівки і брошури з матеріалами, що закликали до повалення царату.

Напередодні першої світової війни більшість мельниківських селян уже була малоземельною. З 505 господарств села на 1912 рік 96 мали менше десятини, 97 — від десятини до двох, 106 — від двох до трьох десятин і тільки 7 — десять і більше десятин землі[2]. На 505 господарств було 90 коней і 160 волів.

В жалюгідному становищі перебувала й освіта. На початку XX ст. село мало лише церковнопарафіяльну школу, у якій навчалося 20 учнів.

Імперіалістична війна призвела до остаточного зубожіння селян. Чоловіків забрали на фронт, жінки і діти самі неспроможні були обробити наділи. Земля пустувала, злидні і нестатки насідали з усіх боків.

Повалення самодержавства трудящі Мельників сприйняли з радістю. Вони сподівалися на полегшення своєї долі. Та їхні надії виявилися марними. Тимчасовий уряд, а потім і Центральна рада стали на захист інтересів багатіїв. Тільки Великий Жовтень приніс визволення пригнобленим від експлуатації. Радянську владу у Мельниках було встановлено у січні 1918 року. До складу створеного тоді ревкому увійшли найбільш віддані революції селяни-бідняки М. К. Дробот (голова), А. В. Васюра, Н. С. Макарюк, І. Г. Снозовий, І. Д. Зубенко. В ті роки контрреволюційну роль відіграло духовенство Мотронинського монастиря, що стало на шлях підтримки бандитизму. Так у 1918 році бандити вбили голову ревкому. Тоді головою став І. Г. Снозовий (пізніше перший голова сільради).

У березні 1918 року до Мельників вдерлися кайзерівські війська. Під час окупації жителі села не корилися загарбникам, в лісах Холодного Яру активно діяли червоні партизани. Майже все населення допомагало їм харчами, одягом і взуттям.

25 січня 1919 року Радянську владу у Мельниках було відновлено. Проте протягом ще двох років тут безчинствували різні націоналістичні та куркульські банди. Особливо лютував загін В. Чучупаки, підтримуваний ченцями Мотронинського монастиря. Банди не давали можливості приступити до мирного господарювання. Тільки 1921 року, після розгрому бандитів, в село прийшов довгожданий мир. В грудні біднота на своїх зборах утворила комітет незаможних селян. До його складу увійшли М. С. Макарюк, Л. П. Матірний (голова), Н. Д. Драголюб та інші.

Сільревком, комітет незаможних селян, а також утворений у жовтні 1921 року комсомольський осередок (налічував 12 комсомольців, очолював осередок Л. А. Васюра) були активними борцями за встановлення Радянської влади та її зміцнення на селі. Зі зброєю в руках вони не раз захищали здобутки Жовтня. В 1920 році в одному з боїв проти бандитських недобитків загинули перші комсомольці Мельників Ю. Кривда, Ф. Рак і Ю. Деркач.

За рішенням Медведівського райпарткому у липні 1925 року в селі створено партійно-кандидатську групу, а 11 квітня 1926 року — Мельниківський партійний осередок. Очолив його комуніст К. Х. Атамась[3].

Популярністю і пошаною серед жителів Мельників користувався комуніст ленінського призову Л. А. Васюра. Його не раз обирали секретарем партійної організації села і членом райкому партії. На своєму кутку (Васюрівці), за 4 км від центру села, він збирав вечорами молодь, читав їм книги, газети, невтомно пропагував ідеї В. І. Леніна, агітував гуртуватися в комуну. До ініціативної групи для створення комуни увійшли комуністи й комнезамівці. І хоч куркулі й ченці чинили шалений опір колективізації, в грудні 1928 року на зборах бідноти

---

[1] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 222, спр. 186, арк. 18—19.

[2] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 531.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 4521, оп. 1, спр. 6, арк. 24—27.

Група комунарів артілі «Заповіт Ілліча», с. Мельники. 1929 р.

16 фундаторів підписали статут комуни. Першими стояли підписи Л. А. Васюри і його батька, селянина-бідняка А. В. Васюри. Лише 5 корів та пару коней мали комунари. Та держава допомогла новоствореному господарству. За постановою окружного виконавчого комітету через місяць після створення комуни земля і майно колишнього Мотронинського монастиря були передані комунарам. 3 березня 1929 року вони разом з сім'ями (всього 55 чоловік) переїхали на садибу колективного господарства і оселилися в будинках монастирських служителів. Цей день став днем заснування комуни «Заповіт Леніна». На загальних зборах комунари одностайно обрали головою свого земляка П. Т. Деркача[1]. А через рік, весною, в час масового вступу селян до комуни, за завданням партії, в «Заповіт Леніна» прибув двадцятип'ятитисячник В. О. Мункін, робітник Харкова. На загальних зборах 500 комунарів обрали В. Мункіна головою[2].

За короткий час комунари побудували ряд тваринницьких приміщень, впорядкували сад, створили парникове господарство, налагодили водопостачання, електрифікували житла; обладнали механічний млин і майстерню для виготовлення обіддя. Відкрили їдальню, швейну і шевську майстерні. Почали працювати школа, дитячі ясла, клуб. На своїх 600 га землі вже в перші роки господарювання вони вирощували добрі врожаї. Влітку 1931 року трудівники цього господарства здали державі 8 тисяч пудів хліба і виконали план хлібозаготівель на 101,5 процента.

Майже щодня до комунарів приходили делегації з різних сіл Чигиринщини. Господарі радо зустрічали гостей і щедро ділилися досвідом. В 1929 році до комуни завітав С. В. Косіор.

В січні 1930 року у Черкасах відбулася окружна бідняцько-середняцька конференція в справі суцільної колективізації Шевченківського округу. В конференції взяв участь голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Представники мельниківських комунарів на чолі з секретарем партійної організації Л. А. Васюрою були обрані до президії[3]. Цього ж року в селі створено два ТСОЗи — «Доля бідняка» та «Іскра», — які згодом об'єдналися в артіль «Ударник». В 1931 році утворено артіль «П'ятирічка», а в 1934 році комуну «Заповіт Леніна» перетворено в сільськогосподарську артіль.

З кожним роком все краще і заможніше жили хлібороби Мельників. Вони виховали свої кадри трактористів, агрономів, зоотехніків, ветпрацівників. Тільки в перший рік свого існування комуна відрядила навчатися до окружного центру понад 100 чоловік. Приклад комуни «Заповіт Леніна» надихав трудівників новостворених артілей. Вони все певніше починають вести господарство. Уже в 1931 році в артілі «Іскра» одержали по 2,5 кг хліба на трудодень, а в передвоєнному 1940 — по 3 кг хліба і 3 крб. 50 коп. грошима. Перед в роботі вели колгоспники із «Заповіту Леніна». Особливо відзначилася ланка Підкільової, яка у 1940 році на площі 120 га зібрала по 30 цнт пшениці з гектара. На той час кожен колгосп мав свої автомобілі, а поля обробляли трактори та інші машини й знаряддя Медведівської МТС.

У місцевій неповній середній школі навчалося 400 дітей. При клубі працювали хоровий, струнний та драматичний гуртки, які мали успіх не лише у односельців, а й в навколишніх селах — Медведівці, Головківці тощо.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. 65, оп. 1, спр. 133, арк. 22.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1096, арк. 113.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1097, арк. 19.

В життя Мельників почали входити нові звичаї і обряди. Зокрема, в комуні «Заповіт Леніна» запровадили і широко практикували свій комунарський обряд одруження.

Минали роки мирної праці. Трудящі Мельників неухильно виконували ленінські заповіти. Вірними їм лишилися вони і в роки фашистської навали.

5 серпня 1941 року в село увірвалися загарбники. Вони розграбували хліб, худобу, майно, а приміщення клубу і школи перетворили на стайню.

Та мельниківці не скорилися. На території Холодного Яру діяли партизанські загони П. Дубового та І. Боровикова. Вони тримали зв'язок з Великою землею, приймали звідти літаки, зброю, літературу. А в самому селі 1943 року протягом кількох місяців перебувала партизанська рота. Над сільрадою гордо пломенів червоний прапор. В загонах народних месників боролися і мельниківці. Відомі своєю активною участю в партизанських діях С. П. Чучупака, Г. Л. Красота, В. Я. Вітько, В. І. Холод, та І. В. Чиж. Посиленню партизанського руху сприяв перехід через Буду (хутір, підпорядкований Мельникам) в березні 1943 року з'єднання партизанів під командуванням Героя Радянського Союзу М. І. Наумова.

Місцеві жителі активно допомагали холодноярським партизанам. Вони постачали їм харчі, одяг, взуття, медикаменти, здобували розвідувальні дані. Як розвідниця, відзначилася жителька Мельників Л. Федорова, комсорг партизанського загону П. Дубового М. Зінченко писав у дні окупації вірші і ширив їх серед населення, гітлерівці закатували його. За допомогу партизанам фашисти по-звірячому розправилися з жителями Буди. Хутір спіткала така ж доля, як і французьке село Орадур та чеське Лідіце. На світанку 18 червня 1943 року фашистські кати увірвалися на хутір і спалили його. Вони замордували і розстріляли 82 жителі, в т. ч. і Марію Проценко з немовлям, яке щойно народилося. Сховалися у ямі лише І. П. Канюка з дружиною та сестрою, П. Я. Богуславський. Втік з-під розстрілу О. П. Чиж. Вони й розповіли про Будинську трагедію. Та цим не завершується перелік злодіянь ворога на селі. Фашисти зруйнували будівлі Мотронинського монастиря, спалили 352 хати, розстріляли понад 300 чоловік і вивезли на каторгу до Німеччини 240 юнаків та дівчат.

8—9 січня 1944 року мельниківські партизани разом з частинами 373-ї механізованої стрілецької дивізії 52-ї армії визволили село. Понад 200 жителів села загинуло на фронтах війни. У братській могилі біля школи сплять вічним сном партизани і воїни Радянської Армії, що полягли у боях за визволення Мельників.

Нелегко було відбудовувати село після визволення. Все доводилося починати заново, та держава допомогла колгоспам. У 1945 році, крім грошових кредитів, господарства одержали 120 голів великої рогатої худоби, 50 свиноматок, сільськогосподарські машини, посівний матеріал, мінеральні добрива. В цьому ж 1945 році колгоспи змогли добитися непоганих на той час наслідків. Вони виростили по 15 цнт пшениці з гектара, по 24 — кукурудзи, домоглися настригу вовни по 3,8 кг на вівцю. В післявоєнні роки на місці згарищ і хат, критих соломою, в селі виросли будинки з дерева та цегли під шиферними та залізними дахами.

Господарства росли і міцніли. 1960 року всі три артілі села об'єдналися в колгосп «Заповіт Леніна», який в 1964 році був перейменований на колгосп ім. Крупської. За господарством держава закріпила 3064 га землі. Об'єднання артілей дозволило поліпшити механізацію виробництва і підняти врожайність зернових культур до 19—20 цнт з га. Дальшому зміцненню господарства сприяла передача техніки МТС колгоспам. У 1958 році артіль «Заповіт Леніна» уже мала свою тракторну бригаду.

Командир партизанського загону П. А. Дубовий саджає дерево на місці колишніх боїв. 1968 р.

У роки сьомої та восьмої п'ятирічок неухильно зміцнювалася колгоспна економіка. Були механізовані всі трудомісткі роботи у рільництві і тваринництві, зросло поголів'я тварин (зараз тут понад 900 голів великої рогатої худоби, близько 750 свиней, 500 овець). Вподовж восьмої п'ятирічки хлібороби домоглися середнього врожаю зернових по 22,5 цнт з га. За час 1965—70 рр. в господарстві споруджено 12 капітальних приміщень для тварин, склад мінеральних добрив, зерносховище, гараж на 18 автомашин. На селі виросли справжні майстри сільськогосподарського виробництва. Це — трактористи І. Ф. Майстренко, М. П. Холод, агроном Г. П. Нездолій, агрохімік М. С. Чучупака, зоотехнік В. С. Горбатюк, ланкова О. Д. Васюра. За визначні трудові показники вони удостоєні урядових нагород.

Високі прибутки дозволили колгоспу перейти на гарантовану грошову оплату праці, розширити виробництво і соціально-культурне будівництво.

Змінилося і зовні село. Воно повністю електрифіковане і радіофіковане, діє телеграфна лінія. Тут споруджено будинок культури на 300 місць, два клуби на 100 місць кожний, дві бібліотеки, будинок сільської Ради, восьмирічну та початкову школи, дитячий садок, два медичні пункти та пологовий будинок. Жителів обслуговують чотири магазини, поштове відділення, ощадна каса, майстерня побутового обслуговування.

Переважна більшість молоді села вчиться. На 1971 рік у восьмирічній школі 20 вчителів навчали 203 учні. Багато юнаків та дівчат поєднують роботу в колгоспі з навчанням. Так, тільки за останні п'ять років заочно здобули освіту 67 чоловік.

У першому році дев'ятої п'ятирічки колгоспники зібрали 30,7 цнт з га зернових, у т. ч. пшениці 38,4 цнт. Сьогодні колгоспний машинний парк налічує 17 тракторів, 5 зернових і 2 бурякозбиральні комбайни, 20 автомобілів тощо. Механічна та деревообробна майстерні обладнані найновішими механізмами. Колгоспники домоглися сталих показників продуктивності праці. Господарство ось уже кілька років підряд виробляє по 400 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Тут споруджено кролеферму на 12 тис. голів, будується консервний цех для переробки овочів та фруктів.

Найважливіші ділянки господарського виробництва очолюють комуністи, яких тут 50. Їм активно допомагають 70 комсомольців села.

Велику увагу питанням розвитку Мельників приділяє сільська Рада. У її складі 35 депутатів. 29 з них — колгоспники.

З кожним роком зростає загін інтелігенції. У Мельниках працюють 22 вчителі, 4 медичні працівники, 8 зоотехніків, 4 агрономи, 7 бухгалтерів, 3 інженери-механіки і 6 культосвітніх працівників. Всі вони мають вищу або середню спеціальну освіту.

На вищий щабель піднялося культурне обслуговування села. В будинку культури та в клубах тричі на тиждень демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності. Сюди приїздять з виставами артисти обласного музично-драматичного театру. В бібліотеках і клубах провадяться читацькі конференції, літературні диспути, члени товариства «Знання» виступають з лекціями.

В селі цінують відстояне у боротьбі і невтомно утверджують здобуте. Тому назавжди відійшли у вічність злиденне існування і безправ'я. Разом з усім радянським народом колгоспне село Мельники чітко карбує крок у комунізм.

С. Т. ЧЕРНИШОВ

СУ́БОТІВ

Суботів — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Тясьмину — притоці Дніпра та на його допливі — річечці Суботі, за 14 км від районного центру, за 21 км від пристані Адамівка і за 38 км від залізничної станції Фундукліївка. Населення — 1706 чоловік.

Як свідчать археологічні знахідки, територія Суботова була заселена здавна. Тут виявлено городище доби пізньої бронзи із залишками бронзоливарного виробництва, ранньослов'янські поселення і могильник зарубинецької культури та сліди поселень періоду Київської Русі.

Перша письмова згадка про Суботів належить до початку XVII ст., коли він, як хутір, був власністю дрібного шляхтича, козацького сотника Михайла Хмельницького. Спершу М. Хмельницький перебував на службі при дворі коронного гетьмана С. Жолкевського на Львівщині[1], а пізніше перейшов на службу до Я. Даниловича. Коли Данилович став корсунським, а потім і чигиринським старостою, М. Хмельницький переселився до Чигирина. Спершу служив тут осадчим, тобто засновником нових поселень, пізніше дослужився до підстарости. В пущі, що була виділена йому, М. Хмельницький заклав хутір. Чи він назвав його Суботовим, чи цю назву пуща мала й раніше — невідомо.

Від початку свого заснування (1616) Суботів належав до Корсунського, а з 40-х років XVII ст. — до Чигиринського староства[2]. Його мешканці займалися рільництвом і тваринництвом. Крім того, тут розвивалися ковальство, чинбарство, ткацтво та інші ремесла. Набували поширення промисли, насамперед млинарство і рибальство.

З Суботовим пов'язано багато сторінок життя і діяльності Богдана Хмельницького. Свої дитячі роки майбутній гетьман провів у Суботові. Він знехтував військовою кар'єрою на службі в магнатів і зв'язав свою долю з козацтвом. У битві під Цецорою в 1620 році Богдан потрапив у полон до турків. А через два роки, випущений з полону, вступив до Чигиринського реєстрового полку і водночас господарював у Суботові.

У 1646 році чигиринський староста О. Конецпольський заявив, що Суботів належить до його мліївського володіння. Захищаючи свої права, Богдан Хмельницький звернувся до польського короля Владислава IV і той привілеєм 1646 року закріпив за ним Суботів. Та королівський документ не допоміг. Чигиринський підстароста Чаплинський в 1647 році вчинив наїзд на Суботів, пограбував його, спалив хліб, тяжко побив малолітнього сина Богдана Хмельницького[3].

Богдан Хмельницький з групою однодумців в кінці грудня 1647 року прибуває на Запоріжжя, де було багато скривджених панством, і готує козацькі полки до повстання. На боротьбу за визволення від польсько-шляхетського гніту стали тисячі гноблених.

З Суботовим пов'язано багато видатних подій періоду визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Він увійшов до Чигиринської сотні Чигиринського полку[4]. Жалуваною грамотою від 6 квітня 1654 року цар надав Чигиринське староство, в т. ч. й Суботів, на гетьманську булаву. Іншою грамотою він підтвердив королівські універсали про права Богдана Хмельницького на Суботів[5].

З Суботова гетьман керував збройними силами України, спрямовував навальні удари полків, які рейдували тилами польської шляхти, руйнували ворожі фортеці та піднімали народ на боротьбу. Тут він підписував свої універсали до народу. Неподалік від центру села, куди збігаються всі вулиці, у глибокій долині над струмочком, що тече до Тясьмину, стоять три криниці. Їх викопано за часів Богдана Хмельницького. Ці криниці є символом священної дружби трьох братніх народів — українського, російського і білоруського.

Як і Чигирин, Суботів був осередком гетьманської влади й дипломатії. Підписи гетьмана на документах «Дано з Суботова» знали в багатьох країнах. У Субо-

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 63—64.
[2] ЦДАДА СРСР, ф. Посольский приказ, Малороссийские дела, спр. 4, арк. 268.
[3] Літопис Самовидця, стор. 47.
[4] Історичні джерела та їх використання, вип. 23, стор. 148.
[5] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10, СПб., 1878, стор. 496—497; т. 14. СПб., 1886, стор. 99, 565—567.

44 2-57

Три криниці — символ дружби трьох братніх народів. 1970 р.

тові Богдан Хмельницький писав листи до Москви. 12 серпня 1653 року він звернувся звідси до московського патріарха Никона з проханням поклопотати перед царем про «швидку і щонайшвидшу військову допомогу для оборони України від супротивника»[1]. Тут же гетьман приймав російські посольства, зокрема 27 серпня 1653 року — царського посла І. Фоміна. 26 листопада наступного року — посла Тургенєва, з яким обговорював питання про дальше зміцнення зв'язків між Україною і Росією.

У Суботові 27 липня 1657 року в Іллінській церкві гетьмана і поховано, як заповідав небіжчик.

За Богдана Хмельницького Суботів став досить значним осередком культури. Гетьман мав велику бібліотеку, а вихованець Києво-Могилянської колегії чернець Добродіяшко навчав його сина Юрія латині й музики. Великий інтерес становили тут будівлі та їх архітектура. Як і в Чигирині, в Суботові був будинок гетьмана, а поряд з ним будинки козацької старшини.

Напроти гетьманського палацу в 1653 році побудовано Іллінську церкву, яка повністю збереглася до нашого часу. Церква будувалася як родинна усипальниця Хмельницьких. На подвір'ї Суботівського палацу гетьмана стояла також дерев'яна Михайлівська церква, в якій, за описом Павла Алеппського, поховано гетьманового сина Тимоша.

Після смерті Богдана Хмельницького Суботів утратив своє значення.

У 1664 році розбійницькі загони шляхти на чолі з С. Чарнецьким напали на село і спустошили його. Як свідчить у своєму літописі Г. Грабянка, вони навіть поглумилися над прахом гетьмана Богдана і його сина Тимоша[2]. Вороги хотіли знищити останки великого сина України, думали розвіяти добру славу про нього. Та їм не пощастило. Народ у своїх піснях і думах свято проніс через віки шану до господаря Суботова, до славного свого гетьмана.

Ой спасибі ж Хмельницькому,
Розумному сину,
Що од панів визволив
Рідну Україну, —

співається в народній пісні.

Народна війна 1648—1654 років ослабила феодально-кріпосницьку систему на Україні. Проте більшість селянства не дістала козацьких прав. У 1667 році за Андрусівським перемир'ям Правобережжя залишилося за Польщею. Козацький устрій у Суботові було ліквідовано. Його селяни стали кріпаками. У складі панської Польщі Суботів як містечко перебував майже до кінця XVIII століття. У 1741 році тут налічувалося 100 дворів. Його населення і далі зберігало прихильність до братньої Росії. Коли 1674 року російсько-козацькі війська під командуванням воєводи Г. Ромодановського та гетьмана І. Самойловича підійшли до Суботова, його жителі радо вітали їх. У 1686 році суботівці надіслали до командування російсько-українського війська, яке підступило під Чигирин, депутацію з виявом прихильності до Росії.

---

[1] Документы Богдана Хмельницкого, стор. 300.
[2] Летопись Григория Грабянки. К., 1853, стор. 186.

Гніт польських магнатів поглибив незадоволення селян. Вони піднімаються на боротьбу проти феодально-кріпосницького ладу і панування шляхетської Польщі, приєднуються до гайдамаків, які не раз здобували містечко, зокрема в 1734 і 1741 роках[2]. 1750-го загін, очолюваний К. Усом, що мав 100 повстанців, зруйнував у містечку панські будинки[1]. Особливої сили і розмаху набуло селянське повстання, що почалося 1768 року, назване Коліївщиною.

В 1793 році, після возз'єднання Правобережної України у складі Росії, Суботів увійшов спершу до Брацлавського намісництва, а з 1797 року до Київської губернії. На початку XIX ст. він став селом, у якому 1808 року було 140 дворів і 1157 мешканців. У селі час від часу проходили ярмарки, а пізніше — базари.

1844 року суботівських селян переведено на поземельно-оброчне становище з круговою порукою. З 289 дворів тоді 96 було тяглових, 161 — напівтяглових, 16 городників, 17 бобилів (селян, які не мали ні землі, ні хат)[2].

Жили селяни бідно. На схилах пагорбів тіснилися старі під соломою хати. Забудова проводилася безсистемно. Тісні вулички повнилися пилом і грязюкою. Охорони здоров'я не було. Не проіснувавши й кількох років, 1843 року припинила своє існування медамбулаторія[3].

Ледве жевріла в Суботові освіта. Лише 1843 року тут відкрито парафіяльне училище, в якому, за даними 1857 року, один учитель та його помічник навчали 134 хлопчики. Не було бібліотеки, зате діяли чотири корчми[4].

Однак Суботів був і залишився визначною пам'яткою культури українського народу. В липні 1843 року його відвідав Т. Г. Шевченко, у вересні 1845 року він побував тут удруге. В Суботові з'явилися його знамениті малюнки «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Чигирин з Суботівського шляху». 21 жовтня 1845 року, перебуваючи в с. Мар'їнському на Полтавщині, поет написав вірш «Стоїть в селі Суботові»[5]. У 80-х роках XIX ст. в Суботові виявлено картину невідомого автора середини XVIII ст. «Богдан з полками». Цей твір, що не має будь-якої аналогії серед відомих картин українського малярства, є видатним твором народного мистецтва, присвяченим визвольній війні.

Середній земельний наділ колишніх державних селян після реформи 1861 року становив 1,99 десятини на ревізьку душу (2885 десятин на все село). До того ж куркулі часто захоплювали у бідноти їхні злидарські наділи. Так, навіть чигиринський повітовий справник в одному із своїх рапортів до губернатора писав, що старшина Суботівської волості І. Косятин, зловживаючи наданою йому владою, загарбав 120 із 240 десятин запасних земель[6].

Реформа 1861 року прискорила розвиток капіталістичних відносин на селі. В 1866 році Суботів стає волосним центром і одним з найбільших сіл Чигиринського повіту. За даними 1900 року тут було 733 двори, в яких проживало 4020 чоловік. Село мало олійницю та 22 вітряки.

Хоч землеволодіння залишалося подвірно-спадковим, податки збиралися за подушною системою. Це було вигідно багатіям. За такої системи оподаткування навіть зовсім безземельний селянин, у родині якого було чотири ревізькі душі, змушений був щорічно виплачувати тільки подушного податку 20 крб., а це дорівнювало річному заробітку наймита. З перших днів роботи люстраційних комісій, створених для реалізації законів від 18 січня і 24 листопада 1866 року, селяни переконались, що т. зв. люстратори зменшували наділи бідноти, заміняли їх гіршими землями, а кращі, збільшені, ділянки виділяли глитаям. В Суботівській волості майже третина громадської землі, до того ж краща її частина, була прирізана

---

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 155.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 76, спр. 633, арк. 29.
[3] Там же, оп. 2, спр. 66, арк. 63.
[4] Там же, оп. 96, спр. 507, арк. 1—4.
[5] Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 1, стор. 160—161, 217.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 14, оп. 310, спр. 328, арк. 5.

15 заможним господарствам, тоді як гіршу землю розподілено між бідняками і середняками[1].

Обурені тяжкими умовами викупу та численними утисками, суботівські селяни у 1873 році стали на боротьбу проти своїх гнобителів. Вони зажадали заміни подвірного землеволодіння общинним та переділу землі по 5 десятин на душу. Заворушення в Суботові стурбувало царські власті. В березні 1875 року вони направили до села 2-й драгунський полк.

Суботівці брали активну участь у т. зв. Чигиринській змові 1877 року. Так, 3 жовтня 1877 року Київське губернське жандармське управління доповідало губернатору про необхідність переведення всіх нижчих чинів 126-го батальйону Путилівського піхотного полку і повітової команди до інших військових частин, оскільки їх укомплектовано селянами Суботова та інших сіл Чигиринщини. При цьому підкреслювалося, що солдати, підтримуючи зв'язки із односельцями, не лише знають про існування «Таємної дружини», а, можливо, і належать до неї. З доповідної записки губернатора, поданої 7 січня 1877 року, видно, що деякі селяни Суботова, такі як П. Петренко, Я. Петренко та інші записалися в таємну організацію і прийняли присягу у Москаленка, селянина сусіднього села Розсошинці. Маючи копію статуту «Таємної дружини», вони пропагували ідеї організації у своєму селі. Після викриття «Таємної дружини» 20 суботівських селян вислано на далеку північ Росії[2]. Земельний голод, злидні, наруга і свавілля царської влади та місцевих багатіїв відкривали очі трудящим на їх ворогів, сприяли пробудженню класової свідомості.

Напередодні першої світової війни, у 1912 році, в Суботові налічувалося 844 господарств. З них 6 не мали землі, 212 — худоби. В селі було 413 коней, 23 воли і 212 корів[3]. З початком війни значно зросла кількість безпосівних і малопосівних господарств, не вистачало робочих рук, реманенту. Різко знизилась урожайність.

У 1900 році в Суботові працював один фельдшер, діяла аптека. 1911 року в 3 школах навчалось 157 хлопчиків і 38 дівчаток, а закінчило навчання лише 8 учнів. 1907 року тут відкрито бібліотеку, в якій, за даними 1911 року, було 597 книжок, з них 60 — українською мовою.

Звістка про перемогу Лютневої революції 1917 року і повалення царизму дійшла до трудящих Суботова на початку березня. Трудящі створили комітет і обрали своїх представників до Чигиринської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. В окремих селах Чигиринщини селяни почали захоплювати поміщицькі землі. Та Тимчасовий уряд і Центральна Рада стали на захист інтересів поміщиків та капіталістів. Проте бідніше селянство Суботова, перебуваючи під революційним впливом солдат-більшовиків, які поверталися з фронту, добре розуміло, хто може дати землю і за ким йому йти.

Радянська влада встановлена в селі 28 січня 1918 року, після того, як у Чигирині з'їзд представників громадських закладів і організацій проголосив себе тимчасовою повітовою Радою робітничих, селянських та солдатських депутатів. Т. зв. «вільне козацтво» і «бойовики» були розпущені. Спеціальною постановою вирішено наділити безземельних селян землею, їм рекомендувалося також «гуртуватися в артілі». Створений у Суботові революційний комітет розгортав роботу щодо здійснення ленінського Декрету про землю, допомагав найбіднішим і малоземельним селянам реманентом, насінням.

Але на початку березня 1918 року радянське будівництво тут було перерване. Село окупували австро-німецькі інтервенти. Почалася тяжка боротьба із загарб-

[1] Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині (1875—1879 рр.), стор. 9.

[2] Там же, стор. 295—334.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 540.

никами. Влітку того ж року селянин-бідняк А. Соломоненко організував у селі партизанську групу[1].

В січні наступного року партизани Чигиринщини визволили село від ворога. Тоді ж відновлено Радянську владу[2], утворено революційний комітет.

Згідно з постановою Чигиринського повітового ревкому від 27 лютого 1919 року у березні в Суботові відбулися вибори. Членами волвиконкому було обрано З. О. Москаленка, І. П. Топчія, А. І. Латишка й інших. У складних умовах класової боротьби волвиконком вирішував господарські, політичні, культурно-освітні й продовольчі питання, боровся із спекуляцією, дбав про організацію оборони села. В травні 1919 року банди Григор'єва кілька разів вривалися у Суботів[3]. А в серпні село захопили денікінці, які відновлювали буржуазно-поміщицькі порядки. На початку січня 1920 року білогвардійців було вигнано з села і виконком відновив свою роботу. В липні того ж року в селі створено комітет незаможних селян (на чолі з З. Тютюнником), який об'єднав 200 бідняків і середняків та проіснував 11 років.

Почалась відбудова зруйнованого господарства. Організатором і керівником селянства в господарському і культурному будівництві став комуністичний осередок, створений у лютому 1922 року. До його складу входило три члени партії і один співчуваючий. На початку 1924 року в селі з'явилася комсомольська організація. Нелегко було бідноті вибиватися із злиднів. Поганий обробіток землі, недостатнє внесення добрив стали причиною низьких урожаїв. До заможного життя був тільки один шлях — кооперування господарств. У 1921 році в селі спершу організовується меліоративне товариство, яке мало трактор, 2 майстерні-кузні і вітряк. У 1922 році 25 селян згуртувалися в артіль «Полум'я праці». Вона мала 162 га орної землі, трактор «Фордзон», сівалку, молотарку, 2 плуги і 4 коней[4]. На цей час у селі працювало 6 вітряків і олійниця.

В ті роки багато було зроблено і для налагодження освітньої роботи на селі. Так, у березні 1919 року в Суботові почала працювати початкова школа. У 1925 році в ній навчалося 200 дітей, а в школах лікнепу — 160 дорослих чоловіків і жінок[5]. Центром культурно-освітньої роботи на той час став сельбуд. При ньому працювали бібліотека, а також хоровий, драматичний і військово-спортивний гуртки. Тут читалися лекції на політичні і наукові теми.

З кожним роком селяни Суботова все більше переконувалися, що господарювати колективно краще, ніж одноосібно. На січень 1930 року до сільськогосподарської артілі увійшло 688 дворів або 1453 працездатні особи. Вона мала 3407 га землі. На кінець 1930 року в селі вже було два колгоспи («Метеор» та ім. Т. Г. Шевченка). Першими головами цих колективних господарств стали комуністи М. А. Кизуненко і О. Ф. Гретченко. 1932 року ці колгоспи об'єднуються в один — ім. Леніна.

Ще 1932 року на колгоспних полях у Суботові з'явилися трактори Чигиринської МТС, а з ними прийшли у село нові професії — трактористи й комбайнери.

Значних успіхів у зміцненні громадського господарства досягли трудівники села за роки довоєнних п'ятирічок. У 1933 році буряководи М. Лебідь, П. Бондар, К. Чорнобай виростили і зібрали по 500 цнт буряків з гектара. А в 1939—1940 роках артіль стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві (її представляли бригадири Д. Я. Кравченко, Х. Я. Гармидер, І. С. Кривенко).

Зростала оплата колгоспної праці — в 1940 році на трудодень нараховувалось по 2,5 кг зерна, підвищувався загальний добробут населення. Напередодні війни тут були початкова і семирічна школи, в яких навчалося 405 дітей. До 1939 року

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. 2145, оп. 1, спр. 27, арк. 35.
[2] Українська РСР в період громадянської війни, т. 2. стор. 85.
[3] Там же, стор. 317.
[4] Київський облдержархів, ф. 1721, оп. 1, спр. 76, арк. 118—120.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 6, арк. 18.

повністю ліквідовано неписьменність; працювали бібліотека і клуб. У 1941 році розпочато будівництво нового клубу із залом на 400 місць і 8 кімнатами для роботи гуртків.

Німецько-фашистська навала перервала творчу працю радянських людей. 7 серпня 1941 року гітлерівці окупували село. Вони розстріляли 9 жителів, які підтримували зв'язок із партизанами, у т. ч. вчительку М. М. Кривенко, вивезли на каторгу до Німеччини 32 мешканці. І все ж населення саботувало накази окупантів, допомагало пораненим червоноармійцям, військовополоненим.

12 грудня 1943 року частини 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, що нею командував генерал-лейтенант І. В. Галанін, визволили Суботів від німецько-фашистських загарбників.

Гітлерівська окупація заподіяла селу збитків на суму майже 5563 тис. крб.[1].

Першу після визволення весну трудівники села починали в тяжких умовах. Не вистачало тягла, насіння, робочих рук. На 1 січня 1944 року в колгоспі було лише 4 воли, 4 корови, 29 коней, 3 вітряки, олійниця, кузня, деякий дрібний реманент. Наступного року з кожного гектара було зібрано тільки по 7,7 цнт зернових. Проте і цей урожай дав змогу артілі виконати план продажу хліба державі.

Відновили свою роботу фельдшерський пункт, школа, клуб, бібліотека, гуртки художньої самодіяльності. Агіткультбригада обслуговувала колгоспників безпосередньо на польовому стані. Організаторами цих заходів стали комуністи і комсомольці села.

За роки четвертої п'ятирічки артіль ім. Леніна значно розширила посівні площі. У 1951 році вона одержала кращий урожай зернових культур, ніж у довоєнний час, а в 1955-му колгоспники виростили зернових по 18,5 цнт на кожному гектарі, добилися середнього надою молока по 1500 кг від фуражної корови.

Розгорталося соціалістичне змагання. Огородня бригада, яку очолював О. С. Жолдак, у 1956 році зібрала по 180 цнт помідорів, 210 цнт капусти і 250 цнт буряків з кожного гектара. Доярка Г. І. Шапошник, за якою було закріплено 7 корів, повинна була надоїти 7700 кг молока, а фактично надоїла 18 898 кг, що становило майже по 2700 кг від кожної корови. В 1959 році колгосп одержав грошових прибутків на суму 2410 тис. крб.[2]. У 1961 році тут зібрано по 19,3 цнт зернових з кожного га, поголів'я тварин збільшилось до 870 голів.

За роки семирічки артіль (в 1964 році перейменована в колгосп ім. Б. Хмельницького) перетворилася в міцне господарство, оснащене передовою технікою, з добре розвинутим громадським тваринництвом. В 1965 році колгоспники виростили по 20,9 цнт зернових, 270 цнт помідорів, 300 цнт капусти, 320 цнт буряків з кожного гектара. На фуражну корову надоєно по 2251 кг молока. Порівняно з 1961 роком оплата трудодня підвищилась і становила 2 крб. 69 коп. За успіхи в розвиткові сільського господарства 5 передовиків праці відзначено урядовими нагородами.

Значних виробничих успіхів досягли колгоспники Суботова і в роки восьмої п'ятирічки. Зросла технічна оснащеність сільськогосподарського виробництва, збільшився обсяг механізованих робіт. На 1 січня 1971 року колгосп мав 20 тракторів, 9 комбайнів, 17 автомашин, 53 електромотори.

За період з 1966 по 1970 рік середньорічний урожай зернових по колгоспу становив 25,9 цнт з га або в порівнянні з попередньою п'ятирічкою зріс на 6,9 цнт. В ювілейному 1970 році трудівники Суботова виростили по 28,4 цнт зернових з кожного гектара, виробили м'яса за п'ятирічку по 82,9 цнт на 100 га угідь. З 1968 року колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Щорічно тут стоїть на відгодівлі 2300 голів худоби. За трудову звитягу 9 колгоспників у квітні 1971 року відзначено урядовими нагородами.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-539, оп. 1, спр. 13, арк. 1—12.
[2] Чигиринський райдержархів, ф. 134, оп. 11, спр. 39, арк. 8.

Добрими виробничими здобутками почали суботівці дев'яту п'ятирічку. 1971 року середній урожай зернових досяг 30 цнт з га, на 100 га сільськогосподарських угідь у середньому одержано 93,6 цнт м'яса. Тваринники М. С. Лень, П. С. Мінська, П. С. Ряднина, М. З. Прохач, які зобов'язались добитися середньодобового приросту молодняка 450 грамів на голову, фактично досягли 470—520 грамів.

Правління артілі разом з партійною організацією та сільською Радою розробили перспективний план розвитку господарства на 1971—1975 рр. Передбачається довести середньорічну врожайність зернових культур до 28,5 цнт з гектара, продавати державі щорічно по 3870 тонн м'яса. Намічено побудувати телятник на 250 голів, 2 корівники, кормоцех, гараж. У селі буде споруджено будинок тваринників, квартири для молодих спеціалістів, амбулаторію, їдальню, стадіон, універмаг. Сільська Рада запланувала роботи по благоустрою села.

З розвитком колективного виробництва зростав і добробут трудящих. Середній річний заробіток колгоспної сім'ї у 1970 році становив 1500 крб. Більшість родин має сучасні меблі, радіоприймачі, телевізори, в багатьох є пральні машини, газові плити, автомобілі і мотоцикли. Змінилося і зовні село. В центрі його з'явилися три великі магазини, буфет, комбінат побутового обслуговування, поштове відділення. Перед будинком сільської Ради височить пам'ятник великому сину українського народу Богдану Хмельницькому, встановлений у 1954 році. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. До послуг жителів фельдшерсько-акушерський пункт, аптека. У середній школі Суботова 1971 року 20 вчителів навчали 221 учня.

Для учнів з інших сіл відкрито інтернат, організовано консультаційний пункт районної заочної школи. Зростає освітній рівень населення. У 1970 році тут працювало 16 чоловік з вищою і 209 з середньою або середньою спеціальною освітою. Серед вихідців з села — 18 вчителів, 19 медичних працівників, 7 інженерів, юрист та багато спеціалістів сільського господарства.

Партійна організація (налічує 43 комуністи) та сільська Рада Суботова багато уваги приділяють культурно-освітній роботі. При сільраді працює культурно-освітня комісія. Разом з товариством «Знання» вона бере активну участь у розгортанні лекційної пропаганди, в проведенні вечорів трудової слави тощо.

У селі є будинок культури, дві бібліотеки, що налічують 12 тис. примірників книг, музей Богдана Хмельницького (розташований у колишній Іллінській церкві). В селі свято шанують тих, хто боровся за волю і щастя народу, рідного краю, хто віддав життя за наше чудове сьогодення. Щорічно в День Перемоги мешканці Суботова ідуть до братської могили. Тут поховано 43 воїни, які віддали своє життя за їхнє визволення. В урочистій тиші відбувається покладення вінків. В ту хвилину суботівці віддають також шану і 130 своїм односельцям, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни за свободу і незалежність Батьківщини. Разом з усіма віддають шану загиблим 305 їхніх побратимів, які звитяжно пройшли війну і повернулися додому з нагородами.

Оновлюється, молодіє стародавній Суботів.

М. Ф. ПОНОМАРЕНКО, Л. М. СТЕПАНЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЧИГИРИНСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕ́РШАЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км від районного центру. Населення 2005 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кудашеве, Московське, Тарасо-Григорівка, Цибиківка, Чигиринівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», який користується 3116 га землі, в т. ч. 2588 га орної. Господарство багатогалузеве.

У селі є 8-річна школа, 2 бібліотеки з книжковим фондом 5500 примірників, клуб, стаціонарна кіноустановка, а також фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла; працюють 5 магазинів, швейна майстерня, побуткомбінат, відділення зв'язку і ощадної каси.

Партійна організація налічує 34 комуністи, комсомольська — 55 членів ВЛКСМ. 47 чоловік відзначено нагородами за звитяжну працю.

Перша згадка про Вершаці належить до середини XVIII століття.

Колгосп «Перший крок незаможника» організовано в жовтні 1928 року. Із 415 осіб, що брали участь у Великій Вітчизняній війні, 271 нагороджено орденами і медалями.

1966 року в центрі села на честь загиблих у роки Великої Вітчизняної війни споруджено обеліск Слави.

ГОЛОВКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Фундукліївка. Населення — 2646 чоловік. Сільраді підпорядкований хутір Скелівка.

В селі є колгосп «Іскра», який користується 3203 га угідь, в т. ч.— 2622 га орної землі. Господарство багатогалузеве.

Тут працює середня школа, 3 бібліотеки (з фондом 15 314 книг), будинок культури з стаціонарною кіноустановкою, відділення зв'язку і відділення ощадної каси. Працюють 8 магазинів, 2 їдальні, майстерня побутового обслуговування, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла.

У селі є дві партійні організації, в яких на обліку 59 комуністів. Комсомольська організація налічує 55 чоловік.

96 трудівників села нагороджено за звитяжну працю. 565 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. За героїзм, виявлений в боях з фашистськими загарбниками, 162 жителі відзначені урядовими нагородами.

Уродженцями Головківки є генерал-майор П. І. Буряченко, доктор хімічних наук П. Ф. Похил, кандидат хімічних наук І. І. Горбань, кандидат філологічних наук В. Х. Косян, заслужені вчителі УРСР М. В. Литвин, Н. К. Титар.

В історичних документах село вперше згадується під 1775 роком. Тут знайдено знаряддя праці та прикраси доби бронзи, а також скарб срібних римських монет.

ІВА́НІВКА (до 1946 року Янич) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 16 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Фундуклїївка.

Населення 1638 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Гненне, Бурякове і село Вдовичене.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Вітчизна», який користується 3064 га землі, в т. ч. орної — 2697 га. Господарство багатогалузеве. 78 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями.

В Іванівці працюють 8-річна школа, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 096 книг, 2 кіноустановки, а також фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку та ощадна каса. До послуг населення 5 магазинів, їдальня, 2 буфети, майстерня побутового обслуговування, комунгосп.

На виконання накреслень партії іванівців організовують 38 комуністів. Їм активно допомагають 72 комсомольці села.

Село засноване 1650 року.

У жовтні 1943 року німецькі фашисти спалили 200 хат, знищили 476 жителів. За відвагу, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, 487 жителів Іванівки нагороджені орденами та медалями.

На братській могилі, де поховані жертви окупації, 1966 року встановлено обеліск Слави.

Поблизу села виявлено поселення пізньої бронзи та раннього скіфського часу.

КРАСНОСІ́ЛЛЯ (до 1946 року — Мордва) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Фундуклїївка. Населення — 725 чоловік. Сільраді підпорядковані села Погорільці і Розсошинці.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, який користується 2514 га землі, в т. ч. 2112 — орної. Господарство — багатогалузеве. Тут працюють восьмирічна школа, бібліотека з книжковим фондом 10 533 книги, будинок культури із залом на 400 місць, а також фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, 5 магазинів, пологовий будинок, колгоспний побутовий комбінат.

На виконання п'ятирічних планів красносільців організовують 34 комуністи. Їм активно допомагають 35 комсомольців. За досягнуті успіхи в сільському господарстві урядовими нагородами відзначено 60 осіб.

Засноване село на початку XVIII століття.

Село Розсошинці — батьківщина Героя Радянського Союзу М. Н. Дейнеженка. 1944 року він разом з 52 бійцями героїчно стримував натиск ворожого повітряного десанту Берлінської авіашколи (1200 солдатів і офіцерів) і відстояв переправу через Одер. 70 мешканців Красносілля нагороджено за мужність і відвагу,

виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни. На честь воїнів-визволителів у селі встановлено обеліск Слави. 11 жителів села мають вищу освіту, 271 — спеціальну і загальну середню.

МАТВІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Фундуклїївка. Південніше села, на віддалі 4 км, проходить шосе Олександрівка—Чигирин. Населення — 1387 чол. Сільраді підпорядковане село Скаржинка.

В селі є колгосп «Червона зірка», який користується 2019 га сільськогосподарських угідь, в тому числі — 1816 га орної землі. Господарство — багатогалузеве.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури із залом на 400 місць та з стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з книжковим фондом 8950 книг, відділення зв'язку, ощадна каса. До послуг населення дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, 3 магазини, їдальня, дитячі ясла та побуткомбінат.

Партійна організація села налічує 37 комуністів, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 12 жителів нагороджено орденами і медалями. 570 жителів с. Матвіївки зі зброєю в руках захищали Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, 146 з них удостоєні урядових нагород.

Під час рейду партизанського з'єднання М. І. Наумова 2 березня 1943 року в селі перебував штаб партизанського з'єднання.

У селі виявлено поселення доби бронзи.

НОВОСЕЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі ріки Тясмину, за 20 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Фундуклїївка. Населення 1163 чол. Сільраді підпорядковані села Полуднівка, Чмирівка та Рублівка.

Колгосп ім. Дубового користується 2878 га угідь, у т. ч. 2384 га орної землі.

У Новоселиці є восьмирічна школа, клуб, стаціонарна кіноустановка, бібліотека з фондом 7221 книга, медичний пункт, дитячі ясла, 4 магазини, чайна.

Партійна організація села налічує 55 комуністів, комсомольська — 81 члена ВЛКСМ.

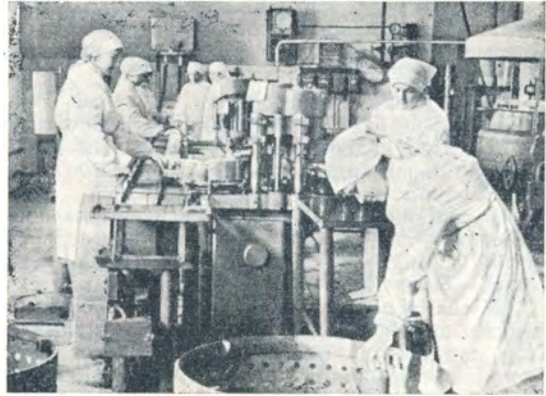
За звитяжну працю нагороджено 85 осіб.

Перші відомості про Новоселицю зустрічаються під 1664 роком.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі Новоселиці брали активну участь у партизанському русі. За мужність та відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, орденами і медалями нагороджено 161 жителя села.

І. Н. Дубовий — герой громадянської війни. Фото 1932 р.

На консервному заводі колгоспу «Прапор комунізму» с. Рацевого. 1968 р.

Чмирівка є батьківщиною героя громадянської війни І. Н. Дубового та командира партизанського загону, що в роки Великої Вітчизняної війни базувався в Холодному Яру, П. А. Дубового.

Поблизу сіл Новоселиці та Полуднівки знайдено поселення доби неоліту, поселення, городище та кургани періоду середньої бронзи. Біля с. Чмирівки — городище скіфських часів.

РАЦЕВЕ — нове село, центр сільської Ради. Розташоване на березі Кременчуцького водосховища, за 13 км від райцентру. Населення 3338 чол. Село створене з населених пунктів: Калантаєвого, Кожарок, Адамівки, Рацевого та частини сіл Гущівки і Вітового, які переселилися сюди 1958 року з території Кременчуцького водосховища, в зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС. Сільській Раді підпорядковане село Вітове. Віддаль до порту Адамівка 1,5 км.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який обробляє 5283 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4767 га орної землі. Господарство — багатогалузеве.

У селі є середня школа на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 32 587 книг, будинок культури, а також лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, 2 профілакторії, 2 дитячих ясел, відділення зв'язку та ощадна каса.

До послуг населення 6 магазинів, їдальня, ресторан, 3 буфети та комбінат побутового обслуговування. 1965 року став до ладу овочеконсервний завод з виробничою потужністю 3,5 млн. умовних банок на рік.

Партійна організація налічує 90 комуністів, комсомольська — 152 члени ВЛКСМ. За звитяжну працю 184 жителів села відзначено урядовими нагородами.

Рацеве вперше згадується в документах під 1615 роком.

За мужність і героїзм, проявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 111 жителів села нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. На честь воїнів-визволителів тут споруджено обеліск Слави.

На території Рацевого є 3 поселення доби неоліту, поселення, городище і кургани епохи бронзи та поселення черняхівської культури.

СТЕЦІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване біля Кременчуцького водосховища, за 11 км від райцентру. Населення — 2763 чоловіка. Сільраді підпорядковані села: Галаганівка та Вербівка.

В селі міститься колгосп ім. Жданова, який користується 4483 га сільськогосподарських угідь, з них — 3352 га орної землі. Господарство — багатогалузеве.

У селі є середня школа, клуб, 3 бібліотеки, книжковий фонд яких складає 25 600 примірників, стаціонарна кіноустановка, а також побуткомбінат, медпункт, дитячі ясла, 6 магазинів, відділення зв'язку.

Партійна організація села налічує 50 комуністів, комсомольська — 54 члени ВЛКСМ.

За трудові успіхи 102 колгоспники нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, 54 учасники Великої Вітчизняної війни за мужність і відвагу, виявлені у боях з ворогом, удостоєні нагород.

На території сільради виявлено скарб крем'яних знарядь бронзового віку, 2 поселення черняхівської культури. Біля Галаганівки збереглися кургани скіфських часів.

ТІ́НЬКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 19 км від районного центру, за 51 км від залізничної станції Фундукліївка. Утворені в 1959 році з населених пунктів Тарасівки, Бужина, Тіньок і Шабельників, що переселені з чаші Кременчуцького водосховища. Населення — 3671 чоловік. У Тіньках міститься колгосп «Україна», що обробляє 4130 га землі, з них 3978 га орної. Основний напрямок господарства — рільництво і тваринництво.

Тут є середня і початкова школи, будинок культури із залом на 650 місць, 3 бібліотеки з фондом 16 600 книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, 2 дитячих ясел, а також відділення зв'язку, чайна, 5 магазинів.

105 комуністів села організовують жителів на виконання накреслень партії. Їм допомагають 123 комсомольці, об'єднані в 7 організаціях.

1958 року за виробництво м'яса та іншої тваринницької продукції бригадир рільничої бригади С. С. Яценко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, 232 чоловіка нагороджено орденами і медалями.

Серед сіл, що тепер об'єднані в новозбудованих Тіньках, найбільш відомий в історичних документах Бужин. Під час визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1648—1654 роки) тут було споруджено велике укріплення і переправа через Дніпро, що мали стратегічне значення. В роки Великої Вітчизняної війни населення брало активну участь у партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені у боротьбі з фашизмом, 417 жителів села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. В селі споруджено обеліск Слави.

Поблизу Тіньок, Бужина й Тарасівки знайдено 4 поселення доби бронзи.

ТОПИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 35 км від районного центру. Населення 1742 чоловіка. Село утворено з населених пунктів Топилівки і Мудрівки, що 1959 року переселені з території Кременчуцького водосховища.

Тут є колгосп «Зоря», за яким закріплено 1931 га землі, з них орної — 1870 га. Господарство багатогалузеве.

У Топилівці працюють 8-річна школа, клуб із залом на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 10 453 примірники, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, а також 3 магазини, відділення зв'язку, ощадна каса. На виконання завдань дев'ятої п'ятирічки мешканців села організовують 35 комуністів. Допомагають їм 70 комсомольців.

Уродженка с. Топилівки П. Г. Гудзенко, працюючи ланковою в радгоспі «Нова доба» Полтавської області, за вирощування високих урожаїв цукрових буряків в 1946 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. У 1947 та 1949 рр. вона нагороджена ще двома орденами Леніна. За сумлінну працю в сільськогосподарському виробництві нагороджено орденами і медалями 128 жителів Топилівки.

Топилівка згадується в історичних документах XVIII століття.

За героїзм, виявлений в роки Великої Вітчизняної війни, нагороджено 187 жителів села.

Неподалік колишньої Мудрівки відкрито рештки поселення бронзового віку та поселення черняхівської культури.

ТРУШІВЦІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км на схід від районного центру, за 5 км від Кременчуцького водосховища. Населення — 2716 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Худоліївка.

У селі є колгосп ім. Леніна, який обробляє 2422 га землі, в т. ч. орної 2222 га. Господарство — багатогалузеве.

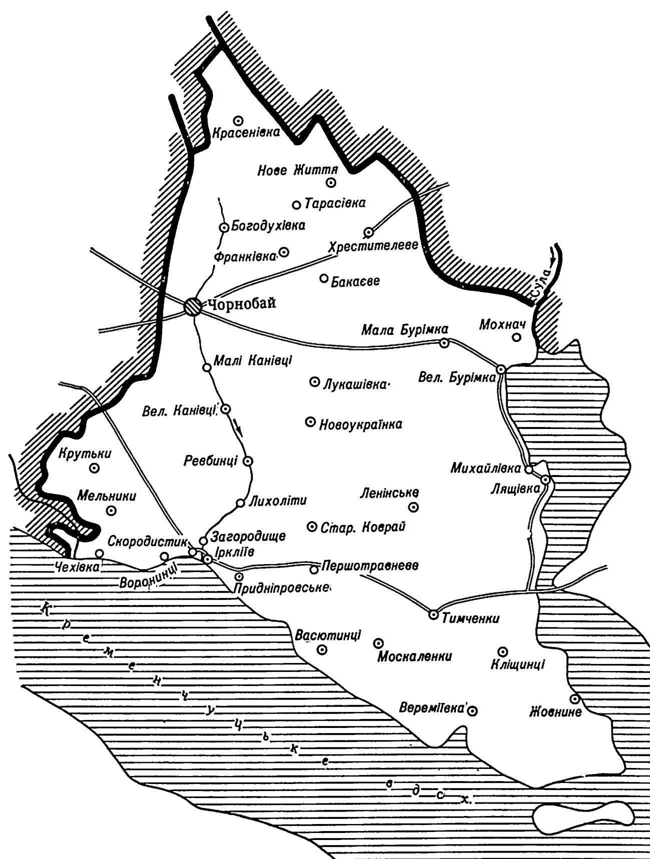
У Трушівцях працюють середня школа, 2 бібліотеки з фондом 11 400 книг, будинок культури із залом на 600 місць, стаціонарна широкоекранна кіноустановка, дитячі ясла, пологовий будинок, медичний пункт, а також 7 магазинів, ресторан, комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація села налічує 67 комуністів, комсомольська — 105 членів ВЛКСМ. За звитяжну працю нагороджено 128 чоловік.

780 жителів Трушівців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 365 — відзначені нагородами. На честь воїнів-визволителів тут споруджено обеліск Слави.

У Трушівцях народився член-кореспондент АН УРСР Т. Т. Демиденко (1891—1959).

ЧОРНОБАЇВСЬКИЙ РАЙОН

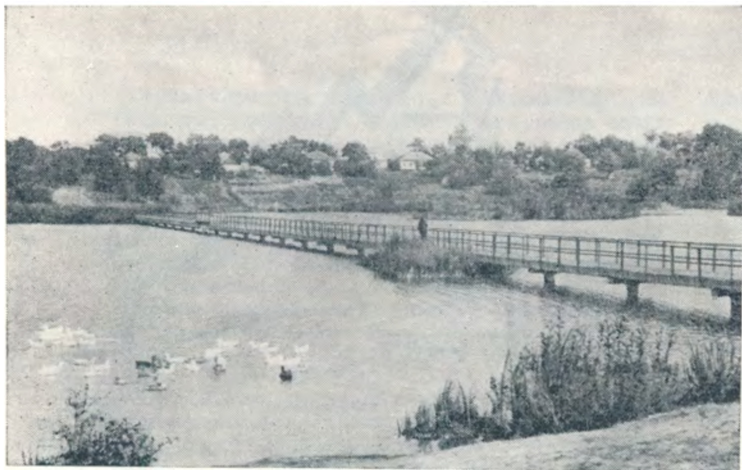
Площа району 1,6 тис. кв. км, населення — 64,4 тис. чоловік, з них сільського 59,7 тис. чоловік. Селищній і 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 54 населених пункти. В районі є 71 партійна, 89 комсомольських і 137 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 23 колгоспи, 4 радгоспи, 2 племзаводи, 2 рибоколгоспи, 8 промислових підприємств. Населення обслуговують 58 медичних закладів, 10 аптек. Мережа народної освіти налічує 41 загальноосвітню школу, в т. ч. середніх — 14, восьмирічних — 21, початкових — 5, середніх вечірніх — 2 та заочна середня школа; працюють 3 дитячі садки, 60 дитячих ясел. На території району є професійно-технічне училище. Культурно-освітню роботу ведуть 25 будинків культури, 28 клубів, 60 бібліотек, 47 кіноустановок, 14 музеїв і музейних кімнат, музей В. І. Леніна, 2 ленінські зали, 22 ленінські кімнати. Уродженцями району є 7 Героїв Радянського Союзу. В районі працюють 6 Героїв Соціалістичної Праці.

ЧОРНОБА́Й

орнобай — селище міського типу, центр району, розташоване на річці Ірклії, за 22 км на схід від залізничної станції Золотоноша і за 52 км від обласного центру. Населення — 6,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Савківка.

Селище виникло в середині XVII ст. як слобода, заселена козаками Кропивнянської сотні Переяславського полку. Вперше згадується 1656 року.

Землями навколо Чорнобая та його селянами поступово заволодівають Києво-Печерська лавра, чини царської армії та представники козацької старшини. Вдаючись до підступів і насильства, вони прибрали до своїх рук навіть землі козаків. Так, 1737 року кропивнянський сотник Дараган десять днів тримав під

Річка Ірклій біля Чорнобая. 1970 р.

вартою козачку М. Рожкову, примушуючи її продати йому хату й землю і перейти у його підданство. Коли жінка відмовилася, він наказав вигнати її з малими дітьми геть із села[1]. За даними Генерального опису Лівобережної України 1765—69 рр., у Чорнобаї налічувалося 19 козацьких дворів з 50 хатами, в яких жило 313 чоловік, 193 хати залежних селян. Більшість покріпаченого населення не мала навіть дворів: тут зареєстровано 137 бездвірних хат. Посилення феодального гніту породжувало чисельні протести і втечі селян-кріпаків. 1767 року в Чорнобаї було 39 хат-пусток, господарі яких пішли шукати кращої долі в інших селах та на Запоріжжі[2].

З середини XIX ст. Чорнобай стає волосним центром. Поступово починає розвиватися місцева промисловість. У 1845 році вступив у дію пивоварний завод[3].

Після реформи чорнобаївські селяни стали особисто вільними, але одержали дуже малі наділи. 1178 ревізьких душ одержали 3032 десятини, 252 казенним селянам належало 893 десятини[4]. Поміщикові Неплюєву належало 14 тис. десятин, у т. ч. у Чорнобаї 4,5 тис. десятин[5].

Невдоволені реформою селянські маси піднімались на боротьбу. Полтавський губернатор у донесенні міністру внутрішніх справ за 1863 рік писав, що селяни Золотоніського повіту відмовляються відбувати повинності, передбачені уставними грамотами. 1865 року в Чорнобаї було 759 дворів з населенням 4154 чоловіка, працювали два винокурних і один пивоварний заводи, 8 олійниць, дві кузні.

Нестача землі, тягла й реманенту зумовлювала зубожіння основної маси селянства. 1885 року в Чорнобаї налічувалося 982 двори з 5229 жителями. З них 21 господарство не мало зовсім землі, 176 — користувались лише городами, 100 — мали до 3 десятин, 240 — до 6, 16 — понад 15 десятин. 19 родин жили в чужих хатах. Більшість селян не могли забезпечити своєї сім'ї найнеобхіднішим. Рятуючись від голоду та злиднів, 398 селянських родин змушені були заробляти на прожиток працею в поміщика або посилати своїх членів на заробітки у Таврію, 442 — орендували землю (в той час ціна за оренду 1 десятини дорівнювала в середньому 21 крб. 72 коп.). З кінця XIX ст. Чорнобай в документах знову називається селом.

Процес класового розшарування ще більше поглибився на початку XX ст. Селяни були обтяжені високими викупними платежами та податками. Лише 1900 року вони сплатили 6964 крб. викупних платежів, 4320 крб. земських і мирських зборів, 750 крб. страхових платежів поземельного податку[6]. Гноблені і позбавлені будь-яких прав, трудящі піднімались на боротьбу проти самодержавно-поміщицького ладу. Хвиля революційного руху, що охопила всю Росію у 1905—1907 рр., докотилася і до Чорнобая. Наприкінці 1905 року чорнобаївці, дізнавшись про революційні виступи в селі Сорочинцях Миргородського повіту, спалили скирти поміщицького хліба, розібрали панське майно.

---

[1] Я. Маркович. Дневные записки малороссийского подскарбия, ч. 1. М., 1859, стор. 317—318.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 269, арк. 1—112, 277—279.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 465.
[4] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год. Полтава, 1904, стор. 200—201.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 499, оп. 1, спр. 3, арк. 1—10.
[6] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 г., стор. 200, 201.

Столипінська реформа призвела до дальшого обезземелення селянства і зміцнення куркульства. 1910 року з 1001 господарств 177 мали до 1 десятини, 213—від 1 до 3 десятин. П'ять місцевих багатіїв володіли 50 і більше десятинами орної землі.

У селі працювали цегельний завод, 2 парові млини з олійницею і просорушкою, млин з нафтовим двигуном, 63 вітряки, 14 кузень і слюсарних майстерень[1]. У вільний від польових робіт час чоловіки рибалили, а взимку заготовляли паливо та будівельний матеріал, плели верші з верболозу, жінки ткали, в'язали чи вишивали, 29 чоловік жили з теслярства, 53 — кравецтва, 25 — столярства, 10 — ковальства, 28 — ткацтва[2]. Відхожими промислами займалися 760 чоловік, візництвом — 175. Селяни мешкали в хатах під солом'яною стріхою, з невеличкими вікнами, глиняною підлогою. Одяг переважав домотканий — сіряки, свитки, сорочки з сурового полотна. Через систематичне недоїдання та погані житлові умови населення часто хворіло, але ніякої лікарської допомоги не мало, бо в селі не було навіть фельдшерського пункту. В дореволюційні часи більшість населення Чорнобая не знала грамоти. Хоч у селі і діяла церковнопарафіяльна школа, відкрита 1885 року, земська школа та школа грамоти, засновані в другій половині XIX ст., проте вчилася у них незначна кількість дітей[3].

У роки першої світової імперіалістичної війни і без того тяжке становище трудящих Чорнобая погіршилось. Через нестачу робочої сили, реманенту, посівна площа скоротилася, знизилась урожайність.

Звістку про те, що в лютому 1917 року в Петрограді скинули царя, принесли солдати-фронтовики. Вони роз'яснювали селянам більшовицькі ідеї, влаштовували мітинги і демонстрації.

Радісно вітала біднота перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В січні 1918 року в Чорнобаї проголошено Радянську владу. Ревком зразу ж приступив до розподілу землі, що підлягала конфіскації.

Та мирне життя тривало недовго. В березні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Вони примусили селян сплатити велику контрибуцію, вивезли до Німеччини багато хліба. В січні 1919 року, після вигнання окупантів та петлюрівців у Чорнобаї відновлено Радянську владу. З серпня по грудень тут хазяйнували денікінці, безчинствували банди. В грудні 1919 року територія Золотоніського повіту була очищена від ворогів Радянської влади.

У серпні 1920 року в селі створено волосний партосередок[4], який очолив І. Ємець. Цього ж року відбулися вибори до сільської Ради, організувалися комсомольський осередок, комітет незаможних селян (голова М. Є. Боровик).

Розгорнулося господарське й культурне будівництво. Селяни одержали в середньому по 6—9 десятин землі на двір, але багато з них не мали чим її обробляти. Не вистачало худоби, сільськогосподарського реманенту. На допомогу селянам прийшла держава. Була створена повітова майстерня для ремонту сільськогосподарського знаряддя. Надаючи великого значення підвищенню врожайності зернових культур, земельний відділ виділив 100 десятин землі для посіву сортової пшениці, ячменю, проса, призначив для обслуговування Чорнобаївської і двох суміжних з нею волостей одного агронома і двох помічників, ухвалив рішення про відновлення фруктово-виноградного розсадника, закладеного ще в 1911 році.

За ініціативою партосередку на хуторі Покровському в березні 1921 року організовано Чорнобаївську комуну, що мала 50 га землі, через 2 роки — скотарське товариство з агрономічним і ветеринарним пунктами.

У квітні 1923 року Чорнобай став центром однойменного району. Партійна організація Чорнобая, яка 1925 року об'єднувала 8 членів та 16 кандидатів у члени

---

[1] Третья подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии 1910 года, стор.130—143.
[2] Там же, стор. 275.
[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд, стор. 70—77; Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 г., стор. 200—201.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-1740, оп. 1, спр. 42, арк. 561, 562.

Учасники районних партійних зборів, с. Чорнобай. 1928 р.

ВКП(б), спрямовувала зусилля трудящих на відродження сільського господарства. На кінець відбудовного періоду площа посівів у районі порівняно з 1913 роком зросла на 5,2 процента[1].

Активну участь у відбудові народного господарства брала і комсомольська організація, в якій налічувалося 34 чоловіка[2]. Сільські комсомольці випускали стінні газети, організовували лекції, допомагали комуністам у боротьбі з куркулями. Широко розгорнула свою роботу Чорнобаївська сільська Рада, головою якої був обраний С. В. Біляєв. При ній працювали культосвітня, побутова, санітарна, фінансова та сільськогосподарська секції. У лютому 1925 року за ініціативою комнезамівців (їх в селі було 213) організовано машинно-тракторне товариство, яке допомагало селянам обробляти землю, придбати необхідний сільськогосподарський реманент.

Подбала Радянська влада і про охорону здоров'я та освіту трудящих. 1922 року в селі відкрився фельдшерський пункт[3], поповнилася кадрами дільнична, а з 1923 року районна лікарня у селі Малих Канівцях, яка тоді обслуговувала жителів Чорнобая. Працювали дитячі ясла на 25 місць. З перших років Радянської влади на черзі дня стояла проблема ліквідації неписьменності. Тут організовувались гуртки та школи лікнепу. Діти шкільного віку почали вчитися. В 1924/25 навчальному році початкову школу відвідувало 328 учнів. 1926 року в селі діяло 5 гуртків лікнепу, які охопили переважну більшість жителів старшого віку[4].

Хоч селянські господарства й зміцнювалися, їх продуктивність залишалася низькою. Селяни дедалі більше переконувалися, що тільки колективна праця може забезпечити їм справжній достаток. 1926 року в Чорнобаї організовано артіль «Перемога». Куркулі всіляко перешкоджали створенню колгоспів, вони пропонували кредити селянам, зривали виконання плану хлібозаготівель, гноїли хліб у ямах. Комуністи, комсомольці та комнезамівці активно боролися проти ворогів Радянської влади. Вже влітку 1931 року в селі було 4 колгоспи: ім. Ілліча, ім. Ворошилова, ім. Шевченка та ім. Комінтерну.

Велику роль у зміцненні матеріально-технічної бази колгоспів відіграла створена в 1929 році Чорнобаївська МТС. Весною 1930 року колгоспні лани району обробляли 7 тракторів, а невдовзі МТС одержала ще 25 нових.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 132, арк. 52.
[2] Там же, ф. Р-174, оп. 1, спр. 60, арк. 1—3.
[3] Черкащина в період відбудови народного господарства 1921—1925 рр., стор. 86.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 42 арк. 21; спр. 132, арк. 39.

Незважаючи на складні погодні умови 1933 року, колгосп ім. Ілліча зібрав добрий урожай. Протягом наступного року в цьому господарстві проведено велику роботу щодо зміцнення матеріальної бази, створення неподільного фонду. Було збудовано 3 нові зерносховища, корівник, 3 клуні тощо. Розвивалось тваринництво. В число передових вийшов і колгосп ім. Ворошилова. В 1935 році він першим у районі виконав план хлібозаготівель, засипавши у державні засіки 2796 цнт зерна. Нові перемоги здобули чорнобаївці 1936 року. Порівняно з минулим роком (тоді хлібороби зібрали по 9,9 цнт з га) урожай зернових збільшився на 3 цнт з га. Новими досягненнями ознаменувався 1940 рік. Так, колгосп ім. Ілліча виростив по 19 цнт ячменю, ланки О. Карамшук, Г. Гуц, Ї. Сербин — по 30—32 цнт зернових, по 42—44 цнт кукурудзи; 18 цнт соняшнику і 250 цнт цукрових буряків з га. На трудодень колгоспники одержали по 4 кг зерна і 1,5 крб. Підвищилась і механізація сільського господарства. 80 проц. землі оброблялося тракторами МТС і 50 проц. врожаю було зібрано комбайнами.

1934 року в селі створена організація «Заготскотвідгодівля», виробничі потужності якої збільшувалися з кожним роком.

Сільська Рада, партійна організація постійно дбали про добробут, охорону здоров'я, освіту населення, розвиток культури. Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі працював фельдшерський пункт, населення обслуговувала районна лікарня села Малих Канівців. Всі діти шкільного віку навчались в середній, семирічній і трьох початкових школах. Піднесенню освітнього і культурного рівня трудящих сприяли сельбуд, відкритий у 1927 році, 4 клуби, 5 бібліотек. При сельбуді діяли гуртки художньої самодіяльності, агрономічний, атеїстичний і школа малописьменних, з 1927 до 1930 року — вечірня кооперативна школа. З 1931 року почала діяти кіноустановка. На кошти колгоспу ім. Ворошилова 1936 року споруджено колгоспний будинок культури, а через рік відбулося відкриття стадіону, збудованого колгоспом ім. Ілліча. Організована 1933 року бібліотека, яка в 1941 році налічувала 20 тис. томів.

Велику роль у мобілізації трудящих на великі соціалістичні звершення відіграла районна газета «Комуна», яка почала виходити 2 лютого 1932 року (з 1944 року «Світлий шлях»).

У роки Великої Вітчизняної війни чорнобаївці, як і весь радянський народ, стали на захист рідної Вітчизни. Комуністи й комсомольці першими з'явились до військкомату з проханням відрядити їх на фронт. Комсомолки Катя Баранникова та Галя Вишня писали: «Ми, працівники райздороввідділу, в зв'язку з тим, що на нашу країну Рад напали підлі німецькі фашисти, готові віддати всі свої сили й енергію на захист завоювань соціалізму, на захист соціалістичної Батьківщини».

Гітлерівці захопили село 19 вересня 1941 року[1]. Для боротьби в тилу ворога за рішенням Полтавського обкому партії у вересні 1941 року створено партизанський загін з 42 чоловік, командиром якого був колишній голова колгоспу ім. Ворошилова Д. С. Комашко, комісаром — голова Чорнобаївського райвиконкому М. Т. Славський. 22 листопада 1941 року загін вступив у бій з німецьким підрозділом біля Чубарового лісу. Бій тривав дві доби і закінчився перемогою патріотів. Було знищено 20 фашистських солдатів і офіцерів, 50 поранено. В квітні 1942 року гітлерівці провели облаву на партизанів. У сутичці з ворогом багато партизанів загинуло, зокрема командир загону Д. С. Комашко і комісар М. Т. Славський[2]. Ті, що залишилися, розгорнули антифашистську роботу по селах, 1943 року вони приєднались до партизанського загону М. Р. Соболєва-Кузьміна, який був направлений на територію Чорнобаївського району штабом партизанського руху при Військовій раді Південно-Західного фронту. Жителі села допомагали партизанам продуктами харчування, одягом.

[1] П. Н. Ємець і О. П. Самойленко. Полтавщина в роки Великої Вітчизняної війни. Х., 1965, стор. 97.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 4619, оп. 8, спр. 110, стор. 2—3.

За два роки окупації села гітлерівці зруйнували будівлі всіх колгоспів, середню школу, поліклініку, приміщення райкому партії і райвиконкому, спалили більшу частину житлових будинків. На каторжні роботи до Німеччини вороги вивезли 1527 юнаків та дівчат, розстріляли й замучили 107 радянських патріотів.

27 вересня 1943 року Червона Армія визволила Чорнобай від німецько-фашистських загарбників[1].

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 417 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР. Звання Героя Радянського Союзу за героїзм під час форсування річки Шпрее присвоєно І. М. Шмигу, який у рядах Червоної Армії визволяв Варшаву і штурмував Берлін, О. М. Ісаєнко — нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, Великої Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів.

Зразу ж після визволення відновили роботу сільська і районна Ради депутатів трудящих, районна і сільські партійні організації. На 1 січня 1944 року в первинних партійних організаціях налічувалося 25 членів і 2 кандидати в члени ВКП(б). Комуністи мобілізовували всі сили на відбудову зруйнованого ворогом господарства, докладали всіх зусиль, щоб допомогти країні швидше розгромити ненависного ворога у його лігві[2]. Люди працювали з ранку до вечора. Більшість робіт виконувались вручну, адже дуже мало залишилось тяглової сили й сільськогосподарського реманенту. Так, у колгоспі ім. Шевченка було лише 16 пар коней і 6 пар волів, 115 кінних плугів. Колгосп мав усього 20 корів[3]. Таке ж становище було і в інших колгоспах. Та, незважаючи на неймовірні труднощі, колгоспники з допомогою держави успішно впоралися з весняною сівбою та іншими сільськогосподарськими роботами.

Чорнобаївці всіляко допомагали Червоній Армії громити ворога. 1944 року тільки колгосп ім. Ворошилова здав понад план у фонд Червоної Армії 1,6 тисячі цнт хліба. На танкову колону трудівники села зібрали 555,1 тис. карбованців[4].

Йшла відбудова села. В грудні 1944 — січні 1945 рр. успішно пройшов місячник допомоги сім'ям військовослужбовців[5]. Влітку цього ж року чорнобаївці одержали від держави для ремонту житлових будинків понад 150 кубометрів лісоматеріалу.

21 грудня 1947 року відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, які вилились у радісне свято. До сільської Ради було обрано 25 депутатів, серед них 11 комуністів і 4 комсомольці. При виконкомі сільської Ради працювали комісії: сільськогосподарська, культурно-освітня, фінансова, торгово-заготівельна, шляхів і благоустрою. Виконком сільської Ради разом з постійними комісіями та партійна організація села організовували трудящих на успішне завершення відбудови рідного села.

Завдяки самовідданій праці людей на 1947 рік в основному були відбудовані господарства колгоспів ім. Шевченка, ім. Ворошилова (з 1958 року ім. Карла Маркса), ім. Комінтерну (з 1950 року ім. Суворова), ім. Ілліча. Врожайність зернових в середньому становила 10,7 цнт з гектара.

Велика увага приділялася господарському будівництву, розвитку освіти, охороні здоров'я, надавалася допомога вдовам, сиро-

Збирання коконів тутового шовкопряда у колгоспі «Заповіт Ілліча», с. Чорнобай. 1969 р.

[1] Сообщение Советского информбюро, т. 5, стор. 154.
[2] Черкаський облпартархів, ф. 1672, оп. 1, спр. 16, арк. 38.
[3] Там же, спр. 24, арк. 39, 101, 102.
[4] Там же, спр. 24, арк. 39; спр. 25, арк. 4.
[5] Там же, спр. 42, арк. 53—56, 166; Черкаський облдержархів, ф. Р-2420, оп. 1, спр. 12, арк. 81.

там. У жовтні 1943 року за парти сіли учні середньої та 4-х початкових шкіл. З 1950 року почала роботу Чорнобаївська вечірня школа сільської молоді.

Відновили діяльність культурно-освітні заклади та бібліотеки. Районний будинок культури розташувався в колишньому приміщенні райфінвідділу (це була єдина велика споруда в центрі села, не зруйнована фашистами). 1952 року на кошти колгоспу ім. Шевченка споруджено колгоспний будинок культури. Через два роки з ініціативи комсомольців і молоді в центрі села, над річкою, закладено парк ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією (нині Ювілейний).

На 1953 рік колективні господарства об'єднували 1650 дворів і близько 3 тисяч членів колгоспу. За колгоспами було закріплено 8500 га землі, в т. ч. 6953 га орної. Кожен з них мав молочнотоварні ферми, пташники, цегельні заводи. Колгоспи обслуговувались Богодухівською МТС.

За 1953—1958 рр. зміцніла матеріальна база, зросли економіка та прибутки колгоспів, підвищився їх агротехнічний рівень. Так, якщо в 1953 році прибутки від реалізації колгоспної продукції становили: в колгоспі ім. Ворошилова — 60 тис. крб., ім. Шевченка — 95,5 тис. крб., то в 1958 році вони в декілька разів збільшилися: ім. Карла Маркса — 247,4 тис. крб., ім. Шевченка — 339,1 тис. крб. Урожайність сільськогосподарських культур становила в середньому: зернових — по 12—14 цнт з га, цукрових буряків — по 200—250 центнерів. 1959 року на базі колгоспів ім. Суворова й ім. Ілліча створено колгосп ім. Ілліча (з 1963 року — «Заповіт Ілліча»), а на базі колгоспів ім. Шевченка й ім. Карла Маркса — ім. Шевченка (з 1963 року «Родина»). За цими господарствами відповідно було закріплено 3289,7 та 3950 га землі, врожай зернових з га становив 21,1 і 17 цнт; від кожної корови надоїли пересічно по 2632 кг молока на рік.

Роки семирічки пройшли в напруженій праці, спрямованій на успішне виконання завдань, поставлених партією і урядом перед трудівниками ланів. З'явились нові приміщення ферм, тракторних станів, значно збільшилась кількість машин, збагатились неподільні фонди. Врожайність зернових у колгоспі «Родина» становила 24,8 цнт з га, у колгоспі «Заповіт Ілліча» — 22,1 цнт, цукрових буряків відповідно 300 цнт з га і 233 центнери. За цей період чорнобаївські колгоспи вперше досягли врожаю кукурудзи по 49—50 цнт з гектара.

Досягнення в розвитку рослинництва сприяли піднесенню продуктивності тваринництва. На 100 га сільськогосподарських угідь колгосп «Родина» виробляв по 327 цнт молока, 65 цнт м'яса (у живій вазі), колгосп «Заповіт Ілліча» — по 305 цнт молока, 60 цнт м'яса (у живій вазі). З 1966 року це господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Успішно розвивається шовківництво. 1970 року колгоспи селища здали державі 2183 кг коконів шовкопряда.

Велике трудове піднесення в колгоспників викликала підготовка до відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Зобов'язання були виконані з честю. У колгоспі «Заповіт Ілліча» в останній рік восьмої п'ятирічки виростили по 32 цнт зернових з га, 280 цнт цукрових буряків, а в колгоспі «Родина» — по 28,7 цнт зернових і 384 цнт цукрових буряків. Було вироблено по 370—378 цнт молока, 70,4 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

З високими виробничими показниками закінчили колгоспи перший рік дев'ятої п'ятирічки. Колгосп «Заповіт Ілліча» виростив по 47,4 цнт пшениці з га, 398 цнт цукрових буряків, виробив 401,7 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь, а колгосп «Родина» одержав по 37,9 цнт пшениці з га, 400,9 цнт цукрових буряків.

559 жителів Чорнобая за успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства відзначено орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні трактористи колгоспу «Заповіт Ілліча» Б. М. Корнієнко та М. Л. Король, тракторист колгоспу «Родина» П. О. Пономаренко, ланкова колгоспу «Заповіт Ілліча» Г. В. Сенько, ланка якої зібрала по 500 цнт цукрових

 45 2-57

буряків з га, 540 жителів села нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Рішенням виконкому Черкаської обласної Ради депутатів трудящих від 23 квітня 1965 року село Чорнобай віднесено до категорії селищ міського типу.

Об'єднання «Сільгосптехніки», переведене 1964 року з села Богодухівки, налічує 92 автомобілі, 29 тракторів. Воно систематично перевиконує планові завдання. Його робітниками прокладено 4000 метрів водопроводу, встановлено 55 електродвигунів, механізовано подачу кормів на тваринницьких фермах. Включившись у змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, колектив об'єднання вніс 15 раціоналізаторських пропозицій, що дали економії на 6509 крб.

З 1957 року діє «Міжколгоспбуд». За 12 років його працівниками споруджено 5 лікарень, 16 шкіл, 9 будинків культури, 7 дошкільних закладів, а також 208 господарських приміщень.

Рік у рік зростають прибутки організації «Заготскотвідгодівля». Якщо 1961 року вони становили 40,2 тис. крб., то 1970 року — 129 тис. карбованців. За останні роки обладнано п'ять закритих свиновідгодівельних майданчиків, водонапірну башту. У селищі є харчокомбінат (з 1971 року винокомбінат), створений 1952 року. З грудня 1966 року діє Чорнобаївський райпромкомбінат.

На підприємствах, у колгоспах, установах працюють 23 первинні партійні організації, що об'єднують близько 500 комуністів, і 18 первинних організацій ЛКСМУ, у яких на обліку 450 юнаків і дівчат. Комуністи і комсомольці йдуть в авангарді будівників нового суспільства. Велику роботу провадить селищна Рада депутатів трудящих, яка має в своєму складі 9 постійно діючих комісій. Виконком, комісії широко залучають робітників, колгоспників, інтелігенцію до вирішення питань господарчого й культурного будівництва.

Невпізнанно змінився Чорнобай за повоєнні роки. Тут виросли нові світлі споруди. Селище повністю електрифіковане, забруковано 10 км вулиць, прокладено 15 км водопроводу, створено газобалонне господарство, яке забезпечує газом 1450 будинків, побудовано пішохідний міст через річку Ірклій. Трудящих обслуговують універмаг, 18 крамниць, є ресторан, 6 їдалень, комбінат побутового обслуговування, комбінат комунальних підприємств, відділення зв'язку, АТС. Кращим стане селище за роки дев'ятої п'ятирічки. Будуть побудовані приміщення побуткомбінату, районної лікарні, бібліотеки, дитячої спортивної школи, готелю, ресторану, відділення зв'язку. Місцеві органи постійно дбають про поліпшення охорони здоров'я трудящих. З 1959 року в Чорнобаї працює районна лікарня з стаціонарним відділенням та амбулаторією, де трудяться 25 лікарів і понад 80 середніх медичних працівників.

В середній та восьмирічній школах 869 дітей трудящих навчають 69 учителів. Працююча молодь продовжує навчання в школі робітничої молоді. Є в селищі і музична школа.

Потурбувалась держава і про наймолодших жителів. У селищі діють 3 дитячих ясел, дитячий комбінат на 145 місць.

Дозвілля своє чорнобаївці проводять у кінотеатрі, районному та селищному будинках культури, 4 клубах, при яких постійно діють гуртки художньої самодіяльності, агіткультбригади. Концерти і вистави за участю дівочого ансамблю «Колосок», хору Чорнобаївської лікарні завжди проходять з вели-

Середня школа, споруджена на честь 50-річчя Великого Жовтня, смт Чорнобай. 1967 р.

ким успіхом. Багато жителів селища користуються послугами 14 бібліотек, що мають у своєму фонді понад 70 тис. книг. Учні середньої школи обладнали ленінський музей, який постійно поповнюється новими документами і матеріалами. З 1969 року діє районний краєзнавчий музей. Працюють районні відділення товариства «Знання» (налічує 988 чоловік), Товариства охорони пам'ятників історії та культури (об'єднує 12 тис. чоловік).

Свято Івана Купала в Чорнобаї. 1970 р.

За роки Радянської влади зовсім іншим стали побут, звичаї населення. Щорічно проводиться свято пісні (в червні), день урожаю (восени) та інші. Стають традиційними урочиста реєстрація шлюбу і новонароджених, вечори повноліття, проводи в армію. Особливо багатолюдним і веселим буває свято зими. З самого ранку молодь, старі й малі прямують на центральну площу. Всі в святковому вбранні. Ось на трибуну виходять Дід Мороз та Снігуронька, вітають присутніх зі святом, приймають рапорт від хліборобів. Пролітають трійки з прапорами, піснями та музикою. На баских конях їдуть «три богатирі», за ними «Тарас Бульба», «Іван Піддубний» — знаменитий борець, земляк чорнобаївців. В руках вони тримають щити з написами про виконання взятих зобов'язань. Веселиться молодь, змагається, хто краще станцює гопака. На площі йде жвава торгівля млинцями, гречаниками, галушками. Смачний на морозі й український борщ, і полтавські галушки, і ще багато страв української кухні. Свято закінчується спортивними іграми.

Уродженцем села є видатний радянський актор і режисер, народний артист СРСР Б. В. Романицький, який почав тут свою сценічну діяльність. У 20-х роках він організував драматичний гурток, силами якого були поставлені п'єси «Маруся Богуславка» М. П. Старицького, «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського.

Росте, розквітає Чорнобай. Увінчані зеленню садків, красуються добротні будинки колгоспників і робітників. На вулицях багато квітів. Щастя і достаток прийшли в кожний дім. Трудящі Чорнобая успішно трудяться над виконанням історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

М. В. ДУДНИК, В. С. СЕРГІЄНКО

ЖО́ВНИНЕ

Жовнине (до Великої Вітчизняної війни — Жовнин) — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі Кременчуцького водоймища, при впадінні річки Сули в Дніпро, за 48 км на південний схід від райцентру та за 58 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 1926 чоловік.

На території сучасного села люди жили ще в давнину. Тут виявлено рештки неолітичного поселення, 5 поселень і кургани доби бронзи, кургани скіфських часів. Досліджено могильники черняхівської культури та періоду Київської Русі.

Вперше Жовнин згадується 1116 року під назвою Желді в Іпатіївському літопису. Заснував його князь Ярополк, син Володимира Мономаха, щоб переселити сюди жителів м. Друтеска (Друцька) Полоцького князівства, полонених під час походу Володимира проти смоленського князя Гліба. Місто було збудоване як опорний пункт для захисту південно-східних кордонів Русі[1].

[1] Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 1. Полтава, 1905, стор. 166.

Макет козацької фортеці XVII ст. у Жовниному. 1971 р.

1239 року Жовнин зазнав нападу татарських орд хана Батия. Незважаючи на героїчний опір жителів, місто-фортецю татари знищили. Лише на початку XVI ст. на місці Жовнина згадується урочище Кліматин (Кліматичі), яке належало князям Смагам[1]. Потім воно було віддане під Черкаський замок, а 1509 року перейшло до князів Павшів, які в 1512 році заповіли його Київському Пустинно-Микільському монастиреві[2].

У 20-і роки XVII ст. велася боротьба між Вишневецькими та Київським Пустинно-Микільським монастирем за право володіти урочищем Кліматичем. 1624 року К. Вишневецький остаточно захопив його і заселив, залишивши за ним назву Жовнин (Жовник)[3]. Жителі відробляли панщину або платили чинш за звільнення від неї. Так, 1630 року жителі Жовнина сплатили Вишневецьким 180 злотих.

Навесні 1638 року почалося повстання нереєстрових козаків на чолі з Я. Острянином і К. Скиданом, яке стало поштовхом до масового селянського виступу на Київщині й Полтавщині. В Жовнині були зосереджені основні сили повстанців. Влітку 1638 року відбулися вирішальні бої повсталих козаків з польсько-шляхетським військом під командуванням гетьмана Потоцького. Зазнавши великих втрат, група козаків разом з Острянином відступила й перейшла російський кордон. Ті, які залишилися, обрали гетьманом Д. Гуню і продовжували боротьбу. Протягом 7 тижнів повстанці чинили героїчний опір. Але сили були нерівні. Польські війська оточили табір. Частині козаків на чолі з Д. Гунею вдалося вийти з оточення.

Придушивши повстання, Я. Вишневецький жорстоко розправився з його учасниками. Але ніщо не змогло спинити народні маси в їх прагненні скинути ярмо феодально-кріпосницького і національного гніту. 1648 року почалася народно-визвольна війна. Під ударами селянсько-козацьких загонів Я. Вишневецький утік з Лівобережжя. До Жовнина вступили козаки. Він став сотенним містечком Чигиринського полку й одним з центрів боротьби народних мас Посулля проти поневолювачів. До складу Жовнинської сотні, крім самого Жовнина, входили села Горби, Гриньки, Липове, Матвіївці (Матвіївка), Кліщинці.

Згідно з грамотою російського царя Олексія Михайловича 1654 року Жовнин був закріплений за Київським Пустинно-Микільським монастирем. Жителі села мусили сплачувати податки і відбувати повинності на його користь.

У другій половині XVII ст. населення містечка збільшувалося за рахунок втікачів з Правобережної України, які рятувались від розправи польської шляхти. В 50—70-х рр. XVII ст. Жовнин не раз зазнавав нападів турків і татар. 1678 року татари навіть захопили містечко, але їх швидко вигнали козаки Полтавського полку.

В кінці XVII — на початку XVIII ст. жовнинські селяни потрапили в залежність від Градизького монастиря, що управляв усіма лівобережними маєтками Київського Пустинно-Микільського монастиря. Після секуляризації монастирських земель на Лівобережній Україні 1786 року село передане у відання казни[4].

---

[1] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение, стор. 37, 71—72, 179.

[2] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости». Часть неофициальная, 1898, № 26, стор. 931.

[3] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение, стор. 71—72; Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 8. Полтава, 1912, стор. 60.

[4] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1877, № 1, стор. 7—16.

Посилення процесу закріпачення селян на Україні в другій половині XVIII ст. призвело до значного поширення антифеодального руху. Не залишились осторонь і жителі Жовнина. В 1767—1774 рр. вони активно підтримували боротьбу селян та козаків с. Кліщинців Жовнинської сотні проти поміщиків Лисенка і Туманського, які хотіли перетворити їх на кріпаків. Придушивши повстання, царські чиновники до 1775 року розшукували повстанців і чинили екзекуції.

Після ліквідації полкового устрою 1782 року Жовнин увійшов до складу Київського намісництва, з 1796 року — до Малоросійської губернії, а з 1802 року — до Золотоніського повіту Полтавської губернії[1]. У другій половині XIX ст. він став волосним центром.

Починаючи з 20-х років XIX ст., пожвавішало економічне життя містечка. Тут працювали два селітрові та винокурний заводи. Значна частина продукції селітрових заводів відправлялася на Шосткинський пороховий завод. Щороку відбувались три ярмарки, на які з'їжджались купці з Полтавської і Київської губерній, а також з Росії.

Проведена царським урядом реформа 1861 року юридично звільнила селян від кріпацтва, але не поліпшила їх економічного становища. 205 ревізьких душ поміщицьких селян одержали 222 десятини землі, а 188 ревізьких душ казенних селян мали 381 десятину[2]. Це не забезпечувало навіть прожиткового мінімуму. За наділи треба було платити високі викупні платежі. Крім того, селянські господарства несли тягар численних податків. Все це призводило до обезземелення селян, що посилювалося безперервним дробленням наділів, а також переселенням селян з Правобережної України на Лівобережну.

Якщо 1863 року в Жовнині налічувалося 467 дворів з населенням 3661 чоловік, то 1885 року в містечку з хуторами було 778 господарств з населенням 4296 чоловік[3]. Основну масу становили козаки — 545 господарств, казенних селян було 86 господарств, селян-власників — 97, міщан — 49. З усіх господарств у 21 зовсім не було землі, 116 — не мали орної землі, 185 — мали до 3 десятин, 27 — до 50 і більше десятин. Значну частину громадських земель (500 десятин) становили піски[4]. Переважна більшість худоби була в руках поміщиків. Бідні селяни не могли її тримати через відсутність пасовиськ. 167 господарств не мали ніякої худоби, а в 95 були лише вівці або свині.

1900 року в Жовнині разом з хутором Драним налічувалося вже 803 господарства, з яких 26 були безземельні, 100 мали менше десятини землі, 232 — до 3 десятин, 27 — до 50 десятин[5]. Селяни, крім 794 крб. викупних платежів, цього року сплатили 343 крб. державного поземельного податку, 5083 крб. земських та мирських зборів, 372 крб. страхових платежів. Звичайно, за таких умов більшість з них не могла забезпечити своєї сім'ї хлібом. Тому в пошуках кращої долі вони залишали рідний край. Так, протягом 1877—1893 рр. з Жовнинської волості переселилося до Сибіру та інших місць 471 чоловік.

У роки російсько-турецької війни 1877—1878 рр. деякі жителі Жовнина брали участь у визволенні болгарського народу з-під турецького рабства. Вони разом з іншими воїнами російської армії і болгарськими ополченцями героїчно билися під Ескі-Загре (нині Стара Загора) під Плевною, з мужністю відстоювали Шипкинський перевал. У цих боях на болгарській землі загинули жителі містечка Д. П. Терещенко, О. О. Левочко та П. І. Шиш[6].

---

[1] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор. 58—59.

[2] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год, стор. 236—237.

[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 6. Золотоношский уезд, стор. 90—93.

[4] Там же, стор. 90—91, 94—97.

[5] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 г. Золотоношский уезд, стор. 72—73.

[6] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1878, № 9, стор. 471; № 10, стор. 513.

У 1905 році хвиля селянських виступів, що прокотилася по країні, захопила й Жовнин. До містечка були введені війська[1].

Після проведення столипінської аграрної реформи процес класової диференціації дедалі поглиблювався. 1910 року 852 господарства мали 5475 десятин всієї землі. На кожні 100 господарств 4,9 були безземельні, 33,6 мали менше 3 десятин; поряд з цим 4 господарства мали 50 і більше десятин[2]. Отже, більше як половина господарств була дуже погано забезпечена землею. Селяни шукали побічних заробітків, у зв'язку з цим розвивались кустарні промисли. На початку XX ст. у Жовнині теслярством займались 21 чоловік, кравецтвом — 29, шевством — 20. Були тут і бондарі, чинбарі, ткачі, візники[3]. У селі працювало 63 вітряки, водяний млин і дві олійниці.

Показником низького рівня медичної допомоги трудящим може служити той факт, що на 1900 рік у 6-й медичній дільниці, яка містилася в Жовнині і обслуговувала Вереміївську, Жовнинську та Лялинську волості (близько 17 тис. чоловік), працювали один лікар і три фельдшери. В 1903 році лікар з села вибув і його посада залишалася вільною аж до Жовтневої революції.

У Жовнині діяли дві парафіяльні школи та парафіяльне училище, в яких навчалося менше половини дітей шкільного віку, решта залишалася поза школою. В народній бібліотеці з читальнею, що з'явилася на початку XX століття, 1907 року налічувалося 710 книжок.

Нових страждань завдала трудящим перша світова війна. Багато сімей залишалося без годувальників, зросли податки й дорожнеча. Лютнева революція майже не внесла істотних змін у життя села.

Справжню свободу, політичні права та землю селяни Жовнина здобули лише після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Волосний ревком, який очолив солдат-більшовик П. І. Феночко, приступив до проведення в життя перших декретів Радянської влади. Було націоналізовано паровий млин багатіїв Гайсинських, почалася конфіскація поміщицьких і частково куркульських земель. Тоді ж створено партійний осередок, першим секретарем якого був Т. М. Терещенко.

Але дальшому здійсненню революційних перетворень перешкодили австро-німецькі війська, що захопили Жовнин весною 1918 року. Знову повернулися старі дореволюційні порядки. Ревком продовжував свою діяльність в умовах підпілля. Боротьбу населення проти німецьких окупантів очолив партійний осередок, який сформував партизанський загін на чолі з Я. З. Антосиком[4]. В дні відзначення 50-річчя Великого Жовтня за активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції, громадянській війні і в боротьбі за владу Рад Я. З. Антосик був нагороджений орденом Леніна. На початку лютого 1919 року в Жовнині відновлено Радянську владу. Населення приступило до відбудови господарства. Не вистачало ні реманенту, ні худоби. Селяни об'єднувалися у товариства спільного обробітку землі, яких на кінець травня 1919 року в селі було 6. Вони об'єднували до 20—30 господарств кожне[5].

З наступом білогвардійських військ Денікіна, в червні 1919 року в Жовнині та навколишніх селах формується сотня Червоної Армії 1-го Золотоніського запасного полку на чолі з представником Золотоніського повітревкому комуністом Воробйовським[6]. У серпні 1919 року білогвардійці вступили до Жовнина. Визволила село Червона Армія в кінці грудня 1919 року.

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-2060, оп. 1, спр. 270, арк. 1.

[2] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд, стор. 66—69.

[3] Кустари и ремесленники Полтавской губернии, стор. 21—22.

[4] Полтавський облдержархів, ф. Р-2047, оп. 1, спр. 45, арк. 1—3; спр. 75, арк. 1—8; спр. 76, арк. 1—5; спр. 126, арк. 1—3.

[5] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 133.

[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-1667, оп. 1, спр. 38, арк. 152—153.

Соціалістичне будівництво після закінчення громадянської війни проходило в складних умовах. Навколо діяли рештки куркульсько-націоналістичних банд. Від рук бандитів загинули Т. М. Терещенко та голова земельного відділу волвиконкому Ю. С. Старик. Велику роль в організації селян на боротьбу за зміцнення Радянської влади відіграли партійний осередок та комнезам, створений влітку 1920 року. У тому ж році виник комсомольський осередок.

1922 року за ухвалою партійних органів до Жовнина на посаду голови волвиконкому направлено градизького комуніста й активного комнезамівця П. Л. Крупка[1]. Він обирався делегатом кількох всеукраїнських з'їздів незаможних селян, а в кінці 20-х — на початку 30-х років — до складу Всеукраїнської Центральної комісії незаможних селян.

Рішенням Золотоніського повітземвідділу 1922 року для Жовнина було виділено 50 десятин землі під волосні насіннєві фонди[2]. У селі працювали паровий і водяний млини і 32 вітряки.

На кінець 1925 року КНС об'єднував 286 незаможників, сільське споживче товариство та сільськогосподарська кооперація — 328 чоловік.

Населення Жовнина та ще 5 сіл обслуговувала амбулаторія.

Розгорталася культурно-освітня робота. В 3-х школах навчалося 282 учні, було організовано кілька гуртків лікнепу. Центром масово-політичної роботи став сельбуд, при якому працювали господарський, природничий, політичний, драматичний, музичний та інші гуртки.

1926 року в Жовнині створено машинно-тракторне товариство. Через два роки виникло товариство спільного обробітку землі «Жовтень», а наступного року — ще п'ять: «Незаможник», «Шевченківське», «Червона зірка», «Дніпрова хвиля», «Червоний партизан». ТСОЗи об'єднували по 12—20 економічно слабких господарств, які мали не більше десяти плугів та борін, по кілька коней. У березні 1930 року створено сільські виробничо-кооперативне товариство «Вільна праця» та птахівниче товариство «Нове життя».

У червні 1930 року на базі ТСОЗів «Незаможник» і «Жовтень» виникла сільськогосподарська артіль ім. 8 Березня[3]. Згодом до неї приєднався ТСОЗ «Червона зірка». В 1930—1931 рр. створені артілі ім. Лебедя, «Робітник землі» (з 1936 року — ім. Чкалова), ім. Шевченка і «Добробут». Але колективізації заважали куркулі. Вони підбурювали селян не вступати до колгоспів. Та бідняцько-середняцька частина села, очолювана комуністами, зламала ворожий опір. На 1931 рік до артілей вступили всі бідняцько-середняцькі господарства села. У придбанні та ремонті сільськогосподарського реманенту велику допомогу селянам під час проведення колективізації подали робітники Крюківських вагонних майстерень м. Кременчука. У січні 1930 року в селі створено скотарське виробниче кооперативне товариство «Праця»[4], на базі якого 1932 року засновано маслозавод.

Сільськогосподарські виробничі об'єднання потребували дійової технічної допомоги. 1936 року організовано машинно-тракторну станцію, яка в лютому цього ж року одержала від держави 15 тракторів. 1939 року в Жовнині проживало 3402 чоловіка[5], діяли опорний пункт тваринництва, лісництво, сільське споживче товариство, а також артіль художнього вишивання. Поступово колгоспи міцніли, зростали їх прибутки. Так, прибуток колгоспу ім. Шевченка 1940 року становив 623 077 крб.

З 28 серпня 1928 року до 2 вересня 1930 р. Жовнин був районним центром Кременчуцького округу, потім увійшов до складу Градизького району Харківської області, а з 1937 року — до Полтавської області.

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-3887, оп. 1, спр. 41, арк. 27—28.
[2] Черкащина в період відбудови народного господарства 1921—1925 рр., стор. 69.
[3] Газ. «Радянський селянин», 13 червня 1930 р.
[4] Газ. «Радянський селянин», 19 січня 1930 р.
[5] Полтавський облдержархів, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 108, арк. 19; спр. 317, арк. 86.

У 1937 році населення обслуговувала лікарня на 25 ліжок, в якій працював один лікар, аптека. Тут були середня і 3 початкові школи. Збудовано двоповерховий кінотеатр.

Мирну працю трудівників села порушив віроломний напад фашистських загарбників на Країну Рад.

У вересні 1941 року гітлерівці вдерлися в Жовнине. Для організації підпільної боротьби в селі залишалися комуністи М. П. Бережний, В. А. Слюсар, З. М. Вергал та І. І. Пшенишний. Вони створили підпільну групу, в якій до кінця року налічувалося понад 20 чоловік. Весною 1942 року до неї приєдналася група комсомольців і молоді, якою керував В. Д. Поливара. Але підпільники не встигли розгорнути свою діяльність. Виказані зрадником М. П. Бережний, В. А. Слюсар, З. М. Вергал, В. Д. Поливара та інші були заарештовані і розстріляні окупантами[1].

В лютому 1943 року у Жовниному сформовано партизанський загін, командиром якого був М. А. Червяковський, а комісаром І. І. Пшенишний. Влітку 1943 року в лісі під Градизьком висадилися семеро радянських десантників-підривників. Партизани переправили їх до Жовниного і, об'єднавшись у партизанський загін ім. Тимошенка, почали діяти проти ворога. Командиром цього загону був десантник В. П. Большаков, комісаром десантник В. Г. Руднєв, начальником штабу І. Ю. Голик. Народні месники перешкоджали ворогам вивозити до Німеччини награбований хліб і худобу, затримували рух ворожого транспорту.

Багато лиха завдали селу окупанти. Фашисти відправили на каторжні роботи до Німеччини 360 жителів села, пограбували і спалили 516 господарств колгоспників, будівлі артілей ім. 8-го Березня та ім. Т. Г. Шевченка, 5 млинів, маслозавод, а також шкільні приміщення, лікарню, кінотеатр, висадили в повітря міст через річку Сулу[2]. 27 вересня 1943 року Червона Армія визволила Жовнине від німецьких загарбників. Понад 700 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 215 з них нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед нагороджених В. А. Братик та А. М. Панченко — орденом Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів.

Жителі села відразу приступили до відбудови зруйнованого гітлерівцями господарства. Незважаючи на відсутність техніки та нестачу тяглової сили, колгоспи села у 1943 році засіяли 693 га жита і 280 га пшениці[3].

Протягом 1943—1950 рр. відбудовано колгоспи, школу, в пристосованих приміщеннях почали працювати сільський клуб і бібліотека. До жовтня 1945 року споруджено 300 житлових приміщень.

22 вересня 1950 року на базі чотирьох артілей Жовниного створено одну — ім. Жданова, а 1959 року колгоспи сіл Вереміївки, Кліщинців, Тимченок і Жовниного об'єдналися в один — ім. Ілліча[4].

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, 1959 року с. Жовнине перенесено з долини Сули на захід, на підвищену терасу Дніпра, за 6 км від колишнього місця розташування, а територію старого села було затоплено. Деякі господарства переселені до Кременчуцького району Полтавської, Херсонської і Кримської областей.

Трудящим нового села велику допомогу подали робітники Крюківського вагонобудівного заводу. Вони змонтували колгоспну електростанцію, виготовили ємкості для водонапірної башти, від якої проведено 16 450 метрів водопроводу та встановлено 425 водозбірних колонок, більшість з них — у дворах жителів села.

1961 року проведено розукрупнення колгоспу ім. Ілліча на 4 артілі. В Жовниному залишилась лише одна — ім. Жданова (з 1963 року ім. Чкалова).

---

[1] Полтавський облпартархів, ф. 15, оп. 1, спр. 2882, арк. 1—8.
[2] Полтавський облдержархів, ф. Р-5374, оп. 1, спр. 2, арк. 8, 27; спр. 3, арк. 32—33.
[3] Там же, ф. Р-5374, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
[4] Там же, ф. Р-7436, оп. 1, спр. 80, арк. 25.

27 січня 1964 року, враховуючи клопотання жителів сіл Вереміївки, Жовниного, Кліщинців, Тимченок Глобинського району Полтавської області, їх територію включено до складу Золотоніського району, а з січня 1965 року до Чорнобаївського району Черкаської області.

Завдяки підвищенню культури землеробства, правильному доборові кадрів, масово-політичній роботі партійної організації, що налічує 67 комуністів, колгосп ім. Чкалова перетворився на велике багатогалузеве господарство. Він має тепер 2201 га орної землі. Тут вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Врожайність зернових у 1966—1970 рр. зросла до 24,2 цнт з га, кукурудзи до 36, цукрових буряків до 196,5 цнт, а 1971 року колгосп зібрав по 35,3 цнт пшениці і 237 цнт цукрових буряків з га. На полях працюють 21 трактор, 11 комбайнів різних типів, 21 автомашина. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. 1970 року на 100 га угідь вироблено 421 цнт молока і 78,6 цнт м'яса. П'ятирічний план виробництва і продажу державі яєць в цьому господарстві виконано на 126,7 проц. Його прибутки становили близько 992 тис. карбованців.

Гордістю колгоспу є його люди. За високі показники у праці 91 чоловік нагороджений орденами і медалями СРСР. 1970 року 79 трудівників села відзначені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Високими виробничими показниками зустріли жителі Жовниного XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. За трудові успіхи доярка К. С. Березовець нагороджена орденом «Знак Пошани», 20 колгоспникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. Тракторна бригада, яку очолює комуніст О. К. Кононенко, здобула звання колективу комуністичної праці і бригади високої культури землеробства.

Колгосп має допоміжні підприємства — цегельний завод, механічний млин, дві ремонтні майстерні, лісопильню. В селі є бригада Вереміївської риболовецької артілі.

Охороною природи займається лісництво. В районі Жовниного посаджено 1250 га нових лісів. За відмінну роботу в лісовому господарстві 1953 року орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені Т. Я. Василенко, К. К. Вергун, Г. Д. Харенко, О. Й. Яцечко. Г. Д. Харенко, яка близько 20 років життя віддала справі вирощування лісів, у 1954 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У селі широко розгортається будівництво. Тут споруджено 820 житлових будинків, 18 культурно-побутових і громадських приміщень. На кошти держави зведено двоповерхову школу, 4 магазини. До 50-річчя Великого Жовтня гостинно відчинилися двері будинку культури із залом для глядачів на 400 місць. Якщо старе село складалося з хуторів, то сучасне має 34 квартали, поділені прямими й широкими вулицями.

Для піднесення сільськогосподарського виробництва та подальшого впорядкування села багато робить Жовнинська сільрада, до складу якої входять 25 депутатів. Голова сільради П. Я. Гордовський нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Надійними помічниками 68 комуністів у виробничих справах, у розв'язанні громадсько-політичних питань, у вихованні молоді в комуністичному дусі є комсомольська організація, що налічує 85 юнаків та дівчат.

Сільрада і правління колгоспу велику увагу приділяють охороні здоров'я населення. У Жовниному є лікарня з пологовим відділенням, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, колгоспні дитячі ясла. В лікарні працюють два лікарі та 14 фахівців з середньою медичною освітою. Тривалий час в селі працювала акушеркою К. М. Іванова-Скальська, яку за сумлінну працю нагороджено орденом Леніна.

Набагато зріс освітній і культурний рівень трудівників села. Восьмирічну школу відвідують 150 дітей. Їх вчать 14 учителів. Сільська бібліотека налічує 9486 книжок і обслуговує 838 читачів. Крім того, книжковий фонд шкільної бібліо-

теки становить 4478 примірників. При сільському будинку культури працюють хоровий, драматичний та інші гуртки, якими охоплено близько 80 учасників.

В селі відкрито гідрометеорологічний пост, закладено Парк дружби, будується колгоспний стадіон на тисячу місць. На площі перед будинком культури на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна споруджено пам'ятник великому вождю.

Працюють групи товариств «Знання» (16 чоловік) та охорони пам'ятників історії та культури (174 чоловіка), які взяли участь у створенні сільського краєзнавчого музею.

За роки Радянської влади, особливо в післявоєнний час, невпізнанно змінилось село і люди, їх побут, звичаї. З'явилися нові обряди. Щороку святкують тут день останнього снопа. Урочисто справляють весілля. В будинку культури, крім наречених, присутні рідні та гості. В день реєстрації шлюбу там збирається багато людей, грає музика. Молодих вітають голова сільської Ради, керівники колгоспу, організацій, де вони працюють, вручають їм квіти і цінні подарунки.

У Жовниному провів дитячі роки великий український композитор, основоположник української класичної музики М. В. Лисенко. Деякий час тут жив видатний український письменник, драматург і режисер М. П. Старицький.

Чесною, сумлінною працею жителі села множать славу своїх батьків і впевненою ходою крокують у щасливе майбутнє.

В. Н. ЖУК, Г. М. ПИЛИПЕНКО

ІРКЛІЇВ

Ірклїїв — село, центр сільської Ради. Лежить на автотрасі Київ—Дніпропетровськ, за 16 км на південь від райцентру та за 30 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 2476 чоловік. Сільраді підпорядковані села Скородистик, Загородище та Червоногірка.

Сучасний Ірклїїв засновано 1601 року[1]. У ньому шукали притулку ті, хто тікав від унії та соціально-економічного гноблення шляхти. 1616 року в містечку налічувалося 300 козацьких хат і 20 «послушних». А люстрація 1628 року називає вже 400 козацьких дворів і 50 «послушних», залежних від феодала. Тут стояв замок, обнесений високим дубовим частоколом і трьома земляними валами. Мешканці мусили «кінно й оружно» виконувати військову повинність, оскільки Ірклїїв був природною фортецею, що охороняла прикордонні землі Лівобережної України від наскоків кримських і ногайських татар.

Уже в 1620 році польський король Сигізмунд III подарував цю фортецю князеві К. Вишневецькому[2]. А невдовзі містечко перейшло в спадок Я. Вишневецькому. Магнати прагнули покріпачити селян. Ірклїїв стає одним із осередків боротьби проти соціального й національно-релігійного гноблення. Його козаки та селяни брали активну участь у козацько-селянському повстанні 1637 року.

Магнати придушили повстання. Вздовж шляху, що йде від містечка через Переяслав аж до Ніжина, М. Потоцький наказав поставити шибениці й палі і скарав на них багатьох борців за волю. Одних жителів містечка шляхта порубала, іншим довелося рятуватися втечею до Росії[3]. Навесні 1638 року гетьман Я. Острянин і полковник К. Скидан знову підняли козаків і селянство на боротьбу. До повстання приєдналися й ірклїївці. Після поразки повстанців під Жовнином і поблизу гирла річки Сули польсько-шляхетське військо вчинило жорстоку розправу над жителями Ірклієва.

Весною 1648 року ірклїївці включилися у визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького. На цей час ірклїївська сотня настільки зросла,

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 51.
[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 10,38.
[3] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 148.

що була перетворена на полк [1]. За наказом польського уряду він у складі Ірклїївської, Васютинської, Вереміївської,Канівецької та Бурімської сотень разом з регулярним польським військом та іншими полками реєстровців рушив вниз по Дніпру. 24 квітня 1648 року об'єднані сили реєстровців наблизились до Кам'яного Затону. На заклик Филона Джалалія, друга й соратника Богдана Хмельницького, козаки підняли повстання, перебили зрадників-старшин, полк солдатів та найману німецьку піхоту і, обравши Джалалія наказним гетьманом, 6 травня під Жовтими Водами приєдналися до Хмельницького. 16 травня 1648 року козаки Ірклїївського полку взяли участь у битві під Корсунем, де польсько-шляхетське військо зазнало повного розгрому.

На час розгортання визвольної війни Ірклїїв став одним з осередків козацтва. Автор «Літопису Самовидця» пише, що навесні 1649 року, коли Богдан Хмельницький знову рушив походом на шляхту (під Збараж) і коли на Україні не було чоловіка, котрий «або сам, або син, або його слуга не пішов би у козаки» [2], на заклик гетьмана під прапори повстання стали й козаки Ірклїївського полку. В цьому ж 1649 році його переформували у Кропив'янський (полковник Филон Джалалій), до складу якого ввійшли три Ірклїївські сотні (631 козак). Ірклїїв став сотенним містечком.

У серпні 1650 року в містечку відбулася зустріч Богдана Хмельницького з київським митрополитом Сильвестром Косовим і королівськими послами Адамом та Миколою Киселями. Тут був і російський посланець Струков. Виконуючи волю польського короля, Микола Кисіль ультимативно зажадав влаштувати татаро-козацький похід «на московські землі». Гетьман відповів відмовою. Хмельницький підписав тут кілька своїх універсалів.

Визвольна війна 1648—1654 рр. ліквідувала польсько-шляхетські володіння на Лівобережжі, але не знищила феодальних порядків. Українська старшина і російські бояри виступили проти трудових верств населення. Вони захоплювали землі й посилювали гноблення селян. Щоб оподаткувати жителів Лівобережної України, царський уряд у 1666 році провів тут перепис населення. Відповідаючи на утиски старшини і воєводського управління, 1666 року повстали селяни й козаки Переяславського полку. До них приєдналися і жителі Ірклієва. Повстання було жорстоко придушене. В кінці XVII і на початку XVIII ст. село не раз зазнавало наскоків турок і татар.

Тут швидко зростає феодальне (старшинське) землеволодіння і триває процес покріпачення селян. Так, у 1711 році за вірну службу на війні проти турків воєвода з сербів Требинський призначається сотником Ірклїївської сотні. За 30 років сотникування він під різними приводами в 300 місцях приєднав до виділеного йому наділу різні землі з сіножатями, садами, городами, будівлями, луками, лісами. Його володіння з'явилися в усіх навколишніх селах. Ірклїївський сотник володів навіть містечками Оржицею, Плеховом та кількома островами на Дніпрі [3]. На Ірклїївські володіння зазіхав у цей час і кропивнянський сотник К. Следзинський. 1726 року, за даними ревізької книги Переяславського полку, в Ірклієві у 212 хатах проживало 357 родин (100 козацьких, 22 міщанських і понад 200 селянських), з них 180 були убогими (47 козацьких і 133 селянські).

Тікаючи від покріпачення, уникаючи тягару різних поборів, селянство йшло до повстанців, поповнювало лави гайдамаків. У зв'язку з повстанським рухом Ірклїїв згадується 1737 року. Тоді в одному з повідомлень зазначалося, що за р. Ірклієм гуртувалися у загони численні групи гайдамаків [4]. Приплив збіднілого

[1] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение, стор. 229.
[2] Літопис Самовидця, стор. 57.
[3] И. Лучицкий. Сборник материалов для истории общин и общественных земель в Левобережной Украине XVIII века. К., 1884, стор. 50—62.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 265.

люду в гайдамацькі загони з Лівобережжя особливо посилився після 1764 року, коли царський уряд частину козаків забрав у пікінерські полки. Включили до одного з полків та позбавили козацьких прав також багатьох козаків з Ірклiївської сотні. Потерпілі козаки надіслали Катерині II чолобитну і просили повернути їх у «Малоросійську команду». Цариця не поспішала з відповіддю. Коли ж 1768 року спалахнув вогонь Коліївщини, багато ірклiївців пішло у гайдамаки. В документах зустрічаються прізвища отамана Кирика Уса, козаків Оврама Тарана, Якима Шпильки, Геросима Шкоди, Степана Куйди[1]. Через містечко проліг шлях і першої партії засуджених повстанців. Тільки в 1775 році іменним указом Катерина II задовольнила прохання козаків[2].

Військова служба ще довго лишалася основним заняттям жителів містечка. Тут розвивалися чумацтво, рибальство та ремесла. Протягом XVIII ст. в містечку побудовано три церкви, але не було ні однієї школи.

З 1782 по 1796 рік Іркліїв — містечко Київського намісництва, з 1797—1801 рр.— Малоросійської губернії, а з 1802 року волосний центр Золотоніського повіту Полтавської губернії.

У середині XIX ст. (1859 рік) у 312 дворах проживало 2135 мешканців. Містечко мало винокурню, селітряний завод, 2 чинбарні, поштову станцію. Щотижня тут відбувалися базари та чотири рази на рік семиденні ярмарки. В Іркліїв на ярмарок приїздили купці з Полтавської та сусідніх губерній. На ярмарку торгували гуртами худоби, хлібом, птицею, пряжею.Сюди привозили колеса з Мельників, дерев'яні вироби з Черкас, посуд з Опішні, рушники з Кролівця. Торговище розміщувалося на площі, що перевершувала 50 десятин.

Напередодні 1861 року в Ірклієві проживали переважно козаки. З 582 ревізьких душ, зареєстрованих тоді, козаків було 346 чоловік, а решта — селяни й міщани. Реформа 1861 року не поліпшила становища колишніх кріпаків Ірклієва. 162 ревізькі душі одержали всього 264 десятини землі (по 1,6 десятини). На 1900 рік в Ірклієві з 300 господарств 115 мали до однієї десятини землі, від однієї до трьох десятин мали 69 господарств і тільки 7 господарств мали понад 50 десятин землі[3]. 61 господарство не мало худоби. Нестача землі змушувала селян займатися різними ремеслами — ткацтвом, шевством, кравецтвом, чинбарством. Місто мало своїх бондарів, візників, мулярів, теслярів, ковалів, колісників, килимників.

Розвиток капіталізму посилював зубожіння більшості жителів Ірклієва. Не витримавши конкуренції з куркулями, значна частина козаків і селян втратила землю і, шукаючи кращої долі, змушена була залишати село. Звідси щороку вирушали на південь валки заробітчан.

Напередодні революції 1905—1907 рр. серед ірклiївців розповсюджувалась нелегальна література. Її старанно вивчали на сходках, про що доповідав у департаменті поліції полтавський губернатор. Жителі містечка не раз намагалися поділити землі поміщиків та глитаїв, перестали платити податки[4].

Наприкінці XIX ст. сталися деякі зрушення в галузі медичного обслуговування та освіти. Створюється медична дільниця, де працює один фельдшер. На його допомогу чекали жителі 14 населених пунктів (28 тис. чоловік). 1875 року земство відкрило в Ірклієві школу. Була вона дуже убога, бо вже 1883 року земські збори визнали, що ні парт, ні посібників школі не вистачає. 73 учнів навчав один учитель і його помічниця. Крім земської, в 1900 році тут працювали ще 2 церковнопарафіяльні школи, бібліотека (370 книг).

Перша світова війна згубно позначилася на економічному становищі ірклiївців. Чоловіків забрали до війська. Господарювали переважно жінки й підлітки.

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 155, 176, 303, 321.
[2] Журн. «Киевская старина», 1899, № 12, стор. 321—322.
[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1900 года, Золотоношский уезд, стор. 85.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 120.

Загальна площа орної землі різко скоротилася. Серед селян зростало невдоволення війною, вони проймалися ще більшою ненавистю до глитаїв та експлуататорів.

Після Лютневої революції 1917 року з фронту почали повертатися революційно настроєні солдати. Під впливом агітації більшовиків (особливо Г. Л. Рябоконя, І. Т. Лимаря) вже в липні 1917 року селяни Іркліївської волості захопили 1000 десятин поміщицької землі[1]. Боротьба за землю з особливою силою спалахнула тут після перемоги Великого Жовтня.

У січні 1918 року в містечку була встановлена Радянська влада й утворений ревком, який почав конфіскацію поміщицьких та куркульських земель, заходився наділяти нею бідняків. Він розподіляв поміщицьку худобу та інвентар між селянами.

Та недовгою була воля для іркліївців. У березні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Населення знову піднялося на боротьбу. В квітні на нелегальній нараді іркліївці утворюють підпільний ревком, який очолив комуніст І. Т. Лимар. 19 травня разом з селянами навколишніх сіл піднімають вони повстання. Окупанти жорстоко розправилися з непокірними, частину було засуджено до каторжних робіт.

Влітку повстанський рух розгорівся знову, і восени 1918 року загони повстанців вигнали кайзерівських окупантів. Та вже в грудні владу тут захопила Директорія. В січні наступного року, після вигнання окупантів і петлюрівців, у селі було створено новий ревком, до складу якого ввійшло 25 чоловік (серед них 15 комуністів). Тоді ж сформовано партійну організацію Ірклієва. В липні—серпні іркліївці включилися у боротьбу проти денікінців, які вдерлися до села. За постановою п'ятого повітового з'їзду Рад на Золотоніщині сформувався червоноармійський полк порятунку революції. Іркліївці успішно провели мобілізацію до лав Червоної Армії й звитяжно бились з ворогом. В грудні 1919 року Радянську владу в Ірклієві утверджено остаточно.

Одразу ж після закінчення громадянської війни селяни взялися відбудовувати господарство.

10 вересня 1920 року в Ірклієві створюється комітет незаможних селян (223 чоловіка), головою якого став М. Бережко. Тоді ж засновано і волосний комнезам, очолив його Ф. Захарченко. 8 грудня 1921 року в Ірклієві відбувся волосний з'їзд незаможників, який закликав бідноту до активізації роботи на місцях. КНС стали опорою Радянської влади. 1922 року для забезпечення населення посівним матеріалом в Іркліївській волості було виділено 150 десятин під землі насіннєвого фонду. Державна прокатна станція допомагала селянам реманентом. Комітети незаможних селян проводили також велику культмасову й освітню роботу. Вони організували ліквідацію неписьменності на селі, відремонтували й добудували школу, відряджали незаможників вчитися до робітфаків, вузів[2] тощо.

Восени 1928 року 30 сімей села об'єдналося в сільськогосподарську артіль «Великий розділ». 1930 року її перейменовано в колгосп ім. Петровського (голова К. П. Ковтун). На цей час 70 проц. усіх господарств села перейшли до колективного господарювання. Успіхам колгоспу сприяла МТС ім. газети «Правда» (організована 1933 року). МТС допомогла механізувати найбільш трудомісткі процеси колгоспного виробництва, полегшила працю хлібороба. Тоді ж налагодили роботу млин, олійниця, коноплезавод.

Трударі колгоспу ім. Петровського гаряче відгукнулися на розгортання стахановського руху в країні. Весною 1936 року А. М. Шолудько очолила ланку вирощування проса і виростила по 39,5 цнт зерна з га (вдвічі більше, ніж по колгоспу). 1938 року комсомолка О. Ф. Бакуменко стала першою жінкою-комбайнеркою колгоспу. За сезон вона зібрала й обмолотила 390 га збіжжя і заробила 1502 крб.

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 50.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-1740, оп. 1, спр. 63, арк. 7—13, 22, 26, 28, 30.

У цьому ж році ірклїівці вийшли на перше місце в області. Вчасно й успішно виконавши всі сільськогосподарські роботи, колгоспні трудівники завоювали перехідний Червоний прапор оргкомітету Верховної Ради УРСР по Полтавській області та Полтавського обкому КП(б)У[1]. МТС ім. газети «Правда» за першість у соціалістичному змаганні одержала грошову премію[2], 1939 стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а 1940 нагороджена орденом «Знак Пошани». 1939 року право взяти участь у виставці здобула також свиноферма колгоспу ім. Петровського (зав. свинофермою А. М. Рябокінь), свинар П. С. Авраменко, свинарка Г. Д. Безугла, ланковий О. І. Моцак (виростив урожай по 21,1 цнт. озимої пшениці і 38,3 цнт проса з га) і ланкова О. О. Шаповал (виростила 25,8 цнт. пшениці і 34,9 цнт. проса з га).

З ростом економіки поліпшувалося медичне обслуговування населення і набирала сили культосвітня робота на селі. 1927 року тут працювала дільнична лікарня. Населення обслуговували лікар, фельдшер, акушер. Діяли хата-читальня і бібліотека. До 1939 року ірклїівці вже мали будинок культури, три бібліотеки. Далеко йшла слава про Ірклїівську середню школу, де навчалося 400 учнів. Вона була оголошена зразковою, а М. І. Калінін 1939 року особисто вручив учителю цієї школи Л. Р. Пархоменку медаль «За трудову відзнаку».

Щороку все вагомішими ставали успіхи трудівників села. 22 червня 1941 року районна газета «Більшовицька правда» опублікувала список трударів колгоспу ім. Петровського, яких було затверджено учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1941 року. За 1940 рік вони досягли визначних на той час успіхів у виробництві зерна, м'яса, молока. В списку значилися конюх А. В. Битько, ланкова В. М. Цапля, свинарка Г. Д. Безугла. Учасником ВСГВ був визначений також метеорологічний гурток Ірклїівської середньої школи.

Передовикам не вдалося звітувати про свої успіхи у Москві: того дня почалася війна з фашистською Німеччиною. Зусилля ірклїівців відтепер підпорядковувались потребам оборони країни. Після оголошення загальної мобілізації багато чоловіків пішло на фронт. На виробництві їх заступили жінки.

19 вересня 1941 року гітлерівці вдерлися до Ірклієва. 737 днів тривала окупація. За цей час загарбники повісили, розстріляли й закатували 44 активістів. Загинули тоді й секретарі райкому КП(б)У П. А. Дичко, А. П. Короткий, С. П. Мовчан, секретар райкому комсомолу М. О. Пустовітова. Окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 383 чоловіка[3]. Пізніше, вже тікаючи, вони знищили 970 корів, 210 коней, 396 свиней і спалили село (670 хат).

З перших днів фашистської неволі ірклїівці піднялися на боротьбу з ворогом. З квітня 1942 року до жовтня 1943 року тут і в навколишніх селах діяла Задніпровська підпільна партійна організація, яку очолив комуніст Б. М. Рубцов. Організація мала 3 радіоприймачі, переписувала й регулярно розповсюджувала серед населення зведення Радінформбюро. Активно діяли тоді комсомолець І. О. Северин (нині завідуючий кафедрою Одеського технологічного інституту ім. М. Ломоносова), І. Т. та О. Т. Голобородьки, О. І. Іванов, В. П. Хондогий. За два тижні до приходу частин Червоної Армії Задніпровська підпільна організація приєдналася до партизанського загону М. Р. Соболєва-Кузьміна, що десантувався у серпні 1943 року в районі Чубарового лісу. Партизани не давали ворогу грабувати хліб, худобу, палити села.

26 вересня 1943 року гвардійці 35-ї танкової бригади 3-го механізованого корпусу Степового фронту, розгромивши фашистське угруповання під Кропивною, визволили Ірклїів[4]. Ірклїівці, здатні тримати зброю, з'явилися до військкомату

[1] Газ. «Більшовицька правда» (Ірклїів), 29 січня 1939 р.
[2] Газ. «Більшовицька правда», 18 березня 1939 р.
[3] Черкаський облпартархів. Ф. 622, оп. 1, спр. 15, арк. 68, 175; ф. 4619, оп. 8, спр. 53, арк. 1–22.
[4] А. М. Самсонов. От Волги до Балтики. М., 1963, стор. 183.

і попросили направити їх на фронт. Літні люди, жінки й підлітки заходилися відбудовувати село. Держава допомогла їм у цьому. Вже на 1 січня 1944 року Ірклїівська МТС мала 43 трактори і 23 комбайни[1]. Колгоспники успішно провели осінні (в 1943 році) і весняні (в 1944 році) польові роботи. Тоді ж відновили випуск продукції коноплезавод, млин, олійниця. Наркомат оборони у 1945 році за успішне виконання сільськогосподарських робіт та державних поставок у фонд Червоної Армії нагородив Ірклїівський район Червоним Прапором і вручив грошову премію. В 1946 році запрацювали Ірклїівський маслосирзавод і цегельня.

У ці роки почали повертатися в село демобілізовані воїни. Не всі прийшли додому. 413 жителів не повернулися з фронтових доріг. За мужність і відвагу 784 солдатів Батьківщина нагородила орденами й медалями, а капітана С. О. Литовченка (батальйон якого першим форсував р. Тису, захопив плацдарм і утримував його до підходу головних сил) удостоїла звання Героя Радянського Союзу. Вчорашні фронтовики активно включились у трудове життя. Прийшли на ферми, в бригади, майстерні. І вже через чотири роки на попелищі виріс новий Іркліїв, Ірклїівська МТС в 1947 році вийшла на перше місце в області. Слава про механізаторів С. А. Будченка, М. М. Камшу, О. В. Сапсая ширилася по всій країні (на 15-сильний трактор вони виробили по 1300 га умовної оранки)[2].

Не відставали від них і хлібороби. На 1949 рік вони значно поліпшили культуру землеробства, підвищили врожайність зернових і технічних культур, збільшили поголів'я худоби та її продуктивність і включилися в змагання за одержання високих урожаїв. Наполеглива праця трудівників дала непогані результати. Колгосп ім. Петровського в 1949 році одержав по 30 цнт жита з га. Тваринники від кожної фуражної корови надоїли по 2037 кг молока. Зросла оплата праці. На трудодень колгоспники одержували по 2 кг зерна і 12 крб. 23 коп. грошима (у старому масштабі цін)[3].

За трудові успіхи в перші повоєнні роки уряд у 1949 році нагородив одинадцять тваринників Ірклієва орденами й медалями СРСР.

У тяжких умовах відбудовчого періоду налагоджували свою роботу заклади охорони здоров'я, освіти та культури. В особливо тяжких умовах прийняла хворих дільнична лікарня та амбулаторія. У ті роки приймальня лікаря, маніпуляційна, стоматологічний, пастерівський кабінети, а влітку ще і гінекологічне відділення тулилися в одній кімнаті. 1951 року стає до ладу нове приміщення дільничної лікарні й умови для медичного обслуговування населення поліпшуються.

В спаленому майже дощенту селі одразу ж після визволення відкрилася початкова школа. В дві зміни у двох класних кімнатах два вчителі навчали 124 дітей. Тоді ж у наспіх пристосованих оселях розпочали роботу районний будинок культури, сільський клуб, районна бібліотека для дорослих, сільська та дитяча бібліотеки.

Нових успіхів досягли ірклїівці в наступні десятиріччя. Щоб господарства стали організаційно та економічно міцнішими, колгоспи Ірклієва, Скородистика, Загородища та Червоногірки в 1950 році об'єднуються, створюються три артілі. 1958 року на їх базі виникає колгосп «Радянська Україна». В цьому ж році Ірклїівська орденоносна МТС реорганізується в ремонтно-технічну станцію.

Продаж сільськогосподарської техніки колгоспам, створення тракторних бригад сприяли різкому поліпшенню агротехніки рільництва, допомагали підвищити врожайність сільськогосподарських культур і зміцнити кормову базу тваринництва. В ці роки середня врожайність зернових з га становила 16,3 цнт. П'ятдесяті роковини Жовтня ірклїівські колгоспники зустріли врожаєм зернових по 30,8 цнт з га. Прибуток колгоспу сягнув 1298 тис. крб., або по 401 крб. на гектар.

З 1962 року дві тракторні бригади ірклїівців починають вирощувати цукрові буряки та кукурудзу за методом Гіталова без затрат ручної праці. В 1969 році

[1] Черкаський облпартархів, ф. 175, оп. 1, спр. 1, арк. 9, оп. 2, спр. 1, арк. 9—10.
[2] Там же, ф. 4677, оп. 6, спр. 213, арк. 2.
[3] Там же, ф. 622, оп. 5, спр. 17, арк. 12—16.

У центрі с. Ірклієва. 1969 р.

вони зібрали по 349 цнт цукрових буряків з площі 315 га і кукурудзи по 60,5 цнт (в сухому зерні) на площі 400 га. Бригада С. Н. Юхна в 1969 році вийшла переможцем в обласному передювілейному соціалістичному змаганні. Вона занесена до обласної Ленінської книги трудової слави, а бригадир був делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Відзначаючи ленінський ювілейний рік, колгоспники «Радянської України» виростили рекордний урожай зернових — у середньому по 43,3 цнт з га (пшениці по 41,9 цнт з га), довели прибуток господарства до 1604 тис. крб. (по 503 крб. на га). За трудові досягнення колгоспу було присвоєно почесне найменування «господарства високої культури землеробства», а багато передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями (орденом Леніна — бригадира тракторної бригади С. Н. Юхна, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира Г. І. Лазоренка, доярку М. О. Шерстюк, орденом «Знак Пошани» — ланкових Н. М. Головченко, Г. Й. Шемшур). Бригадир другої тракторної бригади Т. І. Водяник удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці. Господарство перевиконало планові завдання і в роки восьмої п'ятирічки. Урожайність зернових становила в середньому 35,6 цнт з га, на 100 га угідь вироблено 423,5 цнт молока. Прибуток на гектар ріллі досяг 602 крб., а рівень рентабельності виробництва — 93 проценти.

Високі здобутки артілі стали можливими завдяки наполегливій роботі партійної організації колгоспу. З 65 комуністів 90 проц. працюють безпосередньо на виробництві. Кожен п'ятий комуніст зайнятий у тваринництві, а кожен третій — механізатор. За успішну роботу у роки восьмої п'ятирічки уряд відзначив високими нагородами 10 чоловік, зокрема орденом Леніна — голову правління колгоспу Л. О. Іванищенка та бригадира Г. І. Нємченка, орденом Жовтневої Революції — С. Н. Юхна, орденом Трудового Червоного Прапора — головного бухгалтера колгоспу П. А. Рябокінь, свинарку М. М. Саєнко, тракториста О. Ф. Сухенка та інших.

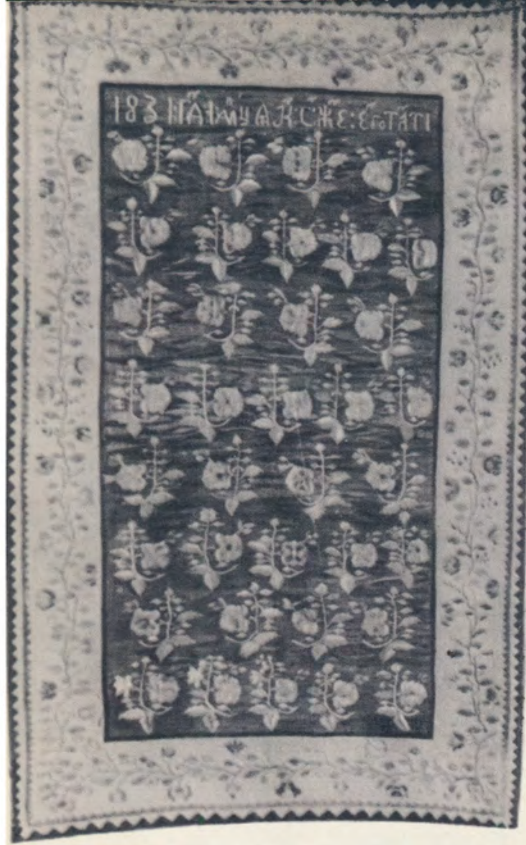
1961 року в селі організовано рибоколгосп «Прогрес», що теж перевиконав планові завдання восьмої п'ятирічки.

У післявоєнні роки Ірклїїв розрісся, злившись з сусідніми селами — Скородистиком, Загородищем, Червоногіркою. Створене на базі РТС відділення «Сільгосптехніки» обслуговує зараз 13 колгоспів і один радгосп. Тут працює 101 механізатор. Вони щороку ремонтують до 300 тракторів. У селі є Ірклїївська міжколгоспна будівельна організація, що обслуговує 15 колгоспів. Вона ставить хати колгоспникам, будує школи, клуби, лікарні, дитячі заклади, колгоспні приміщення. «Міжколгоспбуд» має цегельню, 2 столярні і розпилювальні цехи, полігон залізобетонних виробів, а з 1969 року — цех виготовлення арболіту. Душею підприємства є парторганізація, що налічує 20 комуністів. Одним із значних підприємств Ірклієва є маслосирзавод. Він за добу переробляє 150 тонн молока. Спеціалізується на виробництві голландського сиру. В 1963—64 рр., після впровадження нової технології виробничих процесів, випуск сиру зріс з 300 до 1400 кг за зміну. За трудові досягнення майстер цього заводу С. С. Корнюк відзначений орденом «Знак Пошани».

Розширює свої виробничі потужності коноплезавод. До 1970 року тут завершено механізацію всього виробничого процесу заводу. Його продукція іде в Ленін-

Черкаський народний хор. 1971 р.

Килим. Черкащина. 1831 р.

Кобзар виконує пісні для молоді. 1971 р.

град, Москву, Харків, Одесу, Кіровоград, на експорт — у Болгарію, НДР, Італію, ФРН, Англію та інші країни.

Кілька ірклїївських підприємств обслуговують трудівників і свого, і навколишніх населених пунктів. Це, зокрема, промкомбінат, який має цегельню, ковбасний та рибокоптильний цехи, шевську, кравецьку, меблеву майстерні та майстерні ремонту телевізорів і радіоприймачів. Тут працюють харчокомбінат, у складі якого є вальцьовий млин і цехи — круп'яний, комбікормовий, олійний, оцтовий та безалкогольних напоїв; хлібозавод, автоколона Чорнобаївського автопідприємства. Місцева майстерня годинників, перукарня, готель, пункт обміну газобалонів об'єднані в комбінат побутових послуг. В селі є дві аптеки, відділення зв'язку і Держбанку, ощадна каса. Село повністю електрифіковане та радіофіковане. Звідси вирушають автобуси до районних і обласних центрів та в Київ. У селі є спеціалізовані магазини продовольчих, господарчих, меблевих товарів, культтоварів, тканин, галантереї і парфюмерії, готового одягу — всього 25 підприємств роздрібної торгівлі та 8 громадського харчування.

У спеціально збудованому медмістечку відкрилася Іркліївська лікарня на 105 ліжок та її поліклінічне відділення. Лікарня має терапевтичне, хірургічне, акушерсько-гінекологічне, дитяче, фізіотерапевтичне, інфекційне, протитуберкульозне відділення, рентген-кабінет, фтизіатричний кабінет, санбаклабораторію, електрокардіографічний кабінет. Тут медичну допомогу подають 14 лікарів, 56 працівників середнього й 40 молодшого медичного персоналу. Лікарні підпорядковані 14 фельдшерсько-акушерських пунктів.

Ірклїїв має середню, восьмирічну, початкову школи та професійно-технічне училище. 99 місцевих педагогів навчають 1236 учнів. Директору середньої школи М. Л. Кабану присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР.

В Ірклієві працюють будинок культури на 400 місць, 3 сільські клуби, стаціонарний кінотеатр, літній кіномайданчик і 8 бібліотек. Великою популярністю в районі користується хор медпрацівників.

Роботу підприємств, установ, організацій і навчальних закладів села координує сільська Рада. Вона має 8 постійних комісій, до участі в яких залучено актив села (96 чоловік). Боротьбу трудящих за виконання накреслень партії очолюють 12 партійних організацій (284 комуністи). Тут діють 9 комсомольських організацій (534 комсомольці).

В селі утверджуються нові звичаї, свята й обряди. Стало традицією, наприклад, відзначати День урожаю. Трудівники з духовим оркестром і піснями вирушають у поле. Кращий комбайнер докошує останній клин пшениці, залишає «бороду» на сніп. Дівчата кращої ланки серпами зжинають «бороду», в'яжуть сніп, перев'язують його стрічками і з піснями прямують до будинку культури. Тут одна з найстаріших колгоспниць зустрічає трударів хлібом-сіллю. В урочистій обстановці передовикам вручають нагороди. 1969 року редакція сільськогосподарських передач Українського радіо записала свято врожаю в Ірклієві на плівку і кілька разів передавала його в ефір. Не менш урочисто в селі відзначають і «Свято червоних хустин» — вшанування кращих тваринників колгоспу.

Упевнено почали ірклїївці дев'яту п'ятирічку. Чудові перспективи вимальовуються перед ними. Колгосп «Радянська Україна» запланував, наприклад, підвищити професійно-технічний і загальноосвітній рівень своїх трударів. Курси підвищення кваліфікації за п'ятиріччя закінчать 200 колгоспників, щороку до профтехучилища колгосп відряджатиме 30 чоловік. У середніх навчальних закладах заплановано підготувати 20 агрономів і зоотехніків, 19 техніків-механіків, 10 бухгалтерських працівників.

Поліпшаться умови праці та відпочинку.

Дедалі культурнішим і заможнішим стає життя ірклїївців — будівників нового життя.

М. К. АНДРУЩЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧОРНОБАЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГОДУ́ХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Пальмира. Населення — 3491 чоловік. Сільраді підпорядковане село Головатівка.

У Богодухівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 5657 га землі, в т. ч. 5451 га орної. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1969 року спеціалізується на відгодівлі свиней. За визначні досягнення в розвитку колгоспного виробництва 151 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них ордена Леніна удостоєні начальник виробничої дільниці П. М. Черевань і комбайнер В. В. Черевань.

Тут працюють середня і восьмирічна школи, в яких навчаються 658 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека з фондом 13,7 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, а також побутова майстерня. Партійна організація села налічує 89 комуністів, комсомольська — 225 членів ВЛКСМ.

Могила радянського письменника Ю. Кримова у с. Богодухівці. 1969 р.

Богодухівка відома з 1765 року. 1905 року в поміщицьких економіях спалахнуло повстання, яке було жорстоко придушене карателями.

645 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 462 чоловіка загинули, 151 — удостоєний орденів і медалей СРСР.

У селі споруджено два обеліски Слави радянським воїнам-визволителям і жителям села, що полягли в боях проти гітлерівців, а також пам'ятник російському радянському письменнику Юрію Кримову, який віддав своє життя за Батьківщину на території Богодухівки.

ВАСЮ́ТИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Населення — 2676 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Дніпро», який обробляє 3288 га землі, в т. ч. 3133 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 101 чоловік нагороджений орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна відзначена свинарка Г. Г. Павленко.

Тут працюють середня школа, в якій навчаються 435 учнів, будинок культури із залом на 600 місць, бібліотека з фондом 14 тис. книг, лікарня на 35 ліжок. Партійна організація (виникла 1920 року) налічує 79 комуністів, комсомольська — 166 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1594 року. 1594 року в селі перебував Григорій Лобода — один з керівників селянсько-козацького повстання 1594—1596 рр.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 1433 жителі села, з них 517 загинули, 226 — нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них Ю. Х. Іванець, В. Є. Кудря, І. А. Тищенко, І. С. Тищенко. А. І. Мигаль удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Вшановуючи пам'ять загиблих, жителі села спорудили обеліск Слави та пам'ятник воїнам, які полягли в боях за визволення села від ворогів.

Поблизу села виявлені поселення доби пізньої бронзи, городище скіфського періоду, слов'янські поселення черняхівської культури та VIII ст. нової ери.

ВЕЛИ́КА БУРІ́МКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 2999 чоловік. Сільраді підпорядковане село Михайлівка.

У Великій Бурімці міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», який користується 4077 га земельних угідь, в т. ч. 3769 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте садівництво і городництво. Тут розташована також центральна садиба племзаводу «Велика Бурімка», за яким закріплено 1752 га земельних угідь, у т. ч. 1592 га орної землі. За високі показники

у виробництві сільськогосподарської продукції 153 жителі села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, серед них — знатна доярка племзаводу М. І. Ганненко, робітниця Т. Ф. Олійник і директор племзаводу І. В. Филь удостоєні ордена Леніна. На території села знаходиться відділення Чорнобаївського районного об'єднання «Сільгосптехніки».

Працюють середня школа, в якій навчається 411 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, три клуби, три бібліотеки з фондом понад 25 тис. книг, аптека. Партійна організація села налічує 108 комуністів, комсомольська — 234 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1185 року. За переказами, у Великій Бурімці був проїздом Богдан Хмельницький.

822 жителі села захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 352 загинули смертю хоробрих. Під час німецько-фашистської окупації у Великобурімському і Чубарівському лісах була розташована база Чорнобаївського партизанського загону під командуванням Д. С. Комашка, який діяв з вересня 1941 року до липня 1942 року. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 144 чоловіка нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі встановлено обеліск Слави радянським воїнам і односельцям, які загинули в роки Вітчизняної війни.

Уродженцями Великої Бурімки є: радянський військовий діяч, генерал-лейтенант В. П. Герасименко (1900—1961); український радянський історик, доктор історичних наук О. К. Касименко (1905—1971); український радянський грунтознавець, заслужений діяч науки УРСР, академік АН УРСР О. Н. Соколовський.

В село приїжджав композитор Г. П. Гладкий (1849—1894), який записав чимало народних пісень, створив музику до «Заповіту» Т. Г. Шевченка, випустив збірку пісень «Бурімські зимові вечори».

Поблизу Великої Бурімки знайдені ранні палеолітичні знаряддя праці з кременю, розкопано курган доби бронзи, виявлено городище періоду Київської Русі.

ВЕЛИ́КІ КАНІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 1773 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Малі Канівці.

На території Великих Канівців розташована центральна садиба радгоспу ім. Котовського, який обробляє 4359 га земельних угідь, у т. ч. 4233 га орної землі. Провідні галузі господарства — вирощення зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні — бджільництво, шовківництво, птахівництво. 98 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Тут є середня школа, в якій навчається 259 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, дві бібліотеки з фондом 17,7 тис. книг. В селі працюють 67 комуністів та 121 комсомолець.

Великі Канівці відомі з 1729 року. Засновані вони переселенцями з Канева та навколишніх сіл. Звідси й походить назва села.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 570 односельців, з них загинули 421 чоловік, 143 — за мужність і відвагу, виявлену в боях проти фашистів, нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі споруджено пам'ятник борцям за встановлення Радянської влади, пам'ятник капітану А. О. Калініну, який загинув, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, обеліск Слави односельцям, що полягли в боях під час Великої Вітчизняної війни.

Уродженцями села є: В. Л. Більшай — кандидат юридичних наук, М. О. Драй-Хмара (1889—1939) — український радянський поет і літературознавець, професор.

ВЕРЕМІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру. Населення — 2924 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба радгоспу «Веремїївський», за яким закріплено 3115 га землі, в т. ч. 2811 га орної. Вирощують зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут знаходиться центральна садиба рибоколгоспу ім. Шмідта. Є хлібозавод. За трудові успіхи в колгоспному виробництві орденами й медалями СРСР нагороджено 130 чоловік.

У селі є середня школа, в якій навчається 366 учнів, будинок культури із залом на 270 місць, дві бібліотеки з фондом 14 тис. примірників, лікарня на 50 ліжок, медамбулаторія, рентген-кабінет. Партійна організація налічує 108 комуністів, комсомольська — 262 члени ВЛКСМ.

Веремїївка відома з 1612 року. Під час німецько-фашистської окупації в селі діяв підпільний госпіталь для поранених червоноармійців, що потрапили в оточення, організований Л. А. Силіним.

1250 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 400 чоловік загинули, 228 — удостоєні урядових нагород.

Серед уродженців села 12 кандидатів і докторів наук.

На території села та в навколишній місцевості виявлено п'ять поселень доби неоліту, п'ять — бронзи, два поселення та городище періоду Київської Русі.

КЛІ́ЩИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Кременчуцького моря за 45 км від районного центру. Населення — 1900 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який обробляє 3075 га землі, в т. ч. 2976 га орної. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте тваринництво. За високі показники у праці 84 чоловіка нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, серед них С. Д. Кора відзначена орденом Леніна.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій навчаються 180 учнів, клуб на 300 місць, бібліо-

тека з фондом 10,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. На обліку в партійній організації 52 комуністи, у комсомольській — 53 члени ВЛКСМ.

Село відоме з XVII століття. У селі Кліщинцях в 1767—1770 рр. відбулось антифеодальне повстання козаків і селян.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини з села пішли 504 чоловіка, 292 з них загинули. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах, 192 жителі села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Уродженцями села Кліщинців є видатний український письменник і театральний діяч М. П. Старицький, український радянський поет І. О. Вирган.

Поблизу села виявлено поселення черняхівської культури та городище часів Київської Русі.

КРАСЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Мехедівка. Населення — 1759 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка і Комінтерн.

На території Красенівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 2869 га земельних угідь, в т. ч. 2565 га орної землі. Вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 133 передовики виробництва нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селищі Комінтерні розташована центральна садиба радгоспу ім. Комінтерну, який користується 1786 га землі, в т. ч. орної 1749 га. Господарство тваринницького напряму, спеціалізується по відгодівлі свиней. Радгосп ім. Комінтерну нагороджений орденом Леніна. Керує господарством Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР VI, VII, VIII скликання М. В. Консовський. За одержання високих урожаїв кукурудзи ланковим В. П. Зінник та П. Д. Кисіль присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Тут є середня школа, в якій навчаються 492 учні, будинок культури із залом на 350 місць, три бібліотеки з фондом 15,2 тис. книг, два медичні пункти. Працюють 80 комуністів та 193 комсомольці.

Красенівка відома з 1767 року.

Під час німецько-фашистської окупації село було спалене гітлерівцями. На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 439 жителів села, 221 з них загинув. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, орденами й медалями СРСР нагороджено 210 чоловік.

В селі споруджено обеліск Слави тим, хто віддав своє життя за свободу Вітчизни.

У Красенівці народився видатний український радянський спортсмен-борець, з 1945 року заслужений майстер спорту СРСР І. М. Піддубний (1870—1949), який 6 разів завойовував звання чемпіона світу, 25 років був непереможеним борцем у світі. Тут йому встановлено пам'ятник. За роки Радянської влади в селі стали традиційними щорічні змагання з класичної та вільної боротьби на приз Івана Піддубного.

І. М. Піддубний — український радянський спортсмен-борець. Фото 1905 р.

КРУТЬКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Кременчуцького водоймища, за 18 км від районного центру та за 20 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 2023 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневий Промінь, Чехівка, Чобітки.

У Крутьках міститься центральна садиба колгоспу ім. Устименка, за яким закріплено 3977 га землі, в т. ч. 3080 га орної. Вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За визначні досягнення в розвитку колгоспного виробництва 128 чоловік нагороджені орденами і медалями СРСР, серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначена доярка Г. Т. Ілляшенко.

Тут є восьмирічна школа, в якій навчаються 235 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, пологовий будинок, медпункт. Партійна організація налічує 63 комуністи, комсомольська — 103 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1637 року. Під Крутьками 1637 року відбувся бій загону козаків на чолі з Кизименком проти польсько-шляхетського війська. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації село було спалене загарбниками.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 744 жителі села, з них 363 загинули. За мужність і відвагу, виявлену на фронтах, 85 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР, а С. Я. Устименку (1917—1945) присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь односельців, які полягли в боротьбі проти гітлерівців, споруджено обеліск Слави.

У Жовтневому Промені живе й працює в колгоспі ім. Устименка В. Г. Безпалий, автор книги «Гомін степів».

Поблизу села виявлено два поселення доби бронзи та ранньослов'янське поселення перших століть нашої ери.

ЛЕ́НІНСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру. Населення — 1113 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. XVIII з'їзду ВКП(б), який обробляє 2585 га землі, в т. ч. 2542 га орної. Напрям господарства — вирощування зернових культур, розвинуте тваринництво. За виробничі досягнення у сільському господарстві 75 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Голові колгоспу І. А. Луту присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Тут є восьмирічна школа, в якій навчається 163 учні, бібліотека з фондом 11 тис. книг, будинок культури із залом на 400 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, а також майстерня побутового обслуговування. Партійна організація налічує 62 комуністи, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село Ленінське утворене в 1956—1960 рр. із сіл Самовиці, Мутихи, Більок, перенесених із території Кременчуцького водоймища.

Вперше села Мутиха, Самовиця, Більки згадуються в документах 1729—1730 рр.

У період німецько-фашистської окупації гітлерівці повністю спалили всі три населені пункти.

353 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 219 з них загинули, 83 — нагороджені орденами й медалями СРСР. У Ленінському споруджено обеліск Слави воїнам, полеглим у боях із фашистами.

Поблизу села виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду, зарубинецької культури та часів Київської Русі.

ЛУКАШІ́ВКА (колишня Войківка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 584 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселий Поділ, Веселий Хутір, Вишнівка, Григорівка, Новоселиця.

У Лукашівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який користується 3818 га земельних угідь, в т. ч. 3687 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте тваринництво.

На території Веселого Хутора міститься центральна садиба радгоспу «Веселий Хутір», який обробляє 1918 га земельних угідь, в т. ч. 1830 га орної землі. Радгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. За високі показники у розвитку сільського господарства 103 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — ланкові П. І. Василенко та М. І. Потяга.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 229 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 18 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. Тут працюють 58 комуністів і 159 комсомольців.

Село відоме з другої половини XVII століття. Першими поселенцями були кріпаки з села Войківки (Чернігівської губ.), переселені сюди поміщиком. Тому спочатку село називалось Войківкою, а згодом Лукашівкою.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 680 жителів села, 270 з них загинули. За мужність і героїзм, виявлені в боях проти гітлерівців, 45 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Вшановуючи пам'ять тих, хто загинув під час визволення села від німецько-фашистських загарбників, односельці встановили обеліск Слави.

ЛЯЩІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Кременчуцького водоймища, за 30 км від районного центру. Населення — 2157 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 3784 га землі, в т. ч. 3633 га орної. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у праці орденами й медалями СРСР нагороджені 85 колгоспників.

У Лящівці працюють середня школа, в якій навчаються 343 учні, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека з фондом 10,8 тис. книг, лікарня на 35 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, а також майстерня побутового обслуговування. На обліку в партійній організації 50 комуністів, у комсомольській — 119 членів ВЛКСМ.

Жителі Лящівки брали активну участь у першій російській буржуазно-демократичній революції. 1905 року селяни спалили поміщицький маєток, розібрали худобу, реманент.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 457 односельців, з них загинув 241 чоловік, 160 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджені орденами й медалями СРСР, звання Героя Радянського Союзу присвоєно С. О. Литовченку (1909—1969). В селі встановлено обеліск Слави загиблим у боях за Батьківщину.

Біля Лящівки виявлено городище давньоруських часів.

МАЛА́ БУРІ́МКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах невеликої степової річки Бурімки, притоки Сули, за 20 км від районного центру. Населення — 1254 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Мохнач і Старий Мохнач.

У Малій Бурімці міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, який обробляє 4768 га землі, в т. ч. 4522 га орної. Основний виробничий напрям — тваринництво. Розвинуте також і бджільництво. За визначні досягнення в розвитку колгоспного виробництва 72 колгоспники нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчаються 133 учні, два клуби на 300 місць, три бібліотеки з фондом 16 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, а також шевська та швейна майстерні. Партійна організація (створена 1920 року) налічує 48 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

У 1905—1907 рр. жителі села були одними з найбільш революційно настроєних селян у Золотоніському повіті. Начальник Полтавського губернського жандармського управління доносив: «Що ж до Малої Бурімки, то село виді

ляється серед навколишніх сіл ворожим настроєм у ставленні до властей, який виявився навіть кілька днів тому у тім, що коли в цьому селі з'явився агітатор, якого поліція хотіла затримати, то селяни не дали, загрожуючи урядникові вбивством». Весною 1918 року жителі Малої Бурімки взяли участь у повстанні проти австро-німецьких окупантів.

340 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 210 загинули, 112 — удостоєні урядових нагород. На честь тих, хто віддав своє життя, визволяючи Батьківщину від ворогів, споруджено обеліск Слави.

Поблизу сіл Мохнача і Старого Мохнача виявлено два поселення черняхівської культури.

МЕ́ЛЬНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 28 км від залізничної станції Золотоноша. Населення — 2372 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ворониці і Червонохижинці.

У Мельниках міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який користується 3876 га землі, в т. ч. 3059 га орної. Виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур; розвинуте тваринництво. За високі показники у праці 137 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут працюють середня школа, в якій навчається 359 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, швейна майстерня. Партійна організація налічує 76 комуністів, комсомольська — 186 членів ВЛКСМ.

Село відоме з XVII ст.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 892 жителі села, з них 217 загинули, 140 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Вшановуючи пам'ять односельців, полеглих у боях за Вітчизну, жителі Мельників встановили обеліск Слави.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи та городище періоду Київської Русі.

МОСКАЛЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від районного центру. Населення — 2084 чоловіка.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 2118 га землі, в т. ч. орної — 1949 га. Основний виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур; розвинуте тваринництво, овочівництво, садівництво. У селі є плодоовочевий консервний завод. З 1953 по 1959 роки за успіхи у розвитку тваринництва колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва орденами й медалями СРСР нагороджено 83 колгоспники, серед них свинарки О. М. Демиденко та М. П. Сахно удостоєні ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчаються 224 учні, клуб на 300 місць, бібліотека з фондом 11,6 тис. книг, пологовий будинок, а також майстерня побутового обслуговування. Партійна організація налічує 49 комуністів, комсомольська—83 члени ВЛКСМ.

Москаленки відомі з першої половини XVII століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролись з ворогом 495 жителів села, 320 з них загинули, 99 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь полеглих в боях за Батьківщину споруджено обеліск Слави.

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС на нове місце були переселені населені пункти Кітловське і Москаленки. Нове село одержало назву Москаленки.

Поблизу села виявлено два поселення доби неоліту, одне доби бронзи і одне — давньоруських часів.

НО́ВЕ ЖИТТЯ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Пальмира. Населення — 656 чоловік. Сільраді підпорядковане село Тарасівка.

У Новому Житті міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», який обробляє 2339 га землі, з них 2206 га орної. Основний виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур; розвинуте тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденами й медалями СРСР нагороджені 58 колгоспників, серед них звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ланковій П. Д. Кисіль, яка щороку одержує по 450 цнт з гектара цукрових буряків, ордена Леніна удостоєний чабан В. Д. Кисіль.

Тут є восьмирічна школа, в якій навчається 195 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. В селі працюють 36 комуністів, 66 комсомольців.

Село Нове Життя виникло 1921 року.

270 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 50 загинули. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах, 44 чоловіка нагороджені орденами й медалями СРСР, О. Н. Баранник — повний кавалер ордена Слави. У центрі села споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

НОВОУКРА́ЇНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 1049 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1793 га землі, з них 1727 га орної. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Очолює колгосп депутат Верховної Ради СРСР VIII скликання К. О. Полатайло. За високі виробничі показники 56 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій навчається 165 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека з фондом 9,4 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт. На обліку у партійній організації 26 комуністів, у комсомольській 37 членів ВЛКСМ.

Новоукраїнка утворена в 1956—1960 рр. з села Митьків і хутора Павленків, перенесених

з території Кременчуцького водоймища. Хутір Павленки відомий з кінця XIX століття.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронтах захищали рідну Вітчизну 479 жителів села, 198 з них загинули, 70 — удостоєні урядових нагород. У центрі Новоукраїнки споруджений пам'ятник воїнам, які віддали своє життя за свободу й незалежність нашої Батьківщини.

У селі Митьках народився генерал-майор Радянської Армії М. Ф. Андрущенко.

ПРИДНІПРОВСЬКЕ (Мойсинці) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 1700 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Першотравневе і Коврай.

На території Придніпровського розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який користується 3607 га земельних угідь, з них 3233 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зерново-технічних культур; розвинуті м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. Допоміжні галузі — садівництво та овочівництво. За успіхи у розвитку колгоспного виробництва 94 чоловіка нагороджені орденами й медалями СРСР. Свинарки Є. Т. Талан і. Л. Я. Танцюра удостоєні ордена Леніна.

У Придніпровському працюють середня школа, в якій навчається 282 учні, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книг. Парторганізація налічує 86 комуністів, комсомольська — 153 члени ВЛКСМ.

Придніпровське збудоване у 1956 році трудящими сіл Мойсинців і Демків, які були розташовані в зоні затоплення Кременчуцької ГЕС.

1919 року тут створено партизанський загін, який очолив І. М. Романець. Загін брав участь у боротьбі з денікінцями та ворожими бандами. Деякий час в ньому перебував уродженець села І. Л. Мойся, нині відомий український радянський письменник Іван Ле. Восени 1924 року в Мойсинцях виникла сільськогосподарська артіль «Вперед».

На фронтах Великої Вітчизняної війни з фашистами билися 680 жителів села, 400 з них загинули. За героїзм і відвагу, виявлені в боях, 115 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР. В Придніпровському встановлений пам'ятник радянським воїнам, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, обеліск Слави полеглим односельцям.

На околиці села виявлено поселення доби неоліту та бронзи.

РЕ́ВБИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірклію, за 14 км від районного центру. Населення — 1302 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Лихоліти.

На території Ревбинців міститься колгосп ім. Щорса, земельні угіддя якого становлять 3783 га землі, в т. ч. 3583 га орної. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і тваринництво. За високі показники у праці орденами й медалями СРСР нагороджено 106 колгоспників.

Партизанський загін с. Мойсинців (тепер Придніпровське). У другому ряду (третій ліворуч) Іван Ле (Мойся) — відомий український радянський письменник; (четвертий ліворуч) І. М. Романець — командир загону. 1919 р.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 136 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, дві бібліотеки з фондом 11 тис. книг, медамбулаторія. На обліку у партійній організації 75 комуністів, у комсомольській — 93 члени ВЛКСМ.

Ревбинці відомі з 1727—1731 рр. Жителі села брали участь у повстанні проти австро-німецьких окупантів, яке спалахнуло у травні 1918 року на Золотоніщині.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 610 жителів села, з них 162 загинули, 115 відзначені урядовими нагородами. В центрі села встановлено пам'ятник червоним партизанам Я. М. Кіпці та П. І. Петрашу, які загинули в боротьбі за владу Рад, та обеліск Слави тим, хто поліг в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

СТАРИ́Й КОВРА́Й — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ковраю, за 28 км від районного центру. Населення — 1326 чоловік. Сільраді підпорядковане село Жовтневе.

На території Старого Ковраю розташований державний племінний завод «Старий Коврай», за яким закріплено 4080 га земельних угідь, у т. ч. 3940 га орної землі. Головний виробничий напрям господарства — племінне свинарство. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва та в зв'язку з 50-річчям племзавод в 1969 році нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Орденами й медалями СРСР нагороджені 84 чоловіка, серед них звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно бригадиру В. П. Двірній, ордена Леніна удостоєні доярка Н. Я. Туркота та директор племзаводу В. П. Корчемний.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 182 учні, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 15 тис. книг.

фельдшерсько-акушерський пункт. Парторганізація налічує 73 комуністи, комсомольська — 70 членів ВЛКСМ.

Старий Коврай відомий з 1767 року. В березні 1919 року тут організовано радгосп.

204 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 155 загинули, 88 — нагороджені орденами й медалями СРСР. На честь полеглих у боях за Батьківщину споруджено обеліск Слави.

У Старому Ковраї народився льотчик Герой Радянського Союзу Г. І. Давиденко (1921—1945 рр.).

Поблизу села виявлено чотири поселення доби неоліту та одне — доби бронзи.

ТИМЧЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру. Населення — 1816 чоловік. Сільраді підпорядковане село Баталий.

На території Тимченків розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3168 га земельних угідь, у т. ч. 2997 га орної землі. Головий виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у праці 88 чоловік нагороджені орденами і медалями СРСР, серед них орденом Леніна відзначена свинарка М. П. Колода, орденом «Знак Пошани» — чабан Ф. Ф. Казидуб.

Протягом 1957—1960 рр. село було перенесене з території Кременчуцького водоймища і побудоване на новому місці.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 196 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 47 комуністів, комсомольська — 75 членів ВЛКСМ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з ворогом брали участь 500 жителів села, 313 з них загинули, 127 — нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. У селі споруджено обеліск Слави воїнам, які віддали своє життя за свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни, погруддя С. М. Кірова.

ФРАНКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 30 км від найближчої залізничної станції Пальмира. Населення — 796 чоловік. Сільраді підпорядковане село Бакаєве.

На території Франківки розташована центральна садиба колгоспу «Правда», земельні угіддя якого становлять 2999 га, в т. ч. 2775 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур і тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 61 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 140 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека з фондом 6,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. Партійна організація налічує 43 комуністи, комсомольська — 76 членів ВЛКСМ.

Село засноване з 1912 року.

Під час німецько-фашистської окупації тут діяв партизанський загін, яким командував Д. С. Комашко.

У роки Великої Вітчизняної війни пішли на фронт 200 жителів села, з них 100 загинули, за мужність і відвагу, виявлені в боях, 86 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Вшановуючи пам'ять тих, хто віддав своє життя за рідну Батьківщину, жителі села спорудили обеліск Слави.

ХРЕСТИ́ТЕЛЕВЕ (до 1872 р. Довга) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 1798 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мар'янівка.

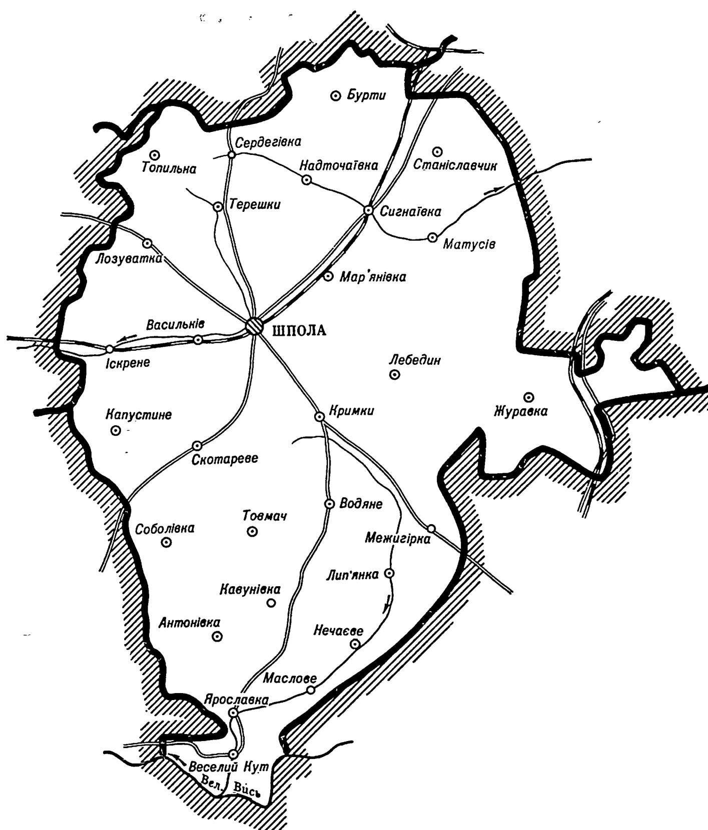
У Хрестителевому — центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який обробляє 4446 га землі, в т. ч.— 4275 га орної. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва 107 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Тут працюють середня школа, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 13 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок. На обліку у партійній організації 69 комуністів, у комсомольській 178 членів ВЛКСМ.

Село відоме з другої чверті XVIII ст. У травні 1918 року жителі села активно боролися проти австро-німецьких окупантів.

435 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 368 загинули. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах, орденами і медалями СРСР нагороджені 53 чоловіка, серед них звання Героя Радянського Союзу удостоєний Б. Я. Скитиба. В селі споруджено два пам'ятники радянським воїнам, що віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини, а також пам'ятник активісту С. І. Соломці, який загинув від рук куркулів у роки колективізації.

ШПОЛЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,1 тис. кв. км. Населення — 73,3 тис. чоловік, з них сільського — 53,6 тис. Міській та 23 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 37 населених пунктів. У районі 90 партійних, 96 комсомольських, 131 профспілкова організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут 2 радгоспи, 26 колгоспів, 14 промислових підприємств. Працюють 7 лікарень, 34 медичні пункти, 21 пологовий будинок. Налічується 38 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 2 початкові, 21 восьмирічна, 14 середніх, заочна школа та школа-інтернат. Є будинок піонерів, міський дитячий парк, спортивна школа, станція юних техніків, 2 дитячих ясел, 32 садки. Культурно-освітню роботу ведуть 40 будинків культури і клубів, 88 бібліотек, 2 музеї, 44 стаціонарні кіноустановки, з них 34 широкоекранні, широкоформатний кінотеатр.

У районі 6 пам'ятників В. І. Леніну, 24 обеліски Слави, 38 пам'ятників на братських могилах. Уродженцями району є 9 Героїв Радянського Союзу. Тут проживає 11 Героїв Соціалістичної Праці.

ШПОЛА

пола — місто, центр району, розташоване на річці Шполці — притоці Гнилого Тікичу (басейн Південного Бугу), залізнична станція. Через місто проходить шосе Черкаси — Умань, віддаль до обласного центру — 80 км. Населення — 19,8 тис. чоловік.

Неподалік міста виявлено поселення трипільської культури, скіфські кургани та ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

Вперше Шпола згадується в документах XVIII ст. як село Звенигородського староства на загарбаній шляхетською Польщею Правобережній Україні. 1768 року жителі Шполи і її околиць під проводом ватажків Степана Главацького і Савки

Вулиця Леніна, м. Шпола. 1969 р.

Плиханенка брали активну участь у антифеодальному повстанні — Коліївщині. 1793 року після возз'єднання Правобережної України з Росією вона стала містечком Брацлавського намісництва, з 1795 року — Вознесенського, а з 1797 року — Київської губернії. Основним заняттям жителів було сільське господарство. На початку XIX ст. в Шполі налічувалося 459 селянських дворів і 2181 десятина землі.

Містечко переходило з рук у руки різних землевласників. Панському свавіллю щодо селян не було меж. Так, поміщиця Лопухіна, запровадивши 1827 року плату за прогін худоби та проїзд по її землі, наказувала непокірних в'язати, забирати все, що вони перевозили. Кріпосниця Скородуля змушувала селян відробляти панщину від 3 до 6 днів на тиждень[1]. Один з її управителів ні за що пужалном вибив око селянину В. Позняку, а економ вчинив страшну наругу над матір'ю двох маленьких дітей Г. Цвіркуновою. Свавільник роздягнув її догола, прив'язав до конов'язі, обмазав смолою і побив. Знущання викликали обурення селян. У 1847—1848 рр. вони відмовлялися йти на панщину, заявляючи: «Не треба нам ні пана, ні попа». Селянський гнів дедалі більше наростав. Боячись його вибуху, царський уряд у у січні—лютому 1848 року провів інвентарну реформу, яка однак нітрохи не порушила кріпосницький лад, не полегшила становища селян.

Поступово розвивалася в Шполі промисловість. Ще 1812 року тут виникла полотняна мануфактура — на 12 верстатах 24 кріпаки виготовляли полотно, скатерки та інші вироби для потреб поміщицького двору. 1851 року засновано цукровий завод, де жили у двох бараках 500 робітників. З 1858 року почав діяти паровий млин, з 1860 року — механічна майстерня, де працювало 80 робітників[2].

Селянська реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян. Вони змушені були платити за свою «волю» і землю. Так, за уставною грамотою у Шполі на один двір припадало корінного наділу 4 десятини 1200 сажнів, за які щороку потрібно було сплачувати сріблом або відробляти чоловікам у поміщика 90 днів — 54 літніх і 36 зимових, а також платили інші податки: «мирський», «казенний», «страховий» тощо. Селяни, будучи не в силі внести викупні суми, зовсім залишалися без землі[3].

У той час, коли біднякам не вистачало землі, цукрозаводчик Абаза мав 14 тис. десятин орної землі та 4 тис. десятин лісу. Крім того, він орендував 1 тис. десятин для засіву цукровими буряками. Безземельні і малоземельні селяни змушені були наймитувати в нього, переселятися до Сибіру, йти на заробітки в Херсонську губернію або ж шукати наймачів у самій Шполі, що, за визначенням В. І. Леніна, була одним з робітничих ринків, куди збиралися тисячі робітників[4].

1866 року Шпола стала волосним центром. Її розвитку сприяло будівництво залізничної станції, що розгорнулося 1874 року. Через рік тут уже були поштова контора, телеграфна станція. Розширювався цукровий завод. Його робітники працювали по 14—15 годин на добу, тулилися у вологих казармах, спали на голих нарах, недоїдали. Ось що про умови життя шполянців того часу писав сучасник: «Постійна сирість, що насичувала жилі приміщення, болотні випари й розклад усяких нечистот, які викидаються й виливаються обивателями містечка на свої

---

1 Київський облдержархів, ф. 11, оп. 3, спр. 242, арк. 41.
2 О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 285.
3 Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 1890, арк. 25, 26.
4 В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 202.

вулиці, розвивають злоякісну пропасницю і підтримують розвиток тифу й інших заразних хвороб»[1].

Тоді як купці й поміщики наживали величезні бариші на продажу хліба, біднота страждала від безземелля, злиднів, голоду. Це змушувало трудящих підніматися на боротьбу з експлуататорами. Так, селяни Шполи, не маючи випасів для своєї худоби, толочили сіножаті і посіви Абази. В травні 1884 року вони заявили звенигородському земському справнику, що всією землею володіє поміщик, а їм хоч пропадай, тому «силою» випасатимуть худобу на панській землі. Справник звернувся до київського губернатора з проханням надіслати військо. Його лякала та обставина, що під впливом подій у Шполі масові потрави поміщицьких полів почалися в селах Сигнаївці та Мар'янівці. Він навіть змушений був дати згоду на обрання іншого старости в Сигнаївці, бо колишнього селяни побили й посадили під арешт. Скоро до Шполи ввійшла сотня карателів, найактивніших учасників виступу було віддано до суду. Однак це не припинило народну боротьбу, про що свідчать події у Шполі 2 травня 1898 року. Місцева біднота, озброєна кілками, зібралася до маєтку княгині Урусової, вимагаючи роботи. А наступного дня, не дочекавшись відповіді, прогнала заробітчан з Полтави, розгромила хазяйські комори, забрала частину продуктів і розійшлася. На місце виїжджав повітовий справник, було заарештовано й ув'язнено кількох активних учасників виступу[2].

На 1 січня 1900 року в Шполі налічувалось 1856 дворів і 10 133 жителі[3]. За містечком було закріплено 7246 десятин землі, з них поміщикам належало 4615 десятин, селянам — 2511. Внаслідок інтенсивного виробництва зерна на експорт залізнична станція Шпола на початку XX ст. займала одне з перших місць по Київській губернії у вивезенні зерна. 1903 року на її склади надійшло 1279 тис. пудів, у 1911 році 1746,6 тис.[4] На початку XX ст. у місті налічувалося 6 лудних майстерень, вальцьовий паровий млин, 20 кузень. Та найбільше робочих рук потребував цукровий завод, де працювало 250 чоловіків і 100 жінок.

У робітничих колективах учорашні селяни швидко пролетаризувалися, зростала їхня класова свідомість. Це особливо яскраво виявилося під час революції 1905—1907 року. Як тільки до Шполи дійшла чутка про події 9 січня 1905 року в Петербурзі, робітники виклали цукрозаводчикові свої вимоги. Пролетарів підтримали селяни. Однак викликані карателі придушили виступ.

У виступі поденників Товмацької економії 3 січня 1906 року взяли участь понад 500 чоловік. Наступного дня до них приєдналися робітники Шполянського цукрозаводу. Страйкарі ставили не тільки економічні, але й політичні вимоги й говорили, що не припинять страйку, аж поки не будуть задоволені усі їх вимоги.

У період столипінської реакції і без того тяжке життя трудящих стало ще важчим. Посилився наступ куркульства, яке зосереджувало в своїх руках великі земельні наділи. 1912 року з 1233 шполянських господарств дві третини зовсім не володіли землею або мали її менше 1—2 десятини, 412 не мали ніякої худоби[5].

У містечку на той час була одна лікарня, де працювало чотири лікарі і п'ять фельдшерів, аптека. Діти навчалися в двох школах та двокласному училищі при цукровому заводі. Єдиним місцем, куди могли піти трудівники у вільний від роботи час, були шинки і церква.

Особливо загострилися класові суперечності під час першої світової війни. Почастішали селянські заворушення. Про це свідчать численні повідомлення місцевих властей київському губернатору. Зокрема, в телеграмі звенигородського повітового комісара говорилося: «В Шполі й Умані козаків немає. Прошу терміново

---

[1] Д. Т. Шмидт. Шпола. К., 1882, стор. 2.

[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 423.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 721—722.

[4] Хлебная торговля в Киевской губернии, стор. 70—71.

[5] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 123.

надіслати сотню козаків неодмінно 29 липня вранці до Звенигородки. Становище загрозливе»[1].

Повалення царизму викликало в Шполі революційне піднесення. Більшовики агітували селян організовувати селянські комітети, відбирати землю в поміщиків, чинити опір багатіям. У серпні 1917 року в телеграмі міністерства внутрішніх справ київському губернському комісару зазначалося, що селянський комітет Шполи «перешкоджає цукровому заводу рубати дрова».

Звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію блискавкою облетіла Шполу. 150 солдатів, які повернулися з фронту, розповіли про події в країні, про перші ленінські декрети. В січні 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Створений революційний комітет у складі 30 чоловік негайно приступив до розподілу панської землі та майна.

У березні 1918 року Шполу зайняли австро-німецькі війська. Окупанти грабували населення, запровадили кривавий терор. Неподалік од станції, в пісковій долині, вони розстрілювали революційно настроєних робітників і селян. Якось прибув представник Центральної ради. Зігнавши шполянців на міський майдан, він наказав їм здати зброю і підкоритися німецькій владі. Всі стояли мовчки. Та ось на трибуну сміливо зійшов член ревкому І. Я. Клопотенко. «Глибоко помиляються ті,— сказав він,— хто думає, ніби інтервенти хочуть встановити порядок і дати спокій народові. Вони хочуть встановити владу поміщиків і панів. Не дамо їм зброї. Вона нам згодиться»[2]. Це був сміливий заклик до всенародної боротьби з окупантами. Будучи в підпіллі, ревком організував партизанські загони, удари яких загарбники відчули дуже скоро. Газета «Голос Києва» 3 червня 1918 року писала: «З учорашнього дня припинено залізничне сполучення на дільниці Тальне—Шпола внаслідок бойових дій, що відбуваються в цьому районі». Наприкінці 1918 року австро-німецькі війська залишили Україну. Тільки-но ревком вийшов з підпілля і розгорнув боротьбу проти буржуазно-націоналістичних банд, як становище ускладнилося боротьбою проти Директорії — органу української націоналістичної контрреволюції — буржуазії, поміщиків, куркульства, котрі намагалися будь-що зберегти буржуазний лад. Створені повстанські загони билися з винятковою стійкістю, хоч кількісно були меншими від ворожих частин. Так, у кінці січня 1919 року 30 повстанців успішно вели бій на станції Шпола з цілим полком петлюрівців[3].

28 лютого 1919 року Червона Армія визволила Шполу від петлюрівців. В інформаційному зведенні Народного комісаріату військових справ УРСР про стан у Київській губернії на 1 травня 1919 року про Шполу повідомлялося: «Всі товари й продукти у спекулянтів взято на облік. У селах селяни приступили до засіву ланів. Робітники Шполянського цукрового заводу створювали продзагони для організації продовольчого постачання Червоній Армії. 12 квітня 1919 року Шполянська волосна Рада депутатів надіслала Радянському урядові України та Червоній Армії таку телеграму: «Сьогодні перший день засідання Ради народних обранців. Шлемо привіт Червоній Армії та відданість уряду»[4].

У серпні 1919 року Шполу захопили денікінці і почали відновлювати буржуазно-поміщицький лад, чинячи масові грабежі і вбивства трудящих. У відповідь розгорнувся широкий партизанський рух. 25 листопада 1919 року комендант міста телеграфував начальникові тилу денікінської армії: «На Шполу зроблено напад. Убито 2 офіцери, поранено 8. У районі назріває повстання. Своїми силами не впораємося»[5]. Червона Армія, розвиваючи наступ, прийшла на допомогу повстанцям і відкинула денікінців на південь.

---

[1] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 239.
[2] Газ. «Шлях колективіста» (Шпола), 10 травня 1934 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 31, арк. 321.
[4] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 170.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 1495, оп. 1, спр. 5, арк. 33.

У квітні 1920 року на молоду Радянську республіку напала буржуазно-поміщицька Польща. Коли Шпола опинилася під п'ятою окупантів, волосний військово-революційний комітет і партком Шполянського повіту в надрукованих листівках закликали всіх громадян не підтримувати влади польських поміщиків і капіталістів. Вони роз'яснювали не тільки українським, але й польським робітникам, селянам і солдатам їх інтернаціональний обов'язок, закликали до братерської солідарності в боротьбі проти експлуататорів.

На початку червня 1920 року Перша Кінна армія почала широкий наступ і 22 червня визволила Шполу. На мітингу С. М. Будьонний розповів трудящим про Червону Армію, про її завдання в боротьбі з ворогами[1].

Громадянська війна закінчилася. Розпочався відбудовний період. Шпола мала на той час 12 250 жителів, діяли 43 дрібні промислові підприємства з 409 робітниками. 12 грудня 1921 року обрано волвиконком. 1 грудня 1922 року виник комнезам у складі 80 членів, які здійснювали політику Радянської влади в місті. Того року 50 бідняцьких і середняцьких господарств Шполи об'єдналися в артіль «Червоний хлібороб». Її організаторами були М. В. Матіка та В. Л. Мотузка. Орали 15 парами коней[2].

Відновлювали роботу промислові підприємства. Наприкінці 1923 року окружна газета «Шлях революції» писала: «Особливо необхідно відзначити енергійну роботу працівників шполянського заводу, який недавно являв собою мало не купу руїн, але одразу виділився і зайняв по продуктивності належне місце серед потужних заводів цукрової промисловості». У жовтні 1925 року на заводі працювало 459 робітників.

1926 року стала до ладу електростанція. Місто зайняло перше місце в Черкаському окрузі щодо заготівлі та збуту сільськогосподарських продуктів і сировини.

Змінювався вигляд самої Шполи. Виростали нові будинки, впорядковувалися вулиці. 1 травня 1924 року трудящі на зібрані власні кошти спорудили пам'ятник В. І. Леніну. На свято його відкриття прибуло багато гостей, зокрема робітники цукрових заводів Матусова, Киселівки, Василькова, Кримок.

Розгорталася робота в сельбуді. Там було відкрито гурток лікнепу, а також працював драматичний гурток.

Населення на 1 січня 1926 року збільшилося до 15 170 чоловік[3].

Під час суцільної колективізації в Шполі виникли ще дві сільськогосподарські артілі: «Червона нива» (1929 рік) та ім. Сталіна (1934 рік). Створення колгоспів відбувалося в умовах гострої класової боротьби. Від рук куркулів загинули голова Шполянської сільської Ради І. Каландирець, комсомолець цукрозаводу В. Фомін.

Велику роль в організаційно-господарському й політичному зміцненні колгоспів відіграла заснована 1929 року МТС, яка через 3 роки вже мала 49 тракторів. Кадри для неї готували шефи — робітники київських заводів. Під час весняно-польових робіт вони приїздили до Шполи і на місці лагодили машини та реманент. Допомагали також збирати врожай.

1932 року при цукрозаводі створено радгосп, що спеціалізувався на вирощуванні цукрових буряків. Це дало можливість щороку давати країні понад 170 тис. цнт цукру.

Всі три колгоспи, радгосп і МТС у 1940 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Голова артілі ім. Сталіна М. М. Ткаченко, починаючи з VII Всесоюзного з'їзду Рад, був членом Центрального Виконавчого комітету СРСР. Ланкова Л. Т. Крижня як делегат Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР від імені трудящих району голосувала за Конституцію перемігшого соціалізму[4].

---

[1] Газ. «Шлях колективіста», 10 травня 1934 р.
[2] Черкаський облдержархів, ф.Р-174, оп. 1, спр. 61, арк. 3.
[3] Черкаська округа. Матеріали по опису округ УРСР, стор. 3.
[4] Газ. «Шлях колективіста», 7 грудня 1937 р.

Напередодні війни в Шполі до послуг населення було 2 лікарні, дитяча поліклініка, жіноча консультація. Діти навчалися в 2 середніх і 3 семирічних школах.

У грізні роки Великої Вітчизняної війни, коли для радянського народу настав час тяжких випробувань, багато шполянців зі зброєю в руках пішли захищати честь і свободу своєї Батьківщини. До 1 липня 1941 року добровольцями на фронт виїхали всі члени бюро Шполянського РК ЛКСМУ на чолі з першим секретарем райкому комсомолу М. С. Пастушенком. Коли фашистські полчища підходили до міста, важливе енергетичне обладнання цукрозаводу було вивезено на схід.

Вступивши до Шполи, гітлерівці одразу проголосили т. зв. закон про трудову повинність — по суті, запровадження рабсько-кріпосницької системи праці. Профспілкові та інші організації були заборонені. Сотні людей фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини. У відповідь на це трудящі розгорнули підпільну боротьбу проти поневолювачів. Для налагодження цієї справи було залишено 32 комуністи на чолі з В. К. Балацьким[1]. Мужні патріоти чинили саботаж, поширювали серед населення повідомлення Радянського інформбюро тощо. Частину з них вороги замучили в катівнях гестапо. 22 травня 1942 року було розстріляно С. Аркушу, І. Перегона — всього 19 чоловік[2].

За час тимчасового хазяйнування фашисти завдали місту величезних збитків: зруйнували майже всі будинки, пограбували колгоспи, підприємства, культурно-освітні заклади. Лише з Шполянського елеватора вони вивезли 648 вагонів пшениці.

27 січня 1944 року 155-та танкова Червонопрапорна бригада під командуванням підполковника І. І. Прошина визволила місто. Як згадує маршал Радянського Союзу М. В. Захаров, бої за Шполу — важливий пункт оборони фашистів — були особливо жорстокі. Раптовий удар танкістів посіяв паніку в стані ворога. Всю військову техніку він залишив на вулицях і метнувся до залізничної станції, сподіваючись найти порятунок на трьох ешелонах з боєприпасами, що стояли напоготові до відправлення. Але сюди, розстрілюючи на ходу гітлерівців, мчав танк Т-34 № 214 з написом «Свердловський комсомолець». Його вів старший лейтенант Тарасов. Танк перекрив дорогу відступаючим фашистам[3].

У боротьбі з фашистами багато жителів міста показали зразки героїзму і мужності. В ніч на 25 січня 1945 року кулеметник розвідувальної роти 21-ї гвардійської Ярославської механізованої ордена Богдана Хмельницького бригади О. М. Кунець пробрався на аеродром фашистів і почав розстрілювати обслугу й льотчиків, не даючи їм можливості злетіти в повітря. Тоді О. М. Кунець знищив 5 літаків з льотчиками. Йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Орденами і медалями нагороджені О. С. Каландирець, О. П. Курінний, Т. С. Вдовиченко, В. І. Березенко, В. А. Хирний, М. Е. Клювак, П. П. Гуля. Всього урядовими нагородами відзначено 1021 шполянця. На обеліску вічної Слави, спорудженому в місті, висічено імена близько 600 шполянців, які віддали своє життя за Батьківщину у період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.

«Після Корсунь-Шевченківської операції,— згадував член Військової Ради 2-го Українського фронту І. С. Грушецький,— я побував у Шполі, щоб з'ясувати потреби цього району. Тодішній секретар райкому партії М. Д. Бубновський розповів мені, в якому скрутному становищі опинилися колгоспи: ось-ось треба сіяти, а не вистачає ні зерна, ні реманенту, ні тягла. Ми передали їм кілька тисяч центнерів ячменю, вантажні автомашини і трактори з провізійного фонду. З яким же запалом і завзяттям ставали люди до праці. Клуночки з насінням носили, мов дитину»[4].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. т. 1, стор. 481.

[2] Черкаський облдержархів, ф.Р-51, оп. 1, спр. 24, арк. 34.

[3] Корсунь-Шевченківська битва, стор. 33, 198.

[4] Там же, стор. 74.

Після визволення посівний матеріал для колгоспних полів збирали серед населення. Для обробітку землі колгоспники використовували власних корів. 1944 року під час жнив понад 60 проц. усієї засіяної площі косили вручну косами і серпами. Значний обсяг робіт виконала машинно-тракторна станція. Перевиконавши планове завдання більш як у півтора раза, вона була нагороджена перехідним Червоним прапором Наркомзему СРСР[1].

Завдяки невтомній праці трудящих поступово збільшувалися виробничі фонди колгоспів, розвивалося громадське тваринництво. Держава надала кредити для будівництва тваринницьких ферм. Казахстан надіслав велику рогату худобу, коней.

Швидко відновлювалася промисловість міста. Для відбудови цукрокомбінату держава виділила 7723 тис. крб., з РРФСР надійшли дві турбіни потужністю 1,5 тис. квт, а також мотори. Розпочали працювати промкомбінат, промислова артіль «Прогрес», меблева фабрика.

Приділялася увага поліпшенню добробуту трудящих. Уже 1944 року з 20 довоєнних торговельних підприємств відновили роботу 17. Було відкрито лікарню на 75 ліжок, поліклініку, клінічну лабораторію, санстанцію, дитячу та жіночу консультації, дитячі ясла, середню та семирічну школи. Працювали міський кінотеатр, бібліотеки.

Шполянці активно включилися у виконання четвертої п'ятирічки, яка для колгоспів стала не тільки періодом відбудови, але й роками дальшого зростання. 1948 року в артілі «Радянський хлібороб» вирощено по 32 цнт пшениці та по 420 цнт цукрових буряків з 1 га. В ланці О. П. Поліщук урожай буряків становив 600, кукурудзи — 60 цнт з 1 га. За успіхи в розвитку сільського господарства 70 передовиків господарства відзначені орденами й медалями Радянського Союзу. Орденом Леніна нагороджені голова колгоспу М. С. Каландирець, бригадир Т. П. Переход, ланкові О. Я. Єдин, Л. К. Костенко, В. М. Матіка, О. П. Поліщук. За роки п'ятирічки валова продукція колгоспів зросла в 3 рази, в т. ч. збір зерна — більш як у 3 рази, цукрових буряків — у 2, картоплі — в 4, олійних культур — у 5 разів.

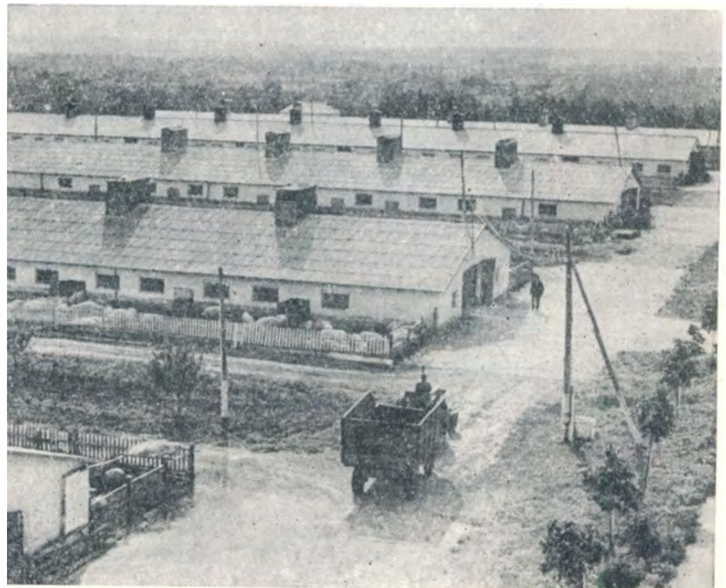
1950 року три шполянські колгоспи об'єдналися в один, який нині носить ім'я Жданова. Рівень механізації основних сільськогосподарських робіт у зоні Шполянської МТС був доведений до 86 проц. Збільшилися доходи колгоспників і механізаторів. 1950 року на трудодень видано по 3,3 кг зерна й виплачено по 2,5 крб. грішми. Бригадир тракторної бригади Г. Г. Пацюк, наприклад, заробив 230 пудів зерна й понад 3 тис. крб. грішми[2].

Наприкінці 1950 року промислові підприємства були повністю відбудовані і дали продукції вдвоє більше, ніж у 1946 році, й на 36 проц. більше, ніж 1940 року. 14 підприємств міста виконали п'ятирічку достроково; цукрозавод уже 1949 року перевершив довоєнний рівень виробництва[3].

За перше післявоєнне п'ятиріччя значно розширилася мережа громадського харчування й торгівлі. Лише протягом 1945 року вона збільшилася в 2,5 раза[4].

На кінець семирічки в Шполі працювали 2 середні і 3 семирічні школи,

Свиноферма третьої дільниці колгоспу ім. Жданова,, м. Шпола. 1968 р.

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1825, оп. 1, спр. 5, арк. 3, 7, 16, 17.

[2] Шполянский район. М., 1953, стор. 198.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 1825, оп. 5, спр. 4, арк. 7, 10, 39.

[4] Там же, ф. 1825, оп. 1, спр. 4, арк. 21.

В дитячому садку «Берізка» колгоспу ім. Жданова. 1970 р.

школа робітничої молоді та семирічна музична. Діти, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, виховувалися в дитячому будинку.

Пожвавилося культурне життя міста. При районному будинку культури працювало 7 гуртків художньої самодіяльності.

Залікувавши рани тяжкої війни, шполянці поставили своє господарство на шлях безперервного піднесення. На колгоспних ланах йшла вперта боротьба за зростання культури землеробства та підвищення продуктивності тваринництва, рівня механізації робіт у рільництві. На 1 січня 1957 року Шполянська МТС вже мала 149 тракторів потужністю 3223 кінських сил і обслуговувала 14 артілей з посівною площею 26 123 га. Виступивши з ініціативою перетворити завод у підприємство комплексної механізації, колектив Шполянського цукрозаводу підвищив продуктивність праці, внаслідок чого 1960 року потужність заводу досягла 18 400 цнт на добу, а валовий випуск цукру зріс до 203,7 тис. цнт на сезон[1].

Нині Шполянський цукровий завод — один з найбільших у республіці. Тут працює понад 650 чоловік. На заводі застосовується передова техніка, автомати керують роботою основних технологічних процесів. І навіть у такому колись тяжкому цеху, як парокотельня, працюють тільки 3 оператори на зміну, замість 29 кочегарів і підсобних робітників. Впровадження нових механізмів дало можливість збільшити перероблення сировини з 21 до 22 тис. цнт на добу і принесло економічний ефект 20—40 тис. крб. на рік.

На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та за великі успіхи, досягнуті в ювілейному соціалістичному змаганні, Шполянський цукровий завод ім. 50-річчя Великого Жовтня занесений до обласної Ленінської книги трудової слави.

Восьмий п'ятирічний план завод завершив до 20 жовтня 1970 року. П'ятирічка шполянських цукровиків — це 2 млн. 5 тис. цнт цінного продукту.

Рік у рік підвищуються виробничі показники Шполянського бурякорадгоспу. Протягом восьмої п'ятирічки середньорічне виробництво зерна з гектара тут зросло на 5 цнт і перевищує 30 цнт. Виробництво молока на 100 га угідь досягло 570 цнт, м'яса — 130 цнт, річний надій від корови за п'ятирічку досяг 3 тис. кг. В 1966—1970 рр. прибуток радгоспу з кожного гектара дорівнював 463 крб. проти 300 крб. у попередній п'ятирічці. Зростання прибутків дало змогу більше коштів виділити для капітального будівництва. За п'ятиріччя в радгоспі споруджено 5 корівників, 3 свинарники, гараж, 5 складів, бригадні будинки для тваринників.

Протягом останніх десяти років у місті виросли нові промислові підприємства. 1960 року при Шполянському елеваторі збудовано кукурудзокалібрувальний завод, продукція якого йде в різні кінці Радянського Союзу. 1963 року на базі колишнього промкомбінату створено швейну фабрику. Її робітниці В. А. Бойкиня, М. І. Коротченко, Л. І. Білоцерківська ще наприкінці 1970 року давали продукцію в рахунок 1972 року. 1964 року став до ладу молокозавод. 1966 року із харчокомбінату виділилась в окреме підприємство кондитерська фабрика. Через два роки здано в експлуатацію перший виробничий корпус машинобудівного заводу, який випускає запасні частини до автомашин. Міністерство хлібопродуктів України

---

[1] Черкаський облпартархів, ф. 1825, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 8.

1971 року завершило в м. Шполі спорудження нового елеватора. Він устаткований найновішою технікою, подача і технологічний процес забезпечуються автоматичним управлінням.

У місті заасфальтовано центральні вулиці, прокладено тротуари, упорядковано ставок. 1970 року 326 чоловік були нагороджені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна».

В червні 1970 року трудящі міста вдруге виявили високе довір'я заслуженому зоотехніку радгоспу Шполянського цукрокомбінату М. С. Ковбасюк, обравши її депутатом Верховної Ради СРСР. До послуг трудящих райпромкомбінат, хлібозавод, меблева фабрика, крім того, діють транспортні, будівельні та інші організації.

Шполянський автопарк виконує замовлення колгоспів, установ, організацій та окремих громадян району. Якщо в 1946 році він мав 21 автомашину, то нині — понад 160 автомашин різних марок. Автобусний парк щороку перевозить понад 32 млн. чоловік.

Колгосп ім. Жданова рік у рік розвивається, міцніє. Якщо на початку восьмої п'ятирічки в цьому господарстві збирали десь по 27,4 цнт зернових і 283 цнт цукрових буряків з гектара, виробляли на стогектарну площу угідь по 239 цнт м'яса і 302 цнт молока, а їх прибутки не перевищували 1650 тис. крб., то вже на кінець 1970 року ці показники відповідно становили 30,3 цнт зернових, 403 цнт цукрових буряків; м'яса — 273 цнт, молока — 340 цнт, прибуток досяг 1800 тис. крб. У першому році дев'ятої п'ятирічки колгосп виростив зернових по 36,4 цнт з гектара, у т. ч. озимої пшениці по 44,2; цукрових буряків — по 415 цнт. На кожні 100 га угідь вироблено 353 цнт молока та 149,3 цнт м'яса.

За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна колгосп нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів і ВЦРПС. Великій групі колгоспників вручено ювілейні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження В. І. Леніна». В числі нагороджених — кавалери орденів Леніна В. Г. Крисько, О. М. Кулинич, В. К. Плосконос, кавалер двох орденів Леніна, ветеран колгоспної праці М. С. Каландирець.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1971 року за великі успіхи, досягнуті у виконанні завдань п'ятирічного плану, відзначені орденами і медалями 27 кращих трудівників м. Шполи. Орденом Леніна нагороджено Б. С. Шемета, голову колгоспу ім. Жданова. Орденом Жовтневої Революції — П. К. Розумного, механізатора, В. І. Карталапова — керуючого райоб'єднанням «Сільгосптехніки», О. О. Письменного — директора елеватора.

На честь 50-річчя утворення СРСР колективи промислових підприємств Шполи зобов'язалися виконати річний план випуску продукції до 20 грудня 1972 року. Додатково виробити: цукру-піску 13 тис. цнт, швейних виробів — на 216 тис. крб, меблів — на 15 тис. карбованців.

Поліпшується добробут трудящих. 1963 року збудовано двоповерховий магазин продовольчих товарів, міський стадіон на 10 тис. місць. 1966 року здано в експлуатацію готель, будинок побуту, двоповерхове приміщення райпромкомбінату, кілька багатоквартирних житлових будинків, середню школу на 960 місць. Нині будуються районна лікарня на 240 ліжок та поліклініка.

В центрі міста виросла споруда із скла й бетону, де є магазин «Кулінарія» та ресторан «Україна». Відкрився великий магазин «Меблі». У залі чекання двоповерхового автовокзалу можуть розміститися 350 пасажирів, до послуг яких кімната матері і дитини, готель, камера зберігання ручного вантажу.

З кожним роком розширюється торговельна мережа міста, збільшується товарообіг. Нині тут 56 магазинів і ларків. Тільки 1971 року населенню продано 2158 телевізорів, 1153 радіоприймачі, 447 холодильників, 1372 пральні машини, 12 піаніно, 227 мотоциклів, 30 легкових автомашин.

М. С. Коломийченко — професор-хірург, заслужений діяч науки УРСР серед земляків. 1967 р.

Медичну допомогу трудящим міста подають профілактично-лікувальні заклади: районна лікарня на 160 ліжок, поліклініки для дорослих і дітей, стоматологічна, рентген-кабінет, три аптеки, станція швидкої допомоги, санепідемстанція. В місті працює 57 лікарів та 234 медичні працівники з середньою спеціальною освітою.

У місті 9 шкіл, серед них 4 середні, 3 восьмирічні, школа-інтернат, середня школа робітничої молоді та заочна. В цих навчальних закладах працює 224 учителі.

Серед уродженців Шполи — український радянський письменник, партійний і громадський діяч І. Ю. Кулик (1897—1941 рр.), член Комуністичної партії з 1914 року, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції й громадянської війни. У 1924—1926 роках працював радянським консулом у Канаді. З 1934 року очолював Спілку радянських письменників України. На XIII з'їзді КП(б)У був обраний членом ЦК КП(б) України.

У Шполі народилися заслужені діячі науки, професори: оториноларинголог О. С. Коломийченко і хірург М. С. Коломийченко, який вперше в СРСР почав застосовувати з позитивними наслідками хірургічне лікування отосклерозу.

В авангарді всіх починань і трудових звершень ідуть комуністи. У Шполі— 54 первинні парторганізації, в яких працює 1250 комуністів. Нині в центрі їх уваги — виконання завдань, що їх поставили рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Трудівники з успіхом реалізували план першого року дев'ятої п'ятирічки, до кінця якої на промислових підприємствах міста виробництво продукції збільшиться на 45—50 проц., продуктивність праці — на 40—45. Врожайність зернових у колгоспі буде доведено до 33—35 цнт з гектара, цукрових буряків — до 350—400 цнт, кукурудзи — 50—55 цнт.

Господарським і культурним будівництвом міста керує Шполянська Рада депутатів трудящих, у складі якої 66 депутатів: жінок — 29, робітників — 40, колгоспників — 8, службовців — 18, комуністів — 37, комсомольців — 8. При виконкомі діє 9 комісій (мандатна, планово-бюджетна, соціально-культурна, шляхового будівництва, роботи з молоддю, торгівлі та побутового обслуговування, промислово-транспортна й зв'язку, сільського господарства та охорони природи, соціалістичної законності), до роботи в яких залучено близько 60 активістів.

Велику роботу веде районний будинок культури з залом для глядачів на 500 місць. Тут виступають з лекціями кращі лектори міста і району, організовуються тематичні вечори, усні журнали, зустрічі з передовиками виробництва, відбуваються виставки й концерти; провадиться реєстрація шлюбів і новонароджених. Працюють гуртки: хоровий, музичний, драматичний, два танцювальні, образотворчого мистецтва, художнього читання, естрадний, сольного співу, художньої вишивки тощо. При будинку культури — 2 агіткультбригади, які регулярно виїздять у села.

У місті — 7 бібліотек з книжковим фондом понад 131 тис. примірників, широкоекранний кінотеатр на 600 місць.

Новий будинок зв'язку, що має операційний зал пошти, міжміський переговорний пункт, обладнаний найновішою апаратурою, телефоном-автоматом для міжміських переговорів.

Колектив Харківського філіалу «Діпромісто» розробив генеральний план розвитку міста Шполи. Протягом дев'ятої пятирічки буде споруджено 1,5 тис. будинків на 15 нових вулицях.

Трудящі Шполи, натхнені рішеннями партії і уряду, роблять усе, щоб їх місто і далі розквітало, було ще кращим.

П. К. ШУРУБАЛКО, В. А. ЯКОВЕНКО

ЛЕБЕДИ́Н

Лебедин — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї р. Турії, притоки Великої Висі (басейн Південного Буга), за 10 км від районного центру. Населення — 6873 чоловіка.

Перші відомості про Лебедин належать до початку XV століття. Село часто зазнавало спустошливих набігів татар, не раз було спалене, але відроджувалося знову. Люстрація 1616 року називає його урочищем, яке, однак, скоро знову стало селом, оскільки земля тут добре родила, річки давали багато риби. Населення займалося переважно землеробством, крім того, розводило садки, ставило в навколишніх лісах пасіки, будувало на річках млини. Загалом село мало добрий прибуток, який, проте, потрапляв тільки до рук багатої шляхти, а трудовий люд, як і по всій Україні, поневірявся. Тому, коли розгорнулася визвольна війна 1648—1654 рр., селяни Лебедина стали активними її учасниками. Навіть розпочати повстання Богдан Хмельницький хотів з Лебедина. Сигналом до виступу мав послужити напад реєстрових козаків на польсько-шляхетські військові частини. Але через наступ очаківських татар козаки не знайшли сприятливого моменту для виступу[1].

На початку XVIII ст. селяни включилися в антифеодальний рух — гайдамаччину. Хащі Лебединських лісів були надійною схованкою повстанців. Гайдамацькі загони, що тут групувалися, будучи невловимими для військових роз'їздів, чинили напади на шляхту, палили її маєтки, забирали коней. 1750 року загін Олексія Майстренка, зайшовши в Лебедин, вигнав шляхтича Вержинського з його фільварку, зруйнував панську садибу, а все збіжжя, худобу, реманент роздав селянам[2].

Минуло століття і Лебедин став уже значним населеним пунктом і налічував 1816 року 2869 мешканців. Село в той час належало поміщику Висоцькому. Вважаючи кріпаків своєю рухомою власністю, він змушував їх працювати на себе від зорі до зорі. Ще далі у вишукуванні способів експлуатації пішов його наступник князь Лопухін, запровадивши урочну систему, за якою кріпак отримував на день такий «урок», що його не можна було виконати й за два-три дні.

Селяни не хотіли коритися. Не виходили на панське поле, хоч і знали, що не уникнуть за це розправи. У жовтні 1843 року гайдуки Лопухіна закатували на смерть А. Корха за ухиляння від панщини. 1848 року економ жорстоко побив Ганну та Катерину Волик за невиконання «уроку»[3].

Внаслідок агітації односельців М. Онищенка та І. Масленка лебединці того року часто не ходили на панщину. Лопухін боявся заворушення і сповіщав київського губернатора, що оскільки серед селян неспокій, не можна залишати без уваги наявність у них 100 рушниць, пороху і дробу, призначених для полювання. Необхідно відібрати, вимагав він, від них зброю[4], бо її селяни справді можуть повернути проти свого поміщика. У Лебедині, як і по всій країні у той час, ходила чутка про майбутню різню всіх панів.

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 119—120.
[2] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні, стор. 76.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 1405, оп. 41, спр. 8760-б, арк. 157.
[4] Там же, ф. 442, оп. 43-б, спр. 56, арк. 17—18.

Щоб справа не дійшла до революційного вибуху, царський уряд провів 1848 року інвентарну реформу, подавши її як особливу милість государя-імператора селянам. Але останні дуже швидко зрозуміли, що та реформа тільки захистила інтереси поміщиків.

1855 року син Лопухіна продав Лебедин поміщику Роговському, що, як і його попередники, жорстоко експлуатував своїх кріпаків, зокрема, посилав на тяжкі роботи вагітних жінок. 1858 року його слуги безжалісно побили Г. Лужкову й К. Коханову за те, що вони через хворобу і слабість не вийшли на панщину[1].

Не поліпшила економічного становища селянства й реформа 1861 року. В Лебедині селяни мали одержати по 3,5 десятини на ревізьку душу. За указом 1863 року викупні платежі були зменшені на 20 проц. Переважно земля колишнім кріпакам дісталася кам'яниста, на якій майже нічого не росло. Найродючіші 3280 десятин залишились у Роговського. До того ж селяни зовсім не отримали сінокосу й лісу.

Така «милість» царя не могла задовольнити трудовий люд. Невдоволення дедалі зростало. В Лебедині розповсюджували копію звернення під назвою «Золота воля», де йшлося про необхідність боротися за землю, за негайне й повне визволення з-під влади поміщиків. Мировий посередник 4-ї дільниці Чигиринського повіту в донесенні від 9 лютого 1863 року писав про непокору селян Лебедина та їх відмову платити оброк[2]. В січні наступного року вони припинили вносити викупні платежі за землю. Безсилі зупинити заворушення погрозами й умовляннями, місцеві власті звернулися за допомогою до київського губернатора. Останній надіслав війська, що викликало ще більше обурення народу. Селяни заявили, що ніяких викупних платежів не вноситимуть. Лише після покарання різками та арештів вони підкорилися.

Проте виступи проти кабального викупу й тяжких податків не припинялись і в наступні роки. Навесні і влітку 1881 року лебединці здійснювали масові потрави випасів, сінокосу й посівів хліба Роговського. Так, останній скаржився, що «самоуправство селян досягло крайніх меж: гонять худобу вдень і вночі, збираючись по кілька десятків чоловік, пасуть на випасах, сінокосах і навіть у хлібі. Об'їждчиків б'ють і загрожують повбивати, а тому важко знайти охочих бути наглядачами за полями». Репресивні заходи тільки посилювали ненависть селян. Потрави не припинялися. Це примусило Роговського поступитися. Зокрема, він обіцяв не позбавляти селян права випасу худоби на його толоці[3].

Намагаючись зберегти свої мізерні наділи, селяни Лебедина 1899 року чинили різні перешкоди прокладанню через їх поля залізничної лінії Сигнаївка—Лебедин. На дільниці, де мала проходити колія, вони поставили тин довжиною 15 аршин, а кілки і шляхові знаки знищили. Будівельники припинили роботу. До Лебедина негайно прибув київський губернатор з батальйоном військ. Шляхом репресій опір селян було зломлено.

На той час у Лебедині з'являються промислові підприємства. У гуральні працювало 16 чоловік, у цегельні — 12. На цукроварні, що мала 19 парових котлів на 1200 кінських сил, 1875—76 року було 945 робітників (855 чоловіків і 90 жінок). Тулились робітники у п'ятьох вогких хатах.

1899 року на заводі працювало вже 1028 чоловік[4] по 12—16 годин на добу, отримуючи за це по 8—12 крб. на місяць. 12 жовтня 1899 року в контору заводу з'явилось близько 200 робітників і висловили директору своє обурення тим, що адміністрація порушує умови договору; вони скаржились на погане харчування,

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-420, оп. 1, спр. 743, арк. 152.
[2] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 178, спр. 28, арк. 1—14; ф. 4, оп. 94, спр. 1728, арк. 24.
[3] Д. П. Пойда. Кресгьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 305—306.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 43, спр. 141, арк. 1—2.

неякісне випікання хліба, на нестачу робітників на окремих ділянках, нагадали, що їм не видали по 3 крб., хоч за домовленістю ці гроші мали сплатити в перші дні роботи. З цих причин робітники відмовилися далі працювати. Підприємство стало. Директор повідомив про події власті. На завод прибув дільничний інспектор і порадив звільнити підбурювачів. Решті наказав негайно поновити роботу. Але страйкарі відмовились виконати це розпорядження. Тоді інспектор запропонував адміністрації поліпшити якість хліба й додати одного чоловіка там, де піднімають головки цукру. Тільки після цього робітники приступили до роботи[1]. Потужність заводу рік у рік зростала. З-за кордону надходило нове устаткування, машини. Удосконалювалась технологія виробництва, а це вимагало певних знань від робітників. У вересні 1874 року директор заводу В. О. Константинов звернувся до губернського інспектора народних училищ з проханням відкрити при заводі двокласне парафіяльне училище. 11 березня 1875 року перші 30 хлопчиків і 7 дівчаток стали учнями училища[2]. Власник заводу Бродський, фінансуючи училище, вдавав із себе «просвітителя», а насправді залишався експлуататором трудящих.

Промислова криза першої половини 80-х років призвела до зниження заробітної плати робітників. Незадоволення серед останніх посилювалось, і вони спалили ненависний їм цукровий завод. Запідозрених у підпалі Т. Сидоренка, П. Мороза і Є. Масла було заарештовано[3].

На початку XX ст. в Лебедин проникає соціал-демократична література. 1903 року тут були розповсюджені листівки РСДРП «Що таке політична свобода», «Промова Петра Заломова на суді 28 жовтня 1902 року». Трудящі з інтересом їх читали. Особливе схвалення викликала полум'яна кінцівка листівок: «Геть самодержавство!». Це революціонізувало населення.

Коли в країні розгорнулися революційні події 1905—1907 рр., лебединці одразу відгукнулися на них. На мітингу 18 червня 1906 року робітники економії Роговського та селяни, припинивши роботу, одностайно зажадали від пана підвищення заробітної плати (3-й сніп замість 10-го). Управитель економії відмовився виконати поставлені вимоги. Наступного дня близько 2 тис. селян двома групами під проводом К. А. Пелиха пішли в поле, забрали тих, хто ще працював, поліцейському стражнику наказали зняти кокарду з кашкета, заявивши: «Тепер настав час нашого панування». Урядника, що прискакав у поле, прогнали. На вимогу адміністрації 23 червня до села прибув ескадрон драгунів, що жорстоко розправився із страйкарями, зокрема, нагайками було побито робітників Бондаренка, Онищенка. Коли ж 27 червня становий пристав заарештував кількох селян, страйкарі ударили на сполох. На допомогу прийшли селяни навколишніх сіл. Близько тисячі чоловік з рушницями, вилами, косами, сокирами рушили до сільської управи, де сиділи заарештовані, і через уповноважених передали приставу й командирові військового загону вимогу негайно звільнити селян. Коли її було відхилено, страйкарі напали на солдатів. Сутичка тривала близько години. Після того селяни громадою рушили до лісу. 28 червня прибуло ще кілька військових загонів, які силою придушили страйк, відібрали у населення понад 50 револьверів та рушниць. Військовий суд засудив до каторжних робіт та тюремного ув'язнення близько 40 лебединців, а найактивніших учасників руху — А. Двірника, М. Пухлія та Г. Рудаса — до смертної кари через повішення. Смертну кару Двірнику та Пухлію було замінено довічною каторгою.

Столипінська аграрна реформа призвела до ще більшого обезземелення селян. 1912 року з 1392 господарств 115 було безземельних, 71 не мало ніякої худоби, а половина — ні коней, ні корів[4].

---

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы в XIX в.), стор. 535—536.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 472, арк. 23—26.
[3] Там же, ф. 318, оп. 1, спр. 206, арк. 22.
[4] Итоги переписи скота у сельского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 529.

На той час у Лебедині працювала одна початкова школа. Населення було майже все неписьменне. Про це свідчить те, що 666 книжок сільської бібліотеки (весь її фонд) могли читати лише кілька десятків чоловік.

Перша світова війна ще більше погіршила становище лебединського селянства. Чоловіки були мобілізовані на фронт. Не вистачало тягла, реманенту. 1916 року посівна площа скоротилася майже на 40 проц. Поля солдаток лежали толокою. У січні 1917 року в селі налічувалося понад 300 безпосівних господарств. Податки, збільшені у зв'язку з війною, платити було нічим.

Звістку про Лютневу революцію, що її принесли на початку березня 1917 р. солдати, лебединці зустріли з радістю. Вони сподівалися одержати землю від Тимчасового уряду. Коли ж побачили, що старі порядки лишаються недоторканними, самовільно захопили 800 дес. землі[1]. 23 жовтня 1917 року черкаський повітовий комісар просив телеграмою командира Донського козачого полку вислати козаків для втихомирення селян у Лебедині[2]. Справжнє визволення приніс лебединцям Великий Жовтень. У січні 1918 року в селі була встановлена Радянська влада, але проіснувала вона лише два місяці. В березні до села вступили австро-німецькі окупанти. Вони повернули поміщику Роговському землю, худобу, реманент. Та лебединці не скорилися. 40 чоловік одразу створили партизанський загін, який з кожним днем розростався. 28 серпня лебединський повітовий староста зазначав, що при появі партизанів багато місцевих робітників і селян приєднуються до них і всіляко їм допомагають. Протягом 1—4 вересня партизани вели бій з підрозділами 27-го німецького корпусу на шляху Лебедин—Шпола[3].

У листопаді 1918 року австро-німецькі війська змушені були залишити село. У Лебедині відновилася влада Рад. Обраний ревком передав селянам землю. Та влітку наступного року в село вдерлися денікінські військові частини. Але й білогвардійцям не корилися лебединці. Зокрема, уникали мобілізації.

Лише в березні 1920 року в Лебедині остаточно утвердилася Радянська влада. Розгорнув роботу сільський ревком, до складу якого ввійшли: Я. М. Лупко (голова), С. М. Лакосник і Ф. М. Зозуля. Першим головою створеного в травні комітету незаможних селян став Н. А. Крещенко[4]. 22 грудня селяни обрали сільську Раду.

З березня 1923 року Лебедин увійшов до Матусівського району.

Перший партійний осередок створено 1923 року. Комуністи спрямовували роботу КНС, сільської Ради, піднімали односельців на відбудову народного господарства. Заснована того ж року комсомольська організація, роз'яснювала молоді політику партії і радянського уряду, чимало зробила для піднесення культури селян.

Бідняки й наймити розуміли, що подолати труднощі відбудовного періоду можна тільки шляхом кооперації. 1923 року вони створили 2 сільськогосподарські колективи — «Сіяч» і «Грім». Перший об'єднував 31 родину, переважно незаможників. Маючи три плуги, сівалку, дві жатки, молотарку та дрібний реманент, вони запровадили чотирипільну сівозміну. «Грім» об'єднував 14 родин, одержав від Наркомзему сад колишнього поміщика Роговського площею 26 дес. та 52 дес. орної землі. Колектив придбав 5 коней, 7 корів, 2 плуги й дрібний реманент. Восени за цукрові буряки, здані Шполянському цукровому заводу, одержав 270 пудів цукру.

У селі розгорнув роботу сельбуд, де комсомольці влаштовували голосну читку газет. Влітку 1926 року 4 сільські гуртки лікнепу випустили 140 перших учнів. У день святкування 12-ї річниці Великого Жовтня урочисто відкрилася школа селянської молоді, якій комсомольці подарували бібліотечку. 1927 року в колишньому попівському будинку ясла прийняли 25 дітей[5].

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-504, оп. 1, спр. 9, арк. 17.
[2] Трудящі Черкащини у боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр., стор. 68, 72.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 97, арк. 491, спр. 98, арк. 177.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-174, оп. 1, спр. 44, арк. 2.
[5] Газ. «Радянська думка», 9 серпня 1927 р.

7 листопада 1929 року лебединці створили ТСОЗ ім. 12-річчя Жовтня. Скоро товариство об'єднувало 300 господарств, які мали 1200 га землі. На базі колишнього жіночого монастиря, що мав понад 1 тис. га землі, було засновано комуну «Червоний Жовтень» (голова Ф. П. Колот)[1]. До неї вступило майже 100 родин.

1930 року колективізація в Лебедині в основному завершилась. ТСОЗ перейшов на статут сільськогосподарської артілі. 1930 року прибуток її становив 231 590 крб., а 1931 — у півтора раза більше.

Приділяючи велику увагу механізації колгоспного виробництва та підготовці кадрів, партійна організація стала ініціатором відкриття в селі 1932 року курсів трактористів.

1933 року комуну «Червоний Жовтень» було реорганізовано в колгосп, артіль ім. 12-річчя Жовтня розділено на три господарства: ім. 12-річчя Жовтня, ім. Петровського та ім. Ворошилова[2].

Колгоспи вирощували переважно цукрові буряки. Оскільки врожайність їх багато залежала від якості насіння, 1934 року в Лебедині розпочалося спорудження насіннєвого заводу. Восени наступного року, ознайомившись на місці з будівництвом підприємства, нарком харчової промисловості СРСР А. І. Мікоян телеграфував у Москву, що Лебединський насіннєвий завод буде одним з найбільших у світі[3].

27 січня 1937 року завод став до ладу і до кінця року дав перші 200 тис. цнт високоякісного бурякового насіння, а 1938 року виконав річний план на 111 проц. і став одним з передових підприємств країни.

Серед трудівників села широко розгорнулося соціалістичне змагання за високі врожаї. Включившись у рух п'ятисотенниць, колгоспниця артілі ім. Ворошилова Х. Лисенко виростила 1936 року по 500 цнт цукрових буряків з 1 га.

1940 року колгосп зібрав з 1 га по 22 цнт пшениці, 55 цнт кукурудзи, 267 цнт цукрових буряків. Городництво дало 101 тис. крб. прибутку, рибальство — 60 тис. крб. На трудодень колгоспники отримали по 4,5 кг зерна і 1,2 крб. грішми. Того року колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[4].

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Лебедині всі діти шкільного віку були охоплені навчанням у середній і семирічній школах.

У клубі було встановлено кіноустановку. Вечорами тут демонструвались кінофільми, працювали бібліотека, драматичний і хоровий гуртки.

Мирну творчу працю лебединців порушив розбійницький напад німецьких фашистів на Країну Рад. 2 серпня 1941 року гітлерівці вдерлися в село, пограбували колгоспи, зруйнували школи, лікарню, завод, багатьох юнаків і дівчат насильно вивезли до Німеччини на каторжні роботи. Але лебединці не скорились. Уже у вересні почала діяти підпільна комсомольська організація, очолена Петром Осовським. Старший сержант Червоної Армії, кандидат у члени ВКП(б), він, будучи тяжко пораненим, у перші дні війни потрапив до Уманського концтабору, але скоро звідти втік. Діставшись Лебедина, Осовський разом з Олексієм Рудем, Панасом і Вадимом Грабовими, Андрієм Рудасом, Григорієм Пелихом, Володимиром Федоровим, Марією Павленко, Григорієм Колісником, Олександром Крижанівським та іншими комсомольцями розгорнув боротьбу проти загарбників. За допомогою саморобного радіоприймача регулярно слухали Москву, від руки писали листівки, що починалися словами «Смерть німецьким загарбникам!», викривали брехню фашистської пропаганди, закликали до боротьби з ворогом. Листівки розповсюджували не лише в Лебедині, а й у Сигнаївці, Водяному, Кримках.

Підпільники вели також диверсійну роботу: на шляхах Шпола—Златопіль і Шпола—Звенигородка, де рухалася ворожа техніка, знищили два мости, неодно-

[1] Газ. «Радянська думка», 20 листопада 1929 р.
[2] Газ. «Радянська думка», 8 серпня 1935 р.
[3] Газ. «Шлях колективіста», 1 січня 1937 р.
[4] Газ. «Шлях колективіста», 1 січня 1941 р.

П. А. Осовський.

О. І. Грабовий.

Г. М. Колісник.

Г. Ф. Пелих.

Підпільна комсомольська організація П. А. Осовського:

разово псували лінії телефонного зв'язку між Лебедином та Шполою, Сигнаївкою, Водяним. Добували зброю, боєприпаси, медикаменти. У боротьбі з ворогом патріотам допомагали їх матері — М. Г. Осовська та Г. М. Крижанівська. На початку 1942 року підпільна організація налічувала 20 чоловік[1].

Комсомольці вирішили піти в партизанський загін, що діяв у Капітанівському лісі, але перед цим вони планували знищити сільську німецьку адміністрацію та поліцаїв. Та фашисти напали на слід патріотів. У квітні 1942 року їх було кинуто до шполянської тюрми. 22 травня фашисти розстріляли П. Осовського, Г. Колісника, О. Рудя, П. і В. Грабових, А. Рудаса, М. Павленко, Г. Пелиха і В. Федорова.[2] Вночі на місці страти молодих патріотів односельці поклали вінок з написом «Слава героям».

26 січня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили Лебедин від гітлерівських окупантів.

1003 лебединці билися проти німецьких загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Тільки в одному бою артилерійський підрозділ полковника М. І. Ткаченка знищив 28 фашистських танків. М. І. Ткаченко нагороджений двома орденами Червоного Прапора, орденами — Суворова, Кутузова, Вітчизняної війни 1-го ступеня, двома орденами Червоної Зірки, медалями.

За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, усі учасники Великої Вітчизняної війни з Лебедина нагороджені орденами і медалями.

За допомогу молодим патріотам у боротьбі проти фашистських загарбників медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» нагороджено М. Г. Осовську — матір керівника підпільної організації П. Осовського.

Багато зусиль доклали лебединці, щоб підняти з попелу і руїн своє село. За кілька місяців було обладнано виробничі приміщення, освоєно площі посіву. Відбудова і дальший розвиток господарства здійснювалися під керівництвом партійної організації села, яку очолював Г. Н. Глушко. Велику допомогу подавали Радянський уряд, трудящі Російської Федерації. Зокрема, трудящі Свердловська прислали 5 тракторів та запасні частини до них.

1945 року відновив роботу насіннєвий завод. 1950 року валова продукція лебединських колгоспів перевищила довоєнний рівень. Значно зріс матеріальний добробут колгоспників. Збільшилася, зокрема, оплата їхньої праці. Колгосп ім. Ворошилова видав на трудодень 3,8 кг зерна і 3 крб., ім. 12-річчя Жовтня — 4,34 кг зерна і 3 крб., ім. Петровського — 4,5 кг зерна і 2 крб. грошей.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС в колгоспах широко розгорнулось соціалістичне змагання за підвищення врожайності сільськогосподарських

[1] Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 235—240.
[2] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1968, стор. 206.

А. М. Рудас.

О. А. Рудь.

культур, збільшення продуктивності тваринництва, зміцнення економіки господарств. У 1955—1957 рр. усі три колгоспи за досягнуті успіхи були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У березні 1959 року вони об'єдналися в один — ім. Петровського — багатогалузеве високомеханізоване господарство, яке мало 8600 га землі (в т. ч. орної — 6199 га), 9 тваринницьких ферм, потужний машинно-тракторний парк, вальцьовий млин, цегельний завод, що давав 4 млн. штук цеглин.

Внаслідок впровадження прогресивної техніки і технології, підвищення продуктивності праці за наступні дев'ять років колгоспники підняли урожайність зернових культур, збільшили виробництво молока і м'яса. Беручи участь у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, трудівники артілі зібрали 1967 року по 25 цнт зернових з 1 га (в тому числі по 24,9 цнт озимої пшениці), 228 цнт цукрових буряків, на 100 га угідь виробили 314 цнт молока і 51,2 цнт м'яса. Грошові прибутки від рослинництва й тваринництва становили 1919 тис. крб. Неподільний фонд колгоспу проти 1965 року подвоївся.

У ювілейному 1967 році лебединський насіннєвий завод виконав виробничий план на 104,2 проц., переробив понад 30 тис. цнт насіння буряків і багаторічних трав. На заводі нині працює 585 чоловік. Усі виробничі процеси механізовані.

З 1968 року в Лебедині — 3 колгоспи: ім. Петровського, «Росія», ім. Осовського.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, господарства добились найвищих за післявоєнні роки показників. Тільки колгосп ім. Осовського зібрав в 1969 році з 1 га озимих по 30,7 цнт, в тому числі пшениці 30,9 цнт, зернових по 28,6 цнт, виробив м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь 78,4 цнт.

Добрих наслідків у виробництві сільськогосподарських продуктів досягли на кінець восьмої п'ятирічки трудівники всіх трьох артілей Лебедина. Так, колгосп ім. Петровського зібрав 1970 року з 1 га зернових по 20,3 цнт, цукрових буряків 262 цнт. Колгосп «Росія» відповідно 22,7 цнт, 248 цнт. Колгосп ім. Осовського — 32 цнт, 240 цнт.

За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки комбайнера колгоспу «Росія» О. М. Науменка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Перший рік дев'ятої п'ятирічки був роком боротьби за високі врожаї. Колгосп ім. Петровського зібрав з 1 га зернових без кукурудзи по 33,6 цнт, пшениці — по 40,9 цнт; «Росія» — зернових по 30,8 цнт; ім. Осовського — пшениці по 40 цнт. Соціалістичні зобов'язання перевиконано.

Трудовими здобутками зустрічають колгоспники Лебедина 50-річчя утворення СРСР. Ідучи назустріч славній даті, вони зобов'язалися виростити урожай зернових більш як по 30 цнт з гектара, цукрових буряків по 300 цнт, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь молока 500 цнт, м'яса 100 цнт. Робітники насіннєвого заводу зобов'язалися завершити річний план до 22 грудня 1972 року, значно підвищити продуктивність праці.

Заможно живуть трудівники Лебедина. Тільки за один 1971 рік тут зведено 59 житлових будинків, що потопають у молодих садках. Вечорами на вулицях і в домівках спалахують електричні вогні. За роки восьмої п'ятирічки споруджено новий будинок культури на 1 тис. місць. Увечері після трудового дня багато лебединців відвідують гуртки художньої самодіяльності, йдуть до читального залу однієї

Насіннєвий завод, с. Лебедин. 1969 р.

з 6 бібліотек з загальним книжковим фондом понад 40 тис. примірників. За вмілу пропаганду сільськогосподарської літератури 1957 року Лебединська сільська бібліотека № 1 була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У селі 3 дитячих ясел, дитсадок, їдальня, 3 магазини. У майстерні індивідуального пошиття одягу колгоспники можуть замовити собі вбрання, у комбінаті побутового обслуговування — одержати пораду й допомогу з господарських питань. 1971 року в особистій власності лебединців було 240 мотоциклів, 1130 велосипедів, 31 легкова автомашина.

Охорону здоров'я забезпечують лікарня й два медпункти, де працює 5 лікарів і 22 медичні працівники з середньою спеціальною освітою.

Невпинно зростає освітній і культурний рівень населення. У середній і двох восьмирічних школах 80 учителів навчають 1273 учнів. Лише за післявоєнний час середню школу закінчила понад 1 тис. юнаків і дівчат. У середніх спеціальних і вищих навчальних закладах країни здобувають освіту 230 лебединців. За роки Радянської влади з села вийшло понад 200 учителів, 40 агрономів і зоотехніків та багато інших спеціалістів. Уродженець села В. І. Колодяжний — доктор філософських наук, професор.

Під керівництвом 6 партійних організацій, що об'єднують 199 комуністів, трудівники села борються за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Надійними помічниками комуністів є 353 комсомольці села.

Активно вникає у питання господарського і культурного життя сільська Рада депутатів трудящих, що має у своєму складі 88 депутатів. На її сесіях і засіданнях обговорюються найактуальніші питання роботи колгоспу, навчальних і культурно-освітніх закладів. Протягом дев'ятої п'ятирічки в селі намічено побудувати нове приміщення сільської Ради, 2 магазини, кінотеатр.

Лебединці свято шанують пам'ять тих, хто віддав своє життя за прекрасне сьогодні. В селі встановлено пам'ятники на братській могилі воїнів, які полягли в боях за визволення Лебедина, а також на могилі комсомольців-підпільників. На території насіннєвого заводу височить пам'ятник В. І. Леніну — знак глибокої вдячності трудящих засновнику Комуністичної партії і Радянської держави.

Минуть роки і Лебедин стане ще красивішим, а життя буйнішим і яскравішим.

До цього прагнуть його будівники, окрилені величними накресленнями Комуністичної партії Радянського Союзу, що проклали світлу путь до прекрасного завтра людства — комунізму.

С. К. МЕДУХА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ШПОЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 941 чоловік. Сільраді підпорядковані села Глиняна Балка й Коротине.

В Антонівці розкинулася центральна садиба колгоспу «Дружба», який користується 3,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-тваринницький. За високі показники у вирощуванні високих урожаїв орденами й медалями нагороджений 51 чоловік, а комбайнер І. К. Люлько — орденом Леніна.

Тут є середня школа, де навчається 333 учні, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,4 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок. У селі 50 комуністів, 57 комсомольців.

272 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 102 нагороджені орденами і медалями СРСР. В. Г. Тирсі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь 160 односельців, загиблих у боях з фашистами, споруджено обеліск Слави.

БУРТИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру та за 5 км від найближчої станції Цвіткове на лінії Одеса—Кишинів. Населення — 1489 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Україна», який обробляє 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орних 1,7 тис. га. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим тваринництвом.

За успіхи в розвитку сільського господарства 44 колгоспники нагороджено орденами й медалями, а бригадира тракторної бригади А. М. Олійника — орденом Леніна.

У Буртах є восьмирічна школа, де навчається 212 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 12,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Партійна організація села налічує 46 комуністів, комсомольська — 55 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII ст. 1905 року в селі діяв революційний гурток. Його організатора М. Н. Таганського царський уряд вислав до Архангельської губернії, пізніше його закатовано денікінцями.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 213 жителів села, з них 151 нагороджено бойовими орденами і медалями. Під час визволення села від фашистських загарбників загинуло 85 воїнів Червоної Армії, яких поховано в братській могилі.

У Буртах народився народний артист СРСР В. С. Василько (Василько-Миляєв).

ВАСИЛЬКІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Шпола. Населення — 3714 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який обробляє 3,9 тис. га земельних угідь, зокрема 3,7 тис. га орних. Виробничий напрям зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: цегельний завод, 2 вальцьові млини, олійниця. Працює гранітно-щебеневий завод Одесько-Кишинівської залізниці.

За сумлінну працю 77 трудівників колгоспу відзначені урядовими нагородами, орденом Леніна — голова колгоспу М. В. Варич, бригадири: О. Г. Коваленко, П. П. Рудь, С. П. Різник, П. Р. Вдовиця, комбайнер Т. Т. Килимнистий, агроном М. К. Сарапин.

Працюють середня й восьмирічна школи, будинок культури на 45 місць, чотири бібліотеки з книжковим фондом 25,2 тис. примірників, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок і ясла, філія зв'язку, ощадна каса, 5 магазинів. Сільська парторганізація (заснована 1924 року) налічує 67 комуністів, комсомольська — 95 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIV ст. Влітку 1905 року тут відбувся селянський виступ проти поміщика.

З вересня 1941 року до листопада 1942 тут діяла підпільна організація на чолі з А. К. Різником. У Великій Вітчизняній війні брали участь 627 жителів села, з них 260 нагороджені бойовими орденами і медалями. В пам'ять про 300 загиблих споруджено обеліск Слави.

Неподалік села відкрито поселення трипільської культури, досліджено кургани скіфських часів.

ВЕСЕ́ЛИЙ КУТ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Великій Висі, за 43 км від районного центру та залізничної станції Шпола. Населення — 558 чоловік. Сільраді підпорядковані села Витязеве й Козачани.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Червоний Жовтень», який обробляє 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-буряковий з розвинутим тваринництвом.

За успіхи в розвитку сільського господарства 48 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Є восьмирічна школа, де навчається 121 учень, клуб на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, два фельдшерсько-акушерські пункти, радіовузол. Сільська парторганізація налічує 25 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Засноване село в XIX столітті.

57 жителів Веселого Кута брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 41 нагороджено бойовими орденами й медалями. На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

На території села виявлено поселення доби міді.

ВО́ДЯНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 1776 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кавунівка.

У Водяному міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 3,6 тис. га землі, зокрема 3,4 тис. га орної. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: 2 пилорами, вальцьовий млин. За високі показники в роботі 10 колгоспників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Працюють середня школа, де навчається 288 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,7 тис. примірників, лікарня, аптека, дитячі ясла, ощадна каса, філія зв'язку, 4 магазини, майстерня побутового обслуговування. У селі 67 комуністів, 76 комсомольців.

Водяне засноване в першій половині XVII століття.

У роки Великої Вітчизняної війни 462 жителі Водяного билися проти німецько-фашистських загарбників, з них 97 нагороджені бойовими орденами і медалями. За героїзм, виявлений під час радянсько-фінляндської війни 1939—1940 рр., В. Р. Бойку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Він брав участь у Великій Вітчизняній війні, нині генерал-лейтенант.

На честь загиблих у боях з фашизмом споруджено обеліск Слави та 2 пам'ятники.

ЖУ́РАВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Турії, притоці Великої Висі, за 28 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Капітанівка. Населення — 2445 чоловік.

У селі міститься колгосп «Ленінська зоря», що обробляє 2,5 тис. га землі, в т. ч. орної — 2,3 тис. га. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: електростанція, 2 теслярські майстерні, 2 кузні, пилорама, вальцьовий млин, олійниця, цегельний завод. За високі показники в роботі 18 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 348 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 44 комуністи, комсомольська — 74 члени ВЛКСМ.

Журавка заснована у XVIII ст. Під час революції 1905—1907 рр. журавці повстали проти поміщицької сваволі. Виступ придушили карателі, 20 селян ув'язнили.

338 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 197 нагороджені орденами і медалями СРСР. На честь загиблих односельців споруджено пам'ятник.

На території села та навколо в шести курганних групах розкопано поховання скіфо-сарматського періоду.

КАПУ́СТИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру Шполи, за 5 км від залізничної станції Іскрене. Населення — 1449 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Іскрене.

В селі розміщено колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, який обробляє 3,9 тис. га землі, в т. ч. орної 3,5 тис. га. Напрям господарства — зерново-буряковий, приділяється увага м'ясо-молочному тваринництву. Допоміжні підприємства: млин, олійниця. За високі трудові показники 12 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Ланкова Є. П. Діхтяр удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці, агроном Ф. Д. Вовченко нагороджений орденом Леніна, тракторист М. П. Рябокінь — орденом Леніна і орденом Жовтневої Революції.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 187 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок, дитсадок.

Парторганізація села налічує 74 комуністи, комсомольська — 64 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVII століття.

220 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 213 нагороджено бойовими орденами і медалями. В пам'ять про загиблих споруджено обеліск Слави. І. Й. Лисенку, який протягом Великої Вітчизняної війни зробив 596 бойових вильотів, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

КРИ́МКИ (до 1861 року — Михайлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 1594 чоловіка.

У селі розміщується колгосп ім. XVII партз'їзду, який обробляє 1,8 тис. га землі, зокрема 1,7 тис. га орної, спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розведенні м'ясо-молочного поголів'я худоби. Допоміжні підприємства: механічна майстерня, пилорама, вальцьовий млин. За високі трудові показники 114 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Бригадир рільничої бригади Г. С. Підлісний та коваль В. П. Кучеренко — орденом Леніна.

Колгосп підтримує дружні зв'язки з трудящими Бидгощського воєводства Польської Народної Республіки та радгоспом «Росія» Кавказького району Краснодарського краю.

Є восьмирічна школа, де навчається 194 учні, дитячий садок, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,4 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, стаціонарна кіноустановка, побутовий комбінат.

Сільська парторганізація налічує 47 комуністів, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

У Кримках народився кандидат сільськогосподарських наук І. Л. Перегін.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 279 жителів села, з них 230 нагороджено орденами та медалями. На честь загиблих односельців встановлено пам'ятник і обеліск Слави.

Поблизу села виявлено могильник черняхівської культури.

ЛИП'Я́НКА — село (до Жовтневої революції — Липівка), центр сільської Ради, розташоване на р. Гнилому Товмачі. Віддаль від районного центру Шполи — 26 км, від залізничної станції Новомиргород — 13 км. Населення 2401 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Межигірка.

У Лип'янці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який обробляє 5,6 тис. га землі, в т. ч. 5,2 тис. га — орної. Виробничий напрям — зерно-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: цегельний завод, вальцьовий млин, ремонтно-механічна майстерня. За успіхи в розвитку сільського господарства 8 трудівників артілі нагороджені орденами і медалями, в т. ч. С. У. Кулик та М. Ф. Химeнко — орденом Леніна, В. М. Костенко — орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня школа, будинок культури на 550 місць, 4 бібліотеки з книжковим фондом 35,6 тис. примірників, лікарня, пологовий будинок, аптека, дільнична ветеринарна лікарня, радіовузол, 7 магазинів, майстерня побутового обслуговування.

Сільська парторганізація налічує 91 комуніста, комсомольська — 32 члени ВЛКСМ.

У квітні 1923 року організовано першу сільськогосподарську артіль «Вперед».

467 жителів Лип'янки брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 221 нагороджено бойовими орденами і медалями. І. І. Поліщуку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави, на 3 братських могилах воїнів, що полягли під час визволення села,— пам'ятники.

У Лип'янці народився український радянський скульптор заслужений діяч мистецтв УРСР І. М. Гончар.

ЛОЗУ́ВАТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Шпола. Населення — 2179 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кам'януватка.

У Лозуватці міститься колгосп ім. Першого травня, що обробляє 3 тис. га землі, в т. ч. 2,9 тис. га орної. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

Колгосп, утворений 1929 року, в довоєнний час першим на Україні одержав мільйонний прибуток. 1938 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За високі господарські успіхи 111 трудівників артілі нагороджено орденами й медалями, П. П. Богача-Степанюка двома орденами Леніна, 16 колгоспників — орденом Леніна, І. В. Рудя — орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, де навчається 381 учень, будинок культури на 430 місць, лікарня на 35 ліжок, поліклініка, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13,6 тис. примірників, аптека, 2 дитячі садки, філія зв'язку, 10 магазинів.

Сільська парторганізація налічує 80 комуністів, комсомольська — 98 членів ВЛКСМ.

409 лозуватців брали участь у Великій Вітчизняній Війні, з них 137 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави, над братською могилою воїнів, які полягли під час визволення села від гітлерівців,— пам'ятник.

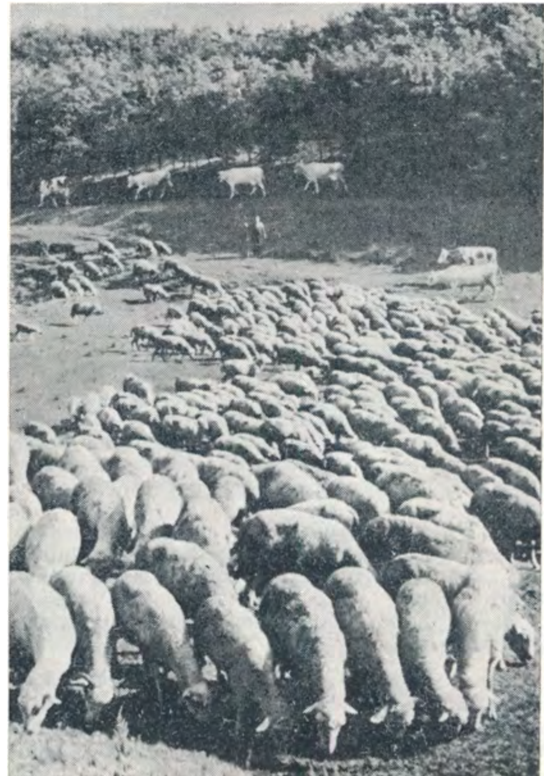
У Лозуватці народився український радянський поет С. Ф. Бен (Бендюженко) (1900—1936 рр.).

На території села збереглися кургани доби бронзи.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 2057 чоловік.

В селі міститься колгосп «Зоря», який обробляє 2,3 тис. га землі, з них 2,2 тис. га — орної, спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків, розвиває м'ясомолочне тваринництво.

Колгоспна отара, с. Мар'янівка. 1969 р.

За досягнуті успіхи 67 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, а А. Й. Норенко та І. Ф. Карабаш — орденом Леніна, М. Г. Дердуга — орденом Жовтневої Революції.

Є восьмирічна школа, де навчається 288 учнів, будинок культури на 260 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,2 тис. примірників, медпункт і пологовий будинок, дитячий садок, поштове відділення, 2 магазини.

Сільська парторганізація налічує 52 комуністи, комсомольська — 85 членів ВЛКСМ.

Засновано Мар'янівку на початку XVIII ст. В 1905—1907 роках тут відбувалися селянські виступи проти поміщика.

392 мар'янівці брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 212 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь загиблих споруджено обеліск Слави.

МА́ТУСІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Гнилому Ташлику, за 15 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Сигнаївка. Населення — 5829 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Петровського.

У Матусові розміщено 2 колгоспи: ім. Ленінського комсомолу, який обробляє 4,8 тис. га землі, з них 3,7 тис. га орної, спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, та «Комуніст», який має в користуванні 3233,7 га землі, в т. ч. 2516,7 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та відгодівлі великої рогатої худоби.

Діє племрадгосп Павлівського відділення Матусівського цукрокомбінату, що вирощує симентальську породу корів. Тривалий час тут працювала дояркою Герой Соціалістичної Праці Є. Л. Полтавець, нині пенсіонер. Цього високого звання удостоєна також зоотехнік Л. І. Мямліна. 240 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, С. П. Ільченко — орденом Леніна, М. Н. Тугай, В. Г. Полтавець та І. Ф. Уманець — орденом Жовтневої Революції. У селі — 180 комуністів, 243 комсомольці.

Працюють 2 середні школи, 3 будинки культури на 1200 місць, дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, 3 дитсадки. Матусівський цукровий завод — один з найстаріших на Україні, побудований 1844 року. 30 травня 1906 року тут відбувся страйк.

864 матусівці билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 485 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих у боях з фашизмом споруджено обеліск Слави.

У Матусові народився Герой Радянського Союзу В. Г. Масич. Загинув відважний пілот 1947 року під час випробування нового радянського літака.

Поблизу села виявлено кургани ранньоскіфського часу.

НАДТОЧА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Гнилому Ташлику, за 14 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Сигнаївка. Населення —1284 чоловіка.

В селі міститься колгосп ім. Кірова, який обробляє 1,9 тис. га землі, в т. ч. орної 1,8 тис. га. Напрям господарства зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: млин, олійниця. За високі трудові показники 47 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, бригадир Т. Х. Маскисла — орденом Леніна. Уродженець села М. І. Коваленко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 153 учні, клуб на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, філія зв'язку, ощадна каса.

Сільська парторганізація налічує 47 комуністів, комсомольська — 36 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVII століття.

234 надточаївці билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 122 нагороджені бойовими орденами і медалями. На честь загиблих земляків споруджено обеліск Слави.

НЕЧА́ЄВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Гнилому Товмачі, за 25 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 881 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Маслове.

У Нечаєві міститься колгосп «Іскра», за яким закріплено 3,9 тис. га землі, з них орної — 3,7 тис. га. Напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства: вальцьовий млин, олійниця, цегельний завод.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 198 учнів, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. примірників, 2 медичні пункти, пологовий будинок, ощадна каса, філія зв'язку, 4 магазини, комбінат побутового обслуговування.

За успіхи в розвитку сільського господарства 85 колгоспників відзначені урядовими нагородами, а Ф. П. Голопура — орденом Жовтневої Революції. Сільська парторганізація об'єднує 58 комуністів, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

1905 року селяни спалили поміщицьку економію.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 210 жителів с. Нечаєва, з них 125 нагороджено бойовими орденами і медалями. А. М. Костенку (1918—1943 рр.) посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

На околиці села досліджено поселення та могильник черняхівської культури (розкопано близько 100 поховань).

СИГНА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, залізнична станція, розташоване за 8 км від районного центру. Населення — 2954 чоловіка.

В селі міститься колгосп ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 2,8 тис. га землі, з них ор-

ної — 2,6 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і цукрових буряків.

За високі трудові досягнення 122 колгоспники нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, з них 10 — орденом Леніна.

В селі є середня школа, де навчається 355 учнів, філія Шполянської музичної школи, 2 дитячі садки, медпункт, пологовий будинок, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 14,2 тис. примірників, філія зв'язку, 5 магазинів.

Сільська парторганізація об'єднує 66 комуністів, комсомольська — 63 члени ВЛКСМ.

Сигнаївському духовому оркестру, нагородженому Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, присвоєно звання народного самодіяльного, а його керівнику І. П. Шульзі — заслуженого працівника культури України.

Село виникло на початку XIII ст.

У 1905—1907 рр. в селі відбувалися революційні виступи.

Перший колгосп ім. Леніна організовано 1925 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 397 сигнаївців, з них 226 нагороджено бойовими орденами і медалями. В пам'ять про загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

Сигнаївка — батьківщина поета 20—30-х років — О. Ф. Влизька (1908—1937 рр.), Героя Соціалістичної Праці О. П. Коваленка.

СКО́ТАРЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 1303 чоловіка.

У селі міститься колгосп ім. Карла Маркса, що має в користуванні 1,6 тис. га землі, в т. ч. 1,5 тис. га орної. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За високі показники в роботі 80 колгоспників відзначені урядовими нагородами, а 6 — присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці: Д. І. Ткаченку, Х. І. Семчаку, І. П. Дашку, М. Й. Гончару, С. А. Бердаку та заслуженому механізатору УРСР Г. В. Записецькому.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 174 учні, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, медичний пункт з фізіотерапевтичним кабінетом, філія зв'язку, три магазини.

Сільська партійна організація об'єднує 33 комуністи, комсомольська — 51 члена ВЛКСМ.

Скотареве виникло в XVI ст. 1917 року. Селяни захопили панський маєток, розподілили поміж собою поміщицьку землю.

Понад 120 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 100 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих земляків височить обеліск Слави.

Уродженець с. Скотаревого Ю. Ф. Шинкаренко — генерал-майор.

СОБОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та залізничної станції Шпола. Населення — 1332 чоловіка.

На заняттях у музичній школі, с. Сигнаївка. 1968 р.

У Соболівці міститься колгосп «Авангард», що має в користуванні 2,9 тис. га землі, з них 2,7 тис. га орної. Спеціалізується на вирощуванні зернових та цукрових буряків, розвиває м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в піднесенні сільського господарства 53 колгоспники нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 154 учні, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,7 тис. примірників, медпункт, 2 дитячих ясел, філія зв'язку, 3 магазини.

Сільська парторганізація налічує 52 комуністи, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

Село засноване у XVI ст. Житель Соболівки Я. І. Коваленко служив матросом на броненосці «Потемкин».

У Великій Вітчизняній війні брало участь 235 соболівців, з них 89 нагороджено бойовими орденами і медалями СРСР. На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

СТАНІСЛА́ВЧИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Цвіткове. Населення — 1149 чоловік.

У селі міститься друга виробнича дільниця колгоспу ім. Ленінського комсомолу, центр якого в с. Матусові.

Працюють восьмирічна школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Сільська парторганізація налічує 23 комуністи, комсомольська — 36 членів ВЛКСМ.

Село виникло у 80-х роках XVIII століття.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 173 жителі села, з них 77 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь тих, що загинули в боях проти ворога, споруджено обеліск Слави.

ТЕРЕ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 1734 чоловіка.

Сільраді підпорядковані с. Сердегівка та селище Ховківка.

У Терешках міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3,8 тис. га землі, в т. ч. орної — 3,7 тис. га. Напрям виробництва — зерново-буряковий з розвиненим м'ясо-молочним тваринництвом. За високі трудові досягнення 103 колгоспники нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, В. І. Стригачова — орденом Жовтневої Революції, І. О. Степового, Г. О. Денисенка, М. М. Денисенка, А. І. Сала, М. К. Вовка, Є. М. Ковдія, В. В. Нещадима, А. Є. Тараненка — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 285 учнів, будинок культури на 575 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 23 тис. примірників, медичний пункт, пологовий будинок, 4 дитячих ясел, філія зв'язку, ощадна каса, 5 магазинів, комбінат побутового обслуговування.

У сільській парторганізації — 56 комуністів, у комсомольській — 52 члени ВЛКСМ.

Під час Великої Вітчизняної війни 536 місцевих жителів воювали проти гітлерівських загарбників, з них 387 нагороджені бойовими орденами і медалями СРСР. На честь загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

У Терешках народився доктор економічних наук професор З. П. Шульга.

ТОВМА́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 2021 чоловік.

У селі міститься колгосп ім. Ілліча, який має в користуванні 2,1 тис. га землі, з них орної — 1,9 тис. га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків.

За високі виробничі показники 9 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В селі є середня школа, де навчається 333 учні, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, філія зв'язку, ощадкаса.

Сільська парторганізація налічує 46 комуністів, комсомольська — 81 члена ВЛКСМ.

1905 року тут відбувся страйк селян, які працювали в поміщицькій економії.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 320 жителів села, з них 100 нагороджено орденами й медалями, а гвардії майору М. С. Цибульському (1920—1944) посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих земляків споруджено обеліск Слави, воїнам-визволителям села встановлено пам'ятник на братській могилі.

Уродженцями Товмача є заслужений артист РРФСР, лауреат Державної премії Н. М. Бойкиня, доктор біологічних наук Є. Т. Варяниця.

ТОПИ́ЛЬНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 1916 чоловік.

У селі міститься колгосп «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2,9 тис. га землі, з них 2,8 тис. га орної. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий з розвинутим тваринництвом. У 1956 і 1958 роках колгосп був учасником ВДНГ СРСР. За успіхи в розвитку сільського господарства 10 колгоспників нагороджені орденами й медалями, орденом Леніна — П. І. Похилюк, і Д. М. Геновський.

Працюють середня школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 10,5 тис. примірників, відділення зв'язку, 5 магазинів.

Сільська парторганізація налічує 41 комуніста, комсомольська — 64 члени ВЛКСМ.

Топильна заснована на початку XVII ст. 1873 року місцеві жителі виступили проти загарбання поміщиками селянських земель. 25 червня до Топильної прибуло 2 ескадрони драгунів. Заворушення було придушене, 107 осіб віддано до суду. 1906 року стався виступ селян проти пана.

У роки Великої Вітчизняної війни 329 жителів Топильної бились проти німецьких фашистів, 75 чоловік, які особливо відзначилися, нагороджені бойовими орденами і медалями, а Ф. С. Юрченко (1913—1944) удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих у боях проти гітлерівців споруджено обеліск Слави.

ЯРОСЛА́ВКА (до 1915 року — Сучок) — село, центр сільської Ради, розташоване за 53 км від районного центру і залізничної станції Шпола. Населення — 886 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нова Ярославка.

У селі розміщується колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 1,8 тис. га землі, в т. ч. 1,6 тис. га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків, розвиває м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 5 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Є восьмирічна школа, де навчається 105 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,6 тис. примірників, медпункт, філія зв'язку.

Сільська парторганізація налічує 30 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Заснована Ярославка 1810 року. Уродженець села Є. Я. Висота (1880—1947 рр.) брав участь у повстанні на броненосці «Потемкин», у радянський час був співробітником зарубіжних консульств СРСР.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 160 ярославців, з них 69 нагороджено бойовими орденами і медалями Союзу РСР. На честь загиблих у боях проти фашистів споруджено обеліск Слави.

В Ярославці народився С. А. Подолинський (1850—1891) — український прогресивний учений, громадсько-політичний діяч, один з перших пропагандистів економічного вчення Карла Маркса на Україні.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

* Прізвища, позначені зірочкою, в посиланнях подано російською мовою.

1/4 48 2-57

В

Д

І

Ї

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

П

Т

У

Ш

Щ

Ю

Я

У доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у нарисах і довідках, подали допомогу: Центральний партійний архів марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центральний державний архів народного господарства СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії, Архів Міністерства Оборони СРСР, Центральний державний архів стародавніх актів СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Черкаський обласний партійний архів, Черкаський, Вінницький, Полтавський, Київський, Кіровоградський обласні державні архіви, Державний історичний музей СРСР, Центральний музей В. І. Леніна та його філіал у Києві, Державний історичний музей УРСР, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Черкаський краєзнавчий музей, Корсунь-Шевченківський музей історії Корсунь-Шевченківської битви, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Наукова бібліотека Інституту історії АН УРСР, Книжкова палата УРСР, Черкаська обласна бібліотека ім. В. В. Маяковського, Полтавська обласна бібліотека ім. І. П. Котляревського та багато інших.

Цінні зауваження, поради та побажання в процесі підготовки тому зробили: Інститут історії АН УРСР, Черкаський педагогічний інститут ім. 300-річчя возз'єдналння України з Росією, Уманський сільськогосподарський інститут ім. О. М. Горького, Уманський педагогічний інститут ім. П. Г. Тичини, загально-технічний факультет Київського інженерно-будівельного інституту.

У збиранні та опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники обласних організацій, установ і вузів: О. Я. Барандес, А. І. Белень, Я. М. Бібіргал, В. І. Богаченко, М. О. Болдирев, В. С. Вареник, В. О. Вахній, Б. Ю. Гельфінбейн, І. Г. Голубничий, А. С. Грисенко, Є. О. Громико, М. А. Доскоч, В. П. Жук, О. П Жук, П. М. Жук, А. Я. Зінченко, М. М. Ісайченко, А. Я. Кавицький, В. П. Кваченко, Є. П. Кузьменко, П. Ю. Маруня, І. К. Матвієнко, М. К. Мацина, О. Ф. Муляр, В. І. Наливайчук, М. Т. Негода, І. В. Підпригорщук, В. О. Погребняк, О. К. Попова, І. Д. Ракітін, Н. А. Світашова, В. І. Солдатов, П. П. Соса, Б. А. Таранець, К. І. Традюк, М. Н. Туник, З. П. Фірсова, Б. М. Холодій, Ю. П. Хоніньова, Н. І. Чечель, В. Я. Чудновський, Л. П. Шитова, М. Й. Юнак, О. Г. Якименко, В. А. Яковенко.

У підготовці матеріалів по окремих містах і районах брали участь:

Городищенський район: В. В. Безкровний, О. П. Вержбицька, Н. С. Вороніна, М. Є. Гаращенко, П. О. Данильченко, М. Д. Дирда, В. С. Івановський, Г. П. Карпенко, В. Ю. Кошеленко, С. Я. Ткаченко, М. Д. Семенчук, Д. Ф. Царенко.

Драбівський район: В. К. Власенко, І. С. Городинець, Е. Л. Іваненко, В. І. Костишин, В. Я. Левченко, К. А. Сакун, І. І. Сергієнко, А. М. Тарасенко, О. Й. Чаленко, Е. С. Яронна, П. З. Ярославський.

Жашківський район: М. Д. Головаха, Ф. П. Карпунь, П. П. Каретнюк, С. Ю. Крохмальний, З. О. Олійник, М. Т. Якименко.

Звенигородський район: В. Г. Білик, В. П. Вітренко, М. П. Добровольський, Ф. Т. Кислий, О. Я. Лещенко, С. М. Пацай, М. М. Смоляренко, О. І. Шаповал.

Золотоніський район: І. В. Батир, В. С. Зоря, М. І. Кирдода, А. К. Куць, Л. А. Патріна, О. О. Пилипенко, І. Г. Сачко, В. І. Сидоров, П. Й. Юрченко.

Кам'янський район: І. М. Безпалий, І. Т. Васильченко, Д. І. Ворона, А. М. Козубенко, М. О. Масленко, Л. С. Некрасова, П. К. Цехмистренко.

Канівський район: Я. С. Барабоха, В. П. Береза, М. М. Гаркава, Я. С. Горбенко, Л. І. Красовський, Г. Д. Кудрицький, І. М. Кузьменко, І. Г. Кутовий, Н. М. Москаленко, Т. Г. Радько, В. О. Шекеня.

Катеринопільський район: Є. К. Береговенко, Я. І. Івашкевич, В. В. Музиченко, Ф. У. Однокін, М. П. Рудаков, В. К. Руденко, А. Ю. Фартухов.

Корсунь-Шевченківський район: Г. Д. Артикула, І. П. Кобко, О. П. Кротенко, М. І. Прокопенко, Д. І. Прудченко, М. М. Тертичний, С. Л. Хаврусь, М. П. Харченко.

Лисянський район: О. О. Вдовиченко, М. З. Гончар, С. В. Дяченко, С. Г. Савранський, В. Р. Черчук, К. П. Шостак, А. А. Яцюк.

Маньківський район: А. О. Білий, С. М. Колісниченко, А. І. Кривенко, М. А. Осьмуха, І. М. Степовенко, Г. М. Чекаленко.

Монастирищенський район: М. Ф. Бондар, З. Л. Володарський, І. І. Волошенко, Б. Г. Капустянський, О. Я. Клешич, М. О. Кравчук, О. І. Фещук.

Смілянський район: І. В. Берестянко, М. С. Богун, В. Є. Головатенко, В. О. Лучко, М. Д. Натальченко, М. С. Темнохід, Л. Г. Ясменко.

Тальнівський район: А. Х. Атаманюк, Є. І. Ващенко, М. С. Дігтяренко, А. Д. Мельник.

Уманський район: Т. О. Балакін, Б. Г. Білик, В. Н. Кравець, В. Т. Чирикало.

Христинівський район: В. І. Криницький, З. М. Мазуренко, І. М. Пархоменко, В. О. Петров, І. А. Сажієнко, С. Й. Чумак.

Черкаський район: Ф. Г. Бабенко, Г. Є. Брик, Я. Д. Дудник, І. Т. Жовтобрюх, М. О. Запорожець, В. А. Тесля, І. Я. Рідченко.

Чигиринський район: А. М. Білоус, І. І. Вдовенко, В. С. Ключко, В. Д. Мудрицька, Г. Ю. Некраса, Л. З. Осипенко, І. Д. Постригань, Т. М. Федченко.

Чорнобаївський район: О. Д. Брудзь, І. К. Кинас, А. А. Кузнецов, Б. Ф. Мозговий, І. В. Тесленко.

Шполянський район: В. О. Вороневич, Б. М. Гадіон, О. П. Головко, В. Д. Денисенко, В. П. Колос, М. П. Павлов, П. І. Різник, Г. І. Самохатній, М. Ф. Скунзяк, П. С. Совгиря.

Науково-методичну допомогу в підготовці тому здійснили наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР: В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, О. П. Лола, Д. І. Мишко, Л. В. Олійник, І. М. Шекера, Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при президії АН УРСР Г. К. Макаренко.

Матеріали з археології до нарисів і довідок опрацювали старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно та краєзнавці Черкаської області М. Ф. Пономаренко і Г. Ю. Храбан. Науково-методичну допомогу у виявленні матеріалів з питань культури подали: наукові співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР І. О. Кудін.

У підготовці ілюстрацій до тому взяли участь фотокореспонденти Г. Ю. Діамент, Р. М. Єпейкін, М. Д. Зорін, В. І. Майтало; використано фотознімки М. Я. Борисенка, М. Н. Васильченка, І. М. Волчкова, А. С Дендорфа, О. М. Іванченка, Є. І. Малишевського (кольорові), Б. О. Мінделя (кольорові), О. А. Резникова, І. Ф. Синящокого, А. Ю. Тимошенка, В. П. Шкляра.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснював Г. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Черкасская область

(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» В. М. Кулаковський
Редактори: *І. Л. Бутич* (керівник редакційної групи), *С. І. Дмитрук, Р. Г. Іванченко, О. Х. Ромащенко, В. П. Титаренко, З. Г. Туранська*
Молодший редактор *Н. З. Біньkевич*
Літературні редактори: *М. П. Базилівський, В. Ф. Кошик, П. П. Сіпачов*

Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Є. М. Соколов*
Редагування карт: *І. Є. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський, Л. М. Чернишевич*
Коректори: *В. Г. Безпальча, Т. Я. Михайловська, В. М. Юдіна*

В тексті вміщено 319 ілюстрацій, 32 карти, 13 кольорових вклейок. Том здано до набору 3. III. 1972 р., підписано до друку 17. IV 1972 р. БФ 31 501. Тираж 15 000. Формат 84 × $108^1/_{16}$, фіз. друк. арк. 49,25 +1,6 арк. вклейок. Умовно-друкарських арк. 85,47, обліково-видавничих 93,2 арк. Замовлення 2-57. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.